BIBLIOTHEEK
DER
TECHNISCHE HOGESCHOOL
DELFT

αρχιτεκτονικα θεματα 9/1975

Ἐτήσια ἐπιθεώρηση

Γραφεῖα:
Κλεομένους 5 καὶ Λουκιανοῦ, Ἀθήνα 139,
Ταχ. Θυρίδα 545, τηλ. 713.916, 725.930

Ἐκδότης-Διευθυντὴς:
Ὀρέστης Β. Δουμάνης

Σύμβουλοι:
Καθηγητὴς Σ. Ἀγγελίδης· καθηγητὴς Θ. Ἀργυρόπουλος·
καθηγητὴς Γ.Π. Λάββας· καθηγητὴς Ι. Λιάπης·
καθηγητὴς Χ. Μπούρας· Α.Γ. Ξύδης, κριτικὸς τέχνης·
καθηγητὴς Δ.Α. Φατοῦρος·
Μαριέλλα Χρηστέα-Δουμάνη, ψυχολόγος

Συντακτικὴ ἐπιτροπή:
Ν. Καλογερᾶς, Π. Κομίλης, Σ. Κονταρᾶτος, Α. Ρωμανὸς
καὶ Δ. Φιλιππίδης, ἀρχιτέκτονες

Γραμματεία συντάξεως:
Μάνια Παλίδη

Σελιδοποίηση:
Ἠλίας Πασσίσης

Ἐξώφυλλο:
Τὸ σῆμα τοῦ Ἔτους Εὐρωπαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς.
Σύνθεση Ἀγνῆς Κατζουράκη.
Ἔγχρωμη διαφάνεια Δ. Καλαποδᾶ καὶ Ν. Μαρινάκη

Ἐκτύπωση:
ΜΑΛΑΜ Ο.Ε., Σαριπόλου 22, Ἀθήνα

Φωτοστοιχειοθεσία:
ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε., Λεωφόρος Συγγροῦ 194, Ἀθήνα

Τιμὴ τεύχους:
500 δρχ. Γιὰ Ὀργανισμούς, Τράπεζες, Ἑταιρίες 1000 δρχ.
Γιὰ σπουδαστὲς 400 δρχ (μόνο ἀπὸ τὰ γραφεῖα τοῦ περιοδικοῦ).
Τὰ προηγούμενα τεύχη τῶν *Ἀρχιτεκτονικῶν Θεμάτων*,
οἱ *Οἰκισμοὶ στὴν Ἑλλάδα* καὶ τὰ *Θέματα Χώρου+Τεχνῶν*
πωλοῦνται 400 δρχ ὁ τόμος (γιὰ σπουδαστὲς 320 δρχ).

Κεντρικὴ διάθεση:
Ὁλκός, Ὑπατίας 5, τηλ. 322.4131

Τὰ ἐνυπόγραφα ἄρθρα ἐκφράζουν τὶς προσωπικὲς ἀπόψεις τῶν συγγραφέων τους. Ἡ σύνταξη διατηρεῖ τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιφέρει φραστικὲς μεταβολὲς στὰ δημοσιευόμενα κείμενα. Ἡ ἀναδημοσίευση ἄρθρων καὶ φωτογραφιῶν χωρὶς τὴν ἔγγραφη ἄδεια τοῦ ἐκδότη ἀπαγορεύεται. Φωτογραφίες καὶ χειρόγραφα δημοσιευθέντα ἢ ὄχι δὲν ἐπιστρέφονται. Ὑπεύθυνος σύμφωνα μὲ τὸν νόμο: Ο.Β. Δουμάνης, Παπαρρηγοπούλου 32, Ψυχικό. Προϊστάμενος τυπογραφείου: Α. Λεχωνίτης, Ἀναπήρων Πολέμου 16, Ἀθήνα.

architecture in greece 9/1975

Annual review

Offices:
5 Kleomenous Street, Athens 139,
P.O. Box 545, Greece

Publisher-Editor:
Orestis B. Doumanis

Editorial Advisory Board:
Professor S. Angelidis; Professor Th. Argyropoulos;
Professor Ch. Bouras; Mariella Christea-Doumanis, psychologist;
Professor D. Fatouros; Professor G. Lavas;
Professor J. Liapis; A. Xydis, art critic

Editorial board:
N. Kalogeras, P. Komilis, S. Kondaratos, D. Philippides
and A. Romanos, architects

Editorial secretary:
Mania Palidi

Layout:
Elias Passissis

Cover:
The European Architectural Heritage Year logotype.
Design by Agni Katzouraki

Printed by:
Malam Ltd., 22 Saripolou Street, Athens

Photosetting:
Photron Ltd, 194 Syngrou Avenue, Athens

Price per copy:
$20

9233 B

Printed in Greece. The opinions expressed by writers of signed articles appearing in this review are those of their authors and the editor does not hold himself responsible for such opinions. All rights reserved. No articles or other material appearing in this issue may be reproduced, in part or in full, without prior written permission from the publisher.

Library of Congress Card Number 67-9595

GR ISSN 0066-6262

Contents

Introduction 16

1. Newsletter

Book reviews 22

Books received 27

2. History - Theory Research

Architecture of revolutions and dictatorships, by Prof. G. Lavas 36

Scenographic towns and life shows: An interpretation of architecture and tourism, by Prof. Wayne Attoe 47

Computers and architecture, by Prof. Chr. I. Yessios 55

Solar control in the Greek houses, by M. Papadopoulos, civil engineer 69

3. The preservation of architectural heritage. Guest editor: Prof. Ch. Bouras

The protection of the architectural heritage. Roots and character of an ideology, by S. Condaratos, architect 86

The preservation of traditional settlements within the regional planning context, by P. Komilis, architect and town planner 91

Historic buildings and traditional complexes as active elements within the town, by G. Sariyannis, architect and town planner 96

The international principles of restoration today, by J. Knithakis, architect 104

Methods for the restoration and rehabilitation of historical urban centres, by A. Papageorgiou-Venetas, architect and town planner 109

Identification, recording and evaluation of important traditional settlements in Greece 113

The Dodecanese, architect A. Moutsopoulou 116

Crete, architects D. Zervas, V. Zerva-Bozineki and T. Zervas 120

The Cyclades, Atelier 66 124

The Peloponnesus and the Southern Ionian Islands, Arcadia II 129

The Greek Mainland and the Island of Eubea, architects J. Kanetakis, D. Katzourakis and Gr. Tsamberis 134

Thessaly, architects L. Votilia-Chadjinicolaou, L. Koumbios, M. Miha-Tsapalou and A. Romanos 136

Prefectures of the islands of Lesbos, Chios and Samos, architects P. Kargados and A. Panayotatou-Kouvela 139

Epirus and the Northern Ionian Islands, architects P. Pikionis, G. Zervas, M. Philippa and K. Farmaki 143

The Central and Western part of Macedonia, architects V. Adamoyannis, N. Koufoudakis, B. Papas, K. Simandiraki and D. Tentokalis 148

The Eastern part of Macedonia and Thrace, architects G. Ioannides, G. Kyrou and K. Kafkoula 152

The present concept of conservation of our architectural heritage and its legal and administrative problems, by A. Markopoulou, architect and planner 157

Information and education for the protection and rehabilitation of architectural monuments, by Prof. Ch. Bouras 161

1975: European Architectural Heritage Year, by N. Pilavachi 164

Development and contemporary changes in vernacular housing of Patmos island, by M. Filindra, architect 166

Thessaloniki. Monuments within the modern town, by P. Theocharidis and K. Theocharidou, architects 174

Bologna. The protection of its historical centre, starting-point for change in the methods of development of the city, by A. Vakirtzis, architect 180

Mani. The protection of architectural heritage within the framework of a general development plan, Environmental Design Company and Associated Consultants 188

Mykonos, Delos, Rinia development plan, by A. Romanos, architect 197

Protection of marginal regions. The example of Epirus, by N. Patellis, architect 204

Arachova, Galaxidi. Initial proposals for two "traditional" towns, "O.A.O.M.": C. Gartzos, E. Gounaropoulos, N. Damas and A. Costicas, architects and planners 206

Proposals for the renewal of Kastoria and the old town of Rethymno (Retimo), by Prof. N. Moutsopoulos 210

4. Greek architects

Akronauplia: the crown of Nauplion, by D. Philippides, architect 216

Extension of a textile plant at Nea Ionia, Athens, architects N. Chadjimichalis and H. Chadjimichali-Schwartz 225

Coffee factory in Athens, architect T.Ch. Zenetos 232

Factory in Larissa. 1, architects N. Pispirikos and G. Balzer 238

Factory in Larissa. 2, architects N. Pispirikos and G. Balzer 241

Hotel in Larissa. 1, architects N. Pispirikos and G. Balzer 242

Hotel in Larissa. 2, architects N. Pispirikos and G. Balzer 245

Tourist flats in Rhodes, architect S. Stylianidis 248

Camping installations in the Chalkidiki, architect A. Serbetis 251

Olympus camping installations, architect V.N. Yannakis 255

The Mousli mansion at Makrinitsa, Pelion. Maintenance and conversion into a guest-house, architect V.N. Yannakis 260

Swimming pool at Athens College, Psychico, architect D. Diamantopoulos 265

Middle-income housing, Nicosia, architects Th. David and A. Dikaios 270

Block of flats, Nicosia, architects Th. David and A. Dikaios 271

Περιεχόμενα

Εἰσαγωγὴ 16

1. Χρονικὸ

Σχόλια 20

Βιβλιοκρισίες 22

Ἀπὸ τὴ διεθνὴ βιβλιογραφία 27

Βιβλία ποὺ λάβαμε 27

Χρονικὸ 29

Ἀπὸ τὰ ξένα ἀρχιτεκτονικὰ περιοδικά 32

2. Ἱστορία - Θεωρία Ἔρευνες

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐπαναστάσεων καὶ τῶν δικτατοριῶν: μορφολογία τῆς «ἐλπίδας» καὶ τῆς «ἀνάμνησης», τοῦ καθηγητοῦ Γ.Π. Λάββα 36

Σκηνογραφικὲς πόλεις καὶ ζωντανὰ θεάματα. Μιὰ θεώρηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τοῦ τουρισμοῦ, τοῦ καθηγητοῦ Wayne Attoe, University of Wisconsin-Milwaukee 47

Ὁ ὑπολογιστὴς καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική, τοῦ καθηγητοῦ Χ.Ι. Γέσιου, Ohio State University 55

Ἡλιοπροστασία καὶ ἡλιασμὸς στὴν ἑλληνικὴ κατοικία, τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ-διδάκτορος ἀρχιτεκτονικῆς (Aachen) Μ. Παπαδόπουλου 69

3. Ἡ διατήρηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς. Ἐπιμέλεια: καθηγητοῦ Χ. Μπούρα

Ἡ προστασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς. Καταβολὲς καὶ χαρακτήρας μιᾶς ἰδεολογίας, τοῦ ἀρχιτέκτονος Σ. Κονταράτου 86

Περιφερειακὴ ἀνάπτυξη καὶ διατήρηση τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν, τοῦ ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Π. Κομίλη 91

Μνημεῖα καὶ παραδοσιακὰ σύνολα σὰν ἐνεργὰ στοιχεῖα τῆς πόλεως, τοῦ ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Γ. Σαρηγιάννη 96

Οἱ διεθνεῖς ἀρχὲς τῶν ἀναστηλώσεων σήμερα, τοῦ ἀρχιτέκτονος Ι. Κνιθάκη 104

Ἡ σύγχρονη μεθοδολογία γιὰ τὴ συντήρηση καὶ ἀνάπλαση τῶν ἱστορικῶν οἰκιστικῶν συνόλων καὶ ἡ εἰσαγωγή της στὴν Ἑλλάδα, τοῦ ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Α. Παπαγεωργίου-Βενετᾶ 109

Ἡ μελέτη ἐντοπισμοῦ, καταγραφῆς καὶ ἀξιολογήσεως ἀξιολόγων παραδοσιακῶν οἰκισμῶν 113

Δωδεκάνησος, ἀρχιτέκτων Α. Μουτσοπούλου 116

Κρήτη, ἀρχιτέκτονες Δ. Ζέρβας, Β. Ζέρβα-Μποζινέκη καὶ Τ. Ζέρβας· ἀρχαιολόγος Κ. Δαβάρας 120

Κυκλάδες, ἐργαστήριο 66: ἀρχιτέκτονες Γ. Ἀηδονόπουλος, Γ. Ἀντωνακάκης, Δ. Ἀντωνακάκης, Σ. Ἀντωνακάκη, Ε. Δεσύλλα καὶ Κ. Χατζημιχάλης. Εἰδικὸς συνεργάτης: ἀρχιτέκτων Α. Πολυχρονιάδης 124

Πελοπόννησος καὶ Νότια Ἑπτάνησα, «Ἀρκαδία ΙΙ»: ἀρχιτέκτων Α. Πετρονώτης. Συνεργάτες: ἀρχιτέκτονες Μ. Καβάγια καὶ Κ. Κρεμέζη· Ρ. Γαλανάκη, φιλόλογος 129

Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ Εὔβοια, ἀρχιτέκτονες Ι. Κανετάκης, Δ. Κατζουράκης καὶ Γρ. Τσαμπέρης 134

Θεσσαλία, ἀρχιτέκτονες Λ. Βοτύλια -Χατζηνικολάου, Λ. Κούμπιος, Μ. Μίχα-Τσαπάλου καὶ Α. Ρωμανὸς 136

Νομοὶ Λέσβου, Χίου καὶ Σάμου, ἀρχιτέκτονες Π. Καργάδος καὶ Α. Παναγιωτάτου-Κουβελᾶ. Συνεργάτης ἀρχιτέκτων Α. Τανούλας 139

Ἤπειρος καὶ Βόρεια Ἑπτάνησα, ἀρχιτέκτονες Π. Πικιώνης, Γ. Ζέρβας, Μ. Φίλιππα καὶ Κ. Φαρμάκη. Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες: Α. Τσάμου, Τ. Σταματοπούλου καὶ Α. Χριστοφίδου 143

Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία, ἀρχιτέκτονες Β. Ἀδαμογιάννης, Ν. Κουφουδάκης, Β. Παπάς, Κ. Σημαντηράκη καὶ Δ. Τεντοκάλης. Συνεργάτες: ἀρχαιολόγος Μ. Σορτίκου-Τεντοκάλη καὶ ἀρχιτέκτονες Ι. Στεριώτου, Μ. Βαρθολομαίου-Δρόσου καὶ Ε. Ψάλτου. Γενικὴ ἐποπτεία: καθηγητὴς Ν.Κ. Μουτσόπουλος 148

Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ Θράκη, ἀρχιτέκτονες Γ. Ἰωαννίδης, Γ. Κύρου καὶ Κ. Καυκούλα 152

Ἡ σύγχρονη ἀντιμετώπιση τῆς προστασίας τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς καὶ τὰ θεσμικά της προβλήματα, τῆς ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Α. Μαρκοπούλου 157

Ὁ ρόλος τῆς πληροφόρησεως καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως στὴν προστασία καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων, τοῦ καθηγητοῦ Χ. Μπούρα 161

1975: Ἔτος Εὐρωπαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς, τοῦ Ν. Πηλαβάκη 164

Χώρα Πάτμου. Ἐξέλιξη καὶ σύγχρονες μεταβολὲς στὴν παραδοσιακὴ κατοικία, τῆς ἀρχιτέκτονος Μ. Φιλήντρα 166

Θεσσαλονίκη. Τὰ μνημεῖα στὴ σημερινὴ πόλη, τῶν ἀρχιτεκτόνων Πλ. Θεοχαρίδη καὶ Κ. Θεοχαρίδου 174

Μπολώνια. Ἡ προστασία τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου ἀφετηρία γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς μεθόδου ἀνάπτυξης τῆς πόλης, τοῦ ἀρχιτέκτονος Α. Μπακιρτζῆ 180

Μάνη. Ἡ προστασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς της κληρονομιᾶς στὰ πλαίσια ἑνὸς σχεδίου γενικῆς ἀναπτύξεως, Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος ... 188

Μύκονος. Ἡ προστασία σὰν κίνητρο οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, τοῦ ἀρχιτέκτονος Α.Γ. Ρωμανοῦ 197

Προστασία προβληματικῶν περιοχῶν. Τὸ παράδειγμα τῆς Ἠπείρου, τοῦ ἀρχιτέκτονος Ν. Πατέλλη 204

Ἀράχωβα, Γαλαξίδι. Ἀρχικὲς προτάσεις γιὰ δύο παραδοσιακοὺς οἰκισμούς, Γραφεῖο «Ο.Α.Ο.Μ.»: Κ. Γκάρτζος, Η. Γουναρόπουλος, Ν. Δάμας καὶ Α. Κωστίκας 206

Προτάσεις καὶ ἐμπειρίες ἀπὸ τὶς μελέτες ἀναβιώσεως τῆς Καστοριᾶς καὶ τῆς παλαιᾶς πόλεως τοῦ Ρεθύμνου, τοῦ καθηγητοῦ Ν.Κ. Μουτσόπουλου 210

4. Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες

Ἀκροναυπλία: ἡ κορώνα τοῦ Ναυπλίου, τοῦ ἀρχιτέκτονος Δ. Φιλιππίδη 216

Ἐπέκταση κλωστηρίου στὴ Νέα Ἰωνία, ἀρχιτέκτονες Ν. Χατζημιχάλης καὶ Η. Χατζημιχάλη-Schwartz 225

Ἐργοστάσιο ἐπεξεργασίας καφὲ στὴν Ἀθήνα, ἀρχιτέκτων Τ.Χ. Ζενέτος. Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες: Η.Γ. Μπίρης καὶ Μ. Μελιδώνη 232

Ἐργοστάσιο στὴ Λάρισα. 1, ἀρχιτέκτονες Ν. Πισπιρῖκος καὶ Γκ. Μπάλτζερ 238

Ἐργοστάσιο στὴ Λάρισα. 2, ἀρχιτέκτονες Ν. Πισπιρῖκος καὶ Γκ. Μπάλτζερ 241

Ξενοδοχεῖο στὴ Λάρισα. 1, ἀρχιτέκτονες Ν. Πισπιρῖκος καὶ Γκ. Μπάλτζερ 242

Ξενοδοχεῖο στὴ Λάρισα. 2, ἀρχιτέκτονες Ν. Πισπιρῖκος καὶ Γκ. Μπάλτζερ 245

Συγκρότημα τουριστικῶν διαμερισμάτων στὴ Ρόδο, ἀρχιτέκτων Σ. Στυλιανίδης 248

Δύο συγκροτήματα camping στὴ Χαλκιδική, ἀρχιτέκτων Α. Σερμπέτης 251

Camping Ὀλύμπου, ἀρχιτέκτων Β.Ν. Γιαννάκης 255

Ἀρχοντικὸ Μουσλῆ στὴ Μακρινίτσα. Συντήρηση καὶ διασκευὴ σὲ ξενώνα, ἀρχιτέκτων Β.Ν. Γιαννάκης 260

Κολυμβητήριο στὸ Κολλέγιο Ἀθηνῶν, Ψυχικό, ἀρχιτέκτων Δ. Διαμαντόπουλος 265

Οἰκισμὸς χαμηλοῦ κόστους στὴ Λευκωσία, ἀρχιτέκτονες Α. Δίκαιος καὶ Θ. Δαυΐδ 270

Πολυκατοικία στὴ Λευκωσία, ἀρχιτέκτονες Α. Δίκαιος καὶ Θ. Δαυΐδ 271

Εἰσαγωγὴ

Ἡ πρωτοβουλία γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν *Ἀρχιτεκτονικῶν Θεμάτων* ξεκίνησε τὸ 1965. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα οἱ ἀνησυχίες γιὰ τὸ μέλλον τοῦ τόπου μας ἦταν ἰδιαίτερα ἔντονες. Τὰ προβλήματα ποὺ εἶχαν σωρευτεῖ καὶ ὀξυνθεῖ στοὺς διάφορους τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἦταν φανερὸ πὼς δὲν μποροῦσαν νὰ ἀντιμετωπιστοῦν μὲ διστακτικὰ ἡμίμετρα, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ πιὸ ἀντιδραστικοὶ κύκλοι τοῦ οἰκονομικοῦ, πολιτικοῦ καὶ πνευματικοῦ κατεστημένου ἀντιτάσσονταν μὲ φανατισμὸ ἀκόμη καὶ στὶς ἀπόπειρες γιὰ συντηρητικὲς μεταρρυθμίσεις. Ἡ κατάσταση στὸν τομέα τῆς πολεοδομικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς δραστηριότητας ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦσε, ἀντανακλώντας τὴ γενικότερη κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ὑστέρηση, ἐμφανιζόταν ἐξαιρετικὰ κρίσιμη: ἀπαράδεκτος μαρασμὸς τῆς περιφέρειας τοῦ ἐθνικοῦ χώρου, ἀναρχικὴ ἀνάπτυξη καὶ ὑποεξοπλισμὸς τῶν ἀστικῶν κέντρων, ἀντικοινωνικὴ πολιτικὴ καλύψεως τῶν στεγαστικῶν ἀναγκῶν τοῦ πληθυσμοῦ, καταστροφὴ πολύτιμων στοιχείων τοῦ φυσικοῦ τοπίου καὶ τοῦ μνημειακοῦ πλούτου τῆς χώρας, ἐκφυλισμὸς τῆς προσπάθειας γιὰ μιὰ οὐσιαστικὴ ἀνανέωση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐκφράσεως κάτω ἀπὸ τὶς ἀντίξοες συνθῆκες ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος καί, τέλος, ἔλλειψη ἑνὸς κατάλληλου θεσμικοῦ πλαισίου ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ εὐνοήσει τὴ θαρραλέα καὶ σύντονη ἀντιμετώπιση τῶν πολλαπλῶν προβλημάτων τοῦ περιβάλλοντος. Τὰ μόνα ἐνθαρρυντικὰ στοιχεῖα ἦταν ὅτι τὰ βασικὰ τουλάχιστον προβλήματα εἶχαν συνειδητοποιηθεῖ καὶ τεθεῖ μὲ σαφήνεια ἀπὸ τὰ ὑπεύθυνα συλλογικὰ ὄργανα τῶν τεχνικῶν ἢ διάφορα φωτισμένα ἄτομα καὶ ὅτι κάποιες μεμονωμένες πραγματοποιήσεις, ἔδειχναν πὼς ὑπῆρχε ἕνα ἀξιόλογο ἐπιστημονικὸ δυναμικό, ἱκανὸ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς. Σκοπὸς τῶν *Ἀρχιτεκτονικῶν Θεμάτων*, ὅπως τονίστηκε στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ πρώτου τεύχους τους, ἦταν νὰ βοηθήσουν, μὲ τὴν προβολὴ ἀπόψεων καὶ πραγματοποιήσεων, νὰ δημιουργηθεῖ στὴν Ἑλλάδα «ἕνα κίνημα ἀνανεώσεως τοῦ τρόπου ἀντιμετωπίσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ πολεοδομικῶν προβλημάτων, ἀπὸ τὴν πολιτεία, τὴν κάθε μορφῆς ἡγεσία της καὶ τὴν κοινὴ γνώμη».

Μιὰ βδομάδα μετὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ πρώτου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ, τὸ πραξικόπημα τῆς 21ης Ἀπριλίου ἔμελλε νὰ ὁδηγήσει τὴ χώρα στὴν πιὸ μακρόχρονη καὶ πιὸ στυγνὴ δικτατορία ποὺ γνώρισε στὴ νεώτερη ἱστορία της. Τὸ καθεστὼς τῆς ἑπταετίας ἐπισώρευσε στὴ χώρα κάθε εἴδους συμφορές. Ἀνάμεσά τους θὰ πρέπει νὰ λογαριαστοῦν καὶ οἱ καταστροφὲς ποὺ προκάλεσε στὸ φυσικὸ καὶ δομημένο περιβάλλον μὲ τὴν τυχοδιωκτικὴ οἰκονομικὴ πολιτική του καὶ τὶς πρωτοφανεῖς αὐθαιρεσίες του. Ἡ περίοδος αὐτὴ τῆς ἀνωμαλίας στάθηκε ὡστόσο καὶ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση ὁ παραμορφωτικὸς καθρέφτης ποὺ μᾶς ἔδειξε σὲ ἀποκρουστικὴ μεγέθυνση τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους τὸ κατεστημένο καὶ οἱ φορεῖς του χειρίζονταν καὶ παλαιότερα τὰ ζωτικὰ προβλήματα τοῦ τόπου μας.

Introduction

The first efforts for the publication of *Architecture in Greece* date back in 1965; in those years the future of our country seemed particularly uncertain. It was obvious that the acute and complex problems that were springing up in all sectors of our social life could not be met by hesitant half-measures; at the same time, it was equally obvious that the reactionary elements of our economic, political and cultural establishment were tenuously opposed to any attempt to bring about even moderate changes. In the fields of architecture and town planning the situation was quite critical, reflecting the general underdevelopment that prevailed in the economic and social structure of the country: unacceptable decay of the rural areas, chaotic growth of the urban centres, antisocial policy in regard to the exigent housing needs, destruction of the natural environment and the historical heritage of the country, and finally, lack of a proper institutional framework that would allow for drastic solutions to the multitude of environmental problems. The only encouraging signs came from the fact that the basic issues at least had been explicitly stated by the official technical associations and a few enlightened individuals, and that some isolated projects had been successfully carried through; both of these facts indicated the existence of a considerable number of scientists, engineers and designers, able to cope with the demands of the time. *Architecture in Greece* as emphasized in the introduction of the first issue was born out of a desire to help "instigate, in public authorities and public opinion, a new approach toward the solution of architectural and town planning problems in our country".

One week after the appearance of the first issue, the "coup d'état" of April 21st, 1967 was to lead the country into the longest and most atrocious dictatorship in its modern history. During the last seven years the regime bestowed upon the country every form of calamity. Among others, its opportunistic economic policy and planning led to the destruction of the natural and built environment. This period, however, has shown us through a magnifying glass the habitual methods adopted by the establishment vis-a-vis the vital problems of our country.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς χουντικῆς δικτατορίας τὰ *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* συνέχισαν τακτικὰ τὴν ἐτήσια ἔκδοσή τους. Κρίναμε ὅτι σὰν ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ θὰ μποροῦσαν, καὶ κάτω ἀπὸ ἕνα καταπιεστικὸ καθεστώς, νὰ ἐπιδιώξουν μὲ συνέπεια τὴν ἐκπλήρωση τῶν σκοπῶν ποὺ τοὺς εἴχαμε τάξει. Καὶ πιστεύουμε ὅτι, χάρη στὴν ἀγάπη τῶν συνεργατῶν καὶ ἀναγνωστῶν τους, ὡς ἕνα βαθμὸ τὸ κατόρθωσαν. Στάθηκαν, στὸν εἰδικὸ χῶρο ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ καλύψουν, ἕνα βῆμα ἐλεύθερο γιὰ τὴ διατύπωση ὄχι μόνο ἐπιστημονικῶν ἀπόψεων ἀλλὰ καὶ ριζοσπαστικῶν ἰδεῶν ποὺ συχνὰ ἐκπορεύονταν ἀπὸ μιὰν ἐπαναστατικὴ κοινωνικὴ ἰδεολογία. Φυλλομετρώντας μάλιστα τὰ ἑπτὰ τεύχη τους ποὺ κυκλοφόρησαν μετὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς δικτατορίας, διαπιστώνουμε ὅτι στὴν ὕλη τους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ποιοτικὴ βελτίωση ποὺ ἐπιδιώξαμε, εἶναι ἔκδηλη καὶ μιὰ προοδευτικὴ τάση βαθύτερης ἀναλύσεως τῶν προβλημάτων τοῦ περιβάλλοντος μὲ τὴν τοποθέτησή τους σὲ μιὰν εὐρύτερη βάση κοινωνικοῦ προβληματισμοῦ. Αὐτὴ τὴν τάση, ποὺ ἀνταποκρινόταν ἀπόλυτα στὶς ἀρχικὲς μας ἐπιδιώξεις, ἀλλὰ καὶ ποὺ δυνάμωνε λίγο-πολὺ αὐθόρμητα καθὼς οἱ ὀδυνηρὲς ἐμπειρίες τῆς ἑπταετίας ὄξυναν τὰ προβλήματα καὶ τὴ σκέψη μας, πιστεύουμε πὼς εἶναι καιρὸς πιὰ νὰ τὴ συστηματοποιήσουμε περισσότερο καὶ νὰ τὴν προσανατολίσουμε εἰδικότερα στὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα.

Τὰ *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* δὲν εἶναι πολιτικὸ περιοδικό, οὔτε καὶ ἀπηχοῦν ἀπόψεις κάποιας συγκεκριμένης πολιτικῆς παρατάξεως. Πιστεύουμε ὅμως ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ πολεοδομικὴ δράση, στὴν εὐρύτερη ἔννοιά της, ἀντανακλᾶ τὴ δυναμικὴ καὶ τὶς ἀντιφάσεις τοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ συστήματος μέσα στὸ ὁποῖο ἀναπτύσσεται καὶ ὅτι, ἑπομένως, τὰ προβλήματα τοῦ περιβάλλοντος δὲν μποροῦν νὰ διερευνηθοῦν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς τους διαστάσεις. Ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὴ τὴν πεποίθηση, θὰ κρατήσουμε τὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ ἀνοιχτὲς γιὰ τὴ διατύπωση κάθε ἀπόψεως πάνω σ' αὐτὰ τὰ προβλήματα, ἔστω κι ἂν ἐμπνέεται ἀπὸ μιὰν ὁρισμένη πολιτικὴ ἰδεολογία ἢ ὁδηγεῖ στὴν κριτικὴ συγκεκριμένων πράξεων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας (μὲ τὴν προϋπόθεση βέβαια ὅτι ἡ ἄποψη εἶναι τεκμηριωμένη καὶ διατυπωμένη μὲ εὐπρέπεια). Παράλληλα, τὸ περιοδικὸ δὲν θὰ διστάζει νὰ διατυπώνει μὲ ὑπεύθυνα σχόλια καὶ τὶς δικές του θέσεις γιὰ ὁρισμένα ζητήματα. Ἐλπίζουμε πὼς ἔτσι θὰ συμβάλουμε ἀποτελεσματικὰ σὲ μιὰ γόνιμη ζύμωση ἰδεῶν, ἀπαραίτητη γιὰ τὸν ὁλόπλευρο φωτισμὸ τῶν προβλημάτων ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν.

Ἀπὸ τὸ τεῦχος τοῦτο ἐγκαινιάζουμε τὴ νέα διάρθρωση τῆς ὕλης ποὺ εἴχαμε προαναγγείλει καὶ ποὺ ἐλπίζουμε ὅτι θὰ βοηθήσει τὸ περιοδικὸ νὰ παίξει καλύτερα τὸν ρόλο του: προβάλλοντας τὴν ἀρχιτεκτονικὴ δραστηριότητα τοῦ τόπου μας, ἐνημερώνοντας τοὺς ἀναγνῶστες του γιὰ τὶς σύγχρονες ἐξελίξεις στὸν τομέα τῆς πολεοδομίας καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀσκώντας κριτικὴ ἔργων καὶ ἰδεῶν, θέτοντας καὶ διερευνώντας προβλήματα. Γιὰ λόγους τεχνικούς, τὸ εἰδικὸ θέμα αὐτοῦ τοῦ τεύχους δὲν εἶναι, ὅπως εἴχαμε ἀναγγείλει, τὰ *Σχολικὰ κτίρια*, θέμα ποὺ ἀναβάλλεται γιὰ ἕνα ἑπόμενο τεῦχος, ἀλλὰ ἡ προστασία τοῦ μνημειακοῦ καὶ παραδοσιακοῦ οἰκιστικοῦ πλούτου τῆς χώρας μας. Τὸ θέμα εἶναι ὄχι μόνο διεθνῶς ἐπίκαιρο, μιὰ καὶ ἡ χρονιὰ τούτη ὁρίστηκε σὰν Ἔτος Εὐρωπαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερα σημαντικὸ γιὰ τὸν τόπο μας.

During the years of the dictatorship *Architecture in Greece* continued to appear regularly. We believed that as a scientific review it could, even under an oppressive regime, pursue with responsibility the attainment of its goals. And we believe that up to a certain point thanks to the assistance of its collaborators and readers this has been achieved. In its specialized field it has served as a forum not only of scientific exchange but of radical ideas as well, that often expressed a revolutionary social ideology. Going over the seven issues of *Architecture in Greece* that have appeared during the years of the dictatorship, we have discerned a tendency towards a more thorough and global analysis of the environmental problems, one that views them within a wider social context. This tendency which was quite consistent with our initial goals has developed gradually and spontaneously, as the painful experiences of the seven year junta regime sharpened our perception and magnified the problems; and now the time has come, we believe, to systematize this tendency and orient it to the Greek reality.

Architecture in Greece is not a political review, nor does it echo the views of a specific political party. We believe, however, that architectural and town planning activities reflect, in a wider sense, the dynamics and contradictions of the socio-economic system of which they are a part and, in consequence, environmental problems cannot be isolated and investigated separately from their social and political context. Bearing this in mind, the pages of our review will be open to the expression of any view on these problems, even if inspired by a specific political ideology or leading to the criticism of specific acts of public authorities (provided that it is fully supported). The review in turn will not hesitate to take a stand on important or controversial issues with views as fully documented as possible. In this way, we hope to contribute to the fertile exchange of ideas necessary for the rounded perception of the problems of our country.

In this issue, as we have already announced, we introduce a new structural organization of the material of *Architecture in Greece* in the attempt to render it more effective in its role. The goals we have set and are still pursuing are the promotion of the architectural activity in our country, the acquaintance of a larger public with the contemporary developments in the field of town planning and architecture, the critical evaluation of works and ideas, the identification and investigation of new problems. The special subject of this issue is the protection of the historical and traditional heritage of our country. This subject is not only internationally opportune as this year has been declared the Year of European Architectural Heritage, but is of particular significance to our country as well.

1

Χρονικὸ

Newsletter

Σχόλια

Ἀνώτατη Παιδεία: ὥρα εὐθύνης

Μετὰ τὴν «ἐκκαθάριση» τοῦ ἠθικοῦ θέματος στὴν περιοχὴ τῆς ἀνώτατης παιδείας ἀνοίγει πιὰ ὁ δρόμος γιὰ τὴν ἄλλη ἐκκαθάριση, πραγμάτων πιὰ καὶ ὄχι προσώπων, γιὰ τὴ διόρθωση τῶν κακῶς κειμένων καὶ τὴν προσαρμογὴ στὶς ἀνάγκες καὶ ἐπιταγὲς τοῦ καιροῦ μας. Ἐλάχιστα εὐέλικτο, στερημένο ἀπὸ μιὰ πάγια ἀντίληψη στὴ χάραξη τῶν προσανατολισμῶν του, βαρυνόμενο μὲ ἕνα σωρὸ ἐλλείψεις, τὸ σύστημα ἐκπαιδεύσεως στὴν Ἑλλάδα, τόσο σὰν γενικὸ ὅσο καὶ σὰν εἰδικὸ πρόβλημα «ἀνώτατης παιδείας», βρίσκεται μπροστὰ σ' ἕνα σταυροδρόμι, σὲ μιὰ καμπὴ γεμάτη ἐλπίδες καὶ ἐρωτηματικά. Μετὰ τὰ δεινὰ τῆς ἑπταετίας, ὁ λόγος καὶ ὁ διάλογος, πεμπτουσία καὶ θεμέλιο τῆς παιδείας, ἀποκτοῦν καὶ πάλι τὰ δικαιώματά τους σὲ πλήρη ἔκταση καὶ ἔκφραση. Τρεῖς ὁμάδες ἀνθρώπων: φοιτητές, βοηθητικὸ διδακτικὸ προσωπικὸ καὶ ὑφηγητὲς-καθηγητὲς νιώθουν τὴ σοβαρότητα τῆς στιγμῆς καὶ συνειδητοποιοῦν τὴν τεράστια εὐθύνη ποὺ πέφτει στοὺς ὤμους τους σὰν αὐτοτελῶν ὁμάδων, ἀλλὰ καὶ σὰν μελῶν μιᾶς ὀργανικῆς ἑνότητας ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ *συνεργαστοῦν δημιουργικά*.

Χαρακτηριστικὴ τῆς στιγμῆς αὐτῆς εἶναι ἡ θέληση καὶ ἡ ἀπόφαση τῶν τριῶν αὐτῶν ὁμάδων νὰ ἀγωνιστοῦν γιὰ μιὰ ριζικὴ ἀλλαγή, γιὰ ἕναν ἐκσυγχρονισμὸ τῆς δομῆς τῆς ἀνώτατης παιδείας. Ἂν ὅμως ὅλοι συμφωνοῦν στὸ τί πρέπει νὰ γίνει, στὴν ἀνάγκη ριζικῆς τομῆς καὶ ἀλλαγῆς, δὲν συμβαίνει (κι οὔτε μποροῦσε βέβαια νὰ συμβαίνει) τὸ ἴδιο γιὰ τὸ *πῶς* πρέπει τοῦτο νὰ γίνει. Οἱ γνῶμες καὶ οἱ θέσεις τῶν ὁμάδων αὐτῶν, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι καὶ νὰ συνεχίσουν νὰ εἶναι ποικίλες, ἀποτελώντας μιὰ πολυφωνικὴ παρουσία μὲ ἀκραῖες ἀπολήξεις.

Οἱ φοιτητὲς μὲ τὴν ὡριμότητα καὶ τὴ συνέπεια στὸν ἀγώνα τους ἐναντίον τῆς δικτατορίας ἀπέκτησαν ἤδη αὐξημένο τὸ δικαίωμα γιὰ μιὰν ἄμεση καὶ οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ στὸ κτίσιμο τῆς νέας δομῆς τῆς ἀνώτατης παιδείας. Ἡ καθαρότητα τῶν στόχων, ἡ ἐντιμότητα τῶν προθέσεων καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς τῆς νιότης τους εἶναι πολύτιμα στοιχεῖα, ποὺ θὰ δώσουν ἐρεθίσματα καὶ θὰ ἀνοίξουν νέες δυνατότητες. Δὲν ἀρκοῦν ὅμως γιὰ νὰ προσφέρουν λύσεις σ' ἕνα πολύπλοκο, δυναμικὸ καὶ δύσκολα ἐποπτεύσιμο πεδίο μὲ βαθιὲς καταβολὲς καὶ ἀκαθόριστες μελλοντικὲς προεκτάσεις.

Οἱ βοηθοὶ καὶ οἱ ἐπιμελητὲς ἔχουν ἀποκτήσει ἐπιτέλους συνείδηση τοῦ βασικοῦ ρόλου ποὺ διαδραματίζουν στὸ κύκλωμα τῆς προσφορᾶς γνώσεων καὶ τῆς ἐρευνητικῆς δραστηριότητας. Ἡ ἀπόδοση τῆς ὀφειλόμενης σημασίας στὸ σκέλος αὐτὸ τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῆς ἀνώτατης παιδείας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάληψη ἀπὸ μέρους του τῆς ἀντίστοιχης εὐθύνης, φαίνεται νὰ εἶναι πρωταρχικοὶ παράγοντες γιὰ τὸ ἐλπιδοφόρο ξεκίνημα τῆς ἀλλαγῆς.

Τὸ σῶμα τῶν καθηγητῶν - φορέας μέχρι σήμερα τῆς οὐσιαστικῆς δυνάμεως, καὶ στὴ χάραξη τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ ἐρευνητικῶν προγραμμάτων ἀλλὰ καὶ στὴ λειτουργία γενικὰ τῆς ἀνώτατης παιδείας - εἶναι φυσικὸ σὲ τέτοιες μεταβατικὲς περιόδους νὰ δεχτεῖ τὸ μεγαλύτερο βάρος τῆς εὐθύνης γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἀλλαγῆς. Καθὼς βρίσκεται ἀπὸ τὰ πράγματα (ἐξουσία, πεῖρα, γνώσεις) σὲ πλεονεκτικότερη θέση ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο σώματα, εἶναι μοιραῖο νὰ δεχτεῖ ἐπίσης καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς κριτικῆς ἂν στὴν προσπάθεια ποὺ ἀρχίζει, ἔχοντας ἐπίγνωση τῶν δυσκολιῶν καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ προβλήματος, φανεῖ ἡ συντηρητικότερη σὰν σύνολο ἀπὸ τὶς τρεῖς ὁμάδες.

Ἡ ὥρα τῆς εὐθύνης ὅμως σήμανε. Συντηρητικοὶ καὶ ριζοσπάστες, φοιτητές, βοηθοὶ καὶ καθηγητὲς βρίσκονται μπροστὰ σὲ μιὰν ἱστορικὴ στιγμὴ γιὰ τὴν ἀνώτατη παιδεία. Ἀπὸ τὴν ἀπάντηση καὶ τὴ γραμμὴ ποὺ θὰ χαραχτεῖ *τώρα*, θὰ φανεῖ πραγματικὰ ἂν θὰ θέσουμε τὰ πλαίσια μιᾶς μακροπρόθεσμης λύσεως ἢ θὰ ξανακάνουμε τὰ ἴδια μοιραῖα σφάλματα τοῦ παρελθόντος, καταφεύγοντας σὲ «σοφὰ» νομοθετήματα, βιαστικὲς «μεταρρυθμίσεις» κομματικῆς, χουντικῆς ἢ ἄλλης μορφῆς, ποὺ διαιωνίζουν τὸ «ράβε-ξήλωνε» στὴν εὐαίσθητη καὶ τόσο σημαντικὴ αὐτὴ περιοχή. Γιατὶ βέβαια τὸ πρόβλημα τῆς ἀνώτατης παιδείας δὲν λύνεται μὲ τὴ σύσταση μιᾶς ἢ δέκα ἐπιτροπῶν ἀπὸ σοφούς, ἱκανούς, καλοπροαίρετους καὶ ἐνδιαφερόμενους φανατικὰ γι' αὐτὸ τὸ πρόβλημα ἀνθρώπους. Ὁποιαδήποτε λύση, ποὺ θὰ ἦταν ἀποτέλεσμα μελέτης ἑνός, δύο ἢ ἕξι μηνῶν ἀπὸ τέτοιες ἐπιτροπὲς καὶ ποὺ θὰ ἔπαιρνε τὴ μορφὴ μιᾶς Magna Charta, εἶναι ἀμφίβολο ἂν θὰ ἄγγιζε κὰν τὰ καίρια σημεῖα τοῦ προβλήματος, τοῦ ὁποίου θὰ θίξουμε μερικὲς πλευρὲς μόνο, γιὰ νὰ φανοῦν οἱ διαστάσεις του.

Ζοῦμε ἤδη σὲ μιὰ κοινωνία μὲ ἔντονη τὴν «ἐπιστημονικότητα» τῆς δομῆς της. Ὁλοένα καὶ περισσότερο γίνεται πιὰ συνείδηση σ' ὅλους μας ὅτι τὸ ποσοστὸ τῶν «ἐπιστημόνων», τῶν ἀποφοίτων τῆς ἀνώτατης παιδείας, πρέπει νὰ μεγαλώνει ἀπὸ μέρα σὲ μέρα καὶ τὸ γενικὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο νὰ ἀνέρχεται. Ἡ κοινωνία τοῦ μέλλοντος θὰ εἶναι μιὰ κοινωνία τῆς μορφώσεως, πολύπλευρης, γενικῆς καὶ εἰδικῆς. Ἡ πανεπιστημιακὴ παιδεία δὲν εἶναι πιὰ προνόμιο ἀλλὰ *ὑποχρέωση* ἑνὸς ὁλοένα πολλαπλασιαζόμενου ἀριθμοῦ ἀτόμων, ὑποχρέωση ποὺ γίνεται πιὰ ἡ προϋπόθεση ἐπιβιώσεως τῆς κοινωνίας μας. Αὐτὸ σημαίνει ὅμως νέες ἀπαιτήσεις καὶ νέους στόχους στὴ δομὴ καὶ στὰ συστήματα διδασκαλίας, ἔρευνας καὶ διοικήσεως τῆς ἀνώτατης παιδείας.

Ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἀντίληψη σὰν παιδευτικὸ ἰδανικὸ τοῦ πανεπιστημίου - τεχνολογικοῦ ἢ μὴ - ὅπως τὸ διατύπωσε ὁ Wilhelm von Humboldt στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα, παραμένει ἀκόμα καὶ σήμερα ἡ θεωρητικὴ βάση τῆς ἀνώτατης παιδείας. Οἱ ἀνώτατες σχολὲς σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη αὐτὴ ἐκπαιδεύουν ἀνθρώπους ἱκανοὺς γιὰ μιὰ γενικὴ καὶ ὁλικὴ θεώρηση τῶν προβλημάτων καὶ τῶν δυνατοτήτων τῆς ἐπιστήμης τους (Philosophische Koepfe), καὶ ὄχι «ἐπαγγελματίες» ποὺ ἔχουν σὰν κίνητρο σπουδῆς τὴν ἐπίλυση τῶν βιοτικῶν τους προβλημάτων, ἐπιστήμονες καὶ τεχνικοὺς ποὺ μὲ τὸ πτυχίο τους θέλουν νὰ κερδίσουν τὸ ψωμί τους καὶ μόνο (Brotgelehrte). Ἐνῶ ὅμως ὁ στόχος αὐτὸς εἶναι καὶ πρέπει νὰ παραμένει βασικὸς γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῶν ἀνώτατων σχολῶν, ἡ πραγματικότητα ἀποδεικνύει καθημερινὰ πὼς τοῦτο δὲν ἰσχύει γιὰ ὁλόκληρο τὸν καθημερινὰ αὐξανόμενο ἀριθμὸ τῶν τροφίμων τῶν πανεπιστημιακῶν ἱδρυμάτων. Κάθε πτυχιοῦχος ἀνώτατης σχολῆς τυπικὰ ἔχει τὰ προσόντα καὶ τὴν πρόθεση νὰ γίνει ἐπιστήμονας καὶ ἐρευνητὴς (ὁ ὅρκος ποὺ δίνει εἶναι χαρακτηριστικός: «Ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ περιβόλου τοῦ σεπτοῦ τούτου τεμένους τῶν Μουσῶν ἐξερχόμενος κατ' ἐπιστήμην βιώσομαι, ἀσκῶν ταύτην δίκην θρησκείας ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ...»). Στὴν πραγματικότητα ὅμως, γύρω στὰ 80% τῶν πτυχιούχων θεωροῦν τὴν ἐπιστήμη ποὺ σπούδασαν *μέσο* ἢ *μέθοδο* καὶ ὄχι *σκοπὸ* τῆς παραπέρα δράσεώς τους. Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει πὼς οἱ ἀνώτατες σχολὲς δὲν πρέπει νὰ παραμείνουν ὁ χῶρος γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης. Σημαίνει μόνο ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρξει κάποια *διαφοροποίηση* ποὺ θὰ ἐπιτρέψει στὰ 80% μιὰ πληρέστερη πρακτικὴ κατάρτιση καὶ στὰ 20% καλύτερες δυνατότητες ἐπιστημονικῆς ὁλοκληρώσεως. Ἔτσι θὰ ἐξυπηρετηθεῖ σωστὰ καὶ ἡ ἀπαίτηση τῆς σημερινῆς κοινωνίας, ποὺ χρειάζεται αὐτὴ τὴ διαφοροποίηση τῆς προσφορᾶς ἀνώτατης παιδείας σ' ἕνα μεγαλύτερο ἀριθμὸ μελῶν της. Μιὰ τέτοια ὅμως διαφοροποίηση τοῦ στόχου τῆς ἀνώτατης παιδείας συνεπάγεται ὁπωσδήποτε καὶ μιὰ νέα ἀντιμετώπιση τῶν προγραμμάτων, τῆς χρονικῆς διάρκειας σπουδῶν καὶ πολλῶν ἄλλων σημείων τῆς ὑφιστάμενης δομῆς τῶν ἀνώτατων ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων.

Ἀπαίτηση τοῦ καιροῦ μας εἶναι καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ πνεύματος τῆς ὁμάδας (Teamgeist). Ἂν τοῦτο ἰσχύει γιὰ ὅλες σχεδὸν τὶς μορφὲς δράσεως τῆς ἐποχῆς μας, στὴν περιοχὴ τῆς ἐπιστήμης ἀποτελεῖ μιὰν ἀναγκαιότητα ἀναντίρρητη. Ἡ ἔννοια τῆς ὁμάδας καὶ ἡ διεπιστημονικὴ σχέση - μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις - εἶναι ἀκόμα κάτι ποὺ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο δὲν ἀποτελεῖ στόχο τῶν ἐκπαιδευτικῶν προγραμμάτων τῶν ἀνώτατων σχολῶν καὶ γι' αὐτὸ ἀπουσιάζει κατὰ κανόνα καὶ ἀπὸ τὴ δραστηριότητα τῶν διαφόρων ἐπιστημονικῶν κλάδων. Στὴν καλύτερη περίπτωση, ἡ τόσο θεμελιακὴ αὐτὴ ἔννοια συνίσταται στὴ δυνατότητα νὰ συγκεντρώνονται ἀντιπρόσωποι διαφόρων εἰδικοτήτων γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν ἕνα πρόβλημα μὲ τὰ ἴδια δικαιώματα. Κάθε μέλος αὐτῆς τῆς ὁμάδας, ἐκπρόσωπος ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ κλάδου, βλέπει τὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴ δική του σκοπιὰ καὶ στὴ συζήτηση, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη φάση κάθε ὁμαδικῆς ἐργασίας, διατυπώνονται ὅλες οἱ ἀντίστοιχες θεωρήσεις. Ἡ δομὴ ὅμως τῶν σημερινῶν ἀνώτατων σχολῶν καὶ τῶν ἑδρῶν τους εἶναι τέτοια, ποὺ ὁδηγεῖ σὲ «στεγανὲς» θεωρήσεις, παράγει ἐπιστήμονες εἰδικοὺς ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα ἀνίκανους νὰ συνεννοηθοῦν ἐσωτερικὰ καὶ δημιουργικὰ μὲ τοὺς συναδέλφους τους ἄλλων ἐπιστημῶν. Ἔτσι, στὴν καθημερινὴ πράξη, ὅταν ὅλοι αὐτοὶ οἱ εἰδικοὶ πρέπει νὰ πάρουν μέρος στὴν ἀντιμετώπιση σύνθετων προβλημάτων, προβάλλει πελώρια ἡ δυσκολία τῆς οὐσιαστικῆς συνεργασίας, ποὺ ἀντὶ νὰ εἶναι δημιουργικὴ γίνεται ἀθροιστική.

Ἕνα κλασικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἀδυναμίας εἶναι ἡ δομὴ τῶν σπουδῶν ἀρχιτέκτονα καὶ πολιτικοῦ μηχανικοῦ. Καὶ οἱ δυό τους εἶναι «καταδικασμένοι» στὴν ἐπαγγελματική τους δραστηριότητα νὰ συνεργάζονται τόσο στενὰ καὶ ἐσωτερικὰ ὅσο λίγοι ἄλλοι ἐπιστήμονες. Κανονικὰ ἀποτελοῦν μιὰν *«ὁμάδα-μονάδα»*, ποὺ σὲ παλαι-

ότερα χρόνια ἐκφραζόταν μὲ ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ ἄτομο. Ἡ πολλαπλότητα τῶν τεχνικῶν, κατασκευαστικῶν καὶ μορφολογικῶν δυνατοτήτων ὅμως δημιούργησε δυὸ ἑνότητες-σχολὲς στὰ πολυτεχνεῖα, ἡ δομὴ τῶν ὁποίων διαμορφώθηκε μὲ τὸν καιρὸ τόσο στεγανά, ὥστε οἱ δυὸ αὐτοὶ θεμελιακοὶ φορεῖς τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας νὰ μὴν μποροῦν νὰ συνεννοηθοῦν πιὰ σωστά, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ πρῶτοι νὰ κατηγοροῦν τοὺς δεύτερους γιὰ ἔλλειψη δημιουργικότητας καὶ φαντασίας καὶ οἱ δεύτεροι τοὺς πρώτους γιὰ ἔλλειψη ρεαλισμοῦ καὶ σοβαρότητας.

Καὶ ὅμως οἱ σχολὲς ποὺ ἐκπαιδεύουν τοὺς δυὸ αὐτοὺς πρωτεργάτες τῆς δημιουργίας τοῦ κτισμένου περιβάλλοντος διακρίνονται γιὰ τὴ στεγανότητά τους καὶ τὴν ἀμοιβαία διάθεσή τους νὰ ἀγνοοῦν ἡ μιὰ τὰ προγράμματα καὶ τὶς δραστηριότητες τῆς ἄλλης.

Ἂν σκεφτεῖ, π.χ., ἕνας φοιτητὴς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς νὰ ἐπιλέξει ἕνα ἢ δύο μαθήματα τῆς Σχολῆς Πολιτικῶν Μηχανικῶν, ἢ ἀντίστροφα, γιατὶ στὴν πορεία τῆς σπουδῆς του καὶ μὲ βάση τὰ ἐνδιαφέροντά του ἀνακάλυψε ὅτι τὰ μαθήματα αὐτὰ ἀναπτύσσουν καὶ ὁλοκληρώνουν τὴν προσωπική του κλίση, τοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ τὸ κάμει. Ὅπως τοῦ εἶναι καὶ πολὺ δύσκολο νὰ ἀλλάξει σχολή, ἂν διαπιστώσει ὅτι ἔπεσε ἔξω στὶς προβλέψεις γιὰ τὶς πραγματικές του ἐφέσεις καὶ ἱκανότητες. Εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ συνεχίσει στὸ στεγανὸ πλαίσιο ποὺ ἔτυχε νὰ διαλέξει, ἔστω κι ἂν ἔτσι καταδικάζεται νὰ παίζει ἀντὶ νὰ ζεῖ τὸν ρόλο τοῦ ἀρχιτέκτονα ἢ τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ, ζημιώνοντας βέβαια τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ κοινωνικὸ σύνολο. Εἶναι φανερὴ ἡ ὠφέλεια ποὺ θὰ προκύψει ἀπὸ μιὰ διαφοροποίηση τῆς δομῆς τῶν σχολῶν ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο, διαφοροποίηση ποὺ θὰ ὁδηγήσει στὸ σπάσιμο μικρόπνοων ἐπαγγελματικῶν στεγανῶν καὶ θὰ δημιουργήσει τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴ δημιουργικὴ ἀνέλιξη τῶν ταλαντούχων φοιτητῶν.

Ἡ κύρια ἀποστολὴ τῶν ἀνώτατων ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων εἶναι ἡ διδασκαλία καὶ ἡ ἔρευνα. Κάτω ἀπὸ τὶς ἔννοιες αὐτὲς ὑπάρχουν ποικίλες μορφές, μέσα καὶ τρόποι γιὰ τὴ διεξαγωγή τους, μιὰ μεθοδολογία ποὺ μεταβάλλεται μέσα στὸν χρόνο καὶ ἀνάλογα μὲ τὸν τόπο καὶ τὴν ψυχοσύνθεση τῆς ὁμάδας. Ὅ,τι μέχρι χτὲς καὶ προχτὲς ἀπέδιδε σὰν μέθοδος μεταδόσεως γνώσεων, σήμερα ἴσως εἶναι χωρὶς ἐνδιαφέρον ἢ ἀπόδοση. Παράδειγμα ἡ «ἀπὸ ἕδρας» διδασκαλία, ποὺ πολυσυζητήθηκε τὰ τελευταῖα χρόνια στὰ εὐρωπαϊκὰ καὶ ἀμερικανικὰ πανεπιστήμια. Χωρὶς νὰ καταργηθεῖ ἐντελῶς, διατηρήθηκε διαφοροποιημένη ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, ἔτσι ὥστε νὰ ἐκπληρώνει τὸν σκοπό της.

Στὴν Ἑλλάδα τὸ πρόβλημα τῶν μορφῶν διδασκαλίας ἀποτελεῖ ἕνα καίριο θέμα. Ποιό ἢ ποιά συστήματα εἶναι γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα τὰ λυσιτελέστερα; Ὁπωσδήποτε πολλοὶ θὰ ζητήσουν ρηξικέλευθες ἀλλαγές, ἄλλοι θὰ ἐπιμείνουν σὲ παλαιὰ δοκιμασμένα σχήματα. Ἡ χρησιμοποίηση ἐπιχειρημάτων καὶ ἐμπειριῶν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ μπορεῖ νὰ ἔχει συμβουλευτικὸ χαρακτήρα, δὲν μπορεῖ ὅμως ποτὲ νὰ γίνει τὸ κριτήριο γιὰ τὶς ἑλληνικὲς συνθῆκες μὲ τὰ εἰδικά τους προβλήματα. Προτοῦ προχωρήσει κανεὶς στὴν ἀναδιάρθρωση τῶν μορφῶν διδασκαλίας, θὰ ἦταν ἴσως σοφώτερο νὰ μελετήσει τὶς μεθόδους ἔρευνας καὶ τὴ διάρθρωσή τους, ἀφοῦ ὁ βασικότερος τροφοδότης τῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ ἔρευνα καὶ οἱ φορεῖς της. Τί κάνουν καὶ πῶς λειτουργοῦν τὰ διάφορα ἐργαστήρια, σπουδαστήρια, σεμινάρια κἄ καὶ πῶς μετουσιώνεται ἡ δραστηριότητά τους σὲ πορίσματα γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς διδασκαλίας;

Τέλος, ἕνα ἀπὸ τὰ γενικὰ προβλήματα δομῆς τῶν ἀνώτατων σχολῶν εἶναι καὶ ὁ τρόπος τῆς διοικήσεώς τους. Πῶς καὶ μέχρι ποιοῦ βαθμοῦ εἶναι δυνατὴ καὶ ἐπωφελὴς ἡ συμμετοχὴ τῶν φοιτητῶν καὶ τοῦ βοηθητικοῦ προσωπικοῦ στὴ διοίκηση, τὴν κατάστρωση τῶν προγραμμάτων, τὴν ἐκλογὴ ἀρχῶν καὶ προσώπων κἄ; Εἶναι βέβαια ἡ συμμετοχὴ αὐτὴ μιὰ ἀπαίτηση τῶν καιρῶν, ἀλλὰ λίγο ξέρουμε ποιὰ μορφὴ πρέπει νὰ πάρει γιὰ νὰ λειτουργήσει ἐποικοδομητικά. Ποῦ ἀρχίζει ὁ ἐκδημοκρατισμὸς καὶ πότε καταλήγουμε στὶς ἀτέρμονες συζητήσεις, στὴ μικροπολιτικὴ συναλλαγὴ καὶ στὴν ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν ἀκαδημαϊκὴ ἀναζήτηση καὶ διατύπωση τῆς ἀλήθειας;

Τὰ σημεῖα ποὺ θίγονται παραπάνω - τὸ αἴτημα τῆς *διαφοροποιήσεως* τῆς προσφερομένης ἀνώτατης παιδείας καὶ τῆς εὐέλικτης προσαρμογῆς τῶν προγραμμάτων (ἄμεσα συνδεμένο μὲ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ τῶν φοιτητῶν καὶ τὸν numerus clausus), ἡ ἀνάγκη ἐλεύθερης διαμορφώσεως τῆς προσωπικότητας τοῦ φοιτητῆ μὲ τὴν ἔλλειψη *«στεγανῶν»* στὶς διάφορες περιοχὲς τῆς γνώσεως, τὸ πρόβλημα τῆς διοικητικῆς δομῆς, ἡ εἰσαγωγὴ καὶ χρήση νέων μεθόδων διδασκαλίας καὶ ἔρευνας - μερικὰ μόνο ἀπὸ τὰ βασικὰ σημεῖα τοῦ γενικοῦ προβλήματος «Ἀνώτατη Παιδεία», δὲν μποροῦν νὰ ἀντιμετωπιστοῦν μὲ ἕνα νέο καταστατικὸ χάρτη ποὺ θὰ συνταχθεῖ ἀπὸ τὴν πιὸ ἱκανὴ ἔστω ἐπιτροπὴ στὸ διάστημα μερικῶν μηνῶν. Ἂν γίνει κάτι τέτοιο, θὰ ἔχει τὴν τύχη τόσων καὶ τόσων ὁμοίων προσπαθειῶν τοῦ ἄμεσου καὶ ἀπώτερου παρελθόντος.

Ἂν θέλουμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὸ πρόβλημα «Ἀνώτατη Παιδεία» μιὰ γιὰ πάντα, σωστὰ καὶ ὑπεύθυνα, μὲ κριτήριο τὸ ἄμεσο καὶ ἀπώτερο ἐθνικὸ συμφέρον, καὶ ὄχι νὰ πετύχουμε βραχυπρόθεσμες πολιτικὲς νίκες - πύρρειες βέβαια - θὰ πρέπει νὰ ἀντιληφθοῦμε ἐπιτέλους τὴ σημασία του καὶ νὰ πάψουμε νὰ αὐτοσχεδιάζουμε πότε ἡ μιὰ καὶ πότε ἡ ἄλλη ὁμάδα. Τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας πρέπει νὰ μπορέσει νὰ ποδηγετήσει τὴν ἔνταση ποὺ ὑπάρχει σήμερα στὸν χῶρο τῆς ἀνώτατης παιδείας καὶ νὰ τὴν ὁδηγήσει σὲ κανάλια δημιουργικά, σὲ λύσεις ποὺ νὰ ἔχουν ὀρθὴ προοπτικὴ καὶ ὄχι ἐφήμερη λάμψη. Ἡ φύση τῶν διεργασιῶν μιᾶς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως εἶναι συντηρητική, ἂν μᾶς ἐνδιαφέρει βέβαια ἡ ἐπιτυχία της. Ἡ συνταγὴ ἑνὸς νέου Πανεπιστημιακοῦ Νόμου θὰ πρέπει νὰ εἶναι τὸ τέρμα καὶ ὄχι ἡ ἀρχὴ τῆς προσπάθειας, νὰ εἶναι προϊὸν ὄχι μιᾶς ἐπιτροπῆς εἰδικῶν, ἀλλὰ τὸ ἀπαύγασμα τῆς πείρας ὅλων τῶν παραγόντων τῆς πανεπιστημιακῆς ζωῆς.

Γι' αὐτὸ προτείνεται νὰ ἐγκαινιαστεῖ μιὰ περίοδος τριῶν ἐτῶν ποὺ θὰ θεωρηθεῖ *πειραματικὴ φάση* καὶ ποὺ θὰ ἔχει σὰν σκοπὸ τὴ συλλογὴ ἐμπειριῶν, *ἑλληνικῶν ἐμπειριῶν*, γιὰ τὴ σύνταξη τῆς ὁριστικῆς μορφῆς τοῦ Πανεπιστημιακοῦ Νόμου. Στὴ φάση αὐτὴ θὰ δοκιμαστεῖ καὶ θὰ χρησιμοποιηθεῖ κάθε δυνατὴ μορφὴ διδασκαλίας καὶ ἔρευνας, θὰ ἐπιτραπεῖ κάθε μέσο καὶ σχῆμα ποὺ οἱ σχολὲς καὶ τὰ τμήματα θὰ θεωρήσουν ἐποικοδομητικά. Οἱ καθηγητὲς θὰ προτραποῦν νὰ δοκιμάσουν ὅ,τι ὁ καθένας θεωρεῖ σωστὸ καὶ ἀναγκαῖο. Ἐπιστήμονες ἐκτὸς τοῦ πανεπιστημίου θὰ πρέπει νὰ κληθοῦν μὲ ἀνάθεση διδασκαλίας γιὰ δύο χρόνια, γιὰ νὰ προσφέρουν πρόσθετες ἐμπειρίες. Ἔτσι θὰ δοθεῖ ἡ δυνατότητα νὰ πραγματοποιηθοῦν πολλὰ καὶ διαφορετικά, ἀκόμα καὶ ἀντιθετικὰ μεταξύ τους, προγράμματα. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ θὰ ἀποδειχτοῦν ἴσως ἀνεφάρμοστα καὶ ἀποτυχημένα. Ἡ πείρα ὅμως ποὺ θὰ ἔχει συλλεγεῖ γιὰ τὸ τί εἶναι χρήσιμο καὶ τὶ ἀπορριπτέο, θὰ ἀποτελέσει τὸ τεράστιο κέρδος. Κέρδος γιατὶ θὰ ἔχουμε ἐπιτέλους ἄμεση, ἑλληνική, ἀναμφισβήτητη πείρα, ποὺ δὲν θὰ μπορεῖ νὰ ἀγνοεῖται ἀπὸ τὴν ἑκάστοτε κυβέρνηση εὔκολα.

Ἡ ἐπιλογὴ καὶ ὁ προγραμματισμὸς μορφῶν καὶ μέσων διδασκαλίας καὶ ἔρευνας θὰ πρέπει νὰ γίνεται στὰ πλαίσια τῶν σχολῶν μετὰ ἀπὸ συζήτηση, ποὺ θὰ ὁδηγεῖ στὴν ἐπιλογὴ καὶ στὴν ἔγκριση. Ἡ τελευταία θὰ δίνεται ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἐνδιαφερομένων (καθηγητῶν, βοηθητικοῦ προσωπικοῦ, φοιτητῶν). Αὐτόματα δημιουργεῖται ἔτσι ἡ ἀνάγκη δημιουργίας ἑνὸς νέου *«πειραματικοῦ ὀργάνου»*, ποὺ θὰ εἶναι εὐρύτερο ἀπὸ τὸν σημερινὸ «Σύλλογο τῶν Καθηγητῶν» καὶ ποὺ θὰ λειτουργεῖ στὸ διάστημα αὐτὸ παράλληλα, ἀλλὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν τελευταῖο. Τὸ ὄργανο αὐτό, ἂς τὸ ὀνομάσουμε «Βουλὴ τῆς Σχολῆς», θὰ συγκροτηθεῖ ἀπὸ ἐκπροσώπους τῶν τριῶν ὁμάδων (καθηγητῶν, βοηθῶν καὶ ἐπιμελητῶν, φοιτητῶν) καὶ θὰ ἔχει σὰν ἔργο νὰ συζητεῖ καὶ νὰ προτείνει ἰδέες, τρόπους καὶ μέσα γιὰ τὴ διόρθωση τῶν κακῶς κειμένων καὶ τὴ δοκιμὴ νέων μορφῶν διδασκαλίας, ἔρευνας καὶ διοικήσεως. Ἡ δομή του θὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ καὶ οἱ ἀποφάσεις του θὰ παίρνονται μὲ καθαρὰ δημοκρατικὰ κριτήρια (βαρύτητα ἐδῶ θὰ ἔχουν τὰ ἐπιχειρήματα, ὄχι οἱ τίτλοι καὶ ἡ ἱεραρχία). Οἱ ἀποφάσεις αὐτὲς θὰ ἔχουν δεσμευτικὸ χαρακτήρα γιὰ τὴ διοίκηση τῆς σχολῆς καὶ τοῦ πανεπιστημίου εὐρύτερα.

Ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς ἀνώτατης παιδείας μὲ τὸν τρόπο ποὺ προτείνεται δείχνει φανερὰ ποὺ ἀποσκοπεῖ:

α) Στὴν πραγματικὴ καταγραφὴ καὶ συλλογή, στὸ ξεκαθάρισμα καὶ ζύγισμα τῶν χρήσιμων ἐμπειριῶν ποὺ θὰ βγοῦν ἀπὸ συλλογική, ἀντιπροσωπευτικὴ καὶ πρακτικὴ ἐργασία.

β) Στὴν ἐκτόνωση μὲ τρόπο πειστικὸ καὶ δημοκρατικὸ τῶν ἀντιθέσεων ποὺ σίγουρα ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς τρεῖς ὁμάδες. Οἱ συντηρητικοὶ ἐκπρόσωποι δὲν θὰ μποροῦν νὰ ἀρνηθοῦν τὸν πειραματισμὸ μὲ μιὰ τέτοια μορφὴ καὶ οἱ ριζοσπαστικοὶ καὶ ἀνυπόμονοι δὲν θὰ βροῦν ἐπιχειρήματα νὰ κατηγορήσουν τὸ Ὑπουργεῖο γιὰ ἔλλειψη προθέσεως νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ καίρια θέματα τῆς ἀνώτατης παιδείας μὲ δημιουργικὴ σοβαρότητα καὶ προσοχή.

Γ.Π.Λ.

τε μόνο πόσα πράγματα ἔχουν ἀλλάξει ἀπὸ τότε ποὺ γύρισε ὁ Πικιώνης ἀπὸ τὸ Παρίσι καὶ «εἶδε» τὴν ἀνώνυμη ἀρχιτεκτονική· πόσες ἐπιδράσεις ἔχουμε δεχτεῖ ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, καὶ πόσες ἀπὸ δικούς μας πνευματικοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἔσκυψαν μὲ προσοχὴ πάνω στὴν κοινωνία μας. Σκεφτεῖτε πόσα πειράματα ἔγιναν γιὰ νὰ μπολιαστεῖ τὸ «λαϊκὸ» στοιχεῖο στὴν καθημερινή μας ζωὴ - ἀδιάφορο ἂν πέτυχαν ἢ ὄχι. Τὸ φαινόμενο τῆς ἐπιστροφῆς στὶς παραδοσιακὲς ρίζες τῆς Ἑλλάδας ὁπωσδήποτε παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ πολλὰ θὰ εἶχε νὰ μᾶς διδάξει ἡ ἀνάλυσή του. Ὁ Α.Κ., μὲ τὴν ἀναμφισβήτητη σοφία ποὺ ἀποκόμισε μελετώντας τὴν ἀνώνυμη ἀρχιτεκτονικὴ καί, παράλληλα, δημιουργώντας ἴσως τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ νεοελληνικὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο, θὰ ἦταν μοναδικὸς δάσκαλος πάνω σὲ τέτοια θέματα. Μὲ τὸ βιβλίο του ὅμως αὐτὸ μᾶς ἀφήνει ἀβοήθητους στὴν προσπάθειά μας νὰ βροῦμε τὸν μίτο τῆς Ἀριάδνης.

Δ.Φ.

Θεσσαλονίκη, *τῶν Παύλου Ἀνδρεάδη καὶ Ἄγγελου Καλογερόπουλου. Θεσσαλονίκη 1974.*

Νεοκλασσικὰ σπίτια τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ, *εἰσαγωγὴ τῶν Γιάννη Τσαρούχη καὶ Χρίστου Ἰακωβίδη, φωτογραφίες τοῦ Στέλιου Σκοπελίτη. Ἐκδόσεις Δωδώνη. Ἀθήνα 1975.*

Ἡ Ἑλλάδα ποὺ φεύγει *φωτογραφίες τοῦ Δ. Παπαδήμου, εἰσαγωγὴ Γ. Μανουσάκη. Ἐκδόσεις Ὁλκός. Ἀθήνα 1974.*

Νὰ εἶναι ἄραγε σύμπτωση τὸ ὅτι κυκλοφόρησαν σχεδὸν ταυτόχρονα τρία βιβλία μὲ πολὺ συγγενικὸ στόχο; Τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στὰ παλαιὰ ἀστικὰ σπίτια ποὺ ἐξαφανίζονται μὲ ὁλοένα γοργότερο ρυθμὸ στὴ Θεσσαλονίκη. Τὰ σπίτια αὐτὰ δὲν ἀνήκουν σὲ καμιὰ μορφολογικὴ κατηγορία· εἶναι μᾶλλον πλουσιόσπιτα φορτωμένα μὲ στολίδια, φτιαγμένα καθαρὰ γιὰ κοινωνικὴ προβολή. Τὸ δεύτερο βιβλίο ἀναφέρεται στὰ νεοκλασικὰ σπίτια τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ. Ἐδῶ τὸ θέμα εἶναι πιὸ γνωστὸ καὶ ἔχει ἀπασχολήσει ἀρκετὲς φορὲς τὸν τύπο, τοὺς ζωγράφους καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία. Τὸ τρίτο ἔχει μεγαλύτερες φιλοδοξίες: προσπαθεῖ νὰ ἀγκαλιάσει ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς παραδοσιακῆς Ἑλλάδας ποὺ σιγὰ-σιγὰ χάνεται, ἀπὸ τὶς ἀχυροκαλύβες τῶν Σαρακατσανέων μέχρι τὰ νησιώτικα «λαϊκά».

Πέρα ἀπὸ τὶς προθέσεις κάθε βιβλίου ὑπάρχει καὶ τὸ συγκεκριμένο γεγονὸς τῆς ἔκδοσής του. Ἐδῶ ἔχω νὰ παρατηρήσω ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ τρία δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσει τὸν ἀπαιτητικὸ ἀναγνώστη. Ἀπαράδεκτο εἶναι τὸ βιβλίο *Θεσσαλονίκη,* μὲ πολὺ χτυπητὲς κακοτεχνίες στὴ σελιδοποίηση καὶ τὸ τύπωμα. Τουλάχιστο αὐτὸ εἶναι ἔργο δυὸ ἐρασιτεχνῶν, ποὺ ἡ ἀγάπη τους γιὰ τὰ σπίτια ποὺ φωτογράφιζαν δὲν στάθηκε ἀρκετὴ γιὰ νὰ μᾶς δώσει μιὰν ἄρτια ἔκδοση.

Ἡ Ἑλλάδα ποὺ φεύγει εἶναι μιὰ ἐπιλογὴ ἀπὸ φωτογραφίες τοῦ Δ. Παπαδήμου, ποὺ πολὺ σωστὰ δὲν μένει στὰ συμβατικὰ συστατικὰ τῆς παραδοσιακῆς κληρονομιᾶς μας - ἐκεῖνα ποὺ βαρεθήκαμε νὰ βλέπουμε σὲ ἡμερολόγια καὶ καρτποστάλ. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ βιβλίο παρουσιάζει μιὰν ἀξιοπρόσεκτη πληρότητα. Οἱ ἀδυναμίες του σχετίζονται μὲ τὸν τρόπο ἐπιλογῆς καὶ κατάταξης τῶν φωτογραφιῶν. Γιὰ παράδειγμα, νομίζω πὼς εἶναι ἄσχημο τὸ νὰ βλέπεις ἕνα κτίσμα στὴ σελίδα α καὶ ὕστερα ἀπὸ 20 σελίδες νὰ ξαναβρίσκεις μιὰ λεπτομέρειά του, ὅπως μιὰ πόρτα. Τὸ ἀκατάλληλο χαρτὶ τῆς ἔκδοσης συντελεῖ στὸ νὰ ἔχουν φοβερὰ μειωμένη ἀπόδοση οἱ φωτογραφίες. Κρίμα, γιατὶ μερικὲς τουλάχιστο δείχνουν πολὺ ἐνδιαφέρουσες.

Τὰ *Νεοκλασσικὰ σπίτια* προλογίζονται μὲ κείμενα τοῦ Τσαρούχη καὶ τοῦ Χρ. Ἰακωβίδη. Ἄσχετα μὲ τὴν ποιότητα τῶν δυὸ αὐτῶν κειμένων, θὰ ἤθελα νὰ τονίσω αὐτὸ ποὺ ὑπογράμμισαν οἱ ἴδιοι οἱ συγγραφεῖς, ὅτι δηλαδὴ τὰ νεοκλασικὰ σπίτια ἔχουν ἀξία γιατὶ ἀποτελοῦν *βιώματα* καὶ ὄχι γιὰ ἄλλα ἀφηρημένα αἴτια. Τὸ «μνημόσυνο» (Ἰακωβίδης) αὐτὸ ἀναφέρεται σὲ κάτι ζωντανὸ καὶ προσωπικό, ποὺ ὁ χαμὸς του γεννάει τὸν θρῆνο. Ἐπίσης: «Ὅλη ἡ ζωή μου εἶναι συνδεδεμένη μ' αὐτὲς τὶς προσόψεις, μ' αὐτὰ τὰ ἐσωτερικά. Δὲν πρόκειται γιὰ αἰσθητική. Ἀηδίες» (Τσαρούχης). Αὐτὴ ἡ ὁμολογία εἶναι πολύτιμο στοιχεῖο γιὰ μᾶς τοὺς ἄλλους, ποὺ μεγαλώσαμε στὶς πολυκατοικίες, γιατὶ ξεκαθαρίζει ἀρκετὰ τὰ πράγματα ἀπὸ ψευδοσυναισθηματικὲς ὑποκρισίες. Δηλαδὴ καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση πάλι λειτουργεῖ τὸ συναίσθημα τῆς νοσταλγίας γιὰ ἕνα πολύτιμο παρελθόν, ποὺ *ἀργότερα,* «σὰν ἀντίδρασις τῆς προστυχιᾶς ποὺ ὁρμοῦσε ἀπειλητική», ἔγινε «αἰσθητικὴ ἀγάπη» (Τσαρούχης).

Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ κάποια ὑπερβολὴ στοὺς ἀφορισμοὺς τῶν κειμένων - ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ καθαρὰ συναισθηματικὴ διαδικασία. Μόνο ποὺ μὲ τὴν ὑπερβολὴ χάνουμε καὶ τὴ σωστὴ τοποθέτηση ἀπέναντι στὰ πράγματα. Δὲν πιστεύω πὼς ἡ κατάσταση εἶναι τόσο ἀπελπιστικὴ μέσα στὴν Ἀθήνα *ἐπειδὴ* χτίστηκαν οἱ πολυκατοικίες, ἢ ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν πολυκατοικιῶν εἶναι μισεροὶ Ἕλληνες, μὲ ὑπανάπτυκτα αἰσθητήρια. Οἱ κοσμογονικὲς ἀλλαγὲς ποὺ διαδραματίστηκαν μέσα στὴν Ἀθήνα δὲν εἶναι ἁπλᾶ καὶ μόνο ζήτημα κτιριολογικὸ ἢ μορφολογικό. Θὰ προτιμοῦσα νὰ ταύτιζα αὐτὲς τὶς ἀλλαγὲς μὲ τὴ γέννηση μιᾶς ἀστικῆς τάξης ποὺ μοιραῖα ὁδήγησε στὶς κοινωνικὲς καὶ χωροταξικὲς ἀνακατατάξεις ποὺ παρακολουθοῦμε ὁλοένα γύρω μας. Δὲν ὑποκρίνομαι πὼς λέω τίποτε καινούριο. Κιόλας ἀπὸ τὸ 1935 ἡ Σέμνη Καρούζου εἶχε ἐντοπίσει σωστὰ τὸ φαινόμενο καὶ εἶχε διαγράψει τὶς ἐπιπτώσεις του πάνω στὴ μορφὴ καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς Ἀθήνας (1). Χρήσιμες εἶναι καὶ οἱ εἰκονογραφημένες ἐκδόσεις, ἀλλὰ θὰ εὐχόμουν νὰ προχωρούσαμε κάποτε πάνω στὸν δρόμο ποὺ ἤδη χάραξε ἡ Σ. Καρούζου. Ἴσως νὰ εἶναι πιὸ ἀποδοτικός, ἰδιαίτερα σὲ μιὰ κρίσιμη ἐποχὴ ὅπως εἶναι ἡ δική μας.

Τέλος, οἱ φωτογραφίες τοῦ Στ. Σκοπελίτη μᾶλλον ἀδικήθηκαν. Ὁρισμένες δὲν σήκωναν μεγάλη μεγέθυνση, ἄλλες μποροῦσαν καὶ νὰ λείπουν. Αὐτὸ ποὺ ὁπωσδήποτε ἦταν μεγάλο λάθος ἦταν ἡ ἀπόφαση νὰ τυπωθοῦν μερικὲς φωτογραφίες μὲ κομμένο τὸ περίγραμμα. Αὐτὸ δὲν δικαιολογεῖται μὲ κανένα τρόπο. Γιὰ ὅσους πάντως συνεχίζουν νὰ ἀποζητοῦν τὴν καλόγουστη ἔκδοση μὲ θέματα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, θὰ εἶχα νὰ συστήσω ἕνα ὑποδειγματικὸ ξένο βιβλίο μὲ φωτογραφίες τοῦ Κώστα Μάνου (2). Τόσο δύσκολο εἶναι νὰ φτάσουμε αὐτὴ τὴν ποιότητα καὶ στὸν τόπο μας;

Δ.Φ.

Σημειώσεις

1. Βλ. ἄρθρο της «Ἀκνίσωτοι Οἶκοι», *Νέα Ἑστία,* τ. 17, σ. 463-468.

2. Manos, Constantine. *A Greek Portfolio,* London: Secker and Warburg, 1972.

Ἐρνέστος Τσίλλερ. Προσπάθεια μονογραφίας, *τοῦ Δ. Παπαστάμου. Ἔκδοση τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Πολιτιστικῶν Ὑποθέσεων τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν. Ἀθῆναι, 1973, σ. 98, εἰκ. 103, πιν. 11.*

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν τέχνη καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν χρόνων τοῦ ρομαντικοῦ κλασικισμοῦ γίνεται τὰ τελευταῖα χρόνια συνεχῶς μεγαλύτερο. Κορυφώθηκε μὲ τὴ μεγάλη ἔκθεση ποὺ ὀργάνωσε τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης τὸ 1972 στὸ Λονδίνο καὶ προκάλεσε ἕνα κύμα ἀπὸ βιβλία, φυλλάδια καὶ ἄρθρα σὲ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες, σ' ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὲς χῶρες. Στὴν Ἑλλάδα, ἕνα πολυτελὲς βιβλίο πάνω στὸ ἔργο ἑνὸς σπουδαίου ἀρχιτέκτονα τῆς ἐποχῆς, τοῦ E. Ziller, ἦρθε νὰ πλουτίσει τὴ φτωχὴ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία.

Οἱ εἰκόνες καὶ οἱ ἔγχρωμοι πίνακες παίρνουν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ βιβλίου. Πρόκειται γιὰ τὴ δημοσίευση ἑνὸς τμήματος τῆς μεγάλης σειρᾶς σχεδίων καὶ ὑδατογραφιῶν τοῦ ἀρχιτέκτονα ποὺ βρίσκεται στὴν Ἐθνικὴ Πινακοθήκη. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι μιὰ δεύτερη σειρὰ ἀνήκει στὸν Δῆμο Ἀθηναίων, σημαντικὸς ἀριθμὸς ἄλλων σχεδίων τοῦ Ziller βρίσκεται στὴν Πάτρα, τὴ Σύρο καὶ σὲ χέρια ἰδιωτῶν, καθὼς καὶ ὅτι ὅλα αὐτὰ παραμένουν λίγο ἢ πολὺ ἀδημοσίευτα καὶ ἄγνωστα.

Σύμφωνα μὲ τὸν τίτλο του, τὸ σύγγραμμα εἶναι μιὰ μονογραφία. Θὰ περίμενε λοιπὸν κανεὶς πολλὰ γιὰ ἕναν ἀρχιτέκτονα ποὺ ἔβαλε τὴ σφραγίδα του στὴν Ἀθήνα ἐπὶ μισὸ τουλάχιστο αἰώνα, καὶ τοῦ ὁποίου τὸ ἀρχεῖο βρισκόταν στὴν ἀποκλειστικὴ διάθεση τοῦ συγγραφέα. Τὸ κείμενο ὅμως δὲν ξεπερνᾶ τὶς 23 σελίδες, ἔτσι ποὺ γρήγορα νὰ καταλαβαίνει κανεὶς πὼς ἡ λέξη «προσπάθεια» στὸν ὑπότιτλο δὲν μπῆκε μόνο ἀπὸ μετριοφροσύνη.

Σὲ μιὰ σύντομη εἰσαγωγὴ (σ. 27-34) παρουσιάζεται ἡ μακροχρόνια διαμόρφωση στὴν Εὐρώπη τοῦ καλλιτεχνικοῦ κλίματος στὸ ὁποῖο ἔζησε καὶ ἔδρασε ὁ Ziller. Ὁ συγγραφέας ἀποπειράται δηλαδὴ νὰ δώσει ἕνα κατατοπιστικὸ διάγραμμα γιὰ 400 σχεδὸν χρόνων ἱστορία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἕνα τόσο σύνθετο φαινόμενο δὲν ἐπιδέχεται ὅμως συνοπτικὴ ἐξέταση. Χωρὶς ὑπομνηματισμὸ σημειώσεων, μὲ αὐθαίρετες ἀποσιωπήσεις καὶ κυρίως χωρὶς μέθοδο, ἡ ἀποτυχία εἶναι ἀναπόφευκτη.

Στὸ κείμενο τῆς «μονογραφίας» δίνονται ὁρισμένα βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχιτέκτονα καὶ σχολιάζονται ἢ ἀναλύονται μερικὰ ἀπὸ τὰ κτίριά του σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ ἑρμηνευθεῖ τὸ ἔργο του. Τὸ λεγόμενο ἀπὸ τὸν συγγραφέα ὅτι «ἡ τεχνοϊστορικὴ τοποθέτησις (τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ Ziller) περιορίζεται εἰς περιγραφικὴν διηγηματικὴν συζήτησιν περισσότερον, παρὰ εἰς ἐπιστημονικὴν γραπτὴν ἀνάλυσιν», κι ἂν ἀκόμα εὐσταθεῖ, μὲ κανένα τρόπο δὲν δικαιολογεῖ τὸ γράψιμο ἑνὸς νέου βιβλίου χωρὶς ἐπιστημονικὲς ἀξιώσεις. Γιατὶ διερωτᾶται κανεὶς πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξει μονογραφία γιὰ ἀρχιτέκτονα τοῦ ὁποίου ἀγνοοῦνται πλεῖστα

καὶ ἴσως τὰ σπουδαιότερα ἔργα (1), ἐνῶ οἱ ἐργοδότες μὲ τὶς ἀνάγκες καὶ τὰ ἰδεώδη τους παραμένουν σὲ πλήρη ἀφάνεια. Ὁ Δ. Παπαστάμου ἀγνόησε τελείως τὰ σημερινὰ αἰτήματα γιὰ μιὰ ὁλοκληρωμένη ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, μὲ σύμμετρη ἐξέταση τοῦ κοινωνικοῦ, πολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ ὑπόβαθρου τῆς καθαρὰ ἀρχιτεκτονικῆς δραστηριότητας καὶ τῶν ἐπιπτώσεών τους σ' αὐτή. Ἔτσι τὸ βιβλίο προβάλλει ἀπαράδεκτα φτωχὸ καὶ κατασπαταλάει ἕνα συγκεντρωμένο ἐπιστημονικὸ ὑλικὸ πρώτης σειρᾶς, τὸ ὁποῖο μάλιστα ἄλλοι μάζεψαν καὶ προετοίμασαν... Ἀλλὰ οὔτε καὶ σὰν κατάλογος τῆς συλλογῆς τῆς Πινακοθήκης μπορεῖ νὰ προβληθεῖ, γιατὶ ἐκλεκτικὰ ἀναπαράγει διάφορα σχέδια τοῦ Ziller, ἀγνοώντας τὰ ὑπόλοιπα (2).

Δὲν εἶναι λιγότερες ὅμως οἱ ἀντιρρήσεις στὴν οὐσία τοῦ κειμένου. Τὸ βιβλίο διαβάζεται μὲ δυσκολία γιατὶ στερεῖται ἐνάργειας, ἐνῶ ὑπάρχουν φράσεις ἀκατανόητες (3), λεκτικὰ νεοπλάσματα (4), πολλὰ εἰσαγωγικὰ στοὺς ὅρους (τὰ ὁποῖα τοὺς φορτίζουν μὲ ἀπαράδεκτη ἀσάφεια) καὶ πληθώρα ἀνακριβειῶν στὴν ὁρολογία (5). Ἀπροσδόκητα παρουσιάζονται πληροφορίες ποὺ προκαλοῦν σύγχυση στὸν ἀναγνώστη (6). Ἡ ἔνταξη τοῦ Ziller στοὺς λόγιους ἀρχιτέκτονες (ποὺ μὲ ἔμφαση τονίζει ὁ συγγραφέας) εἶναι σωστή, πουθενὰ ὅμως δὲν ξεκαθαρίζει ποῦ ἀκριβῶς ἀνήκει γενικότερα ὁ ἀρχιτέκτων γιὰ κάθε τουλάχιστο περίοδο τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του (7). Οἱ ὅροι κλασικισμός, ρομαντισμὸς καὶ ἐκλεκτικὸς ἱστορισμὸς χρησιμοποιοῦνται τὶς περισσότερες φορὲς μὲ τρόπο διφορούμενο· δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν διευκρινισθεῖ οὔτε τὰ ὅρια τῆς χρήσεώς τους, οὔτε τὸ περιεχόμενό τους μὲ ἀκρίβεια.

Στὸν τομέα τῆς μορφολογίας καὶ τῆς ρυθμολογίας, οἱ ἀτυχεῖς συσχετισμοὶ μὲ κανένα τρόπο δὲν δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ συγγραφέας δὲν εἶναι ἀρχιτέκτων. Ἂς δοῦμε παραδείγματα. Στὴ σελ. 42 οἱ σκάλες τοῦ ναοῦ στὸ Αἴγιο λέγεται ὅτι ἔχουν καθαρῶς ἀναγεννησιακὸ ὕφος (ἐνῶ εἶναι τυπικὰ μπαρὸκ) καὶ ὅτι ἀντιγράφουν τὸ κλιμακοστάσιο τῆς Laurenziana (ἐνῶ ἔχουν τελείως διαφορετικὸ σχῆμα). Στὴν ἴδια σελίδα μιὰ ἀνοικτὴ τρίτοξη στοὰ παρουσιάζεται ὡς «κυκλικὰ βαθέα ἀψιδώματα». Στὴ σ. 44 γίνεται λόγος γιὰ τὸν «βυζαντινὸ» τροῦλο τοῦ ἡρώου τοῦ Λυκαβηττοῦ (ἐνῶ ἡ μορφή του, εἰκ. 25, 26, εἶναι ἀναγεννησιακή), καὶ ὡς πρότυπα τοῦ ἡρώου τῆς Κρήτης προβάλλονται τὰ τελείως ἄσχετα μορφολογικῶς μνημεῖα τοῦ Θεοδωρίχου στὴ Ραβέννα καὶ τοῦ Λυσικράτους στὴν Ἀθήνα (8). Στὴ σ. 46 λανθασμένα βεβαιώνεται ὅτι στὴν οἰκία Πεσμαζόγλου «οὐδεμία διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ ἰσογείου καὶ ὀρόφων» καὶ ὅτι «κάθε ἴχνος ρομαντικοῦ στοιχείου ἔχει ἐξαφανισθῆ». Στὴ σ. 47 ἡ εἴσοδος τῆς οἰκίας Σταθάτου, μὲ τὸ σχεδὸν ἐλλειπτικὸ σὲ κάτοψη σχῆμα της, λανθασμένα χαρακτηρίζεται ὡς «καθαρῶς ἀναγεννησιακή», καὶ στὴν ἑπόμενη σελίδα τὸ τυπικὸ ἀγγλικὸ νεογοτθικὸ παλάτι τῶν Πεταλιῶν (ἀκροπυργώματα, τόξα Tudor κἄ) παραλληλίζεται μὲ μονὴ τοῦ 16ου αἰώνα. Στὴ σ. 50 τὸ διακοσμητικὸ θεματολόγιο ποὺ ὁ Ziller χρησιμοποιεῖ χαρακτηρίζεται ἀπροσδόκητα ξένο πρὸς «οἱαδήποτε κλασσικιστικὴν ἔννοιαν» κοκ.

Σχετικὰ μὲ τὸν ρόλο τοῦ Ziller στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐποχῆς του θὰ ἔπρεπε νὰ γραφτοῦν πολὺ περισσότερα. Εἶναι σαφὲς ὅτι ἀπὸ καταβολῆς Βασιλείου ἄρχισαν οἱ προσπάθειες γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς νεοβυζαντινοῦ τρόπου (9), καὶ ὅτι τὰ ντόπια μικρὰ μνημεῖα δὲν προσέφεραν τὰ ἀπαραίτητα πρότυπα γι' αὐτό. Ὁ τρόπος ὅμως ἐπικράτησε γιὰ πολλὰ χρόνια στὴν Ἑλλάδα. Εἶχε ἕνα χαρακτήρα νόθο, κλασικίζοντα στὶς μορφὲς καὶ τὶς συνθετικὲς ἀρχὲς καὶ νεοβυζαντινὸ στὰ τυπολογικὰ καὶ τοὺς συμβολισμούς. Δὲν ἔχει ἀκόμα διευκρινισθεῖ ἡ ἐπίδραση τοῦ Rundbogenstil ποὺ τότε ἐπικρατοῦσε στὴ Γερμανία σ' αὐτὲς τὶς προσπάθειες, εἶναι ὅμως φανερὸ ὅτι ἡ ἐπιφατικὴ ὁμοιότητα ρομαντικῶν καὶ βυζαντινῶν μορφῶν ἔδινε στοὺς ἀρχιτέκτονες κάποια διέξοδο ὅταν προσπάθοῦσαν νὰ ἐπιλύσουν προβλήματα προσαρμογῆς στὴ μεγάλη κλίμακα. Ὁ Ziller ἴσως νὰ ἐπηρεάσθηκε ἀπὸ τὸν G. Semper (10), δὲν ἀγνόησε τὶς λύσεις τοῦ Hansen (11) καὶ ὁπωσδήποτε χρησιμοποίησε μὲ ἐπιμονὴ ρομανικὲς μορφὲς στὶς ἐκκλησίες ποὺ σχεδίαζε (12), μορφὲς ποὺ ἐναρμονίζονταν εὐκολώτερα στὸ συνθετικὸ ὕφος ποὺ πίστευε, μὲ τὴν αὐστηρὴ συμμετρία καὶ τὴν τριαδικὴ καθ' ὕψος διάρθρωση. Ταυτόχρονα ὅμως μελετοῦσε καὶ τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα. Πρὶν ἀπὸ τὸ 1888, στὴ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἀποτύπωσε τὸ καθολικὸ (σχέδια 231-3 τοῦ ἀρχείου). Στὴν ἐκκλησία ποὺ σχεδίασε ἀργότερα γιὰ τὸ Βέλλο (εἰκ. 6, σ. 41) οἱ μιμήσεις εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ φανερὲς (13), κι ἀργότερα χρησιμοποίησε σὲ μικρὴ ἢ μεγάλη κλίμακα βυζαντινὲς μορφὲς καὶ βυζαντινὰ διακοσμητικὰ μοτίβα σὲ ἄλλες ἐκκλησίες. Γιὰ ὅλα αὐτὰ τὸ νέο βιβλίο δὲν προσφέρει τίποτα. Τὰ ρομαντικὰ στοιχεῖα θεωρήθηκαν «συντηρητικὰ ἀναγεννησιακὰ» ἢ ἁπλοποιήσεις γοτθικῶν (σ. 41), οἱ πολλὲς ἀφετηρίες τοῦ Rundbogenstil ἀγνοήθηκαν, ὁ ἐκλεκτικὸς πληθωρισμὸς τοῦ Ziller ἔμεινε χωρὶς σχόλια καὶ οἱ αὐθεντικὲς βυζαντινὲς ἐπιδράσεις στὸ ἔργο του δὲν ἀναγνωρίστηκαν.

Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο τοῦ Ziller, ἔργο σπουδαῖο καὶ ἐκτεταμένο, ἐλάχιστα προβάλλεται (σ. 50 - 51) καὶ ἐνίοτε παρεξηγεῖται (14). Στὶς διακοσμητικὲς του συνθέσεις θὰ ἔπρεπε νὰ δοθεῖ περισσότερη προσοχή. Ἡ ἄμεση ἐπαφὴ τοῦ ἀρχιτέκτονα μὲ πρωτότυπα μνημεῖα, οἱ δυνατότητες ἐνημερώσεώς του ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία καὶ ἡ μεγάλη σχεδιαστικὴ δεξιοτεχνία του κάνουν πολὺ δυσχερὴ τὴν ἀνίχνευση τῶν προτύπων τους.

Πρὶν ἀπὸ τὸν σύντομο ἐπίλογο (σ. 53 - 4), ὁ συγγραφέας διατυπώνει τοὺς λόγους ἀκτινοβολίας τοῦ ἔργου τοῦ Ziller καὶ τῆς διαδόσεως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς του. Τὰ συμπεράσματα αὐτὰ εἶναι ἀπογοητευτικά. Μαρτυροῦν ὅτι ὁ συγγραφέας δὲν μπόρεσε νὰ καταλάβει τὰ σχεδιαστικὰ ἀριστουργήματα ποὺ εἶχε στὰ χέρια του, οὔτε τὶς μορφολογικές τους ἀφετηρίες, καὶ ἀποσιωπώντας τὰ θέματα τοῦ πολιτιστικοῦ ὑποβάθρου μιᾶς ἐποχῆς, δὲν μᾶς ἔδειξε τὴ συνέπεια μὲ τὴν ὁποία ὁ Ziller ἔκανε γιὰ περισσότερο ἀπὸ μισὸ αἰώνα τὴν ἀρχιτεκτονική του. Τὸ μόνο ποὺ ἀπομένει ἀπὸ τὸ βιβλίο εἶναι ἡ ἐξαιρετικὴ ἐκτύπωση τῶν εἰκόνων καὶ τῶν πινάκων του.

Μιὰ ἐκτεταμένη εἰσαγωγὴ τοῦ Κ.Α. Παναγιωτάκη, ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν τὸ 1973, προηγεῖται ἀπὸ τὸ κείμενο. Γραμμένη μὲ τὸ γνωστὸ ἰδιότυπο ὕφος τοῦ συγγραφέα της (15), δὲν παύει νὰ ἀποτελεῖται σὲ ποσοστὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ μισὸ ἀπὸ τὴ συρραφὴ παλαιῶν ξένων κριτικῶν. Μιὰ φράση ἀπὸ αὐτὴν δείχνει ἴσως περισσότερο ἀπὸ ὁτιδήποτε ἄλλο τὸ μέγεθος τῆς παρεξηγήσεως στὶς προθέσεις αὐτῶν ποὺ εἶχαν τὴν πρωτοβουλία γιὰ τὸ κρινόμενο βιβλίο: «τὸ σύνολον τῆς Κυβερνήσεως (τοῦ 1973) ... εἶναι διατεθειμένον παντὶ σθένει νὰ ὑποστηρίξη τοὺς σημερινοὺς ἀρχιτέκτονας εἰς νέας ἀναζητήσεις διὰ τὸν προσανατολισμὸν τῆς δομῆς εἰς πράγματι ἑλληνικά .... πρότυπα» (σ. 17). Ἀλλὰ μὲ τὰ ζητήματα τῆς κουλτούρας τῆς ἑπταετίας θὰ ἀσχοληθοῦν ἄλλοι.

Χ. Μπούρας.

Ὑποσημειώσεις

1. Τὸ Ἰλίου Μέλαθρον, τὰ ἀνάκτορα τῆς ὁδοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, τὸ Δημαρχεῖο Σύρου, τὰ θέατρα Βασιλικό, Πατρῶν καὶ Ζακύνθου, ἡ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων, τὸ Ὀρφανοτροφεῖο Χατζηκώστα, δύο ξενοδοχεῖα στὴν Ὁμόνοια, τὸ Χρηματιστήριο, τὸ παράρτημα τοῦ Ἀχιλλείου στὴν Κέρκυρα κἄ.

2. Ἀπὸ τὰ 365 συνολικὰ ντοκουμέντα, δημοσιεύονται μόνο 141.

3. ... ἰσόδομος αἴσθησις (σ. 41), ... τροῦλλος ὑψηλότερος καὶ λεπτότερος (σ. 41), ... ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὸ «μέτρον» καὶ τὴν «διαύγειαν» τοῦ ἔργου, τὸ ἀρχαιολογικόν, τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον τοῦ κτίσματος συνθέτουν τὴν εἰκόνα μιᾶς συνειδησιακῆς δημιουργίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προβάλλει πάνω ἀπὸ τὴν εὔπλαστον ὕλην καὶ τὴν καλλίγραμμον μορφὴν τὸ «κατακάθαρο» βάθος τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς σημασίας τοῦ «Μνημείου Ἡρώου» (σ. 45), ... χαρακτηρίζει ὡς ἀσθένειαν τῆς εὐρωπαϊκῆς κτηριολογίας τὴν ἀρνητικὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἔμπνευσιν, ἡ ὁποία «σκονίζει» τὰ κτήρια μέχρι καὶ τοῦ τέλους τῆς πρώτης τεσσαρακονταετίας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (σ. 50) κἄ.

4. Κλασσικότης (σ. 27), ἀντιμελωδικότης (σ. 39).

5. Ναὸς σταυρεπίστεγος μετὰ τρούλλου (σ. 41), κυμάτιον ἀστραγάλου (σ. 41), γραμμωτὰ περίθυρα (σ. 47), ἡ «Attica» (σ. 49), ἡ σίμη (ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ἡ κορωνὶς γείσου, εἰκ. 99α), κιονόκρανον παραστάδος (ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ἐπίκρανον, εἰκ. 99β), ἡ ὁριζοντία οἰκοδόμησις καὶ ὁ κυβισμὸς (σ. 47) κἄ.

6. ... γερμανικαὶ κτηριολογικαὶ μελέται τῶν ὁποίων τὴν μορφολογίαν διέπλασαν οἱ Γότθοι (σ. 30), ... πρόξενος ρήγματος εἰς τὸ Μπαρὸκ ὁ Ch. Pugin (σ. 30), ... ἡ μανιεριστικὴ εἰκὼν τοῦ Μπαρὸκ (σ. 50), ἡ παρουσίασις τοῦ ἔργου ἐπετεύχθη βάσει τῶν πλέον καθαρῶν στοιχείων τοῦ ἐκλεκτικοῦ ἱστορισμοῦ (σ. 54) κἄ.

7. Ὁ Ziller ἄλλοτε ἐμφανίζεται σὰν κλασικιστὴς (σ. 34), ἄλλοτε ὡς «συγχρονίζων δύο φάσεις οἰκοδομικοῦ ἱστορισμοῦ: τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν καὶ τὸν ρωμαϊκὸν» (σ. 51) κι ἄλλοτε σὰν ζωγράφος καὶ διακοσμητὴς (σ. 49). Στὴ σ. 31 παραλληλίζεται μὲ τὸν Pugin.

8. Μιὰ ματιὰ στὸ λίγο παλαιότερο σχέδιο τοῦ τάφου τοῦ Ε. Σλῆμαν θὰ ἔπειθε τὸν συγγραφέα γιὰ τὶς διαφορετικὲς ἀφετηρίες καὶ τῶν δύο θεμάτων.

9. Βλ. Μπίρης, Κ. *Αἱ Ἀθῆναι*, Ἀθῆναι 1966, σ. 75, 107, 132 - 133.

10. Τὸ ὅτι ὁ Ziller γνώρισε τὸν Semper στὴν Ἀθήνα (σ. 41) φαίνεται ἀπίθανο. Εἶχε ἤδη στὴν Ἑλλάδα τριάντα χρόνια μετὰ ἀπὸ τὴ μοναδικὴ (;) ἐπίσκεψη τοῦ Semper ἐδῶ. Βλ. Thieme, U., Becker, F. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*, Leipzig 1936, τ. 3, σ. 488-9. Ἂς σημειωθεῖ ἀκόμα ὅτι ὁ Semper πέθανε τὸ 1879 κι ὄχι τὸ 1873.

11. Νεορομανικὲς ἰδέες φαίνονται στὸ σχέδιο τοῦ Th. Hansen γιὰ τὴ Μητρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Βλ. Μπίρης, Κ. *Op. cit.*, σ. 132.

12. Γεῖσα μὲ τοξύλια σὲ σειρὰ (bandes lombardes), συμμετρικὰ κωδωνοστάσια στὶς ὄψεις, παραστάδες, τροῦλοι μὲ ὑπερυψωμένο κέλυφος καὶ ἐνίοτε φανό, καὶ κυρίως παραστάδες - ἀντηρίδες μὲ ἰδιαίτερο κορύφωμα. Τοῦ τελευταίου τούτου στοιχείου ὁ Ziller ἔκανε κατάχρηση στὶς περισσότερες ἐκκλησίες του.

13. Στὴν κάτοψη, ἡ κατάργηση τῶν γωνιακῶν παρεκκλησίων ὁδήγησε σὲ σταυρικὸ ἐξωτερικὸ σχῆμα. Ἀπόλυτη ὁμοιότητα ὑπάρχει στὴ στήριξη καὶ τὴ μορφὴ τοῦ τρούλου, τὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ, τὶς προχωρήσεις τῶν κεραιῶν στὶς ὄψεις κἄ.

14. Ὁ ὑπότιτλος λ.χ. τῆς εἰκ. 98 ἀντὶ «πρότασις ἀναστηλώσεως ἀρχαίου ναοῦ» θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι «γραφικὴ ἀναπαράστασις τοῦ Παρθενῶνος».

15. Γιὰ ἄλλα δείγματα τοῦ ὕφους βλ. *Ἐνημερωτικὸν Δελτίον Τ.Ε.Ε.*, ἀρ. 681, 22 Ἀπριλίου 1972, σ. 12, καὶ *Α.Α.Α.* 1973, σ. 499-502.

Bildlexikon zur Topographie des Antiken Athen, *Tübingen 1971 καὶ* ***Pictorial Dictionary of Ancient Athens,*** *London 1971 τοῦ Ι. Τραυλοῦ· σ. XVI +590, εἰκ. 722.*

Ἡ πρωτοβουλία γιὰ τὴ δημοσίευση ἐπιστημονικῶν λεξικῶν γιὰ τὶς μεγάλες ἀρχαῖες πόλεις, ποὺ πῆρε τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο, στέφθηκε ἀπὸ ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Ε. Nash γιὰ τὴ Ρώμη καὶ κυρίως τοῦ Γιάννη Τραυλοῦ γιὰ τὴν Ἀθήνα. Τὰ βιβλία αὐτὰ καλύπτουν πραγματικὲς ἀνάγκες μεθοδικῶν εὑρετηρίων πάνω στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν τοπογραφία γιὰ δύο ἀπὸ τὶς πρωτεύουσες τοῦ ἀρχαίου κόσμου, πράγμα ποὺ πέτυχαν μὲ τὴ συγκέντρωση τοῦ συνόλου τῆς βιβλιογραφίας καὶ μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ εἰκονογράφηση τῶν μνημείων τους.

Τὸ εἰκονογραφημένο λεξικὸ γιὰ τὴν Ἀθήνα ἔχει κυκλοφορήσει σὲ δύο γλῶσσες. Ἀφορᾶ τὴν πόλη καὶ τὰ μνημεῖα της ὅπως τὴν ὁριζαν τὰ τείχη της κατὰ τὸ μακρὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ περίοδο ὡς τοὺς ὕστερους ρωμαϊκοὺς χρόνους. Κρατώντας τὸν χαρακτήρα ἑνὸς βιβλίου ἀναφορᾶς, χωρίζεται σὲ 83 λήμματα ποὺ ἀφοροῦν συγκεκριμένα μνημεῖα ἢ σύνολα, καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνοδεύεται ἀπὸ πλήρη βιβλιογραφία, σχέδια καὶ φωτογραφίες. Ἡ κάλυψη τοῦ ἀντικειμένου εἶναι πλήρης, γιατὶ στὶς περιπτώσεις τῶν συνόλων ἡ βιβλιογραφία δίνεται χωριστὰ γιὰ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ κτίρια ποὺ τὰ ἀποτελοῦσαν. Συμπληρωματικὰ εὑρετήρια, σχέδια καὶ χάρτες κάνουν τὸ λεξικὸ εὔχρηστο.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν ἐξαιρετικὴ ἐπιμέλεια στὴν εὑρετηρίαση καὶ τὴν παρουσίαση γνωστοῦ ὑλικοῦ, τὸ λεξικὸ τῶν Ἀθηνῶν δὲν παύει νὰ εἶναι μιὰ πρωτότυπη συμβολὴ στὴν ἐπιστήμη. Αὐτὸ δὲν εἶναι ἄσχετο μὲ τὸ ἐρευνητικὸ ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ συγγραφέα του. Ἡ συνεχὴς καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικὴ ἀπασχόληση τοῦ Ι. Τραυλοῦ μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ 35 χρόνια, καὶ ἡ διπλή του ἰδιότητα τοῦ ἀρχιτέκτονος -ἀρχαιολόγου, τὸν ἔκαναν ἁρμοδιότερο ἀπὸ ὁποιονδήποτε ἄλλο νὰ γράψει τὸ βιβλίο. Καὶ δὲν εἶναι μόνο τὰ κτίρια τῆς Ἀγορᾶς (στὰ ὁποῖα ἐργάστηκε μεθοδικὰ σὰν ἀρχιτέκτων τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν) ἀλλὰ καὶ ὅλα ἐκεῖνα ποὺ βρέθηκαν στὶς τυχαῖες ἢ ἀναγκαστικὲς ἀνασκαφὲς μέσα στὴν περιοχὴ τοῦ Ἄστεως, τὰ ὁποῖα ὁ συγγραφέας συστηματικὰ συγκέντρωσε, μελέτησε καὶ ἑρμήνευσε ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια. Ἕνα πλῆθος ἀπὸ ἐπιστημονικὰ τεκμήρια πρωτοεμφανίζεται στὸ λεξικὸ τῶν Ἀθηνῶν καὶ μνημεῖα δημοσιευμένα συνοπτικὰ ξαναδίνονται μὲ νέες ἀναπαραστάσεις καὶ (τὸ σπουδαιότερο) μὲ νέες ἑρμηνεῖες. Δημόσια κτίρια καὶ ἱερὰ ὅπως τὸ Ἀγορανομεῖο, ἡ Ἀκαδημία, τὸ Πανελλήνιον, οἱ ναοὶ τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ρέας, τοῦ Δελφινίου Ἀπόλλωνος, τὰ Παρίλισσια, τὸ ἱερὸ τοῦ Ἡρακλῆ Ἀλεξικάκου καὶ τὸ Ἀδριάνειο Πάνθεον παίρνουν νέο νόημα μὲ τὴν παρουσίασή τους στὸ λεξικό, ἐνῶ παλαιὰ προβλήματα (ὅπως τῆς χρήσεως τῆς Πινακοθήκης τῶν Προπυλαίων κατὰ τὴν κλασικὴ περίοδο) λύνονται μὲ τρόπο ἀναντίρρητο. Ἐξαιρετικῆς ποιότητας φωτογραφίες (ἡ προέλευση τῶν ὁποίων δίνεται στὶς σελίδες XIII-XVI) καὶ πολυάριθμα σχέδια (ποὺ ἔγιναν σχεδὸν ὅλα ἀπὸ τὸν συγγραφέα), κοσμοῦν τὸ βιβλίο. Μεγάλη, τέλος, εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Ι. Τραυλοῦ στὴ διατύπωση τῆς γραφικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ συνόλου τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἀξιοποίησε ὅλο τὸν πλοῦτο τῶν ἀρχαιολογικῶν μαρτυριῶν συσχετίζοντας τὰ διάφορα εὑρήματα μεταξύ τους καὶ μὲ τὴ σύγχρονη κατάσταση, ἔτσι ὥστε νὰ δώσει γιὰ πρώτη φορὰ σχέδια γενικά, σωστὰ καὶ κατὰ τὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ πλήρη. Ἡ βοήθειά του στὸ νὰ ἔχουμε σήμερα μιὰ εἰκόνα τῆς συνθέσεως τῆς πιὸ δοξασμένης πόλεως τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἶναι μοναδική.

Χ.Μ.

Architettura "Radicale", *τῶν Paola Navone, Bruno Orlandoni. Documenti di* ***Casabella,*** *1974.*

Μὲ τὴν ἱστορικοκριτικὴ αὐτὴ ἐργασία τους ἡ Paola Navone καὶ ὁ Bruno Orlandoni ἐπιχειροῦν νὰ ἀναλύσουν τὸν χαρακτήρα καὶ νὰ προσδιορίσουν τὰ πλαίσια ἀνάπτυξης τῆς ἰταλικῆς ἀρχιτεκτονικῆς νεοπρωτοπορίας, δηλαδὴ ὅλων ἐκείνων τῶν ριζοσπαστικῶν τάσεων ποὺ ἄρχισαν νὰ μορφοποιοῦνται στὴν πενταετία 1963-1967 ἀνάμεσα στοὺς σπουδαστικοὺς κύκλους τῶν ἀρχιτεκτονικῶν σχολῶν, ἰδιαίτερα τῆς Φλωρεντίας, καὶ ποὺ ἀμέσως μετὰ ἐκφράστηκαν σαφέστερα καὶ συνεπέστερα στὶς ἰδέες καὶ τὴ δραστηριότητα τῶν ὁμάδων Archizoom, Superstudio, Zziggurat, UFO καὶ 9999 ἢ μεμονωμένων νεαρῶν ἀρχιτεκτόνων.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου ἐξετάζονται οἱ ἀπαρχὲς τοῦ κινήματος καὶ οἱ πρῶτες ἀναζητήσεις του σὲ συσχετισμὸ μὲ ἀνάλογες, προγενέστερες ἢ παράλληλες, προσπάθειες στὸν διεθνὴ χῶρο, ὅπως τῶν Aldo Rossi καὶ Ugo la Pietra στὴν Ἰταλία, τῶν Hans Hollein καὶ Walter Pichler στὴν Αὐστρία, τῆς ὁμάδας Archigram καὶ τοῦ Cedric Price στὴν Ἀγγλία ἢ τοῦ Robert Venturi στὶς Η.Π.Α. Στὰ δύο ἑπόμενα κεφάλαια παρουσιάζονται ἀναλυτικότερα δυὸ βασικὲς τάσεις (καὶ φάσεις) τοῦ κινήματος, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ pop καὶ ἡ ἐννοιολογικὴ ἀρχιτεκτονική, σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἀντίστοιχα καλλιτεχνικὰ ρεύματα. Στὸ τέταρτο, τέλος, κεφάλαιο ἐξετάζεται ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς νεοπρωτοπορίας, ἂν καὶ παραμένοντας ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς δραστηριότητας, ἐντάχθηκαν τελικὰ σ' ἕνα ἐμπορικὸ καὶ πάλι κύκλωμα (μορφολογίας βιομηχανικῶν προϊόντων, ἐκθέσεων, ἐκδόσεων κλπ). Τὸ κείμενο τοῦ βιβλίου συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ ἐπιλογὴἀ φωτογραφιῶν καὶ σχεδίων ποὺ εἰκονογραφοῦν τὶς πιὸ χαρακτηριστικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ εὐρύτερου κινήματος, καθὼς καὶ ἀπὸ μιὰ ἐκτεταμένη βιβλιογραφία.

Ἡ προσπάθεια τῶν συγγραφέων νὰ παρουσιάσουν καὶ νὰ διασυνδέσουν τὶς διάφορες τάσεις καὶ ἐκφάνσεις τῆς «ριζοσπαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς» χωρὶς νὰ καταφύγουν σὲ αὐθαίρετες ἐπιλογὲς καὶ σχηματοποιημένες κατατάξεις θὰ πρέπει νὰ ἐκτιμηθεῖ ἰδιαίτερα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριὰ ὁδήγησε σ' ἕνα κείμενο ποὺ δύσκολα θὰ μπορέσει νὰ παρακολουθήσει ἕνας ὄχι καλὰ πληροφορημένος ἀναγνώστης. Ἀντίθετα, ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου, γραμμένη ἀπὸ τὸν Andrea Branzi, δίνει μιὰ γενικὴ ἀλλὰ ὁπωσδήποτε σαφέστερη εἰκόνα τῆς προβληματικῆς καὶ τῆς στρατηγικῆς ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ «ριζοσπαστικὴ ἀρχιτεκτονική», στὴν πιὸ καθαρὴ τουλάχιστον ἔκφρασή της.

Σ.Ι.Κονταρᾶτος

Μονὴ Σταυρονικήτα. Ἱστορία, εἰκόνες, χρυσοκεντήματα. *Ἔκδοση τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1974.*

Ὅπως δηλώνει ὁ τίτλος της, ἡ τελευταία ἔκδοση τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, ποὺ προλογίζεται ἀπὸ τὸν καθηγούμενο τῆς Μονῆς ἀρχιμανδρίτη Βασίλειο, εἶναι ἀφιερωμένη στὴν ἱστορία, τὶς εἰκόνες καὶ τὰ χρυσοκεντήματα τῆς Μονῆς Σταυρονικήτα.

Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου ὁ καθηγητὴς Χρ. Πατρινέλλης δίνει μὲ ἐνάργεια μιὰν εἰκόνα γιὰ τὴ θέση, τὸ πρόβλημα τοῦ ἱδρυτῆ, τὶς φάσεις, τὴν κτηματικὴ περιουσία καὶ τὰ μετόχια, τὰ χειρόγραφα καὶ τὴ νεώτερη ἱστορία τοῦ μοναστηριοῦ. Στὸ δεύτερο μέρος ἡ διδάκτωρ Ἀγάπη Βασιλάκη - Καρακατσάνη ἀρχίζει μὲ μιὰν εἰσαγωγὴ γύρω ἀπὸ τὴ θέση καὶ τὴ λειτουργία τῆς εἰκόνας στοὺς βυζαντινοὺς καὶ μεταβυζαντινοὺς χρόνους καὶ συνεχίζει μὲ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν παλαιολόγεια στὴ μεταβυζαντινὴ ζωγραφική. Ἀκολουθεῖ μιὰ ἀναδρομὴ στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Θεοφάνη στὸν ὁποῖο ἀποδίδεται τὸ πιὸ σημαντικὸ μέρος τῶν εἰκόνων τῆς Μονῆς καὶ ἡ ἐπανεξέταση τῶν ἔργων ποὺ ἀποδίδονται στὸν μεγάλο κρητικὸ ζωγράφο. Ἡ συγκριτικὴ μελέτη τῶν εἰκόνων ἀποδεικνύει ὅτι πραγματοποιήθηκαν ἀπὸ δύο διαφορετικοὺς καλλιτέχνες, τὸν ἴδιο τὸν Θεοφάνη καὶ ἕνα δεύτερο ζωγράφο, πολὺ πιθανὸν τὸν γιό του Συμεών. Τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ βιβλίου κλείνει μὲ λεπτομερὴ περιγραφικὸ κατάλογο τῶν εἰκόνων ποὺ παρουσιάζονται. Τὸ τρίτο μέρος, γραμμένο ἀπὸ τὴ βυζαντινολόγο Μαρία Θεοχάρη ποὺ ἔχει ἀποκτήσει εἰδικότητα στὴ μελέτη τῶν χρυσοκεντημάτων, ἀρχίζει μὲ μιὰ σύντομη εἰσαγωγὴ γιὰ τὰ κεντήματα αὐτὰ στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, καθὼς καὶ γιὰ τὴ σημασία τοῦ Ἁγίου Ὄρους σὰν κέντρου παραγωγῆς ποὺ διατηρεῖ καὶ σήμερα μοναδικὲς συλλογὲς τοῦ εἴδους. Ἀκολουθεῖ ἀνάλυση τῶν τύπων στοὺς ὁποίους ἀνήκουν τὰ κεντήματα τῆς Μονῆς καὶ περιγραφικὸς κατάλογος μὲ εἰκονογραφικὴ ἀνάλυση τῶν θεμάτων καὶ ἐνδιαφέρουσες συγκρίσεις μὲ ἀντίστοιχα ἔργα ἄλλων συλλογῶν. Τὰ κείμενα συνοδεύονται ἀπὸ μιὰ σειρὰ φωτογραφιῶν ἐξαιρετικὰ ψηλῆς ποιότητας, ποὺ ὀφείλονται στοὺς φωτογράφους Κ. Πασχαλίδη καὶ Μ. Σκιαδαρέση, καὶ ἕναν ἀριθμὸ ἐπεξηγηματικῶν σχεδίων τῆς Εἰρήνης Νομικοῦ. Ἡ δομὴ τοῦ βιβλίου φαίνεται λιτὴ καὶ σαφής. Ἡ ἐπιστημονικὴ συμβολὴ τῶν τριῶν συγγραφέων εἶναι πρωτότυπη καὶ ἀπὸ κάθε πλευρὰ ἀξιόλογη. Ἡ λαμπρὴ δουλειὰ τῶν φωτογράφων καὶ τοῦ τυπογραφείου δίνει πραγματικὰ νέες δυνατότητες γιὰ τὴ μελέτη τῶν ἔργων τέχνης ποὺ παρουσιάζονται καὶ καλύπτει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἀδυναμία τῶν δύο συγγραφέων νὰ ἐπισκεφτοῦν τὸ μοναστήρι.

Ἡ ἔκδοση αὐτὴ ἀποτελεῖ πολύτιμη προσφορὰ γιατὶ κλείνει μέσα της ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὸν θαυμαστὸ κόσμο τοῦ Ἁγίου Ὄρους, δεμένο μὲ τὴν ἱστορία καὶ τὶς παραδόσεις τοῦ γένους κι ὡστόσο ἀπρόσιτο στοὺς πολλούς, ἡ ἐπιβίωση τοῦ ὁποίου γίνεται μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ὅλο καὶ πιὸ προβληματική. Μὲ αὐτὴ τὴν αἴσθηση ἴσως, καὶ μὲ ἐπίγνωση τῆς ἐξαιρετικῆς σημασίας καὶ τῆς ποιότητας τῶν ἔργων ποὺ παρουσιάζονται, ὅσοι ἐργάστηκαν γιὰ τὸ βιβλίο αὐτό, ἐπώνυμοι καὶ ἀφανεῖς, ἔδωσαν τὸν καλύτερο ἑαυτό τους.

Τέλος, τὸ πρόβλημα τῆς διάθεσης τῶν ἐκδόσεων τῶν τραπεζῶν, ποὺ ἔχει ἀναφερθεῖ ἐπανειλημμένα, μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ βρεῖ μιὰ λογικὴ λύση ποὺ νὰ κάνει τὰ βιβλία αὐτὰ εὐρύτερα προσιτά.

Λασκαρίνα Μπούρα

Ἀπὸ τὴ διεθνὴ βιβλιογραφία

*Andreas Falludi: "Planning Theory", **Urban and Regional Planning Series,** vol. 7, Pergamon Press, Oxford, New York, Toronto, Sydney, Braunschweig, 1973.*

Ἐγχειρίδιο προοριζόμενο προπάντων γιὰ σπουδαστές, τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι ἀφιερωμένο περισσότερο στὸν οἰκονομικοκοινωνικὸ σχεδιασμὸ παρὰ στὴν πολεοδομία καὶ τὴ χωροταξία. Βασισμένο οὐσιαστικὰ στὴν ἀμερικανικὴ ἐμπειρία, πραγματεύεται κυρίως θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὴ μεθοδολογία τοῦ σχεδιασμοῦ καὶ τὶς διαδικασίες λήψης ἀποφάσεων. Περιέχει ἐπιπλέον μιὰν ἐξαιρετικὰ πλούσια βιβλιογραφία, βασικὰ ὅμως ἀγγλοσαξωνική.

*John Helmer and Neil Eddington (eds.): **Urbanman,** The Free Press, Macmillan Publishing Co., Inc., New York, 1973.*

Τὸ βιβλίο συγκεντρώνει ἄρθρα γνωστῶν ἐπιστημόνων - ψυχολόγων, κοινωνιολόγων καὶ ἀνθρωπολόγων - πάνω στὴ συμπεριφορὰ τοῦ κατοίκου τῶν μεγάλων πόλεων, μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὰ ζητήματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Τὰ ἄρθρα ἀντανακλοῦν βασικὰ ἐμπειρίες καὶ πορίσματα ἐρευνῶν ἀπὸ τὶς μεγάλες ἀμερικανικὲς μητροπόλεις.

*Peter Hall (ed.): **The Containment of Urban England,** 2 vols., Allen and Unwin, London, 1973.*

Τὸ ἔργο αὐτὸ παρουσιάζει σὲ δύο ὀγκώδεις τόμους ἕναν ἀπολογισμὸ τῆς χωροταξικῆς καὶ πολεοδομικῆς πολιτικῆς ποὺ ἀσκήθηκε τὶς τρεῖς τελευταῖες δεκαετίες στὴν Ἀγγλία. Ὁ ἀπολογισμὸς αὐτὸς βασίζεται στὴν ἐρευνητικὴ ἐργασία μιᾶς ὁμάδας ἐπιστημόνων ποὺ ἐργάστηκαν στὴν περίοδο 1966-1971 κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ γεωγράφου Peter Hall, συγκεντρώνοντας καὶ ἀναλύοντας ἕναν τεράστιο ὄγκο στατιστικῶν στοιχείων καὶ τεκμηρίων. Ὁ πρῶτος τόμος παρουσιάζει ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ ἄποψη μεθοδολογίας, ἰδιαίτερα στὰ πρῶτα κεφάλαια, στὰ ὁποῖα ἐπιχειρεῖται ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἀγγλικοῦ μεγαλοπολιτικοῦ σχηματισμοῦ ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ Λονδίνο ὡς τὸ Λίβερπουλ.

*P. Merlin: **Méthodes quantitatives et espace urbain,** Masson et Cie Éd., Paris, 1973.*

Στὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλίο ποὺ ὁ συγγραφέας του, διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Πολεοδομίας τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Παρισιοῦ (Université de Paris - VIII), προορίζει γιὰ τοὺς σπουδαστές του, παρουσιάζονται μὲ ἁπλὸ τρόπο οἱ διάφορες ποσοτικὲς μέθοδοι προσέγγισης καὶ ἀνάλυσης τῶν πολεοδομικῶν φαινομένων καὶ προβλημάτων (μέθοδοι ἀνάλυσης λειτουργιῶν καὶ δραστηριοτήτων στὸν ἀστικὸ χῶρο, μέθοδοι μελέτης τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀξιῶν γῆς, μοντέλα κυκλοφοριακὰ καὶ ἀστικῆς ἀνάπτυξης, θεωρίες ποὺ ἐξηγοῦν τὴ μορφὴ τῶν ἀστικῶν δικτύων, στατιστικὰ μοντέλα κατανομῆς πληθυσμοῦ κά). Ἂν καὶ μαθηματικὸς ὁ ἴδιος, ὁ P. Merlin ἐπιχειρεῖ μιὰν ἀπομυθοποίηση αὐτῶν τῶν μαθηματικῶν μεθόδων, ἐξηγώντας μὲ σαφήνεια τί ἀκριβῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ περιμένει ἀπὸ αὐτές. Τὸ κείμενο συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ πλούσια βιβλιογραφία.

*Paul Faye, Bernard Faye, Michel Tournaire, Alain Godard: **Sites et Sitologie,** Editions Jean-Jacques Pauvert, Paris, 1974.*

Τὸ βιβλίο αὐτό, βασισμένο σὲ μιὰ τετράχρονη ἐρευνητικὴ ἐργασία τριῶν ἀρχιτεκτόνων κι ἑνὸς γεωγράφου, ἀναφέρεται στὶς σχέσεις ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τοπίου καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ θέσει τὶς βάσεις μιᾶς ἐπιστήμης τῶν τοπίων (Sitologie), ἀναλύοντας τὰ ἀντιληπτικὰ στοιχεῖα ποὺ προσδιορίζουν τὴ δομὴ ἑνὸς τοπίου, δομὴ στὴν ὁποία καλεῖται ὁ ἀρχιτέκτονας νὰ ἐντάξει τὶς κατασκευές του.

*Geoffrey Broadbent: **Design in Architecture. Architecture and Human Sciences,** John Wiley and Sons, London, 1973.*

Τὸ βιβλίο ἐπιχειρεῖ νὰ δείξει πῶς μποροῦν νὰ συνδεθοῦν ὀργανικὰ μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ πράξη οἱ καινούριες δυνατότητες ποὺ προσφέρονται ἀπὸ τὴ συσσωμάτωση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς πιὸ ἐξελιγμένης τεχνολογίας. Συγκεκριμένα, ἐξετάζει τὶς δυνατότητες χρησιμοποίησης τῶν μοντέλων, τῶν στατιστικῶν μεθόδων, τῆς ἀνάλυσης τῶν βασικῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν, τῆς θεωρίας τῶν πληροφοριῶν, τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν καὶ τῆς κυβερνητικῆς. Ἡ βιβλιογραφία ποὺ παρατίθεται εἶναι πλούσια καὶ μὲ προσοχὴ ἐπιλεγμένη.

*Bruno Zevi: **Il linguaggio moderno dell' architettura,** Einaudi, Torino, 1973.*

Στὸ τελευταῖο τοῦτο βιβλίο του, ποὺ φέρνει τὸν χαρακτηριστικὸ ὑπότιτλο «Ὁδηγὸς στὸν ἀντικλασικὸ κώδικα», ὁ Zevi προβάλλει τὸ αἴτημα μιᾶς τεκμηριωμένης ἔρευνας ἱκανῆς νὰ δείξει ποῦ ἀκριβῶς στηρίζεται ὁ ἀρχιτεκτονικὸς λόγος ὅταν χρησιμοποιεῖ μιὰ κλείδα ἀντικλασική, ἀνεξάρτητη δηλαδὴ ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ κλασικισμοῦ, τὴ μόνη γλώσσα ποὺ πραγματικὰ κατόρθωσε νὰ κωδικοποιηθεῖ στὴν ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

*Bruno Zevi: **Poetica dell'architettura neoplastica,** Einaudi, Torino, 1974.*

Τὸ βιβλίο ἀποτελεῖ ἐπανέκδοση μιᾶς ἰδιαίτερα σημαντικῆς μονογραφίας τοῦ Zevi, πρωτοδημοσιευμένης πρὶν ἀπὸ 20 περίπου χρόνια καὶ ἀπὸ καιρὸ ἐξαντλημένης. Τὸ θέμα ποὺ διερευνᾶται εἶναι ἡ τετραδιάστατη ἀποσύνθεση ὡς σταθερὰ τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς γλώσσας, σταθερὰ ποὺ καθιέρωσε βασικὰ ὁ νεοπλαστικισμὸς καὶ ποὺ ἀποτελεῖ θεμελιακὸ στοιχεῖο πολλῶν νεώτερων προσπαθειῶν.

Σ.Ι.Κ.

Βιβλία ποὺ λάβαμε

***Σύγχρονα ἑστιατόρια.** Μιὰ διεθνὴς ἀνασκόπηση. Εἰσαγωγὴ Justus Dahinden, ἀνάλυση Günther Kühne. Ἔκδοση Στ. Σ. Τζανάκη, Ἀθήνα 1973.*

Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποτελεῖ μετάφραση τοῦ γερμανικοῦ ***Neue Restaurants*** (ἔκδοση Georg D.W. Callwey Verlag, Μόναχο) καὶ πλουτίζει τὴν ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ βιβλιογραφία μὲ ἕνα εἶδος ἐκδόσεων ἄγνωστο μέχρι τώρα στὸν τόπο μας, ἀλλὰ μὲ εὐρύτατη διάδοση στὸν διεθνὴ χῶρο. Ἡ ἄψογη παρουσίαση καὶ ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου καθὼς καὶ ἡ ποικιλία τῶν περιεχομένων του τὸ κάνουν ἀπαραίτητο βοήθημα γιὰ ὅσους ἀσχολοῦνται ἢ πρόκειται νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὸ θέμα· σελ. 156 μὲ πολλὲς ἔγχρωμες καὶ μαυρόασπρες φωτογραφίες, καὶ σχέδια.

*Χαράλαμπου Θ. Μπούρα: **Χίος.** Τέταρτος τόμος στὴ σειρὰ «Ὁδηγοὶ τῆς Ἑλλάδος». Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος Ἀθήνα 1974· σελ. 80. Διεύθυνση ἐκδόσεως Στ. Α. Παπαδόπουλος.*

*Κ.Δ. Σπινέλλη καὶ Μ. Εὐαγγελινίδου: **Σκῦρος: ἡ κοινωνιολογικὴ κάτοψη τοῦ νησιοῦ.** Ἔκδοση Ἐκπαιδευτικοῦ Ἱδρύματος Derree Pierce Colleges, Ἀθήνα 1974· σελ. 108.*

***Χρονικὸ '74.** Καλλιτεχνικὴ πνευματικὴ ζωή. Ἐτήσια ἔκδοση κριτικῆς ἐνημέρωσης. Τόμος 5ος, Σεπτέμβρης '73 - Αὔγουστος '74. Ἔκδοση: Καλλιτεχνικὸ Πνευματικὸ Κέντρο Ὥρα. Ποίηση, πεζογραφία, δοκίμιο, ἀνθολογία, βιβλιογραφία, ζωγραφική, γλυπτική, χαρακτική, γελοιογραφία, ἀρχαιολογία, ἀρχιτεκτονική, θέατρο, κινηματογράφος, τηλεόραση, μουσική, χορός, διαλέξεις, σεμινάρια. Ἀθήνα 1974· σελ. 320.*

*Στέλιου Σκοπελίτη: **Νεοκλασσικὰ σπίτια τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ.** Κείμενα: Γιάννη Τσαρούχη καὶ Χρήστου Ἰακωβίδη. Ἐκδόσεις Δωδώνη, Ἀθήνα 1975.*

*Δημήτρη Παπαδήμου καὶ Γιώργου Μανουσάκη: **Ἡ Ἑλλάδα ποὺ φεύγει.** Ἐκδόσεις Ὁλκός, Ἀθήνα 1974.*

*Μανόλη Βλάχου: **Ὁ ζωγράφος Κωνστ. Βολανάκης.** Ἐκδόσεις Ὁλκός, Ἀθήνα 1974.*

***Σχέδια Κώστα Τσάρα πάνω σὲ 21 ποιήματα: Φεραῖος, Σολωμός, Παλαμᾶς, Βάρναλης, Ρίτσος, Ἐλυάρ, Ἀραγκόν, Χικμέτ.** Ἐκδόσεις Ὁλκός, Ἀθήνα 1974.*

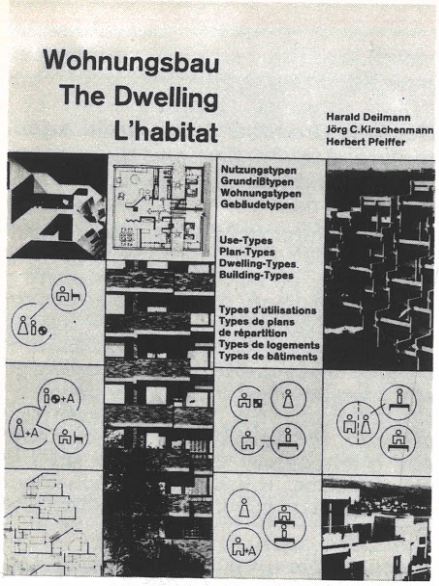

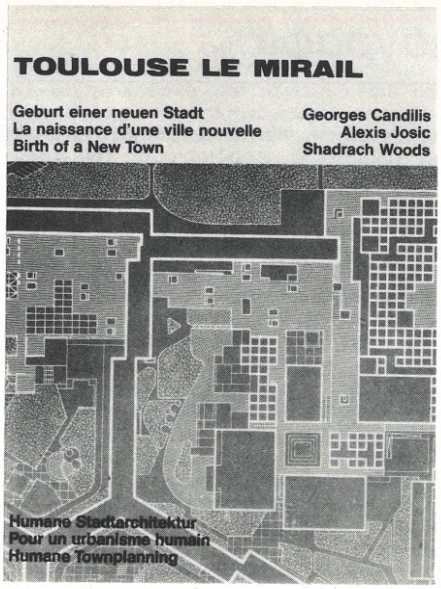

Κωστῆ Μοσκώφ: ***Ἡ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδηση στὴν Ἑλλάδα 1830 -1909. Ἰδεολογία τοῦ μεταπρατικοῦ χώρου.*** Ἱστορικὴ μελέτη. Δεύτερη ἔκδοση. Ἀθήνα 1974· σελ. 288.

C. Wright Mills: ***Ἡ κοινωνιολογικὴ φαντασία.*** Ἐκδόσεις Ὀλκός, Ἀθήνα 1974. Μετάφραση Ν. Μακρυνικόλα καὶ Σ. Τσακνιᾶ. Ἐπιμέλεια Γ.Η. Χάρη· σελ. 307.

Greece 1975. Ἔκδοση τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὀργανισμοῦ Τουρισμοῦ ἀφιερωμένη στὴν ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ κληρονομιά.

Τὰ προβλήματα τῆς μείζονος περιοχῆς Ἀθηνῶν. Πρακτικὰ Ε΄ Πανελληνίου Συνεδρίου Ἀρχιτεκτόνων, Ἀθήνα 16-23 Ἰανουαρίου 1966. Ἔκδοση Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1974· σελ. 300.

Ἐθνικὸν Μετσόβιον Πολυτεχνεῖον. Ἕδρα Οἰκοδομικῆς. Ὀργάνωσις καὶ δραστηριότης. Καθηγητής: Κυπριανὸς Μπίρης. 1953-1972. Ἔκδοση Ε.Μ.Π., Ἀθήνα 1973· σελ. 146.

U.B.C. Greece. School of Architecture. The University of British Columbia, Vancouver B.C., Canada. Ἡ ἔκδοση παρουσιάζει τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος τῆς σχολῆς στὴν Ἑλλάδα τοὺς πρώτους τέσσερεις μῆνες τοῦ 1973.

Ἑλληνο-γαλλικὴ Τεχνικὴ Ἕνωσις: ***Σεμινάριον ἐπὶ τῆς δομικῆς προκατασκευῆς. Πρακτικά.*** Ἀθήνα 1972· σελ. 298.

Ἰορδάνη Τ. Καϊσερλίδη: ***Αἱ οἰκονομικαὶ συνέπειαι τοῦ ἐπεκτατισμοῦ τῶν συγχρόνων πόλεων.*** Θεσσαλονίκη 1975· σελ. 12.

Χρήστου Π. Φλώρου: «Οἰκολογικὴ θεώρησις τῆς χωροταξίας». Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ ***Τεχνικὰ Χρονικά,*** ἀρ. 4, Ἀπρίλιος 1974.

Χρήστου Π. Φλώρου: «Σύγχρονες τάσεις στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν νοσοκομείων». Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ ***Ἰατρικὸ περισκόπιο,*** ἀρ. 3, Ἰούλιος - Σεπτέμβριος 1974.

Georg P. Lavas: ***Altgriechisches Temenos: Baukörper und Raumbildung.*** Studien aus dem Institut für Geschichte und Theorie der Architektur, Band 2. Eidgenössische Technische Hochschule Zürich. Birkhäuser Verlag, Basel-Stuttgart 1974· σελ. 160.

Harald Deilmann, Jörg C. Kirschenmann, Herbert Pfeiffer: ***Wohnungsbau (The Dwelling). Use-Types. Plan-Types. Dwelling-Types. Building-Types.*** Ὄγδοος τόμος στὴ σειρὰ Dokumente der modernen Architektur τὴν ὁποία ἐπιμελεῖται ὁ καθηγητὴς Jürgen Jeodicke. Karl Krämer Verlag, Stuttgart 1973. Κείμενα στὰ γερμανικά, ἀγγλικὰ καὶ γαλλικά· σελ. 176 μὲ 385 φωτογραφίες καὶ σχέδια. DM 86.

Georges Candilis, Alexis Josic, Shadrach Woods: ***Toulouse le Mirail. Birth of a New Town. Humane Townplanning.*** Δέκατος τόμος στὴ σειρὰ Dokumente der modernen Architektur τὴν ὁποία ἐπιμελεῖται ὁ καθηγητὴς Jürgen Joedicke. Karl Krämer Verlag, Stuttgart 1975. Κείμενα στὰ γερμανικά, ἀγγλικὰ καὶ γαλλικά· σελ. 120 μὲ 300 φωτογραφίες καὶ σχέδια. DM 72.

Jürgen Joedicke: ***Büro- und Verwaltungs-bauten (Office and Administration Buildings).*** Παραδείγματα ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμο παρουσιασμένα μὲ κείμενα, φωτογραφίες καὶ σχέδια. Karl Krämer Verlag, Stuttgart 1975. Κείμενα στὰ γερμανικά, ἀγγλικὰ καὶ γαλλικά· σελ. 112. DM 58.

Gerhard Schwab: ***Differenzierte Wohnanlagen (Differentiated Housing Estates).*** Παραδείγματα ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμο παρουσιασμένα μὲ κείμενα, φωτογραφίες καὶ σχέδια. Karl Krämer Verlag, Stuttgart 1975. Κείμενα στὰ γερμανικά, ἀγγλικὰ καὶ γαλλικά· σελ. 112. DM 58.

Hans Banz: ***Baukonstruktions - Details 2 (Building Construction Details 2).*** Σχέδια ἐφαρμογῆς. Karl Krämer Verlag, Stuttgart 1975. Κείμενα στὰ γερμανικά, ἀγγλικὰ καὶ γαλλικά· σελ. 96 μὲ 85 κατασκευαστικὰ σχέδια. DM 43.

Eckhard Schulze-Fielitz: ***Stadtsysteme II (Urban Systems II).*** Σειρὰ «Project» No. 13. Karl Krämer Verlag, Stuttgart/Bern 1973. Κείμενα στὰ γερμανικὰ καὶ ἀγγλικά· σελ. 60 μὲ 17 φωτογραφίες καὶ 56 σχέδια. DM 16.80.

Justus Dahinden: ***Akro-Polis: Frei-Zeit-Stadt/Leisure City.*** Σειρὰ «Project» No. 18. Karl Krämer Verlag Stuttgart. Κείμενα στὰ γερμανικὰ καὶ ἀγγλικά· σελ. 48 μὲ 52 εἰκόνες καὶ σχέδια. DM 24.

Louis Kahn (1901-1974): ὁ μέντωρ τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς

τοῦ καθηγητοῦ Γ.Π. Λάββα

Μὲ τὸν θάνατο τοῦ Louis Kahn ἔφυγε ἕνας ἀκόμη δημιουργὸς τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς, ποὺ τὸ ἔργο καὶ οἱ ἰδέες του ὑπῆρξαν γόνιμος πόλος ἕλξεως γιὰ πολλοὺς ἀρχιτέκτονες. Στὴ δεκαετία 1960-70 ἡ Φιλαδέλφεια, ὅπου ἔδρασε καὶ δίδαξε ὁ Ἐσθονὸς μετανάστης, ἔγινε κέντρο σπουδῆς καὶ πηγὴ ἀκτινοβολίας γιὰ τὴ σημερινὴ γενιὰ τῶν ἀρχιτεκτόνων, ἐνῶ τὰ ἔργα του, διασκορπισμένα σὲ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου (Ἀμερική, Βενετία, Πακιστάν, Ἰνδία, Ἰσραὴλ κλπ), φανερώνουν μιὰ ἐσωτερικὴ ἀναδίπλωση στὸ κίνημα τῆς λεγόμενης «μοντέρνας» ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἐκφράζουν τὴν ἱστορικὴ συνέχεια τῶν ρευμάτων ποὺ ξεκίνησαν σὰν ἐπανάσταση στὸν μεσοπόλεμο (1920-1940) γιὰ νὰ γίνουν καθεστὼς στὶς μεταπολεμικὲς δεκαετίες.

Ὁ Louis Kahn γεννιέται καὶ μεγαλώνει στὴν πρώτη φάση τῆς «μοντέρνας» ἀρχιτεκτονικῆς, τὴν «ἡρωϊκή», ἀλλὰ δρᾶ καὶ συνειδητοποιεῖ τὸν ρόλο του στὴ μεταπολεμικὴ περίοδο, ὅταν οἱ ἀρχὲς τοῦ «διεθνοῦς στύλ», τοῦ «φονξιοναλισμοῦ» καὶ τῶν ἄλλων πρωτοποριακῶν ρευμάτων τοῦ μεσοπολέμου ἔχουν πιὰ ἐπιβληθεῖ καὶ γίνονται σημεῖο ἐκκινήσεως γιὰ μιὰ νέα πλουραλιστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἔκφραση. Εἶναι μιὰ περίοδος ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ πρωτοφανὴ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἀντινομίες καὶ ἐπικίνδυνες δολιχοδρομήσεις, ὅσον ἀφορᾶ τὴ μορφολογικὴ συνέπεια καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀποστολὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ «νέα παράδοση», ποὺ ξεκίνησε σὰν νέα ἐλπίδα, ἀντιμετωπίζει τὶς ἀπαιτήσεις καὶ τὶς ἀνάγκες τοῦ μεταπολεμικοῦ κόσμου μέσα σ' ἕνα κλίμα ἐσωτερικῆς ἐντάσεως, ποὺ κρύβει πολλὰ ἐρωτηματικά, ἀβεβαιότητα καὶ σύγχυση. Ἴσως εἶναι μοίρα κάθε ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς ποὺ ἀνοίγει καινούριους δρόμους, στὶς ἀναζητήσεις της, νὰ φθάνει καὶ σὲ ἀδιεξόδους ἢ νὰ ἀφήνεται νὰ παρασυρθεῖ σὲ ἐπικίνδυνες ἀτραπούς. Στὰ χρόνια πρὶν καὶ μετὰ τὸ 1960 ἡ σύγχρονη ἀρχιτεκτονικὴ τυραννιέται ἀπὸ τὶς παλαιὲς ἀδυναμίες της: φορμαλισμὸ μὲ ἐπιδράσεις ἱστορικίζουσες ἢ τοῦ ἄμεσου παρελθόντος, ὑποταγὴ σὲ μορφολογικὰ καὶ διαδικαστικὰ κλισὲ ἐπικίνδυνα, ποὺ καταντοῦν μόδα καὶ θυμίζουν συμπεριφορὰ πλαίυμποῦ ὁ ὁποῖος ἀναζητᾶ ἀπολαύσεις καὶ ἐμπειρίες παντοῦ ἐνῶ μέσα του νιώθει τὴν ἀβεβαιότητα καὶ τὴν ἀνία. Τὰ κλισὲ τῶν προγραμμάτων σχεδιασμοῦ, τὰ μανιφέστα ἑνὸς ἀνολοκλήρωτου φονξιοναλισμοῦ, τὰ standards καὶ τὰ minima τῶν λειτουργιῶν καὶ χώρων, ποὺ ἀποκτοῦν σιγά-σιγὰ τὸν χαρακτήρα «προστακτικῶν» ἀντὶ νὰ ὁδηγοῦν στὴν ὀρθὴ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων, φαίνεται πὼς συγχέουν ἀκόμα περισσότερο καὶ ἀπομακρύνουν τὸν ἀρχιτέκτονα ἀπὸ τὴν προσέγγιση τῆς ἀληθινῆς οὐσίας τους.

Ὁ Louis Kahn, μέτοχος καὶ δημιούργημα τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ γίγνεσθαι, νιώθει τὸν μεγάλο κίνδυνο τέτοιων τάσεων - τάσεων ποὺ γεννιοῦνται κατὰ κύριο λόγο στὴν Ἀμερικὴ καὶ γι' αὐτὸ πιὸ ἐπικίνδυνων, ἀφοῦ ἡ pax americana γίνεται καθοριστικὸς παράγοντας τοῦ πολιτιστικοῦ καὶ ἀρχιτεκτονικοῦ δυναμικοῦ τοῦ δυτικοῦ κόσμου - καὶ προσπαθεῖ νὰ σταθεῖ σ' αὐτὸ τὸ ρεῦμα τῆς προγραμματικὰ διανοητικῆς καὶ μορφολογικὰ πλαιϋμποΐστικης συμπεριφορᾶς. Ἀνατρέχει καὶ πάλι στὴν ἀρχὴ τῶν προβλημάτων, ξεκινώντας ἀπὸ τὶς δυνάμεις καὶ τὶς αἰτίες ποὺ δημιουργοῦν τὰ προγράμματα, τοὺς κανόνες, τὰ διαγράμματα καί, τέλος, τὰ ἀρχιτεκτονήματα. Ρωτᾶ ξανὰ γιὰ ὅλα, ἀναλύει καὶ ἀναζητᾶ τὴν ἀρχικὴ μορφὴ τῶν πάντων, πιστεύει ὅτι ὅλα μποροῦν καὶ πρέπει νὰ ξαναειπωθοῦν, νὰ ξανατεθοῦν σὰν προβλήματα. Ἔτσι θὰ ξεκαθαριστεῖ τὸ κίβδηλο ἀπὸ τὸ γνήσιο, τὸ ἀληθινὸ ἀπὸ τὸ ψεύτικο καὶ τὸ παροδικό. Τὰ ὑπάρχοντα πρότυπα ἐμπλέκουν συνήθως ἀντὶ νὰ διευκολύνουν κάθε νέα ἀντιμετώπιση. Ἡ ἐπιστροφὴ στὴν πρωταρχὴ κάθε προβλήματος εἶναι, κατὰ τὸν Kahn, ὁ σωστὸς δρόμος: «Τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχῆς εἶναι πάντα ἡ πιὸ ὑπέροχη στιγμὴ σὲ κάθε μελέτη ἢ πρόθεση... Ἡ προμορφὴ εἶναι ἀρχαϊκὴ μορφή. Στὴν προμορφὴ ὑπάρχει περισσότερη ζωή, περισσότερο ἀπὸ κεῖνο ποὺ θὰ γίνει κατόπιν, περισσότερο ἀπὸ κεῖνο ποὺ μπορεῖ κάποιος νὰ πετύχει σήμερα...». Εἶναι φανερὸ πὼς ἡ θέληση γι' αὐτοσυνειδησία, ἡ ἀναζήτηση τῆς οὐσίας καὶ τοῦ βάθους τῶν ἀρχιτεκτονικῶν προβλημάτων εἶναι ἐδῶ ὁ στόχος τοῦ Louis Kahn. Καὶ στὰ κείμενά του καὶ στὰ ἔργα του ἐπιχειρεῖ τὴν ἐπιστροφὴ στὶς πηγές, τὴν ἀναζήτηση τοῦ πρωτεϊκοῦ στοιχείου καὶ τὸ ξαναδούλεμα τῆς μορφῆς γιὰ νὰ βρεθεῖ τὸ γνήσιο κι ὄχι τὸ αἰσθητικὰ ὡραῖο. Βέβαια «ἡ προμορφὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπίσης πρωτότυπη. Μπορεῖ στὰ μάτια τοῦ παρατηρητῆ νὰ μὴν εἶναι ὡραία, γιὰ τὸν καλλιτέχνη ὅμως εἶναι. Εἶναι ἡ Μορφή, πρὶν ἀπὸ τὴν Ὁμορφιά...». Κι ἐδῶ κατακρίνει τὴ θέση ποὺ παίρνουν οἱ σημερινοὶ ἀρχιτέκτονες, ποὺ εἶναι περισσότερο ἐπιδερμικὴ συμπεριφορά. «Σήμερα ὑπάρχουν τελείως νέα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ὁ ἀρχιτέκτων δὲν ἔχει καθόλου ἐγγίσει, γιατὶ ἀσχολεῖται ἀκόμα συνεχῶς μὲ τὶς ἐξωτερικὲς μορφές. Στοχάζεται ὅλα τὰ δυνατὰ προβλήματα τοῦ περιθωρίου, πρὶν φθάσει στὴν πραγματοποίηση ἐκείνου ποὺ ἕνας χῶρος θὰ ἤθελε πραγματικὰ νὰ εἶναι...».

Τὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο τοῦ Louis Kahn παρουσιάζει μεγάλη μορφολογικὴ ποικιλία, βγαλμένη ὅμως ἀπὸ τὴ γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικὸ τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς. Ἔχει πρωτότυπες λύσεις («ὑπηρετοῦντες» καὶ «ὑπηρετούμενοι» χῶροι, π.χ., στὸ Richards Medical Research Building, 1958-60), νεοκλασικὴ αὐστηρότητα καὶ καθαρότητα, καὶ μιὰ νέα σχέση μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ παρελθόντος (ἑλληνορωμαϊκή, ἀναγεννησιακή, ἰνδικὴ κλπ). Ὡστόσο, τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ Kahn εἶναι πὼς τόσο στὰ κτίσματα καὶ τὶς μελέτες του, ὅσο καὶ στὴ διδασκαλία καὶ τὰ κείμενά του διαφαίνεται ἡ προσπάθειά του νὰ ἀναζητήσει τὸ σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ποὺ εἶναι ἡ ἐπιστροφὴ ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια στὸ βάθος τῶν προβλημάτων.

Στὴν ἱστορία τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς θὰ παραμείνει ἴσως ὁ «ἀρχαϊκὸς» διανοητής της, ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἐδραιώσει μιὰ πορεία ποὺ ἔχει ἀρχίσει προφυλάσσοντάς την ἀπὸ ἀκραῖες, ἄκαιρες καὶ ἐπιφανειακὲς ἀπολήξεις - μοιραῖες ἀντιδράσεις μιᾶς «γεωμετρικῆς» στεγνότητας. Ὁ λόγος του ἔχει ἐξάλλου τὴ σκοτεινότητα καὶ τὴ γενικότητα ἀλλὰ καὶ τὴν ὑποβλητικότητα τοῦ ἀρχαϊκοῦ στοχαστῆ. Θυμᾶμαι μιὰ διάλεξή του στὴ Ζυρίχη τὸ 1969. Χωρὶς χειρόγραφο, χωρὶς «προετοιμασία», μιλοῦσε ἐπὶ ὧρες γιὰ τὴ «σιωπή», τὸ «φῶς», τὴ «δημιουργία» καὶ τὴν «ἀρχιτεκτονική». Τὰ νοήματα ἔβγαιναν δύσκολα, μέσα ἀπὸ ἕνα συρτὸ σχεδὸν μονόλογο ἑνὸς μικρόσωμου ἀνθρώπου μὲ παπιγιὸν καὶ χοντρὰ γυαλιά, ποὺ ὅλο ἔγραφε λέξεις στὸν πίνακα. Ἀπέναντί του, τὸ ἀκροατήριο σιωπηλὸ δὲν καταλάβαινε ἴσως ὅλες τὶς φράσεις, ἔνιωθε ὅμως τὸ μήνυμά τους ἔντονα. Χωρὶς οἶστρο, χωρὶς πάθος, ἀλλὰ μὲ μιὰ ἐσωτερικὴ βεβαιότητα γιὰ τὸν στόχο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, μιλοῦσε ἁπλὰ καὶ σὲ τόνο συνομιλίας γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῆς βαθύτερης οὐσίας τοῦ χώρου, τοῦ κάθε χώρου γιὰ τὴν κάθε ἀποστολὴ καὶ χρήση: «But the going through this exercise of portraying what seems to be the nature of something is a very essential thing to your eventual powers will bring about a new architecture''.

Προστασία τῶν μνημείων καὶ τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν

Τριήμερη συνάντηση ὀργανωμένη ἀπὸ τὴν 'Ελληνικὴ 'Εταιρία, 5-7 Φεβρουαρίου 1975

Κανεὶς δὲν περιμένει θαύματα ἀπὸ μιὰ τριήμερη συνάντηση, ἀλλὰ τουλάχιστο μιὰ καλοπροαίρετη ἀντιμετώπισή της ἀπὸ τὸ κοινό. Φοβᾶμαι ὅμως ὅτι ἡ συνάντηση τῆς 'Ελληνικῆς 'Εταιρίας δὲν εἶχε τὴν ἀπήχηση ποὺ χρειαζόταν, γιὰ λόγους ποὺ δύσκολα μπορῶ νὰ μαντέψω. 'Υποτίθεται πὼς ἀπευθυνόταν εἰδικά, ἂν ὄχι ἀποκλειστικά, σὲ ἀρχιτέκτονες, ποὺ γενικὰ πιστεύεται ὅτι διατηροῦν κάποια εὐαισθησία σὲ θέματα προστασίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς. 'Η συμμετοχὴ ἀρχιτεκτόνων ἦταν ὅμως ἀποκαρδιωτική. Καὶ νὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι πνιγόμαστε στὶς δουλειὲς ἢ ὅτι τέτοιες εὐκαιρίες θὰ παρουσιαστοῦν μιὰν ἄλλη φορά; Ποιός ἄραγε μπορεῖ ἀκόμα νὰ ἔχει τέτοιες ψευδαισθήσεις; Καὶ ὁ πιὸ ἀπληροφόρητος μεταξύ μας ξέρει πὼς ἡ παραδοσιακὴ 'Ελλάδα ἔσβησε πιὰ ὁριστικὰ καὶ ὅτι, ἂν δὲν βιαστοῦμε, δὲν πρόκειται νὰ μείνει κανένα ἀπὸ τὰ ἴχνη της. "Ολοι μας ἐπίσης ξέρουμε μὲ πόση «εὐλάβεια» οἱ Νεοέλληνες διατήρησαν τὰ μνημεῖα τῶν προηγούμενων ἐποχῶν.

Παρ' ὅλα αὐτὰ μερικοὶ συνάδελφοι προτίμησαν νὰ ἀπόσχουν εἴτε γιατὶ δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴ σύνθεση τῆς 'Ελληνικῆς 'Εταιρίας ἢ δὲν ἐγκρίνουν τὸ ἔργο της, εἴτε γιατὶ θεωροῦν κάθε προσπάθεια διάσωσης μάταια. Τέλος, ὁ ἴδιος ὁ Σύλλογος 'Αρχιτεκτόνων ἀποφάσισε πὼς ἡ ἐπίσημη παρουσία τοῦ Διοικητικοῦ του Συμβουλίου στὴ συνάντηση «θὰ ἐστερεῖτο κάθε νοήματος» (*'Ενημερωτικὸ Δελτίο Τ.Ε.Ε.*, ἀρ. 828, 15.2.75, σ. 18).

"Αν τὰ πράγματα ἔμεναν ἐκεῖ, θὰ ἦταν κάπως παρήγορη ἡ κατάσταση. 'Αλλὰ καὶ μέσα στὴν ἴδια τὴ συνάντηση ἐπικρατοῦσε μιὰ κάποια συνωμοτικὴ σιωπή. Μὲ κανένα τρόπο δὲν ἔπρεπε νὰ ἀναφερθοῦν τὰ καυτὰ θέματα στὰ ἀνοιχτά. 'Αντίθετα, ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὅλες οἱ συμβατικὲς ὑπεκφυγὲς κρυμμένες πίσω ἀπὸ τὸ ἐθιμοτυπικὸ ἑνὸς συνεδρίου. Προπάντων νὰ λειτουργήσει ἄψογα ἡ διαδοχὴ τῶν ὁμιλητῶν, νὰ δουλέψουν σωστὰ τὰ μικρόφωνα.

Μόνο ποὺ ἡ κατάσταση δὲν μποροῦσε πάντα νὰ ἐλεγχθεῖ, παρόλες τὶς φιλότιμες προσπάθειες τῆς ὀργανωτικῆς ἐπιτροπῆς. "Οταν ἀκούστηκαν οἱ προσγειωμένες ἀπόψεις τοῦ Α. Ρωμανοῦ γιὰ τὴ Μύκονο, μερικοὶ δυσανασχέτησαν. "Ηταν φανερὸ πὼς τὸ χάσμα ἀνάμεσα στοὺς «ἐστὲτ» καὶ τοὺς «ἰθαγενεῖς» τῶν τουριστικῶν μας νησιῶν εἶναι τὸ τυφλὸ σημεῖο ὁρισμένων συνέδρων. "Οταν ὁ γιατρὸς κ. Σκούρας μίλησε μὲ ἐνθουσιασμὸ ἐνάντια στὴ στενοκεφαλιὰ τῆς ἐπίσημης ἐκκλησίας, ποὺ λὲς καὶ ὑπάρχει γιὰ νὰ ἐξαφανίσει τὰ παλαιότερα ἐκκλησιαστικὰ μνημεῖα, τοῦ ἔγινε ἡ ὑπόδειξη νὰ προτιμᾶ τὶς ἀφηρημένες ἔννοιες ἀπὸ τὴν πεζὴ περιπτωσιολογία. (Κι ὅμως, ὁ κ. Σκούρας ἤξερε πολὺ καλὰ τί κατήγγειλε.) Κατόπιν, ὅταν ὁ 'Υπουργὸς Πολιτισμοῦ καὶ 'Επιστημῶν διάβασε ἕνα ἔγγραφο τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Υπηρεσίας ποὺ ἔκρινε ὅτι καμιὰ ἀλλαγὴ «ἔξω ἀπὸ τὰ ἰσχύοντα σχήματα» δὲν ἦταν ἐπιθυμητή, ἡ ἀντίδραση ἦταν χλιαρή. (Κι ὅμως εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ 'Αρχαιολογικὴ 'Υπηρεσία σήμερα δὲν μπορεῖ μόνη της νὰ ἀνταπεξέλθει στὶς πολύπλευρες ἀπαιτήσεις τῆς προστασίας μνημείων. 'Απλούστατα, ἔχει διευρυνθεῖ σὲ τέτοιο βαθμὸ ἡ ἔννοια τοῦ μνημείου ποὺ οἱ ἀρχαιολόγοι δὲν ἔχουν τὰ ἀπαραίτητα ἐφόδια γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν ταυτόχρονα ἀρχαῖα, βυζαντινὰ καὶ νεώτερα μνημεῖα.)

'Εφόσον ἔχουμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε τόσες ἀνυπέρβλητες δυσκολίες, ἄραγε σὲ τί χρειάζεται ὁ κόπος τῶν ὁμιλητῶν μὲ τὶς λαμπρὲς ἀναλύσεις, ἀνακοινώσεις καὶ προτάσεις; Μήπως δὲν εἶναι ἀλήθεια αὐτὸ ποὺ κάποια στιγμὴ ψιθύρισε ὁ διπλανός μου, ὅτι δηλαδὴ στὴν 'Ελλάδα ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων μέχρι σήμερα ἦταν ἀτομικὲς ὑποθέσεις καὶ ποτὲ συλλογικές; Μήπως ὁ Σ. Κονταρᾶτος δὲν τόνισε ὅτι ἀπὸ τοὺς 160 διατηρητέους οἰκισμοὺς τῆς Μάνης μόνο οἱ 60 ἔχουν κάποια πιθανότητα ἐπιβίωσης; "Ισως πάλι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπελπιζόμαστε τόσο εὔκολα. Τουλάχιστο μποροῦμε νὰ περιμένουμε κάποια ἀναγνώριση τοῦ προβλήματος ἀπὸ τὸ νέο Σύνταγμα ποὺ ἑτοιμάζεται. "Ισως ἡ ἐνημέρωση ποὺ πρόσφερε ἡ συνάντηση νὰ ἔχει γόνιμο ἀποτέλεσμα σὲ ὅσους τὴν παρακολούθησαν, ὥστε νὰ ἀναγνωριστεῖ ἡ ἀνάγκη τῆς «σφαιρικῆς» ἀντιμετώπισης τοῦ προβλήματος τῆς προστασίας. "Ισως προφτάσουμε καὶ σώσουμε ἕνα-δύο σύνολα καὶ καμιὰ εἰκοσαριὰ μνημεῖα. Κάτι θὰ ἦταν καὶ αὐτό. Τὰ ὑπόλοιπα, ἐκεῖνα ποὺ δὲν πρόλαβε νὰ σώσει ἡ «πυροσβεστικὴ ὑπηρεσία», θὰ διατηρηθοῦν μόνο στὴ μνήμη μας γιὰ νὰ μᾶς θυμίζουν αὐτὸ ποὺ πραγματικὰ εἴμαστε κάτω ἀπὸ τὰ ψεύτικα φτερὰ τῆς «ἀνάπτυξης» καὶ τῆς «καταναλωτικῆς κοινωνίας». Τέλος πάντων, θὰ ἀφήσει ὁ ΕΟΤ τὶς τσαμποῦνες νὰ ξαναπαίξουν στὴ Μύκονο;

Δ. Φιλιππίδης

Πολεοδομία καὶ πολιτικὲς ἀποφάσεις

(ἐντυπώσεις ἀπὸ ἕνα συνέδριο)

"Ενα κοινὸ γνώρισμα πολλῶν συνεδρίων εἶναι ὅτι περιορίζονται στὴν παρουσίαση γενικῶν ἀπόψεων πάνω στὰ ἐπιστημονικὰ θέματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολοῦνται. Τέτοιες γενικὲς ἀπόψεις ἀναφέρονται εἴτε σὲ διαπιστώσεις γιὰ τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση (ὅπου οἱ γενικεύσεις πολλὲς φορὲς εἶναι ἐπικίνδυνες γιατὶ ἀγνοοῦνται οἱ ἰδιομορφίες καὶ οἱ διαφορὲς συνθηκῶν τῶν χωρῶν ποὺ ἐξετάζονται), εἴτε σὲ συμπεράσματα καὶ προτάσεις ἐφαρμογῆς, προτάσεις ποὺ πολλὲς φορὲς ἀποτελοῦν ἕνα εὐχολόγιο ἢ μιὰ ἔκθεση γενικῆς δεοντολογίας. 'Η εἰκόνα τούτη παρουσιάζεται ἀνάγλυφα στὸ τέλος τοῦ συνεδρίου ὅταν τελικὰ τυπωθεῖ κάποιο στεγνὸ κείμενο ποὺ περιέχει διάφορες ἀποκρυσταλλωμένες ἀπόψεις - ὑποτίθεται συλλογικὲς - ἐνῶ μένει κανεὶς μὲ τὴν ἐντύπωση πὼς πολλὰ ἐνδιαφέροντα σημεῖα ἀπὸ τὶς πολύωρες συζητήσεις ἔμειναν ἔξω. 'Από τὴν ἄποψη αὐτή, τὸ 10ο Συνέδριο τῆς Διεθνοῦς "Ενωσης Πολεοδόμων καὶ Χωροτακτῶν (I.S.O.C.A.R.P.) ποὺ ὀργανώθηκε στὸ Μόναχο (28 Αὐγ. - 3 Σεπτ. 1974) μὲ γενικὸ θέμα *Πολεοδομία καὶ πολιτικὲς ἀποφάσεις* δὲν κατόρθωσε νὰ ξεφύγει καὶ πολὺ ἀπὸ τὸ συνηθισμένο σχῆμα.

Στὴ γενικὴ εἰσαγωγικὴ ἔκθεση τοῦ F. Amos, ποὺ παρουσιάστηκε ἀπὸ ἄλλον ὁμιλητή, ἔγινε σύνθεση τῶν ἐπιμέρους ἐκθέσεων κάθε χώρας. Οἱ ἐκθέσεις αὐτὲς γράφτηκαν σὲ ἀπάντηση σχετικοῦ ἐρωτηματολογίου τῆς I.S.O.C.A.R.P. Τὰ ἐρωτήματα ἀποσκοποῦσαν στὸ νὰ διαπιστώσουν ποιές εἶναι οἱ διαστάσεις καὶ οἱ τομεῖς τῆς πολεοδομικῆς ἀνάπτυξης ποὺ ὑπόκεινται σὲ μιὰ πολεοδομικὴ διαδικασία προγραμματισμοῦ, ποιός παίρνει μέρος καὶ τί ρόλο παίζει στὴ λήψη ἀποφάσεων πολεοδομικοῦ χαρακτήρα. Κατὰ τὸν Amos, οἱ διαφορὲς ποὺ διαπιστώνονται ἀπὸ χώρα σὲ χώρα ὀφείλονται στὸ περιεχόμενο αὐτοῦ ποὺ ἀποκαλεῖται πολεοδομικὸ σχέδιο. "Ετσι, σὲ ὁρισμένες χῶρες τὸ σχέδιο τοῦτο εἶναι τόσο περιορισμένο ὥστε νὰ περιλαμβάνει μόνο ρυμοτομικὲς γραμμὲς καὶ οἰκοδομικοὺς κανονισμούς, ἐνῶ σὲ ἄλλες μὲ τὸ σχέδιο ἐλέγχεται τὸ εἶδος καὶ ἡ ἔνταση τῆς χρήσης γῆς, ἐκφράζεται δηλαδὴ προσχεδιασμένη τάση ἐλέγχου τῶν πληθυσμιακῶν μεγεθῶν καὶ τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας. 'Ο διαφορετικὸς βαθμὸς ἐφαρμογῆς τῶν πολεοδομικῶν σχεδίων ποὺ διαπιστώνεται ἀπὸ χώρα σὲ χώρα δὲν εἶναι πάντα συνάρτηση τῆς ἔκτασης ποὺ ἔχει πάρει ἡ δραστηριότητα προγραμματισμοῦ. Τέτοιες καταστάσεις, ὅπως οἱ παραπάνω - λέγει ὁ Amos - «εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὲς ὅταν θεωρηθοῦν στὰ πλαίσια τῆς διαδικασίας λήψης ἀποφάσεων, γιατὶ δείχνουν πόσο ὁ πολεοδομικὸς προγραμματισμὸς ἔχει γίνει κοινωνικὰ ἀποδεκτὸς καὶ ἐπομένως πολιτικὰ ἐφικτός. 'Η κοινωνικὴ βέβαια ἀποδοχὴ δοκιμάζεται καὶ διαπιστώνεται στὴ φάση τῆς ἐφαρμογῆς· ὅταν δηλαδὴ οἱ πολιτικοὶ καὶ ἡ διοίκηση πρέπει νὰ ἀποφασίσουν *μέχρι ποιό σημεῖο μποροῦν νὰ περιορίσουν τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ἀτόμου, τοῦ πολίτη, γιὰ τὸ καλὸ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου*» (ἡ ὑπογράμμιση δική μας).

'Ενῶ θὰ συμφωνούσαμε στὶς παραπάνω παρατηρήσεις, ὁ συντάκτης τους μᾶς βρίσκει λιγότερο σύμφωνους στὴ διαπίστωσή του ὅτι «ἡ ἔκταση τῆς ἀποτελεσματικῆς ἐφαρμογῆς τῶν σχεδίων εἶναι πιθανὸν ἡ πιὸ σημαντικὴ ἔνδειξη τῆς συμμετοχῆς τοῦ κοινοῦ στὸν πολεοδομικὸ σχεδιασμό»· συμμετοχὴς ποὺ ὅπως λέει «δὲν εἶναι ἐποικοδομητικὴ γιατί, ἐνῶ τὸ κοινὸ μπορεῖ νὰ παίρνει ἀρνητικὴ στάση σὲ ὁρισμένες δραστηριότητες πολεοδομικοῦ προγραμματισμοῦ, δὲν συμβάλλει δημιουργικὰ στὴ διαμόρφωση ἑνὸς εἰδικοῦ τύπου περιβάλλοντος». 'Η ἄποψή μας εἶναι ὅτι «ἀποτελεσματικὴ ἐφαρμογὴ σχεδίων» ἔχουμε καὶ σὲ χῶρες μὲ λιγότερο δημοκρατικὰ πολιτικὰ συστήματα, ποὺ δὲν παρέχουν εὐκαιρίες (σὰν αὐτὲς τῆς

'Αγγλίας ἢ τῆς Βόρειας Εὐρώπης στὶς ὁποῖες βασίζεται ἡ ἐμπειρία τοῦ Amos) σὲ ὅλων τῶν εἰδῶν τὶς ὀργανώσεις τοῦ πληθυσμοῦ νὰ πάρουν μέρος στὸν σχεδιασμό. 'Εδῶ δὲν κρίνουμε οὔτε τὰ σχέδια οὔτε τὰ ἀποτελέσματά τους.

Τὰ κύρια σημεῖα, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἀπὸ τὶς συζητήσεις τῶν τριῶν ὁμάδων στὶς ὁποῖες χωρίστηκαν οἱ σύνεδροι* συνοψίζονται παρακάτω:

1. 'Ο ἐπαγγελματίας πολεοδόμος δρᾶ σήμερα μέσα σὲ περιβάλλον ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ συνεχῶς αὐξανόμενη πολικότητα· ἀνάμεσα σ' ἕνα συγκεντρωτικὸ σύστημα λήψης ἀποφάσεων ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ στὶς διάφορες ἀντιδράσεις καὶ πιέσεις κοινωνικῶν ὁμάδων ἀπὸ τὴν ἄλλη· πιέσεις ποὺ ἀποτελοῦν ἔκφραση τῆς ἐπιθυμίας τοῦ πολίτη ὄχι μόνο νὰ κατανοεῖ τὴ σκοπιμότητα ἀποφάσεων, ἀλλὰ νὰ ἔχει καὶ ὁ ἴδιος ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴ λήψη τους. Τοῦτο ἐπιβάλλει τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἀναθεώρησης τοῦ ρόλου τοῦ πολεοδόμου ὡς πρὸς τὶς ἱκανότητες καὶ ἰδιότητες τοῦ ἴδιου ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ κοινωνικὸ σύνολο, δηλαδὴ τὴ θέση του μέσα σ' αὐτὸ καὶ τὶς σχέσεις του μὲ τοὺς πολιτικοὺς καὶ τὴν κοινὴ γνώμη.

2. Φαίνεται πὼς πολλὲς κοινωνίες βρίσκονται σήμερα σὲ μιὰ μεταβατικὴ φάση τῆς ἐξέλιξής τους καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιὰ λιγότερο ἢ περισσότερο ἀποτελεσματική, μιὰ λιγότερο ἢ περισσότερο νόμιμα, ἐπίσημα ἢ δυναμικὰ ἐκφραζόμενη ἐπιρροὴ τῆς κοινῆς γνώμης στὴ λήψη ἀποφάσεων, μέχρι τὴν ἄμεση συμμετοχὴ καὶ ἔνταξη τοῦ πολίτη στοὺς μηχανισμοὺς καὶ διαδικασίες λήψης ἀποφάσεων. Καὶ τοῦτο, στὰ πλαίσια τῆς γενικότερης ἀμφισβήτησης στὴν πολεοδομία καὶ στὶς σχέσεις μεταξὺ πολιτικῶν, κοινοῦ καὶ πολεοδόμων.

3. Πολιτικοὶ καὶ κοινὴ γνώμη πρέπει νὰ κατανοήσουν ὄχι μόνο τὴν ἀξία τῆς πολεοδομικῆς ἔρευνας ἀλλὰ καὶ τὰ ἀποτελέσματά της. Βασικὴ καὶ ἐφαρμοσμένη πολεοδομικὴ ἔρευνα πρέπει νὰ βασίζονται σὲ βελτιωμένες τεχνικὲς καὶ μεθόδους ἀνάλυσης τῶν πολεοδομικῶν φαινομένων γιὰ νὰ συνεισφέρουν ἀποτελεσματικὰ στοὺς διάφορους τομεῖς τοῦ πολεοδομικοῦ προγραμματισμοῦ. 'Η ἀλληλεπίδραση μεταξὺ ἐρευνητῶν, πολιτῶν καὶ πολιτικῶν συμβάλλει καὶ στὸν σωστὸ καθορισμὸ τῆς προτεραιότητας τῶν προγραμμάτων καὶ θεμάτων ἔρευνας, καὶ στὴ βελτίωση τοῦ ἐπιπέδου πληροφόρησης καὶ ἐκπαίδευσης τοῦ κοινοῦ.

Δεύτερο κοινὸ γνώρισμα τῶν συνεδρίων εἶναι ὁ κοινωνικοτουριστικός, ἐνημερωτικὸς καὶ πληροφοριακὸς τους χαρακτήρας· παρέχουν δηλαδὴ τὴν εὐκαιρία ἀνταλλαγῆς ἐπαγγελματικῶν ἐμπειριῶν ἢ παρουσίασης - μὲ συζητήσεις, διαλέξεις, ἐκθέσεις - τῆς δραστηριότητας καὶ ἐμπειρίας τῶν τοπικῶν ἀρχῶν (ἐδῶ τῶν φορέων προγραμματισμοῦ) σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν πρακτικὴ ἀντιμετώπισης προβλημάτων ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ θέμα τοῦ συνεδρίου. 'Από αὐτὴ τὴν πλευρὰ τὸ Συνέδριο εἶχε περισσότερο ἐνδιαφέρον γιατὶ παρουσιάστηκε, στὸ ἐπίπεδο τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, ἡ δράση τῶν πολεοδομικῶν ἀρχῶν τοῦ Μονάχου, ποὺ ἀποτελοῦν ἕναν ἀπὸ τοὺς πέντε παράγοντες ποὺ συμβάλλουν στὴ λήψη ἀποφάσεων καὶ στὴ διαμόρφωση τοῦ πολεοδομικοῦ περιβάλλοντος (οἱ ἄλλοι τέσσερεις εἶναι: ὁ ἐκλεγμένος πολιτικός, ὁ τύπος, ἡ βιομηχανία ἢ οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐργοδοτῶν, τὸ κοινὸ καὶ οἱ ὀργανώσεις του). 'Από τὰ πιὸ ἀξιοσημείωτα τῆς παρουσίασης ἦταν ἡ περίπτωση τοῦ Münchner Forum, ἑνὸς παραδείγματος ὀργανωμένου πλαισίου συμμετοχῆς: μιᾶς ἕνωσης διαφόρων ὁμάδων ποὺ ἔχει τὴ μορφὴ ἱδρύματος (Institution) - βήματος τῆς κοινῆς γνώμης. Βήματος ποὺ ἐκφράζει διάφορες ἀπόψεις, συζητεῖ ἐπίκαιρα θέματα καὶ προβλήματα τῆς κοινότητας, ἀσκεῖ πιέσεις σ' αὐτοὺς ποὺ παίρνουν ἀποφάσεις. Τὸ M.F. προβάλλει καὶ διαγράφει ἰδέες καὶ ἐναλλακτικὲς λύσεις γιὰ ὁρισμένα ἔργα, προκαλεῖ συζητήσεις μεταξὺ εἰδικῶν ἐκθέτοντας ἀπόψεις ἀπὸ τὰ μέσα ἐπικοινωνίας, ἐπιδιώκει νὰ αὐξήσει τὴ δύναμη ταύτισης τοῦ κατοίκου μὲ τὰ προβλήματα τῆς πόλης του. 'Η ἵδρυση τοῦ M.F. ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὕπαρξης πολλῶν ἀντιδράσεων καὶ ὁμάδων πιέσεως στὰ ἔργα ποὺ προγραμματίζονται ἀπὸ τὴν πόλη ἢ ἄλλους φορεῖς. 'Η σκέψη φαίνεται ἦταν - κι ἐδῶ δὲν διευκρινίζεται τίνος ἦταν - νὰ διοχετευθοῦν ὅλες αὐτὲς οἱ πιέσεις καὶ ἀντιδράσεις - ἐδῶ ἂς φανταστοῦμε τὶς περιπτώσεις τῶν κατοίκων Μεγάρων, Μενιδιοῦ, Σπάτων κἄ - σ' ἕνα συγκεκριμένο χῶρο ἔκφρασης. 'Επιδίωξη ἦταν νὰ δοθεῖ στὴν κοινὴ γνώμη κάποιο ἐπίσημο, «νόμιμο» - μήπως καὶ εὐκολώτερα ἐλεγχόμενο; - μέσο ἔκφρασης τῶν ἀπόψεών της. Ἅραγε τὸ γεγονὸς τοῦτο φανερώνει δύναμη ἢ ἀδυναμία τοῦ μηχανισμοῦ λειτουργίας τοῦ συστήματος τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοτικῆς δημοκρατίας μέσο τοῦ ὁποίου ἐκφράζονται οἱ κοινωνικὲς δραστηριότητες; 'Αλλὰ ἡ ἐπέκταση στὸ σημεῖο τοῦτο, ἂν καὶ ἐνδιαφέρουσα, ξεφεύγει ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ σημειώματος αὐτοῦ.

Π. Κομίλης

---

* Τὰ τρία θέματα ἦταν: α) ὁ ρόλος τοῦ πολεοδόμου στὸν μηχανισμὸ λήψης ἀποφάσεων, β) οἱ μέθοδοι συμμετοχῆς - ὁ ρόλος τοῦ κοινοῦ: ἐπιδιώξεις καὶ ὀργάνωσή του καὶ γ) ἡ πολεοδομικὴ ἔρευνα.

Διεθνὴς διαγωνισμὸς συγκροτήματος ἀθλητικῶν ἐγκαταστάσεων στὸ "Αμπου Ντάμπι, 'Ηνωμένα 'Αραβικὰ 'Εμιράτα

β' βραβεῖο:
ἀρχιτέκτων Γ. Ζαχάρης-Μήτσου,
πολιτικὸς μηχανικὸς Σ. Διαμαντάρας

Τὸ πρόγραμμα τοῦ διαγωνισμοῦ, τὸν ὁποῖο προκήρυξε τὸ 'Υπουργεῖο Πολεοδομίας καὶ 'Αναπτύξεως τῶν 'Ηνωμένων 'Αραβικῶν 'Εμιράτων στὸ "Αμπου Ντάμπι τὴν 15.6.1974 περιλάμβανε: 1. 'Ολυμπιακὸ στάδιο 35.000 θέσεων μὲ ἐξέδρα ἐπισήμων 1.000 θέσεων σὲ δύο φάσεις (α' φάση 25.000 θέσεις, β' φάση 10.000 θέσεις), 2. Κλειστὸ στάδιο 8.000 θέσεων γιὰ διεθνεῖς συναντήσεις καλαθόσφαιρας, πετόσφαιρας, ἀντισφαιρίσεως, πάλης κἄ, καθὼς καὶ ἐγκαταστάσεις σκουός, 3. 'Αθλητικὸ ὅμιλο μὲ τρία κολυμβητήρια (ταχύτητας, καταδύσεων, ἀρχαρίων), 4. Χῶρο πλατείας γιὰ γιορτὲς καὶ συγκεντρώσεις νέων, 5. Μορφωτικὸ κέντρο μὲ θέατρο 2.500 θέσεων, ἀμφιθέατρο 1.000 θέσεων, βιβλιοθήκη, χῶρο ἐκθέσεων καὶ τμῆμα γυναικῶν γιὰ συγκεντρώσεις καὶ συνεδριάσεις, 6. Πολιτιστικὸ κέντρο μὲ ἀμφιθέατρο διαλέξεων 500 θέσεων καὶ αἴθουσα διεθνῶν συνεδρίων 1.000 θέσεων, διοίκηση τοῦ συγκροτήματος καὶ κατοικίες γιὰ 600 ἀθλητές, 7. 'Υπαίθρια γήπεδα προπονήσεων, 8. Κτίρια γιὰ τεχνικὲς ὑπηρεσίες συντηρήσεως, πυροσβεστικὴ ὑπηρεσία, ἀστυνομικὸ τμῆμα, ὑποσταθμοὺς παραγωγῆς ἠλεκτρισμοῦ καὶ κεντρικὸ πλυντήριο, 9. Χώρους σταθμεύσεως αὐτοκινήτων.

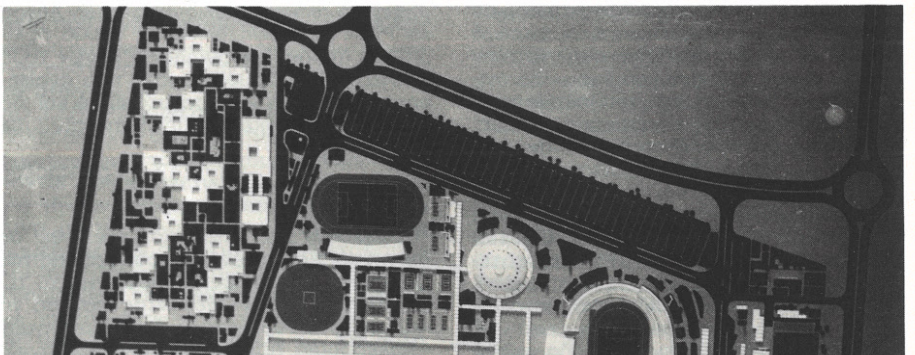

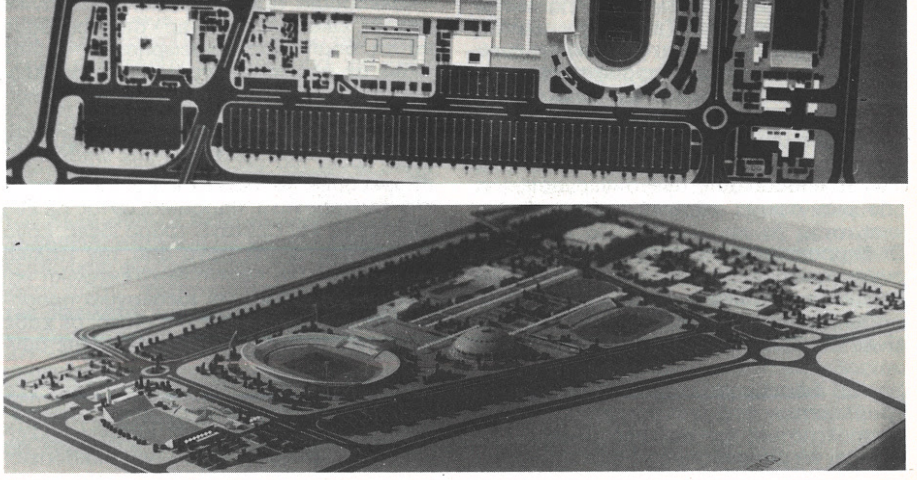

Ἀπὸ τὰ ξένα ἀρχιτεκτονικὰ περιοδικά

Oppositions

Τὸ 1973 ἔκαμε τὴν ἐμφάνισή του ἕνα καινούριο περιοδικὸ προβληματισμοῦ στὸν χῶρο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Πρόκειται γιὰ τὸ *Oppositions*, μιὰ τρίμηνη μὴ κερδοσκοπικὴ ἔκδοση τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ Πολεοδομικῶν Μελετῶν τῆς Νέας Ὑόρκης, ποὺ ἐπιμελοῦνται οἱ Peter Eisenman, Kenneth Frampton καὶ Mario Gandelsonas. Ἡ ἔκδοση ἀποβλέπει στὴ συζήτηση καὶ ἀνάπτυξη ἰδεῶν πάνω στὴ φύση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μέσο μιᾶς κριτικῆς ἀποτίμησης θεωρητικῶν θέσεων καὶ συγκεκριμένων ἔργων ποὺ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα φανερώνουν τὴν ὕπαρξη καὶ συνδέονται μὲ τὴν ἐξέλιξη νέων προτύπων ἀρχιτεκτονικῆς θεωρίας καὶ πράξης. "Οπως ὑποδηλώνει καὶ ὁ τίτλος του, τὸ περιοδικὸ θέλει νὰ ἀποτελέσει ἐλεύθερο βῆμα γιὰ ἕνα ζωντανὸ διάλογο πάνω σὲ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὸ μέλλον τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τὴ θέση της στὸν ἀνθρώπινο κόσμο, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποκλείονται καὶ ζητήματα ποὺ ἔχουν τεθεῖ στὸ παρελθὸν καὶ ἐπομένως ἐπιβάλλουν μιὰ ἱστορικὴ προσέγγιση.

Ἀπὸ τὰ τρία πρῶτα τεύχη τοῦ περιοδικοῦ (Σεπτεμβρίου 1973, Ἰανουαρίου 1974 καὶ Μαΐου 1974) ποὺ εἴχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ δοῦμε ὡς τώρα, διαπιστώσαμε πὼς ἡ ἔκδοσή του ἀποτελεῖ μιὰ πράγματι σοβαρὴ προσπάθεια καὶ εὐχόμαστε νὰ βρεῖ τὴν ἀπήχηση ποὺ τῆς ἀξίζει. Τὰ περιεχόμενα κάθε τεύχους εἶναι κατὰ κανόνα διαρθρωμένα σὲ πέντε ἑνότητες. Στὴν πρώτη, ποὺ ἔχει ὡς τίτλο τὸ ὄνομα τοῦ περιοδικοῦ (Ἀντιθέσεις), ἐπιχειρεῖται κάθε φορὰ ἡ κριτικὴ θεώρηση ὁρισμένων σύγχρονων ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων ποὺ ἔχουν ἤδη γίνει γνωστὰ γιὰ τὸν πρωτοποριακό τους χαρακτήρα ἢ τὴ γενικότερη σημασία τους. Ἡ δεύτερη ἑνότητα (Ἱστορία) εἶναι ἀφιερωμένη σὲ ἱστορικὰ ζητήματα, γενικὰ ἢ εἰδικά, μὲ ἰδιαίτερη πάντως ἔμφαση στὶς καταβολὲς καὶ τὴν πορεία τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς, ἐνῶ στὴν τρίτη (Θεωρία) περιλαμβάνονται μελετήματα περισσότερο θεωρητικῆς ὑφῆς. Στὴν τέταρτη ἑνότητα (Τεκμήρια) παρουσιάζονται ἢ σχολιάζονται διάφορα τεκμήρια σχετικὰ μὲ προσωπικότητες καὶ γεγονότα τῆς νεώτερης ἀρχιτεκτονικῆς. Τέλος, τὴν πέμπτη ἑνότητα (Ἐπισκοπήσεις) ἀπαρτίζουν κυρίως διεξοδικὲς κριτικὲς πρόσφατων σχετικὰ βιβλίων ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καί, γενικότερα, τὸ ἀνθρωπογενὲς περιβάλλον. Ἡ ὅλη ἔκδοση χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰν ἰδιαίτερη φροντίδα γιὰ τὴ σωστὴ παρουσίαση τῶν συνεργασιῶν κι ἀπὸ μιὰν ἄψογη στὴ λιτότητά της ἐμφάνιση.

Οἱ δημοσιευμένες στὰ τρία πρῶτα τεύχη συνεργασίες διακρίνονται γενικὰ γιὰ τὴ δόκιμη προσέγγιση καὶ τὴν ἐπαρκὴ κάλυψη τῶν θεμάτων ποὺ ἐξετάζουν. Ἐξάλλου εἶναι φανερὸ πὼς οἱ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ εὐνοοῦν ἰδιαίτερα τὴ διερεύνηση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν προβλημάτων ἀπὸ μιὰν εὐρύτερη, κοινωνικοπολιτιστικὴ καὶ πολιτικὴ σκοπιά. "Αν γιὰ κάτι θὰ μπορούσαμε νὰ διατυπώσουμε ἐπιφυλάξεις εἶναι γιὰ τὸν (εὔλογο ὡς ἕνα βαθμὸ) περιορισμὸ τῆς πρώτης ἑνότητας σὲ κριτικὲς παρουσιάσεις ἀμερικανικῶν καὶ μόνο ἔργων. Ἡ ἀναγγελία ὡστόσο τῆς δημοσίευσης στὸ τέταρτο τεῦχος μιᾶς κριτικῆς ἔκθεσης γιὰ τὸ Ἐλεύθερο Πανεπιστήμιο τοῦ Βερολίνου μᾶς κάνει νὰ ἐλπίζουμε ὅτι στὸ μέλλον ἡ ἐπιλογὴ τῶν ἔργων θὰ εἶναι λιγότερο μονομερής. Ἀντίθετα, στὶς ἄλλες ἑνότητες εἶναι ἀπὸ τώρα φανερὴ ἡ προσπάθεια νὰ διευρυνθεῖ ὁ χῶρος προέλευσης καὶ τῶν θεμάτων καὶ τῶν συνεργατῶν.

Ἀπὸ τὰ ἄρθρα τῶν τριῶν πρώτων τευχῶν θὰ ξεχωρίζαμε σὰν γενικότερου ἐνδιαφέροντος τὰ κείμενα τοῦ Kenneth Frampton γιὰ τὶς κρίσεις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴν ἐποχὴ τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης (τεῦχος 1) καὶ γιὰ τὴ Hochschule für Gestaltung τῆς Ulm (τεῦχος 3), τὰ μελετήματα τοῦ Colin Rowe γιὰ τὶς σχέσεις νεοκλασικισμοῦ καὶ μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς (τεῦχος 1) καὶ γιὰ τὶς μεταλλαγὲς τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ λεξιλογίου στὸν 19ο αἰώνα (τεῦχος 2), τὴν κριτικὴ τῶν Diana Agrest καὶ Mario Gandelsonas γιὰ τὶς σημειολογικὲς θεωρήσεις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς (τεῦχος 1) καὶ τὴν τυπολογικὴ ἀνάλυση τῶν μεθόδων ἀρχιτεκτονικῆς κριτικῆς ἀπὸ τὸν Manfredo Tafuri, ἀνάλυση ποὺ καταλήγει στὴ δική του θέση γιὰ τὴν ἔνταξη αὐτῆς τῆς κριτικῆς στὴν ὅλη κοινωνικὴ διαδικασία παραγωγῆς τοῦ δομημένου περιβάλλοντος (τεῦχος 3). Σημειώνουμε ἐπίσης γιὰ τοὺς ἐνδιαφερόμενους μελετητὲς ὅτι στὸ τεῦχος 2 ἔχει καταχωρηθεῖ μιὰ πλήρης βιβλιογραφία τῶν Alison καὶ Peter Smithson (δικά τους βιβλία, δοκίμια καὶ ἄρθρα, παρουσιάσεις ἔργων τους σὲ περιοδικά, δημοσιεύματα ποὺ ἀναφέρονται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα στὸ ἔργο καὶ τὶς ἰδέες τους), συγκεντρωμένη ἀπὸ τὴν Julia Bloomfield.

Σ.Ι. Κονταράτος

Casabella

Ἡ *Casabella* ἔχει ἀπὸ καιρὸ ἐξελιχθεῖ σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες, τὶς πιὸ ζωντανὲς περιοδικὲς ἐκδόσεις γιὰ τὸ τεχνητὸ περιβάλλον. Θέλοντας ὡστόσο νὰ καλύψει ἕνα εὐρὺ φάσμα δραστηριοτήτων - πολεοδομία, ἀρχιτεκτονική, βιομηχανικὸ σχέδιο, εἰκαστικὲς τέχνες - διατηρεῖ βασικὰ τὴ δομὴ μιᾶς ἐπιθεώρησης ποικίλης ὕλης, μὲ ὅλα τὰ μειονεκτήματα καὶ πλεονεκτήματα ποὺ αὐτὸ συνεπάγεται. Συγκεκριμένα, δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ προχωρεῖ σὲ διεξοδικὲς ἀναλύσεις θεμάτων ὅπως ἄλλα πιὸ ἐξειδικευμένα περιοδικά, μπορεῖ ὅμως καὶ παρακολουθεῖ ἀπὸ κοντὰ τὴν ἐπικαιρότητα, παρουσιάζοντας μὲ ἕνα συνοπτικὸ καὶ ζωντανὸ τρόπο ἰδέες, ἔργα καὶ γεγονότα, ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ ἀλλὰ κι ἀπὸ τὴ διεθνὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ζωή. Μὲ ἰδεολογικὸ προσανατολισμὸ σαφῶς πρωτοποριακό, σὲ κάθε μηνιάτικο τεῦχος της προβάλλει, μὲ σύντομα ἄρθρα, σχόλια καὶ εἰκονογραφημένες παρουσιάσεις, τὶς πιὸ προχωρημένες θέσεις καὶ πραγματοποιήσεις, προσφέροντας ταυτόχρονα καὶ πλῆθος ἄλλες χρήσιμες πληροφορίες (γιὰ ἐκδόσεις, συνέδρια, ἐκθέσεις, διαγωνισμούς, νέα προϊόντα κλπ).

Λόγω ἀκριβῶς τῆς δομῆς τοῦ περιοδικοῦ εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ γίνει μιὰ ἐπιλογὴ ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τῶν ἕντεκα (ἕνα εἶναι διπλὸ) τευχῶν τῆς περασμένης χρονιᾶς. Σημειώνουμε ἁπλῶς τὰ ἄρθρα «Ὁ διάλογος τῆς ἀθλιότητας: ἡ κατοικία μεταξὺ σπανιότητας καὶ ἀφθονίας» τοῦ Carlo Guenci, «Ἡ ἐπανάκτηση τῆς πόλης» τοῦ Ugo la Pietra καὶ «Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἀντίθεσης» τοῦ Franco Raggi (τεῦχος 386), τὴν παρουσίαση ὀκτὼ ἔργων τοῦ γραφείου Richard Meier καὶ συνεργάτες (τεῦχος 389), μιὰ κριτικὴ ἀνάλυση τοῦ ἔργου τοῦ Nicola Pagliara (τεῦχος 390), τὴν παρουσίαση τοῦ νοσοκομείου τοῦ Herlev κοντὰ στὴν Κοπεγχάγη (τεῦχος 393) καὶ τὶς «Ριζοσπαστικὲς σημειώσεις» ποὺ γράφει σὲ κάθε τεῦχος ὁ Andrea Branzi.

Σ.Ι.Κ.

Urbanisme

Τὸ πρῶτο, διπλὸ τεῦχος τῆς περασμένης χρονιᾶς (140 - 141) εἶναι ὁλόκληρο ἀφιερωμένο σὲ μιὰ σύνοψη τοῦ καινούριου γαλλικοῦ Πολεοδομικοῦ Κώδικα ποὺ ἐγκρίθηκε στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου τοῦ 1973. Ἡ παρουσίαση τῶν βασικῶν νομοθετημάτων, τῶν κανονιστικῶν διατάξεων καὶ ὁρισμένων ἑρμηνευτικῶν ἐγκυκλίων γίνεται κατὰ θέματα, ὥστε νὰ ἀποτελέσει ἕναν πρακτικὰ εὔχρηστο ὁδηγό, ἀπαραίτητο σὲ μιὰ νομοθεσία ποὺ διακρίνεται γιὰ τὸν πλοῦτο της ἀλλὰ καὶ τὴν πολυπλοκότητά της.

Τὸ δεύτερο τεῦχος (142) ἔχει ὡς θέμα τὴ διδασκαλία τῆς πολεοδομίας στὴ Γαλλία καὶ τὰ προβλήματα ποὺ σήμερα ἀντιμετωπίζει. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ περιγραφὴ τῆς δραστηριότητας σ' αὐτὸ τὸν τομέα τοῦ Séminaire et Atelier Tony Garnier, γιατὶ δίνει μιὰ σαφὴ εἰκόνα τοῦ τρόπου διδασκαλίας μὲ τὴ σκιαγράφηση τῶν θεμάτων θεωρητικῆς μελέτης στὸ Σεμινάριο καὶ πρακτικῆς ἐφαρμογῆς στὸ Ἐργαστήριο, ὅπως δόθηκαν χρόνο μὲ τὸν χρόνο σ' ὅλη τὴν περίοδο λειτουργίας τοῦ ἱδρύματος. Σημειώνουμε ὅτι τὸ SATG ἱδρύθηκε τὸ 1961 στὰ πλαίσια ἀρχικὰ τῆς École Nationale Supérieure des Beaux-Arts ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς της André Gutton καὶ Robert Auzelle ὡς ὀργανισμὸς ἰδιωτικοῦ δικαίου (ἐποπτευόμενος ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ ἀλλὰ διοικούμενος ἀπὸ ἕνα «Σύλλογο γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς πολεοδομίας»), ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἀναλαμβάνει τὴν ἐκπόνηση μελετῶν ἀπὸ δημόσιους ἢ ἰδιωτικοὺς φορεῖς καὶ νὰ παρέχει ἔτσι στοὺς σπουδαστὲς τὴ δυνατότητα πρακτικῆς ἄσκησης σὲ συγκεκριμένα θέματα. "Επαψε ὅμως νὰ λειτουργεῖ ἀπὸ τὸ 1973 λόγω διαφωνιῶν τῶν διευθυντῶν του μὲ τὶς κρατικὲς ὑπηρεσίες.

Στὸ τρίτο τεῦχος (143), ποὺ ἔχει ὡς θέμα τὴν πρακτικὴ τῆς πολεοδομίας, περιλαμβάνονται διάφορα, μᾶλλον ἑτερόκλιτα ἄρθρα· ἀνάμεσά τους καὶ μιὰ σειρὰ ἀποσπασμάτων ἀπὸ ἀνακοινώσεις ποὺ γίνηκαν στὰ πλαίσια τῶν συγκεντρώσεων τῆς 24ης Παγκόσμιας Ἡμέρας τῆς Πολεοδομίας.

'Από τὸ τέταρτο τεῦχος (144), ἀφιερωμένο στὶς σχέσεις οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης καὶ πολεοδομικῆς ὀργάνωσης, ξεχωρίσαμε τὴν ἔκθεση τοῦ Dr. L.A. Clarenburg γιὰ μιὰ μελέτη πάνω στὴν ποιότητα τοῦ περιβάλλοντος στὴν περιφέρεια τοῦ Ρόττερνταμ, ποὺ ἔγινε μὲ πρωτοβουλία τοῦ Συμβουλίου τοῦ Rijnmond, καὶ τὴν κριτικὴ τοῦ G. Robert γιὰ τὴν «ἐπιχείρηση Fos», τὴ δημιουργία δηλαδὴ μιᾶς τεράστιας βιομηχανικῆς ζώνης στὸν κόλπο τοῦ Fos, δυτικὰ τῆς Μασσαλίας, ποὺ προβλέπεται νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ μιὰ μεσογειακὴ Ruhr.

Στὸ πέμπτο τεῦχος (145) διερευνῶνται οἱ σχέσεις πόλης καὶ ὑπαίθρου, ποὺ ἀποτέλεσαν καὶ τὸ θέμα τῶν συναντήσεων τῆς 25ης Παγκόσμιας 'Ημέρας τῆς Πολεοδομίας, καθὼς καὶ τὸ μέλλον τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν καὶ τῶν ἀκτῶν μὲ ἀναλύσεις γνωστῶν παραδειγμάτων ἀπὸ τὴ Γαλλία (τουριστικὲς ἀναπτύξεις τοῦ ὀρεινοῦ ὄγκου Bellecôte - Monjovet καὶ τῆς ἀκτῆς τοῦ Languedoc - Roussillon, χωροταξικὴ διευθέτηση τῆς Côte Aquitaine κά).

Σημειώνουμε ὅτι τὸ μεθεπόμενο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ (147-148, Μάϊος 1975) θὰ εἶναι ἀφιερωμένο στὴν προστασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς καί, ὅπως ὑποδηλώνουν τὰ περιεχόμενα ποὺ προαναγγέλθηκαν, θὰ παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον.

Σ.Ι.Κ.

Architects' Journal

Τὸ περιβάλλον καὶ ἡ ἐνεργειακὴ κρίση εἶναι τὰ δύο θέματα ποὺ καλύπτουν τὴ μεγαλύτερη ἔκταση στὰ τεύχη τοῦ χρόνου ποὺ πέρασε. 'Εκτὸς ἀπὸ εἰδικὰ ἄρθρα καὶ ἀπόψεις τέσσερα ὁλόκληρα τεύχη ἀφιερώνονται στὰ θέματα αὐτά.

Στὸ πρῶτο (1.5.74) καλύπτεται τὸ Συνέδριο τῆς Κοπεγχάγης ποὺ ὀργανώθηκε ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ 'Επιτροπὴ Ταξιδίων σὲ συνεργασία μὲ τὸν ὀργανισμὸ Europa Nostra, καὶ ποὺ εἶχε σὰν σκοπὸ νὰ ἐπεξεργαστεῖ τὶς κατευθυντήριες ἀρχὲς ποὺ θὰ διέπουν τὸ "Ετος Εὐρωπαϊκῆς 'Αρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς 1975. Τὸ τεῦχος διαιρεῖται σὲ τρία τμήματα ποὺ πραγματεύονται τὰ προβλήματα διατηρήσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ ἀστικοῦ καὶ ἱστορικοῦ δομημένου περιβάλλοντος, τῶν παραθαλασσίων περιοχῶν καί, τέλος, τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος γενικότερα.

Τὸ δεύτερο τεῦχος (26.6.74) διερευνᾶ τὶς συνέπειες ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὶς ἔρευνες γιὰ πετρέλαιο στὶς θαλάσσιες περιοχές. 'Ο τίτλος τοῦ τεύχους εἶναι «Πετρέλαιο σὲ θαλάσσια περιοχή: αἴτιο γιὰ ἀνησυχία;» καὶ περιέχει μιὰ διεξοδικὴ ἀνάλυση τῶν προβλημάτων ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῶν κοιτασμάτων στὴ Βόρεια Θάλασσα.

Μέ βάση τοὺς σχετικοὺς μὲ τὸ περιβάλλον νόμους, καταγράφονται στὸ τρίτο εἰδικὸ τεῦχος (14.8.74) ὅλοι οἱ ὀργανισμοὶ καὶ οἱ ἀρχὲς ποὺ μὲ τὶς ἀποφάσεις τους ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ ἐπηρεάσουν τὸ περιβάλλον. Τὰ βασικὰ θέματα τοῦ τεύχους ἀναφέρονται στὴν κατοικία, τὴ δημόσια ὑγεία, τὴν πολεοδομία καὶ χωροταξία, τὴ ρύπανση τοῦ περιβάλλοντος, τὴν κυκλοφορία καὶ τοὺς ὑπεραστικοὺς αὐτοκινητόδρομους.

Τέλος, τὸ τέταρτο εἰδικὸ τεῦχος (11.9.74) πραγματεύεται τοὺς τρόπους ποὺ ἔχει στὴ διάθεσή του ὁ συνθέτης-ἀρχιτέκτων νὰ ἐξοικονομεῖ ἐνέργεια στὰ κτίριά του. Τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον τῆς διερευνήσεως αὐτῆς ἔγκειται στὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ἀντιμετωπίζεται ὁλοκληρωμένα τὸ θέμα αὐτό. Σκοπός της δὲν εἶναι νὰ δώσει ἀπαντήσεις σ' ὅλα τὰ προβλήματα ἀλλὰ νὰ διατυπώσει βραχυπρόθεσμες ὑποδείξεις ποὺ ἔχουν ἄμεση ἐφαρμογὴ καὶ μακροπρόθεσμα προγράμματα ἔρευνας στὸ τόσο πολύπλοκο ἀλλὰ καὶ τόσο βασικὸ θέμα τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνέργειας στὰ κτιριοδομικὰ ἔργα. Προτείνεται ἕνας δεκάλογος ποὺ ὑποδεικνύει τρόπους οἰκονομίας ἐνέργειας στὰ κτίρια. 'Ο δεκάλογος αὐτὸς ἀναφέρεται: σ' ἐκείνους ποὺ χρησιμοποιοῦν τὸ κτίριο (οἰκονομία, μικρότερες θερμοκρασίες, περισσότερα ροῦχα), στὴν ἐπιλογὴ τοῦ οἰκοπέδου (ἀποφυγὴ περιοχῶν ἐκτεθειμένων στὸ μικροκλίμα ἢ περιοχῶν μὲ αὐξημένη ρύπανση), στὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος τοῦ κτιρίου (σχήματα ποὺ παρουσιάζουν μικρότερες θερμικὲς ἀπώλειες), στὰ ὑλικὰ καὶ τὸν τρόπο κατασκευῆς τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβλήματος (αὔξηση τῆς μονώσεως), στὰ ἀνοίγματα καὶ τὸν προσανατολισμό τους, στὸν τεχνητὸ ἀερισμό, στὸ εἶδος καυσίμων, στὴν ἐγκατάσταση θερμάνσεως, στὴν ἀπώλεια ἐνέργειας (ἀποφυγὴ σπατάλης ἐνέργειας μέσο κατάλληλης κατασκευῆς), στὴν πολλαπλότητα τῆς χρήσεως (ἰδιαίτερα στὰ δημόσια κτίρια).

Ν. Καλογερᾶς

Architectural Design

AD 2/74. Τὸ θέμα τῆς εὐελιξίας καὶ προσαρμοστικότητας τῆς κατοικίας διερευνᾶται μὲ σαφήνεια καὶ ἀρκετὰ διεξοδικὰ μὲ παραδείγματα ἀπὸ πολλὲς χῶρες τῆς Εὐρώπης. 'Η ἔρευνα αὐτὴ ἔχει πραγματοποιηθεῖ ἀπὸ ἕνα εἰδικὸ ἀρχιτεκτονικὸ γραφεῖο ποὺ εἶναι ὑπεύθυνο καὶ γιὰ τὴν ἐπινόηση καὶ ἐφαρμογὴ πολλῶν πρωτοποριακῶν συστημάτων δομήσεως μὲ βιομηχανικὰ στοιχεῖα.

AD 3,4/74. 'Η Κίνα ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ-πολεοδομικὴ ἄποψη ἀποτελεῖ τὸ θέμα δύο τευχῶν. Στὰ περιεχόμενα περιλαμβάνονται ἄρθρα σχετικὰ μὲ τὴ στρατηγικὴ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ποὺ ἐφαρμόζεται στὴν Κίνα, μὲ τὶς πολιτικὲς καὶ διοικητικές της δομές, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν μεταφορῶν καὶ τοῦ ἀστικοῦ περιβάλλοντος, μὲ τὴν ἐκπαίδευση τοῦ ἀρχιτέκτονα καί, τέλος, μὲ τὴ στεγαστικὴ πολιτική.

AD 9/74. Τὰ τελευταῖα ἔργα τῶν Κανδύλη, Josic καὶ Woods, καὶ εἰδικότερα τὸ κτίριο τοῦ 'Ελεύθερου Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου ἀποτελοῦν τὰ πρότυπα γιὰ μιὰν ἀρχιτεκτονικὴ ἀνοικτή, εὐέλικτη ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά, ποὺ ἀναπτύσσεται ἢ μειώνεται ὅπου ἀπαιτεῖται. 'Η A. Smithson προσπαθεῖ νὰ καθορίσει τὶς ἀρχὲς αὐτῆς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τὶς πηγές της. Μὲ τὴν ἐμπειρία της σὰν μέλους τῆς 'Ομάδας τῶν Δέκα εἶναι σὲ θέση νὰ παρουσιάσει μὲ σαφήνεια, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποια δόση ὑποκειμενικῆς φιλαρέσκειας, τὴν ἐξέλιξη τῆς ἰδέας αὐτῆς, ἰδέας ποὺ ἡ πραγματοποίησή της ὀφείλεται κυρίως στὴν ἰδιαίτερα ἔντονη ἰδιοφυΐα τοῦ Shadrach Woods.

AD 11/74. 'Η πρώτη πλήρης παρουσίαση τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν βιβλίων ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ προβλήματα τῆς «ἐναλλακτικῆς τεχνολογίας» παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον στὴ σημερινὴ ἐποχὴ τῆς ἐνεργειακῆς κρίσεως. 'Αναφέρονται μὲ λεπτομέρειες οἱ βασικὲς πηγὲς πληροφοριῶν στὴν Εὐρώπη καὶ τὴν 'Αμερικὴ καὶ ἀξιολογεῖται ἡ ποιότητά τους σὲ σχέση μὲ τὴ χρησιμότητά τους στὴ σύγχρονη κτιριοδομικὴ δραστηριότητα.

N.K.

L' Architecture d' Aujourd' hui

('Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1974)

'Αφιέρωμα στὸν Oscar Niemeyer. Τὸ τεῦχος αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσει καὶ ὅσους συνηθίζουν νὰ ξεφυλλίζουν περιοδικά, καὶ ὅσους τὰ διαβάζουν. Οἱ πρῶτοι θὰ μπορέσουν νὰ παρακολουθήσουν μιὰ δημιουργικὴ ζωὴ περίπου 35 χρόνων τοῦ πιὸ γνωστοῦ Βραζιλιανοῦ ἀρχιτέκτονα (θυμᾶστε αὐτὸν ποὺ σχεδίασε ὁλόκληρη τὴν Μπραζίλια, τὴν πρωτεύουσα μέσα στὴ ζούγκλα;). Οἱ δεύτεροι θὰ ἔχουν τὴν εὐκαιρία νὰ φιλοσοφήσουν πάνω στὴ μοίρα τῶν ἀρχιτεκτόνων ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ «κοινωνικὰ προβλήματα» ἐνῶ ἡ δουλειά τους δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ αὐτά. Γιὰ παράδειγμα, βλ. τὸ ἀπόσπασμα τῆς ὁμιλίας τοῦ Niemeyer κατὰ τὴν ἀπονομὴ τοῦ βραβείου Λένιν στὸν ἴδιο τὸ 1962 στὴν Μπραζίλια, ποὺ ἀρχίζει ἔτσι: «Τί συνέβη στοὺς ἀδελφούς μας τοὺς ἐργάτες ποὺ βοήθησαν νὰ χτιστεῖ αὐτὴ ἡ πόλη;...» (σ. 5).

(Μάρτιος - 'Απρίλιος 1974)

'Αφιέρωμα στὶς συγκοινωνίες καὶ τὶς μεταφορές. Πέρα ἀπὸ τὴν ἐκτενὴ εἰκονογράφηση αὐτοῦ τοῦ τεύχους, ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχει τὸ ἄρθρο «Σημειώσεις γιὰ τὶς κοινωνικὲς προοπτικὲς τῶν συγκοινωνιῶν: πρὸς μιὰ κοινωνία ἀκίνητη;» τοῦ A. - C. Decouflé. 'Εκεῖ παρουσιάζεται ἡ φαινομενικὴ παραδοξολογία ὅτι μὲ τὴν αὔξηση τῶν μέσων ἐπικοινωνίας καταλύεται ἡ ἔννοια τῆς μετακινήσεως ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος στὸ ἄλλο, ὁπότε κάποια στιγμὴ ἡ ἐξέλιξη τῆς σχετικῆς τεχνολογίας θὰ σημάνει τὸ τέλος τῆς πραγματικῆς ἀλλαγῆς περιβάλλοντος, ποὺ θὰ ἀντικατασταθεῖ μὲ παραισθήσεις τεχνοκρατικές.

Δ. Φιλιππίδης

Architecture Plus

(Μάρτιος - 'Απρίλιος 1974)

Τεῦχος ἀφιερωμένο στὴν «ἀνακύκλωση» τῶν κτισμάτων, μὲ παραδείγματα ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμο. Σημειώνουμε ἰδιαίτερα τὴ μετατροπὴ ἑνὸς μοναστηριοῦ στὸ Urbino σὲ Νομικὴ Σχολή, καὶ ἑνὸς μύλου στὸ Imlaystown, New Jersey σὲ ἀρχιτεκτονικὸ γραφεῖο. 'Εξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον ἔχει ἐπίσης τὸ κεντρικὸ ἄρθρο τοῦ Pierre Schneider, ποὺ διακρίνει δυὸ καταστροφικὲς μεθόδους διατηρήσεως παλαιῶν κτιρίων: α) τῆς *συντηρήσεως*, ποὺ καταστρέφει τὸ παρελθόν, β) τῆς *ἀναστηλώσεως*, ποὺ καταστρέφει τὸ παρόν. 'Αντὶ γιὰ αὐτές, προτείνει σὰν μόνη λύση τὴ *μετατροπὴ* (conversion) τοῦ κτιρίου σὲ νέες χρήσεις προσαρμοσμένες στὶς σύγχρονες ἀνάγκες. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο διατηρεῖται ἡ σύνδεση τοῦ παρόντος μὲ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον, χωρὶς νὰ ἀπονεκρώνεται τὸ κτίσμα καὶ νὰ μετατρέπεται σὲ «μουσεῖο», πράγμα ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸν θάνατό του.

Δ. Φ.

2

Ἱστορία - Θεωρία

Ἔρευνες

History - Theory

Research

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐπαναστάσεων καὶ τῶν δικτατοριῶν. Μορφολογία τῆς «ἐλπίδας» καὶ τῆς «ἀνάμνησης»

τοῦ καθηγητοῦ Γ.Π. Λάββα

Ἡ χώρα μας ἔζησε μιὰ ἑπταετία μὲ ἕνα καθεστὼς ποὺ μόνο του ἀποκλήθηκε «ἐπανάσταση», ἐνῶ ὅλος ὁ ἄλλος κόσμος τὸ ὀνόμασε δικτατορία. Ἡ περίοδος αὐτὴ ἄφησε ἔντονα τὰ ἴχνη της καὶ στὴν ἀρχιτεκτονική, ἴχνη ποὺ ἀπὸ τὴ φύση τους εἶναι μοιραῖο νὰ μείνουν καὶ ὅταν ἀκόμα ἡ ἑπτάχρονη δικτατορία θὰ εἶναι πιὰ ἀνάμνηση κι ὄχι ἔντονο βίωμα, ὅπως εἶναι ἀκόμη σήμερα γιὰ ὅλους μας.
Ἡ τελευταία ἑλληνικὴ δικτατορία προγραμμάτισε, ἔδωσε γιὰ μελέτη καὶ ἐπιδίωξε τὴν πραγματοποίηση πολλῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων, μεμονωμένων κτιρίων ἢ εὐρύτερων συγκροτημάτων. Ὅπως κάθε δικτατορία, θέλησε κι αὐτὴ νὰ σημειώσει τὸ πέρασμά της στὴν πορεία τοῦ χρόνου, ἀφήνοντας ἔργα καὶ σύμβολα ποὺ νὰ δείχνουν τὸ «πιστεύω» καὶ τὸν χαρακτήρα της. Σ' αὐτό, μπορεῖ νὰ πεῖ κανείς, ἀκολούθησε τὴ νομοτέλεια τῶν δικτατόρων τοῦ ἄμεσου καὶ ἀπώτερου παρελθόντος - τοῦ Ναπολέοντα, τοῦ Στάλιν, τοῦ Χίτλερ, τοῦ Μουσολίνι ἢ τοῦ Μεταξᾶ, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε μερικὰ μόνο πασίγνωστα ὀνόματα.

Ἡ οἰκοδομικὴ παραγωγὴ τῆς ἑπταετίας, ἐκείνη ποὺ γεννήθηκε ἢ σχεδιάστηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς δικτατορίας περιλαμβάνοντας δημόσια ἢ καὶ ἰδιωτικὰ οἰκοδομήματα, εἶναι μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ πάρει τὸ ἐπίθετο «δικτατορική», ἂν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι τὴ χαρακτηρίζει μιὰ κοινὴ μορφολογικὴ γλώσσα κι ἀκόμη ἄλλα στοιχεῖα ποὺ σὲ κτίσματα τῆς ἴδιας περιόδου ἢ περιόδων χωρὶς δικτατορικὸ τρόπο διακυβερνήσεως ἀπουσιάζουν ἢ ἀποφεύγονται. Κι ἐδῶ γεννιέται ἀμέσως τὸ ἐρώτημα: εἶναι δυνατὴ ἡ θεώρηση ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων μὲ τέτοιου εἴδους κριτήρια, εἶναι ἀκόμα ἐπιτρεπτὴ καὶ νόμιμη ἡ ταξινόμηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σὲ «δικτατορική», «ἐπαναστατική», «δημοκρατική», ἢ μήπως τοῦτο εἶναι μιὰ ἀκραία θέση χωρὶς ἀντικειμενικὸ νόημα;
Στὸ σύντομο αὐτὸ ἄρθρο θὰ ἐπιδιωχθεῖ ἡ ἀνάλυση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν δικτατοριῶν γενικά, καὶ τῆς πρόσφατης δικτατορικῆς περιόδου εἰδικότερα, κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἐρωτημάτων αὐτῶν, δηλαδὴ τοῦ κατὰ πόσον μιὰ δικτατορία ἀφήνει τὴ σφραγίδα της, συνειδητὰ ἢ ὄχι, στὰ κτίσματά της. Τὸ πλαίσιο τῆς ἀναλύσεως αὐτῆς εἶναι εἰδικὸ καὶ συγκεκριμένο: ἀντικείμενο συζητήσεως δὲν θὰ ἀποτελέσει ἡ ὀρθότητα ἢ μὴ τῶν ἔργων ποὺ προγραμματίστηκαν ἢ πραγματοποιήθηκαν, ἡ κοινωνικὴ σημασία τους ἢ ἡ ζημιὰ ποὺ ἐνδεχομένως ἐπέφεραν στὸ τοπίο ἢ τὸ κοινωνικὸ σύνολο, μὲ ἕνα λόγο ἡ σκοπιμότητά τους, ἀλλὰ ἡ μορφολογική τους γλώσσα. Μορφὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τους δύο ἀδιαχώριστα πράγματα. Ἡ μορφή, σὰν συνισταμένη μιᾶς σειρᾶς παραγόντων καὶ δυνάμεων (τεχνολογικῆς, οἰκονομικῆς, θρησκευτικῆς, κοινωνικῆς ἀλλὰ καὶ πολιτικῆς ὑφῆς) καὶ ὄχι σὰν ἁπλὴ αἰσθητικὴ κατηγορία, ἀποτελεῖ τὸ κλειδὶ γιὰ τὴν κατανόηση καὶ τὴ συνειδητοποίηση κοινωνικῶν καταστάσεων καὶ πολιτικῶν ροπῶν, ἀφοῦ οἱ δυνάμεις αὐτὲς ἐκφράζονται, «μεταφράζονται», σὲ ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ καὶ ἀποτελοῦν ἱστορικὲς ἀναφορὲς καὶ «μνῆμες» μορφῶν ἐξουσίας τοῦ παρελθόντος. Στὴ θεώρηση αὐτὴ θὰ μᾶς βοηθήσουν ἱστορικὲς μορφὲς ἐξουσίας ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὸ θέμα μας, δηλαδὴ ἐπαναστάσεις καὶ δικτατορίες, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι δημιούργησαν ἀρχιτεκτονικὴ μὲ ἰδιάζοντα καὶ κοινὰ χαρακτηριστικά. Μιὰ τέτοια ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὰ τελευταῖα διακόσια χρόνια θὰ μᾶς δώσει στοιχεῖα γιὰ νὰ φωτίσουμε καλύτερα τὸ ἀντικείμενό μας.

Στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, ὅπου ἀνήκουμε κι ἐμεῖς «ἀρχιτεκτονικά», σημειώθηκαν ἐπαναστάσεις καὶ δικτατορίες, ποὺ τὸ πέρασμά τους γέννησε μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα τὰ ὁποῖα προσφέρονται γιὰ σπουδή. Ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση μὲ τὴ δικτατορία τοῦ Ναπολέοντα, ἡ ρωσικὴ ἐπανάσταση μὲ τὴ δικτατορία τοῦ Στάλιν ἀποτελοῦν ἕνα ζεῦγος ἐπαναστάσεως καὶ δικτατορίας ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἐνῶ τὰ φασιστικὰ κινήματα τοῦ Μουσολίνι, τοῦ Φράνκο καὶ τοῦ Σαλαζάρ, τὸ ναζιστικὸ τοῦ Χίτλερ καὶ ἡ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ στὴν Ἑλλάδα συνθέτουν μιὰν ἄλλη κατηγορία ὁλοκληρωτικῶν συστημάτων. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ποὺ γεννήθηκε κάτω ἀπὸ τὰ συστήματα αὐτὰ εἶναι ἐκείνη ποὺ θὰ μᾶς βοηθήσει νὰ καταλάβουμε καὶ τὰ ἔργα τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς δικτατορικῆς ἑπταετίας. Γιὰ συντομία χώρου περιοριζόμαστε στὸ ζεῦγος τῶν δύο ἐπαναστάσεων-δικτατοριῶν, τῆς γαλλικῆς καὶ ρωσικῆς, στὴ χιτλερικὴ ἀρχιτεκτονικὴ παρουσία καὶ στὴ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ.
Μέσα στὴν περίοδο μεταξὺ 1770-1820, ὅπου προετοιμάστηκε, ξέσπασε, ἔδρασε γιὰ λίγο σὰν ἐπανάσταση καὶ ἔγινε στὴ συνέχεια δικτατορία ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση, μπορεῖ κανεὶς νὰ παρακολουθήσει μιὰν ἰδιάζουσα καὶ ἀξιοπαρατήρητη - ἀπὸ τὴν τεχνοτροπικὴ καὶ μορφολογικὴ πλευρὰ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ - ἐξέλιξη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφολογίας καὶ ἀντιλήψεως: μιὰ σειρὰ ἀπὸ τολμηρά, οὐτοπιστικὰ καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δύσκολα πραγματοποιήσιμα ἔργα κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους. Εἶναι τὰ ἔργα ποὺ ἔμειναν σχέδια καὶ ποὺ εἶναι γνωστὰ στὴν ἐπιστήμη σὰν «ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐπαναστάσεως» (Revolutionsarchitektur) μὲ κυριότερους ἐκπροσώπους τὸν E. L. Boullée (1728-1799) καὶ τὸν C.N. Ledoux (1736-1806), (1). Χαρακτηρίζονται ἀπὸ καθαρὴ γεωμετρικότητα, κατασκευαστικὴ τολμηρότητα καὶ μιὰ τάση νὰ δοκιμαστοῦν πρωτογενεῖς μορφές, σὲ μιὰ νέα διάρθρωση καὶ θέση, εἴτε σὰν μνημεῖα μεμονωμένα εἴτε σὰν οἰκιστικὰ συγκροτήματα (κύβοι, ὀρθογώνια, σφαῖρες, κῶνοι, κύλινδροι κλπ).
Ὁ νόμος τῆς βαρύτητας, καθοριστικὸ γενικὰ στοιχεῖο τῶν ἀρχιτεκτονικῶν κτιρίων, φαίνεται σὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς μελέτες αὐτὲς νὰ ἀποκτᾶ ἕνα καινούριο νόημα, ὅπως δείχνει τὸ κενοτάφιο γιὰ τὸν Νεύτωνα, ὅπου τὸ ἁπλούστερο καὶ τελειότερο γεωμετρικὸ σχῆμα, ἡ σφαίρα, στηριζόμενη θεωρητικὰ σ' ἕνα σημεῖο, χρησιμοποιεῖται ὁλόσωμη σὰν ἀρχιτεκτόνημα· τόσο τὸ ἐσωτερικό της ὅσο καὶ ἡ ἐξωτερική της μορφή. Κάτι ποὺ στὴ μέχρι τότε ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς δὲν εἶχε - λόγω τῆς στατικῆς δυσκολίας - ἀποτολμηθεῖ παρὰ μόνο γιὰ μέρος τῆς σφαίρας (τέταρτο, ἡμισφαίριο κλπ). Ἀκόμα καὶ στὸ ρωμαϊκὸ Πάνθεο, ποὺ στὸ ἐσωτερικό του ἐνυπάρχει θεωρητικὰ τὸ σφαιρικὸ σχῆμα, ἡ σφαί-

Architecture of revolutions and dictatorships

by Prof. G. Lavas

The architectural "heritage" of the seven year dictatorship in Greece was the stimulus for this article which examines the morphological characteristics of works of architecture built under a totalitarian regime; the article aims at identifying common features that could be qualified as "dictatorial".
We attempt a brief retrospective examination of the architecture of totalitarian regimes in the last two hundred years focusing particularly on the French Revolution of 1789 and the Russian one of 1917, both of which started as revolutions involving profound social reforms and ended up as dictatorships, and also on the architecture of Nazi Germany and that of the Metaxas' dictatorship in Greece (1936-40).
During the period of the French and Russian revolution, in their early stages at least before Napoleon and Stalin took over, one can clearly discern the efforts of the architects to introduce new forms that brake away from the traditional models. The meeting point of these two "revolutionary architectural" styles is the recurrent use of primary geometric elements such as the sphere, the cube, the cone, the pyramid etc., and the search for a new static equilibrium (suspension, deviation from the vertical, etc.).
In the later period, however, when the dictators seized power, this original morphology was abandoned and a shift was made towards the Greco-roman and Renaissance prototypes. This historicism, a mere imitation and not a creative revival of old forms, is equally characteristic of fascist and Nazi architecture of the 20th century and of Metaxas' dictatorship in Greece.

1.
Ἡ ὁλόσωμη σφαίρα σὰν οἰκοδόμημα. Ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς «ἐπαναστατικῆς» ἀρχιτεκτονικῆς, ποὺ ἔμειναν σχέδια. E.L. Boullée: κενοτάφιο γιὰ τὸν Νεύτωνα. Τομὴ μὲ ἀπεικόνιση τοῦ οὐράνιου θόλου.

2.
Ἡ σφαίρα σὰν μορφὴ κατοικίας. C.N. Ledoux: σπίτι ἀγροφυλάκων. Ὄψη.

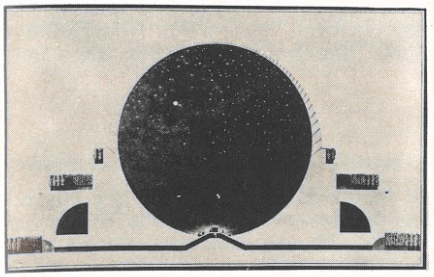

1

3.
Τὸ σφαιρικὸ σχῆμα σὲ διάφορες λειτουργικὲς ἐφαρμογές. C.N. Ledoux: κοιμητήριο τῆς πόλεως Chaux. Τομὴ καὶ κάτοψη.

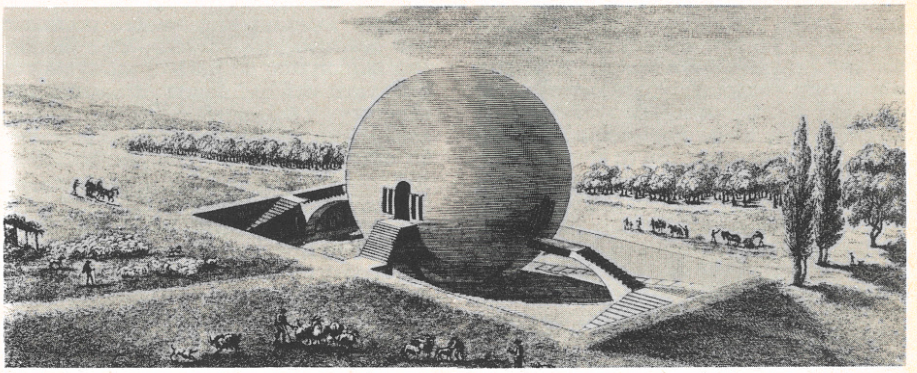

2

4.
Ὁ κύλινδρος σὰν μορφὴ κατοικίας. C.N. Ledoux: κατοικία τοῦ διευθυντῆ τοῦ (ποταμοῦ) Loue. Ὄψη.

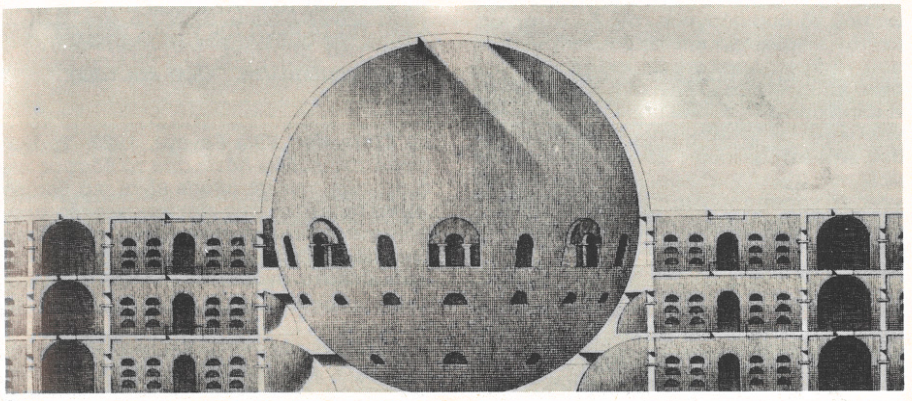

3

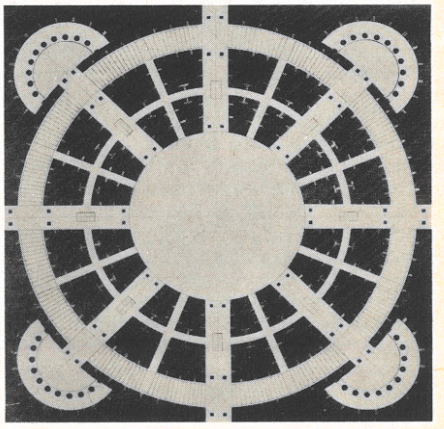

3

1.
The sphere as a house form. E.L. Boullée: cenotaph for Newton. Section representing the canopy of heaven.

2.
The sphere as a house form. C.N. Ledoux: House of rural guards. General view.

3.
C.N. Ledoux: cemetery in the town of Chaux. Section and plan.

4.
The cylinder as a house form. C.N. Ledoux: the house of Loue (river) director. General view.

4

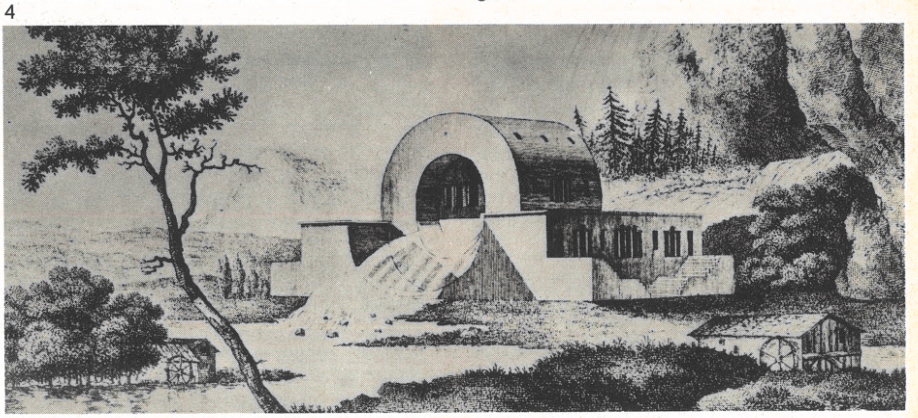

The period between the two World Wars is marked by an avant-garde movement in Greece which has given several interesting works of modern architecture, but during the Metaxas' regime the official architecture is characterised by the return to classic prototypes and the negation of new solutions.

Thus from this brief retrospect the view which emerges is that periods of true revolutionary changes and reforms are marked by an avant-garde morphology and a search for new forms of expression; this quest for the new could be termed as "architecture of hope". On the other hand, the architecture of the dictatorships could be labeled the "architecture of remembrance", for it emphasises the imitation of the old forms which symbolise the sublime, the ideal and the classic in the attempt to disguise Militarism, Power and Terror.

The official architecture of the Papadopoulos-Ioannides junta regime is best expressed in several large scale tourist plans and projects of megalomaniac mysticism such as the notorious "Vow". Although the "junta" lacked a clearly articulated ideology that could secure committed artists and architects, nevertheless the trend we have already noted is apparent in this case as well. The "architecture of remembrance", met in the other dictatorships was ever so present here too. The examples of the last seven yéars whether schemes on paper or completed projects (Town Hall in Piraeus, Passa Museum in Athens and especially the Greek Pavilion in Ozaka International Exhibition) emanate a strong "historicism", and a "neoclassicism" similar in many ways to that of fascism, Nazism and Stalinism. With the pediments and outline of an ancient Greek temple, the "temple-shaped" buildings of the Ozaka Pavilion constitute a complex totally deprived of the expressive power of a temple which can be easily taken for a warehouse in view of its random arrangement and weak synthesis. And all that in opposition to the predictatorial Greek contribution in the Montreal International Exhibition where the Greek Pavilion was distinguished for its simplicity and vigour.

The fact that dictatorships return to the "architecture of remembrance" does not mean that all "neoclassic" trends and in general "historicism" in architecture springs from a totalitarian ideology or system. It only points out that dictatorships rely on historic morphological elements, vested with prestige, monumental grandeur and order, in their effort to hide their real face and their real intentions to adulterate free expression and creativity in architecture, art and life in general.

ρα χρησιμοποιεῖται κατὰ τὸ ἥμισυ (2). Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ λεχθεῖ καὶ γιὰ τὸ ἄλλο βασικὸ γεωμετρικὸ σχῆμα, τὸν κύβο: μέχρι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἡ πρωτογενὴς αὐτὴ ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ μένει ἄμεσα συνδεμένη μὲ τὸ ἔδαφος (ἐκτὸς ἀπὸ τὶς λιμναῖες οἰκήσεις), δείχνει μόνο τὶς πέντε πλευρές της, ἐνῶ ἡ ἕκτη ἐφάπτεται ἢ ταυτίζεται μὲ τὴ γήϊνη ἐπιφάνεια. Γιὰ πρώτη φορά, στὴν περίοδο τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἀποτολμᾶται ἡ ἀνύψωση τοῦ οἰκοδομήματος πάνω ἀπὸ τὸ ἔδαφος, ἔτσι ὥστε ὅλες οἱ πλευρές του νὰ εἶναι ὁρατές, ὅπως δείχνουν τὰ ἔργα τῶν Boullée καὶ Ledoux (3). Καὶ τὰ δύο αὐτὰ «τολμήματα» τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀποδεικνύονται οἱ «πρόδρομοι» τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς μορφολογίας μὲ τὴν εὐρύτατη χρήση κτιρίων πάνω σὲ «pilotis» καὶ τὴν ἀρκετὰ διαδομένη χρήση σφαιρικῶν μορφῶν, σὰν πλήρους σφαίρας ἢ σὰν μέρους της (4).

Ὅ,τι στὴν περίοδο τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως εἶναι «τόλμημα», ἡ παρουσίαση δηλαδὴ πρωτογενῶν γεωμετρικῶν σχημάτων, ὅπως ὁ κύβος, ἡ πυραμίδα, ὁ κύλινδρος, τὸ πρίσμα, ἡ σφαίρα, στὴν καθαρὴ καὶ πλήρη μορφή τους - ἐπαναλαμβάνεται στὴ ρωσικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1917 σὰν μιὰ παράλληλη πορεία: τὰ ἴδια πρωτογενῆ γεωμετρικὰ σώματα ἐμφανίζονται πάλι μὲ ἀκόμη ἐπαναστατικότερη ἀπὸ στατικῆς πλευρᾶς μορφή: κύβοι σὲ πλάγια θέση (5), ποὺ στηρίζονται σὲ μιὰ μόνο ἀκμή τους, ἢ σφαῖρες ποὺ αἰωροῦνται στὸν χῶρο ἀντὶ νὰ ἐγγίζουν τὸ ἔδαφος (6).

Γενικά, πέρα ἀπὸ τὶς στατικὲς καινοτομίες καὶ «τολμήματα», ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς πρώτης φάσεως, τῆς «ἐπαναστατικῆς», καὶ τῶν δύο αὐτῶν μεγάλων κοινωνικῶν ἀνατροπῶν τῶν Νεώτερων Χρόνων χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν τάση καὶ τὴ θέληση νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ «ἀρχιτεκτονικὸ μορφολογικὸ κατεστημένο», νὰ ἀνοίξει νέους δρόμους, νὰ τοποθετήσει τὴ ζωὴ καὶ τὶς ἀνάγκες σὲ νέα καλούπια καὶ μορφές, ὄχι μόνο κοινωνικὲς ἀλλὰ καὶ ἀρχιτεκτονικές. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἀρχιτεκτονικὲς χαρακτηρίστηκαν, καὶ νομίζω πολὺ εὔστοχα, «ἀρχιτεκτονικὲς τῆς ἐλπίδας» (7) σὰν βαθύτερος συμβολισμὸς καὶ ἔκφραση τῶν νέων ἀρχῶν τῶν δύο ἐπαναστάσεων, ποὺ κήρυξαν τὸν πόλεμο κατὰ τοῦ «κατεστημένου» καὶ τῶν παλαιῶν μορφῶν κοινωνικῆς ἱεραρχίας.

Ὅσο ἐπαναστατικά, πρωτότυπα καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα οὐτοπιστικὰ εἶναι τὰ ἔργα τῆς πρώτης φάσεως, τόσο διαμετρικὰ ἀντίθετα ἐμφανίζονται τὰ ἔργα ποὺ δημιουργοῦνται στὴ μετέπειτα περίοδο καὶ τῶν δύο αὐτῶν ἐπαναστάσεων, ὅπου δύο ἰσχυροὶ ἄνδρες, ὁ Ναπολέων καὶ ὁ Στάλιν, κατευθύνουν δικτατορικὰ τὶς τύχες τους καὶ τὶς διαφοροποιοῦν μεταβάλλοντάς τες σὲ ὁλοκληρωτικὰ συστήματα.

Τὴν πρωτοποριακὴ ἀντίληψη τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ποὺ θέλει νὰ ξανασκεφτεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴ νομοτέλεια τῆς μορφῆς καὶ δουλεύει γενικὰ μὲ γεωμετρικὴ καθαρότητα καὶ λιτὸ πρωτογονισμὸ (8), (ὅπως φαίνεται στὰ ἔργα τῶν ἀρχιτεκτόνων ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω), διαδέχεται μιὰ ἀναπάντεχη καὶ ἰδιάζουσα ἐπιστροφὴ στὸ παρελθόν. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ναπολέοντα στὴν «ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐλπίδας» ἦταν ἡ «ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἀνάμνησης»: μνήμης ἱστορικῆς ὅσο καὶ μνημειακῆς εἶναι τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα ποὺ κάλυψαν τὴ Γαλλία στὴν περίοδο τοῦ Empire. Ἡ Ἀψίδα τοῦ Θριάμβου στὴν Etoile (1806-1838), τὸ Χρηματιστήριο (1809) καὶ ἡ Madeleine εἶναι τρία χαρακτηριστικὰ δείγματα τοῦ ναπολεόντειου πνεύματος στὸ Παρίσι. Ἔντονος ἱστορισμὸς διαδέχεται τὴ γεωμετρικὴ ὀντότητα καὶ αὐστηρότητα τῆς ἐπαναστάσεως, ἕνας ἱστορισμὸς ποὺ δανείζεται τὶς μορφές του ἀπὸ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ ἀρχαιότητα χωρὶς νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ αὐτὴ δημιουργικά. Ἀρχαῖες κιονοστοιχίες, ρωμαϊκὲς θριαμβικὲς ἀψίδες, τύμπανα, ζωφόροι καὶ κιονόκρανα ἑλληνορωμαϊκὰ εἶναι τὰ τεκτονικὰ στοιχεῖα τῶν κτιρίων αὐτῶν. Γεννιέται ἔτσι μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ ποὺ δὲν εἶναι ἀνα-γέννηση ἀλλὰ μίμηση. Μιὰ μίμηση ποὺ θὰ βρεῖ τὴ συνέχειά της ἀπὸ τότε στὴ μετέπειτα ἁλυσσίδα τῶν κλασικισμῶν καὶ νεοκλασικισμῶν τοῦ 19ου καὶ 20οῦ αἰώνα, μιὰ τεχνοτροπία ἐπικίνδυνη ἀφοῦ, πέρα ἀπὸ τὶς ἀθῶες ἐπιδόσεις τοῦ ρομαντισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολατρείας, ἀπέδειξε, ὅπως θὰ δοῦμε, πὼς μπορεῖ νὰ κρύψει κάτω ἀπὸ τὴν εὐγένεια τῆς καταγωγῆς της τὴ στειρότητα καὶ τὴ βαναυσότητα τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ. Οἱ νεοκλασικισμοὶ καὶ ἡ δωρικὴ κολόνα ἦταν γραφτό τους νὰ γίνουν καλύπτρες τῶν πιὸ στυγνῶν δικτατοριῶν.

Τὰ ἔργα τοῦ Ναπολέοντα, μιμούμενα τὶς κιονοστοιχίες καὶ τὰ μοτίβα τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς, δείχνουν ταυτόχρονα τὸ ἀληθινὸ πρόσωπο τῆς δυνάμεως ποὺ τὰ δημιούργησε, τῆς δικτατορίας, μὲ τὸν γιγαντισμὸ καὶ τὴ δουλικὴ μίμηση ποὺ τὰ χαρακτηρίζει καὶ ποὺ ξεπερνᾶ σὲ ὄγκο κάθε κτίσμα ἑλληνικὸ ἢ ρωμαϊκὸ (9).

Ἡ ἴδια νομοτέλεια, ποὺ παρουσιάζεται στὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση, μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ καὶ στὴ ρωσική: οἱ πρωτοποριακὲς μελέτες μὲ τὴν ἐλαφρότητα, τὴ διαφάνεια, τὴ χρήση τοῦ γυαλιοῦ, τῶν μετάλλων καὶ τοῦ μπετὸν ἀρμέ, τὴ γεωμετρικότητα τῆς δομῆς τους, παύουν νὰ ἀποτελοῦν τὴν ἐπίσημη γραμμὴ τῆς σοβιετικῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴ δεύτερη φάση τῆς πορείας της, ὅπου ἄνδρες ὅπως ὁ Στάλιν παίρνουν στὰ χέρια τους τὴν ἐξουσία καὶ ἐπιβάλλουν τὴν προσωπολατρεία μὲ ἄμεσες ἐπιπτώσεις καὶ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ (10). Τὰ χαρακτηριστικότερα ἐπίσημα ἔργα τῆς σταλινικῆς περιόδου ἐκφράζονται παρόμοια μὲ ἐκεῖνα τῆς ναπολεόντειας, μὲ κλασικιστικὴ μορφολογία, ὅπως δείχνουν οἱ μελέτες γιὰ τὸ «Μέγαρο τῶν Σοβιέτ» τῶν B. Iofan, V. Gelfreich καὶ L. Roudnev (1932), τὸ κτίριο διαμερισμάτων τῆς ὁδοῦ Mikhovaya στὴ Μόσχα (σήμερα Ὑπουργεῖο Τουρισμοῦ), ἔργο τοῦ σπουδαιότερου κλασικιστῆ ἀρχιτέκτονα I.V. Joltovski (1934), ἢ ἀκόμη καὶ ἐσωτερικοὶ χῶροι, ὅπως ἐκεῖνοι τῶν L. Lutzky καὶ V. Vladimirov (1934), (11). Τὰ κλασικιστικὰ ἔργα τῆς περιόδου αὐτῆς, ξένα πρὸς κάθε λειτουργική, οἰκονομικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ συνέπεια, ἀλλὰ καὶ ἐπαναστατικὸ περιεχόμενο, δὲν εἶναι παρὰ ἔκφραση τοῦ πνεύματος μιᾶς ὁλοκληρωτικῆς καὶ ὀπισθοδρομικῆς «ἰδεολογίας», ποὺ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἐπιβολή, μνημειακότητα καὶ διακοσμητικὰ μοτίβα κλασικῶν τεχνοτροπιῶν γιὰ νὰ κρύψει τὸ ἀληθινὸ πρόσωπό της.

Ἡ «ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐλπίδας» καὶ ἡ «ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἀνάμνησης» φαίνεται ἔτσι πὼς διατρέχουν νομοτελειακὰ τὶς δύο μεγαλύτερες ἐπαναστάσεις τῶν Νεώτερων Χρόνων: ἡ πρώτη, σὰν ἀναζήτηση νέων σχημάτων, ἐκφράζει μέσα ἀπὸ μιὰ νέα ἀντίληψη χώρου καὶ μορφῆς πόθους γιὰ κοινωνικὴ ἀλλαγή· ἡ δεύτερη, σὰν ροπὴ ἐπιστροφῆς πρὸς «κατεστημένες ἀρχιτεκτονικὲς μορφές», ντύνεται μὲ κλασικιστικὰ φορέματα, θέλοντας ἔτσι νὰ δικαιώσει τὴν ἀλλαγὴ τῆς χαραγμένης πορείας ἀπὸ ἐμπρὸς πρὸς τὰ πίσω (ποὺ εἶναι ταυτόχρονα καὶ προδοσία τοῦ ἰδανικοῦ τῶν δύο ἐπαναστάσεων) καὶ νὰ παρουσιάσει ἀκριβῶς τὸ ἀντιδραστικὸ αὐτὸ «πιστεύω» σὰν πορεία πρὸς κάτι ἀναντίρρητα «κλασικό», ἰσορροπημένο καὶ σωτήριο.

Σὲ κάτι ἀνάλογο συγκλίνει καὶ ἡ νομοτέλεια ποὺ χαρακτηρίζει, ὅσον ἀφορᾶ τὸν στόχο μας ἐδῶ, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν δικτατοριῶν τοῦ 20οῦ αἰώνα στὸν «εὐρωπαϊκὸ χῶρο». Ἡ «ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἀνάμνησης» ἀποτελεῖ, τόσο στὴ ναζιστικὴ Γερμανία (1933-1945) ὅσο καὶ στὴ φασιστικὴ Ἰταλία (1922-1943), τὴν κυρίαρχη δύναμη, εἴτε σὰν «νεοκλασικιστικὴ» μορφολογία εἴτε σὰν ἐπιστροφὴ στὴ λαϊκὴ ἢ ἐθνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν χωρῶν αὐτῶν. Ὁ Χίτλερ, ποὺ περηφανευόταν ὅτι ἦταν γεννημένος περισσότερο ἀρχιτέκτων παρὰ πολιτικὸς (12), γέμισε τὴ Γερμανία μὲ μνημεῖα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν αἰγυπτιακὴ καὶ ἑλληνορωμαϊκὴ ἀρχαιότητα, ἐπιλέγοντας ἀρχιτέκτονες, ὅπως ὁ P.L. Troost καὶ ὁ A. Speer, ποὺ ὑπῆρξαν πολέμιοι τῆς πρωτο-

5.
Οἱ «πρόδρομοι» τῶν κτιρίων τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς μὲ pilotis. «Αἰωρούμενη» μορφὴ κατοικίας ποὺ στηρίζεται σὲ δύο σειρὲς κιονοστοιχιῶν. Τὸ κτίσμα ἀποκολλᾶται ἀπὸ τὸ ἔδαφος δείχνοντας ὅλες τὶς πλευρές του. Ἀναφορὰ στὴ νέα ἀντίληψη γιὰ τὴ θέση τῆς γήϊνης σφαίρας στὸ πλανητικὸ σύστημα. Vaudoyer: Κατοικία ἑνὸς κοσμοπολίτη. Ὄψη καὶ τομή.

6.
Le Corbusier: Villa Savoye, 1929. Ἡ ἀνύψωση τοῦ κύβου πάνω ἀπὸ τὸ ἔδαφος καὶ ἡ στήριξή του σὲ pilotis εἶναι πιὰ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφολογίας τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, οἱ πρῶτες ὅμως ἰδέες παρόμοιων λύσεων βρίσκονται στὸν δέκατο ὄγδοο.

7.
Ὁ κύβος σὲ μιὰ νεότροπη ἰσορροπία στηριζόμενος στὴ μιά του ἀκμή. M. Korgjev: περίπτερο ἐκθέσεως τῆς σοβιετικῆς ἐμπορικῆς ἀντιπροσωπείας στὸ Παρίσι, 1927. Πλάγια ὄψη, κάτοψη καὶ ἐγκάρσια τομή.

8.
«Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἀνάμνησης» στὴν περίοδο τοῦ Ναπολέοντα. Ἐπάνω: J.F.T. Chalgrin; ἡ Ἀψίδα τοῦ Θριάμβου στὴν Etoile (1806-1836). Σχέδιο καὶ ὄψη. Μέσο καὶ κάτω: P. Vignon: ἡ ἐκκλησία τῆς Madeleine, Παρίσι, 1807. Ὄψη καὶ κάτοψη. Ἔντονος ἱστορισμὸς μὲ χαρακτήρα ἀντιγραφῆς ἑλληνορωμαϊκῶν προτύπων.

9.
Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ «ἱστορισμοῦ» εἶναι γενικότερο φαινόμενο στὴν περίοδο τοῦ Σταλινισμοῦ. I.V. Joltovski: τὸ Δημαρχεῖο στὸ Sotschi, Εὔξεινος Πόντος, 1936.

10.
«Ἡ σπείρα εἶναι τὸ σύμβολο τῆς Ἐπανάστασης καὶ ὁ ἐπικλινὴς ἄξονας τοῦ Πύργου (τῆς Γ΄ Διεθνοῦς) εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν ἄξονα τῆς γῆς» (K. Afanasjev). Ἡ ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ κατακόρυφη τοῦ «φέρειν καὶ φέρεσθαι» εἶναι ἕνα ἀκόμα χαρακτηριστικὸ στὶς μελέτες τῆς πρώτης περιόδου τῆς σοβιετικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Στὰ παραδείγματα, ποὺ παρουσιάζονται ἐδῶ τοῦτο φαίνεται καθαρά, 85a: γήϊνος ἄξονας, b: ὁ πύργος τῆς Γ΄ Διεθνοῦς, c:Lissitzky, βῆμα γιὰ τοὺς ρήτορες, d: Leonidov, τὸ Ἰνστιτοῦτο Λένιν, e: ἀνώνυμου, ἀρχιτεκτονικὸ σύμπλεγμα, f: Le Corbusier, τὸ ἀνάκτορο τῶν Σοβιέτ.

11.
I. Leonidov: τὸ Ἰνστιτοῦτο Λένιν. Πρωτογενῆ γεωμετρικὰ σώματα σὲ νέα ἔκφραση καὶ σύνθεση.

12.
Νεο-παλλαδιανὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴ Μόσχα λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἐπαναστατικὴ

πορικῆς, τῆς «μοντέρνας», ἀρχιτεκτονικῆς. Τὰ μνημεῖα αὐτὰ πάσχουν, ὅπως καὶ ἐκεῖνα τῶν δικτατοριῶν ποὺ ἀναφέραμε, ἀπὸ γιγαντισμό, μεγαλομανία, μνημειακότητα καὶ ἔλλειψη δημιουργικῆς ἀναπλάσεως τῶν ἱστορικῶν προτύπων.

Ὁ «ἱστορισμὸς» αὐτὸς τοῦ 20οῦ αἰώνα, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν ἀντίποδα καὶ τὸν ἰδεολογικὸ ἀντίπαλο τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς, εἶναι μιὰ πραγματικότητα ἐξίσου ὑπολογίσιμη καὶ ἀναντίρρητη, ὅσο καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ W. Gropius, τοῦ Le Corbusier, τοῦ Mies van der Rohe καὶ τῶν ἄλλων πρωταγωνιστῶν τῆς πρωτοποριακῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφολογίας. I.V. Joltovski: τὸ Ὑπουργεῖο Τουρισμοῦ (Intourist), 1933. Λεπτομέρεια ὄψεως.

13.
B. Iofan, V. Gelfreich καὶ L. Roudnev: τὸ ἀνάκτορο τῶν Σοβιέτ, 1932. Κατακόρυφος ἄξονας καὶ ἱστορικὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα δηλώνουν τὸ νέο πνεῦμα τῆς ἐπίσημης σοβιετικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

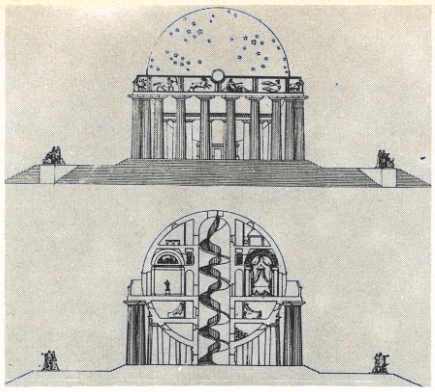

5

6

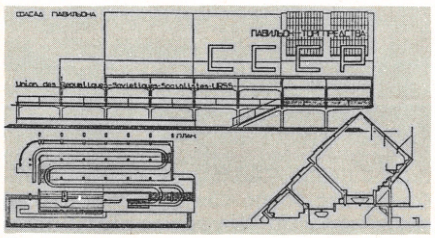

7

8

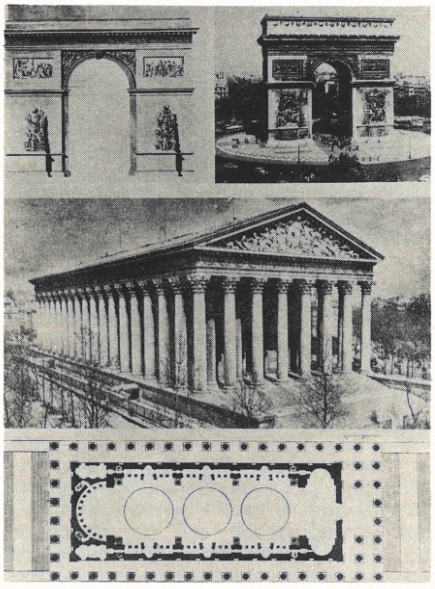

9

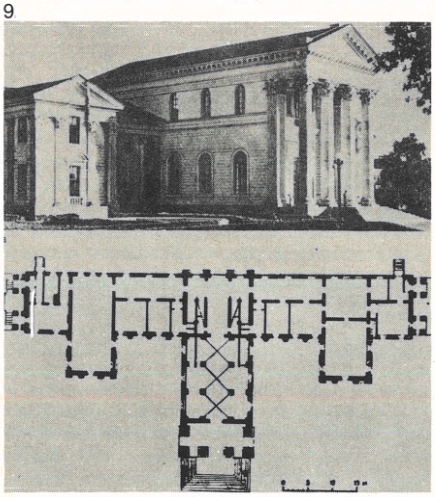

5.
The "forerunners" of modern buildings on pilotis. Vaudoyer: house of a cosmopolitan. Elevation and section.

6.
Le Corbusier: Villa Savoye, 1929.

7.
The cube in a new balance on its one edge. M. Korgjev: pavilion of the Soviet Commercial Delegation in Paris Exhibition, 1927. Elevation, plan and transversal section.

8.
"The architecture of remembrance" in the Napoleonic era. Above: J.F.T. Chalgrin: The Arch of Triumph in Etoile (1806-1836). Elevation and view. Middle and below: P. Vignon: the church of Madeleine, Paris, 1807. View and plan. Strong historicism characterised by the return to Greco-roman prototypes.

9.
The return to "historicism" is prevalent at the time of Stalin. I.V. Joltovski: the Town Hall in Sotschi, Black Sea, 1936.

10.
"Helix is the symbol of Revolution and the inclined axis of the Tower (of the Third International) is parallel to the earth axis" (K. Afanasjev). 85a: earth axis, b: the tower of the Third International, c: Lissitzky's floor for orators, d: Leonidov's Lenin Institute, e: architectural synthesis (of an unknown architect), f: Le Corbusier, the Palace of the Soviet.

11.
I. Leonidov: Lenin Institute. Primary geometrical elements in a new expression and synthesis.

12.
Neo-palladian architecture in Moscow a few years after the period of revolutionary morphology. I.V. Joltovski: The Ministry of Tourism (Intourist), 1933. Facade detail.

13.
B. Iofan, V. Gelfreich and L. Roudnev: the Palace of the Soviet, 1932.

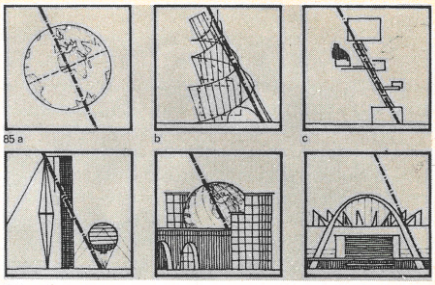

10

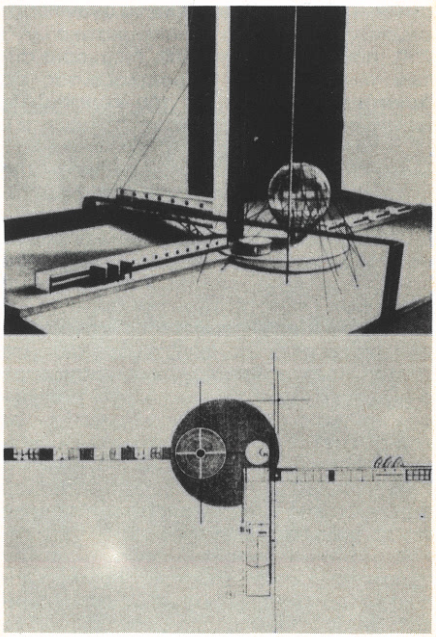

11

12

13

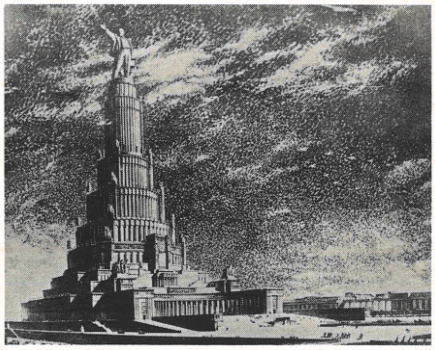

κῆς κινήσεως, μόνο ποὺ εἶναι λιγότερο γνωστὸς καὶ συνειδητὸς ὁ ρόλος του στὴν ἀρχιτεκτονικὴ δημιουργία τοῦ καιροῦ μας. Στὴ ναζιστικὴ Γερμανία, τὴν 'Αγγλία, τὴν 'Ιταλία, τὴ Ρωσία ὅπως εἴδαμε, ἀκόμη καὶ στὴν Οὐάσιγκτον, ὑπάρχει σὰν ἔκφραση τοῦ 'Υψηλοῦ, τοῦ 'Ιδανικοῦ, τοῦ Κλασικοῦ, ἐνῶ ταυτόχρονα φτάνει στὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ σὲ θλιβερὲς ἀπολήξεις, ποὺ ἐκφράζουν Μιλιταρισμό, Δύναμη καὶ Τρόμο (13). 'Η ἀνάλυση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ στὴν εὐρωπαϊκή του κλίμακα δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ γίνει στὰ πλαίσια τοῦ σύντομου αὐτοῦ σημειώματος. Γιὰ τὸν ἐνδιαφερόμενο ἀναγνώστη σημειώνουμε μερικὰ χαρακτηριστικὰ ἔργα (14), ποὺ ἀναφέρονται στὴ διεργασία αὐτῶν τῶν δυνάμεων παρουσιάζοντας τὶς ἀρνητικὲς δυνατότητες τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως.

Μετὰ τὴ σύντομη αὐτὴ σκιαγράφηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν κυριότερων εὐρωπαϊκῶν δικτατοριῶν, θὰ προσπαθήσουμε τώρα νὰ δώσουμε τὴ γενικὴ εἰκόνα παρόμοιων περιόδων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ συγκεκριμένα τὸ κλίμα καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ τὰ μοτίβα τῆς δικτατορίας τοῦ Μεταξᾶ στὸν τομέα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. 'Η προσπάθεια αὐτή, ἐνδεικτικὴ στὰ πλαίσια τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ, (ἐλπίζουμε σύντομα νὰ παρουσιάσουμε μιὰν εὐρύτερη ἀνάλυση τῆς περιόδου ἐκείνης), θὰ περιοριστεῖ σὲ ὁρισμένα μόνο σημεῖα, καίρια καὶ χαρακτηριστικά, γιὰ νὰ φανεῖ ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ μεταξὺ μιᾶς περιόδου δημοκρατικῆς διακυβερνήσεως καὶ μιᾶς περιόδου ὁλοκληρωτισμοῦ.

Εἶναι γεγονὸς πὼς ἡ 'Ελλάδα, μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο καὶ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφή, ἔζησε μιὰν ἔντονη περίοδο γεμάτη προβλήματα ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν πολεοδομία. Τὸ προσφυγικὸ πρόβλημα, μὲ τὴν ἀμεσότητα τῶν ἀναγκῶν στεγάσεως καὶ ὀργανώσεως ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ἀτόμων, ἀποτέλεσε τὴν κύρια ἀρχιτεκτονικὴ φροντίδα στὴ δεκαετία 1920-30 καὶ ἀνάγκασε τοὺς ἀρχιτέκτονες νὰ προβληματιστοῦν ἔντονα. Πολλοί, νέοι κυρίως, παρακολουθοῦσαν ἄμεσα τὶς νέες ἐξελίξεις στὸν διεθνὴ χῶρο καὶ μιὰ ὁμάδα (Στ. Παπαδάκης, Π. Καραντινός, Γ. Καλύβας, Α. Δραγούμης, Ι. Δεσποτόπουλος, Ν. Κιτσίκης κἄ) εἶχε στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν κύκλο τῶν ἀρχιτεκτόνων ποὺ ὀργάνωναν τὰ Διεθνῆ Συνέδρια 'Αρχιτεκτονικῆς (C.I.A.M.), ὅπως οἱ Le Corbusier, A. Aalto, S. Giedion, W. Gropius, Van Eesteren κἄ. Μὲ τὴ σύγκληση τοῦ Δ' «Διεθνοῦς Συνεδρίου τῆς Νεώτερης 'Αρχιτεκτονικῆς» στὴν 'Αθήνα (29.7.-13.8.1933), οἱ "Ελληνες ἀρχιτέκτονες εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ κάνουν εὐρύτερα γνωστὴ τὴ δουλειά τους μὲ σχέδια καὶ μελέτες ποὺ ἀναφέρονταν στὰ ἑλληνικὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ οἰκιστικὰ προβλήματα. Πρόκειται γιὰ μιὰ προσπάθεια πρωτοποριακὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ νέο, ζωογόνο καὶ δημιουργικὸ πνεῦμα, ἐλευθερωμένη ἀπὸ τὸν ἄκαιρο καὶ ἄκριτο ἱστορισμὸ ποὺ ἐπὶ γενεὲς εἶχε ἐπιβληθεῖ στὴ νεοελληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ εἶχε ὁδηγήσει σ' ἕνα στεῖρο ἀκαδημαϊσμὸ χωρὶς παλμὸ καὶ δημιουργικὴ ἀνέλιξη. Τὰ κτίσματα τῆς ἑλληνικῆς avant-garde τῆς περιόδου ἐκείνης δείχνουν πράγματι, ὅτι μιὰ δυναμικὴ μειοψηφία ἀπὸ ἀρχιτέκτονες εἶχε κατορθώσει νὰ μεταφέρει στὸν ἑλληνικὸ χῶρο τὸ μήνυμα καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς «μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς» καὶ μάλιστα νὰ ἐκπορθήσει τοὺς ἐπίσημους φορεῖς τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ προβληματισμοῦ - τὴν 'Ακαδημία, τὸ Πολυτεχνεῖο, τὸ Τεχνικὸ 'Επιμελητήριο, τὸν Σύλλογο 'Αρχιτεκτόνων. Καθρέφτης τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἶναι τὰ ἐπίσημα κείμενα ποὺ γράφτηκαν τὴν περίοδο αὐτὴ (περίοδο χωρὶς Βασιλεία) καὶ μάλιστα ὄχι μόνο ἀπὸ πρωτοποριακοὺς ἀρχιτέκτονες, ἀλλὰ κι ἀπὸ τοὺς πιστοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κατεστημένου μὲ ἔντονη τὴν ἀφοσίωση στὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τοῦ ἱστορισμοῦ. Χαρακτηριστικότατο εἶναι τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ, γραμμένο ἀπὸ τὸν Νέστορα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας, τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ σεβαστὸ δάσκαλο Α.Κ. 'Ορλάνδο, τὸν ἄνθρωπο ποὺ σὰν ἐρευνητὴς ἀλλὰ κυρίως σὰν ἀρχιτέκτων-ναοδόμος ὑπῆρξε ἀθεράπευτα ἐρωτευμένος μὲ τὸ παρελθόν. 'Ο 'Ορλάνδος, Κοσμήτωρ τῆς 'Αρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Πολυτεχνείου τὸ 1933, χαιρετίζοντας τὰ μέλη τοῦ Διεθνοῦς Συνεδρίου ποὺ ἀναφέραμε, λέγει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἀκόλουθα: «...οὐδαμοῦ ἀλλοῦ αἱ θεωρίαι σας θὰ εὕρισκον ἔδαφος πλέον πρόσφορον νὰ τὰς δεχθῇ, πλέον κατάλληλον νὰ τὰς ἀναπτύξῃ καὶ νὰ τὰς διαδόσῃ. "Ας μὴ σᾶς ἀπατᾷ ὁ περιβάλλων μας κλασσικὸς διάκοσμος μὲ τοὺς κίονας καὶ τὰ ἀετώματά του (15) - τραγικοὺς ἀντιπροσώπους ἑνὸς ἐκλιπόντος κόσμου - καὶ νὰ σᾶς κάμῃ νὰ νομίσετε ὅτι ὄπισθεν τῶν τοίχων αὐτῶν θὰ εὑρίσκετε τυχὸν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν σχολήν μας ἔγκλειστον νὰ λατρεύῃ τὰ ἀνατραπέντα εἴδωλα ἢ διδάσκουσαν τὴν πιστὴν ἐφαρμογὴν τῶν προγονικῶν μας ρυθμῶν - κλασσικοῦ ἢ βυζαντινοῦ - ἢ τὸ θλιβερὸν αὐτὸ ἀμάλγαμα ρυθμῶν, τὸ ὁποῖον βεβαίως θὰ παρετηρήσατε διασχίζοντες τὰς ὁδοὺς τῶν 'Αθηνῶν. "Οχι! Τὸ κλασσικὸν αὐτὸ κέλυφος τῆς Σχολῆς μας περιβάλλει ἓν σῶμα ἐντελῶς διαφόρου συστάσεως, περικλείει μίαν ψυχὴν ἀφωσιωμένην εἰς τὰ ἰδεώδη τῆς συγχρόνου ἀρχιτεκτονικῆς!... ἡ 'Αρχιτεκτονικὴ Σχολὴ τοῦ Πολυτεχνείου ἔχει ἤδη ἀντιληφθῇ, ὅτι αἱ ἐν χρήσει ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ οὐδόλως ἀνταποκρίνονται, οὔτε πρὸς τὰς νέας ἀνάγκας οὔτε πρὸς τὸ πνεῦμα ποὺ ἐδημιουργεῖτο μικρὸν κατὰ μικρὸν ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν, ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀνακαλύψεων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν κοινωνικῶν μετασχηματισμῶν. Προσηρμόσθη λοιπὸν πρὸς τὰς συγχρόνους ἀπαιτήσεις καὶ «ἐφόνευσε τὸν ἀκαδημαϊσμὸν» πρὶν ἢ ὁ διαπρεπὴς ξένος μας κύριος Le Corbusier ἀπαγγείλῃ τὸν θάνατόν του, τόσον μάλιστα ἐπισήμως ὅσον τὸ ἔκαμε χθὲς τὸ βράδυ...». Καὶ μὲ μιὰν δραματικὴν στροφὴ ὁ 'Ορλάνδος, ἀκραιφνὴς συντηρητὴς τῆς ἱστορικῆς μορφολογίας, κάνει μιὰ καταπληκτικὴ δήλωση-ὁμολογία: «Μάλιστα κύριοι! Αἱ ἰδέαι σας, αἱ τάσεις σας, οἱ πόθοι σας δὲν μᾶς εἶναι ἀλλότριοι... "Εχουν οἱ ἀρχιτέκτονές μας νὰ παλαίσουν τραχὺν ἀγῶνα κατὰ τῆς συντηρητικότητος, κατὰ τῆς παραδόσεως... Εἶμαι βέβαιος (ὅμως) ὅτι... ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία θὰ ἀνανήψῃ ἐκ τοῦ ληθάργου της... ὅτι θὰ καταργήσῃ τὸν νοσηρὸν ρωμαντισμόν της» (16). 'Απὸ τὶς γραμμὲς αὐτὲς γίνεται φανερὸ πόσο τὸ πρωτοποριακὸ γιὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ κίνημα τῆς «μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς» εἶχε βρεῖ ἀπήχηση στὴ χώρα μας καὶ πόσες ἐλπίδες γιὰ μιὰ πραγματικὴ ἀναγέννηση καὶ δημιουργία ἦταν διάχυτες σ' ὅλους τοὺς κύκλους καὶ τὶς ὁμάδες, συντηρητικὲς καὶ μή. Γιατὶ ἡ θέση ποὺ παίρνει ὁ 'Ορλάνδος στὸ Συνέδριο ἐκεῖνο ἀποδεικνύει πὼς ἡ παραδοσιακὴ μορφοκρατία δὲν συγκινοῦσε πιὰ γενικά, οὔτε τοὺς εἰδικοὺς οὔτε τὸ εὐρύτερο κοινό. Οἱ ἐπαναστατικὲς ἰδέες καὶ ἀρχὲς (ἐπαναστατικὲς βέβαια γιὰ τὴν περίοδο ἐκείνη) τῶν C.I.A.M. καὶ γενικὰ τῶν πρωτοπόρων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μεσοπολέμου (ποὺ ἀπὸ «ἐπανάσταση» τότε, ἔγινε μετὰ τὸν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο «ἀρχιτεκτονικὸ κατεστημένο») εἶχαν εἰσχωρήσει τὴν περίοδο ἐκείνη συνειδητὰ στοὺς φορεῖς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Οἱ ἀρχὲς αὐτὲς ὑπάρχουν ὄχι μόνο σὲ διακηρύξεις καὶ ἄρθρα, ἀλλὰ ἀντιπροσωπεύονται καὶ σὲ πολυάριθμα ἑλληνικὰ κτίρια καὶ γενικότερα οἰκιστικὰ σύνολα ποὺ πραγματοποιήθηκαν τότε. 'Ενδεικτικὰ ἀναφέρω τὴ ρηξικέλευθη προσπάθεια τοῦ 'Υπουργείου Παιδείας νὰ λύσει τὸ κτιριακὸ πρόβλημα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως μὲ τὴν ἀνέγερση χιλιάδων νέων διδακτηρίων, τὰ ὁποῖα κτίστηκαν μὲ σύγχρονη ἀρχιτεκτονικὴ ἀντίληψη καὶ μορφολογία, γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἴδιο τὸ κράτος εἶχε γίνει ἐνθουσιώδης φορέας γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἀναμόρφωση, υἱοθετώντας τὴν «προσπάθειαν νὰ ἀπαλλαγῇ (ἡ ἀρχιτεκτονικὴ) πάσης ἀδικαιολογήτου μιμήσεως, πάσης ἐπιτηδεύσεως καὶ ψιμμυθιώσεως, καὶ ἀπελευθερουμένη οὕτω τῶν ἀσκόπων καὶ ἐπιζημίων ἐνίοτε

14.
Ναζιστικὸς κλασικισμὸς μὲ αἰγυπτιάζοντα μοτίβα. Α. Speer: τμῆμα τοῦ συγκροτήματος Zeppelin στὴ Νυρεμβέργη, 1934-36. Λεπτομέρεια ὄψεως.

15.
Ναζιστικὸς κλασικισμός. Α. Speer: ἡ μεγάλη αἴθουσα μὲ τὸν πελώριο θόλο δίπλα στὸ Ράϊχσταγκ, Βερολίνο, 1938. Μακέτα.

16.
Π. Καραντινοῦ: δημοτικὸ σχολεῖο στὴν ὁδὸ Καλησπέρη, 'Αθήνα, 1932. 'Ελληνικὴ πρωτοποριακὴ ἀρχιτεκτονική.

17.
"Αγγ. Σιάγα: τὸ σπίτι τοῦ γλύπτη Α. Σώχου, 1931. 'Ελληνικὴ πρωτοποριακὴ ἀρχιτεκτονική.

18.
Δημ. Πικιώνη: θερινὸ θέατρο, 1932.

19.
Δημ. Πικιώνη: ἑξατάξιο δημοτικὸ σχολεῖο στὰ Πευκάκια, 'Αθήνα, 1932. 'Ελληνικὴ πρωτοποριακὴ ἀρχιτεκτονική.

20.
Ναζιστικὸς «ἱστορισμός». W. Kreis: μελέτη γιὰ νέα μουσεῖα, Βερολίνο, 1942.

21.
Ν. Μητσάκη: δημοτικὸ σχολεῖο στὸν Κολωνό, 'Αθήνα, 1932. 'Ελληνικὴ πρωτοποριακὴ ἀρχιτεκτονική.

22.
Π. Καραντινοῦ: γυμνάσιο Κομοτινῆς, 1932. "Οψεις, τομές, προοπτικά. 'Ελληνικὴ πρωτοποριακὴ ἀρχιτεκτονική.

23.
Θ. Βαλεντῆ: δημοτικὸ σχολεῖο στὴ Σύρο. Προοπτικό. 'Ελληνικὴ πρωτοποριακὴ ἀρχιτεκτονική.

14.
Nazi classicism with Egyptian-like patterns. A. Speer: part of Zeppelin complex in Nürnberg, 1934-36. Detail.

15.
Nazi classicism. A. Speer: the large hall with the huge dome next to Reichstag, Berlin, 1938. Model.

εἰς τὸ ἔργον της συμβατισμῶν, νὰ προσδίδη εἰς ἕκαστον κτίριον ἰδίαν ὀντότητα, ἐξηρτημένην ἐκ τοῦ λειτουργικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ...» (17). Ὁ ἀνανεωτικὸς αὐτὸς παλμὸς ἐπεκτείνεται ἀκόμη καὶ στὴν πολεοδομία, ὅπου συντάσσονται νέες πολεοδομικὲς μελέτες, ὅπως ἐκείνη τῆς Ἱερισσοῦ στὴ Χαλκιδικὴ (18) μὲ βάση τὶς ἀρχὲς τῶν C.I.A.M., κάτι ποὺ φανερώνει ἀκόμη περισσότερο πόσο εἶχαν ὡριμάσει οἱ νέες αὐτὲς ἰδέες ἐδῶ, περισσότερο κι ἀπὸ τὶς χῶρες ποὺ τὶς γέννησαν. Μιὰ ἀκόμη ἔνδειξη εἶναι καὶ τὰ τεύχη τοῦ περιοδικοῦ *Τεχνικὰ Χρονικὰ* τῆς ἴδιας περιόδου, ὅπου δημοσιεύονται ἐνθουσιώδη ἄρθρα, ἔργα καὶ μελέτες (19) μὲ ἐπίκεντρο τὴν ἐπανάσταση τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς «ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἐλπίδας», ὅπως θὰ μποροῦσε νὰ τὴν ὀνομάσει κανεὶς συσχε-

16.
P. Karantinos: elementary school in Athens, 1932. Greek avant-garde architecture.

17.
A. Siagas: the house of the sculptor A. Sochos, 1931. Greek avant-garde architecture.

18.
D. Pikionis: summer theatre, 1932.

19.
D. Pikionis: elementary school in Athens, 1932. Greek avant-garde architecture.

20.
Nazi "historicism". W. Kreis: proposal for new museums, Berlin, 1942.

21.
N. Mitsakis: elementary school in Athens, 1932. Greek avant-garde architecture.

22.
P. Karantinos: high school in Komotini, 1932. Elevations, sections, perspective views. Greek avant-garde architecture.

23.
Th. Valentis: elementary school on the island of Syros. Perspective view. Greek avant-garde architecture.

14

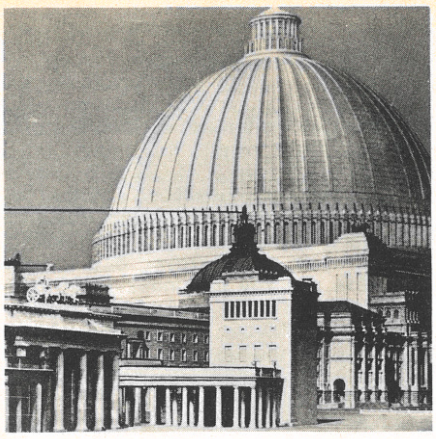

15

16

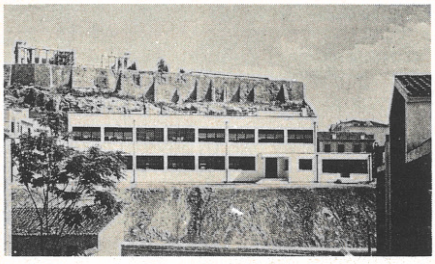

17

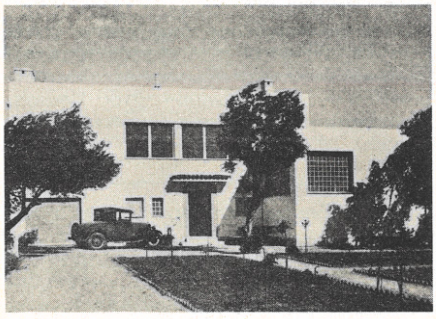

18

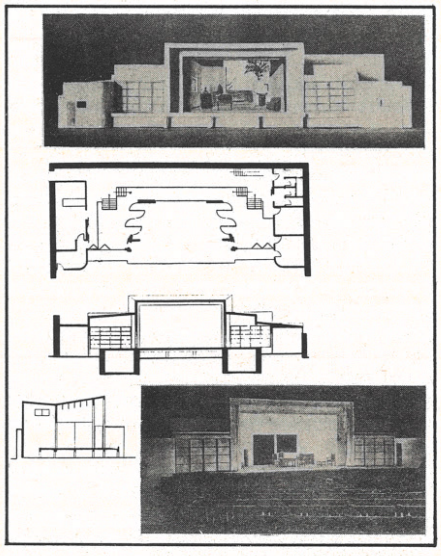

19

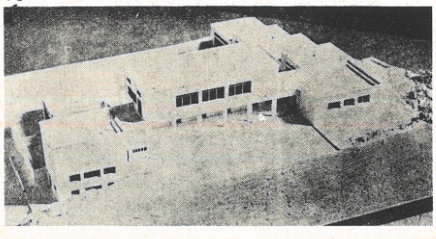

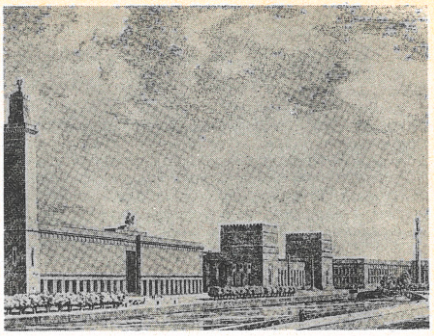

20

21

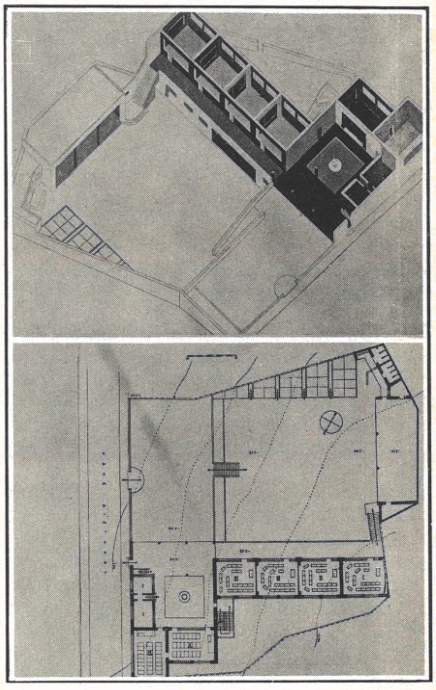

22

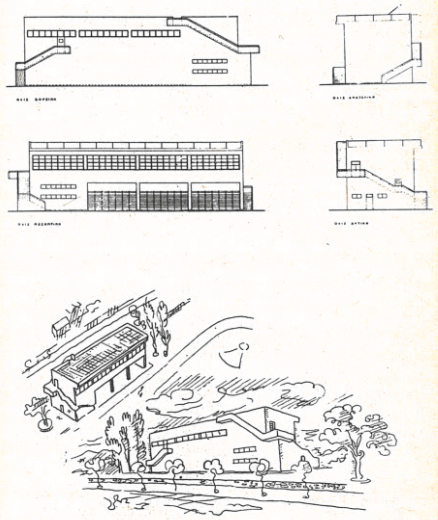

23

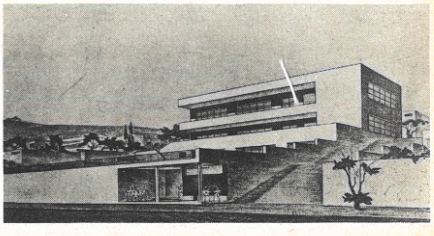

τίζοντάς την μὲ ἐκείνη τῶν ἐπαναστάσεων ποὺ ἀναφέραμε ἐδῶ.

Τὸ γενικὸ αὐτὸ κλίμα εὐφορίας καὶ ἐνατενίσεως πρὸς νέες μορφὲς μεταβάλλεται ριζικὰ μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῆς δικτατορίας τοῦ Μεταξᾶ. Τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ θὰ παρακολουθήσουμε πάλι ἀπὸ τὸ ἐπίσημο βῆμα τῶν Ἑλλήνων μηχανικῶν καὶ ἀρχιτεκτόνων, τὰ *Τεχνικὰ Χρονικά*, ποὺ ἀποτελοῦν τὸν καθρέφτη τῆς ἐπίσημης γραμμῆς ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Τὴν ἐπίσημη γραμμὴ ἐξάλλου εἴδαμε καὶ στὰ παραδείγματα ἐπαναστάσεων καὶ δικτατοριῶν ποὺ ἀναφέραμε μέχρι τώρα. Γιατὶ εἶναι αὐτονόητο, ὅτι ἡ ἑκάστοτε ἐξουσία ἀναζητεῖ ἐκείνους τοὺς ἀρχιτέκτονες καὶ φιλοξενεῖ στὰ ἐπίσημα ἔντυπα ἐκεῖνες τὶς ἰδέες ποὺ εἶναι σὲ θέση νὰ τὴν ἐκφράσουν καὶ νὰ διατυπώσουν ἀρχιτεκτονικὰ τὸ ἰδεολογικό της περιεχόμενο.

Στὸ ἴδιο λοιπὸν ἐπίσημο ὄργανο τοῦ Τ.Ε.Ε., ὅπου μέχρι τότε φιλοξενοῦνταν μελέτες καὶ ἔργα ἐμπνευσμένα ἀπὸ «νέα μεγέθη, νέας ἀναλογίας, εἰς ἃς ἡ ἐφαρμογὴ τῶν κλασσικῶν μορφῶν ἐνεφανίζετο ψευδὴς, ἐπίπλαστος... κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν μορφῶν εἰς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, ἥτις ἐνέκειτο ἀκριβῶς εἰς τὴν σαφῆ ἐκδήλωσιν τοῦ προορισμοῦ τοῦ δημιουργήματος» (20), ἀφοῦ πρῶτα μεσολαβήσει μιὰ ἔντονη ἀμφισβήτηση τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν στόχων τῆς «μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς», ἀκολουθεῖ μιὰ ἀνοιχτὴ ἐπίθεση ἐναντίον της, ἐνῶ παράλληλα ἐπιστρέφει ἡ ρομαντικὴ διάθεση καὶ ἡ ἔντονη νοσταλγία γιὰ τὶς ἀρχιτεκτονικὲς μορφὲς τοῦ παρελθόντος. Ἡ διάβρωση καὶ ἡ ἀμφισβήτηση τῆς «μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς» φαίνεται ἀνάγλυφη στοὺς διαξιφισμοὺς ποὺ φιλοξενοῦνται στὶς στῆλες τῶν *Τεχνικῶν Χρονικῶν*, ἕνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς δικτατορίας (21), ἀμφισβήτηση ποὺ στὰ χρόνια ποὺ ἀκολουθοῦν γίνεται ἐχθρικὴ στάση, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἄρθρα ποὺ δημοσιεύονται, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἐπίσημα ἔργα ποὺ πραγματοποιοῦνται. Συγκεκριμένα, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔκθεση τῶν ἔργων τοῦ νεοκλασικιστῆ ἀρχιτέκτονα Ε. Τσίλλερ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1939, ἐπιχειρεῖται μιὰ προσεκτικὴ ἀλλὰ ἔντονη ἐπίθεση ἐναντίον τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς: «Ἡ τέχνη τοῦ μπετὸν ἀρμὲ ἀφαίρεσε τὸ ρωμαντικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονική, θέλησε ἀπόλυτη εἰλικρίνεια, τόσο ποὺ ἡ κατασκευὴ νὰ ὁδηγεῖ τὴν αἰσθητική. Ἔτσι ἐφθάσαμε πολλὲς φορὲς σὲ παράδοξα καὶ ἀσχημίες, ἀλλὰ εἴχαμε πάντοτε τὸ ἐπιχείρημα ὅτι λέγαμε τὴν ἀλήθεια. Μήπως κάποτε, ἡ ἀλήθεια γυμνή, γίνεται κακὴ ἀνατροφή;» (22). Καὶ παρακάτω ἡ ἔμμεση ἐπίθεση συνεχίζεται σὲ ἄλλον τόνο: «...Ἐφύγαμε τόσο μακρυὰ ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ ἐκτίσθηκε τὸ Ἰλίου Μέλαθρον (23)... κι ἐν τούτοις ἀρχίσαμε πάλι νὰ ἐρωτοτροποῦμε μὲ τὴν κλασσικὴ τέχνη. Ἱκέτιδα τῆς τείνομε τὴν χεῖρα τώρα ποὺ ἐχορτάσαμε τὴν τέχνη τοῦ μπετόν. Κάποιος ἀπεκάλεσε τὰ οἰκοδομήματα τοῦ μπετὸν-ἀρμὲ «λασπόσπιτα». Ὁμολογῶ ὅτι ὁ ὅρος ἀνταποκρίνεται ἀρκετὰ στὴ φύσι τοῦ μπετὸν, θὰ μποροῦσα νὰ πῶ στὴν τεχνικὴ γλῶσσα ὅτι εἶναι *ὀργανικός*...» (24).

Μοιραία συνέπεια μετὰ τὴν ἄρνηση τῆς πρωτοποριακῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀντιλήψεως καὶ μορφῆς εἶναι τὸ κενὸ ποὺ δημιουργεῖται καὶ ποὺ πρέπει νὰ καλυφθεῖ μὲ κάτι ἄλλο. Στὰ παραδείγματα ποὺ θίξαμε παραπάνω - τὴ ναπολεόντεια, τὴ σταλινικὴ καὶ τὴ χιτλερικὴ δικτατορία - ἀπάντηση ἦταν «ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἀνάμνησης», ἡ ἐπιστροφὴ σὲ ἱστορικές, καταξιωμένες μορφές. Στὴ δική μας περίπτωση, ἡ θέση, ἡ ἀπάντηση στὸ δημιουργούμενο κενὸ ἔρχεται καταπληκτικὰ καθαρή, δεμένη στὴν ἴδια νομοτέλεια: ἡ λύση βρίσκεται στὴ μελέτη τῶν κλασικῶν ρυθμῶν (ἀρχαιοελληνικοῦ καὶ βυζαντινοῦ), σὰν τὴ μόνη ὀρθὴ βάση γιὰ δημιουργία «νέου ἑλληνικοῦ ρυθμοῦ ἐν Ἀθήναις». Αὐτὸ ὑποστηρίζεται σὲ μιὰ σχοινοτενὴ ἀνάλυση γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα καὶ τὴ θέση τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς, ποὺ δημοσιεύεται στὰ *Τεχνικὰ Χρονικά*. Ἐκεῖ, σὰν συμπέρασμα βγαίνει πὼς ἡ μοντέρνα ἀρχιτεκτονικὴ δὲν εἶναι «νέα τέχνη ἢ νέος ρυθμὸς» καί, ἀκόμη χειρότερο, πὼς οἱ πρωτοποριακοὶ Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες δὲν κατέβαλαν οὔτε κὰν τὴν προσπάθεια ποὺ ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα τοῦ ἄρθρου στοὺς ξένους συναδέλφους τους (προσπάθεια ποὺ χαρακτηρίζεται σὰν ἀντίδραση καὶ μόνο στοὺς ὑφιστάμενους ρυθμούς). Οἱ Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες δὲν περιορίστηκαν «εἰμὶ εἰς τὴν ἐκπόνησιν προσόψεων διαφόρων τῶν ἐν Εὐρώπῃ...» (25).

Μετὰ τὴν καταδικαστικὴ αὐτὴ ἀπόφαση γιὰ τὴ μοντέρνα ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τοὺς ἐκπροσώπους της, Ἕλληνες καὶ ξένους, προτείνεται καὶ ἡ λύση, ἀντάξια γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα τοῦ «Τρίτου Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ», ποὺ συνίσταται μεταξὺ ἄλλων στὸ νὰ μελετηθεῖ τὸ παρελθόν, «ἰδία δὲ ἐν ὅλῃ τῇ δυνατῇ ἐκτάσει καὶ βαθύτητι ἡ καλλιτεχνικὴ κληρονομία ἡ κληροδοτηθεῖσα ὑπὸ τῶν προγόνων ἡμῶν Ἑλλήνων καὶ Βυζαντίνων... τότε βεβαίως θὰ μορφωθῇ Νέος Ἑλληνικὸς Ρυθμὸς σύμφωνος πρὸς τὰς σημερινὰς ἀνάγκας καὶ ἡ ἔνδοξος ἡμῶν πατρὶς θὰ ἀποβῇ καὶ πάλιν κοιτὶς τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς» (26).

Ἀκόμη πιὸ ἀνάγλυφη διαφαίνεται ἡ νέα αὐτὴ ἑλληνικὴ πραγματικότητα σὲ μερικὰ ἔργα καὶ ἀρχιτεκτονικὲς μελέτες ποὺ ἔγιναν μὲ φορέα τὸ ἐπίσημο κράτος. Περιοριζόμαστε ἐδῶ στὰ κτίρια δύο διεθνῶν ἐκθέσεων, τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1938 καὶ τῶν Παρισίων τὸ 1937, ὅπου τὰ ἑλληνικὰ κτίρια ἀποπνέουν νεοκλασικιστικὲς τάσεις, ἰδιάζουσας μορφῆς. Στὰ *Τεχνικὰ Χρονικὰ* δημοσιεύονται τὰ σχέδια ποὺ βραβεύτηκαν καὶ στοὺς δύο αὐτοὺς διαγωνισμούς, τὰ ὁποῖα μιλοῦν εὐγλωττα ἀπὸ πλευρᾶς μορφολογικῆς: καὶ οἱ τρεῖς μελέτες τοῦ περιπτέρου τῆς Διεθνοῦς Ἐκθέσεως τῶν Παρισίων ἔχουν σὰν κοινὴ παράμετρο, τόσο στὴν κάτοψη ὅσο καὶ τὶς ὄψεις, κλασικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ μοτίβα (συμμετρία καὶ ἀντίστοιχη ὀργάνωση τῶν διαφόρων μερῶν καὶ χώρων, κίονες μὲ δωρικά, ἰωνικά, ἀκόμη καὶ αἰολικὰ κιονόκρανα, πεσσούς, ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς κιονοστοιχίες κ.ἄ.). Ἀκόμη πιὸ ἐμφανὴς εἶναι ὅμως ἕνας μνημειώδης χαρακτήρας μὲ ὑπερβολικὲς ἀναλογίες, ποὺ συγγενεύει ἀρκετὰ μὲ ἀρχαῖα αἰγυπτιακὰ ἤ, ὀρθότερα, μὲ τὰ ἔργα τοῦ ναζιστικοῦ νεοκλασικισμοῦ, ποὺ κι ἐκεῖνα ἀποπνέουν ἔντονες ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν αἰγυπτιακὴ ἀρχιτεκτονικὴ (27).

Οἱ μελέτες ποὺ βραβεύθηκαν στὸν πανελλήνιο διαγωνισμὸ γιὰ τὸ συγκρότημα τῆς Διεθνοῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης ἔχουν λιγότερο ἔντονα τὰ κλασικιστικὰ μοτίβα, τονισμένο ὅμως τὸν μνημειακὸ καὶ προπαγανδιστικὸ χαρακτήρα τῆς 4ης Αὐγούστου, ὅπως φαίνεται καθαρὰ στὴ μελέτη ποὺ πῆρε τὸ γ΄ βραβεῖο (28). Στὸν διαγωνισμὸ αὐτὸ εἶναι ἐντονώτερη ἡ μορφολογικὴ συγγένεια, ὅσον ἀφορᾶ τὴ γεωμετρικὴ αὐστηρότητα καὶ τὴν ψυχρὴ ἀκαμψία ἑνὸς μιλιταριστικοῦ πνεύματος, καθὼς καὶ τὴ χρήση ἰδεολογικῶν συμβόλων, μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ.

Ἐρχόμαστε τώρα στὴν περίοδο τῆς τελευταίας ἑλληνικῆς δικτατορίας, τὴν ἑπταετία τῶν Παπαδόπουλου - Ἰωαννίδη. Στὸ διάστημα αὐτό, προγραμματίστηκαν καὶ σχεδιάστηκαν πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα ἢ σύνολα καὶ πραγματοποιήθηκαν μερικὰ ἀπὸ αὐτά. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω τὸ περίφημο «Τάμα τοῦ Ἔθνους», τὸ ἑλληνικὸ περίπτερο στὴ Διεθνὴ Ἔκθεση τῆς Ὀζάκα, τὸ Δημαρχεῖο Πειραιῶς, τὸ Δικαστικὸ Μέγαρο, τὸ Μουσεῖο Πασσᾶ κά.

Προτοῦ ἀναφερθοῦμε στὰ ἔργα αὐτὰ καθεαυτά, θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε μερικὰ γενικὰ σημεῖα ποὺ ἀναφέρονται στὸν ὅλο αὐτὸ οἰκοδομικὸ ὀργασμό. Ὅπως κάθε δικτατορία, ἔτσι καὶ ἡ ἑλληνικὴ χούντα ἐκδήλωσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν πρόθεση νὰ γίνει ὁ φορέας ἑνὸς μεγαλόπνοου προγραμματισμοῦ καὶ νὰ μεταβάλει τὴν Ἑλλάδα σ' ἕνα ἀπέραντο ἐργοτάξιο.

Τὸ «χρυσὸ μυστρὶ» τοῦ Παττακοῦ δὲν πρόφταινε νὰ «ἐγκαινιάζει» ἔργα σ' ὅλη τὴ χώρα, ἐνῶ ἀλλεπάλληλα σχέδια ἀναπτύξεως καὶ ἄφθονα χρηματικὰ δάνεια γιὰ τουριστικὲς καὶ ἄλλες ἐγκαταστάσεις δημιουργοῦσαν, ἐδῶ καὶ στὸ ἐξωτερικό, τὴν ἐντύπωση μιᾶς πληθωρικῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας. Ἡ ἐξωτερικὴ αὐτὴ εἰκόνα ἔκρυβε παρόλα αὐτὰ δύο βασικὲς ἀδυναμίες: σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς δικτατορίες, ὅπως τοῦ Χίτλερ καὶ τοῦ Μουσολίνι ἢ τοῦ Στάλιν, ἡ ἑλληνικὴ χούντα δὲν εἶχε ἕνα σαφὲς ἰδεολογικὸ περιεχόμενο, ποὺ νὰ τῆς ἐπιτρέπει μιὰ ἀνάλογη καλλιτεχνικὴ ἢ ἀρχιτεκτονικὴ ἔκφραση. Μετὰ τὴν πρώτη φάση τῆς ἑδραιώσεώς της διαφαίνεται ἡ προσπάθεια νὰ διατυπωθεῖ τὸ ἰδεολογικό της πλαίσιο μὲ τὴν ἐπιγραμματικὴ ὅσο καὶ ἀδέξια σύζευξη τῶν ἱστορικῶν κορυφῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους στὸ πασίγνωστο «Ἑλλὰς Ἑλλήνων Χριστιανῶν» καὶ τοὺς ἄλλους, ἰδεολογικοὺς καὶ θεωρητικοὺς ἀκροβατισμοὺς τοῦ Γ. Παπαδόπουλου στοὺς τόμους τοῦ *Πιστεύω*. Μερικές, ἀδύναμες ὅμως, συμβολὲς ὁρισμένων «πνευματικῶν» ἀνθρώπων δὲν στάθηκαν ἀρκετὲς νὰ θεμελιώσουν ἕνα θεωρητικὸ ὑπόβαθρο ἰδεολογικοῦ προσανατολισμοῦ, ἱκανοῦ νὰ δώσει ἀξιόλογα ἔργα ἀπὸ πλευρᾶς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως (29). Χαρακτηριστικὲς στὴν προκειμένη περίπτωση εἶναι οἱ προκηρύξεις τῶν τριῶν διαγωνισμῶν γιὰ τὸ «Τάμα», τὸ ἔργο par excellence ποὺ προοριζόταν νὰ διαιωνίσει τὴν ἱστορικὴ σημασία τῆς «21ης Ἀπριλίου 1967». Στὰ κείμενα τῶν προκηρύξεων αὐτῶν διαφαίνεται καθαρὰ ἡ ἀδυναμία, ἡ ἀβεβαιότητα καὶ ἡ ἀνακολουθία, ὅσον ἀφορᾶ τοὺς στόχους καὶ τὴν ἀποστολὴ τοῦ ἔργου. Αὐτὸ ποὺ ἀπαιτεῖται εἶναι οἱ ἀρχιτέκτονες νὰ ἐκφράσουν μὲ ἀρχιτεκτονικὰ μέσα τὴν «πίστη», μὲ «εὐλάβεια καὶ μεγαλειώδη τρόπο» ταυτόχρονα, καὶ τοῦτο «μὲ πᾶσαν ἐλευθερίαν μορφολογικῆς διαπλάσεως τοῦ ναοῦ... ἔστω καὶ κατὰ παρέκκλισιν ἀπὸ τῶν αὐστηρῶν παραδοσιακῶν τύπων», ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμὴ θὰ πρέπει νὰ «μὴν ἀποστοῦν τοῦ λειτουργικοῦ τυπικοῦ τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας καὶ τῶν καθ' ὅλα ἐνδεδειγμένων χαρακτηριστικῶν αὐτοῦ ὡς ἑλληνορθοδόξου ναοῦ...» (30).

Ἡ ἀρχικὴ πρόθεση ἀνεγέρσεως «ἑνὸς ἐπιβλητικοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς Ἱεροῦ Ναοῦ» μὲ συνολικὴ ἐπιφάνεια μόνον τοῦ ναοῦ 2000 τμ χωρὶς «τὰ συμπαρομαρτοῦντα κτίσματα», ὅπως καθορίζεται στὴν πρώτη προκήρυξη τοῦ 1969, μειώνεται στὸν τρίτο διαγωνισμὸ αἰσθητὰ καὶ κατεβαίνει στὰ 700 τμ. Ἐνῶ ὅμως φαίνεται νὰ ὑποχωρεῖ ὁ μεγαλομανὴς μυστικισμὸς ὡς πρὸς τὰ τμ, ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀγωνοθέτη παραμένει ἡ ἴδια ὅσον ἀφορᾶ τὸν στόχο, δηλαδὴ τὴν ἀνέγερση «ἑνὸς ἐπιβλητικοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς Ἱεροῦ Ναοῦ» μὲ τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκεται νὰ ἐκφραστοῦν «κατ' εὐλαβῆ καὶ μεγαλειώδη τρόπον τὰ αἰσθήματα τῆς βαθείας εὐγνωμοσύνης τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», σὲ πεῖσμα τῆς καθολικῆς κατακραυγῆς ὅλων τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀκόμη σὲ πεῖσμα ὅλων τῶν ἀρνητικῶν παραγόντων (ἐκλογὴ τόπου καὶ χρόνου, ναοδομικὴ πο-

24.
Ἀρχιτεκτονικὴ στὴν περίοδο τῆς δικτατορίας τοῦ Μεταξᾶ. Ἑλληνικὸ περίπτερο στὴν ἔκθεση τῶν Παρισίων, 1937. Α΄ βραβεῖο: ἀρχιτέκτων Δ. Ζούλιας. Κάτοψη, ὄψη, προοπτικό.

25.
Ἀρχιτεκτονικὴ στὴν περίοδο τῆς δικτατορίας τοῦ Μεταξᾶ. Ἑλληνικὸ περίπτερο στὴν ἔκθεση τῶν Παρισίων, 1937. Β΄ βραβεῖο: ἀρχιτέκτονες Γρέκας καὶ Χατζηδάκης. Κάτοψη, προοπτικό.

26.
Ἀρχιτεκτονικὴ στὴν περίοδο τῆς δικτατορίας τοῦ Μεταξᾶ. Ἑλληνικὸ περίπτερο στὴν Ἔκθεση τῶν Παρισίων, 1937. Β΄ βραβεῖο: ἀρχιτέκτων Δ. Τριποδάκης. Κάτοψη, προοπτικό.

27.
Ἀρχιτεκτονικὴ στὴν περίοδο τῆς δικτατορίας Μεταξᾶ. Μελέτη γιὰ τὴ Διεθνὴ Ἔκθεση Θεσσαλονίκης, 1938. Γ΄ βραβεῖο: ἀρχιτέκτονες Γ. καὶ Δ. Δημητριάδης. Χαρακτηριστικὴ κάτοψη καὶ ὄψη μὲ ἔντονη μορφολογικὴ συγγένεια πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Χιτλερισμοῦ καὶ εἴσοδος τῆς ἐκθέσεως μὲ χρήση ἰδεολογικῶν συμβόλων.

28.
Χιτλερικὴ ἀρχιτεκτονική. Οἴκημα γιὰ τὴ «Χιτλερικὴ Νεότητα» στὸ Ἀμβοῦργο, 1937. Χαρακτηριστικὴ ἡ συγγένεια τῆς προπαγανδιστικῆς προθέσεως μὲ τὴν εἰκ. 27.

29.
Τὸ Δημαρχεῖο Πειραιῶς, 1970 (ἀρχιτέκτων Ι. Ἀντωνιάδης).

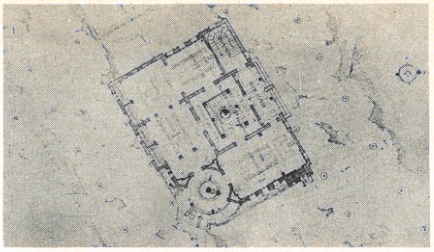
24

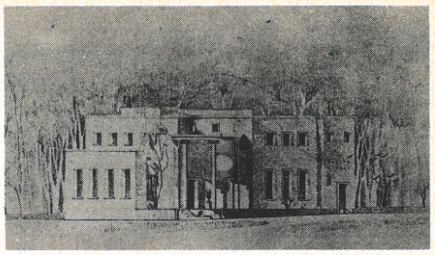
24

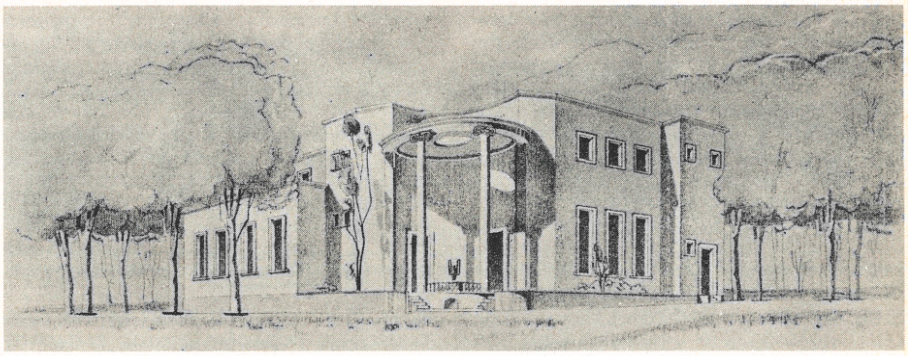
24

25

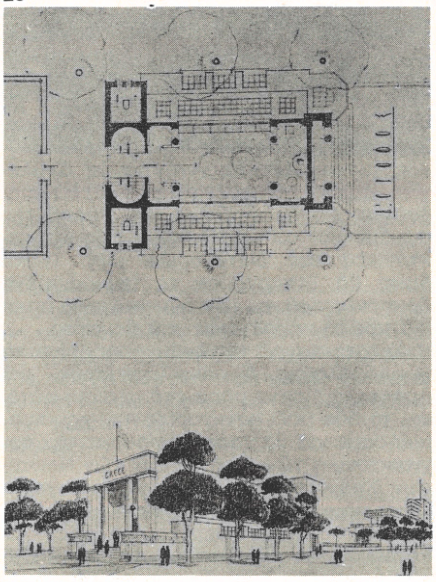

26

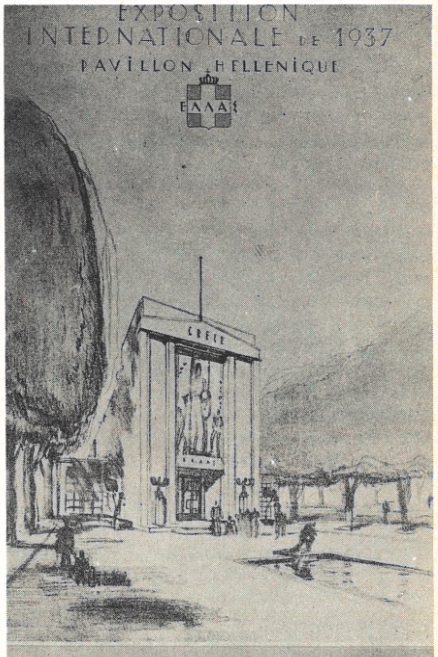

27

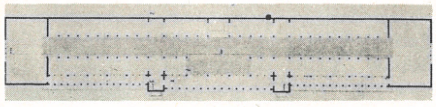

27

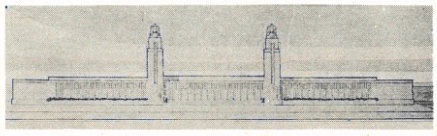

27

28

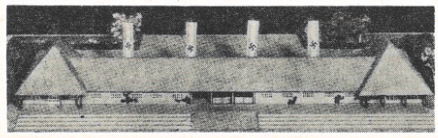

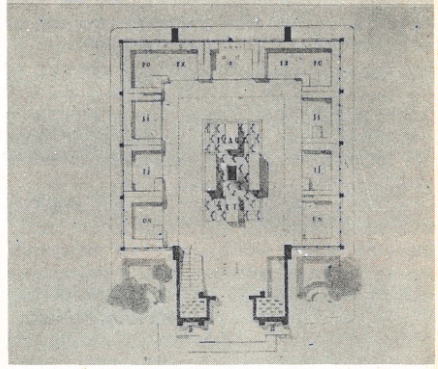

29

24.
Architecture in the period of the Metaxas' dictatorship. Competition for the Greek pavilion in Paris Exhibition, 1937. First prize: architect D. Zoulias. Plan, elevation, perspective view.

25.
Architecture in the period of the Metaxas' dictatorship. Competition for the Greek pavilion in Paris Exhibition, 1937. Second prize: architects Grekas and Chatzidakis. Plan, perspective view.

26.
Architecture in the period of the Metaxas' dictatorship. Competition for the Greek pavilion in Paris Exhibition, 1937. Second prize: architect D. Tripodakis. Plan, perspective view.

27.
Architecture in the period of the Metaxas' dictatorship. Competition for the main building and the gate of the Thessaloniki International Fair, 1938. Third prize: architects G. and D. Dimitriadis. Typical plan and elevation with a strong morphological resemblance to Nazi works; the gate of the exhibition with ideological symbols.

28.
Nazi architecture. Building for the "Nazi Youth" in Hamburg, 1937. Both this building and the one in ill. 27 share a common intention for propaganda.

29.
Town Hall in Piraeus, 1970 (architect I. Antoniadis).

λιτική, λειτουργικὲς ἀδυναμίες κἄ), ποὺ ἔκαναν ἀπὸ τὰ πράγματα ἀδύνατη μιὰ τέτοια πραγματοποίηση. Τοῦτο διαπίστωσε ἡ κριτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ τρίτου διαγωνισμοῦ σὲ ξεχωριστὴ τεκμηριωμένη ἔκθεση, ποὺ ἐπισύναψε στὸ πρακτικὸ τοῦ ἀποτελέσματος, ὅπου ἀπέρριψε ὅλες τὶς μελέτες ποὺ ὑποβλήθηκαν καὶ ἀπέδειξε τὸ ἄτοπο ὅλης αὐτῆς τῆς ταλαιπωρίας ποὺ ὑπέστη ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀπὸ τοὺς θρησκόληπτους δυνάστες.

Ἡ ἔλλειψη ἑνός, ἔστω καὶ δικτατορικῆς ὑφῆς ἰδεολογικοῦ πλαισίου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἔλλειψη ἀπὸ μέρους τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς περιόδου αὐτῆς κάθε ἐνδιαφέροντος γιὰ τὰ πράγματα τῆς τέχνης γενικά, στέρησε τὸν Παπαδόπουλο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ εἶχαν οἱ περισσότεροι δικτάτορες, δηλαδὴ καλλιτεχνικοὺς συμβούλους καὶ ἀρχιτέκτονες ποὺ τοὺς ἐξέφρασαν. Ὁ Μουσολίνι εἶχε τὸν M. Piacentini, ὁ Χίτλερ τὸν A. Speer καὶ τὸν P. Troost, ὁ Στάλιν τὸν J. Joltovski. Στὴν ἑλληνικὴ ἑπταετία δὲν βρέθηκε κανένας ἀξιόλογος ἀρχιτέκτων - κι αὐτὸ ἀποτελεῖ ὕψιστη τιμὴ γιὰ τὸ σῶμα τῶν Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων - νὰ γίνει τὸ σκεπτόμενο ὄργανο τοῦ δικτάτορα. Παρόλο ποὺ δὲν ὑπάρχει ὅμως τέτοια περίπτωση, γεγονὸς εἶναι πὼς καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἑλληνικῆς δικτατορίας δὲν ἀπομακρύνεται, στὶς γενικὲς της γραμμές, ἀπὸ τὴ νομοτέλεια τῶν ἄλλων δικτατοριῶν ποὺ σκιαγραφήσαμε παραπάνω.

Κι ἐδῶ, ὅπως κι ἐκεῖ, συναντοῦμε - ἀπὸ τεχνοτροπικῆς καὶ μορφολογικῆς πλευρᾶς - μιὰν «ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἀνάμνησης», μιὰν ἔντονη ὅσο καὶ ἀβέβαιη ἀναφορὰ στὸ παρελθὸν καὶ τὶς ἔνδοξες μνῆμες τοῦ γένους. Ἡ προκήρυξη τοῦ «Τάματος», τὸ περίφημο «πουλί», τὸ «Ἑλλὰς Ἑλλήνων Χριστιανῶν», ἡ ἀδύναμη προσπάθεια θεωρητικῆς θεμελιώσεως ἑνὸς «νεοελληνικοῦ ρυθμοῦ» δείχνουν καθαρὰ τὸν δρόμο. Μερικὰ ἀπὸ τὰ πραγματοποιημένα ἔργα φανερώνουν ἀκόμα πιὸ ἀνάγλυφα ὅτι κι ἐδῶ ἐμφανίζεται τὸ ἴδιο φαινόμενο, δηλαδὴ ἕνας ἀκόμη «νεοκλασικισμὸς» τῆς ἴδιας κατηγορίας μὲ ἐκείνους τοῦ φασισμοῦ, τοῦ ναζισμοῦ καὶ τοῦ σταλινισμοῦ. Μοτίβα καὶ στοιχεῖα νεοκλασικὰ συναντᾶμε στὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ κτίρια τῆς ἑπταετίας (Δημαρχεῖο Πειραιῶς, Μουσεῖο Πασσᾶ κἄ), ἀλλὰ ἐκεῖ ποὺ φαίνεται αὐτὸ πιὸ ἔντονα εἶναι στὸ ἑλληνικὸ περίπτερο τῆς Ὀζάκα, ὅπου ἡ ἐπίσημη, ἡ «δικτατορικὴ» Ἑλλάδα ἐμφανίζεται μὲ μιὰν ἀπόλυτη ὅσο καὶ ἀπογοητευτικὴ εἰλικρίνεια.

Τὸ περίπτερο τῆς Ὀζάκα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα σύνολο ἐκθεσιακῶν χώρων μὲ ναόσχημα κτίσματα, ποὺ ἡ ἀναφορά τους σὲ κλασικὰ πρότυπα εἶναι ἔντονη καὶ θελημένη, ἀφοῦ οἱ ἴδιοι οἱ ἀρχιτέκτονές του τὸ ὁμολογοῦν (31). Μὲ ἀετώματα καὶ περιγράμματα ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ναοῦ, τοποθετημένα πάνω σὲ βάσεις μιᾶς ἀδιάρθρωτης ἐπιφάνειας ἀπὸ σφυρηλατημένο σκυρόδεμα, τὰ «ναόσχημα» αὐτὰ κτίσματα συνιστοῦν ἕνα σύνολο, ποὺ ἐνῶ δὲν ἔχει οὔτε στὸ ἐλάχιστο τὴν ἐκφραστικὴ δύναμη τοῦ ναοῦ, κινδυνεύει νὰ θεωρηθεῖ συγκρότημα ἀποθηκῶν σὲ μιὰ τυχαία καὶ ἄτεχνη σύνθεση. Ἔτσι ἡ πρόθεση νὰ δειχτοῦν «τὰ 5000 χρόνια συνεχοῦς καὶ ἑνιαίου πολιτισμοῦ» προδίνεται καὶ ἀδυνατίζει μὲ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἔνδυμα ποὺ διαλέχτηκε γι' αὐτό, ἀφοῦ εἶναι πραγματικὰ ἕνας «νεοκλασικισμὸς» τρομερὰ ἀδύναμος καὶ ἀπογοητευτικὸς σὰν κτιριολογικὴ καὶ μορφολογικὴ σύνθεση. Σὰν «ἀσυγχώρητο» χαρακτηρίστηκε σὲ σχόλια τοῦ ξένου περιοδικοῦ τύπου (32), καὶ εἶναι δυστυχῶς μιὰ ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐκπροσώπηση σὲ διεθνεῖς ἐκθέσεις ἀπὸ τὶς πιὸ πτωχές. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν ποιοτική της ἀξία, ποὺ δὲν εἶναι τόσο ὁ στόχος αὐτῶν τῶν γραμμῶν, παραμένει τὸ γεγονός, πὼς κι ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰν «ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἀνάμνησης», μὲ ἕνα φαινόμενο τόσο τυπικὸ στὰ κτίσματα τῶν δικτατοριῶν. Ἡ περίπτωση τοῦ περιπτέρου τῆς Ὀζάκα δείχνει ἔτσι ἀκόμη μιὰ φορὰ τὴν ὕπαρξη τῆς νομοτέλειας ποὺ διαπιστώσαμε σ' ὅλα τὰ παραδείγματα μέχρι τώρα. Εἶναι μάλιστα ἐνδιαφέρουσα, ἂν θέλει κανεὶς νὰ συσχετίσει τὴ μορφολογία αὐτοῦ τοῦ παραδείγματος μὲ ἐκείνη τοῦ ἑλληνικοῦ πάλι περιπτέρου στὴ Διεθνὴ Ἔκθεση τοῦ Μοντρεάλ, ποὺ ἔγινε τὸ 1967 καὶ ὀργανώθηκε σὰν ἐπίσημη πάλι ἀλλὰ «προδικτατορικὴ» ἑλληνικὴ παρουσία. Ἀποτέλεσμα ἑνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ διαγωνισμοῦ, εἶναι κι αὐτὸ γεμᾶτο «μνῆμες» ἑλληνικὲς ἀλλὰ διακρίνεται γιὰ τὴν ἁπλὴ ὅσο καὶ στιβαρὴ γραμμὴ τῶν ὄγκων καὶ τῶν περιγραμμάτων του. Ἁδρὸ καὶ γραφικό, ἐπιβάλλει τὴν «ἑλληνικότητά» του χωρὶς νὰ καταφεύγει σὲ κλασικιστικὰ μοτίβα, παρόλο ποὺ χρησιμοποιεῖ καταξιωμένα ἀπὸ τὸν χρόνο ἑλληνικὰ στοιχεῖα καὶ τρόπους συνθέσεως (αἴθριο, ἀνθρώπινη κλίμακα κλπ), μὲ τρόπο ὅμως δημιουργικό.

Μετὰ τὴ σύντομη αὐτὴ ἐξέταση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφολογίας τῶν ἐπαναστάσεων καὶ τῶν δικτατοριῶν δικαιώνεται, νομίζω, ἡ θέση ποὺ τέθηκε σὰν ἐρώτημα στὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου, ὅτι δηλαδὴ ἕνας κοινὸς μορφολογικὸς παρανομαστὴς χαρακτηρίζει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ περιόδων μὲ ὁλοκληρωτικὰ συστήματα. Ἡ ἀνάλυση τούτη περιορίστηκε βέβαια σὲ γενικὰ στυλιστικὰ χαρακτηριστικὰ μόνο, ἐνῶ κι ἄλλες κατηγορίες κριτηρίων (ὄγκος, μνημειακότητα, γιγαντισμός, ἀναλογίες, ψυχρότητα, σκληρότητα κἄ) θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν σὰν πρόσθετες παράμετροι καὶ κοινοὶ τόποι στὶς ἀρχιτεκτονικὲς τῶν δικτατοριῶν (33). Τοῦτο ὅμως θὰ ξεπερνοῦσε τὰ περιορισμένα ὅρια ἑνὸς ἄρθρου ποὺ δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μιὰ πρώτη προσέγγιση τοῦ θέματος.

Ἡ «ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἀνάμνησης» εἶναι τὸ γενικὸ πλαίσιο, ὁ «νεοκλασικισμὸς» μιὰ ὑπάλληλη ἔννοια μέσα στὸ πλαίσιο αὐτό, καὶ τὰ δύο μαζὶ κατηγορίες ποὺ χρησιμοποιήσαμε γιὰ νὰ χαρακτηρίσουμε τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν δικτατοριῶν τῶν Νεώτερων Χρόνων. Σὰν ἀντιθετικὴ κατηγορία μεταχειριστήκαμε τὴν «ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐλπίδας», ποὺ ἀναφέρεται σὲ ἰδέες καὶ κτίσματα τῶν ἐπαναστάσεων, βίαιων ἐπίσης ἀνατροπῶν, μὲ διαφορετικοὺς ὅμως ἀπὸ τὶς δικτατορίες στόχους.

Ἕνα παρόμοιο σχῆμα προσεγγίσεως, χωρὶς τὶς ἐπεξηγήσεις καὶ παρατηρήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν, εἶναι μοιραῖο νὰ ὁδηγήσει σὲ παρεξηγήσεις καὶ παρερμηνεῖες. Ὁ κίνδυνος νὰ ταυτιστεῖ γενικὰ ἡ μορφολογικὴ παρουσία τοῦ «νεοκλασικισμοῦ» μὲ τὶς δικτατορίες εἶναι ἄμεσος, ἐνῶ τοῦτο θὰ ἀποτελοῦσε μιὰν ἱστορικὴ ἀνακρίβεια, ἀφοῦ κι ἄλλες μορφὲς ἐξουσίας ἢ πνευματικὰ ρεύματα τὸν διεκδικοῦν καὶ μὲ τὰ στοιχεῖα του δημιουργοῦν μορφὲς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τέχνης γενικότερα.

Τοῦτο φαίνεται πὼς ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ «κλασικισμός», ἡ ἀναζήτηση δηλαδὴ μορφῶν καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως ἀπὸ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ κυρίως ἀρχαιότητα, δὲν εἶναι ἕνα καλλιτεχνικὸ κίνημα αὐτὸ καθεαυτό, ἀλλὰ ἕνα πεδίο ἀνταγωνιζόμενων ἰδεολογιῶν. Μετὰ τὴν Ἀναγέννηση καὶ μέχρι σήμερα ἀποτέλεσε ἕνα μέσο, ἕνα δάνειο μορφῶν, μιὰ δυνατότητα, διαφοροποιούμενη καὶ χρωματιζόμενη κάθε φορὰ ἀνάλογα μὲ τὴν «ἰδεολογία» ποὺ τὸν χρησιμοποιοῦσε: ρομαντικοί, ἀρχαιολάτρες, συντηρητικοὶ καὶ δικτάτορες ἀναζητοῦν στὸν ἐξιδανικευμένο κόσμο τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ μορφὲς ζωῆς καὶ μορφὲς τέχνης γιὰ νὰ ἑρμηνεύσουν καὶ νὰ δικαιώσουν τὴ δική τους «κοσμοθεωρία», ἀδιάφορο ἂν αὐτὴ δὲν ταυτίζεται ἢ ἀκόμα βρίσκεται σὲ ἀντίφαση καὶ ἀντινομία μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ «ἰδεατοῦ προτύπου», τὸν ἀρχαῖο αὐτὸ κόσμο. Στὴν κλασικὴ μορφολογία φυλάγεται ἔτσι ἡ μοίρα νὰ ντύνει στὰ νεώτερα χρόνια μὲ τὸ ἔνδυμά της τὰ πιὸ διαφορετικὰ μεταξύ τους ρεύματα (34), ἔτσι ποὺ νὰ χρειάζεται προσοχὴ ὅταν ἀναφερόμαστε στὸν «κλασικισμὸ» σὲ σχέση μὲ τὶς δικτατορίες. Δὲν γεννήθηκαν ὅλοι οἱ «νεοκλασικισμοὶ» τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰώνα ἀπὸ δικτατορικὲς δυνάμεις καὶ διεργασίες, τὸ ἀντίστροφο ὅμως φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἀνάλυση ποὺ κάναμε: ὅτι δηλαδὴ οἱ δικτατορίες ἐπιζήτησαν κατὰ κανόνα νὰ ἐκφραστοῦν μὲ κλασικιστικὰ μοτίβα καὶ μέσα. Ὀφείλεται ἄραγε τοῦτο στὸ γεγονὸς ὅτι ἐκεῖ βρίσκουν τὰ ἀντίστοιχα μορφολογικὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ ἐκφράσουν τὴν «τάξη», τὴ «δύναμη», τὸ «κύρος», καὶ τὴ «μνημειακότητα», ποὺ μὲ βία καὶ τρόμο θέλουν νὰ ἐπιβάλουν; Ἡ ἑρμηνεία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, πολύτιμη γιὰ τὴ βαθύτερη κατανόηση τῶν μορφῶν τῆς νεώτερης ἀρχιτεκτονικῆς, εἶναι ἕνα ἀνοικτὸ ὅσο καὶ ἐνδιαφέρον γιὰ συζήτηση θέμα, ποὺ περιμένει ἀκόμη τὸν μελετητή του.

Θὰ κλείσουμε τὴν πρώτη αὐτὴ προσέγγιση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν δικτατοριῶν μὲ μερικὲς ἀκόμη παρατηρήσεις, ποὺ ἀναφέρονται στὴ σημασία της μέσα στὴν πορεία τῆς γενέσεως καὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν γενικά. Ἐδῶ φαίνεται νὰ ἰσχύει, σὲ αὐξημένο μάλιστα βαθμό, ὅ,τι καὶ γιὰ τὸ σύνολο τοῦ «κλασικισμοῦ» ἀλλὰ καὶ τοῦ «ἱστορισμοῦ» γενικότερα: πρόκειται γιὰ μιὰν ἀρχιτεκτονικὴ ποὺ ἀπὸ τὴ φύση της δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ σὰν πρωτογενὴς δημιουργία ἢ σὰν ἐξαρχῆς πρωτότυπη σύνθεση. Ἀντίθετα, βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ διαφορετικὴ διαδικασία, στὴν ὁποία πρωταρχικὴ σημασία δὲν ἔχει ἡ πρωτοτυπία, ἡ δύναμη τῆς φαντασίας καὶ ἡ σύλληψη μιᾶς νέας ἀρχιτεκτονικῆς ἰδέας, βγαλμένης ἀπὸ ἕνα διατυπωμένο κτιριολογικὸ πρόγραμμα, ἀλλὰ ἡ συναρμολόγηση, ἡ συνδυαστικὴ καὶ ἡ ὀργάνωση ὑπαρχόντων, δεδομένων στοιχείων. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ προσφέρονται ἀπὸ ἕναν κόσμο ποὺ ὁ προβληματισμὸς καὶ ἡ δημιουργία τῶν μορφῶν του βρίσκονται σὲ ἔμμεση, πολιτιστικὴ ἴσως, ἀλλὰ χρονικὰ ἀσυνεχὴ σχέση μὲ τὴν ἐποχὴ ποὺ τὰ χρησιμοποιεῖ. Ὁ ἀρχιτέκτων, δουλεύει μὲ δεδομένες μορφὲς ἑνὸς μακρινοῦ παρελθόντος καὶ κατὰ συνέπεια εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ *ἐπιλέγει* καὶ νὰ *συναρμολογεῖ* ἀντὶ νὰ *μετουσιώνει* καὶ νὰ *«μεταφράζει»* (χωρὶς τὴν παρεμβολὴ ἑνὸς τέτοιου μέσου) κτιριολογικὰ προγράμματα σὲ νέες μορφές. Ἔτσι βρίσκεται σὲ μιὰ ἐξωτερική, δευτερογενὴ σχέση μὲ ἐκεῖνο ποὺ λέμε πρωτότυπη ἀρχιτεκτονικὴ δημιουργία. Ἐδῶ βέβαια θὰ πρέπει νὰ διαστείλουμε τὸ μορφολογικὸ «δάνειο» ἀπὸ τὴν ἔμπνευση ποὺ μπορεῖ ἕνας ἀρχιτέκτων νὰ βρεῖ στὴν κλασικὴ ἢ σὲ κάθε ἱστορικὴ ἀρχιτεκτονική. Σὰν παραδειγματικὴ ἀντίθεση πρὸς τοὺς νεοκλασικιστὲς ἀρχιτέκτονες θὰ μποροῦσε νὰ ἀναφερθεῖ ἡ σχέση τοῦ Le Corbusier μὲ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ ἀρχαιότητα καὶ ἡ ἐπίδραση ποὺ εἶχε στὸ ἔργο του «τὸ μάθημα τοῦ Παρθενώνα καὶ τῆς Ρώμης».

Ἡ «ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἀνάμνησης» καὶ ὁ «νεοκλασικισμὸς» τῶν δικτατοριῶν εἶναι - πέρα ἀπὸ κάθε ἄλλη σκοπιμότητα, θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ - μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ χωρὶς δύναμη καὶ προοπτική. Ἡ αἰτία βρίσκεται σ' ἐκεῖνο ποὺ εἶπε ἕνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους ἱστορικοὺς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὸν καιρό μας, ὁ Sir Nikolaus Pevsner, ἀναφερόμενος στὸν «ἱστορισμὸ» γενικά: «Φυσικὰ ἡ ἐπανάληψη τεχνοτροπιῶν τοῦ παρελθόντος εἶναι ἕνα δεῖγμα ἀδυναμίας: ἡ

ἀνεξάρτητη σκέψη καὶ τὸ αἴσθημα λογίζονται (ἐδῶ) λιγότερο ἀπὸ τὴν ἐκλογὴ τοῦ (ἱστορικοῦ) προτύπου...» (35). Κι ἄν τοῦτο σὰν κρίση γιὰ ὅλους τοὺς «ἱστορισμοὺς» γενικὰ εἶναι ἴσως σκληρὸ καὶ ἀπόλυτο (36), γιὰ τὶς δικτατορίες φαίνεται νὰ ἰσχύει χωρὶς ἐπιφύλαξη, ἀφοῦ τὸ πάγιο χαρακτηριστικό τους εἶναι ἀκριβῶς νὰ καταδιώκουν κάθε ἀνεξάρτητη σκέψη καὶ ἐλεύθερη δημιουργία.

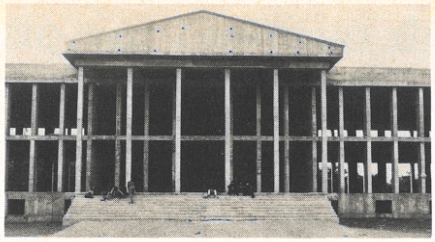

30

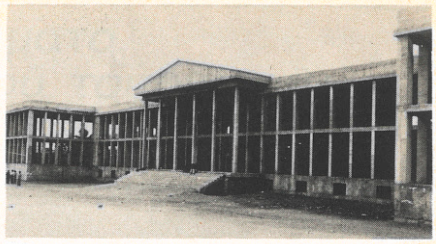

30

31

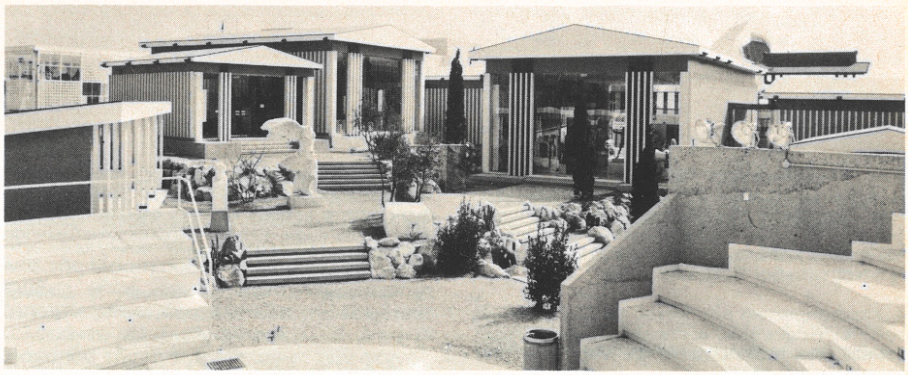

32

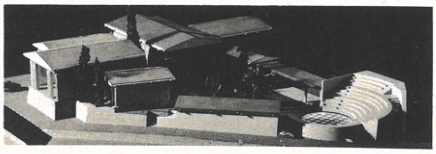

33

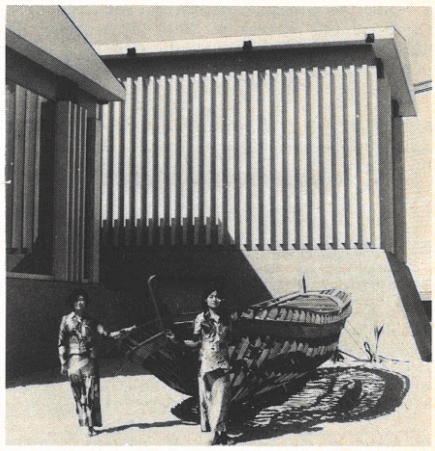

34

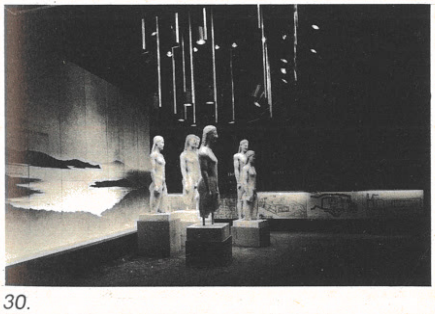

35

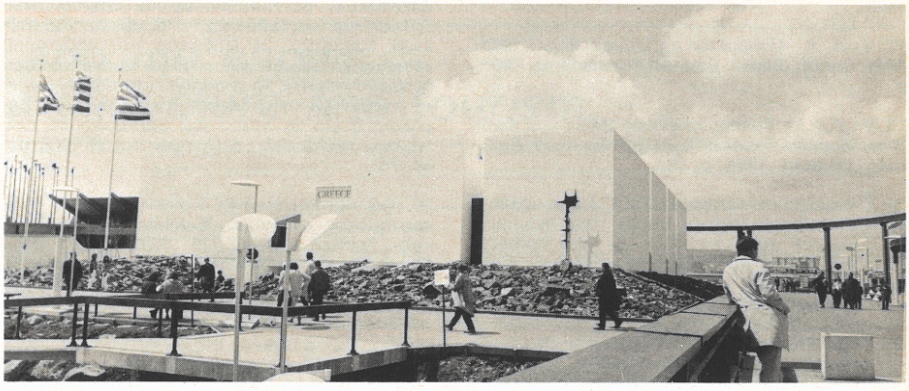

36

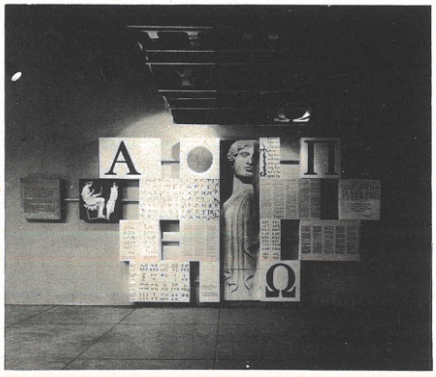

37

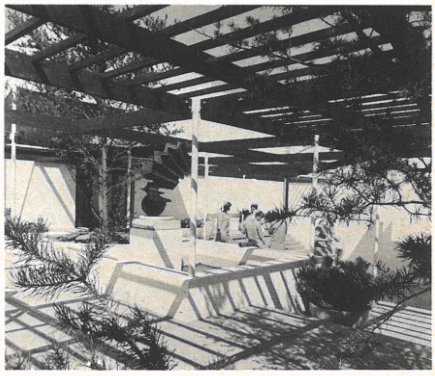

Ὑποσημειώσεις

1. Pevsner, N. *Europäische Architektur,* München, 1957, p. 627 ff.

2. Vogt, A.M. *Der Kugelbau um 1800 und die heutige Architektur,* Zürich, 1962, p. 13 ff.

3. Ὁ Ledoux καὶ ὁ Boullée μποροῦν νὰ θεωρη-

30.
Τὸ Μουσεῖο Πασσᾶ, Ἀθήνα. Τὸ ἡμιτελὲς ἀκόμα «νεοκλασικὸ» κτίσμα, δεῖγμα ἀρχιτεκτονικῆς τῆς χουντικῆς ἐπταετίας.

31.
Τὸ ἑλληνικὸ περίπτερο στὴ Διεθνὴ Ἔκθεση τῆς Ὀζάκα, 1970. «Ναόσχημα» κτίσματα σὲ μιὰ ἀδύναμη κτιριολογικὴ καὶ μορφολογικὴ σύνθεση ἐκπροσώπησαν τὰ «5000 χρόνια συνεχοῦς καὶ ἐνιαίου πολιτισμοῦ» τῆς ἱστορίας μας στὴ μακρινὴ Ἰαπωνία (ἀρχιτέκτονες Π. Σακελλάριος - Ἱπ. Παπαηλιόπουλος). Μερικὴ ὄψη.

32.
Τὸ ἑλληνικὸ περίπτερο στὴ Διεθνὴ Ἔκθεση τῆς Ὀζάκα, 1970. Ἀετώματα καὶ περιγράμματα ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ναοῦ χαρακτηρίζουν τὴ μορφολογία τῶν ἐκθεσιακῶν αὐτῶν χώρων, ἐνῶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ σύνθεση καὶ ἔκφραση εἶναι προβληματικὴ. Συγκρότημα «ναόσχημων» ἀποθηκῶν; Μακέτα.

33.
Τὸ ἑλληνικὸ περίπτερο στὴ Διεθνὴ Ἔκθεση τῆς Ὀζάκα, 1970. Τὰ «νεοκλασικὰ» κτίσματα τῆς «χουντικῆς» ἐπταετίας το-

ποθετοῦνται σὲ βάσεις μέ ἀδιάρθρωτη, «σκληρὴ» ἐπιφάνεια ἀπὸ σφυρηλατημένο σκυρόδεμα. Μερικὴ ὄψη.

34-37.
Τὸ ἑλληνικὸ περίπτερο στὴ Διεθνὴ Ἔκθεση τοῦ Μοντρεάλ, 1967. Ἁπλὴ ἀλλὰ στιβαρὴ γραμμὴ τῶν ὄγκων. Ἁδρὸ ἐπιβάλλει τὴν «ἑλληνικότητά» του χωρὶς νὰ καταφεύγει σὲ κλασικιστικὰ μοτίβα (ἀρχιτέκτονες καθηγητὴς Ι. Λιάπης - Ν. Χρυσόπουλος).

30.
Passa Museum in Athens. This incomplete ''neo-classical'' building is a representative example of the ''junta'' architecture.

31.
The Greek pavilion in Ozaka International Exhibition, 1970 (architects P. Sakellarios-H. Papailiopoulos). Partial view.

32.
The Greek pavilion in Ozaka International Exhibition, 1970. Model.

33.
The Greek pavilion in Ozaka International Exhibition, 1970. Partial view.

34-37.
The Greek pavilion in Montreal International Exhibition, 1967 (architects prof. J. Liapis and N. Chryssopoulos).

θοῦν οἱ «ἐφευρέτες» τῶν κτισμάτων πάνω σὲ «pilotis». Πρβλ. Vogt, A.M. *Ibid*, p. 28 καὶ Vogt, A.M. *Boullées, Newton-Denkmal*, Birkhäuser, 1969, p. 95, ὅπου δημοσιεύονται φωτογραφίες καὶ σχέδια κατοικιῶν καὶ ἄλλων κτισμάτων τῆς «ἐπαναστατικῆς» ἀρχιτεκτονικῆς.

4. Χαρακτηριστικὰ μοτίβα τοῦ Le Corbusier καὶ τοῦ F.L. Wright ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἀρχιτεκτόνων. Γιὰ παραδείγματα βλ. Vogt, A.M. *Der Kugelbau*, pp. 28/29.

5. "Οπως τὸ ἐμπορικὸ περίπτερο τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως στὸ Παρίσι τὸ 1927 (ἀρχιτέκτων: M. Korgjev). Βλ. σχετικὰ Vogt, A.M. *Russische und französische Revolutions-Architektur, 1917, 1789*, DuMont, 1974, p. 97, fig. 32a.

6. Σχέδια τοῦ J.J. Leonidov γιὰ τὸ Ἰνστιτοῦτο Λένιν στὴ Μόσχα, 1927, βλ. Vogt, A.M. *Ibid*, p. 94, fig. 28a.

7. Vogt, A.M. *Ibid*, p. 232.

8. *Ibid*, p. 84.

9. Pevsner, N. *Op. cit.*, p. 627.

10. Kopp, A. *Town and Revolution, Soviet Architecture and City Planning 1917-1935*, London, 1970, p. 229 καὶ Whittick, A. *European Architecture in the 20th Century*, Plymouth, 1974, p. 487 ff.

11. Kopp, A. *Op. cit.*, figs. 188, 190-191, 192-193 καὶ Vogt, A.M. *Russische*, p. 98, fig. 33a,b καὶ 34a,b.

12. Teut, A. *Architektur im Dritten Reich 1933-1945*, Berlin: Ullstein Bauwelt Fundamente, 1967, p. 13.

13. Vogt, A.M. *Revolutions-Architektur und Nazi-Klassizismus*, Festschrift ARGO für Kurt Badt, Köln: DuMont, 1974, p. 362.

14. Σημειώνουμε πρόχειρα: Teut, A. *Architektur im Dritten Reich 1933-45*, Berlin, 1967, Whittick, A. *European Architecture in the 20th Century*, Plymouth, 1974 καὶ κυρίως Part IV: Political Determinism and Classical Monumentality 1930-40, ὅπου σκιαγραφεῖται ἡ νεοκλασικιστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας, τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας, τῆς σοβιετικῆς Ρωσίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Σκανδιναβίας, Ὁλλανδίας καὶ Ἑλβετίας, καὶ τέλος Hinz, B. *Die Malerei im deutschen Faschismus*, München, 1974, ὅπου δημοσιεύεται καὶ ἐκτενὴς βιβλιογραφία.

15. Τὸ Συνέδριο τῶν C.I.A.M. πραγματοποιήθηκε στοὺς χώρους τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου.

16. Ὁ λόγος αὐτὸς τοῦ A. Ὀρλάνδου δημοσιεύεται ὁλόκληρος, μαζὶ μὲ τὰ πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου, στὰ *Τεχνικὰ Χρονικά*, 15/10-15/11/1933, σ. 1002.

17. Πρόλογος τοῦ προέδρου τοῦ Τ.Ε.Ε. Α. Δημητρακοπούλου στὸ *Τὰ νέα σχολικὰ κτίρια*, ἀρ. 21, Ἀθῆναι: Τ.Ε.Ε., 1938.

18. "Οπως εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μὲ πληροφορήσει ὁ καθηγητὴς Ι. Δεσποτόπουλος, ἱδρυτικὸ μέλος τῆς ἑλληνικῆς ὁμάδας C.I.A.M. καὶ μελετητὴς τῶν πολεοδομικῶν αὐτῶν σχεδίων.

19. Ἐνδεικτικὰ εἶναι τὰ τεύχη τῶν *Τεχνικῶν Χρονικῶν* 1932, 1933, 1934 καὶ 1935, ὅπου ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ βρεῖ φωτογραφικὸ καὶ ἄλλο ὑλικὸ γύρω ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ κίνηση καὶ παραγωγὴ τῆς περιόδου.

20. Κιτσίκης, N. «Τὸ ἐν Ἀθήναις IV Διεθνὲς Συνέδριον τῆς Νέας Ἀρχιτεκτονικῆς», *Τεχνικὰ Χρονικά*, 15/7/1933, ἀρ. 38, σ. 693.

21. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διαμάχη γύρω ἀπὸ τὶς ἰδέες καὶ τὰ ἔργα τῶν C.I.A.M. μεταξὺ τοῦ Π. Καραντινοῦ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ τῶν Κυπρ. Μπίρη καὶ Β. Κασσάνδρα ἀπὸ τὴν ἄλλη, ποὺ δημοσιεύεται στὰ *Τεχνικὰ Χρονικὰ* 15/3/1935, σ. 340 ff καὶ 15/5/1935, σ. 537/8.

22. Κασσάνδρας, Β. «Ἐρνέστος Τσίλλερ», *Τεχνικὰ Χρονικά*, 15/2/1939, σ. 125.

23. Τὸ νεοκλασικὸ μέγαρο τοῦ Ε. Τσίλλερ στὴν ὁδὸ Πανεπιστημίου, ὅπου σήμερα φιλοξενεῖται ὁ "Αρειος Πάγος (ἀρχικὰ οἰκία Ε. Σλῆμαν).

24. Κασσάνδρας, Β. *Op. cit.*, σ. 127/8.

25. Λεζίνας, Γ. «Ἡ σύγχρονος Ἀρχιτεκτονική», *Τεχνικὰ Χρονικά*, 1-15/12/1939, σ. 638.

26. *Ibid.*

27. «Τὰ βραβευθέντα σχέδια διὰ τὸ ἑλληνικὸν περίπτερον εἰς τὴν διεθνῆ ἔκθεσιν Παρισίων», *Τεχνικὰ Χρονικά*, 15/3-1/4/1937, σ. 232 ff, ὅπου δημοσιεύονται σχέδια καὶ φωτογραφίες τοῦ α΄ βραβείου (ἀρχιτέκτων Δ. Ζούλιας), β΄ βραβείου (ἀρχιτέκτων Δ. Τριποδάκης, καὶ ἀρχιτέκτονες Γρέκας καὶ Χατζηδάκης), γ΄ βραβείου (ἀρχιτέκτων Μεταξᾶς). Ἡ ἐπίδραση τοῦ ναζιστικοῦ νεοκλασικισμοῦ μπορεῖ εὔκολα νὰ διαπιστωθεῖ, ἂν ὁ ἀναγνώστης τὰ συγκρίνει μεταξὺ ἄλλων μὲ τὰ σχέδια γιὰ τὴ χιτλερικὴ καγκελαρία στὸ Βερολίνο ἢ γιὰ τὸ κτίριο τοῦ Süd-Bahnhof, ποὺ δημοσιεύονται στὸ *Der Spiegel*, No. 38/1968, pp. 68, 76.

28. «Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς διαγωνισμὸς τοῦ συγκροτήματος Διεθνοῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης», *Τεχνικὰ Χρονικά*, 1/8/1938, σ. 700 ff, ὅπου δημοσιεύονται οἱ μελέτες τῶν ἀρχιτεκτόνων Π. Καπερώνη (α΄ βραβεῖο), Ν. Ἀραχωβίτη (β΄ βραβεῖο) καὶ Γ. καὶ Δ. Δημητριάδη (γ΄ βραβεῖο) μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ ψευδώνυμο «4η Αὐγούστου».

29. Πέρα ἀπὸ τοὺς πολυπληθεῖς τόμους τοῦ *Πιστεύω*, ἄρθρα καὶ ὁμιλίες τῶν προπαγανδιστῶν τοῦ καθεστῶτος Γ. Γεωργαλᾶ, Θ. Παπακωνσταντίνου, Σ. Κωνσταντόπουλου κἄ.

30. Προκηρύξεις τοῦ «Τάματος» 1969, 1971 καὶ εἰδικότερα ἡ τελευταία τοῦ τρίτου διαγωνισμοῦ 1973, ἄρθρ. 6, παραγρ. 6.

31. Σακελλάριος, Π. - Παπαηλιόπουλος, Ἰπ. «Τὸ ἑλληνικὸ Περίπτερο στὴν "Εκθεση τῆς Ὀζάκα», *Ἀρχιτεκτονική*, No. 80, 1970, Μάϊος - Ἰούνιος, σ. 46 ff, ὅπου δημοσιεύονται φωτογραφίες καὶ σχέδια, καθὼς καὶ μιὰ θεωρητικὴ θεμελίωση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἰδέας: «Μορφολογικὰ τὰ κτίσματα αὐτὰ δὲν ἀπέχουν τοῦ νὰ στηρίζωνται στοὺς ἀκατάλυτους κανόνες τοῦ μέτρου καὶ τῶν ἀναλογιῶν τῆς ἀνθρωπίνης κλίμακος. Τὰ ὑλικὰ ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴν κατασκευή τους προέρχονται ἀπὸ τὴ σύγχρονη δομική, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ παράδοση. Ἡ τοποθέτησή τους εἶναι τέτοια ποὺ νὰ θυμίζουν ἀρχαῖα ἱερὰ ἀλλὰ παράλληλα καὶ σύγχρονα ἑλληνικὰ οἰκοδομήματα...»

32. *Architectural Review*, No. 882, Aug. 1970, p. 125.

33. Vogt, A.M. *Russische*, p. 101 ff.

34. Praz, M. *On Neoclassicism*, London, 1972, p. 99 καὶ *Hellenische Poleis, Krise-Wandlung-Wirkung*, Elisabeth Charlotte Welskopf, (ed.). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974, vol. III, p. 1963 ff.

35. Pevsner, N. *Historismus und Bildende Kunst*, München 1965, pp. 116-117.

36. Μιὰ τέτοια καταδικαστικὴ ἀπόφαση γιὰ ὅλα γενικὰ τὰ κτίσματα τοῦ «ἱστορισμοῦ», ὅπου περιλαμβάνονται καὶ ὅλοι οἱ «νεοκλασικισμοί», εἶναι αὐτονόητο πὼς καὶ σκληρὴ καὶ ἀπόλυτη εἶναι. Σκληρή, γιατὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἱστορικοῦ μορφολογικοῦ προτύπου ἀφαιρεῖ βέβαια de facto τὴν πρωτογενὴ πρωτοτυπία, δὲν σημαίνει ὅμως αὐτόματα καὶ τὴν κατάργηση τῆς πρωτοτυπίας σ' ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο, ἐκεῖνο, ἂς τὸ ὀνομάσουμε, μιᾶς δευτερογενοῦς μορφολογίας μὲ ἀξιώσεις, ποὺ ἔχει δώσει ἀριστουργήματα στὸ εἶδος της. Ἀπόλυτη ἐπίσης, γιατὶ εἶναι μιὰ θεώρηση ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τῆς «μοντέρνας» ἀρχιτεκτονικῆς, ἡ ὁποία στὴν ἐπαναστατικὴ της περίοδο τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰώνα μας ἦταν φυσικὸ νὰ δεῖ τὸν «ἱστορισμὸ» σὰν κύρια αἰτία ἑνὸς στείρου ἀκαδημαϊσμοῦ χωρὶς δημιουργικότητα. Σήμερα ξέρουμε πὼς τὰ πράγματα δὲν μποροῦν νὰ ἑρμηνευτοῦν ἔτσι ἁπλὰ καὶ μονοσήμαντα. "Αν ἡ παραπάνω κρίση καὶ ἑρμηνεία μπορεῖ νὰ ἰσχύσει γιὰ τὴν ἐξωτερική της ἐμφάνιση, ἄλλες πλευρὲς καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτῆς, ὅπως ὀργάνωση, κατασκευή, ὑλικὰ καὶ λειτουργικὴ δομή, σὰν παράμετροι τοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοτεχνικοῦ συστήματος ποὺ τὶς περιέχει, προσφέρουν ἄλλα κριτήρια «πίσω ἀπὸ τὴν πρόσοψη», τὰ ὁποῖα θέτουν τὸ πρόβλημα τῆς ἑρμηνείας σὲ μιὰ νέα, ἀντικειμενικότερη βάση.

Πηγὲς εἰκόνων

1-5: Vogt, A.M. *Boullées, Newton-Denkmal*, Basel: Birkhäuser, 1969.

6: Le Corbusier - Jeanneret, Pierre. *Oevre Compléte de 1910-1929*, Zurich, 1956.

7,8,10,12: Vogt, A.M. *Russische und französische Revolutions-Architektur, 1917, 1789*, DuMont, 1974.

9: Afanasjew, K. *Ideen-Projekte-Bauten, Sowjetische Architektur 1917/1932.*

11,13: Kopp, A. *Ville et révolution*, 1967.

14,15: Vogt, A.M. *Revolutions-Architektur und Nazi-Klassizismus*, Festschrift ARGO, Köln.

16,28: Teut, Anna. *Architektur im Dritten Reich, 1933-45.*

17-19, 24-27: *Τεχνικὰ Χρονικά*, 1933-1938.

20-23: *Τὰ Νέα Σχολικὰ Κτήρια*, Ἀθήνα: Τ.Ε.Ε., 1937.

Σκηνογραφικὲς πόλεις καὶ ζωντανὰ θεάματα. Μιὰ θεώρηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τοῦ τουρισμοῦ

τοῦ καθηγητοῦ Wayne Attoe, University of Wisconsin-Milwaukee

Ἡ θαυμαστὴ ἔλλειψη βάθους ποὺ παρουσιάζουν μερικὰ κτίρια, τὸ στήσιμο ὁρισμένων πόλεων καὶ μιὰ τάση θεατρικότητας στὴ συμπεριφορὰ μερικῶν ἀνθρώπων ἐνισχύουν τὴν ἄποψη ὅτι ὁ κόσμος θὰ μποροῦσε ἄνετα νὰ εἶναι ἕνα θέατρο. Πράγματι στήνουμε θεατρικὲς σκηνές, κάνουμε πρόβες καὶ παίζουμε ρόλους, ἐκτελοῦμε κάποιο νούμερο, ἀπαγγέλλουμε μονολόγους, κάνουμε ἐμφανίσεις καὶ ἐξόδους. (Καὶ οἱ κοινωνιολόγοι μᾶς λένε πὼς αὐτὸ ἀκριβῶς γίνεται.) Σὰν τουρίστες ταξιδεύουμε σὲ μακρινὰ μέρη καὶ μὲ σημαντικὰ ἔξοδα γιὰ νὰ γίνουμε θεατὲς τῆς ζωῆς ἄλλων ἀνθρώπων. (Ὁ τουρισμὸς εἶναι τὸ σπουδαιότερο εἶδος στὸ διεθνὲς ἐμπόριο.)

Ἂν τὸ δραματουργικὸ σχῆμα μεταφορᾶς (ὅπως ὀνομάζεται) εἶναι κατάλληλο γιὰ νὰ χαρακτηρίσουμε τὶς πόλεις καὶ τοὺς ἐπισκέπτες τους, ἴσως οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ πολεοδόμοι θὰ ἔπρεπε νὰ σκεφτοῦν πιὸ σοβαρὰ τὴν ἐργασία τους σὰν στήσιμο σκηνῆς καὶ δημιουργία ψευδαισθήσεων. Μποροῦμε, ἄραγε, σχεδιάζοντας γιὰ τὸν τουρισμό, νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴ μεταφορὰ «ἡ ζωὴ εἶναι ἕνα θέατρο» γιὰ νὰ βοηθήσουμε στὴν ἐπίλυση τυπικῶν προβλημάτων ποὺ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τουριστικὲς πόλεις; Θὰ βοηθοῦσε, π.χ., νὰ βροῦμε ποῦ ἀκριβῶς εἶναι τὸ προσκήνιο στὴ Μύκονο; Ἢ ἂν οἱ τουρίστες ποὺ μόλις ἔφθασαν εἶναι θεατές, ἠθοποιοὶ ἢ καὶ τὰ δύο; Ἔχει ἀρχίσει ἡ παράσταση στὸ Deerfield τῆς Μασαχουσέτης ἢ ἀκόμα γίνονται πρόβες; (Πῶς «κλείνει» μιὰ παράσταση;) Χρησιμοποιοῦν ὅλοι στὴ Central City τοῦ Κολοράντο τὸ ἴδιο σενάριο;

Ὁ σκοπὸς τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν φαινομένων μὲ μιὰ τέτοια «μεταφορὰ» εἶναι διπλός: νὰ προτείνουμε μιὰ νέα ἀντιμετώπιση γνώριμων φαινομένων βλέποντάς τα κάτω ἀπὸ νέο πρίσμα καὶ νὰ ἀναπτύξουμε ἕνα νέο μέσο δράσεως γιὰ τὸ μέλλον. Ἴσως ὅ,τι θεωροῦμε «ἀληθινὸ» γύρω μας δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα παρὰ ἕνα θεατρικὸ τέχνασμα, ὁπότε στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ μποροῦσαμε ὅπως καὶ οἱ σκηνογράφοι νὰ εἴμαστε ψυχροὶ ὑπολογιστές, ὅταν ὀργανώνουμε τὸ φυσικὸ περιβάλλον γιὰ νὰ στεγάσει τὶς ἀνθρώπινες δραστηριότητες. Ἴσως μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀτέλειες τῶν σχεδίων κατὰ τὸ παρελθὸν νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀποτυχίας τους νὰ ἑρμηνεύσουν ὅλα τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῶν «ζωντανῶν θεαμάτων». Π.χ. ὑπῆρξε μιὰ τάση μεταξὺ τῶν σκηνογράφων νὰ ὑπολογίζουν τὰ σκηνικὰ καὶ τοὺς ἠθοποιοὺς καὶ νὰ ἀγνοοῦν τὸ ἀκροατήριο καὶ τὰ σενάρια.

1.
Sebastian Serlio, «Σκηνικὸ γιὰ μιὰ κωμωδία», «The Second Book of Architecture», 1545.

1.
Sebastian Serlio, "Setting for a Comedy", "The Second Book of Architecture", 1545.

1

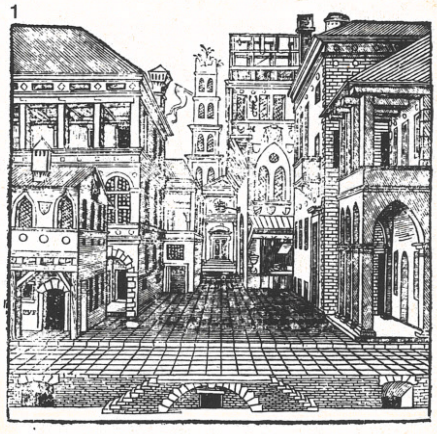

Scenographic towns and life shows. An interpretation of architecture and tourism

by Prof. Wayne Attoe

There is a wonderful flatness about some buildings, a staginess about some towns, and a rehearsed quality in some behaviour that suggest the world may very well *be* a stage. We do set stages, rehearse and play roles, do numbers (deliver asides), make entrances and exits. (Certainly this is what social scientists tell us is going on.) As tourists we travel great distances and at considerable expense to be spectators for other people's life shows. (Tourism is the largest item in world trade.)

If the dramaturgical metaphor (as it is called) is apt in characterizing towns and visitors to them, perhaps designers and planners should think more deliberately about their work as setting the stage and as creating illusions. Can we in planning for tourism use the life-is-a-stage metaphor to help resolve typical problems associated with tourist towns?

The purpose of looking at phenomena with such a metaphor in hand is dual: to gain a new perspective on familiar phenomena by seeing them in a new context, and to develop a tool for acting (sic) in the future. Perhaps what we have taken to be "real" around us is in fact a contrivance of theatre, in which case we might as well be as coldly calculating as set designers when we make physical environments to support and enhance actions. Perhaps some of the shortcomings of designs and plans in the past are the result of failing to account for all ingredients of "life shows". For example, there has been a tendency among designers to be concerned with sets and actors, but to ignore audiences and scripts.

Our excursion through scenographic towns and life shows begins with a quick look at the basic paraphernalia of stage setting: flats and sets. Next we look at scripts and at some stage set towns, and then at the problem of audience participation. Finally, at the tourist as actor. Of course, towns are not stage sets. Towns are nothing but what we choose to see them as. The metaphorical method is useful in helping us see the familiar with a freshened vision and, hopefully, in bringing us closer to understanding situations in the environment which otherwise seem like elusive problems.

What towns like Mykonos, Marken, Solvang, Central City and others make clear is the need to think about some towns in a new way. Some towns are simply not "real", yet that does not make them illegitimate. The fact of a million visitors to Solvang each year (a town of 2,800 population), a million and a half to Central City (population 230), a quarter million to Amana, Iowa, etc. seems reason enough to talk about tourist towns as a category of town with unique characteristics and needs. We need not view such towns as places that by a fluke of history or geography have too many non-residents, but should view them in their own right, as environmental playgrounds with live-in attendants.

Ἡ περιδιάβασή μας στὶς σκηνογραφικὲς πόλεις καὶ τὰ ζωντανὰ θεάματα (1) θὰ ἀρχίσει μὲ μιὰ γρήγορη ματιὰ στὰ βασικὰ ἐξαρτήματα τοῦ σκηνικοῦ: τὰ πανὼ καὶ τὰ σύνολα. Ἔπειτα θὰ ἐξετάσουμε τὰ σενάρια καὶ μερικὲς πόλεις στημένες θεατρικά, καθὼς καὶ τὸ πρόβλημα τῆς συμμετοχῆς τοῦ κοινοῦ. Στὸ τέλος θὰ δοῦμε τὸν τουρίστα σὰν ἠθοποιό.

Σκηνικά: πανὼ

Ἡ ἔλλειψη βάθους σὲ μερικὰ κτίρια, ἡ αἴσθηση ὅτι δὲν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ μιὰ πρόσοψη βαμμένη ἢ παστωμένη, καὶ ἡ ἐντύπωση ὅτι τὸ ἀστικὸ περιβάλλον εἶναι μιὰ συλλογὴ ἀπὸ τέτοια παστώματα ἐπιβεβαιώνονται σ' ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Δὲν εἶναι τὸ καταφύγιο ἢ ἡ «στέγη» ποὺ βλέπουμε στὰ κτίρια, ἀλλὰ ἡ γεμάτη σημασία καὶ μηνύματα κραυγαλέα «διακόσμηση» στὴν πρόσοψη (2), (εἰκ. 2).

Σκηνικά: σύνολα

Στὸ Σικάγο, τὸ 1893, μποροῦσε κανεὶς νὰ ἐπισκεφτεῖ τὴν Ἰάβα, τὸ Κάϊρο, τὴν Τυνησία, τὴ Βιέννη, τὴ Λαπωνία, τὴν Ἰρλανδία καὶ τὴν Ἀρκτική, ὅλα σ' ἕνα μοναδικὸ ἀπόγευμα. Χιλιάδες ἄνθρωποι τὸ ἔκαναν. Ἐπισκέπτονταν τοὺς «παραδοσιακοὺς δρόμους», μιὰ ἐπινόηση τοῦ 19ου αἰώνα ποὺ σὲ πολλὰ σημεῖα μοιάζει μὲ τὶς τουριστικὲς πόλεις τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ἀπὸ τὸ 1886, ποὺ ἔγινε ἡ Ἀποικιακὴ καὶ Ἰνδικὴ Ἔκθεση στὸ Λονδίνο, οἱ περισσότερες σημαντικὲς ἐκθέσεις πρόσφεραν γιὰ διασκέδαση ἀπομιμήσεις δρόμων ὅπου ὁ ἐπισκέπτης μποροῦσε νὰ περιπλανιέται ἀνάμεσα σὲ ρομαντικὰ ἐπεισόδια τῆς ἀστικῆς ζωῆς ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμο. Τὰ κτίρια εἶχαν ἀρχιτεκτονικὴ ἀκρίβεια, ἀλλὰ ἡ ὁλικὴ ἐντύπωση τῶν «παραδοσιακῶν δρόμων» ἦταν ρομαντικὴ καὶ ἐκτὸς πραγματικότητας. Δὲν γίνονταν ἐγκλήματα, δὲν ὑπῆρχε φτώχεια, μόλυνση τῆς ἀτμόσφαιρας, ζητιάνοι, ὑπῆρχαν μόνο εὐτυχισμένοι ἄνθρωποι μιμούμενοι ἔθιμα πραγματικὰ καὶ φανταστικά. Αὐτοὶ οἱ δρόμοι ἀπεικόνιζαν τὴ ζωὴ στὴν πόλη ὄχι ὅπως ἦταν, ἀλλὰ ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι.

Μὲ τὴ συχνή τους ἐμφάνιση καὶ δημοτικότητα στὶς ἐκθέσεις, οἱ «παραδοσιακοὶ δρόμοι» τονίζουν τὴ γοητεία ποὺ ἀσκεῖ ἐπάνω μας τὸ θέατρο τῆς ζωῆς, μιὰ γοητεία ποὺ τώρα ἱκανοποιεῖται μὲ «πραγματικά» σκηνικὰ ἀντὶ γιὰ τὶς τεχνητὲς κατασκευὲς τῶν πανηγυριῶν. Τὸ 1905 στὴν ἔκθεση τῆς Λιέγης στὸ Βέλγιο, π.χ., τὸ παλαιὸ τμῆμα τῆς Λιέγης ἦταν αὐτὸ τὸ ἴδιο μιὰ ἔκθεση. Καὶ σήμερα, οἱ μονοήμερες ἐκδρομὲς ποὺ ὀργανώνονται στὶς μεγάλες πόλεις ἱκανοποιοῦν τὴν ἴδια ἀνάγκη. Ἀπὸ τὸ Ἀμστερνταμ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐπισκεφθεῖ τὶς λαογραφικὰ σκηνογραφικὲς πόλεις Marken καὶ Vollendam· ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τὶς νησιώτικες πόλεις τῆς Ὕδρας καὶ τοῦ Πόρου· ἀπὸ τὸ Λονδίνο τὴ μεσαιωνικὴ πόλη Lavenham καὶ τὰ πολυάριθμα χωριὰ Cotswold· ἀπὸ τὴ Βοστώνη τῆς Μασαχουσέτης τὸ ἀναστηλωμένο Plimouth Plantation καὶ τὸ χωριὸ Old Sturbridge κ.ο.κ.

Ἡ σύγχρονη ἐκδοχὴ τοῦ «παραδοσιακοῦ δρόμου» στὸ Disneyland καὶ στὸ Disney World εἶναι κάπως διαφορετικὴ ἀπὸ τὶς παλαιότερες. Ὁ κεντρικὸς δρόμος τοῦ Disney δὲν χρησιμοποιεῖ πιὸ προηγμένες μεθόδους γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὴν πραγματικότητα στὰ σκηνικὰ ἢ στὴ δράση· ὑπάρχουν βέβαια μερικοὶ πωλητὲς μὲ κοστούμια τῆς ἐποχῆς καὶ μερικὰ τραμ ποὺ σέρνονται ἀπὸ ἄλογα, ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι καθόλου πειστικὰ μέσα στοὺς ἑκατοντάδες ἐπισκέπτες ποὺ κυκλοφοροῦν ντυμένοι μὲ σόρτς, jeans καὶ φορέματα πλάζ. Ἀντὶ γιὰ ρεαλισμό, ὁ κεντρικὸς δρόμος προσφέρει κάτι ἄλλο. Ἀντὶ νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ ἀκρίβεια καὶ αὐθεντικότητα, ἐκφράζει ἕνα ἐνδιαφέρον γιὰ μιὰ ἐξιδανικευμένη εἰκόνα τῆς «πόλεως». Δὲν εἶναι πραγματικὸς δρόμος, ἀλλὰ μιὰ φαντασία, ἡ ἀποσταγμένη οὐσία μιᾶς μικρῆς ἀμερικανικῆς πόλεως γύρω στὸν 19ο αἰώνα. Δὲν εἶναι ἕνα σκηνικὸ γιὰ τὴν «πραγματική» ζωή, ἀλλὰ γιὰ κορίτσια μὲ μακριὰ φορέματα ποὺ τραγουδοῦν τραγούδια ἀπὸ κάποιο ἐλαφρὸ μουσικοχορευτικὸ ἔργο.

Αὐτὸς ὁ κεντρικὸς δρόμος εἶναι, στὴν πραγματικότητα, πολὺ πιὸ πετυχημένος ἴσως ἀπὸ αὐθεντικὰ ἀντίγραφα, καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαπίστωση πρέπει νὰ πάρουν ἕνα μάθημα οἱ ἀρχιτέκτονες. «Φτιάξαμε κάθε τοῦβλο καὶ πέτρα καὶ λάμπα γκαζιοῦ κατὰ τρία ὄγδοα μικρότερα ἀπὸ τὸ πραγματικὸ μέγεθος,» εἶπε ὁ Walt Disney. «Αὐτὸ κοστίζει περισσότερο, ἀλλὰ ὁ δρόμος ἔγινε παιχνίδι καὶ ἡ φαντασία μπορεῖ νὰ παίζει πιὸ ἐλεύθερα μὲ ἕνα παιχνίδι. Ἔπειτα οἱ ἄνθρωποι προτιμοῦν νὰ πιστεύουν ὅτι κατὰ κάποιο τρόπο ὁ κόσμος τους εἶναι κάπως σοβαρότερος ἀπὸ ὅ,τι ἦταν στὴν ἐποχὴ τῶν πατεράδων τους» (3), (εἰκ. 12-14).

2.
Saul Steinberg, ἀπὸ τὸ «The Catalogue», Κλήβελαντ: World, 1962.

3.
Πρόσοψη, Malaga, Ἱσπανία.

4.
Σπίτι στὸ Δυτικὸ Χόλλυγουντ, Καλιφόρνια.

5.
Σπίτι στὸ Δυτικὸ Χόλλυγουντ, Καλιφόρνια.

6.
Ξενοδοχεῖο Pequop, Elko, Νεβάδα.

7.
Ὑποκατάστημα τῆς Security Marine Bank, Madison, Οὐισκόνσιν.

8.
Ὑποκατάστημα τῆς Security Marine Bank, Madison, Οὐισκόνσιν (ἔχει κατεδαφιστεῖ).

9.
Ἐσωτερικό, «Παλαιὰ Βιέννη», «The Columbian Gallery», Σικάγο: Werner Co., 1894.

10.
«Ὁ βασιλεὺς Bull, ἀρχηγὸς τῶν Λαπώνων», «The Columbian Gallery», Σικάγο: Werner Co., 1894. Φωτογραφικὰ δικαιώματα: B.L. Snow, 1893.

11.
«Αἰγυπτιακὸς γάμος», James W. καὶ Daniel B. Shepp: «Shepp's World's Fair Photographed», Σικάγο: Globe Bible, 1893. Συγγραφικὰ δικαιώματα: World's Columbian Exposition.

12-14.
Κεντρικὸς δρόμος, Disneyland, Anaheim, Καλιφόρνια.

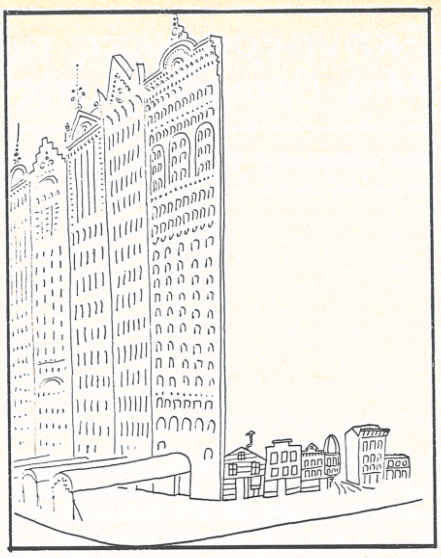

2

3

2.
Saul Steinberg, from "The Catalogue", Cleveland: World, 1962.

3.
Facade, Malaga, Spain.

4.
House in West Hollywood, California.

5.
House in West Hollywood, California.

6.
Hotel Pequop, Elko, Nevada.

7.
Branch office, Security Marine Bank, Madison, Wisconsin.

8.
Branch office, Security Marine Bank, Madison, Wisconsin, now demolished.

9.
Interior, "Old Vienna", "The Columbian Gallery", Chicago: Werner Co., 1894.

10.
"King Bull, Chief of the Laplanders", "The Columbian Gallery", Chicago: Werner Co., 1894. Photo copyright: 1893, B.L. Snow.

11.
"Egyptian Wedding", James W. and Daniel B. Shepp: "Shepp's World's Fair Photographed", Chicago: Globe Bible, 1893. Copyright: World's Columbian Exposition.

12-14.
Main Street, Disneyland, Anaheim, California.

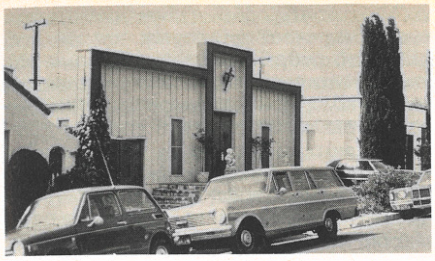

4

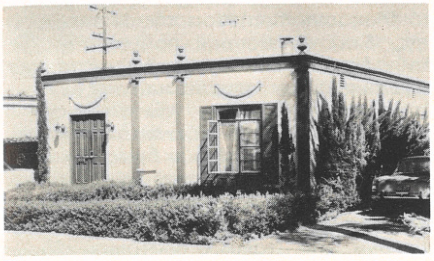

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

Ἡ κατασκευὴ τῶν «σκηνογραφικῶν» δρόμων δὲν ἔχει περιοριστεῖ στὸν ἐφήμερο, ψεύτικο κόσμο τῶν πανηγυριῶν καὶ τῶν λούνα-πάρκ, ἂν καὶ αὐτὰ μᾶς δίνουν ἴσως τὸ καλύτερο παράδειγμα γιὰ τὶς δυνατότητες ποὺ ὑπάρχουν. Τὸ στήσιμο σκηνικῶν ἀποτελεῖ καὶ μιὰ δραστηριότητα «ἀληθινῆς ζωῆς».

Τὸ 1810, π.χ., ἡ νέα αὐτοκράτειρα Μαρία-Λουίζα ἐπρόκειτο νὰ κάνει τὴ θριαμβευτική της εἴσοδο στὸ Παρίσι. Ἐπειδὴ ἡ Ἀψίδα τοῦ Θριάμβου ἀπὸ ὅπου ἐπρόκειτο νὰ περάσει ἡ πομπὴ δὲν εἶχε ἀκόμη τελειώσει, ὁ ἀρχιτέκτων Chalgrin μιμήθηκε μιὰ τελειωμένη ἐκδοχὴ τοῦ μνημείου μὲ γύψο, ξύλο καὶ καναβάτσο.

Ἡ κατασκευὴ σκηνικῶν ἀποτελεῖ ἕνα πολὺ οὐσιαστικὸ μέρος τῆς πολεοδομίας καὶ ὁ σκηνικὸς χῶρος ποὺ οἱ ἀρχιτέκτονες συνήθως θέλουν νὰ στήσουν εἶναι ἕνας χῶρος μὲ ποικιλία καὶ ζωντάνια, ἕνας «τόπος» ὅπου «συμβαίνουν» γεγονότα. Καὶ αὐτὸ συνέβη 150 χρόνια πρίν, ὅταν ὁ John Nash συνέλαβε τὴν ἰδέα τῆς νέας Regent Street στὸ Λονδίνο σὰν ἕνα μέρος ἐπιδείξεως τοῦ καλοῦ κόσμου, ὅπου θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ βλέπει τοὺς ἄλλους καὶ νὰ τὸν βλέπουν (εἰκ. 15).

Τὸ ἴδιο συμβαίνει τώρα στὸ Nicollet Mall (Μιννεάπολη, Μιννεσότα). «Ὅλη ἡ μικροαρχιτεκτονικὴ καὶ ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν δρόμων (στέγαστρα λεωφορείων, κιόσκια, πάγκοι, προστατευτικὰ ἐμπόδια, ρεῖθρα, πλακοστρώσεις, γλάστρες, στύλοι φωτισμοῦ, βρύσες, σήματα τροχαίας, καλάθια ἀχρήστων) εἶναι ἴδια γιὰ ὅλο τὸ μῆκος τῶν ὀκτὼ τετραγώνων. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ποικιλία, μὲ «ἰδιαίτερα γεγονότα» ὅπως τὸ ταχυδρομεῖο μὲ αὐτοεξυπηρέτηση καὶ ἀρκετὰ συντριβάνια μὲ μοναδικὸ χαρακτήρα. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ εἰδικὰ στοιχεῖα μὲ λιγότερο σταθερὴ μορφή - ἔγινε μιὰ παράσταση Σουηδῶν χορευτῶν καὶ στὴν πρόσφατη περίοδο τῶν Χριστουγέννων ὑπῆρχαν ἑορταστικὲς σημαῖες πάνω σὲ κάθε στύλο φωτισμοῦ, ὅπως ἐπίσης καὶ ζωγραφικὲς τῶν μαθητῶν τοῦ γυμνασίου στὰ κιόσκια. Ἐκεῖνος (ὁ Lawrence Halprin, ἀρχιτέκτων τοπίου) ἤθελε νὰ ἔχει ὁ δρόμος χαρακτήρα ἀστικό, ἐξευγενισμένο, κομψὸ - ὄχι προαστιακό... Ἤθελε νὰ συμμετέχει ὁ κόσμος - νὰ ὑπάρχουν μέρη γιὰ νὰ κάθεται κανείς, ἀντικείμενα τέχνης γιὰ νὰ τὰ χαρεῖ...» (4).

Κατὰ τὸν Halprin ἕνας παράγοντας τῆς δημιουργίας ἑνὸς ζωντανοῦ δρόμου εἶναι αὐτὸ ποὺ ὀνομάζει «χορογράφηση» τῆς συμπεριφορᾶς, ὁπότε σ' αὐτὸ παρατηροῦμε μιὰ ἀκόμα ἔνδειξη τοῦ πόσο κατάλληλο εἶναι τὸ δραματουργικὸ σχῆμα μεταφορᾶς στὴ μελέτη τῆς πολεοδομίας (5).

Σκηνικά: Ἐπὶ τόπου δράση

Τὰ πανώ, εἴτε ἀνεξάρτητα εἴτε πολλὰ μαζὶ σὲ σύνολα, ἔχουν περιορισμένο ἀποτέλεσμα σὰν πειστικὰ σκηνικά. Τὸ τέχνασμα ἀναγνωρίζεται πολὺ εὔκολα. Γιὰ νὰ εἶναι κανεὶς πιὸ πειστικὸς χρειάζεται ἕνα τριδιάστατο σκηνικὸ στὸν χῶρο, ὅπου ἡ διακόσμηση διαπερνᾶ καὶ διαχέεται στοὺς ἐπιμέρους χώρους, δημιουργώντας ἕνα συνεπὲς καὶ συγκροτημένο περιβάλλον. Ὁ πιὸ ἁπλὸς τρόπος γιὰ νὰ τὸ κατορθώσει κανεὶς αὐτὸ δὲν εἶναι νὰ χρησιμοποιήσει καινούριες κατασκευές, ἀλλὰ νὰ ἀπαλλοτριώσει τὰ ἤδη ὑπάρχοντα σκηνικά. Ἕνας ἄλλος τρόπος εἶναι ἡ συγκέντρωση πολλῶν σκηνικῶν στὸ ἴδιο μέρος.

Δύο πόλεις τῆς Καλιφόρνιας ἔχουν ἀπαλλοτριωθεῖ. Ἡ Calico ἦταν μιὰ πόλη μὲ ὀρυχεῖα στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, στὴν πλαγιὰ ἑνὸς βουνοῦ ποὺ δέσποζε πάνω ἀπὸ τὴν ἔρημο Mojave. Γύρω στὸ 1930 εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ καὶ ἄρχισε νὰ προσελκύει τοὺς κυνηγοὺς ἀναμνηστικῶν ἀντικειμένων. Ἕνα σχέδιο ποὺ καταστρώθηκε τὸ 1947 γιὰ νὰ ἀξιοποιήσει τὸ δυναμικὸ τῆς πόλεως σὰν κέντρου ἀναψυχῆς - ὥστε νὰ ἱκανοποιηθεῖ ἡ ὁποιαδήποτε ἀνάγκη ποὺ κάνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ τριγυρίζουν μέσα σὲ μιὰ ἐγκαταλειμμένη πόλη - ἀπέτυχε. Μιὰ ἄλλη ἑταιρία ἀναψυχῆς, ἡ Knotts Berry Farm, τὴν ἀγόρασε τὸ 1951, ἐλπίζοντας νὰ διατηρήσει ὅ,τι ἀπέμεινε καὶ νὰ κάνει μερικὲς ἀναστηλώσεις: «ὥστε νὰ μεταφέρει πιστὰ αὐτὸ τὸ δραστήριο κέντρο ὀρυχείων στὴν κατάσταση ποὺ ἦταν γύρω στὸ 1880». Καὶ ἡ δεύτερη προσπάθεια ἀπέτυχε, ὁπότε τὸ 1963 ἡ περιοχὴ τῆς πόλεως μετατράπηκε σὲ πάρκο ἀπὸ τὴ νομαρχία τοῦ San Bernardino. Ἀπὸ τότε ἡ ἀναστήλωση τῆς πόλεως ἔχει προχωρήσει καὶ οἱ θεατὲς καθημερινὰ περπατοῦν μέσα στὴν πόλη κυττάζοντας αὐθεντικὰ κτίρια καὶ ἀντίγραφά τους (εἰκ. 16).

Ἡ Columbia τῆς Καλιφόρνιας, στὴν περιοχὴ ὀρυχείων χρυσοῦ στοὺς πρόποδες τῆς Sierra Nevada, ἔγινε ἐπίσης πάρκο. Ὕστερα ἀπὸ τὴ μελέτη ἑνὸς ἀριθμοῦ ἀπὸ ἐγκαταλειμμένες πόλεις τῆς περιοχῆς, ἔγινε ἡ ἐπιλογή της σὰν περιοχῆς ἱστορικῆς σημασίας καὶ τὰ ἐγκαίνιά της ἔγιναν τὸ 1945.

Ἡ ταυτόχρονη προετοιμασία ἑνὸς σχεδίου γιὰ νὰ κατευθύνει τὴν ἀνάπτυξη δείχνει πόσο σημαντικὸς θεωρήθηκε ὁ ἔλεγχος τῆς παραστάσεως ποὺ θὰ ἔδινε ἡ πόλη. Χωρὶς ἕνα σχέδιο ποὺ θὰ «πάγωνε» τὴν πόλη σὰν κάποιο πίνακα τοῦ 19ου αἰώνα, ἡ Columbia κινδύνευε νὰ μὴ *μοιάσει* μὲ ὅ,τι θὰ ἔπρεπε νὰ μοιάζει μιὰ πόλη χρυσωρύχων, δηλαδὴ νὰ μὴν ἱκανοποιήσει τὶς προσδοκίες τῶν ἐπισκεπτῶν.

Ὅταν ἡ ἀπαλλοτρίωση τῶν σκηνικῶν μιᾶς πόλεως δὲν εἶναι δυνατή, ἡ συγκέντρωσή τους σ' ἕνα μέρος μπορεῖ νὰ εἶναι. Στὸ Ὑπαίθριο Ὁλλανδικὸ Μουσεῖο κοντὰ στὴν Arnhem, στὸ χωριὸ Old Sturbridge τῆς Μασαχουσέτης, στὸ Clophenburg τῆς Γερμανίας, στὸ Λαογραφικὸ Μουσεῖο τῆς Νορβηγίας κοντὰ στὸ Ὄσλο (γιὰ νὰ ὀνομάσουμε μερικά), ἔχουν συγκεντρωθεῖ κτίρια ἀπὸ τὴ γύρω περιοχὴ καὶ σχηματίζουν μορφὲς παραπλήσιες τῶν πόλεων. Σὰν τόποι διασκεδάσεως αὐτὰ τὰ ὑπαίθρια μουσεῖα συνήθως ἀποτυγχάνουν, γιατὶ δὲν γίνεται συστηματικὴ προσπάθεια γιὰ νὰ διαμορφωθοῦν σκηνογραφικά. Ἡ βασική τους ἀποστολὴ φαίνεται συνήθως ὅτι εἶναι ἡ μόρφωση, μὲ τὸ κάθε κτίριο νὰ λειτουργεῖ σὰν μάθημα. Ἀλλὰ σὰν σύνολα δὲν μᾶς πείθουν.

Σενάρια

Πόλεις σὰν τὶς Calico καὶ Columbia, οἱ ὁποῖες εἶναι στὴν πραγματικότητα ἐγκαταλειμμένες σκηνογραφίες ἀπὸ τὶς παραστάσεις τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰώνα, μποροῦν ἐπίσης νὰ χαρακτηριστοῦν σὰν ζωντανοὶ πίνακες (tableaux vivants), «ζωντανὲς εἰκόνες» τοῦ θεάτρου τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα. Στοὺς ζωντανοὺς πίνακες οἱ ἄνθρωποι ποζάρουν μιμούμενοι περίφημους πίνακες ζωγραφικῆς, σὰν νὰ λέμε δίνοντας ζωὴ στὰ χρώματα καὶ τὸν μουσαμά.

«Οἱ ζωντανοὶ πίνακες ποὺ μᾶς περιγράφει ἐδῶ ὁ Goethe τακτοποιοῦνταν πίσω ἀπὸ τὴν κουρτίνα, ἡ ὁποία τραβιέται μόνο ὅταν εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἀποκαλυφθοῦν στὰ ἔκπληκτα μάτια τῶν θεατῶν. Ἀπευθύνονται στὴ στοιχειώδη ἱκανότητα ποὺ ἔχει ὁ καθένας μας νὰ ἐκτιμήσει τὸν βαθμὸ ὁμοιότητας μὲ τὸ πρωτότυπο. Παρόλα αὐτά, πίσω ἀπὸ τὴν ἀφελὴ παρόρμηση τῶν θεατῶν νὰ φωνάξουν «Κύττα, πόσο μοιάζει!» βρίσκεται μιὰ ἀσυναίσθητη, περίεργη καὶ λίγο ἐνοχλητικὴ αἴσθηση ἀνασφάλειας μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸ παιχνίδι μεταξὺ αὐταπάτης καὶ πραγματικότητας» (6).

Στὶς τουριστικὲς πόλεις, τὸ ἰσοδύναμο τῶν ζωντανῶν πινάκων εἶναι τὸ πάγωμα τῆς ζωῆς ποὺ κάποτε ἐνδεχομένως ὑπῆρχε. Ὁ ἱστὸς τῆς πόλεως εἶναι γεμάτος ἀπὸ κόσμο· ὄχι ἀπὸ ἠθοποιοὺς καὶ ρόλους ἀλλὰ ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ ποζάρουν σὰν ἀγγειοπλάστες ἢ κηροποιοὶ ἤ, πιὸ συχνά, σὰν κοῦκλες σ' ἕνα ὀδοντιατρεῖο ἢ σ' ἕνα παντοπωλεῖο. Οἱ ζωντανοὶ πίνακες εἶναι στὴν καλύτερη περίπτωση μιὰ ζεστὴ ζωγραφική, μιὰ δύσκαμπτη εἰκόνα ζωῆς, καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη ὑπάρχουν περιορισμοί.

Μιὰ πιὸ ἔντονη προσπάθεια νὰ ἀναζωογονηθεῖ τὸ σκηνικὸ συναντοῦμε σὲ μέρη σὰν τὸ Colonial Williamsburg τῆς Βιρτζίνια, ἢ τὸ Plimouth Plantation τῆς Μασαχουσέτης. Ἐκεῖ, οἱ ἠθοποιοί, ποὺ τοὺς ἀποκαλοῦν ἑρμηνευτές, ἀκολουθοῦν βασικοὺς τρόπους συμπεριφορᾶς καὶ παίζουν ρόλους σὰν τοῦ ράφτη, τοῦ φούρναρη ἢ παιδιῶν ποὺ λὲν τὰ κάλαντα τὰ Χριστούγεννα κά, ἐγκαταλείπουν ὅμως τὸν ρόλο τους γιὰ νὰ ἀπαντήσουν σὲ ἐρωτήσεις καὶ παρατηρήσεις τῶν ἐπισκεπτῶν. Κάνοντας αὐτὸ ἀκολουθοῦν τὴ συνταγὴ τῆς commedia dell' arte, ἰταλικοῦ θεατρικοῦ εἴδους τοῦ 18ου αἰώνα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο οἱ ἠθοποιοὶ ἀκολουθοῦσαν καθορισμένα σενάρια καὶ ἔπαιζαν καθορισμένους ρόλους ἀρχηγοῦ, ἐνζενύ, ὑπηρέτη, τοῦ Pantalone καὶ τοῦ Pulcinella, ἀλλὰ αὐτοσχεδίαζαν τὶς λεπτομέρειες κάνοντας ἔτσι κάθε παράσταση, ἂν καὶ προκαθορισμένη, ζωντανή (εἰκ. 18).

Ἡ συμμετοχὴ τῶν μεγάλων στὸ παίξιμο ρόλων προτείνεται ἐπίσης στὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Jean Genet, *Τὸ μπαλκόνι*, στὸ πρόσφατο κινηματογραφικὸ ἔργο «Δυτικὸς κόσμος», καὶ ὅπως μαθαίνουμε τώρα γίνεται πραγματικότητα στὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἀμερικὴ μὲ τὴ μορφὴ τῶν «μεθοριακῶν χωριῶν» ὅπου μπορεῖ κανεὶς νὰ γίνει κάουμπόης ἢ Ἰνδιάνος γιὰ μιὰ μέρα. Μιὰ πιὸ σεμνὴ ἐκδοχὴ τοῦ ἴδιου πράγματος συναντοῦμε στὴν Ἀγγλία μὲ τὴ μορφὴ τῶν «μεσαιωνικῶν συμποσίων» σὲ πραγματικὰ κάστρα καὶ μὲ ἠθοποιοὺς ποὺ παίζουν ρόλους βασιλιᾶ καὶ βασίλισσας, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἔχουν προσκαλέσει τὸν ἐπισκέπτη σὲ δεῖπνο.

Ζωντανὰ θεάματα

Μέχρι τώρα στὴν ἐπισκόπησή μας γιὰ τὶς σκηνογραφικὲς πόλεις ἔχουμε δεῖ μόνο τὰ πιὸ ἐπίπλαστα καὶ σκηνογραφικὰ παραδείγματα ποὺ φαίνεται νὰ εἶναι πιθανά. Τώρα θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ αὐθεντικές, «πραγματικὰ» κατοικημένες, θεατρικὰ διαμορφωμένες πόλεις καὶ θὰ ἐξετάσουμε τὰ προβλήματα ποὺ προκύπτουν ὅταν οἱ ἄνθρωποι ποὺ ζοῦν μιὰ «πραγματικὴ» ζωὴ πρέπει νὰ συναγωνιστοῦν μὲ τὸ ἀκροατήριο γιὰ ἕνα χῶρο στὴ σκηνή. Σὲ περιοχὲς ἀνάλογες μὲ τὸ Williamsburg, τὸ Old Sturbridge Village, τὴν Calico καὶ τὴν Columbia δὲν ὑπάρχει αὐτὸ τὸ πρόβλημα, γιατὶ οἱ ἠθοποιοὶ ἐκεῖ - ἐφόσον εἶναι ἠθοποιοὶ καὶ ὄχι αὐτόματα - πληρώνονται γιὰ νὰ ἐνοχλοῦνται ἀπὸ τὸ ἀκροατήριο ποὺ χώνει τὴ μύτη του στὰ σκηνικὰ ποὺ δὲν εἶναι παρὰ τὰ σπίτια τους καὶ οἱ κῆποι τους.

Πῶς μποροῦμε νὰ σχεδιάσουμε καὶ νὰ προγραμματίσουμε ἕνα θέαμα καθημερινῆς ζωῆς καὶ ταυτόχρονα νὰ ἱκανοποιήσουμε τὴ νόμιμη ἐπιθυμία τοῦ ἀκροατηρίου (τουρίστες) νὰ βλέπει τὶ συμβαίνει; Τὸ πρόβλημα εἶναι σημαντικὸ γιατὶ ὁ τουρισμὸς ὅλο καὶ περισσότερο ἐμποδίζεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων ποὺ δὲν θέλουν νὰ παρατηροῦνται σὰν ἠθοποιοὶ καὶ θέλουν ἁπλῶς νὰ συνεχίσουν τοὺς αὐτοσχεδιασμοὺς στὴ ζωή τους.

Ὑπάρχουν δύο βασικὲς μέθοδοι νὰ ἐπηρεάσει κανεὶς τὰ ἀποτελέσματα τοῦ τουρισμοῦ πάνω σὲ μιὰ πόλη καὶ μέσα στὰ πλαίσια αὐτῶν τῶν μεθόδων ὑπάρχουν πολλὲς εἰδικὲς τεχνικές. Ἡ *ἀποφυγὴ* εἶναι

τὸ πιὸ προφανὲς μέσο, ἂν καὶ συνήθως δὲν ἔχουμε στὴ δικαιοδοσία μας τόσες δυνατότητες ἐλέγχου τῆς καταστάσεως γιὰ νὰ δράσουμε ἀποτελεσματικὰ μὲ αὐτὴ τὴ μέθοδο. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ γεωγραφία ἀποφασίζουν συνήθως ποιὲς πόλεις θὰ ἀνθίσουν σὰν τουριστικὰ κέντρα.

Μιὰ μέθοδος ἀποφυγῆς εἶναι προφανῶς νὰ κρατήσουμε τὴν πόλη μακριὰ ἀπὸ πιθανὰ ἀκροατήρια. Ἡ Lavenham στὴν Ἀγγλία, «τὸ πιὸ τέλειο παράδειγμα μιᾶς μικρῆς μεσαιωνικῆς πόλεως στὴν ἀνατολικὴ Ἀγγλία», ἔκανε αὐτὸ γιὰ χρόνια (εἰκ. 21). Ἀφοῦ κατέρρευσε τὸ ἐμπόριο μαλλιοῦ ποὺ ἦταν καὶ ὁ κύριος οἰκονομικός της πόρος, ἔμεινε οὐσιαστικὰ ἀνέπαφη γιὰ μερικὲς ἑκατοντάδες χρόνια. Δὲν ὑπέφερε ἀπὸ ἀνάπτυξη γιατὶ ἦταν μακριὰ ἀπὸ τὰ βιομηχανικὰ κέντρα. Τώρα μόνο ἀπειλεῖται, ὅταν μὲ τὰ αὐτοκίνητα καὶ τὰ λεωφορεῖα μιὰ ἡμερήσια ἐκδρομὴ ἀπὸ τὸ Λονδίνο εἶναι εὔκολα πραγματοποιήσιμη. Ὁ τουρισμὸς θὰ μποροῦσε νὰ βλάψει τὴν

15

15.
«Regent Street», σχέδιο τοῦ Thomas H. Shepherd στὸ James Elmes: «Metropolitan Improvements», Λονδίνο 1827-31.

16.
Κεντρικὸς δρόμος, Calico, Καλιφόρνια.

17.
«Village», Ὑπαίθριο Μουσεῖο, Arnhem, Ὁλλανδία.

18.
Old Sturbridge Village, Μασαχουσέτη.

19.
Vollendam, Ὁλλανδία.

20.
Plimouth Plantation, Μασαχουσέτη.

21.
Lavenham, Ἀγγλία.

15.
"Regent Street", after a drawing by Thomas H. Shepherd, in James Elmes: "Metropolitan Improvements", London: 1827-31.

16.
Main Street, Calico, California.

17.
"Village", Netherlands Open Air Museum, Arnhem, Netherlands.

18.
Old Sturbridge Village, Massachusetts.

19.
Vollendam, Netherlands.

20.
Plimouth Plantation, Massachusetts.

21.
Lavenham, England.

16

17

18

19

20

21

καθημερινὴ παράσταση τῆς πόλεως.
Ἡ Lavenham ἐπίσης μειώνει τὴν ἐπίδραση τοῦ τουρισμοῦ ἀποφεύγοντας νὰ προσφέρει ἐξυπηρετήσεις. Ἕνα μόνον ἀκριβὸ ξενοδοχεῖο προσφέρει ὕπνο. Συνήθως, ὅμως, ἡ ἄρνηση προσφορᾶς τουριστικῶν ὑπηρεσιῶν δὲν ἀποτελεῖ μιὰ συνειδητὴ ἐκλογὴ καὶ οἱ περισσότερες πόλεις δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἐφαρμόσουν μιὰ τέτοια πολιτική, ἀκόμα κι ἂν ὑπῆρχε. Ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἀναμφίβολα θὰ κάνει τὴ Lavenham πιὸ ἄνετη γιὰ τοὺς τουρίστες ἂν ὑπάρξει μιὰ ἔρευνα ἀγορᾶς ποὺ νὰ δικαιολογεῖ τὶς ἐπενδύσεις. Ὑπάρχει μιὰ αἴσθηση ἀπειλῆς στὴ Lavenham· σὲ δέκα χρόνια μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἔχει «πεθάνει» (7).
Μιὰ ἄλλη μέθοδος γιὰ νὰ μειώσει κανεὶς τὴν ἐπίδραση τοῦ τουρισμοῦ εἶναι ὁ περιορισμὸς τῆς διαφημίσεως, ἀλλὰ πάλι δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ καθιερωθεῖ μιὰ τέτοια πολιτικὴ γιὰ τὴν πόλη στὸ σύνολό της. Μπορεῖ κανεὶς μόνο νὰ ἐλπίζει ὅτι αὐτοὶ ποὺ ἔχουν τὴν ἐξουσία στὰ χέρια τους δὲν χρειάζονται νὰ αὐξήσουν τὰ ἔσοδά τους καὶ ὅτι πράγματι ἐπιθυμοῦν νὰ ἀποφύγουν τὴν ἐξυπηρέτηση μιᾶς τουριστικῆς βιομηχανίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ κατάσταση στὸ Deerfield τῆς Μασαχουσέτης, ὅπου τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πόλεως εἶναι ἰδιοκτησία μὴ κερδοσκοπικῶν ὀργανισμῶν οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν τίποτα νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπισκεπτῶν.
Ὁ ἔλεγχος μᾶλλον παρὰ ἡ ἀποφυγὴ φαίνεται ἡ πιὸ ρεαλιστικὴ στρατηγική. Ὅπως εἴδαμε στὴν περίπτωση τοῦ Deerfield ἡ ἰδιοκτησία ὑπῆρξε τὸ κλειδὶ γιὰ τὸν ἔλεγχο τοῦ περιβάλλοντος τῆς πόλεως. Στὸ Deerfield τὸ ἕνα τρίτο τῆς ὅλης ἰδιοκτησίας ἀνήκει στὴν Ἀκαδημία τοῦ Deerfield, ἕνα ἰδιωτικὸ σχολεῖο, καὶ τὸ ἕνα τρίτο στὸ Ἵδρυμα Deerfield. Καὶ οἱ δύο μὴ κερδοσκοπικοὶ ὀργανισμοὶ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ διατήρηση τῆς πόλεως καί, λόγω τοῦ μεγέθους τῶν ἰδιοκτησιῶν τους, μποροῦν καὶ ἐπηρεάζουν τὴν ἀνάπτυξή της. Τὸ ὑπόλοιπο ποὺ εἶναι ἀτομικὴ ἰδιοκτησία δὲν ἀπειλεῖται ἀπὸ ἀκατάλληλη ἐξέλιξη γιατὶ οἱ κάτοικοι, σὰν κάτοικοι τῆς Νέας Ἀγγλίας, ἐκτιμοῦν τὴν κληρονομιὰ τῆς πόλεως. Τελικά, ἴσως καὶ τὸ πιὸ σημαντικό, εἶναι ὅτι ἡ Ἀκαδημία καὶ τὸ Ἵδρυμα ἔχουν σὰν πολιτικὴ νὰ ἀγοράζουν τὰ κτίρια ποὺ πωλοῦνται.
Ὁ κρατικὸς ἔλεγχος εἶναι μιὰ ἄλλη μέθοδος γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τάξεως στὶς σκηνογραφικὲς πόλεις. Εἴδαμε τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχο ποὺ ἀσκεῖται στὴν Calico καὶ τὴν Columbia τῆς Καλιφόρνιας, ὅπου οἱ πόλεις εἶναι παγωμένες σὰν ἀντικείμενα καὶ χωρὶς ζωντανὰ θεάματα. Ὁ ἔλεγχος τῶν «ἱστορικῶν περιοχῶν» εἶναι λιγότερο αὐστηρὸς καὶ χρησιμοποιεῖται ὅλο καὶ περισσότερο γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ χαρακτήρα μιᾶς πόλεως, ἐνῶ ταυτόχρονα ἐπιτρέπει τὶς ἀναπόφευκτες ἀλλαγὲς ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴ φθορά. Οἱ διατάξεις τῶν ἱστορικῶν περιοχῶν προστατεύουν τὸ σκηνικὸ ἐλέγχοντας τὶς τροποποιήσεις ποὺ γίνονται σ' αὐτό. Π.χ., ὅλες οἱ νέες κατασκευὲς καὶ οἱ κατεδαφίσεις πρέπει νὰ ἐγκρίνονται ἀπὸ ἕνα εἰδικὸ συμβούλιο.
Δυστυχῶς, οἱ διατάξεις γιὰ τὴν προστασία τῶν ἱστορικῶν περιοχῶν δὲν ἀσκοῦν ἔλεγχο στὸ ἀκροατήριο καὶ αὐτὸ δημιουργεῖ προβλήματα. Ἂν καὶ τὸ σκηνικὸ διατηρεῖται ἀνέπαφο, εἶναι δύσκολο νὰ ζήσεις σ' αὐτὸ μὲ χιλιάδες θεατὲς γύρω σου. Τὸ νησὶ Nantucket τῆς Μασαχουσέτης ἀποτελεῖ μιὰ τέτοια περίπτωση. Ὁλόκληρο τὸ νησὶ ἔχει χαρακτηριστεῖ σὰν ἱστορικὴ περιοχὴ καὶ ἀπὸ τὸ 1956 προστατεύεται ἀπὸ τὴν κρατικὴ νομοθεσία. Ἀλλὰ ἐνῶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον προστατεύεται, δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ ἐλεγχθοῦν τὰ πλήθη τὰ ὁποῖα τὸν Ἰούλιο καὶ τὸν Αὔγουστο τὸ κάνουν νὰ μοιάζει μὲ ὁτιδήποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ πόλη τοῦ 18ου αἰώνα ποὺ ζοῦσε ἀπὸ τὴν ἁλιεία τῆς φάλαινας.
Μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ὁ ἔλεγχος στὴ ζωὴ μιᾶς πόλεως καὶ στοὺς ἐπισκέπτες της δὲν χρειάζεται νὰ γίνεται φανερά, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ ἐπιβάλλεται ἀπὸ ἰσχυρὲς καὶ κοινὰ παραδεκτὲς ἀξίες. Τὰ ἑπτὰ χωριὰ τῆς Amana Colony στὴν Πολιτεία Iowa φαίνεται ὅτι προσφέρουν κατάλυμα σὲ 250.000 ἐπισκέπτες, ὅπως ἀναφέρεται, τὸν χρόνο χωρὶς ἰσχυρὸ ἐξωτερικὸ ἔλεγχο. Τὰ ἐμπορικὰ συμφέροντα ποὺ ἐξυπηρετοῦν τὴν τουριστικὴ βιομηχανία δὲν εἶνα ἀρκετὰ ἰσχυρά.
Αὐτὸ δὲν ἔγινε σὲ μιὰν ἄλλη κοινότητα ποὺ ἐπίσης ἱδρύθηκε ἀπὸ ἀνθρώπους μὲ κοινὲς ἀξίες, ἀποφασισμένους νὰ σχηματίσουν μιὰ κοινότητα ποὺ θὰ ἀποτελοῦσε ἔκφραση αὐτῶν τῶν ἀξιῶν. Ἡ Solvang, στὴν Καλιφόρνια, ἱδρύθηκε τὸ 1911 ἀπὸ Δανοὺς μετανάστες καὶ ἀπόγονους μεταναστῶν ποὺ ἐπιθυμοῦσαν νὰ ξαναδημιουργήσουν τὸν δανέζικο τρόπο ζωῆς στὴν Ἀμερική. Μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες φροντίδες τῶν ἱδρυτῶν ἦταν νὰ κτίσουν ἕνα σχολεῖο ποὺ θὰ δίδασκε τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν προγόνων. Ἡ πόλη ἄνθισε, ἂν καὶ δὲν ἔγινε ποτὲ τίποτα περισσότερο ἀπὸ μιὰ μικρὴ πόλη. Ἡ δανέζικη παράδοση συμβιβάστηκε μὲ τὶς ἀνάγκες τοῦ κλίματος τῆς Νότιας Καλιφόρνιας· ἐνῶ ἡ τροφή, τὰ μικρὰ ἔργα τέχνης καὶ τὰ φεστιβὰλ χαρακτηρίζονταν ἀπὸ τὸν παραδοσιακὸ τρόπο, τὰ κτίρια ἀντανακλοῦσαν τὶς σύγχρονες μορφὲς τῆς Καλιφόρνιας, ἕνα μεῖγμα μπάνγκαλοου καὶ ἱσπανικοῦ ἀποικιακοῦ ρυθμοῦ.
Ἡ δύναμη τῶν κοινῶν ἀξιῶν, τὸ ὄνειρο μιᾶς Μικρῆς Δανίας στὴν Ἀμερική, κράτησε μόνο δύο γενιές. Στὰ μέσα τοῦ αἰώνα ντόπιες καὶ ξένες ἐπιχειρήσεις κατάλαβαν τὴν ἐμπορικότητα τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρα καὶ ἄρχισαν νὰ στήνουν ἕνα σκηνικὸ γιὰ δανέζικο θέαμα. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι πὼς τὸ ἐμπορικὸ κέντρο τῆς πόλεως ἔχει περισσότερα κοινὰ σημεῖα μὲ τὸν κεντρικὸ δρόμο τῆς Disneyland παρὰ μὲ τὴ Δανία, μιὰ καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ συλλογὴ ψευτομεσαιωνικῶν ἀντὶ γιὰ ψεύτικων στιγμιότυπων τοῦ 19ου αἰώνα (εἰκ. 24, 25).
Ἡ μετάβαση τῆς Solvang ἀπὸ πόλη σὲ πόλη-παιχνίδι φαίνεται ὅτι ἔγινε βαθμιαία καὶ μὲ τάξη, δείχνοντας ὅτι εἶναι δυνατὸν μιὰ πόλη νὰ ἀντέξει τὴν ἀλλαγὴ ἀπὸ ἕνα εἶδος ζωντανοῦ θεάτρου σὲ ἕνα ὀργανωμένο «θέαμα». Ὅλοι οἱ κάτοικοι, ὅμως, δὲν εἶναι εὐτυχεῖς μὲ τὴν ἀλλαγὴ καὶ γι' αὐτὸ τὸν λόγο ἡ ἀνάπτυξη στὴ Solvang ἔχει ἐπικριθεῖ. Μερικοὶ ἄνθρωποι, ποὺ ὀνειρεύονταν μιὰ πιὸ δική τους, πιὸ εὐχάριστη παράσταση, ἔχουν ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν εἰσβολὴ τῶν πανώ, τοῦ σκηνικοῦ διάκοσμου, τῶν ξύλινων κατασκευῶν, τῶν κοστουμιῶν, καὶ περισσότερο ἀπὸ ὅλα τοῦ ἀκροατηρίου ποὺ κυριαρχεῖ στὴ σκηνὴ καὶ ἀνεβάζει τὶς τιμές. Τὸ 1969, σὲ μιὰ συνέντευξη, μερικοὶ κάτοικοι εἶπαν ὅτι ψώνιζαν ἀπὸ μιὰ γειτονικὴ πόλη γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴ σύγχυση, τὶς ὑψηλὲς τιμὲς καὶ τὸν ἀνταγωνισμὸ γιὰ μιὰ θέση σταθμεύσεως στὸ ἐμπορικὸ κέντρο τῆς Solvang (8).
Τὸ σύστημα τῶν ζωνῶν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ ρυθμίζει τὶς σχέσεις μεταξὺ ἀκροατηρίου καὶ ἠθοποιῶν σὲ μιὰ πόλη. Στὴ Vollendam καὶ τὴ Marken, δύο μικρὲς λαογραφικὲς πόλεις κοντὰ στὸ Ἀμστερνταμ, οἱ τουρίστες ἔχουν τὴν τάση νὰ συγκεντρώνονται στὸ λιμάνι καὶ σὲ μονοπάτια μεταξὺ τῶν ἀπομακρυσμένων χώρων σταθμεύσεως αὐτοκινήτων καὶ τοῦ λιμανιοῦ. Ἔτσι, ἡ ἐπίδραση τῶν τουριστῶν περιορίζεται σὲ ἀρκετὰ συγκεκριμένες περιοχὲς (9). Ἰδιαίτερα στὴ Vollendam ἔχει κανεὶς τὴν αἴσθηση ὅτι ἡ ζωὴ κυλᾶ μὲ τὸν κανονικό της ρυθμὸ στὰ παρασκήνια, πίσω ἀπὸ τὴν ὑψηλὰ ἐμπορικοποιημένη «ποδιὰ» κατὰ μῆκος τῆς ὄχθης (εἰκ. 26). Οἱ ἴδιες συνθῆκες φαίνεται ὅτι ἔχουν σώσει τὸ ζωντανὸ θέαμα σὲ μερικὲς ἑλληνικὲς νησιώτικες πόλεις. Ὅλοι οἱ ταξιδιῶτες φθάνουν σ' ἕνα σημεῖο - μὲ κρουαζιερόπλοια - καὶ οἱ μικρὲς στάσεις ποὺ ἐπιτρέπονται στὶς περισσότερες κρουαζιέρες δὲν δίνουν τὸν χρόνο στοὺς τουρίστες νὰ προχωρήσουν πέρα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν καταστημάτων ἀναμνηστικῶν εἰδῶν καὶ τὰ ὑπαίθρια καφενεῖα (εἰκ. 27). Αὐτὸς ὁ φυσικὸς διαχωρισμὸς σὲ ζῶνες μπορεῖ νὰ σταθεροποιηθεῖ σὲ τέτοιου εἴδους πόλεις μὲ διατάξεις ποὺ νὰ δημιουργοῦν «κύρια» καὶ «πίσω» σκηνή, καθὼς ἐπίσης «εἰσόδους σκηνῆς» καὶ «κύριες εἰσόδους».
Μιὰ ἀποτελεσματικὴ τεχνικὴ γιὰ νὰ μειώσει κανεὶς τὴν αἴσθηση παρεμβάσεως εἶναι ὁ προγραμματισμὸς ὄχι τῶν παραστάσεων ἀλλὰ τῶν ὡρῶν λειτουργίας. Μιὰ ἄλλη εἶναι νὰ περιορίσει κανεὶς τὰ μέσα διακινήσεως καὶ ἐξυπηρετήσεως τοῦ κοινοῦ. Ξαναγυρνώντας στὴ μεταφορά μας, γιὰ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν παρέμβαση τοῦ ἀκροατηρίου στὰ καθημερινὰ ζωντανὰ θεάματα, μποροῦμε νὰ ρωτήσουμε: «ποιοὶ βρίσκονται στὴ μιὰ καὶ ποιοὶ στὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ προσκηνίου; Πόσοι, πότε καὶ πόσο συχνά;»

Ἡ προβολὴ τοῦ τουρισμοῦ σὰν ζωντανοῦ θεάματος

Ἀπὸ ὅλες τὶς ἐρμηνεῖες γιὰ τὶς τουριστικὲς πόλεις ποὺ δώσαμε παραπάνω καὶ ἀπὸ ὅλες τὶς μεθόδους γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς προστασίας μιᾶς πόλεως ἀπὸ τὸν τουρισμὸ ποὺ ἤδη σημειώσαμε, τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὁ τουρίστας εἶναι ἕνας ξένος. Σὲ κάθε περίπτωση ἀντιμετωπίζεται σὰν νὰ ἀπειλεῖ κάτι πολὺ σπουδαῖο, δηλαδὴ τὸ καθημερινὸ ζωντανὸ θέαμα. Αὐτὴ ἡ θεώρηση τοῦ τουρίστα σὰν ἡδονοβλεψία, σὰν παρείσακτου, σὰν μὴ-πραγματικοῦ, σὰν ἐξαιρούμενου ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ζωή, σὰν ἐκτὸς τόπου, σὰν μὴ-ἠθοποιοῦ, εἶναι περίεργη, γιατὶ μέρη ὅπως ἡ Marken, ἡ Solvang καὶ ἡ Central City δείχνουν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Σὲ τέτοια μέρη ὁ τουρίστας εἶναι σὰν στὸ «σπίτι του» καὶ γίνεται ἀποδεκτὸς σὰν τουρίστας. Πρέπει κανεὶς νὰ συμπεράνει ὅτι ἡ Marken, ἡ Solvang, ὁ κεντρικὸς δρόμος τοῦ Disneyland καὶ ἡ Central City εἶναι πόλεις ποὺ δὲν ἐξυπηρετοῦν τὰ ἐγχώρια ζωντανὰ θεάματα ἀλλὰ τὸν τουρισμό. Οἱ τουρίστες ἀνήκουν στὸν τόπο. Οἱ τουρίστες, ἐπίσης, εἶναι καὶ οἱ ἠθοποιοί.
Ἴσως ἡ θεώρηση τοῦ τουρίστα σὰν ξένου, σὰν μή-ἠθοποιοῦ, ἦταν δυνατὴ τὸν 18ο αἰώνα, ὅταν τὸ νὰ βλέπει κανεὶς τουρίστες ἦταν κάτι σπάνιο. Ἀλλὰ στὰ τέλη τοῦ 20οῦ αἰώνα πρέπει νὰ ἀρχίσουμε νὰ παραδεχόμαστε ὅτι οἱ τουρίστες δὲν ἀποτελοῦν ἐξαίρεση ἀλλὰ μιὰ ὑποκουλτούρα μὲ ἀνάγκες, εἰδικὴ συμπεριφορὰ καὶ τρόπους θεωρήσεως ποὺ εἶναι μοναδικοί. (Ὁ μόνιμος πληθυσμὸς τοῦ Λονδίνου εἶναι περίπου ὁ ἴδιος μὲ τοὺς ἐπισκέπτες του κάθε χρόνο.) Αὐτὸ ποὺ κάνει τοὺς τουρίστες διαφορετικοὺς ἀπὸ τὶς ἄλλες ὑποκουλτοῦρες εἶναι τὸ ὅτι κοινὸς παρονομαστής τους δὲν εἶναι ἡ καταγωγή τους ἢ τὸ περιβάλλον τους, ἀλλὰ τὸ ὅτι ἐκείνη τὴ στιγμὴ δὲν εἶναι μισθωτοί, καθὼς καὶ τὸ ὅτι ἔχουν σὰν βασικὸ σκοπό τους ἕνα εἶδος ἀναπαύσεως ἀπὸ τοὺς ἄλλους ρόλους καὶ τὶς ὑποκουλτοῦρες στὶς ὁποῖες ἀνήκουν. Οἱ τουριστικὲς πόλεις μᾶς προσφέρουν τὴν εὐκαιρία νὰ διασκεδάσουμε καὶ νὰ γίνουμε κάτι ποὺ ἀλλιῶς δὲν θὰ μπορούσαμε.
Γιὰ νὰ εἴμαστε τίμιοι μὲ τὸν τουρίστα πρέπει νὰ ἀρχίσουμε νὰ τὸν βλέπουμε καὶ

νὰ σχεδιάζουμε γι' αὐτὸν θεωρώντας τον ὄχι σὰν παρείσακτο, ἢ ἀκόμη σὰν κάποιον ποὺ ἀνήκει στὸ ἀκροατήριο, ἀλλὰ σὰν ἠθοποιό. Ἡ Marken, ἡ Μύκονος καὶ ἡ Solvang εἶναι τόποι ἀναψυχῆς, ὄχι πόλεις μὲ ἐθνικὸ χαρακτήρα. Οἱ ἀνάγκες τῶν τουριστῶν θὰ πρέπει νὰ προηγοῦνται ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῶν κατοίκων. Οἱ εἰκόνες τῶν πόλεων δὲν θὰ πρέπει νὰ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὰ ἀρχαϊκὰ κτίρια ἢ τοὺς ψαράδες ποὺ ἐπιδιορθώνουν τὰ δίκτυα τους, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν θόρυβο τῶν τουριστῶν ὅταν βυθίζονται σὲ ὀνειροπολήσεις, ὅταν κάνουν πρόβες γιὰ νέους ρόλους ποὺ θὰ παίξουν στὴν πατρίδα τους, ὅταν ἐκδηλώνουν τὰ συναισθήματά τους, ὅταν δοκιμάζουν τὴ φυγὴ καὶ ὅταν δημιουργοῦν τὶς ἀναμνήσεις ποὺ θὰ τοὺς προσφέρουν ἀργότερα στιγμὲς ἀνακουφίσεως στὸν «πραγματικό» κόσμο.

"Οταν μιὰ πόλη γίνεται τόπος ἀναψυχῆς, αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο μπορεῖ κανεὶς νὰ λυπᾶται δὲν εἶναι τὸ ὅτι ἔχει ὑποστεῖ ἕνα εἶδος «παρακμῆς» ἢ «βιασμοῦ», ἀλλὰ τὸ ὅτι σὲ μερικοὺς ντόπιους δὲν δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ διαλέξουν ὅταν ἔγινε ἡ μετάβασή της ἀπὸ πόλη μὲ «ἐθνικὸ χαρακτήρα» σὲ πόλη «τουριστική». Οἱ ἄνθρωποι ὑποχρεώνονται πιὰ νὰ ζήσουν σὲ μιὰ ξένη σκηνή. (Σημειῶστε ὅτι μὲ τὸ νὰ εἶναι ἀκριβῶς ξένη γίνεται μιὰ σκηνὴ χρήσιμη γιὰ μᾶς σὰν τουρίστες, ἄλλο ἂν στὸ καθημερινὸ θέατρο τῆς ζωῆς μας ἀπαιτοῦμε δυνατότητα προβλέψεως καὶ ἐλέγχου.) Μερικοὶ κάτοικοι μποροῦν καὶ ἀλλάζουν τὸ σενάριο ἀπὸ «ἐθνικό» σὲ «ὁδηγοῦ ἠθοποιοῦ» ἢ σὲ «πωλητῆ» χωρὶς δυσκολία καὶ μὲ μιὰ φανερὴ ἱκανοποίηση. Ἡ μικρὴ κυρία στὴ Marken ποὺ κερδίζει τὸ ψωμί της παριστάνοντας μιὰ 'Ολλανδὴ κυρία μὲ ἐθνικὴ ἐνδυμασία γιὰ τοὺς φωτογράφους φαίνεται

22

22.
Eureka Street, Central City, Κολοράντο.

23.
Κεντρικὸς δρόμος, Central City, Κολοράντο.

24, 25.
Solvang, Καλιφόρνια.

26.
Παρασκήνια στὴ Vollendam, 'Ολλανδία.

27.
Πόρος.

22.
Eureka Street, Central City, Colorado.

23.
Main Street, Central City, Colorado.

24,25.
Solvang, California.

26.
Backstage at Vollendam, Netherlands.

27.
Poros, Greece.

23

24

25
26

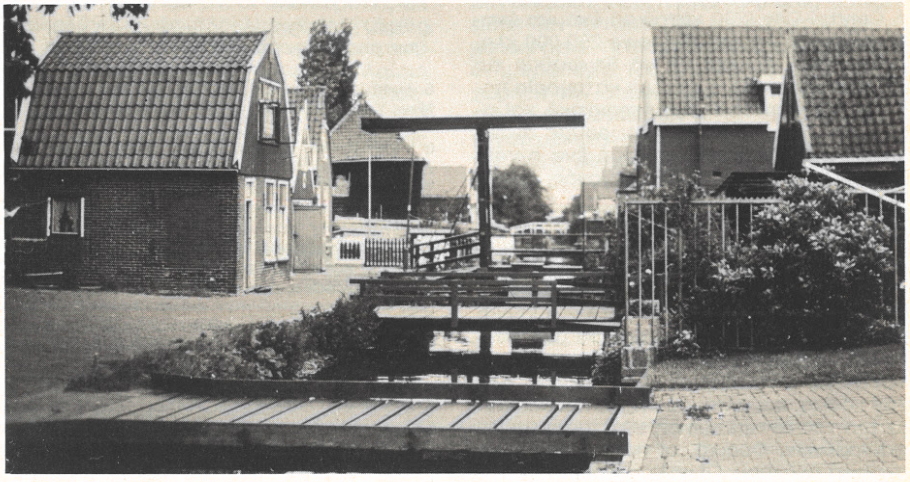

27

ἀρκετὰ εὐτυχισμένη μὲ τὸν ρόλο της. Ἀλλὰ ἐκεῖνοι στοὺς ὁποίους δὲν προσφέρθηκε ἡ εὐκαιρία τῆς ἐκλογῆς ἢ ἐκεῖνοι ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἀλλάξουν ὑποφέρουν· τὸ καινούριο ἔργο δὲν εἶναι γι' αὐτοὺς διασκεδαστικό.

Στὴ Solvang τῆς Καλιφόρνιας, ἡ ἀλλαγὴ ἀπὸ ζωντανὸ θέαμα σὲ τουριστικὸ θέαμα φαίνεται ὁλοκληρωτική. Μόνο μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πρώτους κατοίκους παραπονιοῦνται γιὰ τὴν ἀλλαγὴ ἀπὸ τὸ ὄνειρο μιᾶς πόλεως μὲ ἐθνικὸ χαρακτήρα σὲ μιὰ θεατρικὴ σκηνὴ ὅπου ὁ χαρακτήρας αὐτὸς εἶναι ἐμπορεύσιμος. Ἡ κρίσιμη ἐποχὴ ἐκεῖ ἦταν ἡ δεκαετία τοῦ 1947-57, ὅταν ἔγινε ἡ ἀλλαγὴ μὲ ἐπιταχυνόμενο ρυθμό. Ἀλλαγὴ ἀπὸ πόλη σὲ τουριστικὸ παιχνίδι ἔγινε ἐπίσης στὴ Central City, ἀλλὰ σὲ τὶ εἴδους παιχνίδι θὰ καταλήξει τελικὰ δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποφασιστεῖ.

Ἐπίλογος

Αὐτὸ ποὺ γίνεται φανερὸ σὲ πόλεις σὰν τὴ Μύκονο, τὴ Marken, τὴ Solvang, τὴ Central City καὶ ἄλλες εἶναι ὅτι πρέπει νὰ σκεφτοῦμε γιὰ μερικὲς πόλεις μὲ ἕνα καινούριο τρόπο. Μερικὲς πόλεις ἁπλῶς δὲν εἶναι «πραγματικές», χωρὶς αὐτὸ νὰ ἐπιβάλλει τὴν ἀπόρριψή τους. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Solvang (πόλη 2.800 κατοίκων) ἔχει ἕνα ἑκατομμύριο ἐπισκέπτες κάθε χρόνο, ἡ Central City (230 κάτοικοι) ἑνάμισι ἑκατομμύριο, ἡ Amana τῆς Iowa 250.000 κλπ, δικαιολογεῖ ἀρκετὰ τὸ νὰ θεωροῦμε τὶς τουριστικὲς πόλεις σὰν μιὰ κατηγορία πόλεων μὲ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ καὶ ἀνάγκες. Δὲν πρέπει νὰ θεωροῦμε αὐτὲς τὶς πόλεις σὰν μέρη ποὺ ἀπὸ ἕνα τυχαῖο ἱστορικὸ ἢ γεωγραφικὸ γεγονὸς ἔχουν πολλοὺς προσωρινοὺς κατοίκους, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὶς δοῦμε μὲ τὰ δικά τους μέτρα, σὰν τόπους ἀναψυχῆς μὲ μόνιμα ἐγκατεστημένο ὑπηρετικὸ προσωπικό.

Ὁ σκοπός μας ἐδῶ ἦταν νὰ προσφέρουμε καὶ νὰ ἐξετάσουμε τὴ δραματουργικὴ μεταφορὰ σὰν ἕνα μέσο ποὺ θὰ μᾶς βοηθοῦσε νὰ ὁρίσουμε καταστάσεις ποὺ συναντοῦμε στὶς τουριστικὲς πόλεις σ' ὅλο τὸν κόσμο, καὶ μέσο αὐτῆς νὰ προτείνουμε μιὰ νέα ἀντιμετώπιση τῶν τουριστικῶν φαινομένων. Φυσικά, οἱ πόλεις δὲν εἶναι σκηνικὰ θεάτρου. Οἱ πόλεις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ὅ,τι ἐμεῖς θέλουμε νὰ εἶναι. Ἡ ἀλληγορικὴ μέθοδος εἶναι χρήσιμη γιατὶ μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει νὰ δοῦμε γνώριμες καταστάσεις μὲ ἕνα καινούριο μάτι καί, ἐλπίζουμε, νὰ μᾶς φέρει πιὸ κοντὰ στὴν κατανόηση συνθηκῶν τοῦ περιβάλλοντος οἱ ὁποῖες ἀλλιῶς φαίνονται ἄπιαστα προβλήματα (10).

Ὑποσημειώσεις

1. Ἡ λέξη «σκηνογραφική» μπορεῖ νὰ εἶναι παραπειστική. Μερικοὶ τὴν χρησιμοποιοῦν γιὰ νὰ ἀναφερθοῦν στὸν γραφικὸ χαρακτήρα κτιρίων ποὺ τὰ κάνει νὰ βλέπονται εὐχάριστα, ἐνῶ ἄλλοι γιὰ νὰ ἀναφερθοῦν στὴ συγγένεια τῶν κτιρίων μὲ σκηνικὰ θεάτρου ἡ ὁποία τὰ κάνει νὰ λειτουργοῦν σὰν παρασκήνια ἀνθρώπινων δραμάτων. Σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο ἐνδιαφερόμαστε γιὰ τὴ δεύτερη ἔννοια, ὅπου τὸ περιβάλλον θεωρεῖται ἕνα σκηνικό.

2. Ἡ ὁρολογία τῶν πανὼ καὶ τῶν διακοσμήσεων ὀφείλεται βέβαια στὸν Robert Venturi. Παλαιότερα ἡ συνήθεια τῆς διακοσμήσεως καὶ τῆς ἐπαναδιακοσμήσεως τῶν πανὼ ὀνομάστηκε ἐκλεκτικισμός, ἀρχιτεκτονικὴ ἐπιφάνειας, βιτρίνα καὶ γυψοτεχνία. Σύμφωνα μὲ τὸν Nikolaus Pevsner, ἡ Ἀγγλία ἦταν ἡ πρώτη χώρα ποὺ «διέσπασε τὴν ἑνότητα ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ χώρου καὶ ποὺ ἔντυσε τὰ κτίρια μὲ ροῦχα ποὺ δὲν τοὺς ἀνῆκαν». Ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς Lowenthal καὶ Prince, «English Facades», *Architectural Association Quarterly*, July 1969.

Ἡ σκηνογραφικὴ ἀντιμετώπιση τῆς πολεοδομίας ἔχει πολλὰ πλεονεκτήματα. Πρῶτα, μπορεῖ νὰ εἶναι οἰκονομική, ἀφοῦ χρειάζεται μόνο χρῶμα καὶ σοβά. Ἕνα κτίριο στὴ Malaga τῆς Ἱσπανίας ἀνήκει στὴν καλύτερη παράδοση τῆς σκηνογραφικῆς τέχνης ποὺ δημιουργεῖ ψευδαισθήσεις (εἰκ. 3).

Ἕνα δεύτερο πλεονέκτημα τῆς σκηνογραφίας εἶναι ἡ εὐκολία τῆς προσαρμογῆς παλαιῶν κτιρίων σὲ νέες ἔννοιες. Στὸ Δυτικὸ Χόλλυγουντ τῆς Καλιφόρνιας ἀναρίθμητα ἐξοχικὰ σπίτια μεταβλήθηκαν σὲ κάτι ἄλλο μὲ τὴ χρήση ἐπενδύσεων (εἰκ. 4,5). Ἕνα ξενοδοχεῖο στὴ Νεβάδα μεταμορφώθηκε ἀλλάζοντας ἁπλῶς τὴν πρόσοψή του (εἰκ. 6).

Ἕνα τρίτο πλεονέκτημα τῆς σκηνογραφίας εἶναι ἡ ταχύτητα. Μὲ μιὰ μεγάλη πρόσοψη καὶ μὲ κατάλληλα σύμβολα, ἱκανὰ νὰ μεταδώσουν πληροφορίες, μποροῦμε π.χ. νὰ ἀνοίξουμε στὰ γρήγορα ὑποκαταστήματα τραπεζῶν (εἰκ. 7, 8).

3. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Richard Schickel. *The Disney Version, The Life, Times Art and Commerce of Walt Disney*, New York: Simon and Schuster, 1968, p. 323.

4. "New Street Scene", *Architectural Forum*, Jan. - Feb., 1969, pp. 70-75.

5. Halprin, Lawrence. "Choreography", in *Cities*, New York: Reinhold, 1963, pp. 192-220.

6. Holmstrom, Kirsten Gram. *Monodrama, Attitudes, Tableaux Vivants*, Uppsala: Almquist and Wiksell, 1967, p. 216.

7. Οἱ πόλεις μποροῦν νὰ καταστραφοῦν μὲ τέσσερεις τρόπους: νὰ θαφτοῦν κάτω ἀπὸ «ψησταριὲς καὶ σουβλακιτζίδικα», νὰ ταριχευθοῦν ἀπὸ ὀργανώσεις διατηρήσεως, νὰ ἀπολιθωθοῦν ἀπὸ τοὺς ἐπιχειρηματίες καὶ νὰ ὑποστοῦν εἰσβολὴ ἀπὸ τὶς ἀνώτερες τάξεις, τοὺς πιὸ εὔπορους, καὶ συχνὰ τοὺς ξένους ποὺ ἔρχονται γιὰ ἐπενδύσεις.

8. Johnson, Linda, Essex, Nancy, Gillentine, Joe, Carson, Ken and Cain, Jim. "Tourism and its Effects on the Community of Solvang", May, 1969, class paper for Urban Sociology 401, California State Polytechnic College, Pomona, California.

9. Ὑπάρχουν ἀρκετοὶ τρόποι γιὰ νὰ μετρηθεῖ ἡ ἐπίδραση τοῦ τουρισμοῦ πάνω σὲ μιὰ πόλη. Πιὸ συνηθισμένη μέθοδος εἶναι ἡ οἰκονομική: ἡ Solvang (2.800 κάτοικοι) εἰσπράττει φόρους ποὺ ἀναλογοῦν σ' ἕναν πληθυσμὸ 65.000. Ἄλλη μέθοδος εἶναι ἡ δημογραφική: ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκεπτῶν στὸ Λονδίνο κάθε χρόνο ξεπερνάει τὸν μόνιμο πληθυσμὸ τῶν 7 ἑκατομμυρίων. Ἂν καὶ δὲν χρησιμοποιεῖται σὲ μεγάλη ἔκταση, παρὰ τὴν καταλληλότητά της γιὰ ὁρισμένες περιπτώσεις, ὑπάρχει καὶ ἡ μέθοδος τῆς πυκνότητας: τουρίστες ἀνὰ τ.χλμ καὶ τουρίστες ἀνὰ μόνιμο κάτοικο. Μιὰ πρόσφατη μελέτη προτείνει πὼς ἕνας τουρίστας ἀνὰ 50 μόνιμους κατοίκους εἶναι ἕνα ἐπιθυμητὸ μέγεθος, μὲ μέγιστο ἐπιτρεπτὸ ὅριο τοὺς 3 τουρίστες ἀνὰ 50 μόνιμους κατοίκους γιὰ μερικὲς περιοχὲς (*Planning for Amenity and Tourism*, An Foras Forbartha, Dublin, 1966).

10. Shibles, Warren. "The metaphorical Method", *Journal of Aesthetic Education*, vol. 8, No. 2, April, 1974.

28

29

28, 29.
Marken, Ὁλλανδία.

28,29.
Marken, Netherlands.

Ὁ ὑπολογιστὴς καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ

τοῦ καθηγητοῦ Χ.Ι. Γέσιου, Ohio State University

1. Εἰσαγωγὴ

Μὲ ἐπίκεντρο τὸν ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ συντελεῖται στὶς μέρες μας μιὰ εἰρηνικὴ ἐπανάσταση, στὴν ὁποία ἔχουν δοθεῖ διάφορα ὀνόματα ὅπως «ἐπιστημονικὴ ἐπανάσταση» (Show 1962), «τεχνολογικὴ ἐπανάσταση» *(Progressive Architecture* 1966) καὶ «ἐπανάσταση τῶν ὑπολογιστῶν» (Hawkes 1972, Dorf 1974). Ὁ ἱδρυτὴς τῆς *Κυβερνητικῆς* Norbert Wiener τὴν ἐπισήμανε ἴσως πρῶτος καὶ τὴν ὀνόμασε ἁπλὰ «δεύτερη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση». Στὸ κλασικὸ πιὰ βιβλίο του *Ἡ ἀνθρώπινη μεταχείριση τῶν ἀνθρώπινων ὄντων* (Wiener 1950) τὴν περιγράφει σὰν συνέχεια καὶ συμπλήρωμα τῆς (πρώτης) βιομηχανικῆς καὶ παρατηρεῖ: «Εἶναι ἴσως ἀκόμα πολὺ νωρὶς νὰ διακρίνει κανεὶς τὰ ἀκριβῆ ὅρια μεταξὺ τῶν δύο ἐπαναστάσεων». Αὐτὸ ὅμως ποὺ μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ ἀρκετὴ βεβαιότητα εἶναι ὅτι ἡ πρώτη «ἀναφέρεται στὴ μηχανὴ ἁπλῶς σὰν ἕνα ὑποκατάστατο τῆς ἀνθρώπινης μυϊκῆς δυνάμεως», ἐνῶ ἡ δεύτερη ἀφορᾶ μηχανὲς ποὺ συμπληρώνουν τὶς πνευματικὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποτελοῦν, ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Marshall McLuhan (1966), «ἐπέκταση τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ μας συστήματος».

Ἡ ἀλλαγὴ ποὺ συντελεῖται τὰ τελευταῖα χρόνια ἀποκαλεῖται συνήθως «ἐπανάσταση εὐφυΐας» καὶ συμβατικὸ ξεκίνημά της θεωρεῖται τὸ 1946, ὅταν ἀνακοινώθηκε ἡ κατασκευὴ τοῦ ENIAC, τῆς πρώτης μηχανῆς μὲ πλήρη τὰ χαρακτηριστικὰ ἑνὸς ἠλεκτρονικοῦ ἐγκεφάλου ἢ ὑπολογιστῆ ἢ διερευνητῆ (1). Βέβαια ἡ περίοδος τῆς τελικῆς φάσεως ἔχει σὰν ἀφετηρία της τὶς ἐπιτεύξεις τοῦ Babbage ἕναν αἰώνα πρίν, ἐνῶ οἱ προσπάθειες τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴ μηχανοποίηση τῶν ὑπολογισμῶν ξεκίνησαν μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἄβακα, τουλάχιστον χίλια χρόνια π.Χ. Σήμερα, ἰδιαίτερα στὰ προηγμένα τεχνολογικῶς κράτη, ὁ ὑπολογιστὴς εἶναι πανταχοῦ παρὼν καὶ ἡ χρήση του ἔχει ἐπεκταθεῖ σὲ πολλοὺς τομεῖς τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς. Παρακολουθεῖ τοὺς τραπεζικούς μας λογαριασμούς· κλείνει τὰ λογιστικά μας βιβλία· μᾶς στέλνει τοὺς λογαριασμοὺς τηλεφώνου, ὑδρεύσεως καὶ ἠλεκτρικοῦ· κατευθύνει ἕνα μεγάλο μέρος τῆς κατασκευῆς αὐτοκινήτων, ἀεροπλάνων, πλοίων, ποικίλων πολεμικῶν μηχανῶν καὶ πολλῶν ἄλλων προϊόντων καθημερινῆς χρήσεως· προβλέπει τὶς καιρικὲς συνθῆκες· μᾶς κρατάει δωμάτια σὲ ξενοδοχεῖα καὶ θέσεις στὰ μεταφορικὰ μέσα· δίνει μαθήματα στὰ παιδιά μας· κάνει διάγνωση τῶν ἀσθενειῶν μας· μᾶς πηγαίνει στὸ διάστημα· ἀνακαλύπτει νέες πηγὲς φυσικοῦ πλούτου· παρακολουθεῖ τὴν ποιότητα τοῦ ἀέρα ποὺ ἀναπνέουμε κἄπ.

Ἡ καθημερινὴ ἐπέκταση τῆς χρήσεως τοῦ ὑπολογιστῆ δὲν γίνεται χωρὶς ἀρκετὲς ἀντιρρήσεις ποὺ ἔχουν διάφορες μορφὲς καὶ ἔνταση. Καὶ ἐνῶ ἡ πλειοψηφία μοιάζει νὰ ἔχει δεχτεῖ ὄχι τὴν ἀνεπιφύλακτη ἀλλὰ τὴν κατευθυνόμενη χρήση τῶν ὑπολογιστῶν, ἡ μειοψηφία τῶν ἀρνητῶν ὑπογραμμίζει τοὺς κινδύνους ἀπὸ τὴν ἐπέκταση τῆς χρησιμοποιήσεώς τους. Οἱ τελευταῖοι φοβοῦνται ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ ὑποδουλωθεῖ στὴ μηχανὴ καὶ ὅτι οἱ ὑπολογιστὲς θὰ διευκολύνουν τὶς ὁλοκληρωτικὲς τάσεις τῆς ἐποχῆς μας καὶ τὴν καταπάτηση τοῦ ἰδιωτικοῦ ἀσύλου. Σὲ πιὸ πρακτικὰ πλαίσια ἐπισημαίνουν τοὺς κινδύνους προκλήσεως ἀνεργίας λόγω τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ αὐτοματισμοῦ. Γιὰ τὸ ὅτι ὁ ὑπολογιστὴς καὶ ἡ ἐπανάσταση εὐφυΐας ποὺ τὸν συνοδεύει εἶναι «δίκοπο μαχαίρι» μᾶς ἔχει ἤδη προειδοποιήσει ὁ Wiener: «Μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητας... Μπορεῖ ὅμως νὰ χρησιμοποιηθεῖ καὶ γιὰ τὴν καταστροφή της καὶ ἂν δὲν χρησιμοποιηθεῖ μὲ φρόνηση μπορεῖ νὰ πάει πολὺ μακριὰ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση». Εἶναι ὅμως μᾶλλον παιδαριῶδες τὸ νὰ τὰ βάζουμε μὲ τὸν ὑπολογιστὴ γιὰ τὴν ὁποιαδήποτε κακὴ χρήση του ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Μὲ τὶς τεράστιες προόδους ποὺ προκαλεῖ στὶς ἐπικοινωνίες, προσφέρει περισσότερες ἐλπίδες γιὰ τὴν ἐπικράτηση νέων ἐξελιγμένων μορφῶν ἄμεσων (καὶ ὄχι ἁπλῶς ἀντιπροσωπευτικῶν) δημοκρατικῶν πολιτευμάτων, παρὰ ὁλοκληρωτικῶν καθεστώτων. Ἡ αὔξηση τῆς ἀνεργίας λόγω τοῦ αὐτοματισμοῦ ποὺ θίγει μόνο μερικοὺς μπορεῖ κάλλιστα νὰ θεωρηθεῖ σὰν μείωση τῶν ὡρῶν ἐργασίας καὶ αὔξηση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου γιὰ ὅλους. Ἡ σχόλη δημιουργεῖ κουλτούρα καὶ ἡ αὔξηση τῶν ἐλεύθερων ὡρῶν θὰ συντελέσει στὴν ἀνύψωση τοῦ μέσου πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου.

Ἡ ἀλματώδης ἐξέλιξη τῆς τεχνολογίας τῶν ὑπολογιστῶν συνέπεσε μὲ μιὰ μᾶλλον κρίσιμη περίοδο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἐπάγγελμα ἀντιμετωπίζει ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ τὸ πλῆθος τῶν πληροφοριῶν ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἐποχή μας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν πολυπλοκότητα τῶν πρὸς ἐπίλυση προβλημάτων ποὺ θέτουν οἱ σημερινὲς δυναμικὲς συνθῆκες διαβιώσεως. Ἡ μεσαιωνικὰ ρομαντικὴ εἰκόνα τοῦ παντογνώστη ἀρχιτέκτονα (homo universalis) δὲν ἀνταποκρίνεται πιὰ στὴν πραγματικότητα. Ἐπιπλέον, ἡ ἐπαύξηση τῆς ἐνημερώσεως τοῦ κοινοῦ καθιστᾶ ἀσυγχώρητη τὴν ἐπαγγελματικὴ ἄγνοια. Ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν εἶναι πὼς οἱ σημερινοὶ ἀρχιτέκτονες καλύπτουν μόλις 10-15% τῆς ὅλης οἰκοδομικῆς δραστηριότητας.

Σὲ πρώτη ἀντίδραση οἱ ἀρχιτέκτονες συγκρότησαν μεγάλα γραφεῖα ἱκανὰ νὰ συγκεντρώσουν ποικίλες ἐπιμέρους εἰδικότητες. Τέτοιου εἴδους γραφεῖα ὅμως καταλήγουν σὲ ὑπερεπαγγελματισμό, καταρ-

Computers and architecture

by Prof. Chr. I. Yessios

Introduction

The revolution caused by the computer has been assigned a variety of names. Wiener simply called it the second industrial revolution. He also pointed out that while the first industrial revolution supported the human muscle, the second reinforces the human intellect and nervous system. The explosion of computer applications has not been without objections, but the majority seems to be accepting its uses and the benefits which come with them.

The computer entered the architectural scene as architects were faced with vast amounts of information and increasingly complicated design problems. To many, the computer offers the only hope to overcome these difficulties. This paper reviews the design related peripheral equipment, the general type of computer applications which architects have found useful, the state of the art in automated space planning and computer graphics and some attempts for integrated computer-aided design systems, in this order.

Peripherals

While the line printers and the teletypes (fig. 2.1) can be used for graphic outputs of the raster type (fig. 2.6), specifically manufactured for line drawings are the plotters (figs. 2.2, 2.3, 2.7, 2.8). Yet all these peripherals are static. A variety of graphic tubes are available today, which can change their images in real time, thus lending themselves to dynamically interactive applications (figs. 2.4, 2.9, 2.10). The most advanced can produce colour pictures at the speed of a movie. Nearly all of them also accept graphic inputs through such additional features as light-pens and tablets (figs. 2.4, 2.5). The choice of a specific combination of graphic peripherals depends upon the applications to be pursued and the available budget. One example configuration is shown in fig. 2.11.

General applications

Contrary to the purely design oriented applications, which could be thought of as still being at their infancy, general type of applications, such as bookkeeping, administrative and managerial processes and structural calculations, have already been successfully introduced into most architectural offices. The answer to the information explosion currently facing the architects may well be local comprehensive information systems or centrally located computerized information banks. We should be soon

γοῦν τὴν ἀμεσότητα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ κλονίζουν τὴν ἑνότητα μελετητῆ-πελάτη-χρήστη. Ἡ νέα τάση εἶναι ἐπάνοδος στὶς μικρὲς ὁμάδες μελετητῶν καὶ ἀποκατάσταση τῆς ἀμεσότητας. Τὸ πρόβλημα ὅμως τῶν ἐκτεταμένων ποσοτήτων πληροφοριῶν καὶ τῶν πολύπλοκων λειτουργιῶν παραμένει ἄλυτο. Κατὰ πολλούς, ἡ μόνη ἐλπίδα γιὰ νὰ ξεπεραστοῦν οἱ δυσκολίες ποὺ ἀντιμετωπίζει τὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἐπάγγελμα προσφέρεται ἀπὸ τὸν ὑπολογιστή. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἄποψη δὲν βρίσκει σύμφωνους ὅλους τοὺς ἀρχιτέκτονες.

Στὸ ἄρθρο αὐτὸ παρουσιάζονται οἱ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὲς ἀρχιτεκτονικὲς ἐφαρμογὲς ποὺ ἔχουν προταθεῖ ἢ ποὺ ἔχουν ἤδη χρησιμοποιηθεῖ. Ἡ παρουσίαση δὲν εἶναι ἐξαντλητική. Ὑπογραμμίζονται κυρίως οἱ γενικὲς ἀρχὲς καὶ κατευθύνσεις, ἀλλὰ παρουσιάζονται περιληπτικὰ καὶ ἀρκετὲς συγκεκριμένες ἐφαρμογὲς μαζὶ μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἐπιτυγχάνουν. Ἡ παρουσίαση ἀρχίζει μὲ μιὰ σύντομη περιγραφὴ τῶν λεγόμενων περιφερειακῶν μονάδων, στὸ τμῆμα 2. Δεδομένου ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διαδικασία εἶναι σὲ μεγάλο μέρος γραφική, μερικὲς στοιχειώδεις πληροφορίες ὡς πρὸς τὰ γραφικὰ καὶ μὴ μέσα ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ὑπολογιστὴ κρίθηκαν ἀπαραίτητες.

Πρὶν διερευνηθεῖ τὸ κατὰ πόσο ὁ ὑπολογιστὴς προσφέρεται ἢ πῶς ἔχει ἤδη χρησιμοποιηθεῖ στὴν ἀρχιτεκτονική, οἱ ἐφαρμογές του πρέπει νὰ διακριθοῦν σὲ *γενικὲς* καὶ *εἰδικές*. Γενικὲς ἢ δανεισμένες θεωροῦνται οἱ ἐφαρμογὲς ποὺ ἀνήκουν καταρχὴν σὲ ἄλλους ἐπαγγελματικοὺς κλάδους, οἱ ὁποῖοι καὶ τὶς ἀνέπτυξαν. Προσφέρονται ὅμως πρὸς χρήση καὶ στὰ ἀρχιτεκτονικὰ γραφεῖα. Τέτοιες ἐφαρμογὲς εἶναι τὰ ποικιλόμορφα προγράμματα λογιστικῶν καὶ διαχειρίσεως, καθὼς καὶ τὰ προγράμματα μελετῶν ἔργων πολιτικοῦ μηχανικοῦ. Οἱ γενικὲς ἐφαρμογὲς ἔχουν ἤδη εἰσαχθεῖ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ πράξη καὶ παρουσιάζονται στὸ τμῆμα 3.

Εἰδικὲς εἶναι οἱ ἐφαρμογὲς ποὺ εἴτε ἀναφέρονται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο σὲ καθαρὰ ἀρχιτεκτονικὰ προβλήματα, εἴτε ἐνδιαφέρουν καὶ ἄλλους σχεδιαστικοὺς κλάδους, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε ἐμπίπτουν ἄμεσα καὶ στὰ πλαίσια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς δραστηριότητας. Στὸ ἄρθρο αὐτὸ οἱ εἰδικὲς ἐφαρμογὲς ἔχουν κατανεμηθεῖ σὲ τρεῖς ἑνότητες. Τὸ τμῆμα 4 περιλαμβάνει τὰ συστήματα αὐτόματης διατάξεως χώρων, τὸ τμῆμα 5 τὰ γραφικὰ συστήματα καὶ τὸ τμῆμα 6 παρουσιάζει τὶς προσπάθειες γιὰ ὁλοκληρωμένα συστήματα ἀρχιτεκτονικῆς σχεδιάσεως. Στὸ τελευταῖο τμῆμα 7 γίνεται μιὰ συνοπτικὴ ἀνακεφαλαίωση τῆς καταστάσεως, σήμερα καὶ στὸ μέλλον.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπεξηγηματικὲς σημειώσεις, τὸ κείμενο περιέχει καὶ παραπομπὲς στὶς βιβλιογραφικὲς σημειώσεις ποὺ ἀκολουθοῦν στὸ τέλος. Οἱ σημειώσεις αὐτὲς δὲν ἐξαντλοῦν τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ ἔχουν συμπληρωθεῖ μὲ τὴν εἰσαγωγὴ γενικῶν κατευθύνσεων γιὰ τὸν ἐνδιαφερόμενο ἀναγνώστη. Ἀντιμετωπίζοντας τὴ γνωστὴ δυσκολία μεταφράσεως ξενόγλωσσων ὅρων στὰ ἑλληνικά, ὅπου διέκριναν κινδύνους παραγνωρίσεως παρέθεσα καὶ τὸν ξένο ὅρο μετὰ τὴ μετάφρασή του στὰ ἑλληνικά.

2. Περιφερειακὲς μονάδες καὶ συστήματα χειρισμοῦ

Ὁ κυρίως ὑπολογιστὴς ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη: τὴν *κεντρικὴ μονάδα ἐλέγχου* (central processing unit) ποὺ κατευθύνει τὴν ὅλη λειτουργία τῆς μηχανῆς καὶ ἐκτελεῖ τὶς ἐντολὲς τῶν προγραμμάτων, τὴν *ἀριθμητικὴ μονάδα* (arithmetic unit) ποὺ ἐκτελεῖ τὶς ἀριθμητικὲς καὶ λογικὲς πράξεις καὶ τὴ *μνήμη* (memory) ποὺ ἀποθηκεύει τὰ δεδομένα καὶ τὰ ἐξαγόμενα. Ὁ χειριστὴς ἑνὸς ὑπολογιστῆ δὲν ἐγγίζει τὸ κυρίως μηχάνημα ἀλλὰ ἐπικοινωνεῖ μαζί του μὲ τὶς λεγόμενες *περιφερειακὲς ἢ τερματικὲς μονάδες* (peripherals, terminals). Αὐτὲς εἶναι συνδεμένες μὲ τὴν κεντρικὴ μονάδα ἐλέγχου καὶ μέσω αὐτῶν γίνεται ἡ τροφοδοσία τῶν προγραμμάτων καὶ ἡ λήψη τῶν ἀποτελεσμάτων. Ἐνῶ ἡ ἰσχὺς καὶ οἱ ἐπιμέρους ἱκανότητες ἑνὸς ὑπολογιστῆ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ταχύτητα, εὐελιξία καὶ ἀποτελεσματικότητα τοῦ κυρίως μηχανήματος, κρίσιμος εἶναι καὶ ὁ ρόλος τῶν περιφερειακῶν μονάδων. Ἀπὸ τὶς τελευταῖες ἐξαρτᾶται κατὰ μεγάλο ποσοστὸ τὸ *σύστημα χειρισμοῦ* ποὺ καθορίζει τὸν ὅλο τρόπο λειτουργίας ἑνὸς ὑπολογιστῆ. Εἰδικότερα σὲ σχεδιαστικὲς ἐφαρμογὲς ὁ ρόλος τους εἶναι πρωταρχικός, δεδομένου ὅτι ἡ γραφικὴ ποιότητα τῶν ἐξαγομένων εἶναι συχνὰ ἄμεσα συνδεμένη μὲ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος.

Τὰ πρῶτα συγκροτήματα ὑπολογιστῶν, ποὺ χρησιμοποιοῦνται εὐρύτατα καὶ σήμερα, εἶχαν συνδεμένο ἕναν *ἀναγνώστη δελτίων* (card reader) καὶ ἕναν *ἐκτυπωτὴ* (printer). Τὸ σύστημα χειρισμοῦ ποὺ χρησιμοποιεῖται μὲ τὸν παραπάνω συνδυασμὸ λέγεται *ποσοτικὸ* (batch). Τὰ προγράμματα καὶ τὰ δεδομένα, κατάλληλα κωδικοποιημένα πάνω σὲ δελτία, εἰσάγονται μέσω τοῦ ἀναγνώστη καὶ ὁ ὑπολογιστὴς ἐκτελεῖ κάθε πρόγραμμα μὲ τὴ σειρά του, δίνοντας τὰ ἐξαγόμενα μέσο τοῦ ἐκτυπωτῆ. Ὁ προγραμματιστὴς σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις δὲν ἔχει καμιὰ ἐπαφὴ μὲ τὸ πρόγραμμά του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκτελέσεώς του.

Ἕνα νεώτερο σύστημα χειρισμοῦ εἶναι τὸ *διαλογικό* (interactive). Σ' αὐτὸ ὁ προγραμματιστὴς ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ κρατάει διαρκὴ ἐπαφὴ καὶ νὰ παρακολουθεῖ τὴν ἐκτέλεση τοῦ προγράμματός του, ἢ ἀκόμη καὶ νὰ εἰσάγει τὶς ἐντολές του σταδιακὰ καὶ νὰ ἐπιλύει τὸ πρόβλημά του διαλεγόμενος συνεχῶς μὲ τὸν ὑπολογιστή. Τὰ διαλογικὰ συστήματα ἐφαρμόστηκαν ὅταν ὁ ἀναγνώστης καὶ ὁ ἐκτυπωτὴς συμπτύχθηκαν σὲ ἕνα μόνο μηχάνημα, τὸ *τηλέτυπο* (σχ. 2.1). Τὸ τηλέτυπο εἶναι ἕνα εἶδος γραφομηχανῆς ποὺ συνδέεται μὲ τὸν ὑπολογιστὴ μέσο ἑνὸς τηλεφωνικοῦ καλωδίου. Ὁ χειριστὴς δακτυλογραφεῖ τὸ πρόγραμμά του στὸ τηλέτυπο, τὸ ὁποῖο τὸ μεταφέρει στὸν κεντρικὸ ὑπολογιστή. Τὰ ἀποτελέσματα στέλνονται ἀπὸ τὸν ὑπολογιστὴ πίσω καὶ τυπώνονται αὐτόματα στὸ τηλέτυπο. Δεδομένου ὅτι τὰ τηλέτυπα μποροῦν νὰ ἐγκατασταθοῦν μέσα στὰ γραφεῖα τῶν συνδρομητῶν καὶ μακριὰ ἀπὸ τὸν κυρίως ὑπολογιστή, τὸ πρῶτο πλεονέκτημα εἶναι ὅτι ἐκμηδενίζονται οἱ ἀποστάσεις. Τὸ σημαντικότερο ὅμως πλεονέκτημα εἶναι ἡ διαλογικὴ διεκπεραίωση προγραμμάτων, ἡ ὁποία βασίζεται καὶ στὴ δυνατότητα ποὺ ἀπέκτησε πρόσφατα ὁ ὑπολογιστὴς νὰ ἐπικοινωνεῖ μὲ πολλὰ τηλέτυπα ταυτόχρονα καὶ νὰ ἐκτελεῖ τὰ προγράμματα τμηματικά.

Ἀπὸ ἄποψη σχεδιαστικῶν ἐφαρμογῶν, χαρακτηριστικὸ τόσο τῶν ἐκτυπωτῶν ὅσο καὶ τῶν τηλετύπων εἶναι ὅτι διαθέτουν μόνο σύμβολα γραμμάτων, ἀριθμῶν καὶ στίξεως καὶ δὲν μποροῦν νὰ χαράξουν συνεχεῖς γραμμὲς ἢ νὰ χρωματίσουν ἐπιφάνειες. Μὲ κατάλληλους βέβαια συνδυασμοὺς μποροῦν νὰ παράγουν προσεγγι-

seeing developments in these directions.

An other information related area which currently burdens the architects and the city planners in particular is the manipulation of measurements and a variety of data collected with regard to particular projects. Not only has the computer proven beneficial in accurately processing such information but it has also offered the means for successful forecasts and simulation techniques which constitute valuable modern tools of study. These being the direct benefits, a variety of computer applications outside the architectural offices have also had indirect positive effects to the profession.

Automated space planning

Given a set of physical elements, the space planning problem is to derive a spatial configuration which best satisfies the associated conditions. Computer implemented space planning research has been dominated by two related approaches usually referred to as the constructive and the improvement techniques. Examples of the first are the system proposed by Whitehead and Elders (1964, fig. 4.3), the CORELAP system proposed by Lee and Moore (1967) and DOMINO by Mitchell and Dillon (1972, fig. 4.4). An improvement technique is pursued by CRAFT (Buffa *et al.* 1964, Lee and Brown 1970, Rohn 1970). Fairly complete presentations of space planning research have been given by Mitchell (1971) and Eastman (1971) while Dudnik and Krawczyck (1973) have published a comparative evaluation of a number of such systems.

Most of the space planning systems incorporate economic criteria only, for which they have been criticized. Exceptions in this respect are the IMAGE system by Weinzapfel, Johnson and Perkins (1971) at MIT (fig. 4.5) and the General Space Planner (GSP) by Eastman (1971) at Carnegie-Mellon University (fig. 4.6). Original approaches are represented by five other systems which deserve special mention. Grason's (1970) GRAMPA and Pfefferkorn's (1971)DPS incorporate particularly advanced heuristic techniques which are expected to offer the basis for further developments. The DISCOURCE system by Porter, Lloyd and Fleisher (1970), URBAN5 by Negroponte and Groisser (1970) and INTUVAL by Kamnitzer and Hoffman (1970) deal with different aspects of urban problems and offer valuable experience through the interactive techniques which they all incorporate. Finally, space planning problems are dealt with by the chorolanguages developed by the author. These are syntactic structures which allow the user to pursue his own problem solving techniques. Two experimental implementations incorporating such linguistic structures have been FOSPLAN and SIPLAN (Yessios 1972, 1973α, 1973β; fig. 4.7).

Graphic systems

The preparation of the line drawings and perspectives, through which the architect communicates his solution to the client, represents a particularly tedious task, and any help offerred by the computer would be most welcomed. But the architects could also benefit from the dynamic characteristics of a system capable of producing movie like simulations of proposed designs. Such a system has existed at NASA for a number of years and has been used by Kamnitzer for

στικὰ εἰκόνες τύπου ράστερ. Πράγματι, ἐκτεταμένη χρήση τέτοιων γραφικῶν συστημάτων γίνεται ἀκόμη καὶ σήμερα κυρίως γιὰ τὴν παραγωγὴ χαρτῶν καὶ πολεοδομικῶν σχεδίων (σχ. 2.6). Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλες ποικίλες περιφερειακὲς μονάδες ποὺ ἔχουν κατασκευασθεῖ εἰδικὰ γιὰ γραφικὲς ἐφαρμογές. Ἕνα μηχάνημα αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι ὁ *γραμμικὸς σχεδιαστής* (plotter), ποὺ μπορεῖ νὰ λειτουργήσει καὶ μόνος του ἢ καὶ νὰ συνδεθεῖ κατευθεῖαν μὲ τὸν ὑπολογιστή. Ὑπάρ-

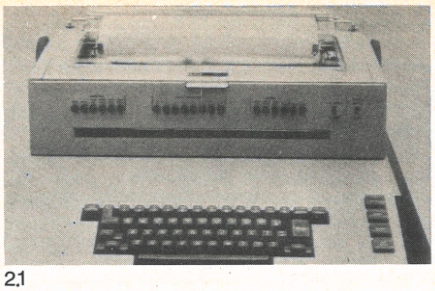

2.1

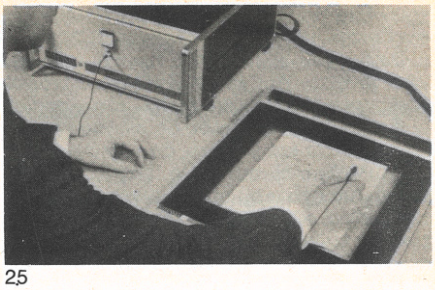

2.5

2.2

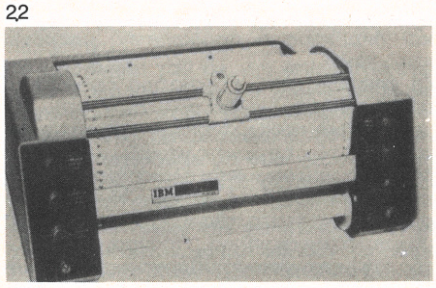

2.3

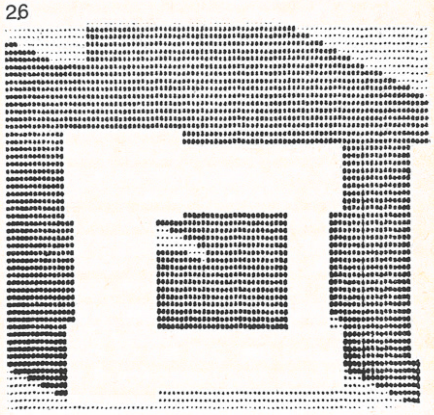

2.6

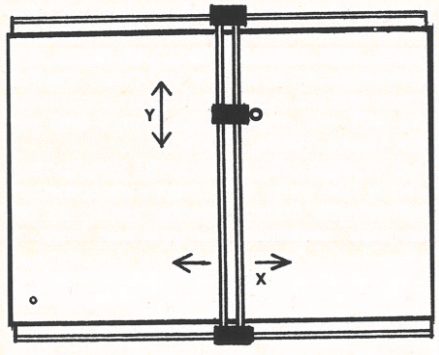

2.4

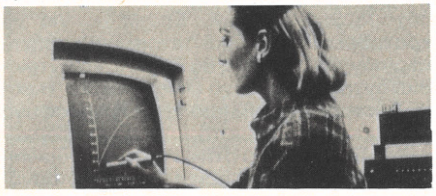

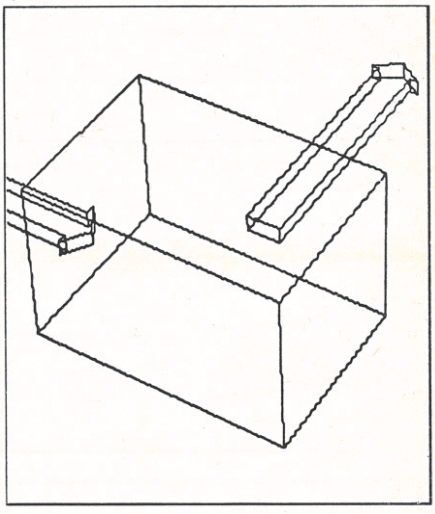

2.7

2.1.
Τηλέτυπο.

2.2.
Κυλινδρικὸς σχεδιαστής.

2.3.
Ἐπίπεδος σχεδιαστής.

2.4.
Γραφικὴ συσκευὴ μὲ φωτογραφίδα.

2.5.
Ταμπλέτα.

2.6.
Σχέδιο ἐκτυπωτῆ.

2.7.
Σχέδιο κυλινδρικοῦ σχεδιαστῆ.

2.1.
Teletype.

2.2.
Drum plotter.

2.3.
Flat bed plotter.

2.4.
Graphic tube with light-pen.

2.5.
Tablet.

2.6.
Printer drawing.

2.7.
Incremental plotter drawing.

the production of "City-Scape", a movie simulating movements in a downtown area. The drawing in fig. 5.1 was done by the Environetics system, while the site plan in fig. 5.2 by the LAND system of McDonell Douglas Automation Company. A series of useful graphic programmes, such as SYMAP (fig. 5.3), CALFORM (fig. 5.4), SYMVU (fig. 5.5) and GRID are made available by the Harvard Laboratory for Computer Graphics. Possibly, the most extensively used are the perspective programmes, which are of three types: wire frame perspectives (fig. 5.6), hidden line perspectives (fig. 5.7) and surface perspectives (fig. 5.8). The latter can incorporate shadows and they can be coloured.
Computer generated perspectives are a valuable tool for architects as well as for a number of other design based fields. But even the most static types of graphics have caused vanguard approaches to drawing, as fig. 5.10 illustrates.

Attempts for integrated C-AD systems

The advent of computers generated a variety of proposals and implementations of more or less integrated Computer-Aided Design (C-AD) systems. The most controversial appears to be the "Architecture Machine" proposed by Negroponte (1970). While critics have primarily questioned the allocation of equal partnership rights to the machine, the real issue seems to be the construction of such an intelligent machine. In addition to URBAN5, so far, Negroponte *et al.* (1972) have also produced HUNCH, a system which recognizes quick sketches drawn on a tablet (figs. 6.1, 6.2). A more realistic but quite less intelligent approach is represented by ARK2, a design system already in operation at the Boston based architectural office of Perry, Dean and Stewart (Stewart and Lee 1972; figs. 2.11, 6.3).
A number of successful implementations have also been made in Europe; England in particular. Most of them have been produced by public agencies and deal with the design of industrialized modular buildings. Examples: the West Sussex County Council system (Peters 1971, Paterson 1972, 1973), the Department of Health and Social Security's HARNESS system (Hoskins 1972) and the Department of Environment CEDAR system (Purcell 1972). In the area of prefabricated housing C-AD applications have been reported from Scotland (Bijl 1972), Holland (Bax *et al.* 1973) and France (Friedman 1971, 1972). C-AD research continues rather intensively. Three promising systems, currently under development, are OXYS (Hoskins 1973), CADS (Harmer, Milne, Mitchell, Robinson and Teague 1973) and BDS (Eastman, Fisher, Lafue, Lividini, Stocker and Yessios 1974).

Conclusion

The computer is here to stay and the architects have more to hope than to fear from its rapidly expanding applications. It will take a change in the traditional architect's state of mind who is currently reluctant in allowing the machine to interfere in purely design tasks. But most important, if the computer is to aid the profession overcome some of the difficulties it is currently faced with, the design processes will have to be better understood and defined.

χουν δύο βασικὲς παραλλαγὲς γραμμικῶν σχεδιαστῶν: οἱ *κυλινδρικοὶ* (σχ. 2.2) καὶ οἱ *ἐπίπεδοι* (σχ. 2.3). Στοὺς πρώτους τὸ πενάκι κινεῖται ὁριζόντια, ἐνῶ ὁ κύλινδρος περιστρεφόμενος καλύπτει τὴν κατακόρυφη διεύθυνση. Στοὺς δεύτερους τὸ πενάκι κινεῖται καὶ κατὰ τὶς δύο διευθύνσεις. Οἱ κυλινδρικοὶ συνήθως ἐργάζονται μὲ μικρὰ ἄλματα καὶ οἱ διαγώνιες γραμμές τους εἶναι κάπως κυματοειδεῖς (σχ. 2.7), ἐνῶ οἱ ἐπίπεδοι ἐργάζονται μὲ βάση τὶς λεγόμενες ἀρχὲς ἀναλογίας καὶ ἐπιτυγχάνουν περισσότερο εὐθύγραμμες διαγώνιες (σχ. 2.8).

Τόσο ὁ ἐκτυπωτὴς καὶ τὸ τηλέτυπο ὅσο καὶ οἱ γραμμικοὶ σχεδιαστὲς εἶναι στατικὰ μηχανήματα καὶ δὲν μποροῦν νὰ ἀλλάξουν μιὰ εἰκόνα ὅσο ἀκόμα τὴ σχεδιάζουν. Πρέπει νὰ τὴν τελειώσουν καί, ἂν θέλουμε κάποιαν ἀλλαγή, πρέπει νὰ τὴν ξανασχεδιάσουν ἀπὸ τὴν ἀρχή. Δυναμικὲς εἶναι οἱ *τηλεοπτικὲς γραφικὲς συσκευὲς* (graphic tubes) ποὺ ἔχουν προσαρτημένες ὀθόνες καὶ θυμίζουν τὶς κοινὲς συσκευὲς τηλεοράσεως (σχ. 2.4). Ὑπάρχουν ἀρκετὲς τεχνολογικὲς ποικιλίες τέτοιων μηχανημάτων, ἀλλὰ ἀπὸ ἄποψη ἐφαρμογῶν σημασία ἔχει ἡ διάκριση σὲ συσκευὲς ποὺ ἀποδίδουν γραμμὲς (σχ. 2.9) καὶ σὲ συσκευὲς ποὺ ἀποδίδουν ἐπιφάνειες (σχ. 2.10), διαφόρων τόνων ἢ ἀκόμα καὶ χρωμάτων. Τὰ μηχανήματα αὐτὰ εἶναι δυναμικὰ γιατὶ ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀλλάζουν τὶς εἰκόνες τους μὲ ταχὺ ρυθμό. Στὶς πιὸ ἐξελιγμένες περιπτώσεις οἱ ἀλλαγὲς μποροῦν νὰ γίνουν μὲ κινηματογραφικὴ ταχύτητα. Ἐπιπλέον, ἡ ταχύτητα ἐναλλαγῆς ρυθμίζεται καὶ σὲ κάθε στιγμὴ ὁ χειριστὴς μπορεῖ νὰ «παγώσει» τὴν εἰκόνα καὶ νὰ πάρει ἀντίγραφά της σὲ χαρτὶ μέσο τοῦ *ἀντιγραφέα* (hard copy unit), ἑνὸς πρόσθετου ἐξαρτήματος ποὺ προσαρτᾶται στὴν κυρίως συσκευή.

Οἱ γραφικὲς συσκευὲς ἔχουν συνήθως προσαρτημένα καὶ πλῆκτρα γραφομηχανῆς. Ἔτσι μποροῦν νὰ λειτουργήσουν καὶ σὰν τηλέτυπα, μὲ τὴ διαφορὰ πὼς μιὰ ὀθόνη ἀντικαθιστᾶ τὸ χαρτί. Ἀλλὰ τὰ πιὸ ἐξελιγμένα μοντέλα δέχονται ἐντολὲς καὶ μέσω τῆς *φωτογραφίδας* (light pen), (σχ. 2.4). Ἐνῶ μέσο τῶν πλήκτρων μπορεῖ κανεὶς νὰ εἰσάγει μόνο πληροφορίες ποὺ ἐκφράζονται μὲ γράμματα καὶ ἀριθμούς, μὲ τὴ φωτογραφίδα μπορεῖ νὰ χαράξει ἢ καὶ νὰ σβήσει γραμμές, νὰ μετακινήσει τμήματα μιᾶς εἰκόνας καὶ νὰ ἐκτελέσει καὶ ἄλλες ποικίλες σχεδιαστικὲς ἐργασίες. Ἡ ἱκανότητα ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ὑπολογιστὴ κατευθεῖαν μὲ σχέδια εἶναι μιὰ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ λειτουργία διαλογικῶν γραφικῶν συστημάτων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φωτογραφίδα ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι τύποι μηχανημάτων εἰσαγωγῆς γραφικῶν δεδομένων. Οἱ πιὸ γνωστοὶ εἶναι οἱ *ταμπλέτες* (tablets) ποὺ θυμίζουν μπλὸκ σχεδιάσεως (σχ. 2.5). Οἱ γραμμὲς ποὺ χαράσσονται μὲ εἰδικὰ ἠλεκτρονικὰ μολύβια πάνω σὲ χαρτιὰ προσαρτημένα στὶς ταμπλέτες μεταφέρονται αὐτόματα στὸν ὑπολογιστὴ γιὰ παραπέρα ἐπεξεργασία.

Ἡ ποικιλία τῶν γραφικῶν μηχανημάτων ποὺ διατίθενται στὸ ἐμπόριο κάνει τὴν ἐπιλογὴ δύσκολη. Ἡ γενικὴ ἀρχὴ εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει ἕνας ἀδιαφιλονίκητα καλύτερος συνδυασμός. Ἡ ἐπιλογὴ θὰ πρέπει νὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὶς συγκεκριμένες ἐφαρμογὲς στὶς ὁποῖες θὰ χρησιμοποιηθεῖ τὸ σύστημα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς οἰκονομικὲς δυνατότητες. Τὸ σχ. 2.11 παρουσιάζει τὸ σύστημα τῶν Perry, Dean καὶ Stewart, ἑνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ γραφείου μέσου μεγέθους στὴ Βοστώνη. Ἀποτελεῖ συνδυασμὸ ἀρκετῶν γραφικῶν μηχανημάτων ποὺ συνδέονται μὲ ἕνα σχετικὰ μικρῆς ἰσχύος ὑπολογιστὴ PDP15/20.

3. Γενικὲς ἐφαρμογὲς

Οἱ ἐφαρμογὲς τῶν ὑπολογιστῶν μὲ γενικὸ χαρακτήρα ἀνήκουν κυρίως σὲ δύο κατηγορίες: τοὺς *ἐπιστημονικοὺς ὑπολογισμοὺς* καὶ τὴ *διεκπεραίωση δεδομένων*. Χαρακτηριστικὸ τῆς πρώτης κατηγορίας εἶναι ἡ ἐπίλυση πολλαπλῶν καὶ πολύπλοκων μαθηματικῶν ἐξισώσεων, ἐνῶ τῆς δεύτερης οἱ τεράστιες ποσότητες πληροφοριακῶν στοιχείων ποὺ πρέπει νὰ ταξινομηθοῦν, νὰ ἀποθηκευτοῦν καὶ κατόπιν νὰ ἀντληθοῦν. Καὶ τὶς δύο ἐργασίες μπορεῖ νὰ τὶς ἐκτελέσει μὲ ἐπιτυχία καὶ ὁ ἄνθρωπος· ἀπὸ ἄποψη ὅμως ταχύτητας καὶ ἀκρίβειας ὁ ὑπολογιστὴς ὑπερέχει κατὰ πολύ.

Οἱ ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρα ἐφαρμογὲς ποὺ ἔχουν ἀποδειχθεῖ πολύτιμες στὴν ἀρχιτεκτονικὴ πράξη ἀνήκουν στὴν περιοχὴ τῶν μελετῶν ἔργων πολιτικοῦ μηχανικοῦ. Μελέτες ποὺ ἀπαιτοῦν ὁλόκληρους μῆνες χειρωνακτικῶν ὑπολογισμῶν γίνονται τώρα σὲ λίγα λεπτὰ τῆς ὥρας καὶ μὲ πολὺ μεγαλύτερη ἀκρίβεια. Προγράμματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας ὑπάρχουν πολλὰ καὶ τὰ περισσότερα φυλάγονται σὰν ἐπαγγελματικὰ μυστικὰ ἀπὸ τὰ γραφεῖα ποὺ τὰ χρησιμοποιοῦν. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τὸ πιὸ γνωστὸ ἴσως καὶ ὁλοκληρωμένο σύστημα ICES (Integrated Civil Engineering Systems), ποὺ περιλαμβάνει μιὰ σειρὰ ἀπὸ προγράμματα στατικῶν μελετῶν, σχεδιάστηκε ἀπὸ μιὰ ὁμάδα πολιτικῶν μηχανικῶν στὸ MIT καὶ σήμερα διατίθεται ἀπὸ τὴν IBM (Roos 1967α, 1967β).

Ἐνῶ οἱ μηχανικὲς ἐφαρμογὲς χρησιμοποιοῦνται ἤδη στὴν ἀρχιτεκτονικὴ πρακτική, καθημερινὰ ἐπεκτείνονται, χωρὶς νὰ συναντοῦν σοβαρὲς ἀντιρρήσεις, καὶ οἱ ἐφαρμογὲς διεκπεραιώσεως δεδομένων. Ἔχει ὑπολογιστεῖ ὅτι γιὰ νὰ ταξινομηθοῦν ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρονται στὰ ἀρχιτεκτονικὰ ὑλικὰ ποὺ ὑπάρχουν στὸ ἐμπόριο σήμερα, καὶ ὑπολογίζοντας κατὰ μέσον ὅρο μιὰ σελίδα γιὰ τὴν ἐπαρκὴ περιγραφὴ σχημάτων, ἰδιοτήτων καὶ κόστους, θὰ χρειάζονταν τόμοι συνολικοῦ πάχους 250 μέτρων. Ἐπιπλέον, γιὰ νὰ κρατηθεῖ ἐνήμερη μιὰ τέτοια βιβλιοθήκη, περίπου 400 σελίδες θὰ ἔπρεπε νὰ ἀντικαθίστανται καθημερινὰ (Auger 1972). Ἡ μόνη λύση στὸ πρόβλημα εἶναι ἡ προσφυγὴ σὲ ἠλεκτρονικὰ *συστήματα πληροφοριῶν* καὶ πολλὰ γραφεῖα στὴν Ἀμερική, Εὐρώπη καὶ Ἰαπωνία ἔχουν ἤδη ἀρχίσει τὴν ὀργάνωση τέτοιων συστημάτων. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὰ τὰ συστήματα εἶναι συνήθως πολυέξοδα, ἔχει ἀρχίσει νὰ ὡριμάζει καὶ ἡ ἰδέα τῆς *ἠλεκτρονικῆς τράπεζας ἀρχιτεκτονικῶν πληροφοριῶν*. Τὸ σύστημα εἶναι θεωρητικὰ ἁπλὸ καὶ ὅλη ἡ ἀπαραίτητη τεχνολογία ὑπάρχει. Ἡ πληροφορία κωδικοποιεῖται καὶ ἀποθηκεύεται πάνω σὲ μαγνητικὲς ταινίες ἢ δίσκους ποὺ μέσο κάποιου κεντρικοῦ ὑπολογιστῆ συνδέονται μὲ τηλέτυπα τοποθετημένα στὰ γραφεῖα τῶν συνδρομητῶν. Ἡ ἐρώτηση δακτυλογραφεῖται στὸ τηλέτυπο καὶ μέσα σὲ λίγα λεπτὰ ἔρχεται ἡ ἀπάντηση. Ἂν τὸ τηλέτυπο περιλαμβάνει καὶ γραφικὰ ἐξαρτήματα, μαζὶ μὲ τὶς γραπτὲς προσφέρονται καὶ γραφικὲς πληροφορίες. Τράπεζα ἀρχιτεκτονικῶν πληροφοριῶν δὲν ὑπάρχει ἀκόμα, ἀλλὰ μὲ ἕδρα τὴ Νέα Ὑόρκη ἔχει τεθεῖ πρόσφατα σὲ λειτουργία ἡ «Ἠλεκτρονικὴ Τράπεζα Πληροφοριῶν τῆς ἐφημερίδας *New York Times*». Οἱ πληροφορίες ποὺ προσφέρονται εἶναι αὐτὲς ποὺ ἔχουν δημοσιευθεῖ καὶ δημοσιεύονται καθημερινὰ στὶς 60 μεγαλύτερες ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ τῆς Ἀμερικῆς. Σύμφωνα μὲ τὶς διαφημίσεις χρειάστηκαν ἑπτὰ χρόνια γιὰ τὴν ὀργάνωσή της καὶ ἐπένδυση πέντε ἑκατομμυρίων δολλαρίων, ἐνῶ τὸ ἐτήσιο κόστος συνδρομῆς κυμαίνεται μεταξὺ $12.000 στὴν περιοχὴ Νέας Ὑόρκης καὶ $18.000 στὴν Καλιφόρνια (2).

Ἐκτὸς ἀπὸ πληροφορίες κοινῆς χρήσεως, τὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἐπάγγελμα ἔχει δυσκολίες καὶ μὲ τὸν χειρισμὸ στοιχείων ἰδιωτικοῦ χαρακτήρα. Αὐτὰ προκύπτουν ἀπὸ τὴ διοίκηση αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ γραφείου καὶ ἀναφέρονται σὲ θέματα οἰκονομικά, κατανομῆς ἐργασίας, δημοσίων σχέσεων κλπ. Σήμερα ὑπάρχει ἡ τάση νὰ ἀντικατασταθεῖ ἡ παραδοσιακὴ καταγραφὴ αὐτῶν τῶν στοιχείων σὲ καρτέλες ἢ βιβλία διαφόρων τύπων. Τὰ στοιχεῖα εἰσάγονται κατευθεῖαν στὴ μνήμη τοῦ ὑπολογιστῆ καὶ ἀντλοῦνται ὑπὸ μορφὴ λογιστικῶν καταστάσεων ταμείου, καταλόγων πληρωμῶν, καταγραφῶν προόδου ἐργασιῶν, καταστάσεων ἀποδόσεως συνεργατῶν κλπ. Ἡ ἀκρίβεια, ταχύτητα καὶ πληρότητα αὐτῆς τῆς διεκπεραιώσεως, καθὼς καὶ ἡ δυνατότητα αὐτόματης συγκρίσεως μὲ προηγούμενες περιόδους ἐργασίας ἀποτελοῦν πολύτιμα διαχειριστικὰ βοηθήματα.

Μιὰ τρίτη κατηγορία πληροφοριακῶν στοιχείων εἶναι αὐτὰ ποὺ συγκεντρώνονται ὕστερα ἀπὸ εἰδικὲς μετρήσεις, συνεντεύξεις καὶ συγκριτικὲς ἀναλύσεις κατὰ τὴ σύνταξη ἑνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ προγράμματος. Ὁ ὄγκος αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν εἶναι συνήθως τόσο μεγάλος ποὺ μόνο μὲ τοὺς ὑπολογιστὲς ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐπεξεργασία τους. Αὐτὴ ἡ κατηγορία πληροφοριῶν ἔχει ἰδιαίτερη σημασία στὶς πολεοδομικὲς μελέτες. Ὁπωσδήποτε ἡ ὥθηση ποὺ ἔχει πάρει ἡ σύγχρονη πολεοδομικὴ καὶ χωροταξικὴ ἐπιστήμη ὀφείλεται κατὰ μεγάλο βαθμὸ στὴν ἱκανότητα τοῦ ὑπολογιστῆ νὰ ἐπεξεργαστεῖ πολυάριθμες μετρήσεις, ποὺ ἀναφέρονται σὲ κυκλοφοριακὲς ροές, σὲ δυνάμεις ἀναπτυξιακῆς ἕλξεως, σὲ μεταναστευτικὲς κινήσεις κλπ. Μὲ τὶς μεθόδους *ἐξομοιώσεως* (simulation), ὁ ὑπολογιστὴς ἔχει προσθέσει καὶ μιὰ νέα διάσταση στὶς ἱκανότητές μας ἀντιμετωπίσεως δυναμικῶν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ πολεοδομικῶν προβλημάτων. Δὲν ἀρκεῖται δηλαδὴ μόνο στὴ στατικὴ ἐπεξεργασία τῶν ὑπαρχουσῶν μετρήσεων, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ διακρίνει καὶ τὸ μέτρο ἀλληλεξαρτήσεως τῶν μεταβλητῶν καί, ἀνακαλύπτοντας τὶς τάσεις, νὰ κάνει προβολὲς στὸ μέλλον. Οἱ μέθοδοι ἐξομοιώσεως ἀποκτοῦν ἰδιαίτερο ἀρχιτεκτονικὸ χαρακτήρα ὅταν, μὲ τὴ χρήση κινηματογραφικῆς προβολῆς μελλοντικῶν κατασκευῶν, ἐπιτρέπουν τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἀξιολόγηση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ στὸ τμῆμα 5.

Οἱ γενικὲς χρήσεις ποὺ προσφέρουν *ἄμεσα* ὀφέλη στὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἐπάγγελμα εἶναι ὁπωσδήποτε πολλές. Παραπάνω ἀνέφερα μόνο τὶς πιὸ ἀντιπροσωπευτικές. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραγνωρίζουμε καὶ τὰ ἄπειρα *ἔμμεσα* ὀφέλη ποὺ ἔχει ὁ ἀρχιτέκτονας, ὅπως καὶ κάθε ἐπαγγελματίας, ἀπὸ τὴ χρήση τῶν ὑπολογιστῶν σὲ ὀργανισμοὺς μὲ τοὺς ὁποίους ἔρχεται σὲ καθημερινὴ ἐπαφή. Στὴν Ἑλλάδα ἴσως δὲν ἔχουμε ἀκόμη συνειδητοποιήσει τὸ πόσος ἱδρώτας, νεῦρα καὶ χρήματα μποροῦν νὰ ἐξοικονομηθοῦν ἂν οἱ οἰκονομικές μας ἐφορίες, τὰ γραφεῖα σχεδίου πόλεων, οἱ δῆμοι καὶ ἕνα σωρὸ ἄλλες κρατικὲς ὑπηρεσίες χρησιμοποιοῦσαν ὑπολογιστές. Σὲ προηγμένες χῶρες ὅμως, ὅπως οἱ Η.Π.Α., ὅπου ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Κυβέρνηση χρησιμοποιεῖ κατὰ ἀποκλειστικότητα περίπου 5.000 ὑπολογιστὲς καὶ περίπου ἄλλους τόσους οἱ κυβερνήσεις τῶν Πολιτειῶν καὶ οἱ δῆμοι, τὰ καθημερινὰ ἔμμεσα ὀφέλη εἶναι αἰσθητὰ καὶ πολλαπλὰ (3). Ἀλλὰ καὶ ἕνα σωρὸ ἄλλες ἐξελίξεις ποὺ βασίζονται στὸν ὑπολογιστή, ὅσο κι ἂν σὲ πρώτη ὄψη δὲν εἶναι φανερό, ἐπηρεάζουν θετικὰ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἐπάγγελμα. Π.χ. ἡ ἀκρίβεια μὲ τὴν ὁποία ἐπιτυγχάνονται σήμερα οἱ

προβλέψεις καιρικῶν συνθηκῶν δὲν βοηθάει μόνο τὸν πολὺ κόσμο στὸ νὰ προγραμματίσει τὴν κυριακάτικη ἐκδρομή του, ἀλλὰ καὶ τὸν κατασκευαστὴ ἀρχιτέκτονα στὸ νὰ προγραμματίσει ἔγκαιρα τὶς ἐργασίες στὸ ἐργοτάξιο.

4. Αὐτόματη διάταξη χώρων

Ἕνα κατεξοχὴν ἀρχιτεκτονικὸ πρόβλημα γιὰ τὴ λύση τοῦ ὁποίου ἔχει καταναλωθεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια ἀρκετὴ ἐρευνητικὴ ἐνέργεια εἶναι ἡ αὐτόματη διάταξη χώρων ἢ καὶ ἄλλων ἀντικειμένων. Δεδομένα ἀποτελοῦν οἱ περιγραφὲς τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν πρὸς σύνθεση χώρων, καθὼς καὶ ὁρισμένοι ὅροι ποὺ ἀναφέρονται στὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν χώρων ἢ καὶ σὲ γενικότερες συνθῆκες. Ζητεῖται συνήθως μιὰ διάταξη ποὺ πρέπει νὰ ἱκανοποιεῖ κατὰ τὸν μεγαλύτερο δυνατὸ βαθμὸ τοὺς δεδομένους ὅρους. Πρὶν προχωρήσω στὴν περιληπτικὴ παρουσίαση μερικῶν ἀντιπροσωπευτικῶν συστημάτων ποὺ ἔχουν προταθεῖ γιὰ τὴν αὐτόματη ἐπίλυση προβλημάτων τῆς κατηγορίας αὐτῆς, θὰ παρεμβάλω ἕνα ἁπλὸ παράδειγμα.

Ἔστω ὅτι δίνονται οἱ ὀρθογώνιοι χῶροι A,B,C,D,E,F,G καὶ H, μὲ διαστάσεις 2×6, 3×5, 1×4, 3×3, 2×5, 1×1, 3×3 καὶ 2×4 ἀντίστοιχα. Ἔστω ἀκόμη ὅτι εἶναι γνωστὴ ἡ συχνότητα ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν διαφόρων χώρων, λαμβανομένων ἀνὰ δύο. Τὰ δεδομένα τοῦ προβλήματος μποροῦν νὰ γραφτοῦν συνοπτικὰ σὲ ἕναν *πίνακα σχέσεων* τῆς μορφῆς τοῦ σχ. 4.1. Οἱ διαγώνιες στῆλες περιέχουν τὶς συχνότητες ἐπικοινωνίας. Π.χ., τὰ ζεύγη χώρων (A,G), (C,D) καὶ (C,E) δὲν ἐμφανίζουν καμιὰ ἐπικοινωνία ἢ ἔχουν συχνότητα μηδέν. Ἀντίθετα ἡ μεγαλύτερη συχνότητα - 9 - ἐμφανίζεται μεταξὺ τῶν (B,D), (D,E) καὶ (D,G).

Ἡ *συχνότητα ἐπικοινωνίας* συνήθως ἀναφέρεται στὸν ἀνὰ ὥρα ἀριθμὸ προβλεπόμενων μεταβάσεων καὶ μπορεῖ νὰ ὁρισθεῖ μὲ διάφορους τρόπους. Εἴτε βασίζεται σὲ στατιστικὲς μελέτες ὑπαρχόντων παρόμοιων κτιρίων, εἴτε ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν πρὸς στέγαση λειτουργία, εἴτε ἀντανακλᾶ ὑποκειμενικὴ ἀξιολόγηση τοῦ προγράμματος, εἴτε τέλος εἶναι συνδυασμὸς τῶν παραπάνω. Ἡ *ἀπόσταση ἐπικοινωνίας* μεταξὺ δύο χώρων βρίσκεται ἂν πολλαπλασιάσουμε τὴν ἀπόστασή τους (ὅπου ἀπόσταση θεωρεῖται συμβατικὰ ἡ ἀπόσταση τῶν κέντρων τους) μὲ τὴ συχνότητα ἐπικοινωνίας. Τὸ *κόστος ἐπικοινωνίας* μεταξὺ δύο χώρων προκύπτει ἂν πολλαπλασιάσουμε τὴν ἀπόσταση ἐπικοινωνίας μὲ τὸ κόστος καλύψεως ἀπὸ δεδομένο ἄτομο ἀποστάσεως ἴσης πρὸς τὴ μονάδα ἀποστάσεων (4). Π.χ., ἔστω ὅτι ἡ ἀπόσταση (τῶν κέντρων) δύο νοσοκομειακῶν χώρων εἶναι 8 μ καὶ ἡ συχνότητα ἐπικοινωνίας γιὰ τὸν χειροῦργο εἶναι 50 μεταβάσεις τὴν ὥρα. Ἡ συνολικὴ ἀπόσταση ἐπικοινωνίας εἶναι 8×50=400 μ. Ἔστω ἀκόμη ὅτι ὁ χειροῦργος πληρώνεται 75 δρχ τὴν ὥρα καὶ κινεῖται μὲ ταχύτητα 5.000 μ/ὥρα. Τὸ κάθε μέτρο ποὺ διανύει ὁ χειροῦργος κοστίζει 75/5.000=0,15 δρχ. Τὸ κόστος ἐπικοινωνίας ὡς πρὸς τὸν χειροῦργο εἶναι 0,15×400=60 δρχ.

Γιὰ νὰ λυθεῖ τὸ πρόβλημα τοῦ σχ. 4.1, ὅλοι οἱ χῶροι πρέπει νὰ συντεθοῦν κατὰ τέτοιον τρόπο ὥστε τὸ ἄθροισμα τοῦ κόστους ἐπικοινωνίας ὅλων τῶν χώρων, λαμβανομένων ἀνὰ δύο, νὰ εἶναι τὸ ἐλάχιστο δυνατό. Μαθηματικὴ λύση δὲν ὑπάρχει καὶ τέτοιου εἴδους προβλήματα μποροῦν νὰ λυθοῦν μὲ τὴν καταγραφὴ καὶ τὴν ἀρίθμηση ὅλων τῶν δυνατῶν συνδυασμῶν καὶ τὴν ἐπιλογὴ τῆς καλύτερης λύσεως ὕστερα ἀπὸ διαδοχικὲς συγκρίσεις. Τὸ σύνολο ὅμως τῶν συνδυασμῶν εἶναι ἕνας πολὺ μεγάλος ἀριθμὸς ποὺ ἀκόμα καὶ ὁ πιὸ γρήγορος ὑπολογιστὴς χρειάζεται μῆνες ἂν ὄχι χρόνια γιὰ νὰ τοὺς διερευνήσει ὅλους. Γι' αὐτὸ ἔχουν καθιερωθεῖ καὶ χρησιμοποιοῦνται οἱ λεγόμενες *εὑρετικὲς* μέθοδοι (heuristics), ποὺ στὴν οὐσία εἶναι τεχνάσματα ποὺ ἐπιτυγχάνουν τὴν εὕρεση ἐκείνων μόνο τῶν συνδυασμῶν ποὺ ἔχουν πιθανότητες νὰ ἀποτελέσουν καλὲς λύσεις. Ἡ καλύτερη ἀπὸ αὐτὲς προκρίνεται ὡς τελική. Οἱ εὑρετικὲς μέθοδοι ποὺ ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ στὰ συστήματα αὐτόματης συνθέσεως ποικίλλουν. Οἱ περισσότερες εἶναι ἰδιαίτερα πολύπλοκες, ἀλλὰ ἡ παρουσίαση μερικῶν σχετικὰ ἁπλῶν τεχνασμάτων θὰ ἀρκέσει σὰν παράδειγμα.

Τὸ πρόβλημα τοῦ σχ. 4.1 ἁπλουστεύεται κατὰ πολὺ ἄν, ἀντὶ νὰ ἐπιδιώξουμε νὰ συνθέσουμε ὅλους τοὺς χώρους ταυτόχρονα, τοὺς συνθέσουμε ἕναν-ἕνα. Ἂν δηλαδὴ ἀρχίσουμε μὲ δύο χώρους, μετὰ προσθέσουμε τὸν τρίτο, μετὰ τὸν τέταρτο κοκ. Κάθε φορὰ ποὺ προσθέτουμε ἕνα χῶρο διαλέγουμε τὴν καλύτερη θέση γι' αὐτὸν μόνο τὸν χῶρο καὶ δὲν κάνουμε ἐπανεκτίμηση τῶν ἤδη τοποθετημένων. Μὲ ποιά σειρὰ προτεραιότητας ὅμως θὰ πρέπει νὰ συντεθοῦν οἱ χῶροι καὶ μὲ ποιά κριτήρια θὰ ἐπιλέγεται ἡ καλύτερη θέση

2.8.
Σχέδιο ἐπίπεδου σχεδιαστῆ.

2.9.
Γραμμικὸ σχέδιο πάνω σὲ γραφικὴ συσκευή.

2.10.
Σχέδιο ἐπιφανειῶν πάνω σὲ γραφικὴ συσκευή.

2.11.
Ὁ ὑπολογιστὴς τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ γραφείου Perry, Dean καὶ Stewart.

2.8.
Analoge plotter drawing.

2.9.
Graphic tube line drawing.

2.10.
Surface drawing on graphic tube.

2.11.
The Perry, Dean and Stewart, architects, computer system.

2.8

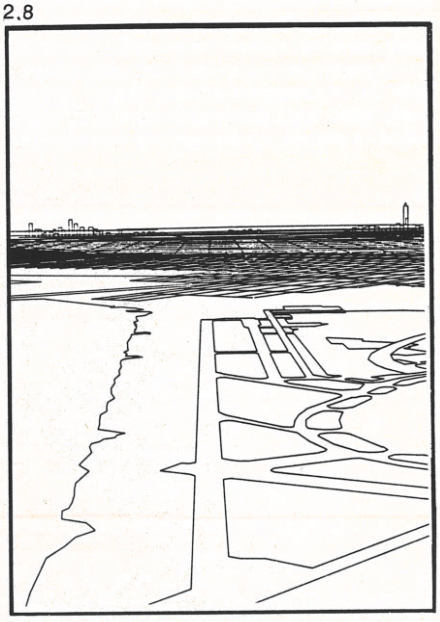

2.9

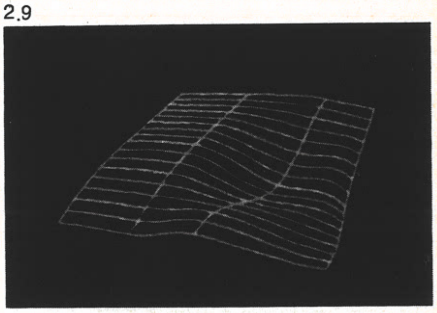

2.10

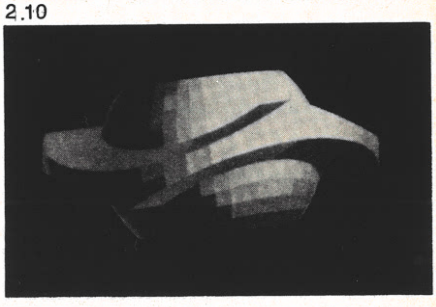

2.11

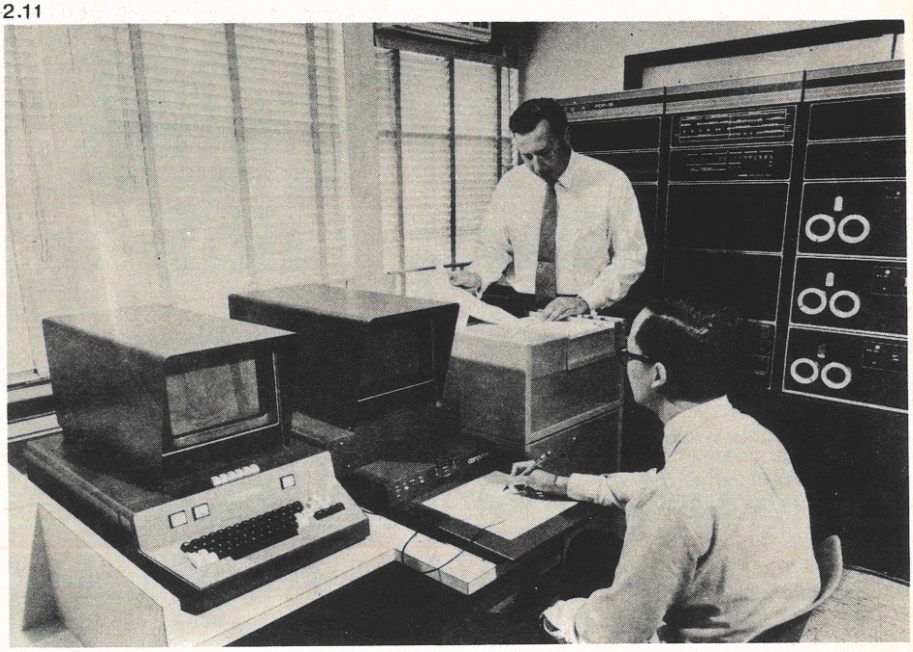

τοῦ κάθε προσαρτώμενου χώρου; Τὰ περισσότερα συστήματα ὁρίζουν τὴ σειρὰ προτεραιότητας μὲ βάση τὴ συχνότητα ἢ τὸ κόστος ἐπικοινωνίας. Ἔστω ὅτι κριτήριο εἶναι ἡ συχνότητα. Πρῶτος τοποθετεῖται ὁ χῶρος ποὺ ἐμφανίζει τὸ μεγαλύτερο ἄθροισμα συχνότητας μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους χώρους. Στὸ παράδειγμά μας τὸ μεγαλύτερο ἄθροισμα εἶναι 39 καὶ ἀντιστοιχεῖ στὸν χῶρο D ὁ ὁποῖος καὶ τοποθετεῖται πρῶτος. Δεύτερος τοποθετεῖται ὁ χῶρος ποὺ ἔχει τὴ μεγαλύτερη συχνότητα μὲ τὸν ἤδη τοποθετημένο χῶρο. Στὸ παράδειγμά μας ὑπάρχουν τρεῖς χῶροι (οἱ B,E καὶ G) ποὺ ἐμφανίζουν ἴση συχνότητα ἐπικοινωνίας - 9 - μὲ τὸν ἤδη τοποθετημένο D. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση διαλέγουμε ἕναν ἀπὸ ὅλους, ἔστω τὸν B. Τρίτος, τέταρτος κλπ ὁρίζονται αὐτοὶ ποὺ ἔχουν τὸ μεγαλύτερο ἄθροισμα συχνοτήτων ἐπικοινωνίας μὲ ὅλους τοὺς ἤδη τοποθετημένους χώρους. Στὴν περίπτωση τοῦ παραδείγματος ἡ σειρὰ τοποθετήσεως τῶν χώρων θὰ εἶναι: (1) D, (2) B, (3) E, (4) F, (5) A, (6) C, (7) H, (8) G.

Μὲ δεδομένη τὴ σειρὰ προτεραιότητας, ἐξετάζονται ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος χῶρος καὶ δοκιμάζονται ὅλες οἱ θέσεις στὶς ὁποῖες ἡ περίμετρος τοῦ δεύτερου ἐφάπτεται μὲ τὴν περίμετρο τοῦ πρώτου. Προκρίνεται ἡ θέση στὴν ὁποία ἡ ἀπόσταση τῶν δύο χώρων εἶναι ἡ μικρότερη. Μετὰ ἐξετάζεται ὁ τρίτος χῶρος καὶ δοκιμάζονται ὅλες οἱ θέσεις ἐπαφῆς μὲ τοὺς δύο ἤδη τοποθετημένους καὶ προκρίνεται ἐκείνη ποὺ ἔχει τὸ μικρότερο ἄθροισμα ἀποστάσεων μὲ ὅλους τοὺς ἤδη τοποθετημένους χώρους. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τοποθετοῦνται καὶ ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι χῶροι. Ἡ λύση τοῦ προβλήματος τοῦ σχ. 4.1 ποὺ προκύπτει μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ παραπάνω εὑρετικοῦ ἀλγορίθμου δίνεται στὸ σχ. 4.2. Ἀντὶ τῶν ἀποστάσεων, σὰν κριτήριο ἐπιλογῆς τῶν καλύτερων κάθε φορὰ θέσεων μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν τὰ ἀθροίσματα τοῦ κόστους ἐπικοινωνιῶν. Ὑπάρχουν γενικὰ ποικίλα κριτήρια ποὺ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλες λεπτομέρειες τῶν ἐπιμέρους διαδικασιῶν μποροῦν νὰ ὁρισθοῦν κατὰ διάφορους τρόπους. Οἱ βασικὲς ἀρχὲς ὅμως εἶναι συνήθως οἱ ἴδιες.

Τὰ περισσότερα συστήματα διατάξεως χώρων ποὺ ἔχουν προταθεῖ κατατάσσονται σὲ δύο κυρίως κατηγορίες: τὰ *συνθέσεως* καὶ τὰ *βελτιώσεως*. Στὰ συστήματα συνθέσεως οἱ πρὸς διάταξη χῶροι ἐξετάζονται ἀνὰ ἕνας καὶ τοποθετοῦνται διαδοχικὰ μέσα σὲ ἕναν ἀρχικὰ κενὸ περιβάλλοντα χῶρο. Ὁ περιβάλλων χῶρος μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνα δωμάτιο, ὅταν πρόκειται γιὰ διάταξη ἐπίπλων, ἕνα οἰκόπεδο ἢ καὶ ἕνα συμβατικὸ χωρικὸ πλαίσιο, ὅταν πρόκειται γιὰ σχεδίαση κτιρίου. Συνθέσεως ἦταν τὸ σύστημα τοῦ παραδείγματος καί, ὅπως καὶ ἐκεῖνο, τὰ συστήματα αὐτὰ ἀποτελοῦνται κατὰ κανόνα ἀπὸ τρία μέρη: (α) τὴ διαδικασία κατατάξεως, ἡ ὁποία ὁρίζει τὴ σειρὰ προτεραιότητας μὲ τὴν ὁποία θὰ τοποθετηθοῦν οἱ πρὸς σύνθεση χῶροι· (β) τὴ διαδικασία προσδιορισμοῦ ὑποψήφιων θέσεων, ἡ ὁποία προκρίνει τὶς κατάλληλες πρὸς δοκιμὴ θέσεις καὶ (γ) τὴ διαδικασία ἀξιολογήσεως, ἡ ὁποία ἐξετάζει κατὰ πόσο μιὰ διάταξη εἶναι καταρχὴν ἀποδεκτή, κρίνει τὸ ποσοστὸ ἱκανοποιήσεως τῶν ἀπαραίτητων ὅρων, βαθμολογεῖ καί, μετὰ ἀπὸ ἀλλεπάλληλες συγκρίσεις, ἐπιλέγει τὴν καλύτερη.

Τὰ συστήματα βελτιώσεως ξεκινοῦν ἀπὸ κάποιαν ἀρχικὴ διάταξη ἡ ὁποία βαθμολογεῖται καί, μὲ διαδοχικὲς ἀνταλλαγὲς τῶν θέσεων τῶν χώρων ποὺ συνήθως ἐξετάζονται ἀνὰ δύο, ἐπιδιώκουν νὰ βελτιώσουν τὴ διάταξη ὥσπου νὰ προκύψει ἡ καλύτερη δυνατὴ βαθμολογία. Τὰ συστήματα αὐτὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ διαδικασίες παρόμοιες μὲ ἐκεῖνες τῶν συστημάτων συνθέσεως, δηλαδὴ διαδικασίες κατατάξεως, προσδιορισμοῦ θέσεων καὶ ἀξιολογήσεως, οἱ λεπτομέρειες τῶν ὁποίων ἐπίσης διαφέρουν ἀπὸ σύστημα σὲ σύστημα.

Τὸ πρῶτο καὶ ἴσως περισσότερο γνωστὸ σύστημα συνθέσεως εἶναι τῶν Whitehead καὶ Elders (1964), ποὺ σὲ γενικὲς γραμμὲς ἀκολουθεῖ τὴ λογικὴ τοῦ παραδείγματος ποὺ περιέγραψα παραπάνω. Ἡ βασική του διαφορὰ εἶναι ὅτι ἀντιμετωπίζει τοὺς χώρους σὰν σύνολα ὁμοιων τετραγωνικῶν κυττάρων καὶ παράγει πιὸ συμπαγεῖς διατάξεις, ἀλλὰ ἐπιμέρους χώρους μὲ ἀκανόνιστα σχήματα. Τὸ σύστημα ἔχει ἐφαρμοστεῖ κυρίως σὲ προβλήματα διατάξεως νοσοκομείων. Ἕνα παράδειγμα ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος δίνεται στὸ σχ. 4.3.Α, ἐνῶ τὸ σχ. 4.3.Β εἶναι μιὰ παραλλαγὴ κατόψεως ποὺ βασίζεται στὴ λύση τοῦ ὑπολογιστῆ.

4.1

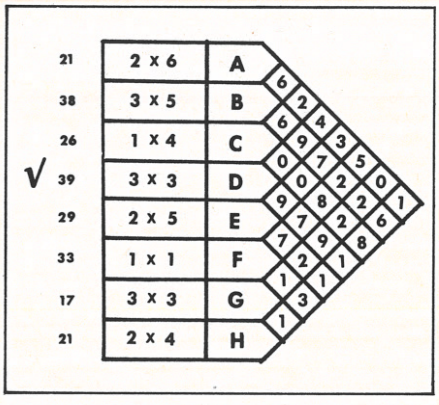

4.2

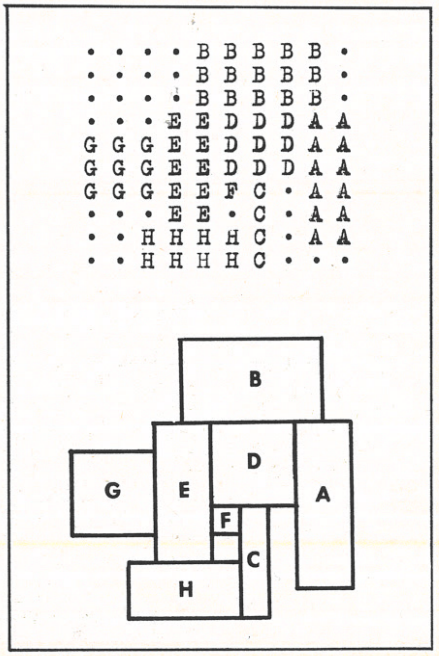

4.3

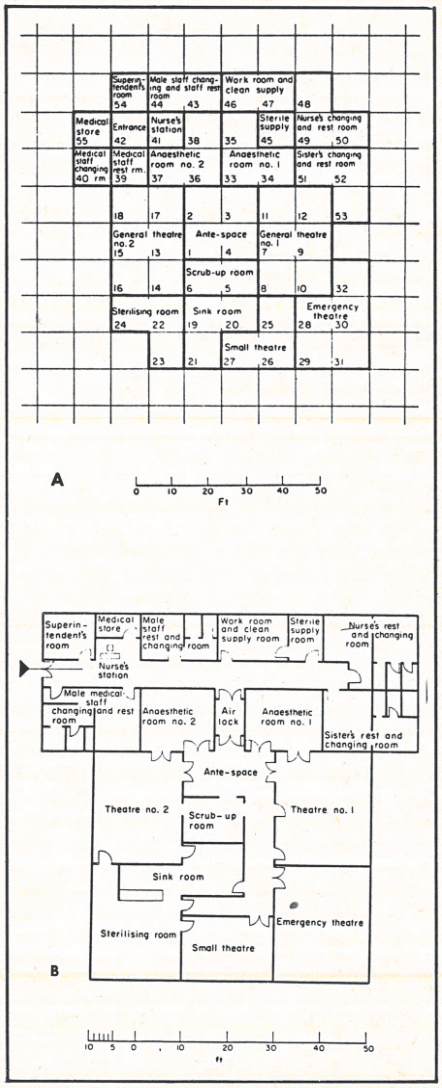

4.1.
Πίνακας σχέσεων.

4.2.
Λύση στὸ πρόβλημα τοῦ σχ. 4.1.

4.3.
Α. Διάταξη χώρων κατὰ τὸ πρόγραμμα τῶν Whitehead καὶ Elders. Β. Κάτοψη βασισμένη στὴ διάταξη τοῦ ὑπολογιστῆ.

4.4.
Διερεύνηση προβλήματος διατάξεως χώρων μὲ τὸ σύστημα DOMINO.

4.5.
Α. Πολεοδομικὴ σύνθεση τοῦ συστήματος IMAGE. Β. Πολεοδομικὴ λύση βασισμένη στὴ διάταξη τοῦ ὑπολογιστῆ.

4.1.
Association matrix.

4.2.
Solution configuration for the space planning problem in fig. 4.1.

4.3.
A. Computer spatial synthesis as derived by the Whitehead and Elders programme. B. Designer's interpretation of the computer output.

4.4.
Solution variations as derived for a single space planning problem by the DOMINO system.

4.5.
A. Site arrangement as derived by IMAGE. B. Designer's interpretation of the solution in A.

Τὴν ἴδια περίπου λογικὴ ἀκολουθεῖ τὸ ἐπίσης ἀρκετὰ γνωστὸ σύστημα συνθέσεως CORELAP τῶν Lee καὶ Moore (1967), ἐνῶ τὸ νεώτερο DOMINO τῶν Mitchell καὶ Dillon (1972) ἀκολουθεῖ ἐπίσης τὴν πρακτικὴ τῶν τετραγωνικῶν κυττάρων, ἀλλὰ ἐφαρμόζει ἀρκετὰ πιὸ πολύπλοκη εὑρετικὴ μεθοδολογία. Τὸ DOMINO ἔγινε κατὰ παραγγελία τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ γραφείου Welton Becket στὸ Los Angeles γιὰ τὴ λειτουργικὴ διερεύνηση ἐμπορικῶν καὶ νοσοκομειακῶν κτιρίων. Χαρακτηριστικὸ τοῦ συστήματος εἶναι ὅτι δὲν ἀρκεῖται μόνο στὶς μεθόδους τὶς ὁποῖες τὸ ἴδιο διαθέτει γιὰ τὴ λήψη κρίσιμων διαδικαστικῶν ἀποφάσεων, ἀλλὰ ἐπιτρέπει καὶ στὸν χειριστὴ νὰ κάνει προτάσεις ποὺ ἀναφέρονται στὴν προτεραιότητα τοποθετήσεως τῶν χώρων καὶ τὸ μέγεθος τῶν τετραγωνικῶν κυττάρων. Αὐτὸ ἐπιτρέπει τὴ διερεύνηση ἀρκετῶν παραλλαγῶν καὶ εἶναι συνεπὲς μὲ τὸν διερευνητικὸ χαρακτήρα τοῦ συστήματος. Π.χ. ὅλες οἱ συνθέσεις τοῦ σχ. 4.4 ἀντιστοιχοῦν στὸ ἴδιο πρόβλημα. Διαφέρουν καθέτως ὡς πρὸς τὸν χῶρο ποὺ τοποθετεῖται πρῶτος καὶ ὁριζοντίως ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ τετραγωνικοῦ κυττάρου (5).

Ἀπὸ τὰ συστήματα βελτιώσεως, τὸ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸ καὶ ἴσως τὸ πιὸ πετυχημένο στὴν πράξη εἶναι τὸ CRAFT (Buffa, Armour καὶ Vollman 1964, Lew καὶ Brown 1970, Rohn 1970). Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τοῦ συστήματος αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀξιολόγηση ὑφιστάμενων διατάξεων βιομηχανικῶν καὶ βιοτεχνικῶν ἐγκαταστάσεων ὅπου τὸ κόστος ἐπικοινωνιῶν ἀντιστοιχεῖ σὲ πραγματικὸ κόστος. Ἀναφέρεται ὅτι στὴν περίπτωση ἑνὸς κινηματογραφικοῦ ἐργαστηρίου τὸ σύστημα βελτίωσε τὴν ὑπάρχουσα διάταξη σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε νὰ περιοριστεῖ τὸ κόστος λειτουργίας κατὰ $240.000 τὸν χρόνο! Ἀλλὰ καὶ πολλὲς ἄλλες ἐφαρμογὲς τοῦ συστήματος κατέληξαν σὲ σημαντικὴ ἐξοικονόμηση ἐξόδων λειτουργίας. Τὸ σύστημα προσφέρεται σήμερα δωρεὰν στοὺς ἰδιοκτῆτες ἢ συνδρομητὲς ὑπολογιστῶν IBM.

Ἀρκετὰ ἄλλα συστήματα αὐτόματης συνθέσεως χώρων εἶναι παραλλαγὲς τῶν παραπάνω καὶ πληρέστερες περιγραφὲς ἔχουν δημοσιεύσει ὁ Mitchell (1971) καὶ ὁ Eastman (1971), ἐνῶ ἀποτελέσματα συγκρίσεων μεταξὺ ἀρκετῶν συστημάτων ἔχουν ἀνακοινώσει οἱ Dudnik καὶ Krawczyk (1973). Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ἡ πρώτη προσπάθεια ἐπιλύσεως τοῦ προβλήματος συνθέσεως χώρων ἔγινε ἀπὸ τοὺς Koopman καὶ Beckman (1957) ποὺ δὲν ἦταν ἀρχιτέκτονες. Τὸ πρόβλημα ἔχει ὁπωσδήποτε ἔντονο οἰκονομικὸ χαρακτήρα καὶ οἱ ὀργανωτὲς ἐπιχειρήσεων καὶ οἰκονομολόγοι ἔδειξαν νωρίτερα καὶ ἴσως περισσότερο ἐνδιαφέρον ἀπὸ ὅ,τι οἱ ἀρχιτέκτονες. Ἔτσι σχεδὸν ὅλα τὰ παλαιότερα συστήματα βασίζονται σὲ συνθῆκες οἰκονομικὲς καὶ ἀγνοοῦν τὰ καθαρὰ ἀρχιτεκτονικὰ κριτήρια. Οἱ προτεινόμενες βέβαια λύσεις δὲν προσφέρονται σὰν τελικὰ σχέδια, ἀλλὰ σὰν διαγράμματα πάνω στὰ ὁποῖα θὰ βασιστοῦν οἱ ἀρχιτεκτονικὲς κατόψεις. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι προγράμματα ἱκανὰ νὰ περιλάβουν καὶ ἀρχιτεκτονικὰ κριτήρια καὶ χρήσιμα θὰ ἦταν καὶ εὐπρόσδεκτα. Δύο νεώτερα συστήματα, ποὺ ἀντιπροσωπεύουν προσπάθειες εἰσαγωγῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῶν κριτηρίων, χαρακτηρίζουν τὴν ἔναρξη μιᾶς νέας γενιᾶς συστημάτων αὐτόματης σχεδιάσεως. Εἶναι τὸ IMAGE τῶν Weinzapfel, Johnson καὶ Perkins (1971) στὸ MIT καὶ τὸ GSP (General Space Planner) τοῦ Eastman (1971) στὸ Πανεπιστήμιο Carnegie-Mellon. Τὸ πρῶτο εἶναι βελτιώσεως καὶ ἔχει ἐφαρμοστεῖ σὲ πολεοδομικὲς καὶ κτιριακὲς σχεδιάσεις (σχ. 4.5), ἐνῶ τὸ δεύτερο εἶναι συνθέσεως καὶ ἔχει ἐφαρμοστεῖ κυρίως σὲ διατάξεις ἐσωτερικῶν χώρων (σχ. 4.6). Καὶ τὰ δύο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ ἀρχιτεκτονικῶν κριτηρίων, ἐφαρμόζουν καὶ ἰδιαίτερα προχωρημένες εὑρετικὲς μεθόδους. Πέντε συστήματα ποὺ ἀντιμετωπίζουν τὸ πρόβλημα συνθέσεως χώρων κατὰ πρωτότυπο τρόπο ἀξίζουν ἰδιαίτερη μνεία. Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ εἶναι τὸ GRAMPA τοῦ Grason (1970) καὶ τὸ DPS τοῦ Pfefferkorn (1971), καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ DISCOURCE τῶν Porter, Lloyd καὶ Fleisher (1970), τὸ URBAN5 τῶν Νεγρεπόντη καὶ Groisser (1970), καὶ τὸ INTUVAL τῶν Kamnitzer καὶ Hoffman (1970).

Τὰ δύο πρῶτα εἶναι αὐτόματα συστήματα καὶ κινοῦνται μέσα στὰ πλαίσια τοῦ γενικοῦ ὁρισμοῦ τοῦ προβλήματος συνθέσεως χώρων. Οἱ Grason καὶ Pfefferkorn δὲν εἶναι ἀρχιτέκτονες καὶ ὁπωσδήποτε τὰ συστήματά τους ὑστεροῦν ἀπὸ ἄποψη καθαρὰ ἀρχιτεκτονικῶν κριτηρίων. Ἀλλὰ

4.4

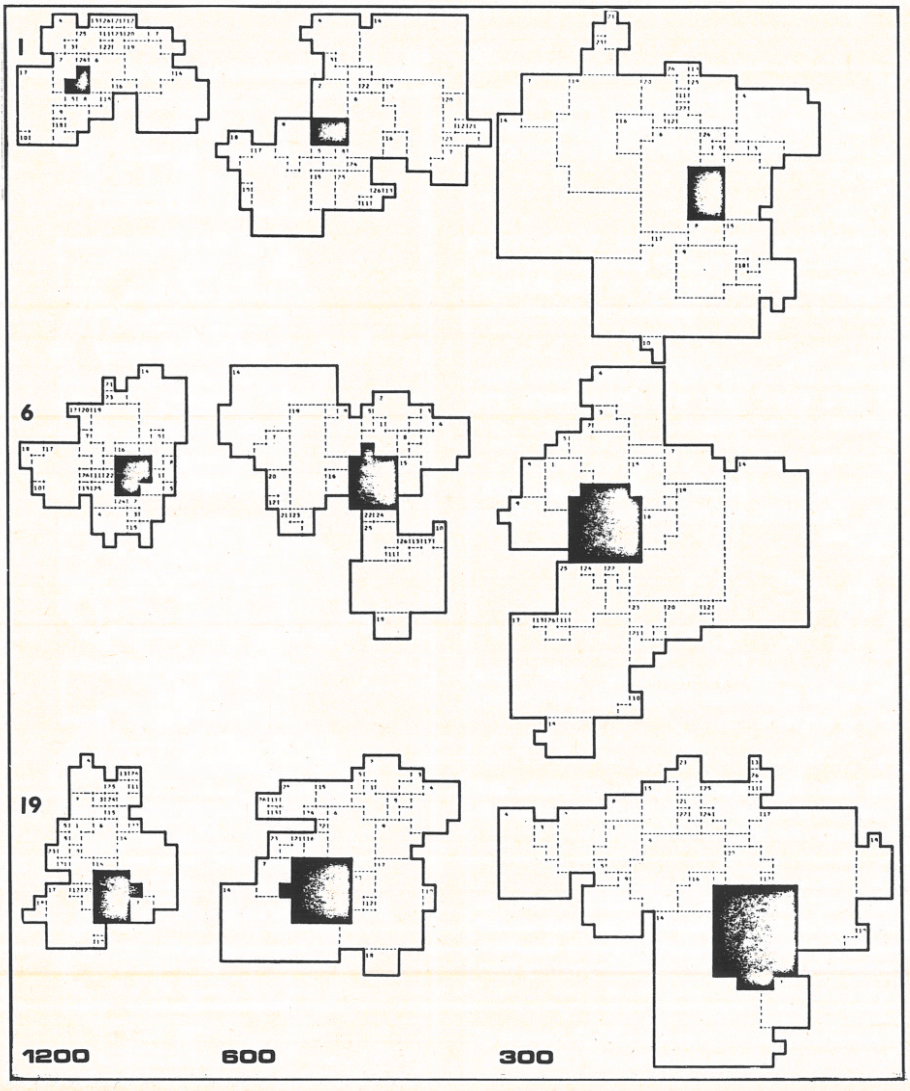

4.5

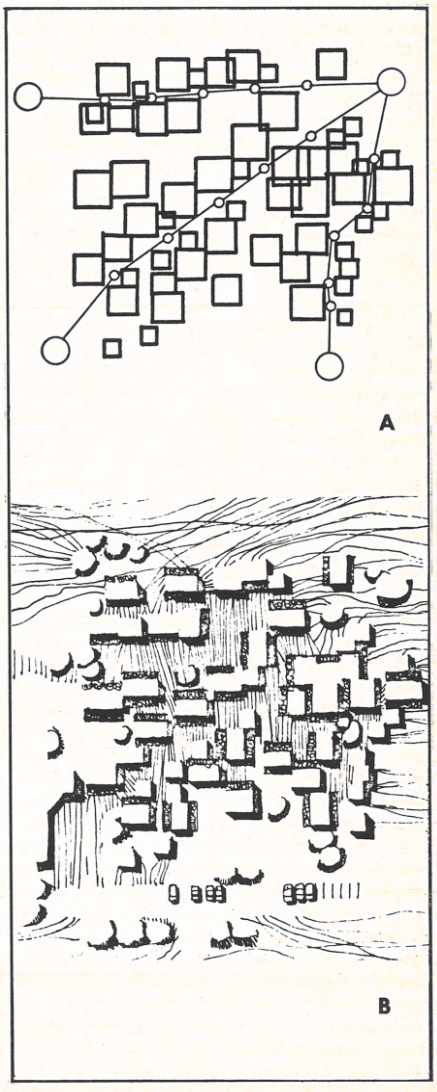

καὶ τῶν δύο συστημάτων ἡ δομὴ διαφέρει τόσο ριζικὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ ἡ εὑρετική τους μεθοδολογία εἶναι τόσο πιὸ προχωρημένη, ὥστε νὰ θεωρεῖται βέβαιο ὅτι θὰ ἀποτελέσουν τὶς βάσεις γιὰ νεώτερες ἐξελίξεις.

Τὰ τρία τελευταῖα ἔχουν ἐφαρμοστεῖ σὲ προβλήματα πολεοδομικῶν συνθέσεων καὶ ἡ κύρια προσφορά τους εἶναι ὅτι εἰσάγουν διαλογικὲς μεθοδολογίες. Ἀντὶ δηλαδὴ τῆς αὐτόματης ἐπιλύσεως ἑνὸς προβλήματος ἀπὸ τὸν ὑπολογιστὴ μόνο, τὴ σύνθεση τῶν χρήσεων καὶ τῶν χώρων τὴν κάνουν σταδιακὰ καὶ ἀπὸ κοινοῦ ὁ χειριστὴς καὶ ὁ ὑπολογιστής. Τὰ τρία συστήματα διαφέρουν κατὰ πολύ, ἀλλὰ βασίζονται στὴν ἴδια ἀρχή. Ὁ χειριστὴς προτείνει μιὰ θέση γιὰ ἕνα χῶρο. Ὁ ὑπολογιστὴς τὴν ἀξιολογεῖ καὶ προσφέρει στὸν χειριστὴ ποικίλες πληροφορίες ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἐφικτὸ τῆς προτάσεως καὶ τὶς ἐπιπτώσεις της. Ὁ χειριστὴς μετά, βασιζόμενος στὶς πληροφορίες τοῦ ὑπολογιστῆ, ἀποφασίζει ἂν ἡ θέση ποὺ πρότεινε εἶναι καλὴ ἢ ἂν πρέπει νὰ τὴν ἀλλάξει.

Τέλος, τὸ πρόβλημα διατάξεως χώρων ἀντιμετωπίζουν καὶ οἱ *χωρογλῶσσες*, ποὺ διερευνᾶ ὁ συγγραφέας. Αὐτὲς εἶναι γλωσσικὰ συστήματα ποὺ ἀποσκοποῦν στὴ δυναμικὴ περιγραφὴ συνθέσεων χώρων. Ἐνῶ τὰ αὐτόματα συστήματα διατάξεως χώρων ἐργάζονται μὲ βάση προτυποποιημένες μεθοδολογίες καὶ ἐπιτρέπουν τὸν χειρισμὸ μερικῶν μόνο παραμέτρων, οἱ χωρογλῶσσες προσφέρουν στὸν προγραμματιστὴ τὰ μέσα νὰ ἀκολουθήσει μεθοδολογία τῆς ἀρεσκείας του. Ἔχουν ἐφαρμογὴ σὲ προβλήματα συνθέσεως ὅλων τῶν ἐπιπέδων καὶ ἐπιτρέπουν τὴν ἱεραρχικὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο δωματίου μέχρι τὸ ἐπίπεδο πόλεως καὶ ἀντίστροφα. Ἕνα πρῶτο χωρογλωσσικὸ σύστημα ἦταν ἡ FOSPLAN ποὺ παρουσιάστηκε σὲ προηγούμενο τεῦχος τῶν *Ἀρχιτεκτονικῶν Θεμάτων* (6/1972, σ. 116-126), (Γέσιος 1972). Μιὰ νεώτερη ἐφαρμογὴ εἶναι ἡ SIPLAN ποὺ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ σὲ πολεοδομικὰ σχέδια (Γέσιος 1973α, 1974 β). Ἕνα παράδειγμα σχεδίου τῆς SIPLAN δίνεται στὸ σχ. 4.7.

5. *Γραφικὰ συστήματα*

Ἐνῶ ἡ σύνθεση χώρων ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ κρίσιμα στάδια τῆς ὅλης ἀρχιτεκτονικῆς διαδικασίας, τὸ στάδιο τῆς προετοιμασίας τῶν τελικῶν γραμμικῶν σχεδίων εἶναι τὸ κατεξοχὴν κοπιαστικό. Ἀπαιτεῖ ὁπωσδήποτε «καλὸ χέρι», ἀλλὰ λίγη πνευματικὴ προσπάθεια, καὶ ἐλάχιστοι ἀρχιτέκτονες θὰ εἶχαν ἀντίρρηση στὸ νὰ ἀναθέσουν τὴν ἐργασία αὐτὴ σὲ κάποιο μηχανικὸ σχεδιαστή. Τὸ κέρδος ὅμως ἀπὸ τὴ χρησιμοποίηση ἑνὸς τέτοιου σχεδιαστῆ εἶναι πολλαπλό. Τὰ γραμμικὰ σχέδια, τὰ προοπτικὰ καὶ τὰ τριδιάστατα προπλάσματα εἶναι τὰ παραδοσιακὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ ἀρχιτέκτονας γιὰ νὰ παρουσιάσει τὴ λύση του στὸν πελάτη. Αὐτὰ τὰ μέσα εἶναι βέβαια ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις ἱκανοποιητικά, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε στατικὰ καὶ ἄκαμπτα. Ἂν ὁ πελάτης ζητήσει τροποποιήσεις, τὰ σχέδια πρέπει νὰ γίνουν ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἔτσι μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστεῖ τὰ ὀφέλη ποὺ προκύπτουν ἀπὸ ἕνα σύστημα ἱκανὸ νὰ παράγει προοπτικὲς εἰκόνες σὲ ποικιλία κλιμάκων καὶ ἀπὸ διάφορες γωνίες. Πιὸ σημαντικὸ ἀκόμη θὰ εἶναι ἂν τὸ σύστημα ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ παράγει μὲ κινηματογραφικὴ ταχύτητα ἔγχρωμες εἰκόνες, ὁπότε ὁ πελάτης θὰ μπορεῖ νὰ περπατήσει γύρω ἢ καὶ μέσα σ' ἕνα κτίριο καὶ νὰ τὸ ζήσει δοκιμαστικὰ πολὺ πρὶν κτιστεῖ. Ἕνα τέτοιο ἀκριβῶς σύστημα ὑπάρχει ἐδῶ καὶ ἀρκετὰ χρόνια. Κατασκευάστηκε ἀπὸ τὴν General Electric γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν ὑποψήφιων ἀστροναυτῶν τῆς NASA (Woodruff 1969). Τὸ χρησιμοποίησε καὶ ὁ Kamnitzer γιὰ τὴν παραγωγὴ τῆς ταινίας «Τοπίο πόλεως» (City-Scape) ποὺ περιγράφει μιὰ περιπλάνηση στὸ κέντρο μιᾶς φανταστικῆς πόλεως.

Τὰ γραφικὰ συστήματα ἐξαρτῶνται ἄμεσα ἀπὸ τὰ μηχανήματα ποὺ ὑπάρχουν στὸ ἐμπόριο. Τὸ σύστημα τῆς NASA ἔγινε ὕστερα ἀπὸ εἰδικὴ παραγγελία καὶ ἀπὸ ἄποψη κόστους εἶναι ἀπλησίαστο. Χαρακτηριστικὸ ὅμως τῶν τελευταίων ἐτῶν εἶναι ὅτι ἡ τεχνολογία τῶν γραφικῶν μηχανημάτων προχώρησε μὲ ἀλματώδη ταχύτητα (οἱ πιὸ ἀντιπροσωπευτικοὶ τύποι παρουσιάστηκαν στὸ τμῆμα 2). Σήμερα ἕνα σχετικὰ ἁπλὸ ἀλλὰ ἀρκετὰ ἀποτελεσματικὸ μηχάνημα κοστίζει γύρω στὶς $10.000. Τὸ μειωμένο κόστος ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξέλιξη τῶν εἰδικῶν ἀλγορίθμων ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴ λειτουργία τους ἔχουν κάνει τὰ γραφικὰ συστήματα προσιτὰ καὶ σὲ μικρὰ ἀκόμη ἀρχιτεκτονικὰ γραφεῖα. Ἡ ἐπιτυχία ἐφαρμογῆς ἑνὸς γραφικοῦ συστήματος ἀξιολογεῖται μὲ βάση δύο κριτήρια: (α) ποιότητα τῶν γραμμῶν ἢ τῆς εἰκόνας καὶ (β) ποσότητα δεδομένων μὲ τὰ ὁποῖα ἀπαιτεῖται νὰ τροφοδοτηθεῖ ὁ ὑπολογιστής. Τὸ πρῶτο κριτήριο εἶναι συνήθως ἐξάρτηση τοῦ κόστους τοῦ χρησιμοποιούμενου μηχανήματος, ἐνῶ τὸ δεύτερο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν ἀλγορίθμων ποὺ χρησιμοποιοῦνται καὶ εἶναι ὁπωσδήποτε πιὸ κρίσιμο.

Ὁποιοδήποτε σχέδιο, ὅσο πολύπλοκο κι ἂν εἶναι, μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ σημεῖο πρὸς σημεῖο καὶ νὰ εἰσαχθεῖ στὸν ὑπολογιστὴ γιὰ γραφικὴ ἀπεικόνιση. Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση ἡ προσφορὰ τοῦ ὑπολογιστὴ εἶναι ἐντελῶς μηχανική. Ἡ πιὸ σημαντικὴ ἐργασία γίνεται οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος ἀντὶ νὰ σύρει γραμμὲς στὸ χαρτί, τὶς περιγράφει μὲ ἀριθμούς. Τὸ κέρδος θὰ ἦταν πιὸ μεγάλο ἂν ὁ ὑπολογιστὴς σχεδίαζε π.χ. προοπτικὰ κατευθεῖαν ἀπὸ τὴν κάτοψη καὶ τὶς ὄψεις (ποὺ γίνεται) ἢ ἀκόμα πιὸ μεγάλο ἂν ὁ ὑπολογιστὴς συνέθετε μόνος του τὴν κάτοψη καὶ τὶς ὄψεις πρὶν προχωρήσει στὰ προοπτικά. Τὸ τελευταῖο ἀπαιτεῖ ἕνα μεικτὸ σύστημα αὐτόματης συνθέσεως καὶ γραφικοῦ συστήματος. Τέτοιου εἴδους προσπάθειες ὁλοκληρωμένων συστημάτων παρουσιάζονται στὸ ἑπόμενο τμῆμα. Οἱ ἐφαρμογὲς ποὺ παρουσιάζονται ἐδῶ εἶναι κυρίως μηχανικὲς καί, παρόλο ποὺ ἡ γραφικὴ ποιότητα τῶν σχεδίων ποὺ παράγουν εἶναι μᾶλλον ἐντυπωσιακή, ἀπὸ ἄποψη «εὐφυΐας» ὑστεροῦν καὶ ἀπὸ τὰ πιὸ ἁπλὰ ἀκόμα προγράμματα αὐτόματης συνθέσεως χώρων. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν μειώνει τὴν ἀξία ποὺ ἔχουν σὰν πολύτιμο συμπλήρωμα τῆς ὅλης ἀρχιτεκτονικῆς διαδικασίας.

Τὸ σχέδιο τοῦ σχ. 5.1 ἔχει γίνει ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς ἑταιρίας Environetics τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ δείχνει μιὰ κάτοψη τοῦ οὐρανοξύστη Sears στὸ Σικάγο. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἀπαιτεῖ σχεδὸν πλήρη περιγραφὴ τῆς κατόψεως πρὶν τὴ «μελανώσει» μέσα σὲ 45 λεπτὰ τῆς ὥρας. Δεδομένου ὅμως ὅτι ὁ οὐρανοξύστης περιλαμβάνει 110 μερικῶς ἐπαναλαμβανόμενα πατώματα, ἡ τροφοδότηση τοῦ ὑπολογιστῆ μὲ μιὰ περιγραφὴ καὶ ἡ αὐτόματη σχεδίαση μεγάλου ἀριθμοῦ κατόψεων μὲ μικρὲς μόνο ἀλλαγὲς εἶναι προφανῶς μιὰ οἰκονομικὴ διαδικασία (Greenbergh 1974). Τὸ πολεοδομικὸ σχέδιο τοῦ σχ. 5.2 ἔγινε ἀπὸ τὸ σύστημα

4.6.
Διάταξη ἐσωτερικοῦ χώρου κατὰ τὸ σύστημα GSP. Διακρίνονται οἱ ἀναζητήσεις τοῦ ὑπολογιστῆ πρὶν καταλήξει στὴ σύνθεση Ζ.

4.7.
Πολεοδομικὴ σχεδίαση μὲ τὸ σύστημα SIPLAN. Ὅλα τὰ σχέδια ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἴδια βασικὴ διάταξη καὶ οἱ παραλλαγὲς δείχνουν τὴν εὐελιξία τοῦ συστήματος.

5.1.
Κάτοψη τοῦ οὐρανοξύστη Sears στὸ Σικάγο ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν ὑπολογιστὴ τῆς ἑταιρίας Environetics.

5.2.
Πολεοδομικὸ σχέδιο μὲ τὸ σύστημα LAND τῆς Ἑταιρίας Αὐτοματισμοῦ McDonnel Douglas.

4.6.
Room layout executed by GSP. The sequence illustrates the search performed by the system.

4.7.
Site planning with SIPLAN. All plans are based on a single module and the variations illustrate the system's flexibility.

5.1.
Plan for a floor of the Sears Tower in Chicago. It was generated by a computer under a programme developed by Saphier, Lerner and Schindler at Environetics Inc.

5.2.
Subdivision plotting by the LAND system of McDonnel Douglas Automation Company.

4.6

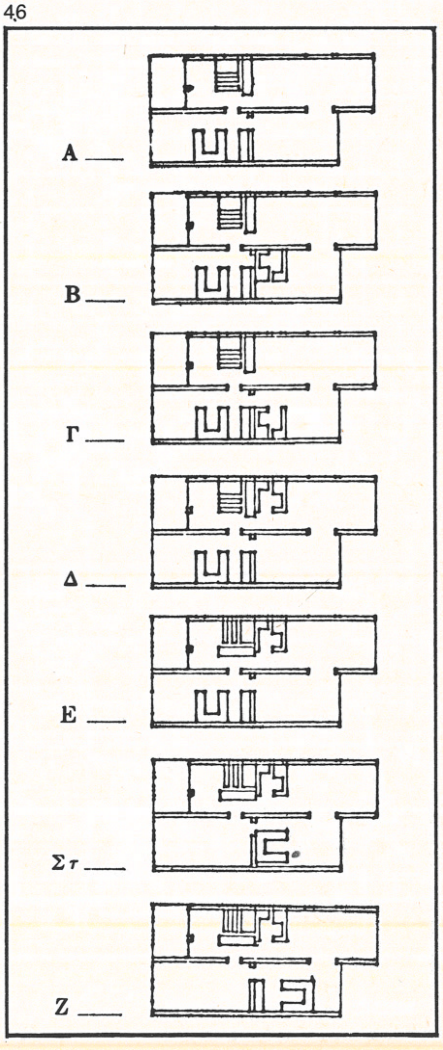

LAND τῆς Ἑταιρίας Αὐτοματισμοῦ McDonnell Douglas ποὺ ἀπαιτεῖ ἐπίσης πλήρη σχεδὸν περιγραφή. Τὸ σύστημα κάνει καὶ τὸν ὑπολογισμὸ καὶ τὴν ἀναλυτικὴ καταγραφὴ τῶν διαστάσεων πάνω στὸν χάρτη καὶ συντάσσει συνοπτικοὺς πίνακες ἐμβαδῶν καὶ ποσοστῶν χρήσεων (McDonnell Douglas 1969).

Μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἰδιαίτερα χρήσιμα καὶ οἰκονομικὰ προγράμματα, ποὺ ἀναφέρονται κυρίως σὲ τοπογραφικὰ καὶ πολεοδομικὰ σχέδια, ἔχει συγκεντρώσει καὶ διαθέτει τὸ Ἐργαστήριο Γραφικῶν Συστημάτων Ὑπολογιστῆ τοῦ Πανεπιστημίου Harvard (Laboratory for Computer Graphics 1973). Ὅταν δίνεται ἕνα δίκτυο σημείων μὲ τὰ ὑψόμετρα καὶ τὶς χρήσεις τους, τὸ πρόγραμμα SYMAP παράγει ποικίλες παραλλαγὲς ἀναλύσεων σὲ χάρτες τύπου ράστερ (σχ. 5.3). Τὸ πρόγραμμα CALFORM ποὺ βασίζεται σὲ παρόμοια δεδομένα δίνει διδιάστατα γραμμικὰ σχέδια χαρτῶν, κατάλληλα χρωματισμένα (σχ. 5.4), ἐνῶ τὰ σχέδια τοῦ SYMVU εἶναι τριδιάστατες γραμμικὲς ἀπεικονίσεις (σχ. 5.5). Ἰδιαίτερες ἀναλυτικὲς ἱκανότητες ἔχει τὸ σχετικὰ νεώτερο πρόγραμμα GRID ποὺ δίνει χάρτες τύπου ράστερ. Τὰ προγράμματα τοῦ Harvard προσφέρονται σὲ τιμὲς ποὺ κυμαίνονται ἀπὸ $250 μέχρι $850, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὰ μόνα σὲ χρήση. Πολλὲς παραλλαγὲς παρόμοιων προγραμμάτων βρίσκονται καὶ σὲ διάφορα κέντρα ὑπολογιστῶν.

Ἰδιαίτερα χρήσιμα καὶ εὐρύτατα διαδομένα εἶναι πιὰ τὰ προγράμματα ποὺ σχεδιάζουν προοπτικά. Ὑπάρχουν τρεῖς ποικιλίες: (α) τὰ *προοπτικὰ σκελετοῦ* (wire frame), ὅπου ὅλες οἱ γραμμὲς τοῦ περι-

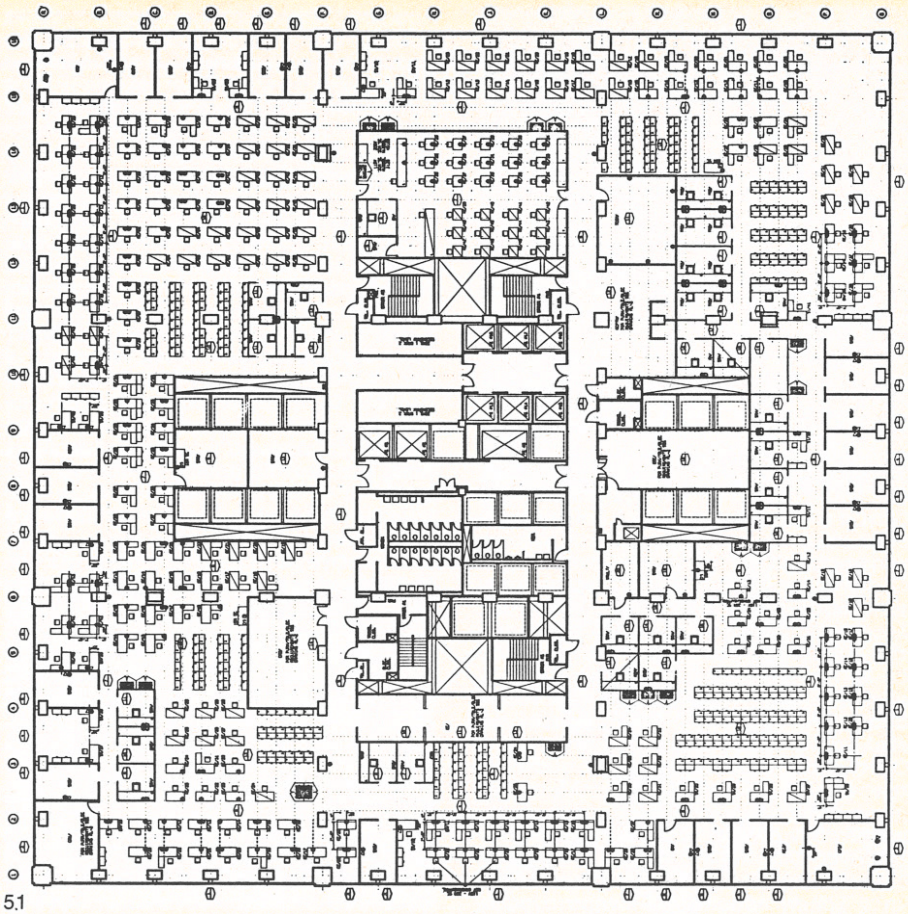

5.1

4.7

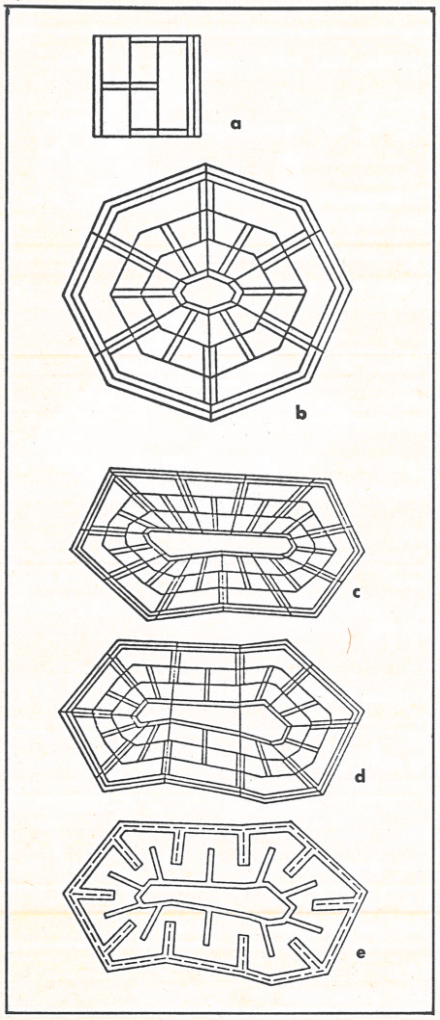

5.2

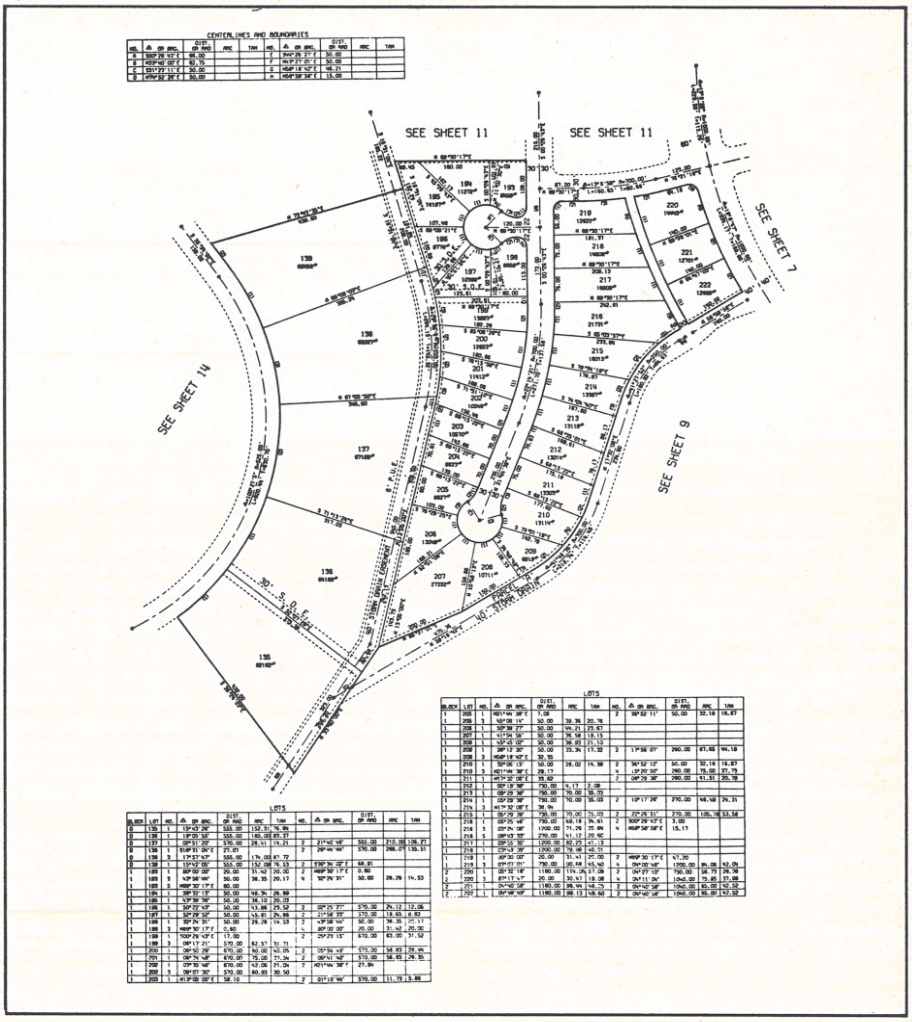

γράμματος ένὸς ἀντικειμένου δείχνονται (σχ. 5.6), (β) τὰ *προοπτικὰ κρυμμένων γραμμῶν* (hidden line), ὅπου οἱ πίσω γραμμὲς ἑνὸς ἀντικειμένου παραλείπονται καὶ δείχνονται μόνο αὐτὲς ποὺ εἶναι πρὸς τὸ μέρος τοῦ θεατῆ (σχ. 5.7) καὶ (γ) τὰ *προοπτικὰ ἐπιφανειῶν* ὅπου δὲν δείχνονται ἁπλῶς οἱ γραμμὲς τοῦ περιγράμματος ἀλλὰ οἱ πρὸς τὸ μέρος τοῦ θεατῆ ἐπιφάνειες τοῦ ἀντικειμένου (σχ. 5.8). Τὰ προοπτικὰ τῆς πρώτης κατηγορίας βασίζονται σὲ σχετικὰ ἁπλὲς τεχνικές, τὰ γραφικὰ μηχανήματα ποὺ ἀπαιτοῦνται εἶναι ἐπίσης ἀπὸ τὰ πιὸ ἁπλὰ καὶ ἡ κατασκευή τους πραγματοποιήθηκε νωρίς. Τὸ πρόβλημα τῶν κρυμμένων γραμμῶν χρειάστηκε ἀρκετὰ χρόνια ἔρευνας πρὶν ἐπιλυθεῖ, ἀλλὰ σήμερα πολλὲς ποικιλίες ἀλγορίθμων βρίσκονται σὲ χρήση (Newman καὶ Sproull 1973). Τὰ προοπτικὰ ἐπιφανειῶν ἀπαιτοῦν εἰδικές, μᾶλλον ἀκριβὲς γραφικὲς συσκευὲς καὶ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἔγχρωμα. Παράδειγμα τὸ σύστημα τῆς NASA ποὺ ἀναφέρθηκε παραπάνω, παραλλαγὴ τοῦ ὁποίου χρησιμοποιεῖται καὶ στὸ Πανεπιστήμιο Cornell (Greenbergh 1974). Ἕνα πρόσθετο πρόβλημα ποὺ ἔχει ἀπασχολήσει τοὺς ἐρευνητὲς πρόσφατα εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς συνεχοῦς σκιᾶς. Ἡ ἐπίλυσή του, ποὺ ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ πρόσφατες δημοσιεύσεις μοιάζει νὰ ὁλοκληρώνεται (Cambridge CAD Centre), θὰ ὁδηγήσει στὸν πιὸ ἐξελιγμένο τύπο προοπτικῶν (σχ. 5.9).

Ὅλες οἱ παραλλαγὲς γραφικῶν συστημάτων, ποὺ δίνουν ἀπὸ τὰ πιὸ ἁπλὰ σχέδια μέχρι τὶς πιὸ ἐξελιγμένες μορφὲς προοπτικῶν, δὲν ἐνδιαφέρουν μόνο τοὺς ἀρχιτέκτονες ἀλλὰ καὶ ἕνα πλῆθος ἄλλων σχεδιαστικῶν κλάδων. Ἐνῶ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἡ χρήση προοπτικῶν κινηματογραφικῆς ροῆς γιὰ τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἐξομοίωση καὶ ἀξιολόγηση τριδιάστατων συνθέσεων ἀντιπροσωπεύει, ὅπως ἤδη σημειώθηκε, τὴ σημαντικότερη ἐφαρμογὴ γραφικῶν συστημάτων, οἱ ἴδιες τεχνικὲς ἀποδεικνύονται πολύτιμες καὶ στοὺς ἄλλους κλάδους. Τὰ πιὸ ἐντυπωσιακὰ ἀποτελέσματα εἶναι στὴν περιοχὴ κατασκευῆς καλλιτεχνικῶν ταινιῶν κινούμενων σκίτσων ἢ καὶ ἀφηρημένων μορφῶν. Ἀλλὰ καὶ τὰ πιὸ στατικὰ γραφικὰ συστήματα ἔχουν ἐμπνεύσει ἀρκετοὺς πρωτοπόρους καλλιτέχνες καὶ ἔχουν συμβάλει στὴ δημιουργία μιᾶς νέας σχολῆς ζωγραφικῆς. Τὸ σχ. 5.10 παρουσιάζει τὸ ἔργο «Ἄνθρωπος ἡμιτονικῆς καμπύλης» τῶν C. Csuri (ζωγράφου) καὶ J. Shaffer (προγραμματιστῆ). Ἔγινε μὲ τὸ σύστημα τῆς Ὁμάδας Ἐρευνῶν Γραφικῶν Συστημάτων Ὑπολογιστῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ohio State καὶ κέρδισε τὸ πρῶτο βραβεῖο στὸν διαγωνισμὸ τέχνης τῶν ὑπολογιστῶν τὸ 1967 (Berkeley 1967, Csuri 1974).

6. Προσπάθειες γιὰ ὁλοκληρωμένα συστήματα

Μὲ τὴ διάδοση τῶν γενικῶν χρήσεων τοῦ ὑπολογιστῆ καὶ τὶς προβλεπόμενες μελλοντικὲς τελειοποιήσεις, ἐμφανίστηκαν καὶ προτάσεις γιὰ μερικὴ ἢ πλήρη αὐτοματοποίηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διαδικασίας. Μιὰ τέτοια αὐτοματοποίηση θὰ ἀπελευθέρωνε τὸν ἀρχιτέκτονα ἀπὸ τὶς κουραστικές, ἐπαναλαμβανόμενες καὶ περιορισμένων πνευματικῶν ἀπαιτήσεων ἐργασίες ρουτίνας καὶ θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ διαθέσει περισσότερο χρόνο στὸν προγραμματισμό, νὰ μελετήσει τὶς ψυχολογικὲς ἐπιδράσεις τῶν ἀρχιτεκτονημάτων καὶ νὰ πάρει ἐνεργὸ μέρος στὶς πολιτικὲς διαδικασίες. Γρήγορα ὅμως ἔγινε ἀντιληπτὸ ὅτι ἡ αὐτοματοποίηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διαδικασίας δὲν πρόκειται νὰ εἶναι εὔκολη ὑπόθεση. Οἱ δυσκολίες δὲν προέρχονται τόσο ἀπὸ ἀδυναμία τοῦ ὑπολογιστῆ νὰ ἐπεξεργαστεῖ ἀρχιτεκτονικὰ προβλήματα, ὅσο ἀπὸ ἀδυναμία τῶν ἀρχιτεκτόνων νὰ προσδιορίσουν μὲ ἀκρίβεια τὰ προβλήματά τους καὶ νὰ διατυπώσουν τὴ διαδικασία ἐπιλύσεώς τους. Ἄλλοι θεωροῦν τὴν κατάσταση φυσιολογικὴ καὶ συνεπὴ μὲ τὸν «καλλιτεχνικὸ» χαρακτήρα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἄλλοι πιστεύουν ὅτι ἡ ἀδυναμία ὑποδηλώνει ἐπιστημονικὴ ἀνωριμότητα καὶ πιστεύουν ὅτι οἱ ἀρχιτέκτονες πρέπει πρῶτα νὰ τακτοποιήσουν τὴ σκέψη τους καὶ νὰ ἀποκτήσουν λογικὴ συνέπεια. Οἱ περισσότεροι φαίνεται νὰ δέχονται ὅτι ὁπωσδήποτε εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξει πολὺ περισσότερη λογικὴ συνέπεια ἀπὸ ὅση ὑπάρχει σήμερα καὶ ὅτι πολλὲς μεθοδολογικὲς διαδικασίες θὰ ἀποδειχθοῦν πολύτιμες. Ἀλλὰ ὁπωσδήποτε ἕνα κάποιο ποσοστὸ τῆς ὅλης ἀρχιτεκτονικῆς δραστηριότητας θὰ παραμείνει πάντα ἀπροσδιόριστο καὶ ἀπρόσφορο γιὰ αὐτοματοποίηση. Αὐτὴ ἡ τελευταία ἄποψη μοιάζει νὰ ἀποτελεῖ καὶ τὴ θέση τῶν περισσότερων προτάσεων γιὰ ὁλοκληρωμένα συστήματα ἀρχιτεκτονικῆς σχεδιάσεως.

Ἡ πιὸ συζητημένη ἴσως πρόταση εἶναι τοῦ N. Negrepóntη ποὺ ἐργάζεται στὸ MIT. Ἡ «ἀρχιτεκτονικὴ μηχανὴ» ποὺ προτείνει εἶναι ἕνα εὐφυέστατο σύστημα ἱκανὸ νὰ συνεργαστεῖ ὑπὸ ἴσους ὅρους μὲ τὸν ἀρχιτέκτονα (καὶ ὄχι ἁπλῶς νὰ ἀκολουθεῖ τὶς διαταγές του). Ἔχει ἐκτεταμένες ἱκανότητες ἐπικοινωνίας καὶ ἐκφράσεως ποὺ περιλαμβάνουν ἀκοὴ καὶ ὁμιλία, ὅραση, σχεδιαστικὸ ταλέντο καὶ ἀπεριόριστο σχεδὸν βάθος τεχνικῶν καὶ στατιστικῶν γνώσεων. Ἀλλὰ τὸ πιὸ σημαντικὸ εἶναι πῶς ἡ «ἀρχιτεκτονικὴ μηχανὴ» ἔχει ἱκανότητα διαρκοῦς μαθήσεως καὶ προσαρμογῆς στὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τῆς προσωπικότητας τοῦ ἀνθρώπου-συνεταίρου της (Negrepóntης 1970). Μὲ λίγα λόγια, τὴν «ἀρχιτεκτονικὴ μηχανὴ» τὴν ξεπερνάει μόνο ὁ ὑπολογιστὴς HAL, ὁ περίφημος πρωταγωνιστὴς τοῦ μυθιστορήματος τοῦ A.C. Clarke καὶ τῆς ὁμώνυμης ταινίας τοῦ Kubrick «2001: Ὀδύσσεια διαστήματος».

Ἐπικριτὲς τῆς «ἀρχιτεκτονικῆς μηχανῆς» διατύπωσαν τὴν ἄποψη ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐμπιστευθοῦμε σὲ μηχανὲς τόσο πρωτεύοντες ρόλους. Ἀλλὰ τὸ κρίσιμο ἐρώτημα εἶναι τὸ πότε (ἂν ποτὲ) θὰ ὑπάρξουν μηχανὲς μὲ τὶς ἰδιότητες ποὺ προδιαγράφει ὁ Negrepóntης. Ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Broadbent (1973), ἂν οἱ ἱκανότητες αὐτὲς γίνουν πραγματικότητα, τότε θὰ ἔχει ἴσως ἐκλείψει τὸ ἐνδιαφέρον μας γιὰ μιὰ μηχανὴ ποὺ σχεδιάζει, ἀλλὰ θὰ ζητοῦμε αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ ἀρχιτεκτονήματα νὰ ἔχουν ἱκανότητες αὐτοσχεδιασμοῦ καὶ διαρκοῦς προσαρμογῆς στὶς μεταβαλλόμενες ἀνάγκες τοῦ χρήστη. Πρὸς τὸ παρόν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συναρμολόγηση ἑνὸς μέρους τῶν ἐξαρτημάτων τῆς «ἀρχιτεκτονικῆς μηχανῆς» (σχ. 6.1) καὶ τὸ URBAN 5 ποὺ ἀναφέρθηκε στὸ τμῆμα 4, τὸ ἐργαστήριο τοῦ Negrepóntη ἔχει προσφέρει καὶ τὸ HUNCH. Αὐτὸ εἶναι ἕνα σύστημα ποὺ ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα τῆς ἄμεσης εἰσαγωγῆς στὸν ὑπολογιστὴ γραμμικῶν σκίτσων (Negrepóntης, Groisser καὶ Taggart 1972). Ἕνα σκίτσο σχεδιάζεται μὲ ἐλεύθερο χέρι πάνω σὲ μιὰ ταμπλέτα καὶ τὸ πρόγραμμα ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἀναγνωρίζει τὶς ἀκανόνιστες γραμμὲς (σχ. 6.2.Α), νὰ τὶς ξανασχεδιάζει μὲ κανονικὲς ἀναλογίες (σχ. 6.2.Β), νὰ τὶς ἀναλύει (σχ. 6.2.Γ) καὶ νὰ σχεδιάζει κατόψεις σὲ διάφορα ὑψόμετρα (σχ. 6.2.Δ).

Πιὸ προσγειωμένο ἀλλὰ καὶ μὲ πολὺ λιγότερη εὐφυΐα εἶναι τὸ σύστημα ARK2 τοῦ γραφείου Perry, Dean καὶ Stewart στὴ Βοστώνη. Χρησιμοποιεῖ τὸ συγκρότημα τοῦ σχ. 2.11 καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ ὁμάδα προγραμμάτων ποὺ καλύπτουν τὰ περισσότερα στάδια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διαδικασίας (Stewart, Lee 1972). Πρῶτα προσφέρει βοηθήματα κατὰ τὴ σύνταξη τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ προγράμματος. Ἡ τεχνική του βασίζεται στὴ συγκέντρωση περιγραφῶν ὁμοειδῶν κτιρίων, π.χ. νοσοκομείων, καὶ στὴ στατιστικὴ ἀνάλυση τῶν μέσων ὅρων τῶν ἐμβαδῶν, διαστάσεων καὶ ἐπικοινωνιῶν τῶν ἐπιμέρους χώρων. Ἀκολουθεῖ τὸ στάδιο τῆς συνθέσεως χώρων κατὰ τὸ ὁποῖο τὸ σύστημα, βασιζόμενο σὲ ὁρισμοὺς ἐπικοινωνιῶν ποὺ τοῦ προσφέρει ὁ χειριστής, παρουσιάζει στὴν ὀθόνη ἕνα προκαταρκτικὸ γράφημα διατάξεως (σχ. 6.3.Α). Αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ τροποποιήσει ὁ χειριστὴς καὶ ὅταν τὸ γράφημα καταλήξει σὲ μιὰν ἀποδεκτὴ μορφή (σχ. 6.3.Β), τὸ σύστημα δίνει στοὺς χώρους, μὲ βάση μιὰ ὁμοιόμορφη κλίμακα, τὶς διαστάσεις ποὺ ὁρίζει τὸ πρόγραμμα (σχ. 6.3.Γ). Ὁ χειριστὴς καὶ πάλι μπορεῖ νὰ ἐπέμβει καὶ νὰ τροποποιήσει τὶς θέσεις ἢ καὶ νὰ προσθέσει νέους βοηθητικοὺς χώρους (σχ. 6.3.Δ). Τὸ σύστημα ἔχει μόνιμα ἀποθηκευμένες στὴ μνήμη του μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀντιπροσωπευτικὲς διατάξεις ἐσωτερικῶν χώρων (σχ. 6.3.Ε) καὶ τὸ στάδιο συνθέσεως προχωρεῖ μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τέτοιων διατάξεων καὶ τὴ συμπλήρωση τῆς ὅλης κατόψεως. Τὸ σύστημα κάνει ἐπίσης χονδρικοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ δομικοῦ συστήματος καὶ τοῦ κόστους, συγκριτικὲς ἀξιολογήσεις παραλλαγῶν καὶ παρουσιάζει σὲ προοπτικὰ τὶς διάφορες λύσεις (σχ. 6.3. Στ).

Ἐνῶ ἡ «ἀρχιτεκτονικὴ μηχανὴ» εἶναι σὲ τέτοιο βαθμὸ «εὐφυὴς» ὥστε καταλήγει νὰ εἶναι ἐξωπραγματική, τὸ ARK2 βασίζεται σὲ ὑπάρχουσες δυνατότητες καὶ ἤδη λειτουργεῖ. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν «ἀρχιτεκτονικὴ μηχανὴ» δὲν ὑπόσχεται καμιὰ θεαματικὴ ἐπανάσταση στὴν ἀρχιτεκτονική

5.3.
Χάρτης τοῦ προγράμματος SYMAP.

5.4.
Χάρτης τοῦ προγράμματος CALFORM.

5.5.
Τοπογραφικὸ προοπτικὸ τοῦ προγράμματος SYMVU.

5.6.
Προοπτικὸ σκελετοῦ.

5.7.
Προοπτικὸ μὲ κρυμμένες γραμμές.

5.8.
Προοπτικὸ ἐπιφανειῶν.

5.9.
Προοπτικὸ ἐπιφανειῶν μὲ συνεχεῖς σκιές.

5.10.
«Ἄνθρωπος ἡμιτονικῆς καμπύλης» τῶν C. Csuri, ζωγράφου, καὶ J. Shaffer, προγραμματιστῆ· α' βραβεῖο διαγωνισμοῦ τέχνης ὑπολογιστῶν, 1967.

6.1.
Ἡ «ἀρχιτεκτονικὴ μηχανή».

6.2.
Τὸ σκίτσο μὲ ἐλεύθερο χέρι (Α), ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸ σύστημα HUNCH (Β), ἀναλύεται (Γ) καὶ περιγράφεται μὲ σχέδια κατόψεων (Δ).

5.3.
Map generated by SYMAP.

5.4.
Map generated by CALFORM.

5.5.
Topographic perspective generated by SYMVU.

5.6.
Wire frame perspective.

5.7.
Hidden line perspective.

5.8.
Surface perspective generated by GREYSCALES at the Cambridge (England) Computer-Aided Design Centre.

5.9.
Continuous shading by GREYSCALES.

5.10.
"Sine curve man", by C. Csuri, artist, and J. Shaffer, programmer; first prize, Computer Art Contest, 1967.

6.1.
The "Architecture Machine".

6.2.
Given a free-hand drawing (A), the HUNCH system recognizes and normalizes it (B), then maps it (Γ) and describes it in terms of plans (Δ).

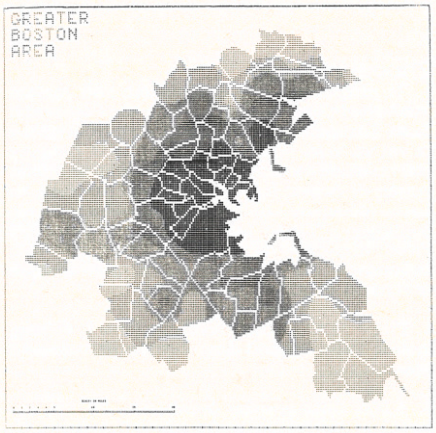

5.3

5.4

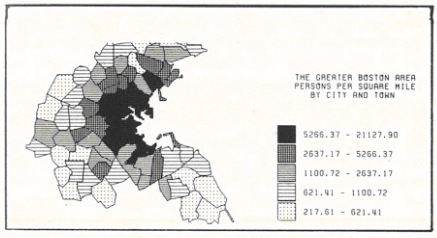

5.5

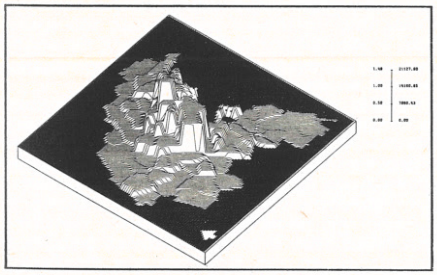

5.6

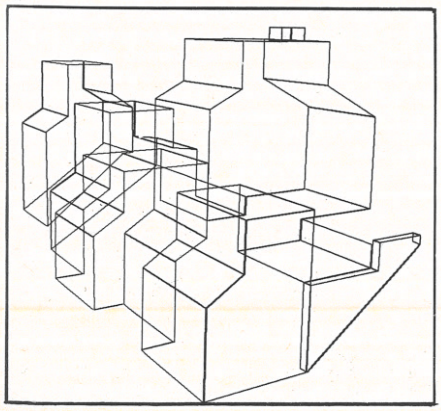

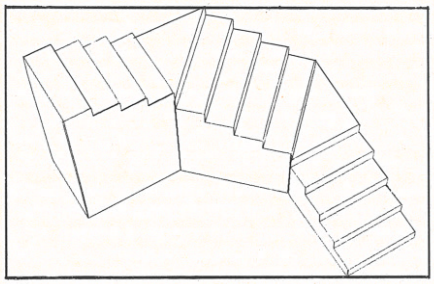

5.7

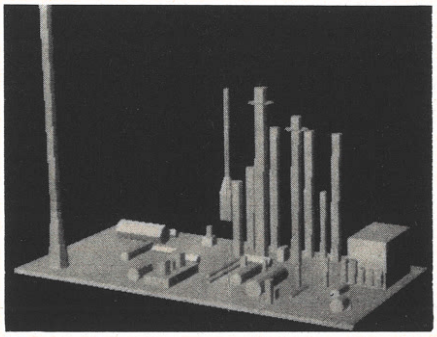

5.8

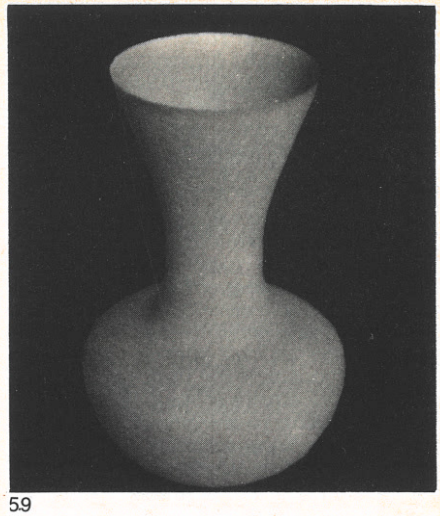

5.9

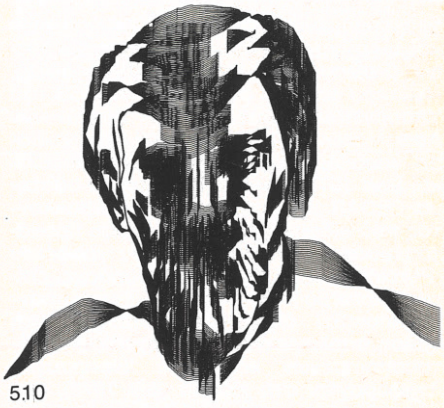

5.10

6.1

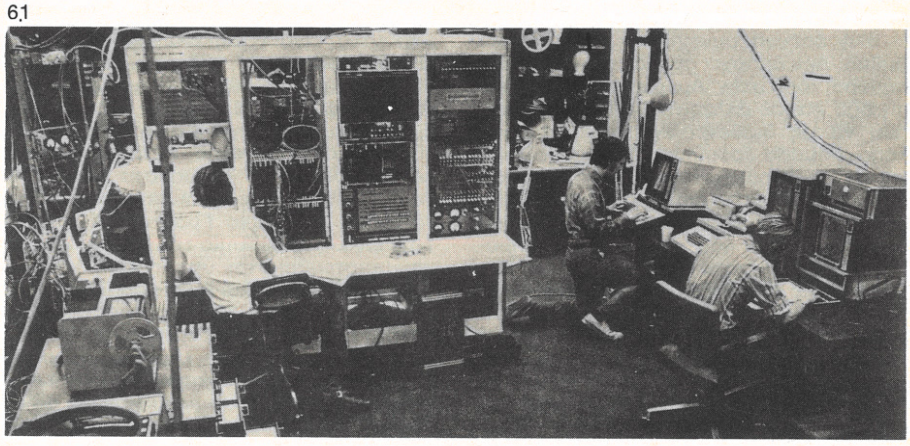

6.2

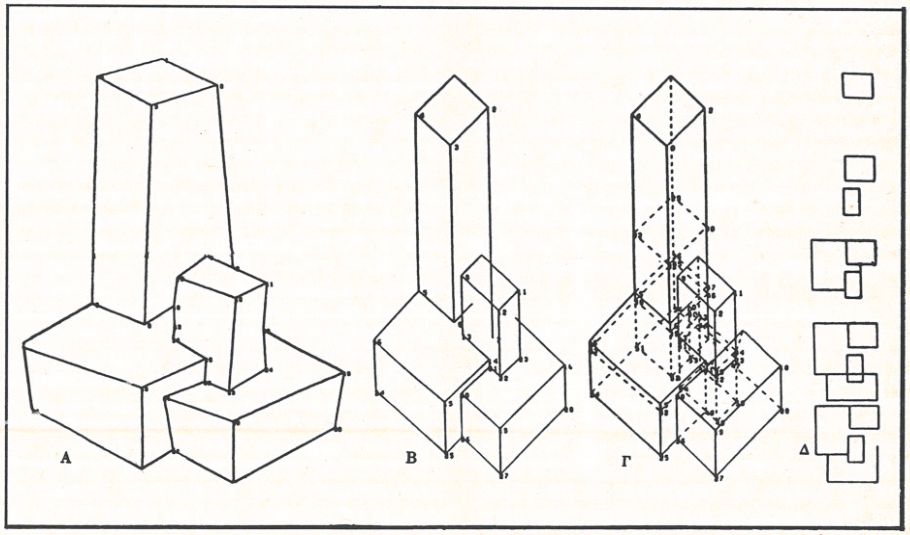

σχεδίαση ἀλλὰ μόνο ἐπιτάχυνση τῆς ὅλης διαδικασίας. Κατὰ τοὺς κατασκευαστές του, ἐπιτρέπει στὸν ἀρχιτέκτονα νὰ δοκιμάσει περισσότερες παραλλαγὲς λύσεων, διευκολύνει τὸν διάλογο μελετητῆ-πελάτη καὶ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα ἔμμεση ἀλλὰ σημαντικὴ βελτίωση στὴν ποιότητα τῶν σχεδίων. Τόσο ἡ «ἀρχιτεκτονικὴ μηχανὴ» ὅσο καὶ τὸ ARK2 εἶναι προϊόντα ἀμερικανικά, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπιτεύξεις στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο στὸν τομέα ὁλοκληρωμένων συστημάτων σχεδιάσεως δὲν εἶναι διόλου εὐκαταφρόνητες. Ἴσως μάλιστα ἡ ἐργασία ποὺ γίνεται ἀπὸ δημόσιους κυρίως ὀργανισμοὺς στὴν Ἀγγλία νὰ εἶναι ἀπὸ πρακτικὴ ἄποψη ἡ πιὸ προχωρημένη. Αὐτὸ ὀφείλεται κυρίως στὴν ὑπάρχουσα παράδοση σὲ προκατασκευασμένα ἀρχιτεκτονικὰ συστήματα τὰ ὁποῖα προσφέρουν ἕνα πλαίσιο μεθοδολογικῶν διαδικασιῶν ποὺ ἐπιδέχονται αὐτοματοποίηση.

Πρῶτο τὸ Ἐπαρχιακὸ Συμβούλιο τοῦ Δυτικοῦ Sussex κατασκεύασε ἕνα σύστημα ποὺ χρησιμοποιεῖται στὴ σχεδίαση προκατασκευασμένων σχολείων, βιβλιοθηκῶν καὶ μικρῶν νοσοκομειακῶν ἐγκαταστάσεων (Peters 1971, Paterson 1972, 1973). Νεώτερα εἶναι τὸ σύστημα HARNESS τοῦ Ὑπουργείου Ὑγιεινῆς καὶ Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων ποὺ ἐφαρμόζεται στὴ σχεδίαση νοσοκομείων (Hoskins 1972, Hoskins καὶ Bott 1972, Meager 1972) καὶ τὸ σύστημα CEDAR τοῦ Ὑπουργείου Περιβάλλοντος ποὺ εἰδικεύεται στὴ σχεδίαση προκατασκευασμένων ταχυδρομικῶν γραφείων (Purcell 1972). Στὴν Εὐρώπη ὑπάρχει ἐπίσης ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καὶ ἔχουν πραγματοποιηθεῖ ἀξιόλογες ἐπιτεύξεις στὴ χρήση ὑπολογιστῶν γιὰ τὴ σχεδίαση προτυποποιημένων κατοικιῶν. Ἐφαρμογὲς ἀναφέρονται στὴ Σκωτία (Bijl 1972), τὴν Ὁλλανδία (Bax *et al.* 1973, Habraken 1973) καὶ τὴ Γαλλία (Friedman 1971, 1972).

Ἡ ὅλη ἔρευνα συνεχίζεται μὲ ἐντατικὸ ρυθμό. Δὲν ὑπάρχει σχεδὸν πανεπιστήμιο σήμερα, τόσο στὴν Ἀμερικὴ καὶ τὴν Εὐρώπη ὅσο καὶ σὲ ἄλλες προηγμένες χῶρες, ποὺ νὰ μὴ διαθέτει ἐγκαταστάσεις καὶ κάποια ὁμάδα ἐρευνητῶν ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ προβλήματα τῆς χρήσεως τῶν ὑπολογιστῶν στὴν ἀρχιτεκτονικὴ σχεδίαση. Ἀπὸ τὰ ὑπὸ κατασκευὴ συστήματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἤδη δημοσιευθεῖ πληροφορίες, πιὸ ἐνδιαφέροντα καὶ μὲ πολλὲς ὑποσχέσεις ἐμφανίζονται: τὸ ἀναφερόμενο στὴ σχεδίαση νοσοκομειακῶν συστημάτων OXYS (Hoskins 1972) ποὺ κατασκευάζει τὸ γραφεῖο Ἐφαρμοσμένων Ἐρευνῶν στὸ Cambridge τῆς Ἀγγλίας· τὸ σύστημα CADS (Hamer, Milne, Mitchell, Robinson καὶ Teague 1973) ὑπὸ κατασκευὴ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Καλιφόρνιας στὸ Los Angeles ποὺ φιλοδοξεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ κυρίως σὰν βοήθημα στὴν ἐκπαίδευση ἀρχιτεκτόνων καὶ πολεοδόμων· καὶ τὸ σύστημα BDS (Eastman, Fisher, Lafue, Lividini, Stocker καὶ Γέσιος 1974) στὸ Πανεπιστήμιο Carnegie-Mellon ποὺ ἀποσκοπεῖ στὴν πλήρη περιγραφὴ καὶ σύνθεση ὅλων τῶν στοιχείων μιᾶς κατασκευῆς, δομικῶν καὶ λειτουργικῶν. Παράλληλα συνεχίζεται καὶ ἡ παραπέρα ἐπεξεργασία τῶν περισσότερων ὁλοκληρωμένων συστημάτων ἢ μεμονωμένων προγραμμάτων ποὺ ἤδη λειτουργοῦν.

7. Ἀνακεφαλαίωση καὶ τὸ μέλλον

Στὸ ἄρθρο αὐτὸ προσπάθησα νὰ δώσω μιὰ εἰκόνα τῶν κατευθύνσεων ποὺ ἔχουν πάρει οἱ προσπάθειες χρησιμοποιήσεως τῶν ὑπολογιστῶν στὴν ἀρχιτεκτονική. Ἡ ὅλη κατάσταση μπορεῖ νὰ ἀνακεφαλαιωθεῖ μὲ τὶς παρακάτω παρατηρήσεις τοῦ Teicholz (1968): «Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, βομβαρδιζόμαστε μὲ ἄρθρα σὲ περιοδικὰ καὶ συνέδρια ποὺ παρουσιάζουν μυστικιστικὰ προγράμματα μὲ γραφικὰ συστήματα ὑπολογιστῶν καὶ μᾶς λὲν ὅτι ἔχουμε ἐγγίσει τὸ στάδιο κατὰ τὸ ὁποῖο μποροῦμε καὶ πρέπει νὰ χρησιμοποιήσουμε τοὺς ὑπολογιστὲς στὴ σχεδίαση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ μιὰ (πρόσφατη) ἔρευνα τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀρχιτεκτόνων ἀποκαλύπτει ὅτι κανένα γραφεῖο δὲν χρησιμοποιεῖ τὸν ὑπολογιστὴ κατὰ τὰ ὑποκειμενικὰ στάδια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διαδικασίας, καὶ ὅπου ὁ ὑπολογιστὴς χρησιμοποιεῖται (σὲ μεγάλα κυρίως γραφεῖα), εἶναι γιὰ λογιστικὲς ἐργασίες ρουτίνας». Ἡ κατάσταση ἔχει ὁπωσδήποτε βελτιωθεῖ τὰ 4-5 τελευταῖα χρόνια ἀλλὰ στὴ βάση της παραμένει ἡ ἴδια. Ἐπίκαιρες εἶναι καὶ οἱ παρατηρήσεις ἑνὸς πρόσφατου Εἰδικοῦ Συνεδρίου γιὰ Γραφικὰ Συστήματα Ὑπολογιστῶν ποὺ ὀργάνωσε τὸ Ἐθνικὸ Ἵδρυμα Ἐπιστημῶν τῶν ΗΠΑ: «Ἡ ἀναμενόμενη ἐπανάσταση στὶς μηχανικὲς καὶ ἀρχιτεκτονικὲς σχεδιαστικὲς μεθόδους ποὺ προβλέφθηκε πρὶν δέκα χρόνια μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν γραφικῶν ἐπικοινωνιῶν μὲ τοὺς ἠλεκτρονικοὺς ὑπολογιστές, δὲν ἔχει ἀκόμα συμβεῖ... Ἀλλὰ παρόλο τὸν βραδὺ ρυθμὸ ἀναπτύξεως, εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ γραφικὰ συστήματα ὑπολογιστῶν θὰ ἔχουν σημαντικὲς ἐπιπτώσεις πάνω στὴ σχεδίαση καὶ ὅτι τὸ μέλλον τοῦ γραμμικοῦ σχεδίου εἶναι ἀναπόσπαστα συνδεμένο μὲ τὸ μέλλον τῶν γραφικῶν συστημάτων τοῦ ὑπολογιστῆ». Τὸ Συνέδριο παρατηρεῖ ἀκόμα ὅτι, ἐνῶ ὁ βασικὸς λόγος τῆς καθυστερημένης διαδόσεως τῶν γραφικῶν συστημάτων ὑπολογιστῆ ἦταν τὸ ἀπλησίαστο κόστος τῶν σχετικῶν μηχανημάτων (τὸ ὁποῖο ἔχει πιὰ μειωθεῖ), ἕνας ἐπίσης σοβαρὸς λόγος ὑπῆρξε ἡ ἀδυναμία ὁρισμένων κλάδων, καὶ ὑπογραμμίζει εἰδικὰ τὴν ἀρχιτεκτονική, νὰ ὁρίσουν ὀρθολογικὰ τὶς σχεδιαστικές τους διαδικασίες (Al-Banna καὶ Feeser 1973).

Σημαντικὴ εἶναι ἡ διάκριση σὲ γενικὲς καὶ εἰδικὲς ἐφαρμογὲς ποὺ ὑπονοεῖ ὁ Teicholz καὶ ποὺ ἀκολούθησε καὶ ἡ παρουσίαση αὐτή. Καὶ ἐνῶ οἱ γενικὲς ἐφαρμογὲς ἔχουν ἀναμφισβήτητα εἰσχωρήσει στὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἐπάγγελμα, οἱ εἰδικὲς ἐφαρμογὲς βρίσκονται ἀκόμα στὰ σπάργανά τους. Ὁ λόγος ἐπισημαίνεται σωστὰ ἀπὸ τὸ Εἰδικὸ Συνέδριο Γραφικῶν Συστημάτων: εἶναι ἡ ἀπροθυμία τοῦ ἐπαγγέλματος νὰ ἐμπιστευθεῖ στὸν ὑπολογιστὴ διαδικασίες ποὺ θεωροῦνται κατὰ παράδοση «δημιουργικὲς» καὶ «καλλιτεχνικές». Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀπροθυμία ἀντανακλᾶ περισσότερο τὴν ἀδυναμία τοῦ κλάδου νὰ ὁρίσει ὀρθολογικὰ τὶς διαδικασίες του καὶ λιγότερο μιὰ ἐμμονὴ σὲ συγκεκριμένες φιλοσοφικὲς θέσεις. Οἱ ἐκτεταμένες προσπάθειες τῶν τελευταίων ἐτῶν γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ κλάδου τῆς μεθοδολογίας σχεδιάσεως καὶ τὴ μετατροπὴ μέρους τουλάχιστο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σὲ θετικὴ ἐπιστήμη ἔχουν παραμείνει στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀκαδημαϊκῶν ἀσκήσεων καὶ ἔχουν ἀποδώσει ἐλάχιστα πρακτικὰ ἀποτελέσματα. Ἡ τάση ὅμως ἀντιμετωπίσεως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διαδικασίας σὰν ἐπιλύσεως προβλημάτων κερδίζει καθημερινὰ ἔδαφος. Καὶ ἐνῶ θετικὲς προσφορὲς ἀπαιτοῦνται καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἀρχιτέκτονες, ὥθηση θὰ δοθεῖ καὶ ἀπὸ τὶς ἀναμενόμενες ἐξελίξεις στὸν κλάδο τῆς «τεχνητῆς εὐφυΐας». Ὁ κλάδος αὐτὸς ἀντιμετωπίζει εἰδικὰ τὰ ἀσαφῶς προσδιορισμένα προβλήματα, στὴν κατηγορία τῶν ὁποίων ἀνήκουν καὶ τὰ περισσότερα ἀρχιτεκτονικά. Οἱ σύγχρονοι ἠλεκτρονικοὶ ὑπολογιστὲς ἔχουν ζωὴ μικρότερη ἀπὸ 25 χρόνια. «Δεδομένου ὅτι ἔχουν ἤδη κάνει ἐντυπωσιακὲς συνεισφορὲς στὸν πολιτισμό μας, εἶναι δύσκολο νὰ ἀναλογιστεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἐπανάσταση ποὺ προκαλοῦν βρίσκεται ἀκόμα σὲ βρεφικὴ ἡλικία» (Dorf 1974). Ἡ διαπίστωση ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ἐφαρμογὲς στὴν ἀρχιτεκτονική. Ἡ ἐξέλιξη τοῦ ὑπολογιστῆ εἶναι ἕνα γεγονὸς ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοηθεῖ. Γιὰ νὰ ἀποδεχθοῦν τὶς δυνατότητές του οἱ ἀρχιτέκτονες, χρειάζεται ἴσως μιὰ νοητικὴ ἀλλαγὴ παρόμοια μὲ ἐκείνη ποὺ ἐπέτρεψε μὲ ἀρκετὴ καθυστέρηση τὴ χρήση τοῦ ὁπλισμένου σκυροδέματος καὶ ἄλλων τεχνολογικῶν ἐπιτεύξεων. Τὰ ἀναμενόμενα ὀφέλη ἐκμηδενίζουν τοὺς κινδύνους ποιοτικῆς μειώσεως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σχεδιάσεως. Ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Νεγρεπόντης (1970), ἕνα μεγάλο ποσοστὸ ἀρχιτεκτονημάτων στερεῖται ἤδη ποιότητας λόγω τοῦ ὅτι οἱ σημερινοὶ ἐπαγγελματίες δὲν ἀποδεικνύονται ἱκανοὶ νὰ ἐπιλύσουν τὰ πολύπλοκα προβλήματα τῶν ἡμερῶν μας. Ἴσως οἱ ὑπολογιστὲς μποροῦν νὰ βοηθήσουν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ νὰ ξαναβρεῖ τὸν «ἀνθρωπιστικό» της χαρακτήρα ποὺ ἔχει κατὰ πολὺ χάσει.

Ὑποσημειώσεις

1. Ἡ πατρότητα τῆς κατασκευῆς τοῦ πρώτου ὑπολογιστῆ διεκδικεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Γερμανὸ K. Zuse. Ἰσχυρίζεται, καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τείνει νὰ γίνει πιστευτός, ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου κατασκεύασε μιὰ σειρὰ ἀπὸ ὑπολογιστὲς οἱ ὁποῖοι ὅμως παρέμειναν μυστικοὶ καὶ καταστράφηκαν κατὰ τοὺς βομβαρδισμοὺς τῶν συμμάχων. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, ὁ ENIAC ἐξακολουθεῖ νὰ συμβολίζει τὸ ξεκίνημα, δεδομένου ὅτι σ' αὐτὸν βασίστηκαν ὅλες οἱ μετέπειτα ραγδαῖες ἐξελίξεις.

2. Στὶς Η.Π.Α. $12.000 εἶναι περίπου ὁ ἐτήσιος μισθὸς ἑνὸς νεαροῦ ἀρχιτέκτονα μὲ πείρα 4-5 ἐτῶν.

3. 5.000 ὑπολογιστὲς ἀποτελοῦν τὸ 9% τοῦ συνόλου τῶν ὑπολογιστῶν στὶς Η.Π.Α. καὶ τὸ 7% τοῦ συνόλου τῶν ὑπολογιστῶν σὲ ὅλο τὸν κόσμο.

4. Δηλαδὴ κόστος ἐπικοινωνίας $\kappa = \alpha \times \sigma \times \delta$ ὅπου $\delta = \mu/\tau$ καὶ α ἀπόσταση τῶν χώρων, σ συχνότητα ἐπικοινωνίας, δ κόστος μεταβάσεως ἀνὰ μέτρο, μ μισθὸς/ὥρα καὶ τ ταχύτητα κινήσεως (μ/ὥρα).

5. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι διαφοροποιήσεις ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν κυττάρων δὲν ἀλλάζουν ἁπλῶς τὴν κλίμακα τῆς διατάξεως ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴ δομή, τόσο τῆς ὅλης συνθέσεως ὅσο καὶ τῶν ἐπιμέρους χώρων.

Βιβλιογραφικὲς σημειώσεις

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς εἰδικὲς παραπομπὲς τοῦ κειμένου, ὁ ἀναγνώστης θὰ βρεῖ χρήσιμες πληροφορίες καὶ πρόσθετες βιβλιογραφικὲς παραπομπὲς καὶ στὰ παρακάτω βιβλία.

Τὸ βιβλίο τοῦ Dorf (1974) ἀποτελεῖ μιὰ μᾶλλον ἐκλαϊκευμένη παρουσίαση θεμάτων σχετικῶν μὲ τὸν ὑπολογιστή. Ἐκτεταμένη ἀνάλυση γραφικῶν συστημάτων καὶ ἐφαρμογῶν προσφέρουν οἱ Newman καὶ Sproull (1973). Εἰδικότερα γραφικὲς ἐφαρμογὲς στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καλύπτει ἡ συλλογὴ τοῦ Milne (1969). Ἔρευνες γενικότερων ἐφαρμογῶν στὴν ἀρχιτεκτονικὴ ὑπάρχουν δημοσιευμένες στὰ Πρακτικὰ τῶν Συνεδρίων τοῦ DMG (Design Methods Group), τῶν Συνεδρίων τοῦ EDRA (Environmental Design Research Association), τῶν Πολεοδομικῶν Συμποσίων (Urban Symposia) καὶ τῶν Ἐργαστηριακῶν Συνεδρίων Σχεδιαστικοῦ Αὐτοματισμοῦ (Design Automation Workshops) τοῦ ACM (Association for Computing Machinery). Ἐπισκόπηση γενικῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἐφαρμογῶν περιέχουν καὶ τὰ βιβλία τῶν Campion (1968), Auger (1972) καὶ Broadbent (1973), καθὼς καὶ ἕνα πρόσφατο ἄρθρο τοῦ Mitchell (1974). Ἐκτεταμένες παρουσιάσεις ἀντιπροσωπευτικῶν ἐφαρμογῶν θὰ περιέχουν καὶ οἱ ὑπὸ ἐκτύπωση συλλογὲς τῶν Eastman καὶ Νεγρεπόντη. Τέλος περιληπτικὴ παρουσίαση 335 προγραμμάτων ἀρχιτεκτονικῶν ἐφαρμογῶν καὶ ἐκτεταμένη βιβλιογραφία περιέχονται στὶς δύο συλλογὲς τοῦ EDRC (Environmental Design and Research Center 1974α, 1974β).

Ἡ ταξινόμηση τῶν βιβλιογραφικῶν σημειώσεων ἔχει γίνει μὲ τὸ ἀγγλικὸ ἀλφάβητο. Τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα Νεγρεπόντης καὶ Γέσιος ἔχουν καταχωρηθεῖ ὡς Negroponte καὶ Yessios ἀντίστοιχα.

Al-Banna, S., Feeser, L.J. *Final Report*, vol. I, Special Conference on Computer Graphics as Related to Engineering Design, National Science Foundation, Washington, D.C., July 1973.

Auger, B. *The Architect and the Computer*, New York: Praeger, 1972.

Bax, M.F.T., Kessenger, L.R.A., Habraken, N.J. "Computer-Aided Evaluation of a Structure for Housing", *Proceedings: The Design Activity International Conference*, London: DRS and DMG, August 1973.

Berkeley, E.C. "Computer Art: Turning Point", *Computers and Automation*, August 1967.

Bijl, A. "Application of CAAD Research in Practice: A System for House Design", *Proceedings: International Conference on Computers in Architecture*, British Computer Society, 1972.

Broadbent, G. *Design in Architecture*, London: John Wiley & Sons, 1973.

Buffa, E., Armour, G., Vollman, T. "Allocating Facilities with CRAFT", *Harvard Business Review*, March-April 1964.

Cambridge Computer-Aided Design Center. *GREYSCALES*, prospectus.

Campion, D. *Computers in Architectural Design*, Elsevier, 1968.

Csuri, C. "Computer Graphics and Art", *Proceedings of the IEEE*, vol. 62, ch. 4, April 1974.

Dorf, R.C. *Computers and Man*, San Francisco, California: Boyd and Fraser, 1974.

Dudnik, E., Krawczyk, R. "An Evaluation of Space Planning Methodologies", *Environmental Design Research*, vol. I, Preiser, W. (ed.), Blacksburg, Virginia, 1973.

Eastman, C. "Heuristic Algorithms for Automated Space Planning", *Proceedings: International Joint Conference in Artificial Intelligence*, London, 1971α.

———. "GSP: A System for Computer Assisted Space Planning", *Proceedings: Eighth Design Automation Workshop*, Atlantic City, New Jersey, 1971β.

———.(ed.). *Spatial synthesis in Computer Aided Building Design*, Barking, Essex, England: Applied Science Publishers (in print).

Eastman, C., Fisher, D., Lafue, G., Lividini, J., Stocker, D., Yessios, C. *An Outline of the Building Description System*, Institute of Physical Planning Research Report, ch. 50, Carnegie-Mellon University, Pittsburgh, Pennsylvania, 1974.

63

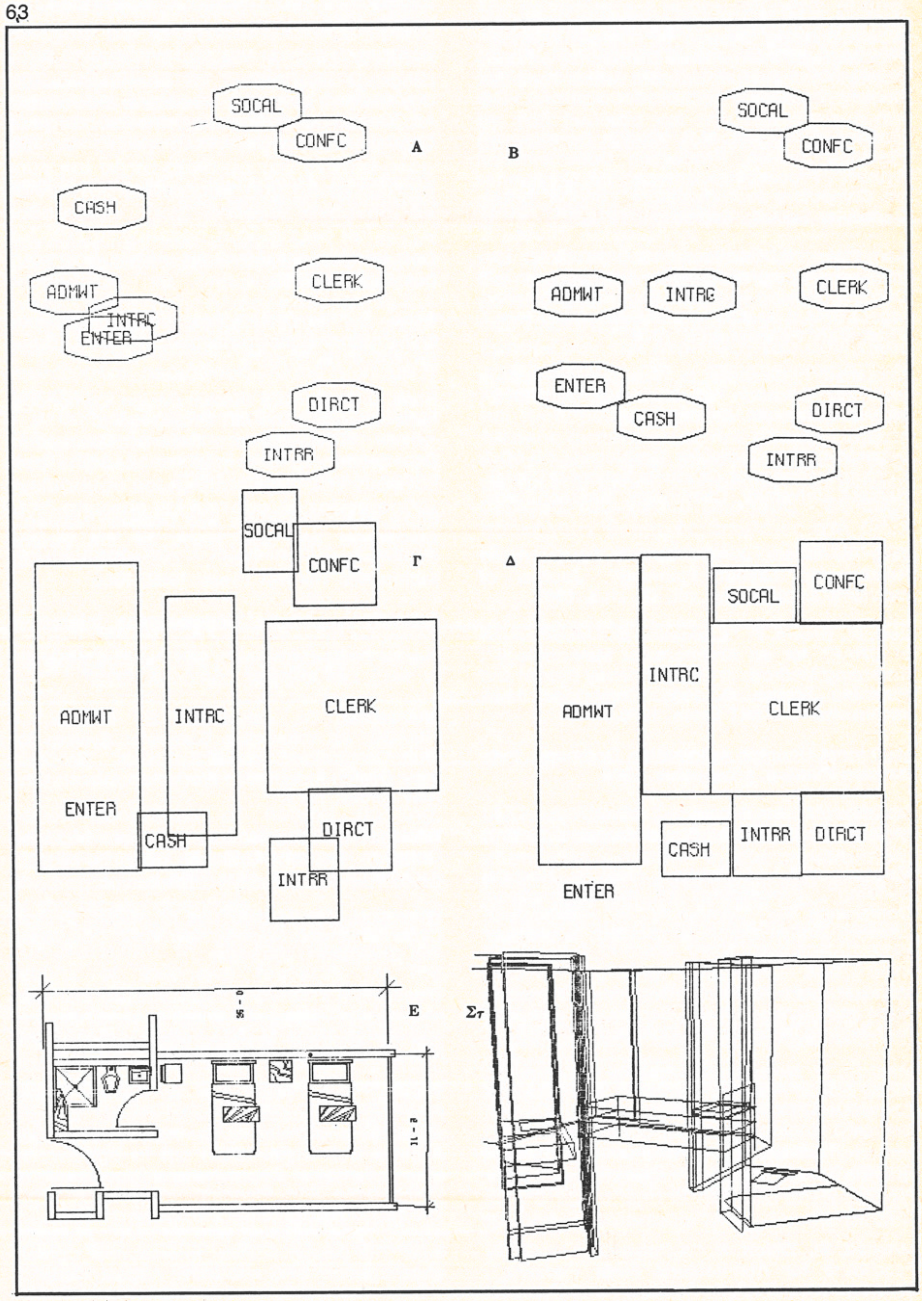

6.3.
Μερικὲς ἀπὸ τὶς διαδικασίες τοῦ συστήματος ARK2.

6.3.
Illustrations of some of the processes performed by ARK2.

Environmental Design and Research Center. *Computer Programs in Environmental Design,* Boston, Massachusetts, 1974α.
———. *Bibliography of the Computer in Environmental Design,* Boston, Massachusetts, 1974β.

Friedman, Y. "The Flatwriter: Choice by Computer", *Progressive Architecture,* March 1971.
———. "Information Processes for Participatory Design", *Design Participation,* Cros, N. (ed.), London: Academy Editions, 1972.

Grason, J. *Methods for the Computer Implemented Solution of a Class of "Floor Plan" Design Problems,* unpublished PhD Thesis, Carnegie - Mellon University, Pittsburgh, Pennsylvania, 1970.

Greenbergh, D.P. "Computer Graphics in Architecture", *Scientific American,* May 1974.

Habraken, N. "SAR Design Method for Housing: Seven Years of Development in the Real World", *Proceedings: The Design Activity International Conference,* London: DRS and DMG, August 1973.

Hamer, J., Milne, M.A., Mitchell, W.J., Robinson, J.H., Teague, L. *Computer Aided Design System (CADS): Program Documentation,* School of Architecture and Urban Planning, UCLA, 1973.

Hawkes, N. *The Computer Revolution,* 1972.

Hoskins, E.M. "OXYS: An Integrated Computer-Aided Building System for Oxford Method", *Proceedings: International Conference on Computers in Architecture,* London: British Computer Society, September 1972.

Hoskins, E.M., Bott, M.F. "DHSS: Development Planning System, Production Documentation System", *Proceedings: International Conference on Computers in Architecture,* London: British Computer Society, September 1972.

Kamnitzer, P., Hoffman, S. "INTUVAL: An Interactive Computer Graphic Aid for Design and Decision Making in Urban Planning", *Proceedings: EDRA 2,* Archea, J. and Eastman, C. (eds.), Pittsburgh, Pennsylvania, 1970.

Koopman, T., Beckman, M. "Assignment Problem and the Location of Economic Activities", *Econometrica,* vol. 25, ch. 1, 1957.

Laboratory for Computer Graphics. *LAB-LOG: Computer Programs,* Graduate School of Design, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, 1973.

Lee, R., Moore, J. "CORELAP: Computerized Relationship Layout Planning", *Journal of Industrial Engineering,* vol. 18, ch.3, 1967.

Lew, P., Brown, P. "Evaluation and Modification of CRAFT for an Architectural Methodology", *Emerging Methods in Environmental Design and Planning,* Moore, G. (ed.), Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1970.

McDonnel Douglas Automation Company. *Subdivision Platting,* prospectus, 1969.

McLuhan, M. *Understanding Media,* New York: New American Library, Signet Classics, 1966.

Meager, M.A. "Computer Aids in Hospital Building", *Proceedings of the International Conference on Computers in Architecture,* London: British Computer Society, September 1972.

Milne, M. (ed.). *Computer Graphics in Architecture and Design,* Yale School of Art and Architecture, New Haven, Connecticut, 1968.

Mitchell, W. *Notes on Approaches to Computer-Aided Space Planning,* Kentucky Workshop on Computer Applications to Environmental Design, Kennedy, M. (ed.), University of Kentucky, 1971.
———. *Techniques of Automated Design in Architecture: A Survey and Evaluation,* Computers and Urban Society, vol. 1, ch. 1, Pergamon Press, 1974.

Mitchell, W., Dillon, R. "A Polyomino Assembly Procedure for Architectural Floor Planning", *Environmental Design: Research and Practice,* Mitchell, W. (ed.), Los Angeles, California, 1972.

Negroponte, N. *The Architecture Machine,* Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1970.
———. (ed.). *Reflections on Computer Aids to Design and Architecture,* New York: Mason and Lipscomb (in print).

Negroponte, N., Groisser, L. "URBAN5: A Machine That Discusses Urban Design", *Emerging Methods in Environmental Design and Planning,* Moore, G. (ed.), Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1970.

Negroponte, N., Groisser, L., Taggart, J. "HUNCH: An Experiment in Sketch Recognition", *Environmental Design: Research and Practice,* Mitchell, W.J. (ed.), Los Angeles, 1972.

Newman, W.M., Sproull, R.F. *Principles of Interactive Computer Graphics,* New York: McGraw-Hill Book Company, 1973.

Paterson, J. "An Integrated C.A.C. System for an Architect's Department", *Computer Aided Design,* Surrey: I.P.C. Science and Technology Press, 1973.

Peters, B. *Architect Computer System,* West Sussex County Council, Chichester, 1971.

Pfefferkorn, C. *Computer Design of Equipment Layout Using the Design Problem Solver,* unpublished PhD Thesis, Carnegie-Mellon University, 1971.

Porter, W., Lloyd, K., Fleisher, A. "DISCOURCE: A Language and System for Computer-Assisted City Design", *Emerging Methods in Environmental Design and Planning,* Moore, G. (ed.), Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1970.

Progressive Architecture: "The Technological Revolution", December 1966.

Purcell, P. "The Cedar System", *Environmental Design: Research and Practice,* Mitchell, W. (ed.), Los Angeles, 1972.

Rohn, J. "The CRAFT Program: Improvements and Proposed Improvements", *SIGSPAC Bulletin,* vol. 4, ch. 3, 1970.

Roos, D. (ed.). *ICES System Design,* Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1967α.
———. *ICES System: General Description,* Department of Civil Engineering, MIT, Cambridge, Massachusetts, 1967β.

Show, C.P. "Scientists and Decision Making", *Computers and the World of the Future,* Greenberger, M. (ed.), Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1962, 1966.

Stewart, C., Lee, K. "Comprospace: Interactive Computer Graphics in the Real World", *Environmental Design: Research and Practice,* Mitchell, W. (ed.), Los Angeles, California, 1972.

Weinzapfel, G., Johnson, T.E., Perkins, J. "IMAGE: An Interactive Computer System for Multi-Constrained Spatial Synthesis", *Proceedings: Design Automation Workshop,* Atlantic City, New Jersey, 1971.

Whitehead, B., Elders, M.Z. "An Approach to the Optimum Layout of Single Story Buildings", *Architect's Journal,* June 1964.

Wiener, N. *The Human Use of Human Beings. Cybernetics and Society,* New York: Doubleday and Company, 1950,1954.

Woodruff, R. "Industrial Applications of Computer Graphics", *Computer Graphics in Architecture and Design,* Milne, M. (ed.), Yale School of Art and Architecture, New Haven, Connecticut, 1969.

Yessios, C.I. "FOSPLAN: A Formal Space Planning Language", *Environmental Design: Research and Practice,* Mitchell, W. (ed.), Los Angeles, California, 1972.
———. *Syntactic Structures and Procedures for Computable Site Planning,* unpublished PhD Thesis, Carnegie-Mellon University, 1973α.
———. "Site Planning with SIPLAN", *Proceedings: The Design Activity. International Conference,* London: DRS and DMG, August 1973β.

Ἡλιοπροστασία καὶ ἡλιασμὸς στὴν ἑλληνικὴ κατοικία

τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ - διδάκτορος ἀρχιτεκτονικῆς (Aachen) Μ. Παπαδόπουλου*

Εἰσαγωγὴ

Ἡ ἀνάπτυξη νέων κατασκευαστικῶν μεθόδων, ἡ ὁριακὴ χρησιμοποίηση τῶν φυσικῶν ἰδιοτήτων τῶν ὑλικῶν καὶ ἡ ἰδιαίτερη τάση τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς πρὸς νέες μορφὲς (καὶ κατασκευαστικὲς λύσεις), ὁδήγησαν στὴν πλατιὰ ἐφαρμογὴ τῶν ἐλαφρῶν κατασκευῶν μὲ μεγάλες γυάλινες ἐπιφάνειες. Παράλληλα ἡ καθιέρωση «τοῦ φωτὸς σὰν οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ» συντέλεσε στὴν κατασκευὴ ὅλο καὶ μεγαλύτερων παραθύρων καί, συχνά, στὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀντικατάσταση τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως ἀπὸ τὸ γυαλί. Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ, ὑποστήριξαν, καλύτερος φωτισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου καὶ ἐπικοινωνία τοῦ ἐνοίκου μὲ τὸν περίγυρο.

Μὲ τὶς ἐλαφρότερες ὅμως κατασκευὲς καὶ τὶς γυάλινες ἐπιφάνειες τῶν προσόψεων ποὺ συνεχῶς μεγαλώνουν, αὐξάνει καὶ ἡ ἐπίδραση τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας στὸ κλίμα τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου. Ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος χάνει σιγὰ-σιγὰ τὴ διαχωριστικὴ καὶ ρυθμιστικὴ λειτουργία του ἀνάμεσα στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἐσωτερικὸ κλίμα καὶ αὐξάνεται στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κατοικιῶν ἡ συγκέντρωση τῆς ἡλιακῆς θερμότητας καὶ τὸ φαινόμενο τοῦ «θαμπώματος».

Στὴ διάρκεια τοῦ καλοκαιριοῦ ἰδιαίτερα, κάτω ἀπὸ συνεχὴ ἐντατικὴ ἡλιακὴ ἀκτινοβολία, δημιουργεῖται στοὺς ἐσωτερικοὺς χώρους ἀτμόσφαιρα ἀποπνικτική, ἡ προκαλοῦνται, ἐφόσον ὑπάρχει τεχνητὸς κλιματισμός, σημαντικὰ ἔξοδα λειτουργίας του. Ἀλλὰ καὶ τὸν χειμώνα οἱ μεγάλες γυάλινες ἐπιφάνειες μετατρέπονται σὲ «ψυκτικὲς ἐπιφάνειες». Θὰ πρέπει πάντως νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἄνοδος τῆς θερμοκρασίας τὸ καλοκαίρι στοὺς ἐσωτερικοὺς χώρους ἔχει δυσμενέστερες ἐπιπτώσεις ἀπὸ ὅ,τι οἱ θερμικὲς ἀπώλειες τὸν χειμώνα, γιατὶ ἡ ἀπομάκρυνση μὲ κλιματισμὸ ἑνὸς ποσοῦ θερμότητας εἶναι σημαντικὰ δαπανηρότερη ἀπὸ τὴν παραγωγὴ ἰσόποσης θερμότητας. Τὸ τελευταῖο ἔχει ἰδιαίτερη σημασία σὲ περίοδο ποὺ ἡ ἐνεργειακὴ στενότητα γίνεται διαρκῶς πιεστικότερη. Στὴ διάρκεια τοῦ καλοκαιριοῦ, γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἀνεκτὸ κλίμα σὲ χώρους ποὺ βρίσκονται πίσω ἀπὸ τέτοιες ἐπιφάνειες καὶ γιὰ νὰ μειωθοῦν οἱ δαπάνες τοῦ κλιματισμοῦ, πρέπει νὰ περιοριστεῖ μὲ ἡλιοπροστατευτικὲς κατασκευὲς ἡ ὑπέρμετρη θερμικὴ καὶ φωτεινὴ ἡλιακὴ ἀκτινοβολία. Βασικὴ προϋπόθεση γιὰ οἰκονομικὰ καὶ τεχνικὰ ἐπιτυχημένη λύση ἡλιοπροστασίας εἶναι ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἀκραίας θέσεως: «πολὺ μεγάλα ἀνοίγματα, ὥστε νὰ ἔχουμε τὸ περισσότερο δυνατὸ φῶς». Ὁ σωστὸς ὑπολογισμὸς τῆς θέσεως, τῶν διαστάσεων καὶ - ὅσο εἶναι δυνατὸ - τοῦ προσανατολισμοῦ τῶν ἀνοιγμάτων, εἶναι τὸ πρῶτο βῆμα ποὺ ὁδηγεῖ σὲ μιὰ σωστὴ ἀντιμετώπιση τοῦ σύνθετου προβλήματος «ἡλιοπροστασία, ἡλιασμός, φυσικὸς φωτισμός». Τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα πρέπει νὰ ἐξετάζονται σὲ στενὴ ἀλληλοεξάρτηση μεταξύ τους καὶ μὲ τὸ αἴσθημα τοῦ ἄνετου περιβάλλοντος (εὐκρασία) ποὺ ἀποφασιστικὰ καθορίζουν. Γιατὶ ὑπάρχει κίνδυνος, ἂν αὐξηθεῖ ὑπέρμετρα ὁ ἡλιασμὸς καὶ φωτισμὸς τοῦ χώρου μὲ ἀνάλογη αὔξηση τοῦ ἀνοίγματος, νὰ δημιουργηθεῖ ἀμέσως ἀνάγκη δαπανηρῆς ἡλιοπροστασίας ἢ, ἀντίστροφα, μιὰ λαθεμένη λύση ἡλιοπροστασίας νὰ δημιουργήσει σὲ ὁρισμένες τουλάχιστον περιόδους ἐλλιπῆ ἡλιασμὸ ἢ φωτισμό.

Ἡ μεθοδικὴ ἔρευνα τοῦ σύνθετου προβλήματος τῆς ἡλιοπροστασίας τῆς κατοικίας ἐπιβάλλεται ἤδη ἀπὸ τὸ στάδιο τοῦ σχεδιασμοῦ καὶ προϋποθέτει σὰν γνωστά:

α) τὴ σημασία καὶ λειτουργία τοῦ παραθύρου γενικὰ καί, εἰδικότερα, σὲ σχέση μὲ τὸν (φυσικὸ πάντοτε) φωτισμό, ἡλιασμὸ καὶ μὲ τὸ χειμερινὸ καὶ θερινὸ θερμικὸ ἰσοζύγιο τοῦ χώρου· τὰ προβλήματα τῶν μεγάλων παραθύρων, παράγοντες ποὺ ἐπηρεάζουν τὴν προσαγωγὴ καὶ ἀπαγωγὴ θερμότητας ἀπὸ τὸν χῶρο, καὶ τὶς ἐλάχιστες ἀπαιτήσεις τῆς κατοικίας σὲ φωτισμὸ καὶ ἡλιασμό,

β) τὶς μεθόδους ἔρευνας ἡλιασμοῦ, φωτισμοῦ, ἡλιοπροστασίας· τὶς δυνατὲς κατασκευαστικὲς λύσεις· τὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἀξιολόγηση καὶ ἐπιλογὴ τῆς προσφορώτερης λύσεως γιὰ κάθε περίπτωση,

γ) τοὺς εἰδικοὺς καθοριστικοὺς παράγοντες τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου: κλίμα, παραδοσιακὲς λύσεις ἡλιασμοῦ-ἡλιοπροστασίας, σημερινὲς δυνατότητες βιομηχανίας καὶ κατασκευῆς, πεῖρα καὶ συμπεράσματα ἀπὸ μεγάλα ἀνοίγματα μὲ ἢ χωρὶς λύσεις ἡλιοπροστασίας.

Στὴ σύντομη αὐτὴ μελέτη ἐξετάζεται μεθοδικὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἡλιοπροστασίας τῆς κατοικίας καὶ παρουσιάζονται τὰ ἀποτελέσματα διεξοδικῆς ἔρευνας, σχετικὰ μὲ τὶς προσφορώτερες γιὰ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο λύσεις, καὶ προτάσεις προδιαγραφῶν ἡλιοπροστασίας, μὲ στόχους τὴν ἄνεση τοῦ ἐνοίκου καὶ τὴν ταυτόχρονη σημαντικὴ οἰκονομία ἐνέργειας.

1. Ἡλιοπροστασία, ἡλιασμός, φωτισμός
Σημασία, λειτουργία, καὶ σχεδιασμὸς τοῦ παραθύρου (1.1)

Τὰ παράθυρα ἐπιτρέπουν τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἔξω χῶρο· παρέχουν τὸ αἴσθημα τοῦ πλατύτερου χώρου (ἀποστάσεως) καὶ ἐμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀρνητικοῦ αἰσθήματος τῆς στεναχώριας-στενότητας· ἐπιτρέπουν τὸν φυσικὸ φωτισμὸ καὶ ἡλιασμό· ἐπιτρέπουν τὴν εἴσοδο τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας πού, ἰδίως σὲ ἄμεση πρόσπτωση, εἶναι σημαντικὴ γιὰ τὴ θέρμανση τοῦ χώρου· ἐπιτρέπουν τὸν φυσικὸ ἀερισμὸ τοῦ χώρου (εἴσοδος - ἔξοδος)· προκαλοῦν θερμικὲς ἀπώλειες στὴ διάρκεια τῶν ψυχρῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους· ἐπι-

* Ἐκτάκτου εἰδικοῦ ἐπιστήμονος στὸ Ἐργαστήριο Ἐσωτερικῶν Χώρων καὶ Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς καὶ ἐπιστημονικοῦ συνεργάτη τῆς ἕδρας Οἰκοδομικῆς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Solar control in the Greek houses

by M. Papadopoulos, civil engineer

In modern architecture the prevalence of light structures and large glass surfaces on the buildings facades increase the influence of solar radiation on the climatic conditions of the interior space. In this case exterior walls do not function as partitions or elements differentiating the climatic conditions inside and outside the building. Consequently in summer we observe an increase of solar heat and glare in the interior space while in winter we have a remarkable loss of heat through these glass surfaces which also give the unpleasant feeling of "cooling surfaces" within the room.

Due to its high cost it is impracticable by Greek standards to use air-conditioning in order to reduce the effects on interior climatic conditions brought about by the substitution of the exterior walls for glass walls.

Thus the Greek architect has to provide for better conditions of natural lighting, sunlight and natural ventilation through the careful choice of size, location, shape, shading devices and if possible, orientation of the facade openings.

This brief study focuses on the problem of sun-protection in houses, presents the results of extensive research on the effective solutions for the Greek milieu and brings forward some proposals for sun-protection specifications aiming at the occupant's comfort and saving of energy.

The inquiry into this complex problem - indispensable from the very early stages of the house design - presupposes a thorough knowledge of the following:

a) The function of windows in general, and especially in connection with natural lighting, sunlight, heat balance both in winter and summer, and the inhabitant's comfort; the minimal requirements in natural lighting and sunlight.

b) The methods of sunlight, natural lighting and sun-protection research; the possible alternative solutions in the construction; the criteria for the evaluation and selection of the best solution in each case.

c) The specific decisive factors of the Greek milieu, e.g. climate; traditional solutions of natural lighting, sunlight and sun-protection in houses; limitations of the building industry; experience gained from buildings with large openings, with or without sun-protection.

The consideration of the above mentioned factors in the design and construction of houses contributes to solutions that are less expensive and in greater compliance with the climate, sunlight and natural environment, and in the final analysis lead to more comfortable living for the inhabitants.

τρέπουν τὴν εἴσοδο στὸν χῶρο τῶν ἐξωτερικῶν θορύβων, πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅσο οἱ συμπαγεῖς τοίχοι· μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν σὰν ἔξοδοι κινδύνου.

Γιὰ τὴν ἐπίτευξη εὐνοϊκῶν συνθηκῶν στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο - ἀνάλογα μὲ τὴ λειτουργία ποὺ ἐξετάζεται - θὰ ἦταν ἐπιθυμητὰ μικρά, μέτρια ἢ μεγάλα παράθυρα. Αὐτά, μαζὶ μὲ τὴ δυνατότητα τεχνητῆς ὑποκαταστάσεως τῶν λειτουργιῶν τῶν παραθύρων, παρουσιάζονται ἀναλυτικὰ στὸν πίνακα 1 (1).

Μὲ τὶς σημερινὲς βέβαια τεχνικὲς δυνατότητες μποροῦν νὰ ἐπιτευχθοῦν σὲ χώρους χωρὶς παράθυρα ἴδιες ἢ καὶ καλύτερες συνθῆκες περιβάλλοντος ἀπὸ ὅ,τι σὲ χώρους μὲ παράθυρα. Ἀλλὰ ἡ βασικὴ λειτουργία τοῦ παραθύρου, τῆς ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στὸν ἐσωτερικὸ καὶ τὸν ὑπαίθριο χῶρο, δὲν μπορεῖ νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ κανένα τεχνητὸ βοηθητικὸ μέσο.

Οἱ σωστὲς λύσεις γιὰ τὸ σχῆμα, τὴ θέση καὶ τὸ μέγεθος τῶν παραθύρων ἐξαρτιῶνται ἀπὸ τὴ μορφὴ τοῦ χώρου καὶ τὴ χρήση του, τὰ κλιματολογικὰ δεδομένα τοῦ τόπου, τὸν προσανατολισμὸ τῆς προσόψεως, τὸν περίγυρο, τὸ εἶδος τῶν κτισμάτων ποὺ βρίσκονται ἀπέναντι, τὸ ὕψος τοῦ ὀρόφου, τὸ ὑλικὸ τοῦ ἀνοίγματος καὶ τοῦ παραθύρου, καὶ τὶς οἰκονομικὲς δυνατότητες τοῦ κατασκευαστῆ.

Παράθυρο καὶ φωτισμός (1.2)

Ἡ φωτεινὴ ἐνέργεια ποὺ φθάνει ἀπὸ τὸ παράθυρο στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο προέρχεται σ' ἕνα ποσοστὸ ἀπευθείας ἀπὸ τὸν οὐράνιο θόλο καὶ σ' ἕνα ἄλλο ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἀνακλάσεις. Τὰ δυὸ μαζὶ μέσα στὸν χῶρο δημιουργοῦν μιὰ νέα κατάσταση ποὺ ὀφείλεται καὶ στὶς ἐσωτερικὲς ἀνακλάσεις. Ἂν τὸ μέγεθος τοῦ παραθύρου καὶ ἡ ποσότητα τοῦ φωτὸς ποὺ μπαίνει ἀπὸ αὐτὸ εἶναι σταθερά, στὴ διανομὴ τοῦ φωτὸς ἐπιδροῦν οἱ παράγοντες:

α) *ὕψος τοποθετήσεως τοῦ ἀνοίγματος.* Ἡ τοποθέτησή του ὑψηλὰ αὐξάνει τὸ ποσοστὸ τῶν ἐπιφανειῶν τοίχων καὶ πατώματος ποὺ φωτίζονται ἀπευθείας καὶ βελτιώνει τὴν ὁμοιογενὴ διανομὴ τῆς ἰσχύος τοῦ φωτισμοῦ σ' ὅλο τὸ βάθος τοῦ χώρου. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἡ ἐπίδραση τοῦ ὑψηλότερου τμήματος τῶν παραθύρων σὲ θέματα φωτισμοῦ (καὶ ἀερισμοῦ) εἶναι σημαντική,

β) *οἱ κουρτίνες,* ἰδίως οἱ ἀνοιχτόχρωμες, διασκορπίζουν τὸ φῶς ποὺ πέφτει πάνω τους πρὸς ὅλες τὶς διευθύνσεις καὶ αὐξάνουν τὴν ἐσωτερικὴ ἀνάκλαση καὶ τὴν ποιότητα τοῦ φωτισμοῦ,

γ) *τὸ ἀνοιχτὸ χρῶμα τῶν τοίχων* προσφέρει ἐπίσης καλύτερο συντελεστὴ ἀνακλάσεως, βελτιωμένη δηλαδὴ διανομὴ φωτισμοῦ καὶ καλύτερη ἐντύπωση φωτεινότητας, ἰδίως σὲ χώρους ποὺ φωτίζονται ἀπὸ παράθυρα σὲ μιὰ μόνο πλευρά,

δ) *τὸ εἶδος, ἡ θέση καὶ ἡ ἔκταση τῶν ἐμποδίων* μπρὸς ἀπὸ τὰ παράθυρα παίζουν ἰδιαίτερο ρόλο, γιατὶ ἱκανοποιητικὴ ἔνταση καὶ ὁμοιογένεια φωτὸς μποροῦν νὰ ἐπιτευχθοῦν σὲ ἕνα χῶρο ὅταν μιὰ ὁρισμένη ποσότητα φωτεινῆς ἐνέργειας μπαίνει στὸν χῶρο μὲ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ γωνία προσπτώσεως.

Παράθυρο καὶ ἡλιασμός (1.3)

Βασικὸς συντελεστὴς γιὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἡλιασμοῦ καὶ τὸ μέγεθος τῆς θερμικῆς ἐνέργειας ποὺ δέχεται ἡ κατοικία εἶναι ὁ προσανατολισμὸς τῶν παραθύρων. Λεπτομερεῖς μετρήσεις ποὺ ἔγιναν στὴ Γερμανία σὲ πλάτος 49° γιὰ τὴν ἡλιακὴ θερμότητα ποὺ δέχονται κατακόρυφες ἐπιφάνειες, διαφορετικὰ προσανατολισμένες στὶς χαρακτηριστικὲς ἡμέρες τῶν ἰσημεριῶν καὶ ἡλιοστασίων, γιὰ τὰ ὡριαῖα μέγιστα καὶ τὶς ὡριαῖες διακυμάνσεις, δίνουν διαγράμματα (σχ. 1-4), ποὺ τὰ συμπεράσματά τους ἰσχύουν κατ' ἀναλογία καὶ γιὰ τὰ δικά μας γεωγραφικὰ πλάτη, καὶ παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τοὺς διάφορους προσανατολισμούς. Τὸ καλοκαίρι, λ.χ., *οἱ ΝΔ-Δ καὶ ΝΑ-Α προσόψεις* δέχονται τὰ μεγαλύτερα ἡμερήσια σύνολα ἡλιακῆς θερμότητας. Οἱ νοτιοδυτικοὶ-δυτικοὶ χῶροι μάλιστα ἐπιβαρύνονται ἀπὸ τὶς πιὸ ὑψηλὲς ἐξωτερικὲς θερμοκρασίες ποὺ ἐπικρατοῦν στὴ διάρκεια τοῦ ἡλιασμοῦ. Τὴ μικρότερη θερμότητα δέχονται στὴν περίοδο αὐτὴ *τὰ πρὸς νότο ἀκριβῶς προσανατολισμένα παράθυρα* παρὰ τὸν μεγαλύτερης διάρκειας ἡλιασμό τους, γιατὶ ἡ ὀξεία γωνία προσπτώσεως τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων μειώνει πολὺ τὴν ἡλιακὴ ἐνέργεια ποὺ μπαίνει στὸν χῶρο (ἀπώλεια ἀπὸ τὴν ἀνάκλαση). Τὸν χειμώνα ἀντίθετα, ἐπειδὴ ὁ ἥλιος βρίσκεται σὲ χαμηλὴ θέση (σχ. 5), ἡ νότια ἐπιφάνεια δέχεται, κάτω ἀπὸ εὐνοϊκὴ γωνία, τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ κάθε ἄλλη ποσὸ ἡλιακῆς ἐνέργειας. Μιὰ ἀπόκλιση μάλιστα μέχρι 30° ἀπὸ τὸν νότο δὲν μεταβάλλει σημαντικὰ τὴν κατάσταση. Συνοψίζοντας, γιὰ τὰ νότια προσανατολισμένα παράθυρα θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι, κάτω ἀπὸ μιὰν ἀνεμπόδιστη ἡλιακὴ ἀκτινοβολία, ἔχουν σὲ μέσο ἐτήσιο ὅρο τὴ μέγιστη τιμὴ ἡλιασμοῦ (χρόνος ἡλιασμοῦ Χ ἔνταση ἀκτινοβολίας) καὶ τὴν εὐνοϊκότερη διανομὴ της στὴ διάρκεια τοῦ χρόνου*. Ἕνα νότιο ἄνοιγμα - ὅπως θὰ ἀναφερθεῖ παρακάτω - εἶναι εὐκολώτερο νὰ σκιαστεῖ τὸ καλοκαίρι, ἐπειδὴ ἡ τροχιὰ τοῦ ἥλιου εἶναι ὑψηλή, ἐνῶ τὸν χειμώνα ἐπιτυγχάνεται εὔκολα ὁ ἡλιασμὸς τοῦ χώρου, ἐπειδὴ εἶναι χαμηλὴ ἡ ἡλιακὴ τροχιά. Οἱ νότιες λοιπὸν ἐπιφάνειες εἶναι ἰδεώδεις γιὰ μεγάλα ἀνοίγματα.

Οἱ ἀνατολικὲς καὶ δυτικὲς ὄψεις (καὶ ἀντίστοιχα τὰ ἀνοίγματά τους) δέχονται τὸν μεγαλύτερο ἡλιασμὸ ἀπὸ τὸν Μάϊο μέχρι τὸν Ἰούλιο καὶ λίγο τὸν χειμώνα.

Βόρεια προσανατολισμένες ὄψεις ἡλιάζονται μόνο στὴν καρδιὰ τοῦ καλοκαιριοῦ νωρὶς τὸ πρωῒ καὶ ἀργὰ τὸ ἀπόγευμα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ μέγιστη ὡριαία ἀκτινοβολία σὲ μιὰ βορειοδυτικὴ ἢ βορειοανατολικὴ ὄψη τὸν Ἰούνιο εἶναι ὑψηλότερη ἀπὸ ὅσο στὶς νότιες καὶ ὅτι τὸ ἡμερήσιο ἄθροισμα εἶναι μόλις μικρότερο τοῦ ἀντίστοιχου γιὰ μιὰ νότια ὄψη.

Ἂν βέβαια ἐμποδίζεται κατὰ διαστήματα ὁ ἡλιασμὸς τῶν ὄψεων ἀπὸ σκιάσεις γειτονικῶν κτιρίων, τότε μεταβάλλεται ἡ διάρκεια ἡλιασμοῦ σὲ συνάρτηση πρὸς τὸ γεωγραφικὸ πλάτος, τὸν προσανατολισμὸ καὶ τὴ σχέση τοῦ ὕψους τῶν κτιρίων πρὸς τὶς ἀποστάσεις τῶν οἰκοδομικῶν γραμμῶν. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς οἱ νότια προσανατολισμένες ἐπιφάνειες εἶναι ἰδιαίτερα εὐαίσθητες, γιατὶ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ ἡλιασμοῦ τους τὸ δέχονται στὴ διάρκεια τοῦ χειμώνα ἀπὸ χαμηλὲς θέσεις τοῦ ἥλιου.

Σημασία τοῦ παραθύρου γιὰ τὸ χειμερινὸ θερμικὸ ἰσοζύγιο τοῦ χώρου (1.4)

Στὶς ψυχρὲς ἐποχὲς τοῦ χρόνου ἡ ἡλιακὴ ἀκτινοβολία δίνει μιὰ εὐπρόσδεκτη ἀδάπανη θέρμανση. Στὴν κεντρικὴ Εὐρώπη, λ.χ., καὶ παρὰ τὴ μεγάλη συννεφιά, σὲ μιὰ νότια προσανατολισμένη κατοικία μὲ διπλὰ παράθυρα, ὅταν τὰ ἀπέναντι κτίσματα ἢ ἐμπόδια δὲν ξεπερνοῦν τὶς 25°, ὁ χῶρος δέχεται ἀπὸ τὰ παράθυρα περισσότερη ἡλιακὴ θερμότητα ἀπὸ ὅση θερμότητα χάνει ἀπὸ τὴν ὕπαρξη παραθύρων** (4,5).

Τὸ αἴσθημα ἀνέσεως τοῦ ἐνοίκου ἐξαρτιέται ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ θερμοκρασία τοῦ χώρου (τὴ σχετικὴ ὑγρασία, κίνηση τοῦ ἀέρα κλπ), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ θερμοκρασία τῶν ἐπιφανειῶν ποὺ τὸν περικλείουν. Γι' αὐτὸ στὴ Γερμανία, λ.χ., καθορίζεται (γιὰ μιὰ χαμηλὴ ἐξωτερικὴ θερμοκρασία καὶ μιὰ θερμοκρασία ἀέρα τοῦ χώρου 20°), *μιὰ θερμοκρασία τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν 13° C τουλάχιστον* (σχ. 6), καὶ σὲ περιπτώσεις πλήρους θερμομονώσεως μιὰ ἐλάχιστη θερμοκρασία 17° C. Δηλαδὴ στὴν ἔννοια τῆς πλήρους θερμομονώσεως ἐξυπακούεται ὅτι ἡ ἀπόλυτη διαφορὰ θερμοκρασίας ἀέρα-τοίχων δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ 3° C.

Γιὰ τὶς ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τῶν παραθύρων δὲν ἔχουν καθοριστεῖ ἀκόμη τὰ ἀνάλογα ὅρια, ποὺ δὲν ἦταν καὶ ἀναγκαῖα ὅσον καιρὸ τὰ μεγέθη τους ἦταν σχετικὰ μικρά. Σήμερα ὅμως ποὺ τὰ παράθυρα γίνονται ὅλο καὶ πιὸ μεγάλα, ἡ μέση ἐπιφανειακὴ θερμοκρασία τῶν τοίχων μὲ παράθυρα πέφτει συχνὰ κάτω ἀπὸ τὸ χαμηλὸ ἤδη ὅριο τῆς τιμῆς τῶν 13° C. Σὲ χώρους ὅπου οἱ χαμηλὲς αὐτὲς ἐπιφανειακὲς θερμοκρασίες δὲν ἐξουδετερώνονται ἀπὸ θερμαντικὰ σώματα τοποθετημένα *κάτω ἀπὸ τὰ παράθυρα* προκαλεῖται ἕνα φαινόμενο μονόπλευρης ψύξεως ποὺ ὄχι μόνο προκαλεῖ αἴσθημα δυσφορίας, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ ἔχει καὶ ἀνθυγιεινὲς συνέπειες.

Ἀπώλειες θερμότητας ὅμως δὲν γίνονται μόνο «ἐξ ἐπαγωγῆς» ἀπὸ τὰ παράθυρα καὶ τοὺς τοίχους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἁρμούς· γι' αὐτὸ ὁ ρόλος τοῦ μεγέθους τῶν παραθύρων καὶ τοῦ ἀεροστεγοῦς τῶν ἁρμῶν εἶναι σημαντικός. Δυσμενὴς προσανατολισμὸς καὶ μεγάλες ἐπιφάνειες ἀνοιγμάτων ἐπιβάλλουν νὰ διαμορφώνεται κινητὸ μόνο τὸ ἀναγκαῖο γιὰ ἀερισμὸ τμῆμα τοῦ παραθύρου καὶ νὰ ὑπολογίζεται ἡ συχνότητα καὶ ἡ ἔνταση τῶν ἀνέμων (7).

Παράθυρο καὶ θερινὸ θερμικὸ ἰσοζύγιο τοῦ χώρου (1.5)

Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ἐπιβραδύνουν καὶ μειώνουν σημαντικὰ τὴν εἴσοδο τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κατοικίας (γιὰ νὰ διαπεράσει, π.χ., ἕναν τοῖχο ἀπὸ τοῦβλα 38 ἑκ ἡ ἡλιακὴ ἀκτινοβολία χρειάζεται 10-12 ὧρες). Ἡ κύρια εἴσοδος τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας στοὺς ἐσωτερικοὺς χώρους εἶναι τὰ παράθυρα. Οἱ ἡλιακὲς ἀκτινοβολίες μὲ μικρὰ μήκη κύματος περνοῦν μέσα ἀπὸ τοὺς ὑαλοπίνακες χωρὶς ἀξιόλογη ἀπορρόφηση καὶ θερμαίνουν τὶς ἐπιφάνειες τοίχων καὶ πατωμάτων. Ἡ θερμικὴ ἀκτινοβολία ποὺ ἀποδίδεται ἀπὸ τὶς ἐπιφάνειες αὐτὲς ἔχει μεγάλο μῆκος κύματος καὶ δὲν μπορεῖ νὰ διαπεράσει τοὺς ὑαλοπίνακες σὲ ἀντίθετη κατεύθυνση. Γι' αὐτὸ ἡ θερμότητα ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἡλιακὴ ἐνέργεια παραμένει κατὰ κύριο λόγο στὸν χῶρο («ἀποτέλεσμα θερμοκηπίου» ἢ «παγίδα θερμότητας»). Μονὸς πάντως ἢ διπλὸς ὑαλοπίνακας δὲν παίζει ρόλο γιὰ τὴν ἐπιβάρυνση τοῦ χώρου τὸ καλοκαίρι μὲ θερμότητα ἢ γιὰ τὸ εὐπρόσδεκτο κέρδος θερμικῆς ἡλιακῆς ἐνέργειας τὸν χειμώνα (σχ. 7), εἶναι ὅμως ἀποφασιστικῆς σημασίας στοιχεῖο γιὰ μικρότερες ἀπώλειες θερμότητας τὸν χειμώνα.

Μεγάλες ἢ μικρὲς ἐπιφάνειες παραθύρων (1.6)

Ἡ ἄποψη ὅτι ἡ κατοικία πρέπει νὰ ἔχει ὅσο περισσότερο μπορεῖ ἥλιο καὶ φῶς φαίνεται καταρχὴν σωστή. Αὐτὸ σημαίνει ὅμως ὑπερβολικὰ μεγάλες διαστάσεις ἀνοιγμά-

---

* Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ ἡλιακὴ ἐνέργεια ποὺ ἀκτινοβολεῖται σὲ 1 τμ τὸν Ἰούνιο καὶ Ἰούλιο εἶναι μικρότερη ἀπὸ ὅση τὸν Φεβρουάριο καὶ τὸν Ὀκτώβριο. Σὲ ὅλες τὶς διαφορετικὰ προσανατολισμένες ἐπιφάνειες οἱ ὑψηλότερες τιμὲς ἡλιασμοῦ παρουσιάζονται τὸ καλοκαίρι.

** Αὐτὸ βέβαια γιὰ τὸ σύνολο τῆς χειμερινῆς περιόδου καὶ ὄχι χωριστὰ γιὰ τοὺς δυσμενεῖς μῆνες Δεκέμβριο - Ἰανουάριο (6).

των πράγμα ποὺ ἔχει σὰν συνέπεια ὑπερβολικὴ θέρμανση τοῦ χώρου τὸ καλοκαίρι καὶ ἀντίθετα ψύξη τὸν χειμώνα. Ἡ πείρα ἀπέδειξε ὅτι τὰ συνεχῆ ἔξοδα γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῶν δυσάρεστων αὐτῶν συνεπειῶν εἶναι πολὺ ὑψηλά, κι ἂν ἀκόμη παραβλέψει κανεὶς τὶς δυσμενεῖς συχνὰ ἐπιπτώσεις στὴν ὑγεία καὶ τὸ ὑψηλὸ κόστος κατασκευῆς (8). Τὰ μικρὰ ἀνοίγματα πρέπει ἐπίσης νὰ ἀποφεύγονται (ἐλλιπὴς φωτισμός, ἡλιασμός, ἀερισμός).

Κατὰ κανόνα, ὅταν αὐξάνονται οἱ ἐπιφάνειες τῶν παραθύρων, αὐξάνουν τὰ μήκη τῶν ἁρμῶν καὶ μειώνεται τὸ ἀεροστεγές τους· μεγαλώνουν ἔτσι καὶ οἱ κίνδυνοι δημιουργίας ρευμάτων σὲ περιπτώσεις ἰσχυρῶν ἀνέμων, ὅταν βέβαια δὲν ὑπάρχουν μόνιμα κλειστὰ παράθυρα καὶ πλήρης κλιματισμός. Μεγαλώνει ἐπίσης ἡ διαπερατότητα τῶν παραθύρων στοὺς ἐξωτερικοὺς θορύβους (9). Γενικὰ ἡ αὔξηση τῶν ἀνοιγμάτων ἔχει δυσμενέστερες ἐπιπτώσεις γιὰ τὴ θερινὴ περίοδο, ὅπως χαρακτηριστικὰ δείχνει καὶ τὸ σχ. 8, ὅπου μὲ αὔξηση τῆς ἀναλογίας ἀνοίγματος-τοίχου (F_F/F_{AW}) οἱ ἀπαιτήσεις μονώσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου γιὰ ἱκανοποιητικὴ εὐκρασία στὴν περίοδο τοῦ καλοκαιριοῦ εἶναι πολλαπλάσιες ἀπὸ τοῦ χειμώνα. Μιὰ αὔξηση, λ.χ., τῆς ἀναλογίας F_F/F_{AW} ἀπὸ 0,15 σὲ 0,90 προκαλεῖ ἀπώλειες θερμικὲς 30% μεγαλύτερες, ἐνῶ τὸ καλοκαίρι ὁ χῶρος ἐπιβαρύνεται γιὰ τὸν κλιματισμό του πάνω ἀπὸ τρεῖς φορές.

Ἡλιακὴ ἀκτινοβολία, κλίμα τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου, κατασκευὴ (1.7)

Ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος τῆς κατοικίας εἶναι προστατευτικὸ κέλυφος τοῦ κλίματος τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου γιὰ τὶς ὑψηλὲς ὑπερθερμάνσεις ἢ ψύξεις, γι' αὐτὸ ἀκριβῶς οἱ βαριὲς κατασκευὲς μὲ μικρὰ ἀνοίγματα συμπεριφέρονται διαφορετικὰ ἀπὸ ὅ,τι οἱ ἐλαφρὲς μὲ μεγάλα ὑαλωτὰ ἀνοίγματα. Οἱ παλαιὲς μέθοδοι κατασκευῆς (παχεῖς τοῖχοι, μικρὰ ἀνοίγματα) δὲν ἦταν καλύτερες ἀπὸ τὶς νέες. Εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι μὲ αὐτὲς ἦταν εὐκολώτερο νὰ ἐπιτευχθεῖ ἕνα εὐνοϊκὸ κλίμα στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο.

Ὅταν κανεὶς χρησιμοποιεῖ τὶς νέες μεθόδους, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ γνωρίζει καὶ νὰ ἐκτιμᾶ σωστὰ τὴν ἐπιρροὴ συμπληρωματικῶν παραγόντων, ὅπως τοὺς *παράγοντες προσαγωγῆς τῆς θερμότητας:* α) προσανατολισμὸ τοῦ παραθύρου καὶ ἐποχὴ τοῦ ἔτους (σχ. 9,10), β) μέγεθος παραθύρου σὲ σχέση μὲ τὸν χῶρο (περικλείουσα ἐπιφάνεια) καὶ διαπερατότητα τῶν ὑαλοπινάκων τοῦ παραθύρου (σχ. 11,12), καὶ τοὺς *παράγοντες ἀπαγωγῆς τῆς θερμότητας:* α) ἱκανότητα ἀπορροφήσεως θερμότητας ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια ποὺ περιβάλλει τὸν χῶρο ἀνάλογα μὲ τὸ ὑλικό, τὸ πάχος καὶ τὸ μέγεθός της (σχ. 13-14), β) ἀερισμὸ τοῦ χώρου (σχ. 15,16), γ) ψύξη τοῦ χώρου (σχ. 17).

Προδιαγραφὲς γιὰ φωτισμὸ καὶ ἡλιασμὸ (1.8)

Οἱ προσπάθειες νὰ διασαφηνισθοῦν σὲ προδιαγραφὲς οἱ ἀπαιτήσεις γιὰ ἕνα σωστὸ φωτισμὸ εἶχαν διαφορετικὰ ἀποτελέσματα στὶς διάφορες χῶρες, γιατὶ ἀνάμεσα στὸν ἱκανοποιητικὸ καὶ τὸν ἀνεπαρκὴ φωτισμὸ δὲν κατορθώθηκε νὰ ὁριστεῖ ἕνα ὅριο ἐκφρασμένο ἀριθμητικά. Οἱ γερμανικὲς προδιαγραφὲς (DIN 5034) γιὰ τὸν ἐλάχιστο φυσικὸ φωτισμὸ στὶς θέσεις ἐργασίας καθορίζονται ὅπως ὁρίζει ὁ πίνακας 2, ἀλλὰ τὶς τιμὲς αὐτὲς τὶς βρίσκει ὑψηλὲς ἡ διεθνὴς ἐπιτροπὴ φωτισμοῦ καὶ προτείνει

1.
Ἡμερήσιο ἄθροισμα τῆς ἄμεσης ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας-θερμότητας πάνω σὲ 1 τμ κάθετης ἐπιφάνειας μὲ διάφορους προσανατολισμούς.

2.
Ὡριαῖα μέγιστα τῆς ἄμεσης ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας-θερμότητας πάνω σὲ 1 τμ κάθετης ἐπιφάνειας μὲ διάφορους προσανατολισμούς.

3.
Ὡριαία ἄμεση ἡλιακὴ ἀκτινοβολία-θερμότητα πάνω σὲ 1 τμ κάθετης ἐπιφάνειας στὴ διάρκεια τῆς μέρας.

4.
Ὡριαία ἄμεση ἡλιακὴ ἀκτινοβολία-θερμότητα σὲ 1 τμ ὁριζόντιας ἐπιφάνειας.

5.
Ἡ τροχιὰ τοῦ ἥλιου πάνω ἀπὸ τὸν ὁρίζοντα στὶς διάφορες ἐποχὲς τοῦ ἔτους ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ γῆ (σκίτσο βασισμένο σὲ σχῆμα τῶν Gords-Parchim. «Technische Bauhygiene», Leipzig, 1953).

6.
Κριτήριο τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀνέσεως τοῦ περιβάλλοντος κατὰ Bedford καὶ Liese.

7.
Κέρδος θερμότητας τοῦ χώρου σὲ σχέση μὲ τὸ μέγεθος τοῦ παραθύρου.

8.
Θερμοπροστατευτικὲς ἀνάγκες ἑνὸς ἐξωτερικοῦ τοίχου, ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τοῦ ἀνοίγματος.

Πίνακας 1

	λειτουργία	ἐπιφάνεια παραθύρου	ἀντικαθίσταται διὰ
1	θέα	μεγάλη	ἀναντικατάστατος
2	ξεκούραση μεγάλης ἀποστάσεως	μεγάλη	μεγάλων χώρων
3	φυσικὸς φωτισμὸς	μεγάλη	τεχνητοῦ φωτισμοῦ
4	εἰσροὴ ἡλιακῆς θερμότητας (καλοκ.)	μικρὴ / χωρὶς	——
5	ἀπώλεια θερμικῆς ἐνέργειας (χειμῶνας)	μικρὴ / χωρὶς	——
6	ἀερισμὸς - δρόσισμα	μέτρια	κλιματισμοῦ
7	ἀκουστικὴ	χωρὶς	——

1

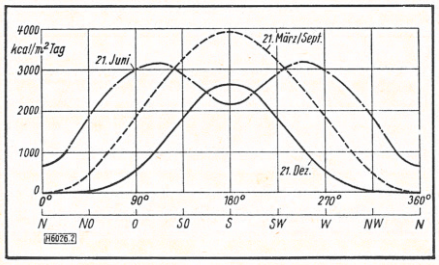

2

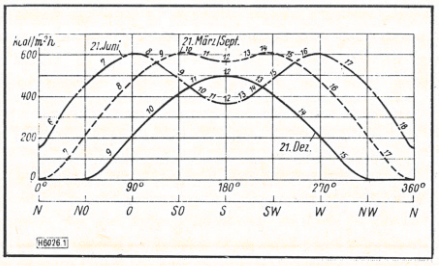

3

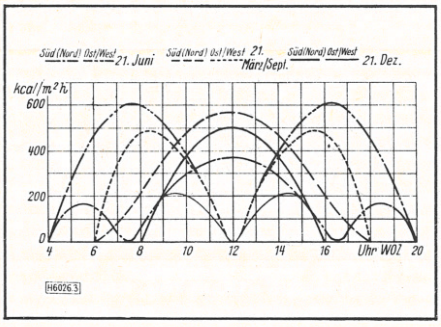

4

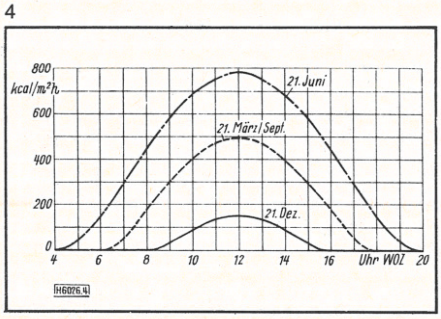

5

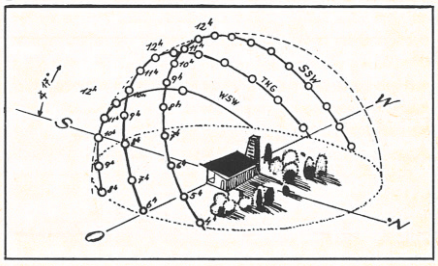

6

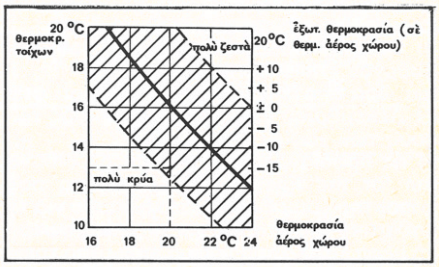

7

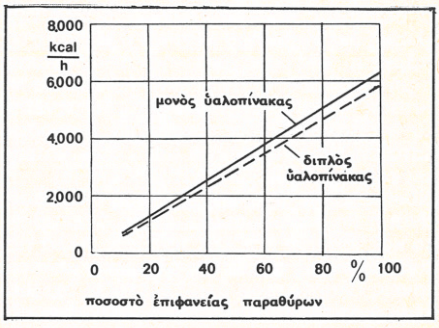

8

	μέγεθος παραθύρων F_F/F_{AW}	σχετικὲς ἀνάγκες τὸν χειμῶνα	σχετικὲς ἀνάγκες τὸ καλοκαίρι
	0,15	1,0	1,0
	0,30	1,1	1,1
	0,60	1,25	2,2
	0,90	1,3	3,2

τὶς τιμὲς σὲ παρένθεση.
Γιὰ ἕνα σωστὸ ὅμως φωτισμὸ δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ ἱκανοποιητικὴ ἰσχύς. Ἀπαιτεῖται τοπικὴ καὶ χρονικὴ ὁμοιογένεια φωτισμοῦ καὶ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ «θαμπώματα». Γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ὁμοιογένεια φωτισμοῦ σὲ συνήθη ἐργασία πρέπει ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴ μικρότερη καὶ μέση ἰσχὺ φωτισμοῦ στὸ πεδίο ὁράσεως νὰ μὴν εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ 1:2,5 καὶ γιὰ μέσης λεπτότητας μέχρι λεπτὲς ἐργασίες ὄχι μεγαλύτερη ἀπὸ 1:1,5 (6).
Μεγάλες διαφορὲς φωτεινότητας (Kontraste) καὶ θάμπωμα συναντιοῦνται ἐκεῖ ὅπου τὸ φῶς πέφτει κατευθεῖαν στὴ θέση ἐργασίας, ἰδιαίτερα ὅταν ὁ ἐργαζόμενος σὲ κάθε σήκωμα τοῦ κεφαλιοῦ βλέπει τὴ φωτεινὴ πηγή. Καὶ ἂν ἡ πηγὴ ποὺ προκαλεῖ τὸ θάμπωμα βρίσκεται στὸ μέσο τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου, ἡ ἐνόχληση εἶναι ἰσχυρότερη. Τὸ θάμπωμα ἐμποδίζει τὴν ἱκανότητα ἀποδόσεως τῶν ματιῶν γιατὶ προκαλεῖ κόπωση (ἐξαιτίας τῆς ἀναγκαίας διαρκῶς ἀναπροσαρμογῆς τους), ἔλλειψη αἰσθήματος σιγουριᾶς καὶ ἀτυχήματα. Ἡ προστασία τοῦ ἐνοίκου ἀπὸ τὸ θάμπωμα εἶναι μιὰ σοβαρὴ φροντίδα.
Καὶ ὁ κανονικὸς ἡλιασμὸς ἐπιδρᾶ στὴν ψυχολογικὴ καὶ φυσιολογικὴ ἰσορροπία τοῦ ἐνοίκου. Γι' αὐτὸ καὶ προβλέπονται ἀπὸ τοὺς οἰκοδομικοὺς κανονισμοὺς κατώτατα ὅρια ἡλιασμοῦ τῆς κατοικίας.
Ἀπὸ τὴν πληθώρα τῶν προδιαγραφῶν, ποὺ παρουσιάζουν σημαντικὲς διαφορές, θὰ ἀναφέρουμε:
α) τὸν οἰκοδομικὸ κανονισμὸ τοῦ Βερολίνου (1950):
ἐλάχιστο τρεῖς ὧρες ἥλιο κατὰ τὴ διάρκεια ὀκτὼ μηνῶν γιά:
ἕνα δωμάτιο σὲ κατοικία μὲ 1-2 δωμάτια,
δύο δωμάτια σὲ κατοικία μὲ 3-4 δωμάτια,
τρία δωμάτια σὲ κατοικία μὲ πέντε καὶ περισσότερα δωμάτια,
β) τὸν πολεοδομικὸ κανονισμὸ τοῦ Ἀμβούργου (1949, Strohmeyer):
μιὰ ὥρα ἀποτελεσματικοῦ ἡλιασμοῦ στὶς 21 Δεκεμβρίου γιὰ τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τῶν χώρων κατοικίας καὶ
γ) τὶς προδιαγραφὲς τῆς Dutsch Committee for the Evaluation of Dwelling ποὺ χαρακτηρίζουν ἕνα δυνατὸ ἡλιασμὸ γιὰ τὸ καθιστικὸ δωμάτιο καὶ γιὰ τὴ μέση χειμερινὴ μέρα καλὸ ὅταν διαρκεῖ πάνω ἀπὸ τρεῖς ὧρες, μέτριο ἀπὸ 2 ὡς 3 ὧρες καὶ κακὸ τὸν μικρότερο ἀπὸ δύο ὧρες.
Οἱ συνθῆκες ἡλιασμοῦ ὁρίζονται ἀπὸ τὴν ἡλιακὴ ἐνέργεια ποὺ δέχεται ὁ χῶρος στὴ διάρκεια τῆς πραγματικῆς ἡλιοφάνειας (τιμὴ ἡλιασμοῦ: πραγματικὴ ἡλιοφάνεια × ἔνταση ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας). Τὰ μεγέθη αὐτὰ ὑπολογίζονται εὔκολα σὲ διαγράμματα ποὺ συντάσσονται μετὰ ἀπὸ λεπτομερειακὲς τοπικὲς παρατηρήσεις (8).
Εἰδικὲς μέρες ὑπολογισμοῦ τοῦ ἡλιασμοῦ εἶναι ἡ 8η Φεβρουαρίου, ἡ 21η Δεκεμβρίου καὶ Ἰουνίου ἢ ἡ 21η Ἰουλίου. Ἀλλὰ τὶς κυριαρχοῦσες συνθῆκες ἡλιασμοῦ μελετᾶ κανεὶς πληρέστερα ὅταν ἐξετάζει ὄχι μιὰ μέρα χαρακτηριστική, ἀλλὰ τὸν ἡλιασμὸ στὸ διάστημα τῶν τριῶν φτωχότερων χειμερινῶν μηνῶν (Δεκέμβριος, Ἰανουάριος, Φεβρουάριος). Ἐνδιαφέρει ἐπίσης τὸ σημεῖο μετρήσεως τοῦ ἡλιασμοῦ ποὺ ἐπιλέγεται στὸν ἐξωτερικὸ τοῖχο τοῦ κτιρίου ἢ τὸν ἐσωτερικὸ χῶρο. Στὴν πρώτη περίπτωση τὸ σημεῖο μετρήσεως εἶναι στὴν πρόσοψη καὶ κοντὰ στὸ ἔδαφος ἢ στὸ μέσο τοῦ παραθύρου. Στὴ δεύτερη στὸ μέσο τοῦ δωματίου σὲ ὕψος 1 μ ἀπὸ τὸ πάτωμα (10).

2. Ἡ τεχνικὴ τῆς ἡλιοπροστασίας

Μέθοδοι ἔρευνας ἡλιασμοῦ, φυσικοῦ φωτισμοῦ, ἡλιοπροστασίας (2.1)

Ὁ ἀρχιτέκτονας πρέπει νὰ ἐξασφαλίσει στοὺς χώρους τῆς κατοικίας τὸν ἐπιθυμητὸ ἡλιασμὸ-σκιασμὸ καὶ τὸν ἱκανοποιητικὸ φωτισμό. Στὴν ἐκτίμηση τῶν παραγόντων ποὺ ἐπηρεάζουν τὰ στοιχεῖα αὐτὰ (θέση τοῦ ἥλιου γιὰ κάθε ἐποχὴ τοῦ ἔτους καὶ ὥρα τῆς μέρας, ἡλιακὴ θερμότητα ποὺ ἀκτινοβολεῖται, μέγεθος καὶ θέση τῆς ὁριακῆς ἐπιφάνειας τοῦ οὐρανοῦ, σύνορα ὁρατοῦ οὐρανοῦ) καὶ στὴ σωστὴ ἐπιλογὴ τῆς θέσεως καὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἀνοίγματος βοηθοῦν εἰδικὰ διαγράμματα. Τὰ διαγράμματα αὐτὰ κατασκευάστηκαν σὰν προβολή, πάνω σὲ ἐπίπεδο, ἑνὸς νοητοῦ οὐράνιου ἡμισφαιρίου ποὺ πάνω του τοποθετήθηκαν τὰ παραπάνω δεδομένα. Τέτοια διαγράμματα συντάχθηκαν γιὰ τὸν ὑπολογισμὸ τῆς θέσεως τοῦ ἥλιου (γιὰ καθορισμένα γεωγραφικὰ πλάτη), τῶν ἐμποδίων ἔξω ἀπὸ τὰ ἀνοίγματα, τῆς ἐντάσεως τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας καὶ τῆς ποσότητας τοῦ φωτισμοῦ (σχ. 18). Μὲ ἕνα διάγραμμα ἀπὸ αὐτὰ ἢ μὲ περισσότερα σὲ συνδυασμὸ (μὲ ἐπάλληλη τοποθέτηση) μποροῦμε εὔκολα, χωρὶς χρήση τύπων, νὰ ὑπολογίσουμε ἡλιασμὸ-ἡλιοπροστασία καὶ φωτισμὸ μιᾶς κατοικίας ποὺ ἔχει ἢ πρόκειται νὰ κτιστεῖ, γιὰ κάθε μήνα καὶ γιὰ κάθε προσανατολισμό. Γιὰ γενικότερα προβλήματα πολεοδομίας ἡ μελέτη ἡλιασμοῦ τῶν κτιριακῶν συγκροτημάτων γίνεται εὐκολώτερα μὲ τὴ μέθοδο τῶν μοντέλων καὶ μὲ τὴ βοήθεια διαφόρων ὀργάνων, ὅπως τὸ ὁριζοντιοσκόπιο τοῦ Tonne, τὸ μικρὸ ρολόγι τοῦ Pleijel (The little Sundial) ἢ τὸ Heliodon (11).
Μελέτη φωτισμοῦ. Τὸ τεῦχος ἀρ. 2 τῶν γερμανικῶν κανονισμῶν (DIN 5034) περιέχει ἁπλοὺς πίνακες προσδιορισμοῦ τοῦ μεγέθους τῶν παραθύρων γιὰ τὸν χῶρο διαμονῆς ἢ ἐργασίας σὲ σχέση μὲ τὶς διαστάσεις τοῦ χώρου καὶ τὰ ἐμπόδια μπρὸς ἀπὸ τὸ παράθυρο. Γιὰ ἀκριβέστερους ὑπολογισμοὺς ἁπλῶν περιπτώσεων μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν τὸ τροποποιημένο διάγραμμα Waldram (τεῦχος ἀρ. 1 DIN 5034), ἡ ἁπλουστευμένη μέθοδος ποὺ προτάθηκε ἀπὸ τὴν CIE (12), ἡ μέθοδος Crochmann (1), ἡ ὑπολογιστικὴ μέθοδος Frühling (13), ἡ μέθοδος τοῦ Allen στὸν οἰκοδομικὸ κανονισμὸ τοῦ Λονδίνου (14) καὶ τὸ συμπλήρωμά της (15).
Πολὺ πιὸ πολύπλευρη ἐφαρμογὴ ἔχουν ὅμως τὰ στερεογραφικὰ φύλλα διαγραμμάτων τοῦ Pleijel (16) καὶ Tonne (6) ποὺ ἐπιτρέπουν τὸν ἄμεσο ὑπολογισμὸ τοῦ πλάτους τῶν παραθύρων ἀπὸ τὴν κάτοψη τοῦ χώρου. Τὰ συμπληρωματικὰ ὄργανα (Globoscop τοῦ Pleijel καὶ Horizontoscop τοῦ Tonne) βοηθοῦν στὴ μέθοδο ἔρευνας μὲ τὰ διαγράμματα ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω σὲ περιπτώσεις ἔρευνας σὲ τελειωμένα κτίρια ἢ σὲ μοντέλα.
Μελέτη ἡλιασμοῦ. Γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν ἀπαιτήσεων σὲ ἡλιασμό, ὁ ἀρχιτέκτονας πρέπει, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γενικὰ κλιματικὰ δεδομένα (συννεφιά, ἔνταση ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας, θερμοκρασίες κλπ), νὰ γνωρίζει ἀκόμη γιὰ τὸ μὲ ὁρισμένη θέση καὶ προσανατολισμὸ κτίσμα του, πόσο χρόνο ἡλιάζεται σὲ κάθε ἐποχὴ τοῦ ἔτους, τὴ σκιὰ τῶν κτισμάτων, δέντρων, ἀνυψώσεων ἐδάφους ποὺ βρίσκονται στὸ ὀπτικὸ πεδίο καὶ τί ποσότητα θερμότητας δέχεται τὸ κτίσμα. Ἔχοντας αὐτὰ ὑπόψη, θὰ μπορέσει κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ σχεδιασμοῦ τῆς κατοικίας νὰ προσδιορίσει τὸ μελλοντικὸ κλίμα τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου, τὸν βαθμὸ ἀναγκαιότητας κλιματισμοῦ, ἡλιοπροστασίας κλπ.
Συγκρίνοντας τὸ πλῆθος τῶν μεθόδων ποὺ ὑπάρχουν* καταλήγει κανεὶς στὸ ὅτι ἡ μέθοδος Tonne-Pleijel εἶναι ἡ πιὸ ἁπλὴ καὶ μὲ ἱκανοποιητικὴ ἀκρίβεια μέθοδος.
Σχεδιασμὸς τῆς ἡλιοπροστασίας. Μὲ τὶς μεθόδους ἡλιασμοῦ ὑπολογίζουμε καὶ τὸν σκιασμὸ καὶ τὸ ποσὸ τῆς ἡλιακῆς ἐνέργειας ποὺ δέχεται ὁ χῶρος ἀπὸ ἀκτινοβολία. Ἂν σ' αὐτὴ προστεθεῖ καὶ ἡ θερμότητα διαφόρων ἄλλων πηγῶν τοῦ χώρου (πρόσωπα, μηχανές, φωτιστικὰ σώματα, θερμότητα ποὺ μεταδίδεται ἀπὸ γειτονικοὺς χώρους), μπορεῖ κατὰ VDI (Verein Deutscher Ingenieure) νὰ ὑπολογιστεῖ τὸ φορτίο ψύξεως (Kühllast) τοῦ χώρου ποὺ μελετιέται. Σὰν φορτίο ψύξεως προσδιορίζεται «τὸ ποσὸ θερμότητας ποὺ πρέπει σ' ἕνα ὁρισμένο χρόνο νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ ἕνα χῶρο, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ μιὰ ὁρισμένη (ἢ ἐπιθυμητὴ) τιμὴ ἀνταλλαγῆς ἀέρα» καὶ ἐπομένως μιὰ ἐπιθυμητὴ θερμοκρασία.
Γιὰ μιὰ ἐπιτυχημένη «εὐκρασία» πρέπει

---

* Dr. Otto "Die horizontale Sonnenuhr", *Bauwelt*, No. 8, 1955; Olgay and Olgay, *Solar Control-Shading Devices*, New Jersey, 1957; Krüger, A. "Ein Besonnungsschieber für Voraussage aus dem Plan", *Gesundheits-Ingenieur*, April 1958; Beyer, W. "Besonnung von Bauwerken" Habil. Dresden 1965; Neuzil, Walter. *Das Sonnenmassblatt*. Berlin: Bauwelt Verlag, 1944; Twarowsski, Mieczyslaw. *Sonne und Architektur*, München, 1962.

9.
Χρονικὴ διακύμανση τῶν αὐξήσεων τῆς θερμοκρασίας σ' ἕνα χῶρο ποὺ ἀνήκει σὲ συγκρότημα κτιρίων, γιὰ διάφορους προσανατολισμοὺς τῶν παραθύρων τὴν ἡμέρα τοῦ θερινοῦ ἡλιοστασίου. Διαστάσεις χώρου 4×4×2,5 μ, τοῖχοι 20 ἑκ ἀπὸ ἐλαφρομπετόν, ἐπιφάνεια ὑαλοπινάκων 4 τμ, εἶδος γυαλιοῦ G57, διπλοὶ ὑαλοπίνακες. Οἱ μετρήσεις γιὰ τὰ σχήματα-διαγράμματα 9-17 ἔγιναν γιὰ ἕνα γεωγραφικὸ πλάτος 47°52' (ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ Gertis, Karl: «Die Temperaturverhältnisse in Räumen bei Sonneneinstrahlung», «Deutsche Bauzeitung», vol. 104, Jan. 1970).

10.
"Οπως στὴν περίπτωση τοῦ σχ. 9, ἀλλὰ εἰδικὰ γιὰ τὶς ἡμέρες τῶν ἰσημεριῶν.

11.
Μέγιστες αὐξήσεις τῆς θερμοκρασίας τοῦ χώρου, γιὰ ὑαλοπίνακες μὲ διαφορετικὴ διαπερατότητα (G), σὲ ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν ἀναλογία τῆς ἐπιφάνειας τοῦ παραθύρου F_F πρὸς τὴν ἐπιφάνεια ποὺ περιβάλλει τὸν χῶρο F_W, μὲ συνυπολογισμὸ τῆς ὀροφῆς καὶ τοῦ πατώματος (μετρήσεις γιὰ ἕνα νότιο προσανατολισμὸ καὶ γιὰ τὴν ἡμέρα τῶν ἰσημεριῶν).

12.
Συσχετισμὸς ἀνάμεσα σὲ F_F/F_W καὶ G, γιὰ μιὰ συγκεκριμένη ἐπιτρεπτὴ ἄνοδο τῆς θερμοκρασίας τοῦ χώρου. F_F: ἐπιφάνεια παραθύρων, F_W: ἐπιφάνεια ποὺ περικλείνει τὸν χῶρο, ὑλικὸ τοίχων ἐλαφρομπετὸν 20 ἑκ (προσανατολισμὸς παραθύρων νότιος, μετρήσεις τὴν ἡμέρα τῶν ἰσημεριῶν).

13,14.
Χρονικὴ διακύμανση τῆς αὐξήσεως τῆς θερμοκρασίας τῶν χώρων κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἰσημεριῶν, μὲ ὑλικὸ τοίχων - διαφόρου πάχους - ἀπὸ ἐλαφρομπετὸν A (500 χγρ/κμ) καὶ βαρὺ μπετὸν B (2500 χγρ/κμ). Ἡ διακεκομμένη γραμμὴ συνδέει τὰ θερμοκρασιακὰ μέγιστα κάθε περιπτώσεως. Μέγεθος χώρου 4×4×2,5 μ, ἐπιφάνεια παραθύρων 4 τμ (νότια προσανατολισμένη), διπλοὶ ὑαλοπίνακες G57.

15,16.
Θερμοκρασιακὲς μεταβολὲς τοῦ ἀέρα τοῦ χώρου, ποὺ ἐπιτυγχάνονται κατὰ τὴ διάρκεια ἰσχυροῦ ἡμερήσιου καὶ νυκτερινοῦ ἀερισμοῦ, σὲ χώρους μὲ ἐλαφριὰ καὶ βαριὰ κατασκευὴ (μετρήσεις στὶς ἡμέρες

βασικὰ φορτίο ψύξεως καὶ εἶδος ἀερισμοῦ νὰ βρίσκονται σὲ μιὰν ἁρμονικὴ σχέση (2). Αὐτὸ πετυχαίνεται εἴτε προσαρμόζοντας σὲ ὁρισμένο φορτίο ψύξεως τὸ εἶδος ἀερισμοῦ καὶ πιθανῶς τὸ εἶδος ψύξεως, εἴτε προσαρμόζοντας *μὲ ἀντίστοιχα μέτρα ἡλιοπροστασίας* τὸ φορτίο ψύξεως στὸ καθορισμένο ἀπὸ κατασκευαστικὴ ἢ οἰκονομικὴ πλευρὰ εἶδος ἀερισμοῦ.

Κατὰ τὸν σχεδιασμὸ τῆς ἡλιοπροστασίας γίνεται προσπάθεια γιὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ συσχετισμὸ θερμικῆς ἀκτινοβολίας, εἴδους ἡλιοπροστασίας, ἰδιοτήτων τῶν ὑλικῶν ποὺ χρησιμοποιοῦνται (ἔξω καὶ μέσα), κλίματος ἐσωτερικοῦ χώρου (καὶ τῆς ρυθμίσεώς του μὲ τὶς συμπληρωματικὲς ἐπιδράσεις τοῦ ἀερισμοῦ παραθύρων, θερμάνσεως καὶ ψύξεως) μὲ τὶς μορφολογικὲς ἀπαιτήσεις τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων.

Ὀνοματολογία καὶ ταξινόμηση τῶν συστημάτων ἡλιοπροστασίας (2.2)

Δὲν ὑπάρχει μέχρι τώρα μιὰ γενικὰ ἀποδεκτὴ ὀνοματολογία καὶ ταξινόμηση τῶν δια-

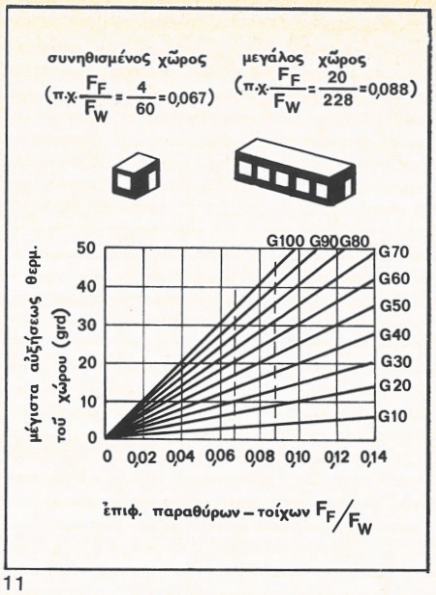

11

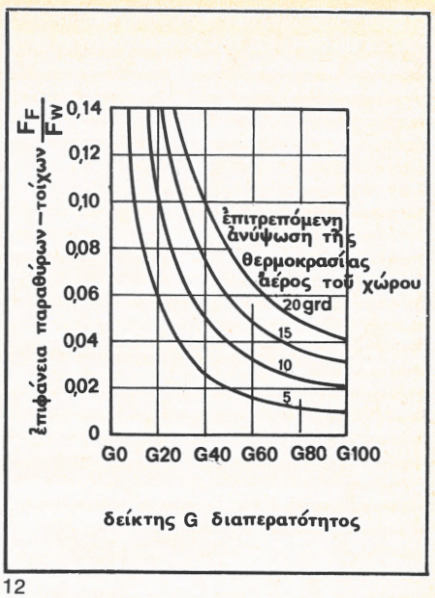

12

9

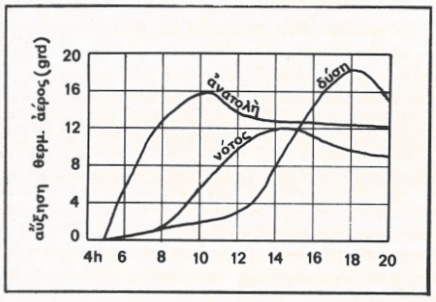

10

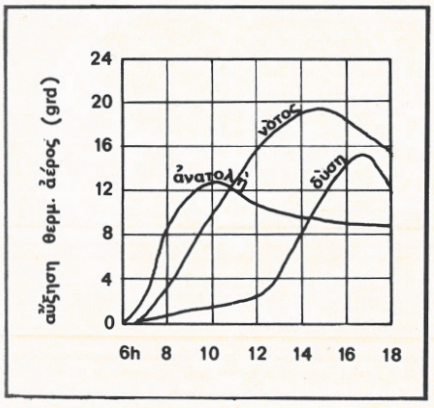

13

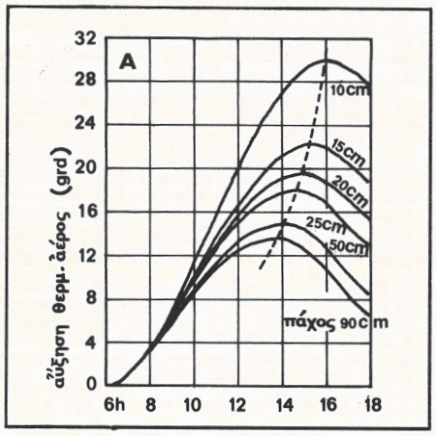

14

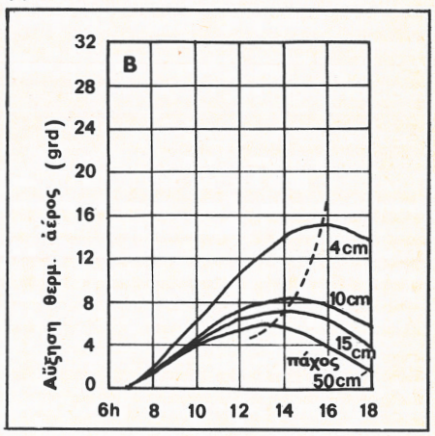

15

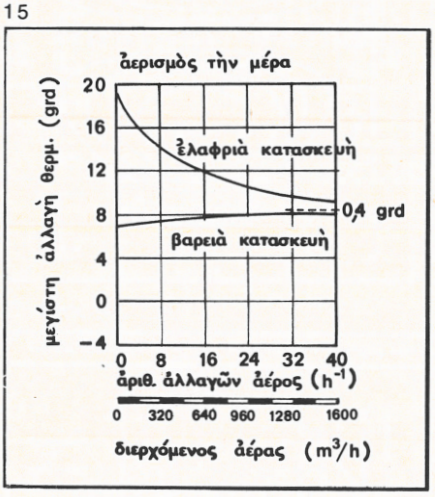

16

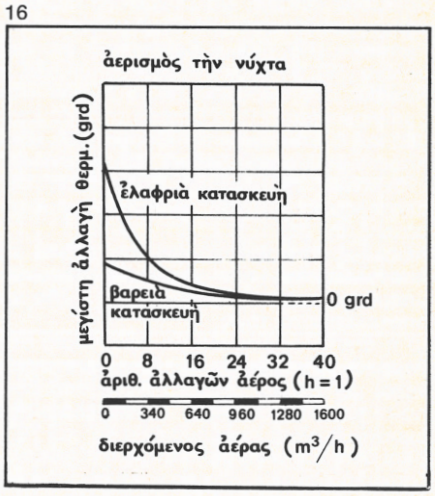

τῶν ἰσημεριῶν). Ἐλαφριὰ κατασκευή: ἐλαφρομπετὸν 20 ἑκ, βαριὰ κατασκευή: βαρὺ μπετὸν 15 ἑκ. Χῶρος, εἶδος ὑαλοπινάκων, μέγεθος ἐπιφάνειάς τους, προσανατολισμὸς ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν σχ. 13,14.

17

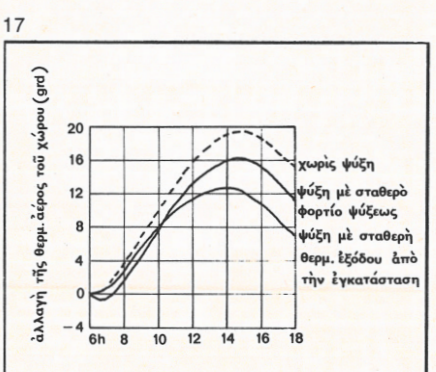

17.
Χρονικὴ διακύμανση τῶν ἀλλαγῶν θερμοκρασίας σ' ἕνα χῶρο ὅπου ἡ κλιματιστικὴ ἐγκατάσταση ἐργάζεται κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς παραδοχές. Ψύξη μὲ σταθερὴ ψυκτικὴ ἀπόδοση: παραδεκτὴ διαφορὰ θερμοκρασίας τοῦ ἀέρα ἀπὸ εἴσοδο σὲ ἔξοδο στὸ ψυκτικὸ μηχάνημα 4°. Ψύξη μὲ σταθερὴ θερμοκρασία ἐξόδου: παραδεκτὴ θερμοκρασία τοῦ ἀέρα κατὰ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση, ἴδια μὲ τὴν πρωινὴ θερμοκρασία τοῦ χώρου (ὥρα 6.00). Ποσότητα ἀνανεούμενου ἀέρα σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις 160 κμ/h. Τὰ ὑπόλοιπα ὅπως στὰ σχ. 13,14.

Πίνακας 2

εἶδος ἐργασίας	ἰσχὺς φωτισμοῦ (Lux)		πηλίκο φωτισμοῦ E_a = 3000 Lux
συνηθισμένη	40	(18)	1,33 (0,6)
μέτριας λεπτότητας	80	(45)	2,66 (1,5)
λεπτὴ	150	(90)	5,00 (3,0)
πολὺ λεπτὴ	300	(180)	10,00 (6,0)

φόρων συστημάτων ήλιοπροστασίας. Το ίδιο συμβαίνει με την ονοματολογία στην Ελλάδα (σκιάδες, αλεξήλια, περσιδωτά, ηλιοθραῦστες), καὶ μὲ τὴν ταξινόμηση στὸ ἐξωτερικὸ ὅπου κάθε συγγραφέας προτείνει καὶ μιὰν ἄλλη διαίρεση. Ὕστερα ἀπὸ κριτικὴ ἐπισκόπηση τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας καὶ γιὰ νὰ δοθεῖ μιὰ λύση στὸ πρόβλημα αὐτό, προτείνεται ἡ παρακάτω ταξινόμηση τῶν λύσεων σὲ ὁμάδες μὲ συγκεκριμένους κοινοὺς τομεῖς ἐφαρμογῆς καὶ κοινὲς ἰδιότητες.

Γενικὰ μέτρα ἡλιοπροστασίας

Κατὰ τὸν σχεδιασμὸ τῆς θέσεως τοῦ σπιτιοῦ (προσανατολισμὸς τοῦ κτιρίου - δέντρα),

Κατασκευαστικὲς λύσεις (στέγη μὲ προεξοχὴ - πλάκες ὀρόφων μὲ προεξοχὴ - προεξοχὴ ὁριζόντιων καὶ κατακόρυφων στοιχείων στὴν πρόσοψη - μπαλκόνι καὶ λότζια).

Εἰδικὲς ἡλιοπροστατευτικὲς κατασκευὲς

Σταθερὰ προπετάσματα (ὁριζόντια - κατακόρυφα - σχαρωτά),

Κινητὰ προπετάσματα,

Ἐσωτερικὰ (βενετικὰ στόρια, κουρτίνες),

Στόρια ἀνάμεσα σὲ διπλοὺς ὑαλοπίνακες,

Ἐξωτερικὰ (ρολά, παντζούρια, κατασκευὲς ἀπὸ ἐλάσματα, στόρια ἐξωτερικά, τέντες),

Ὑαλοπίνακες ἡλιοπροστασίας (ἀπορροφητικοί, ἀνακλαστικοί, σκεδαστικοί).

Κριτήρια γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῶν συστημάτων ἡλιοπροστασίας (2.3)

Προστασία ἀπὸ ἰσχυρὴ ἀπευθείας ἡλιακὴ ἀκτινοβολία ποὺ ἔχει σὰν ἀνεπιθύμητο ἀποτέλεσμα τὴν ὑπερθέρμανση τῶν ἐσωτερικῶν χώρων τὸ καλοκαίρι καὶ τὴν ἐπιδείνωση τῶν συνθηκῶν φωτισμοῦ μὲ τὸ ἀπευθείας ἢ τὸ ἀπὸ ἀνάκλαση θάμπωμα. Ὁ βαθμὸς ἀποτελεσματικότητας τοῦ ἡλιοπροστατευτικοῦ πετάσματος μετριέται μὲ τὴ «διαπερατότητα», ποὺ ἐκφράζει τὴ σχέση τῆς ἡλιακῆς ἐνέργειας ποὺ περνᾶ ἀπὸ αὐτὸ πρὸς τὴν προσπίπτουσα. Ἡ διαπερατότητα αὐτὴ γιὰ νὰ ἐκφραστεῖ σὲ ἀριθμοὺς ἀπαιτεῖ μακρόχρονες παρατηρήσεις καὶ ἔρευνες. Τὸ θέμα μελέτησαν ὁ Parmelee (17), (18), ὁ Caemmerer στὸ Βερολίνο (19), ὁ Pleijel στὴ Στοκχόλμη (20), ὁ Roedler στὸ Βερολίνο (9), ὁ Mahler στὸ Ludwigshafen (21), ὁ Daniels στὸ Μόναχο (22) καὶ ὁ Grandjean στὴ Ζυρίχη (23), (24). Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Schaal (25) παίρνουμε ἐνδεικτικὰ τὴ γραφικὴ παράσταση τῆς ἀποτελεσματικότητας διαφόρων συστημάτων (σχ. 19).

Ἀξιολογώντας κριτικὰ καὶ συγκριτικὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν μποροῦμε νὰ συνοψίσουμε ὡς ἑξῆς τὰ ἀποτελέσματά τους:

α) ἡ ἀποτελεσματικότερη προστασία στὴ θερμικὴ ἀκτινοβολία τοῦ ἥλιου ἐπιτυγχάνεται μὲ στόρια *τοποθετημένα ἀπὸ ἔξω*, ποὺ τὰ κινητά τους φύλλα-ἐλάσματα ἔχουν μιὰ κλίση ἀνάμεσα στὶς 45° καὶ 70°,

β) οἱ ἀνακλαστικοὶ ὑαλοπίνακες ἐξασφαλίζουν μιὰ κάπως λιγότερο καλὴ προστασία, ἀλλὰ ἐπιτρέπουν μιὰ ὑψηλότερη ἰσχὺ φωτισμοῦ σὲ σύγκριση μὲ τὴν προηγούμενη λύση,

γ) ἐπειδὴ δὲν προστατεύουν ἀπὸ τὴ θερμικὴ ἡλιακὴ ἐνέργεια δὲν συνιστῶνται οἱ λύσεις: περσιδωτὰ (βενετικὰ στόρια) ἀνάμεσα σὲ διπλοὺς ὑαλοπίνακες, περσιδωτὰ ἀπὸ τὴ μέσα πλευρὰ τοῦ παραθύρου, ἀπορροφητικοὶ ὑαλοπίνακες,

δ) τὰ ἐξωτερικὰ περσιδωτὰ μὲ κινητὰ ἐλάσματα ἀπὸ πλαστικὴ ὕλη ἐξασφαλίζουν καλὴ θερμικὴ προστασία, ἀλλὰ ὑποβιβάζουν τὴν ἰσχὺ φωτισμοῦ καὶ γι' αὐτό, γιὰ χώρους παραμονῆς ἢ ἐργασίας ὅπου οἱ συνθῆκες φωτισμοῦ δὲν εἶναι ἱκανοποιητικές, δὲν ἐνδείκνυνται.

Ἐξασφάλιση τῆς λειτουργίας τοῦ παραθύρου γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ: ἀπευθείας ὀπτικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἔξω κόσμο (ψυχολογικοὶ καὶ φυσιολογικοὶ λόγοι - stimmulierende Reize), φυσικὸς ἐξαερισμὸς καὶ καθαρισμὸς τῶν παραθύρων μέσα ἀπὸ τὰ κινητὰ τμήματά τους (αὐτὸ δὲν χρειάζεται γιὰ πλήρως κλιματιζόμενους χώρους μὲ στεγανὰ παράθυρα), ἀρκετὸς καὶ καλῆς ποιότητας φυσικὸς φωτισμὸς τοῦ χώρου.

Ἀποφυγὴ δυσμενῶν ἐπιδράσεων ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἡλιοπροστατευτικὰ συστήματα ὅπως: ἰσχυρὲς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὴν ἔνταση φωτὸς στὴν ἐπιφάνεια τῶν ὑλικῶν τῆς ἐγκαταστάσεως (αὐτοσκίαση) καὶ τοῦ κομματιοῦ τοῦ οὐρανοῦ ποὺ βλέπει κανεὶς ἀπευθείας, συγκέντρωση θερμοῦ ἀέρα κάτω ἀπὸ ὁριζόντιες συμπαγεῖς ἐγκαταστάσεις ἡλιοπροστασίας, ὑπερθέρμανση καὶ ἐκπομπὴ θερμότητας ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ὑλικὰ τῆς ἐγκαταστάσεως.

Ἀπαιτήσεις στὴν κατασκευή τους: σταθερότητα τῆς ἐγκαταστάσεως ἀντίστοιχη πρὸς τὶς δυνατὲς προσβολὲς ἀνέμου καὶ βροχῆς, ἀποφυγὴ δημιουργίας θορύβου ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀνέμου ἢ τῆς βροχῆς, εὐκολία χειρισμοῦ γιὰ τὴν αὐτόματη ἢ χειροκίνητη ρύθμισή τους, μακριὰ διάρκεια ζωῆς μὲ ὅσο τὸ δυνατὸ μικρότερα ἔξοδα συντηρήσεως.

Ὁ παράγοντας τοῦ κόστους. Ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ κόστους μιὰ ἀπευθείας σύγκριση τῶν λύσεων ἡλιοπροστασίας εἶναι δύσκολη, γιατὶ ὑπάρχουν πλῆθος λύσεων καὶ διάφορες ποιότητες καὶ στὸ ἴδιο ἀκόμη εἶδος κατασκευῆς. Μιὰ τέτοια σύγκριση τιμῶν πρέπει νὰ γίνεται, γιὰ μιὰ συγκεκριμένη περίπτωση, ἀνάμεσα στὶς λύσεις ποὺ ἁρμόζουν σ' αὐτή. Γιὰ τὸν σχηματισμὸ μιᾶς γενικῆς εἰκόνας παραθέτονται οἱ σημερινὲς (μέσα 1974) τιμὲς τῆς γερμανικῆς ἀγορᾶς (ὅπου συναντᾶ κανεὶς ὅλα τὰ εἴδη ἡλιοπροστασίας): ξύλινα ρολὰ - 600 δρχ/τμ, πλαστικὰ ρολὰ - 500 δρχ/τμ, ρολὰ ἀλουμινίου - 2300 δρχ/τμ, τέντες - 2000 δρχ/τμ, ἐξωτερικὰ στόρια - 1300 δρχ/τμ, κατακόρυφα περιστρεπτὰ ἐλάσματα 7000 δρχ/τμ, μονωτικοὶ ὑαλοπίνακες - 4000 δρχ/τμ.

Ἐπιλογὴ τοῦ συστήματος ἡλιοπροστασίας (2.4)

Μιὰ λύση ἡλιοπροστασίας πρέπει νὰ καθορίζεται ἀπὸ τὴ θέση καὶ τὸν τύπο τοῦ κτιρίου καὶ ἀπὸ κατασκευαστικά, λειτουργικά, οἰκονομικὰ καὶ αἰσθητικὰ κριτήρια. Οἱ πίνακες ποὺ ἀκολουθοῦν (πίνακες 3-7) περιέχουν τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς γιὰ τὰ διάφορα ἁπλὰ καὶ σύνθετα συστήματα ἡλιοπροστασίας καὶ παρέχουν μιὰ γενικὴ βοήθεια στὸν μελετητή, ἀνάλογα μὲ τὶς τοπικὲς καὶ τεχνικὲς προϋποθέσεις τοῦ κάθε προβλήματος, γιὰ τὴν ἐπιλογὴ *τῶν λύσεων* ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ἐφαρμοστοῦν. Ἡ ἀποτελεσματικότερη ἡλιοπρο-

18

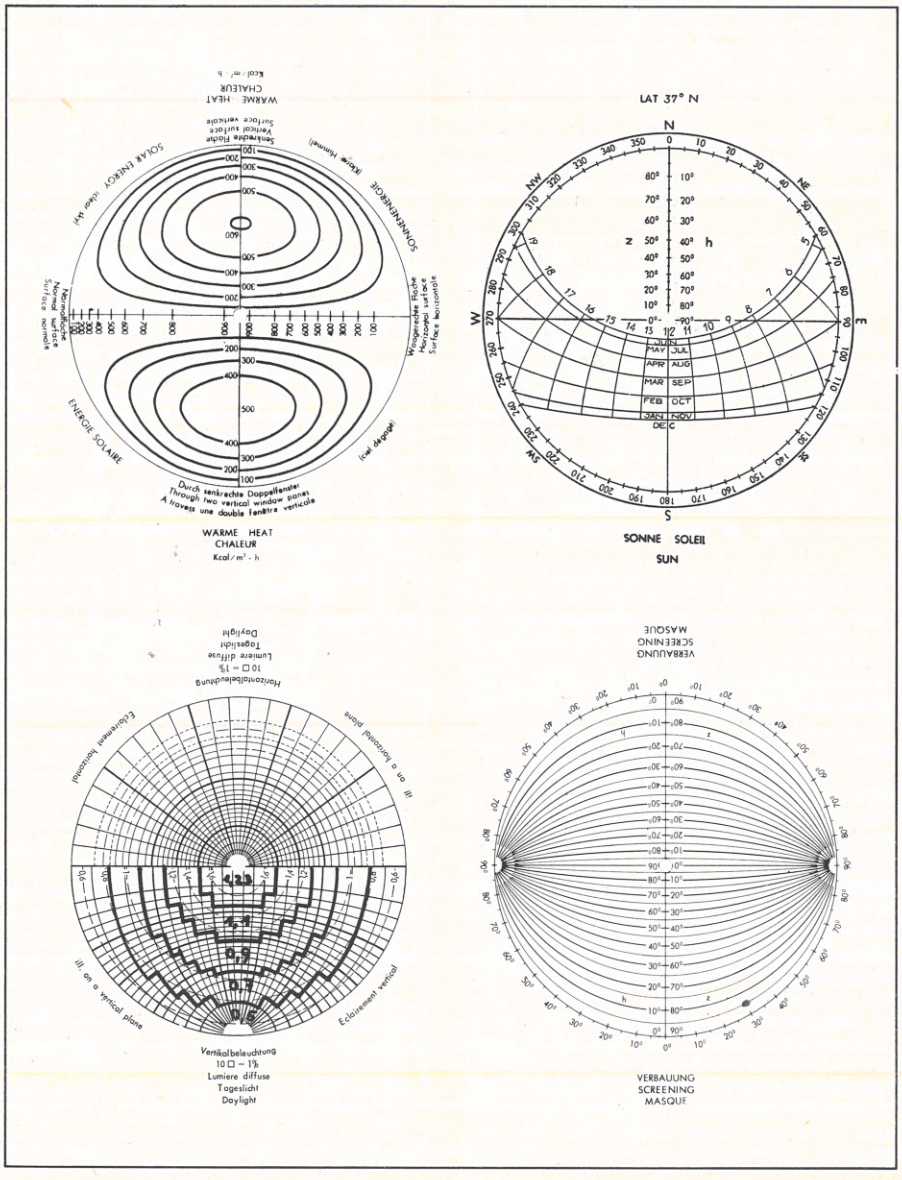

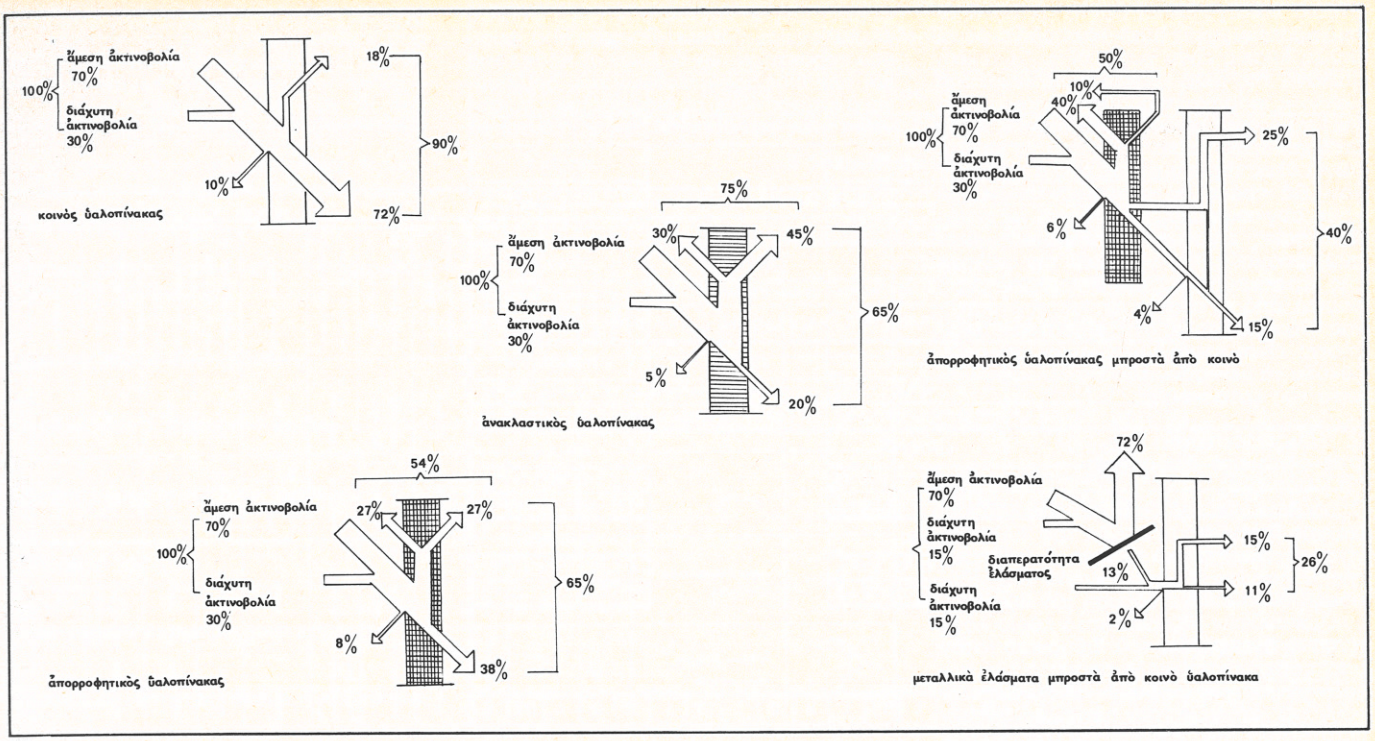

19

18.
Διαγράμματα γιὰ τὸν ὑπολογισμὸ τῆς θέσεως τοῦ ἥλιου, τῆς ποσότητας θερμότητας ποὺ δέχεται ὁ χῶρος ἀπὸ τὴν ἡλιακὴ ἐνέργεια, τῆς ποσότητας φυσικοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν κτισμάτων καὶ γενικὰ τῶν ἐμποδίων ἔξω ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα στὸν φωτισμὸ-ἡλιασμό.

Πίνακας 3

γενικὰ μέτρα ἡλιοπροστασίας – κατασκευαστικὲς λύσεις.

Σχηματικὴ παράσταση	Ὀνομασία	ἐφαρμόσιμα σ' ἕνα προσανατολισμὸ	διαπερατότητα σὲ ἡλιακὴ ἀκτινοβολία	διαπερατότητα σὲ φῶς	ἐπίδραση στὴν ὁμοιογένεια τοῦ φωτισμοῦ	ὀπτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἔξω κόσμο	κυκλοφορία τοῦ ἀέρα μπροστὰ στὸ παράθυρο	διάρκεια ζωῆς	ἐπιδεκτὰ ρυθμίσεως ὡς πρὸς τὴν θέση τους	ἀρχιτεκτονικὴ ἐπίδραση στὴν πρόσοψη	δυνατότητα προσαρμογῆς ἐκ τῶν ὑστέρων	συντήρηση
	– στέγη σὲ προεξοχὴ – πλάκες ὀρόφων σὲ πρόβολο – μπαλκόνι	N ± 30°	ἐξαρτᾶται ἀπὸ βάθος προσανατολισμὸ κ.λ.π.	κάτι λιγώτερο	καμμία βελτίωση	καλὴ	κακὴ	ἴση μὲ τοῦ κτιρίου	καθόλου	μέτρια	ὄχι	καμμία
	προεξοχὴ τῶν ὁριζόντιων καὶ κατακόρυφων στοιχείων στὴν πρόσοψη (konstruktives Gerüst)	A N Δ	ἐξαρτᾶται ἀπὸ βάθος προσανατολισμὸ κ.λ.π.	κάτι λιγώτερο	καμμία βελτίωση	καλὴ	κακὴ	ἴση μὲ τοῦ κτιρίου	καθόλου	πολὺ ἰσχυρὴ	ὄχι	καμμία
	λότζια	N ± 30°	ἐξαρτᾶται ἀπὸ βάθος προσανατολισμὸ κ.λ.π.	κάτι λιγώτερο	καμμία βελτίωση	καλὴ	κακὴ	ἴση μὲ τοῦ κτιρίου	καθόλου	ἰσχυρὴ	ὄχι	καμμία
	ἀνακλαστικὰ γυαλιὰ	A N Δ	15 – 44 %	22 – 66 %	καμμία βελτίωση	πολὺ καλὴ	πολὺ καλὴ	πολὺ μεγάλη	καθόλου	ἰσχυρὴ κατὰ τὸν καθρεφτισμὸ	δυνατὴ, ὅμως πολυέξοδη	καμμία

Πίνακας 4

εἰδικὲς ἡλιοπροστατευτικὲς κατασκευὲς – σταθερὲς λύσεις.

Σχηματικὴ παράσταση	Ὀνομασία	ἐφαρμόσιμα σ' ἕνα προσανατολισμὸ	διαπερατότητα σὲ ἡλιακὴ ἀκτινοβολία	διαπερατότητα σὲ φῶς	ἐπίδραση στὴν ὁμοιογένεια τοῦ φωτισμοῦ	ὀπτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἔξω κόσμο	κυκλοφορία τοῦ ἀέρα μπροστὰ στὸ παράθυρο	διάρκεια ζωῆς	ἐπιδεκτὰ ρυθμίσεως ὡς πρὸς τὴν θέση τους	ἀρχιτεκτονικὴ ἐπίδραση στὴν πρόσοψη	δυνατότητα προσαρμογῆς ἐκ τῶν ὑστέρων	συντήρηση
	ὁριζόντια κλειστὰ διαφράγματα	N ± 30°	ἐξαρτᾶται ἀπὸ πλάτος τους καὶ πυκνότητα ὑλικοῦ	λίγο μικρότερη ἀπ' ὅτι χωρὶς τὸ πέτασμα	καμμία	καλὴ	ἱκανοποιητικὴ	πολὺ μεγάλη	καθόλου	σημαντικὴ	ναὶ	καμμία
	ὁριζόντια τοποθετημένα διαφράγματα ἀποτελούμενα ἀπὸ ἐλάσματα	N ± 30°	ἐξαρτᾶται ἀπὸ καλυπτικότητα ἐλασμάτων μεταξὺ τους	λίγο μικρότερη ἕως μικρὴ	βελτιωμένη	καλὴ ἕως μέτρια	καλὴ	μεγάλη	καθόλου	ἰσχυρὴ	ναὶ	καμμία
	κατακόρυφα διαφράγματα	A Δ	ἐξαρτᾶται ἀπὸ πλάτος τῶν διαφραγμάτων καὶ πυκνότητα τους	μικρὴ	καμμία	ἱκανοποιητικὴ	πολὺ καλὴ	πολὺ μεγάλη	καθόλου	ἰσχυρὴ	ναὶ	καμμία
	σχαροειδεῖς κατασκευὲς (screen)	Δ - NΔ A - NA	ἐξαρτᾶται ἀπὸ βάθος, πυκνότητα κ.λ.π.	πολὺ μικρὴ	μικρὴ βελτίωση	μέτρια ἕως κακὴ	ὅταν σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ πρόσοψη καλὴ	πολὺ μεγάλη	καθόλου	πολὺ ἰσχυρὴ	περιορισμένα δυνατὴ	καμμία

19.
Ἀποτελεσματικότητα διαφόρων μέτρων ἡλιοπροστασίας.

στασία ἐπιτυγχάνεται συχνὰ μὲ συνδυασμὸ λύσεων, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι οἱ ἁπλὲς λύσεις εἶναι χωρὶς ἀξία. Ἡ τελικὴ ἐπιλογὴ *τῆς μιᾶς λύσεως* ἐξαρτιέται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντες ποὺ ἰσχύουν μόνο γιὰ τὴ συγκεκριμένη περίπτωση. Δὲν ὑπάρχει ὅμως καμιὰ λύση ποὺ νὰ ἐκπληρώνει ὅλες τὶς ἀπαιτήσεις ποὺ ἀναφέρθηκαν. Θὰ πρέπει νὰ σταθμίσει κανείς, σὲ κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, σὲ ποιές ἀπαιτήσεις εἶναι προτιμότερο νὰ κάνει συμβιβασμούς. Καὶ νὰ κάμει τὴν ἐπιλογὴ τῆς κατασκευῆς καὶ τῶν διαστάσεών της, βασικά, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς λειτουργικότητας. Παραχωρήσεις στὶς αἰσθητικὲς ἀπαιτήσεις εἶναι ἐπικίνδυνες, γιατὶ μποροῦν εὔκολα νὰ μειώσουν τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς κατασκευῆς.

3. Ἡλιοπροστασία στὰ ἑλληνικὰ δεδομένα

Τὸ κλίμα (3.1)

Οἱ παράγοντες ποὺ διαμορφώνουν τὸ κλίμα στὶς διάφορες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας εἶναι τὸ γεωγραφικὸ πλάτος, ἡ ἐπίδραση τῆς θάλασσας, ἡ μορφολογία τοῦ ἐδάφους (relief) καὶ ἡ ἐπίδραση τῶν δύο ἀντικυκλώνων, τῶν Ἀζορῶν κατὰ κύριο λόγο (ἐτήσιοι ἄνεμοι) καὶ τοῦ Σιβηρικοῦ (στὸν ὁποῖο ὀφείλεται μεγάλο ποσοστὸ τῶν ψυχρῶν χειμερινῶν εἰσβολῶν). Αὐτὰ βεβαιώνουν τὰ στοιχεῖα τῶν μετεωρολογικῶν ἱνστιτούτων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Μιὰ γενικὴ συγκριτικὴ εἰκόνα γιὰ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο παρέχουν οἱ συγκεντρωτικοὶ πίνακες ὅλων τῶν μετεωρολογικῶν σταθμῶν (26) καὶ οἱ ἀντίστοιχοι χάρτες Μαριολοπούλου (27), (σχ. 20-26) γιὰ ἡλιοφάνεια, αἴθριες καὶ νεφοσκεπεῖς ἡμέρες, ἐτήσιες ἰσοθέρμους, ἰσοθέρμους Ἰουλίου, μέσο ἐτήσιο θερμομετρικὸ εὖρος, ἐτήσιες συχνότητες ἀνέμων καὶ ἰσοβαρεῖς. Τὴν εἰκόνα αὐτὴ βοηθᾶ πολὺ ὁ πίνακας 8 τοῦ O. Maull (28), παλαιὸς ἀλλὰ ἱκανοποιητικὰ κατατοπιστικός.

Ὁ πίνακας 9 δείχνει τὴν ὑψηλὴ ἡλιοφάνεια τῆς Ἑλλάδας σὲ σύγκριση μὲ τόπους τῆς κεντρικῆς καὶ βόρειας Εὐρώπης (29).

Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν κλιματολογικῶν δεδομένων τοῦ τόπου μας προκύπτει:

α) μιὰ μεγάλη πραγματικὰ ἡλιοφάνεια,

β) μιὰ ὑψηλὴ ἔνταση τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας καὶ

γ) μιὰ σχετικὴ διαφορὰ μέσων θερμοκρασιῶν ἀνάμεσα σὲ μέρα καὶ νύχτα, μὲ μέσες χειμωνιάτικες θερμοκρασίες πάνω ἀπὸ 8° C, κυρίως γιὰ περιοχὲς νότια τοῦ 39° παράλληλου.

Τὰ δύο πρῶτα συμπεράσματα ἐπιβάλλουν στὴν καλοκαιρινὴ περίοδο τὸν τεχνητὸ κλιματισμό.

Σὲ σχετικὴ ἔρευνα ποὺ ἔγινε στὴν περιοχὴ Ἀθηνῶν (30) ἀποδεικνύεται ἡ ἀνάγκη κλιματισμοῦ γιὰ τὸ καλοκαίρι (Discomfort Index D.I>24) γιὰ ἕνα σύνολο 1149 ὡρῶν. Ἀναλυτικά: γιὰ 187 ὧρες τὸν Ἰούνιο, 402 τὸν Ἰούλιο, 402 τὸν Αὔγουστο καὶ 158 τὸν Σεπτέμβριο.

Τὰ τρία ὅμως μαζὶ συμπεράσματα πιστοποιοῦν ὅτι στὴ χώρα μας ὑπάρχουν οἱ τρεῖς βασικὲς κλιματικὲς προϋποθέσεις γιὰ ἕνα φυσικὸ κλιματισμό, ὑγιεινότερο καὶ σημαντικὰ φτηνότερο ἀπὸ ὅ,τι ὁ τεχνητός. Ὁ φυσικὸς κλιματισμὸς στηρίζεται στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ φύση μᾶς παρέχει ἀπεριόριστες πηγὲς ἐνέργειας. Θὰ μποροῦσαν νὰ ἀναφερθοῦν σὰν παραδείγματα ἡ ἡλιακὴ ἐνέργεια σὰν πηγὴ θερμότητας τὸν χειμώνα*, οἱ θερμοκρασιακὲς διαφορὲς ἡμέρας-νύχτας σὰν πηγὴ ψύξεως τὸ καλοκαίρι, ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ φυσικοῦ χαρακτήρα τῶν ἀνέμων σὲ κάθε τόπο καὶ τῶν διαφόρων πιέσεων ποὺ δημιουργεῖ ὁ ἄνεμος πάνω σὲ διαφορετικὲς ἐπιφάνειες ἑνὸς οἰκοδομικοῦ ὄγκου, ἡ διαφορὰ θερμοκρασίας στὰ τμήματα τοῦ κτίσματος ποὺ βρίσκονται σὲ σκιὰ καὶ σὲ ἥλιο.

Ἂν λοιπὸν στὰ εὐνοϊκὰ κλιματολογικὰ δεδομένα προστεθοῦν μιὰ σωστὴ χρησιμοποίηση τῶν ὑλικῶν, μόνων τους ἢ σὲ συνδυασμό, καὶ μιὰ σωστὴ ἐπιλογὴ μεγέ-

Πίνακας 5

εἰδικὲς ἡλιοπροστατευτικὲς κατασκευὲς – κινητὲς λύσεις.

Σχηματικὴ παράσταση	Ὀνομασία	ἐφαρμόσιμα σ' ἕνα προσανατολισμὸ	διαπερατότητα σὲ ἡλιακὴ ἀκτινοβολία	διαπερατότητα σὲ φῶς	ἐπίδραση στὴν ὁμοιογένεια τοῦ φωτισμοῦ	ὀπτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἔξω κόσμο	κυκλοφορία τοῦ ἀέρα μπροστὰ στὸ παράθυρο	διάρκεια ζωῆς	ἐπιδεκτὰ ρυθμίσεως ὡς πρὸς τὴν θέση τους	δυνατότητα προσαρμογῆς ἐκ τῶν ὑστέρων	συντήρηση	
	στόρια βενετικὰ, ἐσωτερικὰ (jalousien)	Α Ν Δ	50 – 78 %	ρυθμίζεται	βελτίωση	πολὺ καλὴ ἴσως κακὴ	πολὺ καλὴ	μεγάλη	ἀπλώτατα	καμμία	ναί	ναί	ἐξωτερικὰ
	κουρτίνες	Α Ν Δ	44 – 61 %	ρυθμίζεται	βελτίωση ἀναλόγως ὑλικοῦ	πολὺ καλὴ ἴσως μετρία	πολὺ καλὴ	ἀνάλογη τοῦ ὑλικοῦ	ἀπλώτατα	καμμία	ναί	καμμία	ἐσωτερικὰ
	στόρια ἀνάμεσα στοὺς ὑαλοπίνακες	Α Ν Δ	46 – 74 %	ρυθμίζεται	βελτίωση	πολὺ καλὴ ἴσως κακὴ	πολὺ καλὴ	μεγάλη	ἀπλώτατα	καμμία	ναί, ὄμως πολυδάπανη	ναί	ἀνάμεσα
	ὁριζόντια ἐλάσματα, περιστρεφόμενα	Ν ± 30°	10 – 45 %	ρυθμίζεται ὁρισμένα	βελτίωση	μετρία ἴσως καὶ καλὴ ὅταν σὲ ἀπόσταση τοποθετημένα, καλὴ	μεγάλη	σημαντικὰ	πολὺ ἰσχυρὴ	περιωρισμένα ναί	ναί	ἐξωτερικὰ

Πίνακας 6

εἰδικὲς ἡλιοπροστατευτικὲς κατασκευὲς – κινητὲς λύσεις (συνέχεια).

Σχηματικὴ παράσταση	Ὀνομασία	ἐφαρμόσιμα σ' ἕνα προσανατολισμὸ	διαπερατότητα σὲ ἡλιακὴ ἀκτινοβολία	διαπερατότητα σὲ φῶς	ἐπίδραση στὴν ὁμοιογένεια τοῦ φωτισμοῦ	ὀπτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἔξω κόσμο	κυκλοφορία τοῦ ἀέρα μπροστὰ στὸ παράθυρο	διάρκεια ζωῆς	ἐπιδεκτὰ ρυθμίσεως ὡς πρὸς τὴν θέση τους	δυνατότητα προσαρμογῆς ἐκ τῶν ὑστέρων	συντήρηση
	στόρια ποὺ μαζεύονται ἢ τυλίγονται	Α Ν Δ	10 – 45 %	ρυθμίζεται	βελτίωση	πολὺ καλὴ ἴσως κακὴ	σὲ κάποια ἀπόσταση καλὴ	μεγάλη	ἁπλώτατα	μέτρια ἴσως καμμία	ναί	ναί
	κατακόρυφα περιστρεπτὰ ἐλάσματα	Α ΝΑ Δ ΝΔ	10 – 45 %	ρυθμίζεται ὁρισμένα	βελτίωση	μέτρια ἴσως κακὴ	καλὴ	μεγάλη	μέτρια	περιωρισμένα ναί	ναί
	ὁριζόντια ἢ κατακόρυφα συρτὰ τελάρα ἀποτελούμενα ἀπὸ ἐλάσματα	Α Ν Δ	20 – 100 %	ρυθμίζεται ὁρισμένα	βελτίωση	πολὺ καλὴ ἴσως μέτρια	καλὴ	μεγάλη	σημαντικὰ	περιωρισμένα ἀλλὰ πολυέξοδη	ναί	ναί
	τέντες – μαρκιζολέτες	Α Ν Δ	ἀναλογη τοῦ ὑλικοῦ	μικρὴ	καμμία	πολὺ καλὴ ἴσως κακὴ	καλὴ	ἀνάλογη τοῦ ὑλικοῦ	ἁπλώτατα	μέτρια	ναί	ναί

Πίνακας 7

σύνθετες λύσεις ἡλιοπροστασίας.

Σχηματικὴ παράσταση	Ὀνομασία	ἐφαρμόσιμα σ' ἕνα προσανατολισμὸ	διαπερατότητα σὲ ἡλιακὴ ἀκτινοβολία	διαπερατότητα σὲ φῶς	ἐπίδραση στὴν ὁμοιογένεια τοῦ φωτισμοῦ	ὀπτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἔξω κόσμο	κυκλοφορία τοῦ ἀέρα μπροστὰ στὸ παράθυρο	διάρκεια ζωῆς	ἐπιδεκτὰ ρυθμίσεως ὡς πρὸς τὴν θέση τους	δυνατότητα προσαρμογῆς ἐκ τῶν ὑστέρων	συντήρηση
	προεξοχὴ στέγης καὶ διαπερατὸ ἀπὸ τὸ φῶς κατακόρυφο διάφραγμα.	ΝΑ Ν ΝΔ	μειώνεται ἀνάλογα	μικρὴ	καμμία	μέτρια	κακὴ	ἴση μὲ τοῦ κτιρίου	καθόλου	πολὺ ἰσχυρὴ	μόνο γιὰ τὸ διάφραγμα	καμμία
	ὁριζόντιο καὶ κατακόρυφο διάφραγμα ἀπὸ ἐλάσματα ποὺ στὸ κατακόρυφο εἶναι περιστρεπτά.	ΝΑ Ν ΝΔ	μειώνεται ἀνάλογα	μικρὴ	βελτίωση	μέτρια	καλὴ	μεγάλη	μέτρια	πολὺ ἰσχυρὴ	ναί	ναί
	προεξοχὴ στέγης καὶ ἐξωτερικὰ στόρια ποὺ μαζεύουν.	Α Ν Δ	11 – 100 %	ρυθμίζεται	βελτίωση	πολὺ καλὴ ἴσως καμμία	καλὴ	μεγάλη	σημαντικὰ	ἰσχυρὴ ἴσως καμμία	μόνο γιὰ τὸ στόρι	ναί
	προεξοχὴ στέγης καὶ τέντα.	Α Ν Δ	μειώνεται ἀνάλογα	ρυθμίζεται	καμμία	πολὺ καλὴ ἴσως κακὴ	κακὴ	γιὰ τὴν τέντα ἀνάλογη τοῦ ὑλικοῦ	γιὰ τὴν τέντα ἁπλώτατα	μέτρια	μόνο γιὰ τὴν τέντα	ναί

* Παρὰ τὸν φαινομενικὰ ἴσο ἡλιασμὸ τῶν χώρων μὲ προσανατολισμὸ Ν±30°, γιὰ τὸ καλοκαίρι, ὁ προσανατολισμὸς Ν+30° εἶναι δυσμενέστερος, ἐπειδὴ ὁ ἡλιασμὸς πραγματοποιεῖται στὴν περίπτωση αὐτὴ μὲ ὑψηλότερες ἐξωτερικὲς θερμοκρασίες.

Πίνακας 8.
Ἐπεξήγηση: Δίνονται κατὰ σειρὰ γιὰ κάθε σταθμό: α) γεωγραφικὸ πλάτος, β) γεωγραφικὸ μῆκος καὶ γ) ὕψος ἀπὸ θάλασσα. Οἱ ἐνδείξεις τῶν κατακορύφων στηλῶν σημαίνουν: I: μέση θερμοκρασία Ἰανουαρίου, VIII: τοῦ Ἰουλίου, J: τοῦ χρόνου, S: διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ μέσες θερμοκρασίες τοῦ πιὸ θερμοῦ καὶ πιὸ ψυχροῦ μήνα, N: ἐτήσιο ὕψος βροχῆς.

20.
Ἐτήσιες μέσες τιμὲς τῆς ἡλιοφάνειας (ὧρες τὸν χρόνο).

21.
Αἴθριες ἡμέρες τὸν χρόνο.

22.
Νεφοσκεπεῖς ἡμέρες τὸν χρόνο.

23.
Ἐτήσιες μέσες τιμὲς τῶν ἰσοθέρμων.

24.
Ἰσόθερμοι Ἰουλίου.

25.
Μέσο ἐτήσιο θερμομετρικὸ εὖρος.

26.
Ἐτήσιες συχνότητες ἀνέμων καὶ ἰσοβαρεῖς.

Westgriechenland										Makedonien und Ostgriechenland					Ägäische Inseln				
Inseln und Küste					Inneres					Inneres					Küste				
I	VII	J	S	N	I	VII	J	S	N	I	VII	J	S	N	I	VII	J	S	N
Valona										Monastir					Saloniki				
40°29′; 19°29′; 10 m										41°1′; 21°23′; 620 m					40°39′; 23°7′; 2 m				
8,9	25	16,8	16,1	1089						−1	22,2	11,7	23,2	726	5,0	26,2	15,8	21,7	433
Korfu					Jannina					Larissa					Volo				
39°38′; 19°33′; 30 m					39°47′; 20°55′; 485 m					39°36′; 22°24′; 75 m					39°24′; 22°58′; 8 m				
10,2	25,9	17,7	15,7	1356	5,0	A 24	14,5	18,8	1261	5,5	26,5	15,9	21,0	504	7,4	26,0	16,8	18,6	408
Kephalonia					Patras					Delphi					Athen				
38°15′; 20°33′; 11 m					38°14; 21°44′; 5 m					38°29′; 22°30′; 557 m					37°58′; 23°44′; 107 m				
11	26,2	18,1	15,3	859	10,3	27,1	18,4	16,8	677	7,0	25,6	16,0	18,6	584	8,6	27,3	17,6	18,7	343
Zante										Tripolis					Nauplia			Syra	
37°47′; 20°55′; 3 m										37°30′; 22°22′; 664 m					37°33′; 22°48′; 6 m			37°29′; 24°56′; 24 m	
11,5	26,6	18,7	15,1	975						4,6	22,8	13,3	18,2	679	10,0	26,7	18,0	16,7	437	11,7	26,7	18,7	15,0	494
Kalamata										Sparta								Phira (Santorin)	
37° 2′; 22° 7′; 31,7 m										37°5′; 22°25′; 170 m								36°25′; 25°26′; 225 m	
10,9	27,1	18,8	16,2	828						9,4	27,2	17,7	17,8	769				10,4	24,8	17,4	14,4	362
																		Kanea	
																		35°30′; 34°31′; 40 m	
																		10,8	25,7	17,9	14,9	617
I	VII	J	S	N	I	VII	J	S	N	I	VII	J	S	N	I	VII	J	S	N	I	VII	J	S	N

Τόπος	Ι	Φ	Μ	Α	Μ	Ι	Ι	Α	Σ	Ο	Ν	Δ	Ἔτους
Ἀθήνα	45	49	50	54	52	63	79	78	72	60	44	37	58
Βιέννη	23	25	34	42	47	50	55	55	41	36	24	17	40
Βερολίνο	16	22	28	40	47	49	46	47	38	29	19	14	36
Στοκχόλμη	19	25	35	44	51	51	51	45	42	28	16	11	39

Πίνακας 9. Ἡ ἡλιοφάνεια (δίνεται σὲ % τῆς θεωρητικῆς) γιὰ μερικὲς εὐρωπαϊκὲς πόλεις στοὺς διάφορους μῆνες.

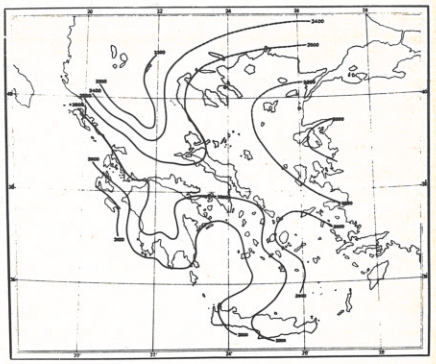

20

21

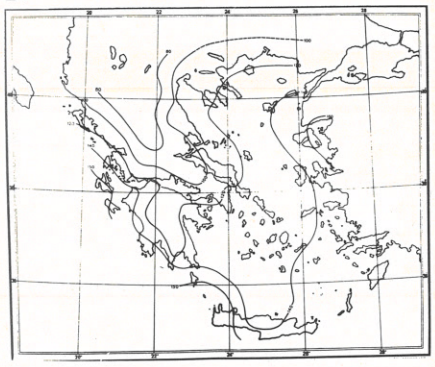

22

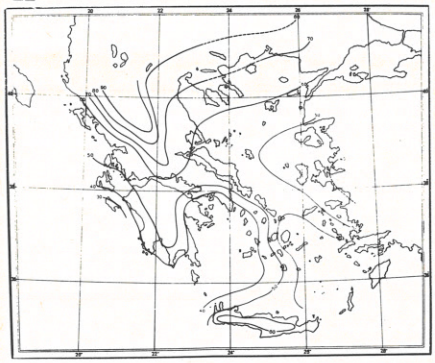

23

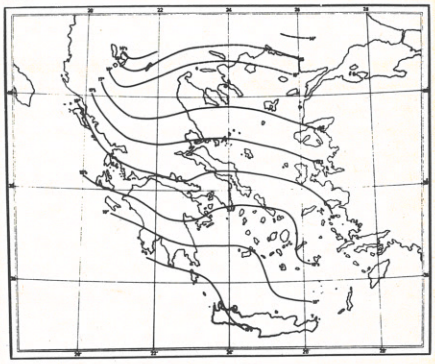

24

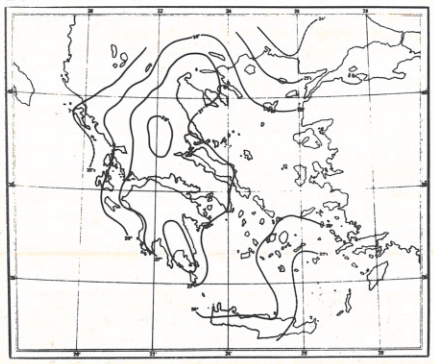

25

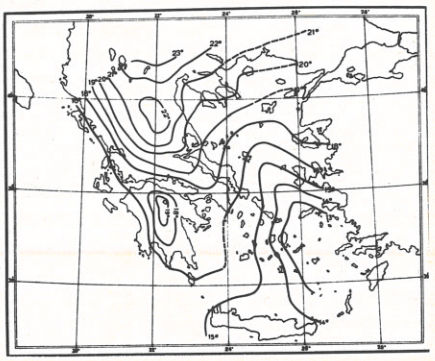

26

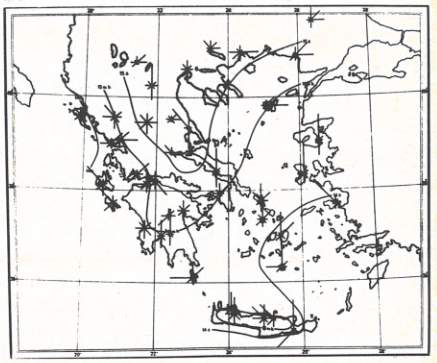

θους, θέσεως, σχήματος, προσανατολισμοῦ καὶ προστασίας τῶν ἀνοιγμάτων, θὰ μποροῦσε νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἀπαραίτητη - ἢ σημαντικὸ τμῆμα της - θερμότητα ἢ ψύξη γιὰ τὸν χῶρο.

Στὴν πατρίδα μας οἱ οἰκονομικοὶ λόγοι δὲν ἐπιτρέπουν τὴν πλατιὰ ἐφαρμογὴ τοῦ τεχνητοῦ κλιματισμοῦ, ποὺ δὲν διακρίνεται ἄλλωστε γιὰ εὐνοϊκὲς φυσιολογικὲς καὶ ψυχικὲς ἐπιδράσεις. Ἡ ἀνάγκη τῆς μελέτης λύσεων φυσικοῦ κλιματισμοῦ εἶναι ἐπιτακτική· ἡ παραδοσιακὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἔχει νὰ μᾶς διδάξει πολλά.

Παραδοσιακὰ δεδομένα (3.2)

Στὴν περικοπὴ αὐτή, θὰ ἀναφερθοῦν ἐντελῶς συνοπτικὰ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὸν φωτισμό, τὸν ἡλιασμὸ καὶ τὴν ἡλιοπροστασία τοῦ παραδοσιακοῦ ἑλληνικοῦ σπιτιοῦ.

Ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, θέμα ἐξωτερικῆς ἡλιοπροστασίας δὲν ὑπάρχει, γιατὶ σπάνια συναντιῶνται παράθυρα στὶς προσόψεις, κι ὅταν ὑπάρχουν εἶναι μικρὰ καὶ στὸν πάνω ὄροφο. Οἱ χῶροι ἡλιάζονται, φωτίζονται, ἀερίζονται ἀπὸ τὴν αὐλή. Στὴ διαμόρφωσή της δίνεται ἰδιαίτερη προσοχή, γιατὶ ἐκεῖ ζεῖ καὶ κινεῖται ἡ οἰκογένεια τὸν περισσότερο καιρό. Ὕψος καὶ βάθος τοῦ περιστυλίου τῆς αὐλῆς μελετιῶνται γιὰ νὰ διασφαλίζουν στὰ δωμάτια προστασία ἀπὸ τὶς βροχὲς καὶ τὸ καλοκαίρι σκιὰ καὶ ἠπιότερο φωτισμό. Ἡ καρδιὰ τοῦ σπιτιοῦ εἶναι ὁ «οἶκος». Ἡ «παστάδα», ποὺ συνδέεται μὲ αὐτὸν καὶ ἀνήκει στὴ στοὰ τῆς αὐλῆς, εἶναι προσανατολισμένη πρὸς τὸν νότο καὶ παρέχει στοὺς ἐνοίκους ἡλιοπροστασία τὸ καλοκαίρι καὶ ἄπλετο ἡλιασμὸ τὸν χειμώνα χάρη στὴν τότε χαμηλὴ θέση τοῦ ἥλιου. Ἀπὸ τὸν 5ο ἤδη π.Χ. αἰώνα ὁ Σωκράτης παρατηρεῖ ὅτι «εἶναι εὐχάριστο ἕνα σπίτι νὰ εἶναι δροσερὸ τὸ καλοκαίρι καὶ θερμὸ τὸν χειμώνα. Γι' αὐτὸ οἱ χῶροι πρέπει νὰ βλέπουν στὸν νότο, ὥστε τὸν χειμώνα νὰ λιάζονται βαθιὰ ἀπὸ τὴν παστάδα καὶ τὸ καλοκαίρι νὰ ἔχουν σκιά, καθὼς θὰ περνᾶ ὁ ἥλιος πάνω ἀπὸ τὴ στέγη» (31).

Στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ (350-86 π.Χ.) ἰδιαίτερα, σημειώνεται σημαντικὴ βελτίωση τῆς κατοικίας. Οἱ ἀνάγκες τῶν ἐνοίκων σὲ φωτισμὸ-ἡλιασμὸ συνειδητοποιοῦνται καὶ ἱκανοποιοῦνται σὲ μεγαλύτερη κλίμακα. Ἐφαρμόζεται ὁ ροδιακὸς τύπος περιστυλίου μὲ τὴν ὑπερυψωμένη βόρεια πλευρά· τὰ παράθυρα τῶν κύριων χώρων γίνονται πολυαριθμότερα καὶ μεγαλύτερα· ἄμεσος φωτισμὸς γιὰ χώρους μὲ μεγάλο βάθος ἐξασφαλίζεται ἀπὸ πόρτα καὶ παράθυρο. Τὰ δωμάτια ποὺ φωτίζονται ἔμμεσα ἀπὸ χώρους μὲ ἄμεσο φωτισμὸ ἔχουν στὸν διαχωριστικὸ τοῖχο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πόρτα ἐπικοινωνίας ἕνα ἢ δύο ἀνοίγματα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ φωτισμοῦ τους. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀρχίζουν οἱ ἔνοικοι νὰ συνδυάζουν σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις τὶς προτιμήσεις τους γιὰ φωτισμό, ἡλιασμὸ καὶ ἀερισμὸ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ αὐλὴ μὲ κατασκευὴ ἀνοιγμάτων καὶ πρὸς τὸν δρόμο. Ἡ Δῆλος ἔχει παραδείγματα σπιτιῶν μὲ παράθυρα πρὸς τὸν δρόμο ὄχι μόνο στοὺς ὀρόφους ἀλλά, σπανιότερα, καὶ στὸ ἰσόγειο.

Στὴ βυζαντινὴ περίοδο (529-1453), οἱ περίκλειστες ἐσωτερικὲς αὐλὲς λιγοστεύουν καὶ οἱ προσόψεις γεμίζουν ἀπὸ παράθυρα διαφόρων τύπων ἀνάλογα μὲ τὸν τύπο τοῦ σπιτιοῦ, τὸν ὄροφο καὶ τὸ περιβάλλον (παρακυπτικαὶ καὶ φωτιστικαὶ θυρίδες, τοξικαὶ θυρίδες ἢ φεγγίτες). Παρουσιάζεται ὁ ἡλιακὸς (ἢ ταβλωτόν, σολάριον, ἐξώστης) σὲ διάφορες μορφὲς (ἀνώγεος ἢ κατώγεος, μετέωρος ἢ δωματηρός, σκεπασμένος ἢ ὄχι ἀνάλογα μὲ τὸ κλίμα καὶ τὸ περιβάλλον γενικὰ) καὶ χρήσιμος γιὰ τὴν ἡλιοπροστασία ἢ τὸν ἡλιασμὸ ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχή. Τὰ ἀνοίγματα προστατεύονται ἀπὸ τὸν ἥλιο μὲ παντζούρια ξύλινα (σφάλιστρα, κλεῖστρα) ἢ κουρτίνες (βῆλα). Ἡ ἔλλειψη συστηματικῆς θερμάνσεως ὁδηγεῖ στὴ χρήση, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχή, ἑνὸς χώρου μὲ κλειστὰ ἢ ἀνοιχτὰ παντζούρια ἢ ἐποχιακῶν δωματίων (καλοκαιρινὰ καὶ χειμερινὰ) μὲ διάφορους προσανατολισμούς. Γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ὁ ἡλιασμός, φωτισμὸς καὶ ἀερισμός, εἰδικὰ νομοθετήματα ρυθμίζουν τὶς ἀποστάσεις κτιρίων ἢ ἡλιακῶν.

Στοὺς νεώτερους χρόνους (15ος-19ος αἰώνας), ὁ φωτισμὸς-ἡλιασμὸς τῆς κατοικίας τῶν εὐπόρων γίνεται κυρίως ἀπὸ ἀνοίγματα πρὸς τὴν κλειστὴ αὐλὴ ποὺ βρίσκεται ἐμπρὸς ἢ πίσω ἀπὸ τὸ σπίτι. Στὴ δεύτερη περίπτωση τὸ σπίτι κτίζεται πάνω στὸν δρόμο καὶ ἔχει καὶ πρὸς αὐτὸν ἀνοίγματα, ὄχι ὅμως τόσο πολλὰ καὶ τόσο μεγάλα ὅσο πρὸς τὴν αὐλή. Ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ μέγεθος τῶν παραθύρων αὐτῶν περιορίζονται ἀρχικὰ ἀπὸ οἰκονομικοὺς λόγους, τὶς κλιματικὲς συνθῆκες (κρύο στὰ βορινά, ἰσχυροὶ ἄνεμοι καὶ ἔντονη ἡλιακὴ ἀκτινοβολία στὸ Αἰγαῖο) καὶ γιὰ τὴν «ὀπτικὴ» προστασία τῶν ἐνοίκων. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας ὁ ἀριθμὸς τῶν παραθύρων τῆς προσόψεως αὐξάνει σταδιακά.

Τὸ σημαντικότερο λειτουργικὰ τμῆμα τοῦ σπιτιοῦ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὁ ἡλιακὸς (ἢ χαγιάτι), συνέχεια κατὰ κάποιο τρόπο τῆς ἀρχαίας παστάδας καὶ τοῦ βυζαντινοῦ ἡλιακοῦ. Γιὰ τὴ ζωὴ τῆς οἰκογένειας στὴ μεγαλύτερη διάρκεια τοῦ χρόνου (ἐργασία, παραμονὴ) καὶ τὴ σχέση της μὲ τὸ ὕπαιθρο (φῶς, ἥλιος, ἀέρας) ὁ ἡμιϋπαίθριος αὐτὸς χῶρος ἀποτελεῖ τὸ σημαντικότερο ἀρχιτεκτονικὸ τμῆμα τοῦ σπιτιοῦ. Συνδέει τοὺς χώρους τοῦ πάνω ὀρόφου καὶ τοὺς ὀρόφους μεταξύ τους (σ' αὐτὸν καταλήγει συνήθως ἡ σκάλα), παρέχοντας μὲ ἕνα σωστὸ προσανατολισμὸ ἡλιασμὸ καὶ ἀερισμό, καὶ ἡλιοπροστασία τὸ καλοκαίρι. Ὅταν κλείνεται (μὲ ὑαλοπίνακες), παρέχεται μεγαλύτερη δυνατότητα ἱκανοποιητικῆς ρυθμίσεως τοῦ ἀερισμοῦ καὶ τῆς θερμοκρασίας τῶν χώρων.

Καὶ στὴν περίοδο αὐτὴ ἐξακολουθεῖ ἡ ἡλιοπροστασία νὰ μὴν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἰδιαίτερης φροντίδας, ἐπειδὴ τὰ συνήθη ἀνοίγματα εἶναι μικρά. Τὰ «σκοῦρα», οἱ προεξοχὲς τῆς στέγης, δέντρα ἢ πρασινάδες δίνουν τὶς ἀναγκαῖες λύσεις. Ἡ ὕπαρξη καλοκαιρινῶν-χειμωνιάτικων δωματίων βοηθᾶ ἐπίσης σημαντικά.

Συμπερασματικὰ θὰ μποροῦσε νὰ λεχθεῖ ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῆς αὐλῆς ἀπὸ πολεοδομικοὺς λόγους συνεχῶς μικραίνει καὶ ὁ ἔνοικος ἀναγκάζεται νὰ περνᾶ στὸν ἡλιακὸ ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὶς ὧρες τοῦ βίου του ποὺ εἶναι ἄμεσα δεμένες μὲ τὸ ὕπαιθρο.

Ἡλιοπροστασία
τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς κατοικίας (3.3)

Τὸ πρόβλημα τῆς ἡλιοπροστασίας ἀντιμετωπίζεται στὴ σημερινὴ κατοικία μὲ ἐφαρμογὴ μικρῶν ἀνοιγμάτων καὶ χρησιμοποίηση ἐλαφρᾶς ἡλιοπροστασίας (κουρτίνες, παντζούρια), ἢ μὲ εἰδικὴ προστασία τῶν μεγάλων ἀνοιγμάτων.

Γιὰ πολὺ καιρὸ ἡ πρώτη λύση ἦταν προτιμότερη, ἐπειδὴ ἕνα τετραγωνικὸ μέτρο ἐπιφάνειας τοίχου κοστίζει λιγότερο ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἐπιφάνεια παραθύρου, ὁ τοῖχος δὲν χρειάζεται ἰδιαίτερη φροντίδα ἡλιοπροστασίας καὶ θερμικὴ ἢ ἀκουστικὴ μόνωση, καὶ ἐπειδὴ ἐσωτερικὰ κερδίζεται ὠφέλιμος χῶρος. Στὴν περίπτωση αὐτὴ προστατεύονται τὰ ἀνοίγματα μὲ ξύλινα ἢ, τελευταῖα συχνότερα, μὲ πλαστικὰ ρολά, μὲ συρτὲς πόρτες καὶ παράθυρα (χωνευτὰ στὸν τοῖχο ἢ ἐξωτερικὰ) ἢ ἀκόμη, ἐσωτερικά, μὲ βενετικὰ στόρια καὶ κουρτίνες. Χρησιμοποιοῦνται ἐπίσης τὰ παλαιὰ ξύλινα παντζούρια σὲ ἐξοχικὲς ἢ μικρὲς κατοικίες καὶ τὰ «γαλλικὰ» σὲ πολυκατοικίες φθηνότερης κατασκευῆς. Ἀλλὰ γιὰ τὴν προστασία ἀπὸ τὴν ἡλιακὴ ἀκτινοβολία πρέπει τὰ παντζούρια ἢ τὰ ρολὰ νὰ μένουν κλειστά, ὁπότε ὁ φωτισμὸς εἶναι ἄσχημος ποιοτικὰ καὶ ποσοτικά, ἢ ἀνοιχτά, ὁπότε ὁ φωτισμὸς εἶναι ὑπέρμετρος, τὸ θάμπωμα καὶ ἡ ζέστη τὸ καλοκαίρι ὑπερβολικά. Τὰ μισάνοιχτα κουφώματα δίνουν βέβαια στὴν περίπτωση αὐτὴ καλύτερες λύσεις, ὄχι ὅμως καὶ ἱκανοποιητικές.

Στὶς καθιερωμένες λύσεις ἀνήκουν καὶ ἡ στέγη ποὺ προεξέχει, τὸ σκεπασμένο

27.
Κατοικία στὴν Κηφισιά. Ἀρχιτέκτων Τ.Χ. Ζενέτος. Μεγάλες γυάλινες ἐπιφάνειες στὴ δυτικὴ ὄψη καὶ κινητὸ προστατευτικὸ πέτασμα ἀπὸ μπαμπού ποὺ μπορεῖ νὰ σκιάσει κάθε ἐπιφάνεια.

28.
Σπίτι διακοπῶν στὸν δρόμο τοῦ Σουνίου. Ἀρχιτέκτων Ν. Βαλσαμάκης. Τμῆμα τῆς βεράντας προστατεύεται ἀπὸ προεξοχὴ τῆς πλάκας ἐπικαλύψεως.

29.
Σπίτι διακοπῶν στὰ Λεγραινά. Ἀρχιτέκτονες Θ. Παπαγιάννης καὶ Ι. Κούτσης. Σκεπαστὴ βεράντα μὲ μεγάλο βάθος περιβάλλει τὸ σπίτι.

30.
Σπίτι διακοπῶν στὴ Γλυφάδα. Ἀρχιτέκτων Τ.Χ. Ζενέτος. Μεγάλα ἀνοίγματα καὶ γιὰ τὴν ἡλιοπροστασία προεξοχὴ τῆς στέγης μὲ μεγάλη κλίση.

31.
Πολυκατοικία στὴν Ἀθήνα. Ὑπερβολικὰ μεγάλα ἀνοίγματα, συνηθισμένοι ὑαλοπίνακες, καμιὰ ἡλιοπροστασία.

32.
Πολυκατοικία στὴν Ἀθήνα. Ἀρχιτέκτων Τ.Χ. Ζενέτος. Κινητὰ προστατευτικὰ πετάσματα ἀπὸ ὑαλοπίνακες χρώματος καφὲ παρέχουν ἡλιοπροστασία.

33.
Κτίριο γραφείων στὴν Ἀθήνα. Ἀρχιτέκτων Ι. Ρίζος. Ἀπορροφητικοὶ ὑαλοπίνακες, πλήρης κλιματισμός, ἐσωτερικὴ προστασία ἀπὸ θάμπωμα.

34.
Κτίριο γραφείων στὴν Ἀθήνα. Συνηθισμένοι ὑαλοπίνακες μὲ ἐσωτερικὰ στόρια. Ἡ χειρότερη λύση. Οἱ ὑπάλληλοι ἐργάζονται σχεδὸν πάντοτε μὲ κλεισμένα τὰ στόρια. Τότε γιατὶ οἱ μεγάλες γυάλινες ἐπιφάνειες;

35.
Κτίριο γραφείων στὴν Ἀθήνα. Ἀρχιτέκτονες Σ. Μολφέσης - Θ. Παπαγιάννης. Συνηθισμένοι ὑαλοπίνακες 5 χλστ, ἐξωτερικὰ στόρια ἀπὸ ἀλουμίνιο σὲ ἀπόσταση 30 ἑκ ἀπὸ τὴν πρόσοψη. Ἡ ἀπόσταση αὐτὴ ἐπιτρέπει τὴν κυκλοφορία δροσεροῦ ἀέρα ἀνάμεσα στὰ στόρια καὶ τοὺς ὑαλοπίνακες. Λειτουργεῖ καὶ κλιματισμός.

μπαλκόνι, ή τέντα καὶ ἡ λότζια. Τὶς λύσεις αὐτὲς χρησιμοποιεῖ καὶ ἡ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ συμπληρώνοντάς τες μὲ κρεβατίνες, στεγάδια, ἐξῶστες, ποὺ μὲ τὴ μελετημένη τοποθέτησή τους στὴν πρόσοψη τοῦ κτιρίου ἐμποδίζουν τὸ πύρωμα τῶν τοίχων. Δέντρα φυτεμένα σὲ κατάλληλες θέσεις, γύρω ἀπὸ τὸ σπίτι, προφυλάγουν μὲ τὸ πυκνό τους φύλλωμα τοὺς τοίχους ἀπὸ τὶς καυτερὲς ἀχτίδες τοῦ καλοκαιρινοῦ ἥλιου, ἐνῶ τὸν χειμώνα ποὺ δὲν ἔχουν φύλλα, ἀφήνουν τὶς ἀκτίνες νὰ περνοῦν καὶ νὰ τοὺς ζεσταίνουν» (32).

Ἡ δεύτερη λύση, τῆς προστασίας τῶν μεγάλων ἀνοιγμάτων μὲ εἰδικὲς κατασκευές, θὰ μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὲ δυὸ κατηγορίες κατοικιῶν:

α) Σπίτια ἀπὸ ἕνα ὡς τρεῖς ὀρόφους

Σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία ἀνήκουν προσεγμένης κατασκευῆς ἰδιωτικὲς κατοικίες καὶ βίλες. Παρουσιάζονται μερικὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα (εἰκ. 27-30) ὅπου οἱ λύσεις (ἐκτὸς τῆς εἰκ. 27) δὲν ἀπέχουν ἀπὸ τὶς γνωστές: στέγη ποὺ προεξέχει, σκεπασμένη ταράτσα, κλίση τῆς στέγης. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι χάρη στὶς μεγάλες δυνατότητες τῶν σημερινῶν ὑλικῶν καὶ τὴν ἀναπτυγμένη τεχνολογία ἔχουν διαστάσεις μεγαλύτερες ἀπὸ ὅσο στὶς παραδοσιακές.

β) Πολυκατοικίες

Σ' αὐτὲς οἱ ὅλο καὶ πιὸ μεγάλες διαστάσεις τῶν ἀνοιγμάτων, τὸ σχῆμα καὶ ἡ θέση τους καθορίζονται συνήθως χωρὶς καμιὰ μελέτη ὡς πρὸς τὸν ἡλιασμὸ-ἡλιοπροστασία τῶν ἐσωτερικῶν χώρων, μὲ ἀποτέλεσμα μικρὴ ἄνεση γιὰ τοὺς ἐνοίκους καὶ ὑψηλὲς ἀπώλειες ἐνέργειας (εἰκ. 31). Προσεγμένες λύσεις στὸν τομέα αὐτὸ εἶναι σπάνιες. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ἡ πρωτότυπη λύση τοῦ Τ.Χ. Ζενέτου (εἰκ. 32). Δὲν ὑπάρχει καμιά, ἀπὸ ὅσο ξέρω, πολυ-

27

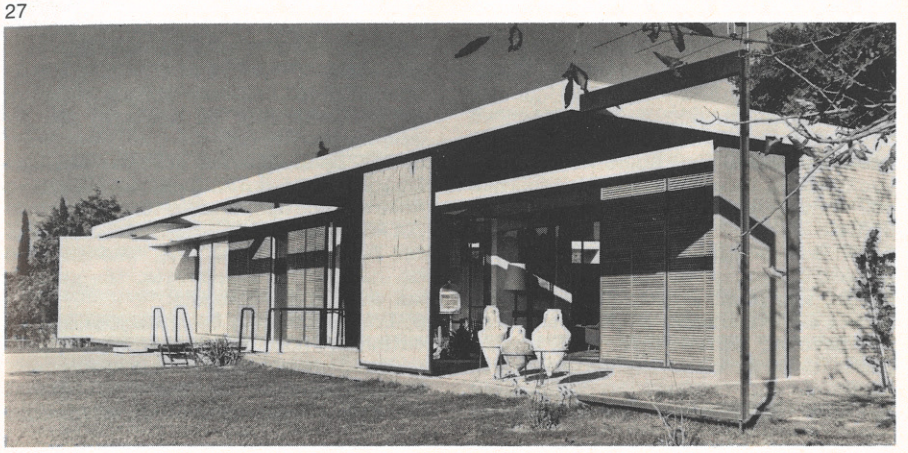

28

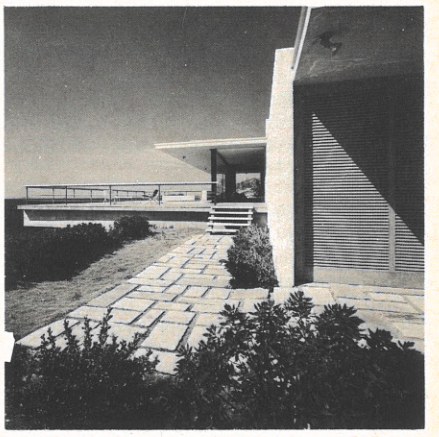

29

30

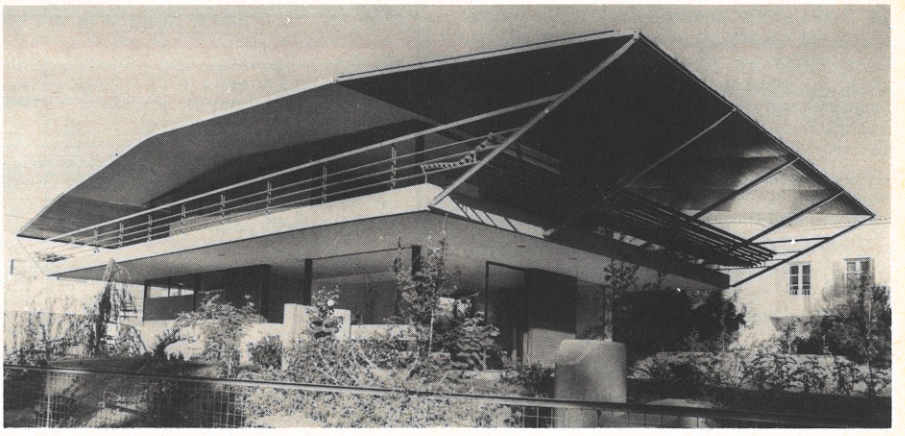

31

32

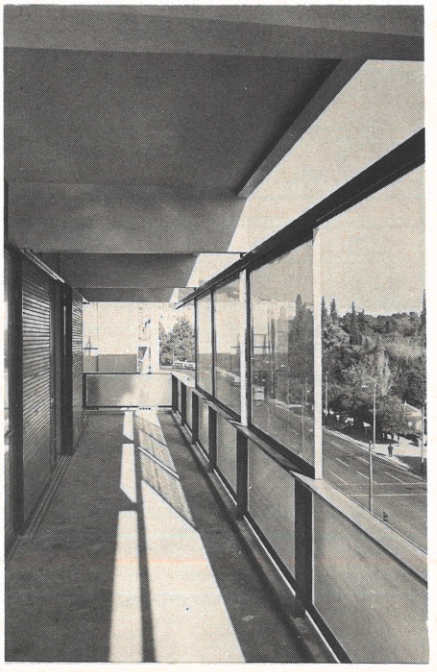

33

34

35

κατοικία μὲ μεγάλα ἀνοίγματα προστατευμένα ἀπὸ εἰδικὲς κατασκευὲς κινητῶν ἐλασμάτων, ἀπὸ μόνιμες κατασκευὲς (konstruktives Gerüst) ἢ ἀπορροφητικοὺς ὑαλοπίνακες. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκει μιὰ σειρὰ πολυόροφων κτιρίων γραφείων ποὺ κατασκευάστηκαν κυρίως στὴν Ἀθήνα. Ἀπὸ τὴ μελέτη τους θὰ μποροῦσαν νὰ βγοῦν πολύτιμα συμπεράσματα γιὰ ἄμεση ἐφαρμογὴ στὸν τομέα τῆς κατοικίας. Γι' αὐτὸ καὶ παρουσιάζονται μερικὲς λύσεις γραφείων: ἀποτυχημένες (εἰκ. 34), μὲ ἀπορροφητικοὺς ὑαλοπίνακες καὶ πλήρη κλιματισμὸ ποὺ σημαίνει ὑψηλὸ κόστος κατασκευῆς καὶ λειτουργίας (εἰκ. 33), μὲ ἐξωτερικὰ κινούμενη ἡλιοπροστασία μὲ μεγάλα ἔξοδα ἐγκαταστάσεως, μικρὰ ἔξοδα λειτουργίας καὶ μεγαλύτερη ἄνεση τῶν ἐργαζομένων (εἰκ. 35). Λύσεις παραπλήσιες μὲ τὶς τελευταῖες, προσεγμένες στὸν τομέα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐμφανίσεως, ταιριάζουν στὰ ἑλληνικὰ δεδομένα γιὰ δυσμενεῖς ἀνατολικοὺς καὶ δυτικοὺς προσανατολισμούς.

Ἀπόψεις Ἑλλήνων εἰδικῶν σχετικὰ μὲ τὰ μεγάλα ἀνοίγματα

Ἡ ἡλιοπροστασία γίνεται ἀπαραίτητη ὅταν καθιερώνονται τὰ μεγάλα ἀνοίγματα. Γι' αὐτὸ εἶναι πρωταρχικῆς σημασίας ἡ ἀπόφαση γιὰ τὸ μέγεθος τῶν ἀνοιγμάτων.

Ὁ Α. Κωνσταντινίδης μελετώντας τὰ παλαιὰ ἀθηναϊκὰ σπίτια (33) γράφει πὼς «ἡ μεγάλη γυάλινη ἐπιφάνεια ὑπάρχει καὶ ἀπὸ τὰ παλαιὰ «λαϊκὰ» ἀθηναϊκὰ σπίτια. Καὶ ὑπάρχει ὄχι μονάχα σὰν ἕνα περίεργο φαινόμενο, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐπικυρώσει πὼς στὴν Ἑλλάδα στέκει τὸ πολὺ γυαλὶ (!), καὶ κατασκευαστικά, καὶ αἰσθητικὰ - ἴσως πιὸ καλὰ παρὰ σὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη ξένη χώρα. Γιατὶ ἐμεῖς ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα ἔχουμε ἕνα κλίμα ξεχωριστὰ ἀνθρώπινο, ἤπιο, μαλακὸ καὶ κατοικήσιμο, γιατὶ μονάχα ἐμεῖς ἐδῶ στὸν τόπο μας χαιρόμαστε ἕνα τοπίο μοναδικὸ σὲ γλυπτικὸ καὶ ζωγραφικὸ κάλλος. Καὶ ἔχουμε ὑποχρέωση νὰ τὸ μπάσουμε - αὐτὸ τὸ τοπίο - ὡς μέσα στὶς πιὸ κρυφὲς γωνιὲς τοῦ σπιτιοῦ μας (δηλαδὴ ὡς κάποιες ὁρισμένες θέσεις μέσα στὴν κάτοψη τοῦ κλειστοῦ χώρου), λογαριάζοντας φυσικὰ πιὸ συνειδητὰ καὶ πιὸ σοφὰ ἀπὸ τὸν «λαϊκὸ» τεχνίτη: μὲ τὴν πρόσθετη δύναμη ποὺ μᾶς ὁπλίζει ἡ νεώτερη κατασκευαστικὴ μέθοδος, μὲ τὴν πρόσθετη γνώση ποὺ εἶναι σὲ θέση νὰ προφυλάξει μὲ καινούρια προστατευτικὰ μέσα (καὶ μέτρα) ἕνα εὐαίσθητο ὑλικὸ (τὸ γυαλὶ) καὶ νὰ τὸ καταστήσει καὶ ἀνθεκτικὸ καὶ πραγματικὰ μιὰν ἀπομονωτικὴ μεμβράνη».

Ὁ Τ.Χ. Ζενέτος ἔχει τὴν ἄποψη ὅτι γιὰ ἤπια κλίματα ὅπως τῆς Ἀθήνας, ὄχι μόνο εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχουμε μεγάλα ἀνοίγματα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἕνα σημεῖο ἐπιβάλλεται λόγω τῆς μεγάλης φωτεινότητας ποὺ πολλὲς φορὲς εἶναι ἐκτυφλωτική, μὲ ὁρισμένες προϋποθέσεις. Ἡ ἄποψη ὅτι σὲ περιοχὲς μὲ πολὺ φωτεινότητα καὶ ἡλιοφάνεια ὅπως ἡ νότια Ἑλλάδα πρέπει νὰ κάνουμε μικρὰ παράθυρα εἶναι λαθεμένη, γιατὶ τότε ἔχουμε ἐκτυφλωτικὰ σημεῖα στὸν σκοτεινὸ χῶρο. Ἡ ἀπότομη ἀλλαγὴ κουράζει τὸ ἀνθρώπινο μάτι, ὅπως καὶ ὅταν κοιτᾶμε ἔξω. Ἀντίθετα πρέπει νὰ ἔχουμε συνεχὲς ἄνοιγμα, τὸ ὁποῖο μὲ πολλαπλὲς καὶ ἐναλλασσόμενες δυνατότητες προστασίας δίνει καὶ συνεχὴ ἢ διάχυτο φωτισμὸ (γράμμα του στὸν γράφοντα, 1.2.74).

Ὁ Ι. Λυγίζος ποὺ ὑποστηρίζει τὴν ὑπεροχὴ τῶν συνηθισμένων ἀνοιγμάτων γράφει ὅτι «δὲν εἶναι καὶ πολὺ ἔξυπνο νὰ ἀνοίγουμε πρῶτα τὰ πλευρά μας στὴ ζέστη καὶ στὸ κρύο, μὲ τὶς ἀτελῶς φτιαγμένες τεράστιες τζαμαρίες καὶ νὰ προσπαθοῦμε ἔπειτα μὲ διάφορα τεχνητὰ μέσα νὰ ἀμυνθοῦμε στὸ κακὸ ποὺ οἱ ἴδιοι φέραμε μέσα στὸ σπίτι μας» (34).

Συνοψίζοντας καὶ σὲ ἀναφορὰ μὲ τὶς παραπάνω γνῶμες θὰ πρότεινα σὰν λύσεις προτιμότερες:

α) Νὰ ἐφαρμόζονται μεγάλες γυάλινες ἐπιφάνειες σὲ σπίτια διακοπῶν, βίλες καὶ πολυτελῆ ρετιρέ, ὅπου ὁ ἰδιοκτήτης *μπορεῖ καὶ θέλει* νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς πρόσθετες δαπάνες κατασκευῆς, ἡλιοπροστασίας, πρόσθετης θερμάνσεως τὸν χειμώνα καὶ ψύξεως τὸ καλοκαίρι,

β) Στὴ συντριπτικὴ ὅμως πλειοψηφία τῶν κατοικιῶν ποὺ βρίσκονται σὲ δρόμους στενοὺς καὶ μὲ μεγάλη κυκλοφορία (καυσαέρια, θόρυβος, ὄχι ἀξιόλογη θέα), ποὺ δὲν ἔχουν θερμο-ἠχομόνωση καὶ ἡλιοπρο-

36.
Πρόταση γιὰ ἕναν τρόπο κατασκευῆς μπαλκονιοῦ ποὺ θὰ ἐπιτρέπει τὴν πρὸς τὰ πάνω κυκλοφορία τοῦ ζεστοῦ ἀέρα μπροστὰ στὴν πρόσοψη.

37.
Κάτοψη τῶν χώρων ποὺ ἐξετάστηκαν.

38.
Ἀπέναντι κτίσματα καὶ τομὲς τῶν χώρων γιὰ τὶς τρεῖς περιπτώσεις ποὺ ἐξετάστηκαν: χωρὶς ἡλιοπροστασία, μὲ μπαλκόνι καὶ μὲ μπαλκόνι-λότζια γιὰ ἡλιοπροστασία.

36

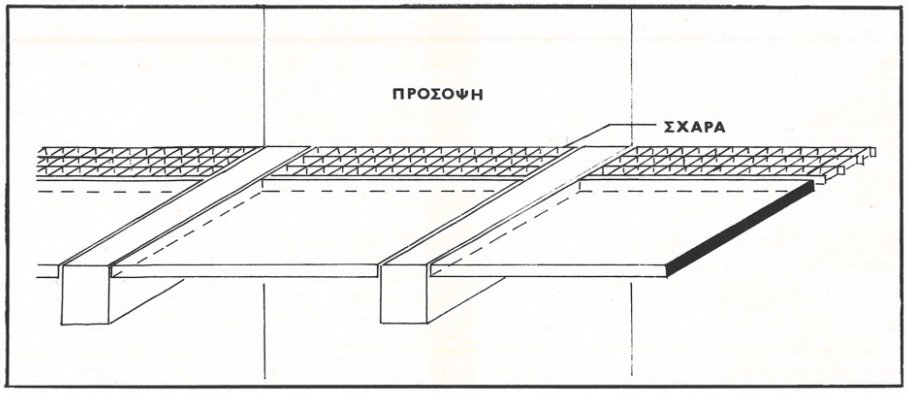

37

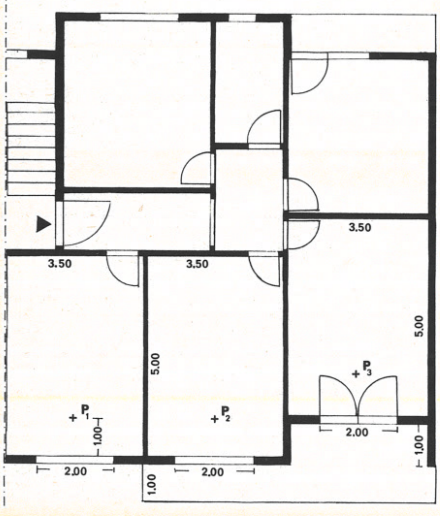

38

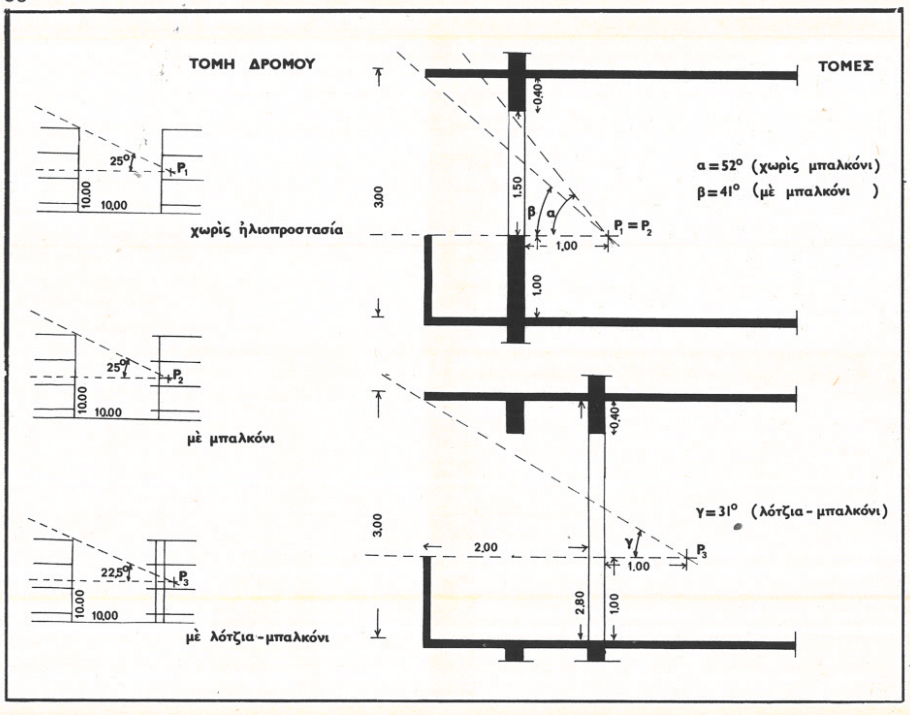

στασία (ἔνοικοι μὲ μέσο καὶ χαμηλὸ εἰσόδημα) νὰ μὴν ἐφαρμόζονται τὰ ὑπερμεγέθη ἀνοίγματα. Αὐτὸ δὲν σημαίνει μικρὰ ἀνοίγματα ποὺ προκαλοῦν τὸ αἴσθημα τοῦ περιορισμοῦ καὶ χειροτερεύουν τὸν φωτισμό, ἀλλὰ «λογικὰ» ἀνοίγματα ποὺ θὰ προφυλάξουν τὸν ἔνοικο ἀπὸ ὅσα προαναφέρθηκαν καὶ θὰ ἐξασφαλίζουν ἱκανοποιητικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἔξω κόσμο, ἡλιασμὸ καὶ φυσικὸ φωτισμὸ (ὁ τελευταῖος μπορεῖ νὰ βελτιωθεῖ μὲ μελέτη θέσεως κλπ τῶν ἀνοιγμάτων, τῶν χρωμάτων καὶ τῆς ὑφῆς τῆς ἐπιφάνειας τῶν τοίχων καὶ τῆς ὀροφῆς),

γ) Σὲ περιοχὲς ὅπου οἱ ἐξωτερικοὶ παράγοντες (κυκλοφορία, θέα) ἐξασφαλίζουν εὐνοϊκότερες προϋποθέσεις καὶ ὑπάρχει σχετικὴ οἰκονομικὴ ἄνεση νὰ χρησιμοποιοῦνται μεγαλύτερα ἀνοίγματα, ἀφοῦ παρθοῦν τὰ κατάλληλα μέτρα ἡλιοπροστασίας κλπ. Θὰ μποροῦσε μάλιστα στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ διαμονὴ στὴν κατοικία νὰ βελτιωθεῖ μὲ τὴ δημιουργία ἡμιϋπαίθριων χώρων (λότζιες) ἢ μὲ δώματα ποὺ θὰ διαμορφώνονται σὲ κήπους καὶ σολάρια. (Θὰ ἄξιζε νὰ μελετηθοῦν μάλιστα τὰ σημεῖα αὐτὰ καὶ σὰν χῶροι συσφίξεως τῶν σχέσεων τῶν ἐνοίκων, σὰν ἀντιστάθμισμα στὴν καθημερινὴ ἀποξένωσή τους.),

δ) Νὰ ἀποφευχθεῖ μιὰ γενικὴ «μεταφύτευση» τῆς μόδας τῶν μεγάλων ἀνοιγμάτων τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης, χωρὶς τὴν προηγούμενη προσαρμογή τους στὸν ἑλληνικὸ χῶρο.

Κατασκευαστικὲς λύσεις ἡλιοπροστασίας γιὰ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο

Ἀπὸ τὶς κατασκευαστικὲς λύσεις ποὺ ἀναφέραμε στὸ διάγραμμα τῆς 2.2 θὰ ἀναφερθοῦμε ἀναλυτικὰ στὶς λύσεις μπαλκονιοῦ, μπαλκονιοῦ-λότζιας καὶ τέντας. Γιὰ τὶς ὑπόλοιπες θὰ μποροῦσαν νὰ γίνουν μερικὲς σύντομες παρατηρήσεις:

α) ἡ λύση τῶν εἰδικῶν ὑαλοπινάκων - πάντα γιὰ τὴν κατοικία - ἐκτὸς τῶν ἄλλων μειονεκτημάτων της προσκρούει στὶς ὑψηλὲς τιμὲς εἰσαγωγῆς τους,

β) ἡ λύση προστασίας ἀνάμεσα στοὺς δύο ὑαλοπίνακες δὲν μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ στὸν τόπο μας, γιατὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνεπαρκὴ προστασία ποὺ παρέχουν, δὲν συνηθίζονται διπλοὶ ὑαλοπίνακες στὰ παράθυρα τοῦ τόπου μας. (Ἡ θέσπιση σχετικοῦ νομοθετήματος γιὰ τὰ βόρεια τμήματα τῆς χώρας ἤ, τουλάχιστον, γιὰ τοὺς δυσμενεῖς προσανατολισμοὺς τῶν περιοχῶν αὐτῶν θὰ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα σημαντικὲς οἰκονομίες ἀπὸ πλευρᾶς θερμικῶν ἀπωλειῶν τὸν χειμώνα.),

γ) οἱ πλάκες ἀπὸ μπετὸν ποὺ καλύπτουν τοὺς ὀρόφους καί, προεξέχοντας, σχηματίζουν περιμετρικὰ συνεχόμενα μπαλκόνια παρέχουν ἡλιοπροστασία μόνο γιὰ ἕναν προσανατολισμὸ κοντὰ στὸν νότο· ἐνεργοῦν ὅμως καὶ σὰν ἐπιφάνειες συλλογῆς ἡλιακῆς θερμότητας τὸ καλοκαίρι, ποὺ τὴ μεταβιβάζουν στὸ σῶμα τῆς οἰκοδομῆς, γιατὶ συγκεντρώνουν στὸν χῶρο κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὸν ἀέρα ποὺ θερμαίνεται λόγω τῆς ἐπαφῆς του μὲ τὴν πρόσοψη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ θερμαίνεται ἀκόμη πιὸ πολὺ ἡ πρόσοψη. Γι' αὐτὸ προτείνονται τμηματικὰ καὶ ὄχι συνεχῆ μπαλκόνια στὶς προσόψεις, πράγμα ποὺ μειώνει τὶς ἐπιφάνειες συλλογῆς θερμότητας καὶ διευκολύνει τὴν ἐλεύθερη ἄνοδο τοῦ ζεστοῦ ἀέρα. Μιὰ ἄλλη ἀνάλογη λύση εἶναι ἡ στήριξη τῆς πλάκας τοῦ μπαλκονιοῦ σὲ προβόλους (σχ. 36) γιὰ νὰ ὑπάρχουν κενὰ ἢ ἡ τοποθέτηση σχάρας στὸ σημεῖο τῆς ἐπαφῆς μπαλκονιοῦ-προσόψεως ποὺ ἀφήνει τὸν ζεστὸ ἀέρα νὰ περάσει, διακόπτοντας τὴ μεταφορὰ θερμότητας ἀπὸ τὸ μπαλκόνι στὴν πρόσοψη.

Τὸ μπαλκόνι, ἡ λότζια καί, καλύτερα, ὁ συνδυασμός τους εἶναι οἱ λύσεις ποὺ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ παλαιὰ καὶ χρησιμοποιοῦνται καὶ σήμερα γιὰ τὴν ἡλιοπροστασία. Οἱ λύσεις αὐτὲς δίνουν ὡς ἕνα βαθμὸ στὸν ἔνοικο τὸ αἴσθημα τῆς ζωῆς στὸ ὕπαιθρο, σ' ἕναν προστατευμένο ἀπὸ τὶς κακοκαιρίες ἰδιωτικὸ χῶρο. Ἡ λότζια προστατεύει, ἀπομονώνει καὶ ἀνοίγει τὴν κατοικία. Ὁ ἔνοικος μπορεῖ νὰ διαβιώσει ἐκεῖ γιὰ ἕνα διάστημα ἕξι μηνῶν. Προϋπόθεση γιὰ τὴν κατασκευὴ μιᾶς λότζιας ἢ λότζιας-μπαλκονιοῦ εἶναι ἡ ὕπαρξη χώρου, μιᾶς κάποιας θέας καὶ εὐνοϊκοῦ προσανατολισμοῦ. Γιὰ νὰ ὁριστεῖ σὲ ποιοὺς προσανατολισμοὺς εἶναι ἀποτελεσματικὲς οἱ λύσεις αὐτὲς γιὰ τὴν ἡλιοπροστασία, μελετήθηκαν τρεῖς χῶροι ἴσου μεγέθους, σὲ γεωγραφικὸ πλάτος 39°, στὸν α' ὄροφο πρὸς τὸν δρόμο· ὁ πρῶτος δὲν εἶχε καμιὰ ἡλιοπροστασία, ὁ δεύτερος εἶχε μπαλκόνι καὶ ὁ τρίτος συνδυασμὸ μπαλκονιοῦ-λότζιας. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ ἔγινε γιὰ ἐννέα διαφορετικοὺς προσανατολισμούς, τρία διαφορετικὰ μεγέθη παραθύρων καὶ γιὰ τὴ διάρκεια τῶν 12 μηνῶν, μὲ ὅμοια τὴν ἀπόσταση καὶ τὸ ὕψος τῶν ἀπέναντι κτιρίων. Ζητήθηκαν οἱ συνθῆκες ἡλιασμοῦ στὰ ἀντίστοιχα σημεῖα P_1, P_2, P_3 (σχ. 37, 38), ἡ ἐπίδραση τοῦ μεγέθους τῶν παραθύρων καὶ ἡ ἐξάρτησή της ἀπὸ τὸ ὕψος καὶ πλάτος τους. Τὰ στοιχεῖα τῶν ὑπολογισμῶν συγκεντρώθηκαν σὲ ὀκτὼ πίνακες καὶ ἄλλους τρεῖς ἀποτέλεσαν οἱ συγκεντρωτικοὶ πίνακες (35), ἀπὸ ὅπου βγῆκαν συμπεράσματα γιὰ τὰ ἑξῆς:

1. *Ὁ ἐλάχιστος ἡλιασμὸς τὸν χειμώνα* (πίνακας 10). Γιὰ τοὺς προσανατολισμοὺς N±30° καὶ γιὰ τὰ τρία μεγέθη παραθύρων ἐκπληρώνονται οἱ ἀπαιτήσεις γιὰ ἡλιασμὸ ὅπως καθορίζονται στὸν Γ.Ο.Κ. (μιὰ ὥρα ἡλιασμοῦ τὴν 22.12). Τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τοὺς προσανατολισμοὺς μέχρι A+30° καὶ Δ-30°, ἀλλὰ μόνο γιὰ τὰ μέτρια καὶ μεγάλα παράθυρα. Ὅλοι οἱ ἄλλοι προσανατολισμοὶ δὲν ἐξασφαλίζουν τὸν ἀπαιτούμενο ἐλάχιστο ἡλιασμὸ γιὰ τὶς περιπτώσεις ποὺ ἐξετάζονται.

2. *Ἡ ἡλιοπροστασία τὸ καλοκαίρι* (πίνακες 10 καὶ 11). Οἱ προσανατολισμοὶ N±30° εἶναι τόσο εὐνοϊκοὶ γι' αὐτὸ τὸν σκοπό, ποὺ σὲ μερικὰ χρονικὰ διαστήματα στὸν καθαρὰ νότιο προσανατολισμὸ (παίρνοντας ὑπόψη ὅτι ἐξετάζουμε ἕνα σημεῖο 1μ μέσα ἀπὸ τὴν πρόσοψη) δὲν χρειάζεται καμιὰ ἡλιοπροστασία. Σὰν γενικὰ συμπεράσματα μετὰ τὴν ἔρευνα βγαίνουν ὅτι:

α) γιὰ τοὺς προσανατολισμοὺς ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω καὶ ὅσο πλησιάζουμε στὸν νότο, τόσο πιὸ ἀποτελεσματικὲς εἶναι οἱ λύσεις λότζιας καὶ λότζιας-μπαλκονιοῦ γιὰ ἡλιοπροστασία*,

β) ἀντίθετα, γιὰ Α καὶ Δ προσανατολισμοὺς δὲν παρέχουν καμιὰ προστασία, ἐπειδὴ ὁ ἥλιος ἔχει στὰ σημεῖα αὐτὰ μιὰ πολὺ χαμηλὴ θέση. Τὸν Ἰούνιο μάλιστα, οἱ μέσες τιμὲς τῆς ἐντάσεως τῆς ἀκτινοβολί-

Πίνακας 10

Ἐξέταση τῆς ἐκπληρώσεως ἢ ὄχι τῶν ἐλάχιστων ἀπαιτήσεων σὲ ἡλιασμὸ ὅπως καὶ τῆς διάρκειας ἡλιασμοῦ στοὺς ζεστοὺς μῆνες γιὰ τοὺς 3 χώρους ποὺ ἐρευνήθηκαν.

	A − 30°	A	A − 30°	N − 30°	N	N + 30°	Δ − 30°	Δ	Δ + 30°	εἶδος προστασίας	μέγεθος παράθυρου
ἐκπλήρωση τῶν ἐλάχιστων ἀπαιτήσεων σὲ ἡλιασμό.	ὄχι ὄχι ὄχι	ὄχι ὄχι ὄχι	ὄχι ὄχι ὄχι	ναὶ ναὶ ναὶ	ναὶ ναὶ ναὶ	ναὶ ναὶ ναὶ	ὄχι ὄχι ὄχι	ὄχι ὄχι ὄχι	ὄχι ὄχι ὄχι	A B Γ	I
	ὄχι ὄχι ὄχι	ὄχι ὄχι ὄχι	ναὶ ναὶ ναὶ	ναὶ ναὶ ναὶ	ναὶ ναὶ ναὶ	ναὶ ναὶ ναὶ	ναὶ ναὶ ναὶ	ὄχι ὄχι ὄχι	ὄχι ὄχι ὄχι	A B Γ	II
	ὄχι ὄχι ὄχι	ναὶ ναὶ ναὶ	ναὶ ναὶ ναὶ	ναὶ ναὶ ναὶ	ναὶ ναὶ ναὶ	ναὶ ναὶ ναὶ	ναὶ ναὶ ναὶ	ὄχι ὄχι ὄχι	ὄχι ὄχι ὄχι	A B Γ	III
διάρκεια ἡλιασμοῦ σὲ ὧρες ἀπὸ τὸν Μάη μέχρι τὸν Σεπτέμβρη καὶ γιὰ τὴν 21 κάθε μήνα.	6h 05′ 4 . 15′ 2 . 45′	10h 20′ 6 . 45′ 4 . 05′	12h 25′ 6 . 50′ 2 . 50′	3h 35′ 1 . 30′ —	— — —	3h 25′ 1 . 25′ —	12h 00′ 6 . 40′ 1 . 35′	10h 50′ 6 . 50′ 4 . 15′	6h 35′ 5 . 25′ 2 . 50′	A B Γ	I I I
	8 . 25′ 4 . 50′ 2 . 45′	10 . 20′ 6 . 45′ 4 . 05′	13 . 20′ 7 . 50′ 4 . 25′	4 . 45′ 2 . 00′ 0 . 55′	— — —	4 . 45′ 2 . 00′ 0 . 50′	12 . 50′ 7 . 55′ 3 . 40′	10 . 55′ 6 . 50′ 4 . 15′	7 . 35′ 5 . 00′ 3 . 25′	A B Γ	II II II
	8 . 25′ 5 . 25′ 3 . 00′	10 . 20′ 6 . 45′ 4 . 05′	13 . 20′ 7 . 50′ 4 . 25′	5 . 30′ 2 . 10′ 0 . 55′	— — —	5 . 35′ 2 . 00′ 0 . 50′	12 . 50′ 7 . 55′ 3 . 50′	10 . 55′ 6 . 50′ 4 . 15′	8 . 05′ 5 . 30′ 3 . 50′	A B Γ	III III III

A = χωρὶς προστασία, B = μπαλκόνι, Γ = λότζια - μπαλκόνι.
I = μικρὸ μέγεθος παράθυρου, II = μέσο μέγεθος παράθυρου, III = μεγάλο μέγεθος παράθυρου.

Πίνακας 11

Ποσότητα θερμικῆς ἡλιακῆς ἐνεργείας ποὺ δέχεται 1m² μὲ κέντρο τὸ σημεῖο Ρ τὴν 21 Ἰουνίου καὶ 21 Σεπτεμβρίου γιὰ μέσα ἀνοίγματα χωρὶς ἡλιοπροστασία.

	Ἰούνιος				Σεπτέμβριος			
	διάρκεια (h)	ἔνταση kcal/m²h	kcal/m²	μέση ἔνταση	διάρκεια (h)	ἔνταση kcal/m²h	kcal/m²	μέση ἔνταση
	(1)	(2)	(1) · (2)	$\frac{(1)\cdot(2)}{\Sigma(1)}$	(1)	(2)	(1) · (2)	$\frac{(1)\cdot(2)}{\Sigma(1)}$
A − 30°	85/60	440	625		15/60	220	55	
ἀντίστοιχα	30/60	330	185					
Δ + 30°	115/60		810	415	15/60		55	220
A	130/60	440	950		75/60	440	550	
ἀντίστοιχα					40/60	330	220	
Δ	130/60		950	440	115/60		770	400
A + 30°	20/60	220	75		135/60	440	1.000	
ἀντίστοιχα	140/60	330	770		20/60	330	110	
Δ − 30°	160/60		845	315	155/60		1,110	430
N±30°					65/60	330	360	
					140/60	440	1.000	
					205/60		1,360	400

* Στὴν Ἰαπωνία 2 ἑκατομμύρια σπίτια καὶ στὸ Ἰσραὴλ 220.000 θερμαίνονται ἤδη μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο.

ας καὶ τὸ συνολικὸ ποσὸ τῆς ἡλιακῆς ἐνέργειας ποὺ σὰν θερμότητα δέχεται ὁ χῶρος αὐξάνουν πάρα πολύ,
γ) ἡ λύση λότζια-μπαλκόνι εἶναι γιὰ τοὺς προσανατολισμοὺς Α+30° καὶ Δ-30° ἀποτελεσματικὴ μόνο γιὰ μικρὰ ἀνοίγματα. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ ποσὸ τῆς ἡλιακῆς θερμότητας παίρνει μεγάλες τιμές, ἰδιαίτερα τὸν Σεπτέμβριο.
3. *Ἡ ἐπίδραση τοῦ μεγέθους καὶ σχήματος τοῦ παραθύρου στὸν ἡλιασμὸ τὸ καλοκαίρι.* Ἐξετάστηκε ἡ ἐπίδραση τῆς μεταβολῆς σὲ ὕψος ἢ σὲ πλάτος τοῦ παραθύρου στὴ διάρκεια τοῦ ἡλιασμοῦ χωρὶς μεταβολὴ τοῦ ἐμβαδοῦ του. Ἀπὸ τοὺς πίνακες ποὺ καταρτίστηκαν καταφαίνεται ὅτι:
α) τὸ μεγαλύτερο πλάτος παραθύρου γιὰ τοὺς προσανατολισμοὺς Α, Α+30°, Δ-30° καὶ Δ δὲν ἔχει ἀξιόλογη ἐπίδραση στὴ διάρκεια τοῦ ἡλιασμοῦ, πάντα μέσα στὰ πλαίσια ποὺ προκαθορίστηκαν. Ἀντίθετα, σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐπίδραση γιὰ τοὺς προσανατολισμοὺς ἀπὸ Ν-30° μέχρι Ν+30°,
β) τὸ μεγαλύτερο ὕψος ἔχει ἐπίδραση γιὰ ὅλους τοὺς προσανατολισμούς, μεγαλύτερη ὅμως πάλι στοὺς Ν-30° μέχρι Ν+30°. Γενικά, γιὰ τὰ δεδομένα τοῦ προβλήματος, τὸ μεγαλύτερο ὕψος τοῦ παραθύρου - πάντα στὸ αὐτὸ ποσοστὸ - ἔχει πολὺ μεγαλύτερη ἐπίδραση ἀπὸ ὅση τὸ μεγαλύτερο πλάτος.
4. *Τὸ θάμπωμα.* Ὅπως προέκυψε ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ἔρευνας, γιὰ ὅλες τὶς περιπτώσεις ποὺ ἐξετάστηκαν, εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ προστασία ἀπὸ τὸ θάμπωμα τουλάχιστο γιὰ μιὰ περίοδο. Γι' αὐτὸ συνιστᾶται ἡ χρήση ἐσωτερικὰ κουρτινῶν ἢ βενετικῶν στοριῶν ἀνοιχτόχρωμων. (Παρέχουν ἄλλωστε ταυτόχρονα μικρὴ ἡλιοπροστασία - ἀνάκλαση μέρους τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας ποὺ πέφτει πάνω τους - καὶ περιορίζουν τὸν χειμώνα, ὅταν εἶναι κλειστές, τὶς θερμικὲς ἀπώλειες.)
Ἡ τέντα καὶ οἱ ἄλλες ἐξωτερικὲς κινητὲς κατασκευὲς ἡλιοπροστασίας παρουσιάζουν τὰ περισσότερα πλεονεκτήματα γιὰ ὅλους τοὺς προσανατολισμοὺς (ἐκτὸς τῶν Ν±30°, ὅπου τὸ μπαλκόνι, ἡ λότζια-μπαλκόνι καί, γενικά, τὰ σταθερὰ πάνω ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα ὁριζόντια ἀλεξήλια ὑπερτεροῦν ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ κι ἄλλες ἀπόψεις, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε). Ἡ κινητικότητά τους δίνει τὴ δυνατότητα νὰ προφυλαχτεῖ ὁ χῶρος τὸ καλοκαίρι ἀπὸ τὸν ἥλιο σὲ χαμηλὴ θέση, ἐνῶ ὅταν συμπτύσσονται τὸν χειμώνα, βοηθοῦν νὰ κερδηθεῖ ἡλιακὴ θερμότητα χρήσιμη σὰν συμπληρωματικὸ μέσο θερμάνσεως. Προσφέρουν ἐπίσης προστασία ἀπὸ τὸ θάμπωμα καί, γενικά, δυνατότητα ρυθμίσεως τοῦ διάχυτου φωτισμοῦ.
Οἱ τέντες πρὸς τὸ παρὸν ἀποτελοῦν γιὰ τὶς κατοικίες στὴν Ἑλλάδα λύση προτιμότερη ἀπὸ τὶς κατασκευὲς μὲ κινητὰ ἐλάσματα ἢ μὲ στόρια (εἰκ. 35). Αὐτὸ θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύει ὡς τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ ἑλληνικὴ βιομηχανία - μὲ τὴ βοήθεια τῆς προτυποποιήσεως καὶ προκατασκευῆς - θὰ ἀρχίσει τὴν παραγωγὴ ἄλλων ὑλικῶν (ἐλάσματα ἀλουμινίου κλπ) σὲ τιμὲς προσιτές.
Οἱ τέντες ἔχουν τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἀπαιτοῦν λίγο χῶρο, ἡ διαπερατότητά τους σὲ φῶς ρυθμίζεται ἀνάλογα μὲ τὸ χρῶμα καὶ τὴν πυκνότητα τοῦ ὑφάσματος καί, συγκριτικὰ μὲ ἄλλες λύσεις, ἔχουν μικρὸ κόστος κατασκευῆς καὶ τοποθετήσεως. Ἡ διάρκεια ζωῆς τους μὲ τὴ χρησιμοποίηση ὑλικῶν σὰν τὸ ἀλουμίνιο, πλαστικὸ κλπ αὐξήθηκε σημαντικά. Πρέπει νὰ προστεθεῖ κι ἐδῶ τὸ πρόβλημα τῆς συγκεντρώσεως ζεστοῦ ἀέρα κάτω ἀπὸ αὐτές. Γι' αὐτό, ὅταν καὶ ὅσο εἶναι δυνατό, ἡ τοποθέτηση τῆς τέντας πρέπει νὰ γίνεται σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν πρόσοψη, πράγμα ποὺ ἐπιτρέπει καὶ τὸ ἄνοιγμα τοῦ παραθύρου (γιὰ φυσικὸ ἀερισμὸ στὴν περίπτωση τῆς διαμπεροῦς κατοικίας) χωρὶς τὸν κίνδυνο νὰ μπεῖ μέσα στὸν χῶρο ὁ συγκεντρωμένος κάτω ἀπὸ αὐτὴν ζεστὸς ἀέρας.
Θὰ ἦταν χρήσιμο ἂν μέγεθος, θέση καὶ χρῶμα τῆς τέντας προβλέπονταν κατὰ τὸν σχεδιασμὸ τῆς κατοικίας καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐγκατάστασή της φροντίζονταν κατὰ τὴν κατασκευή. Θὰ ἐξοικονομιόταν ἔτσι τμῆμα τῶν ἐξόδων τῆς μεταγενέστερης τοποθετήσεως καὶ θὰ ἀποφεύγονταν δυσαρμονίες χρωμάτων. Γιὰ τὶς πολυκατοικίες ποὺ χτίστηκαν χωρὶς ἄλλη πρόβλεψη ἡλιοπροστασίας οἱ τέντες ἀποτελοῦν κατὰ κανόνα τὴ μοναδικὴ ἐκ τῶν ὑστέρων λύση.
Στὴν ἔρευνα ποὺ ἀναφέρθηκε προηγουμένως ἐξετάστηκε καὶ ἡ ἀποτελεσματικότητα τῆς τέντας γιὰ ἡλιοπροστασία. Ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα φάνηκε ἡ ὑπεροχή της (ὅπως καὶ ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν κινητῶν κατασκευῶν) γιὰ τοὺς προσανατολισμοὺς τοὺς ἐκτὸς Ν±30°. Διαπιστώθηκε, λ.χ., ὅτι γιὰ ἕνα χῶρο μὲ ἀνατολικὸ προσανατολισμὸ τὶς πρωϊνὲς ὧρες (πάντα γιὰ τὰ συγκεκριμένα δεδομένα) μιὰ τέντα μήκους 1,20 μ ἔχει τὴν ἴδια ἀποτελεσματικότητα μὲ ἕνα μπαλκόνι πλάτους 2,85 μ!
Γιὰ τὴν κίνηση καὶ ρύθμιση τῶν ἐξωτερικῶν ἀλεξήλιων ἡ χειροκίνητη ρύθμιση τῶν στοιχείων εἶναι προτιμότερη ἀπὸ τὴν αὐτόματη, γενικὴ ἢ μερικὴ (μὲ φωτοκύτταρα), γιατὶ καλύπτει τὶς ὑποκειμενικὲς ἀπαιτήσεις σὲ φῶς, ἡλιασμὸ-σκιά, θέα καὶ εἶναι πιὸ φτηνὴ καὶ μεγαλύτερης ἀντοχῆς.
Ἡ τοποθέτηση ἄλλωστε τῶν ἀλεξήλιων σὲ διαφορετικὴ ἀπὸ τὸν κάθε ἔνοικο θέση δίνει συχνὰ ἀξιόλογα αἰσθητικὰ ἀποτελέσματα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ὁμοιομορφία καὶ μονοτονία τῆς γενικῆς αὐτόματης ρυθμίσεως.

4. Πρόταση γιὰ προδιαγραφὲς ἡλιοπροστασίας

Ὁ πίνακας 12 ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι μιὰ συγκεφαλαίωση τῶν πινάκων 10 καὶ 11 καὶ τῶν γενικότερων ἀποτελεσμάτων τῆς ἔρευνας ποὺ προαναφέρθηκε. Μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὰν ἀφετηρία γιὰ τὴν παραπέρα ἐξέταση καὶ ἀνάπτυξη προδιαγραφῶν προσαρμοσμένων στὶς ἑλληνικὲς συνθῆκες.
Ὑπογραμμίζεται καὶ πάλι ὅτι ἡ πρόταση αὐτὴ (ὅπως καὶ οἱ ἀντίστοιχες εὐρωπαϊκές (3), (36), (37), (38) ποὺ ἀναλογικὰ τὴν ἐπιβεβαιώνουν) ἀποτελοῦν κατευθυντήριες γραμμές. Τὸ πρόβλημα τῆς ἡλιοπροστασίας κάθε εἰδικότερης περιπτώσεως χρειάζεται τὴ λεπτομερὴ διερεύνηση τῶν παραγόντων ποὺ ἀναφέρθηκαν (ἡλιασμός, γύρω κτίρια, ἀερισμός, εἶδος καὶ ὑλικὰ οἰκοδομῆς, ἀριθμὸς ἐνοίκων).

5. Συμπεράσματα

Ἡ διαρκῶς μεγαλύτερη ἐπιθυμία τῶν ἐνοίκων νὰ κρατήσουν στὸν μεγαλύτερο δυνατὸ βαθμὸ τὴν ἐπαφή τους μὲ τὸν ἔξω ἀπὸ τὸ παράθυρο κόσμο, ἔπρεπε κανονικὰ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ μὲ ἀντίστοιχους χώρους στὴν κατοικία (μπαλκόνια μὲ μεγάλο πλάτος, λότζιες, κῆποι στὶς ταράτσες) καὶ μὲ πολεοδομικὰ μέτρα (χαμηλὸ ὕψος κτιρίων, πλατεῖς δρόμοι, μεγάλο ποσοστὸ ἀκαλύπτου στὸ οἰκόπεδο, πολλοὶ ἐλεύθεροι κοινόχρηστοι χῶροι, ὅπως πλατεῖες, παιχνιδότοποι, πάρκα). Αὐτὸ ὅμως βρίσκεται σὲ ὀξεία ἀντίθεση μὲ τὴ σήμερα διαμορφωμένη πολεοδομικὴ καὶ οἰκιστικὴ κατάσταση. Ὑπερβολικὰ μεγάλα ἀνοίγματα δὲν λύνουν τὸ πρόβλημα· δημιουργοῦν ἀντίθετα στὴν κατοικία σειρὰ προβλημάτων ὡς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ κλίμα καὶ τὴν ἄνεση.
Ἂν μελετήσουμε προσεκτικὰ τὶς θερινὲς κλιματικὲς συνθῆκες, τὴ λαϊκή μας ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴ σημερινὴ οἰκοδομικὴ κατάσταση μὲ τὴν πείρα ποὺ κερδήθηκε ἀπὸ τὶς ἐλαφρὲς κατασκευὲς μὲ μεγάλα ἀνοίγματα (μὲ ἐλλιπὴ ἂν ὄχι ἀνύπαρκτη ἡλιο-

Πίνακας 12

	Α ± 30⁰	Α	Ν ± 30⁰	Δ	Δ ± 30
μικρὰ ἀνοίγματα *1	ἐξωτερικὰ κινητὰ ἀλεξήλια	λότζια	1. ὁ ἴδιος προσανατολισμὸς 2. τὸ μπαλκόνι *2 3. ἡ λότζια μπαλκόνι μὲ ἀνάλογο πλάτος καὶ βάθος κατὰ περίπτωση.	λότζια	ἐξωτερικὰ κινητὰ ἀλεξήλια
μεσαῖα		ἐξωτερικὰ ἀλεξήλια κινητὰ		ἐξωτερικὰ κινητὰ ἀλεξήλια	
μεγάλα					

**1. Μικρὰ ἀνοίγματα ≤1/6 τῆς ἐπιφάνειας δαπέδου, μέσα: μεταξὺ 1/4 καὶ 1/6, καὶ μεγάλα ≥1/4. ('Η ἀναφορὰ στὴν ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου καὶ ὄχι σὲ ποσοστὸ τῆς προσόψεως, ὅπως συμβαίνει σὲ πολλὲς προδιαγραφές, εἶναι πιὸ ἀντιπροσωπευτικὴ γιὰ τὸ μέγεθος τοῦ χώρου, στοιχεῖο βασικὸ γιὰ τὴν ἡλιοπροστασία.)*

**2. "Οπως βέβαια καὶ κάθε ὁριζόντιο σταθερὸ ἀλεξήλιο.*

προστασία καὶ χωρὶς κλιματισμὸ) καὶ ἂν παρθοῦν *κριτικὰ* ὑπόψη οἱ ἐκφρασμένες γνῶμες τῶν εἰδικῶν πρέπει νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι γιὰ τὰ συνηθισμένα ἑλληνικὰ δεδομένα σὲ καμιὰ περίπτωση δὲν πρέπει ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος τῆς κατοικίας νὰ ἀντικαθίσταται ἀπὸ μιὰ γυάλινη ἐπιφάνεια. Μόνον ἔτσι θὰ ἀποφευχθοῦν μεγάλες ἐπενδύσεις γιὰ τὴ ρύθμιση στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο τῶν θεμάτων τῆς θερμότητας, τοῦ ἤχου καὶ τῆς ἡλιοπροστασίας. "Ως τὴν ὥρα ποὺ θὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ κατασκευάσουμε μελετημένα μεγάλα ἀνοίγματα μὲ κατάλληλη προστασία καὶ νὰ ἐκμεταλλευόμαστε ὁλοκληρωτικὰ τὰ πλεονεκτήματα ἑνὸς φυσικοῦ κλιματισμοῦ, πρέπει τὰ ἀνοίγματα τῶν κατοικιῶν νὰ παρουσιάζουν διαστάσεις τόσες ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται ἕνας ἱκανοποιητικὸς φωτισμὸς καὶ ἡλιασμός.

'Η σωστὴ προστασία τῶν ἀνοιγμάτων στὸν τόπο μας θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὶς λύσεις μπαλκόνι καὶ μπαλκόνι-λότζια γιὰ ἕναν μεσημβρινὸ προσανατολισμό, ἐνῶ γιὰ ὅλους τοὺς ἄλλους μὲ τέντες καὶ γενικότερα *μόνο μὲ ἐξωτερικὰ κινητὰ ἀλεξήλια.* Στὴ λύση τοῦ προβλήματος θὰ μποροῦσε νὰ συνεισφέρει καὶ ἡ πολιτεία μὲ τὴν καθιέρωση τῆς προτυποποιήσεως ποὺ θὰ βοηθοῦσε τὴ βιομηχανία στὴ μαζικὴ παραγωγὴ προκατασκευασμένων ὑλικῶν ἡλιοπροστασίας σὲ εὐνοϊκὲς τιμές. 'Αναπόσπαστο συμπλήρωμα τῆς γενικότερης πολιτικῆς εἶναι ἡ θέσπιση οἰκοδομικῶν προδιαγραφῶν θερμικῆς καὶ ἡλιακῆς προστασίας τῶν κατασκευῶν. Μὲ τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς οἱ "Ελληνες ἀρχιτέκτονες θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ προσφέρουν πιὸ οἰκονομικὲς καὶ πιὸ σωστὲς λύσεις σὲ ἁρμονία μὲ τὸ κλίμα, τὸν ἥλιο, τὸ φῶς καὶ τὸν περίγυρο, ἐξασφαλίζοντας παράλληλα τὴν ὀπτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸ περιβάλλον, καθὼς καὶ τὸ αἴσθημα τῆς ἀνέσεως στοὺς ἐσωτερικοὺς χώρους. Γιὰ νὰ διασφαλιστοῦν ἔτσι, στὶς σημερινὲς δυσμενεῖς οἰκιστικὲς συνθῆκες, χῶροι διαβιώσεως πιὸ ἀνθρώπινοι γιὰ τοὺς κατοίκους τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων τοῦ τόπου μας.

Βιβλιογραφία

1. Krochmann, J. "3 Fachberichte: Berechnung der Innenraumbeleuchtung mit Tageslicht", *730 TAB (Technik am Bau)*, No. 5, 1971.

2. Tonne, F., Szepan, W., Roth, K. *Sonnenschutz an Gebäuden.* Abschlussbericht zu einem Forschungsauftrag, bearbeitet im Institut für Tageslichttechnik, Stuttgart 1966.

3. Caemmerer, W. "Der Wärmeschutz von Festern unter Berücksichtigung neuer Untersuchungen", *Gesundheits-Ingenieur*, vol. 85, No. 1, 1964.

4. Tonne, F. "Du baust ein Haus, du baust ein Klima", *Glasforum*, vol. 1, No. 5, 1950-51.

5. Völkers, Otto. "Glas in Industrie-und Verwaltungsbauten", *Die Bauzeitung*, No. 10, Oktober 1954.

6. Tonne, F. *Besser bauen mit Besonnung und Tageslicht-Planung.* Schorndorf b. Stuttgart, 1954.

7. Freymuth, H. "Orientierung, Wärmeeinstrahlung, Sonnenschutz", *Heizung-Lüftung-Haustechnik*, No. 7, Juli 1964.

8. Roedler, F. "Die wahre Sonneneinstrahlung auf Gebäude", *Gesundheits-Ingenieur*, vol. 69, No. 8, 1948, vol. 74, Nos. 21-22, 1953.

9. Roedler, F., Schlüter. "Das Wohn- und Arbeitsklima in Häusern mit grossen Glasflächen", *Gesundheits-Ingenieur*, vol. 84, Nos. 7,8, 1963.

10. Gilgen, A., Barrier, A. "Besonnung von Wohnungen", *Bauzentrum*, vol. 18, No. 3, 1970.

11. Burggraf, Horst. "Wechselwirkung zwischen Verdichtung und Besonnung in Wohngebieten mit einer Bebauung über 5 Geschosse", Dissertation, Dresden 1968/1969.

12. *CIE-Verfahren.* Daylight International Recommendations for the Calculation of Natural Daylight. Publication CIE, No 16 (E-3,2) 1970.

13. Frühling, G.H. *Tagesbeleuchtung von Innenräumen.* Berlin 1927.

14. Allen. "A Form of Control of Building Development in Terms of Daylighting", *R.I.B.A. Journal*, August 1947.

15. *The Redevelopment of Central Areas.* Ministry of Housing and Local Government, 1949.

16. Pleijel, Gunnar, *The Computation of Natural Radiation in Architecture and Town Planning* (Statens nämnd för hyggnadsovskning). Meddelande 25. Stockholm: CAB Tid skriften Byggmästaren, 1954.

17. Parmelee, G.V., Aubele, W.W. "Heat Flow through Unshaded Glass", *ASHVE Journ. Sect., Heating, Piping and Air Conditioning*, June 1950.

18. —. "Solar and Total Heat Gain through Double Flat Glass", *ASHVE Journal Sect., Heating, Piping and Air Conditioning*, June 1949.

19. Caemmerer, W. "Beitrag zum Problem des Sonnenschutzes von Festern", *Gesundheits-Ingenieur*, vol. 83, No. 12, 1962.

20. Pleijel, G. "Fönsterskydd. En experimentell untersökning", *Byggmästaren*, No. B9, 1957, No. B4, 1958.

21. Mahler, K. "Sonnenschutzvorrichtung an Gebäudefassaden", *Kältetechnik*, vol. 17, No. 1, 1965.

22. Daniels, Klaus. "Klimatisierung und Sonnenschutz, Fachberichte", *690 TAB*, No. 1, 1971.

23. Grandjean, Etiènne. "Untersuchungen über Sonnenschutzanordnung und raumklimatische Bedingungen in der warmen Jahreszeit", *Detail*, No. 3, 1970.

24. Grandjean, E., Rhiner, A. "Sonnenschutz und Raumklima", *Gesundheits-Ingenieur*, vol. 90, No. 7, 1969.

25. Schaal, Rolf. *Vorhangwände.* München 1961.

26. Μαριολόπουλος, Η. *'Η διανομὴ τῶν μετεωρολογικῶν στοιχείων ἐν 'Ελλάδι.* 'Αθῆναι 1936-37.

27. Mariolopoulos, E. *Atlas climatique de la Grèce.* Athènes 1935.

28. Maull, O. *Griechisches Mittelmeergebiet.* Breslau 1922.

29. Köppen, W., Gerger, R. *Handbuch der Klimatologie.* Berlin 1936.

30. Μεταξᾶς, Δ. "Βιομετεωρολογικοὶ δεῖκται καὶ κλιματισμὸς εἰς τὴν 'Ελλάδα κατὰ τὸ θέρος", *Τεχνικὰ Χρονικά*, 'Ιούνιος 1970.

31. Ξενοφῶν. *'Απομνημονεύματα* (Βιβλίον 3, κεφάλαιον 8, παράγραφος 9).

32. Τζελέπης, Πάνος-Νικολῆς. *Λαϊκὴ ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονική.* 'Αθήνα 1971.

33. Κωνσταντινίδης, "Αρης. *Τὰ παληὰ ἀθηναϊκὰ σπίτια.* 'Αθήνα 1950.

34. Λυγίζος, Ι. *Διεθνὴς καὶ τοπικὴ ἀρχιτεκτονική.* 'Αθήνα 1967.

35 Papadopoulos, M. "Sonnenschutz im Wohnungsbau", Dissertation, Aachen 1974.

36. Caemmerer, W. "Die Problematik des Sonnenschutzes von Gebäuden", *Gesundheits-Ingenieur*, No. 3, März 1967.

37. Window Design and solar Heat Gain. Building Research Station. *Digest 68 (second series)*, Mar. 1966.

38. Anquez, J., Borel, J.C., Croiset, M. "La protection solaire des baies vitrées", *Cah. CSTB*, vol. 72, No. 608, Fevr. 1965.

3

Ἡ διατήρηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς

Ἐπιμέλεια: τοῦ καθηγητοῦ Χ. Μπούρα

The preservation of architectural heritage

Guest editor: Prof. Ch. Bouras

Ἡ προστασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς. Καταβολὲς καὶ χαρακτήρας μιᾶς ἰδεολογίας

τοῦ ἀρχιτέκτονα Σ. Κονταράτου

ὡς μήτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται.

Ἡρόδοτος

Ὁ καθορισμὸς ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης τοῦ 1975 ὡς Ἔτους Εὐρωπαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς θὰ ἀποτελέσει ἀσφαλῶς μιὰν ἀφορμὴ γιὰ νὰ πυκνώσουν ἐφέτος στὰ κράτη-μέλη τοῦ Συμβουλίου οἱ λογῆς ἐκδηλώσεις ὅπου «ἁρμόδιοι» παράγοντες καὶ «πνευματικοὶ» ἄνθρωποι θὰ τονίσουν τὴν πολλαπλὴ σημασία τῶν μνημείων καὶ τῶν ἱστορικῶν οἰκιστικῶν συνόλων, θὰ ἐπισημάνουν τοὺς κινδύνους καταστροφῆς τους καὶ θὰ προτείνουν μέτρα γιὰ τὴ σωτηρία τους. Ἡ χώρα μας, ἐνταγμένη συμβατικὰ - καὶ μὲ τὶς δυὸ ἔννοιες τοῦ ὅρου - στὸν δυτικοευρωπαϊκὸ χῶρο, θὰ προσπαθήσει κι αὐτὴ νὰ συμμετάσχει στὴ σταυροφορία καὶ νὰ ἀναζητήσει, σύμφωνα μὲ τὸ ἐπίσημο σύνθημα ποὺ δόθηκε, «ἕνα μέλλον γιὰ τὸ παρελθόν μας». Ἤδη οἱ σχετικὲς ἐκδηλώσεις ἄρχισαν - σ' αὐτὲς ἐντάσσεται καὶ ἡ πρωτοβουλία τῶν *Ἀρχιτεκτονικῶν Θεμάτων* νὰ ἀφιερώσουν ἀρκετὲς σελίδες τοῦ τεύχους τούτου στὴν προστασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μας κληρονομιᾶς - καὶ πολλὰ θὰ ἀκουστοῦν καὶ θὰ γραφτοῦν πάνω στὸ θέμα.
Σκέφτηκα ὡστόσο πὼς μὲ τὴν εὐκαιρία τούτη δὲν θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ τεθοῦν καὶ ὁρισμένα ριζικότερα ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὸ αἴτημα τῆς προστασίας τοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος. Καὶ συγκεκριμένα: Πάνω σὲ ποιὰ ἐπιχειρήματα θεμελιώνεται; Πῶς ἐγγράφεται στὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς μας; Ἀπὸ ποιοὺς προβάλλεται καὶ μὲ ποιὸν τρόπο; Ποιοὶ ὠφελοῦνται καὶ ποιοί θίγονται ἀπὸ τὴν προώθησή του; Γιατί ἡ τόση κινητοποίηση γύρω ἀπὸ αὐτὸ παραμένει μᾶλλον ἀτελέσφορη; Μόνο ἀπαντώντας τέτοια ἐρωτήματα θὰ μπορούσαμε, πιστεύω, νὰ διευκρινίσουμε ὡς ποιό βαθμὸ μέσα ἀπὸ τὸ αἴτημα τοῦτο ἐκφράζεται μιὰ καθαρὴ ἀντίληψη τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ γύρω του πραγματικότητα καὶ μὲ τὸ παρελθόν του, καὶ ὡς ποιό βαθμὸ μιὰ «ἰδεολογία» ποὺ καλύπτει οὐσιαστικὲς πλευρὲς αὐτῶν τῶν σχέσεων.
Στὰ πλαίσια βέβαια ἑνὸς σύντομου εἰσαγωγικοῦ ἄρθρου εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀναλυθοῦν καὶ νὰ ἀπαντηθοῦν σωστὰ καὶ μὲ πληρότητα ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα. Θὰ ἐπιχειρήσω ἁπλῶς τὴν τοποθέτησή τους σὲ μιὰν εὐρύτερη προβληματικὴ καὶ τὴ σκιαγράφηση ὁρισμένων τρόπων σκέψης ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ὁδηγήσουν στὴν ἀπάντησή τους, ἀφοῦ πρῶτα προσπαθήσω νὰ διερευνήσω συνοπτικὰ τὴν ἱστορία τοῦ ζητήματος.

Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ

Ἀπὸ τὴ χαραυγὴ τοῦ πολιτισμοῦ οἱ ἄνθρωποι θὰ πρέπει νὰ ἔστεκαν μὲ κάποιο σεβασμὸ ἀπέναντι στὰ δημιουργήματα τῶν προηγούμενων ἐποχῶν, ἰδιαίτερα ἐκεῖνα ποὺ διατηροῦσαν ἢ ἀποκτοῦσαν μιὰν ἀξία μνημονικὴ καὶ συμβολική. Κι ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ δημιουργήματα θὰ ἐπιβάλλονταν ἀσφαλῶς περισσότερο κάποια σημαντικὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα. Γιὰ δυὸ βασικὰ λόγους: ὁ πρῶτος εἶναι ὅτι τὰ ἔργα αὐτὰ εἶχαν συνήθως δημιουργηθεῖ ἐξαρχῆς γιὰ νὰ ξεχωρίσουν ἀπὸ τὰ ζωτικὰ μὰ πρόσκαιρα προϊόντα τῆς τρέχουσας οἰκοδομικῆς δραστηριότητας καὶ νὰ σταθοῦν ἀκριβῶς ὡς monumenta aere perennius (1)· ὁ δεύτερος εἶναι ὅτι ὁ τόπος ποὺ ὅριζαν ἀποτελοῦσε κατὰ κανόνα ἕνα προνομιακὸ σημεῖο τοῦ φυσικοῦ χώρου, μὲ τὸ ὁποῖο συνδεόταν μονιμότερα ἡ ἀνθρώπινη ζωή. Ὡστόσο, ὁ σεβασμὸς αὐτὸς πρὸς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τοῦ παρελθόντος ἦταν ἀρκετὰ περιορισμένος καὶ σπάνια στεκόταν ἐμπόδιο στὴν ἀντικατάστασή τους ἀπὸ νεώτερα ἔργα. Ἀντίθετα, ἡ λειτουργικὴ καὶ συμβολικὴ ἀξία μιᾶς ἐπίλεκτης τοποθεσίας, οἰκειωμένης ἤδη ἀπὸ μιὰ πολύχρονη ἀνθρώπινη παρουσία, δημιουργοῦσε συχνὰ τὴν πρόκληση γιὰ τὸ σημάδεμα τοῦ χώρου μὲ καινούριες ἀρχιτεκτονικὲς μορφές, ποὺ ἀνταποκρίνονταν σὲ νέες ἀνάγκες, ἐφέσεις καὶ δυνατότητες. Κι αὐτὸ δὲν ἦταν κάτι ποὺ γινόταν μονάχα στὶς μεγάλες τροπὲς τῶν καιρῶν, ἀλλὰ καὶ σὲ ἐποχὲς μὲ λίγο-πολὺ ἀδιάσπαστη πολιτιστικὴ συνέχεια. Ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε τὶς συνεχεῖς μεταβολὲς πάνω στὴν Ἀκρόπολη μέχρι τὴν καταστροφὴ της ἀπὸ τοὺς Πέρσες, ἀλλὰ καὶ τὴ θαυμαστὴ ἐλευθερία μὲ τὴν ὁποία οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἀνοικοδόμησαν μετὰ τὰ Μηδικά, αὐξάνοντας τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἱεροῦ βράχου μὲ καινούρια τείχη καὶ μεγάλες ἐπιχώσεις καὶ πραγματοποιώντας μιὰ νέα σύνθεση ποὺ ἀγνόησε θελληματικὰ ὅ,τι σωζόταν ἀπὸ τὴν προηγούμενη κατάσταση (2). Κι ἂν πράγματι τὸ θάψιμο τότε τῶν πώρινων καὶ μαρμάρινων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ γλυπτῶν ἀπὸ τὰ προγενέστερα μνημεῖα ἦταν μιὰ πράξη σεβασμοῦ, ὅπως λέγεται, ἀσφαλῶς θὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἄλλου εἴδους σεβασμὸ ἀπὸ αὐτὸν ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ τὴν περισυλλογή τους στὰ σημερινὰ μουσεῖα.
Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ συλλογὴ καὶ διαφύλαξη ἀρχαιοτήτων πρωτοεκδηλώθηκε, ὅπως φαίνεται, στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο· μονάχα ὅμως στὰ ὕστατα χρόνια του ὁ ἀρχαῖος κόσμος, προσπαθώντας νὰ περισώσει τὰ ἀπομεινάρια του, θὰ καταστήσει αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον δημόσια ὑπόθεση.

The protection of the architectural heritage. Roots and character of an ideology

by S. Condaratos, architect

There is ample historical evidence indicating that the concern for the preservation and protection of the cultural and, particularly, architectural heritage is neither new, nor is it independent of the overall social evolution. In fact, the theoretical and ideological backing of this concern is a part of the whole sociocultural superstructure and, as such, reflects each time the basic social changes under way. It is also apparent that the system of ideas and values behind the contemporary plea for the protection of our architectural heritage has its roots in the Romantic Movement that sprang in Europe two hundred years ago, at a time of great upheavals and profound changes - cultural renascence in Germany, political revolution in France, industrial revolution in England. Romanticism, however, had an ambivalent character: conservative or even reactionary in as much as it expressed a nostalgia for pre-capitalist forms of social organisation; progressive to the extent that it introduced a historicized worldview and revived values neglected or despised by the official culture of the ruling classes since the Renaissance. This ambivalence is still apparent in the present day preservation movements.
The importance attributed today to architectural creations of the past - monuments, historic urban centres, traditional rural settlements - is based, as it always was, on criteria of uniqueness, historic continuity, artistic value and educational potential; but these criteria are now applied to the much broader term of cultural heritage, consecrated precisely by the romantic and historicist views developed in the 19th century. The demand for the protection of the architectural heritage, however, has received great impetus after the rapid deterioration of the natural and man-made environment which has resulted from the well known explosive phenomena of our era: technological advances, population growth, urbanisation and industrialisation. Due to this so-called environmental crisis, the elements of our architectural heritage became more scarce and, consequently, more valuable as historic and cultural tokens. Moreover, they acquired a special significance as enclaves of ecological balance, variety and human scale within the contemporary technological milieu which is characterised by anarchy, monotony and gigantism.
This last ecological view of the architectural heritage has drawn into the preservation movement groups of people from broad social strata. Thus, today, a considerable number of upper and middle class people who still feel attached to the traditional

Δὲν εἶναι τυχαῖο πὼς τὰ πρῶτα γνωστὰ διατάγματα γιὰ τὴν προστασία ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων βγαίνουν ἀπὸ τοὺς τελευταίους Ρωμαίους αὐτοκράτορες, ἀπὸ τὸν Βαλέντιο ὡς τὸν Μαϊοριανό, ὅταν ἡ «αἰώνια πόλη» ἔχει πιὰ κατακλυσθεῖ ἀπὸ ξένους καὶ ἀπειλεῖται ἀπὸ τὶς βαρβαρικὲς ἐπιδρομές (3).

Ἡ μέριμνα ὡστόσο γιὰ τὰ ἱστορικὰ μνημεῖα καὶ τεκμήρια, ὅπως σήμερα τὴν ἐννοοῦμε, ἀναπτύχθηκε στὴν περίοδο τῆς Ἀναγέννησης. Ἡ μελέτη τῶν λειψάνων τῆς ἀρχαίας Ρώμης - ἐκτεταμένου λατομείου κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μεσαίωνα - ἀρχίζει πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰώνα μὲ τοὺς περιπάτους τοῦ Poggio καὶ μὲ τὴ *Roma instaurata* ποὺ γράφει ὁ Blondus τοῦ Forli. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Κυριακὸς τῆς Ἀγκώνας περιοδεύει ὄχι μόνο τὴν Ἰταλία, ἀλλὰ κι ὅλες τὶς χῶρες τῆς παλαιᾶς orbis terrarum, ἀποτυπώνοντας καὶ καταγράφοντας μνημεῖα καὶ ἐπιγραφὲς τῆς ἀρχαιότητας, «γιὰ νὰ ξυπνήσει τοὺς πεθαμένους». Μὲ τὸν Νικόλαο Ε', στὰ μέσα τοῦ Quatrocento, τὸ φιλάρχαιο πνεῦμα ἐγκαθίσταται στὸν παπικὸ θρόνο. Ὁ Πίος Β' μελετᾶ ὁ ἴδιος τὶς ἀρχαιότητες καὶ καθιερώνει τὴν ἀρχὴ τῆς προστασίας τῶν μνημείων, θεσπίζοντας τὸ 1462 αὐστηρὲς ποινὲς γιὰ ὅσους τὰ κατέστρεφαν ἢ τὰ λεηλατοῦσαν. Σ' αὐτὸν ὁ Blondus ἀφιερώνει τὸ δεύτερο ἔργο του, τὴ *Roma triomphans*, μιὰ πλήρη ἔκθεση τῶν ρωμαϊκῶν μνημείων. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰώνα ξεκινοῦν ἀνασκαφὲς γιὰ τὴν ἀνεύρεση ἀγαλμάτων, τὰ ὁποῖα γεμίζουν τὶς συλλογὲς παπῶν, καρδιναλίων καὶ εὐγενῶν, ἐνῶ ὁ Ραφαὴλ διαμαρτύρεται γιὰ τὶς καταστροφὲς ποὺ γίνονται καὶ συνιστᾶ τὴν ἀποτύπωση τῶν μνημείων (4).

Ἡ ἀρχαιολατρεία τῆς Ἀναγέννησης, καὶ γενικὰ ἡ ὅλη προσπάθεια γιὰ μιὰν ἀναβίωση τῶν ἑλληνορωμαϊκῶν τρόπων ζωῆς καὶ τέχνης ποὺ τὴ χαρακτηρίζει, δὲν ἦταν βέβαια σύμπτωμα ἑνὸς παρακμιακοῦ συντηρητισμοῦ. Ἀντίθετα, ἦταν μιὰ ἐκδήλωση ζωντάνιας τοῦ νέου κόσμου ποὺ γεννήθηκε μὲ τὴν κατάρρευση τοῦ μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν πρώτη ἄνοδο τῆς ἀστικῆς τάξης, μιὰ ἐκδήλωση κατάφασης πρὸς τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου. Τότε, «οἱ κοινωνικὲς σχέσεις ἦταν ἀκόμη ἀρκετὰ διάφανες, ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας δὲν εἶχε πάρει ἀκόμη τὶς ἄκαμπτες καὶ στενὲς μορφὲς ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἀποκτήσει ἀργότερα, καὶ ὁ πλοῦτος τῶν νέων παραγωγικῶν δυνάμεων ἀποτελοῦσε ἀκόμη ἕνα δυναμικὸ ἀποταμιευμένο μέσα στὴν προσωπικότητα τοῦ ἀστοῦ» (5). Τῆς προσωπικότητας αὐτῆς alter ego ἦταν ὁ προικισμένος μὲ δημιουργικὰ χαρίσματα ἄνθρωπος, ὁ uomo universale: λόγιος καὶ φυσικὸς ἐπιστήμονας, μηχανικὸς καὶ καλλιτέχνης. Αὐτὸς ἔσκυψε πάνω στὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου κόσμου, γιὰ νὰ τὰ μελετήσει μὲ τὴν ἴδια περιέργεια ποὺ παρατηροῦσε καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, γιὰ νὰ ἀνακαλύψει σ' αὐτὰ νέες πηγὲς γνώσης, δύναμης καὶ ἀπόλαυσης. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὶς περίφημες ἰδιωτικὲς συλλογὲς τοῦ 16ου αἰώνα - στὰ musei καὶ studioli τῶν Ἰταλῶν ἀρχόντων καὶ διανοουμένων, στὰ cabinets de curiosité τῶν Γάλλων βασιλέων καὶ εὐγενῶν, στὰ Kunstkammer καὶ Wunderkammer τῶν ἡγεμόνων τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Βαυαρίας - τὰ τεκμήρια τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἔπαιρναν θέση ἀνάμεσα σὲ βαλσαμωμένα ζῶα, σπάνια φυτά, ἐπιστημονικὰ ἐργαλεῖα κι ἄλλα ἀξιοπερίεργα. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ξεχνοῦμε πὼς ἡ οὐμανιστικὴ παιδεία τῆς Ἀναγέννησης, ὅσο κι ἂν στάθηκε μιὰ δύναμη προόδου, ἀποτέλεσε ταυτόχρονα καὶ τὴν ἀποκλειστικὴ γλώσσα τῆς ἄρχουσας τάξης, δημιουργώντας ἔτσι μιὰ βαθιὰ πολιτιστικὴ διάσταση ποὺ δὲν ὑπῆρχε στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια (6). «Τὸ νὰ ξέρει κανεὶς τοὺς θεοὺς καὶ τὶς χάριτες, τὸ νὰ μπορεῖ νὰ διακρίνει τοὺς Πέντε Ρυθμοὺς στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, τὸ νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐκτιμήσει τὴν ὁμορφιὰ ἑνὸς σπασμένου κορμοῦ ξεθαμένου ἀπὸ κάποια ρωμαϊκὴ ἔπαυλη καὶ νὰ χαρεῖ τὴν ἀνακάλυψη ἑνὸς νέου χειρογράφου - ὅλα τοῦτα ἔγιναν τὸ σῆμα τῆς παιδείας μιᾶς ἀνώτερης τάξης: τὸ κοινὸ ἀπόκτημα τῶν φτασμένων» (7). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἐπιτυχία καὶ κυριαρχία τῆς νέας τάξης, «ἦταν ἀνάγκη νὰ πέσει σὲ ἀνυποληψία ἡ λαϊκὴ κουλτούρα: νὰ μειωθεῖ καὶ νὰ κηλιδωθεῖ ὅ,τι εἶχε δημιουργήσει· νὰ περιφρονηθεῖ ἡ ἠθική της καὶ νὰ γελοιοποιηθεῖ ἡ αἰσθητική της· νὰ χαρακτηριστοῦν ὡς ἄξεστα καὶ βάρβαρα ὅλα τὰ ὑψηλότερα ἐπιτεύγματά της· νὰ γίνει πιστευτὸ πὼς οἱ Ρωμαῖοι ἦταν καλύτεροι ἀρχιτέκτονες ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἔχτισαν τὴ Chartres καὶ πὼς μιὰ τρίτης τάξης κωμωδία τοῦ Τερέντιου ἢ τοῦ Πλαύτου ἦταν ἀπείρως ἀνώτερη ἀπὸ τὸ αὐτογενὲς θέατρο τῶν μυστηρίων ἢ τῆς commedia dell'arte» (8).

Ἡ ἀρχαιολατρεία τῆς Ἀναγέννησης, ἂν καὶ χάνοντας μὲ τὸν καιρὸ τὴν ὀργανικὴ της θέση στὴν εὐρωπαϊκὴ πολιτιστικὴ ζωή, προεκτείνεται ὡς τὸν 18ο αἰώνα, τὸν αἰώνα τῶν μουσείων, τῆς συστηματικῆς ἀρχαιολογίας καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἑταιριῶν (9). Ἤδη ὅμως ἡ ἔννοια τῆς «προόδου» ὡς ἀπομάκρυνσης τῶν «φωτισμένων» ἀστῶν, κληρονόμων τοῦ οὐμανιστικοῦ λόγου, ἀπὸ τοὺς ἀπαρχαιωμένους θεσμοὺς ὁδηγοῦσε σὲ μιὰν ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στὸ παρελθόν. Ταυτόχρονα, ἕνας στοχαστὴς τοῦ αἰώνα, ὁ Rousseau, σπέρνοντας τὴν ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀξία καὶ τὴ λογικότητα αὐτῆς τῆς προόδου, γινόταν ὁ προάγγελος τοῦ ρομαντισμοῦ, ἑνὸς κινήματος ποὺ σήμανε μιὰ νέα στροφὴ πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ μιὰν ἀλλαγὴ στὸν τρόπο σημασιολόγησής του.

Ὁ ρομαντισμὸς ἀποτελεῖ ἕνα σύνθετο καὶ πολυσήμαντο πολιτιστικὸ φαινόμενο ποὺ δὲν προσφέρεται σὲ ἁπλουστευμένες ἑρμηνεῖες καὶ κατατάξεις. Γεννήθηκε πάντως σὲ μιὰν ἐποχὴ ὄξυνσης τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἀντιθέσεων ποὺ δημιουργοῦσε ὁ οἰκονομικὸς ἀνταγωνισμὸς καὶ βασικὰ διαμορφώθηκε σὰν «ἕνα κίνημα διαμαρτυρίας - διαμαρτυρίας παθιασμένης καὶ ἀντιφατικῆς ἐνάντια στὸν καπιταλιστικὸ κόσμο, τὸν κόσμο τῶν χαμένων προσδοκιῶν» (10). Δὲν εἶχε βέβαια σαφὴ ταξικὸ χαρακτήρα καὶ συχνὰ πῆρε τόνους ἀριστοκρατικῆς ἀντίδρασης. Προπάντων ὅμως διερμήνευσε φιλοσοφικά, λογοτεχνικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ τὴ συναισθηματικὴ ἐξέγερση τῶν μικροαστικῶν στρωμάτων τὰ ὁποῖα, λόγω τῆς ἀμφίρροπης κοινωνικῆς τους θέσης, ἐνσάρκωναν σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ τὶς ἀντιφάσεις τοῦ ἀναπτυσσόμενου καπιταλισμοῦ (11). Θὰ πρέπει ὡστόσο νὰ τονιστεῖ ὅτι τὸ ρομαντι-

values of the bourgeois society are, quite naturally, opposing the functional degradation and the semantic decline of an environment they considered their own. In this opposition, however, there is a conflict between the ideological need of a part of the ruling class to safeguard at the consumption level some enclaves of beauty or significance and the practical imperative for the same class to support a certain economic and political reality. The modern capitalist system tries to find a way out of these conflictual interests. But unable as it is to escape from its profit oriented logic, it only succeeds in organizing the conservation and "freezing" of some remnants of the old culture for a "spectacular" consumption.

The contradictions created since the traditional bourgeois culture has been invaded by the world of merchandise and the instrumental values of economism - no crusade for the protection of the architectural heritage fails to mention the long term economic returns - cannot be resolved with superficial changes. On the other hand, the bourgeois class is incapable of revealing the real nature of these contradictions and displaces the problem instead in the vague and generalised sphere of the Man-to-Environment relations. This displacement allows for the real interests of the various groups both to go undetected and to be served more effectively through the promotion of an apolitical ideology, able to recruit all "good wills" in the effort to preserve environmental values. But the pressures exerted by this ideology - which very often retrocedes to humanistic, un-historical positions left behind by Romanticism - can only be effective as long as they do not question the established social order and the State mechanisms representing it.

The appeal, therefore, to the historic, cultural, artistic and ecological values of the architectural heritage becomes generally misleading, since it serves to conceal the real causes leading to the physical destruction of this patrimony, as well as to the degradation of precisely those values which are brought forward as justifying its preservation. Victims of this mystification are primarily the bourgeois and petty-bourgeois intellectuals. As for the low classes, it is quite natural that they only get mobilised when their immediate life space is under threat. Beyond this, they contribute in their own way to the destruction of a cultural environment from which they are in essence alienated and no arguments can convince them to abdicate from their right to this destruction.

The above considerations should not lead to the negation of the efforts for the preservation of the cultural heritage within the capitalist system. The effectiveness of these efforts is of course limited, since their agents cannot go beyond some predetermined limits in their opposition to the economic and political interests of the class to which they themselves belong. Nevertheless, such efforts help to prevent some irreparable damages that could be caused if the logic of the system was followed through. And this is an undeniable gain both for the existing society and the one to come.

On the other hand one should not underestimate the importance of radical criticism of the ideology that dictates these efforts, no matter how well intentioned they may be. For only such a criticism may block the road to deceit and lead, through the correct reformulation of the issue, to new forms of fighting with a view to ensure " a future for our past", as the Council of Europe put it, or "a past for our future", as I would prefer to say.

κὸ κίνημα, παρόλο ποὺ ἐκφράστηκε κυρίως μὲ τάσεις ὀπισθοδρόμησης καὶ φυγῆς, μιὰ καὶ «οἱ καταπιεσμένες δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἀναζητοῦσαν τὶς ἀναλογίες καὶ τὰ πρότυπά τους στὴν προϊστορία, στὴν Ἀνατολή, στὸν Μεσαίωνα..., καθὼς καὶ στὸ ἀσυνείδητο καὶ τὰ ὄνειρα...» (12), ἔπαιξε κι ἕνα ρόλο προοδευτικό. Ἀντιδρώντας στὴν αὐταρέσκεια τοῦ ρασιοναλισμοῦ καὶ τοῦ κλασικισμοῦ, ἀμφισβητώντας τὴν αἰσιόδοξη στατικὴ κοσμοεικόνα τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ πραγματοποιώντας μιὰ ριζικὴ ἀλλαγὴ στὸ πεδίο τῆς καλλιτεχνικῆς εὐαισθησίας, ἄνοιξε πραγματικὰ καινούριες προοπτικές. Ἰδιαίτερα στὸν τομέα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, ὁ ρομαντισμὸς κατόρθωσε νὰ διευρύνει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἔννοια τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς, καὶ μάλιστα πρὸς τρεῖς βασικὰ κατευθύνσεις.

Ἡ πρώτη κατεύθυνση σημαδεύτηκε ἀπὸ τὴν ἐπανεκτίμηση τοῦ χριστιανικοῦ μεσαίωνα καὶ τῆς τέχνης του. Ὁ Novalis *(Die Christenheit oder Europa,* 1799) καὶ ὁ Chateaubriand *(Le génie du Christianisme,* 1802) εἶχαν ἤδη προετοιμάσει τὸ ἔδαφος. Ἔτσι, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας τῆς ρομαντικῆς περιόδου, διακηρύχθηκε πὼς τὰ γοτθικὰ μνημεῖα ποὺ θεωροῦνταν κατασκευάσματα τῶν βαρβάρων «εἶναι, χάρη στὴ θρησκευτική τους ἱεροπρέπεια καὶ τὶς μυστικὲς ἁρμονίες τους, καλύτερα ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα στὸν ἴδιο βαθμὸ ποὺ τὰ εὐγενικὰ δόγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ ξεπερνοῦν τὴν ποιητικὴ θεολογία τῆς εἰδωλολατρείας» (13). Κι αὐτὸ σὲ μιὰ χώρα ὅπως ἡ Γαλλία, ὅπου ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶχε ξεκόψει τελείως ἀπὸ τὴ γοτθικὴ παράδοση (14).

Ἡ δεύτερη κατεύθυνση προσδιορίστηκε ἀπὸ τὴν καταξίωση τοῦ λαϊκοῦ καὶ γηγενοῦς στοιχείου. Στὴ λαϊκὴ παράδοση ἀναζητήθηκε «τὸ Χρυσόμαλλο Δέρας ποὺ εἶναι κοινὴ ἰδιοκτησία καὶ πλοῦτος ὅλου τοῦ λαοῦ..., τὸ ὕφασμα τὸ ὑφασμένο ἀπὸ ἀργόσυρτο καιρὸ καὶ ἰσχυρὲς δυνάμεις» (15) καί, προπάντων, «τὸ τόξο ποὺ συνδέει τὸ μακρινὸ παρελθὸν μὲ τὸ παρόν» (16). Ταυτόχρονα, ἄρχισε «νὰ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ κατανοητὸ πὼς τὸ βασικὸ στοιχεῖο τῆς πραγματικότητας εἶναι ἡ ἀκριβὴς τοπικότητα» (17).

Ἡ τρίτη τέλος κατεύθυνση πρὸς τὴν ὁποία στράφηκε ὁ ρομαντισμὸς ἦταν τὸ τοπικὰ καὶ χρονικὰ ἀπομακρυσμένο, τὸ ἐξωτικό, τὸ περιφερειακό ἢ, ἀκόμη, τὸ πρωτόγονο. Δημιουργήθηκε ἔτσι μιὰ τάση πού, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, θὰ ἀποκτήσει μονιμότερο καὶ ἐπιστημονικότερο χαρακτήρα μὲ τὶς ἐργασίες τῶν πρώτων ἀνθρωπολόγων καὶ ἐθνολόγων (L.H. Morgan, E.B. Tylor), ἀνοίγοντας γιὰ τὴν προσέγγιση τοῦ παρελθόντος τῆς ἀνθρωπότητας ἕναν πολὺ πλατύτερο δρόμο ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς κλασικῆς ἀρχαιολογίας.

Γενικὰ ὁ ρομαντισμός, ἐνεργοποιώντας ὁλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη κληρονομιά, πλάτυνε μεμιᾶς τὸν ὁρίζοντα τῆς κουλτούρας. Κι ὅπως ἐπισήμανε ὁ Acton (18), «αὐτὸ ἦταν κάτι ποὺ ἐπιχειρήθηκε γιὰ πρώτη φορά». Ὡστόσο δὲν ἦταν μόνο στὴ λογοτεχνικὴ φαντασία ποὺ ἡ ἱστορία ἄρχισε νὰ ζωντανεύει μὲ ἕναν καινούριο τρόπο πρὸς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα. Ταυτόχρονα σχεδὸν μὲ τὸν λογοτεχνικὸ ρομαντισμό, καὶ σὲ ἀπόλυτη συνάφεια μὲ αὐτόν, ἐμφανίστηκε στὸν χῶρο τῶν ἰδεῶν ὁ λεγόμενος ἱστορισμὸς καὶ ἔθεσε ὡς πρόβλημα μεγάλης φιλοσοφικῆς σπουδαιότητας τὴν «ἱστορικοποίηση τῆς ὅλης γνώσης καὶ ἐμπειρίας μας τοῦ πνευματικοῦ κόσμου» (19), ἕνα πρόβλημα ποὺ βρῆκε ἀρκετὰ νωρὶς τὴν τυπικὴ τουλάχιστο λύση του στὴ χεγγελιανὴ διαλεκτική. Ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Vico καὶ τοῦ Rousseau ὑπῆρχε μιὰ ἔκδηλη τάση γιὰ τὴν ἐνσωμάτωση τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν σὲ δυναμικότερες κοσμοεικόνες. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴ δημιουργία μιᾶς νέας αἴσθησης τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου ἦταν ἡ γρήγορη διαδοχὴ τῶν ἀναστατώσεων ποὺ δοκίμασαν τὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὸ ξέσπασμα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ὡς τὴν πτώση τοῦ Ναπολέοντα καὶ ποὺ «γιὰ πρώτη φορὰ ἔκαμαν τὴν ἱστορία ἐμπειρία μαζική» (20). Ὁ ἱστορισμός, ἂν καὶ πῆρε ἀρχικὰ μιὰν ἀντιδραστικὴ θέση, ἐνάντια στὶς ἰδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῆς Ἐπανάστασης, σήμανε μιὰ μεγάλη στροφὴ στὴν ἑρμηνεία τῆς πραγματικότητας: «Τὸ καθετὶ στὴν ἱστορία πῆρε μιὰ ὄψη διαφορετικὴ ἀπὸ πρίν· τὰ πράγματα δὲν κείτονταν πιὰ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο, ἀνοιχτὰ σὲ μιὰ ὁμοιόμορφη ἐξέταση, ἀλλὰ στάθηκαν σὲ προοπτική, μὲ ἕνα βάθος ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ μετρηθεῖ ἐντελῶς, καὶ δὲν ἦταν πιὰ τὰ ἴδια πράγματα ποὺ ξανασυνέβαιναν αἰώνια, ὅπως εἶχε ὡς τότε ὑποτεθεῖ, ἀλλὰ μιὰ αἰώνια διαδικασία γένεσης μοναδικῶν καὶ ἀσύγκριτων συμβάντων» (21). Ἔτσι, μοναδικὸ καὶ ἀνεπανάληπτο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὁποια ἄλλη ἀξία του, θεωρήθηκε καὶ κάθε τεκμήριο τῆς πολιτιστικῆς ἀνέλιξης τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἂν τὰ πλαίσια καὶ τὰ κριτήρια γιὰ μιὰ εὐρύτερη καὶ ἐμφαντικότερη σημασιολόγηση τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς τοῦ παρελθόντος διαμορφώθηκαν βασικὰ ἀπὸ τὶς ρομαντικὲς καὶ ἱστοριστικὲς ἀντιλήψεις, τὸ αἴτημα γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴν προστασία της ἀποκρυσταλλώθηκε ὅταν οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς συνδυάστηκαν μὲ τὴν ἀντίδραση πρὸς τὶς συνθῆκες ποὺ δημιουργοῦσε ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς τὸ σχετικὸ κίνημα ὄχι μόνο γεννήθηκε στὴν Ἀγγλία, ἀλλὰ καὶ στράφηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὰ θέματα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ περιβάλλοντος, ἀσκώντας ταυτόχρονα μιὰ ἔντονη κριτικὴ τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας. Πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα ὁ A.W. Pugin, ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἔνθερμους ὑποστηρικτὲς τῆς ἀναβίωσης τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ στὴν ἀρχιτεκτονική, καταγγέλλει ὅτι στὴν ἐποχή του «ἡ δημιουργία μιᾶς ἐκκλησίας, ὅπως καὶ κάθε ἄλλου πράγματος ποὺ στὰ παλαιὰ χρόνια παραγόταν ἀπὸ ζῆλο ἢ τέχνη, ξέπεσε σὲ πράξη καθαρὰ ἐμπορική». Καὶ στὰ χαρακτικὰ ποὺ συνοδεύουν τὸ κείμενό του ἀντιπαραθέτει μιὰ «καθολικὴ πόλη στὰ 1440» καὶ τὴν «ἴδια πόλη στὰ 1840», ὅπου οἱ μεσαιωνικοὶ ναοὶ εἶναι πιὰ ἀλλοιωμένοι ἀπὸ ἀταίριαστες προσθῆκες καὶ τριγυρισμένοι ἀπὸ ἄχαρα καινούρια δημόσια κτίρια (22). Λίγα χρόνια μετά, ὁ Ruskin ξεφεύγει ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς καλλιτεχνικῆς κριτικῆς γιὰ νὰ γίνει πολέμιος τοῦ ὠφελιμιστικοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ νὰ ἐπισημάνει τὴν παρακμὴ καὶ τὴ διαφθορὰ στὶς ὁποῖες ὁδηγοῦσαν ὁ κατακερματισμὸς τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ξέφρενη ἐπιδίωξη τοῦ κέρδους στὸν τομέα τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς (23). Ἡ κριτικὴ ὡστόσο τοῦ Pugin καὶ τοῦ Ruskin διαπνέεται ἀπὸ μιὰ διάθεση ὀπισθοδρόμησης: ἰδανικό τους παραμένει ὁ Μεσαίωνας μὲ τὴν «ὀργανικὴ» κοινωνία καὶ τέχνη του. Ἀντίθετα ὁ W. Morris, προσβλέποντας στὸν σοσιαλιστικὸ μετασχηματισμὸ τῆς κοινωνίας ὡς μόνη δυνατότητα γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς «ὀργανικοῦ» σχήματος στὸ μέλλον, θὰ ἀποφύγει νὰ σταθεῖ ἁπλὸς τιμητὴς τῆς «προόδου». Ἔτσι καὶ ἡ στάση του ἀπέναντι στὴν πολιτιστικὴ καί, εἰδικότερα, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ κληρονομιὰ θὰ ἀποκτήσει ἕναν τόνο χαρακτηριστικὰ μοντέρνο. Τὸ αἴτημα τῆς προστασίας τοῦ παραδοσιακοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ περιβάλλοντος κατέχει κεντρικὴ θέση στὴ σκέψη τοῦ Morris. Ἀγανακτισμένος γιὰ τὶς καταστροφὲς τῶν παλαιῶν πανεπιστημιακῶν κτιρίων τῆς Ὀξφόρδης, γράφει: «Θὰ ἤθελα νὰ ρωτήσω ἂν εἶναι πολὺ ἀργὰ νὰ προσφύγω στὸ ἔλεος τῶν «Κοσμητόρων» καὶ νὰ ζητήσω νὰ φεισθοῦν τῶν λίγων δειγμάτων παλαιᾶς ἀστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ δὲν βρῆκαν ἀκόμη τὸν καιρὸ νὰ καταστρέψουν...

Ἡ Ὀξφόρδη πρὶν τριάντα χρόνια, ὅταν τὴν πρωτογνώρισα, ἦταν γεμάτη ἀπὸ τέτοιους θησαυρούς· ἀλλὰ ἡ ὀξφορδιανὴ «παιδεία», περιφρονώντας κυνικὰ μιὰ γνώση ποὺ δὲν κατέχει καὶ βυθισμένη στὴ σημερινὴ ἐμπορικότητα, ἐξαφάνισε τοὺς περισσότερους» (24). Καὶ κάπου ἀλλοῦ ἀναρωτιέται γιὰ τὰ αἴτια τῆς καταστροφῆς αὐτῆς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς: «Μήπως χάθηκε πρὸς ὄφελος τοῦ λαοῦ, ὑποχωρώντας σιγὰ-σιγὰ στὴν ἀνάπτυξη μιᾶς προμελετημένης ἀλλαγῆς καὶ μιᾶς νέας εὐτυχίας; Ἢ μήπως κεραυνοβολήθηκε κατὰ κάποιον τρόπο ἀπὸ τὴν τραγωδία ποὺ συνήθως συνοδεύει κάθε μεγάλη γέννα; Ὄχι βέβαια... Ξεπουλήθηκε, καὶ μάλιστα σὲ πολὺ φτηνὴ τιμή» (25).Ἀνάλογη ἀνησυχία ἐκδηλώνει καὶ γιὰ τὴν ὑποβάθμιση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος: «Λιγότερο τυχερὰ ἀπὸ τὸν βασιλιὰ Μίδα, τὰ πράσινα λιβάδια μας καὶ τὰ καθαρὰ νερά μας, ἀκόμη κι ὁ ἀέρας ποὺ ἀναπνέουμε, μεταβάλλονται ὄχι σὲ χρυσάφι (πράγμα ποὺ θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ χαροποιήσει μερικοὺς ἀπὸ μᾶς γιὰ λίγο) ἀλλὰ σὲ βρωμιά· καὶ γιὰ νὰ μιλήσουμε καθαρά, ξέρουμε πολὺ καλὰ πὼς μὲ τὸ σημερινὸ εὐαγγέλιο τοῦ Κεφαλαίου ὄχι μόνο δὲν ὑπάρχει ἐλπίδα γιὰ βελτίωση, ἀλλὰ πὼς ἡ κατάσταση θὰ χειροτερεύει χρόνο μὲ τὸ χρόνο, μέρα μὲ τὴ μέρα» (26). Ἔτσι, μὲ τὸν Morris, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ὁλοκληρώνεται ὁ κύκλος ὅλων τῶν χαρακτηριστικῶν θεμάτων καὶ ἐπιχειρημάτων ποὺ συνθέτουν τὴ σύγχρονη ἰδεολογία τῆς προστασίας τοῦ κληροδοτημένου φυσικοῦ καὶ ἀνθρωπογενοῦς περιβάλλοντος.

Ἀπόπειρα κριτικῆς τοποθέτησης στὰ σημερινὰ πλαίσια

Ἀπὸ τὴ σύντομη ἱστορικὴ ἀνασκόπηση ποὺ προηγήθηκε ἔγινε φανερὸ πὼς τὸ αἴτημα τῆς διατήρησης καὶ προστασίας τῆς πολιτιστικῆς καί, εἰδικότερα, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς τοῦ παρελθόντος δὲν εἶναι καινούριο, οὔτε ὅμως καὶ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴ γενικότερη κοινωνικὴ ἐξέλιξη. Ἀντίθετα, ἡ συγκεκριμένη θεωρητικὴ καὶ ἰδεολογικὴ κάλυψη τοῦ αἰτήματος, καθὼς ἐγγράφεται στὰ πλαίσια τῆς ὅλης πολιτιστικῆς ἐπιδομῆς, ἀντανακλᾶ κάθε φορὰ καὶ τὶς μεταβολὲς ποὺ συντελοῦνται στὸ θεμελιακότερο ἐπίπεδο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Γιατὶ ἀπὸ τὶς σχέσεις αὐτὲς διακαθορίζονται τελικὰ ἡ συνείδηση καὶ ἡ δράση τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ὁμάδων, οἱ ἀξίες ποὺ τὶς ἐκφράζουν καί, συνακόλουθα, ἡ στάση τους ἀπέναντι στὸ παρελθόν.

Ἡ ἀναδρομὴ στὴν ἱστορία ἔδειξε ἐπίσης ὅτι τὸ σύστημα ἰδεῶν καὶ ἀξιῶν ποὺ προβάλλεται μέσα ἀπὸ τὶς σύγχρονες θέσεις γιὰ τὴ διαφύλαξη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς ἔχει τὶς καταβολὲς του στὸ ρομαντικὸ κίνημα ποὺ ἄρχισε νὰ ἀναπτύσσεται στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο ἐδῶ καὶ διακόσια χρόνια, σὲ μιὰν ἐποχὴ δηλαδὴ σημαδεμένη ἀπὸ βαθιὲς ἀλλαγὲς σὲ διάφορα ἐπίπεδα (πολιτιστικὴ ἀναγέννηση στὴ Γερμανία, πολιτικὴ ἐπανάσταση στὴ Γαλλία, βιομηχανικὴ ἐπανάσταση στὴν Ἀγγλία). Τὸ κίνημα τοῦτο εἶχε ὡστόσο ἕναν ἀμφίθυμο χαρακτήρα: συντηρητικὸ ἢ καὶ ἀντιδραστικὸ κατὰ τὸ μέτρο ποὺ ἐκφράστηκε ὡς νοσταλγία ἐπιστροφῆς σὲ προκαπιταλιστικὲς μορφὲς κοινωνικῆς ὀργάνωσης· προοδευτικὸ κατὰ τὸ μέτρο ποὺ ἱστορικοποίησε τὴ θεώρηση τῆς πραγματικότητας καὶ υἱοθέτησε ἀξίες περιφρονημένες ὡς τότε ἀπὸ τὴν ἐπίσημη κουλτούρα τῆς ἄρχουσας τάξης. Ἀπὸ

τὴν ἀμφιθυμία τούτη δὲν ἔχει ξεφύγει γενικὰ καὶ ἡ σύγχρονη κίνηση γιὰ τὴν προστασία τῶν πολιτιστικῶν καταλοίπων τοῦ παρελθόντος.

Ἡ σημασία ποὺ ἀποδίδεται σήμερα στὰ κληροδοτημένα ἀπὸ τὸ μακρινὸ ἢ πρόσφατο παρελθὸν ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα καὶ σύνολα - μνημεῖα, ἱστορικὰ κέντρα πόλεων, παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς τῆς ὑπαίθρου - ἐξακολουθεῖ νὰ βασίζεται, ὅπως καὶ ἄλλοτε, σὲ κριτήρια μοναδικότητας, ἱστορικῆς συνέχειας, καλλιτεχνικῆς ἀξίας καὶ παιδευτικοῦ δυναμικοῦ, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐφαρμογὴ αὐτῶν τῶν κριτηρίων μέσα στὸν πολὺ εὐρύτερο ἀπὸ ἄλλοτε πολιτιστικὸ κύκλο ποὺ καταξίωσαν οἱ ἀντιλήψεις τοῦ ρομαντισμοῦ καὶ τοῦ ἱστορισμοῦ. Στὸ αἴτημα ἐντούτοις τῆς προστασίας αὐτῶν τῶν στοιχείων ἔδωσε ἰδιαίτερο βάρος καὶ ἡ ραγδαία ὑποβάθμιση τοῦ περιβάλλοντος, φυσικοῦ καὶ ἀνθρωπογενοῦς, στὴν ὁποία ὁδήγησαν ὁρισμένα ἐκρηκτικὰ φαινόμενα τῆς ἐποχῆς μας: ἡ ὑπέρμετρη διόγκωση τῶν ἀστικῶν κέντρων καὶ ἡ ἐγκατάλειψη τῆς ὑπαίθρου, ἡ ἐντατικὴ καὶ συχνὰ ἀλόγιστη ἐκμετάλλευση τῶν φυσικῶν πόρων, ἡ βιομηχανικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἀνάπτυξη μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τους γιὰ μεγάλης κλίμακας τεχνικὰ ἔργα ἢ, πιὸ πρόσφατα, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ μαζικοῦ τουρισμοῦ ποὺ ἀσκεῖ πιέσεις ἀκόμη καὶ σὲ περιθωριακὲς κατὰ τὰ ἄλλα περιοχές. Μὲ τὶς καταστροφὲς καὶ ἀλλοιώσεις ποὺ προκάλεσαν αὐτὰ τὰ φαινόμενα, τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς τοῦ παρελθόντος ἔγιναν σπανιότερα (καὶ ἑπομένως πολυτιμότερα) ὡς ἱστορικὰ καὶ πολιτιστικὰ τεκμήρια. Κυρίως ὅμως ἀπόκτησαν μιὰ ἰδιαίτερη ἀξία ὡς μοναδικὲς ὀάσεις ἰσορροπίας, ποικιλίας καὶ ἀνθρώπινου μέτρου μέσα στὸ σύγχρονο τεχνοκρατικὸ περιβάλλον ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀναρχία, μονοτονία καὶ γιγαντισμό, ἢ ἀκόμη, καὶ ὡς πρότυπα γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς ἀνθρωπινότερου περιβάλλοντος στὸ μέλλον.

Ἡ τελευταία τούτη οἰκολογικὴ σημασιολόγηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς, ποὺ ἐντάσσεται πιὰ σὲ μιὰ εὐρύτερη θεώρηση τοῦ περιβάλλοντος ὡς χώρου ζωῆς, ἦταν μοιραῖο νὰ προσελκύσει στὸ κίνημα τῆς προστασίας εὐρύτερες κοινωνικὲς ὁμάδες. Συγκεκριμένα, ἐνῶ ἡ ἱστορικοαισθητικὴ θεώρηση περιόριζε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ πρόβλημα σ' ἕναν ἀρκετὰ στενὸ κύκλο διανοουμένων καὶ καλλιτεχνῶν, ἡ οἰκολογικὴ τὸ ἐπεκτείνει σὲ ὅλους ὅσους ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀντιληφθοῦν τὶς συνέπειες τῆς ὑποβάθμισης τοῦ περιβάλλοντος, στὴν πλειονότητα δηλαδὴ τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἤδη ὁ Morris εἶχε ἐπισημάνει τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀστοὶ δὲν μποροῦν πιὰ νὰ ἀπομονωθοῦν σ' ἕνα χῶρο δικό τους καὶ νὰ ζήσουν εὐτυχισμένα, χώρια ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· τώρα καὶ αὐτοί, ὅπως γράφει, «εἶναι σὰ νὰ ζοῦν σὲ μιὰ χώρα ἐχθρική· σὲ κάθε στροφὴ τοὺς παραμονεύει κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ προσβάλλει καὶ νὰ ἐνοχλήσει τὴ λεπταισθησία καὶ τὴν καλλιεργημένη ὅρασή τους· ἀναγκαστικὰ συμμετέχουν στὴ γενικὴ δυσφορία - καὶ χαίρομαι ἰδιαίτερα γι' αὐτὸ» (27).

Ἡ κατάσταση ποὺ διαπίστωνε ὁ Morris στὴν ἐποχή του δὲν ἔχει καθόλου βελτιωθεῖ· ἀντίθετα, ὅπως ὁ ἴδιος τὸ πρόβλεψε, «ὁ κόσμος γίνεται παντοῦ ὅλο καὶ πιὸ ἄσχημος, ὅλο καὶ πιὸ κοινότοπος» (28). Εἶναι λοιπὸν πολὺ φυσικὸ ἕνα σημαντικὸ ποσοστὸ ἀστῶν ποὺ νιώθει δεμένο μὲ τὶς ἀξίες τῆς παραδοσιακῆς ἀστικῆς κοινωνίας νὰ ἐκδηλώνει τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὴ λειτουργικὴ καὶ σημασιολογικὴ ἔκπτωση ἑνὸς περιβάλλοντος ποὺ εἶχε οἰκειωθεῖ (29). Στὴν ἀντίθεση αὐτὴ ἐκδηλώνεται ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὴν ἰδεολογικὴ ἀνάγκη ἑνὸς μέρους τῆς ἄρχουσας τάξης νὰ διατηρήσει στὸ ἐπίπεδο τῆς κατανάλωσης κάποιους θυλάκους προστατευμένης ὁμορφιᾶς ἢ σημαντικότητας (30) καὶ στὴν πρακτικὴ ἀνάγκη ἑνὸς μέρους πάλι τῆς ἄρχουσας τάξης νὰ ὑποστηρίξει στὸ ἐπίπεδο τῆς παραγωγῆς μιὰ ὁρισμένη οἰκονομικοπολιτικὴ πραγματικότητα ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν κρατικὸ μηχανισμὸ καὶ τὶς μονοπωλιακὲς ἐπιχειρήσεις. Τὸ σύγχρονο καπιταλιστικὸ σύστημα προσπαθεῖ βέβαια νὰ ἀμβλύνει αὐτὴ τὴ σύγκρουση. Μὴ μπορώντας ὡστόσο νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴ λογικὴ τῆς ἐμπορευματικῆς ἀνταλλαγῆς, τὸ μόνο ποὺ κατορθώνει εἶναι νὰ ὀργανώνει τὴ διατήρηση-κατάψυξη ὁρισμένων καταλοίπων τῆς παλαιᾶς κουλτούρας γιὰ μιὰ κατανάλωση «θεαματική», μὲ τὸ νόημα ποὺ ἔχουν δώσει στὸν ὅρο οἱ situationnistes (31). Γιατὶ σήμερα ποὺ τὸ ἐμπόρευμα ἔχει κατακτήσει ἐντελῶς τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ στὴν ἀλλοτριωμένη παραγωγὴ ἔχει προστεθεῖ ἡ ἀλλοτριωμένη κατανάλωση, ὁ χρήστης τοῦ χώρου μετατρέπεται ἀναγκαστικὰ καὶ σὲ καταναλωτὴ ψευδαισθήσεων (32). Ἔτσι, στὸν ἀστικὸ χῶρο προωθοῦνται τὰ γνωστὰ ἀντιφατικὰ σχέδια «γιὰ τὴ ρυμοτομία τῆς κοινωνίας, ὅπου τὸ θέαμα τῶν αὐτοκινήτων ἀπαιτεῖ μιὰ τέλεια κυκλοφορία ποὺ καταστρέφει τὶς παλαιὲς πόλεις, ἐνῶ τὸ θέαμα τῆς ἴδιας τῆς πόλης ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ συνοικίες-μουσεῖα» (33). Ἀλλὰ οἱ ἀντιφάσεις ἐπεκτείνονται κι ἔξω ἀπὸ τὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα, παντοῦ ὅπου φτάνει ὁ σύγχρονος ἀστός. «Ὑποπροϊὸν τῆς κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων, ἡ κυκλοφορία τῶν ἀνθρώπων - ὁ τουρισμὸς - ποὺ θεωρεῖται ὡς κατανάλωση, ἀνάγεται πιὰ στὴ διασκέδαση τοῦ νὰ ἐπισκεφθεῖ κανεὶς αὐτὸ ποὺ ἔγινε κοινότοπο. Ὁ οἰκονομικὸς διακανονισμὸς τῆς ἐπίσκεψης διάφορων τόπων ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἐγγύηση τῆς *ἰσοτιμίας* τους. Ὁ ἴδιος ἐκσυγχρονισμὸς ποὺ ἀφαίρεσε ἀπὸ τὸ ταξίδι τὸν χρόνο, τοῦ ἀφαίρεσε καὶ τὴν πραγματικότητα τοῦ χώρου» (34).

Οἱ ἀντιφάσεις ποὺ δημιούργησε ἡ εἰσβολὴ τοῦ κόσμου τοῦ ἐμπορεύματος καὶ τῶν ἐργαλειακῶν ἀξιῶν τοῦ οἰκονομισμοῦ στὸν χῶρο τῆς ἀστικῆς κουλτούρας (εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι σὲ καμιὰ σταυροφορία γιὰ τὴν προστασία τοῦ μνημειακοῦ πλούτου δὲν παραλείπεται πιὰ τὸ ἐπιχείρημα τῆς μακροπρόθεσμης ἔστω οἰκονομικῆς της ἀπόδοσης) δὲν μποροῦν νὰ λυθοῦν μὲ ἀλλαγὲς στὴν ἐπιδομή. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ ἀστικὴ τάξη ἀδυνατεῖ νὰ ἀποκαλύψει τὴν πραγματικὴ φύση αὐτῶν τῶν ἀντιφάσεων. Ἀντίθετα, εἶναι ἀναγκασμένη νὰ μεταθέτει τὸ πρόβλημα σ' ἕνα μᾶλλον ἀσαφὲς ἐπίπεδο, διατυπώνοντάς το μὲ ὅρους ποὺ ἀφοροῦν γενικὰ τὶς σχέσεις τοῦ Ἀνθρώπου πρὸς τὸ Περιβάλλον του καὶ ἀγνοοῦν τὶς κοινωνικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ μετάθεση αὐτὴ ἐπιτρέπει ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὴν ἀπόκρυψη τῶν πραγματικῶν συμφερόντων τῶν διαφόρων ὁμάδων (καὶ τῶν ἀντιθέσεών τους) κι ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἀποτελεσματικότερη ὑπεράσπισή τους μὲ τὴν προβολὴ μιᾶς ἀπολιτικῆς «ἰδεολογίας», ἱκανῆς νὰ συσπειρώσει ὅλες τὶς «καλὲς θελήσεις», καὶ νὰ δημιουργήσει ἀκόμη καὶ μιὰ πολυταξικὴ βάση γιὰ τὶς ἐπὶ μέρους προσπάθειες διατήρησης τοῦ κληροδοτημένου περιβάλλοντος. Οἱ πιέσεις ὅμως ποὺ ἀσκοῦνται μέσα αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας - ἡ ὁποία πολλὲς φορὲς ὀπισθοδρομεῖ χαρακτηριστικὰ πρὸς τὶς ξεπερασμένες ἤδη ἀπὸ τὸν ρομαντισμὸ οὐμανιστικές, ἀνιστορικὲς θέσεις - μποροῦν νὰ εἶναι ἀποτελεσματικὲς μονάχα ὅσο δὲν ἀμφισβητοῦν τὴ λειτουργία τοῦ κατεστημένου συστήματος καὶ τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ποὺ τὸ ἀντιπροσωπεύει. Γιατὶ ὁποιαδήποτε προσπάθεια ὑπέρβασης αὐτῶν τῶν ὁρίων προσκρούει ὄχι μόνο στὴν ἀνεπάρκεια τῆς ἰδεολογίας ἀλλὰ καὶ στὴν ἀστάθεια τῶν ὁμάδων πίεσης, μιὰ καὶ γιὰ πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς ἡ συνέχιση τοῦ ἀγώνα θὰ ἦταν πιὰ ἐνάντια στὰ ταξικά τους συμφέροντα (35).

Ἡ ἀναφορὰ ἑπομένως στὶς ἱστορικές, πολιτιστικές, καλλιτεχνικὲς καὶ οἰκολογικὲς ἀξίες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς ἀποκτᾶ στὴν ἐποχή μας ἕνα χαρακτήρα κατὰ κανόνα παραπλανητικό, μιὰ καὶ συγκαλύπτει τὰ βαθύτερα αἴτια τόσο τῆς φυσικῆς καταστροφῆς αὐτοῦ τοῦ πλούτου ὅσο καὶ τῆς διάβρωσης τῶν ἀξιῶν ποὺ ἐπικαλεῖται γιὰ τὴ διατήρησή του. Πολλὲς φορὲς μάλιστα στὴν camera obscura (κατὰ τὴ μαρξικὴ παρομοίωση) μιᾶς τέτοιας ἰδεολογίας, ὅλες οἱ σχέσεις ἀντιστρέφονται. Ἔτσι π.χ. μιὰ μπροσούρα-ἔκκληση γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἰταλικοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος τελειώνει μὲ τὸ ἑξῆς χαρακτηριστικὸ παράθεμα ἀπὸ ἕνα γνωστὸ ἀμερικανικὸ βιβλίο: «Μιὰ ἐπανάσταση ἑτοιμάζεται. Δὲν θὰ εἶναι σὰν τὶς ἐπαναστάσεις τοῦ παρελθόντος. Θὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὸ ἄτομο καὶ τὴν κουλτούρα, καὶ θὰ ἀλλάξει τὴν πολιτικὴ δομὴ μονάχα σὰν μιὰ τελευταία της πράξη. Δὲν θὰ χρειαστεῖ βία γιὰ νὰ ἐπικρατήσει καὶ καμιὰ βία δὲν θὰ μπορέσει νὰ τὴ σταματήσει. Ὑπόσχεται μιὰ ὑψηλότερη λογική, μιὰ πιὸ ἀνθρώπινη κοινότητα, καὶ νέα, ἀπελευθερωμένα ἄτομα. Ἡ ὕστατη δημιουργία της θὰ εἶναι μιὰ νέα καὶ διαρκὴς ὁλότητα καὶ ὁμορφιὰ - ἡ ἀνανέωση τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτό του, τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, τὴν κοινωνία, τὴ φύση καὶ τὴ γῆ» (36). Θύματα βέβαια τοῦ φενακισμοῦ αὐτοῦ εἶναι προπάντων οἱ ἴδιοι οἱ ἀστοὶ καὶ οἱ μικροαστοὶ διανοούμενοι. Ὅσο γιὰ τὶς κατώτερες λαϊκὲς τάξεις, αὐτὲς κινητοποιοῦνται μονάχα ὅταν ἀπειλεῖται ὁ στενὸς χῶρος τῆς ζωῆς τους. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, δὲν παύουν κι αὐτὲς νὰ συμμετέχουν μὲ τὸν τρόπο τους στὴν καταστροφὴ ἑνὸς πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχουν οὐσιαστικὰ ἀποξενωθεῖ. Καὶ καμιὰ διαφώτιση δὲν θὰ μπορέσει νὰ τὶς πείσει νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὸ δικαίωμα μιᾶς τέτοιας καταστροφῆς.

Οἱ πιὸ πάνω διαπιστώσεις δὲν θὰ πρέπει νὰ ὁδηγήσουν στὴν ἄρνηση τῆς σημασίας ποὺ ἔχουν οἱ προσπάθειες γὰ τὴν προστασία τοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος μέσα στὰ πλαίσια τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Ἡ ἀποτελεσματικότητά τους εἶναι βέβαια περιορισμένη, μιὰ καὶ οἱ φορεῖς τους δύσκολα μποροῦν νὰ ξεπεράσουν κάποια προσυμφωνημένα ὅρια στὴν ἀντιδικία τους μὲ τοὺς φορεῖς τῶν οἰκονομικοπολιτικῶν συμφερόντων τῆς τάξης στὴν ὁποία ἀνήκουν. Χάρη σ' αὐτὲς ὡστόσο τὶς προσπάθειες ἀποτρέπεται ἕνα μέρος τουλάχιστο ἀπὸ τὶς ἀνεπανόρθωτες καταστροφὲς στὶς ὁποῖες ὁδηγεῖ ἡ λογικὴ τοῦ συστήματος. Κι αὐτὸ εἶναι ὁπωσδήποτε κέρδος τόσο γιὰ τὴ σημερινή, ὅσο καὶ γιὰ τὴ μελλοντικὴ κοινωνία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριὰ δὲν πρέπει νὰ ἀγνοηθεῖ ἡ σημασία ποὺ ἔχει καὶ ἡ κριτικὴ τῆς ἰδεολογίας ἀπὸ τὴν ὁποία κατευθύνονται αὐτὲς οἱ προσπάθειες, ὅσο καλοπροαίρετες κι ἂν εἶναι. Γιατὶ μονάχα μὲ μιὰ τέτοια κριτικὴ κλείνουν οἱ δρόμοι τῆς παραπλάνησης καὶ ἀνοίγει ὁ δρόμος γιὰ μιὰ σωστὴ τοποθέτηση τοῦ προβλήματος ποὺ θὰ δημιουργοῦσε τὴν προοπτικὴ μιᾶς ριζοσπαστικότερης ἀντιμετώπισής του. Καὶ ἡ κριτικὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ βασιστεῖ μονάχα σὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς πράξης, ἱκανὴ «νὰ ἐξηγήσει καὶ νὰ δικαιώσει ὁλόκληρο τὸ παρελθόν», ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀντιπροσωπεύει «τὸν πιὸ ὑψηλὸ βαθμὸ *ἱστορισμοῦ*, τὴν ὁλικὴ ἀπελευθέρωση ἀπὸ κάθε εἴδους ἀφηρημένο *ἰδεολογισμό*, τὴν ἀληθινὴ κατάκτηση τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου, τὴν

ἀπαρχὴ ἑνὸς καινούριου πολιτισμοῦ» (37).

Σύντομος νεοελληνικὸς ἐπίλογος

γιατὶ γνωρίσαμε τόσο πολὺ τούτη τὴ μοῖρα μας
στριφογυρίζοντας μέσα σὲ σπασμένες πέτρες,
τρεῖς ἢ ἕξι χιλιάδες χρόνια
ψάχνοντας σὲ οἰκοδομὲς γκρεμισμένες ποὺ θὰ
εἶταν ἴσως τὸ δικό μας σπίτι
προσπαθώντας νὰ θυμηθοῦμε χρονολογίες καὶ
ἡρωϊκὲς πράξεις·
θὰ μπορέσουμε;

Γιῶργος Σεφέρης

Ξανασκέφτομαι τὸ σύνθημα τῆς χρονιᾶς, «ἕνα μέλλον γιὰ τὸ παρελθόν μας», καὶ ἀναρωτιέμαι τί νόημα παίρνουν οἱ λέξεις του μεταφερμένες στὴ δική μας, νεοελληνικὴ πραγματικότητα. Βέβαια ὁ τόπος μας ἔχει κάποιο παρελθὸν - τρεῖς ἢ ἕξι χιλιάδες χρόνια - καὶ πέτρες πολλὲς νὰ μᾶς τὸ θυμίζουν. Αὐτὸ τὸ «μας» ὅμως ποῦ ἀναφέρεται; Σ' ἐμᾶς τοὺς Εὐρωπαίους; Ἀπὸ πότε καὶ πόσο εἴμαστε Εὐρωπαῖοι; Θυμοῦμαι τὸν ἀλησμόνητο δάσκαλό μου, τὸν Δημήτρη Πικιώνη, νὰ λέει πὼς ἡ ἑλληνικὴ παράδοση ἀποτελεῖ μέρος μιᾶς μεγαλύτερης, ἑνιαίας παράδοσης ποὺ ἐκτεινόταν «ἀπὸ τὸ Θιβὲτ ὣς τὸν Αἷμο». Μήπως εἶχε δίκιο; Γνωρίζουμε ἄραγε ἀρκετὰ καλὰ «τὸ παρελθόν μας» γιὰ νὰ ἀπαντήσουμε σ' ἕνα τέτοιο ἐρώτημα; Ἂν ὄχι, γιατί νά θέλουμε καὶ πῶς θὰ μπορούσαμε νὰ ἐξασφαλίσουμε σ' αὐτὸ τὸ παρελθὸν μιὰ διάρκεια, «ἕνα μέλλον»; Ἐπαναλαμβάνουμε κάθε τόσο πὼς ἡ διαφύλαξη τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐθνικὴ μας αὐτογνωσία. Πόσο ἔχουμε ἄραγε προχωρήσει σ' αὐτὴ τὴν αὐτογνωσία; Ἢ πόσο ἔχουμε πιστέψει στὴν ἀναγκαιότητά της; Ἀκόμη καὶ μιὰ σύντομη ἀνασκόπηση τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς στοὺς δυὸ τελευταίους αἰῶνες θὰ ἦταν ἀρκετή, νομίζω, γιὰ νὰ δείξει πὼς καὶ σ' αὐτὸν τὸν τομέα ἄλλο δὲν κάναμε παρὰ νὰ εἰσάγουμε στὸν τόπο μας ἄκριτα καὶ καθυστερημένα τὶς ξένες ἰδεολογίες καὶ πώς, ἀντικρύζοντας κάθε φορὰ τὸ παρελθόν μας μέσα ἀπὸ ἀφηρημένα σχήματα - κοσμοπολιτικὰ ἢ ἐθνικιστικά, ἀδιάφορο - ἀντὶ νὰ ἀνακαλύπτουμε τὴ «δυνατότητα τῆς μνήμης», κυκλωνόμαστε ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν «ἀπειλὴ τῆς λήθης». Τί σημασία πράγματι μποροῦν νὰ ἔχουν οἱ ὅποιες προσπάθειές μας διατήρησης τῶν ὑλικῶν καταλοίπων ἑνὸς παρελθόντος, ὅταν συστηματικὰ ἀπωθοῦμε ὅ,τι ζωντανό, ἀληθινὸ καὶ χρήσιμο μᾶς ἔχει κληροδοτήσει; Ὡς ποιό βαθμὸ τὸ παρελθὸν αὐτὸ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι πραγματικὰ δικό μας;

Προσπαθώντας νὰ ξεφύγω ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀπορίες ποὺ μοῦ γεννᾶ τὸ δοτὸ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης σύνθημα, δοκιμάζω μιὰν ἀλλαγὴ στὴ σειρὰ τῶν λέξεών του: «Ἕνα παρελθὸν γιὰ τὸ μέλλον μας». Τώρα μοιάζει λιγότερο ἠχηρό, ἀλλὰ ἀποκτᾶ κάπως μεγαλύτερη σαφήνεια.Τὸ κτητικὸ φεύγει ἀπὸ τὸ «παρελθὸν» - ποὺ ἡ ἰδιοποίησή του πάντα δημιουργεῖ προβλήματα - καὶ πηγαίνει στὸ «μέλλον». Αὐτὸ τουλάχιστον μποροῦμε νὰ τὸ ἐννοήσουμε πιὸ δικό μας, τοῦ τόπου μας, ἕνα μέλλον ὅπως θὰ τὸ θέλαμε. Τότε, ὡς θεμέλιο αὐτοῦ τοῦ μέλλοντος, καὶ τὸ ὅποιο κληροδοτημένο παρελθὸν παίρνει ἄλλο νόημα. Ἢ μᾶλλον μπορεῖ νὰ πάρει ἕνα νόημα. Αὐτὸ ποὺ θὰ τοῦ δώσουμε στὴν πράξη, δουλεύοντας γιὰ τὸ μέλλον τῆς χώρας μας. Μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι θὰ ἀποκτήσουμε γι' αὐτὸ τὸ μέλλον κι ἕνα δικό μας ὅραμα. Θὰ μπορέσουμε;

Σημειώσεις

1. Πρβλ. τὰ ὅσα σχετικὰ γράφει ὁ Kenneth Frampton στὸ ἄρθρο του «Ἐργασία, ἔργο καὶ ἀρχιτεκτονική», *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα*, 5/1971, σελ. 118-124, μεταφέροντας στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τὴ διάκριση τῆς Hannah Arendt μεταξὺ «ἐργασίας» (labor) καὶ «ἔργου» (work). Ἡ «ἐργασία» εἶναι μιὰ ἰδιωτικὴ καὶ πρόσκαιρη δραστηριότητα παραγωγῆς ζωτικῶν ἀγαθῶν, συνυφασμένη μὲ τὶς βιολογικὲς διαδικασίες τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἐνῶ τὸ «ἔργο» ἔχει μόνιμο καὶ δημόσιο χαρακτήρα, γιατὶ «ἀντιστοιχεῖ στὰ ἀφύσικα στοιχεῖα τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης, τὰ στοιχεῖα δηλαδὴ ποὺ δὲν εἶναι ἐνσωματωμένα στὸν συνεχῶς ἀνανεούμενο κύκλο ζωῆς τοῦ εἴδους καὶ ποὺ ἡ ἀπώλειά τους δὲν ἀναπληρώνεται ἀπὸ αὐτόν».

2. Ι. Τραυλοῦ, *Πολεοδομικὴ ἐξέλιξη τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθῆναι, 1960, κεφ. ΙΙ καὶ ΙΙΙ.

3. A. Papageorgiou, *Continuity and Change. Preservation in City Planning*, New York, Praeger Publishers, Inc., p. 38.

4. J. Burckhardt, *The Civilization of the Renaissance in Italy* (transl. by S.G.C. Middlemore), London, 1960, Phaidon Press Ltd, pp. 108-114.

5. E. Fischer, *The Necessity of Art* (transl. by Anna Bostock), 1963, Penguin Books, p. 51.

6. Κι ἀκόμη λιγότερο στὴν ἐποχὴ καὶ στοὺς τόπους ποὺ εἶδαν τὰ πρῶτα σκιρτήματα τοῦ νέου πολιτισμοῦ. Ὅπως γράφει ὁ Burckhardt *(The Civilization of the Renaissance in Italy*, p. 121), στὴ Φλωρεντία γύρω στὸ 1300 ὅλοι ἤξεραν νὰ διαβάζουν, τὰ παλαιὰ χειρόγραφα κατέχονταν ἀκόμη ἀπὸ τεχνίτες καὶ ὁ Brunetto Latini, ὁ δάσκαλος τοῦ Δάντη, δημοσίευε μιὰ λαϊκὴ ἐγκυκλοπαίδεια.

7. L.Mumford, *The Condition of Man*, London, 1963, Mercury Books, p. 180.

8. *Ibid*, pp. 180-181.

9. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μουσεῖα, ἀρχαιολογία καὶ ἀρχαιολογικὰ ἱδρύματα ὑπῆρχαν ἀπὸ τὸν 17ο αἰώνα, βασικὰ ὅμως ἀναπτύχθηκαν καὶ πῆραν μιὰ πιὸ συστηματικὴ καὶ ἐπίσημη μορφὴ στὸν 18ο (ἄνοιγμα τῶν Συλλογῶν τοῦ Βατικανοῦ καὶ τῆς Γαλλικῆς Βασιλικῆς Συλλογῆς στὸ κοινό, ἀνασκαφὲς στὴν Πομπηΐα καὶ ἀλλοῦ, *Ἱστορία τῆς Τέχνης τῆς Ἀρχαιότητας* ἀπὸ τὸν Winckelmann).

10. E. Fischer, *op. cit.*, p. 52.

11. Οἱ ρομαντικοὶ λογοτέχνες καὶ καλλιτέχνες δὲν ἦταν βέβαια βιοτέχνες καὶ μικρέμποροι. Ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Marx, «ἐκεῖνο ποὺ τοὺς κάνει ἐκπροσώπους τῶν μικροαστῶν εἶναι ὅτι στὸ μυαλό τους δὲν μποροῦν νὰ ξεπεράσουν τὰ ὅρια ποὺ δὲν ξεπερνοῦν στὴ ζωή τους» (βλ. *Ἡ 18η Μπρυμαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, ΙΙΙ).

12. R. Wellek, «The Concept of Romanticism», *Concepts of Criticism*,, 1963.

13. Ch. Nodier, *Voyages pittoresques et romantiques dans l' ancienne France*, 1820.

14. Ἀντίθετα στὴ Βρετανία ἡ «ἀναβίωση τοῦ γοτθικοῦ» εἶχε ὡς ὑπόβαθρο καὶ μιὰ συνεχὴ σχεδὸν ἐπιβίωσή του μέχρι τὸν 18ο αἰώνα. Βλ. σχετικὰ Kenneth Clark, *The Gothic Revival*, 1928, ch. I: The Survival of Gothic.

15. L.A. von Arnim, *Von Volksliedern*, 1805.

16. A. Mickiewicz, *Konrad Wallenrod*, 1828.

17. Victor Hugo, *Cromwell*, Préface, 1827.

18. L. Kochan, *Acton on History*, 1954, ch. II.

19. E. Troeltsch, *Neue Rundschau*, 1922.

20. G. Lukàcs, *Die Theorie des Romans*, 1920.

21. F. Meinecke, *Die Idee der Staatsräson, Werke, I, 1963.*

22. A.W. Pugin, Contrasts: or a Parallel between the Noble Edifices of the Middle Ages and Corresponding Buildings of the Present Day, showing the Present Decay of Taste, London, 1835.

23. J. Ruskin, *The two Paths*, 1887.

24. W. Morris, «Letter to Daily News», in *Letters of William Morris*, Henderson (ed.).

25. ———. *The Aims of Art*, repr. Nonesuch Morris.

26. ———. *Art and Socialism*, repr. Nonesuch Morris.

27. ———. *The Beauty of Life*, repr. Nonesuch Morris.

28. ———. *The Aims of Art*, repr. Nonesuch Morris.

29. Σχετικὰ μὲ τὴ σημασιολογικὴ σύγχυση ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερα στὸ ἀστικὸ εἰδικότερα περιβάλλον βλ. Raymond Ledrut, «Parole et silence de la ville», *Espaces et Sociétés*, No. 9, Juillet 1973, καὶ τοῦ ἴδιου, *Les Images de la Ville*, Paris 1973.

30. Οἱ θύλακοι αὐτοί, ποὺ ἐμφανίζονται ὡς «χῶροι ἄλλοι», ἐντάσσονται ἀπὸ τὴ σύγχρονη πολεοδομία σ' ἕνα εὐρύτερο δίκτυο ἑτεροτοπιῶν, τοῦ ὁποίου οἱ τοποθεσίες, ὅπως παρατήρησε ὁ Michel Foucault (*Des espaces autres*, Conférence au Cercle d' Etudes Architecturales, Mars 1967) «ἔχουν τὴν παράδοξη ἰδιότητα νὰ εἶναι συσχετισμένες μὲ ὅλες τὶς ἄλλες τοποθεσίες, ἀλλὰ μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ ἀναστέλλουν, νὰ ἐξουδετερώνουν ἢ καὶ νὰ ἀντιστρέφουν τὸ σύνολο τῶν σχέσεων τὶς ὁποῖες προσδιορίζουν ἢ ἀντανακλοῦν».

31. Οἱ ἀναλύσεις τῶν situationnistes (Βλ. G. Debord, *La Société du Spectacle*, Paris 1967, R. Vaneigem, *Traité de Savoir-Vivre a l'usage des jeunes generations*, Paris 1967, καὶ τὰ ἄρθρα τῆς ἐπιθεώρησης *Internationale situationniste)*, ὅπως ἄλλωστε καὶ τοῦ H. Lefebvre (*Critique de la vie quotidienne*, Paris 1947), εἶναι ἐξαιρετικὰ χρήσιμες γιὰ μιὰ κατανόηση τοῦ χαρακτήρα τῆς σύγχρονης καταναλωτικῆς κοινωνίας. Ἄλλο ἄν οἱ ἴδιοι, μὲ τὴν ἔμφαση ποὺ δίνουν στὴν ὑποκειμενικότητα καὶ τὸν αὐθορμητισμό, παραμένουν οὐσιαστικὰ ἐκφραστὲς μιᾶς μεταρομαντικῆς μικροαστικῆς ἐξέγερσης.

32. Βλ. καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ W. Attoe, «Σκηνογραφικὲς πόλεις καὶ ζωντανὰ θεάματα. Μιὰ θεώρηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τοῦ τουρισμοῦ», ποὺ δημοσιεύεται στὸ τεῦχος τοῦτο τῶν *Ἀρχιτεκτονικῶν Θεμάτων*.

33. G. Debord, *La Société du spectacle*, Paris, 1967, § 65. Γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν ἱστορικῶν κέντρων εἰδικότερα βλ. καὶ M. Universo, *Il centro storico nell' analisi del fenomeno urbano*, Padova, 1972.

34. G. Debord, *op. cit.*, § 168.

35. Βλ. σχετικὰ F. Pingeot, M. Robert, «Environement, lutte urbaine et intérêts de classe», *Espaces et Sociétés*, No. 9, Juillet 1973.

36. Ἡ μπροσούρα ἔχει τὸν τίτλο *Art and landscape of Italy, too late to be saved?* (ἔκδοση τῆς Italia da Salvare καὶ τοῦ Centro Di, 1972). Τὸ παράθεμα εἶναι ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ C.A. Reich, *The Greening of America*, New York, 1970.

37. A. Gramsci, *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*, Torino, 1949.

Περιφερειακὴ ἀνάπτυξη καὶ διατήρηση τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν

τοῦ ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Π. Κομίλη

1. Ἔννοιες καὶ καθορισμὸς ἀντικειμένου. Τὸ περιφερειακὸ πρόβλημα

α) Κρίνεται σκόπιμο νὰ διευκρινισθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι τὸ ἄρθρο τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ προϊὸν ἐρευνητικῆς ἐργασίας ἡ ὁποία θὰ ἐξέταζε καὶ θὰ ἀνέλυε τὴ σημερινὴ θέση τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν στὸν φυσικὸ καὶ κοινωνικοοικονομικὸ χῶρο καὶ τὶς λειτουργικὲς σχέσεις τους, ἢ ἐναλλακτικὲς ἀπόψεις μελλοντικῆς ἐξέλιξης τῶν οἰκισμῶν στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἢ προγράμματα καὶ μέτρα ἐνδεικνυόμενης πολιτικῆς. Ἁπλῶς ἐπιχειρεῖ νὰ περιγράψει μερικὰ εἰδικὰ προβλήματα ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς περιφερειακῆς ἀνάπτυξης. Μιὰ δεύτερη διευκρίνιση ἀφορᾶ τὶς ἔννοιες *παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ* καὶ *διατήρηση*. Σὰν παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ θεωροῦνται οἰκισμοὶ μὲ ἱστορικό, κοινωνικοπολιτιστικὸ καὶ ἀρχιτεκτονικὸ ἐνδιαφέρον (δείγματα καὶ μνημεῖα ἑλληνικῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς) ἢ γενικὰ προβιομηχανικοὶ οἰκισμοί, στοὺς ὁποίους ἡ ἀντίληψη τοῦ χώρου ἐκφράζεται (κατὰ μιὰν ἄποψη εὐρύτερα ἢ στενώτερα ἀποδεκτὴ) μὲ μιὰν ἀνθρώπινη πρακτικὴ αἴσθηση στὴ φυσικὴ δομή, τὴν κλίμακα καὶ τὸ «χρῶμα» τους (1). Διατήρηση, κατὰ τὴ γνώμη μας, σημαίνει ὄχι μόνο μουσειακὴ προστασία καὶ ἀνακαίνιση, ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυση τῶν δυναμικῶν ἐκείνων στοιχείων ἢ παραγόντων ἀλλαγῆς ποὺ συντελοῦν καὶ βοηθοῦν στὴν ἐπιβίωση καὶ ἐξέλιξη τῶν οἰκισμῶν.

β) Ἡ ὕπαρξη κάποιου *περιφερειακοῦ προβλήματος*, μὲ τὴν ἔννοια τῶν ὑφισταμένων μεταξὺ διαφόρων περιοχῶν μιᾶς χώρας ἀνισοτήτων στὸ ἐπίπεδο εὐημερίας, εἶναι χαρακτηριστικὸ πολλῶν χωρῶν. Τέτοιες διαφορὲς καὶ ἀνισότητες μεταξὺ περιοχῶν ἢ περιφερειῶν μιᾶς χώρας διακρίνονται ἀπὸ μεγέθη ὅπως τὸ κατὰ κεφαλὴ εἰσόδημα, ὁ ρυθμὸς αὔξησής του, τὰ ποσοστὰ ἀπασχόλησης, τὸ ποσοστὸ τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ, οἱ πληθυσμιακὲς μετακινήσεις καὶ τὰ ἐπίπεδα τεχνικῆς καὶ κοινωνικῆς ὑποδομῆς. Ἔτσι δημιουργοῦνται τὰ λεγόμενα περιφερειακὰ προβλήματα ποὺ ἀσφαλῶς ποικίλλουν ἀπὸ περιφέρεια σὲ περιφέρεια καὶ ἀπὸ χώρα σὲ χώρα ἀνάλογα μὲ τὴν ὕπαρξη, ἔνταση καὶ βαρύτητα τῶν παραγόντων ποὺ τὰ δημιουργοῦν.

Τὰ προβλήματα τῆς σύγχρονης περιφερειακῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς οὐσιαστικὰ ἀνήκουν στὸν χῶρο τῶν πολιτικῶν προβλημάτων. Καὶ τοῦτο γιατί, προκειμένου νὰ ἀποφευχθοῦν ἡ πολιτικὴ ἔνταση (ἀποτέλεσμα ἀνισοτήτων καὶ διαφορῶν) καὶ ὁ οἰκονομικὸς δυαδισμός, ἐπιχειρεῖται ἡ κρατικὴ παρέμβαση μὲ τὴ μορφὴ προγραμμάτων καὶ εἰδικῶν μέτρων πολιτικῆς. Ἐπιδίωξη εἶναι ἡ παροχὴ αὐξημένων οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν εὐκαιριῶν στοὺς πληθυσμοὺς «προβληματικῶν» περιοχῶν ἢ καθυστερημένων περιφερειῶν. Ὁ βαθμὸς κρατικῆς παρέμβασης καὶ ἡ ἀποτελεσματικότητά της θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τοὺς γενικοὺς στόχους ποὺ θέτει ἡ Διοίκηση, τὸ βάρος ποὺ ἀποδίδει στὸν καθένα, τὴν ὀρθὴ ἐξακρίβωση τῶν προβλημάτων ποὺ ἐπιδιώκει νὰ ἐπιλύσει, τὰ μέσα (θεσμικά, ὀργανωτικά, οἰκονομικὰ) ποὺ διαθέτει γιὰ νὰ ἐφαρμόσει καὶ συντονίσει στὸν χῶρο τομεακὰ σχέδια καὶ προγράμματα. Ἡ κριτικὴ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα ἐνάντια στὴν παρέμβαση συνοψίζονται σὲ δυὸ ἀπόψεις: ἡ πρώτη τὴν ἀπορρίπτει ὑποστηρίζοντας πὼς δὲν εἶναι ἀπαραίτητη, ἀφοῦ οἱ δυνάμεις τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς εἶναι σὲ θέση νὰ ἀποκαθιστοῦν τὴν ἰσορροπία· ἡ δεύτερη κρίνει τὴν παρέμβαση ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν σχέσεων μεταξὺ τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, περιφερειακῆς διοίκησης καὶ κεντρικῆς διοίκησης.

Τὸ περιφερειακὸ πρόβλημα εἰδικὰ σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τοὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς ὑπάρχει ἐφόσον δεχτοῦμε πὼς οἱ οἰκισμοὶ αὐτοὶ ἀποτελοῦν καὶ συνθέτουν πλέγματα (clusters), περιοχὲς ὁμοειδῶν ἢ συγγενῶν φυσικῶν-μορφολογικῶν, κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτιστικῶν χαρακτηριστικῶν δεδομένων καὶ συνθηκῶν, ἢ περιοχὲς ποὺ καθορίζονται ἀπὸ ἔντονες λειτουργικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν οἰκισμῶν ποὺ περιλαμβάνουν. Μὲ βάση μιὰ τέτοια σειρὰ δεδομένων καὶ συνθηκῶν καθορίζονται τὰ ὅρια περιφερειῶν, ὑποπεριφερειῶν ἢ ἑνοτήτων, ὁ χαρακτήρας τους, τὰ εἰδικὰ προβλήματά τους καὶ οἱ τρόποι ἀντιμετώπισής τους. Συνήθως, ἡ ἔννοια περιφέρεια ἢ regionalism ἀναφέρεται περισσότερο στὴ διαπίστωση τέτοιων συνθηκῶν καὶ στὶς διαρθρωτικὲς μεταξύ τους σχέσεις καὶ λιγότερο σ' αὐτὸ ποὺ ἀποκαλεῖται περιφερειακὴ συνείδηση: στὸ ὅτι δηλαδὴ τέτοιες συνθῆκες γίνονται ἐνσυνείδητα ἀντιληπτὲς καὶ ἀποδεκτὲς ἀπὸ τὸν πληθυσμό, μὲ βάση γνωστὲς διαδικασίες ἀντίληψης καὶ μὲ τὴ συμβολὴ λιγότερο ἢ περισσότερο ἀποδοτικῶν ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν μέσων ἐπικοινωνίας (δίκτυα καὶ μέσα ἐπικοινωνίας καὶ πληροφόρησης), ἢ στὸ ὅτι ὁ πληθυσμὸς ταυτίζεται καὶ ἐντάσσεται σ' ἕνα εὐρύτερο ἀπὸ τὴν κοινότητά του (χωριὸ) πλαίσιο ποὺ παρουσιάζει στὸ σύνολο του ὁρισμένα συμπτώματα (ὅμοια σχήματα συμπεριφορᾶς, γλωσσικῆς ἔκφρασης, συνηθειῶν ζωῆς, ἐθίμων, ἰδεῶν). Ὁ ὅρος περιφερειακὴ συνείδηση, ὅπως χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν περιφερειακὸ γεωγράφο, ἐκφράζει ἐπίσης μιὰν ἄποψη τῆς ἀντίληψης τοῦ περιβάλλοντος σὲ διάφορα ἐπίπεδα· ἀπὸ τῆς μικρῆς γειτονιᾶς μέχρι ὁλόκληρης τῆς χώρας. Ἔτσι τὸ ἄτομο μπορεῖ νὰ αἰσθάνεται πὼς ἀνήκει στὴ Μάνη ἢ στὴ Λακωνία ἢ στὴν Πελοπόννησο. Ἐκεῖνο ποὺ ἀξίζει νὰ τονιστεῖ ἐδῶ εἶναι πὼς ἡ ἀνάλυση-μελέτη τῶν διαρθρωτικῶν καὶ λειτουργικῶν σχέσεων καὶ ἀλληλεπιδράσεων (ἐμπόριο,ὑπηρεσίες, δίκτυα, ἀποστάσεις κλπ) δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσει ἀπόλυτα τὴν ταύτιση τοῦ κατοίκου μὲ τὴν κοινότητα. Ἀντίθετα, ὑποστηρίζεται (2) ὅτι μὴ λειτουργικὲς σχέσεις (συγγένειες, πνευματικὲς ἀξίες, σχέσεις ἐργασίας, συμμετοχὴ σὲ κοινοτικὲς ἢ τοπικὲς δραστηριότητες) συμβάλλουν περισσότερο στὸ νὰ ταυτιστεῖ τὸ ἄτομο μὲ τὸν χῶρο τῆς κοινότητάς του.

Ἔτσι στὸ ἐρώτημα κατὰ πόσο ὑπάρχει, πῶς καὶ σὲ ποιοὺς βαθμοὺς διαφοροποιεῖται ἡ περιφερειακὴ συνείδηση σὲ περιοχὲς ὅπως τὸ Πήλιο, ἡ Μάνη, τὰ Ζαγοροχώρια, τὰ Δωδεκάνησα, ἡ Κρήτη κλπ δὲν εἶναι εὔκολη ἡ ἀπάντηση χωρὶς τὴ διερεύνηση τῶν παραγόντων ποὺ συντελοῦν στὴν ταύτιση-ἕνταξη. Καὶ τοῦτο γιατὶ εἴτε δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν, ἀπὸ ὅ,τι γνωρίζουμε, εἰδικὲς ἔρευνες κοινωνιολογικῆς φύσης στὸν τομέα αὐτὸ (ἐκτὸς ἀπὸ μεμονωμένες πρόσφατες ἢ παλαιότερες περιπτώσεις ἀνάλυσης σὲ ἐπίπεδο οἰκισμοῦ), (3),

The preservation of traditional settlements within the regional planning context

by P. Komilis, architect and town planner

This article attempts to examine the problems of the country's traditional settlements from a regional planning point of view. The term traditional applies to all settlements of the pre-industrial era; predominantly agricultural settlements of historic, architectural and cultural interest. Traditional settlements in Greece have been experiencing, to greater or lesser extent, changes of their social and physical structure as a result of either neglect and abandonment (rural-urban migration) or various types of pressure for development. The regional problems in the case of traditional settlements arise when the settlements are considered not as individual cases but as forming clusters, areas of similar homogeneous natural, morphological, socio-economic and cultural characteristics. Thus, one of the first problems concerns the delineation of regional boundaries; usually defined on the basis of characteristics as the above, as well as on the basis of functional relationships among settlements. However, it should be noted additionally that the notion of region or regionalism applies also to what is often

εἴτε γιατὶ στὶς μελέτες «ἀναπτύξεως» ποὺ γίνονται ἐδῶ καὶ χρόνια, πέρα ἀπὸ μιὰ λεπτομερὴ ἀνάλυση καὶ καταγραφὴ στοιχείων (σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἄχρηστων) καὶ λειτουργικῶν σχέσεων, δὲν φαίνεται ὅτι τέτοια προβλήματα ἀπασχολοῦν τοὺς μελετητές. Στὸ πλαίσιο τέτοιων ἐρευνῶν θὰ ἦταν ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον νὰ ἐξεταστοῦν παλαιότερα φαινόμενα γιὰ νὰ διαπιστωθοῦν οἱ μηχανισμοὶ τῆς κοινωνικῆς δομῆς ποὺ λειτούργησαν τότε.

2. Προβλήματα ἐξέλιξης τῆς κοινωνικοοικονομικῆς καὶ φυσικῆς δομῆς τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν

α) Ἡ μέχρι σήμερα ἐξέλιξη

Οἱ παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ σὰν τμῆμα τῆς ὅλης φυσικῆς δομῆς τῆς ὑπαίθρου, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ἀγροτικοὶ οἰκισμοί, ὑφίστανται σὲ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ ἀλλαγὲς στὴ φυσικὴ δομή τους ποὺ ὀφείλονται εἴτε στὴν ἐγκατάλειψή τους ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ εἴτε σὲ διάφορες πιέσεις ἀνάπτυξης (4).

Ἡ ἐξέταση τῆς μορφολογικῆς (5) ἐξέλιξης ἢ εἰδικότερα τῆς ἐξέλιξης τῆς φυσικῆς δομῆς τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν καὶ ὁ συσχετισμὸς της μὲ παράλληλες ἐξελίξεις τῆς κοινωνικῆς δομῆς καὶ οἰκονομίας θὰ ἦταν χρήσιμο (καὶ ταυτόχρονα μεγάλο καὶ δύσκολο) ἔργο, γιατὶ θὰ ἔδειχνε πῶς συνδυάζεται διαχρονικὰ ἡ οἰκοδομική, οἰκιστικὴ ἀνάπτυξη ἤ, γενικά, ἡ ἀνάπτυξη στὸν χῶρο μὲ τὴν κοινωνική, πολιτιστικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, καὶ μὲ τί τρόπο συντελεῖται μιὰ τέτοια ἐξέλιξη. Ἐπιπλέον, θὰ βοηθοῦσε καὶ σὲ μιὰ κατάταξη-τυπολογία τῶν οἰκισμῶν αὐτῶν καὶ θὰ διευκόλυνε νὰ διαγράψουμε τὶς δυνατότητές τους. Ἐδῶ περιοριζόμαστε σὲ παρατηρήσεις χαρακτηριστικὲς ἀπὸ γενικότερη ἄποψη καὶ ὄχι ἀπὸ αὐτὴ τῆς πολεοδομικῆς συγκρότησης ἢ τῆς μικροκλίμακας τοῦ οἰκισμοῦ. Ἀρχίζουμε μὲ τὸ σημαντικὸ φαινόμενο τοῦ ἐποικισμοῦ τοῦ ὀρεινοῦ χώρου καὶ μέρους τοῦ νησιώτικου, ποὺ ὅπως περιγράφει ὁ Μοσκὼφ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν «16ο αἰώνα σταδιακὰ ὡς καὶ μετὰ τὸ 21» (6).

Ἡ πληθυσμιακὴ αὐτὴ μετακίνηση ὀφείλεται σὲ λόγους ἀσφάλειας ἀπὸ ἐπιδρομὲς ἀλλὰ καὶ ἀποφυγῆς «τῆς οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης σὲ κάθε καινούριο κύμα φεουδαλοποίησης τοῦ εὐφορώτερου κάμπου» ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς κατακτητές. Οἱ νέοι οἰκιστικοὶ χῶροι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀσφάλεια προσφέρουν βέβαια σχετικὰ λιγότερο εὔφορη καλλιεργήσιμη γῆ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκύψουν ἀλλαγὲς στὶς συνήθεις καλλιέργειες τοῦ κάμπου. Τὸ ἀμπέλι, ἡ ἐλιά, ἡ μουριὰ θὰ ἀποκτήσουν κυρίαρχη θέση καὶ μαζὶ μὲ τὴν κτηνοτροφία θὰ συμβάλουν στὴν ἀνάπτυξη ἰδιαίτερα τῆς βιοτεχνίας (νηματουργία μαλλιοῦ καὶ βαμβακιοῦ, μεταξουργία, βαφικὴ κλπ). Τὰ νησιά, ἰδιαίτερα τὰ πιὸ ἄγονα, ἀρχίζουν νὰ ἀναπτύσσουν ἀξιόλογο ἐμπορικὸ στόλο καὶ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο μὲ τὴ βοήθεια διάφορων προνομίων ἢ εἰδικῆς προστασίας ποὺ τοὺς παρέχονται κατὰ καιρούς. Ἔτσι ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότητα συγκεντρώνεται βασικὰ σὲ τρεῖς χώρους (κατηγορίες): στὰ βιοτεχνικὰ κέντρα τοῦ ὀρεινοῦ καὶ ἡμιορεινοῦ χώρου (οἰκισμοὶ Πηλίου, Κάτω Ὀλύμπου, Ἠπείρου, Ἀρκαδίας), στὰ ναυτικὰ νησιὰ (Ὕδρα, Σπέτσες, Πόρος, Σύρος, Κάσσος, Σύμη, Ἄνδρος, Θήρα, Μῆλος κλπ) καὶ στὰ χωριὰ πεδινῶν σταφιδοπαραγωγικῶν περιοχῶν (ἰδιαίτερα Κορινθίας, Ἀχαΐας, Ἠλείας). Στὴν πρώτη κατηγορία, στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα «πραγματοποιεῖται ποσοστὸ 2/3 τῆς παραγωγῆς καί... ἔχει συγκεντρωθεῖ ὁ περισσότερος ἀπὸ τὸν μισὸ πληθυσμὸ τῆς χώρας» (7). Ἐδῶ βέβαια πρέπει νὰ τονιστεῖ ὁ ρόλος τῆς βιοτεχνίας, γιατὶ μόνο μὲ αὐτὴ γίνεται δυνατὸ νὰ ἐπιβιώσουν καὶ νὰ ἀναπτυχθοῦν οἱ ὀρεινοὶ οἰκισμοί· τοῦτο ἐξάλλου διαπιστώνεται ἀργότερα καὶ μὲ τὴν ἀδυναμία τους νὰ κρατηθοῦν στὰ ἴδια πληθυσμιακὰ ἐπίπεδα ὅταν, μὲ τὴν παρακμὴ τῆς βιοτεχνίας ποὺ ἔφερε ἡ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη, ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ στηριχθοῦν μόνο στὴ γεωργικὴ παραγωγή.

Ἔτσι λοιπὸν βλέπουμε πὼς οἱ ἀμυντικὲς ἀνάγκες, οἱ περιορισμένοι φυσικοὶ πόροι, οἱ νέες κοινωνικοπολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς σχέσεις καὶ συνθῆκες, τὸ ἐμπόριο καὶ οἱ ἐξωτερικὲς σχέσεις γίνονται παράγοντες διαμόρφωσης μιᾶς νέας φυσικῆς δομῆς στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Ἕνα *γενικὸ χαρακτηριστικὸ* τῶν οἰκισμῶν συνδέεται μὲ τὸν τρόπο ὀργανικῆς χρήσης τοῦ χώρου μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τοὺς οἰκισμούς. Ἀσφαλῶς οἱ περιορισμένοι φυσικοὶ πόροι θὰ ὁδηγήσουν τὸν πληθυσμὸ σὲ λύσεις ποὺ δείχνουν ὑψηλὸ βαθμὸ αὐτογνωσίας καὶ κυρίως ἱκανότητα παρατήρησης, μέτρησης τῶν συνθηκῶν καὶ παραγόντων ποὺ ἐπηρεάζουν τὸ παραγωγικὸ καὶ προστατευτικὸ περιβάλλον του. Τοῦτο διακρίνεται ὄχι μόνο στὸν τρόπο συγκρότησης καὶ διάταξης τοῦ οἰκισμοῦ σὲ σχέση μὲ τὴν τοπογραφία καὶ τὸν περιβάλλοντα χῶρο, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλο τὸν οἰκοδομημένο ἱστὸ (built fabric), ὅπως στὸ χωράφι ποὺ εἶναι τόπος ἐργασίας-παραγωγῆς καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ μάντρες, πεζοῦλες, ἀγροτικὰ κτίσματα, μονοπάτια, περιστεριῶνες, ἀνεμόμυλους κλ. Ἡ ἀνοιχτὴ μορφὴ τῶν οἰκισμῶν, τῶν ὀρεινῶν καὶ νησιώτικων εἰδικὰ (ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνων τοῦ Κάμπου τῆς Χίου), εἶναι τὸ δεύτερο γενικὸ χαρακτηριστικό. Στὸν κυκλαδίτικο καὶ δωδεκανησιώτικο χῶρο τὸ παλαιὸ παραδοσιακὸ χωριό, κτισμένο στὸν λόφο ἢ τὴν πλαγιὰ του, συνδυάζεται μὲ τὸ φυσικὸ λιμάνι, θέση ἑνὸς δεύτερου οἰκισμοῦ. Στὰ μεγαλύτερα νησιὰ χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ ὀχυρώσεις καὶ τὰ φρούρια ποὺ κυριαρχοῦν στὴ σιλουέτα τοῦ οἰκισμοῦ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς γενικοὺς παράγοντες ποὺ συνέβαλαν στὴ διαμόρφωση τοῦ χώρου ἀξιοσημείωτες εἶναι τέλος καὶ οἱ διαφοροποιήσεις στοὺς χώρους αὐτοὺς ποὺ ὀφείλονται στὶς ἰδιαίτερες συνθῆκες ποὺ δημιουργήθηκαν κατὰ τὴν περίοδο αὐτή. Παράδειγμα πρῶτο ἡ Σύρος, ποὺ γνωρίζει μιὰ σπάνια ἀνάπτυξη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα. Μέχρι τὰ μέσα τοῦ αἰώνα τὸ νησὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ σημαντικότερο σὲ ἐμπορικὴ κίνηση ἑλληνικὸ λιμάνι καὶ σπουδαῖο βιοτεχνικό, ναυπηγικὸ καὶ βιομηχανικὸ κέντρο. Σ' αὐτὸ συμβάλλουν ἡ μετανάστευση προσφύγων ἀπὸ τὴ Χίο στὴν Ἑρμούπολη (1822), ἡ προστασία ποὺ παρέχεται ἀπὸ τοὺς Γάλλους καὶ ἡ γεωγραφικὴ θέση τοῦ νησιοῦ, στὸ κέντρο ἑνὸς νησιώτικου χώρου ποὺ ἀκμάζει κατὰ τὴν ἐπανάσταση καὶ μετεπαναστατικά.

Δεύτερο παράδειγμα ἡ Σύμη. Ἡ περίοδος μετὰ τὴν ἐπανάσταση (1828-1912) ἦταν περίοδος ἀκμῆς γιὰ τὰ Δωδεκάνησα καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴ Σύμη, ποὺ ἀποτελεῖ σπουδαῖο ὄχι μόνο σπογγαλιευτικὸ ἀλλὰ καὶ πολιτιστικὸ κέντρο στὰ Δωδεκάνησα. Στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα ὁ πληθυσμὸς τοῦ μικροῦ νησιοῦ σχεδὸν τριπλασιάζεται (ἀπὸ 8.000 τὸ 1850 σὲ 22.450 τὸ 1912). Ἡ μεγάλη ζήτηση σπόγγων στὴν εὐρωπαϊκὴ ἀγορὰ κατὰ τὴν περίοδο τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης, ἡ διεύρυνση τῶν πεδίων ἁλιείας στὴ Μεσόγειο, τὸ ἔντονο διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο ποὺ διεξάγουν τὰ νησιὰ μὲ τὰ λιμάνια τῆς μικρα-

called regional consciousness: i.e. the population of the area under study becomes aware of the area's common conditions, identifies with them, and becomes integrated within a wider environmental setting.

The existing pattern of traditional settlements in Greece is the result of a long evolutionary process which began in the 16th century and lasted till long after the War of Independence (1821). The significant population movements taking place during that period show a shift from the valleys to mountainous and semi-mountainous locations as well as to some islands. Such a movement is attributed to: a) the need for protection from military operations and attacks and b) the desire to avoid the burdens and oppressing exploitation from the Ottoman landowners in a feudalistic system. The new locations of the settlements however bring about a reorientation of the economy through the cultivation of new crops, the development of small scale industries and commerce on the mainland as well as the development of maritime commerce, carrying trade, shipbuilding and sponge industries on the islands.

The evolution of traditional settlements is interrelated to the whole range of problems which concern the socioeconomic and spatial evolution of urban and rural areas. The role of the settlements could be determined on the basis of the functions and uses one would attribute to the rural environment: e.g. sites of agricultural produce, locations of new small scale industries and decentralised industries based on raw materials, areas of recreation tourism and vacation housing, places of residence for the rural populace and for an increasing number of non-working (retired) population as well, zones of ecological and landscape protection. The aim in redefining uses and functions as the above is to bridge the widening gap that separates the urban and rural populations in terms of their sociocultural and economic standards of living.

Inherent in this redefinition are two basic needs: a) the improvement of productivity and agricultural production in areas of relatively low land capability; the policy measures necessary in this case involve regulations of prices, subsidies, means and ways of organising production and dis-

σιατικῆς ἀκτῆς, τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς συντελοῦν στὴ μεγάλη δημογραφικὴ αὔξηση καὶ οἰκονομικὴ ἄνθηση (8). Δυστυχῶς ὅμως μιὰ τέτοια ἄνθηση σταματᾶ ἀπότομα μὲ τὸν α' παγκόσμιο πόλεμο καὶ τὴν ἰταλικὴ κατοχὴ τοῦ νησιοῦ· σὲ πέντε χρόνια (1912-1917) ὁ πληθυσμὸς τῆς Σύμης φθάνει τοὺς 7.300. Τρίτο παράδειγμα τὰ Ἀμπελάκια, ποὺ μὲ μιὰ ἰδιότυπη συνεταιριστικὴ ὀργάνωση, ἡ ὁποία καλύπτει καὶ τὰ γύρω χωριά, γνωρίζουν (1788-1811) σπουδαία ἐμπορικὴ καὶ βιοτεχνικὴ ἀνάπτυξη ποὺ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ οἰκιστικὴ - ὅπως δείχνουν τὰ μεγάλα καὶ πλούσια σὲ διακόσμηση ἀρχοντικὰ τῆς λεγόμενης μακεδονικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

β) Ἡ μελλοντικὴ ἐξέλιξη

Τὰ προβλήματα μελλοντικῆς ἐξέλιξης τῆς φυσικῆς δομῆς τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν συναρτῶνται γενικότερα ὄχι μόνο μὲ αὐτὰ τοῦ ἐξωαστικοῦ χώρου, τῆς ὑπαίθρου, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ σύνολο τῶν προβλημάτων κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἐξέλιξης τοῦ ἀστικοῦ καὶ ἀγροτικοῦ χώρου. Εἰδικότερα, ὁ μελλοντικὸς ρόλος τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν θὰ προσδιοριζόταν μέσω μιᾶς προοπτικῆς ἐξελίξεων, ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ καθορίσουμε, σχετικὰ μὲ τὶς μελλοντικὲς λειτουργίες-χρήσεις στὸν ἐξωαστικὸ χῶρο. Τί θὰ ἐξυπηρετεῖ καὶ τί θὰ προσφέρει ἕνας τέτοιος χῶρος; Οἱ F. Gerl καὶ H. Kotter τοῦ ἀποδίδουν (9) τὶς ἀκόλουθες λειτουργίες:

α) περιοχὴ-θέσεις παραγωγῆς ἀγαθῶν διατροφῆς, ὅπως γεωργικῶν προϊόντων, ἐκτὸς ἐκείνων ποὺ θὰ ἐξακολουθοῦν νὰ παράγονται καὶ στὶς ἀστικοβιομηχανικὲς συγκεντρώσεις (π.χ. κηπευτικά),

β) περιοχὴ-θέσεις ἐγκατάστασης γεωργικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἀποκεντρωμένων βιομηχανικῶν καὶ βιοτεχνικῶν μονάδων, εἰδικὰ ἐκείνων ποὺ βασίζονται σὲ ὁρισμένες τοπικὲς πρῶτες ὕλες,

γ) περιοχὴ-θέσεις κατοικίας καὶ ὑπηρεσιῶν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀλλὰ καὶ ἑνὸς διαρκῶς αὐξανόμενου τμήματος τοῦ μὴ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ (ὑποτίθεται μὴ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλὰ καὶ πληθυσμοῦ ποὺ θὰ ἑλκύεται καὶ θὰ προτιμᾶ νὰ ζεῖ σὲ τέτοιο περιβάλλον),

δ) περιοχὴ-θέσεις ἀναψυχῆς-τουρισμοῦ γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῶν ἀστικοβιομηχανικῶν κέντρων καὶ τοὺς ξένους ἐπισκέπτες,

ε) περιοχὴ-θέσεις προστασίας εἰδικῶν τμημάτων τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀνθρωπογενοῦς περιβάλλοντος (δάση, πολιτιστικοὶ πόροι, οἰκολογικοὶ σχηματισμοί).

Μὲ τί ὅμως προβλήματα σχετίζονται λειτουργίες-χρήσεις σὰν τὶς παραπάνω; Σὲ μιὰ πρώτη κατηγορία θὰ βάζαμε τὰ *προβλήματα γεωργικῆς ἢ πρωτογενοῦς παραγωγῆς-ἀπασχόλησης*. Ὅταν ἀναφερόμαστε τόσο στὶς σημερινὲς ἀστικοβιομηχανικὲς κοινωνίες ὅσο καὶ στὶς μελλοντικές, ὑποθέτουμε πὼς ἡ κοινωνικὴ ἰσότητα καὶ ἀσφάλεια ἀποτελοῦν βασικὲς ἀξίες· καὶ ὅτι ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἀπαιτεῖ δικαιωματικὰ ὄχι μόνο εἰσοδηματικὴ ἰσότητα ἀλλὰ καὶ ἐξάλειψη τῶν κοινωνικοπολιτιστικῶν ἀνισοτήτων μεταξὺ πόλης καὶ ὑπαίθρου. Τὸ σημερινὸ φαινόμενο τῆς ὁριακῆς ὕπαρξης γιὰ τοὺς ἀγροτικοὺς πληθυσμούς, καὶ εἰδικότερα γιὰ τοὺς πληθυσμοὺς τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν, σημαίνει ὅτι λόγω περιορισμένων δυνατοτήτων βελτίωσης τῆς παραγωγικότητας καὶ αὔξησης τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς τὸ εἰσόδημα ποὺ μποροῦν νὰ ἐξασφαλίσουν παραμένει κάτω ἀπὸ ὁρισμένα, κοινωνικὰ ἀποδεκτά, ὅρια (10). Πῶς θὰ ἐπιδιώξουμε τώρα νὰ ἐξασφαλιστεῖ κάποια σχετικὴ εἰσοδηματικὴ ἰσότητα; Μέσο μιᾶς πολιτικῆς τιμῶν καὶ συνεχῶν ὑψηλῶν ἐπιδοτήσεων τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων; Ἢ μέσο μιᾶς συνεχοῦς ἀναπροσαρμογῆς, ποὺ ὁδηγεῖ σὲ αὐξημένη ἀποδοτικότητα καὶ ἐντατικὴ ἐκμετάλλευση τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς (γῆ, κεφάλαιο, ἐργασία); Ἢ μέσο ἑνὸς συνδυασμοῦ τους; Ἢ μέσο μιᾶς γενικότερης μεταρρυθμιστικῆς γεωργικῆς πολιτικῆς ποὺ θὰ καλύπτει τὰ συστήματα τόσο τῆς ἰδιοκτησίας ὅσο καὶ τῆς ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς καὶ διάθεσης τῶν προϊόντων (συνεταιριστικῆς ἢ μὴ μορφῆς); Πέρα ἀπὸ τὴν ἐπισήμανση γενικῶν προβλημάτων-ἐρωτημάτων, ἐκεῖνο ποὺ νομίζουμε ὅτι πρέπει νὰ τονιστεῖ εἶναι πὼς οἱ παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ συνιστοῦν περιοχὲς ὅπου ἀπαιτεῖται ἡ ἐφαρμογὴ εἰδικῆς γεωργικῆς πολιτικῆς, εἰδικῆς ἐνεργοῦ κρατικῆς παρέμβασης γιὰ τοὺς ἀκόλουθους λόγους: α) οἱ μεγάλης ἀλλὰ καὶ μικρότερης κλίμακας ἐπενδύσεις στὴ γεωργία κατὰ κανόνα κατευθύνονται σὲ ἔργα καὶ περιοχὲς ποὺ ὑπόσχονται τὴ μεγαλύτερη, βραχυχρόνια, οἰκονομικὴ ἀπόδοση μέσα στὰ σημερινὰ πλαίσια δομῆς τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ζήτησης, δίνοντας ἔμφαση σὲ τεχνικὲς ποὺ εὐνοοῦν τὴν ἔνταση κεφαλαίου καὶ ὄχι ἐργασίας (capital versus labor intensive techniques), (11), β) ἡ νέα καὶ βελτιωμένη τεχνολογία καὶ τὰ μέτρα πιστωτικῆς πολιτικῆς εὐνοοῦν ὁρισμένα ἄτομα καὶ ὁρισμένες περιοχὲς ἢ ζῶνες ἀπὸ τὶς πιὸ ἀναπτυγμένες δυναμικὲς ἢ μὲ μεγάλες δυνατότητες ἀπὸ ἄποψη ἀποδοτικότητας, γ) οἱ παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ παρουσιάζουν εἰδικὲς συνθῆκες ποὺ ἀναφέρονται στὸ μέγεθος κλήρου καὶ ἰδιοκτησίας, στὰ εἴδη καλλιεργειῶν καὶ τὶς δυνατότητες μηχανοποίησης, στὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ καὶ τὶς δυνατότητες ἀπασχόλησης. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς ἐντάσσονται σὲ περιοχὲς ποὺ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστοῦν «προβληματικὲς» λόγω περιορισμένων συγκριτικὰ πλουτοπαραγωγικῶν πόρων (στὴ γεωργία κυρίως), χαμηλῆς πληθυσμιακῆς πυκνότητας καὶ συνεχιζόμενης μείωσης πληθυσμοῦ.

Σὲ μιὰ δεύτερη κατηγορία ἀνήκουν τὰ *προβλήματα ἐξωγεωργικῆς παραγωγῆς-ἀπασχόλησης*. Ἂν δεχτοῦμε τὴν παραπέρα μείωση ἐργατικοῦ δυναμικοῦ στὴ γεωργία, τότε τοῦτο σημαίνει πὼς πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ δημιουργηθοῦν πρόσθετες εὐκαιρίες μὴ γεωργικῆς ἀπασχόλησης στὶς ἀγροτικὲς περιοχές· μὲ τὴ βασικὴ προϋπόθεση βέβαια ὅτι ἐπιδιώκουμε νὰ διατηρήσουμε τουλάχιστον κάποια ἀνεκτὰ κοινωνικὰ-πολιτιστικὰ ἐπίπεδα διαβίωσης στοὺς χώρους αὐτοὺς ἢ ὅτι θέλουμε νὰ μειώσουμε τοὺς ρυθμοὺς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς μετανάστευσης. Ἀπὸ τὴν ἄποψη προτεραιοτήτων οἱ περιοχὲς τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν ἔρχονται στὴν πρώτη γραμμή. Ἐδῶ δυστυχῶς ἔχουμε τέτοια δημογραφικὴ ὑποβάθμιση, ὥστε σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις νὰ μὴν ὑπάρχει δημογραφικὴ βάση ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ στηρίξει στοιχειώδεις ὑπηρεσίες καὶ δίκτυα τεχνικῆς καὶ κοινωνικῆς ὑποδομῆς. Χαρακτηριστικά, σὲ περιοχὲς ὅπως ἡ Μάνη, τὸ μέσο πληθυσμιακὸ μέγεθος ἀνὰ οἰκισμὸ εἶναι 75 ἄτομα (12). Σὲ τέτοιες περιπτώσεις δὲν φαίνεται δυνατὴ ἡ πλήρης κάλυψη τῶν ἀναγκῶν ἀλλὰ μόνο μιὰ ἐπιλεκτικὴ κατανομὴ ποὺ νὰ ἐξυπηρετεῖ κατὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο τὴν ἐνδοχώρα.

Δεύτερο ἐπακόλουθο τῆς μετανάστευσης εἶναι ἡ ἀλλαγὴ στὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ (ἰδιαίτερα αἰσθητὴ σὲ ὁρισμένους οἰκισμοὺς) μὲ τὴ μείωση τῶν ὁμάδων ἡλι-

tribution, agricultural technology and land reforms, b) the improvement of production and employment in the non-agricultural sectors of the economy which must overcome two serious problems: (1) the fact that non-agricultural employment opportunities (e.g. in the service sector) are difficult to provide due to the low population base of many traditional settlements, and (2) the continuous migration and depopulation of rural areas which has caused a decrease in the number of certain age groups (15-24), thus making extremely problematic the succession in some professions and trades, e.g. artisans of local arts and crafts.

The consideration of the critical planning issues and problems at all stages of the planning process is of prime importance. In the analysis and survey stage, the problems of the classification and evaluation of settlements pertain to identifying, on the basis of an appropriate areal unit of analysis, all variables instrumental to their modernisation process; the focus being on exploring the dynamics of changes and evolution. At the stage of the definition of goals in the various development plans and programmes, the need for promoting environmental awareness and public participation in conservation planning must be taken into consideration. The important questions here are whether and how the populace identifies with the values set by their immediate environment. Is there a wider conservation concensus than that of a group of experts?

Problems of conservation feasibility and evaluation of alternative action plans are both of a technical-methodological nature (e.g. economic cost-benefit analysis) as well as of a general philosophical nature (selected value systems, goals hierarchy, political and social expediencies).

Development strategies, concerning the evolution of traditional settlements, result from the identification of existing and potential development capacities; they result further, from an examination of theoretical models and concepts of development. The critical issue at this stage is how to integrate a particular conservation programme into the annual or five-year public investment programmes; how to put into use a multi-activity programme, how to administer and coordinate public expenditure of various sectors and agencies.

κίας 15-19 καὶ 20-24 ἐτῶν. Τοῦτο σημαίνει πὼς γιὰ ὁρισμένα ἐπαγγέλματα, ἰδιαίτερα τὰ παραδοσιακὰ (π.χ. τεχνίτες καὶ τεχνίτρες εἰδῶν λαϊκῆς τέχνης), ἡ ἀνανέωση εἶναι προβληματική, πράγμα ποὺ καθιστᾶ ἀκόμα δυσκολώτερη τὴν ἐνίσχυση τῆς βιοτεχνίας-οἰκοτεχνίας. Τὸ σχῆμα ποὺ ἀφορᾶ τοὺς τρόπους μελλοντικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐξωγεωργικῆς παραγωγῆς εἰδικὰ τῆς βιοτεχνίας, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ τῆς ὀργάνωσης τῶν κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν.

3. Θέματα-προβλήματα χωροταξικοῦ προγραμματισμοῦ

Στὸ τμῆμα τοῦτο συζητοῦνται θέματα καὶ προβλήματα τῆς διατήρησης ποὺ ἀντιμετωπίζονται στὶς διάφορες φάσεις τῆς διαδικασίας τοῦ πολεοδομικοῦ-χωροταξικοῦ προγραμματισμοῦ: στὴν ἀνάλυση καὶ ἐξακρίβωση προβλημάτων, στοὺς στόχους ποὺ ὁρίζονται, στὶς ἐναλλακτικὲς προτάσεις ποὺ διαγράφονται καὶ ἀξιολογοῦνται, στὰ προγράμματα καὶ μέτρα πολιτικῆς. Ἡ συζήτηση ποὺ ἀκολουθεῖ βασίζεται στὴν a priori παραδοχὴ τῆς ἀξίας τῆς προγραμματισμένης δράσης. Στηρίζεται δηλαδὴ στὴν ἰδέα πὼς ἡ ἐπιχείρηση «προγραμματισμὸς» μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει κάτι ποὺ ὁ μὴ προγραμματισμὸς δὲν μπορεῖ· καὶ τοῦτο εἰδικὰ γιὰ τοὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς ὅπου ξέρουμε πὼς ὅ,τι συνέβαλε στὴ δημιουργία καὶ ἐξέλιξη ἐκείνων τῶν στοιχείων ποὺ ἐκτιμοῦμε ἔγινε χωρὶς προγραμματισμό. Ἐπιπλέον, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς ἡ λήψη ἀπόφασης γιὰ προγραμματισμένη δράση (ἀπὸ διάφορους φορεῖς) ἀνακύπτει κι ἀπὸ προβληματικὲς καταστάσεις ἢ συνθῆκες ποὺ κρίνονται (ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ παίρνουν τὴν ἀπόφαση) ὅτι δὲν ἀνταποκρίνονται σὲ ἐπιθυμητὲς ἢ ἀναμενόμενες καταστάσεις καὶ παραστάσεις. Ἡ διαπίστωση προβληματικῶν καταστάσεων καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν τρόπο ἀντίληψης τοῦ παρατηρούμενου-ἀναλυόμενου φαινομένου καὶ ἐνέχει τὸ στοιχεῖο κάποιας ἐπιλογῆς σὲ σχέση μὲ ἄλλες πολλὲς προβληματικὲς καταστάσεις. Τὸ διάγραμμα ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς δικῆς μας ἀντίληψης σχετικὰ μὲ τὸ πῶς ἐντάσσονται καὶ ἀλληλοεξαρτῶνται τὰ θέματα μέσα σ' ἕνα γενικὸ πλαίσιο θεώρησης.

	Θέματα ἔρευνας καὶ προγραμματισμοῦ	Χωρικὴ διάσταση - Ἐπίπεδα χώρου Οἰκισμὸς - Περιοχὴ - Νομὸς - Ὑποπεριφέρεια Περιφέρεια - Χώρα Στοιχεῖα διαφοροποίησης
Α	Κατηγορίες οἰκισμῶν. Τυπολογία	• φυσικὲς-χωρικὲς διαφορὲς • οἰκονομικὲς διαφορὲς - παραγωγὴ • κοινωνικοψυχολογικὲς - πολιτιστικὲς διαφορὲς
Β	Δυνατότητες: λειτουργίες - δραστηριότητες	• τομεῖς ἐξειδίκευσης: κλάδος φυτικῆς, βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, ἐκτατικὴ κτηνοτροφία, ἀναψυχὴ-τουρισμὸς κἄ • κοινωνικὴ καὶ τεχνικὴ ὑποδομὴ
Γ	Ἀξιολόγηση. Κόστος - ὄφελος	• οἰκονομικὲς ἀπόψεις • κοινωνικὲς ἀπόψεις • ἀπόψεις περιβάλλοντος
Δ	Προοπτικὲς ἐξέλιξης - Στρατηγικὴ ἐπέμβασης	• ἐγκατάλειψη ὁλικὴ • ἐπιλεκτικὴ διατήρηση • ὁλικὴ διατήρηση
Ε	Πρόγραμμα - Μέτρα πολιτικῆς	• προγράμματα μακροπρόθεσμα, πενταετῆ, ἐτήσια • φορεῖς ὀργάνωσης

α) Θέματα ἀνάλυσης-ἔρευνας

Ἡ φάση τῆς ἀναλυτικῆς ἐρευνητικῆς ἐργασίας πρέπει νὰ ὁδηγεῖ, στὴν περίπτωση τῶν οἰκισμῶν, πρῶτα σὲ σωστὴ ταξινόμηση καὶ ἀξιολόγησή τους. Κι ἐδῶ δὲν ἐννοοῦμε βέβαια τὸ προϊὸν μόνο μιᾶς βαθμολόγησης ποὺ γίνεται μὲ μιὰ σειρὰ κριτηρίων - αἰσθητικῶν, ἱστορικοπολιτιστικῶν, γεωγραφικῆς θέσης, προσπελασιμότητας κἄ - βαθμολόγησης ποὺ καταλήγει συνήθως σὲ πίνακες-καταλόγους οἰκισμῶν ἢ μνημείων μὲ δεῖκτες βαθμοῦ ἐνδιαφέροντος, προτεραιότητας ἐπέμβασης-διάσωσης, βαθμοὺς προστασίας ἀπὸ «ἀκαλαίσθητες» προσθῆκες, χωρὶς νὰ αἰτιολογεῖται συχνὰ ποιὸν ἐνδιαφέρουν, γιὰ ποιὸν γίνεται ἡ ἐπέμβαση, ποιὸν προστατεύουν. Ὁ οἰκισμὸς δὲν εἶναι αὐτοτελές, ἀποκομμένο ἀπὸ τὸν γύρω χῶρο του σῶμα, οὔτε ἐνδιαφέρει μόνο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς φυσικῆς-ἀνθρωπογενοῦς δομῆς. Ἂν δεχτοῦμε τὴ διατήρηση ὄχι μόνο σὰν μιὰ διαδικασία μουσειακῆς προστασίας-συντήρησης καὶ ἀξιοποίησης κάποιου κτιριακοῦ δυναμικοῦ, ἀλλὰ καὶ σὰν μιὰ διαδικασία ποὺ διευκολύνει τὸν ἐκσυγχρονισμό, τὶς ἐξελίξεις καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀλλαγή, τότε ἡ ἀνάλυση πρέπει νὰ εἶναι συστηματική. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ οἱ θεωρητικὲς καὶ ἐμπειρικὲς μελέτες κοινωνικῆς ἀνάπτυξης καὶ ἐκσυγχρονισμοῦ ἔχουν σὰν χωρικὴ μονάδα ἀνάλυσης εἴτε μεγάλες περιοχὲς (μεγάλης κλίμακας κοινωνίες, ἀκόμη καὶ ἔθνη) ὅπου ἐφαρμόζονται κοινωνικὲς καὶ ψυχολογικὲς γενικεύσεις γιὰ νὰ προβλεφθοῦν οἱ ἐξελίξεις, εἴτε τὸ μέγεθος τῆς παραδοσιακῆς ἀγροτικῆς κοινότητας, ὅπως ἡ ἀνάλυση τοῦ C. Jacobsen (13) ποὺ περιγράφεται σὰν παράδειγμα παρακάτω. Πιὸ κοντὰ στὶς τεχνικὲς ἔρευνας ποὺ ἐφαρμόζει ἡ πολιτιστικὴ ἀνθρωπολογία, ὁ συγγραφέας χρησιμοποιεῖ σὰν μονάδα ἀνάλυσης τὸν παραδοσιακὸ οἰκισμὸ γιατὶ «ἀποτελεῖ κοινωνικὸ σύστημα ἀνοιχτὸ ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ ἀνεξάρτητο καὶ σὲ τέτοιο μέγεθος ὥστε νὰ εἶναι εὔκολο νὰ παρατηρηθοῦν ἀπὸ κοντὰ οἱ ἀλλαγὲς καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ συμπεριφορᾶς τοῦ πληθυσμοῦ, πράγμα ποὺ μπορεῖ νὰ βοηθήσει σὲ ἀξιόπιστες σχετικὰ προβλέψεις ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ οἰκισμοῦ» (14). Μὲ τὴ χρησιμοποίηση ἐρωτηματολογίων (τὰ ἐρωτήματα ἀφοροῦν βασικὰ ἐννέα μεταβλητοὺς παράγοντες) οἱ οἰκισμοὶ κατατάσσονται σύμφωνα μὲ τὸ ἐπίπεδο ποὺ ἔφτασαν ὡς πρὸς τέσσερεις διαστάσεις ἐκσυγχρονισμοῦ (modernity): α) τὴ διάσταση *παραγωγῆς* ποὺ ἀναφέρεται στὸ ἐπίπεδο ἀγροτικῆς τεχνολογίας (π.χ. μέγεθος ἀρδευόμενων ἐκτάσεων), β) τὴν *κοινωνικοψυχολογικὴ* διάσταση ποὺ ἀναφέρεται στὸ ἐπίπεδο κοινοτικῆς ὀργάνωσης (βαθμὸς ἐπικοινωνίας, σχήματα κατανάλωσης, χρησιμοποιούμενες τοπικὲς ὑπηρεσίες, βαθμὸς προσαρμογῆς-παρακολούθησης τοπικῶν τρόπων ζωῆς, γ) τὴ διάσταση *προσανατολισμοῦ στὸ περιβάλλον* (environment orientation) ποὺ ἀναφέρεται στὸ ἐπίπεδο συμμετοχῆς τῶν κατοίκων στὴν κοινωνικὴ τεχνολογία τοῦ εὐρύτερου κοινωνικοῦ περιβάλλοντος σὲ σχέση μὲ τρεῖς μεταβλητοὺς παράγοντες: τὸν βαθμὸ ἐξάρτησης ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, τὴν ἔκταση συμμετοχῆς τῶν ἀτόμων σὲ ἐθνικὲς ἢ ὑπερτοπικὲς ὀργανώσεις καὶ τὴν ἔκταση διαφοροποίησης τῆς δομῆς ἀπασχόλησης, δ) τὴ *χωρικὴ ἢ φυσικὴ* διάσταση ποὺ ἀναφέρεται στὴ διάταξη τῶν φυσικῶν καὶ ἀνθρωπογενῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τὶς λειτουργικὲς διαφοροποιήσεις χρήσεων γῆς (κατοικία, ἐμπόριο, παραγωγὴ κλπ). Τέτοιου εἴδους ἀναλύσεις, διευκολύνουν τὴ χάραξη ὀρθῆς πολιτικῆς, δείχνουν δηλαδὴ ποῦ ὑπάρχει τὸ δυναμικὸ νὰ γίνει τὶ καὶ μὲ ποιὰ προτεραιότητα, καθὼς καὶ τὴν πρόβλεψη τῶν συνεπειῶν ἀπὸ διάφορες ἐπεμβάσεις καὶ ἐνέργειες.

β) Θέματα στόχων, σκοπῶν καὶ συμμετοχῆς τοῦ πληθυσμοῦ

Τὸ πρῶτο σημεῖο ποὺ πρέπει νὰ τονιστεῖ ἐδῶ ἀφορᾶ τὴν ἀνάγκη ἡ διατήρηση τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν νὰ ἀποτελέσει θέμα ἐθνικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἐνταγμένο στοὺς στόχους κάθε ἐθνικοῦ καὶ περιφερειακοῦ προγράμματος ἀνάπτυξης. Τοῦτο σημαίνει πὼς συνειδητοποιεῖται εὐρύτερα ὅτι ἡ διατήρηση τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν θὰ ἔχει σὰν συνέπεια νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ὕπαρξη ἑνὸς τμήματος τῆς εἰκόνας ἐξέλιξης τοῦ πολιτιστικοῦ καὶ παραδοσιακοῦ περιβάλλοντος τῆς χώρας· ἐπίσης ὅτι ἡ διατήρηση θὰ ἀποτελέσει βασικὸ παράγοντα ἀνάσχεσης τῆς παραπέρα δημογραφικῆς ὑποβάθμισης ἀλλὰ καὶ παράγοντα ἀναζωογόνησης, ὅταν μάλιστα συνδυάζεται καὶ μὲ ἄλλες δραστηριότητες σὲ ὁρισμένες περιοχὲς τῆς χώρας. Τοῦτο, τέλος, σημαίνει πὼς γίνεται συνείδηση ὅτι μόνο μὲ τὴ διατήρηση μπορεῖ νὰ ἀποφευχθεῖ ὁ κίνδυνος νὰ μὴ διαφέρουν οἱ ἑλληνικὲς πόλεις ἢ τὰ χωριὰ μεταξύ τους παρὰ μόνο ἐπειδὴ ἔτυχε νὰ διαθέτουν κάποιο τοπογραφικὸ χαρακτηριστικὸ ἢ λόγω θέσης - κίνδυνος ἐφιαλτικὸς καὶ πραγματικὸς ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴ μεταμόρφωση καὶ ὁμοιομορφοποίηση ὅλων σχεδὸν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Αὐτὰ ὅμως προϋποθέτουν μιὰ συλλογική, καθολική, συντονισμένη προσπάθεια πολλῶν καὶ διαφόρων φορέων, κεντρικῶν, περιφερειακῶν, τοπικῶν, δημόσιων ἢ ἰδιωτικῶν· καὶ ὄχι βέβαια μόνο ἑνὸς ἢ μερικῶν κεντρικῶν συλλογικῶν ὀργάνων, ἑταιριῶν ἢ συλλόγων ἀντιπροσωπευτικῶν μιᾶς κάποιας κοινωνικῆς-

ἐπαγγελματικῆς τάξης, ντιλεταντικῆς ἢ μὴ μορφῆς. Μιὰ τέτοια προσπάθεια ἀποσκοπεῖ βασικὰ στὸ νὰ παρέχει τὰ μέσα καὶ νὰ διευκολύνει τὴν ὑπεύθυνη συμμετοχὴ τῶν κατοίκων στὰ κοινά. Γιατί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ πρέπει νὰ ἐκτιμήσουν καὶ νὰ ταυτιστοῦν μὲ τὶς ἀξίες τοῦ περιβάλλοντος μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦν. Τὸ πρόβλημα συμμετοχῆς σὲ σχέση μὲ τὴ διατήρηση τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν εἶναι ἀπὸ τὰ σημαντικότερα. Μπορεῖ βέβαια νὰ ἔχουν δίκιο ὅσοι ἰσχυρίζονται (15) ὅτι «τὸ πρόβλημα τῆς συμμετοχῆς τῶν κατοίκων στὸν σχεδιασμὸ τοῦ οἰκιστικοῦ περιβάλλοντος δὲν ὑπάρχει στοὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς ὑπὸ τὴ μορφὴ καὶ διάσταση ποὺ ἔχει πάρει ἐδῶ καὶ χρόνια σὲ ἄλλες χῶρες...», ἀλλὰ νομίζουμε ὅτι ὄχι μόνο ὑπάρχει μὲ ἄλλη μορφή, ἀλλὰ παρουσιάζει ἴσως καὶ μεγαλύτερη δυσκολία στὴν ἐπίλυσή του, κι ἀκόμα, ὅτι θὰ γίνεται ἐμφανέστερο καὶ ὀξύτερο μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου. Ἐδῶ θίγεται μόνο ἕνα σημεῖο τοῦ προβλήματος ποὺ θεωροῦμε σημαντικό, μὲ τὴ μορφὴ ἐρωτήσεων: "Αν δεχτοῦμε τὴν ἀνάγκη ἐνίσχυσης τῶν δυναμικῶν ἐκείνων παραγόντων ποὺ συμμετέχουν στὶς διαδικασίες ἀλλαγῆς, ἐξέλιξης, ἐκσυγχρονισμοῦ, τότε, μήπως ὑπάρχει ὁ κίνδυνος μιᾶς ἔντονης πίεσης παραμερισμοῦ, παραμέλησης, ἐξαφάνισης ὁρισμένων ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς φυσικῆς καὶ κοινωνικῆς δομῆς ποὺ ἀποτελοῦν τὶς ἀξίες τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν; Μὲ βάση ποιὰ ὀρθολογικὰ ἐπιχειρήματα ἀναμένεται ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ τῶν οἰκισμῶν αὐτῶν νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ταυτίζεται μὲ ἀξίες χαρακτηριστικὲς (γιὰ μᾶς) τοῦ χώρου του, ἀλλὰ σὲ κάθε περίπτωση διαφορετικὲς ἀπὸ αὐτὲς τοῦ ἀστικοβιομηχανικοῦ, ἐνῶ ἐκτίθεται διαρκῶς στοὺς ἐρεθισμοὺς τῆς καταναλωτικῆς ἀστικῆς κοινωνίας; Γιατὶ νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ταυτίζεται μὲ στοιχεῖα ποὺ ὀνομάζουμε εἴτε παραδοσιακοὺς τρόπους κατασκευῆς καὶ ὑλικὰ εἴτε λαϊκὴ τέχνη, ὅταν μερικὲς φορὲς ἔχουν ἀπαγορευτικὸ κόστος σὲ σχέση μὲ τὴν ἀφθονία τῶν νέων τρόπων κατασκευῆς καὶ ὑλικῶν, ὑποκατάστατων ἢ ὄχι τῶν παλαιῶν; Ποιός θὰ πληρώσει ἢ ἐπιδοτήσει τὴν παραγωγὴ γιὰ τὴ χρησιμοποίησή τους;

γ) Θέματα-προβλήματα σκοπιμότητας καὶ ἀξιολόγησης τῆς ἐπιχείρησης «διατήρηση»

Ἡ δυσκολία τῶν προβλημάτων αὐτῆς τῆς μορφῆς ἔγκειται καὶ σὲ ζητήματα τεχνικῆς μεθοδολογίας ἀνάλυσης - πῶς δηλαδὴ εἶναι δυνατὸ νὰ διαχωριστοῦν οἱ θετικὲς ἀπὸ τὶς ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις μιᾶς ἀπόφασης ἢ ἐνέργειας, γιὰ νὰ ἐπιλεγεῖ καὶ ἐφαρμοστεῖ αὐτὴ εἰδικὰ ἀντὶ μιᾶς ἄλλης - ἀλλὰ καὶ σὲ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὸν καθορισμό, μὲ σαφήνεια καὶ λεπτομέρεια, τοῦ ὅλου φάσματος ἢ συστήματος προτιμήσεων, ἐπιδιώξεων, ἀξιῶν καὶ στόχων. Στὴν πρώτη περίπτωση ἐννοοῦμε, π.χ., τὴν ἐφαρμογὴ μεθόδων οἰκονομικῆς-τεχνικῆς ἀνάλυσης, ὅπως αὐτῆς τοῦ κόστους-ὀφέλους ποὺ θὰ βοηθοῦσε τὴν ἐπιλογὴ ἢ δικαιολόγηση μιᾶς ὁρισμένης λύσης ἢ ἐπέμβασης. Ἡ δυσκολία ὀφείλεται στὸ ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ περιοχὲς-σύνολα ποὺ δὲν ἀποτελοῦνται μόνο ἀπὸ κτίσματα (ποὺ ἡ διατήρησή τους αὐτῶν καθεαυτῶν δὲν ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς καὶ τὸν μοναδικὸ σκοπὸ ἑνὸς προγράμματος διατήρησης). Καὶ ἡ δυσκολία αὐτὴ γίνεται ἀκόμα μεγαλύτερη ὅταν ἐπιχειρηθεῖ ἡ ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ ἐκτίμηση τῶν ἐπιπτώσεων τῆς διατήρησης ἀπὸ σύνθετη σκοπιά: οἰκονομική, κοινωνικοψυχολογική, περιβάλλοντος. "Ολες αὐτὲς οἱ δυσκολίες αὐξάνονται γιατὶ ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς καὶ διαχωρισμὸς κόστους καὶ ὀφέλους (μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια) προϋποθέτει τὴν ὕπαρξη μιᾶς συστηματικῆς σειρᾶς ἐνιαίων ἀντικειμενικῶν, ποσοτικῶν καὶ ποιοτικῶν, κριτηρίων. Ἐπίσης πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστωθεῖ καὶ μετρηθεῖ ἂν καὶ κατὰ πόσο μιὰ ἐπίπτωση, ἐξεταζόμενη σὰν θετικὴ ἢ ἀρνητική, ἀποδίδεται ἀποκλειστικὰ στὸν μεταβλητὸ παράγοντα «ἐπιχείρηση διατήρησης» ἢ τὶς οἰκονομικὲς ἀλλαγὲς ποὺ συνεπάγεται αὐτὴ ἡ ἐπιχείρηση καὶ ὄχι σὲ ἄλλους ἢ *καὶ* σὲ ἄλλους μεταβλητοὺς παράγοντες. Στὴ δεύτερη περίπτωση ἡ δυσκολία εἶναι μεγαλύτερη· καὶ γιατὶ πρέπει νὰ μετρηθεῖ μέχρι ποιὸ βαθμὸ ἐπιτυγχάνονται οἱ στόχοι καὶ ἐπιδιώξεις ποὺ ἔχουν τεθεῖ, ἀλλὰ καὶ γιατὶ πρέπει νὰ κριθεῖ κατὰ τὸν α ἢ β τρόπο ὁλόκληρο αὐτὸ τὸ σύστημα στόχων καὶ προτιμήσεων, νὰ προτιμηθεῖ δηλαδὴ τελικὰ ἡ μιὰ ἢ ἡ ἄλλη ἐνέργεια καὶ πολιτική.

δ) Θέματα-προβλήματα στρατηγικῆς ἀνάπτυξης

Τὰ προβλήματα τῆς μορφῆς αὐτῆς οὐσιαστικὰ ἐπιδιώκουν νὰ ἀπαντήσουν μεταξὺ τῶν ἄλλων σὲ τοῦτο: ποιὲς εἶναι οἱ ἐνδεικνυόμενες λειτουργίες-δραστηριότητες γιὰ τοὺς παραδοσιακοὺς χώρους, πῶς διαφοροποιοῦνται αὐτὲς σὲ μέγεθος καὶ ἔκταση, καὶ πῶς μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστοῦν διάφορα προγράμματα καὶ μέτρα πολιτικῆς. Ἡ ἐπιλογὴ ὑποδειγμάτων (models) καὶ ἀρχῶν ἀνάπτυξης βασίζεται ἀσφαλῶς στὶς δυνατότητες ποὺ παρουσιάζονται καὶ στὶς ἐπιδιώξεις καὶ προτιμήσεις ποὺ τίθενται, ὅπως ἀναπτύχθηκε προηγουμένως. Παρόλο τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ θὰ εἶχε, ἡ ἐξέταση καὶ συζήτηση διαφόρων τέτοιων προτύπων ἀνάπτυξης δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ γίνει στὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου. "Ετσι περιοριζόμαστε στὴν ἀναφορὰ ἑνὸς τελευταίου προβλήματος ποὺ θεωροῦμε σημαντικό. Τοῦτο σχετίζεται μὲ τὶς δυνατότητες ἐφαρμογῆς ἑνὸς προγράμματος διατήρησης (σὲ περιφερειακὴ ἢ ἐθνικὴ κλίμακα). Τὸ πρόβλημα ἐδῶ ἔγκειται στὶς δυσκολίες ἔνταξης ἑνὸς τέτοιου προγράμματος μέσα στὰ πλαίσια τῶν κρατικῶν τομεακῶν ἢ ἐπιμέρους προγραμμάτων δημοσίων ἐπενδύσεων - τουλάχιστον στὴ σημερινὴ μορφή τους. Καὶ τοῦτο γιατὶ πρῶτον οἱ δημόσιες δαπάνες θὰ ἀποτελοῦν μόνο ἕνα μικρὸ τμῆμα σὲ σχέση μὲ τὶς ἰδιωτικές, στὸ σύνολο τῶν δαπανῶν ἑνὸς α προγράμματος διατήρησης· καὶ δεύτερο, κυρίως, γιατὶ οἱ δημόσιες δαπάνες εἶναι ἀσύνδετες, εἰδικὰ στὴ φάση πραγματοποίησης. Γιὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος τρεῖς ἐνδεχόμενες λύσεις διαγράφονται: α) ἡ δημιουργία ἑνὸς ἀκόμα κεντρικοῦ, ἀνεξάρτητου ἢ ἐπὶ διυπουργικοῦ ἐπιπέδου, εἰδικοῦ φορέα ὑπεύθυνου γιὰ τὸ πρόγραμμα-σχεδιασμό, τὸν συντονισμὸ καὶ τὴν ἐφαρμογὴ προγραμμάτων καὶ ἐνεργειῶν τῶν ἄλλων φορέων σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα, β) ἡ δημιουργία περιφερειακῶν ἢ ὑπερτοπικῶν ἀνεξάρτητων φορέων ποὺ θὰ διευκολύνουν, συντονίζουν, ἐνισχύουν τοπικὲς πρωτοβουλίες τῆς αὐτοδιοίκησης καὶ γ) ἡ δημιουργία σὲ ὑφιστάμενο Ὑπουργεῖο εἰδικῆς ὑπηρεσίας - ἴσως ἡ χειρότερη ἀπὸ ὅλες τὶς λύσεις λόγω ἐνδεχόμενης μονομεροῦς ἀντιμετώπισης τῶν προβλημάτων.

Σήμερα ἡ τοπικὴ διοικητικὴ μονάδα - δῆμος ἢ κοινότητα - εἶναι οἰκονομικὰ καὶ ὀργανωτικὰ ἀνίσχυρη νὰ ἀναλάβει ὁποιοδήποτε πρόγραμμα διατήρησης. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πληθυσμιακὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀποδυνάμωσή της, ἡ μακροχρόνια καὶ πλήρης ἐξάρτησή της ἀπὸ τὸ κέντρο δημιούργησε κλίμα ποὺ ἀποθαρρύνει τὴν ἀνάπτυξη ὁποιασδήποτε ἐπιχειρηματικῆς, συνεταιριστικῆς ἢ ἄλλης συλλογικῆς προσπάθειας. Μήπως ὅμως παρουσιάζεται ἐδῶ μιὰ κάποια εὐκαιρία γιὰ μιὰ ἐπιλεκτικὴ καὶ δοκιμαστικὴ ἐνίσχυση σὲ ἐπίπεδο τοπικῆς αὐτοδιοίκησης;

Ὑποσημειώσεις

1. "Ισως ὁ ὅρος παραδοσιακὸς νὰ ἀναφέρεται ἐδῶ στενὰ μὲ μιὰ ἔννοια ποὺ ἀφορᾶ μόνο τὴ φυσικὴ δομὴ τοῦ οἰκισμοῦ· εὐρύτερα ἡ ἔννοια ἀναφέρεται στὸ σύνολο τῶν καταστάσεων καὶ συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦν στὸν ἀγροτικὸ χῶρο καὶ στὶς ἀπρογραμμάτιστα καὶ ὀργανικὰ ἐξελισσόμενες κοινότητες, ὅπου οἱ μόνιμοι κάτοικοι ἀπασχολοῦνται κατὰ μεγάλο ποσοστὸ στὸν πρωτογενὴ τομέα καὶ ἔχουν σὰν χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τὸν σεβασμὸ τῆς παράδοσης.

2. Haga, W.J., Folse, C.L. "Trade Patterns and Community Identity", *Rural Sociology*, March 1971, vol. 36, pp. 42-51.

3. Lambiri-Dimaki, J. *Social Change in a Greek Country Town*, ΚΕΠΕ 1965, Friedl, E. *Vassilika: A Village in Modern Greece*, New York: Holt Rinehart and Winston 1962, Σπινέλλη, Κ., Εὐαγγελινίδου, Μ. *Σκῦρος, ἡ κοινωνιολογικὴ κάτοψη τοῦ νησιοῦ*, Ἀθήνα 1974.

4. Διευκρινίζεται ὅτι σὰν φυσικὴ δομὴ θεωρεῖται τὸ σύνολο τῶν ἀλληλένδετων στοιχείων (εἴτε τοῦ οἰκοδομημένου-ἀνθρωπογενοῦς εἴτε τοῦ «φυσικοῦ» χώρου) ποὺ διατάσσονται κατὰ ὁρισμένο τρόπο καὶ συνθέτουν τὸ ἀντιληπτὸ περιβάλλον.

5. Ἡ ἔννοια μορφὴ χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν εὐρύτερή της ἔννοια καὶ περιλαμβάνει τὶς ἔννοιες σχῆμα, πλέγμα, ὀργάνωση, σύστημα σχέσεων.

6. Μοσκώφ, Κ. *Ἡ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδηση στὴν Ἑλλάδα 1830-1909, Ἰδεολογία τοῦ μεταπρατικοῦ χώρου*, β' ἔκδοση, Ἀθήνα 1974.

7. *Ibid*, σ. 79.

8. Kasperson, R.E. *The Dodecanese: Diversity and Unity in Island Politics*, Chicago 1966, pp. 19, 95.

9. "Entwicklungstendenzen auf dem Lande", *Die Gesellschaft der Nächsten Generation*, Netzer, H.J. (ed.), München: C.H. Beck, 1969.

10. *Ibid*, p. 131.

11. Thiesenhusen, W.C. "What Changing Technology Implies for Agrarian Reform", *Land Economics*, Febr. 1974.

12. Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος, *Μελέτη Ἀναπτύξεως Προβληματικῶν Περιοχῶν Ν. Πελοποννήσου*, πρῶτο μέρος, 1974 (ἐκπονήθηκε γιὰ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν).

13. "Modernity in Traditional Villages", *Rural Sociology*, vol 38, No. 3, 1973, pp. 282-295.

14. *Ibid*, p. 284.

15. Μηχανλίδης, Κ. «Αἰγαιοπελαγίτικοι οἰκισμοί. Μιὰ σύγχρονη ἐπισκόπηση», *Οἰκισμοὶ στὴν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα: Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα, 1974.

Μνημεῖα καὶ παραδοσιακὰ σύνολα σὰν ἐνεργὰ στοιχεῖα τῆς πόλεως

τοῦ ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Γ. Σαρηγιάννη

Εἰσαγωγὴ
Εἰσαγωγικοὶ ὁρισμοὶ
Μνημεῖο: (ἐνθύμημα)-στοιχεῖο/φορέας ποὺ ἀναβιώνει τὸ ἱστορικὸ παρελθὸν (ἱστορικό, λογοτεχνικό, τέχνης, ἀρχιτεκτονικῆς). Ἐδῶ, θὰ ἐννοοῦμε τὸ ἀρχιτεκτονικὸ μνημεῖο.
Σύνολο (μνημείων), σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ μεμονωμένο μνημεῖο: συγκροτημένη ὁμάδα μνημείων μέσα στὴν πόλη.
Παραδοσιακὸ μνημεῖο ἢ σύνολο: συνήθως καλύπτει χρονικὰ τὴ μεταβυζαντινὴ ἐποχή, μέχρι τὴ βιομηχανικὴ καὶ τεχνικὴ μεταλλαγὴ τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ποὺ ἐντάθηκε μετὰ τὸ 1922 (παράλληλα μὲ τὴ γενίκευση τῆς χρήσεως τοῦ ὁπλισμένου σκυροδέματος στὴν οἰκοδομική), καὶ ἀναφέρεται σὲ κτίσμα εἴτε τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου (15ος-18ος αἰώνας) εἴτε νεοκλασικὸ τοῦ 19ου - ἀρχῶν 20οῦ αἰώνα.

Θέση πρώτη: ἀναγκαιότητα ὑπάρξεως ἐθνικῆς μνήμης.
Σὲ κάθε ἔθνος εἶναι ἀπαραίτητη, γιὰ τὴν ὑπόσταση καὶ τὴν ἐθνική του ἀνεξαρτησία, ἡ ὕπαρξη καὶ τόνωση τῆς ἐθνικῆς του μνήμης.
Ἡ ἐμπέδωση καὶ ἰσχυροποίηση τῆς αὐτογνωσίας τοῦ ἔθνους γίνεται ὄχι μόνο μὲ τὴ γνώση τῆς πολιτικῆς του ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ὕπαρξη καὶ ἔνταξη στὴν καθημερινή του ζωὴ καὶ τῶν ἄλλων φορέων ἐθνικῆς μνήμης.
Παρατηρήσεις πάνω στὴν πρώτη θέση:
1. Ἔθνος-ἐθνικός. Μὲ τὴν εὐρεία καὶ σωστὴ ἔννοιά τους, οἱ πολύπαθες αὐτὲς λέξεις ἐκφράζουν ὅ,τι ἀναφέρεται σὲ ἕνα σύνολο ποὺ ἔχει κοινὲς ἱστορικὲς παραδόσεις καὶ πολιτικὴ ἱστορία, ἴσως καὶ κοινὴ γλώσσα καὶ θρησκεία, καὶ δὲν περιορίζεται σὲ αὐστηρὰ πολιτικὰ σύνορα.
2. Ἀμιγῆ ἐθνικὰ μνημεῖα καὶ ξένες ἐπιδράσεις. «Ἡ ἰδέα τῆς καθαρᾶς φυλῆς εἶναι πολὺ ρομαντική, ἀλλ' ἄχρηστος» (Ἀμαντος, Κ., *Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 10, σ. 436 β, Ἀθῆναι, 1934). Ἐμεῖς θὰ προσθέταμε (μετὰ τὸν β' παγκόσμιο πόλεμο) «καὶ ὕποπτη, ἂν ὄχι ἐπικίνδυνη».
3. Τὸ πρόβλημα ὅμως εἶναι κατὰ πόσο οἱ ξένες ἐπιδράσεις ἀφομοιώνονται καὶ ἀναπλάθονται σὰν ἐθνικὲς (π.χ. τουρκικὲς ἢ βενετσιάνικες ἐπιρροὲς στὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονική) καὶ κατὰ πόσο, σὲ μὴ ἐλεγχόμενη ποσότητα, ἀπορρίπτονται ἀπὸ τὸν ἐθνικὸ κορμὸ (π.χ. προσπάθειες θρησκευτικῆς ἐπιρροῆς τῶν Λατίνων στὴ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ ἐποχὴ - πρβλ. σὰν ἔκφραση τῆς λαϊκῆς ἀντιδράσεως τὴ φράση τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1453: «Κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ Πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν λατινικήν», *Δούκας* 264), ἢ ἀλλοιώνουν ἐπικίνδυνα τὴν ἐθνικὴ συνείδηση καὶ διαλύουν τὸ ἴδιο τὸ ἔθνος.
4. Φορεῖς ἐθνικῆς μνήμης ὅμως εἶναι καὶ τὰ ἐντελῶς ξένα μνημεῖα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἔχουν ἱστορικὴ σχέση μὲ τὸν ἐθνικὸ χῶρο (π.χ. τουρκικὰ τεμένη, φράγκικα κάστρα).

Θέση δεύτερη: ἐνεργοποίηση μνημείων, σὰν φορέων ἐθνικῆς μνήμης.
Ὅπως ἡ ἀποστεωμένη ἱστορικὴ γνώση μὲ ἁπλὴ ἀπαρίθμηση ὀνομάτων καὶ χρονολογιῶν ἀμβλύνει τὴν ἐθνικὴ συνείδηση ἀντὶ νὰ τὴν τονώνει, ἔτσι καὶ ἡ ἁπλὴ ὕπαρξη ἑνὸς μνημείου δὲν προσφέρει στὴν πόλη τίποτε ἄλλο ἀπὸ δυσχέρειες ἐπεκτάσεως καὶ κυκλοφοριακὲς ἢ ἄλλες ἀνωμαλίες.
Παρατηρήσεις πάνω στὴ δεύτερη θέση:
1. Τὸ πόσο ἀπονεκρωμένα καὶ χωρὶς ἐρεθίσματα ἐθνικῆς μνήμης εἶναι κυρίως τὰ μεταβυζαντινὰ παραδοσιακὰ μνημεῖα, εἶναι ἀνάλογο μὲ τὴν παράλληλη γνώση τῆς πολιτικῆς ἱστορίας στὴν ἀντίστοιχη ἐποχή.
2. Καὶ τὸ συμπέρασμα-ἀποτέλεσμα: πόσοι θὰ σεβαστοῦν ἕνα μνημεῖο λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἢ νεοκλασικό, ὅταν δὲν ἀποτελεῖ φορέα ἐθνικῆς μνήμης;
3. Εἰδικὰ γιὰ τὰ παραδοσιακά-σύγχρονα μνημεῖα, πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι ἡ ἐγκατάλειψη καὶ ἐξαφάνισή τους ἔχει ἄμεση σύνδεση μὲ τὴν προσπάθεια ἀποφυγῆς γνώσεως τῆς σύγχρονης ἐθνικῆς ἱστορίας, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι πιὸ «ἐπικίνδυνη» ἡ γνώση καὶ συνειδητοποίησή της.

Διαπίστωση πρώτη: ἀπομόνωση καὶ ἀποστέωση, ἢ κερδοσκοπικὴ ἐκμετάλλευση.
Μιὰ ὁμάδα ἀπὸ τὰ μνημεῖα - ὅσα ἔχουν μεγαλύτερη «ἀρχαιολογικὴ» ἀξία (κατάλοιπο καὶ συνέπεια τῆς εὐρωπαϊκῆς παιδείας τοῦ 19ου αἰώνα) - χρησιμοποιοῦνται σὰν μέσα κερδοσκοπίας ἀπὸ ὁρισμένα ἐπιχειρηματικὰ κυκλώματα («τουριστικὴ ἀξιοποίηση»), ἐνῶ ταυτόχρονα περιφράσσονται καὶ ἀπομονώνονται ἀπὸ τὸν ἐνεργὸ χῶρο τῆς πόλεως, γυμνά, ψυχρά, ἀδιάφορα, σὰν ξένα σώματα στὸν ἱστό της (μεταχείριση ἀνάλογη μὲ τὴ διδασκαλία

1.
Σκίτσο τοῦ Κ. Μητρόπουλου, «Τὸ Βῆμα», 21.5.72.

2.
Σκίτσο τοῦ Κ. Μητρόπουλου (3).

3.
Eisenach, Ἀνατολικὴ Γερμανία. Βασικὸ ὁδικὸ δίκτυο μὲ ἐνταγμένα τὰ δημόσια κτίρια-μνημεῖα σὲ ἕνα ἐνιαῖο παραδοσιακὸ σύνολο (20).

4.
Ὁ κοινωνικὸς χῶρος τῆς πόλεως (Ρώμη 1780). Τὸ ὁδικὸ δίκτυο καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τῶν δημοσίων κτιρίων ἑνοποιημένα, ἐνεργά. «Ὁ δρόμος σὰν μορφὴ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς» (6).

1.
Cartoon by K. Mitropoulos.

2.
Cartoon by K. Mitropoulos.

3.
Eisenach, East Germany. Basic traffic network. The public buildings-monuments are integrated in a unified traditional setting.

4.
The social centre of the town (Rome 1780). The traffic network and the interior of public buildings are unified. "The street as a form of social life".

Historic buildings and traditional complexes as active elements within the town

by G. Sariyannis, architect and town planner

First assumption
Every nation needs a national memory in order to survive and remain independent. The self-awareness of a nation is shaped and strengthened not only through the knowledge of its political history but through daily contact with relics from the past.

Second assumption
"Integrated" historic buildings are contributing agents to the national memory. Just as the dry historical knowledge of facts and figures dulls the conscience of a nation instead of strengthening it, so does the dead historic building act as a mere obstacle to the expansion and traffic of a town. It should be stressed here that the neglect and decay of historic buildings from the recent past are related to the effort to by-pass the facts of our modern national history, exactly because the understanding of this period is most threatening.

The current state of affairs
a) Isolation and ossification or speculative exploitation
Some historic monuments of "archaeological" importance are used as means of profit making by certain business-minded circles (i.e. "tourist development"). At the same time they are "fenced" and isolated from the life of the city; naked, cold, indifferent,

π.χ. τῆς ἱστορίας).
Παραδείγματα:
1. Τὸ χειρότερο γνωστὸ παράδειγμα ἀλλοτριώσεως καὶ χυδαίας ἐκμεταλλεύσεως ἀποτελεῖ σήμερα στὴν Ἀθήνα ἡ Πλάκα ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα συνονθύλευμα χρήσεων ψυχαγωγίας (ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες φοιτητικὲς ἢ παραδοσιακὲς νησίδες), ποὺ περιλαμβάνει ὅλη τὴν κλίμακα: πολυτελοῦς κέντρου, «ντισκοτέκ», ὕποπτων «μπὰρ» κἀ μέσα σὲ μιὰ ἀχαρακτήριστη σκηνογραφία καὶ ἐκπόρνευση τῶν νεοκλασικῶν καὶ ἀρβανίτικων σπιτιῶν της, μὲ φωτεινὲς ἐπιγραφές, διακοσμήσεις, φῶτα, μεγάφωνα, αὐτοκίνητα, ἁλαλάζοντα πλήθη μεσοαστῶν ἢ μή, ναυτῶν ξένων στόλων, τηνέϊτζερς ἢ ὄχι καὶ ἄλλων πολλῶν.

2. Ταυτόχρονα, ὑπάρχουν πλήρως ἀπονεκρωμένοι χῶροι, ὅπως τμήματα τῆς ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς, περιφραγμένοι καὶ πολλὲς φορὲς χωρὶς εἴσοδο, χορταριασμένοι καὶ ἐγκαταλειμμένοι σκουπιδότοποι τῆς γειτονιᾶς.

Διαπίστωση δεύτερη: ἐγκατάλειψη καὶ ἐξαφανισμός.

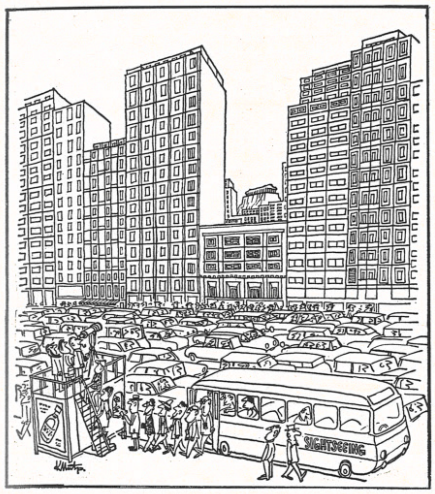

1

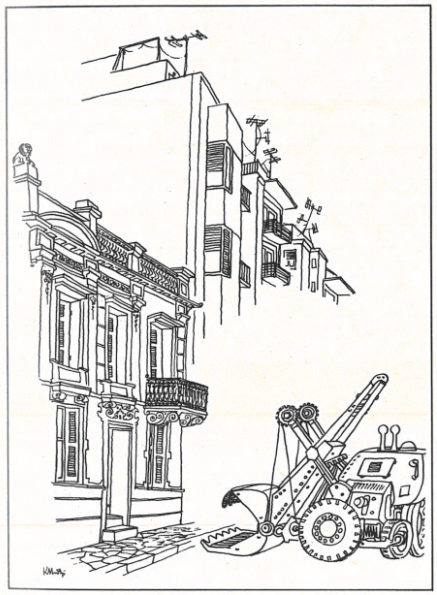
2

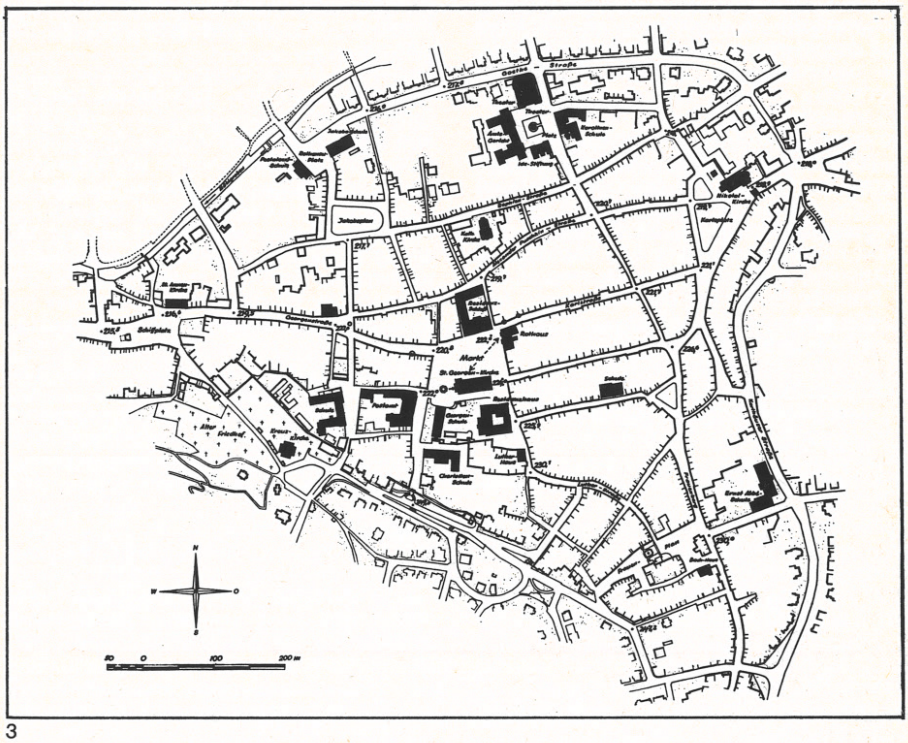
3

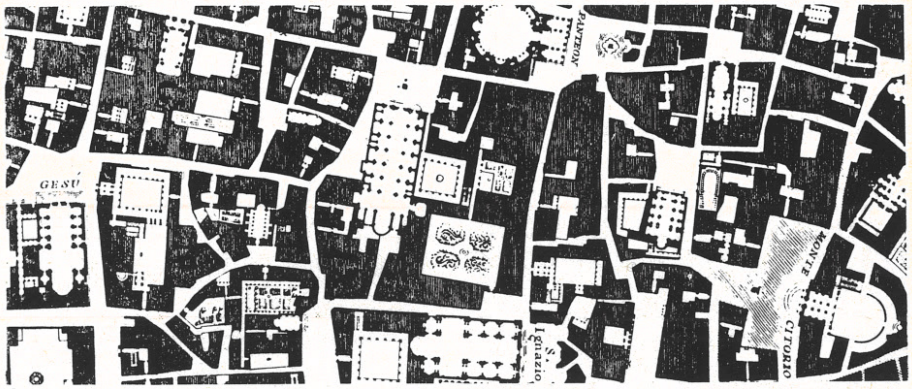

4

like a foreign body in its midst.

b) Decay and annihilation
The traditional monuments which can be easily integrated in the life of the city, are victims of speculative land use, that leads to their demolition and replacement by blocks of flats. Their architectural parts decorate the living rooms and offices of their executioners (aware or not), who are themselves just parts of a financial machinery paying lip service to the "architect's responsibility" and placing all the blame on the social structure.

General principles
A monument, whether an ancient ruin, an open space, or a building still in use, can and should serve as a source of knowledge, of national identity and as the basic vehicle of national memory. For it offers people the opportunity to relate events and memories to sites and places and arrive at an integrated view of their political and cultural national history.
Consequently, a monument must be an integral part, living and active, of the city whole:
a) if it cannot serve any housing function, it should be incorporated in the social life of the town in a network of green-free spaces for pedestrian use,
b) if it is a building that can be inhabited, it should then resume its original function, as much as possible, with appropriate care to avoid unnecessary changes or damages.
A monument, therefore, demands as much planning as any other building or section of the town with a greater emphasis on the aesthetic of the surrounding space.

Conclusions
In Greece, the studies conducted so far on the existing institutional frame in the field of preservation, restoration and protection of historic monuments have pointed out the difficulties, the inadequacies and the discrepancies of Greek legislation.
On the other hand the practical experience in this area accumulated in other countries, where people were really determined to protect their cultural heritage, seems to indicate that the problem has been in fact resolved.
Over and above the legal means it is the real interest of the people for their cultural heritage, their history and their national identity and independence that offers the solution.
Finally, only by examining the problem on a political-national basis can we view it in all its complexity, assess the real consequences and see the way to its solution; otherwise we shall be looking in vain for answers that have already been given a century ago.

Τὰ ὑπόλοιπα μνημεῖα (τὰ παραδοσιακά), ποὺ ἔχουν περισσότερες δυνατότητες ἐνεργοῦ συμμετοχῆς στὴ ζωὴ τῆς πόλεως, ἐγκαταλείπονται στὸν ἄνισο συναγωνισμὸ ποὺ ἐπιβάλλει ἡ κερδοσκοπικὴ χρήση τοῦ ἐδάφους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κατεδαφίζονται καὶ νὰ ἀντικαθίστανται ἀπὸ πολυκατοικίες, ἐνῶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τους στολίζουν τὰ σαλόνια καὶ τὰ γραφεῖα τῶν δημίων τους (συνειδητῶν ἢ μή), ἁπλῶν μελῶν ἑνὸς οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ, ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἐντοπίσουν τὴν «εὐθύνη τοῦ ἀρχιτέκτονα στὸ κοινωνικὸ σύνολο», ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ σὲ «φιλολογικὸ» ἐπίπεδο.

Παρατηρήσεις
πάνω στὴ δεύτερη διαπίστωση:

1. Τὰ αἴτια τῆς ἐπικρατήσεως τῶν κερδοσκοπικῶν τάσεων, καὶ ὄχι τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς διατηρήσεως τῶν παραδοσιακῶν μνημείων καὶ συνόλων, εἶναι πολὺ γενικότερα καὶ ἀνάγονται στὸ ὅλο πλαίσιο τῆς ἑλληνικῆς μεταπολεμικῆς οἰκονομίας.
2. Βασικὲς δομὲς τῆς οἰκονομίας ποὺ ἐπιδροῦν στὴν καταστροφὴ τῶν μνημείων καὶ συνόλων εἶναι βασικὰ δύο:

α) γενική: πλαίσιο καταναλωτικῆς οἰκονομίας ποὺ ἔχει σὰν προϋπόθεση ὑπάρξεως τὴ συνεχὴ αὔξηση κάθε εἴδους οἰκονομικῆς δραστηριότητας, καὶ φυσικὰ καὶ τῆς οἰκοδομικῆς,

β) εἰδική: πλαίσιο ἐξειδικεύσεως τῆς μεταπολεμικῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας στὴν οἰκοδομὴ καὶ ὄχι σὲ ἄλλες δραστηριότητες (π.χ. βαριὰ βιομηχανία), ἐνταγμένο σὲ γενικότερες συνδέσεις καὶ ἐξαρτήσεις τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας ἀπὸ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς ἢ ὑπερατλαντικὲς οἰκονομικὲς δομές.

3. Συνέπειες:

3.1. Ἄμεσες: ἐνίσχυση τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας, μὲ μέτρα ὅπως:

α) ὑπερβολικὰ μεγάλος συντελεστὴς ἐκμεταλλεύσεως,

β) δανειοδότηση καὶ κίνηση κεφαλαίων στὸν οἰκοδομικὸ τομέα,

γ) ἁπλούστευση στὴ διαδικασία ἐκδόσεως ἀδειῶν οἰκοδομήσεως καὶ οὐσιαστικὴ κατάργηση τοῦ ἐλέγχου.

3.2. Ἔμμεσες: δημιουργία κατάλληλου κλίματος γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας σὲ βάρος τοῦ ὑφιστάμενου οἰκοδομικοῦ πλούτου, μνημειακοῦ ἢ ὄχι, ὅπως:

α) ὅλες οἱ θεωρίες ἀποστροφῆς τῆς ἀποκαταστάσεως παραδοσιακῶν κτιρίων ποὺ διδάσκονταν στοὺς σπουδαστὲς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς μεταπικιωνικῆς περιόδου (ὅπου ὁ καθηγητὴς τῆς κτιριολογίας ἦταν κυρίως ἀρχιτέκτων πολυκατοικιῶν, 1924-1940 καὶ 1950-1960), ἐποχὴ ποὺ ἄρχισε καὶ σχεδὸν ὁλοκληρώθηκε ἡ καταστροφὴ τοῦ συνόλου τῶν νεοκλασικῶν σπιτιῶν τῆς Ἀθήνας,

β) ὅλες οἱ θεωρίες περὶ «προσωπικότητας τοῦ ἀρχιτέκτονος», τοῦ ρόλου του στὴ διαμόρφωση «νέων μορφῶν», «προσωπικῆς σφραγίδας», «καλλιτεχνικῆς δημιουργίας» καὶ ἄλλα ἐπακόλουθα τῆς ἀντικοινωνικῆς θεωρήσεως τοῦ ρόλου τοῦ ἀρχιτέκτονος μὲ τὴν ψευδαίσθηση τοῦ «ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργοῦ» ἢ τοῦ μέλους τῆς élite τῆς κοινωνίας - élite ποὺ ἐκφράζεται μὲ μερικὲς δεκάδες ἐπαύλεις μέσα στὸ σύνολο τῶν χιλιάδων πανομοιότυπων πολυκατοικιῶν ἢ μικροαστικῶν μονοκατοικιῶν,

γ) ἡ εἰσβολὴ δῆθεν «νεωτεριστικῶν» τάσεων στὴν ἀρχιτεκτονικὴ περὶ «ἀπελευθερώσεως ἀπὸ ἀπαρχαιωμένες μορφὲς ἢ μορφοκρατικὲς τάσεις» κά, χωρὶς βέβαια νὰ ἀναφέρεται ὅτι «ἀπαρχαιωμένες δομὲς» ἦταν τὸ παλαιὸ ἀθηναϊκὸ σπίτι μὲ τὶς σωστὲς κτιριολογικὲς καὶ πολεοδομικὲς συνθῆκες ἡλιασμοῦ, θέας, περιβάλλοντος, ἐνῶ οἱ «σύγχρονες» ἦταν οἱ γνωστὲς ἀθηναϊκὲς πολυκατοικίες, ἢ οἱ ἀπρόσωπες καὶ κενὲς ἰδεολογικὰ ὄψεις ἢ μορφές, στὸ ὄνομα τῆς «νέας τεχνικῆς» ἢ τῆς «νέας ἀντιλήψεως γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονική»,

δ) ἡ εἰσβολὴ στὴν ἐπαρχία τῆς «κουλτούρας τῆς πρωτεύουσας», ποὺ εἶναι ἡ διαφθορὰ ἀπὸ τὸν «πολιτισμὸ τοῦ πλαστικοῦ» μιᾶς κοινωνικῆς δομῆς μὲ πλούσιο πολιτιστικὸ ἐποικοδόμημα, γνήσιο λαϊκό, ἀλλὰ ποὺ ἐμποδίζεται νὰ ἐξελιχθεῖ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐκπροσωπεῖ τὸν ἐθνικὸ λαϊκό μας πολιτισμό.

Συμπέρασμα

Τὸ μνημεῖο, εἴτε εἶναι ἀρχαῖο ἐρείπιο ἢ ἁπλὸς χῶρος, εἴτε εἶναι χρησιμοποιούμενο καὶ σήμερα κτίριο ἢ περιοχὴ πόλεως, πρέπει ἀπὸ μόνο του νὰ ἀποτελέσει πηγὴ διδαγμάτων, ἐθνικοῦ φρονηματισμοῦ καὶ βασικὸ φορέα ἐθνικῆς μνήμης, ποὺ θὰ δώσει ἀφορμὲς στοὺς κατοίκους τῆς πόλεως νὰ τὸ συνδέσουν μὲ τοὺς ἄλλους ἀντίστοιχους φορεῖς, καὶ τελικὰ νὰ ἐνεργοποιήσουν τὴ γνώση τῆς πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐθνικῆς ἱστορίας.

Ἑπομένως, πρέπει τὸ μνημεῖο νὰ ἀποτελέσει ἀναπόσπαστο τμῆμα, ζωντανὸ καὶ ἐνεργό, τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς πόλεως:

α) ἂν εἶναι μὴ «οἰκιστικὰ» χρήσιμο, νὰ ἐνταχθεῖ σὲ δίκτυο πρασίνου-ἐλεύθερων χώρων-ἄξονα κυκλοφορίας πεζῶν (ἄξονα κοινωνικῆς ζωῆς τῆς πόλεως),

β) ἂν εἶναι τμῆμα ἢ κτίριο «οἰκιστικὰ» χρήσιμο (μπορεῖ νὰ κατοικηθεῖ), τότε νὰ πάρει λειτουργία ἀνάλογη μὲ τὴν ἀρχική του χρήση, κάτω ἀπὸ ἐλεγχόμενες συνθῆκες χρήσεως γιὰ τὴν ἀποφυγὴ ἀλλοιώσεως ἢ καταστροφῆς του.

Ἔχει ἑπομένως πολεοδομικὲς ἀπαιτήσεις, ὅποιες καὶ ὅσες ἔχει ἕνα ὁποιοδήποτε ἄλλο κτίριο ἢ τμῆμα τῆς πόλεως, μὲ αὐξημένες ἀπαιτήσεις τῆς αἰσθητικῆς τοῦ περιβάλλοντος χώρου.

Ἡ ἔνταξη τοῦ μνημείου καὶ τοῦ συνόλου στὴν πόλη

Περιπτώσεις ἐντάξεως καὶ ἐνεργοποιήσεως τῶν μνημείων καὶ συνόλων στὸν ἱστὸ τῆς πόλεως:

Α. Μνημεῖα ἢ χῶροι ποὺ δὲν χρησιμοποιοῦνται στὴν ἀρχικὴ ἢ παραπλήσια χρήση: ἀρχαιολογικοὶ χῶροι καὶ χῶροι ἀνασκαφῶν, ἄλση καὶ τεμένη, χῶροι-μνημεῖα φυσικοῦ περιβάλλοντος, ἐρειπωμένα κτίσματα χωρὶς δυνατότητες ἀναστηλώσεως, κτίρια ποὺ λόγω εἰδικῆς χρήσεως δὲν μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν σήμερα (τεμένη ξένων δογμάτων καὶ θρησκειῶν).

Γενικὸ πλαίσιο: ἔνταξη στὸν ἱστὸ τῆς πόλεως μὲ χρήση τὴν ἁπλὴ ἐπίσκεψη καὶ σπουδή τους, ἢ ἀκόμη τὴ χρήση τους σὰν ἐλεύθερου χώρου τῆς πόλεως, χώρου πρασίνου καὶ ἀναψυχῆς.

Εἰδικὲς ὄψεις τοῦ προβλήματος:

α) Ὑλοποίηση τῆς ἔννοιας «ἔνταξη στὸν

5

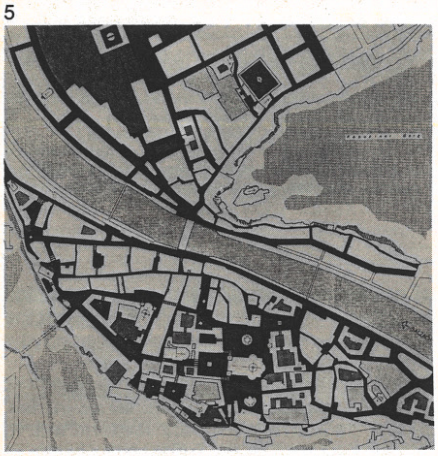

5.
Ὁδικὸ δίκτυο, στοές, ἐσωτερικὲς αὐλὲς καὶ δημόσια κτίρια-μνημεῖα στὸ Salzburg. Ἑνοποιημένα καὶ ἐνεργὰ στὸν κοινωνικὸ χῶρο τῆς πόλεως.

5.
Traffic network, arcades, inner courtyards and public buildings-monuments in Salzburg. They are unified and active in the social space of the town.

6

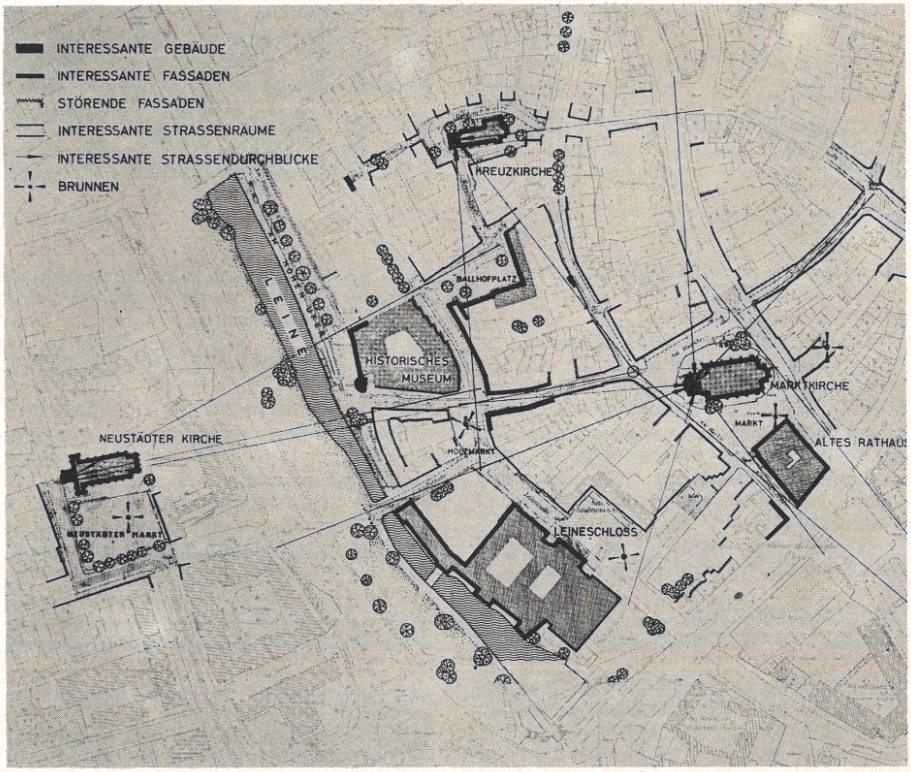

ζωντανὸ χῶρο τῆς πόλεως». Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ σύνδεση τῶν χώρων αὐτῶν μὲ ἕνα γενικὸ πλέγμα ἐλεύθερων χώρων καὶ πρασίνου τῆς πόλεως, ἀπαραίτητου στὰ κεντρικὰ σημεῖα της ὅπου συνήθως ὑπάρχουν ἀρχαιολογικοὶ χῶροι. Τὸ πλέγμα αὐτό, ἐνταγμένο σὲ ἕνα γενικὸ δίκτυο πεζοδρόμων - τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ συνέχεια καὶ τμῆμα - θὰ εἶναι καὶ συνέχεια τοῦ ἄξονα ζωῆς τῆς πόλεως, ποὺ τὸν ἀποτελεῖ τὸ κέντρο της (ἀπαλλαγμένο ἀπὸ κινήσεις τροχοφόρων) μὲ τὶς προεκτάσεις καὶ διεισδύσεις του στὶς περιοχὲς κατοικίας μὲ τοὺς πεζοδρόμους προσπελάσεως κατοικιῶν.

β) Περιβάλλον. Τὸ περιβάλλον αὐτῶν τῶν μνημείων/χώρων θὰ πρέπει νὰ εἶναι κατάλληλο, καὶ αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς εἰδικὲς τοπικὲς συνθῆκες σὲ κάθε περίπτωση. Γενικὰ βέβαια, πρέπει κανεὶς νὰ ἀποκλείσει τὰ πολυόροφα κτίρια, τὶς ὀχλοῦσες χρήσεις (βιομηχανία, μεγάλοι ὁδικοὶ ἄξονες καὶ κόμβοι κυκλοφορίας, καὶ ἄλλες παρεμφερεῖς χρήσεις ποὺ δὲν συμβιβάζονται οὔτε μὲ τὸ αἰσθητικὸ στοιχεῖο τοῦ μνημείου, οὔτε μὲ τὴ χρήση του). Εἰδικὰ προβλήματα αἰσθητικῆς θὰ ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ μεμονωμένα μνημεῖα: κατάλληλη διαμόρφωση τοῦ περιβάλλοντος χώρου τους σὲ πλατεία ἢ πεζόδρομο καὶ σωστὴ ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωση τοῦ χώρου καὶ τῶν ἄλλων κτιρίων ποὺ τὰ περιβάλλουν.

Εἰδικὰ προβλήματα ποὺ ἀναφέρονται σὲ ὁρισμένες μορφὲς ἢ βαθμοὺς ἀποκαταστάσεων ἀπαιτοῦν συνεργασία εἰδικῶν ἀρχαιολόγων καὶ τεχνικῶν ἀναστηλώσεως, ὅσο καὶ πολεοδόμων, καὶ ὁπωσδήποτε ἔχουν βρεῖ τὴ λύση τους.

γ) Ἐξυπηρετήσεις. Διακρίνονται σὲ δύο ὁμάδες:

I. Ἐσωτερικὲς λειτουργικὲς ἐξυπηρετήσεις, στὶς ὁποῖες περιλαμβάνονται οἱ πιὸ σοβαρές, π.χ. γιὰ ἕνα μουσεῖο, ὡς τὶς πιὸ συνήθεις, χῶροι ὑγιεινῆς, κυλικεῖα, περίπτερα κλπ. Τυπικὸ ἄριστο παράδειγμα ἐσωτερικῆς διαρθρώσεως εἶναι ἡ περιοχὴ Ἁγ. Δημητρίου Λουμπαρδιάρη, ποὺ διαθέτει τὸ κατάλληλο δίκτυο πεζοδρόμων καὶ ἐσωτερικοῦ λειτουργικοῦ ἐξοπλισμοῦ, ἀλλὰ μὲ λίγες συνδέσεις πρὸς τὴν ὑπόλοιπη πόλη (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πεζόδρομο ποὺ συνδέει τὴν Πλάκα μὲ τὴν περιοχή, στὸ ἴχνος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως).

II. Ἐξυπηρέτηση ἀπὸ τροχοφόρα. Τὸ θέμα εἶναι γενικότερο καὶ ἀφορᾶ κάθε περιοχὴ πόλεως (κέντρο, περιοχὴ κατοικίας, περιοχὴ πρασίνου ἢ ἀρχαιολογικῶν χώρων). Ἡ χρήση τοῦ τροχοφόρου σὰν μέσου ἐξυπηρετήσεως καὶ ὄχι σὰν αὐτοσκοποῦ, καὶ γενικότερα ἡ θέση ὅτι ἡ πόλη καὶ ὁ κοινωνικός της χῶρος (ὁ δρόμος καὶ ἡ πλατεία) πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὸν φυσικό της κάτοχο, τὸν κάτοικο, ἔχει ἐπιτέλους (τουλάχιστον στὶς εὐρωπαϊκὲς πόλεις) βρεῖ τὴν ἐφαρμογή της. Ἔτσι ὁλόκληρα τμήματα πόλεων, καὶ μάλιστα τὰ ἱστορικὰ κέντρα τους, ἀπελευθερώνονται ἀπὸ τὸ αὐτοκίνητο (μὲ παράλληλη ἐξυπηρέτηση τῶν κατοίκων ἀπὸ ὑπόγειο σιδηρόδρομο ἢ τροχιοδρόμους) καὶ ἀποδίδονται στοὺς πεζούς, ἐνῶ τὰ ἰδιωτικὰ αὐτοκίνητα σταθμεύουν περιμετρικὰ στὴν περιοχὴ (ὅπου ὑπάρχουν πολυόροφοι ἢ ὑπόγειοι χῶροι σταθμεύσεως) ἢ, σὲ μερικὲς περιπτώσεις, διεισδύουν μέσα σὲ ὁρισμένους δρόμους, σὲ ἀδιέξοδα (cul de sac) ἢ μὲ θηλιές.

Ἡ παραπάνω γενικὴ θεώρηση ἐφαρμόζεται φυσικὰ καὶ στὸ δίκτυο πρασίνου, ἐλεύθερων ἢ ἀρχαιολογικῶν χώρων.

Β. Μνημεῖα ἢ σύνολα ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴν ἀρχικὴ ἢ παραπλήσια χρήση:

I. Δημόσια κτίρια (δημόσια κτίρια ποὺ διατηροῦν τὴ χρήση τους - βιβλιοθῆκες, πανεπιστημιακὰ κτίρια - δημόσια κτίρια ποὺ χρησιμοποιοῦνται σὲ παρόμοιες κοινωνικὲς χρήσεις - βιβλιοθῆκες ἢ μουσεῖα σὲ παλαιὰ διοικητικὰ κτίρια - ἰδιωτικὰ κτίρια, μέγαρα, ποὺ ἀνήκουν σήμερα στὸ δημόσιο καὶ χρησιμοποιοῦνται σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς παραπάνω ἢ παρόμοιες δημόσιες χρήσεις).

7

8

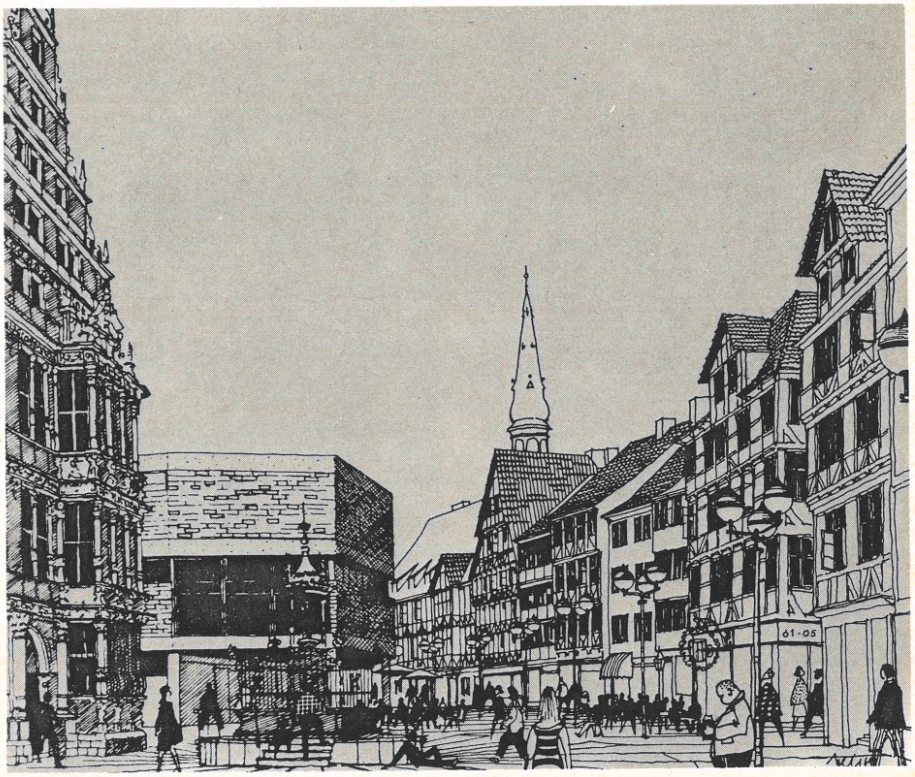

6.
Ἀννόβερο. Ἔνταξη στὸ βασικὸ δίκτυο πεζοδρόμων τῆς πόλεως τῶν πιὸ σημαντικῶν μνημείων της ποὺ σώθηκαν ἢ ἀναστηλώθηκαν μετὰ τὸν β' παγκόσμιο πόλεμο. Ἀγορές, θέατρα, μουσεῖα, ἐκκλησίες καὶ διοικητικὰ κτίρια ἐνσωματωμένα σὲ δίκτυο πεζοδρόμων (19).

7,8.
Πεζόδρομοι στὸ Ἀννόβερο. Τὸ μνημεῖο καὶ τὸ σύνολο σὲ ὀργανικὴ σύνδεση μὲ τὸν χῶρο ζωῆς τῆς πόλεως (19).

6.
Hannover. Integration of the most important monuments in the walk-way network of the town (markets, theatres, museums, churches and administrative buildings), preserved or restored after the Second World War.

7,8.
Walk-ways in Hannover. The monument and the setting organically integrated in the life space of the town.

Γενικὸ πλαίσιο: ἔνταξη στὸν κεντρικὸ ἱστὸ τῆς πόλεως (δεδομένου ὅτι συνήθως βρίσκονται στὸ σημερινὸ κέντρο της) σὰν διακεκριμένα στοιχεῖα τοῦ κοινωνικοῦ ἐξοπλισμοῦ της, σύμβολα πολιτισμοῦ, ἱστορίας καὶ πνευματικῆς σφραγίδας τῆς πόλεως.

Εἰδικὲς ὄψεις τοῦ προβλήματος:

α) Ὑλοποίηση τῆς ἔννοιας «ἔνταξη στὸν ζωντανὸ χῶρο τῆς πόλεως». Λόγω τῆς σημερινῆς χρήσεως καὶ θέσεώς τους, τὰ μνημεῖα αὐτὰ ἀποτελοῦν ἐνεργὸ μέρος τῆς πόλεως. Τὸ πρόβλημά τους εἶναι κοινὸ μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ κέντρου τῆς πόλεως, ὅπως ἀναλύθηκε προηγούμενα. Ἡ ἀπόδοσή τους δηλαδὴ στοὺς πεζούς, μὲ τὴν κατάλληλη ἐξυπηρέτηση ἀπὸ συγκοινωνιακὰ μέσα καὶ ἰδιωτικὰ αὐτοκίνητα, εἶναι ἡ μιὰ προϋπόθεση γιὰ τὴ δημιουργία συνθηκῶν ἐντάξεως καὶ ἐνεργοποιήσεως τῶν μνημείων. Ἡ ἄλλη, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν χῶρο καὶ τὸ περιβάλλον του, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ χρήση τους καὶ ἀπὸ τὴ θέση ποὺ ἔχει στὴν ὅλη κοινωνικὴ ζωὴ τῆς πόλεως ἡ χρήση αὐτή, π.χ. χρήση γιὰ ὑπηρεσία μηχανογραφήσεως κάποιου ὑπουργείου, χρήση γιὰ πανεπιστημιακὰ κτίρια, ἢ ἀκόμη καὶ γιὰ γραφεῖα κάποιας ἰδιωτικῆς ἢ ἡμιδημόσιας ἐπιχειρήσεως, τράπεζας κά. Θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ἡ πολυπλοκότητα τοῦ προβλήματος ἀλλαγῆς χρήσεως, γιὰ τὸ ὁποῖο ὅμως ὑπάρχουν δοκιμασμένες μεθοδολογίες ἐπιλύσεώς του.

β) Περιβάλλον. Καὶ ἐδῶ τὰ προβλήματα ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ταυτίζονται μὲ τὰ προβλήματα τοῦ κέντρου τῆς πόλεως (ἀποκλεισμὸς ὀχλουσῶν χρήσεων), καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐξειδικεύονται στὸ στενὸ πολεοδομικὸ περιβάλλον, τὸ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ εἶναι τὸ φυσικὸ ἱστορικὸ περιβάλλον τῶν ἀντίστοιχων μνημείων (γιὰ νὰ μὴν ἐπαναληφθεῖ τὸ σφάλμα τῆς ἀπογυμνώσεως τῆς Notre-Dame τοῦ Παρισιοῦ). Ἂν δὲν ὑπάρχει πιὰ (πράγμα τὸ ὁποῖον εἶναι δυστυχῶς ἀρκετὰ συνηθισμένο στὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα), τότε ἀπαιτεῖται εἰδικὴ ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωση τοῦ περιβάλλοντος χώρου, κυρίως σὲ σύνδεση μὲ τὸν ἐλεύθερο χῶρο τοῦ μνημείου καὶ τὴ μορφὴ τῶν κτιρίων ποὺ τὸ περιβάλλουν. Ἴσως θὰ ἦταν ὑπερβολικὸ νὰ λεχθεῖ ὅτι, σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις, θὰ ἦταν σκόπιμη ἀκόμη καὶ ἡ ἀναστήλωση τοῦ στενοῦ περιβάλλοντος τοῦ μνημείου, ἂν ὑπάρχουν οἱ προϋποθέσεις γι' αὐτό.

γ) Ἐξυπηρετήσεις. Ἀνάλογα μὲ τὴ σημερινή του χρήση, τὸ μνημεῖο θὰ πρέπει - καὶ αὐτὸ ἰσχύει γιὰ κάθε κτίριο κοινωνικῆς χρήσεως τῆς πόλεως, εἴτε εἶναι μνημεῖο εἴτε ὄχι - νὰ ἐξυπηρετεῖται καὶ νὰ ἐμπλουτίζεται ἀπὸ τὶς ἀνάλογες μὲ τὴ χρήση του λειτουργίες.

II. Κατοικίες (ὅσες ἔχουν ἀπομείνει σὲ κέντρα ἢ τμήματα παλαιῶν πόλεων καὶ ὅσες ἔχουν μείνει σὰν σύνολο πόλεως).

Ἀποτελοῦν τὰ καθαυτὸ «παραδοσιακὰ σύνολα», καὶ σὲ πόλεις ποὺ δὲν ἔχει αὐξηθεῖ ἡ ἀξία τῆς γῆς καὶ οἱ συντελεστὲς δομήσεως (συνέπεια τοῦ βαθμοῦ ἀναπτύξεως τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας στὴν περιοχὴ) καταλαμβάνουν ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τῆς πόλεως.

Ἀποτελοῦν περιοχὲς κατοικίας μὲ ἰδανικὲς πολεοδομικὲς συνθῆκες λόγω χαμηλῶν συντελεστῶν δομήσεως καὶ ἀριθμοῦ ὀρόφων. Τὰ κτίρια εἶναι κυρίως διόροφα (σὲ ἐλάχιστες κεντρικὲς περιοχὲς τριόροφα, σὲ περισσότερο περιφερειακὲς μονόροφα) μὲ κῆπο ἢ αὐλή. Ἔχουν σχεδὸν τέλειες κτιριολογικὲς συνθῆκες - μεγέθη δωματίων, ἀριθμὸς χώρων, ὕπαρξη βοηθητικῶν ἀποθηκευτικῶν χώρων κλπ.

Ἔτσι τὸ πρόβλημα παρουσιάζει καὶ μιὰ δεύτερη ὄψη, πέρα ἀπὸ τὴ «διατήρηση φορέων ἐθνικῆς μνήμης»: τὴ «διατήρηση νησίδων ὀρθῆς πολεοδομικῆς δομῆς καὶ στεγαστικῶν παραμέτρων».

Σὲ μικροὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμούς, ὅπου εἴτε ὑπάρχει ἔντονο τὸ στοιχεῖο τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἴτε ἁπλῶς ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ γηπέδου δὲν προσφέρεται γιὰ κατεδάφιση, ὑπάρχουν τάσεις ἀνανεώσεως τῶν παλαιῶν κτιρίων, πάντοτε ὅμως σὲ ἰδιοκτῆτες ἑνὸς ἀνώτερου πνευματικοῦ ἐπιπέδου ποὺ διατηροῦν ἔντονους δεσμοὺς (οἰκογενειακοὺς - συναισθηματικοὺς) μὲ τὸ παλαιὸ σπίτι.

Οἱ τάσεις αὐτὲς στὸ ἐξωτερικὸ ἐνθαρρύνονται, ἢ ἀκόμη καὶ ἐπιβάλλονται, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑπάρχουν σήμερα ὁλόκληρες παραδοσιακὲς συνοικίες ἢ καὶ ὁλόκληρες πόλεις, ὅπως ἡ Βασιλεία, ἡ Βαρσοβία, τὸ κέντρο ἢ παλαιὲς συνοικίες τῆς Βιέννης, τῆς Στοκχόλμης, τῆς Πράγας, ἢ πλῆθος χωριῶν καὶ κωμοπόλεων στὰ βαλκανικὰ κράτη (Ἀλβανία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, ἀκόμη καὶ Τουρκία), στὴ Μ. Βρετανία, τὴ Δυτικὴ καὶ Ἀνατολικὴ Γερμανία, τὴν Ἰταλία καὶ τὴν Αὐστρία.

Οἱ συνοικίες αὐτὲς ἔχουν ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ ξένα στοιχεῖα καὶ ἀρχιτεκτονικὲς προσθῆκες ἢ ἐνοχλητικὲς χρήσεις, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν κίνηση τροχοφόρων. Τροφοδοτοῦνται ἀπὸ περιφερειακοὺς δρόμους γιὰ ὀχήματα, μὲ περιφερειακοὺς χώρους σταθμεύσεως καὶ μὲ μικρὲς διεισδύσεις πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς περιοχῆς γιὰ εἰδικὲς χρήσεις. Τὰ κτίρια - κατοικιῶν ἢ ἄλλων χρήσεων - ἔχουν ἐξοπλισθεῖ διακριτικὰ μὲ σύγχρονες ἀνέσεις κεντρικῆς θερμάνσεως καὶ χώρων ὑγιεινῆς, καὶ ἔχει ἐξασφαλισθεῖ ἡ στατικὴ ἐπάρκεια τῆς κατασκευῆς τους.

Ἡ ἀποκατάσταση/ἀναστήλωση τῶν κτιρίων κατοικίας σὰν βασικὴ προϋπόθεση διατηρήσεως παραδοσιακῶν συνόλων

Μέσα στὸ ὅλο κύκλωμα «καταναλώσεως»

9

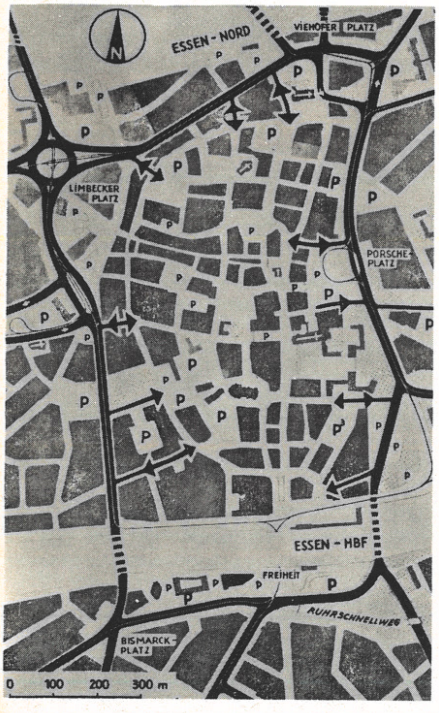

9,10.
Τυπικὴ διαμόρφωση κέντρου πόλεως. Περιφερειακὴ κυκλοφορία μὲ διεισδύσεις-πεζόδρομους. Essen 1956. Ἀπελευθέρωση τοῦ κοινωνικοῦ χώρου τῆς πόλεως ἀπὸ τὰ τροχοφόρα καὶ δημιουργία τοῦ δικτύου πεζοδρόμων μὲ ὅλες τὶς κοινωνικὲς λειτουργίες (μελέτη J. Korte, 21).

10

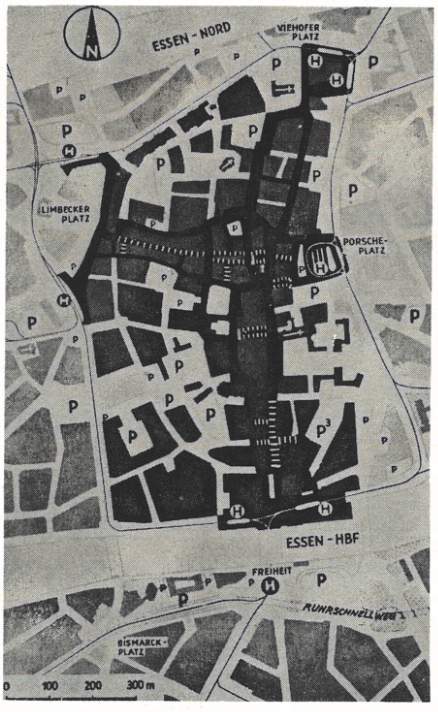

9,10.
Typical organisation of the town centre. Peripheral circulation with walk-ways. Essen 1956. Removal of the vehicles from the social centre of the town. Creation of a walk-way network where all social functions take place.

11

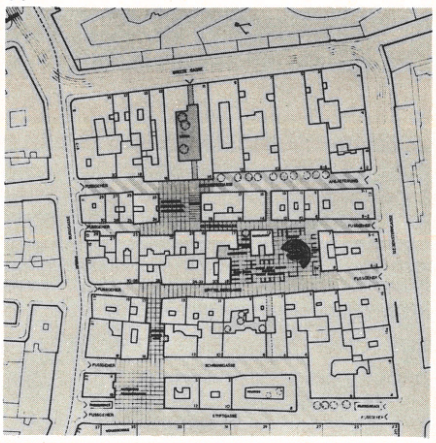

11.
Προσωρινὴ ἐνεργοποίηση ἑνὸς παλαιοῦ δρόμου στὴ συνοικία Spittelberg τῆς Βιέννης. Λαϊκὲς γιορτές, ἀγορά-παλαιοπωλεῖα, forum στοὺς δρόμους καὶ στὶς ἐσωτερικὲς αὐλὲς τῶν συγκροτημάτων κατοικιῶν (16).

12.
Ἡ Spittelberggasse σήμερα.

13.
Πρόταση γιὰ μόνιμη ἐπαναφορὰ τοῦ χαρακτήρα τῆς Spittelberggasse (ἀρχιτέκτων Δ. Μανίκας).

τῆς κατοικίας, ἡ ἔννοια τῆς ἀποκαταστάσεως ἔχει τόσο διαβληθεῖ καὶ διαστρεβλωθεῖ ὥστε νὰ θεωρεῖται ὅτι ἀφορᾶ μόνο μνημεῖα ἀπομακρυσμένης ἀρχαιότητας. Στὶς χῶρες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως ἀναφέρθηκε, ἔχει γίνει κατανοητὸ ὅτι, μαζὶ μὲ τὴν ἐνεργὸ χρήση, ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ μέσο γιὰ τὴ διατήρηση ἑνὸς παραδοσιακοῦ συνόλου.

Τὰ περὶ «συνθέσεως» παλαιοῦ καὶ νέου, ἢ «ἐκσυγχρονισμοῦ», ἢ «ρεαλισμοῦ» στὸ πρόβλημα τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ὁ ἀπόηχος ἀπὸ τὶς συνειδητὲς προσπάθειες τῶν φορέων τῆς «καταναλωτικῆς κατοικίας» γιὰ τὴ διαρκῶς αὐξανόμενη παραγωγὴ νέων κτισμάτων, μετρούμενων σὲ ὄγκο σκυροδέματος καὶ ὄχι σὲ ποιότητα ἀποτελέσματος.

Ἡ ἀποκατάσταση πρέπει νὰ ἔχει δύο βασικοὺς στόχους:

1. Τὴν ἀναστήλωση καὶ ἀποκατάσταση τοῦ κτιρίου στὴν ἀρχική του μορφὴ (ἢ τὴ μορφὴ ποὺ γιὰ τὸν σημερινὸ κάτοικό του ὑπῆρξε ἀρχική, π.χ. τὴ μορφὴ ποὺ εἶχε πρὶν 30-40 χρόνια, ἄσχετα ἂν τὸ κτίριο ἔχει ἡλικία καμιὰ φορὰ καὶ πάνω ἀπὸ 100 χρόνια), ἡ ὁποία κυρίως περιλαμβάνει:
α) τὴ στατικὴ ἀποκατάσταση τοῦ κτιρίου καὶ γενικὰ τὴν ἐπισκευή του,
β) τὴν ἀποκατάσταση τῶν ὄψεων,
γ) τὴν ἀποκατάσταση-ἐμπλουτισμὸ ἐξοπλισμοῦ, ἐπίπλων καὶ διακοσμητικῶν στοιχείων,
δ) τὴν ἀποκατάσταση τῆς κατόψεως,
ε) τὴν ἀποκατάσταση τοῦ περιβάλλοντος χώρου (οἰκοπέδου).

2. Τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῆς κατοικίας, ὅπου αὐτὸ ἀπαιτεῖται καὶ ποὺ περιλαμβάνει:
α) τὸν ἐξοπλισμὸ μὲ χώρους ὑγιεινῆς,
β) τὴν ἐγκατάσταση κεντρικῆς θερμάνσεως,
γ) τὸν ὑπόλοιπο ἐξοπλισμὸ (ἠλεκτροδότηση, τηλέφωνο).

Ἐπειδὴ αὐτὲς οἱ ἀποκαταστάσεις ξεκινοῦν συνήθως ἀπὸ ἰδιωτικὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἀφοροῦν κυρίως κτίρια κατοικίας, δὲν μποροῦν νὰ ἐπεκταθοῦν σὲ πολεοδομικὴ κλίμακα καὶ μάλιστα σὲ χώρους ποὺ ἀνήκουν στὸ Δημόσιο (ὁδικὸ δίκτυο, πλατεῖες).

Τὸ μεγάλο δίδαγμα ἀπὸ μερικὲς μεμονωμένες περιπτώσεις εἶναι ὅτι, κάτω ἀπὸ ὁρισμένες παραδοχὲς καὶ συνθῆκες, ἡ ἀποκατάσταση εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπεκταθεῖ καὶ σὲ πολεοδομικὲς μονάδες, μὲ τὴν ἐνεργὸ πιὰ ἐπέμβαση τοῦ Δημοσίου, ἐπιτυγχάνοντας ἔτσι ἀνθρώπινες καὶ ὀρθὲς συνθῆκες διαβιώσεως-κατοικίας καὶ ἀνθρώπινο καὶ ὀρθὸ περιβάλλον περιοχῆς κατοικίας.

Ἀπὸ 2-3 γνωστὰ στὸν γράφοντα παραδείγματα, προκύπτει ὅτι καὶ οἰκονομικὰ ἡ ἀποκατάσταση εἶναι εὐνοϊκότερη ἀπὸ τὴν κατεδάφιση καὶ ἀνοικοδόμηση (ἂν βέβαια ἡ νέα οἰκοδομὴ δὲν ἔχει κερδοσκοπικὸ χαρακτήρα).

Παράδειγμα πρῶτο. Ἀποκατάσταση διόροφης κατοικίας μὲ ὑπόγειο στὴν Κύμη τῆς Εὐβοίας (κτίριο τοῦ 1880). Ἀντικατάσταση πατωμάτων μὲ πλάκες ὀπλισμένου σκυροδέματος καὶ στατικὴ στερέωση τοῦ κτιρίου (σεισμικὸς συντελεστὴς Κύμης κατηγορίας μέσης ἐπικινδυνότητας), ἐπισκευὴ κουφωμάτων καὶ στέγης, ἀνακατασκευὴ ὅλων τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων, κατασκευὴ λουτροῦ καὶ τουαλέτας, ἐγκατάσταση κεντρικῆς θερμάνσεως καὶ ἠλεκτροδότηση. Ὄγκος 1075 κμ, ἐπιφάνεια 325 τμ. Κόστος: 2150 δρχ/τμ ἢ 650 δρχ/κμ (διογκωμένη δαπάνη λόγω τῆς στατικῆς στερεώσεως). Κατεδάφιση καὶ ἀνοικοδόμηση: κόστος 3500δρχ/τμ.

Παράδειγμα δεύτερο. Ἀποκατάσταση τριόροφης κατοικίας μὲ ὑπόγειο στὴ Σκόπελο (κτίριο 1820). Ἀποκατάσταση ὄψεων, ἀνακατασκευὴ ἐσωτερικῶν χωρισμάτων, ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν κουφωμάτων, καὶ δαπέδων, κατασκευὴ λουτροῦ, ἠλεκτροδότηση. Ὄγκος 600 κμ, ἐπιφάνεια 195 τμ. Κόστος: 4.100 δρχ/τμ ἢ 1040 δρχ/κμ. Κατεδάφιση καὶ ἀνοικοδόμηση: 4.500 δρχ/τμ.

Τελικὰ συμπεράσματα

Μετὰ ἀπὸ μιὰ ἀνάλυση τῶν ἐπιπτώσεων ποὺ ἔχει ἡ ἔνταξη μνημείων καὶ συνόλων στὸν ὀργανισμὸ τῆς πόλεως, θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὁδηγηθεῖ σὲ μιὰ διατύπωση βραχυπρόθεσμων καὶ μακροπρόθεσμων μέτρων, μέσα ἀπὸ μιὰ κριτικὴ ἀξιολόγηση καὶ ἀξιοποίηση τῆς ὑπάρχουσας νομοθεσίας. Ἔτσι, σὰν παράδειγμα, μιὰ ἐπισήμανση τῶν ἐπιπτώσεων τῆς ἐμπορευματοποιήσεως τῆς κατοικίας στὴν προστασία καὶ ἀναβίωση τῶν παραδοσιακῶν συνόλων θὰ ὁδηγοῦσε ἄμεσα στὴν κατάργηση τοῦ Α.Ν. 395/68, νόμου ποὺ ἐπιτρέποντας συντελεστὴ δομήσεως τέτοιο ποὺ νὰ ἐπιβάλλει τὴν ἐμπορευματοποίηση τῆς κατοικίας, ἐξαφάνισε παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς καὶ μικρὰ ἀστικὰ κέντρα, ἐμφυτεύοντας τὴν ἀθηναϊκὴ πολυκατοικία στὴν Ἀράχωβα καὶ τὴ Σκόπελο, ἢ ἀκόμη μιὰ ἐπισήμανση τῶν κενῶν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου θὰ ὁδηγοῦσὲ σὲ διατύπωση νομοθετικῶν πλαισίων ἰσχυρότερης καὶ οὐσιαστικότερης προστασίας.

Μελέτες γιὰ τὸ ὑφιστάμενο θεσμικὸ πλαίσιο στὸν τομέα τῆς διασώσεως, ἀποκαταστάσεως καὶ προστασίας μνημείων καὶ συνόλων, ἔχουν γίνει ἀρκετὲς στὴν Ἑλλάδα καὶ ἔχουν ἐπισημάνει τόσο τὰ ἀδιέξοδα καὶ τὶς ἀνεπάρκειες, ἀκόμη καὶ τὸ ἀλλοπρόσαλλο τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας σ' αὐτὸ τὸν τομέα, ὅσο καὶ τὶς ἐπιπτώσεις ποὺ ἔχουν ἄλλοι τομεῖς, ὅπως οἱ περὶ σχεδίων πόλεων κἄ νόμοι. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ἐμπειρία ἀπὸ τὴν πρακτικὴ αὐτοῦ

12

13

11.
Temporary reactivation of an old street in the Spittelberg neighbourhood, Vienna. Popular feasts, market, antique shops, forum in the streets and the inner courtyards of the house complexes.

12.
Spittelberggasse today.

13.
Proposal for the revival of Spittelberggasse (architect D. Manikas).

τοῦ τομέα σὲ ξένες χῶρες, οἱ ὁποῖες ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτικό τους σύστημα, θέλησαν πραγματικὰ νὰ προστατεύσουν τὴν ἐθνική τους ὑπόσταση, ἔχει ἀποδείξει ὅτι τὸ πρόβλημα εἶναι οὐσιαστικὰ λυμένο, ἔτσι ποὺ κάποια πρόταση «σχεδίου νόμου» εἴτε θὰ ἐπαναλάμβανε γνωστὲς σωστὲς προτάσεις, εἴτε θὰ προσέθετε ἀκόμα μιά, ἔστω διαφορετική, στὶς τόσες ποὺ μένουν ἀχρησιμοποίητες (11-14).

Τὸ πρόβλημα εἶναι βαθύτερο. Δὲν εἶναι πρόβλημα νομοθετικῶν κενῶν, ἀλλὰ πραγματικῆς θελήσεως γιὰ τὴν προστασία τῆς ἐθνικῆς κληρονομιᾶς, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐθνικῆς ὑποστάσεως καὶ ἀνεξαρτησίας.

Τελικά, ἡ τοποθέτηση τοῦ θέματος στὴν πολιτικοποιημένη-ἐθνική του βάση δείχνει τὴν πραγματικὴ του φύση καὶ τὶς σωστὲς διαστάσεις του· ἡ συνειδητοποίησή του θὰ δείξει τὸν σωστὸ δρόμο - γιὰ νὰ μὴν ψάχνουμε μάταια λύση σὲ ἕνα λυμένο ἀπὸ ἕναν αἰώνα τώρα πρόβλημα.

Ἀντὶ γιὰ βιβλιογραφία

Πρόθεση τοῦ ἄρθρου δὲν εἶναι νὰ ἐκθέσει τὶς τεχνικὲς καὶ τὶς μεθόδους ἢ τὸ νομικὸ καὶ οἰκονομικὸ πλαίσιο τῆς προστασίας καὶ ἀναβιώσεως τῶν παραδοσιακῶν συνόλων μέσα στὶς πόλεις μας.

Ἤδη ἡ διαφορὰ ποὺ παρουσιάζει ἡ χώρα μας στοὺς κοινωνικοὺς μετασχηματισμοὺς ἀπὸ τὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης θὰ ἔπρεπε πιὰ νὰ μᾶς βάζει σὲ ἄλλες σκέψεις σχετικὰ μὲ τὴ διαφορετικὴ ἀντιμετώπιση θεμάτων, γενικῶν καὶ εἰδικῶν, ὅπως ἡ ἀναβίωση τῶν ἱστορικῶν κέντρων καὶ ἡ ἔνταξη τῶν μνημείων στὸν ζωντανὸ ἱστὸ τῆς πόλεως, θεμάτων ποὺ στὴν Εὐρώπη - Δυτικὴ καὶ Ἀνατολικὴ - ἔχουν βρεῖ τὴ λύση τους (πρῶτοι γαλλικοὶ νόμοι προστασίας ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα).

Ἔτσι ἐνδεικτικά, ἀναφέρεται μιὰ ἀπὸ τὶς δεκάδες τυπικὲς μελέτες ποὺ ἔγιναν στὴ Δυτικὴ Γερμανία γιὰ τὸ Essen τὸ 1956 (21), ἐνῶ παράλληλα ἀναφέρονται στοιχεῖα ἀπὸ τὶς γιορτὲς τῆς συνοικίας Spittelberg τῆς Βιέννης, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1974.

Ἀντίστοιχα, θὰ ἔπρεπε γιὰ τὰ ἑλληνικὰ προβλήματα νὰ ἀνατρέξει κανεὶς στὰ ἄρθρα τῶν καθηγητῶν Δ. Ζήβα, Ν. Μουτσόπουλου καὶ Χ. Μπούρα καὶ τῶν συνεργατῶν τους (11-14, 22). Ὅσο γιὰ τὸ «ἑλληνικὸ κλίμα» ποὺ ἐπικρατεῖ στὸν τομέα θὰ μποροῦσε κανείς, ἐνδεικτικά, νὰ βρεῖ ἱστορικὰ στοιχεῖα στὰ κείμενα τοῦ Κώστα Μπίρη (7) ἢ νὰ χρησιμοποιήσει σὰν στοιχεῖα τὰ ἴδια τὰ κείμενα καθηγητῶν τοῦ Πολυτεχνείου, ἀπολογητῶν τῆς καταστροφῆς (8).

Βιβλιογραφία πλαισίου

1. *Κάνιστρο,* ἀρ. 1-6, 1972-1974.

2. Κοψίδης, Ρ. «Σπίτια ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, συλλεγέντα μὲ πόνο γιὰ τὴν ἐπικείμενη ἐξαφάνισή τους», *Κάνιστρο,* ἀρ. 2.

3. Μητρόπουλος, Κ. *Ἡ κοινωνία τῆς ἀφθονίας,* Ἀθῆναι: Ἑρμῆς, 1973.

4. Δωρῆς, Μ. «Οἱ ἀρχαιολογικοὶ χῶροι τῆς Ἀθήνας». *Πρακτικὰ Ε' Πανελληνίου Συνεδρίου ΣΑΔΑΣ.* Ἀθῆναι: ΤΕΕ, 1974, σ. 290.

5. Δάνος, Ι.«Ἱστορία μιᾶς ἀπαλλοτρίωσης ἀπὸ τὸ δημόσιο (Ἀναφιώτικα)», *Δελτίο Συλλόγου Ἀρχιτεκτόνων,* 1-2/1973.

6. *Die Strasse - Form des Zusammenlebens.* Κατάλογος ἐκθέσεως τῶν Μουσείων Van Abbemuseum τοῦ Eindhoven καὶ τοῦ Städtische Kunsthalle Düsseldorf, Düsseldorf 1973.

7. Μπίρης, Κ. *Ἀθῆναι,* Ἀθῆναι: Καθίδρυμα Πολεοδομίας, 1963.

8. *50 ἐτῶν δρᾶσις τοῦ Κώστα Κιτσίκη, 1913-1963.* Λεύκωμα· (ἐπίσης ἐναρκτήριος λόγος τοῦ ἰδίου, 22 Μαρτίου 1940).

Γενικοὶ βιβλιογραφικοὶ πίνακες

9. Σπουδαστήριο Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Α.Π. Θεσσαλονίκης (καθηγητὴς Χ. Μπούρας). *Προστασία, συντήρησις καὶ ἀναστήλωσις ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων καὶ μνημειακῶν συνόλων.*

Συλλογὴ γενικῆς βιβλιογραφίας

10. Μουτσόπουλος, Ν. «Μία πρώτη συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς», *Τεχνικὰ Χρονικά,* 2/1974.

Θέσεις πάνω στὸ ἑλληνικὸ πρόβλημα

11. Ζήβας, Δ. «Ἡ προστασία τῶν ἐθνικῶν μνημείων», *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα,* 2/1968.

12. Ζήβας, Δ., Νικολετόπουλος, Γ. «Προβλήματα σχέσεως τοῦ μνημειακοῦ χώρου μὲ τὸ πολεοδομικὸ περιβάλλον», Γ' Πανελλήνιο Συνέδριο Ἀρχιτεκτόνων, Ναύπλιο 1963.

13. Μπούρας, Χ. «Τρεῖς προτάσεις διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος», *Τεχνικὰ Χρονικά,* 5-6/1967.

14. Μουτσόπουλος, Ν. «Ὁ κίνδυνος ἐξαφανίσεως τῶν μνημείων τῆς λαϊκῆς μακεδονικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ μερικὲς σκέψεις καὶ εἰσηγήσεις γιὰ τὴν σωτηρία γενικώτερα τῶν μνημείων τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς μας παραδόσεως», *Τεχνικὰ Χρονικὰ* (Γενικὴ ἔκδοσις), Μάϊος 1965.

Μελέτες ἐφαρμογῆς καὶ συγκεκριμένες ἔρευνες

15. *Wien aktuell,* No. 13, 1974.

16. Spittelbergfest-Festprogramm, Juni 1974.

17. Wurzer, Rudolf, *Stadt- und Dorferneurung,* Wien 1967.

18. Smith, W. and Ass. *Ἔρευνα καὶ μελέτη κυκλοφορίας λεκανοπεδίου Ἀθηνῶν,* Ἀθῆναι, 1963.

19. *Beitrage zur Flächennutzungsplan,* No. 2/1970, Hannover 1970.

20. Rauda, W. *Lebendige Städtebauliche Raumbildung.* Stuttgart: Hoffman Verlag, 1957.

21. Korte, J. «Gegenwartsaufgaben der Städtebaus», *Technische Mitteilungen* (Essen), 12/1956.

22. Βελένης, Γ.Μ. *Ἐπισκόπησις καὶ ἀξιολόγησις πολιτιστικῶν μνημείων Ἑλλάδος,* Ἀθῆναι: ΚΕΠΕ, 1972.

14.
Ἀρχαιολογικὸς χῶρος καὶ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν κατὰ W. Smith. Εἶναι χαρακτηριστικὰ δύο σημεῖα: ὁ χαρακτηρισμὸς ὅλης τῆς παλαιᾶς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὡς «ἐκκαθαριστέας καὶ ἀνασκαπτέας περιοχῆς» καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς μόνον 10 κτιρίων ὡς συγχρόνων μνημείων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ ἐννέα εἶναι δημόσια κτίρια (ἀνάκτορα, βουλή, πανεπιστήμιο κἄ) καὶ τὸ ἕνα τὸ ξενοδοχεῖο «Μεγάλη Βρετανία», ἀπὸ ὅλο τὸ σύνολο τῶν νεοκλασικῶν κτιρίων τῆς Ἀθήνας τοῦ 1960 (μελέτη ἐγκεκριμένη ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ Δημόσιο, 18).

15.
Τὰ μὴ προστατευόμενα μνημεῖα-σύνολα ποὺ ὑπῆρχαν τὴν ἐποχὴ ἐκπονήσεως τῆς μελέτης Smith. Α. Περιοχὴ Πλάκας (τουρκοκρατία), Β. Περιοχὴ νεοκλασικῶν μεγάρων Βασιλίσσης Σοφίας, Γ. Περιοχὴ μεγαλοαστικῶν νεοκλασικῶν κέντρου Ἀθηνῶν, Δ. Περιοχὴ μικροαστικῶν νεοκλασικῶν Μεταξουργείου-Ψυρρῆ, Ε. Περιοχὴ μεσοαστικῶν νεοκλασικῶν Ἐξαρχείων, Ζ. Περιοχὴ νεοκλασικῶν ἀρχοντικῶν Πατησίων.

16.
Ἱστορικὸ κέντρο Βιέννης. Ἀξιολόγηση βαθμοῦ προστασίας καὶ ἀποκαταστάσεως (17). (Στὴν ἴδια κλίμακα μὲ τὸ ἱστορικὸ κέντρο τῶν Ἀθηνῶν.)

17.
Πρώτη φάση διαμορφώσεως τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου τῆς Βιέννης σὲ ἐνιαῖο πεζόδρομο (ἀρχιτέκτονες: W. Holzbauer-O. Windbrechtiger, συνεργάτες: O. Häuselmayer, Δ. Μανίκας, 15). Προβλεπόμενη ἐξυπηρέτηση συλλογικῆς κυκλοφορίας μὲ ὑπόγειο σιδηρόδρομο.

14.
Archaeological district and monuments in Athens according to W. Smith. Two points are worth noting: the characterisation of the old town of Athens as "district under excavation" and of ten buildings only as modern monuments worth of preservation. Nine of these are public buildings (King's palace, Parliament, University, etc.) and one is the "Grande Bretagne" hotel (study approved by the Greek Government).

15.
The non-protected monuments-settings existing in the time of Smith's study. A. Plaka district (period of Turkish domination), B. Vassilissis Sophias district with neoclassic buildings, Γ. Upper-income district with neoclassic buildings in the centre of Athens, Δ. Metaxourgio-Psyri lower-income district with neoclassic buildings, E. Exarchia middle-income district with neoclassic buildings, Z. Patissia district with neoclassic mansions.

16.
Historical centre in Vienna. Evaluation of the needed extent of protection and restoration. (Same scale with the historical centre of Athens.)

17.
Organisation of the historical centre of Vienna along a unified walk-way (first phase), (architects: W. Holzbauer - O.Windbrechtiger, collaborators: O. Häuselmayer, D. Manikas). Provision is made for public transportation by subway.

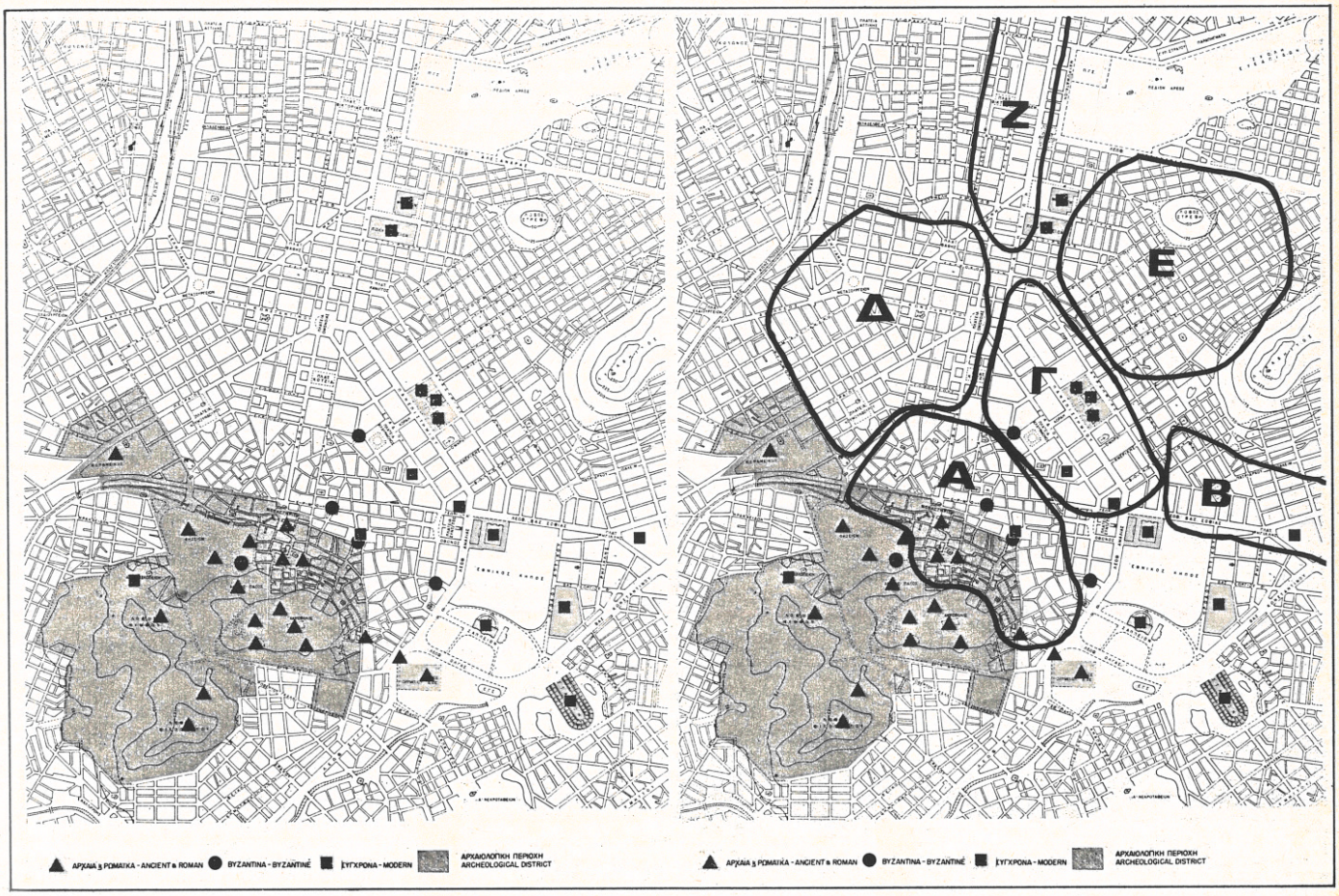
Z
E
Δ
Γ
A
B
ΑΡΧΑΙΑ & ΡΩΜΑΪΚΑ - ANCIENT & ROMAN
BYZANTINA - BYZANTINÉ
ΣΥΓΧΡΟΝΑ - MODERN
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ
ARCHEOLOGICAL DISTRICT

14 , 15

16

KARLSPLATZ

17

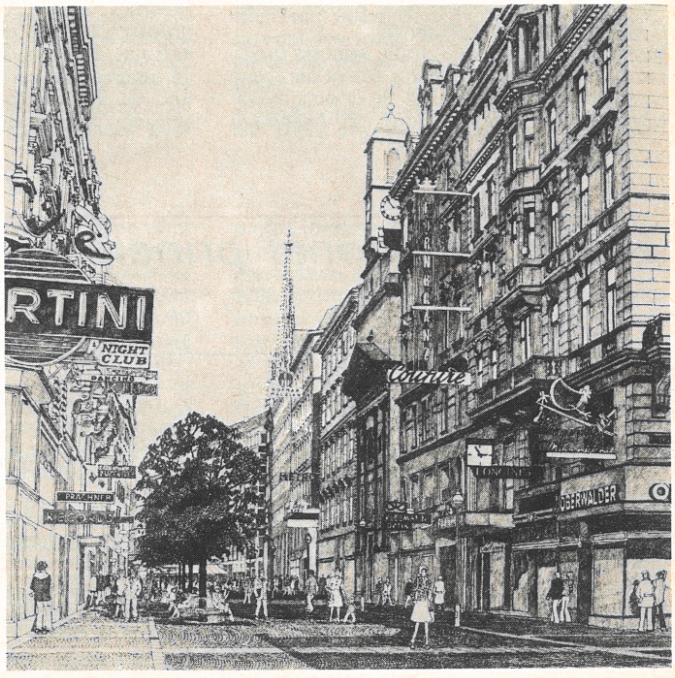
RTINI
NIGHT
CLUB
OBERWALDER

Οἱ διεθνεῖς ἀρχὲς τῶν ἀναστηλώσεων σήμερα

τοῦ ἀρχιτέκτονος Ι. Κνιθάκη

Κοινὴ εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι ἀπὸ τὸν πόλεμο μέχρι σήμερα χάθηκε πολύτιμος χρόνος γιὰ τὸ θέμα τῆς προστασίας καὶ τῆς ἀναδείξεως τῶν ἑλληνικῶν μνημείων. Ἀνάμεσα στοὺς λόγους τῆς καθυστερήσεως (ποὺ ἔχει συσσωρεύσει ἄπειρα προβλήματα) ἀσφαλῶς δὲν περιλαμβανόταν ἡ ἔλλειψη ἑνὸς γενικότερου θεωρητικοῦ προσανατολισμοῦ. Ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ μεσοπολέμου εἶχε ἀποκρυσταλλωθεῖ διεθνῶς ἕνα πλαίσιο ἀρχῶν γιὰ τὴ μεταχείριση τοῦ μνημειακοῦ πλούτου, ποὺ βασίζονταν στὶς θεωρίες τοῦ C. Boito, τὰ κείμενα τοῦ G. Giovannoni καὶ τὸν «Χάρτη τῶν Ἀθηνῶν». Ὅλα αὐτὰ καθόριζαν ἕναν ἀσφαλὴ ὁδηγὸ μὲ τὸν ὁποῖο θὰ μποροῦσε νὰ γίνει συστηματικὴ ἐργασία (ὅπως ἔγινε στὶς εὐρωπαϊκὲς χῶρες) καὶ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ μὲ ἐπιτυχία τὸ πλῆθος τῶν προβλημάτων ποὺ ἐπρόκειτο νὰ προκύψουν.

Ἄλλες λοιπὸν ἦταν βασικὰ οἱ ἀδυναμίες ποὺ διαφοροποίησαν τὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὰ ξένα ἐπιτεύγματα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπουσία προγραμματισμοῦ καὶ μεθόδου, τὰ οὐσιαστικὰ αἴτια τῆς ἀδυναμίας μας (ποὺ πρέπει νὰ τονιστοῦν ἔστω καὶ τὴν τελευταία στιγμὴ) εἶναι ἡ ἔλλειψη συγχρονισμένης νομοθεσίας γιὰ τὰ μνημεῖα, ἡ ἔλλειψη εἰδικῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ λαοῦ μας καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ ἀναδιάρθρωση τῆς οἰκονομίας μας.

Τὰ πράγματα δείχνουν ὅτι στὴν Ἑλλάδα: α) οὐδέποτε οἱ ἀναστηλώσεις θεωρήθηκαν μιὰ αὐτοτελὴς ἐπιστήμη μὲ ἰδιαίτερες σπουδὲς καὶ ἰδιαίτερη μεθοδολογία, β) οὐδέποτε γράφτηκε καὶ δημοσιεύτηκε ἕνα θεωρητικὸ κείμενο γι' αὐτές, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία περιορίζεται σὲ μικρὲς περιπτωσιακὲς ἀνακοινώσεις γιὰ ἔργα ποὺ ἔχουν κατὰ καιροὺς ἐκτελεστεῖ, γ) οὐδέποτε διευκρινίστηκαν οἱ ἰδιομορφίες τῶν ἑλληνικῶν μνημείων ποὺ ἔχουν σημασία γιὰ τὴ συντήρηση ἢ τὴν ἀναστήλωσή τους, ἔτσι ὥστε νὰ διαφοροποιηθοῦν ἐνδεχόμενα οἱ ἀρχὲς ποὺ ἰσχύουν γενικά, δ) οὐδέποτε ξεπεράστηκε ἀπὸ τὸν ἐπίσημο φορέα ἕνα ἐμπειρικὸ στάδιο ἐργασίας (μὲ ἐξαίρεση ἴσως τὰ ἔργα τῆς Ἀκροπόλεως), γιὰ τὶς ἐπεμβάσεις στὰ μνημεῖα δὲν προηγοῦνται μελέτες ἢ τουλάχιστο δὲν διατυπώνονται ποτὲ θεωρητικὲς θέσεις πάνω στὶς ὁποῖες νὰ στηρίζονται.

Μετὰ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ λοιπόν, εὔλογα ἀρχίζει κανεὶς νὰ ὑποπτεύεται ὅτι οἱ διεθνῶς παραδεγμένες ἀρχές, γιὰ τὶς ὁποῖες ἔγινε λόγος, ποτὲ δὲν πέρασαν τὰ ἑλληνικὰ σύνορα. Ἀκόμη, οἱ ἑλληνικὲς ὑπογραφὲς ποὺ μπῆκαν κάτω ἀπὸ τὸν Χάρτη τῆς Βενετίας πρὶν ἀπὸ δέκα χρόνια φαίνεται πὼς ἔμειναν χωρὶς νόημα.

Μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ Ἔτους τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς δίνονται παρακάτω, πολὺ συνοπτικά, μερικὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς τοῦ θέματος τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν μνημείων, καθὼς καὶ τῶν ἀρχῶν ποὺ ἴσχυσαν καὶ ἰσχύουν.

Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ

Χωρὶς ἀμφιβολία ὑπάρχουν ἄμεσες σχέσεις ἀνάμεσα στὸ πνεῦμα μιᾶς ἐποχῆς, ὅπως ἐκφράζεται ἀπὸ τὴ ζωντανή της ἀρχιτεκτονική, καὶ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίζονται τὰ κατάλοιπα τοῦ παρελθόντος.

Στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, κάθε ἐποχὴ ἔντονα προοδευτικὴ καὶ δημιουργικὴ δείχνει μιὰ τάση ἂν ὄχι ἐχθρική, τουλάχιστον ἀδιάφορη γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ τοῦτο γιατὶ εἶναι βέβαιη γιὰ τὴ δύναμη ἢ τὴν ἐσωτερικὴ πνοὴ ποὺ κατέχει· ἔτσι, εἴτε ἐγκαταλείπει στὴν τύχη τους τὰ ἔργα τοῦ παρελθόντος, εἴτε τὰ καταστρέφει γιὰ νὰ οἰκοδομήσει στὴ θέση τους νέα, σύμφωνα μὲ τὰ δικά της πιστεύω, ὅποια κι ἂν εἶναι αὐτά.

Κατὰ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα, ἀπὸ τὶς μέχρι τώρα ἔρευνες δὲν διαπιστώθηκε (κατὰ κανόνα) ἡ συντήρηση μνημείων καὶ ἔργων τέχνης, τουλάχιστο μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια τοῦ ὅρου. Δὲν δίσταζαν νὰ τὰ καταστρέψουν, ὥστε στὴ θέση τους νὰ στήσουν ἄλλα, ὅπως ἔγινε μὲ τὰ ἀρχαϊκὰ κτίρια τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τὴν περσικὴ ἐπιδρομή. Ταυτόχρονα ὅμως ὑπῆρχε ἕνα δέος γιὰ ὁρισμένα ἄλλα μνημεῖα (ὅπως τὸ Πελασγικὸ τεῖχος στὰ προπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως) καὶ τοῦτο μόνο γιὰ λόγους ἱστορικοθρησκευτικούς.

Κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο παρατηρεῖται μιὰ προοδευτικὰ αὐξανόμενη τάση γιὰ συντήρηση, ἕνας θαυμασμὸς γιὰ τὰ ἔργα τοῦ 6ου καὶ 5ου αἰώνα π.Χ., ἂν καὶ ὑπάρχουν μεγάλοι σύγχρονοι καλλιτέχνες, ὅπως ὁ Πραξιτέλης καὶ ὁ Σκόπας, καὶ πολυάριθμα ἐργαστήρια δουλεύουν γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἰσχυρῶν βασιλέων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐμφανίζονται οἱ πρῶτοι περιηγητὲς καὶ δημιουργεῖται στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸ πρῶτο «Πανεπιστήμιο», ἡ Βιβλιοθήκη καὶ τὸ «Μουσεῖο» μὲ συλλογὲς ἔργων τέχνης. Ἀκόμη, ἀναστηλώνονται μνημεῖα τῶν ἀρχαίων αἰγυπτιακῶν βασιλείων μὲ τὸ παλαιό τους στύλ. Ἀργότερα, τὰ συμπτώματα τοῦ συντηρητισμοῦ στὴν τέχνη καὶ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ παρελθόντος θὰ πολλαπλασιαστοῦν. Κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο, ἐμφανίζονται οἱ μεγάλες ἰδιωτικὲς συλλογὲς καὶ τὸ ἐμπόριο τῶν αὐθεντικῶν ἔργων τέχνης, ἐνῶ ταυτόχρονα ὑπάρχουν ἀναρίθμητα ἐργαστήρια, ὅπου δουλεύουν εἴτε ἁπλοὶ ἀντιγραφεῖς φημισμένων ἔργων, εἴτε καλλιτέχνες νεοκλασικιστὲς - νεοαττικοὶ 1ου π.Χ. αἰώνα - οἱ ὁποῖοι συνθέτουν λεπτότατα ἀριστουργήματα, παίρνοντας σὰν πρότυπα τὰ ἔργα τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς.

Ἔτσι ἡ συντήρηση κυριαρχεῖ στὰ χρόνια τῆς Δημοκρατίας καὶ τὴν πρώτη περίοδο τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Ἀδριανὸς μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴ Ρώμη, κτίζει τὴ Villa Adriana στὸ Tivoli, ὅπου κατασκευάζει σὲ μικρογραφία κομμάτια ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὰ σύνολα ποὺ συνάντησε στὰ ταξίδια του (ὅπως τὸν Κάνωπο τῆς Ἀλεξανδρείας) καὶ διακοσμεῖ τοὺς κήπους μὲ ἔργα πρωτότυπα καὶ ἀντίγραφα ἔργων σπουδαίων καλλιτεχνῶν.

Στὰ κατοπινὰ χρόνια, ὅσο ἐξασθενίζει ἡ δύναμη τῆς ἐκφράσεως τῶν ἔργων (ποὺ εἶχαν φτάσει σὲ βαθμὸ τελειότητας στὸ Ara Pacis) καὶ προγραμματίζονται μεγάλα οἰκοδομήματα - ἐκδηλώσεις τῆς δυνάμεως στὶς πολυάνθρωπες πόλεις - ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα καὶ ἐμφανίζεται ὁλοένα μὲ ταχύτερο ρυθμὸ ἡ καθαυτὸ ρωμαλέα ρωμαϊκὴ ἀρχιτεκτονική.

Ἡ παλαιοχριστιανικὴ περίοδος ποὺ ἀκολουθεῖ, εἶναι ἐποχὴ καταστροφῆς τῶν ἔργων τέχνης γιὰ νὰ ἑδραιωθεῖ ἡ νέα πίστη, ἂν καὶ ἀκολουθεῖται στὴν οἰκοδομικὴ ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ παράδοση.

Τὸ Βυζάντιο καλύπτει μιὰ μακρὰ περίοδο, κατεξοχὴν δημιουργική, στὴν ὁποία ἐμφανίζονται νέες μορφὲς στὴν τέχνη καὶ τὴν ἀρχιτεκτονική, ποὺ ἐκφράζουν τὴ νέα πίστη ἀλλὰ καὶ τὴν πλήρη ὑποταγὴ στὸ μεγαλεῖο καὶ τὴ δύναμη τῆς αὐτοκρατορικῆς διοικήσεως. Καὶ ἐνῶ ἡ τέχνη ἀνανεώνεται μὲ ἀλλεπάλληλες ἀναδρομὲς στὰ πρότυπα τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιότητας, ἡ φροντίδα γιὰ τὰ λείψανά της εἶναι οὐσιαστικὰ ἀνύπαρκτη.

Στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, κατὰ τὴν πρώιμη μεσαιωνικὴ περίοδο, μέσα στὸ χάος τῶν ἐπιδρομῶν καὶ τοῦ ἀφανισμοῦ τῶν πόλεων οἱ λιγοστοὶ κάτοικοι ποὺ ἐπιστρέφουν κά-

The international principles of restoration today

by J. Knithakis, architect

It is generally agreed that from World War II to the present, much valuable time has been lost as far as the promotion of the cause of Greek monuments is concerned. The reasons for this disappointing state of affairs can be found in the lack of specialists (architects, restorers), antiquated and inadequate legislation, plus the unawareness of the people in these matters.

In the history of civilization every intensely progressive and creative period has tended to be, if not hostile, at least indifferent towards monuments.

In the Classical era of antiquity, monuments and works of art were not protected as a rule.

In the Hellenistic period, despite the existence of great creators, there was a tendency towards preservation, which in the next period (the Roman) became quite predominant, with the large private collections and numerous workshops of copier artists.

The early Christian period, when works of art were destroyed, was followed by the long and intensely creative Byzantine era, when ancient relics were essentially ignored.

The Dark Ages in medieval Europe, marked by the destruction of historical centres, are followed by four centuries of intense creative activity. At the same time that Romanesque and Gothic masterpieces were built, old monuments were also frequently used, but were often radically

ποτε στὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα, χρησιμοποιοῦν μικρὰ μόνο τμήματα τῶν ἐγκαταλειμμένων κτιρίων καὶ τὰ διασκευάζουν πρόχειρα γιὰ κατοικίες. Ἐπικρατεῖ τέλεια ἀδιαφορία καὶ ἄγνοια γιὰ τὰ ἔργα τέχνης καὶ τὰ μνημεῖα.

Μὲ τὴ συνεχὴ πρόοδο θὰ δημιουργηθοῦν μέσα σὲ τέσσερεις αἰῶνες τὰ ἀριστουργήματα τοῦ ρομανικοῦ καὶ τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ. Εἶναι μιὰ ἐποχὴ ἔντονα δημιουργικὴ καὶ ἡ στάση ἀπέναντι στὰ κτίρια τῶν περασμένων ἐποχῶν δὲν ἀλλάζει. Ὅσο μεγαλώνουν οἱ πόλεις, τόσο γίνεται μεγαλύτερη ἡ χρήση τῶν ἐρειπίων, ὅπως τοῦ Tabularium στὴ Ρώμη τὸ ὁποῖο μετατράπηκε μὲ τὴν προσθήκη τεσσάρων γωνιακῶν πύργων σὲ κάστρο ἢ τῆς Curia ποὺ μετασκευάστηκε σὲ ναό (St. Adriano) τὸν 12ο αἰώνα. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἕνα μεγάλο πλῆθος ἀπὸ ἐγκαταλειμμένα μνημεῖα χρησιμεύει γιὰ τὴ λατόμευση ἕτοιμου οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ ἢ τὴν παραγωγὴ ἀσβέστη.

Ἀργότερα, κατὰ τὴν Ἀναγέννηση, θὰ παρατηρηθεῖ ἡ μεγάλη στροφὴ στὴν ἀρχαιότητα. Στὴν Ἰταλία μελετιοῦνται ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀρχιτέκτονες τῆς ἐποχῆς, τὸν Brunelleschi, τὸν Palladio (1), τὸν Vignola, τὰ ρωμαϊκὰ μνημεῖα, τὰ μόνα ποὺ βρίσκονταν σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μαζί τους. Ἡ ἐποχὴ δὲν ἀντιγράφει στεγνὰ τὰ πρότυπα ἀλλὰ ἀναπλάθει τὶς μορφὲς ποὺ χρησιμοποιεῖ. Συγχρόνως ὅμως ἀδιαφορεῖ γιὰ τὰ ἴδια τὰ μνημεῖα ποὺ γυμνώνονται ἀπὸ τὶς ἐπενδύσεις τους ἢ κατεδαφίζονται γιὰ νὰ χρησιμεύσει τὸ ἕτοιμο ὑλικό τους στὴν ἀνοικοδόμηση τῶν σύγχρονων Palazzi. Οἱ μετατροπὲς τῶν παλαιῶν ρωμαϊκῶν μνημείων συνεχίζονται, ὅπως τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Ἁδριανοῦ σὲ ὀχυρωμένη κατοικία τῶν Παπῶν (Castello St. Angello), τῆς μεγάλης αἴθουσας τῶν Θερμῶν τοῦ Διοκλητιανοῦ σὲ ναὸ (S. Maria degli Angeli) ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελο, ἢ τοῦ Πανθέου σὲ ναὸ ἀπὸ τὸν Ραφαήλ. Τότε γίνονται καὶ οἱ ριζικὲς ἀνακαινίσεις νεώτερων μνημείων, ὅπως τοῦ S. Stefano ἀπὸ τὸν Rosselino (1453).

Ἔντονα δημιουργικὴ εἶναι καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ μπαρόκ. Γίνονται μεγάλες κατασκευές, σχεδιάζονται μνημειώδεις προσόψεις - πραγματικὴ ἀποθέωση τοῦ δυναμισμοῦ - ποὺ ἀλλοιώνουν προϋπάρχοντα παλαιοχριστιανικὰ ἢ ρομανικὰ κτίρια στὴν Ἰταλία καὶ γοτθικὰ στὴ Γαλλία (σὲ πολὺ μικρότερη κλίμακα).

Ἡ Ρώμη, ποὺ γίνεται τὸ κέντρο τῶν τεχνῶν στὸν 18ο καὶ 19ο αἰώνα, πλημμυρίζει ἀπὸ καλλιτέχνες καὶ ἀρχιτέκτονες ἀπὸ ὅλη τὴν Εὐρώπη οἱ ὁποῖοι ἔρχονται νὰ μελετήσουν τὰ μνημεῖα καὶ τὰ μουσεῖα της. Ἕνα νέο κύμα θαυμασμοῦ γιὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσεται. Ὁ Winckelmann, ἀπὸ τὸ 1755 καὶ μετά, θὰ βάλει τὶς βάσεις γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας τέχνης. Παράλληλα οἱ ἀνασκαφὲς πληθύνονται. Ἡ ἀνακάλυψη τῆς Πομπηίας τὸ 1784, μὲ ἀνέπαφο τὸν ἀρχαιολογικό της πλοῦτο, ἐνθουσιάζει τὴν Εὐρώπη καὶ ἀνοίγει τὸν δρόμο γιὰ τὸν νεοκλασικισμὸ καὶ τὴν ἀγάπη γιὰ τὴ συντήρηση τῶν μνημείων (2).

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα στάθηκε σταθμὸς γιὰ τὴ Γαλλία καὶ γιὰ ὁλόκληρο τὸν κόσμο ἡ ἀστικὴ ἐπανάσταση. Προκλήθηκαν τότε μεγάλες καταστροφὲς· καὶ αὐτὸ ἦταν φυσικό, γιατὶ οἱ ἐπαναστάτες χτυπώντας τὴ δομὴ τῆς κοινωνίας κατέστρεφαν καὶ τὰ ἴδια τὰ κτίρια ποὺ τὴν ἐκφράζαν. Ἔτσι ἡ Βαστίλλη, σύμβολο τῆς καταπιέσεως, ἦταν ἡ πρώτη ποὺ ἔπεσε, μαζί της ὅμως καὶ ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ ρομανικὰ καὶ γοτθικὰ κτίρια, καθὼς καὶ μοναστηριακὰ σύνολα (Cluny). Ἄλλα μνημεῖα χρησιμοποιήθηκαν γιὰ ἀποθῆκες ἢ κατεδαφίστηκαν καὶ τὸ ὑλικό τους πουλήθηκε. Ἡ ἴδια ἡ Παναγία τῶν Παρισίων σώθηκε, ἂν καὶ βαριὰ τραυματισμένη. Τὸ 1794 ὅμως, μέσα στὴ γενικὴ ἀναστάτωση, τὸ ἴδιο τὸ Διευθυντήριο ἀπευθύνει διακήρυξη στὸν λαὸ ποὺ τελειώνει μὲ τὴν ἱστορικὴ φράση: «οἱ βάρβαροι καὶ οἱ σκλάβοι ἀποστρέφονται τὶς ἐπιστῆμες καὶ καταστρέφουν τὰ μνημεῖα, ἐνῶ οἱ ἐλεύθεροι τὰ ἀγαποῦν καὶ τὰ προστατεύουν».

Ὁ 19ος εἶναι ὁ κατεξοχὴν αἰώνας τῶν ἐπιστημῶν καὶ τοῦ λόγου, ὅπως καὶ τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ τῶν ἔργων τέχνης καὶ τῶν μνημείων. Τότε ἀνοίγουν γιὰ τὸ κοινὸ τὰ πρῶτα μεγάλα μουσεῖα. Ἡ κίνηση αὐτὴ εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν ἔννοια τῆς συντηρήσεως.

Ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, ποὺ ἐμφανίστηκε μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰώνα στὴν Εὐρώπη, ἔφερε μαζὶ καὶ πολὺ μεγάλους κινδύνους γιὰ τὰ μνημεῖα, ἀσύλληπτους γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς. Ἡ τεράστια αὔξηση τῶν πόλεων, ἡ καταστροφὴ τῆς σχέσεως μεταξὺ μνημείων καὶ νέων κατασκευῶν, λόγω τῆς ἀπότομης αὐξήσεως τῶν τελευταίων σὲ ὕψος καὶ ὄγκο, καί, τό χειρότερο ἀπὸ ὅλα, τὰ νέα πολεοδομικὰ σχέδια μὲ τὴν πολιτικὴ τῆς διανοίξεως λεωφόρων καὶ πλατειῶν, κατέστρεψαν οὐσιαστικὰ τὰ ἱστορικὰ μεσαιωνικὰ καὶ ἀναγεννησιακὰ κέντρα καὶ προκάλεσαν τὴν κατεδάφιση μεγάλου ἀριθμοῦ μνημείων.

Στάδια στὴν ἱστορία τῆς συντηρήσεως τῶν μνημείων

Τὸ ἐμπειρικὸ στάδιο τῆς συντηρήσεως ἀρχίζει γιὰ τὴ Γαλλία ἀμέσως μετὰ τὴν παλινόρθωση τῶν Βουρβώνων, ἂν καὶ δὲν ὑπῆρχαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀρχιτέκτονες ἱκανοὶ νὰ ἀντιμετωπίσουν καὶ νὰ λύσουν τὰ πολύπλοκα προβλήματα ἀναστηλώσεως, κυρίων ρομανικῶν καὶ γοτθικῶν μνημείων. Οἱ διάφοροι αὐτοσχέδιοι ἀναστηλωτὲς ἐργάστηκαν κατὰ περίπτωση, σύμφωνα μὲ τὸ ἔνστικτο καὶ τὴ σχετικὴ μόρφωσή τους. Γιὰ τὴν Ἰταλία, ταυτίζεται μὲ τὶς ἀναστηλώσεις τῶν μεγάλων νεοκλασικῶν καλλιτεχνῶν καὶ ἀρχιτεκτόνων, ὅπως τοῦ Canova καὶ τοῦ Valadier, ποὺ ἐργάστηκαν κυρίως στὴ Ρώμη. Ἡ κλασικὴ παιδεία τοὺς ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ κινοῦνται ἄνετα σὲ κάθε ἱστορικὴ περίοδο τῆς τέχνης.

Χαρακτηριστικὸ τοῦ ἐμπειρικοῦ σταδίου εἶναι ὁ αὐτοσχεδιασμὸς στὴ μορφολογία, ἡ ἀπουσία διακρίσεως μεταξὺ παλαιῶν καὶ νέων τμημάτων καὶ ἡ ἀνασύνθεση τῆς γενικῆς μορφῆς τοῦ μνημείου, σύμφωνα μὲ τὴν προσωπικὴ κρίση καὶ ἀντίληψη τοῦ κάθε ἀναστηλωτῆ.

Ἀκολουθοῦν τὰ στάδια τῶν δογμάτων. Ὁ 19ος αἰώνας, στὸν τομέα τῶν ἀναστηλώσεων, θὰ σφραγιστεῖ ἀπὸ τὴν παρουσία δύο μεγάλων ἐκπροσώπων τῆς ρομαντικῆς σχολῆς, τοῦ ἀρχιτέκτονα Viollet-le-Duc (1814-1879) καὶ τοῦ κριτικοῦ τῆς τέχνης καὶ καλλιτέχνη J. Ruskin (1819-1900). Ἀπὸ αὐτοὺς δημιουργήθηκαν δύο σκληρὰ ἀντιμαχόμενες σχολὲς ποὺ καὶ σήμερα ἀκόμη ἐπηρεάζουν τὶς σύγχρονες θεωρίες γιὰ τὴν πολιτικὴ ἀπέναντι στὰ μνημεῖα (3).

Ἡ ἔκφραση τῆς ρομαντικῆς διαθέσεως στὴ Γαλλία ἀπὸ τὸ 1830 ὡς τὸ 1870 ἀκολούθησε δύο παράλληλους δρόμους: τὴ σύγχρονη ἱστορία καὶ τὴν ἐπιστροφὴ στὸν Μεσαίωνα. Ταυτόχρονα ὅμως καλλιεργεῖται, στὶς Σχολὲς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τὶς Ἀκαδημίες, ἡ στείρα μορφολογία καὶ ρυθμολογία. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ μνημεῖο γιὰ τὸν ἀρχιτέκτονα χάνει κάθε ἱστορικὸ ἢ ἰδιαίτερο καλλιτεχνικὸ ἐνδιαφέρον· ἀξία ἔχει μόνο ἡ καθαρότητα τοῦ στύλ (purisme). Ἡ τάση αὐτὴ φτάνει μέχρι τὰ ἄκρα μὲ τὴ συμπλήρωση ἢ τὴν ἀνακατασκευὴ ὁλόκληρων τμημάτων τῶν μνημείων καὶ κυρίως μὲ τὴν καταστροφὴ τῶν μεταγενέστερων φάσεων, ἄσχετα ἂν αὐτὲς παίζαν βασικὸ ρόλο στὴν ἱστορία τους ἢ εἶχαν ἀδιαφιλονίκητη καλλιτεχνικὴ ἀξία.

Ἡ δράση τοῦ Viollet-le-Duc καλύπτει τὰ χρόνια τῆς κυριαρχίας τοῦ Ναπολέοντα Β', γιὰ τὸ μεγαλεῖο τοῦ ὁποίου ἐργάζεται (θερινὴ κατοικία τοῦ Αὐτοκράτορα στὸ Κάστρο Pierrefonds, 1857-1868), (4). Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σώζει στὴ μακρὰ περίοδο τῆς δράσεώς του μιὰν ἀτέλειωτη σειρὰ μνημείων, ἀλλὰ οἱ ὑπερβολὲς στὶς ὁποῖες καταφεύγει τόσο αὐτὸς ὅσο καὶ οἱ μαθητές του, ὅπως ὁ περιβόητος P. Abadie, προκαλοῦν κύμα διαμαρτυρίας στὴν Εὐρώπη καὶ τὸν φέρνουν ἀντιμέτωπο μὲ τὸν Ruskin.

Σταθμὸς γιὰ τὸ ξεκαθάρισμα τῶν ἀπόψεων γύρω ἀπὸ τὶς ἔννοιες «μνημεῖο» καὶ

transformed.

During the Renaissance the new artist-architect was inspired by the antiquities he studied, but did not care for them and often destroyed them.

In the intervening period up to the French Revolution we have the creative Baroque era with its drastic alterations of monuments, and later the great movement of the neoclassical artists who, with Rome as their centre, prepared the way for the later understanding for and preservation of monuments.

There are four discernible stages in the history of the restoration of monuments. The first of these, the *empirical stage*, began in France after the Restoration of the Bourbons. During this period, restorers improvised in every case, according to their intuition and relative knowledge.

The *dogmatic stage* was next. The conflict between the two great European representatives of the Romantic School, Viollet-le-Duc and J. Ruskin, led to the development of two violently opposed schools which still unfortunately influence modern specialists in their attitude towards monuments. Viollet-le-Duc is linked to the concept of "purity of form" (purism), a concept resulting from the cold academic study of forms. Ruskin argued the existence of a life cycle in monuments, as in living organisms, so that every break in the continuity of this cycle was sacrilegious.

The *historical school* which followed, with L. Beltrami as its most important representative, considered the use of all available documentation essential for the restoration of monuments.

In the *modern period* C. Boito presented his eight theses (Rome 1883) which have provided the basis for every modern restoration charter.

With Beltrami and Boito Italy came to the forefront as the most advanced country in the field of the preservation and restoration of monuments, and has remained so ever since.

Between the Wars, in Italy and her colonies, intense efforts were made to derive political gains from restorations.

G. Giovanonni's work and the Charter of Athens in 1931 were the contributing factors for the Italian Charter of 1938. With the last post-war Charter of Venice (1964) which is based on that of Athens, new and rigorous rules are laid down for the work of specialists on monuments.

«ἀναστήλωση» παραμένει τὸ *Dictionnaire* ποὺ γράφει ὁ Viollet-le-Duc ἀνάμεσα στὰ χρόνια 1854-1868, ὅπου πραγματεύεται τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Γαλλίας ἀπὸ τὸν 11ο ὡς τὸν 16ο αἰώνα (5). Γιὰ πρώτη φορὰ ἐξηγεῖ σ' αὐτὸ καὶ ἀποδεικνύει τὴ στατικὴ τελειότητα ποὺ χαρακτηρίζει τὰ ἐπιμέρους τμήματα τῶν μεγάλων ρομανικῶν καὶ γοτθικῶν ὀργανισμῶν καὶ βασιζόμενος στὴ λεπτομερὴ ἀνάλυσή τους σχεδιάζει τὶς περίφημες ἀναστηλώσεις του. Ἀργότερα σχεδιάζει τὸν ἰδεατὸ καθεδρικὸ ναὸ (Cathedrale Ideale), πιστεύοντας πὼς πάνω σ' αὐτὸ τὸ πρότυπο τῆς πληρότητας ἔτειναν οἱ ἀρχικοὶ δημιουργοί τους.

Ἀποδέχεται (ὅπως καὶ ὁ Ruskin) τὴ βοήθεια στὶς ἀναστηλώσεις ἀπὸ σύγχρονους καλλιτέχνες καὶ τεχνίτες ποὺ κατασκευάζουν λεπτομέρειες, κυρίως γλυπτά, ποὺ δὲν διαφέρουν διόλου ἀπὸ τὰ πρότυπά τους. Αὐτὴ ἡ λανθασμένη θεωρία δημιουργεῖ πλαστὰ ἔργα τέχνης, ποὺ ἐνῶ ἀνήκουν πραγματικὰ στὸν 19ο αἰώνα δὲν ξεχωρίζουν ἀπὸ τὰ αὐθεντικὰ γειτονικά τους. Τὶς πιὸ πάνω ἀρχὲς θέλησε νὰ ἐφαρμόσει στὴν Παναγία τῶν Παρισίων. Ἔτσι, σχεδίασε τὰ δύο βέλη στὰ καμπαναριὰ τῆς ὄψεως (ποὺ εὐτυχῶς τελικὰ δὲν πραγματοποίησε), ἀνακατασκεύασε τὸ βέλος στὴ διασταύρωση τῶν δύο κλιτῶν, κατέστρεψε τὰ πλαϊνὰ παρεκκλήσια μπαρὸκ καὶ ροκοκὸ ποὺ εἶχαν προστεθεῖ μεταγενέστερα ἀνάμεσα στὶς ἀντηρίδες τῶν πλαϊνῶν κλιτῶν καὶ ἀνακατασκεύασε μὲ θαυμάσιο τρόπο ὅλα τὰ καταστρεμμένα στὴν ἐπανάσταση ἀγάλματα τῆς γαλαρίας τῶν Βασιλέων τοῦ Ἰσραήλ, καθὼς καὶ τὰ ἀνάγλυφα τῶν πυλώνων.

Ἡ Σχολὴ τοῦ Viollet-le-Duc ἐπηρεάζει τὴ Βόρεια Ἰταλία καὶ τὴ Γερμανία. Στὴν Ἰταλία μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀρχιτέκτονες, ἀκολουθώντας τὶς θεωρίες του, ἀναστηλώνουν ἢ συμπληρώνουν μνημεῖα μὲ θαυμαστὸ τρόπο, ὅπως τὸν ναὸ τοῦ Santa Croce στὴ Φλωρεντία (Matas, 1857-1868), τῆς S. Maria del Fiore στὴ Φλωρεντία (De Fabris, 1876-1883) καὶ τὸ Palazzo dei Notai στὴν Μπολώνια (Rubbiani, 1908). Ἄλλοι ὅμως σύγχρονοι ἀρχιτέκτονες, συνεπαρμένοι ἀπὸ τὸν οἶστρο τῆς μεγαλοφυΐας του, φτάνουν σὲ ὑπερβολὲς κατασκευάζοντας «νεοπλάσματα», ἐμπιστευόμενοι τοὺς κανόνες καὶ τὴ μορφολογία τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποία ὑποτίθεται πὼς ἀνῆκαν. Ἔτσι κατασκευάζουν ὁ D. Andrade τὸ 1884 γιὰ τὴν Ἔκθεση τοῦ Τουρίνου (Parco Valendino) ἕνα μεγάλο μεσαιωνικὸ χωριὸ μὲ κάστρο καὶ ὁ γνωστότερος ἀρχιτέκτονας τῆς Ρώμης, ὁ G. Coch (6), στὸ τέλος τοῦ αἰώνα δύο περίφημες κατοικίες, τὸ Palazzo Pacelli καὶ τὸ Palazzo Margherita, ποὺ στὸ μεγαλύτερο τμῆμα τους μιμοῦνται τὸ ἀναγεννησιακὸ Palazzo Farnese.

Στὴν Ἑλλάδα, ἡ καθαρότητα τῆς μορφῆς (πολλὲς φορὲς μὲ τὸν ὅρο «ἀναπαλαίωση») πῆρε μεγάλες διαστάσεις καὶ σήμερα ἀκόμη χαρακτηρίζει τοὺς παλαιότερους τουλάχιστον ἀναστηλωτὲς (ἀναστήλωση Καταπολιανῆς τῆς Πάρου, τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων στὴν Ἑλληνικὴ Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Προφήτη Ἠλία στὴ Θεσσαλονίκη).

Στὴν Ἀγγλία ὁ John Ruskin (7), σὰν κριτικὸς τῆς τέχνης καὶ κοινωνιολόγος, ἀντιμετώπισε τὴν ὑπόθεση τῶν μνημείων μὲ διαφορετικὸ πνεῦμα ἀπὸ τὸν Viollet-le-Duc. Δίνει μιὰ σειρὰ διαλέξεων καὶ γράφει ἄρθρα καὶ βιβλία, ὅπως *Οἱ ἑπτὰ λυχνίες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς* (1849) ἢ *Οἱ πέτρες τῆς Βενετίας* (1851). Τὸ κίνημά του κυριεύει τὴν ἀγγλικὴ σκέψη γιατὶ ταιριάζει ἀπόλυτα μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία καὶ τὸ κλίμα τοῦ ἀγγλικοῦ ρομαντισμοῦ ποὺ ἐκφράζεται, ἀντίθετα ἀπὸ τὴ Γαλλία, μὲ τὴν ἐπιστροφὴ στὴ φύση (τοπιογραφία) καὶ τοὺς ζωγράφους ruinistes. Ὑποστηρίζει πὼς ὑπάρχει ἕνας κύκλος στὴ ζωὴ τῶν μνημείων (8), ὅμοιος μὲ τῶν ἄλλων ὄντων - γέννηση, ἀνάπτυξη, ὡρίμανση, θάνατος. Τὸ ἐρείπιο εἶναι ὁ σκελετὸς τοῦ μνημείου ποὺ ἔρχεται νὰ γίνει ἕνα μὲ τὴ φύση ἀπὸ ὅπου προέρχεται· ἔτσι, κάθε ἀναστήλωση θεωρεῖται διακοπὴ τοῦ μοιραίου δρόμου, ὥστε στὸ τέλος νὰ καταντᾶ ἱεροσυλία. Ἐφαρμογὴ τῆς Ρασκινιανῆς θεωρίας παραμένουν κοντὰ στὴ Ρώμη οἱ κῆποι τῆς Nimja, ὅπου ὁ Ἄγγλος ἰδιοκτήτης στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα δημιουργεῖ στὰ ὑπολείμματα ἑνὸς μεσαιωνικοῦ οἰκισμοῦ ἕνα θαυμαστὸ περιβάλλον καὶ ὅπου τὰ νερὰ τοῦ τεχνητοῦ ποταμοῦ καὶ τὰ φυτὰ ἀγκαλιάζουν τὰ ἐρείπια μὲ ἕνα τρόπο μοναδικό. Ἡ πολεμικὴ τοῦ Ruskin, μὲ ὅλες τὶς ἀκρότητές της, προβλημάτισε καίρια τοὺς συγχρόνους του καὶ ἔβαλε τὶς βάσεις γιὰ τὸ σταμάτημα τῶν αὐθαιρεσιῶν τῶν ὀπαδῶν τοῦ Viollet-le-Duc (9).

Μὲ τὴν ἱστορικὴ σχολὴ μπαίνουν, γιὰ πρώτη φορὰ στὸν τομέα τῶν ἀναστηλώσεων, οἱ βάσεις γιὰ τὴ μελέτη τῶν κτιρίων μὲ τὴ χρησιμοποίηση πληροφοριῶν, κειμένων, ἀπεικονίσεων ἢ παλαιῶν σχεδίων, ποὺ συνδυάζονται μὲ ἀνασκαφικὰ ἢ ἄλλα ἀρχαιολογικὰ δεδομένα. Κύριος ἐκπρόσωπος τῆς σχολῆς εἶναι ὁ Luca Beltrami ποὺ ἔζησε καὶ ἐργάστηκε στὸ Μιλάνο, καλλιτεχνικὸ κέντρο τῆς Ἰταλίας στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα. Μέσα στὴν πόλη διέσωσε ἀπὸ τὴν κατεδάφιση τὸ Castello τῶν Sforza (1893-1905), (10), ἐκτελώντας ἐκτεταμένες ἀνακατασκευὲς καὶ σχεδιάζοντας ἐξ ὁλοκλήρου, βασιζόμενος σὲ ἐλάχιστα λείψανα καὶ ντοκουμέντα, τὸν κεντρικὸ πύργο ποὺ θαυμάζεται στὴν ἐποχή του.

Πρὶν μποῦμε στὴ νέα ἐποχὴ τῶν ἀναστηλώσεων ποὺ ἀρχίζει μὲ τὶς θέσεις τοῦ C. Boito, θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ἕνα πολὺ πρώϊμο ἔργο ἑνὸς ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν νεοκλασικῶν καλλιτεχνῶν, τοῦ G. Valadier: ἡ ἀναστήλωση τῆς ἀψίδας τοῦ Τίτου στὴ Ρωμαϊκὴ Ἀγορά. Ἐνῶ ἀνήκει στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα, θεωρεῖται σὰν τὸ πρῶτο οὐσιαστικὰ ἔργο-σταθμὸς τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Πράγματι, ἂν μελετηθεῖ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐργάστηκε ὁ Valadier, θὰ κατανοηθεῖ γιατὶ ἔπαιξε βασικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τῶν θέσεων τοῦ C. Boito καὶ τοῦ νέου τρόπου σκέψεως τῶν μεταγενέστερων ἀρχιτεκτόνων-ἀναστηλωτῶν. Βασικὰ χρησιμοποιεῖ διαφορετικὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ σωζόμενο. Ἀντὶ γιὰ τὸ λευκὸ μάρμαρο τοῦ μνημείου, στὶς νέες προσθῆκες ἐφαρμόζει τραβερτίνη. Συγχρόνως ἁπλοποιεῖ τὶς μορφὲς τῶν νέων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (στοὺς κίονες δὲν ἀνοίγει τὶς ραβδώσεις, τὰ φύλλα τῆς ἄκανθας στὰ κιονόκρανα μένουν χωρὶς λεπτομέρειες καὶ ἡ ζωφόρος χωρὶς ἀνάγλυφα).

Ὁ ἀρχιτέκτονας Camillo Boito (1836-1914) ἔζησε καὶ ἐργάστηκε στὸ Μιλάνο ὅπου καὶ κατασκεύασε μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐκλεκτικιστικὰ κτίρια. Μὲ τὸ κριτικό του πνεῦμα προσπάθησε νὰ συγκεράσει στὶς μελέτες του (11) τὶς θέσεις τῶν δύο ἀντιπάλων, τοῦ Viollet-le-Duc καὶ τοῦ Ruskin. Ὡς κύριο ἔργο του παραμένουν οἱ θέσεις του, ποὺ ἀποτελοῦν τὶς βάσεις γιὰ κάθε σύγχρονο χάρτη ἀναστηλώσεων καὶ ποὺ παρουσιάστηκαν τὸ 1883 στὸ συνέδριο «τῶν μηχανικῶν καὶ ἀρχιτεκτόνων» στὴ Ρώμη. Βασική του ἀρχὴ παρέμεινε πὼς ἕνα μνημεῖο πρέπει νὰ ἀναστηλώνεται μόνο ὅταν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἀνάγκη, ἀλλιῶς πρέπει ἁπλῶς νὰ συντηρεῖται.

Οἱ ὀκτὼ θέσεις τοῦ Boito συνοψίζονται στὰ ἑξῆς:

α) Πρέπει νὰ ὑπάρχει διαφορὰ στὺλ ἀνάμεσα στὸ παλαιὸ καὶ τὸ νέο, ἀναστηλωμένο, τμῆμα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Boito δὲν ξεκαθαρίζει τὸν ὅρο στύλ, τονίζει ὅμως ἔμμεσα μιὰ μεγάλη ἀλήθεια, πὼς κάθε νέα μεγάλη ἢ μικρὴ συμπλήρωση σ' ἕνα ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο ἔχει τὴ σφραγίδα τοῦ δημιουργοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς του, ὅσο κι ἂν αὐτὸς προσπαθήσει νὰ τὴν κάνει ἀπρόσωπη.

β) Ἐπιβάλλεται νὰ ὑπάρχει διαφοροποίηση ὑλικοῦ ἀνάμεσα στὸ ἀρχικὸ καὶ τὸ νέο ἀναστηλωμένο τμῆμα.

γ) Ἐπιβάλλεται ἡ ἁπλούστευση, ἡ κατάργηση τῶν γλυπτῶν κυματίων καὶ τῶν διακοσμήσεων. Ὁ Boito, στὴ δεύτερη καὶ τὴν τρίτη θέση, συνειδητοποιεῖ καὶ διατυπώνει τὶς ἀδιαμόρφωτες ἰδέες τοῦ Valadier (ἀναστήλωση τῆς ἀψίδας τοῦ Τίτου), σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες τὰ συμπληρούμενα τμήματα πρέπει νὰ διαφέρουν ἀπὸ τὰ σωζόμενα καὶ νὰ μὴν ἐμφανίζουν καλλιτεχνικὲς προθέσεις. Πρέπει νὰ διαγράφεται ἁπλὰ ὁ ὄγκος τους, χωρὶς καμιὰ ἐπιμέρους ἐπεξεργασία.

δ) Πρέπει τὰ παλαιὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ποὺ ἀφαιροῦνται νὰ ἐκτίθενται κοντὰ στὸ μνημεῖο. Τονίζεται ἡ μοναδικότητα κάθε μέλους ἀπὸ τὸ παλαιὸ κτίσμα καὶ, κατὰ συνέπεια, ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη διασώσεως τῶν αὐθεντικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἢ τμημάτων τῆς διακοσμήσεως, σὲ ὅποια καὶ νὰ σώζονται κατάσταση.

ε) Ἐπιβάλλεται ἡ χάραξη σὲ κάθε ἀνανεούμενο ἀρχιτεκτονικὸ μέλος τῆς χρονολογίας τῆς ἐπεμβάσεως ἢ ἑνὸς εἰδικοῦ σημείου ἀναγνωρίσεως. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀπομακρύνεται ὁ κίνδυνος νὰ προκληθεῖ σύγχυση ὡς πρὸς τὴν αὐθεντικότητα ὁποιουδήποτε ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους.

στ) Ἐπιβάλλεται νὰ ὑπάρχει ἐπεξηγηματικὴ ἐπιγραφὴ χαραγμένη πάνω στὸ μνημεῖο.

ζ) Πρέπει μέσα στὸ ἴδιο τὸ μνημεῖο ἢ σ' ἕναν κοντινὸ χῶρο νὰ ἐκτίθενται περιγραφὲς καὶ φωτογραφίες τῶν διαδοχικῶν φάσεων τῆς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως. Πρέπει ἐπίσης οἱ σχετικὲς ἐργασίες νὰ δημοσιεύονται. Γίνεται δηλαδὴ πρόταση ἱδρύσεως μικροῦ διδακτικοῦ μουσείου ὅπως ἔγινε γιὰ τὸ Duomo τοῦ Μιλάνου ὅπου, μέσα σὲ κτίρια τῆς πλατείας, παρουσιάζεται τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὶς διάφορες ἱστορικές του φάσεις, μέχρι καὶ τὴν τελευταία μεταπολεμικὴ ἀναστήλωση.

η) Ἐπιβάλλεται ἡ ἐπιστημονικὴ γνωστοποίηση κάθε ἐργασίας.

Μετὰ τὴ διατύπωση τῶν θέσεων αὐτῶν ὡριμάζει, κατὰ κύριο λόγο στὴν Ἰταλία κι ἀργότερα στὶς ὑπόλοιπες χῶρες τῆς Εὐρώπης, ὁ σύγχρονος θεωρητικὸς προσανατολισμὸς στὸν τομέα τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν μνημείων. Στὰ χρόνια ὅμως τοῦ μεσοπολέμου ἡ πολιτικὴ τῶν ἔργων αὐτῶν θὰ γίνει ὅπλο γιὰ τὴν ἐπιβολὴ μιᾶς ἰδεολογίας. Ἡ προσπάθεια προβολῆς τῆς ἰσχύος τοῦ φασιστικοῦ κράτους καὶ τοῦ ἰδεώδους τῆς «νέας αὐτοκρατορίας» εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ διαλέγονται καὶ νὰ ἀναστηλώνονται μνημεῖα τὰ ὁποῖα, στὴν ἐποχὴ τῆς κατασκευῆς τους, ἐξέφραζαν τὴ δύναμη καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς κεντρικῆς διοικήσεως. Πολλὲς φορὲς οἱ ἀναστηλώσεις ἦταν δραστικές, μὲ μεγάλης κλίμακας ἀνακατασκευές. Γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ παραπάνω «ἰδεώδους» τὸ καθεστὼς ἐπιστράτευσε μιὰ σειρὰ ἀπὸ καλλιτέχνες, ἀρχαιολόγους καὶ ἀρχιτέκτονες-ἀναστηλωτὲς στὶς ἀποικίες τῆς Βόρειας Ἀφρικῆς, τὴ Ρόδο καὶ τὶς πόλεις τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου, ὅπως τὴ Σιένα, τὴν Ἀσίζη καὶ κυρίως τὴν ἴδια τὴ Ρώμη καὶ τὸ ἐπίνειό της Ὄστια. Ἡ πολιτικὴ τῆς ἀχαλίνωτης δραστηριότητας ἔφτασε στὸ κορύφωμά της μὲ ἀναστηλώσεις, ὅπως τῆς Curia (τῆς τελευταίας ψευδοσυγκλήτου τῆς ἐποχῆς τῆς Τετραρχίας), διανοίξεις καὶ καταστροφὲς τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου, ὅπως μὲ τὶς κατεδαφίσεις γιὰ νὰ ἀνοιγεῖ ἡ πομπικὴ Via dei Fori Imperiali καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς Spina στὸ Βατικανὸ γιὰ τὴ δημιουργία τῆς Via della Conciliа-

zione.
Στὰ χρόνια αὐτὰ δεσπόζει στὴν 'Ιταλία τὸ ὄνομα τοῦ G. Giovannoni (1873-1947). "Αν καὶ ἰδεολογικὰ ταυτίστηκε μὲ τὴν ἐποχή του, καὶ σὰν μέλος τοῦ 'Ανώτερου Συμβουλίου τῶν Καλῶν Τεχνῶν ἦταν συνυπεύθυνος γιὰ ὅλες τὶς ἀποφάσεις ποὺ ἀφοροῦσαν τὰ μνημεῖα, τὸ ἔργο του ἀναγνωρίστηκε χωρὶς ἀμφισβήτηση (12). 'Ακολουθώντας τὶς θεωρίες τοῦ Boito καὶ τὸν «Χάρτη τῶν 'Αθηνῶν» (1931), προώθησε (13) τὰ θεσμικὰ μέτρα προστασίας τοῦ μνημειακοῦ πλούτου, δίνοντας τὸ 1938 τὸν καταστατικὸ χάρτη τῶν ἀναστηλώσεων στὴν 'Ιταλία. Μὲ τὰ ἄρθρα του πολέμησε τὶς ὑπερβολὲς τῶν συναδέλφων του ποὺ παραδομένοι στὴν ἔννοια τοῦ «ἰταλικοῦ μεγαλείου» καὶ τῆς «νέας αὐτοκρατορικῆς δόξας» προκαλοῦσαν μεγάλες καταστροφὲς στὰ μνημεῖα, μὲ πομπώδεις ἀναστηλώσεις καὶ παρεμβολὲς ὀγκωδῶν κατασκευῶν στὰ ἱστορικὰ κέντρα.
'Η ἐπίλυση σειρᾶς προβλημάτων σ' ὁλόκληρο τὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο στὸν τομέα τῶν ἀναστηλώσεων, ἔκανε μὲ τὸν καιρὸ φανερὸ πὼς κάθε μνημεῖο ἔχει τὴ δική του προσωπικότητα, τὴν ἰδιομορφία του, καὶ ὅτι σὲ κάθε περίπτωση οἱ ἀρχὲς ποὺ γενικὰ ἦταν παραδεκτὲς μποροῦσαν νὰ ἐφαρμοστοῦν μὲ διαφορετικὴ αὐστηρότητα ἢ διαφορετικὸ τρόπο. 'Από τὸν μεσοπόλεμο λοιπὸν ἔγινε αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη ὑποχωρήσεως τῶν δογμάτων καὶ διατυπώσεως ἑνὸς πλαισίου μέσα στὸ ὁποῖο νὰ κινοῦνται οἱ ἀναστηλωτὲς ποὺ καλοῦνταν νὰ προστατεύσουν καὶ νὰ ἀναδείξουν τὴν προσωπικότητα ἀκριβῶς κάθε ἱστορικοῦ κτιρίου. Σταθμὸ στὴν ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης ἀποτέλεσε ὁ «Χάρτης τῶν 'Αθηνῶν», ἕνα μανιφέστο ποὺ συγκέντρωσε τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πρώτου διεθνοῦς συνεδρίου μὲ θέμα τὰ μνημεῖα καὶ τὴ μεταχείρισή τους, τὸ ὁποῖο ἔγινε τὸ 1931 στὴν 'Αθήνα. Τὸ ἄρθρο 1 ἀναφέρεται στὴν ἀνάγκη στενώτερης συνεργασίας ἀνάμεσα στὰ κράτη ποὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ διατήρηση καὶ σωτηρία τῶν μνημείων καὶ τῶν ἔργων τέχνης. Στὸ ἄρθρο 2, ἐπισημαίνει τὴ γενικὴ τάση τῶν Κυβερνήσεων νὰ ἐγκαταλείπουν στὴν τύχη τους τὰ ὑπάρχοντα μνημεῖα. Μετά, ἀναφέρει πὼς ἄν ὑπάρξει ἀναπόφευκτη ἀνάγκη γιὰ ἀναστήλωση, πρέπει νὰ παραμένουν σεβαστὲς ὅλες οἱ ἱστορικὲς καὶ καλλιτεχνικὲς φάσεις τοῦ μνημείου. 'Υποδεικνύει τὴ διατήρηση, ὅσο εἶναι δυνατό, τῆς παλαιᾶς χρήσεως τοῦ μνημείου, ἐνῶ σὲ περίπτωση ποὺ προτείνεται νέα χρήση, αὐτὴ πρέπει νὰ σέβεται τὸν ἱστορικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ χαρακτήρα του. Κατόπι δηλώνει πὼς προέχει τὸ συμφέρον τοῦ συνόλου ἀπέναντι στὸ ἰδιωτικό. 'Αποδέχεται τὴν ἀναπόφευκτη ἀνάγκη τῶν ἀπαλλοτριώσεων γιὰ κοινὴ ὠφέλεια καὶ τὴ δυνατότητα ἐφαρμογῆς τους σὲ χῶρες μὲ διαφορετικὸ κοινωνικὸ σύστημα (ἄρθρο 3).
Τὸ ἄρθρο 4 ἀναφέρεται στὶς ἀνασκαφὲς καὶ τὶς συντηρήσεις ἢ τὶς ἀναστηλώσεις ποὺ τὶς ἀκολουθοῦν, στὶς ὁποῖες εἶναι ἀνάγκη νὰ συνεργάζονται στενὰ ἀρχαιολόγοι καὶ εἰδικοὶ ἀρχιτέκτονες. Γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις προτείνεται νὰ χρησιμοποιοῦνται τὰ αὐθεντικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ μνημείου καθὼς καὶ νέα τὰ ὁποῖα ὅμως ἀπαραίτητα θὰ πρέπει νὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὰ παλαιά.
'Ο Χάρτης προτείνει καὶ ἀποδέχεται (ἄρθρο 5) τὴ δυνατότητα χρήσεως νέων ὑλικῶν γιὰ τὴ στερέωση τῶν μνημείων, ἰδιαίτερα τοῦ ὀπλισμένου σκυροδέματος, τὸ ὁποῖο ὅμως πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται στὸ ἐσωτερικό, μὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴν ἀλλοιώνει τὴν ὄψη τους. Μετά, διαπιστώνει πὼς ἡ σύγχρονη ζωὴ περικλείει ὅλο καὶ μεγαλύτερους κινδύνους γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ προτείνει: α) τὴ συνεργασία τῶν ἀναστηλωτῶν-ἀρχιτεκτόνων μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους εἰδικευμένους ἐπιστήμονες γιὰ τὴ λύση κάθε εἰδικοῦ προβλήματος ποὺ τυχὸν θὰ παρουσιαστεῖ, β) τὴ μετάδοση πληροφοριῶν ἀπὸ χώρα σὲ χώρα γιὰ κάθε σχετικὴ ἐργασία, γ) μέτρα γιὰ τὴν προστασία τῶν γλυπτῶν ποὺ βρίσκονται στὸ ὕπαιθρο, γιὰ τὴ συντήρησή τους ἢ τὴν κατασκευὴ ἀντιγράφων ὅταν λείπουν τὰ πρωτότυπα.
Στὸ ἄρθρο 7, προτείνει τὴν προστασία τῆς φυσιογνωμίας τῶν ἱστορικῶν οἰκισμῶν καὶ τῆς προοπτικῆς ἀπόψεώς τους, ὅταν παρουσιάζει ἰδιαίτερο κάλλος, καθὼς καὶ τὴ φύτευση καλλωπιστικῶν ἢ ἄλλων φυτῶν σὲ μνημεῖα ἢ σύνολα, γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ὁ ἀρχικὸς χαρακτήρας τους. Προτείνει ἐπίσης τὴν προστασία τῶν οἰκισμῶν ἀπὸ τὴν ἵδρυση μέσα σ' αὐτοὺς ἐπιβλαβῶν βιομηχανικῶν ἢ βιοτεχνικῶν μονάδων, καθὼς καὶ τὴν προστασία τῶν οἰκισμῶν ἀπὸ κάθε στοιχεῖο τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ ποὺ θὰ ἀλλοίωνε τὸν χαρακτήρα τους.
Τὸ ἄρθρο 8 περιέχει ψηφίσματα ποὺ ἔγιναν ἀποδεκτὰ ἀπὸ τὴν ὁλομέλεια γιά: α) τὴν ἀνάγκη δημιουργίας ἀρχείου μνημείων σὲ κάθε χώρα καὶ β) τὴν ἀνάγκη δημοσιεύσεως εἰδικῶν ἄρθρων γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις.
Τὸ ἄρθρο 9 ἀναφέρεται στὴν κατάσταση τῶν μνημείων στὴν 'Ελλάδα.
Τὸ τελευταῖο ἄρθρο ἀναφέρεται στὴν ἀνάγκη διαπαιδαγωγήσεως τοῦ λαοῦ καὶ κυρίως τῆς νεολαίας ποὺ εἶναι ἡ καλύτερη ἐγγύηση γιὰ τὴ σωτηρία τῶν μνημείων.
Οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης εἶδαν τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ πολέμου πολλὰ μνημεῖα τους καταστρεμμένα καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ ἱστορικά τους κέντρα ἰσοπεδωμένα (Δρέσδη, Μόναχο, Βαρσοβία, Βιέννη, Λονδίνο). Μετὰ τὴ λήξη τοῦ πολέμου, κάτω ἀπὸ δύσκολες συνθῆκες διαβιώσεως, καταπιάστηκαν νὰ ξαναφτιάξουν τὶς πόλεις τους, νὰ ἀναστηλώσουν τὶς ἐκκλησίες τους καὶ νὰ ξαναστήσουν μὲ τρόπο σύγχρονο τὰ μουσεῖα τους. "Οπως εἶναι φυσικό, στὴ δεκαπενταετία 1945-1960, πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῶν ἀναστηλώσεων παραβιάστηκαν, κι αὐτὸ γιατὶ κρίθηκε ὅτι ἡ ἀποκατάσταση τῆς φυσιογνωμίας τῶν πόλεων βάραινε πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸν σεβασμὸ τῶν ἄμορφων ἐρειπίων (14). Σὲ μεγάλα συγκροτήματα νεώτερων κυρίως μνημείων καὶ στὶς περιπτώσεις ποὺ εἶχαν διασωθεῖ στοιχεῖα τῆς ἀρχικῆς τους μορφῆς, ἔγιναν τότε ἐκτεταμένες ἀνακατασκευές, πολλὲς φορὲς μὲ τὴ διατήρηση μόνο τῶν ὄψεων καὶ τὴν πλήρη τροποποίηση τοῦ ἐσωτερικοῦ τους. Μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐργασίες αὐτὲς θὰ μείνουν σὰν κλασικὲς στὴν ἱστορία τῶν ἀναστηλώσεων (15). 'Η δραστηριότητα ὅμως αὐτὴ ἔδειξε ἀκόμη περισσότερο τὴ σχετικὴ ἀξία τῶν δογμάτων καὶ τῶν ἀρχῶν καὶ ὁδήγησε σὲ νέες θεωρήσεις τοῦ ὅλου προβλήματος (16).
Τὸν Μάϊο τοῦ 1964 ἔγινε τὸ δεύτερο διεθνὲς συνέδριο τῶν ἀρχιτεκτόνων καὶ τῶν τεχνικῶν τῶν ἱστορικῶν μνημείων στὴ Βενετία. Τὰ ἀποτελέσματά του ἀποτελοῦν τὸν νέο καταστατικὸ χάρτη γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴν ἀναστήλωση τῶν μνημείων, ποὺ ὑπέγραψαν δέκα ἑπτὰ κράτη, καὶ συνοψίζουν τὴν πείρα ἑκατοντάδων εἰδικῶν. Τὸ κείμενο αὐτὸ (ποὺ δίνεται παρακάτω σὲ μετάφραση), (17), δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὴν UNESCO σὲ τέσσερεις γλῶσσες καὶ ἀποτελεῖ σήμερα τὸν γνώμονα γιὰ κάθε ἐπιστημονικὴ ἐπέμβαση σὲ διατηρητέο μνημεῖο ἢ μνημειακὸ σύνολο. 'Ο Χάρτης τῆς Βενετίας διευρύνει κατὰ πολὺ τὶς ἀπόψεις μας γιὰ τὸν μνημειακὸ πλοῦτο καὶ τονίζει τὴ σημασία τῶν συνόλων, γενικεύοντας τὶς ἀρχὲς τῆς ἐπιστημονικῆς μεταχειρίσεως τῶν μνημείων στὴ μεγάλη κλίμακα καὶ ἐξετάζοντας ὅλα τὰ στάδια τῆς διαδικασίας της, καθὼς καὶ τὴν ἔνταξή τους στὸ περιβάλλον (18).

'Υποσημειώσεις

1. Palladio, Andrea. *The Four Books of Architecture.* 'Ανατύπωση τῆς ἀγγλικῆς ἐκδόσεως τοῦ Isaac Ware (1738), N. York, 1965.

2. Guillerme, J. «La naissance aú XVIIIe siècle du sentiment de responsabilité collective dans la conservation», *Gaz. Beaux Arts,* vol. LXV, No. 1154, pp. 155-162.

3. Pevsner, Nicolaus. *Ruskin and Viollet-le-Duc. Englishness and Frenchness in the Appreciation of Gothic Architecture,* London, 1970.

4. Grodecki, Louis. «La Restauration du Château de Pierrefonds 1857-1879», *Mon.- Hist. de France,* No 11, 1965, pp. 77-84.

5. Viollet-le-Duc. *Dictionnaire raisonné de l' Architecture Francaise du XI-XVI siècle,* vol. I-X, Paris 1854-1868. «Restauration», vol. VIII, pp. 14-34.

6. Meeks, Caroll. *Italian Architecture 1750-1914,* London, 1966, pp. 215-217, 381-383.

7. Clark, Kenneth. *The Gothic Revival,* London, 1962 («J. Ruskin», pp. 176-196).

8. Ruskin, John. *The Seven Lamps of Architecture,* London, 1849, ch. XVIII-XX, «The Lamp of Memory», «Restauration», pp. 199-203 (ἀνατύπωση 1963).

9. Ruskin, John. *The Stones of Venice,* London, 1851 («Vulgar» purists, vol. II, ch. VI, § 62).

10. Beltrami, Luca. *Resoconto dei lavori eseguiti al Castello di Milano,* Milano, 1890.

11. Boito, Camillo. *I restauratori,* Firenze, 1884; «I nostri vecchi monumenti. Necessita di una legge per conservarli», *Nuova Antologia,* No. 86, 1885; «I nostri vecchi monumenti. Conservare o restaurare?», *Nuova Antologia,* No. 87, 1886, pp. 480-506; *Questioni pratiche di Belle Arti,* Milano, 1893.

12. Chierici, Gino. *L' opera di Gustavo Giovannoni. Architettura e Restauro,* Milano, 1957, p. 51.

13. Giovannoni, Gustavo. «La conferenza Internazionale d' Atene per Restauro dei Monumenti», *Boll. d' Arte,* 1931-32, p. 408.

14. Perogalli, Carlo. *Architettura e Restauro. Esempi di Restauro eseguiti nel dopoguerra,* Milano, 1957.

15. Gazzola, Pietro. *Ponte Pietra a Verona,* Firenze, 1963; Grassi, Liliana. «L' antico, il vecchio e il nuovo nel restauro e nella sistimazione dell' Ospedale Maggiore di Milano a sede dell' Università», *Architettura Cantiere,* No. 8, 1965.

16. Βλ. Grodecki, Louis. «Tendances actuelles dans la restauration des Monuments Historiques», *Mon.-Hist. de France,* No 11, 1965, pp. 201-213; Sorlin, F. *Principes et méthodes de sauvegarde et de réanimation du patrimoine culturel immobilier. Internat,* Rome: Center Study Preservation - Conservation of Cultural Property, 1970; Sampaolesi, Pietro. *Discorso sulla Metodologia Generale del Restauro dei Monumenti,* Firenze, 1973.

17. Γιὰ τὸν Χάρτη τῆς Βενετίας βλ. *Decisions of Resolutions,* IIe Congrès International des Architectes et des Techniciens des Monuments Historiques, Venezia 31.5.1964.

18. «'Υποδείξεις» τῆς UNESCO πρὸς τὰ κράτη μέλη, ποὺ ἀκολούθησαν τὸν Χάρτη τῆς Βενετίας: α) Recommandation definissant les principes internationaux *à appliquer en matière des fouilles archéologiques.* Adoptée par la Conférence générale à sa 9ème session, New Delhi, 5.12.1955, β) Recommandation concernant *la sauvegarde de la beauté et du caractère des paysages et des cités.* Adoptée par la Conférence générale à sa 12ème session, Paris, 11.12.1962, γ) Recommandation concernant *la préservation des biens culturels* mis en péril par les travaux publics ou privés. Adoptée par la Conférence générale à sa 15ème session, Paris, 19.11.1968.

Ὁ Χάρτης τῆς Βενετίας*

Φορτισμένα μὲ τὸ πνευματικὸ μήνυμα τοῦ παρελθόντος, τὰ μνημειακὰ ἔργα τῶν λαῶν στέκονται σήμερα σὰν ζωντανὲς μαρτυρίες τῆς μακρόχρονης παραδόσεώς τους. Ἡ ἀνθρωπότητα, ποὺ ἀποκτᾶ ὅλο καὶ μεγαλύτερη συνείδηση τῆς ἑνότητας τῶν ἀνθρώπινων ἀξιῶν, τὰ θεωρεῖ σὰν κοινὴ κληρονομιά. Ἀπέναντι στὶς μελλοντικὲς γενιὲς νιώθει ὑπεύθυνη γιὰ τὴ διάσωσή τους καὶ ἔχει χρέος νὰ τὰ παραδώσει σ' αὐτὲς μὲ ὅλο τὸν πλοῦτο καὶ τὴν αὐθεντικότητά τους.

Ἔχει λοιπὸν πρωταρχικὴ σημασία, οἱ ἀρχὲς ποὺ πρέπει νὰ πρυτανεύουν στὴ συντήρηση καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῶν μνημείων, νὰ προέρχονται ἀπὸ κοινὴ συμφωνία καὶ νὰ διαμορφώνονται πάνω σὲ οἰκουμενικὸ διάγραμμα, ἀφήνοντας ταυτόχρονα σὲ κάθε ἔθνος τὴ φροντίδα νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἐφαρμογή τους μέσα στὰ πλαίσια τοῦ δικοῦ του πολιτισμοῦ καὶ τῶν δικῶν του παραδόσεων. Διατυπώνοντας γιὰ πρώτη φορὰ τὶς βασικὲς αὐτὲς ἀρχές, ὁ Χάρτης τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 1931, συνέβαλε στὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς ἐκτεταμένου διεθνοῦς κινήματος ποὺ πῆρε συγκεκριμένη μορφὴ σὲ ἐθνικοὺς καταστατικοὺς χάρτες, στὶς δραστηριότητες τοῦ ICOM καὶ τῆς UNESCO, καθὼς καὶ στὴ δημιουργία ἀπὸ τὴν τελευταία, τοῦ «Διεθνοῦς κέντρου μελετῶν γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῶν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν». Ἡ εὐαισθησία καὶ τὸ κριτικὸ πνεῦμα στράφηκαν μὲ τὸν καιρὸ σ' ὅλο καὶ πιὸ πολύπλοκα καὶ λεπτομερειακὰ προβλήματα. Φαίνεται πὼς ἦρθε ἡ στιγμὴ γιὰ τὴν ἐπανεξέταση τῶν ἀρχῶν τοῦ Χάρτη, μὲ τὸν σκοπὸ νὰ δοθεῖ μεγαλύτερο βάθος καὶ εὖρος στοὺς στόχους του σ' ἕνα καινούριο καταστατικό.

Ἔτσι τὸ δεύτερο Διεθνὲς Συνέδριο τῶν Ἀρχιτεκτόνων καὶ τῶν Τεχνικῶν τῶν Ἱστορικῶν Μνημείων, ποὺ πραγματοποιήθηκε στὴ Βενετία στὶς 25-31 Μαΐου 1964, δέχτηκε τὸ παρακάτω κείμενο:

Ὁρισμοὶ

1. Ἡ ἔννοια ἑνὸς ἱστορικοῦ μνημείου δὲν καλύπτει μόνο τὸ μεμονωμένο ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο ἀλλὰ καὶ τὴν ἀστικὴ ἢ ἀγροτικὴ τοποθεσία ποὺ μαρτυρεῖ ἕναν ἰδιαίτερο πολιτισμό, μιὰ ἐνδεικτικὴ ἐξέλιξη ἢ ἕνα ἱστορικὸ γεγονός. Αὐτὸ ἰσχύει ὄχι μόνο γιὰ τὶς μεγάλες δημιουργίες ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ταπεινὰ ἔργα ποὺ μὲ τὸν καιρὸ ἀπέκτησαν πολιτιστικὴ σημασία.

2. Ἡ συντήρηση καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῶν μνημείων ἀποτελεῖ ἕναν ἐπιστημονικὸ κλάδο ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἀποτείνεται στὴ συνεργασία ὅλων τῶν ἐπιστημῶν κι ὅλων τῶν τεχνῶν ποὺ μποροῦν νὰ συνεισφέρουν στὴ μελέτη καὶ τὴ διάσωση τῆς μνημειακῆς κληρονομιᾶς.

3. Ἡ συντήρηση καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῶν μνημείων ἀποσκοποῦν νὰ τὰ διασώσουν τόσο σὰν ἔργα τέχνης ὅσο καὶ σὰν ἱστορικὲς μαρτυρίες.

Συντήρηση

4. Ἡ συντήρηση τῶν μνημείων ἔχει σὰν πρωταρχικὴ ἀπαίτηση τὴ συνεχὴ καὶ μόνιμη φροντίδα γιὰ τὴ διατήρησή τους.

5. Ἡ συντήρηση τῶν μνημείων εὐνοεῖται πάντοτε ἀπὸ τὴν καταλληλότητά τους νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ κάποιο σκοπὸ ὠφέλιμο στὴν κοινωνία. Μιὰ τέτοια χρησιμοποίηση εἶναι βέβαια ἐπιθυμητή, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἀλλάζει τὴ διάρθρωση ἢ τὴ διακόσμηση τῶν κτιρίων. Οἱ διαρρυθμίσεις ποὺ ἐπιβάλλει ἡ ἀλλαγὴ τῆς λειτουργίας τους (ἀπὸ νέες χρήσεις) πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζονται καὶ ἐνδεχομένως νὰ ἐπιτρέπονται μέσα σ' αὐτὰ τὰ ὅρια.

6. Ἡ συντήρηση ἑνὸς μνημείου συνεπάγεται τὴ διατήρηση τοῦ ἄμεσου περιβάλλοντός του, στὴν κλίμακα του. Ἂν τὸ παραδοσιακὸ πλαίσιο δὲν ἔχει ἐξαφανισθεῖ, ἔχουμε καθῆκον νὰ τὸ διατηρήσουμε ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα νὰ ἀποκλείσουμε κάθε προσθήκη, κάθε κατεδάφιση καὶ κάθε ἀλλαγὴ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἀλλάξει τὶς σχέσεις τῶν ὄγκων καὶ τῶν χρωμάτων.

7. Τὸ μνημεῖο εἶναι ἀναπόσπαστο ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ στιγμὴ ποὺ ἀντιπροσωπεύει καὶ ἀπὸ τὸν χῶρο ὅπου εἶναι τοποθετημένο. Ἑπομένως ἡ μετακίνηση τοῦ ὅλου ἢ τμήματος ἑνὸς μνημείου μπορεῖ νὰ γίνει παραδεκτὴ μόνον ἂν ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη διασώσεώς του, ἢ δικαιολογεῖται ἀπὸ λόγους μεγάλης ἐθνικῆς ἢ διεθνοῦς σημασίας.

8. Τὰ γλυπτικά, ζωγραφικὰ ἢ διακοσμητικὰ στοιχεῖα, ποὺ εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένα μὲ τὸ μνημεῖο, δὲν μποροῦν νὰ διαχωρισθοῦν παρὰ μόνον ἂν τὸ μέτρο αὐτὸ εἶναι ἡ μοναδικὴ διέξοδος γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ διάσωσή τους.

Ἀποκατάσταση καὶ ἀναστήλωση

9. Ἡ διαδικασία τῆς ἀποκαταστάσεως εἶναι μία ἐπέμβαση ὑψηλῆς ἐξειδικεύσεως ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ γίνεται κατ' ἐξαίρεση.

Ἔχει σὰν στόχο νὰ διατηρήσει καὶ νὰ ἀποκαλύψει τὶς αἰσθητικὲς καὶ ἱστορικὲς ἀξίες τοῦ μνημείου καὶ βασίζεται στὸν σεβασμὸ πρὸς τὴν ἀρχική του ὑπόσταση καὶ τὰ αὐθεντικά του στοιχεῖα. Σταματάει στὸ σημεῖο ποὺ ἀρχίζουν νὰ ὑπάρχουν ὑποθέσεις. Πέρα ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο, ὁποιαδήποτε ἐργασία ποὺ ἐνδεχομένως θὰ θεωρηθεῖ ἀπαραίτητη γιὰ αἰσθητικοὺς ἢ τεχνικοὺς λόγους, θὰ πρέπει νὰ διαχωρίζεται ἀπὸ τὴν (ἀρχικὴ) ἀρχιτεκτονικὴ σύνθεση καὶ νὰ φέρνει τὴ σφραγίδα τῆς ἐποχῆς μας. Σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις ἡ ἀρχαιολογικὴ μελέτη θὰ προηγεῖται τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ θὰ τὴν ἀκολουθεῖ.

10. Ὅταν οἱ παραδοσιακὲς τεχνικὲς ἀποδεικνύονται ἀνεπαρκεῖς, ἡ στερέωση ἑνὸς μνημείου μπορεῖ νὰ ἐξασφαλιστεῖ μὲ τὴν προσφυγὴ σ' ὅλες τὶς σύγχρονες τεχνικὲς συντηρήσεως καὶ κατασκευές, ποὺ ἡ ἀποτελεσματικότητά τους θὰ ἔχει ἀποδειχθεῖ ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα καὶ τὶς ὁποῖες θὰ ἐγγυᾶται ἡ πείρα τῆς ἐφαρμογῆς τους.

11. Οἱ ἀξιόλογες προσθῆκες ὅλων τῶν ἐποχῶν στὴ σημερινὴ ὑπόσταση ἑνὸς μνημείου πρέπει νὰ γίνουν σεβαστές, γιατὶ σκοπὸς τῆς ἀποκαταστάσεώς του δὲν εἶναι ἡ ἑνότητα τοῦ ἀρχικοῦ του ρυθμοῦ. Ὅταν ἕνα κτίριο φέρνει ὑπερκείμενες φάσεις διαφόρων ἐποχῶν, ἡ ἐπαναφορὰ στὴν ἀρχική του κατάσταση δὲν δικαιολογεῖται παρὰ μόνο κατ' ἐξαίρεση. Ἂν, δηλαδή, τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ ἀφαιρεθοῦν ἔχουν πολὺ μικρὴ σημασία καὶ ἡ σύνθεση ποὺ θὰ ἀποκαλυφθεῖ εἶναι μεγάλης ἱστορικῆς, ἀρχαιολογικῆς ἢ αἰσθητικῆς ἀξίας κι ἀκόμη ἂν ἡ κατάσταση τῆς διατηρήσεως τοῦ μνημείου κριθεῖ ἀρκετὰ ἱκανοποιητική. Ἡ κρίση σχετικὰ μὲ τὴν ἀξιολόγηση τῶν μεταγενέστερων στοιχείων καὶ ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν ἀπάλειψή τους, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐξαρτιῶνται μόνον ἀπὸ τὸ ἄτομο ποὺ ἀνέλαβε τὴ μελέτη τοῦ ἔργου.

12. Τὰ στοιχεῖα ποὺ προορίζονται νὰ ἀντικαταστήσουν τμήματα τοῦ μνημείου ποὺ ἔχουν καταστραφεῖ, πρέπει νὰ ἐνσωματώνονται ἁρμονικὰ στὸ σύνολο, ἀλλὰ καὶ νὰ διακρίνονται ἀπὸ τὰ αὐθεντικὰ μέρη, ἔτσι ὥστε νὰ μὴν πλαστογραφοῦνται τὰ καλλιτεχνικὰ καὶ ἱστορικὰ τεκμήρια τοῦ κτιρίου.

13. Οἱ προσθῆκες δὲν μπορεῖ νὰ γίνουν ἀνεκτὲς παρὰ μόνον ἂν σέβονται ὅλα τὰ ἐνδιαφέροντα μέρη τοῦ κτιρίου, τὸ παραδοσιακό του πλαίσιο, τὴν ἰσορροπία τῆς συνθέσεώς του καὶ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν περιβάλλοντα χῶρο.

Μνημειακὰ σύνολα

14. Τὰ μνημειακὰ σύνολα πρέπει νὰ γίνουν ἀντικείμενο εἰδικῶν φροντίδων γιὰ νὰ διασωθεῖ ἡ ἀκεραιότητά τους καὶ νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ ἐξυγίανσή τους, ἡ διαρρύθμιση καὶ ἡ ἀξιοποίησή τους. Οἱ ἐργασίες γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴν ἀποκατάστασή τους, πρέπει νὰ ἐμπνέονται ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ποὺ διατυπώνονται στὰ προηγούμενα ἄρθρα.

Ἀνασκαφὲς

15. Οἱ ἀνασκαφὲς πρέπει νὰ γίνονται σύμφωνα μὲ ἐπιστημονικοὺς κανόνες καὶ καθὼς ὁρίζουν οἱ «συστάσεις γιὰ τοὺς διεθνεῖς ὅρους ποὺ πρέπει νὰ ἐφαρμόζονται στὶς ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφὲς» τὶς ὁποῖες υἱοθέτησε ἡ UNESCO τὸ 1956. Ἐπιβάλλεται νὰ γίνεται διευθέτηση τῶν ἐρειπίων καὶ νὰ λαμβάνονται τὰ ἀναγκαῖα μέτρα γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴ μόνιμη προστασία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων καὶ τῶν εὑρημάτων. Ἐξάλλου, θὰ εἶναι εὐπρόσδεκτη κάθε πρωτοβουλία ποὺ θὰ διευκολύνει τὴν κατανόηση τοῦ μνημείου χωρὶς νὰ παραμορφώνει τὴ σημασία του. Ὡστόσο, κάθε ἐργασία ἀνακατασκευῆς θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείεται ἐκ τῶν προτέρων. Μόνον ἡ ἀναστήλωση μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ, δηλαδὴ ἡ ἀνασύνθεση μελῶν ποὺ σώθηκαν ἀλλὰ ἔχουν μετακινηθεῖ. Οἱ συμπληρώσεις ὅμως θὰ εἶναι πάντα ἀναγνωρίσιμες καὶ θὰ ἀντιπροσωπεύουν τὸ ἐλάχιστο ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ νὰ ἐξασφαλισθοῦν οἱ συνθῆκες συντηρήσεως τοῦ μνημείου καὶ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ μορφολογική του συνέχεια.

Τεκμηρίωση καὶ δημοσιεύσεις

16. Οἱ ἐργασίες συντηρήσεως, ἀποκαταστάσεως καὶ ἀνασκαφῆς θὰ πρέπει νὰ βασίζονται σὲ ἐξακριβωμένη τεκμηρίωση, δηλαδὴ σὲ ἀναλυτικὲς καὶ κριτικὲς ἐκθέσεις, εἰκονογραφημένες μὲ σχέδια καὶ φωτογραφίες. Ὅλες οἱ φάσεις τῶν ἐργασιῶν γιὰ τὴν ἀπάλειψη νεώτερων στοιχείων, τὴ στερέωση, τὴν ἀνασύνθεση καὶ τὴν ἔνταξη νέων (στοιχείων), καθὼς καὶ ὅλα τὰ τεχνικὰ καὶ μορφολογικὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ ἐξακριβώνονται κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν, θὰ πρέπει νὰ καταγράφονται λεπτομερειακά. Αὐτὴ ἡ τεκμηρίωση θὰ κατατίθεται στὰ ἀρχεῖα ἑνὸς δημόσιου Ἱδρύματος καὶ θὰ εἶναι προσιτὴ στοὺς ἐρευνητές. Συνιστᾶται ἡ δημοσίευσή τους.

---

* Μετάφραση στὰ ἑλληνικά: Ε. Φερεντίνου.

Ἡ σύγχρονη μεθοδολογία γιὰ τὴ συντήρηση καὶ ἀνάπλαση τῶν ἱστορικῶν οἰκιστικῶν συνόλων καὶ ἡ εἰσαγωγή της στὴν Ἑλλάδα

τοῦ ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Α. Παπαγεωργίου-Βενετᾶ

Τὰ τελευταῖα χρόνια, τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιβιώσεως τῶν οἰκισμῶν τῆς χώρας μὲ ἰδιαίτερο ἱστορικὸ ἢ λαογραφικὸ ἐνδιαφέρον ἔχει τεθεῖ μὲ πιεστικότητα ἀπὸ τὸν τύπο, ἡ κοινὴ γνώμη ἔχει σχετικὰ ἀφυπνισθεῖ καὶ ἐπανειλημμένες δημόσιες συζητήσεις ἔδωσαν στοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονες τὴν εὐκαιρία νὰ διατυπώσουν τὶς ἀπόψεις τους.

Ἡ συστηματικὴ ἀνάπτυξη τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν μεθόδων δράσεως, ποὺ ἐπιτρέπουν στὶς ἱστορικὲς πόλεις νὰ ξαναζήσουν μιὰ νέα ζωὴ καὶ νὰ ἐνταχθοῦν μέσα στὸ σύγχρονο πολεοδομικὸ περιβάλλον, παίρνει μιὰ ἰδιαίτερη ἐπικαιρότητα, κυρίως ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ ἰσχύουσα ἑλληνικὴ νομοθεσία δὲν προβλέπει ἀπολύτως κανένα ἐπιστημονικὸ ἢ διοικητικὸ μέτρο ἐνεργητικῆς προστασίας.

Ἡ ἔννοια τοῦ «ἱστορικοῦ οἰκιστικοῦ συνόλου»

Σὰν «ἱστορικὰ οἰκιστικὰ σύνολα» χαρακτηρίζουμε τοὺς οἰκισμοὺς ἐκείνους (πόλεις, κωμοπόλεις, χωριὰ) ἢ καὶ τμήματα οἰκισμῶν καὶ συνοικίες, ποὺ παρουσιάζουν στὸ σύνολό τους εἴτε ἕνα ἔντονο ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον λόγω τῆς παλαιότητάς τους, εἴτε μιὰ ἰδιαίτερη αἰσθητικὴ ἀξία λόγω τοῦ εἴδους καὶ τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ κυριαρχεῖ σ' αὐτούς.

Τὸ «ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον» ἀφορᾶ ἄλλοτε τὴν παλαιότητα μεμονωμένων κτισμάτων τοῦ οἰκισμοῦ, ἄλλοτε τὴν πολεοδομικὴ διάταξη τῶν κτισμάτων, τὴ ρυμοτομία καὶ τοὺς δημόσιους χώρους, ἄλλοτε τὸν ρόλο ποὺ ἔπαιξε ὁ οἰκισμὸς στὴν ἱστορία τοῦ τόπου καὶ συνήθως τὸν συνδυασμὸ ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων.

Ἡ «αἰσθητικὴ ἀξία» ἀφορᾶ τὸν ρυθμὸ καὶ τὴ μορφὴ τῶν κτισμάτων, καὶ τὴ φυσικὴ θέση καὶ τὴ διάταξη τοῦ οἰκισμοῦ γενικά. Ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχει τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο προηγούμενα στοιχεῖα ὥστε ὁ οἰκισμὸς νὰ προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον μας καὶ νὰ ἀξίζει μιὰ ἰδιαίτερη μεταχείριση. Ἔτσι π.χ. ἡ Χώρα τῆς Μυκόνου παρουσιάζει ἔντονο αἰσθητικὸ ἐνδιαφέρον, ὡς χαρακτηριστικὸ δεῖγμα ἑλληνικῆς αἰγαιοπελαγίτικης ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ ἐκφράζεται σ' ἕναν οἰκισμὸ μὲ ἀπόλυτη πολεοδομικὴ συνοχὴ καὶ ἑνότητα. Ἡ πόλη τοῦ Ναυπλίου παρουσιάζει ἕνα σημαντικὸ αἰσθητικὸ ἐνδιαφέρον, σὰν ἕνα ἀπὸ τὰ λίγα ἀλώβητα ἀκόμα ἐπαρχιακὰ κέντρα μὲ ὁμοιογενὴ νεοκλασικὴ μορφολογία καὶ μὲ διάφορα παλαιότερα ἐνδιαφέροντα μνημεῖα· ταυτόχρονα ὅμως, λόγω ἀκριβῶς τῶν μνημείων καὶ λόγω τοῦ ὅτι ὑπῆρξε ἡ πρώτη πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος, ἔχει καὶ ἰδιαίτερο ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον.

Ἡ προστασία τῶν ἱστορικῶν συνόλων. Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ

Ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ σκέψη τῆς προστασίας τῶν ἱστορικῶν οἰκιστικῶν συνόλων γεννήθηκε στὸν αἰώνα μας. Μέχρι τότε ἡ πολεοδομικὴ ἀνάπτυξη τῶν οἰκισμῶν ἦταν ἀργὴ καὶ ὁμαλή. Στὶς προηγμένες χῶρες τὰ σημαντικὰ κτίρια τῶν παλαιότερων αἰώνων ἦταν σεβαστὰ ὡς μνημεῖα καὶ ἡ πλειονότητα τῶν παλαιῶν οἰκοδομῶν στὰ κέντρα τῶν πόλεων συντηροῦνταν συνεχῶς, ἐφόσον δὲν ὑπῆρχαν τὰ τεχνολογικὰ μέσα γιὰ ἀνέγερση σημαντικῶν σὲ ὕψος κατασκευῶν. (Οἱ περισσότερες εὐρωπαϊκὲς πόλεις ἔχουν ἀστικοὺς πυρῆνες μὲ κτίρια ποὺ κατοικοῦνται συνεχῶς ἐπὶ πέντε καὶ ἕξι αἰῶνες.) Μὲ τὴν πρόοδο τῶν σύγχρονων πολεοδομικῶν ἀντιλήψεων καὶ τὴν αὔξηση τῶν τεχνολογικῶν δυνατοτήτων, τὰ ἱστορικὰ κτίρια ἄρχισαν νὰ ἀπειλοῦνται μὲ κατεδάφιση γιὰ τὴν πληρέστερη ἐκμετάλλευση τοῦ κέντρου τῶν πόλεων καὶ τὴν ἀστικὴ ἐξυγίανση. Οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι μὲ τὶς καταστροφές τους συνέβαλαν σ' αὐτὴ τὴν τάση.

Τότε ὅμως γεννήθηκε μιὰ ἀντίδραση. Μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὴν Ἰταλία οἱ περισσότερες χῶρες ἔθεσαν σαφῶς τὸ θέμα τῆς ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως τῶν ἱστορικῶν οἰκιστικῶν συνόλων, μὲ ταυτόχρονη ὅμως ἐξυγίανση καὶ ἀνάπλασή τους. Ἄρχισε δηλαδὴ νὰ γίνεται κοινὴ συνείδηση ὅτι ἡ καινούρια ἐποχή, μὲ τὶς πρωτοφανεῖς τεχνολογικὲς δυνατότητες, τὴν ἀνοικτὴ ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ καὶ τὶς ἐλεύθερες πολεοδομικὲς διατάξεις, εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐκφραστεῖ μέσα στὸν στενὸ χῶρο τῶν ἱστορικῶν κέντρων.

Αὐτὸ ποὺ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ γίνει θὰ ἦταν ἡ ἀντικατάσταση τῶν ἀνεκτίμητων ἱστορικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν τεκμηρίων ἀπὸ σύγχρονα κτίσματα, ποὺ θὰ εἶχαν τὸν ὄγκο καὶ τὸ ὕψος τῶν σύγχρονων κατασκευῶν, ἀλλὰ θὰ κτίζονταν στὰ ἐλάχιστα οἰκόπεδα τῶν ἱστορικῶν κτισμάτων καὶ πάνω στὴ στενὴ καὶ γραφικὴ ρυμοτομία ποὺ τὰ περιβάλλει, καὶ δὲν θὰ μποροῦσαν ποτὲ νὰ εἶναι ἀληθινὰ σύγχρονα κτίσματα, ἀλλὰ κακόμορφα ὑποκατάστατα τῆς παλαιᾶς ὁμορφιᾶς, γιὰ αὐξημένη οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση. Παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ παραλογισμοῦ καὶ τῆς ἀσυδοσίας ἀποτελεῖ τὸ τμῆμα τῆς Πλάκας κάτω ἀπὸ τὴν ὁδὸ Ἀδριανοῦ, ποὺ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν 40 τελευταίων ἐτῶν χάθηκε τελεσίδικα.

Ἔτσι γεννήθηκε ἡ μεθοδολογία συντηρήσεως καὶ ἀναπλάσεως τῶν ἱστορικῶν οἰκισμῶν καὶ κέντρων, ἡ ὁποία προσφέρει στὶς σύγχρονες μεγαλουπόλεις καὶ στὶς ὑπὸ ἀνάπτυξη ἐπαρχιακὲς πόλεις καὶ τὴν ὕπαιθρο τὸ μοναδικὸ στοιχεῖο παραδοσιακῶν χώρων ζωῆς σὲ οἰκεία ἀνθρώπινη κλίμακα, ποὺ μαζὶ μὲ τὶς ζῶνες πρασίνου ἀποτελοῦν τὴ μόνη πηγὴ γιὰ ψυχικὴ ἀνάπαυλα τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου.

Προβλήματα τῆς προσπάθειας

Ἡ στρατηγικὴ τῆς ἐπιχειρήσεως συντηρήσεως καὶ ἀναπλάσεως εἶναι ἐξαιρετικὰ σύνθετη καὶ πολύπλευρη, καὶ τὰ διάφορα προβλήματά της εἶναι ἀλληλένδετα καὶ στὸν χρόνο ἀλλὰ καὶ στὸν χῶρο. Χαρακτηριστικά, ὁρισμένα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα

Methods for the restoration and rehabilitation of historical urban centres

by A. Papageorgiou-Venetas, architect and town planner

Problems to be faced

The strategy of a campaign for the restoration and rehabilitation of historical urban centres is highly complex and multi-dimensional, and the various factors involved are interrelated both in space and time. For example, some of the problems to be faced are the following:

1) Informing the inhabitants about the project and its importance, overcoming their hesitation and passivity, and gaining their confidence.

2) The economic and social dislocations which will invariably be caused by clearing the area of unsuitable and undesirable activities, in an attempt to reorient the life of the area preferably towards residential use, including noiseless workshops, specialised shops, art and cultural centres.

3) The effort to keep the area inhabited and lively, at all cost. Expropriations on a large scale must be avoided entirely and, in the case of single buildings, they should only be the last resort.

4) The possible need to resettle some inhabitants outside the area, because of the demolition of unsightly buildings and the overall restructuring of the building pattern.

5) Aesthetic problems related to the form of the new buildings which will replace the ones to be demolished as inconsistent with the character of the area, etc.

Basic principles

The basic principles which will serve as guidelines for the organisational frame of the restoration and rehabilitation efforts can be described as follows: The main purpose should not be the transformation of the area into a lifeless museum by freezing it in its present state, nor the construction of fake scenographic "old buildings". (It is true that in Italy in particular the rehabilitation and restoration

προβλήματα ποὺ ἀντιμετωπίζονται εἶναι:
1. Ἡ ἐνημέρωση τῶν κατοίκων γιὰ τὴ σημασία τῆς ἐπιχειρήσεως, ἡ ὑπερνίκηση τῶν δισταγμῶν καὶ τῆς ἀδράνειάς τους καὶ ἡ κατάκτηση τῆς ἐμπιστοσύνης τους γιὰ τοὺς φορεῖς μελέτης καὶ πραγματοποιήσεως τοῦ ἔργου.
2. Οἱ οἰκονομικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς ἀνακατατάξεις ποὺ θὰ δημιουργηθοῦν ἀναπόφευκτα μὲ τὴν ἐκκαθάριση τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὶς ἀκατάλληλες καὶ μὴ ἐπιθυμητὲς χρήσεις, στὴν προσπάθεια τροπῆς τῆς ζωῆς τῆς περιοχῆς κατὰ προτίμηση πρὸς τὴν κατοικία, τὸ ἀθόρυβο ἐργαστήριο, τὰ εἰδικευμένα καταστήματα καὶ κέντρα τέχνης, καὶ τὰ διάφορα πνευματικὰ ἱδρύματα.
3. Ἡ προσπάθεια διατηρήσεως μὲ κάθε θυσία τῆς περιοχῆς ζωντανῆς καὶ κατοικούμενης. Οἱ ἀπαλλοτριώσεις σὲ μεγάλη κλίμακα πρέπει νὰ ἀποφεύγονται τελείως. Γιὰ μεμονωμένα κτίσματα νὰ εἶναι ἡ ὕστατη λύση.
4. Ἡ ἐνδεχόμενη ἀνάγκη ἐπανεγκαταστάσεως ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τῶν ὑπεράριθμων κατοίκων λόγω κατεδαφίσεως κακόμορφων κτισμάτων καὶ γενικὰ ἀναδιαρθρώσεως τῶν οἰκοδομημένων ὄγκων.
5. Αἰσθητικὰ προβλήματα γιὰ τὴ μορφὴ τῶν νέων οἰκοδομημάτων ποὺ θὰ ἀντικαταστήσουν τὰ κατεδαφιστέα κτίσματα, τὰ ἄσχετα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς περιοχῆς κλπ.

Ἀρχὲς τῆς προσπάθειας

Οἱ βασικὲς ἀρχὲς ποὺ θὰ διέπουν τὸ ὀργανωτικὸ πλαίσιο τῆς προσπάθειας γιὰ τὴ συντήρηση καὶ ἀνάπλαση μπορεῖ νὰ περιγραφοῦν ὡς ἑξῆς:
Σκοπὸς τῆς προσπάθειας δὲν εἶναι οὔτε ἡ μουσειακὴ ἀπονέκρωση τῆς περιοχῆς μὲ τὴν παγίωσή της στὴν κατάσταση ἀκριβῶς στὴν ὁποία βρίσκεται σήμερα, οὔτε καὶ ἡ σκηνογραφικὴ ἀνέγερση ψεύτικων «παλαιῶν κτισμάτων». (Εἶναι ἀλήθεια ὅτι, στὴν Ἰταλία κυρίως, ἡ προσπάθεια πέρασε μιὰ τέτοια φάση, ποὺ σήμερα ὅμως ἀπορρίπτεται ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν ἀρχιτεκτόνων.)
Σκοπὸς ἀντίθετα εἶναι ἡ ἐξυγίανση τῆς περιοχῆς, ἡ συντήρηση καὶ ἀνάδειξη τῶν κτισμάτων της ποὺ ἔχουν ἀξία «μνημείων τέχνης» (καταρχὴν ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἰδιοκτῆτες μὲ τὴ βοήθεια τῆς πολιτείας καὶ στὴν ἀνάγκη μὲ ἀπαλλοτρίωση), ἡ διατήρηση, ἐξυγίανση καὶ ἀποκατάσταση στὴν ἀρχική τους ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ τῶν ὑπόλοιπων ἱστορικῶν «κτιρίων συνοδείας» τὰ ὁποῖα, χωρὶς νὰ ἔχουν ἰδιαίτερη αἰσθητικὴ ἀξία, συμβάλλουν στὴ δημιουργία τῆς ἐντυπώσεως τοῦ «ἱστορικὰ ἢ αἰσθητικὰ ἐνδιαφέροντος συνόλου».
Σκοπὸς ἀκόμα εἶναι ἡ κατεδάφιση τῶν κακόμορφων καὶ τῶν ἄσχετων πρὸς τὸν χαρακτήρα τῆς περιοχῆς κτισμάτων, καὶ ἡ δημιουργία στὴ θέση τους χώρων κοινόχρηστων καὶ πρασίνου, καθὼς καὶ ὁ ἐξωραϊσμὸς τῶν δημόσιων χώρων καὶ ἡ δημιουργία χώρων σταθμεύσεως στὴν περίμετρο τῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία συνήθως εἶναι κλειστὴ ὁλικὰ ἢ τμηματικὰ στὴν κυκλοφορία τροχοφόρων.
Σκοπός, τέλος, εἶναι νὰ πεισθοῦν οἱ ἰδιοκτῆτες μὲ κατάλληλα νομοθετικὰ μέτρα ἀλλὰ καὶ οἰκονομικὰ κίνητρα (θέσπιση αὐστηρῶν ὅρων δομήσεως ποὺ θὰ ἀπογοητεύει αὐτοὺς ποὺ θὰ ἐπιθυμήσουν τὴν ἐκ νέου ἀνοικοδόμηση, βοήθεια πρὸς αὐτοὺς ποὺ θὰ ἐπισκευάζουν καὶ διαρρυθμίζουν τὶς ἰδιοκτησίες τους) στὸ νὰ μὴ κατεδαφίζουν τὶς παλαιές τους ἰδιοκτησίες, ἀλλὰ νὰ τοὺς δίνουν μιὰ νέα ζωή. Γιὰ τὰ ἀπαραίτητα νέα κτίσματα μέσα στὴν περιοχή, ἀπαιτεῖται καθορισμὸς εἰδικῶν ὅρων δομήσεως, ὥστε νὰ ἐπιλέγονται ἀρχιτεκτονικὲς λύσεις ποὺ σέβονται τὴν παλαιὰ διάταξη, τὸν ὄγκο καὶ τὶς ἀναλογίες στὶς προσόψεις τῶν παλαιῶν κτισμάτων, χωρὶς νὰ ἀπομιμοῦνται τὴ μορφολογία τους μὲ σκηνογραφικὲς λύσεις «ψεύτικου παλαιοῦ».

Προτεινόμενο νομοθετικὸ διάγραμμα γιὰ τὴν προστασία τῶν ἱστορικῶν οἰκιστικῶν συνόλων

Τὸ βασικὸ νομοθετικὸ πλαίσιο γιὰ τὴ θεσμοθέτηση τῶν ἀρχῶν ποὺ ἀναπτύξαμε καὶ γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἐπιδιωκό-

efforts did go through such a phase, which has now been abandoned by the majority of architects.)
The basic aim should on the contrary be to reanimate the area, to restore and enhance the buildings which are of value as "artistic monuments". This is to be carried out by the owners themselves, with the help of the State, or by expropriating the buildings if necessary. Efforts should also be made to restore and remodel in their original form the other historical "accessory buildings", which may not be of any aesthetic value in themselves but help to create an impression of a "historically or aesthetically interesting environment".
Another goal should be to demolish buildings which are either ugly or foreign to the character of the area, to allow for the creation of public spaces and greenery in their place, to improve the existing public open spaces and create parking lots around the area where vehicles are as a rule partly or totally excluded.
Finally, owners should be persuaded with appropriate legislative measures and by economic incentives (strict building regulations to disappoint those who would want to rebuild anew and subsidies to those who repair and renovate their property) that old buildings must not be demolished but given a new life. All unavoidable new construction within the area should be subjected to special building regulations so that the architectural solutions given will respect the existing layout, the scale and the facades of the old buildings, without resorting to scenographic imitations.

1

1.
Προσόψεις νεοκλασικῶν σπιτιῶν στὴν περιοχὴ τῆς ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς στὴν παλαιὰ πόλη τῆς Ἀθήνας.

1.
Facades of neoclassic houses near the Roman Agora in the old town of Athens.

μενου σκοποῦ προστασίας ἱστορικῶν συνόλων διαγράφεται ὡς ἑξῆς:

1. Νομοθέτηση νόμου-πλαισίου γιὰ τοὺς «προστατευόμενους τομεῖς». Μὲ αὐτὸ προβλέπεται ὅτι:
α) Ὕστερα ἀπὸ πρόταση τῶν Νομαρχιῶν ἢ καὶ μὲ πρωτοβουλία τῶν κεντρικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν καὶ μὲ κοινὴ ἀπόφαση τῶν Ὑπουργῶν Πολιτισμοῦ καὶ Οἰκισμοῦ κηρύσσονται ὡς *«προστατευόμενοι τομεῖς» ἐθνικῆς σημασίας* πολεοδομικὰ σύνολα ἰδιαίτερου ἱστορικοῦ ἢ αἰσθητικοῦ ἐνδιαφέροντος.
β) Ὕστερα ἀπὸ πρόταση τῶν Δήμων ἢ Κοινοτήτων ἢ τῶν τοπικῶν ἐφόρων μνημείων τέχνης καὶ μὲ ἀπόφαση τοῦ Νομάρχου κηρύσσονται ὡς *«προστατευόμενοι τομεῖς» τοπικῆς σημασίας* ἄλλα πολεοδομικὰ σύνολα παρόμοιου ἐνδιαφέροντος.
γ) Στοὺς «τομεῖς» αὐτοὺς ἀναστέλλεται κάθε ἐργασία γιὰ διάστημα τριῶν ἐτῶν καὶ συντάσσεται γι' αὐτοὺς «σχέδιο προστασίας», ποὺ περιλαμβάνει οἰκοδομικὸ κανονισμὸ μὲ εἰδικοὺς ὅρους δομήσεως, σχέδιο πολεοδομικῆς διαρρυθμίσεως-ἀναδιαρθρώσεως τῆς περιοχῆς, κανονισμὸ χρήσεως, καθορισμὸ διατηρητέων καὶ κατεδαφιστέων κτισμάτων κλπ. Τὸ σχέδιο προστασίας συντάσσεται ἀπὸ εἰδικὰ γραφεῖα μελέτης, ποὺ περιγράφονται παρακάτω, τὰ ὁποῖα ἔχουν εἰδικὴ σύμβαση μὲ τὴν Ὑπηρεσία Μνημείων Τέχνης τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ.
δ) Οἱ Δῆμοι ἢ Κοινότητες, σὲ συνεργασία μὲ τὸ Ταμεῖο Παρακαταθηκῶν καὶ Δανείων, τὶς Κτηματικὲς Τράπεζες καὶ ἐνδεχομένως ὁμάδες συνεταιριζόμενων ἰδιωτῶν, ἱδρύουν ἑταιρίες μὴ κερδοσκοπικὲς ποὺ ἀναλαμβάνουν τὶς ἐργασίες ἀνανεώσεως καὶ διαρρυθμίσεως, καθὼς καὶ τὴν ὀργανωμένη δόμηση στὶς περιοχὲς αὐτὲς μέσα στὰ πλαίσια τοῦ «σχεδίου προστασίας».

2. Κοινὴ ὑπουργικὴ ἀπόφαση Ὑπουργῶν Πολιτισμοῦ καὶ Οἰκισμοῦ, ποὺ προβλέπει καὶ ρυθμίζει τὴ σύσταση καὶ λειτουργία τῶν «γραφείων μελέτης» τῶν διαφόρων «προστατευόμενων τομέων»:
α) Τὰ «*γραφεῖα μελέτης*» ἀποτελοῦν ὁμάδες εἰδικῶν ἐπιστημόνων, ἐλεύθερων ἐπαγγελματιῶν (ἀρχιτεκτόνων, πολεοδόμων, ἀρχαιολόγων, οἰκονομολόγων), ἀναγνωρισμένου κύρους καὶ εἰδικότητας, ποὺ ὁρίζονται εἰδικοὶ συνεργάτες τοῦ Ὑπουργείου. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐπιτόπια ἵδρυση τῶν γραφείων, ἡ ἀποκέντρωσή τους καὶ ἡ ἀξιοποίηση τοῦ ἐπιστημονικοῦ δυναμικοῦ.
Δὲν ἀποκλείεται βέβαια ὁρισμένα σημαντικὰ «γραφεῖα μελέτης» νὰ διαρθρωθοῦν ὡς κλιμάκια τῆς διοικήσεως (πρώτη καὶ μοναδικὴ προσπάθεια στὸν τόπο μας τὸ «γραφεῖο Πλάκας» τῆς Ὑπηρεσίας Οἰκισμοῦ, ποὺ συστήθηκε ὕστερα ἀπὸ τὴν πίεση ἐπανειλημμένων δημόσιων συζητήσεων καὶ εἶχε ζωὴ δύο μόνον ἐτῶν, 1966-1967).
β) Τὰ «γραφεῖα μελέτης» καθορίζουν καταρχὴν ἐπακριβῶς τὴν «περίμετρο προστασίας» καὶ συντάσσουν σὲ διάστημα ἕξι μηνῶν εἰσαγωγικὴ ἔκθεση καὶ προσωρινὲς ὁδηγίες γιὰ τὴν ἐκτέλεση ἐργασιῶν συντηρήσεως προσόψεων, μικροσυντηρήσεων, καθὼς καὶ κανονισμὸ γιὰ τὶς ἐπιγραφές, φωτεινὲς καὶ μή, γιὰ ὅλες δηλαδὴ τὶς δευτερεύουσες ἐργασίες συντηρήσεως, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναστα-λοῦν γιὰ τὸ διάστημα τῶν τριῶν ἐτῶν· συντάσσουν στὸ διάστημα τῆς τριετίας τὸ ὁριστικὸ «σχέδιο προστασίας» (εἰδικὸ οἰκοδομικὸ κανονισμό, σχέδιο πολεοδομικῆς διαρρυθμίσεως, κανονισμὸ χρήσεως, χαρακτηρισμὸ κτισμάτων κλπ) τὸ ὁποῖο, ἀφοῦ ἐγκριθεῖ ἀπὸ τὸν ἁρμόδιο Ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ, ἐπικυρώνεται μὲ Προεδρικὸ Διάταγμα.
γ) Τὰ ὁριστικὰ «σχέδια προστασίας» ὁρίζουν ἐπακριβῶς: ποιά κτίσματα χαρακτηρίζονται ὡς μνημεῖα τέχνης, ὁπότε ἰσχύουν γι' αὐτὰ τὰ προβλεπόμενα ἀπὸ τὸν βασικὸ νόμο γιὰ τὰ μνημεῖα τέχνης· ποιά κτίσματα χαρακτηρίζονται ὡς «κτίρια συνοδείας», ποὺ ἡ αἰσθητικὴ ἢ ἱστορική τους ἀξία δὲν εἶναι ἰδιαίτερη ὥστε νὰ χαρακτηρισθοῦν μνημεῖα τέχνης, ἀλλὰ ἡ διάσωσή

2

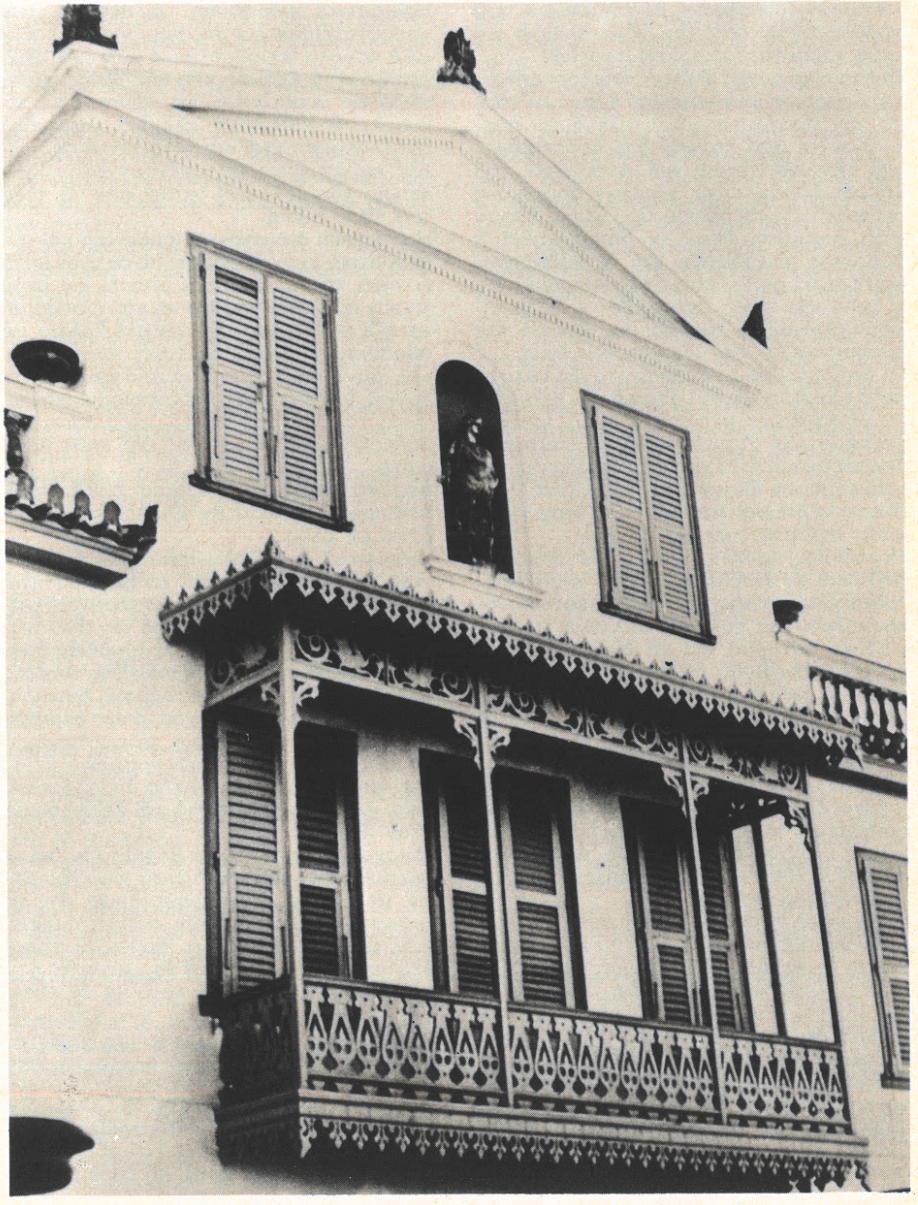

2.
Παλαιὰ πόλη τῆς Ἀθήνας. Πρόσοψη ἀναστηλωμένου σπιτιοῦ ἐκλεκτικιστικοῦ νεοκλασικοῦ ρυθμοῦ.

2.
The old town of Athens. Facade of a restored house of eclectic neoclassic style.

τους εἶναι ἐπιθυμητὴ καὶ πρέπει μὲ κατάλληλα μέτρα νὰ ἐπιδιωχθεῖ κατὰ τὸ δυνατὸ γιατὶ συμβάλλει στὴ διατήρηση τοῦ ὕφους τοῦ πολεοδομικοῦ συνόλου· ποιά κτίσματα εἶναι κατεδαφιστέα (σαθρὰ ἢ κακόμορφα) καὶ ποιός ὁ ἐπιθυμητὸς ὄγκος καὶ ἡ διάρθρωση τῶν νέων κτισμάτων· ποιά εἶναι τὰ ἀναγκαῖα ἔργα ἐξυγιάνσεως, τεχνικῆς καὶ κοινωνικῆς ὑποδομῆς κλπ στὴν περιοχή· ποιά εἶναι ἡ ἐπιθυμητὴ χρήση καὶ ποιές οἱ ἐπιθυμητὲς λειτουργίες μέσα στὴν περίμετρο προστασίας.

δ) Τὰ «γραφεῖα μελέτης» ἀποτελοῦν καὶ εἰδικὰ πολεοδομικὰ γραφεῖα τὰ ὁποῖα, πέρα ἀπὸ τὶς παραπάνω ἁρμοδιότητες μελετητικῆς ὁμάδας, ἔχουν καὶ ἐλεγκτικὲς ἁρμοδιότητες: ἐλέγχουν πρῶτα αὐτὰ (πρὶν ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ πολεοδομικοῦ γραφείου) κάθε μελέτη γιὰ ἐργασίες μέσα στὸν τομέα, εἴτε αὐτὴ ἀφορᾶ ἐργασία διαρρυθμίσεως καὶ συντηρήσεως ἢ ἀνέγερση νέας οἰκοδομῆς, εἴτε ἐκτελεῖται ἀπὸ ἰδιώτη ἢ ἀπὸ «ἑταιρία οἰκιστικῆς ἀναπλάσεως». Τὰ «γραφεῖα μελέτης» διατηροῦνται καὶ μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση καὶ ἔγκριση τοῦ «σχεδίου προστασίας» μὲ περιορισμένο προσωπικὸ γιὰ τὸν εἰδικὸ ἔλεγχο τῶν ἐργασιῶν μέσα στὸν τομέα.

3. Διάταγμα γιὰ τὴν ὀργάνωση καὶ λειτουργία «ἑταιριῶν οἰκιστικῆς ἀναπλάσεως».

Μὲ τὸ διάταγμα αὐτὸ καθορίζονται ἡ ὀργάνωση, ἡ λειτουργία καὶ οἱ σκοποὶ τῶν *«ἑταιριῶν οἰκιστικῆς ἀναπλάσεως»* ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὸν νόμο-πλαίσιο γιὰ τοὺς «προστατευόμενους τομεῖς».

Οἱ ἑταιρίες αὐτὲς εἶναι μὴ κερδοσκοπικὲς καὶ δημόσιας ὠφελείας καὶ ἔχουν ὡς σκοπὸ τὴν πραγματοποίηση τῶν ὅσων προβλέπονται ἀπὸ τὸ «σχέδιο προστασίας» γιὰ τὴν προστασία καὶ ἀνάπλαση τοῦ τομέα· δροῦν κατὰ κάποιον τρόπο ὡς «καταλύτες» καὶ δίνουν τὴν ἀρχικὴ ὥθηση στὶς ἐργασίες, ὥστε νὰ ὑπερνικηθεῖ ἡ ἀδράνεια τῶν ἰδιωτῶν καὶ νὰ καθοδηγηθοῦν αὐτοὶ ὀρθὰ ὅταν, ἀφοῦ πεισθοῦν ὅτι ἡ συνοικία τους ἀναπλάθεται, ἀσχοληθοῦν εἴτε μὲ τὴ συντήρηση, εἴτε μὲ τὴν ἀνοικοδόμηση τῶν ἰδιοκτησιῶν τους.

Οἱ ἑταιρίες ἔχουν ἀπαραίτητα ὡς μέτοχο κατὰ πλειοψηφία τὸν Δῆμο ἢ τὴν Κοινότητα, μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Ταμείου Παρακαταθηκῶν καὶ Δανείων, τῶν Κτηματικῶν Τραπεζῶν καὶ ἐνδεχομένως ὁμάδων συνεταιριζόμενων ἰδιοκτητῶν τοῦ τομέα. Προβλέπεται ἀπαραίτητα μόνο μιὰ ἑταιρία γιὰ κάθε «προστατευόμενο τομέα».

Οἱ ἑταιρίες, προκειμένου νὰ προγραμματίσουν καὶ νὰ ἐκτελέσουν ἔργα, διαθέτουν τμῆμα στατιστικῆς, κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἔρευνας, τὸ ὁποῖο συλλέγει τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα γιὰ τὴ διεξαγωγὴ τοῦ ἔργου «οἰκιστικῆς ἀναπλάσεως» τοῦ τομέα, καὶ τμῆμα ἀρχιτεκτονικῶν μελετῶν, ὅπου συντάσσονται λεπτομερεῖς μελέτες: γιὰ τὴ συντήρηση καὶ διαρρύθμιση τῶν μεμονωμένων κτισμάτων ποὺ ἔχουν χαρακτηρισθεῖ ὡς μνημεῖα τέχνης, γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση περιοχῶν χέρσων ἢ κατεδαφιστέων κτισμάτων σύμφωνα μὲ τὸν εἰδικὸ οἰκοδομικὸ κανονισμὸ τοῦ τομέα, γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν κάθε εἴδους ἐργασιῶν ὑποδομῆς κἄ.

Οἱ ἑταιρίες στὸν ἐπιχειρηματικὸ τομέα:

α) ἀναλαμβάνουν ὡς ἐργοληπτικὲς ἑταιρίες τὴν ἀναστήλωση καὶ διαρρύθμιση τῶν διατηρητέων κτισμάτων (γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἰδιοκτητῶν τους, ἢ τοῦ κράτους στὴν περίπτωση τῶν μνημείων),

β) ἀναλαμβάνουν τὴν προσπάθεια ἀνοικοδομήσεως, ἀγοράζοντας ἢ ἀπαλλοτριώνοντας γι' αὐτὸ τὸν σκοπὸ μεμονωμένες ἰδιοκτησίες, ἀλλὰ κυρίως κατὰ τὸ δυνατὸν ὁμάδες ἰδιοκτησιῶν (μιὰ τέτοια δόμηση, ποὺ μελετιέται καὶ ἐκτελεῖται ἀπὸ εἰδικευμένο φορέα, ἔχει τὸ ἐχέγγυο τῆς καλῆς ἀρχιτεκτονικῆς συνθέσεως, σύμφωνα πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ γενικοῦ σχεδίου ὄγκων ποὺ συντάσσεται ἀπὸ τὸ γραφεῖο μελέτης τοῦ προστατευόμενου τομέα. Ἀποτελεῖ ἐξάλλου παράδειγμα πρὸς μίμηση γιὰ ὅσους ἀνοικοδομοῦν ἰδιωτικά),

γ) διαθέτουν τὰ κέρδη ἀπὸ τὶς ἐργοληπτικὲς ἐργασίες διαρρυθμίσεως καὶ ἀνοικοδομήσεως γιὰ τὴν κατασκευὴ ὅλων τῶν ἀπαραίτητων ἔργων ὑποδομῆς μέσα στὸν τομέα.

Δυνατότητα ἐφαρμογῆς τῶν προτεινόμενων μέτρων στὴν Ἑλλάδα

Ἡ μεθοδολογία ποὺ ἀναπτύξαμε καὶ τὰ νομοθετικὰ μέτρα ποὺ προτείναμε ἔχουν σὲ πολλὰ σημεῖα ὡς πρότυπο τὶς ἐνέργειες καὶ τὸν ἐπιστημονικὸ προγραμματισμὸ τῆς γαλλικῆς διοικήσεως, ποὺ ἀνέπτυξε τὰ τελευταῖα χρόνια πρωτοποριακὴ πρωτοβουλία στὸ θέμα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ ἐξετασθοῦν οἱ συνθῆκες στὶς δύο χῶρες, νὰ ἐπισημανθοῦν οἱ ὁμοιότητες καὶ οἱ διαφορὲς καὶ νὰ ἐλεγχθεῖ κατὰ πόσον ἡ ἐφαρμογὴ τῆς προτεινομένης συστηματικῆς εἶναι καταρχὴν δυνατὴ καί, ἐφόσον εἶναι, τί ἐμπόδια θὰ συναντήσει κατὰ τὴν ἐφαρμογή της στὴν Ἑλλάδα.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο τὸ γεγονός, καὶ χαρακτηριστικὸ τοῦ πόσο νέα εἶναι ἡ μεθοδολογία διασώσεως ἱστορικῶν πόλεων, ὅτι στὴ Γαλλία ποὺ εἶναι χώρα μὲ τεράστια πολιτιστικὴ παράδοση, ὁ θεσμὸς τῶν «προστατευόμενων τομέων» γιὰ πολεοδομικὰ σύνολα νομοθετήθηκε μόλις τὸ 1962. Ἀντίθετα, ὁ θεσμὸς τῆς κηρύξεως μεμονωμένων κτισμάτων ὡς «μνημείων τέχνης» σὲ εὐρύτατη κλίμακα (ποὺ δὲν ἀπαλλοτριώνονται πάντοτε, ἀλλὰ σὲ πολλὲς περιπτώσεις παραμένουν στὴν ἰδιοκτησία τῶν ἰδιωτῶν) ἰσχύει ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα.

Ἡ ἑλληνικὴ διοικητικὴ διάρθρωση καὶ συστηματικὴ ἔχει σὰν πρότυπο σχεδὸν κατὰ κανόνα τὴ γαλλική, καὶ μπορεῖ καὶ στὸν τομέα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ νὰ προσαρμόσει εὔκολα τὰ ὅσα ἰσχύουν στὴ Γαλλία, μὲ προσεκτικὴ βέβαια ἐξέταση τῶν ἑλληνικῶν συνθηκῶν τόσο ἀπὸ ἀπόψεως ψυχολογίας τῶν κατοίκων καὶ οἰκονομικοκοινωνικῶν τάσεων, ὅσο καὶ τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ πολεοδομικοῦ χαρακτήρα τῆς κάθε περιοχῆς.

Ἀναλυτικότερα, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων ποὺ προτείνονται στὴν Ἑλλάδα παρουσιάζεται ὡς ἑξῆς:

Διοικητικά, ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ ἡ σαφήνεια τῶν μέτρων εἶναι ἀναμφισβήτητα. Ἐφόσον ἡ διοικητικὴ διάρθρωση τῆς χώρας μας χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο συγκεντρωτισμό, μὲ συνεχὴ προσπάθεια ἀποκεντρώσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ ταυτόχρονη διατήρηση τοῦ κεντρικοῦ ἐλέγχου, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ στὴ Γαλλία, τὰ προτεινόμενα μέτρα (ἵδρυση τοπικῶν γραφείων μελέτης καὶ ἑταιριῶν οἰκιστικῆς ἀναπλάσεως) εἶναι ἀπόλυτα ἐπιθυμητὰ καὶ ἐφαρμόσιμα στὴν Ἑλλάδα.

Οἰκονομικά, ἐπιβαρύνει βέβαια τὸν δημόσιο προϋπολογισμὸ ἡ ἵδρυση τῶν «γραφείων μελέτης». Δεδομένου ὅμως ὅτι τὰ «γραφεῖα μελέτης» τῶν προστατευόμενων τομέων μπορεῖ νὰ ἱδρύονται προοδευτικά, μὲ τὴ σταδιακὴ κήρυξη κατὰ σειρὰ σπουδαιότητας καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπόμενης δεκαετίας τῶν ἱστορικῶν οἰκισμῶν ὡς «προστατευόμενων τομέων», ἡ ἐπιβάρυνση μπορεῖ νὰ μείνει σὲ ὅρια ἀνεκτά. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νομοθετήματος γιὰ τὶς «ἑταιρίες οἰκιστικῆς ἀναπλάσεως» μπορεῖ νὰ συναντήσει δυσκολίες, λόγω τῆς δυσπραγίας τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων μας. Παρ' ὅλα αὐτά, θὰ ἔπρεπε ἔστω καὶ πειραματικὰ νὰ δοκιμασθεῖ σὲ ὁρισμένες πόλεις ὅπου οἱ Δῆμοι θὰ ἦταν πρόθυμοι καὶ θὰ εἶχαν τὰ μέσα, ἐφόσον μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο πετυχαίνουμε τὸ καλύτερο ἀποτέλεσμα μὲ τὴ δράση εἰδικευμένου φορέα καὶ ὄχι μὲ τὶς ἀσυντόνιστες ἐνέργειες τῶν ἰδιωτῶν.

Ψυχολογικὰ καὶ κοινωνικά, παρουσιάζονται οἱ μεγαλύτερες διαφορὲς μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν.

Στὴ Γαλλία οἱ παλαιὲς συνοικίες εἶναι οἰκοδομημένες πυκνὰ καὶ κατὰ τὸ ὕψος (4-6 ὀροφοι). Αὐτό, καὶ ἄλλοι παράγοντες (ἐνοικιοστάσιο κλπ), ἔχει σὰν συνέπεια, νὰ μὴν ὑπάρχει σοβαρὴ τάση καὶ ἐπιθυμία τῶν ἰδιοκτητῶν γιὰ ἀνοικοδόμηση. Ὁ πληθυσμὸς εἶναι γενικὰ σημαντικὰ πιὸ πληροφορημένος καὶ ἐκπαιδευμένος, ἀντιλαμβάνεται τὴ σημασία τοῦ «ἱστορικοῦ οἰκιστικοῦ συνόλου» *καὶ ἐξάλλου τοῦ ἀρέσει συνήθως νὰ ζεῖ μέσα σ' ἕνα παραδοσιακὸ ἀρχιτεκτονικὸ περιβάλλον.* Ἄρα οὐσιαστικὴ ἐπιθυμία τῶν κατοίκων εἶναι ἡ κάθαρη, ἡ ἀνανέωση καὶ ἡ ἀνάπλαση τῆς παλαιᾶς πόλεως ἢ συνοικίας. Τέλος σπάνια, ἂν ὄχι ποτέ, ὑφίσταται πρόβλημα «ἀρχαιοτήτων» στὸ ὑπέδαφος κάτω ἀπὸ τὴ συνοικία. Ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν ὑποβοηθητικοὺς παράγοντες γιὰ τὸ ἐπιχειρούμενο ἔργο.

Στὴν Ἑλλάδα δυστυχῶς, σὲ ὅλα τὰ παραπάνω σημεῖα, ἡ κατάσταση εἶναι διαμετρικὰ ἀντίθετη καὶ ἔτσι ἡ προσπάθεια ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει: συνοικίες μὲ «ταπεινὴ σὲ ὕψος δόμηση» ποὺ δίνει τὴν ἀνθρώπινη κλίμακα στὰ ἱστορικὰ σύνολα καὶ ἀποτελεῖ σὲ τελευταία ἀνάλυση καὶ τὸν χαρακτήρα τους, ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ τὴν ἐπιθυμία στοὺς ἰδιοκτῆτες γιὰ ἀνοικοδόμηση καὶ καλύτερη ἐκμετάλλευση τῶν οἰκοπέδων τους. Τὸ κοινὸ εἶναι συνήθως τελείως ἀπληροφόρητο καὶ ἀπαίδευτο στὰ πολεοδομικὰ καὶ αἰσθητικὰ προβλήματα τῶν οἰκισμῶν. Ἄρα ἐπιθυμία τοῦ κοινοῦ εἶναι μιὰ ἄλλη «κάθαρση» τῶν συνοικιῶν, δηλαδὴ ἡ ἐξολόθρευσή τους. Τέλος, συχνά (ὅπως στὴν Πλάκα) ὑπάρχει τὸ πρόβλημα τῶν ὑποκειμένων «ἀρχαιοτήτων», ποὺ θέτει μοιραῖα τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας μὲ ἀνασκαφὲς καὶ ἀπειλεῖ καὶ ἀπὸ ἄλλη μεριὰ τοὺς ἱστορικοὺς οἰκισμούς. Χρειάζεται ἑπομένως μιὰ ἀξιολόγηση, ποὺ εἶναι τὶς περισσότερες φορὲς ἐξαιρετικὰ δύσκολη, γιὰ νὰ καθορισθεῖ τὸ τί ἔχει μεγαλύτερη ἀξία: οἱ ὑποκείμενες ἀρχαιότητες ἢ τὸ ζωντανὸ πολεοδομικὸ σύνολο.

Οἱ δυσκολίες ἐδῶ εἶναι πολλές. Ἀκριβῶς ὅμως γι' αὐτὸ τὸν λόγο χρειάζεται συντονισμένη δράση. Ἂν ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ τόπου πιστέψει ὅτι: α) ὑπάρχουν στὴν Ἑλλάδα ἀκόμη σημαντικοὶ ζῶντες ἱστορικοὶ οἰκισμοὶ (Καστοριά, Πήλιο, συνοικίες Ναυπλίου, Ἀθηνῶν, Ἑρμουπόλεως, Κερκύρας, Θεσσαλονίκης καὶ πολλὲς ἄλλες σὲ μικρότερες πόλεις), ποὺ ἔχουν διαφορετικὴ ἀλλὰ ἐξίσου σημαντικὴ πολιτιστικὴ καὶ ἱστορικὴ (ἂν ὄχι καὶ καλλιτεχνικὴ) ἀξία μὲ τὶς «ἀρχαιότητες», β) ὁ λαός μας, ἀπληροφόρητος γιὰ τὴν πολιτιστικὴ αὐτὴ παρακαταθήκη, ἔχει ἀνάγκη διαφωτίσεως καὶ καθοδηγήσεως, γ) μόνο μὲ τὴ δημιουργία τῶν νομοθετικῶν καὶ διοικητικῶν πλαισίων ἀπὸ τὴν πολιτεία μπορεῖ νὰ δημιουργηθοῦν οἱ προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἀναπτυχθοῦν σωστὰ οἱ δημιουργικὲς ἰδιωτικὲς πρωτοβουλίες, τότε ἡ προτεινόμενη στρατηγικὴ δράσεως παρουσιάζεται καὶ σὰν μιὰ ἀναγκαιότητα καὶ σὰν ἀπαρχὴ σωτηρίας τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς.

Ἡ μελέτη ἐντοπισμοῦ, καταγραφῆς καὶ ἀξιολογήσεως παραδοσιακῶν οἰκισμῶν

Ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια, ἰδιαίτερα κατὰ τὴ δεκαετία 1960-70, ἡ προστασία τῶν μνημείων ἔχει ὑποστεῖ σοβαρὲς ἰδεολογικὲς ἀλλαγές. Τὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος πέρασε ἀπὸ τὰ μεμονωμένα ἱστορικὰ μνημεῖα στὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ τὰ πολεοδομικὰ σύνολα· σὲ ὁλόκληρες ἱστορικὲς πόλεις ἢ ἱστορικὰ κέντρα σύγχρονων πόλεων ἤ, ἀκόμη, στοὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς τῆς ὑπαίθρου.

Ἡ ἴδια ἡ ἰδέα τῆς συντηρήσεως (conservation) τῶν μνημείων γεννήθηκε καὶ θεμελιώθηκε στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα. Θὰ μποροῦσαμε νὰ ἀναζητήσουμε τὶς ρίζες της στὴ φιλολογία, τὴν ἱστορία, τὴ θρησκεία καὶ τὴν πολιτική, οἱ ὁποῖες συνέβαλαν ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ ἐκτεταμένη κίνηση διασώσεως τῆς μνημειακῆς κληρονομιᾶς.

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ σύνολα ξεκίνησε ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἐπιμέρους λεπτομέρειες. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ φαινόμενο τῶν γαλλικῶν ἰδιαίτερα Σχολῶν ὅπου καὶ ἡ εὑρετηρίαση στηριζόταν στὰ ἐπιμέρους στοιχεῖα (σκάλες, πόρτες, στέγες κἄ). Τὸ σύστημα αὐτὸ ἐφαρμοζόταν μέχρι καὶ πρόσφατα στὴν ἐκπαίδευση (Σχολὲς ἀρχιτεκτόνων). Ἔτσι ἀπὸ τὰ ἐπιμέρους στοιχεῖα προχωρήσαμε στὴν ἀντιμετώπιση ὁλοκληρωμένων μονάδων (ἕνα κτίριο, ἕνα συγκρότημα) γιὰ νὰ φτάσουμε στὰ σύνολα, ἀστικά, ἀγροτικὰ κἄ, ἀλλὰ καὶ στὸν περιβάλλοντα ἀκόμη χῶρο τους. Ἡ προστασία αὐτῶν τῶν συνόλων ἐπιδιώκεται ὄχι πιὰ λόγω τῆς ὑπάρξεως σ' αὐτὰ μνημείων μεγάλης ἀξίας καὶ ποιότητας, ἀλλὰ γιὰ τὸ γενικότερο ἐνδιαφέρον τους.

Στὴν Ἑλλάδα σήμερα (τονίζουμε τὸ σήμερα, γιατὶ πρὶν μερικὰ μόλις χρόνια τὰ πράγματα ἦταν τελείως διαφορετικὰ στὸν τομέα αὐτό), ἀνάμεσα στοὺς 11.600 οἰκισμοὺς ποὺ ἀναφέρει ἡ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία, ὑπάρχουν περὶ τοὺς 2.000 ἀξιόλογοι γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ τὸ ἐνδεχόμενο προστασίας τους. Καὶ ὅταν λέμε ἀξιόλογους, ἐννοοῦμε ὅτι παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἂν κριθοῦν μὲ κριτήρια ἱστορικά, κοινωνικὰ πολιτιστικά, καθαρὰ αἰσθητικὰ κἄ.

Ἡ ἀνάγκη γνωριμίας αὐτῆς τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς (πρώτη φάση σὲ ὁποιαδήποτε προσπάθεια προστασίας, συντηρήσεως καὶ ἀξιοποιήσεώς της) ὁδήγησε στὴν ἀνάθεση τῆς μελέτης ἐντοπισμοῦ, καταγραφῆς καὶ ἀξιολογήσεως τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν ἢ τμημάτων τους. Τὴν πρωτοβουλία τῆς ὅλης προσπάθειας εἶχε τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, ποὺ ἀνάθεσε σὲ 10 ἀρχιτεκτονικὰ γραφεῖα τὴ μελέτη τῶν 10 εὐρύτερων περιοχῶν στὶς ὁποῖες χωρίστηκε ὁ ἑλληνικὸς χῶρος.

Οἱ περιοχὲς καὶ τὰ ἀντίστοιχα γραφεῖα ἦταν:

1. Δωδεκάνησος: ἀρχιτέκτων Α. Μουτσοπούλου,
2. Κρήτη: ἀρχιτέκτονες Δ. Ζέρβας, Β. Ζέρβα-Μποζινέκη καὶ Τ. Ζέρβας,
3. Κυκλάδες: Ἐργαστήριο 66,
4. Πελοπόννησος καὶ Νότια Ἑπτάνησα: Ἀρκαδία ΙΙ,
5. Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ Εὔβοια: ἀρχιτέκτονες Ι. Κανετάκης, Δ. Κατζουράκης καὶ Γρ. Τσαμπέρης,
6. Θεσσαλία: ἀρχιτέκτονες Λ. Βοτύλια-Χατζηνικολάου, Λ. Κούμπιος, Μ. Μίχα-Τσαπάλου καὶ Α. Ρωμανός,
7. Νομοὶ Λέσβου, Χίου καὶ Σάμου: ἀρχιτέκτονες Π. Καργάδος καὶ Α. Παναγιωτάτου-Κουβελᾶ,
8. Ἤπειρος καὶ Βόρεια Ἑπτάνησα: ἀρχιτέκτονες Π. Πικιώνης, Γ. Ζέρβας, Μ. Φίλιππα καὶ Κ. Φαρμάκη,
9. Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία: ἀρχιτέκτονες Β. Ἀδαμογιάννης, Ν. Κουφουδάκης, Β. Παπάς, Κ. Σημαντηράκη καὶ Δ. Τεντοκάλης,
10. Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ Θράκη: ἀρχιτέκτονες Γ. Ἰωαννίδης, Γ. Κύρου καὶ Κ. Καυκούλα.

Στὴν ἐπιτροπὴ παρακολουθήσεως καὶ παραλαβῆς τῶν μελετῶν μετεῖχαν οἱ: Μ. Πολύζου, ἀρχιτέκτων (Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ), Θ. Ρούσσου καὶ Μ. Κοτσιώνη, ἀρχιτέκτονες (Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων), Κ. Φατούρου, Ἔφορος Νεωτέρων Μνημείων (Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν), Ι. Στεφάνου, ἀρχιτέκτων, καὶ ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν διαδοχικὰ οἱ: Θ. Κατσαρός, πολιτικὸς μηχανικός, Α. Βλάχου, ἀρχιτέκτων, Α. Πανδρεμένος, ἀρχιτέκτων, Τζ. Ἀντωνίου, ἀρχιτέκτων, καὶ Θ. Μπότης, οἰκονομολόγος.

Παρὰ τὴ διεθνὴ ἐμπειρία καὶ τὴν πλούσια δράση καὶ προσφορὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης (ἡ καταγραφὴ ἀκολούθησε τὰ πρότυπα Ι.Ρ.C.Ε.), στὴ χώρα μας τὰ πράγματα κάθε ἄλλο παρὰ εὔκολα θὰ πρέπει νὰ θεωροῦνται.

Ὑπάρχουν περιοχὲς «γνωστές», μελετημένες κατὰ καιροὺς ἀπὸ διάφορους μελετητές, ἀλλὰ καὶ περιοχὲς ἄγνωστες ἢ ἐλάχιστα γνωστές, ποὺ δὲν πρέπει ὅμως μὲ κανένα τρόπο νὰ παραμεληθοῦν μέσα σὲ μιὰ καταγραφὴ ἐθνικῆς κλίμακας.

Τολμήθηκε νὰ ἐξετασθοῦν ὅλοι οἱ οἰκισμοὶ τῆς χώρας. Ἴσως ἡ μεθοδολογία ποὺ ἀκολουθήθηκε νὰ ἐπιδέχεται σοβαρὲς κριτικές, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς μελέτης κάτω ἀπὸ πραγματικὰ δύσκολες καὶ ἀντίξοες συνθῆκες. Πρόκειται πάντως γιὰ μιὰ προσπάθεια ποὺ ἀξίζει νὰ ἐξαρθεῖ. Ἡ ὅλη ἐργασία μεθοδεύτηκε ὡς ἑξῆς:

1. Ἐπισήμανση καὶ ἐντοπισμὸς τῶν οἰκισμῶν

Συλλογὴ βιβλιογραφίας ἢ ἄλλων στοιχείων ποὺ θὰ βοηθοῦσαν τὴν πρώτη γνωριμία τοῦ οἰκισμοῦ. Στὴ φάση αὐτὴ καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπιτόπου ἐπίσκεψη συμπληρώθηκε, μὲ φροντίδα τοῦ ἐργοδότη, ἕνα ἐρωτηματολόγιο ἀπὸ τοὺς κοινοτάρχες καὶ δημάρχους ὅλων τῶν οἰκισμῶν. Παρόλο ποὺ ἀναλυτικὰ καὶ ἐπεξηγηματικὰ τὸ ἐρωτηματολόγιο ζητοῦσε ὁρισμένα στοιχεῖα, ἱστορικά, κοινωνικά, οἰκονομικά, γεωγραφικά, πολεοδομικά, ἀρχιτεκτονικά, λαογραφικὰ κἄ, ἀπαραίτητα γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ μητρώου τοῦ κάθε οἰκισμοῦ, τοῦτο ἐλάχιστα βοήθησε, γιατὶ τὰ ἐρωτήματα δὲν ἔγιναν κατανοητὰ ἀπὸ ὅλους καὶ οἱ ἀπαντήσεις, ὅπου ὑπῆρχαν, δὲν ἐνέπνεαν ἐμπιστοσύνη. Ἔτσι οἱ μελετητὲς ἀναγκάστηκαν νὰ συμπληρώσουν (καὶ ὄχι ἁπλῶς νὰ ἐπαληθεύσουν) τὰ μητρῶα κατὰ τὴν ἐπιτόπου ἐπίσκεψη.

Identification, recording and evaluation of important traditional settlements in Greece

The need to become acquainted with the architectural heritage of the country (the first step in any attempt for protection, preservation and reanimation) led the Ministry of the Interior to commission ten architectural firms to study ten major areas - into which the whole of Greece was subdivided - and identify, record and evaluate their important settlements or parts of.

The major areas and the respective firms were:

1. The Dodecanese: architect A. Moutsopoulou,
2. Crete: architects D. Zervas, V. Zerva-Bozineki and T. Zervas,
3. The Cyclades: Atelier 66,
4. The Peloponnesus and the Southern Ionian Islands: Arcadia II,
5. The Greek Mainland and the Island of Eubea: architects J. Kanetakis, D. Katzourakis and Gr. Tsamberis,
6. Thessaly: architects L. Votilia - Chadjinicolaou, L. Koumbios, M. Miha - Tsapalou and A. Romanos,
7. Prefectures of the Islands of Lesbos, Chios and Samos: architects P. Kargados and A. Panayotatou-Kouvela,
8. Epirus and the Northern Ionian Islands: architects P. Pikionis, G. Zervas, M. Philippa and K. Farmaki,
9. The Central and Western part of Macedonia: architects V. Adamoyannis, N. Koufoudakis, B. Papas, K. Simandiraki and D. Tentokalis,
10. The Eastern part of Macedonia and Thrace: architects G. Ioannides, G. Kyrou and K. Kafkoula.

The committee responsible for the supervision and approval of these projects was comprised of: M. Polyzou, architect (Ministry of Coordination), Th. Roussou and M. Kotsioni, architects (Ministry of Public Works), K. Fatourou, archaeologist (Ministry of Culture and Sciences), J. Stefanou, architect, and from the Ministry of the Interior successively Th. Katsaros, civil engineer, A. Vlachou, architect, A. Pandremenos, architect, J. Antoniou, architect, and Th. Botis, economist.

Despite the internationally accumulated experience and the extensive activity and contribution of the Council of Europe (the recording followed the I.P.C.E. prototypes), the situation in our country can hardly be considered as uncomplicated.

The conclusions drawn from these ten studies are presented in the pages that follow.

2. Συμπλήρωση μητρώου τοῦ οἰκισμοῦ

(ὑποχρεωτικὴ γιὰ ὅλους τοὺς οἰκισμοὺς τῆς χώρας).

Τὸ μητρῶο περιλάμβανε ὅλα τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τοῦ οἰκισμοῦ καὶ τὴ δυνατότητα συμπληρώσεως δελτίου Ι.Ρ.Ϲ.Ε. (ἐφόσον μετὰ τὴν ἀξιολόγηση κρινόταν ἀξιόλογος).

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι:

α) Ὀνομασίες: σύγχρονη, ὑπάρχουσα ἱστορική,

β) Ἐντοπισμός: διοικητικὴ συσχέτιση, γεωγραφικὴ θέση (γεωγραφικὸ διαμέρισμα),

γ) Στοιχεῖα ταυτότητας: ἱστορικὰ (ἱστορία, μυθολογία, παραδόσεις, θρῦλοι), κοινωνικὰ (κοινωνικὴ δομή, κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις, ἀριθμὸς κατοίκων, μέση ἡλικία πληθυσμοῦ, μετανάστευση), οἰκονομικὰ (οἰκονομικὴ βάση τοῦ οἰκισμοῦ, κύριες καὶ δευτερεύουσες ἀπασχολήσεις τῶν κατοίκων: γεωργία, ἐμπόριο, τουρισμὸς κλπ), γεωγραφικὰ (θέση οἰκισμοῦ: ὀρεινός, πεδινός, παραθαλάσσιος κλπ, συγκοινωνιακὲς συνδέσεις), πολεοδομικὰ (πολεοδομικὴ δομή: γραμμικὴ ἀνάπτυξη, κεντροβαρικός, πολυκεντρικὸς κλπ, πολεοδομικὴ εἰκόνα, ὑφιστάμενο θεσμικὸ πολεοδομικὸ πλαίσιο, γενικὴ κατάσταση συντηρήσεως οἰκισμοῦ, ἐπισήμανση ἀξιόλογων τμημάτων ἢ στοιχείων τοῦ οἰκισμοῦ), ἀρχιτεκτονικὰ (ἀρχιτεκτονικὸς χαρακτήρας, ἰδιαίτερα ἀρχιτεκτονικὰ ἢ μορφολογικὰ στοιχεῖα, τρόποι δομήσεως, ὑλικὰ κατασκευῆς), λαογραφικὰ (λαογραφικὲς ἐκδηλώσεις, ἤθη, ἔθιμα, λαϊκὴ τέχνη: χειροτεχνία, μουσική, χορός, θρησκευτικὲς ἐκδηλώσεις, ἐθνικὲς ἐκδηλώσεις),

δ) Ὑφισταμένη προστασία τοῦ χαρακτήρα τοῦ οἰκισμοῦ,

ε) Τάσεις: οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως (θετικὲς-ἀρνητικές), κοινοτικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, ἀλλοιώσεως καὶ καταστροφῆς περιβάλλοντος, βαθμὸς κινδύνου ἀλλοιώσεως μορφῆς οἰκισμοῦ,

στ) Ὑπόλοιπα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα: ἐθνικῆς σημασίας (ἀκριτικὲς περιοχὲς κλπ), πολιτιστικῆς σημασίας, τουριστικῆς ἀξίας, ψυχαγωγίας κλπ.

3. Ἀξιολόγηση

Ἀφοῦ συμπληρώθηκαν τὰ μητρῶα ὅλων τῶν οἰκισμῶν ἀκολούθησε ἡ φάση τῆς ἀξιολογήσεως. Τὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἀξιολόγηση ἀνήκουν σὲ τρεῖς βασικὲς κατηγορίες: κριτήρια ἀξίας αὐτῆς καθεαυτῆς τοῦ οἰκισμοῦ, κριτήρια δυνατότητας ἀξιοποιήσεως καὶ κριτήρια δυνατότητας προστασίας. Πιὸ ἀναλυτικὰ αὐτὰ ἔχουν ὡς ἑξῆς:

α) Ἀξία αὐτὴ καθεαυτὴ τοῦ οἰκισμοῦ:

Ἱστορικὴ ἀξία (σημαντικὸς ρόλος ποὺ διαδραμάτισε ὁ οἰκισμὸς σὲ ὁρισμένη ἱστορικὴ περίοδο, ἀντιπροσωπευτικὸς οἰκισμὸς ὁρισμένης ἐποχῆς κλπ),

Αἰσθητικὴ ἀξία (ἐναρμόνιση τοῦ οἰκισμοῦ μὲ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ὁμοιογένεια τῶν στοιχείων ποὺ ἀποτελοῦν τὸ σύνολο, ἀνθρώπινη κλίμακα, χαρακτηριστικὴ ἔκφραση τῆς πολεοδομίας ἢ ἀρχιτεκτονικῆς μιᾶς ἐποχῆς, ἑνὸς τρόπου ζωῆς κλπ),

Πολιτιστικὴ ἀξία (κοινωνικὸς ἐκπαιδευτικὸς ρόλος τοῦ οἰκισμοῦ, προβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτήρα σὲ διεθνῆ ἐπίπεδα κλπ).

β) Δυνατότητα ἀξιοποιήσεως καὶ ἀποδόσεως. Οἱ ὠφέλειες ποὺ ἀναμένονται ἀπὸ τὴν προστασία του μπορεῖ νὰ εἶναι:

Ἐθνικῆς φύσεως (προβολὴ καὶ τόνωση τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἰδιαίτερα σὲ παραμεθόριες περιοχές),

Πολιτιστικῆς φύσεως (ἀνύψωση πνευματικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν ἐνημέρωσή τους γιὰ τὴν πολιτιστική τους κληρονομιὰ κλπ),

Κοινωνικῆς φύσεως (βελτίωση τοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν κατοίκων τοῦ οἰκισμοῦ),

Οἰκονομικῆς φύσεως (οἰκονομικὴ ἀπόδοση τῶν προστατευομένων οἰκισμῶν, π.χ. μὲ τὴν τουριστικὴ ἐκμετάλλευσή τους).

γ) Δυνατότητα προστασίας. Ἐδῶ ἐξετάζονται ὁ βαθμὸς διατηρήσεως ἢ ἀλλοιώσεως, ἡ δυνατότητα ἐπαναφορᾶς στὴν ἀρχικὴ κατάσταση καὶ ἡ δυνατότητα συντηρήσεως καὶ συνεχοῦς προστασίας. Οἱ δυνατότητες αὐτὲς πρέπει νὰ ἀντιμετωπιστοῦν ἀπὸ τεχνικῆς καὶ οἰκονομικῆς πλευρᾶς ταυτόχρονα.

Γιὰ τὴν ἀξιολόγηση χρησιμοποιήθηκαν μονάδες Α,Β,Γ ποὺ ἀντιστοιχοῦν στοὺς χαρακτηρισμούς: ἐξαίρετο, μέτριο, ἢ ἀνύπαρκτο.

Ὡς ἐδῶ βέβαια ἡ προσωπικὴ εὐθύνη τοῦ μελετητῆ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ ἀποφευχθεῖ (ὑπῆρξε ἐπίσης καὶ σαφὴς δυσκολία γιὰ τὴν ταυτόσημη ἑρμηνεία τῶν κριτηρίων ἀπὸ τὰ 10 ἀρχιτεκτονικὰ γραφεῖα ποὺ ἀνέλαβαν τὶς ἐπιμέρους μελέτες τῶν γεωγραφικῶν τμημάτων τῆς χώρας).

Τὴ βασικὴ αὐτὴ ἀξιολόγηση ἀκολούθησε ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν ἢ τμημάτων τους, καὶ ἡ κατάταξή τους σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς διεθνῶς ἀναγνωρισμένους βαθμοὺς προστασίας τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς.

Οἱ βαθμοὶ αὐτοὶ εἶναι:

Β.Π.1 1ος βαθμός:
Ἀπόλυτη προστασία
Β.Π.2 2ος βαθμός:
Σημαντικὴ προστασία
Β.Π.3 3ος βαθμός:
Περιορισμένη προστασία

Β.Π.1. Ἀπόλυτη προστασία. Πλήρης προστασία τοῦ οἰκισμοῦ ἀπὸ κάθε ἐπέμβαση. Αὐστηρὰ ἐλεγχόμενη χρήση καὶ ἐλεγχόμενη προσπέλαση τροχοφόρων. Ἀπόλυτος σεβασμὸς γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ πολεοδομικὴ εἰκόνα τοῦ οἰκισμοῦ. Ἐπιτρέπονται μόνο ἐργασίες συντηρήσεως, ἀνακαινίσεως καὶ ἐξυγιάνσεως. Αὐτὸς ὁ βαθμὸς προστασίας μπορεῖ νὰ χαρακτηρίζει εἴτε ὁλόκληρο οἰκισμὸ (ἐφόσον αὐτὸς θεωρηθεῖ ὅτι ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἱστορική, αἰσθητική, κοινωνικὴ κλπ ἄποψη), εἴτε τμῆμα του, ἀλλὰ καὶ μεμονωμένα ἀκόμη ἀρχιτεκτονικὰ ἢ πολεοδομικὰ στοιχεῖα (ἐκκλησίες, πλατεῖες, δρόμους, μεμονωμένα κτίσματα).

Β.Π.2. Σημαντικὴ προστασία. Ἡ διατήρηση προέχει ἀπὸ κάθε ἐπέμβαση καὶ χρήση. Ἐλεγχόμενη χρήση καὶ ἐλεγχόμενη (περιορισμένη σὲ ὁρισμένα τμήματα) προσπέλαση τροχοφόρων. Μὲ τὸν βαθμὸ αὐτὸ χαρακτηρίζονται περιοχὲς γιὰ τὶς ὁποῖες οἱ ρυθμιστικὲς καὶ ἀναπτυξιακὲς μελέτες πρέπει νὰ κατευθύνονται ἀπὸ πνεῦμα προστασίας τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀνθρωπογενοῦς περιβάλλοντος. Οἱ ἀνεγέρσεις νέων κτισμάτων καὶ γενικὰ οἱ ἐπεμβάσεις ἐπιτρέπονται, μὲ ὁρισμένες δουλεῖες ὕψους, ὄγκων, ὑλικῶν, χρωμάτων, μορφῶν κλπ (εἰδικὸς οἰκοδομικὸς κανονισμός). Μὲ τὸν βαθμὸ αὐτὸ μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν τμήματα οἰκισμοῦ, ὁλόκληρος ὁ οἰκισμὸς ἢ καὶ ἡ περιμετρικὴ ζώνη του.

Β.Π.3. Περιορισμένη προστασία. Ἐλεύθερη χρήση καὶ ἐλεύθερη προσπέλαση ὀχημάτων. Ἡ προστασία περιορίζεται στὴν ἁρμονικὴ ἔνταξη τῶν κατασκευῶν (ἐπιδιορθώσεις, νέες κατασκευὲς καὶ ἐπεκτάσεις οἰκισμοῦ γενικὰ) στὸ φυσικὸ καὶ ἀνθρωπογενὲς περιβάλλον τοῦ οἰκισμοῦ. Μὲ τὸν βαθμὸ αὐτὸ μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν τμήματα οἰκισμοῦ, ὁλόκληρος ὁ οἰκισμός, ἡ περιμετρικὴ ζώνη, καθὼς καὶ κάθε νέα ἐπέκτασή του.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ μελέτη διακινδύνευσε τὴν ὑπόστασή της, ἀφοῦ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ στὴ φάση αὐτὴ ἀκριβῶς (λόγω συνθηκῶν) δὲν ἦταν δυνατὸς ὁ τόσο ἀπαραίτητος γιὰ τὴν ὁμοιογένεια συντονισμός, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη γιατὶ γιὰ τοὺς οἰκισμοὺς ποὺ κρίθηκαν ἀξιόλογοι συμπληρώθηκε καρτέλα Ι.Ρ.Ϲ.Ε.

Μεθοδολογικὰ ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα γιὰ τὴ διεξοδικὴ ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων, τὴ διερεύνηση καὶ τὸν ἔλεγχό τους, τὴ συγκριτικὴ ἀξιολόγηση καὶ τέλος τὴ χάραξη κοινῆς πολιτικῆς γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν μέσα στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο.

Στὴν πράξη βέβαια δὲν ὑπῆρξε μιὰ τόσο σωστὴ καὶ ἀντικειμενικὴ ἀντιμετώπιση, καὶ

παρὰ τὶς προσπάθειες ὅλων ποὺ ἐργάστηκαν στὴ μελέτη αὐτή, δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι δὲν ὑπάρχει ἕνας ἐπικίνδυνος ὑποκειμενισμὸς ποὺ ποικίλλει ἀνάλογα μὲ τοὺς μελετητὲς ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς περιοχές. Ἀλλοῦ, π.χ., μπορεῖ νὰ δόθηκε ἰδιαίτερο βάρος στὸ ἱστορικὸ παρελθὸν καὶ νὰ παραβλέφθηκε ἡ σημερινὴ κατάσταση, ὅπως καὶ ἀλλοῦ ἡ πληθώρα τῶν ἀξιόλογων στοιχείων νὰ ὑπέβαλε αὐστηρότερα κριτήρια ἀπὸ αὐτὰ ποὺ χρησιμοποιήθηκαν σὲ φτωχὲς πολιτιστικὰ περιοχές. Τὸ πρῶτο ὑλικὸ ὅμως ὑπάρχει. Τὰ μητρῶα εἶναι σὲ θέση κάθε στιγμὴ νὰ ξαναδώσουν τὴν εὐκαιρία γιὰ μιὰ ἐπανάκριση καὶ ἐπανατοποθέτηση τῶν πραγμάτων. Ἡ μελέτη μένει ἀνοικτὴ. Μιὰ ἐπανάκριση ἀπὸ μιὰ εὐρύτερη ἐπιτροπὴ ποὺ θὰ ἐξομάλυνε τὶς ὑποκειμενικὲς διαφορὲς τῆς ἀξιολογήσεως καὶ θὰ ἔβλεπε τὴν ἀξιολόγηση μὲ ἕνα καθολικὸ πρίσμα θὰ ἦταν ἀπαραίτητη. Σημασία ἔχει ἀκόμη νὰ δοθεῖ καὶ μιὰ ἐνιαία γραμμὴ κυβερνητικῆς πολιτικῆς στὸ θέμα. Τὸ ἂν θὰ προστατευθοῦν ὅλοι οἱ οἰκισμοὶ ποὺ χαρακτηρίστηκαν μὲ κάποιο βαθμὸ προστασίας ἢ οἱ κατὰ ἀπόλυτη ἀξία σπουδαιότεροι ἤ, τέλος, οἱ ἀντιπροσωπευτικότεροι ἀπὸ διάφορες περιοχὲς καὶ ἐποχές, ἔστω καὶ μὲ λιγότερα προσόντα, εἶναι θέμα κυβερνητικῆς πολιτικῆς ποὺ πρέπει νὰ καθοριστεῖ σύμφωνα μὲ τὸ θεωρητικὸ πλαίσιο τῆς μελέτης καὶ τὶς πρακτικὲς δυνατότητες τῆς χώρας μας. Ὅπως τονίστηκε στὴν ἀρχή, ἡ καταγραφὴ καὶ ἀξιολόγηση τοῦ οἰκιστικοῦ καὶ ἀρχιτεκτονικοῦ ἱστορικοπαραδοσιακοῦ πλούτου δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μιὰ πρώτη φάση ἑνὸς ὁλοκληρωμένου προγράμματος ἀντιμετωπίσεως. Οἱ ἐξειδικευμένες μελέτες προστασίας τῶν οἰκισμῶν (ἢ τμημάτων τους) ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς ἀξιόλογοι, ἡ νομοθετικὴ κατοχύρωσή τους, ἡ ἀνεύρεση μηχανισμῶν ἐπεμβάσεως, κρατικῆς συμμετοχῆς, παρακολουθήσεως καὶ δραστηριοποιήσεως, ἀποτελοῦν τὰ ἀπαραίτητα ἑπόμενα βήματα, ποὺ παράλληλα μὲ μιὰ γενικότερη ἐνημέρωση, ὄχι μόνο θὰ δικαιώσουν τὴν καταγραφὴ καὶ ἀξιολόγηση ἀλλὰ καὶ θὰ τὴν ἀξιοποιήσουν.

Πάντως θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ καὶ νὰ γίνει συνείδηση, στὴ διοίκηση ἰδιαίτερα, ὅτι τὸ σύνολο τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν εἶναι ἁπλῶς ἕνα ὑλικό, μιὰ πρώτη ὕλη γιὰ μελέτες χωροταξικῆς καὶ περιφερειακῆς ἀναπτύξεως. Μόνο μὲ τέτοιες μελέτες εἶναι δυνατὸ νὰ κριθεῖ σωστὰ ἡ βιωσιμότητα καὶ τὸ ἀξιόλογο τῶν οἰκισμῶν ποὺ πρέπει νὰ διατηρηθοῦν καὶ νὰ γίνει ἀπὸ τὸ σύνολό τους ἡ ἐπιλογὴ ἐκείνων ποὺ θὰ πρέπει νὰ προστατευθοῦν θεσμικά.

ΧΑΡΤΑΙ - ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΙ

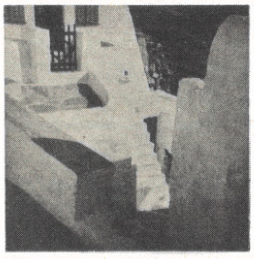

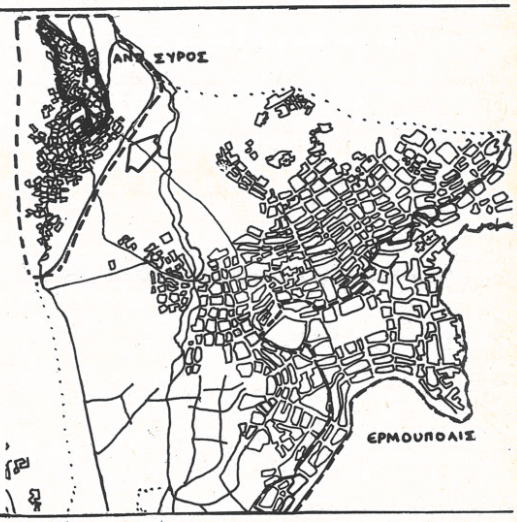

Παρατηρήσεις: ——— Ἀπόλυτος προστασία
- - - - Σημαντική προστασία

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ Κ.Π.Π.Κ.	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ Κ.Π.Π.Κ.
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ	ΓΕΝ. Δ)ΝΣΙΣ:	Δ)ΝΣΙΣ ἡ ΥΠΗΡΕΣΙΑ	: Υ.Π.Α.
Ἐντοπισμὸς	Διοικητικὸς : Περιφ. Διοίκησις : 1. Υ. Σ. Α. Π.		Νομὸς : ΚΥΚΛΑΔΩΝ
	Τοπογραφικὸς : ΝΗΣΟΙ ΚΥΚΛΑΔΩΝ ΧΑΡΤΗΣ Ε.Σ.Υ.Ε. Φ. 281		
ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΑΝΩ ΣΥΡΟΣ (ΧΩΡΑ)		

Περιγραφή : Ἱστορικὸς οἰκισμὸς 13ου αἰῶνος ἀμφιθεατρικῶς κτισμένος εἰς τὸν βράχον ὁ ὁποῖος δεσπόζει τοῦ λιμένος τῆς Ἑρμουπόλεως. Τυπικὸν δεῖγμα μεσαιωνικοῦ οἰκισμοῦ, μὲ ἰδιαιτέραν κοινωνικὴν δομὴν ἐκφραζομένη πλήρως διὰ τῆς πολεοδομικῆς εἰκόνος του. Ἐκτὸς τῆς ἱστορικῆς καὶ κοινωνικῆς σημασίας του παρουσιάζει ἔντονον ἐνδιαφέρον ἀπὸ αἰσθητικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἀπόψεως. Κύρια Χαρακτηριστικά : ἄσπρα σπίτια, ταράτσες, στοές, σκάλες. Μονὲς καὶ ἐκκλησίες δυτικοῦ τύπου.
Ἀρ.κατοίκων 1.675 (ἀπογραφή 1971)

Ὑφισταμένη κατάστασις : Πολεοδομικὴ δομὴ ἀναλλάωτος. Ὁ Ἀρχιτεκτονικὸς χαρακτὴρ ὑφίσταται ἐπιδράσεις συγχρόνων μέσων δομήσεως.

Προοπτικὴ ἀναπτύξεως : Ὁ οἰκισμὸς οἰκονομικῶς ἐξαρτόμενος ἀπὸ τὴν Ἑρμούπολιν ἀκολουθεῖ τὴν ἀνάπτυξιν της.

Ὑφισταμένη Προστασία — Φύσις : Οὐδεμία
Ἔκτασις :

Πιθανοὶ κίνδυνοι : Ὁλοκληροτικὴ ἀλλοίωσις καὶ καταστροφὴ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ χαρακτῆρος καὶ μερικὴ τῆς Πολεοδομικῆς δομῆς.

Προτεινομένη προστασία : Β.Π.1 ΑΠΟΛΥΤΟΣ ΤΜΗΜΑ. Β.Π.2 ΣΥΜΑΝΤΙΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΟΣ

Βασικὴ Βιβλιογραφία : 1) Δ.ΑΜΠΕΛΑ "ἡ Ἱστορία τῆς Σύρου" 2) ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ "ἡ νυφούλα τοῦ Αἰγαίου"
3) Ι.ΣΤΕΦΑΝΟΥ "Προστασία συντήρησις καὶ ἀξιοποίησις ἄνω Σύρου" Νομ. Κυκλάδων
4) E. DUSSART "LALECON DES ILLES" ED V. FREAL PARIS

Λαϊκὴ Τέχνη : Χειροτεχνία ☐ Μουσικὴ ☒ Χορός ☐
Ἐκδηλώσεις : Θρησκευτικαὶ ☒ Εθνικαὶ ☐ Κοινωνικαὶ ☐

Παρατηρήσεις Ὁ πληθυσμὸς τοῦ οἰκισμοῦ ἀνοίκει καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὸ Καθολικὸν δόγμα.

Συνετάχθη ὑπὸ : Ι.Στεφάνου τὴν 16-7-72
Ἠλέγχθη ὑπὸ : τὴν
Ἐθεωρήθη ὑπὸ : τὴν

Εἰς τὰς δύο τελευταίας σελίδας παρατίθεται δεῖγμα τοῦ δελτίου ταυτότητος τῶν ἀξιολόγων ἱστορικο-παραδοσιακῶν - οἰκισμῶν, βασιζόμενον εἰς τὰ διεθνῆ πρότυπα, καὶ χρησιμοποιούμενον ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν κατὰ τὴν μελέτην ἐντοπισμοῦ καὶ καταγραφῆς τῶν ἀξιολόγων οἰκισμῶν τῆς χώρας.

Δωδεκάνησος

Ἀρχιτέκτων Α. Μουτσοπούλου

The Dodecanese

Architect A. Moutsopoulou

I. Γενικά

1. Ἱστορία

Ἀπὸ τὴ γεωγραφικὴ θέση τῆς Δωδεκανήσου μποροῦμε εὔκολα νὰ καταλάβουμε τὶς περιπέτειές της καὶ τὴν παρουσία σ' αὐτὴ κατὰ καιροὺς τόσο ποικιλώνυμων κατοίκων. Τὰ νησιά, σπαρμένα πάνω στὸ θαλάσσιο δρόμο ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴ Βόρεια Ἀφρικὴ καὶ τὴν Κρήτη στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὸν Πόντο, κατοικήθηκαν ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια. Στὰ ἀρχαῖα χρόνια οἱ τρεῖς ροδίτικες πόλεις Ἰαλυσός, Κάμιρος καὶ Λίνδος μαζὶ μὲ τὴν Κῶ, τὴν Κνίδο καὶ τὴν Ἁλικαρνασσό, συνενώνονται σὲ μιὰ θρησκευτικοπολιτικὴ ὁμοσπονδία, τὴ Δωρικὴ Ἑξάπολη. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ μετὰ ἡ Ρόδος ἀναπτύσσεται πολιτιστικά, οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ καὶ κυριαρχεῖ πάνω στὰ ὑπόλοιπα νησιά, ἔτσι ποὺ ἡ ἱστορία της νὰ γίνεται ἱστορία ὅλων τῶν νησιῶν τῆς Δωδεκανήσου. Τὸ 408 π.Χ. οἱ τρεῖς πόλεις-κράτη τῆς Ρόδου Ἰαλυσός, Κάμιρος καὶ Λίνδος ἑνώνονται σὲ μιὰ καὶ συνοικίζουν τὴν πόλη Ρόδο, ποὺ κτίζεται μὲ τὸ πιὸ μοντέρνο πολεοδομικὸ σύστημα τῆς ἐποχῆς, τὸ ἱπποδάμειο. Μετὰ τὸ 305 π.Χ. ἡ Ρόδος ἐξελίσσεται στὴν πιὸ πλούσια ναυτικὴ πόλη τῆς Ἑλλάδας καὶ ἀρχίζει μιὰ μεγάλη ἐποχὴ γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ νησιοῦ. Τὰ ὑπόλοιπα νησιὰ τῆς Δωδεκανήσου εἶναι σύμμαχα ὑποτελῆ τῆς δυνατῆς Ρόδου. Στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰώνα μ.Χ. ἡ Δωδεκάνησος δέχεται τὶς καταστροφικὲς ἐπιδρομὲς τῶν Ἀράβων καὶ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ὕστερα ἀρχίζει στὴν οὐσία ὁ μεσαίωνας. Τὸν 11ο αἰώνα ὁ Ὅσιος Χριστόδουλος ἱδρύει τὴ Μονὴ τῆς Πάτμου μὲ μεγάλη ἀκτίνα ἐπιρροῆς. Τὸν 13ο αἰώνα ἡ Ρόδος καὶ τὰ γύρω νησιὰ ἀνήκουν τυπικὰ στὸ Βυζάντιο, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ βρίσκονται στὰ χέρια διάφορων Γενοβέζων ναυάρχων. Τὸ 1306 οἱ Ἰωαννῖτες Ἱππότες ἀγοράζουν τὴ Ρόδο καὶ σιγὰ-σιγὰ παίρνουν καὶ τὰ ἄλλα νησιά. Τὸ δωδεκανησιακὸ ἱπποτικὸ κράτος θὰ ζήσει μέχρι τὸ 1552, ὁπότε ἡ Δωδεκάνησος καταλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἡ τουρκοκρατία διατηρεῖται μέχρι τὸ 1912, ὁπότε τὰ νησιὰ καταλαμβάνονται ἀπὸ τοὺς Ἰταλούς. Στὴν Ἑλλάδα ἑνσωματώνονται ἐπίσημα τὸ 1948.

2. Πολιτιστικὰ χαρακτηριστικὰ

Ἡ Δωδεκάνησος, μαζὶ μὲ ἄλλα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου (Κυκλάδες, Κρήτη) καὶ τὴν Κύπρο, ἀνήκει ἀπὸ τὰ μεσαιωνικὰ τουλάχιστον χρόνια, σὲ μιὰ πολιτιστικὴ ἑνότητα τῆς ὁποίας τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο στοιχεῖο τονίζεται ἢ ἀτονεῖ ἀπὸ νησὶ σὲ νησί. Στὴ γλώσσα, τὰ τραγούδια, τοὺς χορούς, τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα ὑπάρχει μιὰ συγγένεια καὶ οἱ μικρὲς διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν ὀφείλονται στὶς ἱστορικὲς περιπέτειες τοῦ τόπου ἢ στὴν ἄμεση γειτνίαση μὲ ἄλλους λαούς, διαφορετικῶν πολιτισμῶν. Ἡ παραμονὴ τῆς Δωδεκανήσου κάτω ἀπὸ τουρκικὸ ζυγὸ μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας εἶχε σημαντικὰ ἀποτελέσματα πάνω στὰ ἤθη καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν κατοίκων. Διαφορετική, ἀπὸ ὅ,τι στὰ ἄλλα νησιά, ἦταν ἡ ἐπίδραση τῆς τουρκοκρατίας στὴ Ρόδο καὶ τὴν Κῶ, γιατὶ ἡ κατοχή τους ἦταν πιὸ δεσποτική. Ἔτσι τὰ δύο μεγάλα νησιὰ ἄρχισαν λίγο-λίγο νὰ παρακμάζουν καὶ οἱ κάτοικοι στράφηκαν σχεδὸν ὁλοκληρωτικὰ στὴ γεωργία καὶ τὴν κτηνοτροφία, καὶ ἔγιναν πιὸ συντηρητικοί. Ἀντίθετα, στὰ ἄλλα νησιά, καὶ κυρίως στὴ Σύμη, τὴν Κάλυμνο, τὴν Κάσο, τὴν Πάτμο καὶ τὸ Καστελλόριζο, ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ ναυτιλία καὶ τὸ ἐμπόριο καὶ ἀνάπτυξαν νέες μορφὲς οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου. Τὸ ἴδιο περίπου συνέβη καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς. Στὴν ἀρχιτεκτονική, ἡ ἐξέλιξη τῶν διαφόρων μορφῶν γίνεται σχετικὰ ὁμοιόμορφα σὲ ὅλο τὸν χῶρο τῆς Δωδεκανήσου. Ἔτσι δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ διακρίνουμε ὑποπεριοχὲς μὲ ἀρχιτεκτονικὴ ὁμοιογένεια. Ξεχωρίζομε μόνον ἱστορικὲς φάσεις, ὅπως ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω, κατὰ τὶς ὁποῖες ἕνα μεγαλύτερο κέντρο, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀνάπτυξή του, ἐπηρέαζε μιὰ εὐρύτερη περιοχή.

II. Χωροταξικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἑνότητες. Ἀξιόλογοι οἰκισμοί

1. Μορφολογία ἐδάφους. Χωροταξία

Πολυμορφία χαρακτηρίζει τὸ δωδεκανησιακὸ ἔδαφος, μὲ κύριο γνώρισμα τὴν ὀρεινὴ διαμόρφωση. Ὁρισμένα νησιὰ ἔχουν πλουσιότατη βλάστηση, ἐνῶ ἄλλα εἶναι ἐντυπωσιακὰ ἄγονα. Ἡ ἡφαιστιογενὴς Νίσυρος ἀποτελεῖ μιὰ ξέχωρη καὶ ἐνδιαφέρουσα παρουσία. Τὸ κλίμα εἶναι γενικὰ ἤπιο, μὲ τὴ μεγαλύτερη ἡλιοφάνεια στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Οἱ σημαντικότεροι οἰκισμοὶ τῶν μεγάλων νησιῶν εἶναι παραθαλάσσιοι καὶ ἀνάπτυξαν σημαντικὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ ναυτιλία. Ὁ κίνδυνος τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν ἔγινε αἰτία νὰ δημιουργηθοῦν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μεσόγειους οἰκισμοὺς καὶ νὰ παρακμάσουν οἱ παραθαλάσσιοι καὶ ἰδιαίτερα οἱ ἀνοχύρωτοι. Ὅταν ἔπαψε νὰ ὑπάρχει ὁ κίνδυνος, οἱ παραθαλάσσιοι οἰκισμοὶ ἀνασυγκροτήθηκαν σὲ βάρος τῶν μεσογειακῶν καὶ ἀνάπτυξαν νέα οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ δράση μὲ βάση τὸ ἐμπόριο, τὴ ναυτιλία καὶ ἀργότερα τὸν τουρισμό.

2. Πολεοδομία. Ἀρχιτεκτονική

Στὴ Δωδεκάνησο ὑπάρχουν λείψανα οἰκισμῶν ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια ὡς τὴν ἐποχὴ τῆς ἱπποκρατίας (1309-1522). Ἡ παλαιὰ πόλη τῆς Ρόδου ἀποτελεῖ ζωντανὸ μνημεῖο τῆς περιόδου αὐτῆς. Οἱ περισσότεροι σημερινοὶ οἰκισμοὶ τῆς Δωδεκανήσου ἀνήκουν στὴ μεταβυζαντινὴ κυρίως περίοδο (1453-1830). Ἀπὸ ἄποψη πολεοδομίας, τὰ παλαιότερα τμήματα τῶν οἰκισμῶν, «ὀχυρῶν» καὶ μή, ἔχουν ὁρισμένα κοινὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα: πυκνὴ δόμηση, δρόμους στενοὺς καὶ δαιδαλώδεις, ἐλάχιστους κοινόχρηστους χώρους. Γενικὰ παρουσιάζουν εἰκόνα κλειστὴ καὶ ἐσωστρεφή. Συχνὰ ἀναπτύσσονται σὲ ἔντονες κλίσεις μὲ ἀμφιθεατρικὴ διάταξη καὶ δεσπόζουσα τὴ μορφὴ τοῦ κάστρου στὴν κορυφή.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ στὴ Δωδεκάνησο ἀπὸ τὰ μεσαιωνικὰ χρόνια ἀνήκει στὸν κύκλο τῆς λεγόμενης «ἀνατολικῆς» Σχολῆς. Ἐπίπεδες στέγες (δώματα) ποὺ στηρίζονται σὲ πέτρινη καμάρα ἢ κεντρικὴ ξύλινη δοκό, κυβικοὶ ὄγκοι, μικρὰ ἀνοίγματα, ἁπλὴ κάτοψη καὶ λειτουργία τοῦ χώρου ποὺ βασίζεται σὲ ἕνα μονόχωρο πυρήνα καὶ δίνει μεγάλη ἀξία στὸ ὕπαιθρο. Χρησιμοποιοῦνται τοπικὰ οἰκοδομικὰ ὑλικά: πέτρα, πηλός, ξύλο, ἀσβέστης. Ἐσωτερικὰ τὸ σπίτι διαρθρώνεται μὲ ὑπερυψωμένα ἐπίπεδα καὶ ξύλινα χωρίσματα. Συχνὰ εἶναι πλούσια διακοσμημένο μὲ κεντήματα, ζωγραφιὲς καὶ πιάτα. Στὴ Δωδεκάνησο τὸ μονόσπιτο ἦταν κανόνας μέχρι καὶ τὸν 19ο αἰώνα καὶ σπάνια δεχόταν προσθῆκες. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πρωτότοκος γιὸς (κανακάρης) κληρονομοῦσε τὴν περιουσία τοῦ πατέρα καὶ ἡ πρωτότοκη κόρη (κανακαριὰ) τῆς μητέρας. Ἔτσι τὸ ἀρχικὸ σπίτι δὲν ἀλλοιωνόταν μὲ προσθῆκες γιὰ νὰ συμπεριλάβει τὴ νέα οἰκογένεια. Οἱ γονεῖς συνήθως ἀποσύρονταν κτίζοντας κάπου ἕνα μικρὸ σπίτι, τὸ «γεροντομοίρι». Ἀργότερα, ὅταν οἱ λειτουργίες τοῦ μονόσπιτου χωρίστηκαν, ἔγιναν μικρὲς προσθῆκες σὲ σχῆμα Γ ἢ Π καὶ σπάνια σὲ ὄροφο, τονίζοντας πάντα τὸ ἀρχικὸ μονόσπιτο, τὴ «σάλα».

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀγροτικὸ λαϊκὸ σπίτι, στὴ Δωδεκάνησο ἀναπτύχθηκε ἀπὸ νωρὶς καὶ ἕνας τύπος ἡμιαστικοῦ σπιτιοῦ σὲ περιοχὲς ὅπου ἡ ναυτιλία καὶ τὸ ἐμπόριο ὑπῆρξαν βασικὲς ἀσχολίες τῶν κατοίκων. Ἐδῶ ἡ ἐπίδραση ἀπὸ ξένα στοιχεῖα εἶναι ἀμεσώτερη, μεγαλύτερη. Τὸ σπίτι αὐτὸ παρουσιάζει πλούσια ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ διακόσμηση. Κατὰ τὴν περίοδο τοῦ νεοκλασικισμοῦ (19ος-20ὸς αἰώνας), πολλὰ οἰκιστικὰ κέντρα παίρνουν μεγάλη ἀνάπτυξη. Στὴ Σύμη, Χάλκη, Κάλυμνο, Λέρο, Κάσο καὶ Ρόδο ἡ νεοκλασικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἔχει νὰ προσφέρει θαυμάσια δείγματα μὲ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ρυθμοῦ. Παράλληλα, στὰ μικρότερα κέντρα καὶ στὶς λαϊκὲς γειτονιὲς τῶν πόλεων ἀναπτύσσεται μιὰ «νεοκλασικίζουσα» ἀρχιτεκτονική, μὲ ἕνα κράμα λαϊκῶν καὶ νεοκλα-

ΣΥΝΟΛΟΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ 164

ΣΥΝΟΛΟΝ ΑΞΙΟΛΟΓΩΝ 132

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΚΑΤΑ ΜΕΓΕΘΟΣ

Ἀριθμὸς Κατοίκων	Σύνολον Οἰκισμῶν 1961	%	Σύνολον Οἰκισμῶν 1971	%
0-20	31	19.4	35	21.4
21-300	53	33.1	60	36.6
301-500	27	16.9	22	13.4
501-1000	22	13.7	24	14.6
1001-4000	24	15.0	20	12.2
4001 καὶ ἄνω	3	1.9	3	1.8

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΚΑΤΑ ΘΕΣΙΝ

Παραθαλάσσιοι	74
Σὲ ἀπόσταση 500-2.000μ. ἀπὸ τὴν θάλασσα	39
Μεσόγειοι	51

σικῶν στοιχείων.

Ἡ ἰταλοκρατία (1912-1943) ἀφήνει κι αὐτὴ πολλὰ δείγματα ἱπποδάμειας κυρίως πολεοδομικῆς ὀργάνωσης μὲ ἔμφαση στὰ κτίρια διοίκησης, ὅπου παρατηρεῖται ἕνα κράμα μορφικῶν στοιχείων διαφόρων ἐπιδράσεων. Οἱ Ἰταλοὶ δημιούργησαν καὶ ἀγροτικοὺς οἰκισμούς, ἐνῶ ταυτόχρονα φρόντιζαν γιὰ τὴν τουριστικὴ ἀξιοποίηση καὶ προβολὴ τῆς Δωδεκανήσου σὲ εὐρωπαϊκὴ κλίμακα. Στὰ μεταπολεμικὰ χρόνια ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα αὐξήθηκε μὲ ἀλματώδη ρυθμὸ σὲ ὁρισμένα κέντρα. Ἡ βελτίωση καὶ ἐπέκταση τοῦ ὁδικοῦ δικτύου καὶ ὁρισμένοι εὐνοϊκοὶ ὅροι δόμησης συντέλεσαν στὴν ἐπέκταση πολλῶν παλαιότερων οἰκισμῶν κυρίως κατὰ μῆκος τῶν ἐπαρχιακῶν καὶ κοινοτικῶν ὁδῶν.

III. Μεθοδολογικὲς παρατηρήσεις

Ἡ μέθοδος ποὺ ἀκολουθήθηκε γιὰ τὴ σύνταξη τῆς μελέτης αὐτῆς βασίστηκε στὴ γενικὴ ἀρχὴ τῆς ἀναγνώρισης - ἀνάλυσης - καὶ ἀξιολόγησης τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν οἰκισμῶν στὴν κατάσταση ποὺ βρίσκονται σήμερα καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξή τους. Ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτη φάση, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλη τὴν πορεία τῆς ἐργασίας, ἀντιμετωπίστηκαν σοβαρὰ προβλήματα, ὅπως ἡ δυσκολία μετακίνησης ἀνάμεσα στὶς δεκάδες διάσπαρτα νησιὰ καὶ συχνὰ ἡ ἀνάγκη γιὰ πολλαπλὴ ἐπίσκεψη σὲ πολλοὺς οἰκισμούς. Παράλληλα, ἡ ἔλλειψη στοιχείων (χαρτῶν, βιβλιογραφίας), καθυστέρησε καὶ ἐπιβάρυνε σημαντικὰ τὴν ἐργασία. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ συγκεντρώθηκαν ἔγινε ἡ σύνταξη τῶν μητρώων, ποὺ συχνὰ ἀποδείχτηκαν ἀνεπαρκῆ. Ἡ ἀναγκαστικὴ σύντμηση καὶ τυποποίηση τῶν πληροφοριῶν ποὺ μπορούσαμε νὰ δώσουμε, ἰσοπέδωσαν σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ὅλες τὶς δευτερεύουσες διαφορὲς μεταξὺ τῶν οἰκισμῶν. Ἡ ἀξιολόγηση ποὺ ἀκολούθησε παρουσίασε ἀρκετὰ προβλήματα ποὺ ὀφείλονται κυρίως στὴν ἀνεπάρκεια τῶν τριῶν κατηγοριῶν ἀξιολόγησης (Α, Β, Γ) ἀλλὰ καὶ τῶν τριῶν βαθμῶν προστασίας. Γιὰ τὰ ἑλληνικὰ δεδομένα, μὲ τὴν τόσο πλούσια λαϊκὴ ἀρχιτεκτονική, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν περισσότερες δυνατότητες καὶ εὐελιξία τόσο στὴν ἀξιολόγηση ὅσο καὶ στὴν πρόταση προστασίας. Στὴν πορεία τῆς ἐργασίας, θεωρώντας τοὺς οἰκισμοὺς μεμονωμένα ἀλλὰ καὶ συγκριτικά, φάνηκε ὅτι συχνὰ οἱ δύο βασικοὶ παράγοντες, ἡ ἀξία καὶ ἡ διατήρηση, δὲν συμβάδιζαν. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ οἱ δύο παράγοντες εἶναι σημαντικοί, ὁ βαθμὸς

1

2

3

1.
Σύμη. Ἁρμονικὴ συμφωνία ἀνθρωπογενοῦς καὶ φυσικοῦ περιβάλλοντος.

2.
Ἀστυπάλαια. Θαυμαστὴ χωροθέτηση μὲ ἔμφαση στὸ κάστρο.

3.
Κάρπαθος. Ὄλυμπος. Πολύπλοκη σύνθεση πάνω σὲ ἔντονα ἐπικλινὲς ἔδαφος. Τὰ νεώτερα σπίτια δὲν διασποῦν τὸ σύνολο.

1.
Symi.

2.
Astypalaia.

3.
Olympos, island of Karpathos. The new houses are integrated in the traditional setting.

προστασίας, ποὺ τελικὰ προτάθηκε, ἄλλοτε ἔβγαινε ἀπὸ ἕνα ταυτόσημο βαθμὸ ἀξίας καὶ διατήρησης καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τὸν ὑπερισχύοντα βαθμὸ εἴτε τῆς ἀξίας εἴτε τῆς διατήρησης.

IV. Διαπιστώσεις. Συμπεράσματα. Προτάσεις

1. Γενικὲς παρατηρήσεις.

Συμπεριφορὰ τῶν κατοίκων

Οἱ ἀνάγκες τῆς σύγχρονης ζωῆς καὶ οἱ νέες δυνατότητες γιὰ τὴν ἱκανοποίησή τους, καθὼς καὶ ἕνα εἶδος μόδας, ἄλλαξαν τὴ μορφὴ τῆς κατοικίας μὲ βαθμιαῖες προσαρμογὲς καὶ μετατροπὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου, ἐξυγίανση, προσθῆκες, ποὺ συχνὰ φτάνουν ὡς τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ παραδοσιακοῦ σπιτιοῦ. Οἱ γηραιότεροι εἶναι γενικὰ πιὸ προσηλωμένοι στὴν παράδοση, συχνὰ μὲ μιὰ διάθεση συντηρητισμοῦ καὶ συναισθηματισμοῦ. Οἱ νεώτεροι, καὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ συμμετέχουν περισσότερο στὴ σύγχρονη ζωή, τείνουν κατὰ κανόνα νὰ ἐφαρμόσουν πρότυπα ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν πόλη, θεωρώντας πὼς αὐτὰ τοὺς ἐκφράζουν καὶ τοὺς ἐξυπηρετοῦν καλύτερα. Παραγνωρίζοντας τὶς τοπικὲς συνθῆκες καὶ τὶς σοφὲς «λύσεις» τῆς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς, δημιουργοῦν νέα προβλήματα ὑγιεινῆς, μόνωσης κλπ. Ἡ πολεοδομικὴ δομὴ πολλῶν παλαιῶν οἰκισμῶν, παρόλο ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσει τὶς σημερινὲς ἀπαιτήσεις, δὲν θίγεται ἄμεσα. Ἀντίθετα κινδυνεύει ἡ πολεοδομικὴ εἰκόνα. Ἡ τάση γιὰ εὐκολώτερη ἐπικοινωνία σπρώχνει τὸν οἰκισμὸ νὰ ἀναπτυχθεῖ μακρύτερα, μὲ ἀποτέλεσμα συχνὰ νὰ ἀποδυναμώνεται καὶ νὰ ἐγκαταλείπεται ὁ ἀρχικὸς πυρήνας. Ἡ ἀλλοίωση ἑνὸς οἰκισμοῦ εἶναι συνήθως ἀποτέλεσμα εἴτε μεγάλης καὶ ἀπότομης ἀνάπτυξης εἴτε μεγάλης ἐγκατάλειψης. Ἡ καλὴ διατήρηση ὁρισμένων οἰκισμῶν ὀφείλεται εἴτε στὴν ἀπομόνωση, εἴτε στὴ βαθιὰ ριζωμένη παράδοση καὶ τὸ ἔντονα τοπικιστικὸ πνεῦμα, εἴτε στὴν ἐπέμβαση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, εἴτε σὲ ἄλλους λόγους ποὺ ἀξίζει νὰ μελετηθοῦν καλύτερα. Θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ἐξάλλου ὅτι σὲ πολλὲς περιπτώσεις διατηροῦνται θαυμάσια τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, ἡ λαϊκὴ τέχνη, ἡ τοπικὴ ἐνδυμασία κά. Ἡ Κάρπαθος ἰδιαίτερα εἶναι ἴσως μιὰ ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες περιοχὲς στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἡ παράδοση διατηρεῖται ὁλοζώντανη μέχρι σήμερα σὲ ὅλες τὶς δραστηριότητες καὶ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς.

Σὲ λίγες περιπτώσεις, οἱ νεώτερες ἐπεκτάσεις, ἐπεμβάσεις ἢ προσθῆκες σὲ παλαιὰ σπίτια τείνουν νὰ ἀκολουθήσουν τὴν παράδοση ἀπὸ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἄλλοτε εἶναι ἐπιτυχημένη καὶ ἀποτελεῖ θαυμάσιο παράδειγμα ἐναρμόνισης παλαιοῦ καὶ νέου καὶ ἄλλοτε καταλήγει σὲ μιὰν ἀπρόσωπη μερικὴ ἀπομίμηση μορφικῶν στοιχείων. Προσπάθειες διατήρησης ποὺ νὰ πηγάζουν ἀπὸ μιὰ βαθύτερη γνώση τῆς ἱστορικῆς πολιτιστικῆς ἀξίας τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν ὑπάρχουν λίγες, πραγματικὰ συγκινητικὲς προσφορὲς ἐμπνευσμένων ἀνθρώπων. Πάντως ὅλες αὐτὲς οἱ προσπάθειες εἶναι ἀξιοσημείωτες καὶ εἶναι φανερὸ πὼς μὲ ὀρθὴ καθοδήγηση, ὀργάνωση καὶ συντονισμὸ μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν τοὺς βασικοὺς πυρῆνες γιὰ τὴν τόσο σημαντικὴ ἐνημέρωση καὶ ἄμεση συμμετοχὴ τῶν κατοίκων στὴν προστασία καὶ διατήρηση κάθε οἰκισμοῦ. Εἶναι σημαντικὸ ὅτι σήμερα ὅλο καὶ περισσότεροι κατανοοῦν τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τῆς διατήρησης. Ἐξάλλου τὸ περίφημο «ἄγχος» τῆς σύγχρονης καταναλωτικῆς κοινωνίας μας καὶ οἱ ἀφόρητες συνθῆκες διαβίωσης στὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα ἀπὸ ἄποψη ψυχολογική, ὑγιεινῆς κλπ βοηθοῦν στὸ νὰ γίνουν ἀντιληπτὲς καὶ νὰ ἐκτιμηθοῦν καλύτερα καὶ ἀμεσώτερα οἱ ἀρετὲς τῶν παραδοσιακῶν μεθόδων πολεοδομικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου.

2. Προϋποθέσεις καὶ δυνατότητες προστασίας

Στὴν ἐποχή μας γίνεται ὅλο καὶ πιὸ κατανοητὴ ἡ ἀνάγκη προστασίας καὶ διατήρησης τῆς παραδοσιακῆς μας κληρονομιᾶς,

4

5

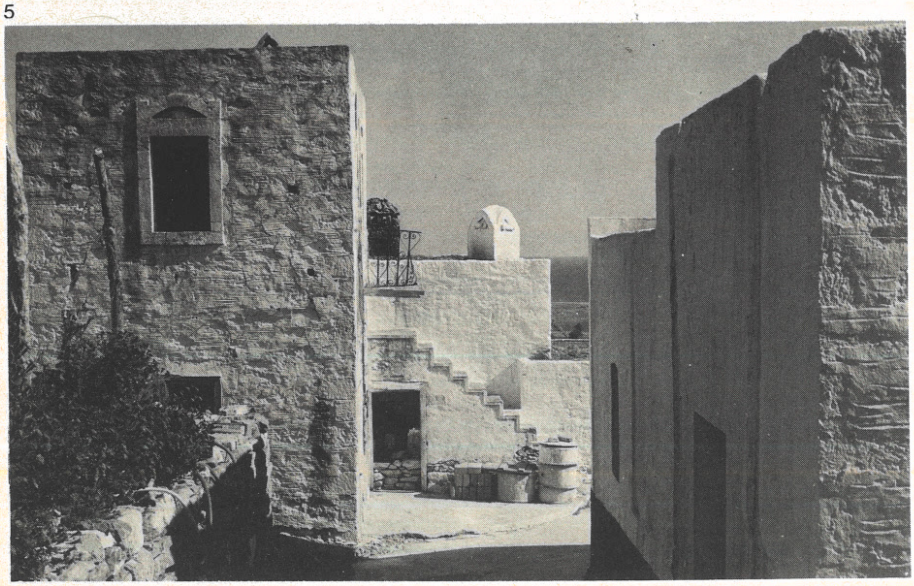

6

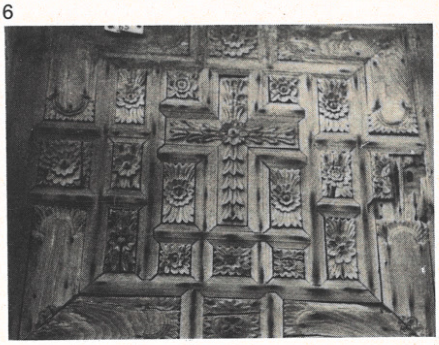

4.
Ρόδος. Ψίνθος. Ἐπανάλειψη ἁπλῶν λευκῶν κύβων. Τὸ πράσινο στὴ μικροσκοπικὴ αὐλή, οἱ καμινάδες, ὁ σοβὰς δίνουν μιὰ σπάνια πλαστικότητα. Οἱ στύλοι τῆς Δ.Ε.Η. καὶ ἡ τσιμεντόστρωση στοιχεῖα ξένα.

5.
Ρόδος. Κάλαθος. Πλαστικὸ σύνολο. Οἱ φωτοσκιάσεις τοῦ σοβᾶ «ζωντανεύουν» τὸν τοῖχο.

6.
Κάσος. Πυλί. Λεπτομέρεια πόρτας. Ἡ λαϊκὴ τέχνη ἔχει φθάσει σὲ ψηλὸ ἐπίπεδο ἐξέλιξης.

7.
Κάρπαθος. Ὄλυμπος. Ἐσωτερικὴ διακόσμηση.

8.
Ρόδος. Κατταβιά. Ἐγκατάλειψη. Θλιβερὴ εἰκόνα ἐκτεταμένης ἐρείπωσης.

9
Ρόδος. Ἀρχάγγελος. Ὁ οἰκισμὸς εἶναι ἀπὸ τοὺς ὡραιότερους. Αὐτὴ ὅμως εἶναι ἡ εἰκόνα του στὸ σημεῖο ἐπαφῆς του μὲ τὴν ἐθνικὴ ὁδό.

10.
Ρόδος. Φαληράκι. Τουριστικὴ «ἀξιοποίηση» ἐκτεταμένης παραλίας κοντὰ στὴν πόλη.

καὶ ἀσφαλῶς ὄχι μὲ τὴ νεκρὴ μνημειακὴ ἔννοια ἀλλὰ σὰν μιὰ δυναμικὴ καὶ γόνιμη συμβίωση τοῦ παλαιοῦ μὲ τὸ καινούριο. Γι' αὐτὸ χρειάζεται βαθιὰ καὶ συστηματικὴ ἐνημέρωση ποὺ νὰ ξεκινάει ἀπὸ τὶς πρῶτες βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης καὶ νὰ κλιμακώνεται μέχρι τὴν πανεπιστημιακὴ παιδεία, ὥστε ἡ γνώση τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς νὰ γίνει κτῆμα μιᾶς πολὺ πλατιᾶς βάσης ἀπὸ τὸν ἁπλὸ κάτοικο καὶ τὸν τεχνίτη μέχρι τὸν ἐπιστήμονα. Ἔτσι καὶ ἡ σύγχρονη οἰκοδόμηση θὰ μπορέσει αὐθόρμητα νὰ ἐναρμονιστεῖ μὲ τὴν παράδοση, ὅταν ὅλοι θὰ ἔχουν σωστὰ ἀφομοιώσει τὶς βαθύτερες ἀξίες τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς. Ἡ ἀλλοίωση ποὺ ὑφίστανται σήμερα οἱ παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ ὀφείλεται σ' ἕνα μεγάλο ποσοστὸ στὴν ἔλλειψη εὐαισθησίας καὶ κατάλληλης παιδείας τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν οἰκοδομή. Οἱ ἔννοιες «προστασία» καὶ «διατήρηση» τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς δὲν πρέπει νὰ ἔχουν χαρακτήρα περιοριστικό, δεσμευτικὸ ἢ ἀστυνομικό, ποὺ καθοδηγεῖται ἀπὸ τοὺς «εἰδικούς». Πρέπει νὰ ἀποτελοῦν διαδικασίες, μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐπανασυνδεθεῖ μὲ τὸ φυσικὸ περιβάλλον του καὶ θὰ ξαναπροσαρμόσει τὴ ζωή του στὴν ἀνθρώπινη κλίμακα.

Βασικὴ ἀνάγκη εἶναι ἡ προστασία καὶ ἡ διατήρηση νὰ πάρουν χαρακτήρα θεσμικό. Γιὰ νὰ γίνει ὅμως αὐτὸ ἀπαιτεῖται συστηματικὴ ἔρευνα καὶ μελέτη σὲ βάθος καθὼς καὶ συνεργασία πολλῶν εἰδικοτήτων (κοινωνιολόγων, ψυχολόγων, οἰκονομολόγων, ἱστορικῶν, ἀρχιτεκτόνων κἄ). Μόνο ἔτσι θὰ μελετηθοῦν σωστὰ τὰ προβλήματα καὶ οἱ ἀνάγκες τῶν οἰκισμῶν. Καὶ μόνον ὕστερα ἀπὸ τέτοια μελέτη θὰ εἶναι δυνατὴ ἡ χάραξη μιᾶς σωστῆς κρατικῆς πολιτικῆς, ποὺ ἐνῶ θὰ φροντίζει γιὰ τὴ διατήρηση ἢ τὴν προστασία τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς, δὲν θὰ ἀγνοεῖ καὶ τὸν ἀνθρώπινο παράγοντα. Ἡ ἀναιμικὴ ἀγροτικὴ οἰκονομία ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ ἡ ὑπερτροφικὴ ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀποτελοῦν βασικὰ ἐμπόδια ποὺ πρέπει νὰ ξεπεραστοῦν. Στὸν τομέα τῆς γεωργίας ἡ Δωδεκάνησος ἔχει πολλὲς δυνατότητες. Χρειάζεται ὅμως προγραμματισμός. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ τουρισμός. Ὁ ὑπερβολικὰ μεγάλος ἀριθμὸς ἐπισκεπτῶν, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν ἔργων ὑποδομῆς καὶ τὴ μικροκλίμακα τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀνθρωπογενοῦς περιβάλλοντος τῆς Δωδεκανήσου, δημιουργεῖ σοβαρότατα προβλήματα καὶ τείνει νὰ διαταράξει κάθε φυσικὴ ἰσορροπία. Εἰδικότερα, ἡ ἀριθμητικὴ ἀλλοίωση τοῦ πληθυσμοῦ λόγω ὑπεροχῆς τοῦ ξένου στοιχείου γιὰ μακρὲς χρονικὲς περιόδους ἐγκυμονεῖ κινδύνους διασάλευσης τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἰσορροπίας. Ὑπάρχουν τόσα παραδείγματα ἀπὸ ἄλλες χῶρες γιὰ τὶς καταστροφικὲς συνέπειες τῆς ὑπέρμετρης καὶ ἀλόγιστης τουριστικῆς ἐκμετάλλευσης μιᾶς περιοχῆς, καὶ ὅμως ἐπιμένομε νὰ τὰ ἀγνοοῦμε. Ὡστόσο ὑπάρχουν οἰκισμοὶ ὅπου θὰ μποροῦσε μὲ μεγάλη ἐπιτυχία νὰ συνδυαστεῖ ἡ προστασία τῆς παραδοσιακῆς τους μορφῆς μὲ μιὰ ἀξιοποίηση τῶν δεκάδων ἐγκαταλειμμένων σπιτιῶν. Γιὰ τὴ Δωδεκάνησο πάντως, ὅπου τὸ πολὺ μεγάλο ποσοστὸ ἀξιόλογων οἰκισμῶν συνδυάζεται μὲ ἕνα πλῆθος ἄλλους πόλους ἐνδιαφέροντος (ἀρχαιολογικοὺς, ἱστορικούς, φυσικοῦ κάλλους κἄ), ἡ προστασία τῶν οἰκισμῶν θὰ μποροῦσε νὰ πάρει τὴ μορφὴ ἀνακήρυξης ὁλόκληρης τῆς Δωδεκανήσου σὲ ἐθνικὸ πάρκο. Ἔτσι ἡ προστασία θὰ μπορεῖ νὰ ἐπεκταθεῖ πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν οἰκισμῶν καὶ ὁ ἔλεγχος νὰ καλύπτει τὸν προγραμματισμὸ κάθε ἔργου κρατικῆς ἢ ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Ἡ προσπάθεια προστασίας τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν ἔχει μόλις ἀρχίσει καὶ μὲ μιὰ καθυστέρηση ὀδυνηρὰ μεγάλη. Ἡ ἐργασία ποὺ πρέπει νὰ γίνει εἶναι καὶ αὐτὴ πολὺ μεγάλη. Ὡστόσο εἶναι κατεπείγουσα ἡ ἀνάγκη νὰ ληφθοῦν μέτρα προσωρινά, ὥστε νὰ περισωθοῦν ἀπὸ τὴν καλπάζουσα ἀλλοίωση ὁρισμένοι οἰκισμοὶ κατὰ προτεραιότητα, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀξία τους καὶ τὸν βαθμὸ κινδύνου ποὺ διατρέχουν.

7

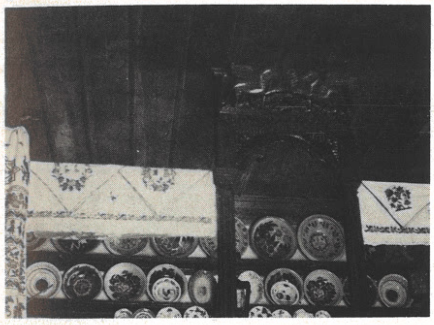

4.
Psinthos, island of Rhodes. The poles and the cement paving are elements foreign to the environment.

5.
Kalathos, island of Rhodes.

8

6.
Pyli, island of Kassos. Door detail.

7.
Olympos, island of Karpathos. Interior decoration.

8.
Kattavia, island of Rhodes. Desertion.

9.
Archangelos is one of the best settlements on the island of Rhodes. Newly built houses on the National Road spoil the traditional setting.

10.
Phaliraki, island of Rhodes. Tourist "development" on the beach near the town.

9

10

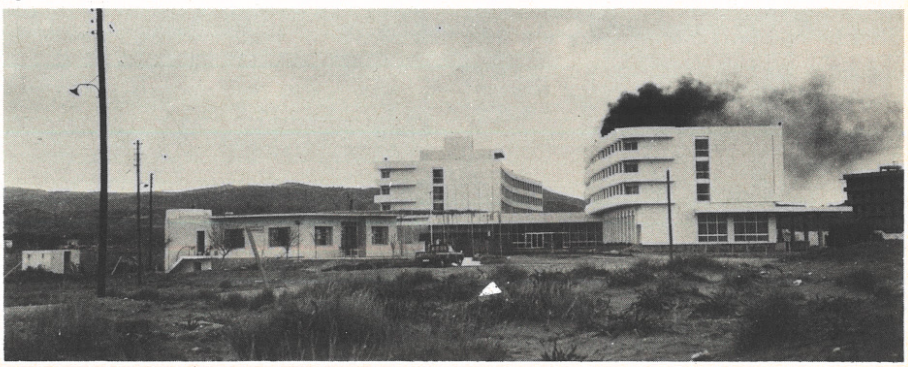

Κρήτη

Ἀρχιτέκτονες Δ. Ζέρβας, Β. Ζέρβα-Μποζινέκη καὶ Τ. Ζέρβας· ἀρχαιολόγος Κ. Δαβάρας

Crete

Architects D. Zervas, V. Zerva-Bozineki and T. Zervas

Ι. Γενικά

1. Ἱστορικὸ διάγραμμα

Ἡ οἰκιστικὴ ἱστορία τῆς Κρήτης ἀρχίζει ἀπὸ τὴ νεολιθικὴ ἐποχὴ (6000-2800 π.Χ.) μὲ τοὺς 42 ἤδη γνωστοὺς ἀγροτικοὺς οἰκισμοὺς καὶ 13.000 περίπου κατοίκους. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς ἀπὸ τότε μέχρι σήμερα διατηρεῖται ἕνας χαρακτηριστικὸς τύπος σπιτιοῦ, ὀρθογώνιος, μὲ στέγη ἐπίπεδη ἀπὸ δοκάρια, κλαδιὰ καὶ πηλὸ καὶ δάπεδο ἀπὸ πατημένο χῶμα. Ἡ μινωϊκὴ ἐποχὴ (2800-1000 π.Χ.) σφραγίζει καὶ χαρακτηρίζει μέχρι σήμερα τὸ νησὶ μὲ οἰκισμούς, ἀνάκτορα (Κνωσσός, Φαιστός, Μάλλια, Ζάκρος κἄ) καὶ πολιτιστικά, κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ ἐπιτεύγματα. Εἶναι ἡ μόνη εἰρηνικὴ ἐποχὴ τοῦ νησιοῦ χωρὶς ἔργα ὀχυρωματικὰ καὶ τείχη. Ὁ πληθυσμὸς φτάνει τὶς 260.000 κατοίκους (31,3 κάτ/τ.χλμ). Μὲ τὴν κάθοδο τῶν Δωριέων (1000 π.Χ.) ἱδρύονται οἱ αὐτοτελεῖς πόλεις-κράτη (Λατώ, Ἄπτερα κλπ) καὶ ἀρχίζουν οἱ συνεχεῖς πόλεμοι. Ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ 69 π.Χ. ὡς τὸ 330 μ.Χ. Κέντρο της εἶναι ἡ Γόρτυς. Στὴν α' βυζαντινὴ περίοδο (330-824) ἡ Κρήτη ἔχει 250.000 κατοίκους, 22 πόλεις καὶ 21 ἐπισκοπές. Ἱδρύονται οἱ παλαιοχριστιανικοὶ ναοὶ μὲ μορφὴ ρωμαϊκῶν βασιλικῶν. Ἡ ἀραβοκρατία (824-961) εἶναι σημαντικὴ ἐποχὴ γιὰ τὴν οἰκιστικὴ διάρθρωση τοῦ νησιοῦ. Οἱ λεηλασίες καὶ οἱ καταστροφὲς ἀναγκάζουν τὸν πληθυσμὸ νὰ καταφύγει στὰ ὀρεινά. Ἡ Κρήτη γίνεται μὲ τὸν Χάνδακα (Ἡράκλειο) πειρατικὸ ὁρμητήριο. Ἐλάχιστα ὅμως ἴχνη (Γαβαλοχῶρι) καὶ μερικὰ μόνο τοπωνύμια σώζονται ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτή, γιατὶ μὲ τὴν ἀνακατάληψη τοῦ νησιοῦ τὸ 961 ἀπὸ τὸν Νικηφόρο Φωκᾶ, τὰ ἀραβικὰ στοιχεῖα καταστρέφονται. Στὴ β' βυζαντινὴ περίοδο (961-1204) ἡ Κρήτη ἀποικίζεται δύο φορές. Τὸ 961 ἀπὸ μισθοφόρους τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τὸ 1182 ἀπὸ Ἕλληνες τοῦ Βυζαντίου. Κτίζονται πολλοὶ νέοι οἰκισμοί. Τὰ ἴχνη τῆς ἐνετοκρατίας (1204-1898) χαρακτηρίζουν σήμερα ὁλόκληρους οἰκισμοὺς καὶ περιοχές. Ξανακτίζονται τὰ Χανιά, ἀναπτύσσονται τὸ Ἡράκλειο, τὸ Ρέθυμνο καὶ ἡ Σητεία, καὶ παρὰ τὶς συνεχεῖς ἐπαναστάσεις, ἡ ζωηρὴ πνευματικὴ κίνηση ποὺ παρουσιάζεται τὰ τελευταῖα χρόνια, κάνει τὴν Κρήτη πνευματικὸ κέντρο τοῦ τουρκοκρατούμενου ἤδη ἑλληνισμοῦ. Ἡ τουρκοκρατία (1669-1898) ἀναγκάζει τοὺς κατοίκους νὰ καταφύγουν πάλι στὰ ὀρεινά. Ὁλόκληρες ὁμάδες οἰκισμῶν ἀφανίζονται σὲ ἀντίποινα τῶν συνεχῶν ἐπαναστάσεων. Ἡ ἀνασφάλεια καὶ ἡ ἔλλειψη μονιμότητας ἐξηγοῦν τὴν προχειρότητα στὴν κατασκευὴ

1

1.
Βιάννος. Ἄποψη.

2.
Μαρουλᾶς. Οἱ δυὸ ἐνετικοὶ πύργοι χαρακτηρίζουν τὴν ὑφὴ τοῦ οἰκισμοῦ.

3.
Χαρακτηριστικὴ σκαλιστὴ «πορτέλλα» ἀπὸ τὸν Ἀλφά.

4.
Ὀροπέδιο Καθαροῦ. «Μιτάτο». Ἡ συνέχεια τοῦ τύπου τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς. Χαρακτηριστικὴ ἡ ξύλινη κολόνα στὴ γνωστὴ μινωϊκὴ μορφή.

5.
Χουμέρι. Χαρακτηριστικὸς τύπος σύνθετου διόροφου, μὲ αὐλὴ καὶ σκεπαστὴ εἴσοδο.

2

1.
Vianos. General view.

2.
Maroulas. The two Venetian towers are the landmarks of the settlement.

3.
Carved door at Alpha village.

4.
Katharou plateau. "Mitato". Wooden column of Minoan form.

5.
Houmeri. Two-storey house with courtyard and covered entrance typical of the area.

τῆς ἀγροτικῆς κατοικίας. Μὲ τὴν αὐτόνομη Κρητικὴ Πολιτεία (1898-1905) ἐμφανίζονται τὰ νεοκλασικὰ σπίτια. Τὸ 1912 γίνεται τελικὰ ἡ ἕνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα.
Οἱ συνεχεῖς καταστροφὲς (ἐνετοκρατίας, τουρκοκρατίας, β' παγκοσμίου πολέμου, σεισμῶν τοῦ 1856) δὲν ἀποθαρρύνουν τοὺς κατοίκους ποὺ κτίζουν καὶ ξανακτίζουν τοὺς οἰκισμοὺς στὰ παλαιά τους ἴχνη.

2. Μορφολογία ἐδάφους

Τὸ κυριότερο χαρακτηριστικὸ τῆς μορφολογίας τῆς Κρήτης εἶναι οἱ πέντε ὀρεινοὶ ὄγκοι (Λευκὰ Ὄρη, Ἴδη - Ψηλορείτης, Δίκτη, Λασιθιώτικα καὶ Σητειακὰ βουνά), ποὺ καταλαμβάνουν τὸ κέντρο τοῦ νησιοῦ, δημιουργώντας πεδιάδες (Μεσσαρᾶς, Ἡρακλείου, Χανίων) καὶ σημαντικὰ ὀροπέδια, γεωγραφικὰ καὶ πολιτιστικά, (Ἀσκύφου, Ὁμαλοῦ, Νίδας, Λασηθίου, Καθαροῦ). Ἡ προσπέλαση ἀπὸ τὶς βόρειες στὶς νότιες ἀκτὲς γίνεται μέσα ἀπὸ τὰ φαράγγια (Σαμαριᾶς, Νίμπρου, Κοτσυφοῦ, Κουρταλιώτη, Θερίσου) ἢ ἀπὸ τὶς κοιλάδες (Ἀμαρίου, Βιάννου, Ρεθύμνου). Γενικὰ τὸ ἔδαφος τοῦ νησιοῦ παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία· ἀλλοῦ ἄγριο, γυμνό, τραχὺ (Σφακιά), καὶ ἀλλοῦ δασώμενο μὲ καστανιὲς καὶ πλατάνια (ἐπαρχίες Σελίνου καὶ Κισσάμου). Οἱ ἀκτές της ἔχουν μεγάλη ποικιλία διαμορφώσεων μὲ ἰδιότυπα συχνὰ στοιχεῖα, ὅπως ἡ ἀμμουδιὰ μὲ τὰ φοινικόδεντρα στὸ Βάϊ καὶ τὸ ἀπροσπέλαστο τῆς ἀκτῆς τῶν Σφακίων μὲ ἴσαλο γραμμὴ 6 μ ψηλότερα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας. Σχεδὸν πάντα ὁ ὁρίζοντας σχηματίζεται ἀπὸ ἀλλεπάλληλες ὀροσειρὲς καὶ ἀπὸ τὸ Κρητικὸ ἢ Λιβυκὸ Πέλαγος.

II. Χωροταξικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἑνότητες. Ἀξιόλογοι οἰκισμοί

1. Χωροταξικά, πολεοδομικὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα

Ὁ πληθυσμὸς σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1971 περιλαμβάνει 456.642 κατοίκους ποὺ κατανέμονται σὲ 1402 οἰκισμούς. Λόγω τῆς φύσης τοῦ ἐδάφους (35% μὲ ὑψόμετρο πάνω ἀπὸ 500 μ, 40% μεταξὺ 200 καὶ 100 μ καὶ 25% πεδινὸ) καὶ τῶν εἰδικῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν (πειρατεῖες, κατακτήσεις κλπ) οἱ οἰκισμοὶ εἶναι κυρίως ἡμιορεινοὶ ἢ ὀρεινοί, λίγοι πεδινοὶ καὶ ἐλάχιστοι παραθαλάσσιοι ποὺ εἶναι μεταγενέστεροι καὶ ἀναπτύχθηκαν λόγω τουριστικῆς κίνησης.
Ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς τρία εἶναι τὰ ἀστικὰ κέντρα (Ἡράκλειο, Χανιά, Ρέθυμνο), 13 τὰ ἡμιαστικὰ καὶ οἱ ὑπόλοιποι εἶναι καθαρὰ ἀγροτικοί. Αὐτοὶ διακρίνονται σὲ λίγα κεφαλοχώρια, πολλοὺς μικροὺς οἰκισμοὺς τῆς τάξης τῶν 25-80 κατοίκων (ἐπαρχίες Κισσάμου καὶ Σελίνου) καὶ τὰ «μετόχια», τοὺς μικροὺς ἐποχιακοὺς οἰκισμούς γιὰ τὴ σπορὰ καὶ τὴ συγκομιδή.
Στὴ διάταξή τους, οἱ οἰκισμοὶ παρουσιάζονται κυρίως ἀμφιθεατρικὰ εἴτε σὲ πλαγιὰ (εἰκ. 1) εἴτε στὴν κορυφὴ λόφου, σχηματίζοντας ἔτσι ἕνα εἶδος φρουρίου. Ὁ τύπος τους εἶναι κυρίως κεντροβαρικός. Ἡ δόμηση εἶναι συνήθως πυκνὴ ἢ σχετικὰ πυκνή, ἐπιτρέποντας τὴν ἐσωτερικὴ ἐπικοινωνία τῶν σπιτιῶν στὶς ἐποχὲς τῶν καταδιώξεων. Οἱ δρόμοι εἶναι στενοὶ μὲ ἰσχυρὲς κλίσεις. Ὅσον ἀφορᾶ τὸ περίγραμμά τους, σχεδὸν πάντα, ἀκόμη κι ἂν ὁ οἰκισμὸς δὲν παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἐσωτερικά, ἡ γενικὴ ἐντύπωση ἀπὸ τὸν δρόμο εἶναι ἔντονη, ἐντυπωσιακή. Κι αὐτὸ γιατὶ ἡ δομὴ τοῦ οἰκισμοῦ εἶναι σὲ ἁρμονικὴ σχέση μὲ τὸ περιβάλλον του πού, ἀπὸ μόνο του ἀρκετὰ ἔντονο καὶ ἐνδιαφέρον, τὸν ἐπηρεάζει ἀφομοιώνοντας πολλὲς του ἀτέλειες.
Τὸ κρητικὸ σπίτι χαρακτηρίζεται ἀπὸ μεγάλη λιτότητα, προσαρμογὴ στὶς ἄμεσες βιοτικὲς ἀνάγκες, σεβασμὸ στὶς γνωστὲς δοκιμασμένες μορφές. Ἡ δουλεμένη ὅμως λεπτομέρεια, ἡ λεπτὴ καὶ δύσκολη κατασκευὴ τῆς καμάρας, τὰ σκαλιστὰ πέτρινα ἢ ξύλινα ὑπέρθυρα (εἰκ. 3), τὰ φουρούσια τῶν τζακιῶν, οἱ εὐαισθησίες στὸν σοβά, δείχνουν τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς κρητικῆς παράδοσης.
Οἱ τύποι τῶν σπιτιῶν διακρίνονται σέ:
α) Ἐνετικὰ ἢ μὲ ἐνετικὲς ἐπιδράσεις. Βρίσκονται κυρίως στοὺς ἱστορικοὺς πυρῆνες τῶν ἀστικῶν κέντρων (Χανιά, Ρέθυμνο, Ἡράκλειο) καὶ σὲ σημαντικὸ ἀριθμὸ

3

4

5

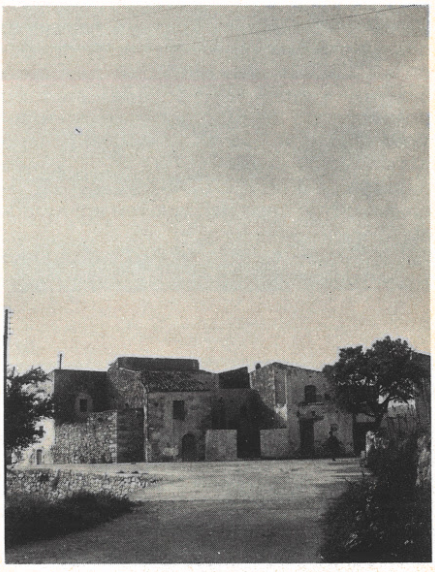

6.
Κανλὶ Καστέλλι. Νεοκλασικὸς τύπος.

6.
Kanli Kasteli. Neoclassic house.

6

γειτονικῶν οἰκισμῶν (εἰκ. 2).
β) Καμαρόσπιτα. Εἶναι ὁ χαρακτηριστικότερος τύπος κρητικοῦ σπιτιοῦ. Διακρίνονται στὰ μονόχωρα, τὰ σύνθετα καὶ τὰ «μπροσγιαλίτικα». Τὸ μονόχωρο συγκεντρώνει ὅλες τὶς λειτουργίες σὲ ἐλάχιστο χῶρο. Ἡ καμάρα χωρίζει τὸ σπίτι στὰ δυό, δημιουργώντας ἔτσι τέσσερεις γωνιές. Ἡ μιὰ εἶναι τὸ τζάκι. Οἱ ἄλλες, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες τοῦ σπιτιοῦ, χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὸν ὕπνο, μὲ ὑπερυψωμένα ξύλινα πατάρια (σοφάδες). Ὁ ἀποκάτω χῶρος χρησιμεύει γιὰ ἀποθήκευση (μαγαντζές). Τὸ πατητήρι σὲ μιὰ γωνιὰ σκεπάζεται μὲ ξύλα καὶ χρησιμοποιεῖται κι αὐτὸ γιὰ τὸν ὕπνο. Ἡ εἴσοδος γίνεται κατευθεῖαν ἀπὸ τὸν δρόμο. Πολλὲς φορὲς συναντᾶμε δύο καὶ σπανιότερα τρεῖς καμάρες κατὰ μῆκος ἢ πλάτος. Τὸ πρῶτο κομμάτι εἶναι τὸ πόρτεγο. Τὸ σύνθετο καμαρόσπιτο ἀποκτᾶ αὐλὴ μὲ εἴσοδο συνήθως σκεπαστή, ποὺ περιλαμβάνει φοῦρνο καὶ «ἀχεριώνα», καὶ ἄλλα βοηθητικὰ προσκτίσματα κυρίως σὲ σχῆμα Γ. Τὸ «μπροσγιαλίτικο» συναντιέται κυρίως στὰ Σφακιά. Κύριο χαρακτηριστικό του εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ καμάρα ποὺ σχηματίζει μιὰ στοὰ στὴν εἴσοδο. Εἶναι μονόροφο ἢ διόροφο μὲ στέγη ἐπίπεδη καὶ ἐσωτερικὴ ξύλινη σκάλα.
γ) Χωρὶς καμάρα, μονόχωρα. Εἶναι κυρίως οἱ ἐντελῶς ἀγροτικὲς κατασκευὲς ποὺ συναντᾶμε στὰ «μετόχια», ἡ συνέχεια τοῦ τύπου τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, μὲ ἐπίπεδη στέγη καὶ ξερολιθιὰ (εἰκ. 4).
δ) Τὰ σύνθετα χωρὶς καμάρα, μονόροφα ἢ διόροφα, μὲ ξεχωριστὸ δωμάτιο ὕπνου (ὀντά), (εἰκ. 5), ἐπίπεδη στέγη καὶ συχνὰ πολλὲς στάθμες ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν κλίση τοῦ ἐδάφους (εἰκ. 10). Στὸν τύπο αὐτὸ ἀνήκουν καὶ τὰ ρεθυμνιώτικα διόροφα κεραμοσκεπῆ μὲ μονόριχτη στέγη (ἐπισκευασμένο παλαιότερο δῶμα) καὶ στενὸ μέτωπο στὸν δρόμο (εἰκ. 7), (δ1), καὶ τὰ διόροφα μὲ δίριχτη στέγη καὶ πλατὺ μέτωπο ὅπως στὶς ἐπαρχίες Σελίνου καὶ Κισσάμου (δ2).
ε) Νεοκλασικά. Ἔχουν ὅλα τὰ βασικὰ χαρακτηριστικά, συχνὰ ὅμως ἁπλουστευμένα καὶ ἀφομοιωμένα ἀπὸ τοὺς ντόπιους τεχνίτες (εἰκ. 6).

2. Οἰκονομικά, κοινωνικὰ καὶ πολιτιστικὰ στοιχεῖα

Τὸ κυριότερο στοιχεῖο στὴν κρητικὴ ζωὴ εἶναι ἡ παράδοση. Ἡ διάλεκτος, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, ἡ μουσική, ὁ χορός, τὰ κεντήματα, ἡ φορεσιά, διατηροῦνται ζωντανὰ μέσα στὴ σύγχρονη κρητικὴ ζωή. Μπορεῖ τὸ περιβάλλον νὰ ἀλλάζει, νὰ μεταμορφώνεται, οἱ οἰκισμοὶ νὰ ἀλλοιώνονται, ἀλλὰ ἡ παράδοση μένει ζωντανή, ἰδιόμορφη, γονατευτική. Καὶ εἶναι αὐτὴ ποὺ μαζὶ μὲ τὸ ἀνεπανάληπτο κρητικὸ τοπίο σὲ κάνουν νὰ νιώθεις ὁλοζώντανη τὴν παρουσία τῆς ἱστορίας. Οἱ κυριότεροι οἰκονομικοὶ πόροι εἶναι ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία. Τὰ τελευταῖα ὅμως χρόνια ἡ Κρήτη ἔγινε ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικότερους παράγοντες γιὰ τὸν ἑλληνικὸ τουρισμό, μὲ γρήγορη καὶ μεγάλη τουριστικὴ ἀνάπτυξη ποὺ ἐπηρέασε σημαντικὰ τὴ φυσικὴ καὶ κοινωνικὴ δομὴ τοῦ νησιοῦ. Ἡ μετανάστευση καὶ ἡ ἀστυφιλία παρουσιάζονται σὲ ὑψηλὸ ποσοστό, ἔτσι ποὺ πολλοὶ οἰκισμοὶ νὰ ἐρημώνονται.

3. Πολιτιστικὲς ἑνότητες

Μὲ βάση τὰ παραπάνω χαρακτηριστικὰ μποροῦμε νὰ ξεχωρίσουμε τὶς ἑξῆς πολιτιστικὲς ἑνότητες:
α) Σαφῶς διακεκριμένη ἡ ἐπαρχία Σφακίων μὲ ἰδιαίτερη ἱστορία, ἤθη, ἔθιμα, διάλεκτο. Ἰδιαίτερος τύπος σπιτιῶν τὸ «μπροσγιαλίτικο», δόμηση ἐλεύθερη, ἀραιή. Τοπίο τραχύ (εἰκ. 8).
β) Ἡ περιοχὴ ἀπὸ Χανιὰ μέχρι Ἡράκλειο, μὲ πολλὲς ἐνετικὲς ἐπιδράσεις. Συναντιέται κυρίως ὁ τύπος κατοικίας δ1 καὶ μερικὰ καμαρόσπιτα. Ξεχωρίζει ἡ περιοχὴ τῶν Ἀνωγείων.
γ) Ἀπὸ Ἡράκλειο μέχρι τὶς ἀνατολικὲς ἀκτές, μὲ καμαρόσπιτα, δόμηση πυκνὴ καὶ πολλὰ «μετόχια».
δ) Ἡ περιοχὴ τῆς Δυτικῆς Κρήτης (ἐπαρχίες Σελίνου καὶ Κισσάμου). Οἰκισμοὶ μικροὶ (Στράβων: «ὤκουν κωμηδόν») μὲ διάταξη ἐλεύθερη μέσα σὲ ἄφθονο πράσινο καὶ τύπο σπιτιῶν δ2.

4. Ἀριθμὸς ἀξιόλογων οἰκισμῶν: 271, δηλαδὴ τὸ 19,3% τοῦ συνόλου.
Κατανομὴ σὲ ὁμάδες ἀνάλογα μὲ τὰ κριτήρια:

ὁλόκληρος οἰκισμός:	ΒΠ1: 9	ΒΠ2: 54	ΒΠ3: 143
τμῆμα οἰκισμῶν :	ΒΠ1: 20	ΒΠ2: 55	ΒΠ3: 20
περιβάλλων χῶρος :	ΒΠ1: 7	ΒΠ2: 18	ΒΠ3: 9

Ἡ κατανομή τους στὶς πολιτιστικὲς ἑνότητες εἶναι περίπου: στὴν (α) 16, στὴ (β) 112, στὴ (γ) 115, στὴ (δ) 28.

III. Μεθοδολογικὲς παρατηρήσεις

Τὸ μέγεθός της, σὲ συνάρτηση μὲ τὶς δύσκολες ἱστορικὲς συνθῆκες καὶ τὶς χρονικὲς καὶ οἰκονομικὲς πιέσεις, δικαιολογοῦν ὁρισμένες ἀτέλειες στὸ σύνολο τῆς ἐργασίας, ποὺ δὲν μειώνουν οὐσιαστικὰ τὴν ἀξία τοῦ συγκεντρωμένου πολύτιμου ὑλικοῦ.
Θὰ εἴχαμε σχετικὰ νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα:
α) Ἡ ἔλλειψη προκαταρκτικῶν στοιχείων, ὅπως εἶναι οἱ χάρτες τῶν οἰκισμῶν καὶ οἱ σωστοὶ καὶ ἐνημερωμένοι χάρτες βατότητας, σὲ συνδυασμὸ μὲ τεχνικὲς δυσκολίες (κακὴ βατότητα) καὶ ἀντίξοες καιρικὲς συνθῆκες, μᾶς δημιούργησαν συχνὰ προβλήματα.
β) Τὰ ἀρχικὰ ἐρωτηματολόγια πρὸς τὶς Κοινότητες, ἂν εἶχαν διατυπωθεῖ ἁπλούστερα καὶ σαφέστερα ὥστε νὰ γίνονται εὔκολα κατανοητά, θὰ μποροῦσαν νὰ μᾶς εἶχαν βοηθήσει.
γ) Τὰ περιορισμένα χρονικὰ πλαίσια δὲν μᾶς ἐπέτρεψαν μιὰ μεγαλύτερη καὶ στενώτερη ἐπαφὴ μὲ τοὺς κατοίκους.
δ) Ἡ προσπάθεια γιὰ μιὰ ὅσο τὸ δυνατὸν ἀντικειμενικὴ ἀξιολόγηση εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει δύο ἐπικίνδυνα σημεῖα: τὴν ἐπιρ-

7

7.
Μαργαρίτες. Ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐνδιαφέροντες οἰκισμοὺς μὲ ἐνετικὰ στοιχεῖα.

8.
Λουτρὸ ἐπαρχίας Σφακίων.

9.
Ἄδελε. Χαρακτηριστικὴ πλατεία.

7.
Margarites. One of the most interesting settlements with Venetian elements.

8.
Loutro, Sphakia.

9.
Adele. Typical square.

ροὴ ἀπὸ τὴ ζωντάνια καὶ τὴ ζεστασιὰ τῶν κατοίκων, καὶ τὴ γραφικότητα.
ε) Ἡ ἔλλειψη εἰδικῶν συνεργατῶν (κοινωνιολόγων, οἰκονομολόγων), παράλληλα μὲ τὴν ἔλλειψη μελετῶν περιφερειακῆς ἀνάπτυξης, κάνει τὰ συμπεράσματα νὰ εἶναι προσεγγιστικά, γιατὶ στὴν ἀξιολόγηση βαραίνει τὸ φυσικὸ καὶ τεχνητὸ περιβάλλον, ἐνῶ στὴν πρόταση γιὰ τὸν βαθμὸ προστασίας χρειάζεται ἀναθεώρηση, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς εὐρύτερης πολιτικῆς τοῦ ἐθνικοῦ καὶ περιφερειακοῦ προγραμματισμοῦ, ὥστε νὰ ἔχουμε μιὰ δυναμικὴ προστασία καὶ ὄχι ἕνα «μουσειακὸ τύπο».

IV. Διαπιστώσεις. Συμπεράσματα. Προτάσεις

1. Ἐμπειρία ἐπαφῆς. Ἀπόψεις κατοίκων

Ἡ ἐμπειρία μας ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ τοὺς κατοίκους καὶ τὴ θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ θέση τους στὸ θέμα τῆς προστασίας μᾶς ἔκανε νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ προστασία πρέπει νὰ εἶναι δυναμικὴ καὶ ὄχι μουσειακή, καὶ νὰ σημαίνει οὐσιαστικὴ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνάπτυξη τοῦ οἰκισμοῦ. Νὰ ἀναφέρεται δηλαδὴ ὄχι μόνο στὴν προστασία τοῦ κελύφους ἀλλὰ καὶ στὸν ἄνθρωπο-κάτοικο τοῦ οἰκισμοῦ, ξεκινώντας ἀπὸ αὐτόν.
Οἱ ἀπόψεις τῶν κατοίκων μποροῦν νὰ συνοψιστοῦν στὰ ἑξῆς:
α) Οἱ μέχρι τώρα μηχανισμοὶ καὶ τρόποι ἐφαρμογῆς τῆς προστασίας τοὺς κάνουν νὰ παίρνουν ἀρνητικὴ στάση στὸ θέμα, στάση ποὺ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὰ παραδείγματα τῆς καταστροφῆς τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς κρατικοὺς φορεῖς, ὅπως τὸ γκρέμισμα τοῦ γοτθικοῦ Ναοῦ τοῦ Σωτῆρος ἢ Βαλιδὲ Τζαμὶ στὸ Ἡράκλειο, καὶ ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψή τους, οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστική.
β) Τὸ «παλαιό», μὴ ἐξυπηρετώντας τὶς ἄμεσες βιοτικές τους ἀνάγκες, θεωρεῖται ξεπερασμένο καὶ ἄχρηστο.
γ) Οἱ κοινωνικὲς συνθῆκες, τοὺς δημιουργοῦν τὴν τάση γιὰ ἀστικοποίηση. Ἔτσι μιμοῦνται τὰ γνωστὰ πρότυπα ποὺ τοὺς προσφέρουν τὰ κοντινότερα ἀστικὰ ἢ ἡμιαστικὰ κέντρα καὶ ἡ πρωτεύουσα, γιὰ κοινωνικὴ τακτοποίηση καὶ στὸ περιβάλλον τους καὶ στοὺς ἀστοὺς ἐπισκέπτες.
δ) Λόγω τοῦ ἀναπτυγμένου τουρισμοῦ ἔχουν συνδέσει τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ «παλαιὸ» (παλαιϊνό, τρίπαλιο) μὲ τοὺς ξένους.
ε) Κι ὅμως ἀγαποῦν, καὶ εἶναι δεμένοι μὲ τὰ σπίτια τους καὶ τὸν οἰκισμό τους, θαυμάζουν τὰ «καμαρικά», τὰ τόξα, τὶς «πορτέλλες», τὰ «ρουκούνια» (λαξεμένα πέτρινα πλαίσια στὰ ἀνοίγματα), μόνο ποὺ δὲν τοὺς ἐξυπηρετοῦν πιά. Ἀλλὰ καὶ τὰ «καινούρια» συχνὰ τοὺς δυσκολεύουν μὲ τὴ ζέστη τοῦ καλοκαιριοῦ καὶ τὸ κρύο τοῦ χειμώνα καὶ ψάχνουν γιὰ λύσεις ποὺ ἡ πολιτεία θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει βρεῖ καὶ προτείνει.

2. Προτάσεις, προϋποθέσεις καὶ δυνατότητες προστασίας

Χωρίζονται βασικὰ σὲ δύο κατηγορίες:
1. Δημιουργία κατάλληλων κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτιστικῶν συνθηκῶν ποὺ ἀναφέρονται στὸν ἄνθρωπο-κάτοικο τοῦ οἰκισμοῦ:
α) κατάλληλη κυβερνητικὴ πολιτικὴ γιὰ ἀγροτική, βιοτεχνικὴ ἀνάπτυξη μὲ σκοπὸ τὴν οἰκονομικὴ τόνωση τῆς ὑπαίθρου, μείωση τῆς ἀστυφιλίας καὶ παροχὴ τῆς ἀπαραίτητης τεχνικῆς καὶ κοινωνικῆς ὑποδομῆς (δρόμοι, σχολεῖα, περίθαλψη),
β) ἔνταξη τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν σὲ σωστὰ προγράμματα ἐθνικῆς καὶ περιφερειακῆς ἀνάπτυξης,
γ) δημιουργία προϋποθέσεων παιδείας καὶ ἐνημέρωσης τόσο τῶν κατοίκων ὅσο καὶ τῶν κρατικῶν φορέων (Διοίκησης, Ἐκκλησίας κλπ) ποὺ πρέπει πρῶτοι νὰ δίνουν παραδείγματα σεβασμοῦ τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς.
2. Δημιουργία κατάλληλων μηχανισμῶν καὶ νόμων γιὰ τὸν σχεδιασμό, τὴν ἐκτέλεση καὶ τὸν ἔλεγχο τῶν ἐπεμβάσεων στὸ τεχνητὸ καὶ φυσικὸ περιβάλλον:
α) καθορισμὸς τοῦ φορέα ποὺ θὰ ἀναλάβει τὸ θέμα τῆς προστασίας τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν,
β) καθορισμὸς τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου ποὺ θὰ κατοχυρώνει συνταγματικὰ τὴν προστασία καὶ μὲ τὴ συμμετοχὴ τῶν κατοίκων,
γ) καθορισμὸς τῶν τοπικῶν φορέων ἔγκρισης καὶ παρακολούθησης τῶν ἔργων καὶ τῶν εἰδικῶν θεσμικῶν μέτρων γιὰ κάθε περιοχή,
δ) ἀναδιάρθρωση τοῦ ὑπάρχοντος μηχανισμοῦ ἔγκρισης καὶ ἐλέγχου τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας καὶ τοῦ Γ.Ο.Κ. γιὰ μιὰ πρωταρχικὴ βελτίωση τοῦ ἀστικοῦ περιβάλλοντος,
ε) ἀναδιάρθρωση τοῦ ὑπάρχοντος μηχανισμοῦ, κρατικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ, γιὰ τὸν σχεδιασμὸ τοῦ τεχνητοῦ περιβάλλοντος καὶ ἐπιβολὴ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν χωροταξικῶν καὶ ρυθμιστικῶν μελετῶν.

8

9

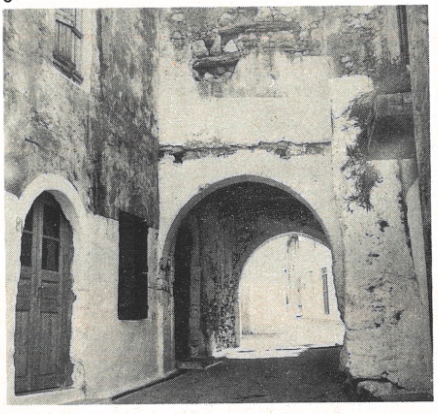

10

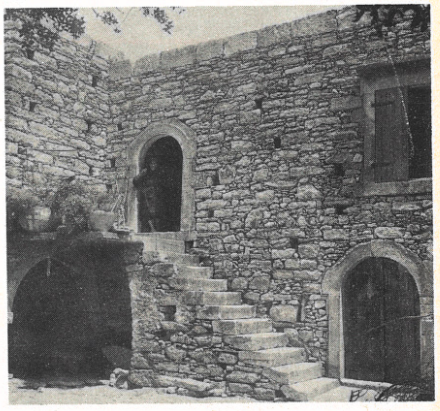

11

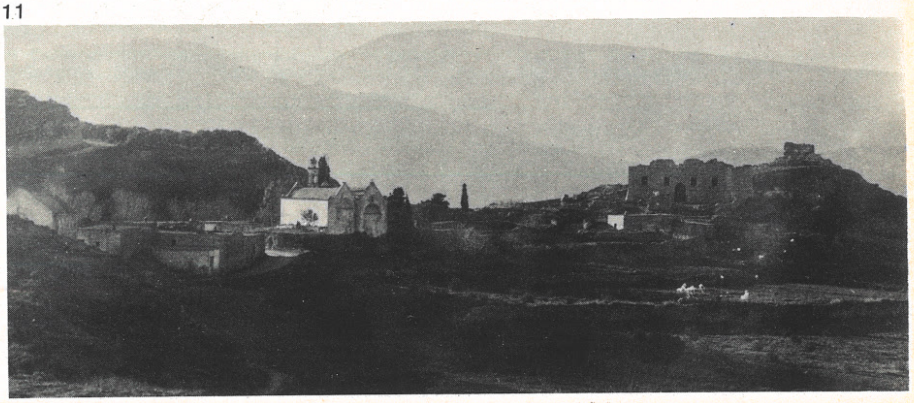

10.
Ἐτιά. Στὴν ἐπαρχία Σητείας. Δεξιὰ τὸ ἐνετικὸ μέγαρο τῶν De Mezzi. Ἀριστερὰ ὁ «βοῦργος». Ἡ δομὴ καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ παραμένουν ἀναλλοίωτα.

11.
Ἄδελε. Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ δρόμου συναντιέται συχνὰ σὲ πολλὰ κρητικὰ χωριά.

10.
Etia, Setia. De Mezzi palace on the right. "Vourgos" on the left. The structure and the features of the complex have been preserved.

11.
Adele. Street typical of many Cretan villages.

Κυκλάδες

Ἐργαστήριο 66: ἀρχιτέκτονες Γ. Ἀηδονόπουλος, Γ. Ἀντωνακάκης, Δ. Ἀντωνακάκης, Σ. Ἀντωνακάκη, Ε. Δεσύλλα καὶ Κ. Χατζημιχάλης. Εἰδικὸς συνεργάτης: ἀρχιτέκτων Α. Πολυχρονιάδης

The Cyclades

Atelier 66

Ι. Γενικά

Ἡ γεωγραφικὴ περιοχὴ τῶν Κυκλάδων περιλαμβάνει 37 νησιὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα μόνο τὰ 24 κατοικοῦνται οὐσιαστικά. Ἡ συνολικὴ ἔκταση τοῦ νομοῦ εἶναι 2.500 τ.χλμ καὶ ὁ πληθυσμός του 86.337 κάτοικοι (1971).

Τὰ νησιὰ τῶν Κυκλάδων, τοποθετημένα σὲ τρεῖς παράλληλες σειρὲς μὲ κατεύθυνση βορρᾶ-νότο, σχηματίσθηκαν ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες γεωλογικὲς μεταβολὲς ποὺ μετάτρεψαν τὴν Αἰγηίδα σὲ θάλασσα, τὸ Αἰγαῖο Πέλαγος. Τὸ κοινὸ γεωλογικὸ ὑπόβαθρο, οἱ ὅμοιες κλιματολογικὲς συνθῆκες, ἡ μικρὴ ἀπόσταση ποὺ χωρίζει τὸ ἕνα νησὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἡ θέση ποὺ κατέχει ἡ περιοχὴ ἀνάμεσα στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία, εἶναι παράγοντες ποὺ καθόρισαν τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς περιοχῆς. Βράχια γυμνά, περιορισμένες καλλιεργήσιμες ἐκτάσεις, λίγα πόσιμα νερά, ἀλλὰ καὶ φιλόξενες ἀκτές, σκιερὲς κοιλάδες, πλαγιὲς λόφων καὶ βουνῶν, διαμορφωμένες μὲ ξερολιθιὰ σὲ σκαλοπάτια ποὺ συγκρατοῦν τὸ χῶμα καὶ αὐξάνουν τὴν καλλιεργήσιμη ἔκταση. Καὶ ὅλα αὐτά, κάτω ἀπὸ τὸ ἰσχυρότατο φῶς, τὸν δυνατὸ ἄνεμο καὶ τὴ μόνιμη βοὴ τῆς θάλασσας. Τὰ εὑρήματα καὶ τὰ μνημεῖα ποὺ ἀνακαλύφθηκαν στὶς Κυκλάδες καὶ ποὺ τὰ πιὸ παλαιὰ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν 4η χιλιετηρίδα π.Χ. μαρτυροῦν τὴν ἀκμὴ τῶν κοινωνιῶν ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὰ νησιὰ αὐτά. Ἡ ἀνάπτυξη - ἀκμὴ καὶ παρακμὴ - τόσων πολιτισμῶν ἄφησε στὸν τόπο ἕνα πλῆθος ἀπὸ εὑρήματα καὶ στοὺς ἀνθρώπους μιὰ πλούσια πολιτιστικὴ παράδοση. Οἱ κάτοικοι ἤρθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ ταξιδιῶτες καὶ κατακτητὲς ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Μεσογείου. Πολλὲς φορὲς καταστράφηκαν ὁλοκληρωτικὰ ἢ μεταφέρθηκαν βίαια ἀπὸ τὸ ἕνα νησὶ στὸ ἄλλο γιὰ νὰ καλύψουν πληθυσμιακὰ κενά. Ἡ φράγκικη κατάκτηση (1207-1530), ἡ ἀδιόρατη τουρκικὴ κατοχὴ καὶ τὰ δεινὰ τοῦ 1821, λιγοστὰ σὲ σχέση μὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας, ἦταν *οἱ ἱστορικὲς συνθῆκες* ποὺ μαζὶ μὲ τὰ *στοιχεῖα τοῦ περιβάλλοντος* (ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω) διαμόρφωσαν τὰ γνωρίσματα τῶν Κυκλαδιτῶν, ποὺ διατηροῦνται μέχρι σήμερα.

Ἡ παρουσία τῆς θάλασσας μὲ τοὺς πιθανοὺς κινδύνους μιᾶς ἄμεσης ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς ἦταν ἡ βασικὴ αἰτία γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἀνθρώπων σὲ συνεκτικὲς ὁμάδες, ἔκφραση χαρακτηριστικὴ τῶν ὁποίων εἶναι σήμερα οἱ οἰκισμοί. Στὴν ὀργάνωση τῆς ζωῆς τῆς κοινότητας, ἐξάλλου, διαφαίνεται ἡ σημασία τῶν στενῶν *προσωπικῶν σχέσεων* ποὺ βοηθοῦν στὴ λήψη *συλλογικῶν ἀποφάσεων*.

Ἔτσι δημιουργήθηκε ἕνα δομημένο περιβάλλον μὲ *συλλογικὸ χαρακτήρα*, ἔκφραση τῆς φανερῆς ἀλληλεξάρτησης τῶν οἰ-

1

1.
Κάστρο Σίφνου. Βαθμὸς προστασίας ΒΠ1.

2.
Βίβλος Νάξου. Βαθμὸς προστασίας ΒΠ3.

3.
Γαλανὴ Σερίφου. Βαθμὸς προστασίας ΒΠ2.

4,6.
Ἀμοργὸς (Ποταμὸς καὶ Ὅρμος Αἰγιάλης) καὶ Σαντορίνη (Φοινικιὰ καὶ Οἶα). Ἡ μικρὴ ἀπόσταση ἀνάμεσα στοὺς οἰκισμοὺς ἐπιβάλλει τὴν ταυτόχρονη προστασία τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν, τοῦ περιβάλλοντός τους καὶ τῶν μὴ ἀξιόλογων οἰκισμῶν.

5.
Παράδειγμα προσαρμογῆς στὸ ἔδαφος παλαιοῦ οἰκισμοῦ (Χώρα Σερίφου).

2

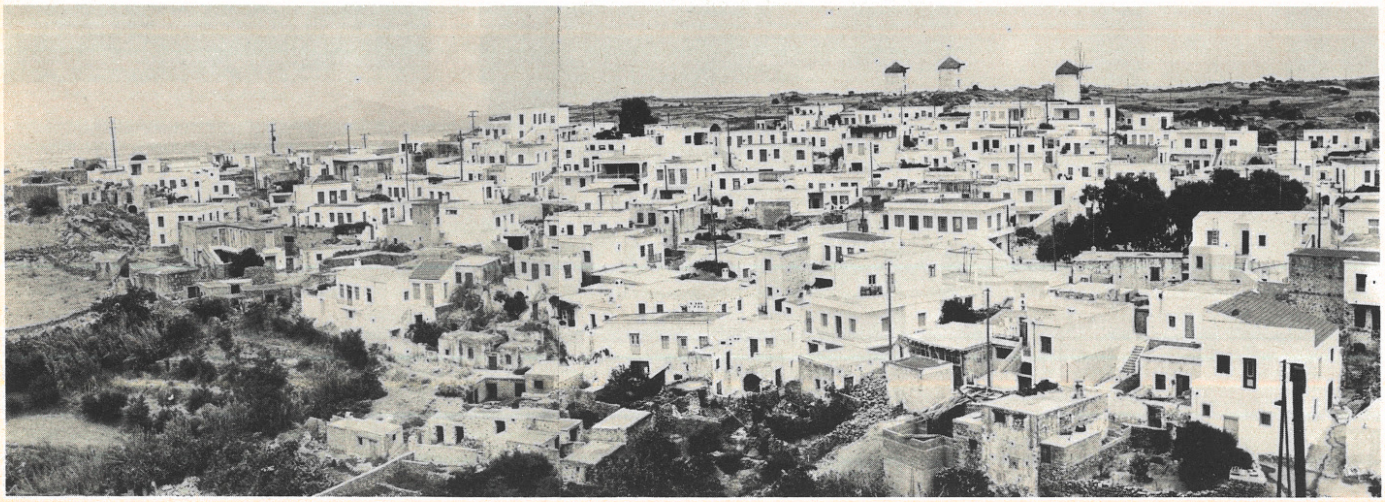

κισμῶν μὲ τὶς ἀνώνυμες ἀνθρώπινες ὁμάδες, ποὺ τοὺς κατοίκησαν κατὰ καιροὺς καὶ ποὺ μέχρι σήμερα διατηροῦν τὴν ἀξία τους σὰν ὀργάνωση τρόπου ζωῆς.

II, III. Χωροταξικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἑνότητες. Ἀξιόλογοι οἰκισμοί. Μεθοδολογικὲς παρατηρήσεις

Οἱ παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ τῶν Κυκλάδων, λιγότερο ἢ περισσότερο ἀξιόλογοι, ἀποτελοῦν ὅλοι μαζὶ μιὰ ἑνότητα ποὺ χαρακτηρίζει τὸν γεωγραφικὸ αὐτὸ χῶρο, μὲ ἐξαίρεση ἴσως τὴ Σαντορίνη, ὅπου τὰ εἰδικὰ γεωλογικὰ δεδομένα ἔχουν διαμορφώσει ἕναν ἰδιαίτερο φυσικὸ χῶρο καὶ ὁρισμένα εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ στὸ δομημένο περιβάλλον.

Μιὰ πρόταση γιὰ προστασία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ συνισταμένη τῆς προστασίας τῆς ἀνθρώπινης κοινότητας, τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ δομημένου περιβάλλοντος τοῦ οἰκισμοῦ.

Στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς μελέτης, ἡ ἀξιολόγηση ἔγινε μὲ κριτήρια ποὺ ἀφοροῦσαν μόνο τὸ φυσικὸ καὶ δομημένο περιβάλλον, χωρὶς νὰ ὑπάρχει τὸ ἀπαραίτητο πλαίσιο μελετῶν (χωροταξικῶν, οἰκονομικῶν, κοινωνιολογικῶν κἄ) ποὺ νὰ δίνουν μιὰ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τοῦ προβλήματος. Ἡ μελέτη εἶναι μᾶλλον μιὰ πολὺ γενικὴ προσέγγιση, χρήσιμη σὰν πρώτη συστηματικὴ καταγραφή, ἀλλὰ ποὺ θὰ εἶχε νόημα ἂν ἀποτελοῦσε μέρος ἑνὸς εὐρύτερου προγράμματος ποὺ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει. Μὲ βάση τὶς προδιαγραφὲς καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης καθορίστηκαν οἱ

3

4

1.
Kastro, island of Siphnos.

2.
Vivlos, island of Naxos.

3.
Galani, island of Seriphos.

4,6.
Islands of Amorgos (Potamos and Ormos Aigialis) and Santorini (Phoinikia and Oia). The small distance between the settlements imposes the protection of important settlements along with their environment and the non-important settlements.

5.
Example of settlement adapted to the slope of the ground (Chora, island of Seriphos).

5

6

οἰκισμοί, τὰ τμήματα τῶν οἰκισμῶν καὶ ὁ περιβάλλων χῶρος τους. Ἔτσι:

α) Ὡς οἰκισμοὶ θεωρήθηκαν αὐτοὶ ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀπογραφὴ τῆς Ε.Σ.Υ.Ε. τοῦ 1971, περιλήφθηκαν δηλαδὴ στὴ μελέτη μοναστήρια, ἐνετικοὶ πύργοι ἢ παραλίες μὲ 2-3 κατοικίες μόνο, ἐνῶ ἀντίθετα δὲν μελετήθηκαν ἄλλοι οἰκισμοί, ἐγκαταλειμμένοι, παλαιοὶ ἢ σύγχρονοι.

β) Ὡς τμήματα οἰκισμοῦ θεωρήθηκαν γειτονιὲς ἢ περιοχὲς οἰκισμῶν μὲ εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ σὲ σχέση μὲ τὸν ὑπόλοιπο οἰκισμό, ὅπως π.χ. τὸ κάστρο, ἡ κεντρικὴ πλατεία κλπ, μέχρι καὶ μεμονωμένα κτίρια.

γ) Ὡς περιβάλλων χῶρος τοῦ οἰκισμοῦ θεωρήθηκε ἡ γύρω περιοχὴ ποὺ ἔχει μιὰ στενὴ καὶ ἄρρηκτη σχέση μὲ αὐτόν: ὀπτικὴ (τοποθεσίες, περιγράμματα), χρήσης (κινήσεις, καλλιέργειες, ἀναψυχὴ) καὶ οἰκολογικὴ (ἐπιδράσεις στὴν πανίδα καὶ χλωρίδα, μόλυνση περιβάλλοντος κἄ).

Ὡστόσο, μιὰ μεμονωμένη ἀντιμετώπιση τῶν οἰκισμῶν ὅπου ἄλλοι θὰ προστατεύονταν σὰν δείγματα παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς κι ἄλλοι, λιγότερο ἴσως χαρακτηριστικοί, θὰ ἔμεναν ἀπροστάτευτοι στὴν τύχη τους, θὰ ἀλλοίωνε τὸ ὕφος τοῦ εὐρύτερου χώρου τῶν Κυκλάδων. Ἔτσι δόθηκε ἰδιαίτερη σημασία στὸν περιβάλλοντα χῶρο τῶν οἰκισμῶν, ποὺ δὲν θεωρεῖται σὰν μιὰ περιορισμένη ζώνη γύρω ἀπὸ τὸν οἰκισμό, ἀλλὰ καλύπτει τὸ εὐρύτερο ἀντιληπτικὸ περιβάλλον. Μὲ βάση αὐτὴ τὴν ἀρχή, πολὺ συχνὰ ὁ περιβάλλων χῶρος χαρακτηρίζεται μὲ ὑψηλότερο βαθμὸ προστασίας ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν οἰκισμό.

Ἡ ἀξιολόγηση τῶν οἰκισμῶν καὶ τοῦ περιβάλλοντος χώρου ἔγινε σύμφωνα μὲ τὰ κριτήρια ποὺ ἀναφέρονται στὶς προδιαγραφὲς τῆς μελέτης. Αὐτὴ ὅμως ἡ μέθοδος ἀξιολόγησης παρουσιάζει σημαντικὲς ἀδυναμίες ποὺ ἀφοροῦν κυρίως: α) τὰ κριτήρια ἀξιολόγησης στὰ μητρῶα οἰκισμῶν ποὺ δὲν ἦταν συστηματικὰ διατυπωμένα, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀντικειμενικὰ καὶ νὰ ὑποβοηθήσουν τὴ συνολικὴ ἀξιολόγηση (π.χ. ξεχωριστὴ βαθμολογία ἱστορικῶν, αἰσθητικῶν, πολιτιστικῶν ἀξιῶν) καὶ β) τὸ περιεχόμενο τῶν βαθμῶν προστασίας ποὺ χρειαζόταν σαφέστερη καὶ συστηματικότερη διατύπωση. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ τὰ κριτήρια συμπληρώθηκαν, ὅπου κρίθηκε σκόπιμο, μὲ δικές μας παρατηρήσεις ποὺ ἀφοροῦν: τὶς ἀξίες ποὺ ὑπάρχουν ἢ δὲν ὑπάρχουν στὸν οἰκισμὸ καὶ τὸν περιβάλλοντα χῶρο καὶ τὸν βαθμὸ διατήρησης τοῦ οἰκισμοῦ στὸν ὁποῖο διακρίνουμε ὁρισμένες ἀξίες.

Τὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἀξιολόγηση ἀφοροῦσαν εἰδικότερα: α) τὸν περιβάλλοντα χῶρο τοῦ οἰκισμοῦ (μοναδικότητα - βαθμὸς διατήρησης τοῦ περιβάλλοντος), β) τὸ δομημένο περιβάλλον, δηλαδὴ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ (παλαιότητα καὶ ἱστορικὴ ἀξία - ἀντιπροσωπευτικὸς χαρακτήρας - βαθμὸς διατήρησης κτιρίων) καὶ τὴν πολεοδομία (βαθμὸς ὀργάνωσης - ἀνθρώπινη κλίμακα - χαρακτήρας ὑπαίθριων χώρων - βαθμὸς διατήρησης).

Δὲν ἔγινε ξεχωριστὴ ἀξιολόγηση τῶν πολιτιστικῶν, ἐθνικῶν καὶ ἱστορικῶν ἀξιῶν, ὅπως ζητοῦσαν οἱ προδιαγραφές, γιατὶ θεωρήσαμε ὅτι περιέχεται στὰ κριτήρια ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ἐνῶ γιὰ τὶς οἰκονομικὲς ὠφέλειες ποὺ ἀναμένεται ὅτι θὰ προκύψουν ἀπὸ τὴν ἐνδεχόμενη προστασία, θεωρήσαμε ὅτι ἡ μελέτη τους ξεπερνοῦσε τὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ἔρευνας.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω ἔγινε ἐπιλογὴ τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ χωρίστηκαν σὲ τρεῖς ὁμάδες (α,β καὶ γ) ἀνάλογα μὲ τὶς ἀξίες ποὺ διακρίναμε σ' αὐτοὺς καὶ τὴ σημερινή τους κατάσταση. Ἔτσι καταλήξαμε στὴν ἐπιλογὴ 262 οἰκισμῶν ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὸ 69,7% τοῦ συνόλου καὶ ποὺ κατανέμονται κατὰ βαθμὸ προστασίας ὡς ἑξῆς:

Βαθμὸς προστασίας	*Οἰκισμοί*	*Ποσοστό*
Ἀπόλυτη (Β.Π.1)	13	3,5%
Σημαντικὴ (Β.Π.2)	100	26,6%
Περιορισμένη (Β.Π.3)	149	39,5%

Ἂς σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τοὺς 13 οἰκισμοὺς ποὺ χαρακτηρίζονται μὲ Β.Π.1 οἱ ἑπτὰ εἶναι μοναστήρια.

Ὁ σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀξιόλογων οἰκισμῶν ποὺ ἐντοπίσαμε ὀφείλεται κυρίως στὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ τὶς Κυκλάδες δὲν ἰσχύουν οἱ δύο βασικὲς αἰτίες καταστροφῆς τοῦ περιβάλλοντος τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας, οἱ πολεμικὲς καταστροφὲς ἀπὸ τὸ 1820 καὶ μετά, καὶ ἡ ἀστικοποίηση.

IV. Διαπιστώσεις. Συμπεράσματα. Προτάσεις

Τὸ μεγάλο καὶ κυρίαρχο πρόβλημα τῶν Κυκλάδων (τὸ πρόβλημα τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου γενικότερα) εἶναι ἡ ἐγκατάλειψή τους, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ μετανάστευση τῶν κατοίκων τους πρὸς τὰ ἀστικὰ κέντρα. Ποσοστὸ 20% τῶν κατοίκων στὴ δεκαετία 1951-1961 καὶ 13% στὴ δεκαετία 1961-71 ἐγκατάλειψαν τὰ σπίτια τους στὶς Κυκλάδες. Πάνω ἀπὸ τοὺς μισοὺς οἰκισμοὺς ἔχουν πληθυσμὸ 10-150 κατοίκους. Εἶναι τόσο σημαντικὴ ἡ κοινωνικὴ ἀλλοίωση ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτό, ποὺ ὁποιοδήποτε πρόγραμμα τουριστικῆς ἀνάπτυξης ἢ προστασίας ποὺ θὰ ἐφαρμοζόταν χωρὶς νὰ τὸ λάβει ὑπόψη του, θὰ ἦταν ἐγκεφαλικὸ καὶ δὲν θὰ εἶχε καμιὰ δυνατότητα

7

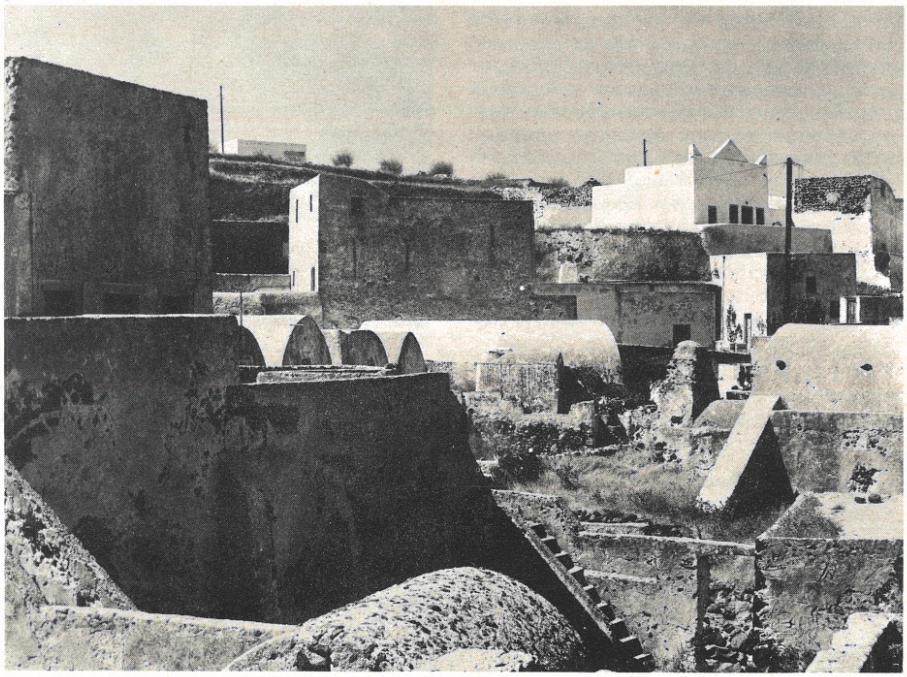

8

ἐπιτυχίας.
Δυστυχῶς, ἡ μετανάστευση δὲν φαίνεται καθόλου ἀδικαιολόγητη ἂν λάβει κανεὶς ὑπόψη του, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν φυσικὸ κύκλο ζωῆς τοῦ κάθε οἰκισμοῦ, τὴν πλήρη ἀνεπάρκεια τῆς κοινωνικῆς ἀντίληψης, τὴν ἀδυναμία προσαρμογῆς τῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς στὶς τοπικὲς συνθῆκες, τὴν ἀσυναρτησία τῆς διοικητικῆς ὀργάνωσης καὶ τὴν ἔλλειψη οἰκονομικῆς πολιτικῆς.
Μέσα σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια, ἡ ἀπόφαση γιὰ προστασία τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν μοιάζει αὐταρχική, δὲν πείθει κανένα καὶ λιγότερο ἀπὸ ὅλους τοὺς κατοίκους. "Αν ἡ προστασία σημαίνει ἀναστολὴ τῆς ἐξέλιξης, πάγωμα σὲ μιὰ κατάσταση μουσείου, πρέπει νὰ διερωτηθοῦμε ποιὸν ἐξυπηρετεῖ. "Αν πάλι ἀποβλέπει σὲ κάποια ἀνάπτυξη, εἶναι αὐτὴ ἡ τουριστική; Τελευταῖα ὑπάρχει ἡ τάση νὰ βλέπουμε στὸν τουρισμὸ (καὶ στὴν τουριστικὴ «ἀξιοποίηση») τὴ λύση γιὰ ὅλα μας τὰ προβλήματα. Κατάντησε ἡ πανάκεια τῆς ἐποχῆς. Τονίζονται μὲ ἔμφαση ὅλα τὰ ἀμφίβολα πλεονεκτήματα καὶ δὲν ἀναφέρονται οἱ ἀνυπολόγιστες ζημιὲς ποὺ προκαλεῖ ἡ ἀλόγιστη ἀνάπτυξή του.
Ἐκεῖνο ποὺ διαπιστώσαμε ἀπὸ τὴν πρώτη μας κιόλας ἐπαφὴ μὲ τοὺς οἰκισμοὺς τῶν Κυκλάδων εἶναι ὅτι ἡ ἀλλοίωση τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ δομημένου περιβάλλοντος εἶναι ἀνάλογη μὲ τὴν τουριστικὴ «ἀνάπτυξη» μιᾶς περιοχῆς. Ἡ Μύκονος, γιὰ παράδειγμα, δίνει μιὰ εἰκόνα τῆς ἀλλοίωσης αὐτῆς ἀπὸ τουριστικὸ ὑπερκορεσμό. Ἐκεῖ φαίνεται καλὰ ἡ εἰσροὴ τῆς συναλλαγῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς, ἡ ἀλλοτρίωση τῶν ἀνθρώπων.
Σὲ κάθε μεταβολὴ ποὺ γίνεται στοὺς οἰκισμοὺς εἶναι φανερὴ ἡ μίμηση τῶν κατασκευῶν τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων. Σ' αὐτὴ τὴ μίμηση βοηθᾶ ἴσως κι ὁ βασικὸς παράγοντας καταστροφῆς τοῦ ὕφους τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν, ὁ Γενικὸς Οἰκοδομικὸς Κανονισμός. Μέσα στοὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς συναντᾶ κανεὶς σὲ κάθε του βῆμα παλαιὰ κτίσματα ποὺ δὲν εἶναι οἰκοδομημένα σύμφωνα μὲ τὸν Γ.Ο.Κ. καὶ ποὺ ὡστόσο εἶναι αὐτὰ ἀκριβῶς ποὺ πλουτίζουν τὴν ἀνώνυμη ἀρχιτεκτονική. Ὑπάρχει κίνδυνος σὲ κάθε μεταβολὴ ὅλα αὐτὰ τὰ πολύτιμα στοιχεῖα νὰ χαθοῦν. Κι αὐτὸ γιατὶ ὁ Γ.Ο.Κ. ἀποτελεῖ ἕνα οὐδέτερο κατασκεύασμα, μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο

7,8.
Φοινικιὰ Σαντορίνης καὶ Παλαιόκαστρο Ἄνδρου. Οἰκισμοὶ χωρὶς ἀλλοιώσεις. Ἐγκατάλειψη.

9.
Ἐπεμβάσεις παλαιότερων χρόνων. Τὰ κεραμίδια ἀντικατέστησαν τὰ δώματα (Δρυοπίδα Κύθνου).

10.
Οἱ καινούριες ἐπεμβάσεις δὲν ἀλλοίωσαν τὴν κλίμακα τοῦ οἰκισμοῦ (Κλῆμα Μήλου).

7,8.
Phoinikia, island of Santorini and Palaiokastro, island of Andros. Unchanged settlements.

9.
Long past interventions. Tiled-roofs have replaced terraced-roofs (Dryopida, island of Kythnos).

10.
Recent interventions have not spoiled the scale of the settlement (Klima, island of Milos).

9

10

κανένα ὅραμα πόλης δὲν μπορεῖ νὰ ξεπηδήσει. Δὲν παίρνει ὑπόψη του κανένα στοιχεῖο παράδοσης, οὔτε καὶ διαφοροποιεῖται ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν πρόκειται νὰ ἐφαρμοστεῖ στὴν Ἀθήνα, τὴ Θεσσαλονίκη, τὴ Νάξο ἢ σὲ μικρότερους οἰκισμούς. Τὰ προβλήματα εἶναι πολλὰ καὶ πολύπλοκα. Διαπιστώσαμε τὴν ἔκτασή τους. Χρειάζεται νὰ τοποθετηθοῦν σωστὰ καὶ καθαρὰ ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές. Δὲν ὠφελεῖ μονόπλευρη θεώρηση. Πρέπει νὰ ξεκαθαρίσουμε τοὺς στόχους μας, σκοπεύοντας μακριά. Δὲν εἶναι δυνατό, μὲ μιὰ πρώτη προσέγγιση τοῦ προβλήματος, νὰ δώσουμε λύσεις. Ἐπισημαίνουμε τοὺς κινδύνους καὶ ἴσως εἶναι πολὺ ἀργά. Τὸ πρόβλημα τὸ δικό μας, τὸ στενὰ ἀρχιτεκτονικό, εἶναι μιὰ λεπτομέρεια. Δὲν ὠφελεῖ νὰ τὸ ἀπομονώσουμε ἀπὸ τὸ μεγάλο πλέγμα τῶν προβλημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου γενικά.

Χωρὶς εἰδικὲς γνώσεις, χωρὶς μελέτες ἐμπεριστατωμένες, μὲ τὸν κοινὸ νοῦ, μὲ τὴν ἐπαφὴ ποὺ εἴχαμε μὲ τοὺς κατοίκους, πιστεύουμε ὅτι σ' αὐτοὺς ὑπάρχει ἡ ἐλπίδα. Αὐτοί, σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς καὶ σ' ὅλους τοὺς τόπους, ἦταν οἱ συνεχιστὲς τῆς παράδοσης, καὶ λέγοντας παράδοση δὲν ἐννοοῦμε τὴν τυφλὴ καὶ στείρα ἐπανάληψη μορφῶν, ἀλλὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ καὶ τὴν προσαρμογὴ τῶν στοιχείων ποὺ ἡ μιὰ γενιὰ παραδίδει στὴν ἄλλη, σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τῆς κάθε ἐποχῆς.

11.
Ἀπαρχὴ τουριστικῆς «ἀξιοποίησης» σὲ μοναδικὸ περιβάλλον (Πίσω Λιβάδι Πάρου).

12.
Ὀργανωμένη ἐπέμβαση ποὺ διατηρεῖ τὴν κλίμακα τοῦ οἰκισμοῦ (Πύργος Σαντορίνης).

11.
The beginning of tourist ''development'' in a unique environment (Pisso Livadi, island of Paros).

12.
Organised intervention safeguarding the scale of the settlement (Pyrgos, island of Santorini).

11

12

Πελοπόννησος καὶ Νότια Ἑπτάνησα

«Ἀρκαδία ΙΙ»: ἀρχιτέκτων Α. Πετρονώτης. Συνεργάτες: ἀρχιτέκτονες Μ. Καβάγια καὶ Κ. Κρεμέζη· Ρ. Γαλανάκη, φιλόλογος

The Peloponnesus and the Southern Ionian Islands

Arcadia II

Ι. Γενικὰ

1. Ὁ χῶρος μελέτης

Στὴν περιοχὴ μελέτης ὑπάγονταν ὅλοι οἱ πελοποννησιακοὶ νομοί, οἱ νησιωτικοὶ Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, καὶ ἡ ἐπαρχία Κυθήρων. Αὐτὸ σημαίνει τὸ 1/4 περίπου τῶν οἰκισμῶν τῆς Ἑλλάδας (2.781 οἰκισμοί, ποσοστὸ 23,8%). Ἡ Πελοπόννησος καὶ τὰ Νότια Ἑπτάνησα εἶναι γείτονες, ἀλλὰ οἱ διαφορές τους μεγάλες. Ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Κεφαλλονιά, ξεγυμνωμένα τώρα νησιὰ ἀπὸ τοὺς θησαυρούς τους (αἰτία οἱ σεισμοί), παρουσιάζουν περιορισμένο ἀντικείμενο μελέτης, ποὺ τὴν διευκολύνει καὶ ἡ πολιτιστική τους ἑνότητα. Στὴν ἴδια ἑνότητα καὶ τὰ Κύθηρα, νησὶ ποὺ παρουσιάζει μεγαλύτερα περιθώρια γιὰ οἰκιστικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ ἔρευνα.

2. Γενικὴ περιγραφὴ

Ἕνας μικρὸς ἀλλὰ πολυσήμαντος, καὶ παρὰ τὴν πολυμορφία του ὁλοκληρωμένος κόσμος εἶναι ἡ Πέλοπος-νῆσος. Στὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τὸ ἔδαφός της εἶναι ὀρεινὸ (ἀποκορύφωμα ἡ Ἀρκαδία). Οἱ ἐναλλαγὲς ὀροσειρῶν καὶ πεδιάδων δημιουργοῦν κλειστὲς καὶ κατὰ φυσικὸ τρόπο διακρινόμενες περιοχὲς καὶ ἑνότητες. Ἡ προωθημένη θέση της στὴ Μεσόγειο καὶ οἱ ἐκτεταμένες ἀκτές της θὰ παίζουν πάντα κυρίαρχο ρόλο στὴ ζωή της (1).

Παρὰ τὶς καταστροφές της (μέχρι τὸ 1940 ἀκόμη ἀνέπαφη) ἡ Πελοπόννησος ἔχει ἀξιόλογα οἰκιστικὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα. Διατηρεῖ πολιτιστικὲς ἑνότητες, διάφορες μεταξύ τους (ἀρβανιτοχώρια Κορινθίας, χῶρος ὀρεινῆς Γορτυνίας, ἡ Τσακωνιὰ - μοναδικὴ ἑλλαδικὴ περιοχὴ μὲ γλωσσικὸ ἰδίωμα ποὺ ἀποτελεῖ ζωντανὴ κληρονομιὰ ἀρχαίας διαλέκτου, ἡ Μάνη - ἐντελῶς ἰδιόμορφη πολιτιστικὴ ἑνότητα κἄ). Ἡ Πελοπόννησος διασώζει παρὰ τὶς συμφορές της τοπία γραφικὰ καὶ κομμάτια κι ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἀρχαῖο φυσικό της περιβάλλον (Ταΰγετος, Μαίναλον, «Κάπελλη»). Πλῆθος τοπωνυμίων μαρτυράει τὴν πολυκύμαντη ἱστορία τῶν ἀνθρώπων της.

1.
Στεμνίτσα Γορτυνίας.

1.
Stemnitsa, Gortynia.

1

3. Σύντομη ἱστορικὴ ἀνασκόπηση

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότατη (προ-, πρωτο-)ἱστορία αὐτὸς ὁ χῶρος («Πελασγία» - «Ἀπία» - «Ἄργος» - Πελοπόννασος/Πελοπόννησος - «Ἀχαΐα» - Romania - Μοριᾶς) εἶναι τέρμα καὶ ἀφετηρία φυλῶν καὶ λαῶν. Πρῶτα οἰκιστικὰ τεκμήρια ἀπὸ τὴ μέση παλαιολιθική. Πρώτη ἀκμὴ στὴ μυκηναϊκὴ ἐποχή. Στὴν ἀρχαιότητα θὰ κυριαρχήσει τὸ σύστημα «πόλις» (2), (στὴν Πελοπόννησο μέχρι τὸ 371 π.Χ. ἡ Σπάρτη, 3). Ἡ «πόλις» ἐμφανίζεται εἴτε, κυρίως, σὰν «πόλις-κράτος», εἴτε ἀργότερα σὰν «συμπολιτεία». Τότε παρουσιάζονται οἱ πρῶτοι πολεοδομικοὶ προσχεδιασμοὶ (Μαντίνεια (;), Μεσσήνη, Μεγάλη Πόλις). Ἡ «Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία» ἑνώνει σὲ δημοκρατικὴ ἀριστοκρατικὴ βάση τὴν Πελοπόννησο (ἐξαίρεση γιὰ ἕνα διάστημα ἡ βασιλικὴ σοσιαλεπαναστατικὴ (4) Σπάρτη). Τότε (ὅπως καὶ στὴ ρωμαιοκρατία) «ἐπέσχεν... τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἀπαιδία καὶ συλλήβδην ὀλιγανθρωπία» (5), πτώση τῆς παραγωγῆς, ὑποβάθμιση τῶν πόλεων ποὺ ἔμοιαζαν ἔρημες (6). Ἀλλὰ ὁ τόπος φυσικὰ δὲν ἐρήμωσε καὶ ἕνα οἰκιστικὸ πλέγμα ἀγκαλιάζει πάντοτε τὴν Πελοπόννησο. Οἱ πόλεις θὰ γίνουν «ἐπισκοπὲς» μὲ τὸν χριστιανισμὸ (ποὺ τὰ χωριὰ ἀργοῦν νὰ δεχτοῦν) καὶ θὰ χτιστοῦν οἱ «βασιλικές»· ὡς τώρα γνωρίζουμε 31 (ἀριθμὸς ποὺ θὰ αὐξηθεῖ μὲ νέες ἔρευνες). Μετὰ ἀρχίζει ἡ «σκοτεινὴ ἐποχὴ» (7ος-9ος αἰώνας), (7) καὶ τότε κάποτε γίνεται ὁ σλαβικὸς ἐποικισμὸς μὲ κατάλοιπα πλῆθος τοπωνυμίων, ἰδίως στὰ ὀρεινὰ (8). Καὶ ὅμως ὑπάρχει ἱστορικὴ καὶ οἰκιστικὴ συνέχεια, στὴν Ἀρκαδία (Κλείτουρας = Κλείτωρ, Λυκούρι = Λυκουρία, Φονιᾶς = Φενεός, Καλπάκι = Ὀρχομενός), στὴ Μάνη (Κηπούλα, ὀρθότερα Κιππούλα = Ἱππόλα, Ἀχιλλάτσο καὶ Ψομαθιᾶς = Ἀχίλλειος καὶ Ψαμαθοῦς κἄ), (9).

Στὸν 10ο αἰώνα ἀρχίζει ἀποκατάσταση θεσμῶν καὶ ἀνανέωση οἰκισμῶν. Ἴσως κατέχουμε τὴν ἀρχαιότερη μνεία οἰκισμοῦ στὴν Ἀρκαδία μετὰ τὸν 7ο αἰώνα σὲ πηγὴ τοῦ 964(;) ποὺ ἀναφέρει τὴ Δημητσάνα (10). Στὸν 12ο-13ο αἰώνα χτίστηκαν, ὅπως φαίνεται, πολλὰ χωριά. Ἡ φραγκοκρατία θὰ ἀρχίσει στὰ 1205. Τὸ Βυζάντιο ἀναγεννιέται σὰν Δεσποτᾶτο τοῦ Μορέως στὰ 1262. Ἡ τουρκοκρατία θὰ ξεκινήσει τὸ 1460. Τὸ ἐνδιάμεσο ἐπεισόδιο τῆς βενετοκρατίας θὰ διαρκέσει 30 χρόνια (τὰ μισὰ πρὶν τὸ 1700, τὰ ὑπόλοιπα μετά). Καὶ ὕστερα, στὰ 1715, θὰ ἀρχίσει ἡ «τελευταία τούρκικη νύχτα», γιὰ νὰ ξημερώσει ἑλληνικὰ στὸ 1821.

Ἀλλὰ ἡ μεγάλη οἰκιστικὴ τομὴ βρίσκεται μᾶλλον γύρω στὰ 1600. Τότε ἐγκαταλείπονται οἱ κάμποι καὶ πυκνώνουν οἱ οἰκισμοὶ στὰ βουνά. Ὁ λόγος βρίσκεται στὴ στροφὴ τοῦ τούρκικου συστήματος πρὸς τὴ γῆ καὶ τὴν ἐκμετάλλευσή της. Οἱ ὀρεινοὶ οἰκισμοί, δίπλα στὴν πρωτογενή τους οἰκονομία θὰ ἀναπτύξουν βιοτεχνία, ἐμπόριο κἄ, θὰ ἀκμάσουν καὶ στὸ διάστημα περίπου 1775-1815 πολλοὶ θὰ ὁδηγηθοῦν χάρη σὲ μιὰ παραγωγικὴ δραστηριότητα ἐμπορευματικὴ σὲ ἀπογείωση τῆς οἰκονομίας τους (11). Ταυτόχρονα, παρατηρεῖται μιὰ σπουδαία πολιτιστικὴ ἄνοδος: εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ «Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ» (1770-1820), (12). Σ' αὐτὸ τὸν περίγυρο πλάθονται καὶ ἀκμάζουν οἱ «παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ» μας.

Μὲ τὴν Παλιγγενεσία ἐμφανίζεται μιὰ σπουδαία ἀναγέννηση καὶ τῶν οἰκισμῶν. Ὅμως πολλὰ πράγματα στὴν ἐξέλιξή τους θὰ πάρουν στραβὸ δρόμο. Ἔτσι καταργήσαμε τὴ μικρὴ παραδοσιακὴ «κοινότητα» γιὰ χάρη τῆς νέας μεγάλης προστατευόμενης «κοινωνίας» (13), καὶ βαθμιαῖα ἀποστερήσαμε τοὺς ἀγροτικοὺς οἰκισμοὺς ἀπὸ τὴ ζωτικὴ αὐτοδιοίκησή τους. Ἑπόμενο ἦταν νὰ κοποῦν καὶ οἱ δεσμοὶ μὲ τὸν παραδοσιακό μας πολιτισμό. Τὰ ὀρεινὰ χωριὰ ἐξάλλου - ἀκολουθώντας παλίνδρομη κίνηση - θὰ ἀδειάζουν κατεβαίνοντας στοὺς κάμπους. Ἐντούτοις, στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα, θὰ ἐμφανιστεῖ μιὰ ἀκόμα ἀναγέννηση τῶν ὀρεινῶν οἰκισμῶν, ἡ τελευταία. Τὴν ἴδια ἐποχὴ μιὰ καθολικὴ ἀνανέωση ἐμφανίζεται καὶ στὰ Νότια Ἑπτάνησα, μετὰ ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1893 (ἀνανέωση μὲ κλασικιστικὴ μορφολόγηση, ἀκόμα καὶ στὰ χωριά).

Ἀλλὰ ὁ ὀρεινὸς χῶρος θὰ ἀδειάζει ὅλο καὶ πιὸ πολύ. Ἀκμὴ σὲ πολυανθρωπία, ἀνανέωση θεσμῶν καὶ ψυχισμό, παρουσιάζουν οἱ ὀρεινοὶ οἰκισμοὶ στὰ χρόνια τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης. Ἀλλὰ ὅσο μεγαλύτερη εἶναι αὐτὴ τόσο πικρότερες οἱ συνέπειες γιὰ κείνους (ἡ Μάνη «τυχερὴ» θὰ μείνει ἀνέπαφη). Ἔπειτα ἡ «ἀπελευθέρωση», ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, ἡ μετανάστευση 1950-1970, τὸ κύμα τῶν σεισμῶν στὴν Πελοπόννησο καὶ τὰ Ἑπτάνησα φέρνουν τὴν ἐγκατάλειψη τῶν ὀρεινῶν, τὴν καταστροφὴ τῶν ἀστικῶν, τὴν ὑποβάθμιση τῶν πεδινῶν (εὐτυχῶς μόνο ἐλάχιστων νησιωτικῶν) οἰκισμῶν μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀπρογραμμάτιστης ἀνοικοδόμησης καὶ ἀνεξέλεγκτης «ἐξέλιξης», καθὼς καὶ τοῦ τουρισμοῦ.

II. Χωροταξικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἑνότητες. Ἀξιόλογοι οἰκισμοὶ

1. Γεωγραφικὴ - χωροταξικὴ κατανομὴ τῶν οἰκισμῶν

Παρὰ τὴν ἐρήμωση καὶ τὶς καταστροφές, οἱ ὀρεινὲς περιοχὲς διατηροῦν σήμερα τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν, καὶ ἰδιαίτερα ἡ Μάνη. Οἱ ἱστορικὲς πόλεις καὶ τὰ καμποχώρια ἔχασαν τὸν παραδοσιακό τους χαρακτήρα ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστα διάσπαρτα. Ἐντοπίζοντας λοιπὸν πάνω στὸν χάρτη τῆς Πελοποννήσου τὶς ὁμάδες τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν ποὺ ἀπόμειναν, παρατηροῦμε ὅτι συμπίπτουν γενικὰ μὲ τὶς ὀρεινὲς ζῶνες τοῦ χώρου.

Στὰ Ἑπτάνησα ἰσχύουν σὲ κάθε νησὶ διαφορετικὲς συνθῆκες. Στὴν Κεφαλλονιά, ἡ βόρεια περιοχή της γύρω στὸ Φισκάρδο ἔπαθε λιγότερες ζημιὲς ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς καὶ ἔτσι ἐκεῖ παρατηρεῖται μεγαλύτερος ἀριθμὸς παραδοσιακῶν οἰκισμῶν.

2

3

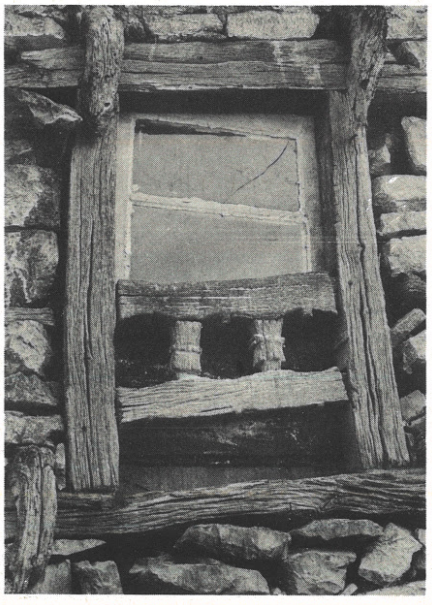

4

Σὲ μικρότερο βαθμὸ ἰσχύει τὸ ἴδιο καὶ στὴ Ζάκυνθο: δηλαδὴ στὰ βόρειά της, στὶς Βολίμες, διασώθηκε ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1953 ἕνα μεγαλύτερο ποσοστὸ παλαιῶν οἰκισμῶν. Κατὰ τὰ ἄλλα οἱ λίγοι σχετικὰ οἰκισμοὶ ποὺ διατηρήθηκαν εἶναι διάσπαρτοι στὰ δυὸ μεγαλονήσια, ὅπως καὶ στὰ Κύθηρα.

2. Ὑποπεριοχὲς μὲ βάση τὴν ὁμοιογένεια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς

Ἡ μελέτη τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν εἶχε ἕνα ἀκόμα θετικὸ ἀποτέλεσμα, νὰ ἀποκαλύψει δηλαδὴ μιὰ σειρὰ ἀντικειμένων ἔρευνας. Ἀνάμεσά τους εἶναι ἕνας μικρὸς ἀριθμὸς «οἰκοδομικῶν ἐργαστηρίων», καθόλου ἢ ἐλάχιστα μελετημένων. Ἡ κεντρικὴ Πελοπόννησος, οἱ νοτιότερες περιοχὲς μὲ ἐξαίρεση τὴν Τσακωνιὰ καὶ τὴ Μάνη, δηλαδὴ τὸ μεγαλύτερο κομμάτι τῶν ἀγροτικῶν οἰκισμῶν τοῦ Μοριᾶ (ἴσως καὶ μέρος τῆς στερεοελλαδίτικης περιοχῆς πάνω στὸν Κορινθιακὸ) χτίζεται ἀπὸ συνεργεῖα Λαγκαδιανῶν μαστόρων. Αὐτοὶ κατασκευάζουν σχεδὸν πάντοτε ἕνα «ἀνωγοκάτωγο» τυπικὸ ὀρθογώνιο σπίτι (14): τύπο ποὺ προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὶς βορειότερες ἑλληνικὲς περιοχὲς (15) καὶ ἔχει σ' αὐτὴ τὴ φάση του μιὰ ἱστορία τουλάχιστο 200 χρόνων.

Στὴν Πελοπόννησο, ἰδιαίτερα τὴν ἀχαϊκή, ἐμφανίζεται μιὰ «παραλλαγὴ» (;) τοῦ βασικοῦ πελοποννησιακοῦ ἐργαστηρίου. Πρόκειται γιὰ τὰ σπίτια ποὺ ἔρχονται καὶ χτίζουν Ἠπειρῶτες· αὐτοὶ κάνουν πολὺ πιὸ περιποιημένες κατασκευές. Παράλληλα στὶς πόλεις, λ.χ. στὴν Τρίπολη καὶ τὴ Σπάρτη, ἀκούγεται ὅτι τὰ καλὰ σπίτια ἀπὸ τὸν περασμένο αἰώνα τὰ ἔχτιζαν «Μακεδόνες» (ἴσως ἔτσι νὰ ἐννοοῦν τοὺς βορειοελλαδίτες γενικά, δηλαδὴ καὶ τοὺς Ἠπειρῶτες). Οἱ ἴδιοι φορεῖς πρέπει νὰ ἔχτιζαν καὶ τὶς ἀστικότερες, νεοκλασικίζουσες κατασκευὲς στὰ χωριά, ὅπως στὴν Τεγέα ἢ ὁπουδήποτε ἀλλοῦ, στὴν ἐνδοχώρα τῆς Πελοποννήσου, ὅπως στὸν ἀνατολικὸ Λακωνικὸ Ταΰγετο. Ἐκεῖ ἀπαντήσαμε κατασκευὲς ἀπὸ βορειοελλαδίτες. Ἰδιαίτερα στὸ χωριὸ Σουλήνα στὰ Βορδόνια ἀκούσαμε γιὰ Μακεδόνες, ἐνῶ στὸ Γιωργίτσι γιὰ Ἠπειρῶτες. Πρόκειται πάντως γιὰ ἀπομονωμένες περιπτώσεις, ἀφοῦ κι ἐδῶ ἔχτιζαν κυρίως Λαγκαδιανοί.

Στὴν Πελοπόννησο πάλι, στὶς «Κλουκῖνες» (στὸν δῆμο Νωνάκριδος τῶν Καλαβρύτων), ἐμφανίζεται ἕνα μικρὸ ἀλλὰ σημαντικὸ «οἰκοδομικὸ ἐργαστήρι», οἱ «Βαρβαρίτες» μαστόροι. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ μεγάλη καὶ μὲ ἀντισεισμικὸ τρόπο χρήση τοῦ ξύλου· φαίνεται ὅτι καὶ στὴ λίθινη ναοδομία ἦταν δεινοί. Αὐτὸ τὸ ἐργαστήρι συνήθως ἐμφανίζεται μόνο στὴ βορειοανατολικὴ καὶ ἀνατολικὴ Πελοπόννησο καὶ κάπου-κάπου ἐντυπωσιάζουν μεμονωμένα δείγματά του στὸ βασίλειο τῶν Λαγκαδιανῶν μαστόρων, ὅπως στὴν (Πέρα) Βάχλια καὶ νοτιότερα στὴ Στεμνίτσα.

Στὴν Τσακωνιά, ἀπαντᾶμε ὄχι ἁπλῶς ἕνα ἄλλο «οἰκοδομικὸ ἐργαστήρι», ἀλλὰ θὰ λέγαμε μιὰ «ἀρχιτεκτονικὴ σχολή». Παρατηροῦμε ἐδῶ στὴ μορφολογία τῶν παλαιότερων λιτῶν σπιτιῶν μᾶλλον μιὰ σύνθεση τοπικῶν χερσαίων καὶ νησιωτικῶν στοιχείων. Στὰ νεώτερα κτίσματα κυριαρχοῦν νεοκλασικίζουσες καὶ πλουσιότερες μορφές. Καὶ στὴν κτιριολογικὴ τυπολογία ἐπίσης τὰ παλαιότερα ἀκολουθοῦν γενικὰ τὴν παράδοση τοῦ μικροῦ «ἀνωγοκάτω-

5

2.
Ζάτουνα Γορτυνίας.

3.
Πέρα Βάχλια Γορτυνίας. Σπίτι κτισμένο ἀπὸ Βαρβαρίτες. Λεπτομέρεια.

4.
Πραστὸς Κυνουρίας.

5.
Πάνω Βλασία Καλαβρύτων.

2.
Zatouna, Gortynia.

3.
Pera Vachlia, Gortynia. Window detail.

4.
Prastos, Kynouria.

5.
Pano Vlassia, Kalavryta.

γου» τῆς ἠπειρωτικῆς Πελοποννήσου, ἐνῶ στὰ νεώτερα φτάνουμε ἀκόμα καὶ σὲ πλούσιες ἀστικὲς κατόψεις. Ὑπάρχει καὶ μιὰ τρίτη ἐνδιάμεση κατηγορία, ὅπου μορφολογικὰ κυριαρχοῦν ραδινότερες ἀναλογίες μὲ μιὰ πυργοειδὴ ἐμφάνιση, ἐνῶ τυπολογικὰ ἐμφανίζεται ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ λιτότητα. Ἀπὸ πότε ὑπάρχουν οἱ κατηγορίες αὐτές, δὲν γνωρίζουμε. Τῶν νεοκλασικῶν ἡ ἀρχὴ θὰ ἀναζητηθεῖ κάπου στὸν 19ο αἰώνα, μετὰ τὴν Παλιγγενεσία. Ἐξάλλου μερικὲς πλούσιες κατασκευὲς ἀνάγονται στὴν ἐποχὴ τοῦ «Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ». Οἱ τρεῖς κατηγορίες ὑπάρχουν καὶ σὲ μικρότερα κεφαλοχώρια, ὅπως ἡ Κουνουπιά.

Ἡ Μάνη ἔχει τὴ δική της γνωστότερη μορφολογία, κτιριολογία, οἰκοδομικὴ καὶ οἰκιστική. Εἶναι ἕνας κόσμος ἐντελῶς ξέχωρος ἀπὸ τὸν Μοριά. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἀπὸ τὸν περασμένο αἰώνα ἄρχισαν νὰ διεισδύουν κι ἐδῶ Λαγκαδιανοί, ποὺ δείχνουν ὅτι μποροῦν νὰ προσαρμόζουν τὴν τέχνη τους ὅσο μποροῦν στὰ τοπικὰ κάθε φορὰ δεδομένα.

3. Κατανομὴ παραδοσιακῶν οἰκισμῶν

Ἀπὸ τὸν πίνακα προκύπτει μιὰ πολὺ χοντρικὴ κατανομὴ τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν στὴν Πελοπόννησο. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπόλυτα ρεαλιστική, γιατὶ ὁ κατὰ νομοὺς διαχωρισμὸς δὲν ἀποδίδει τὸ πλέγμα τῶν οἰκισμῶν πάνω στὶς ὀρεινές τους ἑνότητες. Ἀναλυτικότερα, μερικὰ παραδείγματα: α) Ἡ Μάνη, σὰν «Λακωνικὴ» συμμετέχει μὲ 126 οἰκισμοὺς καὶ σὰν «Μεσσηνιακὴ» μὲ ἄλλους 40, β) Δὲν ἐκφράζεται ἡ ἑνότητα τοῦ ὀρεινοῦ κλασικοῦ Ἀρκαδικοῦ χώρου, γιατὶ οἱ οἰκισμοὶ ποὺ ἀνήκουν ἐκεῖ κατανέμονται στοὺς νομοὺς Ἀρκαδίας, Ἀχαΐας καὶ σὲ μικρότερο ποσοστὸ στὸν νομὸ Ἠλείας, γ) Ἡ Τσακωνιά, σημαντικὴ αὐτόνομη οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἑνότητα, χάνεται μέσα στὴ διοικητικὴ διαίρεση τῆς ἐπαρχίας Κυνουρίας.

III. Μεθοδολογικὲς παρατηρήσεις
Κριτικὴ τοῦ τρόπου ἐργασίας καὶ τῆς συμβατικῆς μεθοδολογίας καὶ ἀξιολόγησης

Μὲ μιὰ λέξη τὸ ἔργο καταγραφῆς τῶν οἰκισμῶν, συστηματικὰ ὅπως ἔγινε καὶ γιὰ ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, εἶναι βασικὸ ἔργο ὑποδομῆς. Ὑπογραμμίζουμε ὅτι σὰν δραστηριότητα μᾶς ἔφερε ἀντιμέτωπους μὲ τὰ προβλήματα καὶ τὶς σχετικὲς ἀδυναμίες, ἐξάσκησε μελετητές, ἀποκάλυψε ἄγνωστα ἀντικείμενα ἔρευνας, μᾶς ἔκανε ἱκανοὺς νὰ διατυπώσουμε προτάσεις γιὰ μιὰ ὁλοκληρωμένη ἔρευνα. Ἐκλαΐκευσε τὸ θέμα καὶ ἔθεσε τοὺς ἁρμόδιους μπροστὰ στὶς εὐθύνες τους.

Μετὰ τὴ γενικὴ αὐτὴ διαπίστωση εἶναι ἀναγκαῖο νὰ παρουσιάσουμε τὶς ἀδυναμίες τοῦ ἔργου. Πρῶτα μιὰ σειρὰ ἀπὸ «ἐγγενεῖς δυσκολίες»: α) οἱ τότε κρατοῦσες «(ἀ)πολιτικὲς» συνθῆκες, β) ἡ μὴ ἔνταξη σὲ ἐθνικὸ χωροταξικὸ προγραμματισμό, γ) ἡ μὴ ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος ἀπὸ πολυεπιστημονικὴ ὁμάδα (κοινωνιολόγους, οἰκονομολόγους κά), δ) ἡ ἔλλειψη διαδικασιῶν γιὰ τὴ γνώση καὶ κατανόηση τῶν ἀπόψεων τοῦ πληθυσμοῦ, ε) ἡ ἀναρμοδιότητα τοῦ φορέα ποὺ «φιλοξένησε» τὸ ἔργο. Μετά: α) ἡ ἀπειρία καὶ τοῦ κρατικοῦ φορέα σὰν ὀργανωτῆ καὶ ἡ δική μας σὰν μελετητῶν, β) τὸ μέγεθος τοῦ ἔργου, γ) ὁ περιορισμένος χρόνος, δ) ἡ μικρὴ «ἀμοιβή», ε) μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐλλείψεις, πολλὲς φορὲς ἀδικαιολόγητες, ὅπως ἡ μὴ παραχώρηση χαρτῶν 1:50.000 καὶ 1:5.000 τῶν ὑπαρχόντων ρυθμιστικῶν καὶ τοῦ χωροταξικοῦ Πελοποννήσου, στ) ἡ ὑπαγωγὴ τῶν Ἑπτανήσων σὲ δυὸ περιοχὲς μελέτης (ἐνῶ ὅλα μαζὶ ἔπρεπε νὰ μελετηθοῦν σὰν μιὰ ἑνότητα).

Ἐξάλλου, ἡ συμβατικὴ μέθοδος ἀξιολόγησης τῶν οἰκισμῶν θὰ μποροῦσε νὰ θεμελιωθεῖ καλύτερα. Στηρίχτηκε, καὶ ἔπρεπε νὰ στηριχτεῖ, πάνω στὶς βασικὲς προδιαγραφὲς τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης. Ἀλλὰ φυσικὰ μόνο τώρα ποὺ ἔχουμε πλουτιστεῖ μὲ ἐμπειρίες καὶ βιώματα εἴμαστε σὲ θέση νὰ προτείνουμε προσαρμογὲς καὶ βελτιώσεις.

Λεπτομερέστερα σημειώνουμε:

α) Κριτήριο τῶν μελετητῶν γιὰ τὴ διατήρηση ἑνὸς παραδοσιακοῦ οἰκισμοῦ ἢ τμήματός του στάθηκε ὁ βαθμὸς στὸν ὁποῖο διασώζεται ἡ παραδοσιακὴ ἀρχιτεκτονική του. Ἔτσι ἦταν ἐπόμενο νὰ μὴ μελετήσουμε ἰδιαίτερα τὴν οἰκιστικὴ δομή τους. Ἐξάλλου δὲν ἀντιμετωπίσαμε τοὺς οἰκισμοὺς μέσα στὶς πολιτιστικές τους ἑνότητες. Δυστυχῶς, μὲ τὴν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα γιὰ τοὺς ἄλλους τομεῖς πέρα ἀπὸ τὸν ἀρχιτεκτονικὸ (οἰκονομικό, κοινωνικό), ἡ ἀξιολόγησή μας ἀναγκαστικὰ ἀναφέρεται κατὰ βάση στὴν αἰσθητικὴ κατάταξη τῶν οἰκισμῶν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς δυνατότητες βιωσιμότητας ποὺ αὐτοὶ παρουσιάζουν ἐνταγμένοι μέσα στὸν εὐρύτερο χῶρο τους.

β) Δὲν δόθηκε ἰδιαίτερο βάρος στὸν ἐντοπισμὸ τῶν ξεχωριστῶν «κατηγοριῶν» τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν, πράγμα ποὺ σημαίνει καὶ διαφορετικὸ τρόπο ὀργάνωσης τοῦ χώρου, ὅπως τὰ τυπικὰ «τσιφλικοχώρια» καὶ σὲ ἀντιδιαστολὴ τὰ «ἐλευθεροχώρια», καθὼς καὶ τὰ ἐμποροβιοτεχνικὰ κέντρα ὅπου, π.χ., σὰν κέντρο ζωῆς λειτουργεῖ ἡ ἀγορά. «Τσιφλικοχώρια» στὴν περιοχή μας ἀπαντήσαμε στοὺς κάμπους τῆς Λακωνίας, Μεσσηνίας, Κορινθίας κά.

IV. Διαπιστώσεις. Συμπεράσματα. Προτάσεις
1. Ἐμπειρία ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μελετητῶν καὶ κατοίκων περιοχῆς

Παρὰ τὴν ἔλλειψη χρόνου καὶ τὶς μὴ συστηματικὲς συνεντεύξεις μὲ τοὺς κατοίκους, μιλήσαμε μὲ ἀρκετὸ κόσμο καὶ ἡ ἐπαφή μας αὐτὴ στάθηκε πολύτιμη γιὰ μᾶς. Ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα θὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι πολὺ θετικότερα καὶ χρήσιμα, ἂν συμμετεῖχαν στὴ διαδικασία καὶ ἐπιστήμονες ἄλλων εἰδικοτήτων (οἰκονομολόγοι, κοινωνιολόγοι). Ἔτσι, σὲ γενικὲς γραμμές, ἀπὸ τὴ γρήγορη καὶ μικρὴ ἐπαφή μας μὲ τοὺς κατοίκους σχηματίσαμε τὶς παρακάτω ἐντυπώσεις:

α) Τὰ παραδοσιακὰ σήμερα χωριὰ τῆς Πελοποννήσου, στὸ μεγαλύτερο μέρος τους ὀρεινά, μαραζώνουν οἰκονομικὰ ἐξαιτίας τῶν κοινωνικοοικονομικῶν συνθηκῶν. Ἡ εἰκόνα ποὺ δίνουν: ἐγκατάλειψη, κάτοικοι σὲ μεγάλο ποσοστὸ ἡλικιωμένοι, ρημαγμένες καλλιέργειες καὶ ὑποβάθμιση τῆς οἰκονομικῆς βάσης τους, συνθῆκες διαβίωσης ἀπὸ κάθε σχεδὸν ἄποψη ἀρνητικές.

β) Εἶναι ἑπομένως ἀπόλυτα φυσικὸ οἱ κάτοικοι, στὴν προσπάθεια βελτίωσης τῶν συνθηκῶν αὐτῶν, νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ φθηνότερα (σὲ σχέση μὲ τὰ παραδοσιακὰ) σύγχρονα ὑλικὰ (μπετόν, τσιμεντόλιθους, ἀμιαντοτσιμέντο, τοῦβλα, σιδερένια κουφώματα).

γ) Ὑπαρξη λιγοστῶν μαστόρων, ποὺ ἀφοῦ μαθητέψουν στὶς πόλεις, γίνονται ἔτσι φορεῖς τῶν μικροαστικῶν προτύπων (μαζὶ μὲ τὴ «γραφειοκρατία» τῶν «πολεοδομικῶν γραφείων» καὶ τῶν συντελεστῶν της).

δ) Στὸ θέμα τῆς προστασίας καὶ στὸ πῶς τὴ δέχονται οἱ κάτοικοι, κάποιο ἐνδιαφέρον τους ἑρμηνεύεται σὰν ἐπικρότηση μιᾶς ἀναμενόμενης εὐεργετικῆς κρατικῆς πολιτικῆς ἢ ἀπὸ τὸ ψηλότερο σὲ μερικὰ μέρη πολιτιστικὸ καὶ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο (Ζάκυνθος, Κεφαλλονιά, Κύθηρα καὶ σποραδικὰ στὴν Πελοπόννησο). Πάντως (σὰν παρατήρηση), ἐξαιτίας τῶν γενικότερων συνθηκῶν, τὸ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο τῶν κατοίκων (ὄχι μόνο τῆς ὑπαίθρου) ἔχει ἀφεθεῖ νὰ παραμένει ἀρκετὰ χαμηλό. Οἱ νέοι, ὅσοι πιὰ ὑπάρχουν στὰ χωριά, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ἀγνοοῦν καὶ τὴν ἱστορία ἀκόμα τοῦ τόπου.

ε) Στοὺς λίγους οἰκισμοὺς ποὺ ἔχουν κάποια «ἀνάπτυξη», τὸ μόνο ποὺ ἐνδιαφέρει τοὺς κατοίκους εἶναι ἡ ἐξασφάλιση τοῦ μεγαλύτερου δυνατοῦ κέρδους ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησία τους, ἔτσι ὥστε κάθε περιορισμός της εἶναι γι' αὐτοὺς ἀπαράδεκτος.

2. Προτάσεις. Γενικὲς ἀπόψεις

Πρέπει λοιπὸν πρωταρχικὰ νὰ μελετηθεῖ σὲ βάθος τὸ πρόβλημα κατὰ πόσον μπορεῖ καὶ θέλει ὁ κόσμος νὰ μείνει στὰ χωριά του. Πιστεύουμε ὅμως, ὅτι σωστὰ εἰπώθηκε πὼς ἡ διατυμπανιζόμενη «ἀστυφιλία» εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ προσπάθεια νὰ ἔχουμε ἕνα «ἄλλοθι» γιὰ τὴν ἔλλειψη προγραμμάτων. Ὑποστηρίζουμε δηλαδὴ πὼς πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ κάποιας νομοθεσίας γιὰ τὴ σωστὴ προστασία αὐτῶν τῶν οἰκισμῶν, προέχει τὸ νὰ ἐξασφαλιστοῦν δυνατότητες ἐργασίας, ἐπικοινωνίας, κοινωνικῆς ἀσφάλισης, ψυχαγωγίας, ἐκσυγχρονι-

ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣ. ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ & Ν. ΕΠΤΑΝΗΣΩΝ

με βαση την απογραφη 1971 οικισμοι : 2719 + 62 μονες = συνολο 2781

ΝΟΜΟΣ	ΒΑΘΜΟΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ 1	2	3	ΣΥΝΟΛΟ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜ. ΟΙΚΙΣΜΩΝ	ΣΥΝΟΛΟ ΟΙΚΙΣΜΩΝ χωρις μονες	ΜΟΝΕΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜ. ΕΠΙ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜ. ΕΠ ΟΙΚΙΣΜ ΠΕΡΙΟΧΗΣ
ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ	- 1	- 4	6 2	13	165	5	7,8 %	2,5 %
ΑΡΚΑΔΙΑΣ	3 5	4 9	49 6	76	386	17	19,7 %	14,5 %
ΑΧΑΪΑΣ	1 -	9 5	38 2	55	454	13	12,1 %	10,4 %
ΗΛΕΙΑΣ	- 2	1 2	29 3	37	342	5	10,8 %	7,0 %
ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	- 1	2 5	10 1	19	190	6	10,0 %	3,6 %
ΛΑΚΩΝΙΑΣ	64	14 33	17 50	8 186	390	4	47,8 %	35,5 %
ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	-	32 20	43 5	91	480	4	18,9 %	17,2 %
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	-	- 1	5 6	- 12	61	1	19,7 %	2,3 %
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	-	1 1	2 12	7 23	177	5	13,3 %	4,4 %
ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΥΘΗΡΩΝ	1	4 2	1 7	- 15	64	2	23,6 %	2,8 %
ΜΕΡΙΚΑ ΑΘΡΟΙΣΜΑΤΑ	69	31 73	70 25	0 34		2 719	62	100 %
ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΚΑΤΑ ΒΠ	100	143	284	527		2 719	62	
ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΑΤΑ ΒΠ ΕΠΙ ΣΥΝΟΛΟΥ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	3,6 %	5,3 %	10,5 %	19,4 %	100 %			
ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΑΤΑ ΒΠ ΕΠΙ ΣΥΝΟΛΟΥ 527 ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΩΝ	18,5 %	27,5 %	54 %	100 %				

6.
Ἄνω Μπουλαριοὶ Μέσα Μάνης.

7.
Ἄνω Μπουλαριοὶ Μέσα Μάνης.

8.
Βάθεια Μέσα Μάνης.

9.
Βάθεια Μέσα Μάνης.

6.
Ano Boularioi, Mani.

7.
Ano Boularioi, Mani.

8.
Vatheia, Mani.

9.
Vatheia, Mani.

σμένης διαβίωσης, ὥστε νὰ μποροῦν αὐτοὶ νὰ εἶναι βιώσιμοι καὶ νὰ ἔχουν μιὰ σωστὴ ἀνάπτυξη.
Γιὰ τὴν ἱκανοποίηση αὐτοῦ τοῦ αἰτήματος καὶ γενικὰ γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς σχετικῆς ἔρευνας προστασίας, ἀπὸ τὴν κριτικὴ ποὺ κάναμε πιὸ πάνω προκύπτει πὼς οἱ βασικὲς προϋποθέσεις εἶναι: α) ἔνταξη τοῦ ὅλου ἔργου σὲ ἐθνικὸ χωροταξικό, β) μελέτη τῶν μεθόδων στὶς ἄλλες, ἰδιαίτερα τὶς βαλκανικὲς χῶρες, γ) ἀντιμετώπιση ἀπὸ πολυεπιστημονικὲς ὁμάδες, δ) ἀντιμετώπιση ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς ἐνδιαφερόμενους κατοίκους τῆς προστασίας μετὰ ἀπὸ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ πληροφόρηση καὶ ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων μὲ αὐτούς, ε) οὐσιαστικοποίηση τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης.

Βιβλιογραφία

1. Γιὰ τὴ γεωγραφία τῆς Πελοποννήσου σὰν ὑπόβαθρο τῆς ἱστορίας της: Philippson, A., Kirsten, E. *Die griechischen Landschaften*, vol. III, I, pp. 200-300, III, 2, p. 349 ff, 464 ff. Frankfurt/M.: Vittorio Klostermann, 1959.

2. Βλ. τὴν ἐρευνητικὴ σειρὰ *Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις*, Ἀθῆναι: Κ.Α. Δοξιάδης, 1971-1973, τομ. 23.

3. Ἡ ἥττα στὰ Λεῦκτρα γονάτισε γιὰ πάντα τὴ Σπάρτη: Bury, H. J.B. *A History of Greece to the Death of Alexander the Great*. London: McMillan, 1951, p. 592 ff.

4. Πολύβιος IV 81, 2· Livius, T. XXXIV, 31· Πλούταρχος, Ἄγις (20)· Κορδᾶτος, Γ.Κ. *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας*, τ. III, Ἀθήνα: 20ος Αἰώνας, 1956, σ. 428 κ.π.· Heuss, A. *Römische Geschichte*. Braunschweig: G. Westermann, 1960, p. 100.

5. Πολύβιος XVI 17,5.

6. Στράβων VIII 8,1 = C. 388.

7. Zakythinos, D. "La *Grande Brèche*, dans la tradition historique de l' Hellénisme du septième au neuvième siècle (de notre ère)", στὸ *Χαριστήριον εἰς Α.Κ. Ὀρλάνδον*, τομ. III, Ἀθῆναι: Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀρ. 54, 1966, σ. 300 κ.π., κυρίως σ. 325-326.

8. Vasmer, Max. *Die Slaven in Griechenland* (Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philologische-Historische Klasse, Nr. 12 - Subsidia Byzantina, vol. IV 1941). Leipzig: Zentralantiquariat der D.D.R., 1970.

9. Bon, Ant. *Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204* (Bibliothèque Byzantine, Études, 1). Paris: Presses Universitaires de France, 1951, p. 24, 1, p. 51, 2.

10. Zakythinos, D. *Le Despotat grec de Morée* (1262-1460), vol. II, Athènes: L'Hellènisme Contemporain, 1953, p. 156, 10.

11. Μοσκώφ, Κωστῆς. *Ἡ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδηση στὴν Ἑλλάδα 1830-1909. Ἰδεολογία τοῦ μεταπρατικοῦ χώρου*. Ἀθήνα: Ὁλκός, 1974, σ. 55 κ.π., 75 κ.π., 83 κ.π.

12. Dimaras, K.Th. *La Grèce au temps des lumières* (Études de Philologia et d'Histoire, 9). Genève: Librairie Droz, 1969.

13. Νέστορος-Κυριακίδου, Ἄλκη. «Ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου στὸν παραδοσιακὸ πολιτισμό», *Ἡ Συνέχεια*, No. 2, Ἀπρίλιος 1973, σ. 68.

14. Μπενεχούτσου, Ἰωάννα. "Σπίτια τῆς Γορτυνίας" στὸ *Τὸ ἑλληνικὸ λαϊκὸ σπίτι*, Μιχελῆς, Π.Α. (ἐπ.). Ἀθῆναι: Ε.Μ.Π., 1960, σ. 159-193.

15. Λουκόπουλος, Δημ. *Αἰτωλικαὶ οἰκήσεις, σκεύη καὶ τροφαί*. Ἀθῆναι: Δημοσιεύματα Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ἀρ. 5, 1925, σ. 30 κ.π., εἰκ. 22 (καὶ 25), σ. 47 κ.π.

6

7

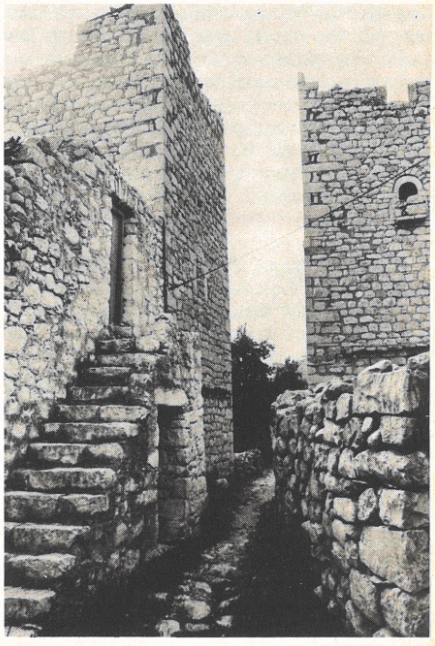

8

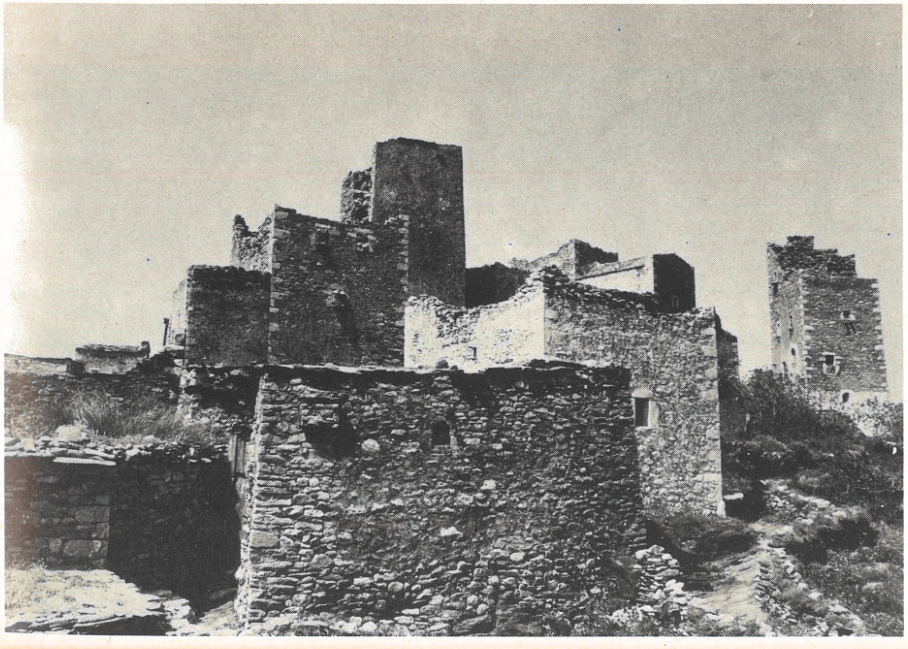

9

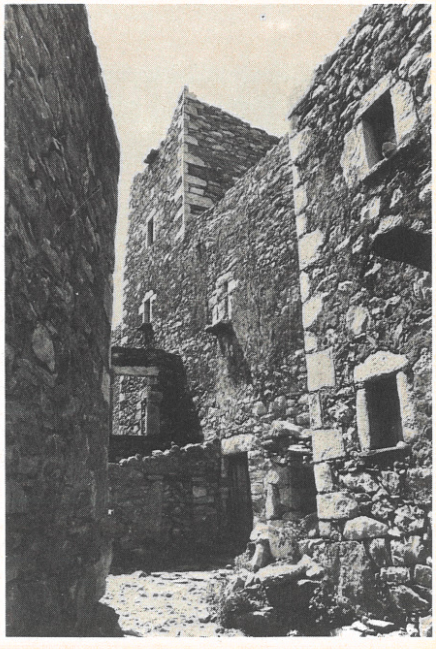

Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ Εὔβοια

Ἀρχιτέκτονες Ι. Κανετάκης, Δ. Κατζουράκης καὶ Γρ. Τσαμπέρης

The Greek Mainland and the Island of Eubea

Architects J. Kanetakis, D. Katzourakis and Gr. Tsamberis

Ι. Γενικὰ

Περιοχὴ τῆς μελέτης εἶναι ἡ Στερεὰ Ἑλλάδα, ἡ Εὔβοια καὶ τὰ νησιὰ τοῦ Ἀργοσαρωνικοῦ. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ ἕνα ἑνιαῖο ὀργανικὸ σύνολο, ἀλλὰ παρουσιάζει σημαντικὲς ἀντιθέσεις. Σ' αὐτὴν ὑπάγεται ὁ δυναμικότερος πόλος ἕλξης τῆς χώρας, δηλαδὴ ἡ περιοχὴ τῆς πρωτεύουσας, ὅπως καὶ περιοχὲς ἀπὸ τὶς περισσότερο προβληματικὲς ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη (π.χ. Εὐρυτανία).

Ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς εἶναι 3,5 ἑκ. περίπου κάτοικοι, δηλαδὴ τὸ 40% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας. Ἀπὸ αὐτοὺς τὰ 2,5 ἑκ. συγκεντρώνονται στὴν περιφέρεια τῆς πρωτεύουσας καὶ τὸ 1 ἑκ. μοιράζεται στοὺς ὑπόλοιπους ἑπτὰ νομοὺς τῆς περιοχῆς. Οἱ νομοὶ Ἀττικῆς καὶ Πειραιῶς παρουσιάζουν συνεχὴ αὔξηση πληθυσμοῦ, ἐνῶ ἀντίθετα ὁ νομὸς Εὐρυτανίας παρουσιάζει τὴ μεγαλύτερη μείωση σὲ ὁλόκληρη τὴ χώρα. Αὐτὸ ὀφείλεται στὴ μετακίνηση τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὰ ὀρεινὰ στὰ πεδινά, στὶς τάσεις ἀστυφιλίας καὶ στὴ μετανάστευση.

ΙΙ. Χωροταξικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἑνότητες. Ἀξιόλογοι οἰκισμοί

Ἡ περιοχὴ τῆς πρωτεύουσας συγκεντρώνει τὸ 30% τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ στὸν δευτερογενὴ τομέα καὶ τὸ 45% στὸν τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν. Ὁ ρυθμὸς αὔξησης τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας στὴν πρωτεύουσα εἶναι πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν μέσο ὅρο τῆς χώρας μὲ ἀποτέλεσμα ὁ ὑδροκεφαλισμὸς τῆς χώρας νὰ ἐντείνεται συνεχῶς. Ὁλόκληρη ἡ περιοχὴ τῶν νομῶν Ἀττικῆς καὶ Πειραιῶς βρίσκεται σὲ ἀπόλυτη ἀλληλεξάρτηση μὲ τὸ κέντρο. Σὲ μερικὲς περιοχὲς παρουσιάζεται συγκέντρωση βιομηχανικῶν μονάδων, σὲ ἄλλες παράγονται γεωργικὰ προϊόντα μὲ ἀγορὰ τὴν Ἀθήνα καὶ ἄλλες χρησιμεύουν σὰν τόπος ἀναψυχῆς - δεύτερης κατοικίας τοῦ πληθυσμοῦ της. Ὅλες οἱ ἀκτὲς καὶ τὰ νησιὰ μετατρέπονται βαθμιαῖα σὲ παραθεριστικὲς καὶ τουριστικὲς περιοχές. Αὐτὸ συμβαίνει σὲ μικρότερο βαθμὸ στὸν κόλπο τῶν Μεγάρων, μὲ μοναδικὴ αἰτία τὴ ρύπανση ἀπὸ τὰ ἀπόβλητα τῶν βιομηχανικῶν μονάδων.

Ὁ νομὸς Βοιωτίας παρουσιάζει ἐπίσης βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη. Πολλὲς μονάδες ἔχουν ἐγκατασταθεῖ στὰ Οἰνόφυτα καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Θήβας, ποὺ ὅπως προβλέπεται θὰ ἀποτελέσει βιομηχανικὸ πόλο. Ἡ ὁλοκλήρωση τῶν ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων στὸν Βοιωτικὸ Κηφισσό, τὴν Κωπαΐδα καὶ τὸ Θηβαϊκὸ Πεδίο θὰ συμβάλει στὴν αὔξηση τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς.

Ὁ νομὸς Εὐβοίας δὲν βρίσκεται στὸ σύνολό του σὲ προχωρημένο στάδιο ἀνάπτυξης. Παρουσιάζει ὅμως σημαντικὲς δυνατότητες. Ἡ περιοχὴ τῆς Χαλκίδας παρουσιάζει ἤδη αὐξημένη βιομηχανικὴ δραστηριότητα καὶ ἀναπτύσσεται σὲ δορυφόρο βιομηχανικὸ πόλο τῆς Ἀθήνας. Ὑπάρχουν ἀκόμα σημαντικὲς μεταλλευτικὲς ἐγκαταστάσεις στὸ Μαντούδι καὶ τὸ Ἀλιβέρι. Οἱ παραλιακὲς περιοχὲς ἀπὸ Ἐρέτρια μέχρι Κάρυστο παρουσιάζουν μεγάλη τουριστικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἀνάλογες δυνατότητες διαθέτει ἡ Βόρεια Εὔβοια καὶ ἡ Σκύρος.

Ὁ νομὸς Φωκίδας παρουσιάζει σημαντικὴ τουριστικὴ ἀνάπτυξη στὴν περιοχὴ Δελφῶν-Ἰτέας-Γαλαξιδιοῦ. Ὑπάρχει ἐπίσης ἐκεῖ ἡ βιομηχανικὴ μονάδα ἀλουμινίου καὶ οἱ ἐξορύξεις βωξίτη. Πάντως οἱ ὑπάρχοντες παραγωγικοὶ πόροι δὲν ἐπαρκοῦν καὶ προβλέπεται μετακίνηση τοῦ πληθυσμοῦ σὲ ἄλλες περιοχές.

Ὁ νομὸς Εὐρυτανίας, ὅπως εἴπαμε καὶ παραπάνω, παρουσιάζει τὴ μεγαλύτερη μείωση πληθυσμοῦ καὶ περιορισμένες δυνατότητες οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης μόνο στὸν τομέα τῆς δασικῆς οἰκονομίας.

Ὁ νομὸς Αἰτωλοακαρνανίας παρουσιάζει στὴν πεδινή του ζώνη σημαντικὴ γεωργικὴ ἀνάπτυξη, ποὺ θὰ αὐξηθεῖ μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν ἀρδευτικῶν ἔργων τοῦ Ἀχελώου. Ὑπάρχει προοπτικὴ ἐγκατάστασης βιομηχανικῶν μονάδων κοντὰ στὸ Μεσολόγγι. Ἐπίσης προγραμματίζεται ἡ ἀξιοποίηση τῆς λιμνοθάλασσας.

Ὁ νομὸς Φθιώτιδας εἶναι βασικὰ γεωργικὸς στὸ πεδινὸ τμῆμα του. Ὑπάρχει μικρὴ ἀνάπτυξη ὁρισμένων βιομηχανιῶν στὴ Στυλίδα καὶ ἐσωτερικὸς τουρισμὸς στὰ Καμμένα Βοῦρλα καὶ τὸν Ἅγιο Κωνσταντίνο. Ὑπάρχει ἐπίσης δυνατότητα νὰ αὐξηθοῦν ἀκόμη οἱ ἐξορύξεις νικελίου στὴ Λάρυμνα.

Ἀπὸ τὴ σύντομη αὐτὴ ἀνάλυση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης καὶ τῶν δυνατοτήτων ἀνάπτυξης τῆς περιοχῆς διακρίνονται οἱ κίνδυνοι ἀλλοίωσης καὶ καταστροφῆς ἀξιόλογων παραδοσιακῶν οἰκισμῶν:

α) Στὶς ὀρεινὲς περιοχὲς τῆς Εὐρυτανίας, Ἀκαρνανίας, Φωκίδας καὶ Φθιώτιδας ὁ κίνδυνος προέρχεται ἀπὸ ἐγκατάλειψη καὶ ἐρείπωση τῶν οἰκισμῶν (εἰκ. 1).

β) Στὶς περιοχὲς ποὺ βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς τουριστικῆς ἀνάπτυξης ὁ κίνδυνος ἐντοπίζεται στὴ βαθμιαία ἀλλοίωση τοῦ χαρακτήρα ἀπὸ καινούρια ὑλικὰ (μπετόν, μωσαϊκά, μεταλλικὰ κουφώματα κλπ) ἢ ἀπὸ καινούρια κτίσματα ποὺ δὲν ἐντάσσονται στὴν κλίμακα τοῦ οἰκισμοῦ (π.χ. πολυόροφα ξενοδοχεῖα, διαμερίσματα γιὰ παραθερισμὸ κλπ). Τέτοιες περιοχὲς εἶναι ὅσες βρίσκονται στὴν ἀκτίνα ἐπιρροῆς τῆς περιοχῆς τῆς Ἀθήνας (Ἀττική, νησιὰ Ἀργοσαρωνικοῦ, νότιες ἀκτὲς τῆς Εὔβοιας κλπ), καθὼς καὶ γνωστοὶ τουριστικοὶ τόποι (Δελφοί, Ἀράχωβα, Ἰτέα, Γαλαξίδι, Σκύρος κλπ), (εἰκ. 2).

Ἀπὸ τοὺς 1803 οἰκισμοὺς τῆς περιοχῆς κρίθηκαν ἀξιόλογοι οἱ 204, ὁλόκληροι ἢ τμήματά τους. Οἱ οἰκισμοὶ τῆς περιοχῆς μποροῦν νὰ καταταγοῦν σὲ τρεῖς γενικὲς ὁμάδες.

Ἡ πρώτη ὁμάδα περιλαμβάνει τοὺς οἰκισμοὺς τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν Ἀκαρνανί-

1

2

ας, Φωκίδας, Εὐρυτανίας, μὲ κτίσματα λιθόκτιστα, κεραμωτὲς σκεπὲς καὶ ξύλινους ἐξῶστες. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς παρουσιάζουν καὶ ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον. Δὲν ἔχουν ὑποστεῖ σημαντικὲς ἀλλοιώσεις γιατὶ βρίσκονται μακριὰ ἀπὸ τὶς περιοχὲς ἔντονης τουριστικῆς ἀνάπτυξης. Ἐδῶ οἱ κίνδυνοι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη καὶ ἐρείπωση τῶν οἰκισμῶν.

Στὴ δεύτερη ὁμάδα περιλαμβάνονται ἡμιορεινοὶ καὶ πεδινοὶ οἰκισμοὶ Ἀττικῆς, Βοιωτίας καὶ πολλοὶ τῆς Εὔβοιας καὶ τῆς Φθιώτιδας. Εἰδικὰ γιὰ τὴν περιοχὴ Ἀττικῆς-Βοιωτίας ἐλάχιστοι κρίθηκαν ἀξιόλογοι, γιατὶ ἔχουν ἀλλοιωθεῖ ὁλοκληρωτικὰ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ μεγαλύτερου ἀστικοῦ κέντρου τῆς χώρας.

Στὴν τρίτη, τέλος, ὁμάδα περιλαμβάνονται οἱ οἰκισμοὶ τῶν νησιῶν τῆς περιοχῆς (Σκύρος, Αἴγινα, Πόρος, Ὕδρα, Σπέτσες), ποὺ παρουσιάζουν σημαντικὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἀρχιτεκτονική, ἱστορικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἄποψη. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ὅμως, ὅπως ἡ Αἴγινα καὶ ὁ Πόρος, ἔχουν ἀλλοιωθεῖ σημαντικὰ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση ἐξυπηρέτησης τῶν ἀναγκῶν παραθεριστικῆς διαμονῆς τῶν κατοίκων τῆς Ἀθήνας.

Ὁ καθορισμὸς πολιτιστικῶν ἑνοτήτων εἶναι ἀρκετὰ δύσκολος μιὰ καὶ δὲν ἔχουν μελετηθεῖ σὲ βάθος τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ συνθέτουν τὴν κάθε περιοχή. Πάντως, σὲ πρώτη προσέγγιση, μποροῦν νὰ διακριθοῦν οἱ παρακάτω:

α) ὀρεινὸ τμῆμα Αἰτωλοακαρνανίας, Εὐρυτανίας, Φωκίδας, Φθιώτιδας (χαρακτηριστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ δομὴ τῶν οἰκισμῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας),

β) νησιὰ Ἀργοσαρωνικοῦ (νεοκλασικὰ κτίσματα, ναυτικὴ παράδοση κά),

γ) Ἀρβανιτοχώρια.

III. Μεθοδολογικὲς παρατηρήσεις

Ἡ ἔρευνα ἐντοπισμοῦ καὶ καταγραφῆς τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν παρουσίασε ἀρκετὲς δυσκολίες, κυρίως ὡς πρὸς τὴ διατήρηση ἑνιαίων κριτηρίων γιὰ ὅλους τοὺς οἰκισμοὺς ἀπὸ τὶς διάφορες ὁμάδες μελετητῶν. Εἰδικότερα στὴν ἠπειρωτικὴ περιοχὴ μελέτης οἱ περισσότεροι οἰκισμοὶ δὲν παρουσιάζουν τὸ ἴδιο ἀρχιτεκτονικὸ καὶ πολεοδομικὸ ἐνδιαφέρον συγκριτικὰ μὲ τοὺς αἰγαιοπελαγίτικους οἰκισμούς. Ὡστόσο κρίθηκε σκόπιμο νὰ διατηρηθοῦν ὁρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὀρεινοὺς οἰκισμοὺς σὰν χαρακτηριστικοὶ ἑνὸς τρόπου ζωῆς καὶ ἔκφρασης τοῦ τρόπου δόμησης στὴν περιοχὴ (εἰκ. 3).

Ἡ ἀξιολόγηση βασίστηκε στὰ ἑξῆς κριτήρια:

α) ἀξία τοῦ οἰκισμοῦ ἀπὸ ἱστορική, αἰσθητικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἄποψη,

β) δυνατότητα ἀξιοποίησης τοῦ οἰκισμοῦ καὶ ἀναμενόμενες ὠφέλειες (κοινωνικές, οἰκονομικές, πολιτιστικὲς) ἀπὸ τὴ διατήρηση,

γ) δυνατότητα, ἀπὸ τεχνικὴ ἄποψη, προστασίας καὶ συντήρησης τῶν οἰκισμῶν.

Μὲ βάση τὰ κριτήρια αὐτὰ καθορίστηκαν τρεῖς βαθμοὶ προστασίας: ἀπόλυτη, σημαντική, περιορισμένη.

IV. Διαπιστώσεις. Συμπεράσματα. Προτάσεις

Σ' ὅλες τὶς ἀναπτυγμένες χῶρες παρουσιάζεται σήμερα μιὰ ἔντονη τάση προστασίας τοῦ περιβάλλοντος, παρόλο ποὺ αὐτὴ ἔρχεται ὡς ἕνα βαθμὸ σὲ ἀντίθεση μὲ πιεστικὰ προβλήματα ὑπερπληθυσμοῦ, τὴν τεχνολογικὴ ἐξέλιξη καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη.

Στὴ χώρα μας ὑπάρχει πλῆθος ἀρχαιολογικῶν, μεσαιωνικῶν καὶ νεώτερων μνημείων καὶ οἰκισμῶν. Σ' αὐτοὺς ἀκριβῶς ὑπάρχει ἔντονος ὁ κίνδυνος ὄχι μόνο ἀλλοίωσης τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντός τους ἀλλὰ καὶ καταστροφῆς τῶν παραδοσιακῶν τους στοιχείων. Τέτοια παραδείγματα ὑπάρχουν χαρακτηριστικὰ σὲ ἀρχοντικὰ πόλεων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, αἰγαιοπελαγίτικους οἰκισμοὺς ἀλλὰ καὶ σὲ μεμονωμένες περιπτώσεις σ' ὅλη τὴ χώρα.

Ἡ ἄνιση κατανομὴ τῆς τουριστικῆς ἀνάπτυξης ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ ἡ συγκέντρωση τῆς οἰκονομικῆς καὶ οἰκοδομικῆς δραστηριότητας στὶς περιφέρειες τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα ἕνα μεγάλο ποσοστὸ τέτοιων οἰκισμῶν νὰ μείνει ἔξω ἀπὸ τὸ ρεῦμα αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης. Ἡ προστασία τους ἀποτελεῖ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη. Τὸ ἴδιο ὅμως ἐπιτακτικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀνάγκη τῶν κατοίκων γιὰ ἐκσυγχρονισμὸ τῆς κατοικίας καὶ πολεοδομικὴ ἀναμόρφωση τοῦ οἰκισμοῦ. Γι' αὐτὸ δὲν φτάνει ἡ ἀρνητικὴ ἐνέργεια, δηλαδὴ μόνο ἡ προστασία τῶν οἰκισμῶν, ἀλλὰ χρειάζεται καὶ ἡ παροχὴ στοὺς κατοίκους τῆς δυνατότητας νὰ κρατήσουν τὸν παραδοσιακὸ χαρακτήρα τοῦ οἰκισμοῦ καλυτερεύοντας ταυτόχρονα καὶ τὶς συνθῆκες ζωῆς τους.

Κρίναμε ἀναγκαῖο νὰ παρθοῦν θεσμικὰ καὶ διοικητικὰ μέτρα γιὰ νὰ γίνει ἐφικτὴ ἡ προστασία καὶ συντήρηση τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν. Σὰν τέτοια προτείνουμε τὰ παρακάτω:

α) ἀναθεώρηση τοῦ νόμου 1469/1950 «περὶ προστασίας οἰκοδομημάτων καὶ ἔργων τέχνης μεταγενεστέρων τοῦ 1830 καὶ τόπων ἰδιαιτέρου φυσικοῦ κάλλους» καὶ πρόβλεψη εἰδικῶν κανόνων στὴν πολεοδομικὴ νομοθεσία γιὰ τὴ συντήρηση καὶ προστασία τῶν οἰκιστικῶν συνόλων,

β) ἀναδιοργάνωση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἀναθεώρηση τῶν ἀναγκῶν παρακολούθησης καὶ προστασίας τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν, ἐπάνδρωση μὲ κατάλληλο ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ κά,

γ) εἰδικὴ ἐκπαίδευση ἀρχιτεκτόνων, πολεοδόμων καὶ ἀρχαιολόγων στὴ συντήρηση καὶ προστασία τῶν οἰκιστικῶν συνόλων.

3

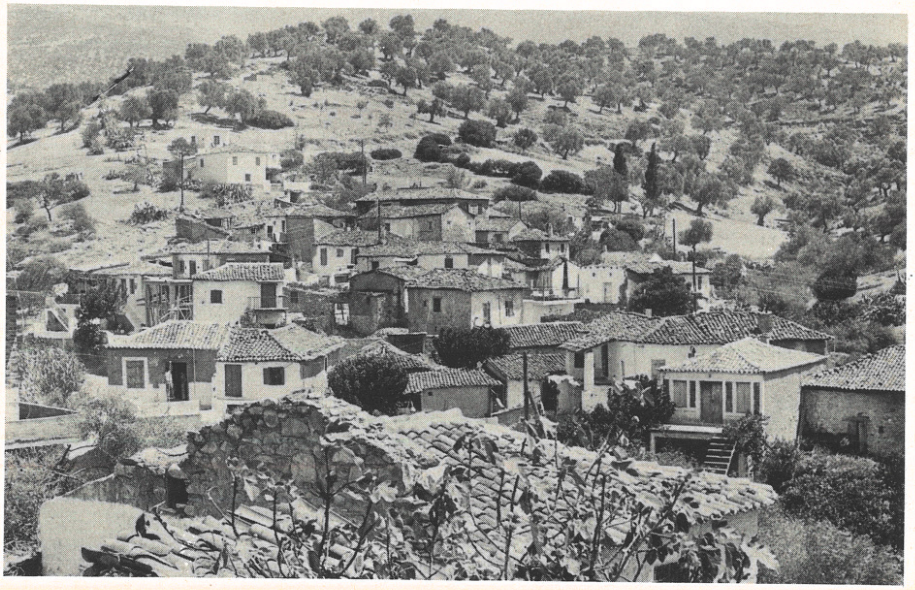

1.
Δομιανοί. Νομὸς Εὐρυτανίας.

2.
Ὕδρα.

3.
Ἄνω Βάθεια.

1.
Domianoi, Evrytania.

2.
Hydra.

3.
Ano Vatheia.

Θεσσαλία

Ἀρχιτέκτονες Λ. Βοτύλια-Χατζηνικολάου, Λ. Κούμπιος, Μ. Μίχα-Τσαπάλου καὶ Α. Ρωμανὸς

Thessaly

Architects L. Votilia-Chadjinicolaou, L. Koumbios, M. Miha-Tsapalou and A. Romanos

I. Γενικὰ

Ἡ Θεσσαλία περιβάλλεται ἀπὸ τὸν Ὄλυμπο, τὴν Πίνδο, τὴν Ὄθρυ καὶ τὴν Ὄσσα ποὺ εἶναι ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα καὶ ψηλότερα ἑλληνικὰ βουνά. Ἀπὸ ἄποψη μεγέθους εἶναι τὸ τέταρτο διαμέρισμα τῆς χώρας, μὲ ἔκταση 13.904 τ.χλμ. Οἱ νομοί της εἶναι τέσσερεις: Λαρίσης, Μαγνησίας, Καρδίτσας καὶ Τρικάλων. Ἔχει κλίμα ἠπειρωτικὸ καὶ ἡ γῆ της εἶναι ὁ τροφοδότης τῆς Ἑλλάδας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ καὶ κτηνοτροφική της παραγωγή, διαθέτει μεταλλεύματα χρωμίου, χαλκοῦ καὶ μάρμαρα.

Ἡ εὔφορη πεδιάδα καὶ ὁ Πηνειός, τὸ πέρασμα στὴν ἱστορία τόσων φυλῶν πρὸς τὸν νότο, ἔχουν προσφέρει ὕλη σὲ πολλοὺς μύθους ποὺ ζωντανεύουν στὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς περιοχῆς.

Οἱ οἰκισμοὶ τῆς Θεσσαλίας εἶναι 911 καὶ ἀποτελοῦν τὸ 7,9% τοῦ συνόλου τῶν οἰκισμῶν τῆς χώρας. Τὸ 12,46% τοῦ πληθυσμοῦ της κατοικεῖ σὲ ὑψόμετρο πάνω ἀπὸ 600 μ. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ ὀρεινῶν οἰκισμῶν βρίσκεται στὴν ἐπαρχία Καλαμπάκας καὶ στὸν νομὸ Καρδίτσας. Τὰ ὀρεινὰ χωριὰ τῆς Θεσσαλίας σπάνια ἔχουν περισσότερους ἀπὸ 500-600 κατοίκους. Ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλίας εἶναι 659.913 (ἀπογραφὴ τοῦ 1971).

II. Χωροταξικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἑνότητες. Ἀξιόλογοι οἰκισμοί

Πολλοὶ πεδινοὶ οἰκισμοὶ τῆς Θεσσαλίας, τόσο μικροὶ ὅσο καὶ μεγάλοι, παρουσιάζουν μιὰ σχετικὴ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, ὑστεροῦν ὅμως σὲ κοινωνικὴ ἀνάπτυξη καὶ σὲ πολεοδομικὸ περιβάλλον: ὑποτυπώδης κοινωνικὸς ἐξοπλισμός, ἀδιαμόρφωτο κέντρο (μιὰ τεράστια πλατεία), ἀχανὲς καὶ ἄμορφο, ποὺ ὄχι μόνο δὲν ἀποτελεῖ κέντρο ἐλξεως ἀλλὰ καὶ διαλύει τὴν οἰκιστικὴ ἑνότητα.

Τὰ σπίτια τοῦ «κάμπου» εἶναι συνήθως ἰσόγεια, μὲ ἁπλὴ ἐσωτερικὴ διάταξη καὶ ἐξωτερικὴ μορφή. Τὶς περισσότερες φορὲς ἔχουν στέγη ἐπικλινή, κεραμοσκεπή. Τὰ ὑλικὰ κατασκευῆς εἶναι συνήθως εὐτελῆ. Τσιμεντόλιθοι, ὀπτοπλινθοδομὴ ἀσοβάντιστη, σιδερένιες κάσες κουφωμάτων κλπ, δίνουν τὴν εἰκόνα τῶν σύγχρονων κτισμάτων.

Οἱ ὀρεινοὶ ἢ ἡμιορεινοὶ οἰκισμοὶ παρουσιάζουν - τόσο οἱ παλαιοὶ ὅσο καὶ οἱ καινούριοι - μεγαλύτερη ποικιλία καὶ πολλὲς φορὲς ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον.

Θεωροῦμε σκόπιμο νὰ τοὺς κατατάξουμε σὲ διάφορες γεωγραφικὲς ἑνότητες μὲ κριτήριο τὴν πολεοδομικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ ὁμοιογένεια, ποὺ βασικὰ πηγάζει ἀπὸ μιὰ κοινὴ πολιτιστικὴ καταγωγή.

1. Νομοὶ Λαρίσης καὶ Μαγνησίας

α) Χωριὰ τοῦ Κάτω Ὀλύμπου. Στὴν περιοχὴ τοῦ Κάτω Ὀλύμπου ὑπάρχουν τρεῖς συστάδες οἰκισμῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι ὑπέστησαν βαριὲς καταστροφὲς στὸν πόλεμο: Παρυφὲς Ὀλύμπου, Πέταλο Ὀλύμπου καὶ κορυφογραμμὴ Κάτω Ὀλύμπου.

β) Περιοχὴ Κισσάβου - Μαυροβουνίου (Ἀμπελάκια, Καρίτσα κλπ). Εἶναι ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα τοῦ νομοῦ Λαρίσης. Ἔχει 17 χωριὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 11 εἶναι ἀξιόλογα.

γ) Οἱ οἰκισμοὶ τοῦ Πηλίου. Μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικότερες ὁμάδες ἡμιορεινῶν οἰκισμῶν. Διακρίνονται σὲ τρεῖς μικρότερες ὁμάδες: στοὺς οἰκισμοὺς τοῦ Ἀνατολικοῦ Πηλίου, τοὺς οἰκισμοὺς τοῦ Δυτικοῦ Πηλίου καὶ τοὺς οἰκισμοὺς τοῦ Πῆχυ τῆς χερσονήσου τῆς Μαγνησίας. Ἀπὸ αὐτοὺς κρίθηκε ἀπαραίτητο νὰ προστατευθοῦν οἱ 40 - ποσοστὸ 54%. Ἱστορικά, ἀρχιτεκτονικὰ καὶ πολεοδομικά, παρουσιάζουν μεγάλες ὁμοιότητες. Θεμελιώθηκαν σχεδὸν παράλληλα, οἱ ἀρχαιότεροι στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα, καὶ γνώρισαν τὴ μεγάλη τους ἀκμὴ στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα, ὅταν εἶχαν ἐξαγωγικὸ ἐμπόριο μὲ τὴ Δύση καὶ βιοτεχνίες νημάτων καὶ ἀλατζάδων. Οἱ περισσότεροι οἰκισμοὶ εἶναι κτισμένοι σὲ πλαγιὲς τοῦ βουνοῦ μὲ πολὺ μεγάλη κλίση, τὰ σπίτια δημιουργοῦν μικρὲς ὁμάδες ἐπάνω στὰ πλατώματα τοῦ βουνοῦ καὶ οἱ πλατεῖες εἶναι μετέωρες ἐπάνω ἀπὸ γκρεμούς.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν οἰκισμῶν τοῦ Πηλίου εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸ τρίπατο καστρόσπιτο, ὅπου ὁ χῶρος τοῦ πρώτου πατώματος χρησιμεύει γιὰ ἀποθήκη, τοῦ δεύτερου ἔχει τὸ τζάκι καὶ τὰ ὑπνοδωμάτια (χειμωνιάτικος ὀντὰς) καὶ τοῦ τρίτου τὸ καθιστικὸ (ὁ καλὸς ὀντάς). Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς οἰκισμούς, κρίθηκε ἀπαραίτητο νὰ προταθεῖ γιὰ προστασία ὁλόκληρο τὸ Πήλιο, σὰν μιὰ πολιτιστική, φυσικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ ἑνότητα.

δ) Βόρειες Σποράδες. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὴ Σκιάθο, Σκόπελο, Ἀλόννησο καὶ πολλὰ μικρότερα νησιά, τὰ περισσότερα ἀκατοίκητα, ποὺ μεταξύ τους ἔχουν ἀρκετὲς ὁμοιότητες: πλούσια βλάστηση, ὡραῖες παραλίες, ὀρεινὸ τοπίο καί, κυρίως ἡ Σκιάθος μὲ τὴ Σκόπελο, ἱστορική, ἀρχιτεκτονικὴ καὶ πολιτιστικὴ συγγένεια.

ε) Ἑνότητα Λιβαδίου - Δολίχης - Πυθίου - Κοκκινοπηλοῦ, στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ Ὀλύμπου καὶ σὲ ὑψόμετρα γύρω στὰ 1000 μ.

2. Νομοὶ Τρικάλων καὶ Καρδίτσας

Ἡ σημασία τῶν πόλεων Καλαμπάκας, Τρικάλων, Καρδίτσας καὶ Σοφάδων (ὅλων πεδινῶν) σὰν οἰκονομικῶν καὶ ἐμπορικῶν κέντρων μικρότερων γεωργικῶν (πεδινῶν) ἑνοτήτων μέσα στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῶν δύο νομῶν, δίνει στὴν περιοχὴ ἕνα χαρακτηριστικό, κοινὸ σὲ ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα. Ὅλες οἱ δομές, οἰκονομικές, κοινωνικές, διοικητικὲς εἶναι *ὀργανωμένες ἀκτινωτά*, μὲ κέντρα τὶς πόλεις καὶ ἀπολῆξεις τὰ ἀκρότατα ὀρεινὰ χωριὰ τῶν δύο νομῶν. Αὐτὸ στὸν χῶρο ἐκφράζεται μὲ ἕνα ἀκτινωτὸ σύστημα δρόμων καὶ ἐπικοινωνιῶν. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι οἱ ἐπικοι-

1

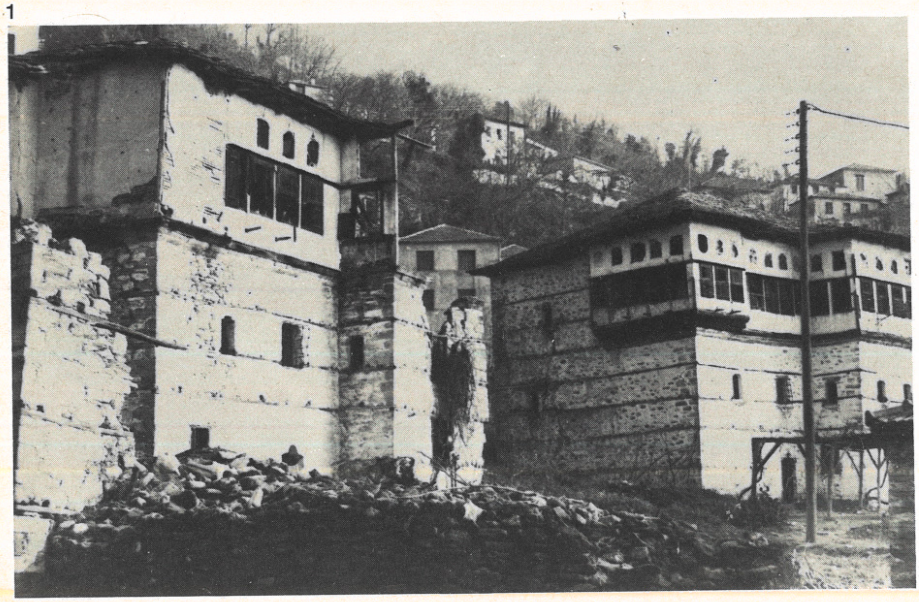

2

νωνίες ἀναπτύσσονται μόνο μεταξὺ τῶν οἰκισμῶν ποὺ βρίσκονται πάνω στὰ «πλοκάμια» τοῦ ἀκτινωτοῦ δικτύου. Μόνο στοὺς πεδινοὺς οἰκισμοὺς ὑπάρχει πυκνὸ πλέγμα ὁδῶν, ποὺ διευκολύνει τὴν περιφερειακὴ (σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀκτινωτή) κίνηση. Στοὺς ὀρεινοὺς ὅμως οἰκισμούς, τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ ἐπηρεάζει ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, μέχρι καὶ τὴν ψυχολογία τῶν κατοίκων, γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ κέντρο εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητο.

α) Οἱ ὀρεινὲς περιοχὲς ἔχουν μεγαλύτερη ἔκταση στὸν νομὸ Τρικάλων, ὅπου καταλαμβάνουν μιὰ ζώνη μέσου πλάτους περίπου 30 χλμ σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῶν δυτικῶν συνόρων τοῦ νομοῦ. Ἀπὸ τὶς διάφορες ἑνότητες ξεχωρίζουμε:

Τὴ σειρὰ Καστανιά, Ἀμάραντο, Δολιανά, Κρανέα, Πολυθέα, Κατάφυτο, Ἀνθοῦσα, Χαλίκι, ποὺ περιλαμβάνει μερικοὺς ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀξιόλογους οἰκισμοὺς τῆς περιοχῆς.

Τὴν ἑνότητα Ἐλάτη, Περτούλι κλπ μέχρι Γαρδίκι ποὺ περιλαμβάνει ἐπίσης πολλοὺς ἀξιόλογους ὀρεινοὺς οἰκισμοὺς χτισμένους στὶς κοιλάδες καὶ τὶς χαράδρες τοῦ Ἀσπροπόταμου, προσιτοὺς ἀπὸ τὴν Πύλη.

Τὴν ἑνότητα Στουρναραίικα-Παλαιοκαρυά, Βαθύρρεμα, Μεσοχώρα κλπ προσιτὴ μέσο τῆς Πύλης.

β) Ἡ εὐρύτερη περιοχὴ Πίνδου-Καρδιτσας-Ταυρωποῦ (οὐσιαστικὴ συνέχεια τῆς περιοχῆς Πίνδου - Κοιλάδας Πηνειοῦ - Ἀντιχάσια, πρὸς νότο) μπορεῖ νὰ χωριστεῖ σὲ δύο γενικὲς ὁμάδες: τὴν πεδινὴ περιοχὴ βορειοδυτικὰ καὶ τὴν ὀρεινὴ καὶ ἡμιορεινὴ περιοχὴ νοτιοδυτικά.

Ἡ ὀρεινὴ περιοχὴ τῆς Καρδίτσας θὰ μποροῦσε νὰ χωριστεῖ στὶς παρακάτω ἑνότητες:

Δύο ὁμάδες οἰκισμῶν ποὺ εἶναι προσιτὲς (ὄχι ὁλόκληρο τὸν χρόνο) ἀπὸ τὸ Μουζάκι, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ Τρυγόνα, Δρακότρυπα, Ὀξυά, Μεσοβούνι, Πετρωτό, καθὼς καὶ μεγάλο ἀριθμὸ μικρότερων κατεσπαρμένων οἰκισμῶν, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη Πευκόφυτο, Κρυοπηγή, Πετρίλο, Λεοντίτο, Κουμπουριανὰ κλπ μέχρι τὸ Καταφύλλιο καὶ τοὺς τριγύρω μικροὺς οἰκισμοὺς στὸ νοτιοδυτικὸ ἄκρο τοῦ νομοῦ μεταξὺ Εὐρυτανίας καὶ Αἰτωλοακαρνανίας. Οἱ δύο αὐτὲς ὁμάδες εἶναι εὐκολώτερα προσιτὲς ἀπὸ τοὺς νομοὺς Ἄρτας, Αἰτωλοακαρνανίας καὶ Εὐρυτανίας, στοὺς ὁποίους ἄλλωστε ἀνήκουν καὶ γεωγραφικά.

Τρίτη ὁμάδα εἶναι οἱ οἰκισμοὶ γύρω ἀπὸ τὴν τεχνητὴ λίμνη τοῦ Ταυρωποῦ ποὺ παρουσιάζουν, λόγω μιᾶς ποικιλίας δυνατοτήτων ἀναπτύξεως (πρωτογενῶν, δευτερογενῶν καὶ τουριστικῶν ἀκόμη), ἀρκετὸ ἐνδιαφέρον. Σ' αὐτοὺς μπορεῖ νὰ συμπεριληφθεῖ καὶ ὁ Ἑλληνόπυργος.

Τέταρτη ὁμάδα ἀποτελοῦν οἱ ὀρεινοὶ καὶ ἡμιορεινοὶ οἰκισμοὶ τῆς ζώνης ἀπὸ Ταυρωπὸ μέχρι τὸν νομὸ Φθιώτιδας (Λουτρό, Κέδρος, Ἀνάβρα, Λεοντάρι, Ραχούλα, Ἀπιδιά, Λουτροπηγή, Λουτρὰ Σμοκόβου, Λουτρὰ Καΐτσης, Ρεντίνα κἄ).

Ἀπὸ τοὺς 911 οἰκισμοὺς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀξιόλογων δὲν ξεπερνάει τοὺς 100. Ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν παρουσιάζουν στὸ σύνολό τους πολεοδομικὸ καὶ ἀρχιτεκτονικὸ ἐνδιαφέρον ἀλλὰ μόνο σὲ μικρὰ οἰκιστικὰ τμήματα. Ἕνας ἄλλος ἐπίσης μεγάλος ἀριθμὸς παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον σὰν σύνολα καὶ σὲ σχέση μὲ τὸ φυσικό τους περιβάλλον, παρὰ τὶς σημαντικὲς ἀλλοιώσεις ποὺ ἔχουν ὑποστεῖ τὰ μεμονωμένα κτίρια.

III. Μεθοδολογικὲς παρατηρήσεις

Πέρα ἀπὸ τὶς πρακτικὲς δυσκολίες (ἔλλειψη χαρτογραφικῶν καὶ τοπογραφικῶν στοιχείων, δυσκολία στὴν παροχὴ ἀεροφωτογραφιῶν, ἀπρόσιτοι ὀρεινοὶ δρόμοι, καχυποψία, παρακολούθηση καὶ ἐπέμβαση τῶν ἀρχῶν δημοσίας τάξεως, ἡ ἐργασία θὰ τελείωνε στὸν μισὸ χρόνο ἂν γινόταν μὲ τὴ βοήθεια ἑλικοπτέρων ἢ ὀχημάτων μὲ διπλὸ διαφορικὸ τοῦ στρατοῦ), ὑπῆρξαν καὶ μεθοδολογικὲς δυσκολίες:

α) ἡ διαφορετικὴ ὑποκειμενικὴ ἐκτίμηση τῆς ἀξίας τοῦ οἰκισμοῦ, ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ὁμάδας,

β) ἡ ἀδυναμία ἀπαντήσεως - τεκμηριωμένης καὶ ὄχι πρόχειρης - στὸ ἐρώτημα «Ἀναμενόμεναι ὠφέλειαι ἐκ τῆς προστασίας: Ἐθνικαί, Πολιτιστικαί, Οἰκονομικαί». Τὰ παραπάνω μᾶς ὁδήγησαν στὴν ὑπόδειξη μιᾶς τροποποιημένης μεθόδου ἀξιολογήσεως, ποὺ ἀναφέρεται στὸ τέλος.

IV. Διαπιστώσεις. Συμπεράσματα. Προτάσεις

1. Τὸ χαρακτηριστικότερο στοιχεῖο τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς δομῆς τῶν οἰκισμῶν τῆς Θεσσαλίας - βασικὰ ἀγροτικῶν καὶ μὲ μικρὸ πληθυσμὸ - εἶναι ὁ μεγάλος βαθμὸς ἐξαρτήσεώς τους ἀπὸ τὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ τὴν ἀστικὴ οἰκονομία. Ἡ προστασία σὰν κοινωνικὴ ἀξία εἶναι καταρχὴν ἄγνωστη. Ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς προσβλέπει στὸν ἀστικὸ τρόπο ζωῆς σὰν πρότυπο. Ὁ κοινωνικὸς ἐξοπλισμὸς εἶναι τελείως ἀνεπαρκής. Ἡ συνεχὴς ἐγκατάλειψη τῶν ὀρεινῶν κυρίως οἰκισμῶν καὶ γενικὰ οἱ τάσεις ἀστυφιλίας δὲν πρόκειται νὰ μειωθοῦν οὔτε νὰ σταματήσουν ἂν δὲν ἀλλάξει ὁ οἰκονομικὸς προγραμματισμὸς τῶν κρατικῶν φορέων. Τὰ ἀστικὰ κέντρα τῆς περιοχῆς, ἂν καὶ ἀναπτύσσονται δημογραφικά, δὲν παρουσιάζουν ὑγιὴ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Τὰ κεφάλαια ποὺ ἐπενδύονται στὴν οἰκοδομὴ δὲν εἶναι παραγωγικά, καλύπτουν μόνο ἀνάγκες κατοικίας καὶ ὄχι γιὰ τὴν εὐρύτερη μάζα ἡ ὁποία δὲν ἔχει τὶς οἰκονομικὲς δυνατότητες οὔτε νὰ τὴν ἰδιοποιηθεῖ οὔτε πολλὲς φορὲς νὰ ἀνταποκριθεῖ στὰ ὑψηλὰ ἐνοίκια. Ἡ Λάρισα παρουσιάζει μιὰ ἀνάπτυξη στὴ βιομηχανία, μικρότερης κλίμακας ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Βόλου. Τὰ ἄλλα ἀστικὰ κέντρα (Φάρσαλα, Ἐλασσόνα, Ἁγυιά, Καρδίτσα, Σοφάδες, Καλαμπάκα,

3

1.
Γενικὴ ὄψη Βυζίτσας.

2.
Ἀμπελάκια. Ἀρχοντικὸ Ἀβραμοπούλου. Διακρίνονται οἱ πάσσαλοι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

3.
Ἀμπελάκια. Στὴν πλατεία διακρίνεται ἡ πολυκατοικία - «κοινοτικὸ γραφεῖο».

1.
Vysitsa. General view.

2.
Ambelakia. The Avramopoulos mansion.

3.
Ambelakia. In the village square the block of flats housing the local council stands out.

Τρίκαλα) παρουσιάζουν στασιμότητα στὴν οἰκονομία τους καὶ ὁ κοινωνικὸς τους ἐξοπλισμὸς δὲν εἶναι ἐπαρκής. Ἡ ἀναφορά μας σ' αὐτὰ τὰ ἀστικὰ κέντρα ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ δοῦμε τοὺς οἰκισμοὺς ἀπομονωμένους, ἀλλὰ μόνο ἐνταγμένους σὲ μιὰ εὐρύτερη περιοχή, μέσα σ' ἕνα πλέγμα ἀστικῶν κέντρων - ἀγροτικῶν οἰκισμῶν. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἡ προστασία τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν θὰ ἔχει τὸ νόημα μιᾶς οὐσιαστικῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, τῆς ὁποίας ἔκφραση θὰ ἀποτελεῖ ἕνα γενικὸ χωροταξικὸ σχέδιο.

Στὸ μεταξὺ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ληφθοῦν ἄμεσα μέτρα βραχυχρόνιας πολιτικῆς προστασίας τῶν οἰκισμῶν ποὺ καταστρέφονται μὲ ραγδαῖο ρυθμό. Ἀκόμα καὶ μέσα στὰ χρονικὰ πλαίσια τῆς μελέτης χρειάσθηκε νὰ ὑποβαθμίσουμε ὁρισμένους οἰκισμοὺς ποὺ εἶχαν ἀλλοιωθεῖ σημαντικὰ ἀνάμεσα σὲ δύο διαδοχικὲς ἐπιτόπιες ἐπισκέψεις μας.

2. Προτεινόμενη μεθοδολογία ἀξιολογήσεως

Στὴν προσπάθειά μας νὰ ξεπεράσουμε τὶς δυσκολίες τῆς ἀξιολογήσεως τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν καὶ νὰ προχωρήσουμε στὸ ἑπόμενο βῆμα, προτείνουμε τὴν παρακάτω τροποποιημένη μέθοδο, μὲ τὰ ἑξῆς στάδια:

α) Καθορισμὸς τῶν *προϋποθέσεων τῆς προστασίας*. Προϋπόθεση τῆς προστασίας εἶναι ἡ *ἀπόλυτη πολιτιστικὴ ἀξία τοῦ οἰκισμοῦ*. Αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἀναφέρεται στὸν οἰκισμὸ καὶ στὸν περιβάλλοντα χῶρο του, στὸν οἰκισμὸ μόνο ἢ σὲ τμῆμα τοῦ οἰκισμοῦ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ μπορεῖ νὰ ἀναλυθεῖ σὲ αἰσθητική, πολιτιστικὴ καὶ ἱστορικὴ ἀξία. Κάθε συνιστῶσα μπορεῖ νὰ βαθμολογηθεῖ ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν εἶναι ἐθνικῆς, τοπικῆς ἢ καμιᾶς σημασίας ἢ ἀκτινοβολίας. Ὁ συνδυασμὸς τῶν παραπάνω θὰ δώσει μιὰ συγκεκριμένη ἀπόλυτη τιμὴ τῆς ἀξίας τοῦ παραδοσιακοῦ οἰκισμοῦ. Ἡ διακύμανσή της θὰ καθορίσει τὸν βαθμὸ προστασίας 1, 2 ἢ 3.

β) Καθορισμὸς τῶν *δυνατοτήτων τῆς προστασίας*. Αὐτὸ ἀποτελεῖ μεγάλο θέμα ποὺ χωρίζεται σὲ πρωτοβάθμιες δυνατότητες (μὲ τοπικὰ κριτήρια) καὶ σὲ δευτεροβάθμιες δυνατότητες (μὲ περιφερειακὰ ἢ χωροταξικὰ κριτήρια). Οἱ πρωτοβάθμιες δυνατότητες κρίνονται μὲ τεχνικὰ καὶ οἰκονομικὰ κριτήρια (ἂν ὑπάρχει ἐμφανὴς τάση ἀναπτύξεως, στασιμότητας ἢ μαρασμοῦ). Οἱ δυνατότητες αὐτὲς συνεπάγονται καὶ ὁρισμένο κόστος προστασίας, ποὺ συνήθως εἶναι ἀνάλογο τῶν κοινωνικοοικονομικῶν τάσεων ἀναπτύξεως καὶ ἀντιστρόφως ἀνάλογο τοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς εὐκολίας συντηρήσεως. Οἱ δευτεροβάθμιες δυνατότητες ἀφοροῦν χωροταξικὰ κριτήρια, εἴτε δυνατότητες ἀπὸ ὑφιστάμενες προϋποθέσεις εἴτε δυνατότητες ἀπὸ προγραμματισμένες ἐνέργειες.

γ) Ἡ μελέτη αὐτὴ ἐντοπισμοῦ καὶ ἀπογραφῆς μπόρεσε νὰ φθάσει μέχρι τὸν καθορισμὸ τῶν τοπικῶν (πρωτοβάθμιων) δυνατοτήτων προστασίας. Γιὰ τὶς δευτεροβάθμιες δυνατότητες, τὰ μόνα χωροταξικὰ κριτήρια ποὺ μπορέσαμε νὰ ἐξετάσουμε εἶναι: α) ἡ γεωγραφικὴ σχέση τοῦ οἰκισμοῦ μὲ ἄλλους κρινόμενους ἀξιόλογους οἰκισμοὺς καὶ β) ἡ ἔνταξή του μέσο κατάλληλης συγκοινωνιακῆς ὑποδομῆς σὲ περιοχή, ὅπου ὑπάρχουν φανερὲς τάσεις ἀναπτύξεως.

Ἡ παραπέρα διερεύνηση τῶν δυνατοτήτων ἀπαιτεῖ ἄλλου εἴδους μελέτη, μὲ πολὺ εὐρύτερο πλαίσιο ἀπὸ αὐτὸ τοῦ ἐντοπισμοῦ καὶ τῆς ἀξιολογήσεως τῶν οἰκισμῶν. Ἀπαιτεῖ χωροταξικὴ μελέτη ποὺ θὰ ἀντιμετωπίσει τὸ πρόβλημα ἀπὸ καθολικὴ σκοπιὰ καὶ μὲ σαφεῖς οἰκονομικούς, κοινωνικοὺς καὶ πολιτιστικοὺς στόχους.

4.
Γειτονιὰ στὴν Ἀνατολή.

5.
Γειτονιὰ στὴ Μελίβοια.

6.
Καρίτσα. Ἕνας δρόμος.

4.
Neighbourhood at Anatoli village.

5.
Neighbourhood at Melivoia village.

6.
Karitsa. Street.

5

4

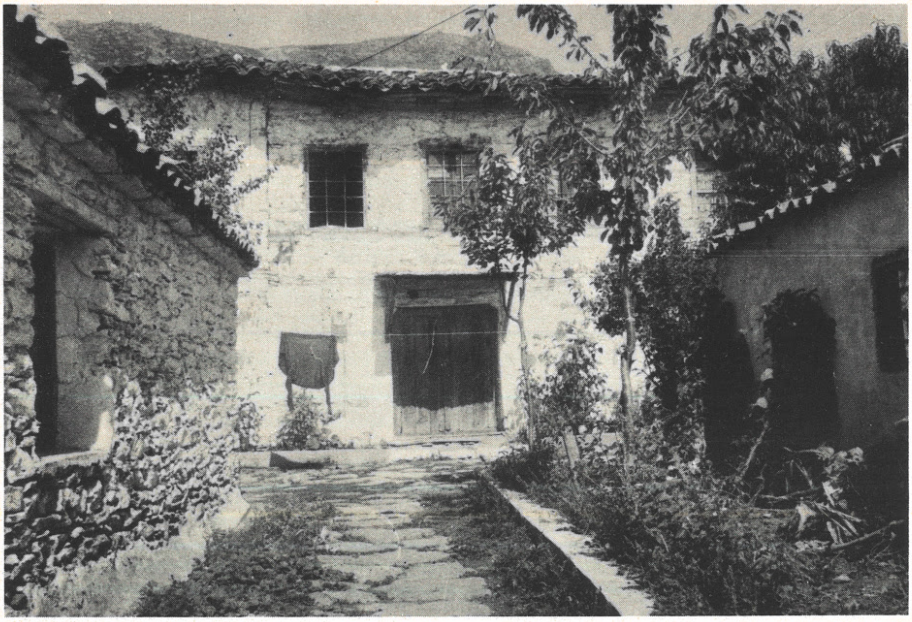

6

Νομοὶ Λέσβου, Χίου καὶ Σάμου

Ἀρχιτέκτονες Π. Καργάδος καὶ Α. Παναγιωτάτου-Κουβελᾶ. Συνεργάτης ἀρχιτέκτων Α. Τανούλας

Prefectures of the Islands of Lesbos, Chios and Samos

Architects P. Kargados and A. Panayotatou-Kouvela

I. Γενικὰ

Ἡ περιοχὴ τῶν νομῶν Λέσβου, Χίου καὶ Σάμου ἀποτελεῖται βασικὰ ἀπὸ πέντε μεγάλα νησιὰ (Λέσβος, Λῆμνος, Χίος, Σάμος, Ἰκαρία). Σ' αὐτὴ ἔχουν προσαρτηθεῖ διοικητικὰ καὶ μερικὰ ἄλλα μικρὰ νησιὰ μὲ πολὺ μικρὸ πληθυσμὸ ("Αγιος Εὐστράτιος, Οἰνοῦσες, Ψαρά, Φοῦρνοι κἄ).

Κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τῶν νησιῶν αὐτῶν εἶναι ἡ στροφὴ πρὸς τὴν Ἀσία, μὲ τὴν ὁποία εἶχαν ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους σχέσεις πολὺ στενώτερες ἀπὸ ὅ,τι μὲ τὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα. Αὐτὸ εἶναι ἕνα φαινόμενο ποὺ τὸ γεωγραφικὸ γειτόνεμα καὶ ἡ φυλετικὴ συγγένεια μὲ τοὺς "Ελληνες τῆς Μικρασίας τὸ ἔκαναν ἀπόλυτα φυσικό. Ἡ ἄμεση ἀνταπόκριση μὲ τὴ γειτονικὴ ἐνδοχώρα εἶχε εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα στὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τῶν νησιῶν, ὅπως πιστοποιεῖ τόσο ἡ ἱστορία ὅσο καὶ ἡ μορφολογία τῶν παλαιῶν οἰκισμῶν. Ἀναπτύσσονται στενὲς ἐμπορικὲς καὶ ἐπαγγελματικὲς σχέσεις, ἐνῶ οἱ μορφὲς τῆς ἐνδοχώρας κυκλοφοροῦν ἐλεύθερα πρὸς τὰ νησιὰ καὶ ἐπηρεάζουν τὶς τοπικές. Μόνο μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ 1912 καὶ τὸν ἀφελληνισμὸ τῆς Μικρασίας ἀναγκάστηκαν τὰ νησιὰ αὐτὰ νὰ ἀλλάξουν προσανατολισμὸ καὶ νὰ στραφοῦν πρὸς τὴ μακρινὴ ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα. Παράλληλα, ἡ μονομερὴς σχέση ἐξάρτησης ἀπὸ ἕνα ἐξαιρετικὰ ἀπαιτητικὸ κέντρο ὅπως ἡ Ἀθήνα εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴ σταθερὴ διαρροὴ τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὴν πρωτεύουσα καὶ τὸ ἐξωτερικὸ καὶ τὸν ἀναπόφευκτο μαρασμὸ τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τῶν νησιῶν αὐτῶν, ἰδιαίτερα στὰ τελευταῖα χρόνια.

Αὐτόνομη φυσιογνωμία καὶ πολὺ ἔντονη παρουσία στὸν ἑλληνικὸ ἱστορικὸ χῶρο ἀνάπτυξαν τὰ πιὸ μεγάλα νησιὰ - ἡ Λέσβος, ἡ Χίος καὶ ἡ Σάμος - ἐνῶ ἡ Λῆμνος καὶ ἡ Ἰκαρία ἀκολουθοῦσαν τὴν ἱστορικὴ μοίρα τῶν προηγουμένων.

II. Χωροταξικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἑνότητες. Ἀξιόλογοι οἰκισμοὶ

Καθένα ἀπὸ τὰ μεγάλα νησιὰ παρουσιάζει ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ στὴ σημερινὴ μορφὴ τῶν οἰκισμῶν. Αὐτὸ ὀφείλεται στὶς ἱστορικὲς συνθῆκες τῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων ποὺ διαμόρφωσαν ἀντίστοιχα τὰ κελύφη. Ἐξετάζοντας τὰ νησιὰ ἕνα-ἕνα, κάνουμε τὶς παρακάτω παρατηρήσεις.

Οἱ οἰκισμοὶ τῆς Λέσβου παρουσιάζουν μιὰ σχετικὴ ὁμοιογένεια, μὲ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τὴ γενικὴ χρήση ξύλου στὶς καλύψεις καὶ τὴν ἀστικὴ ὀργάνωση τῶν οἰκισμῶν. Αἰτία αὐτῆς τῆς ὁμοιογένειας εἶναι ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς κοινωνικῆς ζωῆς βασισμένης στὴν εὐφορία τῆς γῆς καὶ τὴν ἐμπορία τῶν προϊόντων της. Οἱ ἐπαφὲς τῶν οἰκισμῶν μεταξὺ τους καὶ μὲ μεγάλα ἀστικὰ ἠπειρωτικὰ κέντρα (Σμύρνη, Πόλη, Ἀλεξάνδρεια κλπ) εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα τὴ διάδοση ἰδεῶν καὶ μορφῶν ἀπὸ διάφορες πηγές. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀνάπτυξη οἰκιστικῶν κέντρων μὲ σημαντικὴ ἀκτινοβολία στοὺς γύρω οἰκισμοὺς καὶ ἡ διάδοση βασικῶν μορφολογικῶν στοιχείων τους. Μὲ βάση αὐτὰ διακρίνουμε ὁμάδες οἰκισμῶν γύρω ἀπὸ κέντρα ὅπως ἡ Μυτιλήνη, ἡ Μήθυμνα, τὸ Πλωμάρι, ἡ Ἁγιάσος καὶ ὁ Πολιχνίτος (εἰκ. 1-4).

Ἀντίθετα στὴ Λῆμνο βλέπουμε ἕνα συντηρητισμὸ καὶ ἐμμονὴ σὲ ἀρχέγονους τύπους κατοικίας, ἀποκλειστικὰ ἀγροτικῆς. Αὐτὸ ὀφείλεται στὴ φτώχεια καὶ τὴν τρομερὴ καταπίεση ποὺ ἄσκησαν οἱ Τοῦρκοι σ' αὐτὸ εἰδικὰ τὸ νησί, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ἀπὸ τοὺς πιὸ τολμηροὺς κατοίκους του (εἰκ. 6).

Στὴ Χίο, γενικὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ὁ φρουριακὸς χαρακτήρας τῶν οἰκισμῶν, χρήσιμος μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ περασμένου αἰώνα, καὶ ἡ γενικὴ κάλυψη μὲ δώματα. Διακρίνουμε δύο ἑνότητες, τὴ μιὰ στὸ νότιο τμῆμα τοῦ νησιοῦ μὲ ἀποκλειστικὴ σχεδὸν χρήση θολωτῶν κατασκευῶν στὶς καλύψεις καὶ τὴν ἄλλη στὸ βορινὸ μὲ χρήση ξύλου στὰ πατώματα καὶ δώματα. Ὁ φρουριακὸς χαρακτήρας ὀφείλεται πιθανότατα σὲ ἀμυντικοὺς λόγους, σύμφωνα ὅμως μὲ μιὰ νεώτερη ἐκδοχὴ τὰ πλούσια χωριὰ τῆς Νοτιόχωρας χτίστηκαν ἀπὸ τοὺς Γενουάτες τὸν Μεσαίωνα σὰν ἕνα εἶδος ὑποχρεωτικῶν κατέργων γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς μαστίχας. Ὁ περιορισμὸς τῶν κατοίκων στὰ παλαιὰ κελύφη τῶν οἰκισμῶν-κατέργων στὴ Νοτιόχωρα, ἡ ἔλλειψη οἰκονομικῶν μέσων στὴ Βορειόχω-

1.
Μυτιλήνη Λέσβου. Δρόμος στὴν ἀγορά. Ποικιλία ἀρχιτεκτονικῶν τύπων μὲ γραφικὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ κίνηση τῶν τροχοφόρων ἔχει περιορίσει στὸ ἐλάχιστο τὰ πεζοδρόμια.

2.
Παναγία Λέσβου. Πύργος (κούλα) μέσα σὲ μεγάλο κτῆμα. Ἡ ἁρμολογημένη τοιχοποιΐα εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Μυτιλήνης.

1.
Mytilini, island of Lesbos. Street in the market place.

2.
Panagia, island of Lesbos. Tower in a large estate.

1

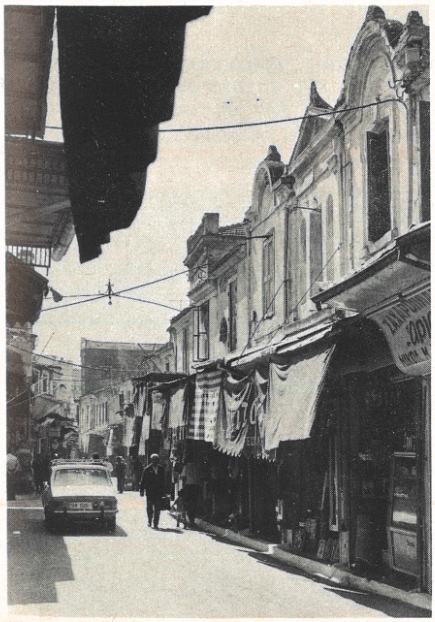

2

ρα καὶ ἡ συγκέντρωση τῶν προϊόντων καὶ τοῦ ἐμπορίου τους στὴν πόλη τῆς Χίου (Χώρα) εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα τὴ διατήρηση τῆς μεσαιωνικῆς μορφολογίας στὰ χωριά, ἐνῶ στὴ χώρα ἡ ποικιλία ἀρχιτεκτονικῶν τύπων ὑπῆρξε μεγαλύτερη (εἰκ. 5,7,8). Στὴ Σάμο, ἡ ποικίλη προέλευση τῶν ἱδρυτῶν τῶν οἰκισμῶν δικαιολογεῖ πιθανότατα τὴ γενικὴ ἀνομοιογένεια στὰ χαρακτηριστικὰ τῶν οἰκισμῶν. Κυριαρχεῖ πάντως καὶ ἐδῶ ἡ χρήση τῶν ξύλινων κατασκευῶν στὶς καλύψεις. Ὁ παλαιότερος τύπος σπιτιοῦ στὴ σαμιώτικη ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι τὸ σπίτι μὲ δῶμα. Ἡ πιὸ αὐθεντικὴ μορφή του εἶναι στὰ δυτικὰ χωριὰ ποὺ θυμίζουν οἰκισμοὺς τοῦ νότιου Αἰγαίου. Προχωρώντας πρὸς τὰ ἀνατολικὰ αὐξάνουν τὰ στοιχεῖα ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἠπειρωτικὴ ἀρχιτεκτονικὴ (σαχνισιὰ κλπ), ἐνῶ στὰ μεγαλύτερα παραλιακὰ κέντρα ὑπερισχύει ἕνας λαϊκὸς νεοκλασικὸς ρυθμὸς (εἰκ. 9, 10).

Στὴν Ἰκαρία, ἡ ἔνδεια καὶ ἡ ἔλλειψη ἐπικοινωνιῶν μὲ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο ὁδήγησαν στὴ διατήρηση ἀρχέγονων τύπων κατοικίας μὲ χαρακτηριστικὰ τὴν ἐξαιρετικὰ χαλαρὴ διάταξη τῶν οἰκισμῶν, τὴ χρήση ξερολιθιᾶς καὶ μονόριχτης ξύλινης στέγης σκεπασμένης μὲ σχιστόπλακες. Διακρίνουμε μιὰ ὁμάδα ὀρεινῶν οἰκισμῶν στὴ δυτικὴ Ἰκαρία ὅπου ὑπάρχουν οἱ παλαιότεροι τύποι σπιτιῶν, γιατὶ οἱ οἰκισμοὶ αὐτοὶ ἦταν τέλεια ἀπομονωμένοι, μιὰ δεύτερη ὁμάδα ὀρεινῶν οἰκισμῶν μὲ νεώτερους τύπους σπιτιῶν καὶ μιὰ τρίτη ὁμάδα παραλιακῶν οἰκισμῶν ὅπου ἐμφανίζονται καὶ ἄλλα μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ (νεοκλασικὰ στοιχεῖα, ἐπιχρίσματα κλπ), ἀφοῦ αὐτοὶ ἦταν πάντοτε οἱ μόνοι εὔκολα προσπελάσιμοι (εἰκ. 11, 12).

III. Μεθοδολογικὲς παρατηρήσεις

Ἡ μελέτη ἐντοπισμοῦ καὶ ἀπογραφῆς ἀξιολόγων οἰκισμῶν μὲ φορέα τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν ἀποτελεῖ τὴν πρώτη κρατικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν σὰν συνόλων σὲ ἐπίπεδο ἐθνικό.

Ἡ μελέτη αὐτὴ προοριζόταν νὰ ἀποτελέσει τὸν γνώμονα γιὰ ὁποιαδήποτε μελλοντικὴ κρατικὴ ἀπόφαση ἐφαρμογῆς προστασίας. Ἡ ἀνεπαρκὴς ὅμως ἐποπτεία τοῦ θέματος ὁδήγησε στὴν ἀδυναμία ἀποσαφήνισης τῶν στόχων τῆς ἐργασίας, πράγμα ποὺ φαίνεται στὴ μορφὴ τοῦ ἐρωτηματολογίου ποὺ συμπλήρωσαν οἱ μελετητές. Τόσο οἱ πληροφορίες ποὺ καταχωροῦνται στὸ φύλλο μητρώου τοῦ οἰκισμοῦ, ὅσο καὶ ἡ ἀξιολόγηση ποὺ βασίζεται σ' αὐτό, ἀφοροῦν ὄχι μόνο τὸ κέλυφος ἀλλὰ καὶ - σὲ μικρὸ βαθμὸ - τοὺς κατοίκους τοῦ οἰκισμοῦ. Ἔτσι, τὸ δοσμένο σχῆμα ὀργάνωσης πληροφοριῶν καὶ κριτηρίων ἀξιολόγησης εἶναι ἄνισο καὶ ἀνεπαρκές.

Ἀπὸ τὴ μεριὰ τῶν μελετητῶν, ἡ ἔλλειψη προηγούμενης πείρας σὲ θέματα προστασίας εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ συνειδητοποιηθοῦν αὐτὲς οἱ ἀτέλειες μόνο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μελέτης καὶ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν χωρὶς ἐνιαία θεώρηση ἀπὸ ὅλα τὰ γραφεῖα.

Ἡ ἐργασία ποὺ ἔχει γίνει, μολονότι μὲ κανένα τρόπο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει μοναδικὸ κριτήριο ἐφαρμογῆς προστασίας, παραμένει χρήσιμη μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀρχείου ἀπογραφῆς κελυφῶν.

IV. Διαπιστώσεις. Συμπεράσματα. Προτάσεις

1. Γενικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴν προστασία

Ἡ συνθετότητα τοῦ προβλήματος προστασίας παραδοσιακῶν οἰκισμῶν δὲν χρειάζεται νὰ συζητηθεῖ ἐδῶ. Εἶναι κάτι γενικὰ παραδεγμένο καὶ ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἔννοια τοῦ οἰκισμοῦ, ποὺ περιλαμβάνει τὸ κέλυφος ἀλλὰ καὶ τοὺς κατοίκους. Γι' αὐτὸ δεχόμαστε ὡς βασικὴ ἀρχὴ στὴ μελέτη τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν τὴ θεώρησή τους σὰν ζωντανῶν ὀργανισμῶν μὲ συγκεκριμένη σημασία καὶ λειτουργία μέσα στὸ ἄμεσο καὶ εὐρύτερο περιβάλλον τους. Μιὰ προστασία βασισμένη στὴν παραπάνω ἀρχὴ ἔχει νόημα μόνον ὅταν εἶναι δυναμική, ὅταν δηλαδὴ παράλληλα μὲ τὰ μέτρα διατήρησης, ἀναστήλωσης κλπ τῶν κτισμάτων, καθορίζει πρόγραμμα κοινωνικῆς, πολιτιστικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῶν κατοίκων. Ἂν δεχτοῦμε αὐτὸ σὰν τελικὸ στόχο στὴν πραγματοποίηση ὁποιουδήποτε προγράμματος προστασίας, τότε αὐτόματα ἀπορρίπτουμε κάθε μονόπλευρο χειρισμὸ της ὡς προβλήματος κελυφῶν.

Πάνω στὶς δύο αὐτὲς μορφὲς τοῦ προβλήματος ἔχουμε νὰ κάνουμε τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

1. Ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν κελυφῶν εἶναι ἀπαραίτητη - ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σύνταξη μη-

3

4

3.
Μήθυμνα Λέσβου. Σπίτι μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ ξύλινο σαχνισί, ντυμένο στὴν ὄψη μὲ σανίδες. Ἡ τοιχοποιΐα παραμένει ἀνεπίχριστη.

4.
Ἁγιάσος Λέσβου. Χαρακτηριστικὸ στενομέτωπο σπίτι.

5.
Ἅγιος Γεώργιος Συκούσης Χίου. Στοιχεῖα φρουριακῆς ὀργάνωσης οἰκισμοῦ.

6.
Σκανδάλι Λήμνου. Χαρακτηριστικὸ σπίτι μὲ ἀξάτα.

7.
Βολισσὸς Χίου. Τὰ σπίτια ἔχουν ἀσβεστωθεῖ σχετικὰ πρόσφατα.

8.
Πυργὶ Χίου. Ὁ οἰκισμὸς προστατεύεται ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία. Ἡ διακόσμηση τῶν ὄψεων μὲ τὴν τοπικὴ

5

6

τρώου οἰκισμῶν καὶ σὲ ἐπέκταση κτισμάτων - μιὰ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα στὸν χῶρο τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν, γιὰ νὰ βρεθοῦν οἱ ποιότητες τῆς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ οἱ σχέσεις τους μὲ τὴ σύγχρονη ἀντίληψη τοῦ χώρου καὶ τὸν σύγχρονο τρόπο ζωῆς.

2. Ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντα - μιὰ καὶ τὸ θέμα δὲν ἀφορᾶ μόνο τὸν κάτοικο τοῦ παραδοσιακοῦ χώρου ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρη τὴν κοινωνία - πρέπει νὰ μελετηθεῖ τὸ πρόβλημα σὲ σχέση μὲ τὸ σύγχρονο κοινωνικοοικονομικὸ πλαίσιο. Μέσα στὴ μελέτη αὐτὴ εἰδικὴ σημασία ἔχει νὰ ἐξακριβωθοῦν τὰ παρακάτω:

α) κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθῆκες δημιουργήθηκε πρόβλημα προστασίας οἰκιστικῶν συνόλων μέσα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο,

β) πῶς ἀντιμετωπίζει κάθε κοινωνικὴ ὁμάδα τὸ πρόβλημα, ποιὰ ἐπίγνωση τῆς πραγματικότητας ἔχουν ὅλοι οἱ πολίτες καὶ πῶς ἀντιδροῦν,

γ) ποιὰ εἶναι ἡ κρατικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος καὶ ποιοὶ παράγοντες τὴν ἐπηρεάζουν.

Πιστεύουμε πὼς μιὰ τέτοια ἀνάλυση, ποὺ ἀντιμετωπίζει γενικὰ τὸ θέμα καὶ τὸ ἐντάσσει μέσα στὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα, θὰ βοηθήσει τὴ θεωρητικὴ ἐργασία:

α) στὸν καθορισμὸ τῶν μέτρων ἐφαρμογῆς προστασίας,

β) στὴν υἰοθέτηση μιᾶς ἐνιαίας κρατικῆς πολιτικῆς ἀνεπηρέαστης ἀπὸ περιστασιακὲς πιέσεις,

γ) στὴν ἀναθεώρηση τῶν ἀντιλήψεων ποὺ μᾶς ἔρχονται ἀπὸ τὴ Δύση καὶ ἀβασάνιστα

τεχνικὴ τῶν «ξυστῶν» δὲν ἀντισταθμίζει τὴ μεγάλη ἀλλοίωση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ χαρακτήρα, ποὺ ὀφείλεται στὴν ἀνεπαρκὴ προστασία.

9.
Λέκα Σάμου. Σπίτι φτιαγμένο μὲ τοῖχο ξύλινο καὶ ἐπιχρισμένο ἐξωτερικά.

10.
Παγώνδας Σάμου. Τὰ σπίτια χωρὶς ἐνιαῖο χαρακτήρα, ἀποκτοῦν ἐνδιαφέρον σὰν σύνολο χάρη στὴν ἀμφιθεατρικὴ διάταξη.

3.
Methymna, island of Lesbos.

4.
Agiassos, island of Lesbos.

5.
Agios Georgios, Sykoussa, island of Chios.

6.
Skandali, island of Lemnos.

7.
Volissos, island of Chios.

8.
Pyrgi, island of Chios.

9.
Leka, island of Samos.

10.
Pagondas, island of Samos. Although the houses lack a uniformity of character the interest of the setting is due to its amphitheatrical layout.

9

7

8

10

τείνουν νὰ ἐπικρατήσουν ἐδῶ.

2. Προτάσεις ἐφαρμογῆς

Ἔχοντας πάντα κατὰ νοῦ ὅτι αὐτὴ ἡ ἐργασία ἔχει καθυστερήσει μερικὲς δεκαετίες καὶ ὅτι τώρα εἶναι ἡ τελευταία εὐκαιρία γιὰ τοὺς περισσότερους οἰκισμούς, ἐπισημαίνουμε τέσσερα σημεῖα ποὺ θὰ πρέπει πρωταρχικὰ νὰ ἀπασχολήσουν ὁποιαδήποτε ἔρευνα στὸν τομέα αὐτόν:

1. Τὸν σημαντικότερο παράγοντα στὴν ἐπιτυχία ὁποιουδήποτε προγράμματος προστασίας παίζει ἡ ἐνεργητικὴ συμμετοχὴ τοῦ κοινοῦ, ὄχι μόνο στὸ στάδιο ἐφαρμογῆς ἀλλά, πρωταρχικά, στὸ στάδιο προγραμματισμοῦ καὶ ἀποφάσεων. Καὶ ἐδῶ φαίνεται ἡ ἀνάγκη ἐντατικῆς διαφώτισης τῶν πολιτῶν γιὰ νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν καταπίεση τοῦ ἀστικοῦ χώρου (ποὺ στὴ διαμόρφωσή του συμβάλλουν καθημερινά), τὶς ἀξίες τῆς παραδοσιακῆς κληρονομιᾶς, τὸ κοινωνικὸ ἀλλὰ καὶ οἰκονομικὸ ὄφελος τῆς διατήρησής της.

2. Ἀπαραίτητη εἶναι ἡ σύνταξη ἑνὸς γενικοῦ χωροταξικοῦ σχεδίου γιὰ τὴν Ἑλλάδα ποὺ θὰ καθορίζει τὶς δυναμικὲς γραμμὲς κάθε οἰκισμοῦ, τὸν προορισμὸ τοῦ εὐρύτερου χώρου κατὰ ζῶνες καὶ θὰ προτείνει νέες χρήσεις γῆς. Ἡ σύνταξη τοῦ χωροταξικοῦ πρέπει νὰ γίνει μὲ γνώμονα πάντα τὸ κοινωνικὸ σύνολο καὶ νὰ ἀποτελέσει μαζὶ μὲ τὸ μητρῶο ἀπογραφῆς τὶς βάσεις γιὰ ὁποιαδήποτε ἐφαρμογὴ προστασίας.

3. Ὑπάρχει ἄμεση ἀνάγκη ἐπιβολῆς κρατικοῦ ἐλέγχου πάνω σὲ κάθε ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία στὸν τομέα τῶν κατασκευῶν. Εἶναι ἀπαράδεκτο ἡ κατοχύρωση τῆς ἰδιοκτησίας νὰ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα ἐνέργειες ποὺ ἔχουν ἀντίκτυπο στὸ εὐρύτερο περιβάλλον καὶ τὸν χαρακτήρα του.

4. Ὁ τουρισμὸς δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν σκοπὸς τῆς προστασίας ἀλλὰ νὰ γίνει δεκτὸς σὰν σύμπτωμά της. Ἀξιοποίηση δὲν σημαίνει ἀναγκαστικὰ ἐκμετάλλευση. Εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνο νὰ στηρίζεται ἡ οἰκονομία ἑνὸς τόπου στὸν τουρισμό, γιὰ χάρη τοῦ ὁποίου συχνὰ οἱ κάτοικοι μεταβάλλονται σὲ θίασο ὑπηρετῶν μέσα στὸ «σκηνικὸ» τοῦ «ἀξιοποιημένου» οἰκισμοῦ, ἀναστατώνοντας τὸν ρυθμὸ τῆς ζωῆς τους καὶ ἐγκαταλείποντας τὴν ἐκμετάλλευση τῶν ἀσφαλῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τοῦ τόπου.

Βέβαια, δὲν εἶναι σωστὸ νὰ ἀποκλεισθοῦν κάτοικοι ἄλλων περιοχῶν ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοπίων καὶ οἰκισμῶν ποὺ προσφέρονται γιὰ τὴν πολιτιστικὴ καὶ ἠθικὴ ἀγωγή τους, ἀλλὰ καὶ τὴν καθαρὴ ἀναψυχή. Γι' αὐτὸ καταλήγουμε στὸ ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρξει τουρισμὸς βασισμένος σὲ σωστὸ προγραμματισμό, σὲ συνδυασμὸ μὲ ἄλλες ἀνθρωπιστικὲς καὶ οἰκονομικὲς λειτουργίες καὶ ὁπωσδήποτε ὄχι βασισμένος στὴν ἀρχὴ τῆς οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ τόπου. Καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ περιοχὴ τῶν νομῶν Χίου, Σάμου καὶ Λέσβου προσφέρεται ἰδιαίτερα γιὰ μιὰ σωστὴ ἀξιοποίηση.

Α.Π.-Κ.,Α.Τ.

11

12

11.
Κουνιάδοι Ἰκαρίας. Σπίτι «μονόχυτο μὲ πυργάρι», δηλαδὴ ἰσόγειο μὲ μονοκλινὴ στέγη καὶ παρακείμενη διόροφη πτέρυγα μὲ δικλινὴ στέγη. Οἱ τοῖχοι εἶναι μὲ ξερολιθιὲς κι ἡ στέγη μὲ σχιστόπλακες.

12.
Ἰκαρία. Φράχτης ἀπὸ σχιστόπλακες. Παρόμοιους συναντᾶμε σ' ὅλο τὸ νησὶ καὶ δίνουν ἰδιαίτερη ὑφὴ στὸ τοπίο.

11.
Kouniadoi, island of Ikaria.

12.
Island of Ikaria. Fence.

Ἤπειρος καὶ Βόρεια Ἑπτάνησα

Ἀρχιτέκτονες Π. Πικιώνης, Γ. Ζέρβας, Μ. Φίλιππα καὶ Κ. Φαρμάκη. Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες: Α. Τσάμου, Τ. Σταματοπούλου καὶ Α. Χριστοφίδου

Epirus and the Northern Ionian Islands

Architects P. Pikionis, G. Zervas, M. Philippa and K. Farmaki

Ι. Γενικὰ

1. Εἰσαγωγὴ

Ἡ Ἤπειρος, θεματοφύλακας τῶν ἑλληνικῶν λαϊκῶν παραδόσεων, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῆς λαϊκῆς τέχνης καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ποὺ σὲ πολλὰ μέρη της διατηρεῖ μέχρι σήμερα τὴν καθαρότητα ἐκφράσεως, τὸ συντακτικὸ καὶ τὸ ἀρχαϊκὸ λεκτικό της, εἶναι ἀξιόλογη καὶ γιὰ τὴ λαϊκή της ἀρχιτεκτονικὴ ἔκφραση καὶ πολεοδομία. Ὅ,τι διασώθηκε ὡς τὶς μέρες μας μαρτυρεῖ τὴν ἀξία τοῦ λαϊκοῦ της πολιτισμοῦ.

Ἂν καὶ ἡ προσπάθεια διασώσεως τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς θεωρεῖται γενικὰ ἀναγκαία, εἶναι σκόπιμο νὰ τονιστεῖ πὼς ὑπάρχουν πολλὰ ἐμπόδια γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς προστασίας της. Δὲν εἶναι τὰ οἰκονομικὰ μέσα ποὺ μᾶς λείπουν ἀλλὰ πρῶτα ἀπὸ ὅλα ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἀνάγκης προστασίας ἀπὸ πολλοὺς ἁρμόδιους φορεῖς καὶ παράγοντες. Πέρα ἀπὸ αὐτὸ εἶναι φανερὴ ἡ ἀντίδραση ἀνθρώπων ποὺ θὰ περίμενε κανεὶς νὰ συμμερίζονται τὴν προσπάθεια αὐτή. Πρὶν λίγα χρόνια ὁ δήμαρχος Ἰωαννίνων, ἀρχιτέκτων μηχανικός, εἶχε προτείνει καὶ εἶχε πετύχει νὰ ἀποχαρακτηρίσει ἀπὸ ἱστορικὸ διατηρητέο μνημεῖο ἕνα πανδοχεῖο στὰ Γιάννενα, «τὸ Χάνι τοῦ Κωτσο-Λάμπρου», μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι τοῦτο εἶχε χαρακτηριστεῖ ὡς διατηρητέο ἐπὶ φαυλοκρατίας. Ἄλλος, πολιτικὸς μηχανικός, (νῦν) Ἐπιθεωρητὴς τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων, ἐπιχείρησε μὲ ποικίλες ἐνέργειες νὰ ἀποχαρακτηρίσει τὸ παραμεθόριο χωριὸ του Δολὸ Πωγωνίου, χαρακτηρισμένο ὡς «διατηρητέο μνημεῖο», γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ξαναχτίσει χωρὶς ἔλεγχο τὸ σπίτι του.

Ἀναφέρουμε τοῦτα γιὰ νὰ δείξουμε πόσο ἐλπιδοφόρα εἶναι ἡ προσπάθεια ποὺ γίνεται ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ πόσοι οἱ κίνδυνοι ματαιώσεώς της ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ εἶναι ἱκανοὶ νὰ παραμερίσουν ὅση δουλειὰ ἔγινε ἐπὶ ἕνα χρόνο, πράγμα ποὺ συνέβη ἄλλωστε καὶ παλαιότερα, ὅταν στὸ Ὑπουργεῖο Ἀνοικοδομήσεως μὲ ὑπουργὸ τὸν Κ. Δοξιάδη ἔγινε παρόμοια καταγραφὴ τῶν οἰκισμῶν γιὰ νὰ θαφτεῖ ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους ἁρμοδίους στὶς ἀποθῆκες τῆς Ὑπηρεσίας Οἰκισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων.

2. Ἱστορικὴ πορεία τῶν οἰκισμῶν τῆς Ἠπείρου

Μιὰ πολὺ σύντομη ματιὰ στὰ σημαντικότερα ἱστορικὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίστηκαν στὸν Ἠπειρωτικὸ χῶρο κατὰ τὸ παρελθὸν θὰ μποροῦσε νὰ ἐξηγήσει ἀρκετὰ τὴ σημερινὴ θέση καὶ διάταξη τοῦ πληθυσμοῦ, καθὼς καὶ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ καὶ πολεοδομικὸ ὕφος τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν του.

Οἱ κίνδυνοι ἀπὸ τοὺς ξένους μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους μὲ τὸν Αἰμίλιο Παῦλο (146 μ.Χ.), ὅταν μεγάλες πόλεις καταστράφηκαν (Πασσαρών, Φοινίκη, Τωρήνη, Ὄρυκός, Εὔροια, Ἐπίδαμνος κἄ), ἀπομάκρυναν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὰ παράλια καὶ γενικὰ ἀπὸ τὶς πεδινὲς περιοχὲς πρὸς τὰ ὀρεινά, ὅπου ζοῦσαν ἀνοργάνωτα. Δὲν γνωρίζουμε τίποτα γιὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους, ἀφοῦ μεσαιωνικὸ σκοτάδι καλύπτει ὅλη τὴν Ἤπειρο. Στὰ χρόνια ποὺ ἀκολουθοῦν μέχρι τὴν ἵδρυση τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ἡ ζωὴ ἦταν νομαδική, κάτι ἄλλωστε ποὺ συνεχίζεται μέχρι σήμερα σὲ ὁρισμένες περιοχές. Στενὰ διοικητικὰ διαμερίσματα δὲν ὑπῆρχαν, μόνο δυὸ μεγάλες διοικήσεις ποὺ ἀναφέρονταν ὡς 12η καὶ 13η ἐπαρχία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἐπίσημη διαίρεση, ἐνῶ κάποτε μέσα σ' αὐτὰ τὰ χρόνια ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζονται ὀνόματα ποὺ φανερώνουν ὑποδιαίρεση τοῦ τόπου σὲ μικρότερα διαμερίσματα, ὅπως Πωγώνι, Κούρεντα, Ζαγόρι κἄ. Γύρω στὸ 1630, ὕστερα ἀπὸ διαταγὴ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἐμφανίζονται γιὰ πρώτη φορὰ συγκροτημένα χωριὰ σὲ ὀρεινὲς περιοχές, ἂν ἐξαιρέσουμε διάφορα ὀνόματα μικρῶν πόλεων ποὺ ἀναφέρονται κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχή, γιὰ τὴ θέση καὶ τὴν ἱστορία τῶν ὁποίων ὑπάρχουν πολλὲς γνῶμες.

Ὁ διωγμὸς λοιπὸν ἀπὸ τὰ πεδινὰ καὶ ἡ νομαδικὴ ζωὴ τῶν Ἠπειρωτῶν ἐξηγοῦν πολὺ καλὰ τὴν αἰτία τῶν ἀπομακρυσμένων καὶ δυσπρόσιτων οἰκισμῶν, καθὼς καὶ τὸ μικρό τους μέγεθος καὶ τὴν ἀνάπτυξή τους σὲ συνοικισμούς. Σὲ ὁρισμένες περιοχὲς ποὺ ἀναπτύχθηκαν μὲ τὴ μετανάστευση στὸ ἐξωτερικὸ καὶ τὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα ὑπάρχουν ἀξιόλογοι παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ (Ζαγόρι, Πωγώνι).

1.
Καστανέα. Ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ χωριὰ τῆς Κόνιτσας.

2.
Δολό. Ἀρχιτεκτονικὴ στὸ Πωγώνι.

1.
Kastanea. One of the typical villages in the Konitsa region.

2.
Dolo, Pogoni.

1

2

3

II. Χωροταξικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἑνότητες. Ἀξιόλογοι οἰκισμοί

1. Νομὸς Ἰωαννίνων

Στὴν ἰδιομορφία τῆς Ἠπειρωτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ εἰδικὰ τοῦ νομοῦ Ἰωαννίνων συμβάλλει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι τὰ ὑλικὰ καὶ οἱ τρόποι δομήσεως κάθε τόπου δίνουν ἕναν εἰδικὸ χαρακτήρα, καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ κτίσματα εἶναι δεμένα μὲ τὸν γύρω χῶρο μὲ μιὰ πλαστικὴ ὁμοιομορφία καὶ ἑνότητα. Τὰ σπίτια ἑνώνονται μὲ τὴν πετρώδη γῆ, μὲ τὴ χρήση τοῦ ἴδιου πρωτογενοῦς ὑλικοῦ (πέτρα χωρὶς κονίαμα καὶ σχιστόπλακες στὶς στέγες). Ἔξω ἀπὸ τὰ κτίσματα, ὁ πλακόστρωτος δρόμος (καλντερίμι), οἱ ὑψηλοὶ μανδρότοιχοι καὶ οἱ χαρακτηριστικὲς αὐλόθυρες μὲ τὰ πεζούλια καὶ τὰ ἀνισόπεδα πλακόστρωτα δίνουν τὴν πολεοδομικὴ μορφὴ τοῦ οἰκισμοῦ.

Ἡ γυμνότητα τοῦ χώρου καὶ ἡ ἄγονη γῆ ὁδήγησε τοὺς ἀνθρώπους στὴ μετανάστευση. Οἱ Ἠπειρῶτες κτιστάδες ποὺ ἔκτιζαν τόσο στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικό, ἀφομοίωναν τὶς τοπικὲς μορφές. Αὐτὴ τὴν πλούσια ἐμπειρία μετέφεραν καὶ στὸν τόπο τους καὶ ἔτσι, ἀπὸ τὰ μαστοροχώρια τῆς Κόνιτσας, ποὺ εἶναι γενέτειρες τῶν περισσότερων μαστόρων τῆς Ἠπείρου, ξεκινάει μιὰ οἰκοδομικὴ παράδοση.

Χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ οἰκισμοὶ τῆς ὀρεινῆς περιοχῆς (Κόνιτσα), ὅπου ἡ ἀπότομη κλίση τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ ἀνάγκη ἄμυνας δημιουργοῦν μιὰ πολεοδομικὴ ἰδιομορφία. Οἱ δρόμοι εἶναι πολὺ στενοί, τὰ σπίτια τὸ ἕνα κοντὰ στὸ ἄλλο ἢ καὶ κολλητὰ μεταξύ τους, δημιουργώντας ἀρχιτεκτονικὰ συμπλέγματα, τέτοια ποὺ δίνουν μιὰ χαρακτηριστικὴ πλαστικότητα στὸ σύνολο, ἐνῶ ἡ ἀπότομη κλίση τοῦ ἐδάφους ἐπιβάλλει μιὰν ἀμφιθεατρικὴ μορφὴ στὸν

4

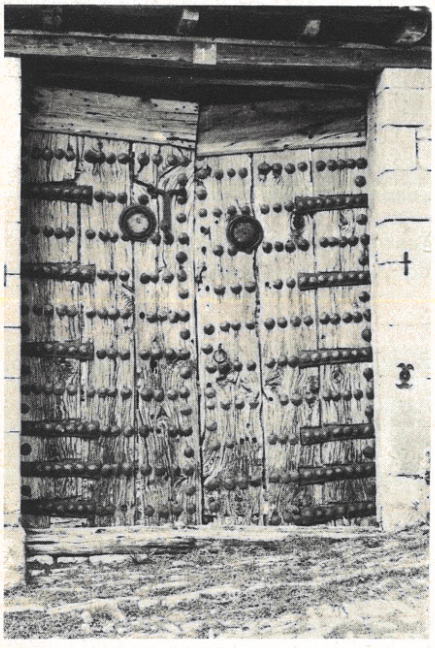

5

6

3.
Συρράκο.

4.
Μονοδένδρι Ζαγορίου.

5.
Δίδυμη σκάλα σὲ σπίτι τοῦ κάμπου (Ἄρτα).

6.
Τὸ ἀστικὸ σπίτι τῆς Ἄρτας.

3.
Syrako.

4.
Monodendri, Zagorio.

5.
Twin staircase in a house on the plain (Arta).

6.
Urban house in Arta.

7

οἰκισμό. Τὰ σπίτια διόροφα ἢ τριόροφα, λιθόκτιστα μὲ ξερολιθιά, πυργοειδῆ, μὲ παράθυρα μόνο στοὺς ὀρόφους καὶ μικρὲς τρύπες στὰ ἰσόγεια, μὲ ἐπιφάνειες χωρὶς πλαστικὰ στοιχεῖα (σπάνια μικρὰ ξύλινα μπαλκόνια στὸν ὄροφο) ὀρθώνονται μὲ χαρακτήρα ἀμυντικό, μὲ ὀρθογωνικὴ συνήθως κάτοψη, στεγασμένα μὲ σχιστόπλακες καὶ ἔχουν ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες στὴν κατασκευὴ (στέγες, τζάκια, σκάλες καὶ θυρώματα).

Διαφοροποιημένη κάπως βρίσκουμε τὴ δομὴ τῶν σπιτιῶν σὲ ἄλλες ὀρεινὲς περιοχές, ἔξω ἀπὸ τὰ μαστοροχώρια τῆς Κόνιτσας, ὅπως στὴν περιοχὴ Πωγωνίου καὶ Ζαγορίου, ἀλλὰ πάλι στεγασμένα μὲ σχιστόπλακες, λιθόκτιστα, ἐναρμονισμένα στὸ τοπίο.

Ἕνας ἄλλος πλοῦτος καθρεφτίζεται στὰ χωριὰ ποὺ εἶχαν πάρει εἰδικὰ προνόμια ἐπὶ τουρκοκρατίας, στὰ Ζαγόρια. Περισσότεροι ἐλεύθεροι χῶροι, ὡραῖα διαμορφωμένες πλατεῖες, σχεδὸν παντοῦ καλντερίμια. Τὰ σπίτια ἔχουν ἐξελιχθεῖ σὲ μεγάλα ἀρχοντικὰ μὲ ἀξιόλογη ἀρχιτεκτονική, μὲ περισσότερα ἀνοίγματα καὶ μεγαλύτερες ἀπαιτήσεις στὴν κατασκευή. Καμάρες στὰ ἰσόγεια, τοξωτὰ ὑπέρθυρα στὰ ἀνοίγματα καὶ τὶς αὐλόπορτες, προεξέχοντα τζάκια καὶ ἐνδιαφέρουσες καμινάδες, στέγες μὲ σχιστόπλακες καί, ὄχι σπάνια, τοιχογραφίες στοὺς ἐσωτερικοὺς χώρους.

Στὸ Πωγώνι βρίσκουμε κυρίως τὸ διόροφο σπίτι (ἐπάνω κατοικήσιμος χῶρος, κάτω τὸ κατώι γιὰ τὰ ζῶα καὶ ἀποθήκευση) μὲ ἐξωτερικὴ πέτρινη σκάλα καὶ καμάρα κάτω ἀπὸ τὸ πλατύσκαλο, ἐνῶ τὸ κάθε σπίτι ἔχει αὐλὴ μὲ μάντρα καὶ αὐλόπορτα, ἔτσι ὥστε καὶ ἐδῶ ἡ δόμηση νὰ μὴν εἶναι πολὺ πυκνή. Σπάνια θὰ συναντήσουμε ἐδῶ τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Ζαγορίου ἢ τὸ μεγάλο κλειστὸ ἀμυντικὸ σπίτι τῆς Κόνιτσας.

Ἡ οἰκονομία τοῦ κάμπου μὲ τὴ γεωργία ἢ τὴν κτηνοτροφία μποροῦσε νὰ κρατήσει τοὺς ἀνθρώπους στὴ γῆ τους. Δὲν ἦταν ὅμως τόσο ἀξιόλογη ὅσο τὸ ἐμπόριο στὸ Ζαγόρι ἢ ἡ ἐμπειρία τοῦ μάστορα στὰ μαστοροχώρια τῆς Κόνιτσας ὥστε νὰ ἐπιτρέπει κατασκευὲς ἀρχοντικῶν. Τὰ σπίτια εἶναι μικρά, ἰσόγεια, μὲ ἐξωτερικὴ πέτρινη σκάλα ὅταν εἶναι διόροφα, μὲ κατώι ἢ ἁπλῶς ὑπερυψωμένα, μὲ ὀρθογωνικὴ κάτοψη, λιθόκτιστα καὶ στεγασμένα μὲ σχιστόπλακες. Ἀλλοῦ, ἡ ὁμοιογενὴς καὶ συγκροτημένη σύνθεση τῶν σπιτιῶν δίνει ἀξιόλογο πολεοδομικὸ σύνολο (Γραμμενοχώρια, Κατσαναχώρια), ἐνῶ ἀλλοῦ οἱ μεγάλες ἀποστάσεις καὶ οἱ τυχαῖες θέσεις τους δὲν ἐπιτρέπουν καμιὰ ὀργάνωση στὴ δόμηση, λόγω τῆς σχεδὸν νομαδικῆς ζωῆς τῶν κατοίκων (νοτιοδυτικὸ τμῆμα τοῦ νομοῦ Ἰωαννίνων: Λάκκα, Σούλι, Λάκκα Ντουσκάρα, Δερβιζιανοχώρια).

Ἡ ἐγκατάλειψη ἄφησε ἀναλλοίωτους πολλοὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς στὴν Κόνιτσα καὶ τὸ Ζαγόρι, ἐκτὸς ἀπὸ ὁρισμένα χωριὰ ὅπου, ἐπειδὴ διατηρεῖται ἀκόμα ὁ πληθυσμός τους, ἀρχίζουν νὰ προκαλοῦνται ἀλλοιώσεις ἀπὸ ἀνεξέλεγκτες κατασκευές. Ἡ φωτιὰ κατάστρεψε σχεδὸν ὅλο τὸ Πωγώνι, ἐνῶ στὸ νότιο τμῆμα τοῦ νομοῦ Ἰωαννίνων μόνο λίγοι κτηνοτροφικοὶ παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ μένουν ἀναλλοίωτοι (Συρράκο, Καλαρρύτες).

2. Νομοὶ Ἄρτας καὶ Πρεβέζης

Λιγότερο σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ στὶς νότιες περιοχὲς τῆς Ἠπείρου. Ἀντίθετα μὲ ὅ,τι συμβαίνει στὸν νομὸ Ἰωαννίνων, ὅπου τὸ ἀρχιτεκτονικὸ καὶ μορφολογικὸ ἐνδιαφέρον συγκεντρώνεται στὰ ὀρεινά, στὸν κάμπο τῆς Ἄρτας - ποὺ ἐπεκτείνεται καὶ σὲ τμῆμα τοῦ νομοῦ Πρεβέζης - ἔχουμε τὴν περισσότερο ἀξιόλογη ἀρχιτεκτονικὴ (ἂν καὶ ἐκεῖ δὲν σώζονται σύνολα - λόγω τῶν καταστροφῶν τοῦ πολέμου καὶ τῶν σύγχρονων ἀλλοιώσεων - παρὰ μόνο τμήματα οἰκισμῶν ἢ μεμονωμένα σπίτια).

Διόροφα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ μονόροφα, τὰ παραδοσιακὰ σπίτια τοῦ κάμπου χρησιμοποιοῦν σὰν ὑλικὰ τὴν ἐμφανὴ λιθοδομὴ - σὲ μεγάλο ποσοστὸ ἀσβεστωμένη - τὸ ξύλο καὶ τὸ κεραμίδι. Ἡ τετρακλινὴς στέγη προεξέχει πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο δημιουργώντας μικρὸ στέγαστρο. Χαρακτηριστικὸ μορφολογικὸ στοιχεῖο τοῦ σπιτιοῦ ἀποτελεῖ ἡ ἐξωτερικὴ πέτρινη σκάλα: μονὴ ἢ διπλή, μὲ χῶρο πλήρη ἢ κενὸ κάτω ἀπὸ τὸ πλατύσκαλο, μὲ κυλινδρικὴ ἢ ἐπί-

7.
Πάργα.

8.
Διαμορφωμένο τοπίο μὲ παλαιὰ συγκροτήματα ποὺ προορίζονται γιὰ ἀγροτικὴ χρήση (Λευκάδα).

7.
Parga.

8.
Landscaped area with old structures for agricultural usage (island of Lefkada).

8

πεδη ὀροφή. Διαφορετικὸς ὁ χαρακτήρας τῆς πόλεως τῆς Ἄρτας μὲ τὴ συνεχὴ δόμηση, ὅπου σώζονται σπίτια νεοκλασικὰ καὶ λίγα ἀστικά, ὅπως τὰ εἶχε περιγράψει ὁ Ὀρλάνδος. Διόροφα συνήθως, μὲ σχεδὸν φρουριακὸ χαρακτήρα στὸ ἰσόγειο (μεγάλη πόρτα, μικρὰ σιδερόφρακτα παράθυρα), ἐνῶ στὸν ὄροφο, ποὺ συχνὰ προεξέχει πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ δρόμου, ἀνοίγονται ὀρθογωνικὰ παράθυρα. Ἡ στέγη, δρύινη κεραμοσκεπής, προβάλλει πρὸς τὸν δρόμο τὰ ἄκρα τῶν ζευκτῶν της. Ἡ ζωὴ τοῦ σπιτιοῦ ἀνοίγεται πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ αὐλή, ἀπὸ ὅπου ἀνεβαίνει κανεὶς στὸν ὄροφο. Μεγάλοι καὶ συγκεντρωμένοι οἱ οἰκισμοὶ τοῦ κάμπου, μὲ δομὴ κεντροβαρικὴ ἢ μὲ γραμμικὴ ἀνάπτυξη, ἐνῶ στὶς ὀρεινὲς περιοχὲς μικροί, μὲ χαμηλὴ πυκνότητα δομήσεως, ἢ διάσπαρτοι.

Τὸ ὀρεινὸ σπίτι πλησιάζει περισσότερο τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ὀρεινῆς περιοχῆς τῆς Ἠπείρου μὲ λιτότερη μορφή: ἐμφανὴς λιθοδομή, σχιστόπλακες, ξύλινο μπαλκόνι, καμιὰ φορά, στὸν ὄροφο.

Στοὺς ὀρεινοὺς οἰκισμοὺς τοῦ νομοῦ Πρεβέζης μποροῦμε νὰ διακρίνουμε τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ κτηνοτροφικοῦ οἰκισμοῦ τῆς Πίνδου, ὅπου μιὰ παράδοση αἰώνων ἡμινομαδικῆς ζωῆς καὶ μιὰ χαλαρὴ αἴσθηση μονιμότητας τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὸν τόπο ποὺ κτίζει τὸ σπίτι του, ἔχουν σὰν ἀποτέλεσμα τὴ χαλαρότητα στὴν ὀργάνωση τοῦ οἰκισμοῦ, μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τὴ διάσπαρτη δόμηση, καὶ μιὰ λιτότητα στὸν τύπο τῆς κατασκευῆς, ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ πέτρινα μικρὰ μονόροφα σπίτια ἢ ἀκόμα καὶ ἀχυροκαλύβες. Μοναδικὴ μαρτυρία γιὰ τὴ συγγένεια μὲ τὴν Ἠπειρώτικη παράδοση, οἱ θαυμάσιες ἐκκλησίες της.

Τὰ πεδινὰ χαρακτηρίζονται ἀπὸ γενικότερη ἔλλειψη παραδοσιακοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ πλούτου, ποὺ σὲ πάρα πολλὲς περιπτώσεις ὀφείλεται σὲ καταστροφὲς τοῦ πολέμου ἢ ἀνοικοδομήσεις, ἂν καὶ εἶναι ἀμφίβολο ἂν καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὰ ὑπῆρξε κάτι ἀξιόλογο παραδοσιακό.

Τελείως διαφορετικὴ εἶναι ἡ εἰκόνα στὴν παραλιακὴ περιοχὴ τοῦ Ἰονίου, ἰδιαίτερα στὴν περιοχὴ τῆς Πάργας. Ἡ διαφορετικὴ οἰκονομικὴ δομὴ τοῦ πληθυσμοῦ δημιουργεῖ τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς πολὺ ἀξιόλογης ἀρχιτεκτονικῆς, ἐμπνευσμένης ἀπὸ τὰ καλλιτεχνικὰ ρεύματα ποὺ διαμορφώνουν τὸν χαρακτήρα τῆς ἑπτανησιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἐνῶ διατηροῦνται ταυτόχρονα ὅλες οἱ ἀρετὲς τῆς ἔντεχνης Ἠπειρώτικης κατασκευῆς.

3. Βόρεια Ἑπτάνησα

Μέχρι τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ τὰ Ἑπτάνησα, ὅπως καὶ ἡ Ἤπειρος, συνδέονται ἱστορικὰ μὲ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Κατὰ τὴν περίοδο τῆς φραγκοκρατίας περνοῦν βαθμιαῖα στὴ σφαίρα τῶν δυτικῶν ἐπιρροῶν μὲ συνέπεια τὴ διαμόρφωση ἑνὸς ἰδιαίτερου ἀρχιτεκτονικοῦ χαρακτήρα.

3.1. Λευκάδα

Ἡ Λευκάδα, ἑνωμένη σχεδὸν μὲ τὴν Ἤπειρο, διατηρεῖ στενοὺς δεσμοὺς μὲ αὐτήν, τόσο στὸν κοινωνικό, ὅσο καὶ στὸν ἀρχιτεκτονικὸ τομέα. Ἀγροτικὸς στὸ μεγαλύτερο μέρος του ὁ πληθυσμός, ζοῦσε μιὰ ζωὴ λιτή, ἀποτραβηγμένος στὶς ὀρεινὲς περιοχὲς γιὰ λόγους ἀσφάλειας μέχρι τὸν περασμένο αἰώνα. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ σινάφια τῶν Ἠπειρωτῶν μαστόρων δὲν εἶναι ἄγνωστα στὴν περιοχή, σὲ γενικὸ κανόνα ὁ Λευκαδίτης κτίζει μόνος τὸ σπίτι του, ἁπλὸ καὶ χωρὶς διακοσμήσεις, ἀπὸ πέτρα ποὺ ὁ ἴδιος ἔμαθε νὰ δουλεύει κτίζοντας λιθιὲς γιὰ νὰ μετατρέψει σὲ καλλιεργήσιμη τὴν πετρώδη γῆ τοῦ τόπου του.

Τὰ σπίτια, μὲ ὀρθογώνια καὶ αὐστηρὰ τυποποιημένη κάτοψη καὶ μὲ συμμετρία στὴν ὄψη, συχνὰ ἀσοβάντιστα, κατασκευάζονται μὲ ἀργολιθοδομή. Μὲ τὸ ἴδιο ὑλικὸ διαμορφώνεται καὶ ὁ περιβάλλων χῶρος τους. Ἡ ἀργολιθοδομή, σὰν βασικὸ ἐκφραστικὸ στοιχεῖο στὴ διαμόρφωση τοῦ οἰκισμοῦ, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ διατηρεῖ στὶς αἰσθητικὲς ἀξίες του μιὰ γνησιότητα πρωτόγονη ποὺ διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ γραφικὸ σκηνικὸ τοῦ κερκυραϊκοῦ οἰκισμοῦ ἢ τὴν πλαστικότητα τοῦ κυκλαδίτικου, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἑνοποιεῖ τὸν ἐλεύθερο μὲ τὸν δομημένο χῶρο σὲ ἕνα ἁρμονικὸ σύνολο.

Τελείως ἰδιόμορφη εἶναι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Χώρας, ὅπου εἰδικὲς ἐδαφολογικὲς συνθῆκες ὁδήγησαν σὲ μιὰ κατασκευὴ μὲ βάση τὸ ξύλο. Εἶναι ὁ χῶρος ὅπου ἔχουν ἀφομοιωθεῖ μορφὲς μὲ δυτικὴ προέλευση.

Ὅπως καὶ στὴν Κέρκυρα, θὰ μπορούσαμε νὰ μιλήσουμε γιὰ ὑψηλὸ βαθμὸ διατηρήσεως καὶ στὴ Λευκάδα, ἂν οἱ σεισμοὶ δὲν εἶχαν ἐξαφανίσει τὰ χαρακτηριστικὰ ὁρισμένων περιοχῶν καὶ δὲν εἶχαν προκαλέσει σημαντικὲς βλάβες στὶς ὑπόλοιπες. Σὲ ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς οἱ ἐπεμβάσεις καὶ ἀλλοιώσεις δὲν εἶναι μεγάλες καὶ αὐτὸ ὀφείλεται στὴ χαμηλὴ οἰκονομικὴ στάθμη καὶ στὴν καθαρὰ ἀγροτικὴ δομὴ τῆς οἰκονομίας τοῦ τόπου.

3.2. Κέρκυρα

Ὁλόκληρη ἡ Κέρκυρα μαζὶ μὲ τοὺς Παξοὺς ἀποτελεῖ μιὰ γεωγραφικὴ ἑνότητα μὲ πολιτιστικὲς ἀξίες ὑψηλῆς στάθμης. Τὴν πλούσια ἀρχιτεκτονικὴ παράδοση, τὴν ἁρμονικὴ ἔνταξη τῶν οἰκιστικῶν συνόλων σὲ ἕνα ἐξαιρετικοῦ φυσικοῦ κάλλους τοπίο, τὸν ὑψηλὸ βαθμὸ διατηρήσεως τοῦ παραδοσιακοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ πλούτου καὶ τὴν ὁμοιογένεια τῶν παραδοσιακῶν οἰκιστικῶν συνόλων δὲν μπόρεσε ἀκόμα νὰ διαταράξει ἡ τουριστικὴ ἀνάπτυξη, στὸν βαθμὸ ποὺ συνέβη τοῦτο σὲ βάρος τοῦ τοπίου.

Μιὰ πλούσια ἀστικὴ παράδοση στὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἀνανεώνεται σὲ κάθε ἐποχὴ (ἀναγέννηση, μπαρόκ, νεοκλασικισμὸς) μὲ βάση τὰ δυτικὰ πρότυπα. Ἡ ἴδια θὰ διαμορφώσει τὰ τοπικὰ πρότυπα ποὺ θὰ ἀκολουθήσει ἡ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονική. Τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς πρώτης, τὸ πολυόροφο σπίτι σὲ πυκνὴ δόμηση, φαινόμενο συνηθισμένο γιὰ μιὰ ὀχυρωμένη πόλη στὸν μεσαίωνα, ὅπως ἦταν ἡ πόλη τῆς Κέρκυρας, ἐπαναλαμβάνονται σὲ ἄλλη κλίμακα στὰ χωριά. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπικοινωνία τῶν ὀρόφων, τὸ μπαλκόνι στὴν ὄψη καὶ οἱ στοὲς στὸ ἰσόγειο εἶναι στοιχεῖα ποὺ χαρακτηρίζουν καὶ τὸ ἀστικὸ σπίτι. Στὸ λαϊκὸ σπίτι ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὸν ὄροφο γίνεται ἐξωτερικὰ μὲ τὸν «πόντζο», τὴ σκάλα μὲ «βόλτο» στὸ ἰσόγειο, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ποικιλία τύπων ἀνάλογα μὲ τὴν ἔκτασή του στὴν πρόσοψη καὶ τὴ διαμόρφωση τοῦ χώρου κάτω ἀπὸ αὐτόν. Οἱ τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι εἶναι συνήθως σοβαντισμένοι καὶ σπανιότερα μὲ γυμνὴ πέτρα, ἔχουν πλούσια διακοσμημένη τὴν ἐξωτερική τους ἐπιφάνεια μὲ χρῶμα, γεῖσα, κορνίζες κἀ στοιχεῖα ποὺ ὀφείλονται σὲ ἀφομοίωση κυρίως νεοκλασικῶν μορφῶν. Ἡ παρουσία αὐτοῦ τοῦ πλούτου τῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων, ἰδιαίτερα τοῦ χρώματος, δημιουργεῖ μιὰ ἔντονα γραφικὴ ἀτμόσφαιρα στὸ ἐσωτερικὸ τῶν οἰκισμῶν.

Οἱ πολεοδομικὲς συνθῆκες, ποὺ διαμορφώθηκαν σύμφωνα μὲ τὰ προηγούμενα, ἔδωσαν στὰ σύνολα πυκνὴ συγκρότηση καὶ μιὰ θαυμάσια συνοχὴ στὴ γενική τους εἰκόνα, ποὺ γίνεται ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὴ ἀπὸ τὸν τρόπο προσαρμογῆς τους στὸ πλούσιο ἀνάγλυφο τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν ἀνήσυχη γραμμὴ τῶν στεγῶν.

9

10

11

12

13

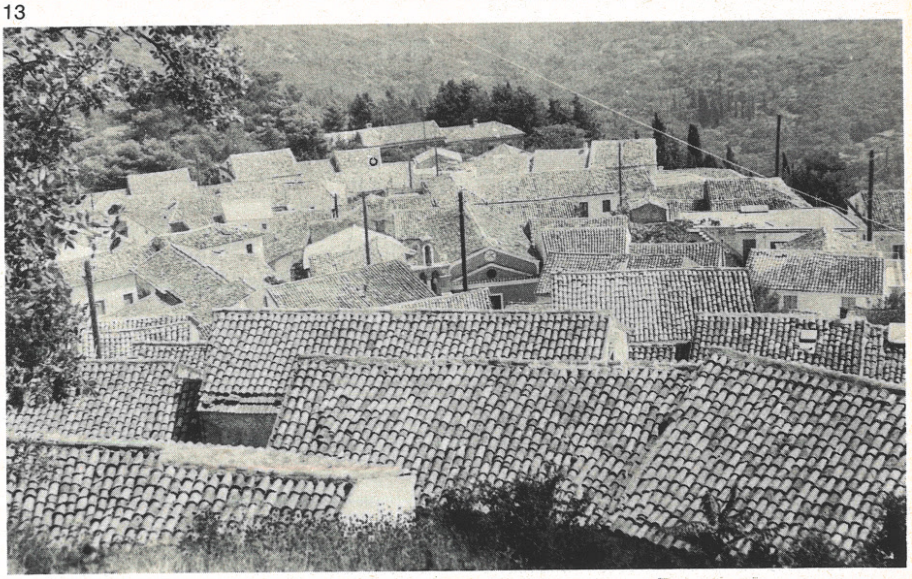

9.
Λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ (Κέρκυρα).

10.
Βαλανεῖο. Ἀστικὴ ἐπίδραση σὲ χωριό.

11.
Μικρὸ οἰκιστικὸ συγκρότημα (Κέρκυρα).

12.
Καρουσάδες. Οἰκισμὸς σὲ χαρακτηριστικὸ κερκυραϊκὸ τοπίο.

13.
Στέγες. Ἀντιπροσωπευτικὴ εἰκόνα κερκυραϊκοῦ οἰκισμοῦ.

9.
Vernacular architecture (island of Corfu).

10.
Valaneio. Urban influence upon the village houses.

11.
Small housing complex (island of Corfu).

12.
Karoussades. Settlement on a landscape typical of the island of Corfu.

13.
Roofs. Typical settlement on the island of Corfu.

Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία

Ἀρχιτέκτονες Β. Ἀδαμογιάννης, Ν. Κουφουδάκης, Β. Παπᾶς, Κ. Σημαντηράκη καὶ Δ. Τεντοκάλης.
Συνεργάτες: ἀρχαιολόγος Μ. Σορτίκου-Τεντοκάλη καὶ ἀρχιτέκτονες Ι. Στεριώτου, Μ. Βαρθολομαίου-Δρόσου καὶ Ε. Ψάλτου. Γενικὴ ἐποπτεία: καθηγητὴς Ν.Κ. Μουτσόπουλος

The Central and Western part of Macedonia

Architects V. Adamoyannis, N. Koufoudakis, B. Papas, K. Simandiraki and D. Tentokalis

Ι. Γενικὰ

Ἡ περιοχὴ τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας περιλαμβάνει τοὺς νομοὺς Θεσσαλονίκης, Χαλκιδικῆς, Κιλκίς, Ἡμαθίας, Πέλλης, Πιερίας, Γρεβενῶν, Κοζάνης, Καστοριᾶς καὶ Φλώρινας.

Στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια οἱ πολιτισμοὶ διαδέχονται ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, ἀφήνοντας ἀδιάψευστα σημάδια στὸ πέρασμά τους τὰ πολλὰ μνημεῖα ποὺ διατηροῦνται μέχρι σήμερα. Οἱ οἰκισμοὶ ἀποτελοῦν μιὰν ἀκόμη ἔκφραση αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας.

Οἱ μεγάλες δημογραφικὲς ἀνακατατάξεις στὸν μακεδονικὸ χῶρο τὰ βυζαντινὰ χρόνια, ποὺ ἔχουν σὰν αἰτία τὶς διάφορες ἐπιδρομές, ἐντείνονται τὸν 7ο αἰώνα καὶ προκαλοῦν τὴν ἐρήμωση στοὺς παραλιακοὺς οἰκισμοὺς τὸν 10ο αἰώνα. Ὁ πολιτισμὸς τῶν μεγάλων παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τερματίζεται ὁριστικά. Ταυτόχρονα, ἐξαιτίας τῶν ἀβαροσλαβικῶν ἐπιδρομῶν, ἐγκαταλείπονται οἱ ἀνοχύρωτοι οἰκισμοὶ στὶς πεδιάδες καὶ οἱ κάτοικοι καταφεύγουν στὶς μεγάλες ὀχυρωμένες πολιτεῖες καὶ τὰ κάστρα. Μετὰ τὸν 10ο αἰώνα βλέπουμε νὰ ἀρχίζει μιὰ νέα ζωὴ στὰ λιμάνια καὶ τοὺς παραλιακοὺς οἰκισμούς, συνεχίζεται ὅμως καὶ ἡ ἐγκατάσταση σὲ ὀχυρωμένους καὶ ἀδιάβατους σχεδὸν τόπους, σὲ κάστρα ποὺ τὰ πιὸ πολλὰ ἦταν ἀθέατα ἀπὸ τὴ θάλασσα.

Ἡ τουρκικὴ κατάκτηση φέρνει νέες δημογραφικὲς ἀνακατατάξεις. Ἡ πλούσια γῆ τῶν κοιλάδων καταλαμβάνεται ἀπὸ μιὰ νέα κυρίαρχη τάξη τιμαριούχων, ἐνῶ οἱ βυζαντινοὶ πληθυσμοὶ βρίσκουν καταφύγιο στὶς ὀρεινὲς περιοχές. Ἀπὸ τοὺς ἀπομονωμένους αὐτοὺς οἰκισμοὺς ὅσοι εἶχαν τὴν τύχη νὰ ἐξαγοράσουν μιὰ κάποια προστασία πληρώνοντας ἕνα ὁρισμένο ἐτήσιο χρηματικὸ ποσὸ στὴν Ὑψηλὴ Πύλη, γνώρισαν μιὰ ἰδιαίτερη «ἐλευθερία καὶ προστασία». Σ' αὐτὰ κυρίως τὰ χωριά, ἄνθισαν μὲ τὸν καιρὸ οἱ περίφημες βιοτεχνικὲς καὶ οἰκοδομικὲς συσσωματώσεις, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάπτυξή τους σὲ σημαντικὰ κεφαλοχώρια, τὰ ὁποῖα προκάλεσαν τὸν θαυμασμὸ τῶν περιηγητῶν τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα.

Σήμερα, ἡ χωροταξικὴ κατανομὴ τῶν 1376 οἰκισμῶν τῆς περιοχῆς σὲ σχέση μὲ τὴ μορφολογία τοῦ ἐδάφους χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ μεγάλη πυκνότητα τῶν νεώτερων οἰκισμῶν στὶς πεδινὲς περιοχές. Οἱ νεώτερες ἐγκαταστάσεις προσφυγικῶν καὶ ἄλλων στοιχείων μετέβαλαν οὐσιαστικὰ τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς περιοχῆς ποὺ εἶχαν διαμορφωθεῖ τὸν 18ο καὶ 19ο αἰώνα.

Ἡ σημερινὴ πυκνότητα στοὺς κάμπους βρίσκεται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὴν κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν οἰκισμῶν στοὺς αἰῶνες αὐτούς.

ΙΙ. Χωροταξικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἑνότητες. Ἀξιόλογοι οἰκισμοί

Στὸν τομέα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι κυριαρχεῖ στὴ λαϊκὴ κατοικία ὁ τύπος τοῦ πλατυμέτωπου διόροφου κτίσματος μὲ κεραμοσκεπὴ στέγαση καὶ συνήθως μὲ ἀνοιχτὸ καλυπτόμενο ἐξώστη, τὸ «χαγιάτι». Ἐλάχιστα εἶναι τὰ δείγματα πυργοειδοῦς λαϊκῆς κατοικίας. Ἕνα ἰδιαίτερο στοιχεῖο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς περιοχῆς ἀποτελοῦν τὰ ἀρχοντικά, ποὺ παρουσιάζονται συνήθως στὰ μεγάλα ἐμπορικὰ κέντρα (Καστοριά, Σιάτιστα, Βέροια, Νάουσα, Κοζάνη, Ἀρναία). Εἶναι ἡ πιὸ τέλεια ἔκφραση τῆς τέχνης τοῦ «κατοικεῖν», ὅπως ἀναπτύχθηκε τὸν 17ο καὶ 18ο αἰώνα στὸν βορειοελλαδικὸ χῶρο.

Μὲ κριτήριο τὴν ὁμοιογένεια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς παρατηροῦμε μεγαλύτερη, σχετικά, συγγένεια στοὺς οἰκισμοὺς ποὺ βρίσκονται ἀνατολικὰ καὶ νοτιοανατολικὰ τοῦ κάμπου τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τὶς λίμνες Βόλβης καὶ Ἁγ. Βασιλείου μέχρι τὰ παράλια τῆς Χαλκιδικῆς. Ὡστόσο, ἀνάλογες μορφὲς συναντοῦμε καὶ ἀλλοῦ (νομοὶ Γρεβενῶν, Καστοριᾶς κἀ). Οἱ οἰκισμοὶ στὰ ὀρεινὰ διαμερίσματα τῆς περιοχῆς, ἀπὸ τὸν Παντελεήμονα τοῦ νομοῦ Πιερίας μέχρι τὴ Φλώρινα καὶ τὴν ἐπαρχία Παιονίας τοῦ νομοῦ Κιλκίς, παρουσιάζουν κοινὰ χαρακτηριστικὰ χωρὶς νὰ ἀποκλείονται ὅμως καὶ οἱ ἐπιμέρους διαφορές.

Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν 1376 οἰκισμῶν θεωρήσαμε σὰν ἀξιόλογους τὸ 5,23%, δηλαδὴ 73

1. Πεντάλοφος, νομὸς Κοζάνης.
2. Ψαράδες, νομὸς Φλωρίνης.
3. Ἄνω Γαρέφη, νομὸς Πέλλης.
4. Παντελεήμων, νομὸς Πιερίας.
5. Περίκλεια, νομὸς Πέλλης.
6. Ἴσωμα, νομὸς Κιλκίς.

1

2

οἰκισμούς. Μὲ βάση τὸν προτεινόμενο βαθμὸ προστασίας, σύμφωνα μὲ τὰ κριτήρια τοῦ ἐργοδότη, οἱ τρεῖς χρειάζονται «ἀπόλυτη προστασία», οἱ 22 «σημαντικὴ» καὶ οἱ 48 «περιορισμένη».

III. Μεθοδολογικὲς παρατηρήσεις

Οἱ οἰκισμοί, σύμφωνα μὲ τὴν προκήρυξη τῆς μελέτης, ἀντιμετωπίζονται σὰν τὰ «ἀποτελέσματα» μιᾶς ἱστορικοπολιτιστικῆς διαδικασίας καὶ πρέπει νὰ προστατευθοῦν καὶ νὰ ἀξιοποιηθοῦν μὲ βάση τὴν ἀξία τους καὶ τὶς ὠφέλειες ποὺ θὰ προκύψουν ἀπὸ τὴν προστασία τους σὰν συνόλων. Ἡ ἀξιολόγηση ἔγινε μὲ κριτήρια τὴν ἱστορική, αἰσθητικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀξία τους, τὴ δυνατότητα προστασίας καὶ τὴν ἀναμενόμενη ὠφέλεια ἀπὸ αὐτή. Στὸν προσδιορισμὸ τῆς βαθμολογίας γιὰ καθένα ἀπὸ αὐτά, ἡ ἔλλειψη εἰδικῶν μελετῶν γιὰ τὴν περιοχή, ὅπως ἱστορικὴ τοπογραφία, τοπωνυμικὴ ἔρευνα κἄ, περιόρισε τὶς δυνατότητες γιὰ μιὰ πιὸ οὐσιαστικὴ ἀνάλυση.

Δυσκολίες παρουσιάστηκαν ἀκόμα στὸν καθορισμὸ τῆς «δυνατότητας» γιὰ ἀξιοποίηση μιὰ καὶ αὐτὴ εἶναι στενὰ δεμένη μὲ τὴ γενικότερη οἰκονομία τῆς περιοχῆς καὶ μὲ τὴ μεθοδολογία ποὺ θὰ ἀκολουθηθεῖ στὴν κάθε περίπτωση. Ἡ ἔλλειψη καθοριστικῶν στοιχείων καὶ ἡ ἀπουσία μιᾶς συγκεκριμένης κρατικῆς πολιτικῆς στὸ θέμα αὐτό, μᾶς ὁδήγησαν σὲ ὑποθετικά, γενικά, σχήματα.

Τὸ νὰ λάβουμε ὑπόψη μας μεγέθη μὲ μεσοπρόθεσμη ἢ μακροπρόθεσμη ἀπόδοση, ποὺ μόνο ἔμμεσα ἀναφέρονται στὸν καθαρὰ οἰκονομικὸ τομέα ἀλλὰ καλύπτουν πραγματικὲς συνθῆκες ζωῆς τοῦ οἰκισμοῦ, δηλαδὴ τὰ κοινωνικά του δεδομένα κἄ, ἦταν μιὰ προσπάθεια ποὺ δὲν ὑπῆρχε οὔτε ὁ χρόνος οὔτε οἱ κατάλληλες προϋποθέσεις γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ. Ἀλλὰ καὶ στὸν τομέα τοῦ προτεινόμενου βαθμοῦ προστασίας προχωρήσαμε στὴν ἐπιμέρους κατάταξη θεωρώντας σὰν προϋποθέσεις ὁρισμένες γενικὲς μεθόδους γιὰ προστασία καὶ συντήρηση ποὺ σήμερα ὁπωσδήποτε δὲν ἐφαρμόζονται. Ὡς πρὸς τὴν ἐπιτυχία ἑνὸς προγράμματος γιὰ τὴ διατήρηση καὶ ἀναβίωση τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν τῆς περιοχῆς, θὰ πρέπει

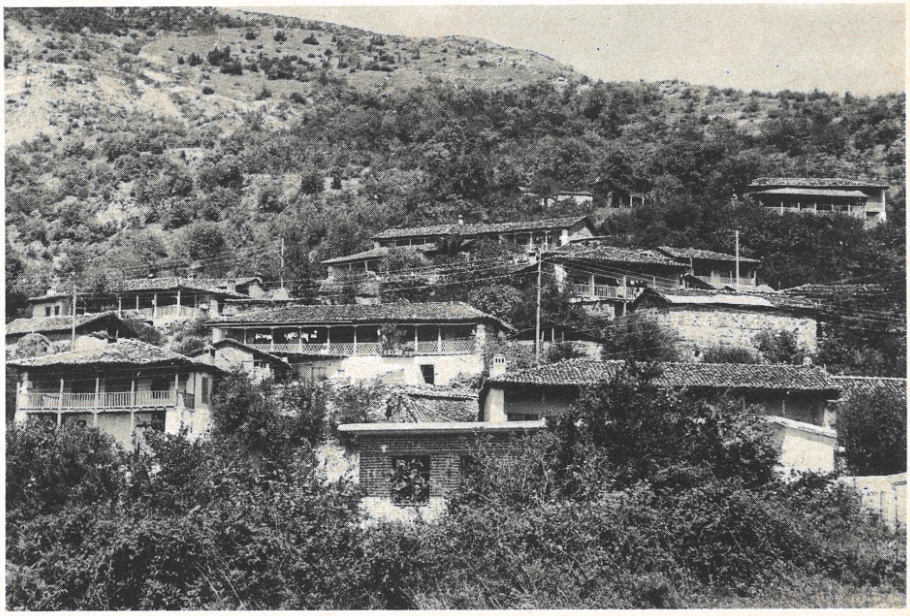

3

4

1.
Pentalophos, Kozani.

2.
Psarades, Florina.

3.
Ano Garephi, Pella.

4.
Panteleimon, Pieria.

5.
Perikleia, Pella.

6.
Issoma, Kilkis.

5

6

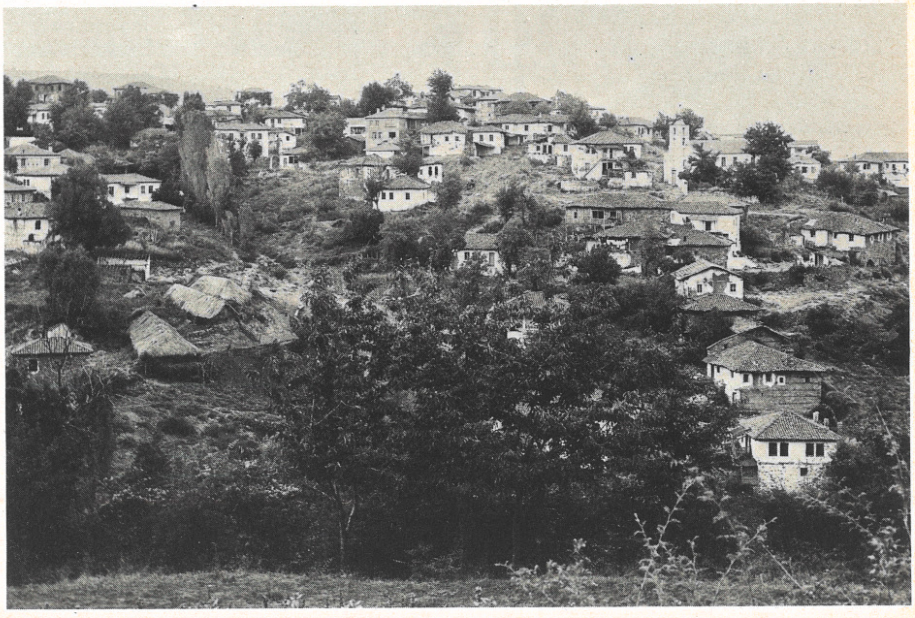

7

8

7.
Καλλονή, νομὸς Γρεβενῶν.

8.
Βέροια, νομὸς Ἡμαθίας.

9.
Γαλάτιστα, νομὸς Χαλκιδικῆς.

10.
Καστοριά.

νὰ τονιστεῖ ἰδιαίτερα ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνεργητικῆς συμμετοχῆς τῶν κατοίκων. Ἡ συνειδητοποίηση τῆς σχέσης προστασίας-ἀνάπτυξης ἀπὸ τοὺς χρῆστες καὶ ἡ ἐνεργοποίησή τους προϋποθέτουν μεγάλη προσπάθεια. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐνίσχυση τοῦ οἰκισμοῦ μὲ νέα πραγματιστικὰ δεδομένα καὶ ἀπασχολήσεις, θὰ χρειαστεῖ ἴσως καὶ κατάλληλη «διαφώτιση» τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ κοινωνική, οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀξία τῆς προστασίας καὶ ἀνανέωσης τῶν οἰκισμῶν, μόνο σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις εἶναι ἄμεσα κατανοητή, ἂν καὶ σ' αὐτὲς ἀκόμα οἱ κάτοικοι συνταυτίζουν τὴ σχέση προστασίας-ἀνάπτυξης μόνο μὲ τὴν τουριστικὴ ἀξιοποίηση. Ἂν ἐξαιρέσουμε ὡστόσο τὰ ἀστικὰ κέντρα, ὅπου ἡ «διατήρηση» συνεπάγεται σημαντικούς, ἴσως, περιορισμοὺς στὴν ἐκμετάλλευση τῆς ἰδιοκτησίας τουλάχιστο βραχυπρόθεσμα, στοὺς μικρότερους οἰκισμοὺς τὸ πρόγραμμα διατήρησης - προστασίας - ἀνανέωσης προβλέπουμε ὅτι θὰ συμβάλει σημαντικὰ στὴν ἀνάπτυξή τους ἀπὸ κοινωνική, πολιτιστικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἄποψη.

Πῶς ὅμως εἶναι δυνατὸ στὸ χρονικὸ φάσμα ἀπὸ σήμερα μέχρι τὴ μέρα ποὺ θὰ ἐγκριθεῖ ἡ εἰδικὴ μελέτη ἑνὸς μόνιμου προγράμματος προστασίας καὶ ἀναβίωσης γιὰ τὸν κάθε οἰκισμό, φάσμα ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ καλύπτει ἕνα πολὺ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, νὰ ὑπάρξει πρόνοια καὶ γιὰ τὴ συντήρηση τῶν κτισμάτων ποὺ μέχρι σήμερα διατηροῦνται, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση νέων;

Ἀκόμα, ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν, ὄχι μόνο στὴν Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία ἀλλὰ σὲ ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, ποιές θὰ εἶναι οἱ προϋποθέσεις (π.χ. ἡ ἀντικειμενικὴ ἀξία τοῦ συνόλου ἢ μέρους τοῦ οἰκισμοῦ) ποὺ θὰ κλιμακώσουν τὶς ἀποφάσεις; Μὲ τοπικὰ καὶ χωροταξικὰ κριτήρια, τί δυνατότητες προστασίας ὑπάρχουν; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὠφεληθοῦν μὲ εἰδικὸ νόμο οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν ἀναστήλωση τῶν κτισμάτων, δηλαδὴ ὁ ἐκσυγχρονισμός τους, μὲ σκοπὸ τὴ διατήρησή τους ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα τὴ βελτίωση τῶν τρόπων διαβίωσης τῶν κατοίκων τους;

7.
Kaloni, Grevena.

8.
Veroia, Emathia.

9.
Galatista, Chalkidiki.

10.
Kastoria.

9

10

IV. Διαπιστώσεις. Συμπεράσματα. Προτάσεις

Μέχρις ὅτου ρυθμιστοῦν ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα ἴσως εἶναι δυνατό, μὲ βάση τοὺς προτεινόμενους βαθμοὺς προστασίας ἀπὸ τὴ μελέτη αὐτὴ γιὰ κάθε οἰκισμὸ καὶ μὲ μιὰ προσωρινὴ χάραξη τῶν διαφόρων ὁρίων γιὰ τοὺς προστατευόμενους τομεῖς ἀπὸ τοὺς ἁρμόδιους κρατικοὺς φορεῖς, νὰ χαρακτηριστεῖ τὸ σύνολο τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν σὰν μιὰ εἰδικὴ κατηγορία, γιὰ τὴν ὁποία σὲ μιὰ πρώτη χρονικὴ περίοδο θὰ ἰσχύουν προσωρινὰ καὶ a priori ὁρισμένοι εἰδικοὶ οἰκοδομικοὶ κανόνες.

Τὸ σύνολο τῶν κανόνων αὐτῶν θὰ ἀποσκοπεῖ στό:

α) νὰ διατηρήσει ὅλους τοὺς ἀξιόλογους οἰκισμοὺς στὴ σημερινή τους μορφή,

β) νὰ ἐπιτρέψει μὲ γενικὲς προδιαγραφὲς τὴν ἀνοικοδόμηση, μέχρι τὴν ἔγκριση καὶ ἐφαρμογὴ τοῦ *μόνιμου* προγράμματος προστασίας καὶ ἀναβίωσης, μέσα ἀπὸ μιὰ προσωρινὴ διαδικασία αὐστηροῦ ἐλέγχου ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὲς ἐπιτροπές,

γ) νὰ ἀποτρέψει τὴν ἄμεση ἐπιβολὴ μέτρων ἀναστολῆς οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν «ἀορίστου διαρκείας» ποὺ φυσικὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιβληθοῦν γιὰ τὸ σύνολο τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν,

δ) νὰ ἐπιτρέψει τὴ μελέτη ἑνὸς πλήρους προγράμματος προστασίας γιὰ τὸ σύνολο τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν, φυσικὰ μὲ σταδιακὴ διαδικασία καὶ προτεραιότητες ποὺ θὰ ἀποφασιστοῦν μὲ τοπικὰ καὶ ἐθνικὰ κριτήρια.

Ἂν δὲν περισώσουμε ὅ,τι μέχρι σήμερα ἔχει ἀπομείνει, εἶναι ἀδύνατο νὰ πιστέψουμε πὼς ὅλο τὸ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ποὺ θὰ χρειαστεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχική, σημερινή, ἀξιολόγηση μέχρι τὴν τελικὴ ἔγκριση τῶν εἰδικῶν μελετῶν προστασίας, οἱ ἀξιόλογοι οἰκισμοὶ θὰ περιμένουν «ὑπομονετικὰ» τὴ σειρά τους γιὰ νὰ «σωθοῦν» διατηρώντας τὴ σημερινή τους μορφή. Ἐκτὸς ἂν ἐνδιαφερθοῦμε γιὰ ἕναν πολὺ μικρὸ ἀριθμό, θυσιάζοντας συνειδητὰ τοὺς ὑπόλοιπους στὸν Μινώταυρο τῆς σκοπιμότητας. Ἀλλὰ εἴτε ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς χρειάζεται νὰ πάρουμε, ἐπιτέλους, μιὰν ἀπόφαση, σήμερα, τώρα.

Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ Θράκη

Ἀρχιτέκτονες Γ. Ἰωαννίδης, Γ. Κύρου καὶ Κ. Καυκούλα

The Eastern part of Macedonia and Thrace

Architects G. Ioannides, G. Kyrou and K. Kafkoula

I. Γενικὰ

1. Στατιστικὰ στοιχεῖα

Ἡ *Ἀνατολικὴ Μακεδονία* περιλαμβάνει τοὺς νομοὺς Σερρῶν, Δράμας καὶ Καβάλας. Συνορεύει ἀνατολικὰ μὲ τὸν ποταμὸ Νέστο καὶ διασχίζεται ἀπὸ τὸν Στρυμώνα. Στὰ πεδινά της, ἰδιαίτερα εὔφορα, καλλιεργεῖται κυρίως καπνός. Ἀπὸ τὰ βουνά της, Παγγαῖο, Σύμβολο, Κερδύλλια, Βροντοῦς, Μενοίκιο, Μπέλες, Ὄρβηλο, Φαλακρό, τὸ πιὸ γνωστὸ εἶναι τὸ Παγγαῖο, ὀνομαστὸ στὴν ἀρχαιότητα γιὰ τὰ χρυσωρυχεῖα του.

Νομὸς Σερρῶν: Ἔκταση 4.056 τ.χλμ. Πληθυσμὸς (1971) 202.898 κάτοικοι. Ἐπαρχίες τέσσερεις. Δῆμοι: Σερρῶν 41.091 κάτοικοι, Νιγρίτης 7.301. Οἰκισμοὶ συνολικὰ 195. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ 43 (ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δήμους) ἔχουν πληθυσμὸ πάνω ἀπὸ 1.000 κατοίκους καὶ 43 πάνω ἀπὸ 500.

Νομὸς Δράμας: Ἔκταση 3.497 τ.χλμ. Πληθυσμὸς 91.009 κάτοικοι. Ἐπαρχία μία. Δῆμοι: Δράμας 30.627 κάτοικοι, Δοξάτου 3.440, Κάτω Νευροκοπίου 2.278, Προσοτσάνης 3.775. Οἰκισμοὶ συνολικὰ 125. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ 13 (ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δήμους) ἔχουν πληθυσμὸ πάνω ἀπὸ 1.000 κατοίκους καὶ 24 πάνω ἀπὸ 500.

Νομὸς Καβάλας: Ἔκταση 2.196 τ.χλμ. Πληθυσμὸς 121.595 κάτοικοι. Ἐπαρχίες τέσσερεις. Δῆμοι: Καβάλας 46.887 κάτοικοι, Θάσου 2.061, Χρυσουπόλεως 5.785, Ἐλευθερουπόλεως 6.090. Οἰκισμοὶ συνολικὰ 153. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ 21 ἔχουν πληθυσμὸ πάνω ἀπὸ 1.000 κατοίκους καὶ 26 πάνω ἀπὸ 500.

Ἡ *Θράκη* περιλαμβάνει τοὺς νομοὺς Ξάνθης, Ροδόπης, Ἔβρου. Ἀνατολικὸ ὅριο ὁ Ἔβρος. Τὸ ἔδαφος εἶναι κατὰ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα πεδινὸ καὶ εὐφορώτατο. Κυριότερο προϊὸν ὁ καπνός. Βουνά: Ἴσμαρος, Ροδόπη.

Νομὸς Ξάνθης: Ἔκταση 1.968 τ.χλμ. Πληθυσμὸς 82.917 κάτοικοι. Ἐπαρχία μία. Δῆμοι: Ξάνθης 27.040 κάτοικοι, Σταυρουπόλεως 1.602. Οἰκισμοὶ συνολικὰ 185. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ 10 ἔχουν πάνω ἀπὸ 1.000 κατοίκους καὶ 23 πάνω ἀπὸ 500.

Νομὸς Ροδόπης: Ἔκταση 2.070 τ.χλμ. Πληθυσμὸς 107.677 κάτοικοι. Ἐπαρχίες δύο. Δῆμοι: Κομοτηνῆς 32.219 κάτοικοι, Σαππῶν 5.143. Οἰκισμοὶ συνολικὰ 185. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ 17 ἔχουν πάνω ἀπὸ 1.000 κατοίκους καὶ 36 πάνω ἀπὸ 500.

Νομὸς Ἔβρου: Ἔκταση 4.234 τ.χλμ. Πληθυσμὸς 138.988 κάτοικοι. Ἐπαρχίες τέσσερεις. Δῆμοι: Ἀλεξανδρουπόλεως 22.995 κάτοικοι, Διδυμοτείχου 8.893, Ὀρεστιάδος 12.727, Σουφλίου 6.214. Οἰκισμοὶ συνολικὰ 175, ἀπὸ αὐτοὺς 14 ἔχουν πληθυσμὸ πάνω ἀπὸ 1.000 κατοίκους καὶ 63 πάνω ἀπὸ 500.

2. Σύγχρονη ἱστορία

Ἡ Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη, ὑπὸ τουρκικὴ καὶ μετὰ βουλγαρικὴ κατοχή, ἀπελευθερώθηκαν τὸ 1913. Τὸ 1916 οἱ γερμανοβουλγαρικὲς δυνάμεις τὶς κατέλαβαν ὡς τὸ 1918, ὁπότε τὶς ἀπελευθέρωσε καὶ πάλι ὁ ἑλληνικὸς στρατός. Κατὰ τὸν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο τὶς κατέλαβαν οἱ Γερμανοὶ τὸ 1941 καὶ μετὰ οἱ σύμμαχοί τους Βούλγαροι ὡς τὸ τέλος τοῦ πολέμου.

Ἔχει παίξει ἱστορικὰ καθοριστικὸ ρόλο γιὰ τὶς περιοχὲς αὐτὲς ἀπὸ τὴ μιὰ ἡ γειτνίαση καὶ ἐπαφὴ μὲ ἄλλα ἔθνη καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἐγκατάσταση στὰ ἐδάφη τους τοῦ μεγαλύτερου μέρους ἀπὸ τὸ 1,5 ἑκ. προσφύγων ποὺ ἦρθαν στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή. Κατὰ τὸν Κ. Τσουκαλᾶ (*Ἡ ἑλληνικὴ τραγωδία*, σ. 169) οἱ Ἕλληνες ἐκπροσωποῦσαν τὸ 1912 μόνο τὸ 42,6% τοῦ ὁλικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας ἔναντι 39,4% Μωαμεθανῶν, 9,9% Βουλγάρων καὶ 8,1% ἄλλων ἐθνοτήτων (κυρίως Ἑβραίων). Τὸ 1926 τὸ ποσοστὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀνέβηκε σὲ 88%, ὅλοι οἱ Μωαμεθανοὶ εἶχαν ἀποχωρήσει, τὸ ποσοστὸ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ἑβραίων μειώθηκε σὲ 5,1% καὶ 6,1% ἀντίστοιχα. Στὴ Μακεδονία οἱ πρόσφυγες ἀντιπροσώπευαν τὸ 45% τοῦ ὁλικοῦ πληθυσμοῦ καὶ στὴ Θράκη τὸ 35%.

Ἀποτέλεσμα τῆς σύνθεσης τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ἡ συνύπαρξη ἀγροτικῶν πολιτισμῶν μὲ διαφορετικὴ καταγωγὴ τῶν ἐκφραστῶν τους. Ὑπάρχουν καὶ τώρα χωριὰ πομάκικα ὅπως ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ποὺ φανερώνουν ἀμέσως τὴν προέλευσή τους καὶ ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ Τούρκους, Βουλγάρους ἢ Ἕλληνες ἢ καὶ τοὺς τρεῖς. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ ἔλλειψη παραθαλάσσιων οἰκισμῶν γιὰ λόγους ἀσφάλειας. Στοὺς πεδινοὺς ἢ ὀρεινοὺς οἰκισμοὺς βρίσκουμε κοινὰ σημεῖα στὴ χρήση τῶν ὑλικῶν κάτω ἀπὸ ὅμοιες κοινωνικὲς συνθῆκες καὶ διαφορὲς στὴ μορφὴ ὅταν οἱ κοινωνικὲς συνθῆκες διαφέρουν.

Ἀποτέλεσμα τῆς ἀθρόας εἰσόδου καὶ ἐγκατάστασης προσφύγων ἦταν καὶ ἡ ἀλλοίωση πολλῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν ποὺ ἄδειασαν καὶ καταλήφθηκαν ἀπὸ νέους κατοίκους, καθὼς καὶ ἡ ἐντελῶς νέα μορφὴ τῶν προσφυγικῶν χωριῶν, γιατὶ οἱ πληθυσμοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἴτε λόγω οἰκονομικῆς ἀνέχειας εἴτε λόγω τῶν αἰσθητικῶν καὶ κοινωνικῶν προτύπων τους ποὺ ἦταν πλησιέστερα στὸν ἀστικὸ τρόπο ζωῆς, δὲν ἔγιναν συνεχιστὲς τῆς παράδοσης.

II. Χωροταξικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἑνότητες. Ἀξιόλογοι οἰκισμοί

1. Οἱ πολιτιστικὲς ἑνότητες διαγράφονται σύμφωνα μὲ τὸν τόπο διαμονῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν μειονοτήτων ὡς ἑξῆς:

α) περιοχὲς Ἑλλήνων: οἱ νομοὶ Καβάλας, Σερρῶν καὶ Δράμας, καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ νομοῦ Ἔβρου,

β) περιοχὲς Ἑλλήνων σλαβοφώνων: τὸ βόρειο τμῆμα τῶν νομῶν Σερρῶν καὶ Δράμας,

γ) περιοχὲς Τούρκων: τὰ πεδινὰ κυρίως καὶ λιγότερο τὰ ὀρεινὰ τμήματα τῶν νο-

1

2

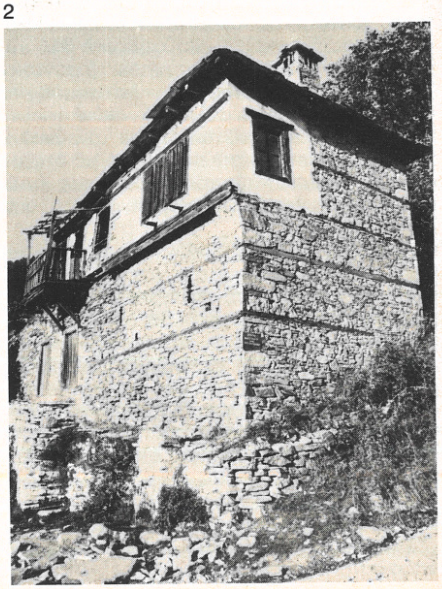

μῶν Ξάνθης καὶ Ροδόπης,
δ) περιοχὲς Πομάκων (Μωαμεθανῶν): οἱ παραμεθόριες περιοχὲς τῶν νομῶν Ξάνθης, Ροδόπης καὶ Ἔβρου.
Κοινὰ σημεῖα στὴν πολεοδομικὴ ὀργάνωση καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ μποροῦν νὰ ἀναζητηθοῦν ἀνάμεσα στοὺς οἰκισμοὺς μὲ ἴδια γεωγραφικὰ δεδομένα, ὅταν καὶ ὁ τρόπος ζωῆς τῶν πληθυσμῶν ἔχει κοινὰ σημεῖα. Τὰ ὀρεινὰ ἑλληνικὰ χωριά, π.χ., ἔχουν πάρα πολλὰ κοινὰ σημεῖα μεταξύ τους: κεντροβαρικὴ ὀργάνωση, ἑλικοειδεῖς δρόμους, φρουριακὴ ἀρχιτεκτονική, χαγιάτια, σαχνισιά, χρήση πέτρας, τσατμὰ κλπ. Τὰ ἴδια στοιχεῖα παρατηροῦνται καὶ στὰ τούρκικα ὀρεινά. Οἱ διαφορὲς προκύπτουν ἀπὸ τὴ διαφορετικὴ κοινωνικὴ ὀργάνωση: τὰ κύτταρα τῶν σπιτιῶν εἶναι ὀργανωμένα γύρω ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ αὐλή, μὲ ἐλάχιστα, ἢ καθόλου ἀνοίγματα πρὸς τὸν δρόμο. Τὰ πομάκικα χωριὰ συνήθως ἐμφανίζουν ἔλλειψη πολεοδομικῆς συγκρότησης.

2. Ἀριθμὸς ἀξιόλογων οἰκισμῶν:
Νομὸς Σερρῶν: 33. Ὅλοι ἐμφανίζουν πληθυσμιακὴ πτώση (1961-1971) καὶ τὸ Χιονοχώρι ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ.
Νομὸς Δράμας: 28. Ὅλοι ἐμφανίζουν πληθυσμιακὴ πτώση (1961-1971) καὶ ὁ οἰκισμὸς Λιβαδάκι ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ.
Νομὸς Καβάλας: 48. Ἐκτὸς ἀπὸ ἐννέα, ὅλοι οἱ ἄλλοι ἐμφανίζουν πληθυσμιακὴ πτώση καὶ τρεῖς ἔχουν ἐγκαταλειφθεῖ.
Νομὸς Ξάνθης: 50. Ἀπὸ αὐτοὺς 44 ἐμφανίζουν πληθυσμιακὴ ἄνοδο (ὅλοι σχεδὸν πομάκικοι, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστους τούρκικους) καὶ οἱ ὑπόλοιποι πληθυσμιακὴ πτώση. Ἕνας ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ.
Νομὸς Ροδόπης: 98. Ἀπὸ αὐτοὺς 37 ἐμφανίζουν πληθυσμιακὴ ἄνοδο (μουσουλμανικοὶ ἐκτὸς ἀπὸ δύο) καὶ οἱ ὑπόλοιποι πτώση.
Νομὸς Ἔβρου: 33. Ἀπὸ αὐτοὺς πέντε παρουσιάζουν πληθυσμιακὴ ἄνοδο, οἱ ὑπόλοιποι πτώση, ἐνῶ τρεῖς ἔχουν ἐγκαταλειφθεῖ.

3. Κατανομὴ τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν σὲ ὁμάδες μὲ βάση τὸν προτεινόμενο βαθμὸ προστασίας (ΒΠ):
Ὁλόκληρος ὁ οἰκισμὸς ΒΠ2: 36 οἰκισμοί.
Ὁλόκληρος ὁ οἰκισμὸς ΒΠ3: 197 οἰκισμοί.
Τμῆμα τοῦ οἰκισμοῦ ΒΠ1: 16 οἰκισμοὶ (ποὺ περιέχονται ἤδη στὶς δύο προηγούμενες κατηγορίες).
Τμῆμα τοῦ οἰκισμοῦ ΒΠ2: 65 οἰκισμοὶ (ἀπὸ αὐτοὺς οἱ 54 περιέχονται στὴν κατηγορία «ὁλόκληρος ὁ οἰκισμὸς ΒΠ3»).
Τμῆμα τοῦ οἰκισμοῦ ΒΠ3: 3 οἰκισμοί.
Περιβάλλων χῶρος ΒΠ1: 9 οἰκισμοὶ (περιέχονται ἤδη σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς προηγούμενες κατηγορίες).
Περιβάλλων χῶρος ΒΠ2: 44 οἰκισμοὶ (11 ἀπὸ αὐτοὺς βρίσκονται στὴ Θάσο· 26 περιλαμβάνονται ἤδη στὶς προηγούμενες κατηγορίες).
Περιβάλλων χῶρος ΒΠ3: 29 οἰκισμοὶ (22 ἀπὸ αὐτοὺς περιέχονται καὶ στὶς ἄλλες κατηγορίες).
Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ τὸ ἑξῆς: προκειμένου γιὰ πομάκικα ἢ τούρκικα χωριά, ποὺ αὐτοπροστατεύονται ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι ἀκολουθώντας τὸν παλαιὸ τρόπο ζωῆς ἐκφράζονται μὲ παραδοσιακὲς μορφὲς κατοικίας, ὁ ΒΠ3 ποὺ προτείνουμε δὲν σημαίνει νὰ ἐπιβληθεῖ σ' αὐτοὺς ἡ τήρηση ὁρισμένων κανονισμῶν, ἀλλὰ νὰ μείνουν ὁλοκληρωτικὰ ἐλεύθεροι νὰ χτίζουν σύμφωνα μὲ τὶς ἐμπειρίες τους. Αὐτὸ θὰ αἰτιολογηθεῖ καλύτερα παρακάτω. Αὐτὸ ποὺ σημειώνουμε ἐδῶ εἶναι ὅτι: ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς ποὺ ἀναφέραμε στὴν κατηγορία «ὁλόκληρος ὁ οἰκισμὸς ΒΠ3» οἱ 49 εἶναι τούρκικοι καὶ οἱ 52 πομάκικοι γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ συμβατικὴ μέθοδος προστασίας δὲν πρέπει καὶ δὲν χρειάζεται νὰ ἰσχύσει. Ἄρα οὐσιαστικὰ οἱ οἰκισμοὶ ποὺ θὰ προστατευθοῦν μὲ ΒΠ3 εἶναι 96.

III. Μεθοδολογικὲς παρατηρήσεις

Ὁ ἐντοπισμὸς τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν ἔγινε σὲ δύο φάσεις· α' φάση: γενικὴ ἐπίσκεψη ὅλων τῶν οἰκισμῶν μὲ ἁπλὴ ἐπισήμανση ἐκείνων ποὺ παρουσίαζαν κάποιο ἐνδιαφέρον, β' φάση: ἐπίσκεψη καταγραφῆς ὅλων τῶν οἰκισμῶν ποὺ ἐπισήμανε ἡ πρώτη ἐπίσκεψη ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ὁποίων ἔγινε ἡ ἐπιλογὴ τῶν πιὸ σημαντικῶν.
Σὰν γενικὴ ἀρχὴ δεχθήκαμε ὅτι τὰ σύνολα ποὺ θὰ προστατευθοῦν θὰ ἀποτελοῦν ἕνα σοβαρὸ ποσοστὸ τῶν σπιτιῶν τοῦ οἰκισμοῦ. Δείγματα δύο ἢ τριῶν σπιτιῶν δὲν προστατεύονται. Τὸ ἴδιο καὶ ἐκκλησίες ἢ μοναστήρια, ἐκτὸς ἂν εἶναι μέσα στὰ ὅρια τμήματος «πρὸς προστασίαν». Ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα δὲν προστατεύονται ἐπίσης, γιατὶ εἶναι στὴν ἁρμοδιότητα τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας, μὲ ὁρισμένες ἐξαιρέσεις, κυρίως γιὰ νὰ δοθεῖ προσοχὴ στὸν περιβάλλοντα χῶρο, ποὺ παρὰ τὴν προστασία ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία πολλὲς φορὲς κακοποιεῖται.
Εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προβλήματος προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν κριτηρίων ἀξιολόγησης, ὅπως αὐτὰ ὁρίζονται ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία. Οἱ τρεῖς βαθμοὶ Α, Β, Γ δὲν καλύπτουν ὅλη τὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν ποὺ ἀποκαλύφθηκαν ἀπὸ τὴν ἔρευνα. Συγκεκριμένα: ὁ βαθμὸς Α ἀποδίδεται πολὺ σωστὰ σὲ οἰκισμοὺς μὲ ὑψηλότατη αἰσθητικὴ ἢ ἱστορικὴ ἢ πολιτιστικὴ παρουσία. Ὁ βαθμὸς Γ σὲ ὅσους δὲν διαθέτουν καμιὰ τέτοια ἀξία. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο διαβαθμίσεων ὑπάρχει ὁ βαθμὸς Β, ποὺ ἀποδίδεται σὲ ὅσους δὲν εἶναι τόσο σημαντικοί, γιὰ νὰ ἀξιολογηθοῦν μὲ Α, οὔτε τόσο ἀσήμαντοι γιὰ νὰ δεχθοῦν Γ. Μεταξὺ ὅμως αὐτῶν ποὺ ἀπέχουν λίγο ἀπὸ τοὺς Α ἢ τοὺς Γ ὑπάρχει συνήθως πολὺ μεγάλη διαφορὰ ἀξίας. Νομίζουμε ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ δημιουργηθεῖ ἕνας τέταρτος βαθμὸς Δ, καὶ οἱ Β καὶ Γ νὰ ἀντικαταστήσουν τὸν σημερινὸ Β.
Ἐπίσης μιὰ κάποια δυσκολία παρατηρεῖται στὸν καθορισμὸ τῶν ὠφελειῶν ἀπὸ τὴν προστασία. Ἐθνικὴ ὠφέλεια ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πολιτιστικὴ δὲν νοεῖται ἐκτὸς ἀπὸ ὁρισμένες περιπτώσεις, καὶ συγκεκριμένα στὰ παραμεθόρια χωριά. Ἡ πολιτιστικὴ ὠφέλεια πόσο πλατιὰ ἐννοεῖται; Ὡς τώρα μόνο τὰ μεγαλεπήβολα ἔργα προστατεύονταν. Ὅμως καὶ τὰ εἰρηνικὰ χωριά, καὶ οἱ καλύβες ἀπὸ χόρτο καὶ λάσπη παίζουν κάποιο ρόλο σὰν *δείγματα* μιᾶς ἱστορικῆς πραγματικότητας.
Σχετικὰ μὲ τὶς δυνατότητες ἀξιοποίησης καὶ τὶς ὠφέλειες ἀπὸ τὴν προστασία θὰ πρέπει γενικὰ νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ ἐκτίμηση εἶναι δύσκολη ὅταν δὲν ὑπάρχει

3

1.
Χιονοχώρι Σερρῶν.

2.
Καλλιράχη Καβάλας.

3.
Παγονέρι Δράμας.

4.
Ἄβδηρα Ξάνθης.

1.
Hionochori, Seres.

2.
Kalirachi, Kavala.

3.
Pagoneri, Drama.

4.
Avdira, Xanthi.

4

γενικὸ χωροταξικὸ τῆς χώρας, ἢ τῆς περιοχῆς. Δηλαδὴ ἡ πολιτιστικὴ ὠφέλεια ἐξαρτᾶται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ ἀξία τοῦ οἰκισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸν βαθμὸ προσιτότητας ἢ τὴ δυνατότητα νὰ συγκεντρωθεῖ ἐκεῖ μεγάλος ἀριθμὸς ἀνθρώπων γιὰ λόγους ἐντελῶς διαφορετικοὺς πολλὲς φορὲς - π.χ., ἐπειδὴ τὸ χωριὸ εἶναι ἕνα μικρὸ παραθεριστικὸ κέντρο γιὰ τὶς κοντινὲς κωμοπόλεις, ἐπειδὴ ὑπάρχει ἐκεῖ κοντὰ μιὰ βιομηχανία κλπ.

Ἡ ἐκτίμηση γίνεται ἰδιαίτερα παρακινδυνευμένη ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ὠφέλεια ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ προκύψει ἀπὸ τὴν προστασία. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐκτίμηση γίνεται μὲ βάση τὴν ὑπόθεση ὅτι θὰ ἀξιοποιηθεῖ ἡ περιοχὴ (γιατὶ ἡ προστασία ἀπὸ μόνη της δὲν ἀποτελεῖ πλουτοπαραγωγικὴ πηγή). Ἂν μὲ τὴ λέξη ἀξιοποίηση ἐννοοῦμε τὸν τουρισμό, τότε οἱ παραθαλάσσιοι οἰκισμοὶ ἔχουν περισσότερες πιθανότητες νὰ ἀποφέρουν οἰκονομικὰ ὀφέλη. Ἂν ἐννοοῦμε τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς, μὲ ἄλλα μέσα, τότε ἡ προστασία θὰ μποροῦσε νὰ συμβάλει, στὸ μέτρο ποὺ ἐξασφαλίζει καλύτερες συνθῆκες διαμονῆς ἀπὸ ἄποψη ποιότητας περιβάλλοντος.

Ἂν δεχτοῦμε τὰ παραπάνω, θεωροῦμε ὅτι οἰκονομικὴ ὠφέλεια ἀπὸ τὴν προστασία εἶναι ἀνύπαρκτη ὅταν πρόκειται γιὰ ἐγκαταλειμμένους οἰκισμούς. Ἡ δημιουργία νεκροῦ «οἰκισμοῦ - μουσείου» ἔχει πολλοὺς ἐπικριτές, ἀκόμη καὶ ὅταν γίνεται ὄχι σὲ ἀπομακρυσμένες βουνοκορφές, ἀλλὰ μέσα στὰ ἐθνικὰ πάρκα, ὅπως γίνεται σὲ ὁρισμένες χῶρες τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἐξαίρεση κάνουμε σὲ ἐλάχιστα χωριά, λόγω πολὺ ὑψηλοῦ βαθμοῦ αἰσθητικῆς ἀξίας καὶ πολὺ μεγάλης ἐθνικῆς ἀπώλειας ἀπὸ τὴν κατάρρευσή τους (χωρὶς βέβαια νὰ ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενο νὰ συνεισφέρουν *καὶ* στὴν τουριστικὴ ἀνάπτυξη). Εἰδικότερα:

Ἐθνικὴ ὠφέλεια. Μὲ τὴν πλατύτερη ἔννοια τοῦ ὅρου, τεράστια ἐθνικὴ ὠφέλεια προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴν πολιτιστικὴ κληρονομιὰ τοῦ σχετικὰ κοντινοῦ παρελθόντος, ποὺ ἔχει διεθνῶς ἀναγνωριστεῖ σὰν ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τὴν τόνωση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης. Μὲ τὴν τυπικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου, ἀναγκαία εἶναι ἡ προστασία τῶν ἀξιόλογων οἰκισμῶν τῶν παραμεθόριων περιοχῶν, ἀρκεῖ βέβαια αὐτὴ νὰ μὴν ἐπιπέσει πάνω στοὺς ταλαιπωρημένους ἀπὸ μύριες ἀπαγορεύσεις καὶ ἐλέγχους κατοίκους σὰν νέα συμφορά. Ὡς πρὸς τοὺς βαθμοὺς ἀξιολόγησης, τὰ Α, Β, Γ ἀνταποκρίνονται στὴ σπουδαιότητα τῶν ὑπαρχόντων δειγμάτων.

Πολιτιστικὴ ὠφέλεια. Θεωροῦμε ὅτι ἡ γνώση τῆς ἱστορίας πολιτισμῶν τοῦ παρελθόντος, γνώση ποὺ ἐξασφαλίζεται πρωταρχικὰ μὲ τὴν ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τοὺς τόπους ὅπου αὐτοὶ ἔχουν ἀκμάσει, εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἐθνικότητα τῶν πολιτισμῶν αὐτῶν καὶ πρωταρχικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου ὅσων μετέχουν στὴ διαδικασία ἀφομοίωσης τῶν ἱστορικῶν στοιχείων. Ἡ αἰσθητικὴ ποιότητα τοῦ ὑπάρχοντος τεκμηρίου εἶναι ἐπίσης καταλυτικὸς παράγοντας γιὰ τὴ «λήψη» τῶν «σημάτων» ποὺ ἐκπέμπονται ἀπὸ τὸ μνημεῖο. Γι' αὐτὸ βαθμολογοῦμε μὲ βαθμὸ Α τοὺς οἰκισμοὺς ποὺ ἔχουν σοβαρὴ αἰσθητικὴ καί, ἂν ὑπάρχουν, ἱστορικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀξία, ἐφόσον βέβαια ἐξασφαλίζεται καὶ ὁ ἀνάλογος βαθμὸς προσιτότητας, ὥστε ἡ ἀκτινοβολία τους νὰ γίνεται αἰσθητή.

Οἰκονομικὴ ὠφέλεια. Ἰσχύουν τὰ γενικότερα ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως. Στὴ βαθμολόγηση δὲν περιλαμβάνονται νέα τουριστικὰ συγκροτήματα, οἰκισμοὶ λουομένων, πολυτελῶν ἐξοχικῶν κατοικιῶν κλπ.

Ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς προστασίας, ἔχοντας δεχτεῖ τὸν ὁρισμὸ τῆς ὑπηρεσίας προτείνουμε:

Ἀπόλυτη προστασία σὲ ὁρισμένους ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς ποὺ κρίνονται ὅτι ἔχουν αἰσθητικὴ ἀξία ὑψηλὴ (καὶ πολιτιστικὴ ἂν ὑπάρχει) καὶ ποὺ ἡ διατήρησή τους θὰ συνεισφέρει πολλὰ στὴν πολιτιστικὴ ζωὴ τοῦ τόπου, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἀναστήλωσή τους δὲν εἶναι πάντα πολὺ εὔκολη. Συνήθως οἱ οἰκισμοὶ αὐτοὶ εἶναι ὑπὸ ἐγκατάλειψη, καὶ δὲν ἔχουν ὑποστεῖ ἐπεμβάσεις.

Ἐπίσης προτείνεται ὁ βαθμὸς αὐτὸς προστασίας γιὰ ὁρισμένα ἀπὸ τὰ ὡραιότερα χωριὰ Τούρκων καὶ Πομάκων, ὥστε νὰ διατηρηθοῦν σὰν δείγματα, ἂν γενικὰ οἱ οἰκισμοὶ αὐτοὶ ἀλλοιωθοῦν.

Ἀνάλογα προτείνεται ὁ ΒΠ2 σὲ οἰκισμοὺς μικρότερης ἀξίας καὶ ὁ ΒΠ3 γιὰ τοὺς περισσότερους γιατὶ εἶναι, νομίζουμε, ὁ πιὸ ἐλαστικὸς καὶ δὲν ἐπιβάλλει δυσβάσταχτους περιορισμούς. Πολλὲς φορὲς γιὰ οἰκισμοὺς ποὺ δὲν ἀνήκουν στοὺς παραδοσιακούς, δηλαδὴ εἶναι νέοι ἢ προσφυγικοί, ἀλλὰ παρουσιάζουν συμπαθὴ εἰκόνα καὶ κυρίως θαυμάσιο φυσικὸ περιβάλλον ἢ βρίσκονται δίπλα σὲ ἀρχαιολογικὸ χῶρο, προτείνουμε ΒΠ3. Αὐτὸ δὲν σημαίνει νὰ προστατευθεῖ ὁ ἴδιος ὁ οἰκισμός, ἀλλὰ νὰ ἐμποδιστεῖ ἀπὸ τὸ νὰ γίνει σὰν πάροδος, π.χ., τῆς Πατησίων. Ἐξαίρεση: τούρκικοι καὶ πομάκικοι οἰκισμοί.

III. Διαπιστώσεις. Συμπεράσματα. Προτάσεις

1. Προστασία καὶ ἀνάπτυξη - εἰδικὰ θέματα τῆς περιοχῆς

Ἡ ἐπίσκεψη τῶν ὀρεινῶν οἰκισμῶν εἶχε καὶ τὴν πρόσθετη ἐμπειρία ἑνὸς αἰσθήματος ἀποκλεισμοῦ καὶ ἀπομόνωσης. Τὸ ἀφύσικο τοῦ νὰ ζητᾶς εἰδικὴ ἄδεια ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ἀσφαλείας καὶ νὰ ἀντιμετωπίζεσαι σὰν πιθανὸς ἐχθρὸς μόλις βγεῖς λίγα χιλιόμετρα ἀπὸ τὴ Δράμα ἢ τὴν Ξάνθη, εἶναι ἕνα αἴσθημα ποὺ σὲ ἀκολουθεῖ σ' ὅλη τὴν περιοχὴ αὐτὴ τῶν ντόπιων καὶ τῶν στρατιωτικῶν.

Ἀποκλεισμὸς καὶ ἐγκατάλειψη εἶναι δύο παράγοντες ποὺ προστέθηκαν στὸν οἰκονομικὸ μαρασμὸ αὐτῆς τῆς ὀρεινῆς περιοχῆς ποὺ ἀνθοῦσε οἰκονομικὰ καὶ ἔσφυζε ἀπὸ ζωή, ὅταν ὁ μακεδονικὸς χῶρος ἀποτελοῦσε κέντρο βαλκανικὸ καὶ ὄχι παραμεθόριο «ἐπιτηρούμενη ἢ ἀπαγορευμένη ζώνη». Μαρτυρίες κατοίκων μιλοῦν γιὰ δρόμους ποὺ ἐρήμωσαν, γιὰ πανδοχεῖα καὶ ξενοδοχεῖα ποὺ ἔκλεισαν, γιὰ παραγωγή, ἐμπόρια καὶ δεσμοὺς μὲ πόλεις ποὺ βρίσκονται πέρα ἀπὸ τὰ σύνορά μας.

Ντόπιοι καὶ πρόσφυγες εἶναι δύο στοιχεῖα ποὺ ἔσμιξαν ἀνταγωνιστικὰ τὶς περισσότερες φορές, μὲ ἄνισες ὅμως δυνατότητες. Οἱ ντόπιοι παραμερίστηκαν. «Δὲν ὑπάρχουν στὸ χωριό μας» μᾶς βεβαίωνε ὁ καφετζὴς τῆς πλατείας. «Ὄχι, εἶναι 15 οἰκογένειες» ἀντέτειναν δύο χωροφύλακες. Κι ἐνῶ βεβαιώνουν ὅτι τὸ χωριὸ ξαναχτίστηκε τὸ 1950, ἕνας περίπατος πίσω ἀπὸ τὴν πλατεία ὁδηγεῖ σὲ σοκάκια στρωμένα μὲ καλντερίμια (στενοὶ πλακόστρωτοι δρόμοι) ἀνάμεσα ἀπὸ ψηλοὺς μαντρότοιχους ποὺ φυλάγουν τὰ ἑτοιμόρροπα χαγιάτια, τὰ κρεμασμένα σαχνισιά, τὰ φουσκωμένα σκελετωμένα μπαγδατιὰ ποὺ στεγάζουν (γιὰ πόσον καιρὸ ἀκόμα) ξεχασμένους γέροντες.

Μόνη ἐλπίδα ὁ ἐρχομὸς τῶν ξενιτεμένων ποὺ θὰ ρίξουν μὲ τὶς οἰκονομίες τους τὸ παλαιό, θὰ φέρουν μπετόν, τσιμεντόλι-

5

6

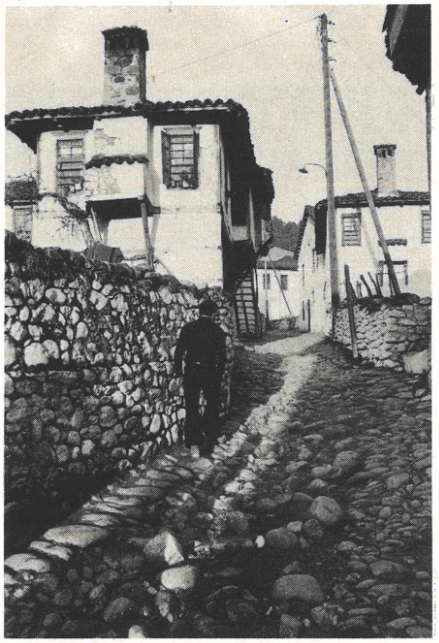

5.
Ἄβδηρα Ξάνθης.

6.
Ἐχῖνος Ξάνθης.

7.
Μαρώνεια Ροδόπης.

θους, ἐτερνίτη καὶ σιδερένια κάγκελα. Ἡ ἔρευνα ἔδειξε πὼς τὴ μεγαλύτερη καταστροφὴ στοὺς ζωντανοὺς οἰκισμοὺς τὴν ἔχει προξενήσει στὰ τελευταῖα δέκα χρόνια ἡ ἀνοικοδόμηση σύμφωνα μὲ τοὺς οἰκοδομικοὺς κανονισμούς. Οἱ κανονισμοὶ αὐτοί ἔχουν θεσπιστεῖ χωρὶς καμιὰ συμμετοχὴ τῶν ἐνδιαφερομένων, μὲ πλήρη ἄγνοια ἢ ἀδιαφορία γιὰ τὶς συνθῆκες ζωῆς τους, καὶ τὸ κυριότερο μὲ φοβερὴ ἀκαμψία, ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ κανεὶς νὰ παραβλέψει τὸ «γράμμα τοῦ νόμου». Ἐφαρμόστηκαν συνήθως ἀπὸ μηχανικούς, δηλαδὴ ἀπὸ ἄτομα χωρὶς καμιὰ ἐπαφὴ μὲ τὴν ἀγροτικὴ κοινωνικὴ δομὴ καὶ τὴ λαϊκὴ παράδοση. Γι' αὐτό, ὅσα χωριὰ ἔχουν ἀνοικοδομηθεῖ ἔχουν δυστυχῶς μεταβληθεῖ σὲ κακές, κάκιστες ἀπομιμήσεις ἀστικῶν συνοικισμῶν. Τὸ νὰ εἶναι ἡ ἀνοικοδόμηση ἑνὸς χωριοῦ συνώνυμη μὲ τὴν κακοποίησή του δὲν συμβαίνει, ἀπὸ ὅσα γνωρίζουμε, οὔτε στὴ Δυτικὴ οὔτε στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη. Ὑπάρχουν λοιπὸν τρόποι νὰ διασωθεῖ, ἂν ὄχι ὁλόκληρο τὸ χωριὸ ἀναλλοίωτο, τουλάχιστον ὁ ἀγροτικός του χαρακτήρας (βλ. περισότερα στὰ «προτεινόμενα μέτρα»).

Συνήθως τὰ ἀνοικοδομημένα χωριὰ βρίσκονται πάνω στὸ ἐθνικὸ δίκτυο δρόμων καὶ ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὶς πόλεις. Ἡ ἀνοικοδόμηση συμβαδίζει μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη (χωρὶς βέβαια νὰ ξεχνιοῦνται τὰ δάνεια τῆς ἑπταετίας). Στὴν ἑπόμενη βαθμίδα ἀπὸ ἄποψη ἀλλοιώσεων βρίσκονται τὰ χωριὰ μὲ μικρὴ τυχαία ἀνάπτυξη, συνήθως χωριὰ μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς δρόμους καὶ ὄχι σπάνια κοντὰ στὰ κέντρα. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν κριθεῖ ἀξιόλογα.

Ἕνας ὄχι μεγάλος ἀριθμὸς οἰκισμῶν παρουσιάζει στασιμότητα. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς δύσκολα βρίσκεται σ' ὅλο τὸ χωριὸ σπίτι νεώτερο ἀπὸ τὸ 1960.

Τέλος, ὑπάρχουν πολλὰ χωριὰ ποὺ εἴτε ἔχουν ἐγκαταλειφθεῖ, εἴτε πρόκειται σύντομα νὰ ἐγκαταλειφθοῦν. Τὸ ποσοστὸ τῶν σπιτιῶν ποὺ στέκουν ὄρθια ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν χρόνο ποὺ ἔφυγαν οἱ τελευταῖοι κάτοικοι.

Ἡ ἐπαφὴ τῶν μελετητῶν μὲ τοὺς κατοίκους ἀποδείχτηκε μιὰ πολὺ λεπτὴ διαδικασία. Ἡ κρατικὴ ἐπέμβαση καταρχὴν προκαλοῦσε φόβο καὶ δυσπιστία καὶ μόνο ἡ προοπτικὴ κάποιου ἐνδιαφέροντος ἐκφρασμένου μὲ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση παραμέριζε κάπως τὴν ἀμφιβολία γιὰ τὸ πρόγραμμα, ἡ σκοπιμότητα τοῦ ὁποίου ἠχοῦσε τελείως ἀφύσικα στὸν ἀλλοτριωμένο στὴν πλειονότητά του πληθυσμό, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ διατήρηση τῆς πολιτιστικῆς του κληρονομιᾶς δὲν ἀντιπροσωπεύει τίποτα (φωτεινὲς ἐξαιρέσεις: Παγονέρι, Ἄβδηρα καὶ ἐλάχιστα ἀκόμη χωριά).

Διαφορετικὴ εἶναι ἡ κατάσταση στὰ χωριὰ τῶν Μουσουλμάνων, ὀρεινὰ καὶ πεδινά, καὶ τῶν Πομάκων, ποὺ εἶναι συνήθως σκαρφαλωμένα σὲ ἀθέατες βουνοκορφὲς στὰ σύνορα. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ κατὰ κανόνα δὲν ἐγκαταλείπουν τὰ χωριά τους, περιποιοῦνται τὰ παλαιὰ σπίτια, καὶ ὅταν ἀναγκάζονται νὰ τὰ γκρεμίσουν, τὰ νέα δὲν διαφέρουν μορφολογικὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα. Λίγα πομάκικα χωριὰ ἔχουν ἐγκαταλειφθεῖ, ὅσα ἀπέχουν ἀπὸ τὸν πλησιέστερο σταθμὸ λεωφορείου ἀρκετὲς ὧρες μὲ τὰ πόδια καὶ ἡ ἐπικοινωνία τους μὲ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο γίνεται προβληματική. Ἐπίσης λίγα μουσουλμανικὰ χωριὰ ἀλλοιώθηκαν, ὅσα ἦταν πολὺ κοντὰ στὰ ἀστικὰ κέντρα, ὁπότε εἴτε ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τὸν τρόπο ζωῆς τῶν χριστιανῶν, εἴτε ἀναγκάστηκαν ἀπὸ τοὺς πολεοδομικοὺς κανονισμοὺς (π.χ. ἀπαγορεύεται νὰ χτίσουν γύρω-γύρω στὸ οἰκόπεδο τὸν ψηλὸ φράχτη ποὺ ἀποτελεῖ θεμελιῶδες στοιχεῖο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τους καὶ προκύπτει ἄμεσα ἀπὸ τὴν οἰκογενειακή τους ὀργάνωση).

2. Προτάσεις

Νομίζουμε ὅτι γιὰ τὴν προστασία τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου στὸ *σύνολό του* (ἀξιόλογων καὶ μὴ οἰκισμῶν) ἀπὸ τὴν ἄκαιρη εἰσβολὴ τῆς ἀστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, θὰ ἔπρεπε νὰ θεσπιστοῦν ἑνιαῖα μέτρα, γιὰ μεγάλες γεωγραφικὲς ἑνότητες, βασισμένα στὰ γενικότερα χαρακτηριστικὰ τῆς λαϊκῆς μας ἀρχιτεκτονικῆς. Αὐτὰ θὰ περιλάμβαναν βασικὲς ἀπαγορεύσεις (π.χ. ἡ ἐπικάλυψη μὲ ἐπίπεδη πλάκα μπετὸν νὰ μὴν ἐπιτρέπεται στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα) καὶ δεσμεύσεις ὅσον ἀφορᾶ γενικὰ στοιχεῖα τῆς οἰκοδομῆς. Στὰ ὑπόλοιπα θὰ ἔπρεπε νὰ παρέχεται ἐλευθερία στὸν κατασκευαστή, ὥστε ἕνας ἔλεγχος ποὺ θεωρεῖται ἀπὸ τὸ κράτος ἀπαραίτητος νὰ περιορίζεται σὲ πράγματα οὐσιαστικὰ γιὰ τὸν οἰκισμὸ σὰν σύνολο, καὶ ὄχι στὸ ἂν παραβιάστηκε ἡ τάδε ὑποπαράγραφος τοῦ Γ.Ο.Κ.

Αὐτὸ τὸ θίγουμε γιατὶ πιστεύουμε πὼς ἂν διασωθοῦν οἱ καλύτεροι ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς μας, χωρὶς νὰ ὑπάρξει καμιὰ μέριμνα γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους, θὰ ἐξαφανιστοῦν σὲ μιὰ θάλασσα ἀσκήμιας· ἄρα, παράλληλα μὲ τὴ διάσωση τῶν ἀξιόλογων, σωτήριο θὰ ἦταν νὰ γίνει κάτι καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους, τοὺς ἁπλῶς συμπαθεῖς, ὅσους δὲν καταστράφηκαν ἀκόμη, καὶ χωρὶς δαπάνες ἀπὸ μέρους τοῦ κράτους: μὲ τὴ χρησιμοποίηση τοῦ δυναμικοῦ τῶν ἀρχιτεκτόνων τῶν πολεοδομικῶν γραφείων, ποὺ ὅμως δὲν θὰ ἐξουδετερώνεται σὲ διεκπεραίωση ἐργασίας γραφέως β'. Μὲ τὴν προϋπόθεση δηλαδὴ ὅτι *ἐπιτέλους* οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ θὰ ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ ἐργαστοῦν δημιουργικά.

Ἰδιαίτερη προσοχὴ πρέπει νὰ δοθεῖ στὸ κεφάλαιο τουρισμός. Εἰδικότερα ἡ τουριστικὴ ἀνάπτυξη στὴν Ἑλλάδα βρίσκεται σὲ κρίσιμο σημεῖο. Τὰ τελευταῖα χρόνια οἱ μεσογειακὲς χῶρες τῆς Εὐρώπης ἔχουν κατὰ κόρο ἀξιοποιήσει τὶς ἀκτές τους γιὰ νὰ προσελκύσουν τὸ ξένο συνάλλαγμα. Ἡ πείρα τους μπορεῖ νὰ φανεῖ πολύτιμη σὲ μᾶς ποὺ βρισκόμαστε ἀκόμη στὴν ἀρχή. Δὲν θὰ πρέπει νὰ μείνουμε κουφοὶ στὴν κριτικὴ ποὺ ἀσκεῖται σ' αὐτὴ τὴν πολιτικὴ τῆς ἄνευ ὅρων παράδοσης τοῦ περιβάλλοντος στὴν «ἀξιοποίηση». Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἡ πολιτικὴ αὐτὴ κρίνεται τελικὰ καὶ σὰν ἀντιοικονομική, γιατὶ συσσωρεύει σὲ ὁρισμένες περιοχὲς τῆς χώρας κτιριακοὺς ὄγκους ποὺ παραμένουν ἀχρησιμοποίητοι τὰ τρία τέταρτα τοῦ χρόνου, καὶ δὲν λύνει τὸ πρόβλημα τῆς ἀπασχόλησης γιὰ τὸν πληθυσμό. Ἀντὶ γι' αὐτό, θὰ ἔπρεπε ἡ χώρα νὰ προσανατολιστεῖ σὲ μοντέλα γενικῆς ἀνάπτυξης - ὅπου συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ τουριστικὴ - εὐρύτερων χώρων καὶ ὄχι μόνο τῶν παραλιακῶν οἰκοπέδων τοῦ κ. Α ἢ Β.

Ἂν ἀντιμετωπιστεῖ τὸ πρόβλημα μὲ αὐτὸ τὸ πρίσμα, θεωροῦμε ὅτι καὶ ἡ διαφύλαξη τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς συμβάλει ὀρθὰ στὴν τουριστικὴ ἀνάπτυξη τοῦ χώρου. Στὴν ἀλλοτριωμένη λειτουργικότητα τῶν ξενοδοχειακῶν ὄγκων, μὲ βάση τὰ προηγούμενα, μπορεῖ νὰ ἀντιπαραταχτεῖ ἕνα πλέγμα τουριστικῶν ἐγκαταστάσεων μὲ βάση ἕνα γενικότερο χωροταξικὸ τῆς περιοχῆς. Μὲ τὸν ὅρο ἐγκαταστάσεις δὲν ἐννοοῦμε «ξενοδοχειακὰ γκέτο» σὲ ἐρημικὲς τοποθεσίες, ἀλλὰ μικρὲς ἐπιχειρήσεις, ποὺ θὰ ἀναλαμβάνονται ἀπὸ τὸν ντόπιο πληθυσμό, ἀπὸ δωμάτια γιὰ νοίκια-

7

5.
Avdira, Xanthi.

6.
Echinos, Xanthi.

7.
Maroneia, Rodopi.

σμα μέσα στὰ σπίτια μέχρι μικρὰ ξενοδοχεῖα. Στὸν προγραμματισμὸ καὶ στὴ διαχείριση ἔργων μεγαλύτερης κλίμακας, ὅταν καὶ μόνο κρίνονται ἀπαραίτητα, θὰ πρέπει νὰ παίρνει μέρος ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση καὶ ἡ ἐκμετάλλευση νὰ γίνεται συνεταιριστικά.

Ἔτσι λύνεται καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀπασχόλησης γιὰ τὸν ντόπιο πληθυσμό, καὶ δίνεται μιὰ ἐναλλακτικὴ λύση γιὰ τὴν καλυτέρευση τῆς ζωῆς του, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μετανάστευση· τὸ συνάλλαγμα ποὺ εἰσρέει στὴ χώρα κατανέμεται δικαιότερα, κατευθεῖαν σ' αὐτοὺς στοὺς ὁποίους εἶναι ἀπαραίτητο, καὶ δὲν συσσωρεύεται στὰ χέρια λίγων εὐνοημένων ἐπιχειρηματιῶν.

Ὡς πρὸς τοὺς *ἀξιόλογους* οἰκισμούς, σὰν διαδικασία ἐφαρμογῆς τῆς προστασίας προτείνουμε:

Γενικὰ μέτρα:

α) Νὰ προηγηθεῖ χωροταξικὸ τῆς περιοχῆς, βασισμένο στὸ γενικὸ χωροταξικὸ τῆς Ἑλλάδος, ἂν ὑπάρχει.

β) Νὰ ἀκολουθήσουν τὰ ρυθμιστικὰ-πολεοδομικὰ σχέδια γιὰ κάθε οἰκισμό, ποὺ μποροῦν νὰ γίνουν καὶ ἀπὸ ἰδιωτικοὺς φορεῖς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ φοιτητὲς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μὲ καθοδήγηση καὶ συνεργασία τῶν καθηγητῶν πολεοδομίας-μορφολογίας.

γ) Νὰ ἐξεταστοῦν οἱ δεδομένες συνθῆκες καὶ κυρίως ὁ ἀριθμὸς τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων κτισμάτων· νὰ βρεθεῖ ἡ οἰκονομικὴ λύση τοῦ προβλήματος ποὺ δὲν θὰ ἀδικεῖ τοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν ἀξιόλογων σπιτιῶν· νὰ δοθοῦν ἰσχυρὰ κίνητρα γιὰ τὴ διατήρησή τους (π.χ. δάνεια).

δ) Νὰ ἐνημερωθοῦν οἱ κάτοικοι καὶ νὰ συμμετέχουν ἄμεσα στὶς ἀποφάσεις.

Μέτρα γιὰ τὸ κτιριολογικὸ μέρος

α) Γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση νέων κτισμάτων, νὰ μελετηθεῖ σὲ κάθε περίπτωση ὁ χαρακτήρας τοῦ ὑπάρχοντος κτιριακοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ πλευρᾶς μορφολογικῶν στοιχείων καὶ ὑλικῶν, ὥστε νὰ καθοριστοῦν ἐκεῖνα ποὺ σὰν πιὸ θεμελιώδη θὰ διατηροῦνται καὶ στὰ νεώτερα.

β) Γιὰ τὴν ἐπέκταση τῶν διατηρητέων: νὰ τηροῦνται τὰ παρακάτω (γ καὶ δ).

γ) Γιὰ τὴ συντήρηση ἀνακαίνιση: ἰδιαίτερη προσοχὴ νὰ δοθεῖ στὴ δημιουργία ἰσχυρῶν κινήτρων, καὶ γιὰ τοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν σπιτιῶν (π.χ. δάνεια μὲ εὐνοϊκοὺς ὅρους, φορολογικὴ ἀπαλλαγὴ) ἀλλὰ *καὶ* γιὰ τοὺς μελετητὲς (ἀφορολόγητη ἐπαύξηση τῆς ἀμοιβῆς κλπ). Τὰ οἰκοδομικὰ ὑλικὰ θὰ πρέπει νὰ εἶναι στὴν περίπτωση αὐτὴ αὐστηρὰ καθορισμένα.

δ) Γιὰ τὴν ἀναστήλωση: εἰδικὴ μελέτη κάθε φορά, ποὺ θὰ γίνεται μὲ συνεργασία ἀρχαιολόγου καὶ ἀρχιτέκτονα.

Ὅλα τὰ μέτρα ποὺ προτείνουμε παραπάνω ἀφοροῦν *ἑλληνικοὺς χριστιανικοὺς οἰκισμούς*. Οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Πομάκοι πρέπει νὰ ἀφεθοῦν *ἐντελῶς ἐλεύθεροι* νὰ κτίζουν τὰ σπίτια τους μὲ τὸν δικό τους τρόπο. Εἶναι ἡ καλύτερη προστασία ποὺ μπορεῖ νὰ γίνει, γιατὶ καὶ τὰ παλαιὰ συντηροῦνται καὶ τὰ νέα ἀκολουθοῦν τὸ ἴδιο πνεῦμα. Δειγματοληπτικὰ μόνο προτείνεται ΒΠ2 καὶ ΒΠ1 στὸν καλύτερο οἰκισμὸ ἀπὸ κάθε ὁμάδα, γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ἄθικτος γιὰ ἱστορικοὺς λόγους.

Σὰν γενικὸ συμπέρασμα θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ προστασία τῶν οἰκισμῶν στὸ σύνολό τους εἶναι ἕνα πολύπλοκο καὶ δυσεπίλυτο πρόβλημα. Ὁ ρόλος τῆς πολιτείας εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ θεμελιώδης. Ἂν δὲν ἐξασφαλίσει οἰκονομικά, θεσμικὰ καὶ ὀργανωτικὰ πλαίσια, οἱ κατὰ καιροὺς προτάσεις τῶν μελετητῶν θὰ μένουν νεκρὸ γράμμα. Στὴ βάση ὅλων τῶν μέτρων ποὺ θὰ ἀφοροῦν τὸ περιβάλλον, κεφαλαιώδους σημασίας εἶναι ὁ θεσμὸς τῆς ἀποκέντρωσης. Ἡ οἰκονομικὴ ἀποκέντρωση, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἀδικημένων περιοχῶν, θὰ σταματήσει τὴν ἐγκατάλειψη τῶν οἰκισμῶν καὶ θὰ δώσει τοὺς ἀπαραίτητους πόρους στὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ πολεοδομικὰ θέματα. Ἡ ὀργανωτικὴ ἀποκέντρωση θὰ ἀπαλλάξει τὴ χώρα ἀπὸ τὴν πληγὴ τῆς ὑπερσυγκέντρωσης πολεοδομικῶν ἁρμοδιοτήτων στὴν κεντρικὴ διοίκηση καὶ θὰ καταστήσει τοὺς μηχανισμοὺς ἐφαρμογῆς ἀποτελεσματικούς· θὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἐπαφὴ τοῦ πολίτη μὲ τὴ διοίκηση καὶ θὰ προωθήσει τὴν ἐπιδιωκόμενη ὑπεύθυνη συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν στὶς διαδικασίες λήψης ἀποφάσεων καὶ στὴν ἐκτέλεσή τους. Τέλος, ἡ πολιτιστικὴ ἀποκέντρωση, μὲ προηγούμενη ἀναδιάρθρωση, ἐνίσχυση καὶ στελέχωση τῶν ἁρμόδιων φορέων, θὰ δημιουργήσει τὸ γενικότερο ἐπιθυμητὸ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο, ὅπου δείγματα σὰν τοὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς δὲν θὰ εἶναι ἀπομονωμένες νησίδες, ἀλλὰ ὀργανικὰ μέλη ἑνὸς περιβάλλοντος ποὺ οἱ ἀξίες του δὲν ἔχουν ὑποβαθμιστεῖ.

8.
Μελέτη Ροδόπης.

9.
Ροδόπη.

8.
Meleti, Rodopi.

9.
Rodopi.

8

9

Ἡ σύγχρονη ἀντιμετώπιση τῆς προστασίας τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς καὶ τὰ θεσμικά της προβλήματα*

τῆς ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Α. Μαρκοπούλου

Ἐξέλιξη τῆς ἔννοιας τῆς προστασίας καὶ τῶν θεσμῶν

Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀντιλήψεως τῆς προστασίας τῆς μνημειακῆς κληρονομιᾶς πέρασε ἀπὸ πολλὲς φάσεις καὶ ἀποτέλεσε ἀντικείμενο μεγάλης διαμάχης. Βασικά, ἡ ὅλη ἐξέλιξη χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ἀντιμετωπίσεως τῶν μνημείων, ἀρχικὰ ἀπὸ ἔργα τέχνης σὲ ἱστορικὰ τεκμήρια ἐθνικῆς σημασίας καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια, μὲ τὴ διεύρυνση τῆς σημασίας τῆς ἱστορικῆς μνήμης καὶ τῆς ἀνάγκης συνδέσεως τοῦ παρελθόντος μὲ τὸ παρόν, σὲ κοινωνικὰ ἀναγκαῖα ἀγαθά, ποὺ καλύπτουν ὅλο τὸν χῶρο τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς κάθε τόπου. Οἱ χαρακτηριστικότερες ὅμως φάσεις καὶ τὰ σημαντικότερα στάδια ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενο τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς, τὰ μέσα προστασίας, τὸν ρόλο ποὺ μπορεῖ νὰ διαδραματίσει, τὸν τρόπο ἀναδείξεώς της κἄ εἶναι δύο. Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ ἕνα στὸ ἄλλο ἀποτελεῖ σταθμὸ στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀντιλήψεως καὶ θεωρήσεως τῆς προστασίας.

Ἡ πρώτη περίοδος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν προσπάθεια ἀποφυγῆς τῆς ὑλικῆς καταστροφῆς τοῦ κτίσματος καὶ τῆς συμπληρωματικῆς φροντίδας ἀναστηλώσεώς του στὴν παλαιά του μορφή.

Ἡ δεύτερη περίοδος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν προσπάθεια ἀναζωογονήσεως τοῦ μνημείου - μεμονωμένου κτίσματος ἢ συνόλου - τῆς ἀποδόσεως σ' αὐτὸ κάποιας χρήσεως ἢ λειτουργίας καὶ τῆς ὀργανικῆς ἐντάξεώς του στὸν ἄμεσο καὶ εὐρύτερο περιβάλλοντα χῶρο.

Στὸν νομοθετικὸ τομέα, ἡ πρώτη περίοδος περιορίζεται κυρίως στὴ λήψη μέτρων γιὰ τὴν αἰσθητικὴ συντήρηση καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ ἀναστήλωση τοῦ κτίσματος καὶ τῶν οἰκισμῶν, ἐνῶ στὴ δεύτερη φάση τὰ μέτρα εἶναι παράλληλα πρὸς τὶς γενικὲς διατάξεις ρυθμιστικῶν καὶ πολεοδομικῶν σχεδίων, θεσπίζουν οἰκονομικὰ καὶ φορολογικὰ κίνητρα καὶ γενικὰ ρυθμίζουν τὸ σύνολο τῶν σχετικῶν θεμάτων.

Ἡ ἀλλαγὴ ἔγινε - καὶ σὲ ὁρισμένες χῶρες μόλις ἄρχισε - ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ κοινὴ γνώμη καὶ τὸ ἐπίσημο κράτος πείσθηκαν γιὰ τὴν «ἀναντικατάστατη ἀξία» τοῦ μνημείου, τόσο λόγω τῆς ἰδιότητάς του σὰν ἐκφράσεως ἑνὸς πολιτισμοῦ καὶ παρουσίας μιᾶς ἐνδογενοῦς καλλιτεχνικῆς ἀξίας, ὅσο καὶ λόγω «τῶν ἐπιπτώσεών του ἐπὶ τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας ὡς μιᾶς κατεξοχὴν παραγωγικῆς ἐπενδύσεως» (1).

Μὲ τὴν ἔννοια αὐτή, οἱ προσπάθειες καὶ οἱ δαπάνες γιὰ τὴν προστασία θεωροῦνται σήμερα ὅτι δὲν ἀνήκουν μόνο στὸν χῶρο τῆς καλλιτεχνικῆς καὶ πνευματικῆς δραστηριότητας, ἀλλὰ ὅτι ἐντάσσονται στὴν ἱκανοποίηση τῶν γενικότερων ἀπαιτήσεων τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου γιὰ κάθε εἴδους ἀγαθό. Ἔτσι τὸ κυριότερο χαρακτηριστικὸ τῆς σύγχρονης προστασίας τῶν μεμονωμένων μνημείων, τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν, τῶν φυσικῶν τοπίων, τῶν ἱστορικῶν χώρων, δηλαδὴ τῆς μνημειακῆς κληρονομιᾶς μιᾶς χώρας, εἶναι ὅτι ὁ τελικὸς ἀποδέκτης τῆς προσπάθειας δὲν εἶναι οἱ λίγοι ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης, ἀλλὰ συνεχῶς διευρυνόμενες ὁμάδες ἀνθρώπων, ποὺ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ οἱ σύγχρονες εὐκολίες μετακινήσεως καὶ ἐπικοινωνίας τοὺς καθιστοῦν κοινωνοὺς ὅλο καὶ περισσότερων ἀγαθῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ πολιτιστικὰ ἀγαθὰ κατέχουν, σήμερα, σημαντικὴ θέση.

Γίνεται ἑπομένως εὔκολα ἀντιληπτὸ ὅτι τόσο ἡ καταναλωτικὴ τάση τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου - ἀνεξάρτητα ἂν τὰ κίνητρα ἀφοροῦν ἱκανοποίηση «ἀντικειμενικῶν» ἀναγκῶν ἢ κοινωνικὴ ἐπίδειξη καὶ προβολὴ - ὅσο καὶ ἡ συνειδητοποίηση τῆς καταστροφῆς τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν φυσικῶν καὶ ἀνθρωπογενῶν πόρων, πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπόψη ἀπὸ ἐκείνους ποὺ καλοῦνται νὰ σώσουν τὴν πολιτιστικὴ κληρονομιὰ μιᾶς χώρας. Ἐπειδὴ ἡ καλύτερη διατήρηση εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ζωή, ἡ προσπάθεια ἔχει σὰν στόχο νὰ ξαναδώσει «ζωὴ» στὸ σύνολο τῆς μνημειακῆς κληρονομιᾶς - μὲ ἐξαίρεση τὴν ἀναγκαστικὴ συχνὰ μουσειακὴ προστασία - δίνοντας σὲ κάθε περίπτωση κάποια χρήση καὶ λειτουργία ἢ ἐλέγχοντας τὴ χρήση καὶ τὴ λειτουργία τοῦ γύρω χώρου, μεταβάλλοντας δηλαδὴ τὸ νεκρὸ μνημεῖο σὲ ζωντανὴ προσφορὰ τόπου διαβιώσεως, ἀναψυχῆς, ἐπικοινωνίας κἄ.

Τὴν πιὸ χαρακτηριστικὴ ἀπόδειξη αὐτῆς τῆς μεταβολῆς ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ διεθνὴς βιβλιογραφία, ὁλοένα καὶ περισσότερο, διαπιστώνει ὅτι οἱ βασικὲς ἀδυναμίες τῶν νομοθετικῶν μέτρων προστασίας καὶ ἀξιοποιήσεως ὀφείλονται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ νομοθέτης δὲν ἀκολούθησε ἀκόμη, ἢ δὲν ἀκολούθησε σὲ ἐπαρκὴ βαθμό, τὴν κοινωνικὴ ἀλλαγὴ καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς στάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὴ μνημειακὴ κληρονομιά του, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ σχετικοὶ νόμοι νὰ περιλαμβάνουν ἀπαγορεύσεις κυρίως καὶ ὄχι κίνητρα ἢ προσανατολισμούς. Ἀκόμη, νὰ μὴν ἐξετάζουν τὶς οἰκονομικὲς (ὄχι δημοσιονομικές), κοινωνικὲς καὶ ψυχολογικὲς προϋποθέσεις οἱ

* Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ συνοπτικὴ παρουσίαση μέρους τῆς μελέτης «Θεσμικὸ πλαίσιο προστασίας μνημείων καὶ παραδοσιακῶν οἰκισμῶν», ποὺ ἔγινε μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Ν. Παπαδόδημα γιὰ λογαριασμὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρίας, μὲ σκοπὸ τὴ διατύπωση συγκεκριμένων μέτρων γιὰ τὴν προστασία καὶ ἀνάδειξη τῆς μνημειακῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιᾶς μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ Ἔτους τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς. Τὸ κείμενο ἀναφέρεται εἰδικότερα στὴ διερεύνηση τῶν συγχρόνων τάσεων καὶ τὴν κριτικὴ ἀνάλυση τῶν σχετικῶν προβλημάτων.

The present concept of conservation of our architectural heritage and its legal and administrative problems

by A. Markopoulou, architect-planner

In recent years, the scope as well as the concept of conservation of our architectural heritage has shifted from the preservation and restoration of specific monuments to the protection and development of historic settlements and sites. Conservation is not only of concern to an élite, but it demands the participation of large segments of society, in all levels of the decision-making process, since the object of conservation has to become a live and integrated part of our everyday life.

Internationally, the legal and administrative means for the conservation of monuments have changed in recent years to include planning laws, fiscal, financial and organizational measures.

In Greece, monuments and settlements worthy of conservation suffer destruction for two main reasons: they are either gradually deserted by their population and fall to ruins, or they are destroyed by rapid urbanization or "tourist development".

The present legal and administrative framework in Greece presents some very serious deficiencies, such as:

a) lack of national or regional planning, which is detrimental to the rapidly declining traditional settlements,

b) lack of coordination between the current planning law and housing policy, and the existing legal framework for conservation,

c) the fact that existing laws and governmental agencies for conservation, as well as the interest of public opinion, focus almost exclusively on the ancient Greek monuments,

d) lack of methodology and procedures for recording, rehabilitating and issuing repair permissions for monuments and historic settlements,

e) a prohibitive, instead of a dynamic, approach to conservation, which does not take into consideration present needs and desires.

ὁποῖες, περισσότερο ἀπὸ ὁτιδήποτε ἄλλο, χρειάζονται σὰν «ὑποδομὴ» ἑνὸς νομοθετικοῦ οἰκοδομήματος προστασίας καὶ ἀξιοποιήσεως μνημείων καὶ παραδοσιακῶν οἰκισμῶν.

Θὰ πρέπει νὰ διευκρινιστεῖ ὅτι ἡ εἰσβολὴ στὸν τρόπο ἀντιμετωπίσεως τῆς προστασίας τῶν μνημείων καὶ τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν τῶν φαινομένων τοῦ κοινωνικοῦ τουρισμοῦ, τῆς ἀνάγκης φυγῆς καὶ ἐπικοινωνίας μὲ τὴ φύση ἢ τῆς ἐπιστροφῆς στὶς «ρίζες» ἤ, ἀκόμη, τῆς παρατηρούμενης στροφῆς πρὸς τὶς πνευματικὲς καὶ καλλιτεχνικὲς ἀξίες κά, δὲν ὁδηγοῦν ἢ δὲν θὰ πρέπει νὰ ὁδηγοῦν τὸν νομοθέτη στὴν ἀντιμετώπιση τῶν μνημείων καὶ τῶν ἱστορικῶν χώρων ὡς «παραγωγικῶν» πόρων δημιουργίας εἰσοδήματος καὶ πλουτισμοῦ, σὰν νὰ πρόκειται γιὰ τὴν ἁπλὴ τουριστικὴ ἀξιοποίηση μιᾶς ἀκτῆς ἢ ἑνὸς ἄλλου τουριστικοῦ πόρου. Κάτι τέτοιο θὰ ἦταν τελείως λανθασμένο γιατὶ θὰ ὁδηγοῦσε, μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια, στὴν καταστροφὴ τῶν μνημειακῶν χώρων, ὅπως ἀκριβῶς καταστρέφονται οἱ τουριστικοὶ πόροι (ἀκτές, φυσικὲς καλλονὲς) ἀπὸ τὴ δῆθεν «ἀξιοποίησή» τους, ποὺ γίνεται μὲ ἀνοργάνωτο καὶ λανθασμένο τρόπο.

Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ γίνει σαφῶς ἀντιληπτὸ εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς ἀδυναμίες τῆς προστασίας καὶ τῆς σωστῆς ἀξιοποιήσεως - καὶ ὅταν ἀκόμη ἔχουν ἐξασφαλιστεῖ οἱ ἄλλες προϋποθέσεις ὀργανώσεως, προγραμματισμοῦ, ἐκπαιδεύσεως τῆς κοινῆς γνώμης κά - εἶναι ἡ δυσχέρεια ἐξευρέσεως ἢ διαθέσεως τῶν ἀπαιτούμενων οἰκονομικῶν δαπανῶν γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ ἔργου τῆς προστασίας, ἡ σωστὴ χρησιμοποίηση τῶν παραπάνω φαινομένων προσφέρει νέα ὅπλα στὴ μάχη τῆς προστασίας. Καὶ τοῦτο γιατί: α) προσφέρει οἰκονομικὰ μέσα εἴτε στὸν ἰδιώτη ἰδιοκτήτη εἴτε στὸν κρατικὸ φορέα προστασίας, β) ἐξασφαλίζει τὶς ἀναζητούμενες ἀξίες στὴν ἐπιθυμητὴ κλίμακα τοῦ ἀνθρώπου καὶ γ) «ἐκπαιδεύει» τὸν ἄνθρωπο προσφέροντας ζωντανὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ καλλιτεχνήματος, τῆς ἁρμονίας, τῆς αἰσθητικῆς, τῆς ἱστορίας, τῆς παραδόσεως κά. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ μνημεῖο καὶ γενικότερα τὸ πολιτιστικὸ ἀγαθὸ εἰσέρχεται δυναμικὰ στὴ σύγχρονη ζωὴ καὶ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο δὲν «φέρνει μόνο στὴ μνήμη στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος», ἀλλὰ ἐπιτυγχάνει τὴν ἀναγκαία σύνδεσή του μὲ τὸ παρόν, κατὰ τρόπο ὀργανικό. Δὲν στέκει πιὰ παθητικὰ πίσω ἀπὸ ἕνα γυάλινο περίβλημα προστασίας, πράγμα ποὺ ἀποτελοῦσε καὶ τὴ βασική του ἀδυναμία ἐπιβιώσεως, ἀλλὰ ἀποκτᾶ χρήσεις καὶ λειτουργίες γιὰ τὶς σημερινὲς ἀνάγκες καὶ ἀπαιτήσεις.

Αὐτὸ τὸ πρῶτο καὶ βασικὸ χαρακτηριστικὸ στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀντιλήψεως τῆς προστασίας συνοδεύεται κι ἀπὸ ἕνα ἄλλο ἐξίσου σημαντικὸ καὶ προσδιοριστικὸ τοῦ προσανατολισμοῦ τῶν μέσων καὶ μέτρων προστασίας. Πρόκειται γιὰ τὴ διαπιστούμενη ἀνάγκη ἐντάξεως τῶν διατηρητέων μνημείων καὶ οἰκισμῶν στὸ ἀμέσως εὐρύτερο περιβάλλον τους, τὴν εὐρύτερη περιοχή τους καὶ τέλος τὴ φύση· ἡ προστασία τῶν μνημείων καὶ τῶν οἰκισμῶν ἀντιμετωπίζεται δηλαδὴ σὰν ἕνα εἰδικὸ ἐπιμέρους τμῆμα τῆς γενικῆς προστασίας τῆς φύσεως καὶ τοῦ περιβάλλοντος. Κάθε μνημεῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπαιτούμενη γιὰ τὴ λειτουργική του ἀνάπτυξη ἔκταση, καθορίζει ἕναν περιβάλλοντα χῶρο σὲ συνάρτηση μὲ τὴ μορφή, τὴ θέση καὶ τὴν κλίμακά του (2). Συνεπῶς, ὁ καθορισμὸς τοῦ μνημειακοῦ αὐτοῦ χώρου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνει μονοσήμαντα, ἀλλὰ διαγράφεται γιὰ κάθε περίπτωση ἀνάλογα μὲ τὶς παραπάνω ἀπαιτήσεις στὸ μέτρο ποὺ αὐτὸ εἶναι νομοθετικὰ καὶ ὀργανωτικὰ δυνατό. Ἐπέκταση αὐτῆς τῆς ἀρχῆς εἶναι ἡ ἔνταξη στὸν χῶρο προστασίας τῶν κτιρίων συνοδείας, κτιρίων δηλαδὴ ποὺ ἂν καὶ δὲν παρουσιάζουν ἰδιαίτερο καλλιτεχνικὸ ἢ ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον, ἀποτελοῦν μιὰ ἑνότητα μὲ τὸ ἄξιο προστασίας μνημεῖο.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἐξέλιξη ποὺ γνώρισε τὸ προστατευόμενο ἀντικείμενο μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ φαίνεται καθαρὰ στὴ γαλλική, π.χ., νομοθεσία, ἡ ὁποία μὲ τὸν πρῶτο βασικὸ νόμο τῆς 31.12.1913 εἶχε σὰν κύριο ἀντικείμενο προστασίας τὰ ταξινομημένα μνημεῖα, προσφέροντας καὶ τὴ δυνατότητα προστασίας τοῦ ἀμέσως περιβάλλοντος χώρου, ἐνῶ μὲ τὸν δεύτερο βασικὸ νόμο τῆς 2.5.1930, ἡ προστασία ἐπεκτείνεται καὶ σὲ φυσικὰ μνημεῖα καὶ τόπους ἱστορικοῦ, ἐπιστημονικοῦ, παραδοσιακοῦ καὶ αἰσθητικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὕπαρξη ἢ ὄχι κτισμάτων. Τέλος, μὲ τὸν τρίτο καὶ πιὸ πρόσφατο νόμο τῆς 4.8.1962, γνωστὸ ὡς Νόμο Malraux, τὸ ἀντικείμενο καὶ τὰ κριτήρια προστασίας, ἑπομένως καὶ τὸ περιεχόμενο, γίνονται τελείως ἐλαστικὰ καὶ γενικά, δίνοντας τὴ δυνατότητα νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς διατηρητέο ὁτιδήποτε παρουσιάζει «χαρακτήρα ἱστορικὸ ἢ αἰσθητικὸ ἢ φύσεως ποὺ νὰ δικαιολογεῖ τὴ διατήρηση, ἀναστήλωση καὶ ἀξιοποίηση», καὶ ἀφοροῦν «τὸ ὅλο ἢ μέρος ἑνὸς συνόλου ἀκινήτων».

Ἡ διεύρυνση τοῦ ἀντικειμένου τῆς προστασίας καὶ ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀντιλήψεως γιὰ τὴ σημασία καὶ τὸν ρόλο τῆς μνημειακῆς κληρονομιᾶς μετέβαλε ἀναγκαστικὰ καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς προστασίας: δηλαδὴ τὸ τί προστατεύεται στὸ κάθε μνημεῖο καὶ ἀπὸ τί.

Καταρχὴν ὅλες οἱ ἐκσυγχρονισμένες στὸ θέμα διεθνεῖς νομοθεσίες καθορίζουν τὸ περιεχόμενο τῆς προστασίας μὲ βασικοὺς νόμους σὰν ἀρχὲς καὶ κατευθύνσεις, ἐνῶ ἕνα πλῆθος διαταγμάτων καὶ εἰδικῶν διοικητικῶν πράξεων ἔρχονται κατόπι νὰ διευκρινίσουν, νὰ προσανατολίσουν καὶ γενικότερα νὰ ρυθμίσουν ὅλες τὶς ἀπαραίτητες λεπτομέρειες γιὰ τὴν πρακτικὴ ἐξασφάλιση καὶ ὑλοποίηση τῶν στόχων ποὺ θεσπίζει τὸ βασικὸ νομοθετικὸ πλαίσιο.

Γενικά, ἡ προστασία ἐξασφαλίζεται ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ μέσο τῶν περιορισμῶν καὶ δουλειῶν ποὺ ἐπιβάλλονται στὰ διατηρητέα μνημεῖα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μέσο τῆς ὑπαγωγῆς τῶν ἀπαιτούμενων ἐργασιῶν σὲ ὁρισμένες διαδικασίες. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ περιορισμὸς ποὺ ἀφορᾶ τὸ εἶδος τῆς κατάλληλης γιὰ τὸ μνημεῖο χρήσεως ἢ ἐκμεταλλεύσεως ἐμφανίζεται σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς νομοθεσίες προστασίας τῆς μνημειακῆς κληρονομιᾶς.

Στὶς περιπτώσεις προστασίας διατηρητέων οἰκισμῶν ἢ τμημάτων τους, ἡ πρόσφατη νομοθεσία προστασίας, ἀντὶ νὰ περιγράφει τὶς ἐπιτρεπόμενες ὕστερα ἀπὸ σχετικὴ ἄδεια ἐργασίες, ἐξαρτᾶ κάθε ἐργασία ἢ πολεοδομικὴ λειτουργία ἀπὸ τὰ προβλεπόμενα στὴν εἰδικὴ πολεοδομικὴ μελέτη προστασίας καὶ ἀξιοποιήσεως, ποὺ συνοδεύει ἀπαραίτητα κάθε χαρακτηρισμὸ ἑνὸς οἰκισμοῦ ὡς διατηρητέου.

Ἐπίσης θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι μέσα ἀπὸ τὶς διαδικασίες χαρακτηρισμοῦ ἑνὸς μνημείου σὰν διατηρητέου, εἶναι σαφὴς ἡ φροντίδα τοῦ νομοθέτη νὰ ἐξασφαλίσει τὴ συμμετοχὴ ὅλων τῶν τοπικῶν ἢ ὑπερτοπικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ παραγόντων ποὺ ἔχουν ἢ πρέπει νὰ ἔχουν γνώμη, μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴν παροχὴ διαδικαστικῶν διευκολύνσεων στὸν ἰδιοκτήτη νὰ προβάλει τὶς ἀπόψεις του εἴτε κατὰ τὰ στάδια τῆς διαδικασίας χαρακτηρισμοῦ τοῦ μνημείου ὡς διατηρητέου, εἴτε κατὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν κατὰ περίπτωση περιορισμῶν.

Ἡ συμμετοχὴ ὅμως τῶν τοπικῶν φορέων - κρατικῶν ἢ ἰδιωτικῶν - δὲν σταμάτᾶ μόνο στὶς διαδικασίες τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν μνημείων ὡς διατηρητέων. Ἡ σύγχρονη ἀντιμετώπιση τῆς προστασίας τῶν μνημείων, καὶ ἰδιαίτερα τῶν μνημειακῶν συνόλων καὶ οἰκισμῶν, εἶναι ἴσως λιγότερο θέμα πλήρους νομοθετικῆς ρυθμίσεως καὶ περισσότερο διοικητικῆς καὶ ὀργανωτικῆς ἱκανότητας καὶ ἐπάρκειας μέσων, ἐπειδὴ τὸ κύριο πρόβλημα εἶναι ἡ ἐπίτευξη συντονισμοῦ τῶν ἐνεργειῶν διαφόρων

φορέων καὶ κινητοποιήσεως πολλῶν εἰδικοτήτων σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα. Ἄλλωστε, ἡ ἀνάγκη ἀποκεντρώσεως τῶν ἀποφάσεων καὶ τῆς δράσεως γίνεται μεγαλύτερη λόγω τοῦ μεγέθους καὶ τῆς διασπορᾶς τοῦ ἀντικειμένου τῆς προστασίας. Ἐπίσης, τὸ περιεχόμενο καὶ ὁ τρόπος τῆς προστασίας τῶν μνημειακῶν συνόλων καὶ οἰκισμῶν καθορίζονται στὶς λεπτομέρειές τους κατὰ περίπτωση ἀπὸ φορεῖς εἴτε παθητικά, μὲ τὴν ἐπιβολὴ δηλαδὴ συγκεκριμένων περιορισμῶν, εἴτε ἐνεργητικά, μὲ τὴν παροχὴ δανείων καὶ εἰδικῶν κινήτρων καὶ τὴν ἐξεύρεση χρήσεων ποὺ τὰ καθιστοῦν ζωντανοὺς ὀργανισμούς.

Οἱ παραπάνω προϋποθέσεις ἀπαιτοῦν εἰδικὲς γνώσεις, οἰκονομικοὺς πόρους καὶ ὀργανωτικὴ προσπάθεια ποὺ συνήθως εἶναι πέρα ἀπὸ τὶς δυνατότητες τῆς Διοικήσεως. Γι' αὐτό, σὲ χῶρες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἡ κεντρικὴ Διοίκηση ὑποβοηθεῖται σημαντικὰ ἀπὸ τὴν ὕπαρξη ἑνὸς πλήρους δικτύου συλλογικῶν ὀργάνων μὲ ὀργάνωση καὶ ἁρμοδιότητες εἴτε μιᾶς παράλληλης διοικήσεως εἴτε ἰδιωτικῶν φορέων.

Τὰ προβλήματα τῆς προστασίας καὶ ἡ θεσμική τους ἀντιμετώπιση στὴν Ἑλλάδα

Στὸν ἑλληνικὸ χῶρο τὸ πρόβλημα τῆς προστασίας τῆς μνημειακῆς κληρονομιᾶς παρουσιάζει ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ καὶ εἰδικὲς δυσκολίες, τόσο ὡς πρὸς τὶς γενικότερες συνθῆκες του ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑφιστάμενη νομοθεσία.

Καταρχήν, ὁ ἐθνικός μας χῶρος εἶναι περιορισμένος καὶ ἡ μορφολογία τοῦ ἐδάφους τέτοια ποὺ νὰ ὑπαγορεύει τὶς θέσεις τῶν οἰκισμῶν, τῶν λιμανιῶν, τῶν ὀχυρῶν, τὰ περάσματα τῶν δρόμων (2). Αὐτὸ ἔχει ἐπιβάλει μιὰν ἀδιάκοπη συνέχεια ζωῆς πάνω καὶ μέσα στοὺς ἴδιους χώρους.

Εἰδικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ἑλληνικῶν μεμονωμένων μνημείων καὶ τῶν οἰκισμῶν, τόσο τῶν νησιωτικῶν ὅσο καὶ τῶν ἠπειρωτικῶν, εἶναι ἡ ταύτισή τους μὲ τὸν γύρω τους χῶρο καὶ μὲ τὴν εἰδικὴ κλίμακα τοῦ ἑλληνικοῦ τοπίου. Γι' αὐτὸ ἡ ἀνθρώπινη ἐπέμβαση, εἴτε στὸν φυσικὸ εἴτε στὸν ἀνθρωπογενὴ χῶρο, ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερη προσοχὴ καὶ εὐαισθησία.

Στὴν Ἑλλάδα τὰ μνημεῖα, καὶ εἰδικότερα τὰ μνημειακὰ σύνολα, ἀπειλοῦνται ἀπὸ καταστροφὴ σὲ δύο εἴδη οἰκισμῶν:

α) σ' ἐκείνους ποὺ ἀναπτύχθηκαν παλαιότερα, σήμερα ὅμως (λόγω τῆς ἐλλείψεως περιφερειακῆς πολιτικῆς, τῆς μεταναστεύσεως καὶ τῆς συγκεντρώσεως στὰ μεγαλύτερα ἀστικὰ κέντρα) βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τοὺς ἄξονες ἀναπτύξεως καὶ σταδιακὰ ἐγκαταλείπονται καὶ ἐρημώνουν καὶ

β) σ' ἐκείνους ποὺ καταστρέφονται ἀπὸ τὶς ἀκριβῶς ἀντίθετες οἰκονομικὲς πιέσεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἱκανοποίηση ἀναγκῶν ἔντονης καὶ ταχύρρυθμης ἀστικοποιήσεως ἢ τουρισμοῦ. Σ' αὐτὴ τὴ δεύτερη κατηγορία ἀνήκουν μικροὶ παραδοσιακοὶ οἰκισμοί, κυρίως παραθαλάσσιοι, τῶν ὁποίων ἡ οἰκονομικὴ βάση μεταβάλλεται ἀπὸ ἀγροτικὴ σὲ τουριστική, ἀλλὰ καὶ κεντρικὲς περιοχὲς παλαιότερων ἀστικῶν κέντρων, ποὺ κατεδαφίζονται καὶ ἀναμορφώνονται γιὰ νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς νέες χρήσεις καὶ τὶς νέες ἀνάγκες.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ κάθε κατηγορία ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερη μεταχείριση ὡς πρὸς τὸν τρόπο ἀντιμετωπίσεως καὶ τὰ κίνητρα συντηρήσεως καὶ ἀξιοποιήσεως.

Ἕνα μεγάλο καὶ πολὺ σημαντικὸ μέρος τῆς ἑλληνικῆς μνημειακῆς κληρονομιᾶς ἀποτελεῖται ἀπὸ «ἀρχαῖα», ἀπὸ μνημεῖα δηλαδὴ πολὺ παλαιότερων ἐποχῶν ποὺ δὲν λειτουργοῦν, γιατὶ δὲν ὑπάρχει πιὰ ὁ σκοπὸς γιὰ τὸν ὁποῖο κατασκευάστηκαν. Πρόσφατα σχετικὰ (Ν. 1469/1950) θεωρήθηκαν ἄξια προστασίας καὶ νεώτερα μνημεῖα, δηλαδὴ «ζῶντα», ποὺ καὶ σήμερα ἀκόμη κατοικοῦνται ἢ λειτουργοῦν (3).

Ἕνα ἄλλο πρόβλημα εἶναι ἡ στάση τοῦ Νεοέλληνα ἀπέναντι στὰ νεώτερα μνημεῖα. Ἐπειδὴ ἡ ἐμφάνιση τῆς ἀρχαιολογίας ὡς ἐπιστήμης καὶ ὁ νεοκλασικισμὸς συμπίπτουν μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἡ ἱστορικὴ μνήμη τῶν Νεοελλήνων ἐντοπίζεται στὰ ἀρχαῖα, ἐνῶ τὰ βυζαντινὰ καὶ κυρίως τὰ νεώτερα δὲν θεωροῦνται μνημεῖα (4). Ἐπίσης, τὰ νεώτερα μνημεῖα καὶ σύνολα εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ εὐτελῆ συνήθως ὑλικὰ καὶ κυρίως διόροφα. Ἀντιστέκονται, λοιπόν, δύσκολα στὸν χρόνο καὶ δὲν προσφέρουν ἀποδοτικὴ ἀξιοποίηση, γιατὶ στὴ θέση τους μπορεῖ νὰ ἀναγερθεῖ γιὰ ἐκμετάλλευση ἄλλο κτίσμα, πολλαπλάσιο σὲ ὄγκο.

Ἄλλωστε, ἡ γενικότερη κρατικὴ πολιτικὴ φαίνεται νὰ ἔχει ἀγνοήσει τὶς ἀνάγκες τῆς προστασίας τῶν μνημείων γενικὰ καὶ τῶν διατηρητέων παραδοσιακῶν οἰκισμῶν εἰδικότερα: ἡ παροχὴ στεγαστικῶν δανείων στοὺς ἀγροτικοὺς οἰκισμοὺς δὲν συνοδεύθηκε ἀπὸ ἔλεγχο γιὰ τὴ μορφὴ τῶν κατασκευῶν καὶ τὰ δημόσια ἢ δημοτικὰ κτίρια, ἀγνοώντας τὶς ἐπιταγὲς τοῦ γύρω τους χώρου, δὲν ἀποτέλεσαν παράδειγμα πρὸς μίμηση.

Τέλος, ὁποιαδήποτε προσπάθεια γιὰ προστασία θίγει τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας συναντᾶ μεγάλες δυσκολίες στὴν Ἑλλάδα, ἀντίθετα μὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χῶρες, γιατὶ οὔτε ὁ νόμος, οὔτε ἡ νομολογία, οὔτε ἡ κοινωνικὴ ἀντίληψη ἐπιβάλλουν στὴν ἰδιοκτησία ὑποχρεώσεις ἀπέναντι στὸ κοινωνικὸ σύνολο, ἀντίστοιχες πρὸς τὰ δικαιώματα ποὺ τῆς ἀναγνωρίζουν.

Τὰ παραπάνω χαρακτηριστικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ ἡ στάση (attitude) τῶν κατοίκων του ἀντικατοπτρίζονται τελείως ἀνισόμετρα στὴν ὑφιστάμενη νομοθεσία. Καταρχήν, ἡ νομοθεσία γιὰ τὴν προστασία τοῦ συνόλου τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ διατάξεις γιὰ τὰ «ἀρχαῖα». Ἀκόμη καὶ ὁ νεώτερος νόμος τοῦ 1950, ποὺ ἐπεκτείνει τὴν προστασία σὲ μνημεῖα μεταγενέστερα τοῦ 1830 καὶ σὲ φυσικὰ τοπία ἢ ἱστορικοὺς τόπους, μεταφέρει τὴν προβλεπόμενη γιὰ τὶς ἀρχαιότητες προστασία στὸ δικό του ἀντικείμενο, χωρὶς καμιὰ προσαρμογὴ στὶς ἰδιαίτερες ἀνάγκες αὐτῶν τῶν περιπτώσεων. Ἐνῶ δηλαδὴ φάνηκε, σὲ σχετικὰ πρόσφατη ἐποχή, ὅτι ἔγινε αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη νομοθετικῆς ἀντιμετωπίσεως καὶ ἄλλων ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων μνημείων ἢ τόπων - πράγμα ποὺ ἀσφαλῶς ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἔννοιας τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς - ὁ τρόπος καὶ τὸ ἀντικείμενο προστασίας παραπέμπονται στὶς σχετικὲς διατάξεις τοῦ νόμου περὶ ἀρχαιοτήτων.

Ὁ καθορισμὸς τόσο τοῦ ἀντικειμένου ὅσο καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς προστασίας εἶναι διάσπαρτος σὲ διάφορα ἄρθρα, ἐνῶ ἡ κάθε σχεδὸν κατηγορία τοῦ ἀντικειμένου διέπεται ἀπὸ διαφορετικὲς προστατευτικὲς διατάξεις.

Ἐπίσης, ἡ νομοθεσία δὲν προβλέπει τὴν ἐπιβολὴ προστατευτικῶν μέτρων στὸ σύνολο ἢ τὸ τμῆμα ἑνὸς διατηρητέου οἰκισμοῦ, παρὰ μόνο σὲ κάθε μεμονωμένη περίπτωση ἀνεγέρσεως ἢ ἐπισκευῆς οἰκοδομήματος. Πρόσφατα, ὁ νέος Γενικὸς Οἰκοδομικὸς Κανονισμὸς (Ν.Δ. 8/1973), γιὰ τὸν ὁποῖο ἔχει ἁρμοδιότητα ἄλλος φορέας, διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἁρμόδιο κατὰ τὴν ὑφιστάμενη νομοθεσία γιὰ τὴν προστασία, ἀναφέρεται στὴ δυνατότητα προστασίας οἰκισμῶν, ὅταν χαρακτηριστοῦν διατηρητέοι.

Ἀκόμη, ὁ μνημειακὸς χῶρος ἐλέγχεται μόνο στὶς περιπτώσεις τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ἱστορικῶν τόπων καὶ ἡ προστασία του ἀγνοεῖται γιὰ ὅλες τὶς ὑπόλοιπες κατηγορίες, ὅπως οἱ τόποι ἰδιαίτερου φυσικοῦ κάλλους ἢ τὰ νεώτερα μνημεῖα.

Τέλος, ἡ νομοθεσία περιορίζεται σὲ μιὰ παθητικὴ ἀντίληψη τῆς προστασίας, μὲ μουσειακὴ διατήρηση τῶν μνημείων, χωρὶς νὰ λαμβάνει ὑπόψη της τὶς σύγχρονες ἐπιταγὲς γιὰ τὴν ἐξεύρεση νέων λειτουργιῶν καὶ τὴν ἔνταξή τους μέσα στὴν καθη-

μερινὴ ζωή.
Ἰδιαίτερα πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὶς ἀδυναμίες τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω, δὲν τὶς ἄμβλυνε καμιὰ ἐκ τῶν ὑστέρων κανονιστικὴ ἢ διοικητικὴ πράξη γενικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅπως προέβλεπε ἄλλωστε ὁ νόμος καὶ ἐπέβαλλαν οἱ ἀνάγκες τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς.
Σημαντικὸς ἀνασταλτικὸς παράγοντας στὴν προστασία τῶν μνημείων, καὶ εἰδικότερα τῶν μνημειακῶν συνόλων καὶ οἰκισμῶν, εἶναι ἐπίσης οἱ ἀδυναμίες τῆς ἑλληνικῆς πολεοδομικῆς νομοθεσίας. Ἡ ἐπιβολὴ ὁρισμένων χρήσεων γῆς κατὰ ζῶνες καὶ ἡ ὀργάνωση ἑνὸς οἰκισμοῦ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ καλυφθοῦν μόνο ἀπὸ τὴ νομοθεσία προστασίας τῆς μνημειακῆς κληρονομιᾶς. Ἡ ἔλλειψη χωροταξικοῦ σχεδιασμοῦ καὶ πολιτικῆς κάνει δύσκολη τὴ συσχέτιση τῶν μνημειακῶν χώρων μὲ ἕναν εὐρύτερο χωροταξικὸ προγραμματισμὸ καὶ τὴν ἔνταξη τῆς προστασίας τους σ' ἕνα γενικὸ σχέδιο ἀναπτύξεως.
Ὅλες οἱ παραπάνω ἀδυναμίες τῆς νομοθεσίας ἔγιναν ἐντονώτερες λόγω τῶν ἐλλείψεων τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῶν ὑπόλοιπων μέσων ἐφαρμογῆς. Ὁ ὑφιστάμενος φορέας προστασίας, ὡς πρὸς τὴ διάρθρωση, τὴν ὀργάνωση καὶ τὴν ἐπάνδρωσή του, εἶναι προσανατολισμένος στὶς ἀνάγκες ἀνευρέσεως καὶ διατηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων. Μὲ βάση τὰ ὅσα ἀναφέρθηκαν γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ τὴ σύγχρονη ἀντιμετώπιση τῆς προστασίας τῆς μνημειακῆς κληρονομιᾶς, εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ ὑφιστάμενος διοικητικὸς μηχανισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς σημερινὲς ἀπαιτήσεις.

Συμπεράσματα

Ἀπὸ τὴ συνοπτικὴ παρουσίαση τῆς σύγχρονης ἀντιμετωπίσεως τῆς προστασίας τῆς πολιτιστικῆς καὶ εἰδικότερα τῆς μνημειακῆς κληρονομιᾶς καὶ τῶν θεσμικῶν της προβλημάτων, προκύπτουν τὰ ἑξῆς βασικὰ καὶ γενικὰ συμπεράσματα.
1. Τὸ ἀντικείμενο τῆς προστασίας ἔχει ἐπεκταθεῖ πάρα πολὺ καὶ περιλαμβάνει ἀπὸ μεμονωμένα μνημεῖα καὶ ἀντικείμενα τέχνης μέχρι οἰκιστικὰ σύνολα καὶ φυσικὰ τοπία. Ὅλα αὐτὰ ἐντάσσονται στὴ γενικὴ ἔννοια τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς μιᾶς χώρας, ἀρκεῖ νὰ παρουσιάζουν κάποιο ἐνδιαφέρον τέχνης, κάλλους, ἱστορίας, ἐπιστήμης, παραδόσεως, αἰσθητικῆς κά.
2. Ὁ νομοθετικὸς καθορισμὸς τοῦ ἀντικειμένου τῆς προστασίας ἔχει πάψει νὰ εἶναι περιγραφικός, ὅπως ἦταν στοὺς πρώτους νόμους, καὶ γίνεται μὲ τόσο γενικὸ τρόπο, ὥστε νὰ καλύπτει ὁτιδήποτε κρίνεται ἀπὸ τὸν ἁρμόδιο φορέα σὰν διατηρητέο, μὲ πολὺ γενικὰ καὶ εὐέλικτα κριτήρια.
3. Ἡ νομοθεσία ποὺ ἔχει σὰν στόχο τὴν προστασία τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς μιᾶς χώρας, καθορίζει μὲ διατάξεις νόμου τὶς βασικὲς ἀρχὲς καὶ κατευθύνσεις καὶ ἀφήνει τὴ ρύθμιση τῶν λεπτομερειῶν ἐφαρμογῆς στὶς κανονιστικὲς πράξεις καὶ τὶς ἀποφάσεις τῆς Διοικήσεως. Αὐτὸ συμβαίνει γιατὶ ἡ προσπάθεια τῆς προστασίας ἀφορᾶ ἕναν πολὺ μεγάλο ἀριθμὸ εἰδικῶν θεμάτων, ποὺ ἡ λεπτομερὴς κάλυψή τους θὰ ὁδηγοῦσε σὲ περιπτωσιολογία.
4. Ἡ ἔκταση καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς προστασίας ποὺ προβλέπει ὁ νόμος, ἀλλὰ καὶ ὁ βαθμὸς ἐπιτεύξεως στὴν πράξη τῶν νομοθετημένων στόχων, ἐξαρτῶνται ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῆς κοινωνίας γιὰ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοὺς ἀντίστοιχους θεσμοὺς σὲ κάθε χώρα. Αὐτὸ προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ κατὰ πόσο οἱ βασικοὶ θεσμοὶ τῆς προστασίας τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας ἀκολούθησαν τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐξέλιξη τῆς ἰδιοκτησίας.
5. Ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπιτυχὴ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τῆς προστασίας ἀποτελεῖ ἡ ἐξασφάλιση διοικητικοῦ ὑποβάθρου, πλήρως ἐξοπλισμένου ἀπὸ ἄποψη ἐπανδρώσεως σὲ εἰδικευμένο προσωπικό, διαθέσεως ἐπαρκῶν τεχνικῶν καὶ οἰκονομικῶν μέσων, πλήρους δικτυώσεως σὲ περιφερειακὸ καὶ τοπικὸ ἐπίπεδο μὲ κατάλληλες ὑπηρεσίες κά.
6. Βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῶν ἐπιβαλλόμενων περιορισμῶν στὰ προστατευόμενα κτίρια, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν ἀπαραίτητων μέσων τῆς προστασίας ἀποτελεῖ ἡ πληροφόρηση τοῦ κοινοῦ πάνω στὰ προβλήματά της, καὶ ἡ συμμετοχή του στὴ διαμόρφωση τῶν ἀποφάσεων ποὺ εἴτε τὸ θίγουν ἄμεσα εἴτε ἀφοροῦν τὸ γενικὸ σύνολο. Αὐτὸ ὁδηγεῖ καὶ στὴν ἀπὸ μέρους τοῦ κοινοῦ ἀπαραίτητη συνειδητοποίηση τῆς σημασίας τῆς προστασίας.
7. Ἡ σύγχρονη νομοθεσία ἀφιερώνει σημαντικὸ μέρος της γιὰ τὴ ρύθμιση τῶν προβλημάτων ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς ἐφαρμογῆς τῆς νομοθεσίας σ' ἕνα κτίριο ἢ σ' ἕνα σύνολο καὶ πάνω στοὺς ἀνθρώπους ποὺ εἴτε τὸ κατοικοῦν, εἴτε τὸ χρησιμοποιοῦν, εἴτε τὸ ἐκμεταλλεύονται. Ἀφοῦ, δηλαδή, ἡ σύγχρονη νομοθεσία ἀντιμετώπισε τὰ βασικὰ διαδικαστικὰ ἢ νομικὰ θέματα τῆς συντηρήσεως καὶ προστασίας, προσανατολίστηκε στὴν ἀντιμετώπιση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων ποὺ δημιουργεῖ ὁ χαρακτηρισμὸς ἑνὸς κτιρίου, καὶ ἰδιαίτερα ἑνὸς οἰκιστικοῦ συνόλου, ὡς διατηρητέου.
8. Τὸ περιεχόμενο τῆς προστασίας στὶς σύγχρονες νομοθεσίες ἀφορᾶ, κατὰ κύριο λόγο, τὴν ἀντιμετώπιση τῆς λειτουργίας τοῦ προστατευόμενου οἰκισμοῦ καὶ συγκεντρώνει τὶς προσπάθειες στὴν ἐπίτευξη μιᾶς σωστῆς λειτουργίας, γιατὶ θεωρεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ ἐπιτυχία ἀποτελεῖ βασικὴ προϋπόθεση ἱκανοποιητικῆς ἐφαρμογῆς τῆς προστασίας προκειμένου γιὰ «ζῶντες» οἰκισμούς. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, ἡ παθητικὴ προστασία διατηρήσεως ἢ ἀναστηλώσεως μεταβάλλεται σὲ δυναμικὴ καὶ ἐνεργητική.
9. Ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ κράτους κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τῆς προστασίας σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ ἀπαιτεῖ τὴν κινητοποίηση σημαντικῶν οἰκονομικῶν πόρων γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση δαπανῶν μελέτης, ταξινομήσεως, ἐπισκευῶν, ἀναστηλώσεων, ἀποζημιώσεων κά. Ἡ διάθεση τῶν ἀπαραίτητων πιστώσεων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ σημασία ποὺ δίνεται ἀπὸ τὸ κράτος στὰ ἀποτελέσματα τῆς προστασίας καί, μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, εἶναι συνάρτηση τῆς γενικότερης παιδείας τοῦ κοινοῦ πάνω στὰ θέματα τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς μιᾶς χώρας.

Βιβλιογραφία

1. Gazzola, P. *Conservation et amenagement du territoire.* Confrontation D., Conseil de l' Europe, 1967.

2. Ζήβας, Δ. - Νικολετόπουλος, Γ. *Προβλήματα σχέσεως τοῦ μνημειακοῦ χώρου μὲ τὸ πολεοδομικὸ περιβάλλον.* Εἰσήγηση στὸ Γ' Πανελλήνιο Ἀρχιτεκτονικὸ Συνέδριο, 1963.

3. Παπαγεωργίου, Α. «Ἡ ἔννοια τοῦ μνημείου τέχνης καὶ ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῆς σχετικῆς νομοθεσίας», *Τεχνικὰ Χρονικά,* Μάϊος - Ἰούνιος 1967.

4. Γιαννακόπουλος, Θ. - Κουρουσόπουλος, Κ. - Νιάρχος, Θ. - Τογαΐδης, Ν. - Τουπογιάννης, Μ. - Χατζηγιαννάκης, Κ. *Ἱστορικὰ ἀστικὰ κέντρα.* Διάλεξη σπουδαστῶν Ε.Μ.Π., ἕδρες Μορφολογίας καὶ Πολεοδομίας, Ἀθήνα 1972.

Νομοθεσίες

5. Διαρκὴς Κώδιξ τῆς Ἰσχυούσης Νομοθεσίας: Νομοθεσία περί: α) Ἀναζητήσεως καὶ διαφυλάξεως Ἀρχαιοτήτων, β) Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, γ) Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων καὶ Ἀπαλλοτριώσεων, δ) Σχεδίων Πόλεως, ε) Γενικοῦ Οἰκοδομικοῦ Ὀργανισμοῦ.

6. Βελγικοὶ Νόμοι γιὰ τὴ διατήρηση τῶν μνημείων καὶ τοποθεσιῶν, 1931.

7. Protection du patrimoine historique et esthetique de la France: Recueil de textes.

8. Monuments Act, 1961, Kingdom of the Netherlands.

9. Civic Amenities Act, 1967, United Kingdom.

Ὁ ρόλος τῆς πληροφορήσεως καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως στὴν προστασία καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων

τοῦ καθηγητοῦ Χ. Μπούρα

Εἶναι αὐτονόητο πὼς ἡ ἀξιολόγηση τῶν μνημείων ποὺ ἄφησαν οἱ παλαιότερες ἐποχές, ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὸ μορφωτικὸ καὶ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνίας ποὺ τὴν κάνει. Τὸ καταλαβαίνει κανεὶς ὅταν στραφεῖ στὴν ἱστορία. Ἡ ἀξία τῶν καταλοίπων τοῦ παρελθόντος μεταβάλλεται ὅταν τὸ σύστημα τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς ἀλλάζει. Ἕνα ἀριστούργημα τέχνης στὰ χέρια τῶν βαρβάρων δὲν εἶχε ἀξία παρὰ μόνο σὰν ὑλικό, ἐνῶ ἕνα ἱστορικὸ ἢ καλλιτεχνικὸ ντοκουμέντο παίρνει ἀξία ἀνυπολόγιστη σ' ἕνα περιβάλλον ποὺ σέβεται τὴν κουλτούρα ἢ γι' αὐτοὺς ποὺ μποροῦν νὰ καταλάβουν τὸ νόημά του. Στὸν σημερινὸ κόσμο μὲ τὴν πρωτοφανὴ κίνηση τῶν ἰδεῶν καὶ τὴ διάδοση τῶν γνώσεων, ἡ σχετικὴ ἀξία τῶν κάθε μορφῆς μνημείων ἀνέβηκε κατακόρυφα.

Δὲν πρόκειται νὰ ἐπαναληφθεῖ σ' αὐτὸ τὸ σημείωμα γιατὶ ἡ συντήρηση καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων ἀποτελεῖ ὑποχρέωση γιὰ τὴ σύγχρονη κοινωνία, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πολιτικοκοινωνικό της σύστημα. Ἀποτελεῖ πραγματικότητα ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτὰ αὐξάνεται συνεχῶς, μὲ συνέπεια οἱ προσπάθειες γιὰ τὴ διατήρηση καὶ τὴν ἔνταξή τους στὴ ζωὴ νὰ μεγαλώνουν ἐπίσης. Αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι ἡ πληροφόρηση μπορεῖ ὄχι μόνο νὰ δώσει στὸ κάθε μνημεῖο μιὰ νέα θέση ἀνάμεσα στὰ ὅμοιά του, ἀλλὰ καὶ νὰ τοποθετήσει τὸ σύνολο τοῦ μνημειακοῦ πλούτου σὲ μιὰ νέα, διαφορετικὴ θέση μέσα στὸ σύστημα ἀξιῶν τῆς ζωῆς μας. Μπορεῖ δηλαδὴ νὰ κοινωνικοποιήσει κανεὶς τὶς γνώσεις, διευρύνοντας τὴν ἔννοια τῆς πληροφορήσεως μέχρι καὶ τὴν ἐκπαίδευση, μὲ σκοπὸ ἀπώτερο τὴ διατήρηση, τὴν καλὴ μεταχείριση καὶ τὴν προβολὴ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων.

Ἡ ἰδέα δὲν εἶναι καινούρια. Ἀπὸ τὸ 1931, στὴν πρώτη διεθνὴ σύνοδο γιὰ τὸν συντονισμὸ τῶν προσπαθειῶν στὸν τομέα τῆς προστασίας τῶν μνημείων, διατυπώθηκε τὸ συμπέρασμα ὅτι μὲ τὴν ἐκπαίδευση τοῦ λαοῦ ἐπιτυγχάνονται τὰ πιὸ οὐσιαστικὰ κέρδη μὲ μακροπρόθεσμες προοπτικές. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ 10ο ἄρθρο τοῦ «Χάρτη τῶν Ἀθηνῶν» (1) ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἔθεσε τὶς ἀρχὲς γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴν ἀναστήλωση τῶν μνημείων σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο. Σήμερα ὅμως τὰ πράγματα μποροῦν νὰ τεθοῦν σὲ πολὺ εὐρύτερη βάση, γιατὶ (στὶς εὐρωπαϊκὲς τουλάχιστον χῶρες) ἔχει πραγματωθεῖ στὸν τομέα τῶν μνημείων ἡ ἐπιθυμητὴ ἀλληλοεξάρτηση ἔρευνας, ἐπιστημονικῶν γνώσεων, ἐκπαιδεύσεως, ἀπαιτήσεως προστασίας καὶ μελετῶν γι' αὐτή.

Ἡ ἐκπαίδευση καὶ ἡ πληροφόρηση μποροῦν λοιπὸν νὰ ἐπηρεάσουν τὸ σύστημα τῆς προστασίας τῶν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν, καὶ μάλιστα σὲ τρία διαφορετικὰ ἐπίπεδα:

α) στὸ κοινωνικὸ σύνολο,

β) στὸ ἐπίπεδο λήψεως τῶν ἀποφάσεων μεταβολῆς τοῦ ἀνθρωπογενοῦς περιβάλλοντος καὶ

γ) στὸν περιορισμένο κύκλο τῶν ὀργάνων ἐφαρμογῆς, δηλαδὴ τοῦ φορέα τῆς προστασίας.

Ἡ συμμετοχὴ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου στὴ σωτηρία καὶ τὴν προβολὴ τῆς παλαιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μόνον ὅταν συνειδητοποιηθεῖ ὅτι εἶναι μιὰ ὑπόθεση ποὺ ἀφορᾶ ὅλους καὶ ὄχι μιὰ μικρὴ ὁμάδα ἀνθρώπων ποὺ στελεχώνει τὸν φορέα. Ἴσως μόνο στὴν Ἀγγλία ἔχει κανεὶς σήμερα τὴν ἐπιθυμητὴ εἰκόνα μὲ τὴν κοινωνικοποίηση κάθε γνώσεως πάνω στὰ πολιτιστικὰ ἀγαθά, τὴν ὑπερηφάνεια γι' αὐτὰ καὶ (κατὰ συνέπεια) τὴν ὕπαρξη ἑκατοντάδων συλλογικῶν ὀργάνων γιὰ τὴ μελέτη καὶ τὴν προστασία τους. Ἡ εἰσαγωγὴ μαθημάτων σχετικῶν μὲ τὴν τέχνη στὴ μέση καὶ τὴν κατώτερη ἐκπαίδευση, ἡ κυκλοφορία μεγάλου ἀριθμοῦ σωστὰ ἐκλαϊκευμένων βιβλίων πάνω σὲ θέματα τέχνης, πολιτισμοῦ καὶ μνημείων, ἡ χρησιμοποίηση τῶν μαζικῶν μέσων ἐπικοινωνίας γι' αὐτὰ (2) καὶ ὁ μορφωτικὸς τουρισμὸς (3) εἶναι τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα πραγματοποιήθηκε ἡ μεγάλη αὐτὴ ἄνοδος τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου. Κι αὐτὸ δὲν εἶναι ἄσχετο μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ μεταχείριση τῶν ἀγγλικῶν μνημείων, ἰδιαίτερα κατὰ

Information and education for the protection and rehabilitation of architectural monuments

by Prof. Ch. Bouras

It is obvious that the evaluation of historic and artistic monuments is closely related to the educational and cultural level of a given society. Information and education can change our way of looking at our architectural heritage, thus contributing indirectly to its preservation. Nowadays, one could say that in many countries the desired interrelation of research, specialized knowledge, training and effort for the protection of monuments has been achieved. It has become apparent that the systematic dissemination of information must be addressed to the following: a) society as a whole, b) the decision-makers in areas affecting the man-made environment and c) the limited number of people acting on behalf of the organisations for the protection of monuments.

The systematic instruction of courses about monuments at the elementary and secondary level of education, as well as the continuous information of the public about all measures taken by the authorities in the field of conservation would lead to a broader understanding of the problem. All agencies with decision-making power over our environment (municipalities, harbour authorities, power and telecommunication organisations, ministry of public works, military authorities, superiors of monasteries and churches) must have adequate information on the subject and a specialised staff able to make correct judgments on problems of maintenance.

The systematic education of the people in charge of the protection and rehabilitation of architectural monuments is a matter of primary importance. It has been found necessary for architects and town-planners to receive specialised training. Since schools of architecture, nowadays, do not train their students for such specialised work, post-graduate schools are now being founded in many countries in order to cover the needs in this field. The effectiveness of the post-graduate training in the field of preservation depends, to a large extent, on the programme and its direct relation with current research. The best example of its kind is the school founded in 1965 in Rome with the assistance of UNESCO.

τὰ τελευταῖα χρόνια.

Ὑπάρχουν καὶ εἰδικὲς περιπτώσεις ἐπηρεασμοῦ τῆς κοινῆς γνώμης γιὰ συγκεκριμένο σκοπό, ποὺ θὰ πρέπει ἴσως νὰ μνημονευθοῦν ἐδῶ. Σὲ ἐξυγιάνσεις ἱστορικῶν κέντρων πόλεων, ποὺ ἀπαιτοῦν σοβαρὲς ἐπεμβάσεις, ἀλλαγὲς χρήσεως καὶ ἴσως προσωρινὲς μετακινήσεις κατοίκων, ἡ ἐπιτυχία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ μεθοδικὴ πληροφόρηση ποὺ θὰ δημιουργήσει στὸν κόσμο τὸ αἴσθημα τῆς ἐμπιστοσύνης στὸν φορέα καὶ τῆς συμμετοχῆς στὴν προσπάθεια. Ἡ σύσταση ἑνὸς εἰδικοῦ γραφείου πληροφοριῶν, μέσα στὴν ὑπὸ ἐξυγίανση περιοχή, τὸ ὁποῖο θὰ ἐξηγεῖ στοὺς ἐνδιαφερόμενους καὶ τὶς μικρότερες λεπτομέρειες τοῦ σχεδίου, θεωρεῖται ἀπόλυτα ἀπαραίτητη. Μεθοδικὴ πληροφόρηση φαίνεται ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη καὶ σὲ περιπτώσεις ποὺ ἡ ἀλλαγὴ χρήσεως ἑνὸς μνημείου ὁδηγεῖ στὴ μεταβολὴ τῶν συμβολικῶν ἑρμηνειῶν του, ποὺ τοῦ ἔχει δώσει ἡ παράδοση. Τὸ πρόβλημα αὐτό, ἄγνωστο στὴν Ἑλλάδα, φαίνεται ὅτι ἀπασχόλησε πολὺ τοὺς θεωρητικοὺς τῆς προστασίας τῶν ἱστορικῶν κτιρίων τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ὅπου προϋπόθεση γιὰ τὴν προσέγγιση τοῦ λαοῦ μὲ τὸν μνημειακὸ πλοῦτο ἦταν ἡ μαζικὴ πληροφόρηση, μὲ σκοπὸ νὰ ἀναιρεθοῦν συνήθειες ἢ ἀντιλήψεις μὲ ἱστορία αἰώνων.

Ὅσο κι ἂν ἡ καλὴ νομοθεσία καὶ οἱ ὀργανωμένοι φορεῖς προστατεύουν τὰ ἔργα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς, δὲν εἶναι λίγες οἱ ἀποφάσεις ποὺ παίρνονται ἀπὸ τρίτους, καὶ βαραίνουν πολὺ στὴν τύχη τῶν μνημείων. Πρόκειται γιὰ τὰ διάφορα ἔργα ποὺ ἀφοροῦν κυρίως τὸ περιβάλλον τῶν μνημείων, τὰ «κτίρια συνοδείας» περιορισμένης ἀξίας καὶ τὰ κτίρια τῶν ὁποίων ἡ καλλιτεχνικὴ καὶ ἱστορικὴ σημασία δὲν ἔχει ἀκόμα ἀναγνωριστεῖ. Τὸ φαινόμενο τῆς φθορᾶς τοῦ μνημειακοῦ πλούτου ἀπὸ ἀναρμόδιους δημόσιους φορεῖς δὲν εἶναι ἄγνωστο στὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης, ἀποτελεῖ ὅμως σοβαρὸ κίνδυνο στὴν Ἑλλάδα, ὅπου οἱ ἀτέλειες τῆς νομοθεσίας καὶ οἱ ἀδυναμίες τοῦ φορέα ἐπιτρέπουν πλῆθος παρεμβάσεων. Δῆμοι καὶ κοινότητες, λιμενικὰ ταμεῖα, ἡ ἐπιχείρηση ἠλεκτρισμοῦ, οἱ διευθύνσεις δημοσίων ἔργων, ὁ ὀργανισμὸς τουρισμοῦ, οἱ στρατιωτικὲς ὑπηρεσίες, τὰ ἡγουμενοσυμβούλια τῶν μοναστηριῶν καὶ τὰ ἐνοριακὰ συμβούλια τῶν ἐκκλησιῶν πραγματοποιοῦν τεράστιες φθορὲς κάθε χρόνο, τόσο στὸ περιβάλλον ὅσο καὶ στὰ ἴδια τὰ μνημεῖα. Γιὰ τὰ διάφορα ἔργα χρησιμοποιεῖται συνήθως προσωπικὸ τελείως ἀκατάλληλο, ὑπομηχανικοί, αὐτοσχέδιοι ἐργολάβοι, πλανόδιοι τεχνίτες καὶ τὰ παρόμοια.

Ὁ ρόλος τῆς πληροφορήσεως καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι κι ἐδῶ φανερός. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συνεργασία μὲ τὸν φορέα προστασίας (ποὺ συνεπάγεται καὶ τὴν ἐνημέρωση γιὰ τὶς εὐθύνες ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τοὺς ὑφιστάμενους νόμους), ἡ πληροφόρηση γιὰ τὴν ἀξία τοῦ μνημειακοῦ πλούτου καὶ γιὰ τοὺς κινδύνους ποὺ συνεπάγεται ἡ ἀλόγιστη καὶ αὐτοσχέδια μεταχείρισή του, ἀποτελεῖ πιὰ ἐθνικὴ ἀνάγκη. Εἶναι φανερὸ πὼς στὴν ἐκπαίδευση ὅλων ὅσων μετέχουν στὶς ἀποφάσεις τοῦ εἴδους αὐτοῦ (τῶν τεχνικῶν δηλαδὴ ὅλων τῶν βαθμίδων καὶ ὅλων τῶν εἰδικοτήτων) πρέπει νὰ περιληφθοῦν μαθήματα σχετικὰ μὲ τὸ περιβάλλον καὶ μὲ τὰ πολιτιστικὰ ἀγαθά. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μεταχείριση τῶν μνημείων ἀποτελεῖ διεθνῶς ἀντικείμενο ἐξειδικευμένων ἐπιστημόνων, εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τόσο τὰ ἱστορικὰ μαθήματα ὅσο καὶ ἡ παραδοσιακὴ τεχνολογία περιλαμβάνονται (4) στὰ προγράμματα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν σχολῶν, ἐνῶ παντοῦ εἰσάγονται ἄλλα ποὺ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὸ πολιτιστικὸ περιβάλλον. Ἀπαραίτητη ἐπίσης εἶναι ἡ τόνωση τῶν σχετικῶν μαθημάτων στὶς θεολογικὲς σχολὲς ὅλων τῶν βαθμίδων.

Περισσότερο ἐπιβάλλεται νὰ μᾶς ἀπασχολήσει τὸ θέμα τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν ὀργάνων τῆς προστασίας, τοῦ προσωπικοῦ δηλαδὴ τοῦ ἴδιου τοῦ φορέα.

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ χειριζόμενοι τὰ μνημεῖα ἐπωμίζονται μέγιστη εὐθύνη καὶ τοῦτο γιατί κάθε μεταβολὴ σ' αὐτὰ δὲν ἐπανορθώνεται, εἶναι ἀνέκκλητη. Ἡ εὐθύνη γιὰ τὴ διαφύλαξη τῆς αὐθεντικότητας τῶν μνημείων ὑπάρχει καὶ ἀπέναντι στὸ ἔθνος, ἀλλὰ καὶ στὶς μελλοντικὲς γενιές· τὴν ἴδια στιγμή, οἱ ἀνάγκες ποὺ δημιουργοῦν ἡ τεχνολογία καὶ ὁ τρόπος ζωῆς αὐξάνονται δυσανάλογα. Ἡ ἰδιομορφία τοῦ ἀντικειμένου κάνει ἀκόμα πιὸ δύσκολο τὸ πρόβλημα. Τὰ μνημεῖα ἀνήκουν στὸ σημερινὸ περιβάλλον, ἀλλὰ ταυτόχρονα ἀνήκουν στὰ πολιτιστικὰ ἀγαθὰ καὶ στοιχειοθετοῦν σὰν μοναδικὰ τεκμήρια τὴν ἱστορία μας. Ἡ ἰδιομορφία αὐτὴ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀπαιτεῖ ἀνάλογη κατάρτιση τῶν ὀργάνων τοῦ φορέα τῆς προστασίας.

Ἔτσι, ἀπὸ τὸ διεθνὲς συνέδριο στὸ Παρίσι (5) τὸ 1957, εἶχε γίνει δεκτὸ πὼς «ἡ ἁρμοδιότητα τῆς ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως τῶν μνημείων ἐπιφυλάσσεται κατὰ ἀποκλειστικότητα στοὺς ἀρχιτέκτονες ποὺ διαθέτουν τὰ ἀπαραίτητα προσόντα».

Ἂν ὅμως ὑπολογίσει κανεὶς τὸ πλῆθος καὶ τὴ φύση τῶν προβλημάτων (ἀπὸ τὰ καθαρὰ θεωρητικὰ μέχρι τὴν εἰδικὴ τεχνολογία), καταλαβαίνει πὼς εἶναι σχεδὸν ἀνέφικτο νὰ ἀποκτήσει κάποιος τὰ ἀπαραίτητα προσόντα χωρὶς εἰδικὲς σπουδὲς καὶ μεγάλη ἐξοικείωση μὲ τὰ μνημεῖα. Σήμερα πιά, οἱ σπουδὲς ἐξειδικεύσεως θεωροῦνται ἀπόλυτα ἀπαραίτητες.

Σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ὁδηγεῖ καὶ ἡ ἐξέταση τῶν σπουδῶν ποὺ γίνονται σήμερα (6). Τὰ προγράμματα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν σχολῶν ἔχουν μὲ τὸν χρόνο ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὰ μαθήματα τῆς ἱστορικῆς μορφολογίας, τῆς ρυθμολογικῆς ἀναλύσεως, τῶν ἀποτυπώσεων καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν σχεδιάσεων, ποὺ ἀποτελοῦσαν ἄλλοτε τὸν κορμὸ τῆς παιδείας τῶν ἀρχιτεκτόνων, ἢ τὰ περιλαμβάνουν σὲ πολὺ μικρότερη κλίμακα. Οἱ νέες ἐπαγγελματικὲς ἀπαιτήσεις καὶ οἱ νέες ἰδέες γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἐπηρέασαν θετικὰ τὶς σπουδές, σ' ὅλο τὸν κόσμο. Οἱ ἀπόφοιτοι τῶν ἀρχιτεκτονικῶν σχολῶν εἶναι ἔτσι καλύτερα καταρτισμένοι, δὲν μποροῦν ὅμως νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς ἀνάγκες τῶν μνημείων γιατὶ τοὺς λείπουν τὰ παραπάνω ἐφόδια. Ἀκόμα καὶ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς πῆρε ἄλλο νόημα σήμερα (7), μὲ τὴ μείωση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ ρυθμολογία καὶ τὴ στροφὴ πρὸς τὴν κριτικὴ καὶ τὴν ἑρμηνεία τῶν φαινομένων. Οἱ νέοι ἀρχιτέκτονες μπορεῖ ἔτσι νὰ ἔχουν πολὺ ὀξύτερη κριτικὴ σκέψη ἀπὸ τοὺς παλαιότερους, ἀλλὰ ἀποφεύγουν τὶς εὐθύνες τῆς μεταχειρίσεως τῶν μνημείων ποὺ ἀπαιτοῦν ἄλλη κατάρτιση. Ὁ κίνδυνος λοιπὸν νὰ μείνει ὅλη ἡ ὑπόθεση τῆς διασώσεως χωρὶς κατάλληλο προσωπικὸ ἢ καὶ νὰ περάσει ὁλόκληρος ὁ φορέας σὲ χέρια λίγο ἢ πολὺ ἀναρμόδιων (ὅπως ἔγινε λ.χ. στὴν Ἑλλάδα, ὅπου οἱ περισσότερες ἀναστηλώσεις πραγματοποιοῦνται ἀπὸ ἀρχαιολόγους μὲ φιλολογικὴ κατάρτιση) θὰ ἦταν ἄμεσος, ἂν δὲν ὀργανωνόταν συστηματικὰ ἡ ἐξειδίκευση.

Τὴ σοβαρότητα τοῦ θέματος τῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν γιὰ ἀρχιτεκτονικὴ ἀποκατάσταση καὶ συντήρηση, τὴν καταλαβαίνει κανεὶς βλέποντας τὶς προσπάθειες τῆς UNESCO γιὰ τὴν ὀργάνωση μιᾶς ὑποδειγματικῆς σχολῆς μὲ διεθνὴ ἀκτινοβολία στὴ Ρώμη (8), καθὼς καὶ στὰ πρακτικὰ μιᾶς συναντήσεως ποὺ ἔγινε πρὶν ἀπὸ ὀκτὼ χρόνια στὴν Πιστόϊα μὲ μοναδικὸ θέμα τὴν ἐξειδίκευση (9) καὶ μὲ διεθνὴ συμμετοχή. Καὶ τὰ δύο ξεκίνησαν ἀπὸ τὶς πραγματικὲς ἀνησυχίες καὶ τὴ συναίσθηση κοινῆς εὐθύνης γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ κληρονομιά, καὶ εἶχαν σὰν στόχο τὴ συνεργασία γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ ὀργάνωση τῆς ἐξειδικεύσεως.

Ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου, καὶ ἀπὸ τὰ προγράμματα τῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν, ἔχει κανεὶς τὰ ἀντικείμενα τῶν σπουδῶν ποὺ ἀντικατοπτρίζουν τὰ ἐπιθυμητὰ σήμερα προσόντα. Τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ μποροῦν νὰ χωριστοῦν σὲ πέντε ἑνότητες.

Ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὲς ἀφορᾶ τὴ θεωρία καὶ τὶς μεθόδους τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως, καὶ περιλαμβάνει ἱστορικὴ ἐπισκόπηση τοῦ προβλήματος, σύγχρονη ἀξιολόγηση τῶν μνημείων, μεθοδολογία μελέτης τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἰσχύουσες σήμερα ἀρχὲς ἐργασίας καὶ γενικὴ θεωρία συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως. Ἡ δεύτερη ἑνότητα ἀφορᾶ τὴν ἀνάλυση τῶν προβλημάτων καὶ τὴ μεθοδολογία ἐπεμβάσεως στὶς τρεῖς ὁμάδες διατηρητέων πολιτιστικῶν ἀγαθῶν χωριστά, δηλαδή: α) τῶν ἱστορικῶν κέντρων πόλεων καὶ οἰκισμῶν, β) τῶν ἱστορικῶν καὶ φυσικοῦ κάλλους τοπίων καὶ γ) τῶν μεμονωμένων μνημείων. Ἡ τρίτη ἀπὸ τὶς ἑνότητες ἀφορᾶ θέματα τεχνολογίας, τεκμηριώσεως καὶ ἔρευνας, τόσο τεχνολογικῆς ὅσο καὶ καθαρὰ ἐπιστημονικῆς. Ἐδῶ ἐξετάζονται εἰδικὰ προβλήματα στατικῆς ἀνεπάρκειας τῶν παλαιῶν κατασκευῶν, συμπεριφορᾶς τῶν ὑλικῶν στὸν χρόνο, ὑγρασίας, περιποιήσεως ἔργων τέχνης ἐνταγμένων στὰ κτίρια κλπ. Ἐδῶ ἐπί-

σης ἐξετάζονται τὰ ζητήματα τῆς τεκμηριώσεως ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν παρουσίαση ἀνασκαφῶν καὶ φθάνουν ὡς τὴ φωτογραμμετρία καὶ τὴ φωτοερμηνεία ἀεροπορικῶν λήψεων. Ἡ τέταρτη ἑνότητα ἀφορᾶ τὴ νομοθετικὴ προστασία τοῦ μνημειακοῦ πλούτου, θέματα διοικήσεως καὶ τὴ διεθνὴ συνεργασία. Στὴν πέμπτη ἑνότητα, τέλος, ἐντάσσονται οἱ πρακτικὲς ἀσκήσεις ἀναλύσεως μὲ σχέδια καὶ κείμενα τεκμηριώσεως σὲ ἀνασκαφὲς, καὶ συμμετοχῆς σὲ ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες.

Εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἀρχιτέκτονα-ἀναστηλωτῆ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἱκανότητά του νὰ συνθέτει, ὅσο ἀπὸ τὶς ἱκανότητές του γιὰ διεξοδικὴ παρατήρηση καὶ ἀνάλυση. Οἱ ἀποτυπώσεις, στὶς ὁποῖες οἱ ἱκανότητες αὐτὲς συνδυάζονται μὲ ἐκείνη τῆς σχεδιαστικῆς ἀποδόσεως τῶν κτιρίων, παίρνουν βασικὴ θέση στὴν ἐκπαίδευσή του. "Αν σ' ὅλα αὐτὰ προσθέσει κανεὶς τὸ αἴτημα γιὰ ἱκανότητα τοῦ μελλοντικοῦ ἀναστηλωτῆ νὰ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ κοινὸ καὶ μὲ τὸ κατώτερο προσωπικό, νὰ γράφει ἐπιστημονικὲς πραγματεῖες καὶ νὰ κινεῖται μὲ ἄνεση στὶς περιοχὲς τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν τὶς σχετικὲς μὲ τὶς πολεοδομικὲς ἐξυγιάνσεις, καταλαβαίνει πὼς θὰ πρέπει νὰ διαθέτει σημαντικὲς καὶ ποικίλες ἱκανότητες.

Ἡ πιὸ γνωστὴ ἀπὸ τὶς σχολὲς ἐξειδικεύσεως λειτουργεῖ στὴ Ρώμη. Τὸ εἰδικὸ μεταπτυχιακὸ τμῆμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σχολῆς τοῦ ἐκεῖ Πανεπιστημίου λειτούργησε ἀπὸ τὸ 1957, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ 1965, σὲ συνεργασία μὲ τὴν UNESCO, δημιουργήθηκε τὸ διεθνὲς κέντρο μὲ καθηγητὲς τοὺς κορυφαίους εἰδικοὺς τῆς Εὐρώπης, περιορισμένο ἀριθμὸ σπουδαστῶν καὶ πλῆρες πρόγραμμα. Τὸ κύρος τῆς σχολῆς ὑπῆρξε μέγιστο ἀπὸ τὴν πρώτη χρονιὰ τῆς λειτουργίας της. Οἱ σπουδὲς εἶναι διετεῖς καὶ κάθε χρόνο γίνονται ἀναπροσαρμογὲς τῶν προγραμμάτων μὲ βάση τὴν πεῖρα ποὺ ἀποκτήθηκε καὶ τὶς νέες ἀνάγκες.

Σημαντικὸς ἀριθμὸς ξένων ἀρχιτεκτόνων φοιτᾶ στὴ σχολὴ τῆς Ρώμης, τὴν ἴδια στιγμὴ ὅμως ἀρκετὰ ἄλλα σχολεῖα τοῦ ἴδιου τύπου ἔχουν ἱδρυθεῖ σὲ διάφορες χῶρες, μὲ σκοπὸ τὴν κατάρτιση προσωπικοῦ κατάλληλου γιὰ τὴν ἐπάνδρωση τῶν φορέων προστασίας. "Οπως εἶναι φυσικό, τὰ προγράμματά τους, ἂν καὶ ἐντάσσονται στὰ πλαίσια τῶν διεθνῶν αἰτημάτων, προσαρμόζονται στὶς εἰδικὲς ἀνάγκες κάθε χώρας, ἐνῶ ὁ χαρακτήρας τους παίρνει κάτι ἀπὸ τὴν ἰδιοσυγκρασία τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν παράδοση τοῦ τόπου. Στὴ Γαλλία, τὸν παλαιὸ θεσμὸ τοῦ «ἀρχιτέκτονα τῶν ἱστορικῶν μνημείων» τὸν ἀντικαθιστᾶ ἀπὸ τὸ 1962 ὁ νέος τοῦ «ἀρχιτέκτονα τῶν κτιρίων τῆς Γαλλίας» καὶ τὸν στηρίζει ἕνα σύστημα ἐκπαιδεύσεως μὲ δύο κλάδους σπουδῶν καὶ αὐστηρὲς ἐξετάσεις (10). Στὴν Ἀγγλία, ἡ ἐξειδίκευση ἦταν πάντοτε συνδεμένη μὲ τὴν ἔρευνα καὶ τὴν πρακτικὴ ἐξάσκηση, ἐνῶ τὰ τελευταῖα χρόνια ἕνα εἰδικὸ τμῆμα στὰ πλαίσια τῶν «προχωρημένων ἀρχιτεκτονικῶν σπουδῶν» τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὑόρκης ἀπέκτησε διεθνὴ φήμη. Τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λιέγης ἔχει τμῆμα ἐξειδικεύσεως μὲ διετὴ διάρκεια. Ἡ Βενεζουέλα καὶ ἡ Βραζιλία διαθέτουν ἐπίσης σχετικὲς σχολὲς παρὰ τὴν περιορισμένη σημασία τῶν μνημείων τους, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1967 λειτουργοῦν μεταπτυχιακὰ τμήματα γιὰ ἀρχιτέκτονες μνημείων στὴν Περσία καὶ τὴν Τουρκία (11).

Δὲν ἔχει ξεχωρίσει ἀκόμη στὰ προγράμματα καὶ τοὺς τίτλους σπουδῶν ἡ ἐξειδίκευση τῆς συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν συνόλων (τῶν πολεοδομικῶν ἢ παραδοσιακῶν δηλαδὴ συγκροτημάτων) ἀπὸ ἐκείνη τῶν ἁπλῶν μεμονωμένων μνημείων, εἶναι ὅμως φανερὸ ὅτι στὴν ἐφαρμογὴ τέτοιοι διαχωρισμοὶ ὑπάρχουν. Ἡ αὔξηση τῶν προβλημάτων τῆς προστασίας τῶν διατηρητέων πολιτιστικῶν ἀγαθῶν ἔχει ὁδηγήσει καὶ σ' ἄλλες ἐξειδικεύσεις, ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες τοῦ ἀρχιτέκτονα-ἀναστηλωτῆ, ποὺ ἀφοροῦν τὴ δουλειὰ τῶν ἐργαστηρίων συντηρήσεως ἔργων τέχνης ἢ τὴν ἔρευνα. Προκειμένου ἄλλωστε νὰ μπορέσουν οἱ ἁρμόδιοι φορεῖς νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ διατήρηση καὶ τὴ μνημειακὴ ἀποκατάσταση, ἐπιβάλλεται νὰ ὀργανώσουν τὴν ἐκπαίδευση καὶ στὴν κατώτερη στάθμη, τοῦ τεχνικοῦ δηλαδὴ προσωπικοῦ ἐφαρμογῆς. Οἱ παραδοσιακοὶ τεχνίτες δούλευαν μέσα σὲ ὁρισμένα ὅρια δυνατοτήτων τῶν ὑλικῶν τους, ὅρια ποὺ τοὺς ἔκαναν πιὸ ἐπιδέξιους καὶ πιὸ ἱκανοὺς στὴν ἐξεύρεση νέων λύσεων. Σήμερα, οἱ τεχνίτες αὐτοὶ γίνονται συνεχῶς λιγότεροι, ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμὴ οἱ δυνατότητες τῶν νέων ὑλικῶν πολλαπλασιάζουν τὶς λύσεις προβλημάτων στὴ μικρὴ κλίμακα. Μόνο μὲ συστηματικὴ ἐκπαίδευση εἶναι δυνατὸν νὰ δοθοῦν στὸ προσωπικὸ τῆς ἐφαρμογῆς οἱ ἴδιες παλαιὲς ἱκανότητες καὶ ταυτόχρονα ἡ ἐξοικείωση μὲ τὰ ἀναντικατάστατα σύγχρονα ὑλικὰ καὶ μέσα, τὰ ἀπαραίτητα στὴν ἀναστήλωση τῶν μνημείων.

"Ολα ὅσα σημειώθηκαν πιὸ πάνω γιὰ τὴν ἐκπαίδευση δὲν μποροῦν νὰ πραγματοποιηθοῦν παρὰ μόνο μὲ τὴ συνεργασία τοῦ φορέα καὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων. Κανένα εἶδος πρακτικῆς ἐργασίας καὶ ἐξασκήσεως δὲν μπορεῖ νὰ γίνει μακριὰ ἀπὸ τὰ μνημεῖα καὶ χωρὶς τὶς σχετικὲς διευκολύνσεις ποὺ μόνο ἡ διοίκηση μπορεῖ νὰ προσφέρει.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, πολλὰ ἀπὸ τὰ μέτρα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς πληροφορήσεως καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως βρίσκονται μέσα στὰ καθήκοντα τοῦ ἁρμόδιου κρατικοῦ φορέα. Ἐφόσον σκοπὸς τῆς ὑπάρξεώς του εἶναι ἡ προστασία καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς πολιτιστικῆς μνημειακῆς κληρονομιᾶς, ἡ μὲ ὅλους τοὺς τρόπους ἐπίτευξη τοῦ στόχου αὐτοῦ, καὶ κατὰ κύριο λόγο ἡ κατάρτιση στελεχῶν γιὰ τὴν ὀργάνωσή του, εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς του ὑποχρεώσεις (12).

Οἱ δράσεις τοῦ φορέα καὶ ἡ νομοθεσία ὁρίζουν τὴν ἐθνικὴ πολιτικὴ πάνω στὰ θέματα τοῦ μνημειακοῦ πλούτου καὶ τοῦ περιβάλλοντος, θέματα στὰ ὁποῖα κάθε πολιτισμένη χώρα δίνει σήμερα προτεραιότητα. Ἡ προστασία εἶναι ἕνα πολύπλοκο σύστημα στὸ ὁποῖο παραδοσιακὲς δομὲς ἐκσυγχρονίζονται καὶ συμπληρώνονται μὲ τὴν ποιοτικὴ ἄνοδο τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ, αὐτοῦ κυρίως ποὺ χειρίζεται ὑπεύθυνα τὰ μνημεῖα του. Ἡ δημιουργία κάθε εἴδους κινήτρων γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ ἄριστου προσωπικοῦ καὶ γιὰ τὴ βελτίωσή του, ἐντάσσεται σήμερα στοὺς στόχους τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς κάθε χώρας ποὺ σέβεται τὴν ἱστορία της καὶ τὸν πολιτισμό της.

Ὑποσημειώσεις

1. *Μουσεῖον*, No. 17, 18, 19. «La conservation des monuments d' art et d' histoire. Office Internationale des Musées». Βλ. ἐπίσης Giovannoni, G. «La Conferenza Internazionale d' Atene per Restauro dei Monumenti», *Bolletino d' Arte*, 1931-32, p.408 ff.

2. "Εχουν ἀφήσει ἐποχὴ οἱ διαλέξεις τοῦ Kenneth Clark στὴν ἀγγλικὴ τηλεόραση γιὰ τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1969.

3. Βλ. σχετικὰ στὸ *Monumentum*, VI, 1970, καὶ *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* 8/1974, σ. 48-49.

4. Βλ. *Monumentum*, III, 1969, pp. 84-85.

5. *Congrès International des Architectes et Techniciens des Monuments Historiques*, Paris, 1957, p. 33.

6. Gazzola, P. *Training Architect-restorers. Reserving and Restoring Monuments and Historic Buildings*, Unesco.

7. Βλ. Collins, Peter, Zevi, Bruno *et al. The History Theory and Criticism of Architecture.* Papers from the 1964 AIA-ACSA Seminar, Cambridge Mass. 1965.

8. Βλ. «Cours de specialisation dans la conservation et la restauration des monuments historiques», *Monumentum*, III, 1969, annexe, pp. 99-112.

9. Οἱ ἀνακοινώσεις τῆς συναντήσεως, τὰ σχόλια καὶ ἡ τελικὴ ἔκθεση μὲ τὰ συμπεράσματα δημοσιεύτηκαν στὸ ἔκτο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Monumentum*. Βλ. ἐκεῖ ἄρθρα τῶν P. Gazzola, D.W. Insall, W. Ostrowski, B. Kobuyashi, A. Chauvel καὶ Ch. E. Peterson. Βλ. ἐπίσης Erder, C. «Education for Restoration, Concerning the Training of Technical Personnel for the Restoration and Preservation of Historical Monuments. Environmental Design», *M.E.T.U. (Arch.)*, No. 7, 1967, pp. 54-59.

10. *Ibid*, pp. 70-71, καὶ Monnet, B. «The Care of Ancient Monuments in France. Legislation, Organisation, Doctrine and Training of Architects», *A.A.Q.*, April 1970, pp. 27-36.

11. Βλ. Erder, Cevat. «La formation des architectes restaurateurs en Turquie et au Moyen Orient», *Monumentum*, V. 1970, pp. 25-31.

12. Στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὅλες οἱ δραστηριότητες τῆς ἀναστηλώσεως καὶ τῆς συντηρήσεως τῶν μνημείων βρίσκονται σὲ ἀπαράδεκτη ὕφεση, τὸ θέμα τῆς ἐξειδικεύσεως καὶ ἐπιμορφώσεως τῶν ἀρχιτεκτόνων δὲν ἔχει ποτὲ ἀντιμετωπιστεῖ. Βλ. σχετικὰ καὶ Βελένης, Γ. *Ἐπισκόπησις καὶ ἀξιολόγησις πολιτιστικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, Κ.Ε. Π.Ε.: Ἀθῆναι, 1972, σ. 21-24 καὶ Μπούρας Χ. «Ἡ μετεκπαίδευσις τῶν ἀρχιτεκτόνων γιὰ τὴν προστασία καὶ τὴν ἀνάδειξη τῶν μνημείων καὶ τῶν μνημειακῶν συνόλων», *Τὸ Βῆμα*, 31.12.1972.

1975: Ἔτος Εὐρωπαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς

τοῦ Ν. Πηλαβάκη

Σὰν σύνθημα ἐκστρατείας, ἡ φράση «1975: Ἔτος Εὐρωπαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς» παρουσιάζει δυὸ μειονεκτήματα. Τὸ πρῶτο μειονέκτημα εἶναι ὅτι δικαιολογημένα μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀμφιβάλλει κατὰ πόσο ἡ ἔννοια «Εὐρώπη» ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει περιεχόμενο τὸ 1975. Ἀπευθύνεται λοιπὸν ἡ ἐκστρατεία στοὺς αἰσιόδοξους καὶ ἀφήνει ἀπὸ ἔξω τοὺς κυνικούς. Τὸ δεύτερο μειονέκτημα εἶναι ἡ χρήση τοῦ σχήματος «ἔτος», τοῦ ὁποίου ἔγινε κατάχρηση τὰ τελευταῖα χρόνια, μὲ πολὺ ἀμφίβολα ἀποτελέσματα. Κουρασμένη φόρμουλα λοιπόν, ἐκτοξευμένη σὰν σύνθημα σὲ μιὰ Εὐρώπη ποὺ δυσπιστεῖ στὸ πεπρωμένο της.

Κι ὅμως, μὲ ἐξαίρεση τὴν Ἑλλάδα, ὅπου τέτοιοι «συμβολισμοὶ» ἐλάχιστα συγκινοῦν τὸ κοινὸ καὶ τοὺς ἁρμόδιους (ἐνῶ ἀβίαστα προσδενόμαστε στὴν «εὐρωπαϊκὴ πραγματικότητα»), οἱ εὐρωπαϊκὲς χῶρες, ἀπὸ τὴν Πορτογαλία μέχρι τὴν Οὐγγαρία καὶ ἀπὸ τὴ Νορβηγία μέχρι τὴ Μάλτα, δέχθηκαν μὲ ἐνθουσιασμὸ τὸ σύνθημα καὶ κατέστρωσαν πολύπλοκα σχέδια δράσης. Πῶς γεννήθηκε ἡ ἰδέα, πῶς πῆρε μορφή, τί δραστηριότητες καλύπτει, θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια.

Ἱστορικὸ

Στὸν Χάρτη τῆς Βενετίας τὸ 1964 διατυπώθηκε ἕνας εὐρύτερος ὁρισμὸς τῆς ἔκφρασης «ἱστορικὸ μνημεῖο» ποὺ καλύπτει ὄχι μόνο τὰ σημαντικὰ μεμονωμένα κτίρια ἀλλὰ καὶ τὰ κτιριακὰ ἐκεῖνα σύνολα - ἀγροτικοὺς οἰκισμούς, γειτονιές, πόλεις ὁλόκληρες - ποὺ ἐνέχουν ἱστορικὸ καὶ μορφολογικὸ ἐνδιαφέρον. Παράλληλα καθιερώθηκε καὶ ἡ ἔννοια τῆς «ἐνταγμένης διατήρησης» (integrated conservation) τῶν ἱστορικῶν μνημείων, μιᾶς ἐπέμβασης δηλαδὴ ποὺ πέρα ἀπὸ τὴν ὑλικὴ ἐπιβίωση ἑνὸς μνημείου ἀποβλέπει στὴν ἔνταξή του σ' ἕνα σύγχρονο χωροταξικὸ καὶ πολεοδομικὸ πρόγραμμα. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ θεωρία στὴν ἐφαρμογὴ ἀπασχολεῖ ἀπὸ τότε τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης.

Σὲ πρώτη φάση, ἡ ἀνάλυση τῶν ἀλληλένδετων αὐτῶν ἐννοιῶν ἀποτέλεσε τὸ ἀντικείμενο πέντε συμποσίων ποὺ ὀργάνωσε τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὸ 1964 μέχρι τὸ 1969. Συγκεκριμένα ἐξετάστηκαν τὰ παρακάτω προβλήματα:

α) πῶς θὰ διατηρηθεῖ ὁ χαρακτήρας τῶν παλαιῶν ἐκείνων πόλεων καὶ χωριῶν ποὺ ἀπειλοῦνται ἀπὸ τὴν «ἀνάπτυξη» καὶ τὴν «ἀξιοποίηση»,

β) πῶς θὰ προσδοθεῖ σὲ τέτοια μνημεῖα μιὰ νέα, σύγχρονη λειτουργία,

γ) τί μέτρα πρέπει νὰ ληφθοῦν γιὰ τὸν καθορισμὸ καὶ τὴ λειτουργία προστατευμένων περιοχῶν.

Σὲ δεύτερη φάση, καὶ σὰν κατάληξη τῶν ἐργασιῶν τῶν πέντε παραπάνω συμποσίων, τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης κατέστρωσε ἕνα σχέδιο δράσης πρὸς ὑποβλήθηκε στὴν ὑπουργικὴ σύνοδο τῶν Βρυξελλῶν τοῦ 1969. Οἱ ὑπουργοὶ δεσμεύθηκαν νὰ εἰσηγηθοῦν στὶς κυβερνήσεις τους τὴν ἀνακαίνιση τῆς νομοθεσίας τῶν χωρῶν τους, ὥστε ἡ προστασία μνημείων καὶ οἰκισμῶν νὰ καταστεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τῆς εὐρύτερης χωροταξικῆς καὶ πολεοδομικῆς πολιτικῆς. Γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν ἀπαραίτητων νομοθετικῶν καὶ θεσμικῶν πλαισίων συγκροτήθηκε ἡ Ἐπιτροπὴ Μνημείων καὶ Οἰκισμῶν στὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης μὲ συμμετοχὴ 18 κρατῶν.

Ἡ τρίτη φάση ξεκίνησε τὸ 1973 μὲ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ 1975 σὰν Ἔτους Εὐρωπαϊκῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιᾶς (ΕΕΑΚ). Μέσα στοὺς σκοποὺς τῆς ἐκδήλωσης αὐτῆς εἶναι καὶ οἱ παρακάτω:

α) ἡ ἀφύπνιση τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης γιὰ τὴν κοινή τους ἀρχιτεκτονικὴ κληρονομιά,

β) ἡ προστασία καὶ ἀνάδειξη κτιρίων καὶ περιοχῶν ἰδιαίτερου ἀρχιτεκτονικοῦ καὶ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος,

γ) ἡ διατήρηση τοῦ τοπικοῦ χρώματος καὶ τῆς ἰδιομορφίας παλαιῶν χωριῶν καὶ πόλεων,

δ) ἡ ἐξασφάλιση τῶν μέτρων ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴ διατήρηση τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς, μὲ γνώμονα ὄχι μόνο τὴν ἱστορικὴ σπουδαιότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν ποιότητα ζωῆς.

Τὰ νέα στοιχεῖα ποὺ συνθέτουν τὴν προσπάθεια αὐτὴ εἶναι ἕνας περιεκτικότερος ὁρισμὸς τοῦ ἀντικειμένου, ἡ ἀναγνώριση τῆς ὀργανικῆς σχέσης τῆς διατήρησης μὲ τὴν κοινωνικὴ πολιτικὴ καὶ ἡ διευρωπαϊκὴ κλίμακα δράσης.

Ὀργάνωση

Γιὰ τὸν συντονισμὸ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ΕΕΑΚ συγκροτήθηκε ἡ διεθνὴς ὀργανωτικὴ ἐπιτροπὴ μὲ πρόεδρο τὸν λόρδο Duncan Sandys. Ἡ συμμετοχὴ ἑνὸς κράτους (ἀνοικτὴ καὶ σὲ μὴ μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης) ἐξασφαλίζεται μὲ τὴ συγκρότηση μιᾶς ἐθνικῆς ἐπιτροπῆς καὶ τὴν κατάστρωση ἑνὸς προγράμματος ἐκδηλώσεων ποὺ θὰ κατατεθεῖ στὴ διεθνὴ ὀργανωτικὴ ἐπιτροπή. Μέχρι τὸν Νοέμβριο τοῦ 1974 εἶχαν δηλώσει συμμετοχὴ 22 κράτη. Παράλληλα, μὲ πρωτοβουλία τοῦ J.M. Thomas, προέδρου τῆς ἑταιρίας Rank Xerox, δημιουργήθηκαν μιὰ διεθνὴς καὶ περισσότερες ἐθνικὲς ἐπιχειρηματικὲς ἐπιτροπὲς γιὰ τὴν κινητοποίηση τοῦ ἰδιωτικοῦ κεφαλαίου ὑπὲρ τῶν σκοπῶν τοῦ ΕΕΑΚ.

Μὲ τὴ διεθνὴ ὀργανωτικὴ ἐπιτροπὴ συνεργάζονται στενὰ τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ Europa Nostra, ὁμοσπονδιακὴ ἕνωση ἑκατὸ περίπου ἰδιωτικῶν ὀργανώσεων προστασίας τοῦ περιβάλλοντος.

Διευρωπαϊκὲς ἐκδηλώσεις

Πρόγραμμα πρότυπων ἔργων

Κυριότερη προσφορὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης στὸ ΕΕΑΚ εἶναι τὸ πρόγραμμα πρότυπων ἔργων (pilot projects). Σκοπὸς τοῦ προγράμματος εἶναι νὰ φωτίσει μὲ συγκεκριμένα παραδείγματα τὴν ἔννοια «ἐνταγμένη διατήρηση».

Θὰ περιγραφοῦν καὶ θὰ ἀναλυθοῦν συγκριτικὰ 51 ἔργα σὲ 17 εὐρωπαϊκὲς χῶρες. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ - ὅπως ἡ ἀνακαίνιση τῆς Μπολώνια - ἤδη ἐκτελοῦνται.

Ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση τῶν διαφόρων ἐμπειριῶν ἐλπίζεται ὅτι θὰ ἐξαχθοῦν χρήσιμα συμπεράσματα γιὰ τὰ τεχνικά, ὀργανωτικά, νομικὰ καὶ πιστωτικὰ προβλήματα τῆς διατήρησης.

Στὴν ἐπιλογὴ τῶν ἔργων, τὸ βασικὸ κριτήριο ἦταν νὰ διαφέρουν μεταξύ τους τόσο σὲ ἐσωτερικὰ γνωρίσματα (φύση τοῦ ἀντικειμένου, ἔκταση ἐπέμβασης) ὅσο καὶ σὲ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα (κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ δομὴ τῆς περιοχῆς, ἀναπτυξιακὸ σχέδιο). Ἐνῶ ἡ ἐκτέλεση τῶν ἔργων παραμένει ἁρμοδιότητα τῶν τοπικῶν ὀργάνων, τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης ἀναλαμβάνει τὴ γενικὴ ἐπίβλεψη καὶ συντονισμό, καὶ τὴν ἀνταλλαγὴ πληροφοριῶν, μὲ προοπτικὴ τὴν ἔκδοση συγκριτικῆς ἔκθεσης.

Ταινίες

Εἰδικὰ γιὰ τὸ ΕΕΑΚ θὰ γυριστοῦν δυὸ ταινίες ποιότητας, ἡ μιὰ παραγωγὴ τῆς Rank Xerox, ἡ ἄλλη παραγωγὴ τοῦ Walter Frentz.

Ὁ γερμανικὸς σταθμὸς τηλεόρασης Bayerische Rundfunk ἑτοιμάζει ἕξι 45λεπτα ντοκυμανταὶρ πάνω στὴν καταστροφὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς καὶ γενικότερα τοῦ περιβάλλοντος. Ἐπίσης ἡ γαλλικὴ τηλεόραση (ORTF) πρόκειται νὰ ἀναθέσει σὲ 13 γνωστοὺς σκηνοθέτες (Rohmer, Fellini, Resnais, Bertolucci κά) τὸ γύρισμα 26λεπτων ταινιῶν πάνω σὲ προκαθορισμένο θέμα σχετικὸ μὲ τὸ ΕΕΑΚ.

Τέλος, ἡ Ἱσπανία ὀργανώνει κινηματογραφικὸ φεστιβὰλ γιὰ τὴν προβολὴ ὅλων τῶν

1975: European Architectural Heritage Year

by N. Pilavachi

The Venice Charter of 1964 enlarged the concept of "historical monument" to include not only isolated buildings but also sites of historical or architectural interest. A complementary concept, that of "integrated conservation", envisages, beyond the preservation of an historical monument, its integration into a modern urban or regional development plan. Since 1964, the Council of Europe has variously elaborated these concepts. With the declaration in 1973 of this year as European Architectural Heritage Year (EAHY), the attempt to integrate the conservation of monuments into overall social policy enters the phase of mobilization on an European scale.

An International Organizing Committee (IOC) for EAHY, presided by Lord Duncan Sandys, coordinates the work of the participating countries, which in turn form National Committees and draw up individu-

ταινιῶν ποὺ θὰ γυριστοῦν στὰ κράτη ποὺ συμμετέχουν στὸ ΕΕΑΚ.

Ἔκδοση περιοδικοῦ
Κυκλοφόρησαν ἤδη δυὸ τεύχη τοῦ τριμηνιαίου περιοδικοῦ *European Heritage* ποὺ ἀφιερώνεται στὰ ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ στὴ διατήρησή τους.

Τουρισμὸς
καὶ προστασία τοῦ περιβάλλοντος
Σὲ ἀναγνώριση τῆς ἀλληλεπίδρασης τοῦ τουρισμοῦ καὶ τῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος, συγκροτήθηκε κοινὴ ἐπιτροπὴ τοῦ European Travel Commission καὶ τῆς Europa Nostra ποὺ συνεδριάζει τακτικὰ γιὰ τὴν ἐξέταση κοινῶν προβλημάτων, ὅπως εἶναι ἡ προβολὴ τῶν μνημείων, ἡ ἀποφυγὴ τῆς ὑπερεκμετάλλευσης κά.

Συνέδρια
Ἀποκορύφωμα τῶν διευρωπαϊκῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ΕΕΑΚ θὰ ἀποτελέσει τὸ μεγάλο συνέδριο ποὺ θὰ γίνει στὸ Ἀμστερνταμ 21 μὲ 26 Ὀκτωβρίου 1975, γιὰ τὴν ἀνασκόπηση τῶν πεπραγμένων καὶ τὴ χάραξη τῆς μελλοντικῆς πορείας.

Κρατικὲς ἐκδηλώσεις
Ἂν τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης ἔρριξε τὸ σύνθημα καὶ ἂν ἡ διεθνὴς ὀργανωτικὴ ἐπιτροπὴ ἐπιμελεῖται τὸν συντονισμὸ τοῦ ΕΕΑΚ, βασικοὶ φορεῖς τοῦ προγραμματισμοῦ τῶν ἔργων καὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐκστρατείας εἶναι οἱ ἐθνικὲς ἐπιτροπὲς ποὺ συγκροτήθηκαν στὰ κράτη ποὺ συμμετέχουν. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις ποὺ προαναγγέλθηκαν γιὰ τὸ 1975.

Γαλλία
Ἑτοιμάζονται δυὸ μεγάλες ἐκθέσεις πάνω στὰ θέματα «Περίτεχνες πόλεις» καὶ «Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ στὴ ζωγραφική».

Ἰρλανδία
Ἐκδίδεται βιβλίο γιὰ τὴν ἐνημέρωση τῶν ἁρμόδιων τοπικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἰδιωτικῶν ὀργανώσεων, μὲ πληροφορίες καὶ ὁδηγίες γιὰ τὴ διατήρηση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων.

Ἱσπανία
Ὀργανώνεται σεμινάριο-περιήγηση τὸν Μάϊο 1975 στὸ Paradores.

Ἑλβετία
Οἱ νομοθετικές, πιστωτικὲς καὶ οἰκολογικὲς ὄψεις τῆς διατήρησης τῶν μνημείων θὰ ἀποτελέσουν τὸ ἀντικείμενο τριήμερου συνεδρίου.

Ὁλλανδία
Τὸ ΕΕΑΚ συμπίπτει μὲ δυὸ ἐπετείους: τὰ 100 χρόνια τῆς κρατικῆς μέριμνας γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ τὰ 700 χρόνια τῆς πόλης τοῦ Ἀμστερνταμ (ποὺ περιλαμβάνει τὸν μεγαλύτερο ἀριθμὸ ἀνακηρυγμένων μνημείων ἀπὸ ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὲς πόλεις).
Τὸ βάρος τῆς ὁλλανδικῆς ἐκστρατείας γιὰ τὸ ΕΕΑΚ θὰ δοθεῖ στὴν ἐπεξεργασία πιστωτικῶν καὶ ἐπενδυτικῶν μηχανισμῶν γιὰ τὴν ἀνακαίνιση παλαιῶν κτιρίων καὶ στὴν ἐξεύρεση νέων χρήσεων γιὰ τὰ κτίρια αὐτά.

Νορβηγία
Διατέθηκε ἤδη τὸ ἀντίστοιχο τῶν 5,7 ἑκ. δρχ - μὲ προοπτικὴ διπλασιασμοῦ τῶν κονδυλίων - γιὰ τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ ΕΕΑΚ, χωρὶς νὰ ὑπολογίζεται τὸ κόστος τῶν τριῶν πρότυπων ἔργων (Röros, Stavanger καὶ Nusfjord) ποὺ χρηματοδοτοῦνται ἀνεξάρτητα.
Τέσσερεις κατηγορίες ἐκδηλώσεων προγραμματίζονται: ἐκθέσεις, χρήση μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης, ἐκδόσεις καὶ σχολικὲς δραστηριότητες. Ἀνάμεσα σὲ ἄλλα προβλέπονται ἡ ἵδρυση Μουσείου Νορβηγικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, ἡ ἐκτύπωση εἰδικῶν γραμματοσήμων καὶ ἡ παρουσίαση ἀπὸ τὴν τηλεόραση τῶν τριῶν πρότυπων ἔργων.

Οὐγγαρία
Ἐπίκεντρο τῶν ἐκδηλώσεων ποὺ προγραμματίζονται στὴν Οὐγγαρία θὰ εἶναι ἕνα πολυήμερο συμπόσιο, ὅπου θὰ γίνει ἀνασκόπηση τοῦ ἔργου τῶν τελευταίων τριάντα ἐτῶν στὸν τομέα τῆς διατήρησης τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων.

Μάλτα
Ἡ κύρια προσπάθεια τῆς Μάλτας θὰ συγκεντρωθεῖ στὴ διατήρηση τῆς παλαιᾶς πόλης τῆς Mdina, ποὺ ἐπιλέγηκε γιὰ τὸ πρόγραμμα πρότυπων ἔργων. Ἡ μελέτη ὁλοκληρώθηκε καὶ ἤδη ἀναστηλώνονται τὰ τείχη τῆς πόλης. Προβλέπεται ἡ μερικὴ ἢ ὁλικὴ ἀπαγόρευση τῆς κυκλοφορίας τροχοφόρων μέσα στὴν πόλη καὶ ἀργότερα ἡ ἐξαφάνιση πυλώνων καὶ καλωδίων. Παράλληλα θὰ γίνει εὐρεία ἐκπαιδευτικὴ ἐκστρατεία στὰ ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα καὶ τὶς κοινοτικὲς ὀργανώσεις τοῦ νησιοῦ.

Ἡνωμένο Βασίλειο
Καμιὰ ἄλλη εὐρωπαϊκὴ χώρα δὲν συνδυάζει τόσο ἀποτελεσματικὰ στὸν τομέα τῆς προστασίας τῶν μνημείων τὴν ὕπαρξη ἰσχυρῶν νομοθετικῶν καὶ διοικητικῶν μηχανισμῶν μὲ τὴ δυναμικὴ ἔκφραση τοῦ ἰδιωτικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ 150.000 μεμονωμένα κτίρια, 350 πόλεις καὶ χωριὰ καὶ 2.800 περιοχὲς ἔχουν ἀνακηρυχθεῖ διατηρητέες· ἀπὸ τὴν ἄλλη, πληθώρα ἰδιωτικῶν ὀργανώσεων συνεργάζεται μὲ τὶς κρατικὲς καὶ τοπικὲς ἀρχὲς γιὰ τὴ βελτίωση τῶν διατηρητέων περιοχῶν καὶ τὴν ἀνακήρυξη νέων.
Τὴν ὅλη ἐποπτεία τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ΕΕΑΚ ἀνέλαβε τὸ Συμβούλιο τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου ποὺ προεδρεύεται ἀπὸ τὸν Πρίγκηπα Φίλιππο. Καθήκοντα γραμματείας ἀνατέθηκαν στὸ Civic Trust, ἰδιωτικὴ ὀργάνωση μὲ πλούσια δράση στὸ παρελθόν της. Οἱ ἐκδηλώσεις ποὺ ἐπιλέγονται γιὰ χρηματοδότηση κατατάσσονται σὲ τρεῖς κατηγορίες: βελτίωση τῶν διατηρητέων περιοχῶν, ἐνημέρωση, καὶ δημιουργία Ἐθνικοῦ Ἀρχιτεκτονικοῦ Ταμείου.
Ἡ βελτίωση τῶν διατηρητέων περιοχῶν μπορεῖ νὰ συνίσταται:
α) στὸν περιορισμὸ τῆς κυκλοφορίας καὶ τῆς στάθμευσης τῶν τροχοφόρων,
β) στὴν ἀποκατάσταση ἑνὸς κτιρίου ποὺ ἀπὸ μόνο του δὲν παρουσιάζει ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ ποὺ συνεισφέρει στὴ διάπλαση μιᾶς αἰσθητικῆς ἑνότητας,
γ) στὴν ἐξαφάνιση τῶν καλωδίων,
δ) στὸν καθαρισμὸ τῶν προσόψεων,
ε) στὴν ἀποκατάσταση τῶν παραδοσιακῶν δαπέδων,
στ) στὴν ἀντικατάσταση ἐνοχλητικῶν στοιχείων φωτισμοῦ, σηματοδότησης ἢ διαφήμισης.
Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἐκστρατεία περιλαμβάνει ὁμιλίες σὲ σχολεῖα, ἐκθέσεις, τηλεοπτικὰ προγράμματα, εἰδικὲς ἐκδόσεις καὶ ἀκόμη τὴν ὀργάνωση ἀπὸ τὸν Βρετανικὸ Ὀργανισμὸ Τουρισμοῦ μεγάλης σειρᾶς ἐκδρομῶν ἀρχιτεκτονικοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ ντόπιους καὶ ξένους.
Τέλος, ἡ ἵδρυση ἑνὸς Ἐθνικοῦ Ἀρχιτεκτονικοῦ Ταμείου ἀποσκοπεῖ στὴν εὐρύτερη διάδοση ἑνὸς μηχανισμοῦ ποὺ χρησιμοποιήθηκε μὲ ἐπιτυχία ἀπὸ τὶς μεγάλες ἰδιωτικὲς ὀργανώσεις τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου: τὸ Revolving Fund. Χοντρικά, ἕνα ἀρχικὸ κεφάλαιο ἐπενδύεται στὴν ἀγορὰ καὶ ἀποκατάσταση παλαιῶν κτιρίων, ποὺ κατόπι πουλιοῦνται σὲ μεγαλύτερη τιμὴ μὲ δέσμευση τοῦ νέου ἰδιοκτήτη νὰ σεβαστεῖ τὴ μορφὴ τοῦ κτιρίου. Ἔτσι τὸ ἀρχικὸ κεφάλαιο ἐπανεπενδύεται κυκλικά, ἐνῶ πολλαπλασιάζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν παλαιῶν κτιρίων ποὺ διατηροῦνται.

Ἐπίλογος
Οἱ ὀργανωτὲς τοῦ ΕΕΑΚ ἔχουν ἐπίγνωση ὅτι ἄλλα εἶναι σήμερα τὰ ἄμεσα προβλήματα τῆς Εὐρώπης· θεωροῦν ὅμως ὅτι καὶ ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ σκοπιμότητα ἐπιβάλλει τὴν ἀπαρχὴ μιᾶς ἐνταγμένης διατήρησης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μας κληρονομιᾶς, ἔτσι ὥστε καὶ τὴ δική μας ποιότητα ζωῆς νὰ βελτιώσουμε ἀλλὰ καὶ νὰ προλάβουμε νὰ παραδώσουμε κάτι ἀπὸ ὅ,τι μᾶς ἄφησαν οἱ προηγούμενες γενιὲς στὶς ἐρχόμενες. Τὸ μήνυμα αὐτὸ βρῆκε ἀνταπόκριση σχεδὸν παντοῦ. Τὸ 1975 θὰ εἶναι πράγματι ἔτος εὐρωπαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς. Σὲ μιὰ τέτοια προσπάθεια, ὅπου ὑπάρχει διάθεση συνεργασίας, εὔκολα παραγνωρίζονται πολιτικὲς διαφορὲς καὶ ἐπινοοῦνται νέα σχήματα. Ἀπὸ τέτοιες προσπάθειες συντελεῖται ἡ οἰκοδόμηση τῆς Εὐρώπης. Στὴν Ἑλλάδα ἦρθε ὁ καιρὸς πιὰ νὰ τὸ ἀντιληφθοῦμε.

al plans of activities. The IOC cooperates with the Council of Europe and Europa Nostra.
European-wide activities include the production of numerous films, the publication of the quarterly *European Heritage,* the preparation of a congress to be held in Amsterdam on 21-26 October 1975, the setting up of a joint European Travel Commission - Europa Nostra committee to explore the interrelationship of tourism and conservation, and the programme of Pilot Projects coordinated by the Council of Europe. This last consists in the description and comparative analysis of 51 projects in 17 countries selected to vary in both internal (object, method) and external (socioeconomic environment, planning situation) characteristics.
Activities planned by individual countries include, for example, the mounting of exhibitions (France), the publication of handbooks (Ireland, Norway), the amelioration of important sites (Malta), the study of the financial aspects of conservation (Netherlands, Switzerland) and the reexamination of work done (Hungary). In the United Kingdom a network of committees will orchestrate multifarious activities centered on the improvement of Designated Areas, the creation of a National Architectural Fund and the conduct of an information campaign.
EAHY represents, if not a fundamental, at least a significant component towards the unification of Europe, as it promotes the definition of a common heritage and the creation of common instruments for its conservation. This aspect is of particular pertinence to Greece.

Χώρα Πάτμου. Ἐξέλιξη καὶ σύγχρονες μεταβολὲς στὴν παραδοσιακὴ κατοικία

τῆς ἀρχιτέκτονος Μ. Φιλήντρα

Ἡ πρόσφατη διαμονή μου στὴν Πάτμο ἔγινε ἀφορμὴ τῆς μελέτης (1) ποὺ συνοψίζεται ἐδῶ. Ἡ ἄμεση ἐπαφή μου μὲ τὸ βιοτικὸ περιβάλλον τῆς κατοικίας καὶ μὲ τὸν τρόπο ζωῆς τῶν κατοίκων μὲ ὁδήγησε στὴ διαπίστωση ὅτι οἱ περισσότεροι ἐπισκέπτες τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν, εἴτε εἰδικοὶ μελετητὲς εἴτε ἁπλοὶ τουρίστες, ἔχουν τὴν τάση νὰ διαχωρίζουν τὸν κάτοικο ἀπὸ τὸ ὑλικὸ περιβάλλον. Ἔτσι καταλήγουν ἀναπόφευκτα σὲ σύγχυση τοῦ παρόντος μὲ τὸ παρελθὸν καὶ ἀγνοοῦν τὰ προβλήματα ζωῆς τῶν σημερινῶν μόνιμων κατοίκων. Ὅμως, ἡ διαρκὴς ἐπιθυμία τῶν κατοίκων νὰ συμβαδίσουν μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, σὲ πεῖσμα ὅλων τῶν περιοριστικῶν μηχανισμῶν ποὺ ἀποβλέπουν στὴ διατήρηση τοῦ «παραδοσιακοῦ ὕφους», εἶναι ἔκδηλη καὶ ἀποτέλεσε σημαντικὸ ἐρέθισμα γιὰ τὴ μελέτη τῶν σύγχρονων μεταβολῶν στὴν κατοικία.

Στὴ διερεύνηση τῆς παραδοσιακῆς κατοικίας ἐνδιαφέρει ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν παραδοσιακὸ τρόπο ζωῆς καὶ σκέψης στὸν σύγχρονο, μέσα σὲ ἕνα προϋπάρχον καὶ χαρακτηριστικὰ φορτισμένο ὑλικὸ περιβάλλον. Ἀφοῦ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς κατοικίας εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἄμεσα ἐξαρτημένη ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς καὶ πολιτιστικὲς συνθῆκες, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὑπακούει σὲ μιὰ συνεχὴ διαδικασία ἀλλαγῆς, ἡ μελέτη τῶν σύγχρονων μεταβολῶν στὴν κατοικία ἀπαιτεῖ τὴ γνώση:

α) τῶν προηγούμενων μορφῶν τῆς κατοικίας,

β) τῶν συνθηκῶν δημιουργίας τῶν μεταβολῶν.

Ἡ μελέτη τῆς κατοικίας στὴν Πάτμο θεωρήθηκε σκόπιμο νὰ χωριστεῖ σὲ τρεῖς χρονικὲς περιόδους:

Περίοδος α′, ἀπὸ τὸ 1250 (ἵδρυση τῆς Χώρας Πάτμου) μέχρι τὸ 1832 (ἡ Ἑλλάδα γίνεται ἀνεξάρτητο κράτος): μεγάλη ἀκμή, δημιουργία ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ σήμερα ἀποκαλοῦμε «παραδοσιακή»,

Περίοδος β′, ἀπὸ τὸ 1832 ὡς τὸ 1947 (ἐνσωμάτωση τῆς Πάτμου στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα): παρακμὴ τῆς Χώρας, μετανάστευση, ἰταλικὴ κατοχή,

Περίοδος γ′, ἀπὸ τὸ 1947 μέχρι σήμερα: ἐμφάνιση μαζικοῦ τουρισμοῦ, οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, αὔξηση οἰκοδομικῆς δραστηριότητας.

Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Χώρα (850 κάτοικοι) ποὺ βρίσκεται κτισμένη γύρω ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου (εἰκ. 1,2), ὑπάρχει καὶ ὁ νεώτερος παραθαλάσσιος οἰκισμὸς Σκάλα (1176 κάτοικοι), ἐπίνειο τῆς Χώρας, ποὺ ἀναπτύσσεται σήμερα μὲ γοργὸ ρυθμό. Ἡ παρακάτω μελέτη ἀφορᾶ ἀποκλειστικὰ τὴ Χώρα Πάτμου.

Γιὰ λόγους συντομίας θὰ περιορίσουμε στὸ ἐλάχιστο τὴν παρουσίαση τοῦ πλούσιου ἱστορικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ ὑπόβαθρου τῆς Πάτμου, γιὰ νὰ συγκεντρώσουμε τὴν προσοχή μας στὶς καθαυτὸ μορφικὲς μεταβολὲς τῆς κατοικίας. Ἄλλωστε ἡ ἐξέλιξη τῆς Χώρας Πάτμου ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα μέχρι τὶς μέρες μας ἀκολουθεῖ μιὰ πορεία παράλληλη μὲ πολλοὺς οἰκισμοὺς τοῦ Αἰγαίου, ποὺ σὲ γενικὲς γραμμὲς εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ (2).

Τέλος, γιὰ νὰ μπορέσει τὸ κείμενο νὰ γίνει καλύτερα κατανοητό, παρουσιάζουμε τὰ ἐξελικτικὰ στάδια ἑνὸς τυπικοῦ σπιτιοῦ τῆς Χώρας Πάτμου (σχ. 3-7), καθὼς καὶ μιὰ σειρὰ φωτογραφίες ἀπὸ τὴ σημερινή του κατάσταση (εἰκ. 8-18).

Ἡ ἐξέλιξη τῆς κατοικίας

Τὰ σπίτια ποὺ σήμερα κατοικοῦνται στὴ Χώρα ἀνήκουν στὸν 16ο αἰώνα καὶ μετά, ἐνῶ τὰ παλαιότερα ἔχουν ἐρειπωθεῖ ἢ ἔχουν διασωθεῖ μόνο τὰ θεμέλιά τους.

Τὰ πιὸ παλαιὰ παρουσιάζουν μεγάλες φθορές, γιατὶ ἔγιναν μὲ εὐτελῆ ὑλικὰ καὶ κατασκευή, καὶ χρειάζονται συνεχὴ συντήρηση. Τὰ στοιχεῖα κατασκευῆς τῶν μεγάλων σπιτιῶν, καθὼς καὶ τῶν ἐκκλησιῶν, εἶναι βέβαια πιὸ στερεὰ καὶ χάρη στὴ συνεχὴ συντήρησή τους διατηροῦνται καλύτερα. Ἀπὸ τὰ σπίτια ποὺ κατοικοῦνται σήμερα 150 ἀνήκουν σὲ μόνιμους κατοί-

1,2.
Χώρα Πάτμου. Γενικὴ ἄποψη.

Development and contemporary changes in vernacular housing of Patmos island

by M. Filindra, architect

Patmos is an island at the southeastern end of the Aegean Sea and is famous for the fortress-like monastery of St. John founded in 1088. Chora (850 inhabitants) is the capital of the island built around the monastery. Scala, its port, although settled much later, is growing fast (1176 inhabitants) at the expense of Chora. The purpose of this study was to trace the development of Chora houses through time in relation to socio-economic changes.

From the 13th to the 16th century, Chora remained a thoroughly rural settlement, and consequently, the residents' standard of living was low. People were masons and field workers simultaneously, employed by the rich monastery which was the sole owner of land on the island. From the 16th century onwards the inhabitants turned to trade and navigation, which resulted in the relative prosperity of the community. During the ensuing construction boom most imposing new houses were commissioned by rich traders and shipowners. Following a century's interval of decline, new urban growth is registered at Chora by the middle of the 18th century. Meanwhile, a communal organization founded by wealthy Patmian residents had established the sharing of land between them and the monastery. From the 19th century onwards, Chora declined steadily, and lost a large percentage of its population. Despite its decline, however, Chora showed a remarkable building activity throughout the 19th century. The tourist development in the post-war period resulted finally in the increased prosperity of the island, and many Greek and foreign buyers of houses were attracted to Patmos.

In order to control the recent construction boom which tended to alter the vernacular character of Chora, the Greek Archaeological Department in 1967 declared Chora a national monument worth of preservation and imposed a number of guide-lines for new construction.

The spatial changes corresponding to the above mentioned socio-economic changes at Chora settlement are exemplified in figs. 3-7, which show the manner in which a typical house has adapted to changing needs in the past two centuries. From a rudimentary two-storey unit this particular house slowly grew by increments to include additional upper and lower level spaces, some of which housed functions newly introduced to Patmos. Finally, the original house was split into two independent units.

In general, building a toilet or a kitchen is presently given first priority at Chora. Second priority is given to the addition, or the creation, of a modernized living room which then replaces the older "drawing room". Because of the strict measures imposed by the Archaeological Department, changes in house facades have been suppressed to a large degree. As a result, interior changes are more pronounced, and residents strife to emulate Greek urban prototypes in home fittings. Thus the traditional furniture of Patmos is discarded, replaced by modern household equipment and appliances. By accepting contemporary materials and fittings, the local residents feel they add prestige to their homes. For this reason, the majority of the population resent the official measures aimed at preserving the traditional vernacular character of Chora, although they realize that they may finally benefit from tourist development.

1,2.
General view of Chora, Patmos island.

1

2

κους καὶ 50 σὲ ξένους (3).

Ἡ τάση γιὰ ἀλλαγὴ στὸν οἰκισμὸ γεννιόταν κάθε φορὰ ποὺ τὰ γεγονότα στὴν περιοχὴ δημιουργοῦσαν καταστάσεις ποὺ ἐπέτρεπαν τὴν ἐπαφὴ τῆς κοινότητας μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο καὶ τὴ μεταβολή της ἀπὸ κλειστὴ σὲ ἀνοικτή. Φυσικά, ἡ πραγματοποίηση τῆς κάθε ἐπιθυμίας γιὰ ἀλλαγὴ εἶχε ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τὶς ἑκάστοτε οἰκονομικὲς δυνατότητες τῶν κατοίκων, οἱ ὁποῖες παρουσίαζαν βελτίωση σὲ κάθε περίοδο ἐπαφῆς μὲ τὸν ἔξω κόσμο.

Περίοδος α' (1250-1832)

Ἀπὸ τὸν 13ο ὡς τὸν 16ο αἰώνα ἡ Χώρα εἶχε χαρακτήρα ἀγροτικό. Οἱ κάτοικοι ἦταν ἐργάτες ἢ κολίγοι ἐξαρτημένοι ἄμεσα ἀπὸ τὸ Μοναστήρι ποὺ ἦταν ὁ μοναδικὸς ἰδιοκτήτης τοῦ νησιοῦ καὶ ἡ μόνη ἐξουσία. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα οἱ κάτοικοι στράφηκαν πρὸς τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ ναυτιλία, μὲ ἐπακόλουθο τὴν οἰκονομικὴ ἄνοδο καὶ εὐημερία καὶ τὴ μείωση τῆς ἐξάρτησής τους ἀπὸ τὸ ἰσχυρὸ Μοναστήρι. Παράλληλα, ἀναπτύχθηκε ἀξιόλογη οἰκοδομικὴ δραστηριότητα ποὺ ἀφοροῦσε κυρίως τὸ κτίσιμο μεγάλων σπιτιῶν (μεγαλεμπόρων καὶ καραβοκυραίων), καθὼς καὶ πολυάριθμων ἐκκλησιῶν (οἱ περισσότερες ἰδιωτικές). Σημαντικὴ ἄνθηση τῶν τεχνῶν σημειώθηκε ἐπίσης μὲ τὴ δημιουργία τοπικῶν ἐργαστηρίων γιὰ διάφορα ἰδιότυπα χειροτεχνικὰ προϊόντα ποὺ ἐξάγονταν καὶ στὸ ἐξωτερικό. Ἡ Χώρα ἄρχισε νὰ ἀστικοποιεῖται.

Μετὰ τὴν καταστροφή της τὸ 1659 ἀπὸ τοὺς Βενετούς, ἡ Χώρα βρίσκεται γιὰ ἕνα διάστημα σὲ παρακμή, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα ἀρχίζει μιὰ νέα ἀστικὴ ἀκμή. Στὸ μεταξὺ (1720) μιὰ κοινοτικὴ ὀργάνωση ποὺ ἱδρύθηκε ἀπὸ τὴν τάξη τῶν ἀρχόντων (*Κοινότητα τῆς Πάτμου*) μοιράζεται τὰ ἐδάφη τοῦ νησιοῦ μὲ τὸ Μοναστήρι καὶ ἀντιπροσωπεύει τὴν τουρκικὴ διοίκηση (φόροι κἄ) ποὺ δὲν εἶναι βαριὰ στὸ νησί, ἀντίθετα μὲ τὰ ἄλλα Δωδεκάνησα.

Ἡ κοινωνικὴ διαφοροποίηση μεταξὺ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν μοναχῶν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ τῶν ὑπόλοιπων κατοίκων τῆς κοινότητας ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἦταν ἰσχυρὴ καὶ ἐκδηλωνόταν στὶς δραστηριότητες τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Οἱ πρῶτες κατοικίες ποὺ κτίστηκαν γύρω ἀπὸ τὸ Μοναστήρι ἦταν ἁπλὲς μὲ ἕνα μόνο χῶρο καὶ φτωχικὸ ἐξοπλισμό, ἀντιστοιχοῦσαν πιθανότατα στὸν τύπο τοῦ *μονόσπιτου,* ποὺ συναντιέται μέχρι σήμερα στὰ Δωδεκάνησα, καὶ ἐξυπηρετοῦσαν μικρὲς ἢ νεοσύστατες οἰκογένειες (νοικοκυριά). Στὴ Χώρα ὅμως συναντιέται καὶ ἡ πρώτη ἐξελικτικὴ παραλλαγή του. Ἡ παραλλαγὴ αὐτὴ προέκυψε ἀπὸ τὸν διαχωρισμὸ κατὰ μῆκος τοῦ *μονόσπιτου* σὲ τρεῖς χώρους, μὲ τὴν κύρια ὄψη (εἴσοδο) σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς μικρὲς πλευρές.

Ὁ πρῶτος χῶρος *(αὐλή),* μὲ τὴν κύρια εἴσοδο, περιεῖχε τὸ στόμιο τῆς *στέρνας* τοῦ νεροῦ, τὸ τζάκι τοῦ μαγειρέματος, τοὺς δύο φούρνους, τὸν νεροχύτη (*γούρνα*) καὶ τὸ πρωτόγονο ἀποχωρητήριο. Ὁ δεύτερος χῶρος, τὸ *σπίτι,* χρησιμοποιόταν γιὰ τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ τὸ φαγητό, ἐνῶ ὁ τρίτος (*κάμαρη*) ἦταν τὸ ὑπνοδωμάτιο. Οἱ μεταβολὲς αὐτὲς ἀποτελοῦν τὴν πρώτη βασικὴ «ποιοτικὴ» ἐξέλιξη τῆς κατοικίας στὴν πρώτη περίοδο (ὡς τὸ 1832).

Ἐξαιτίας τῆς ἀρχικῆς πυκνῆς δόμησης - γιὰ λόγους ἄμυνας τοῦ οἰκισμοῦ - ἐπεκτάσεις τῆς κατοικίας γίνονταν κυρίως κατὰ τὸ ὕψος μὲ προσθήκη ὀρόφου *(ἀνώι),* τοῦ ἴδιου τύπου μὲ τὸ ἰσόγειο *(κατώι).* Ὁ τύπος αὐτὸς *(ἀνωκάτωγο)* ἀποτελεῖ τὸν πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸ τύπο κατοικίας στὴ Χώρα. Στὸ ἰσόγειο, τὸ *σπίτι* ἐξυπηρετεῖ τὴν καθημερινὴ ζωὴ παίρνοντας καὶ ὁρισμένες λειτουργίες (π.χ. τὸ τζάκι, τοὺς φούρνους) ἀπὸ τὴν *αὐλή,* ποὺ ἔτσι μετατρέπεται σὲ χῶρο εἰσόδου μὲ λιθόκτιστο κλιμακοστάσιο. Δεύτερη κινητὴ ξύλινη σκάλα μὲ καταπακτὴ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ *καθημερινὸ* στὸν ὄροφο. Ἡ *κάμαρη* γίνεται συνήθως ἀποθήκη. Ὁ νέος ὄροφος, τὸ *καλὸ σπίτι,* περιέχει τὴν ἀνοιχτὴ αὐλὴ *(αὐλιδάκι),* τὴ *σάλα,* δηλαδὴ τὸν κύριο χῶρο ὑποδοχῆς, καὶ τὴν *κάμαρη* στὸ βάθος. Ἡ ἐμφάνιση νέων χωριστῶν χρήσεων (π.χ. σάλα-ὑποδοχὴ) ἀντιστοιχεῖ στὴ βελτίωση τῆς κατάστασης τῶν ἐνοίκων.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, τόσο στὸ ἰσόγειο ὅσο καὶ στὸν ὄροφο, ὁ ἀερισμὸς καὶ ὁ φωτισμὸς γίνονται ἀπὸ παράθυρα ποὺ ὑπάρχουν μόνο στὴν πρόσοψη τοῦ κτιρίου. Σχεδὸν γενικὰ ὅμως, γιὰ τὴν αὔξηση τοῦ φωτισμοῦ-ἀερισμοῦ τοῦ ἰσογείου, κάτω ἀπὸ τὰ παράθυρα τῆς *σάλας* (ποὺ βλέπουν στὴν ἐπάνω ἀνοικτὴ αὐλὴ) ὑπάρχουν φεγγίτες καὶ ἀντίστοιχα ἀνοίγματα κοντὰ στὴν ὀροφὴ τοῦ ἰσογείου. Ἔτσι, τὸ *καθημερινὸ* τοῦ ἰσογείου παίρνει ἀπευθείας φῶς καὶ ἀέρα ἀπὸ τὴν ἐπάνω αὐλή.

Σπάνιες εἶναι οἱ περιπτώσεις *διαμπερούς* σπιτιοῦ, δηλαδὴ μὲ ἀνοίγματα καὶ στὸν πίσω τοῖχο, σ' αὐτὴ τὴν περίοδο.

Οἱ τοῖχοι ποὺ χώριζαν τόσο τοὺς κάτω χώρους ὅσο καὶ τοὺς ἐπάνω, εἶχαν στὸ μέσο πόρτα καὶ ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ τὴν ἄλλη παράθυρα.

Σὲ περιπτώσεις ὁριζόντιας ἐπέκτασης ἔχουμε εἴτε παράπλευρη ἐπανάληψη τοῦ τύπου, εἴτε προσθήκη ποὺ νὰ δίνει στὴν κατοικία τὸ σχῆμα Γ. Μεταγενέστερη προσθήκη ὀρόφου ἔπαιρνε καὶ στὴν πρώτη περίπτωση τὸ σχῆμα Γ (ἀνοικτὴ αὐλή). Τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα εἶχε καὶ ἡ ὁριζόντια ἐπανάληψη διόροφου *μονόσπιτου.* Κτίσθηκαν βέβαια καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νέες διόροφες κατοικίες, τοῦ τύπου μονοῦ ἢ διπλοῦ *μονόσπιτου,* ἐνῶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ κατοικίες τῶν πλούσιων Πατμίων *(ἀρχόντων)* εἶναι βασικὰ ἐπαναλήψεις (διπλές, τριπλὲς) τοῦ διόροφου *μονόσπιτου.*

Οἱ μεγάλες κλίσεις τοῦ ἐδάφους σὲ διάφορα σημεῖα δημιουργοῦσαν ὑποχρεωτικὰ κλιμακωτὴ διάταξη τῶν χώρων τῆς κατοικίας (δύο ὄροφοι ἐμπρός, τρεῖς πίσω, ἢ ἀντίστροφα).

Χαρακτηριστικὰ ἐπίσης στοιχεῖα εἶναι οἱ σκεπαστὲς διαβάσεις *(καμάρες)* ποὺ δημιουργοῦσαν οἱ ἐπεκτάσεις τῶν ὀρόφων πάνω ἀπὸ τοὺς δρόμους· βρίσκονται σὲ διαδοχικὲς περιφερικὲς ζῶνες τοῦ οἰκισμοῦ, λειτουργώντας σὰν πύλες τῶν κάθε φορὰ ἀμυντικῶν ὁρίων του.

Ὁ οἰκιακὸς ἐξοπλισμός, ποὺ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ οἰκισμοῦ ἦταν στοιχειώδης (4) καὶ τὸν ἀποτελοῦσαν χρησιακὰ εἴδη ἐπιτόπιας εὐτελοῦς κατασκευῆς, ἐξελίχθηκε βαθμιαῖα ὡς πρὸς τὰ εἴδη, τὴν ποιότητα καὶ τὴν προέλευση τῶν διαφόρων στοιχείων. Ἔτσι, μαζὶ μὲ τὰ παραδοσιακὰ στοιχεῖα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἐξωτερικὴ ἐπίδραση (συνήθειες τῶν Βυζαντινῶν, κρητικῶν προσφύγων κἄ), στὸ τέλος τῆς πρώτης αὐτῆς περιόδου (ἀρχὲς 19ου αἰώνα) διατηρήθηκαν (5) σὲ μερικὰ σπίτια οἱ *ἀμπατάροι* (ξύλινα ὑπερυψωμένα νυφικὰ κρεβάτια), οἱ κασέλες, γενικὰ ἐξελιγμένης ποιότητας μὲ γλυπτὲς διακοσμήσεις, τὰ ἐντοιχισμένα ντουλάπια, τὰ ράφια, τὸ ξύλινο *εἰκονοστάσι* μὲ τὴν κρεμαστὴ καντήλα, ἄλλα ἐπιτόπιας κατασκευῆς καὶ ἄλλα φερμένα ἀπὸ τοὺς ναυτικοὺς καὶ τοὺς ἐμπόρους ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό. Ἀνάμεσα στὰ τελευταῖα ξεχωρίζουν τὰ δυτικοευρωπαϊκὰ ἀστικὰ ἐπιπλα, ὀγκώδη, μὲ

3

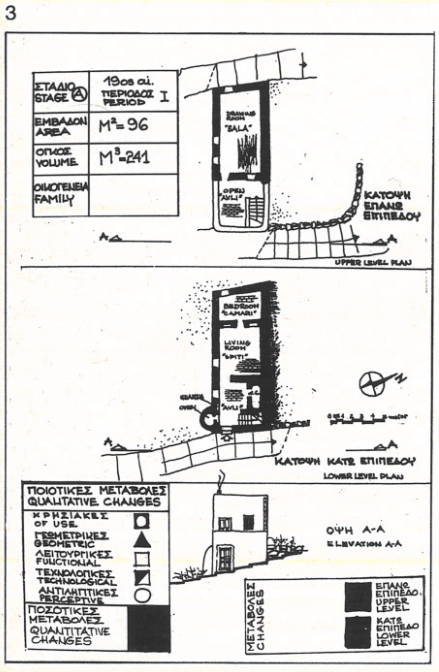

4

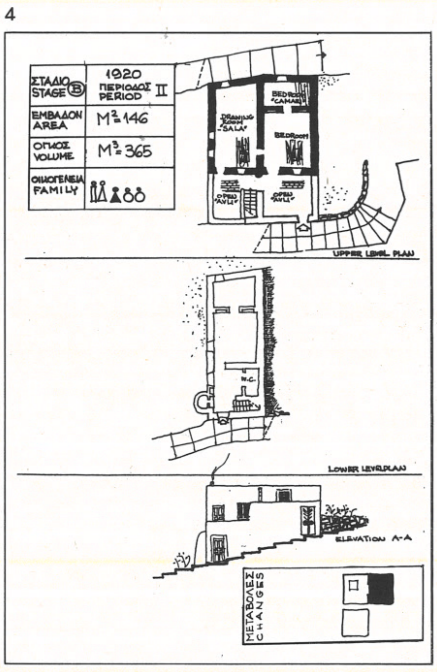

5

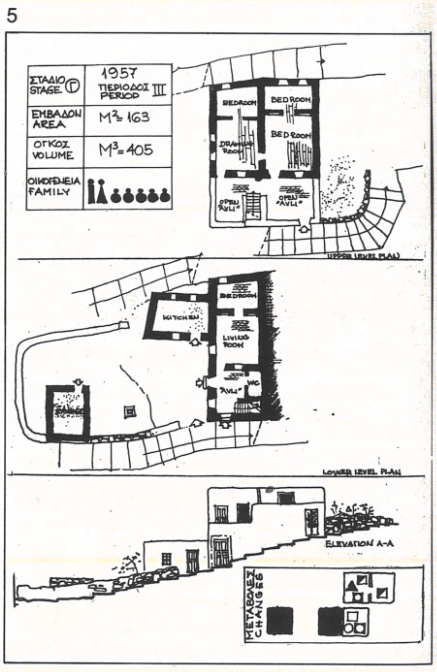

περίτεχνα σκαλίσματα.

Ἡ *σάλα*, μὲ διαστάσεις πολλὲς φορὲς 4,5 ×7,5 μ (δηλαδὴ μεγάλη καὶ στὰ ἀρχοντικὰ καὶ στὰ λαϊκὰ σπίτια), συγκεντρώνει τὴ μεγαλύτερη φροντίδα τῶν ἰδιοκτητῶν στὴ διάταξη καὶ ἐμφάνιση τῶν ἐπίπλων. Στὴ μέση εἶναι τοποθετημένο τὸ μεγάλο τραπέζι, ἐνῶ γύρω του καὶ κολλητὰ στοὺς τοίχους διατάσσονται ὁ καναπές, οἱ κασέλες, ὁ μπουφὲς καὶ πολλὲς καρέκλες στὴ σειρά. Στοὺς τοίχους βρίσκονται ὁ μεγάλος καθρέφτης καὶ πίνακες, ποὺ στηρίζονται σὲ ξύλινο περιφερικὸ διάζωμα, σὲ ὕψος 1,50 μ ἀπὸ τὸ δάπεδο. Σὲ ξύλινα ράφια, συνήθως πάνω ἀπὸ τὶς πόρτες καὶ σχεδὸν σὲ ὅλους τοὺς χώρους, τοποθετοῦνται διάφορα καλλιτεχνήματα (ἀσημικά, πιάτα κλπ) καὶ μαγειρικὰ σκεύη. Πρέπει τέλος νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἐξελιγμένος δυτικοευρωπαϊκὸς ἐξοπλισμὸς εὔκολα προσαρμόσθηκε στοὺς χώρους τῆς κατοικίας τῆς Χώρας, ποὺ εἶχαν ἤδη διαμορφωθεῖ σὲ ἀστικὸ τύπο.

Περίοδος β′ (1832-1947)

Ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα καὶ μετά, ἡ Χώρα ἀρχίζει νὰ παρακμάζει. Μεγάλος ἀριθμὸς κατοίκων, κυρίως ἀπὸ τὴν τάξη τῶν ἀρχόντων, μεταναστεύει στὶς πατμιακὲς παροικίες τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἡ Χώρα ἀποκτᾶ πάλι ὡς ἕνα σημεῖο τὸν ἀγροτικό της χαρακτήρα. Κατὰ τὴν ἰταλικὴ κατοχὴ (1912-1947) ἡ Χώρα καὶ γενικὰ ὅλο τὸ νησὶ γνώρισαν μιὰ δύσκολη περίοδο φτώχειας καὶ ἐγκατάλειψης, καὶ ἡ μετανάστευση συνεχίστηκε.

Ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα, ἄρχισε μιὰ τάση ἐπέκτασης (ἀνάπτυξης) τῶν παλαιότερων κατοικιῶν ποὺ γινόταν:

α) μὲ ἐπέκταση σὲ γειτονικὴ ἢ σὲ τμῆμα γειτονικῆς κατοικίας, μὲ συνέπεια νὰ προκύψουν ἰδιοκτησίες ποὺ κατὰ τμήματα ἀνήκουν σὲ διαφορετικὲς ἐποχές,

β) μὲ κτίσιμο νέων χώρων, κυρίως κουζίνας καὶ *παρακούζινου*, στὸ ἰσόγειο ἀλλὰ καὶ στὸν ὄροφο (μὲ κάλυψη τμήματος τῆς ἐπάνω αὐλῆς). Συνήθως ἡ προσθήκη στὸν ὄροφο ἦταν *ὀντάς*. Οἱ προσθῆκες αὐτὲς δὲν ἔβλαψαν καθόλου τὸ ἀρχικὸ σπίτι, γιατὶ ὁ τύπος τοῦ *μονόσπιτου* εἶχε μεγάλη προβλεπτικότητα καὶ ἡ προσθετικὴ μέθοδος ἦταν τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἐξέλιξής του.

Μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς κατοικίας ἄλλαζαν συνήθως καὶ οἱ χρήσεις τῶν χώρων. Π.χ., τὸ *καθημερινὸ* τοῦ ἰσογείου ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται κι αὐτὸ σὰν χῶρος ὑποδοχῆς, ὅπως ἡ *σάλα* τοῦ ὀρόφου.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ αἰώνα ἐμφανίστηκε νέος ρυθμὸς καὶ τύπος κατοικίας μὲ ἄλλη διάταξη, ὁ *νεοκλασικός*, ποὺ εἶχε υἱοθετηθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὰ ἄλλα Δωδεκάνησα. Ἡ διάταξη ποὺ πῆρε ἡ νεοκλασικὴ κατοικία στὴ Χώρα ἦταν πιὸ ἀστικὴ ἀπὸ τὴν παλαιότερη, μὲ περισσότερο ἄκαμπτο ὄγκο καὶ μικρότερη εὐελιξία στὸ ἐσωτερικό. Συνήθως στὸν τύπο αὐτὸ τὰ δωμάτια ἦταν περισσότερα καὶ γύρω ἀπὸ μακρόστενο διάδρομο, συγκοινωνοῦσαν ὅμως καὶ μεταξύ τους. Οἱ χῶροι εἶχαν εἰδικότερες πιὰ χρήσεις καὶ ἡ κουζίνα καὶ τὸ ἀποχωρητήριο ἦταν αὐτοτελεῖς χῶροι. Στὴ νεοκλασικὴ κατοικία ἐπέζησαν πολλὰ ἐξωτερικὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα τῆς προηγούμενης περιόδου (ὑστερογοτθικὲς ἐπιδράσεις, ὅπως γωνιόλιθοι, ὑπέρθυρα τριγωνικὰ κλπ). Τὰ μορφολογικὰ αὐτὰ στοιχεῖα (ἀπὸ λαξευτὴ πέτρα) ἔμεναν κατὰ κανόνα ἄβαφα καὶ πρόβαλλαν ἀνάμεσα στὶς ἀσβεστωμένες ἐπιφάνειες τῶν σπιτιῶν.

Κατὰ τὴν ἰταλικὴ κατοχὴ καὶ τὸν πόλεμο τοῦ 1940 (6) ἡ ἐξέλιξη στὴν κατοικία σταματᾶ καὶ οἱ μεταβολὲς εἶναι ἐλάχιστες ἢ «ἀρνητικές». Ὁ χῶρος ἐλαττώνεται μὲ τὴ φθορὰ τμημάτων τῆς κατοικίας (ἀπὸ ἔλλειψη συντήρησης) ἢ περιορίζεται μόνο στὸ ἰσόγειο, ὅταν οἱ κάτοικοι ἀποφασίζουν νὰ πουλήσουν δομικὰ ὑλικὰ (κυρίως δοκάρια) γιὰ νὰ ἐπιζήσουν.

Ἂν καὶ τὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα σὰν ὑλικὸ κατασκευῆς εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς στὰ Δωδεκάνησα, στὴ Χώρα δὲν ἐφαρμόστηκε παρὰ μετὰ τὸ 1930 καὶ σὲ ἐλάχιστες ἀρχικὰ κατασκευές.

Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τῶν κατοίκων (7) τὸ ἀσβέστωμα στὰ σπίτια σταμάτησε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου γιὰ νὰ μὴ γίνεται ὁ οἰκισμὸς εὔκολος στόχος.

Στὴν ἀντιληπτικὴ ὀργάνωση τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου δὲν ὑπάρχουν οὐσιώδεις μεταβολές, ἐνῶ ἡ ποιότητα τῶν νεόφερτων ἀντικειμένων εἶναι φθίνουσα καὶ μόνο τὰ ντόπια χειροτεχνήματα παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον.

Περίοδος γ′ (1947 μέχρι σήμερα)

Ἀπὸ τὸ 1947 ὡς τὸ 1959, ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξη τῆς Χώρας ἦταν πολὺ ἀργή. Ἀπὸ τὸ 1959 ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ ἐπιτάχυνε τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη ὅλου τοῦ νησιοῦ, ἰδιαίτερα τοῦ νεώτερου οἰκισμοῦ Σκάλα, ἐνῶ ἡ Χώρα παρέμεινε τόπος προσκυνήματος (Μοναστήρι) καὶ μορφωτικοῦ τουρισμοῦ. Ὁ παραδοσιακὸς χαρακτήρας τοῦ οἰκισμοῦ καὶ ἡ ἰδιόμορφη ἀρχιτεκτονικὴ τῶν κατοικιῶν προσέλκυσαν πολλοὺς Ἕλληνες καὶ ξένους ἐπισκέπτες, ποὺ ἀγόρασαν παλαιὰ σπίτια, ἐρείπια καὶ οἰκόπεδα.

Γιὰ νὰ γίνουν καλύτερα κατανοητὲς οἱ σύγχρονες μεταβολὲς στὶς παραδοσιακὲς κατοικίες τῶν μόνιμων (ντόπιων) κατοίκων, ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικὰ τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκογενειακῆς δομῆς στὴ Χώρα:

α) Ἡ ζωὴ στὴ Χώρα, ἀκόμα καὶ σήμερα, κατευθύνεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, ἐνῶ παράλληλα πολλοὶ ἀπὸ τοὺς παραδοσιακοὺς τρόπους ζωῆς καὶ σκέψης ἔχουν ἐπιβιώσει παρὰ τὴν τάση τῶν κατοίκων γιὰ ἐκσυγχρονισμό.

β) Ἡ τάξη τῶν ἀρχόντων ἔχει σήμερα ἐκλείψει.

γ) Τὸ κοινωνικὸ γόητρο καὶ ἡ διαφοροποίηση βασίζονται στὴν ἀστικοποίηση καὶ τὸν καταναλωτισμό.

δ) Οἱ κοινωνικὲς σχέσεις ὑπαγορεύονται περισσότερο ἀπὸ ἐπαγγελματικὰ ἐνδιαφέροντα παρὰ ἀπὸ συγγενικοὺς δεσμούς.

ε) Ἰσχυροὶ οἰκογενειακοὶ δεσμοὶ ἔχουν διατηρηθεῖ ἀνάμεσα στὰ μέλη κάθε οἰκογένειας, ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν μεταναστῶν καὶ τῶν ὑπόλοιπων μελῶν ποὺ μένουν στὸ νησί.

στ) Τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς οἰκογενειακῆς περιουσίας δίνεται ἀκόμα στὴ μεγαλύτερη κόρη σὰν προίκα· ἰδιαίτερα τὰ ἀκίνητα μεταβιβάζονται ἀπὸ μητέρα σὲ κόρη (θεσμὸς πρωτοκόρης).

ζ) Πολλοὶ κάτοικοι τῆς Χώρας καλλιερ-

3-7.
Διαγράμματα σταδιακῆς ἀνάπτυξης μιᾶς τυπικῆς κατοικίας στὴ Χώρα.

8.
Ἐξωτερικὴ ὄψη τῆς κατοικίας (βλ. εἰκ. 3-7).

3-7.
Stages of development of a typical house at Chora, Patmos.

8.
External view of the same house at Chora, Patmos (see figs. 3-7).

6

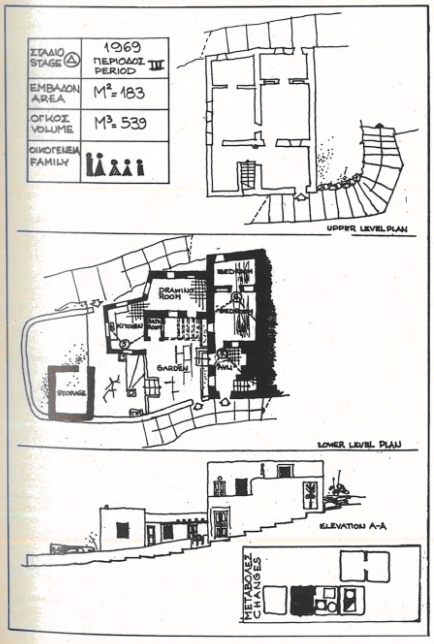

7

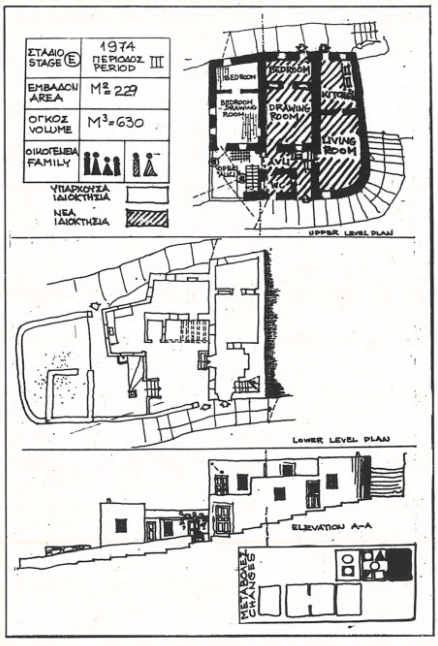

8

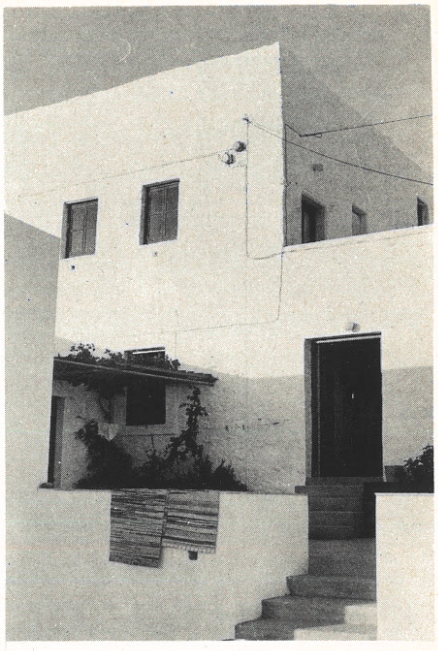

γοῦν σήμερα ἐκτάσεις ποὺ ἀγοράζουν ἢ νοικιάζουν ἀπὸ τὸ Μοναστήρι.

η) Οἱ κοινωνικὲς δραστηριότητες στὸν οἰκισμὸ περιορίζονται κυρίως στοὺς θρησκευτικοὺς ἑορτασμούς· οἱ ἄνδρες συγκεντρώνονται σὲ 3-4 καφενεῖα νωρὶς τὸ βράδυ, ἐνῶ οἱ γυναῖκες συνήθως συγκεντρώνονται σὲ σπίτια *(ἀποσπερίδα).*

Ἡ σύγχρονη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη δημιούργησε ἐπιθυμίες καὶ τὴ δυνατότητα γιὰ πραγματοποίηση ἀλλαγῶν πρὸς τὴν ἀστικοποίηση. Αὐτὸ ὅμως ποὺ ἔχει ἀλλάξει τὰ τελευταῖα χρόνια εἶναι οἱ «ὑπεύθυνοι» τῆς τάσης γιὰ ἀλλαγὲς πού, σὲ σύγκριση μὲ τὸ παρελθόν, δὲν εἶναι μόνο οἱ ναυτικοὶ καὶ οἱ ἔμποροι, ἀλλὰ οἱ τουρίστες, ἡ τηλεόραση, τὰ ἐνημερωτικὰ ἔντυπα καὶ περιοδικά, τὰ μέσα ἐπικοινωνίας γενικότερα, ποὺ κατάργησαν τὶς ἀποστάσεις καὶ περιόρισαν τὴν ἄγνοια τῶν ἐξελίξεων τοῦ ἔξω κόσμου. Πρὸς τὴν ὁλοκληρωτική, ἢ σχεδόν, ἀστικοποίηση τρέπονται ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἀγρότες τῆς Χώρας, ὅπως καὶ τοῦ ὑπόλοιπου νησιοῦ, δὲν παρασύρθηκαν ἀπὸ τὸ ρεῦμα τῆς μετανάστευσης, ἀλλὰ παρέμειναν στὴ Χώρα καὶ πραγματοποίησαν τὴν ἀλλαγή, χρησιμοποιώντας τὰ εἰσοδήματά τους ἀπὸ διάφορες πηγές. Ἡ γενικὴ ἐξάπλωση τοῦ «καταναλωτισμοῦ» ἐπέδρασε στὸν τρόπο διαβίωσης τῶν ἀστικοποιουμένων, οἱ ἀλλαγὲς ὅμως στὴν κατοικία ἀποτελοῦν τὸν πιὸ φανερὸ τρόπο ἀστικοποίησης καὶ τὸ πιὸ ἐπιδεικτικὸ καταναλωτικὸ ἀγαθό.

Γιὰ νὰ ἀναστείλει τὴν τάση τῶν κατοίκων πρὸς τὶς «ἐκσυγχρονιστικὲς» - κατὰ τὴν δική τους ἀντίληψη - μεταβολές, ποὺ θὰ ἦταν σὲ βάρος τῆς παραδοσιακῆς μορφῆς τοῦ οἰκισμοῦ, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία κήρυξε τὸ 1967 τὴ Χώρα διατηρητέο οἰκισμὸ (τὸ 1970 τὴ Σκάλα καὶ τὸ 1973 ὁλόκληρο τὸ νησὶ) καὶ θέσπισε διάφορα περιοριστικὰ μέτρα ποὺ ἀναφέρονται στὶς ἀναλογίες τῶν ὄγκων, τὶς λεπτομέρειες κατασκευῆς καὶ τὰ ὑλικά. Οἱ περιορισμοὶ σταμάτησαν τὶς προθέσεις τῶν κατοίκων γιὰ διαφοροποίηση κι ἔτσι ἔχει ἐπικρατήσει στὸ νησὶ ἕνας σχετικὰ κοινὸς τύπος κατοικίας μὲ μερικὲς παραλλαγὲς γιὰ τὴ Χώρα ποὺ ὀφείλονται στὶς μεγάλες κλίσεις τοῦ ἐδάφους. Ὁ τύπος αὐτὸς μιμεῖται τὴ μικροαστικὴ κατοικία τῶν ἀκραίων συνοικιῶν καὶ περιχώρων τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς ἐπαρχίας, καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ βασικὴ διάταξη τῶν χώρων γύρω ἀπὸ κεντρικό, μᾶλλον μακρόστενο χῶρο. Ἡ κατασκευὴ ἑνὸς τέτοιου τύπου εἶναι πολὺ φθηνότερη ἀπὸ τὴν ἐπισκευὴ καὶ ἀποκατάσταση ἑνὸς ἐρειπίου, ποὺ συνηθίζεται ἀπὸ τοὺς ξένους. Αὐτὸς εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι προτιμοῦν νὰ πουλήσουν τὸ φθαρμένο σπίτι τους ἢ κάποιο ἐρείπιο καὶ νὰ κτίσουν νέο, ὄχι ὅμως στὴ Χώρα ἀλλὰ στὴ Σκάλα. Γι' αὐτό, ἀπὸ τὸ 1960 ἔχουν κτισθεῖ μόνο 10 νέα σπίτια στὴ Χώρα καὶ στὴ Σκάλα περίπου 60. Ἀξίζει νὰ προστεθεῖ ὅτι δὲν χορηγοῦνται στοὺς κατοίκους στεγαστικὰ δάνεια, ἀλλὰ μόνο γιὰ δημιουργία τουριστικῶν δωματίων (ξενώνων).

Διάκριση τῶν μεταβολῶν

Δὲν εἶναι ἄσκοπο, πρὶν ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῶν «συγχρόνων μεταβολῶν στὴν παραδοσιακὴ κατοικία», νὰ γίνει ἐδῶ μιὰ διάκριση τῶν μεταβολῶν σύμφωνα μὲ τὸ ἀποτέλεσμα (8). Γενικὰ ὑπάρχουν μεταβολὲς ποιοτικὲς ποὺ φέρνουν ἀλλαγὴ στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κατοικίας καὶ μεταβολὲς ποσοτικὲς ποὺ προσθέτουν στὸ ἀρχικὸ μέγεθος ἢ ἀφαιροῦν ἀπὸ αὐτό. Εἶναι φανερὸ ὅτι μιὰ ποσοτικὴ μεταβολὴ στὸ σύνολο ἢ σὲ τμῆμα μιᾶς κατοικίας εἶναι σχεδὸν πάντοτε καὶ ποιοτική.

Οἱ ποιοτικὲς μεταβολὲς μποροῦν νὰ διακριθοῦν, ἀνάλογα μὲ τὴ φύση τους, σὲ χρησιακές, γεωμετρικές, λειτουργικές, τεχνολογικὲς καὶ ἀντιληπτικές.

Οἱ χρησιακὲς ἀναφέρονται σὲ ἀλλαγὴ στὴ χρήση τῶν χώρων ἢ στὴ διάρκεια χρήσης τῶν χώρων ἢ στὴ μοναδικότητα τῆς χρήσης (ἰδιωτικότητα-δημοσιότητα). Οἱ μεταβολὲς αὐτές, ἐπειδὴ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὸν οἰκιακὸ ἐξοπλισμό, μποροῦν νὰ ὀνομαστοῦν *χρησιακὲς καὶ ἐξοπλισμοῦ.*

Γεωμετρικὲς μεταβολὲς ἀποτελοῦν ἡ ἀνταλλαγὴ μεγεθῶν μεταξὺ δύο παρακείμενων χώρων, ἡ συνένωση δύο χώρων, ὁ διαχωρισμὸς ἑνὸς χώρου σὲ δύο ἢ περισσότερους, ἡ διανομὴ μονόροφου χώρου σὲ δύο ἡμιορόφους.

Στὶς λειτουργικὲς μεταβολὲς ὑπάγονται ὅσες ἐπηρεάζουν τὴ λειτουργία τῆς κάτοψης, χωρὶς νὰ προέρχονται ἀπὸ γεωμετρικὲς μεταβολές. Εἶναι δηλαδὴ κυρίως ἀλλαγὲς στὸ διάγραμμα κινήσεων, καὶ προέρχονται, π.χ., ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα ἢ τὸ κλείσιμο μιᾶς πόρτας, ἢ ἑνὸς παραθύρου, ἢ τὴν ἀναδιάταξη ἐγκαταστάσεων ἢ τῶν ἐπίπλων κά.

Τεχνολογικὲς μεταβολὲς εἶναι οἱ ἀλλαγὲς στὰ ὑλικὰ ἢ τὰ συστήματα κατασκευῆς δομικῶν στοιχείων τῆς κατοικίας, ὅπως πατώματα, ὀροφές, κουφώματα, μόνιμες ἐσωτερικὲς ἐγκαταστάσεις.

Τέλος, οἱ ἀντιληπτικὲς μεταβολὲς εἶναι οἱ ἀλλαγὲς στὴν αἰσθητικὴ ἀντίληψη τοῦ ἐνοίκου ἢ τοῦ παρατηρητῆ, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ὀπτική, ἀκουστικὴ κά. Οἱ ἀλλαγὲς αὐτὲς εἶναι εἴτε ἀναγκαστικὸ προϊὸν μεταβολῶν τῶν παραπάνω διακρίσεων, εἴτε τελικὸς σκοπὸς ποὺ ἐπιδιώκεται μὲ τὶς μεταβολὲς ἐκεῖνες.

Οἱ ποσοτικὲς μεταβολὲς εἶναι: α) αὔξηση ἢ ἐλάττωση (ὑπάρχοντος χώρου) καὶ β) προσθήκη ἢ ἀφαίρεση (αὐτοτελοῦς χώρου).

Ἡ ἔκθεση καὶ περιγραφὴ τῶν μεταβολῶν ποὺ ἀκολουθεῖ γίνεται μὲ τὴ διάκρισή τους μόνο σὲ ποιοτικὲς καὶ ποσοτικές, γιατὶ ἡ ταξινόμησή τους κατὰ τὶς παραπάνω εἰδικότερες διακρίσεις δὲν εἶναι ἀπόλυτα δυνατή, μιὰ καὶ κάθε μεταβολὴ μπορεῖ νὰ ἀνήκει ταυτόχρονα σὲ παραπάνω ἀπὸ μιὰ διάκριση.

Σύγχρονες μεταβολὲς

Οἱ παρακάτω μεταβολὲς ἀφοροῦν κάθε κατοικία τῆς Χώρας, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ «ἀρχοντικὰ» (9) ποὺ δὲν ἔχουν παρὰ ἐλάχιστες μεταβολές, καθὼς καὶ τὰ σπίτια τῶν ξένων.

Ποιοτικὲς μεταβολὲς (ἀναδιοργάνωση)

1. Στὴν κουζίνα προστίθενται νέες χρήσεις: μετατρέπεται σὲ τραπεζαρία ἢ ἀκόμα καὶ σὲ καθημερινὸ *καθιστικό.*
2. Τὸ παλαιὸ τζάκι καὶ ὁ φοῦρνος κατεδαφίζονται (τὴν τελευταία διετία λειτουργεῖ στὸν οἰκισμὸ ἀρτοποιεῖο), ἢ μετατρέπονται σὲ ντουλάπια γιὰ τρόφιμα ἢ γιὰ τὴν τοποθέτηση μαγειρικῆς συσκευῆς.
3. Μὲ διαίρεση χώρου (συνήθως τῆς αὐλῆς) δημιουργεῖται κουζίνα.
4. Τὸ *καθημερινὸ* τοῦ ἰσογείου μετατρέπεται σὲ *σάλα,* ποὺ ἔχει ὅμως καὶ καθημερινὲς χρήσεις.
5. Στὸ ἰσόγειο, στὴ θέση τοῦ ἀποχωρητηρίου, κατασκευάζεται χωριστὸ ἀποχωρητήριο, ἁπλὸ ἢ συνδυασμένο μὲ ντούς.
6. Στὸν ὄροφο, ἐπεκτείνονται οἱ χρήσεις ὕπνου στὴ *σάλα* , καθὼς καὶ ἄλλες οἰκογενειακὲς δράσεις (ράψιμο, διάβασμα κά).
7. Σὲ σπίτια μὲ ὀλιγάριθμη οἰκογένεια, μετατρέπονται ἐποχιακὰ οἱ χῶροι διαμονῆς σὲ ξενῶνες (κυρίως στὸν ὄροφο).
8. Ἡ *σάλα* τοῦ ὀρόφου διαχωρίζεται σὲ χώρους ἄλλων χρήσεων (ὑπνοδωμάτια,

9

10

λουτρό).
9. Ἀνοίγονται νέες πόρτες ἢ παράθυρα γιὰ περισσότερο φωτισμὸ καὶ ἀερισμό, ἢ καταργοῦνται καὶ μετατρέπονται σὲ ντουλάπια ἢ κοιλώματα γιὰ τοποθέτηση ἐπίπλων.
10. Τὰ ψηλὰ ἐσωτερικὰ παράθυρα (φεγγίτες) διατηροῦνται, ἐνῶ τὰ χαμηλότερα μετατρέπονται σὲ τζαμωτὰ ντουλάπια-μπουφέδες.
11. Πολλὰ παράθυρα ἀνοίγονται στὸ ἰσόγειο, στὴν πρόσοψη πρὸς τὸν δρόμο.
12. Ἡ χωμάτινη ἐπίστρωση τοῦ δώματος *(πατελιὰ)* ἀντικαθίσταται μὲ τσιμέντινη *(ἀστρακιὰ)* ἢ ὁλόκληρη ἡ στέγη ἀντικαθίσταται μὲ ὁπλισμένο σκυρόδεμα *(σολέτα)*. Ἐλάχιστες μόνο στέγες εἶναι στρωμένες μὲ *κεραμιδόπλακες* καινούριες καὶ ἀνήκουν σὲ σπίτια ξένων.
13. Ἡ ὀροφὴ τοῦ ἰσογείου (δάπεδο ὀρόφου) ἀντικαθίσταται ἀπὸ πλάκα ὁπλισμένου σκυροδέματος. Διατηροῦνται ὅμως οἱ *τράβες* (μέτρο διατήρησης).
14. Τὸ μωσαϊκὸ εἶναι τὸ νέο ὑλικὸ ποὺ δεσπόζει σήμερα στὰ ἐσωτερικὰ καὶ τοποθετεῖται παντοῦ: στὴν αὐλὴ (πάνω καὶ κάτω), στὴν κουζίνα, στὴ σάλα, στὰ ὑπνοδωμάτια, παραμερίζοντας καὶ τὸ ξύλο ποὺ εἶναι ἀκριβό. Οἱ διάφορες παραλλαγὲς στὸ χρῶμα κἄ ἀνεβάζουν τὸ γόητρο τοῦ ἐνοίκου.
15. Στὴν κουζίνα γίνεται ἐγκατάσταση τσιμέντινου ἢ μαρμάρινου νεροχύτη ἢ καὶ μεταλλικοῦ μὲ βρύσες, καὶ στὸ λουτρὸ εἰδῶν ὑγιεινῆς, ἐνῶ τμήματα τοίχων τους ντύνονται μὲ πλακάκια πορσελάνης.
16. Στὸ δῶμα τοποθετοῦνται ντεπόζιτα καὶ στὸ ἰσόγειο ὑδραντλίες γιὰ τὴν τροφοδότηση κουζίνας καὶ λουτροῦ.
17. Τὰ καινούρια κουφώματα διατηροῦν τὴν παλαιά τους μορφὴ (ἀπαγορεύονται τὰ μεταλλικὰ) μὲ ἐλάχιστες διαφορὲς στὴν κατασκευή. Κατασκευάζονται ἀπὸ ντόπιους τεχνίτες, ταμπλαδωτὰ ἢ καὶ πρεσαριστά. Τὰ *γαλλικὰ* παραθυρόφυλλα εἶ-

9-13.
Ἐσωτερικὰ τῆς κατοικίας (βλ. εἰκ. 3-7).

9-13.
Interior spaces of the house at Chora, Patmos (see figs. 3-7).

12

13

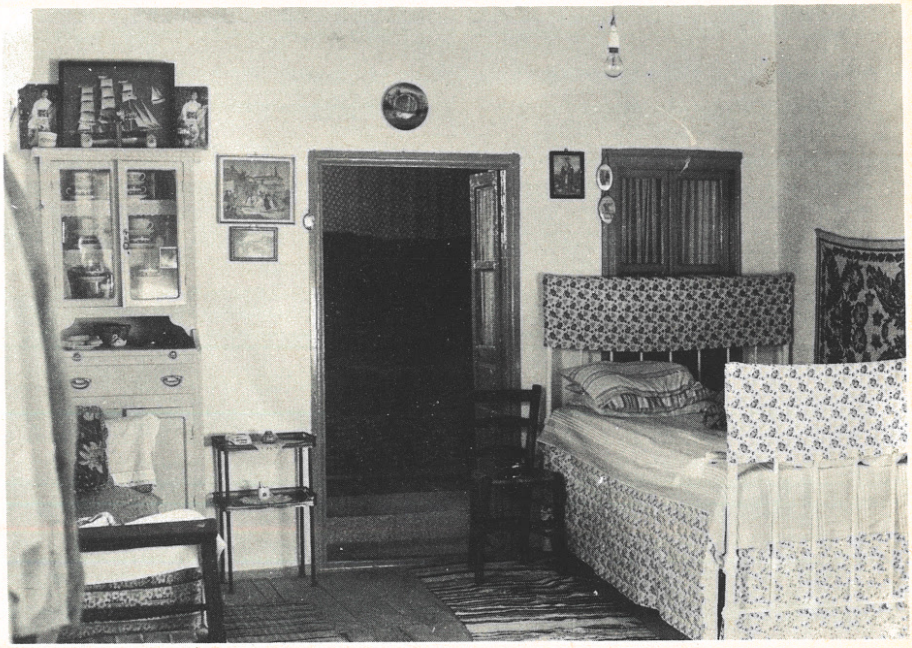

11

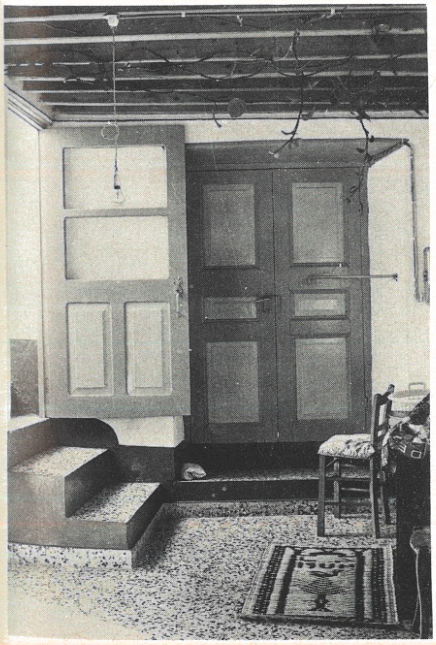

ναι τὰ συνηθέστερα σήμερα.
18. Στὰ ἀνοίγματα τοίχων ἀπὸ λιθοδομή, ἡ κλίση τῶν παρειῶν τῶν λαμπάδων (ποὺ γινόταν παλαιὰ γιὰ αὔξηση τοῦ φωτισμοῦ) ἢ καταργεῖται ἢ ἀντιστρέφεται, δηλαδὴ γίνεται πρὸς τὰ ἔξω, γιατὶ ἡ τοποθέτηση τῶν κουφωμάτων γίνεται τώρα στὴ μέσα ὄψη τῶν τοίχων, ὁπότε ἡ κλίση ἔχει ἁπλῶς μορφολογικὴ ἔννοια (ὑπάρχει προτίμηση γιὰ τὴ λιθοδομὴ γιατὶ εἶναι οἰκονομικότερη).
19. Οἱ τοῖχοι παραμένουν ἄσπροι ἐσωτερικὰ ἢ τμήματά τους χρωματίζονται μὲ ὤχρα συνήθως ἢ γαλάζιο.
20. Στὸν οἰκιακὸ ἐξοπλισμὸ διατηροῦνται τὰ ἀντικείμενα κάποιας ἀξίας (κατὰ ὑποκειμενικὴ-ψυχολογικὴ ἢ ἀντικειμενικὴ κρίση) καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἀντικαθίστανται μὲ σύγχρονα. Διατηροῦνται κυρίως οἱ σκαλιστὲς κασέλες (πολλὲς εἶχαν πουληθεῖ κατὰ τὸν πόλεμο καὶ εἶχαν ἀντικατασταθεῖ μὲ *μπαοῦλα*), ἴσως λόγω τοῦ ἐνδιαφέροντος ποὺ δείχνουν γι' αὐτὲς οἱ ξένοι.
21. Διατηρεῖται ἡ περιφερικὴ διάταξη τῶν ἐπίπλων στὴ *σάλα*, στὴν ὁποία ὅμως ἔχουν τιμητικὴ θέση οἱ κασέλες καὶ τὰ πιὸ μοντέρνα ἔπιπλα.
22. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἀνάμεικτα γεμάτοι μὲ καθρέφτες, παλαιὲς καὶ νέες φωτογραφικὲς μεγεθύνσεις, παλαιὲς λιθογραφίες (Γενοβέφες κἄ), διαφημιστικὰ εἰκονογραφημένα ἡμερολόγια κἄ.
23. Ἀπὸ τὴν ὀροφὴ κρέμεται «νεότευκτο» πολύφωτο ἢ λάμπα «νέον».
24. Τὸ κοινωνικὸ γόητρο ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ τὴν προβολὴ τῶν πρακτικῶν μεταβολῶν στὴν κουζίνα, μὲ τὶς διάφορες σύγχρονες ἐγκαταστάσεις καὶ συσκευὲς ὅπως ὁ νεροχύτης, ἡ μαγειρικὴ συσκευὴ μὲ ὑγραέριο, τὸ μεγάλο ψυγεῖο, ἡ σόμπα πετρελαίου ἢ ὑγραερίου.
25. Ἀκόμα καὶ στὴ φτωχότερη κατοικία βρίσκει κανεὶς ἄφθονες ἠλεκτρονικὲς συσκευὲς ἦχου, καθὼς καὶ πληθώρα βιομηχανικῶν μικροαντικειμένων ποὺ φέρνουν οἱ ναυτικοὶ ἀπὸ τὶς ἀγορὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἰδιαίτερα τῆς Ἀσίας.
26. Τὸ *εἰκονοστάσι*, πλαισιωμένο ἀπὸ πολυάριθμα εἰκονίσματα, εἶναι τὸ μόνο παραδοσιακὸ ἀντικείμενο ποὺ διατηρεῖται σ' ὅλα τὰ σπίτια χωρὶς ἐξαίρεση.

Ποσοτικὲς μεταβολὲς (ἀνάπτυξη)

Ἡ ἀρχικὴ διάταξη τῆς κατοικίας τῆς πρώτης περιόδου, μὲ τὶς προσθετικὲς παραλλαγές της, παρουσιάζει ἀρκετὴ «προβλεπτικότητα» σὲ σύγχρονες προσθῆκες. Οἱ τελευταῖες γίνονται περισσότερο κατὰ τὴν ὁριζόντια ἔννοια, ὅταν ὑπάρχει διαθέσιμος χῶρος.
Συνηθίζεται ἡ προσθήκη δωματίου ποὺ ἀποτελεῖ ἑνιαῖο σύνολο μὲ τὸ ὑπάρχον κτίσμα. Τὸ νέο αὐτὸ δωμάτιο εἶναι συνήθως κουζίνα ἁπλὴ ἢ μαζὶ μὲ ἄλλους βοηθητικοὺς χώρους καὶ γίνεται στὶς περιπτώσεις ἀνεπάρκειας χώρου, ἄρα ἀδυναμίας γιὰ ποιοτικὴ μεταβολή.
Ὅταν οἱ ὁριζόντιες προσθῆκες εἶναι περισσότερα δωμάτια, διατάσσονται πλάι στὴν παλαιὰ κατοικία καὶ περιφερικὰ γύρω ἀπὸ ὑπαίθριο χῶρο ποὺ γίνεται τσιμεντόστρωτη αὐλή. Οἱ προσθῆκες αὐτὲς συγκεντρώνουν τὴν καθημερινὴ δράση τῶν ἐνοίκων καὶ συχνὰ δὲν ἔχουν ἄμεση ἐπικοινωνία μὲ τὴν παλαιὰ κατοικία, ποὺ περιορίζεται σὲ χρήσεις διανυκτέρευσης, ἀποθήκευσης κἄ, καὶ δὲν εἶναι προσιτὴ στοὺς ἐπισκέπτες.

Γενικὲς παρατηρήσεις

Γενικεύοντας, θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε καὶ τὰ ἑξῆς:
1. Οἱ διαδοχικὲς φάσεις τῶν σύγχρονων μεταβολῶν εἶναι ἐλάχιστες καὶ τὰ μεταξύ τους χρονικὰ διαστήματα σχετικὰ μεγάλα. Οἱ πρῶτες φάσεις σημειώθηκαν πρὶν νὰ ἐπιβληθοῦν οἱ περιορισμοί. Μετὰ ἀπὸ αὐτοὺς ὅμως, οἱ κάτοικοι προτιμοῦν νὰ μαζεύουν χρήματα γιὰ νὰ κάνουν ὅσες μεταβολὲς μποροῦν μονομιᾶς, γιατὶ ἡ διαδικασία γιὰ τὴν ἔκδοση κάθε ἄδειας καὶ πολύπλοκη σχετικὰ εἶναι καὶ χρόνο πολὺ ἀπαιτεῖ γιὰ τὴν τελικὴ ἔγκριση.
2. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη ποὺ ἀναφέραμε δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι ἡ κάτοικοι ἔγιναν ξαφνικὰ ὅλοι πλούσιοι. Ἡ ἐπισκευὴ σπιτιοῦ ἢ ἡ κατασκευὴ νέου στοιχίζει, καὶ ὁ μέσος ὅρος εἰσοδήματος τῶν κατοίκων (4.000 δρχ περίπου τὸν μήνα κατὰ τὴ θερινὴ περίοδο) δὲν ἐπιτρέπει μεγάλη ἀποταμίευση (10).
3. Τὰ περισσότερα σπίτια ποὺ παραμένουν χωρὶς μεταβολὲς ἀνήκουν σὲ οἰκογένειες ποὺ οἱ πόροι τους προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὸ ἀγροτικὸ ἐπάγγελμα ἢ σὲ ἡλικιωμένα ἄτομα, ἐνῶ τὰ νέα καὶ τὰ «ἐκσυγχρονισμένα» παλαιὰ ἀνήκουν σὲ οἰκογένειες μεταναστῶν καὶ σὲ ἀρκετὰ νέα ζευγάρια μὲ ἢ χωρὶς παιδιά.
4. Ἡ διάταξη τῆς παραδοσιακῆς κατοικίας, καὶ πρὶν καὶ μετὰ τὶς προσθῆκες, δύσκολα μπορεῖ νὰ μεταβληθεῖ ὥστε νὰ μοιάσει στὸ νέο πρότυπο τῆς μικροαστικῆς κατοικίας, τείνει ὅμως νὰ προσλάβει ὁρισμένα ἐπιμέρους χαρακτηριστικά της, ὅπως τὰ περισσότερα καὶ μικρότερα δωμάτια. Παρόλα αὐτά, σὲ πολλὲς ἀκόμη κατοικίες οἰκογενειῶν χαμηλοῦ εἰσοδήματος δὲν διαχωρίζονται οἱ χρήσεις καὶ δὲν ὑπάρχει ἰδιωτικότητα στὸν ὕπνο.
5. Ἡ ἀπόκτηση τηλεόρασης, ποὺ εἶναι ἀκόμα περιορισμένη, φέρνει πρὸς τὸ παρὸν ἀλλαγὲς στὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν κατοίκων. Ἤδη οἱ *ἀποσπερίδες*, παλαιὰ συνήθεια συνάθροισης μόνο γυναικῶν (γιὰ κουβέντα καὶ ἐργόχειρο), ἀρχίζουν νὰ μεταβάλλονται σὲ μεικτὲς ἐσπερίδες μὲ «νεοαστικὸ» χαρακτήρα.
6. Τὸ ἰσόγειο, ἀπὸ χῶρος βοηθητικῶν χρήσεων παλαιότερα, μεταβλήθηκε σὲ κυρίως κατοικία καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις γίνεται ὁ ἀποκλειστικὸς χῶρος διαμονῆς, ἐνῶ παραμελεῖται ὁ ὄροφος (σπάνια τὸ ἀντίθετο), ἰδιαίτερα σὲ σπίτια ἡλικιωμένων.
7. Σπάνιες εἶναι οἱ περιπτώσεις συγκατοίκησης γονέων μὲ νεαρὰ ἀνδρόγυνα, χάρη στὸ ἐθιμικὸ δίκαιο ποὺ ἐπιβίωσε (ἡ κόρη παίρνει τὸ σπίτι καὶ οἱ γονεῖς φεύγουν). Ἔτσι, προτιμᾶται ἀκόμα καὶ ἡ διαίρεση ἑνὸς σπιτιοῦ σὲ δύο τμήματα γιὰ νὰ ἀνεξαρτητοποιηθεῖ τὸ νέο νοικοκυριό. Ἡ διαίρεση αὐτὴ συνηθίζεται κατὰ τὴν ὁριζόντια ἔννοια καὶ οἱ περιπτώσεις ὀροφοκτησίας ἔχουν σήμερα μειωθεῖ στὸ ἐλάχιστο.
8. Ἐνῶ στὴν παλαιὰ κατοικία ὑπῆρχε ἰδιωτικότητα μεταξὺ ἰδιοκτησίας καὶ ἔξω χώρου (δρόμος) καὶ δημοσιότητα στὸ ἐσωτερικό της, οἱ σημερινὲς καταστάσεις παρουσιάζουν τάση γιὰ τὸ ἀντίθετο. Τὴν ἐπαφὴ μὲ τὸν δρόμο ἐνισχύουν οἱ ἀνοικτὲς πάντα τὸ καλοκαίρι ἐξώπορτες (μιὰ συνήθεια ποὺ ἀποτελεῖ δεῖγμα ἔλλειψης «ἀκαταδεξίας» ἀπέναντι τῶν γειτόνων), ποὺ ἀφήνουν ἐλεύθερη τὴν ὀπτικὴ διείσδυση στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κατοικίας.
9. Τὸ σημερινὸ «ὑστερογενὲς» ἐσωτερικὸ τῆς στενομέτωπης κατοικίας (τῆς πρώτης περιόδου) εἶναι πολὺ φωτεινότερο (διαμπερεῖς κατοικίες, πλευρικὰ παράθυρα).
Θὰ ἦταν ἄτοπο νὰ ἐπιχειρούσαμε αἰσθητικὴ ἀξιολόγηση τοῦ σημερινοῦ (ὑστερογενοῦς) ἐσωτερικοῦ χώρου τῆς παραδοσιακῆς κατοικίας. Ἡ συνεχῶς αὐξανόμενη τάση γιὰ ἀντικατάσταση τῶν τοπικῶν βιο-

14

15

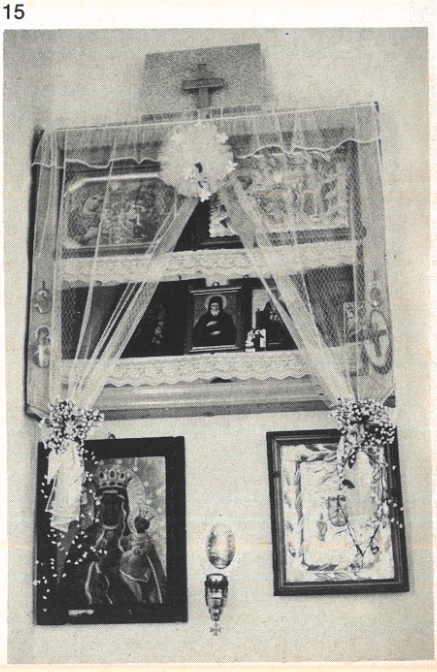

τεχνικῶν ἀντικειμένων μὲ τὰ βιομηχανικὰ οἰκιακὰ εἴδη καὶ κατασκευαστικὰ ὑλικὰ εἶναι ἀπόλυτα φυσικὴ γιὰ τὸν πρώην ἀγρότη, ποὺ ξαφνικὰ ἀνακαλύπτει ὅτι ὁ κόσμος γύρω του ἄλλαξε ριζικὰ καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν μιμηθεῖ. Τὰ ξένα ὅμως πρὸς τὸν τόπο καταναλωτικὰ εἴδη καὶ ὑλικά, ποὺ εἰσρέουν μαζικά, εἶναι συνήθως «δευτέρας διαλογῆς», πράγμα ποὺ εἶναι φυσικὸ ἐπακόλουθο οἰκονομικῶν καὶ πολιτιστικῶν συνθηκῶν. Ὑπάρχει, π.χ., ἡ νοοτροπία ὅτι τοῦ κατοίκου τῆς ὑπαίθρου δὲν τοῦ ἀξίζουν καλύτερα (11) καί, ἐξάλλου, σήμερα ἡ αἰσθητικὴ εἶναι συνώνυμη μὲ τὴν πολυτέλεια. Ἔτσι, ὁ ἀγρότης ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ μιᾶς μόνο ποιότητας ἀντικείμενα ποὺ ἡ ξαφνική τους ἐμφάνιση δὲν τοῦ δίνει καιρὸ γιὰ ἀνάπτυξη αἰσθητικῶν κριτηρίων, μιὰ καὶ εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ παραδοσιακῆς τέχνης καὶ τεχνικῆς. Ἐξάλλου, καὶ ἡ ἐπαφή του μὲ τὰ πιὸ ἀναπτυγμένα ἐπαρχιακὰ καὶ τὰ πιὸ μεγάλα κέντρα εἶναι ἔμμεση καὶ ἐπιφανειακή.

Τὴν τάση τοῦ κατοίκου γιὰ ἀλλαγὴ ὑποβοηθεῖ ἀποτελεσματικὰ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ξένοι ἀγοραστὲς σπιτιῶν ὀργανώνουν τὸν χῶρο μὲ παραδοσιακῆς τέχνης ἀντικείμενα-ἐπίπλωση, ποὺ τὰ ἀγοράζουν φυσικὰ ἀπὸ σπίτια ντόπιων. Ἔτσι, τὸ ἐσωτερικὸ τῆς παραδοσιακῆς κατοικίας τοῦ ντόπιου μεταφέρεται σὲ ἐσωτερικὰ ξένων ἰδιοκτητῶν, ὁπότε ἀποκτᾶ ἄλλη ὀντότητα, μιὰ καὶ ἡ ἀντιμετώπιση καὶ ἡ χρησιμοποίησή του ἀπὸ τοὺς ξένους διαφέρει. Οἱ κάτοικοι προτιμοῦν τὰ νέα κατασκευαστικὰ ὑλικὰ «γιατὶ εἶναι πρακτικά». Στὴν οὐσία ὅμως τοὺς ἐνδιαφέρει καὶ ἡ ἐμφάνιση, γιατὶ ὁποιοδήποτε νέο στοιχεῖο στὸ σπίτι (προσθήκη χώρου, ὑλικά, ἔπιπλα κά) τοὺς προσθέτει κάποιο γόητρο (12).

Πολὺ καθυστερημένα, οἱ κάτοικοι τῆς Χώρας συνειδητοποίησαν τελευταῖα ὅτι ἡ δημιουργία καὶ ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ στὸ νησὶ ὀφείλεται ὄχι μόνο στὴν ὕπαρξη τοῦ Μοναστηριοῦ, ἀλλά, σὲ μεγάλο βαθμό, καὶ στὴν παραδοσιακὴ μορφὴ τοῦ οἰκισμοῦ. Γι' αὐτὸ ἀρκετοὶ ὑποστηρίζουν τώρα ὅτι πρέπει νὰ δημιουργηθοῦν καὶ στὴ Χώρα κατάλληλες συνθῆκες τουριστικῆς ἔλξης, προτείνοντας νὰ μεταβληθοῦν μερικὰ παλαιὰ σπίτια σὲ ξενοδοχεῖα καὶ ἑστιατόρια, καὶ μάλιστα μὲ πρωτοβουλία καὶ οἰκονομικὰ μέσα τοῦ Μοναστηριοῦ.

Οἱ μοναχοὶ ὅμως, «μιὰ καὶ ὑπάρχει τὸ Μοναστήρι», δὲν φαίνεται νὰ ἐνδιαφέρονται. Ἀντίθετα, μοναχοὶ καὶ ἐκπαιδευτικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ τουρισμὸς θὰ καταλύσει τὰ ἤθη τῶν νησιωτῶν. Ἔτσι, σήμερα, ὅλοι οἱ κάτοικοι συμφωνοῦν μὲ τὴ «διατήρηση» ἐπιφανειακὰ καὶ ἀόριστα, ἀποβλέποντας στὰ οἰκονομικὰ ὀφέλη (τουρισμός), ὅταν ὅμως ἔλθει ἡ ὥρα νὰ κτίσει ὁ καθένας σπίτι ἢ νὰ βελτιώσει τὸ παλαιό, πάντα οἱ περιορισμοὶ ἔρχονται ἀντίπαλοι τῆς ἐπιθυμίας τους γιὰ ἀλλαγὴ - καὶ μάλιστα ἀλλαγὴ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς «νεωτεριστικῆς» ὀργάνωσης τῶν κατοικιῶν τους - καὶ ἡ συμφωνία γίνεται διαφωνία.

Σημειώσεις

1. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ εἶναι περίληψη διπλωματικῆς ἐργασίας ποὺ ὑποβλήθηκε στὸ Ἐργαστήριο Ἀρχιτεκτονικῆς Ἐσωτερικῶν Χώρων καὶ Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (καθηγητὴς Δ.Α. Φατοῦρος) τὸ 1974.

2. Βλ. Μιχαηλίδης, Κ. «Παρατηρήσεις πάνω σὲ τρεῖς πόλεις νησιῶν τοῦ Αἰγαίου», *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα*, 8/1974, σ. 136-144.

3. Στοιχεῖα Δημαρχίας Πάτμου.

4. Παπαδόπουλος, Στ. *Πάτμος*, Ἀθῆναι 1967, σ. 22,27, καὶ Ταρσούλη, Α. *Δωδεκάνησα*, τ. Β, Πάτμος. Λεπτομέρειες γιὰ τὸν οἰκιακὸ ἐξοπλισμὸ καὶ τὸν ρόλο του σὲ ὁρισμένα ἔθιμα.

5. Βέβαια ὁ ἐξοπλισμὸς ἦταν πιὸ στοιχειώδης στὰ σπίτια τῶν ἀγροτῶν, τὰ σημερινὰ ἐσωτερικὰ ὅμως δὲν ἐπιτρέπουν τὴ διαμόρφωση μιᾶς ὁλοκληρωμένης παράστασης γιατὶ ἔχουν πουληθεῖ πολλὰ ἀντικείμενα.

6. Σὲ ἐλάχιστες νεοκλασικὲς κατοικίες κατασκευάστηκαν στέγες τετράριχτες μὲ γαλλικὰ κεραμίδια.

7. Ἀπὸ τὸ 1967.

8. Φατοῦρος, Δ.Α. *Μαθήματα συστηματικῆς θεωρίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς*, τ. 2, σ. 71 ff, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κατηγορίες τῶν ποιοτικῶν μεταβολῶν ποὺ ἀποτελοῦν προσωπικὴ προσπάθεια γιὰ παραπέρα ἀνάλυση.

9. Στὰ περισσότερα κατοικούμενα ἀρχοντικὰ μένουν σήμερα Αἰγυπτιῶτες (περίπου 10 οἰκογένειες) καὶ ἀπόγονοι μελῶν τῆς ρωσικῆς παροικίας.

10. Γι' αὐτό, ἂν καὶ πολλοὶ κάτοικοι ἔχουν δύο καὶ τρία σπίτια, αὐτὰ δὲν εἶναι κατοικήσιμα. Μαζεύουν χρήματα γιὰ νὰ τὰ ἐπισκευάσουν ἢ τὰ πουλοῦν.

11. Φιλιππίδης, Δ. «Μερικὲς ἀπόψεις γιὰ τὸ λαϊκὸ ὑλικὸ πολιτισμό: ἡ ὑποδηματοποιία τῆς Ὀλύμπου στὴν Κάρπαθο». *Λαογραφία*, τ. ΚΗ, 1972, σ. 62.

12. Πρβλ. τὶς παρατηρήσεις τῆς E.Friedl γιὰ ἕνα σύγχρονο ἑλληνικὸ χωριό: «Ἡ κατοικία ἀποτελεῖ ἕνα σύμβολο τῶν κοινωνικῶν ἐπιδιώξεων τῶν κατοίκων, ἀλλὰ καὶ ὁποιαδήποτε κατασκευὴ τοὺς προσθέτει κάποιο γόητρο...». Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν P.Oliver: «Βασικὲς μορφὲς καὶ βασικὲς προϋποθέσεις. Ἡ μελέτη τῶν ἀνώνυμων ἑλληνικῶν οἰκισμῶν». *Οἰκισμοὶ στὴν Ἑλλάδα*, 1974, σ. 14.

14-18.
Ἐσωτερικὰ τῆς κατοικίας (βλ. εἰκ. 3-7).

14-18.
Interior spaces of the house at Chora, Patmos (see figs. 3-7.

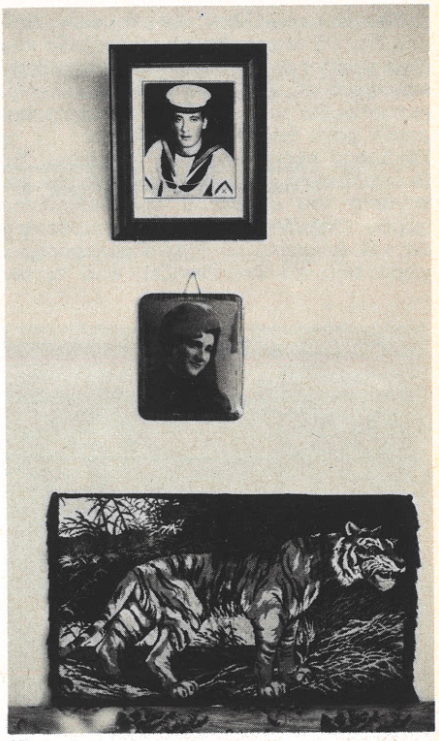

17

16

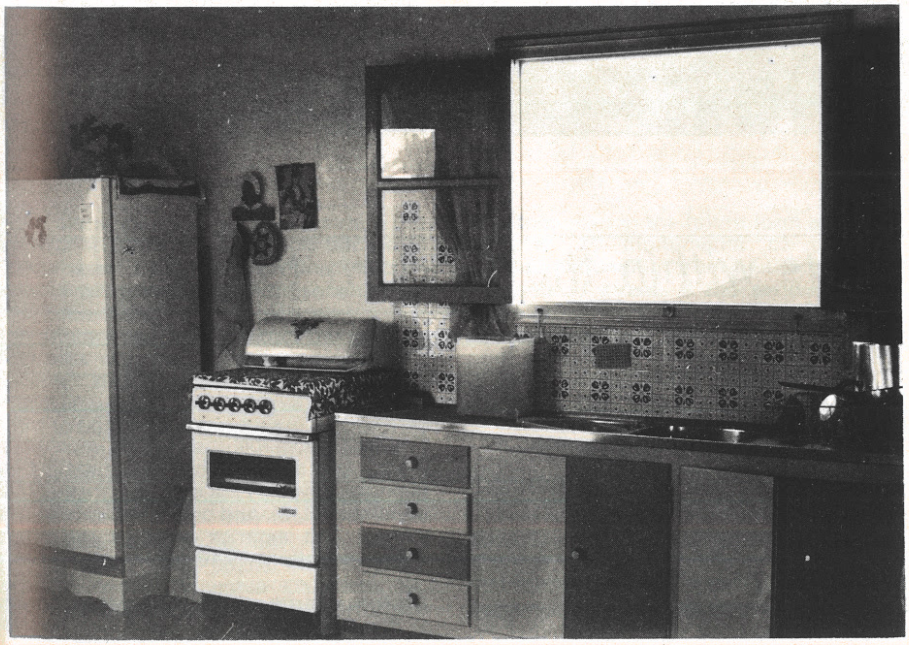

18

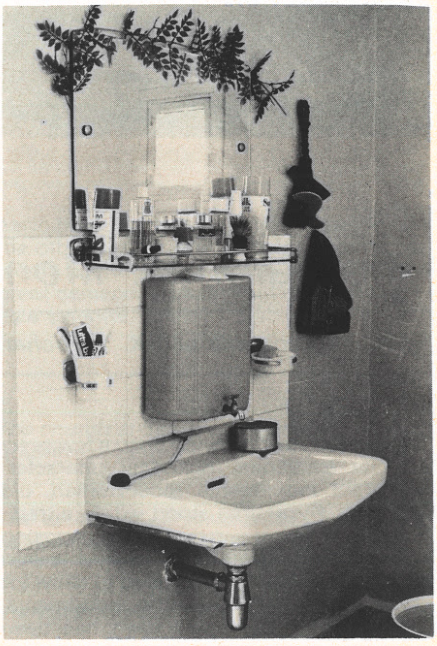

Θεσσαλονίκη. Τὰ μνημεῖα μέσα στὴ σημερινὴ πόλη

τῶν ἀρχιτεκτόνων Πλ. Θεοχαρίδη καὶ Κ. Θεοχαρίδου

Ὁ ἰδιαίτερος χαρακτήρας τῆς Θεσσαλονίκης, σὰν πόλεως μὲ βυζαντινὸ κυρίως ἱστορικὸ περιβάλλον, ὀφείλεται στὴν ὕπαρξη πολλῶν μνημείων πρώτου μεγέθους, ἐνταγμένων μέχρι πρὶν λίγα χρόνια σ' ἕνα παραδοσιακὸ πλέγμα, περικλεισμένο ἀπὸ μιὰ ἐπιβλητική, σχεδὸν πλήρη, γραμμὴ τειχῶν. Σήμερα, παρόλη τὴ σχεδὸν ὁλοκληρωτικὴ καταστροφὴ τοῦ παραδοσιακοῦ πολεοδομικοῦ πλέγματος, ἡ πόλη διατηρεῖ αὐτὸ τὸν χαρακτήρα ἔστω καὶ συναισθηματικά. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ δὲν θὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ ὑπολείμματα τοῦ παραδοσιακοῦ πλέγματος καὶ τὰ ἰδιαίτερα προβλήματά του· θὰ τὰ θεωρήσει μόνο σὰν τὸ δεδομένο περιβάλλον τῶν μνημείων. Ἐπίσης δὲν θὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ μνημεῖα ποὺ εἶναι γνωστὰ ἀλλὰ χωρὶς δυνατότητα ἀποκαλύψεως σήμερα, ἢ μὲ ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν καταστραφεῖ καὶ μποροῦν νὰ παρουσιαστοῦν μόνο ἀπὸ ἀρχειακὸ ὑλικό.

Τὸ ἄμεσο περιβάλλον τῶν μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης διαβαθμίζεται ἀπὸ τὴν κατηγορία τοῦ σύνθετου παραδεδομένου χώρου (δηλαδὴ τοῦ ἱστορικὰ παρθένου) ὡς τὸν ἀρνητικὸ σύγχρονο πολεοδομικὸ χῶρο ποὺ τὰ ἐκμηδενίζει. Μιὰ τέτοια κατάσταση εἶναι ἀποτέλεσμα κατὰ πρῶτο λόγο τῆς ἐλλείψεως ἑνὸς γενικότερου προγραμματισμοῦ στὴν πολεοδομικὴ ἐξέλιξη, ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ νομοθεσία πρακτικὰ δὲν προστατεύει τὰ παλαιὰ πολεοδομικὰ σύνολα. Ἡ μοίρα τῶν παλαιῶν πόλεων καθορίστηκε βέβαια σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ οἱ ἰδέες γιὰ τὴ διατήρησή τους δὲν ἦταν ἀποκρυσταλλωμένες. Ἦταν ὅμως ἀπὸ τότε σαφεῖς οἱ ἔννοιες τῆς προστασίας τῶν μνημείων καὶ τῶν μνημειακῶν χώρων καὶ θὰ μποροῦσε θαυμάσια νὰ ληφθοῦν τότε τὰ ἀπαιτούμενα μέτρα ὥστε, π.χ., τὸ Γαλεριανὸ συγκρότημα νὰ εἶναι σήμερα τουλάχιστον ἐλεύθερο στὸ σύνολό του (ἡ νέα οἰκοπεδοποίηση στὴν περίκαυστη ζώνη, τὸ 1917, θὰ μποροῦσε νὰ γίνει μὲ τέτοιες προβλέψεις). Ἐπακολούθησε ἡ ἐκμετάλλευση τῆς γῆς στὶς ἀστικὲς περιοχές. Ἡ πόλη ἀφέθηκε νὰ ἀναπτυχθεῖ σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς ἀγορᾶς χωρὶς νὰ κατευθυνθεῖ ἀπὸ μιὰ διορατικὴ πολιτική. Ἔτσι, τὰ θέματα τοῦ ζωτικοῦ χώρου τῶν μνημείων ποὺ προέκυπταν διαδοχικά, ἀντιμετωπίζονταν μὲ βάση τὰ ἰσχυρὰ συμφέροντα ἰδιοκτησιῶν, τὰ ὁποῖα καὶ καθόριζαν τὴ γενικὴ κατεύθυνση γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς πόλεως. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν μιὰ ἀρνητική, συνήθως ἐχθρικὴ στάση τοῦ πληθυσμοῦ ἀπέναντι στὰ μνημεῖα. Συμφέρον, ἄγνοια, ἔλλειψη καλλιέργειας, ὁδήγησαν στὴ σημερινὴ ἀντιμετώπιση τῶν μνημείων ἀπὸ τὸν κόσμο καὶ τὰ ἴδια στοιχεῖα διαμόρφωσαν τὸ πρόσωπο τῆς πόλεως, μιᾶς πόλεως ἄμορφης, φτηνῆς, ἀπερίσκεπτα πυκνῆς.

Παράλληλα, οἱ κρατικοὶ φορεῖς ποὺ εἶναι ἐπιφορτισμένοι ἢ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἐπιμέρους προβλημάτων ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ παρουσιάζονται μέσα στὸ γενικότερο αὐτὸ πλαίσιο (ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία, πολεοδομικὰ γραφεῖα, Δῆμοι, ΕΟΤ) ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ δὲν διαθέτουν τὸ ἀπαιτούμενο εἰδικὸ προσωπικὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη διατηροῦν ὑποτυπώδη μεταξύ τους συνεργασία, ὅταν δὲν συγκρούονται.

Ἡ συστηματικὴ μέχρι σήμερα παραμέληση τῶν εἰδικῶν ἀπαιτήσεων τῶν μνημείων σὲ κάθε σχεδιασμὸ μέσα στὴν πόλη διαμόρφωσε δύο βασικὲς τάσεις ἀντιμετωπίσεως:

1. Τὴν ἀντίληψη τῆς ἔννοιας τοῦ ζωτικοῦ χώρου ἑνὸς μνημείου σὰν χώρου κενοῦ.

1

2

Thessaloniki. Monuments within the modern town

by P. Theocharidis and K. Theocharidou, architects

Thessaloniki had retained up to a few years ago its traditional historical character: important monuments (post-Roman, old Christian, Byzantine) stood within a traditional town fabric surrounded by imposing walls. The new plan of the town prepared after the big fire in 1917 failed to allow for adequate space around the monuments. Today almost the entire town has been rebuilt in a totally unacceptable way.

I. Monuments within the traditional setting of the old town

Today only a small section of the old town remains intact. Its monuments are seriously endangered by the rapid rate of reconstruction and the unsuccessful and standardised landscaping of their open spaces (ill. 5,6). The walls have lost their visual impact (ill. 7); the area surrounding the Acropolis has been destroyed by the erection of unsightly buildings (ill. 8), and only fragments of the interior and exterior sides of the walls remain visible (ill. 9,10,11).

II. Monuments within the modern town

1. The Galerius monumental complex is

Οἱ πολεοδομικοὶ σχηματισμοὶ ἀναπτύσσονται ἀνεξάρτητα, ἀφήνοντας ἐνδιάμεσες λευκὲς περιοχὲς ποὺ καθορίζονται ἀπὸ τὶς ἀφηρημένες, καθαρὰ μετρικές, ἔννοιες τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου. Τὶς περισσότερες φορὲς ἀκόμα καὶ τὰ μεγέθη αὐτὰ εἶναι τὰ ἐλάχιστα προβλεπόμενα ἀπὸ τὸν οἰκοδομικὸ κανονισμὸ γιὰ τὶς ἀποστάσεις μεταξὺ τῶν σύγχρονων πολυόροφων κτιρίων.

2. Τὴ χάραξη ρυμοτομικῶν σχεδίων, τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζουν τὸ μνημεῖο σὰν ἕνα συγκοινωνιακὸ κόμβο. Ὅταν καταργεῖται τὸ παλαιὸ πολεοδομικὸ πλέγμα, τὰ διατηρητέα μνημεῖα καθορίζουν νέους, ἄσχετους πρὸς τὸ πλέγμα αὐτό, ἄξονες τῆς πόλεως. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο καταστρέφεται ἡ κλίμακα καὶ τὸ μνημεῖο γυμνώνεται ἀπὸ ὅλα τὰ ζωντανὰ στοιχεῖα του, φορτίζεται μὲ χρήσεις ἀρνητικὲς καὶ τελικὰ στὴν καλύτερη περίπτωση, ὅταν δηλαδὴ προβάλλεται ὁλόκληρο, δὲν ἀπομένει παρὰ ἕνα τυπολογικὸ πρόπλασμα.

Σύμφωνα μὲ τὶς ἰδιαίτερες ἀπαιτήσεις τοῦ ζωτικοῦ χώρου, τὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν στὶς ἀκόλουθες κατηγορίες: συγκροτήματα ποὺ κατασκευάστηκαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σὰν σύνολα, τοπολογικὰ συγκροτήματα ποὺ δημιουργήθηκαν διαχρονικά, τείχη, μεμονωμένα μνημεῖα καὶ μοναστήρια. Ὅλα αὐτὰ θὰ μποροῦσαν νὰ ἀποτελοῦν ὁρόσημα (landmarks) σὲ κλίμακα πόλεως ἢ μικρότερη. Ἡ παρουσίασή τους θὰ γίνει σύμφωνα μὲ τὸ σημερινό τους πολεοδομικὸ περιβάλλον (παραδεδομένο ἢ σύγχρονο) σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς παραπάνω κατηγορίες (1).

Μνημεῖα μὲ παραδεδομένο πολεοδομικὸ περιβάλλον

Εἶναι ἡ δυσκολώτερη ἀπὸ τὶς δύο περιπτώσεις, καθὼς τὰ προβλήματα παρουσιάζονται πολὺ πιὸ σύνθετα, γι' αὐτὸ καὶ μιὰ στοιχειώδης ἀνάλυση κρίνεται ἀπαραίτητη.

Ἕνα κτίριο γεννιέται μέσα σ' ἕνα περιβάλλον. Τὸ περιβάλλον αὐτὸ εἶναι περισσότερο περιβάλλον ἰδεῶν, χρήσεως καὶ συνθετικῆς ἀντιλήψεως, σὲ βαθμὸ ποὺ καὶ τὰ φυσικὰ ἀκόμα στοιχεῖα του νὰ φορτίζονται ἀπὸ αὐτὸ τὸ φάσμα ἰδεῶν. Μέσα στὴν ἱστορία τοῦ κτιρίου τὸ περιβάλλον ἀλλάζει καθὼς ἀλλάζουν οἱ ἰδέες γι' αὐτό. Ἀλλάζει ἡ θεώρηση τοῦ χώρου γύρω ἀπὸ τὸ κτίριο, ἀλλάζει δηλαδὴ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἡ ἐπιδερμίδα τοῦ κτίσματος καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ διάταξη γύρω ἀπὸ αὐτό. Ἀκόμα καὶ ἂν τὸ ἴδιο τὸ κτίριο παραδόθηκε δομικὰ ἀκέραιο, εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν ἀρχικὴ σύλληψή του, ὅταν τὸ βλέπουμε σὰν μονάδα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὰ ἴχνη τῶν διαφόρων φάσεων, κτιρίου καὶ περιβάλλοντος, προδίδουν μιὰ σειρὰ διαφορετικῶν ἀντιμετωπίσεων τοῦ κτιρίου, ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὶς ἀντιλήψεις τῶν ἐποχῶν ποὺ πέρασαν πάνω του. Ἔτσι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ ἑνὸς παραδεδομένου πολεοδομικοῦ περιβάλλοντος εἶναι ἡ σύνθεση καὶ ἡ ἀλληλοδιείσδυση τῶν στοιχείων αὐτῶν, καθὼς καὶ ὁ ρόλος ποὺ παίζουν γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀντιμετώπιση, σὰν ἀπόλυτοι περιορισμοὶ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ προβλήματος ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἔννοιας ποὺ θὰ δοθεῖ στὸν χῶρο. Ἡ ἱστορία γίνεται κατανοητὴ μὲ τὴν ἐποπτεία τῆς συνέχειας, ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε ζήσει οἱ ἴδιοι ὡς τὰ πιὸ μακρινὰ ἴχνη ποὺ μποροῦμε νὰ διακρίνουμε. Τὰ πρῶτα τὰ γνωρίζουμε σαφέστερα ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα. Μὲ τὸ νὰ γυμνώνουμε ὅμως καὶ νὰ «χρωματίζουμε» ἔντονα μιὰ ἰδέα μας ἀπὸ τὸ παρελθὸν δὲν γνωρίζουμε τὸ παρελθόν. Ἀντίθετα χάνουμε τὸν τρόπο νὰ πλησιάσουμε ἀπὸ κοντὰ τὴν ἰδέα ποὺ διακρίναμε. Τὸ Βυζάντιο μιλάει καλύτερα μέσα ἀπὸ μιὰ «καλυμμένη» ἐκκλησία σ' ἕνα περιβάλλον Τουρκοκρατίας (ἀκόμα καὶ ὡς τὰ 1930-1940 μὲ τὴν κατασκευαστικὴ παράδοση ὁρισμένων κέντρων), παρὰ μέσα ἀπὸ ἕνα ἀπομονωμένο καὶ ἀποκαταστημένο μνημεῖο (εἰκ. 1,2).

Τὸ κύριο λοιπὸν πρόβλημα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἑνὸς μνημείου μέσα σ' ἕνα περι-

1.
Ὁ Ἅγιος Δημήτριος πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαγιά. Νοτιοδυτικὴ ἄποψη (Σωτηρίου).

2.
Ἀχειροποίητος. Τὸ ἐσωτερικὸ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση (Saladin).

3,4.
Ἀπὸ τὴν αὐλὴ τοῦ Ὁσίου Δαυΐδ.

3

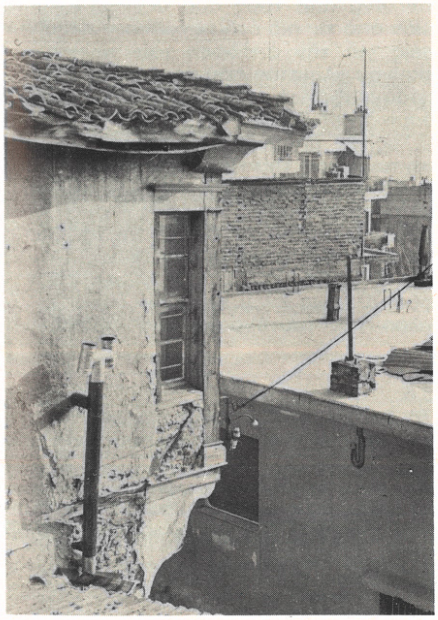

4

now standing split in two parts. The excavation area on Navarinou square is compressed by blocks of flats built all around, while the neighbouring open space has been independently planned (ill. 12); the attempt made to connect the excavation area with the Rotonda-Galerius Arch complex has been unsuccessfull (ill. 13). The Rotonda is no longer the landmark it used to be. The Arch of Galerius, which up to the 19th century was integrated with the environment (ill. 14) stands now totally isolated. Should both monuments be visually connected, they may form an impressive complex (ill. 15).

2. The large open space including the Ancient Agora, Panaghia Chalkeon, St. Demetrius Basilica and several Turkish buildings, can in the future form a unified complex of monuments of different epochs, extending from Via Egnatia to Kassandrou street. If the serious traffic problems of this area are resolved and this complex is treated as a whole, the densely populated town of Thessaloniki may be given a greatly needed open space that could function like an "Agora" (ill. 16).

3. The basic problem common to all isolated monuments is the violation of their original scale as they stand within the restricted space and the heavy traffic surrounding them (Acheiropoiitos, St. Sophia, several churches on Via Egnatia). The Byzantine churches of St. Elia (now), of St. Ekaterina and St. Apostoles (very soon) adorn conventional squares having as their basic function the facilitation of traffic. On the other hand remarkable Moslem monuments on the commercial streets suffer great damages by being put into unacceptable uses (ill. 17).

1.
The church of St. Demetrius before the fire. Southwest view.

2.
The church of Acheiropoiitos. The interior before the restoration.

3,4.
View from the court of Ossios David.

βάλλον παραδεδομένο εἶναι ἡ ἀπόδοση αὐτοῦ τοῦ συνθετικοῦ κλίματος: ἡ μεταχείριση τῆς τελευταίας του φάσεως ἔτσι ὥστε νὰ διαφαίνονται μέσα της ὅλα τὰ προηγούμενα «χέρια», μὲ τὴν οὐσιαστικὴ (γιὰ τὴν ἱστορικὴ ὅραση) δήλωση τῆς μεγαλύτερης ἀσάφειας ὅσο προχωροῦμε πιὸ παλαιὰ (2).

Λίγα μνημεῖα βρίσκονται μέσα στὸ παραδεδομένο πολεοδομικὸ περιβάλλον, καθὼς αὐτὸ καταστρέφεται χωρὶς κανένα περιορισμό. Σὲ λίγο καιρὸ θὰ βρίσκονται καὶ αὐτὰ στὴ δεύτερη κατηγορία. Στὴ σημερινὴ φάση, τὰ βασικὰ προβλήματα εἶναι:

1. Στὰ μοναστήρια Βλαττάδων, Ὁσίου Δαυῒδ, Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ, νεώτερες κατασκευὲς μέσα στὸν περίβολό τους ἢ σὲ ἄμεση σχέση μὲ αὐτόν, ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἀπόδοση «μοναστηριακοῦ» χαρακτήρα.
2. Ἡ χαρακτηριστικὴ θέα τῆς πόλεως ἀπὸ τὶς θέσεις τοῦ Ὁσίου Δαυῒδ καὶ τῆς Μονῆς Βλαττάδων ἀπειλεῖται σημαντικὰ καθὼς ἡ διάταξη τῶν στεγῶν ἀντικαθίσταται μὲ τὴν ποικίλη ρύπανση ἀπὸ τὶς βοηθητικὲς ἐγκαταστάσεις στὶς ταράτσες (εἰκ. 3,4).
3. Ὁ Ὅσιος Δαυῒδ κινδυνεύει ἄμεσα νὰ χάσει τὸ προστῶο καὶ τὴν αὐλή του καὶ νὰ βρεθεῖ πάνω σὲ δρόμο οὐσιαστικὰ ἄχρηστο γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῆς περιοχῆς του.
4. Ἡ ἐγκατάλειψη καὶ ἡ ὀπτικὴ ρύπανση ποὺ χαρακτηρίζουν διάφορες περιοχὲς στὴν Ἄνω Πόλη δημιουργοῦν τὶς προϋποθέσεις γιὰ θεαματικὲς διαμορφώσεις πλατειῶν, ποὺ συχνὰ σχετίζονται καὶ μὲ μνημεῖα (εἰκ. 5,6) καὶ ποὺ ἀνατρέπουν τὶς συνθῆκες μὲ τὶς ὁποῖες τὰ μνημεῖα αὐτὰ γίνονταν μέχρι σήμερα ἀντιληπτά.

Ἡ ἀντιμετώπιση τῶν τειχῶν δημιουργεῖ ὁρισμένα προβλήματα ποὺ ἀναφέρονται στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο γίνονται ἀντιληπτὰ μέσα ἢ ἔξω ἀπὸ τὸν περίβολο τῆς παλαιᾶς πόλεως. Ἡ εἰκόνα ποὺ παρουσιάζουν τὰ τείχη ἀπὸ τὴν Κάτω Πόλη ἔχει ἤδη ἀκρωτηριαστεῖ (εἰκ. 7). Χάθηκε ἐπίσης ἡ ἐντύπωση τῆς γραμμῆς τους ἀπὸ τὶς προσπελάσεις τῆς πόλεως. Ἡ ἀναρχία καὶ γενικὰ ἡ ποιότητα τῆς ἀνοικοδομήσεως στὴν περιοχὴ τῆς Ἀκροπόλεως, παρὰ τὶς προσπάθειες γιὰ τὸν περιορισμὸ τῶν ὑψῶν, καταστρέφουν τὴν ἑνότητα τοῦ χώρου τοῦ μικροῦ περιβόλου (εἰκ. 8). Σὲ μικρότερη κλίμακα, καθὼς πλησιάζει ὁ θεατής, οἱ ἀπαιτήσεις εἶναι διαφορετικὲς γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ καὶ τὴν ἐξωτερικὴ πλευρά. Ἕνας δρόμος ποὺ παρακολουθεῖ χοντρικὰ τὴ γραμμὴ τῶν τειχῶν, σὲ κάποια σημαντικὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτά, θὰ μποροῦσε νὰ προσφέρει μιὰ καλὴ ἐπιπτεία γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ (εἰκ. 9,11). Ἡ παρουσία τοῦ δρόμου ὅμως σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ τεῖχος στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ καταστρέφει τὴν κλίμακα τοῦ τείχους (εἰκ. 10). Γενικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ μελετηθεῖ ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους σὲ σχέση μὲ τὰ τμήματα τοῦ πολεοδομικοῦ πλέγματος ποὺ εἶναι σὲ ἐπαφὴ μὲ αὐτό. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ χρήση τοῦ πρασίνου σὲ ἐνιαῖες ἐπιφάνειες (τάπητες, πάρκα, ἄλση) εἶναι ἀρνητική, καθὼς μειώνει τὴν αὐστηρότητα τῶν γραμμῶν. Ἡ χρήση ποὺ δόθηκε σὲ ὁρισμένα τμήματά τους εἶναι ἐπίσης ἕνα πρόβλημα γιὰ τὰ τείχη. Στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικὸ ἡ παράδοση νὰ στεγάζονται στὰ φρούρια στρατιωτικὲς ὑπηρεσίες, στρατόπεδα, φυλακὲς (Ἑπταπύργιο) κἄ, διατήρησε ὡς ἕνα σημεῖο μιὰ ζωντανὴ ἐπιδερμίδα στὰ κτίρια τοῦτα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὅμως δυσκόλεψε ἢ καὶ ἀπέκλεισε πρακτικὰ τὴν ἐπιστημονική τους ἀντιμετώπιση, καθὼς καὶ τὴν ὁποιαδήποτε ἔνταξή τους στὴ ζωὴ τῆς πόλεως. Τὸ ἴδιο ὅμως ζημιώθηκαν τὰ μνημεῖα ὅταν τοὺς δόθηκαν ἄλλες χρήσεις ποὺ δὲν συμβιβάζονται μὲ τὸν αὐστηρό τους χαρακτήρα, ὅπως ὁ Λευκὸς Πύργος μὲ τὸ ἀναψυκτήριό του.

Μνημεῖα μὲ σύγχρονο πολεοδομικὸ περιβάλλον

Ὅλα σχεδὸν τὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης ἀπέμειναν μέσα στὸ σύγχρονο πολεοδομικὸ πλέγμα. Μερικὰ βρίσκονται ἀκόμα σ' ἕνα περιβάλλον μεικτό. Οἱ συνθῆκες ποὺ ὁδήγησαν στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ζωτικοῦ χώρου τους, ὅπως τὶς παρακολουθήσαμε στὸ εἰσαγωγικὸ μέρος τοῦ ἄρθρου, δὲν ἐπιτρέπουν πιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὶς ἀπαιτήσεις κάθε κτιρίου στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὴν περίπτωση τοῦ παραδεδομένου πολεοδομικοῦ περιβάλλοντος. Ὡστόσο, τὸ κτίριο καὶ πάλι χρειάζεται ἕνα «χῶρο» ποὺ νὰ δηλώνει, γενικότερα πιὰ καὶ μέσα σὲ μιὰν ἀφηρημένη σύνθεση, ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ὑποστάσεώς του. Τὰ προβλήματα ποικίλλουν, ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τοῦ μνημείου καὶ τοῦ χώρου ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν σχεδιασμὸ γύρω του.

1. Τὸ Γαλεριανὸ συγκρότημα, ὅσο μέρος του τελικὰ ἀποκαλύφθηκε, εἶναι διασπασμένο σὲ δύο σύνολα. Ὁ χῶρος τῆς ἀνασκαφῆς στὴν πλατεία Ναυαρίνου εἶναι συμπιεσμένος ἀνάμεσα σὲ πολυκατοικίες καὶ ταυτόχρονα ἐντελῶς διαχωρισμένος ἀπὸ τοὺς γειτονικοὺς ἐλεύθερους χώρους. Ὁ σχεδιασμὸς τῶν τελευταίων τὸν ἀντιμετώπισε καὶ πάλι σὰν ἕνα χῶρο κενό, ἀφήνοντάς τον ἀπροσπέλαστο σὲ χαμηλότερη στάθμη. Λόγοι καθαρὰ ἀρχιτεκτονικοὶ ἐπέβαλαν καὶ τὴν ὀπτικὴ ἀπομόνωση τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὴ διαμορφωμένη πλατεία, ὥστε ἡ τελευταία νὰ μὴν παρουσιασθεῖ πλαδαρή, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ δὲν ἀποφασίστηκε οὐσιαστικὴ σύνδεση τῶν δύο χώρων (εἰκ. 12). Ἡ ὁδὸς Δ. Γούναρη ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, θὰ μποροῦσε νὰ συνδέσει ἀποτελεσματικότερα τὸν χῶρο τῆς ἀνασκαφῆς μὲ τὸ σύνολο Τόξου-Ροτόντας, παρὰ τὴν παρεμβολὴ τῶν ὁδῶν Πρίγκηπος Νικολάου καὶ Ἐγνατίας (εἰκ. 13).

Ἡ Ροτόντα ἀντιπροσώπευε κάποτε ἕνα ὁρόσημο σὲ κλίμακα πόλεως, κάτι ποὺ σήμερα χάθηκε ὁριστικά. Βρίσκεται τώρα μέσα σ' ἕναν ἀδιαμόρφωτο χῶρο, προορίζεται ὅμως νὰ ἀποτελέσει μελλοντικὰ ἕναν κόμβο συγκοινωνιακὸ (εἰκ. 15). Ἡ γυμνὴ προβολή της μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο πάνω στὰ πολυόροφα κτίρια ποὺ τὴν συναγωνίζονται θὰ εἶναι καταστρεπτικὴ γιὰ τὴν κλίμακα μεγέθους, πέρα ἀπὸ τὴν ἐξαφάνιση κάθε ἰδέας οὐσιαστικῆς προβολῆς της. Ὁ σημερινὸς ἐλεύθερος χῶρος γύρω της, μαζὶ μὲ μιὰ ρεαλιστικὴ ρύθμιση τῆς κυκλοφορίας ὀχημάτων, θὰ ἐπέτρεπε μιὰ διδακτικὴ παρουσίαση τῶν φάσεων τοῦ μνημείου μέσα σ' ἕνα χῶρο δικό του, ποὺ νὰ τὸ προστατεύει τουλάχιστον ἀπὸ ἄμεσες συγκρίσεις ποιότητας καὶ κλίμακας (3). Ἐπίσης θὰ μποροῦσε νὰ πραγματοποιηθεῖ καὶ μιὰ προβολὴ τῆς σχέσεώς της μὲ τὸ Τόξο τοῦ Γαλερίου, τὸ ὁποῖο σήμερα στέκει ἀπροσανατόλιστο, χωρὶς τίποτα νὰ δηλώνει τοὺς δύο ἄξονες ποὺ διασταυρώνονταν πάνω του. Ἂν θυμηθοῦμε στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸν ρόλο τοῦ Τόξου στὴν πόλη τοῦ 19ου αἰώνα, μὲ τὰ σπίτια ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς τῆς Ἐγνατίας νὰ δηλώνουν τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο ἄξονες, ἔχουμε μιὰν ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες περιπτώσεις γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ συνθετικοῦ ἐκείνου κλίματος ποὺ περιγράψαμε στὴν παράγραφο γιὰ τὸ παραδεδομένο πολεοδομικὸ περιβάλλον (εἰκ. 14). Ἡ Ροτόντα, τέλος, θὰ μποροῦσε νὰ σχετιστεῖ ἄμεσα μὲ τὸν χῶρο τοῦ Πανεπιστημίου.

2. Τὸ συγκρότημα τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, μὲ τὶς προεκτάσεις του πρὸς βορρὰ ὡς τὸ ρωμαϊκὸ λουτρὸ στὰ δυτικὰ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ πρὸς νότο ὡς τὴν Ἐγνατία, θὰ ἀποτελεῖ ὅταν ἀποκαλυφθεῖ πλήρως ἕναν τεράστιο ἀνασκαφικὸ χῶρο καὶ ταυτόχρονα ἕνα τοπολογικὸ

5,6.
Τὸ δυτικὸ σημεῖο συναντήσεως τῶν τειχῶν πόλεως καὶ Ἀκροπόλεως μέσα ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη. Οἱ διευθύνσεις καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ διαμορφωμένου χώρου συγχέονται μὲ τὶς γραμμὲς τοῦ τείχους. Ἐπίσης εἶναι ἀπαράδεκτο τὸ πνεῦμα ποὺ δίνεται στὸν χῶρο.

5

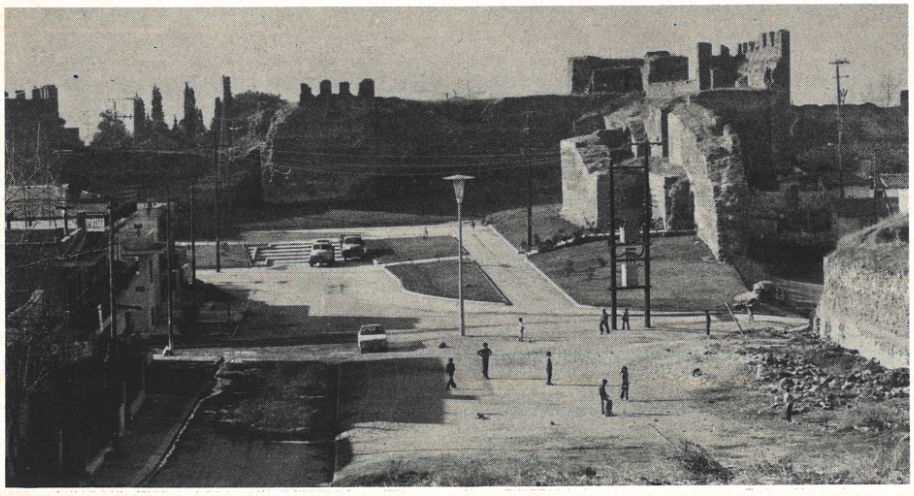

6

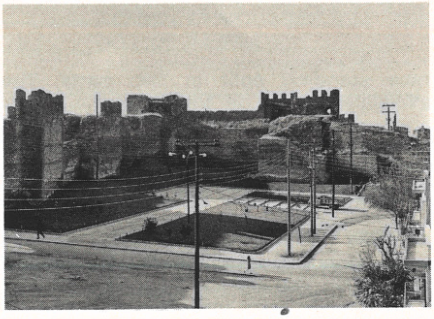

7.
Μόνο τὸ βορειοανατολικὸ τμῆμα τῶν τειχῶν εἶναι ὁρατὸ ἀπὸ ὁρισμένες θέσεις. Ἐδῶ, ἀπὸ πολυκατοικία στὴν ὁδὸ Μελενίκου.

8.
Ἡ Ἀκρόπολη ἀπὸ τὰ δυτικά.

9.
Τὸ τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τὰ βορειοδυτικά. Οἱ ὄγκοι τῆς παλαιᾶς γειτονιᾶς στὴν πλαγιὰ δὲν εἶναι ἐνοχλητικοί. Ἂν εἶχε οὐσιαστικὰ ρυθμιστεῖ ἡ οἰκοδόμηση στὴν περιοχὴ αὐτή, ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ βόρειο τεῖχος τῆς πόλεως θὰ ἦταν ἀποσυμφορημένο (βλ. ἕνα τμῆμα στὴν εἰκ. 8).

10.
Τὸ βόρειο τεῖχος μέσα ἀπὸ τὴν πόλη.

11.
Τὸ ἀνατολικὸ τεῖχος τῆς πόλεως. Ὁ χῶρος του ἀλλοιώνεται ἀπὸ τὴν ἄμεση γειτονία τοῦ δρόμου καὶ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς διαμορφώσεως: παράλληλα τοιχάκια καὶ διάδρομοι μὲ ἔντονες λεπτομέρειες, παγκάκια, θάμνοι.

5,6.
View from the Acropolis of the western meeting point of the Acropolis walls and the city walls. The axes and forms introduced by the landscaping of the area fuse with the visual contour of the walls. The overall character of the landscaped area seems unacceptable.

7.
Only the northeastern part of the walls is partially visible. View from a block of flats on Melenikou Street.

8.
Western view of the Acropolis.

9.
The walls of the Acropolis seen from the northwest. The old neighbourhood on the slope of the hill is unobtrusive.

10.
The northern part of the walls seen from the town.

11.
The eastern walls of the town. The neighbouring street and the landscape (benches, bushes and retaining walls) are to be detrimental to the overall impression of the walls.

7

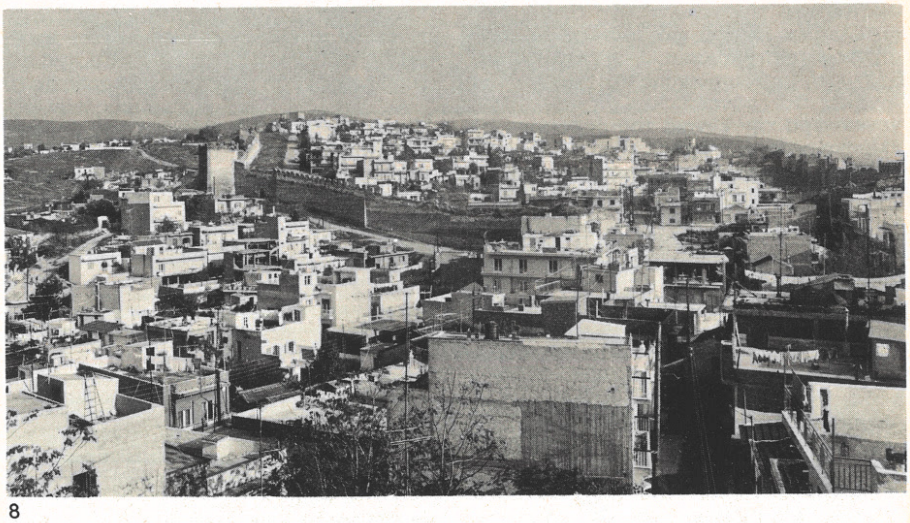

8

9

10

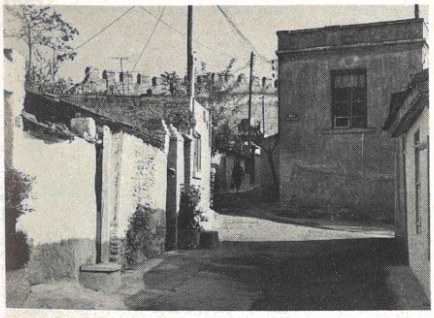

11

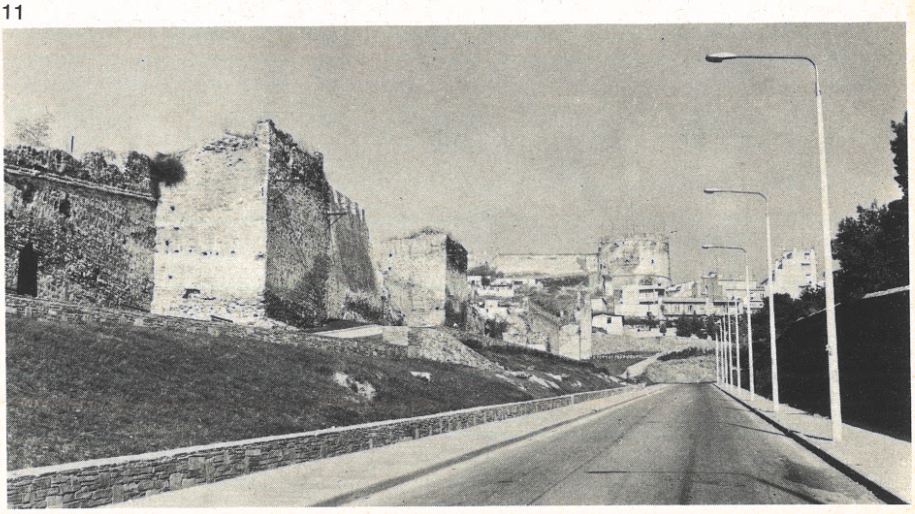

συγκρότημα μνημείων διαφόρων ἐποχῶν (Παναγία τῶν Χαλκέων, τουρκικὰ λουτρὰ «Παράδεισος», Ἅγιος Νικόλαος ὁ Τρανὸς καὶ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μὲ τὸ τουρκικὸ κτίριο ποὺ στεγάζει σήμερα τὸν κινηματογράφο «Αἴγλη»). Τὸ βασικὸ πρόβλημα τοῦ χώρου αὐτοῦ εἶναι ἡ διάσπασή του ἀπὸ μιὰ πυκνὴ χάραξη δρόμων. Ὀπτικὰ παρουσιάζεται ἑνιαῖος ἀλλὰ δὲν εἶναι τέτοιος λειτουργικά. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀγορᾶς εἶναι ἀποκλεισμένη, ἡ Παναγία τῶν Χαλκέων μειώνεται μέσα στὸν λάκκο καὶ δὲν παρουσιάζει καμιὰν ἄποψή της μὲ τὸν ὁρίζοντα τοῦ παρατηρητῆ στὸ σωστὸ ὕψος, καὶ τὰ τουρκικὰ λουτρὰ περιβάλλονται ἀπὸ τὴν κυκλοφορία. Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἔχει σὰν κύριο καὶ ἄλυτο πρόβλημα τὴν ἐπαφή της μὲ μιὰ σημαντικὴ ὁδικὴ ἀρτηρία. Ἡ ὁδὸς Ἁγίου Δημητρίου σχεδὸν τὴν ἀγγίζει. Παρόλα αὐτά, μιὰ ρύθμιση τοῦ πρὸς βορρὰ καὶ δύση χώρου της, μὲ σκοπὸ τὴν ἀνάδειξη τῆς ἀνασκαφῆς τῶν προγενέστερων κτισμάτων καὶ τὴν ταυτόχρονη δημιουργία κατάλληλου χώρου γιὰ τὸν ναό, θὰ ἔχει ἀποφασιστικὴ σημασία.

Ἡ σωστὴ ἀντιμετώπιση τοῦ χώρου τῆς Ἀγορᾶς στὸ σύνολό του θὰ τοῦ δώσει γενικότερα τὴν ἔννοια τοῦ ὁρόσημου σὲ κλίμακα πόλεως, γεγονὸς ἄμεσα συνδεμένο μὲ τὴν ἔννοια τῆς Ἀγορᾶς. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ θέση τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μπορεῖ νὰ ἀποκτήσει τὴ σημασία τοῦ ὁρόσημου ποὺ εἶχε κάποτε ἡ ἀόρατη σήμερα ἀπὸ τὴν Κάτω Πόλη βασιλικὴ (εἰκ. 16).

3. Τὰ μεμονωμένα μνημεῖα μέσα στὸ σύγχρονο πολεοδομικὸ περιβάλλον ἀποτελοῦν τὸ καθένα σχεδὸν καὶ μιὰ περίπτωση.

α) Σὲ μνημεῖα πρώτου μεγέθους, ὅπως ἡ Ἀχειροποίητος καὶ ἡ Ἁγία Σοφία, δόθηκαν χῶροι ζωῆς καταρχὴν ἄνισοι, τουλάχιστον σύμφωνα μὲ τὸ μετρικὸ κριτήριο ποὺ ἀκολουθήθηκε. Τοῦ πρώτου ὁ χῶρος εἶναι πρακτικὰ ἀνύπαρκτος, τοῦ δεύτερου παρέχει πολὺ περιορισμένες δυνατότητες ἀξιοποιήσεως. Καὶ τὰ δύο μειώνονται ἀπὸ τὴ διαφορὰ στάθμης μὲ τὴν πόλη, ἡ Ἀχειροποίητος μάλιστα κυριολεκτικὰ θάβεται. Καὶ τὰ δυὸ ἀπομονώνονται ἀπὸ τὴν κυκλοφορία καὶ προβάλλονται πάνω σὲ ἀδιάφορους καὶ ψηλότερους κτιριακοὺς ὄγκους. Ἡ Ἀχειροποίητος, ἀκόμα καὶ στὴ δική της στάθμη, πιέζεται ἀπὸ δύσμορφα προσκτίσματα καὶ στοιχεῖα διαμορφώσεως τοῦ χώρου της.

β) Ὁρισμένα μνημεῖα βρέθηκαν τριγυρισμένα ἀπὸ μιὰ συμβατικὴ πλατεία, ὅπως ὁ προφήτης Ἠλίας (ποὺ κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι ἀρκετὰ ἐλεύθερος, κυρίως γιατὶ δεσπόζει στὶς προσπελάσεις του). Σὲ μιὰ τέτοια πλατεία προορίζονται νὰ βρεθοῦν καὶ οἱ ναοὶ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Σήμερα τὸ περιβάλλον τους εἶναι μεικτό, παραδεδομένο καὶ νέο, καὶ διατηροῦνται ἀκόμα προσπελάσεις καὶ ἀπόψεις ποὺ προβάλλουν τὴν κλίμακα τῶν κατασκευῶν (οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὸ δυτικὸ τεῖχος καὶ μιὰ βυζαντινὴ δεξαμενή). Οἱ βλάβες ὅμως στὸ ὕφος τῆς περιοχῆς τους εἶναι βαθιές. Καὶ τὰ δύο μνημεῖα μειώνονται ἀπὸ τὰ κιγκλιδώματα ποὺ τὰ περιβάλλουν, οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι περισσότερο, καθὼς προστίθεται καὶ ἡ ἐντύπωση ἀπὸ τὴ χαμηλότερη στάθμη τους.

γ) Ὅταν οἱ πολυκατοικίες περισφίγγουν ἀσφυκτικὰ ἕνα μνημεῖο, τὸ τελευταῖο προβάλλει παραμορφωμένο στὴν περίπτωση ποὺ τὶς συναγωνίζεται σὲ ὄγκο (Ἀλατζὰ Ἰμαρὲτ) ἢ ἐξουδετερώνεται ἀπόλυτα ἂν εἶναι μικρότερο (μικρὸς ναὸς τοῦ Σωτῆρος στὴν Ἐγνατία, βυζαντινὸ λουτρὸ στὸ Κουλὲ Καφέ). Ἡ προσωρινὴ ὕπαρξη διεξόδου τοῦ Ἀλατζὰ Ἰμαρὲτ πρὸς τὴν ὁδὸ Κασσάνδρου καὶ ἀντίστοιχα τοῦ βυζαντινοῦ λουτροῦ πρὸς τὴ μικρὴ πλατεία στὰ δυτικά του, ἐλάχιστα ἐπηρεάζει τὴ διαμορφωμένη τους κατάσταση, ἡ ἐξασφάλισή τους εἶναι ὅμως ἐπιβεβλημένη σὰν τελευταία δυνατότητα (ἰδιαίτερα γιὰ τὸ δεύτερο).

δ) Ὑπάρχει ἀκόμα ἡ περίπτωση νὰ ἐμφανίζεται ἕνα μνημεῖο σὲ χῶρο ποὺ ἀποτελεῖ μιὰν ἁπλὴ διαπλάτυνση στὴ μιὰ πλευρὰ τοῦ δρόμου: πάνω στὴν Ἐγνατία ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, οἱ ναοὶ τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ τοῦ Σωτῆρος. Ἡ Παναγία ἡ Γοργοεπήκοος, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ περιβόλου της, κατέληξε σὲ μιὰ παραλλαγὴ ποὺ εἶναι σύνθεση αὐτῆς καὶ τῆς προηγούμενης περιπτώσεως. Ὁ περίβολος δὲν τὴν ἐλάφρυνε φυσικὰ ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ὑπερκείμενων ὄγκων, τὴν ἀπομάκρυνε ὅμως ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴν Ἐγνατία, καθὼς ὅριζε στὸν περιπατητὴ ἕναν ἰδιαίτερο στενὸ δρόμο καὶ τὴν ὑποψία ἑνὸς χώρου πίσω ἀπὸ τὴ μάντρα. Τώρα ὁ χῶρος της εἶναι, ἀλλὰ καὶ φαίνεται, ἕνας φωταγωγός. Στὴν περίπτωση αὐτὴ βρέθηκε καὶ ἡ Παναγία ἡ Λαοδηγήτρια μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ περιβόλου της καὶ τὴν κατεδάφιση ἑνὸς ἀξιόλογου σπιτιοῦ ποὺ βρισκόταν μέσα στὴν αὐλή της. Ἔτσι ἀποσπάθηκε αὐτόματα ἀπὸ τὴν παραδεδομένη γειτονιά, ποὺ διατηρεῖται γύρω της στὶς τρεῖς πλευρές, καὶ δόθηκε στὴν ἀπέναντι σειρὰ πολυκατοικιῶν τῆς ὁδοῦ Ἰουλιανοῦ. Στὴν ἴδια περίπτωση θὰ βρεθεῖ ὁ Ἅγιος Παντελεήμων ὅταν συμπληρωθεῖ ἡ διάνοιξη τῆς ὁδοῦ Ἰασονίδου, ποὺ θὰ καταστρέψει καὶ τὰ τελευταῖα ὑπολείμματα τοῦ ἄμεσου περιβάλλοντός του (εἰκ. 15).

ε) Τέλος, σὰν ὑπερθετικὸ τῆς προηγούμενης περιπτώσεως παρουσιάζονται τὸ Hamza Bey Çami («Ἀλκαζὰρ») καὶ τὰ δύο τουρκικὰ κτίσματα πάνω στὴ Βενιζέλου καὶ τὴ Βασιλέως Ἡρακλείου ἀντίστοιχα, καθὼς ἀποτελοῦν διαπλατύνσεις ἐμπορικῶν δρόμων ἀπὸ πλευρᾶς ὄχι μόνο χώρου ἀλλὰ καὶ χρήσεως. Τὸ «Ἀλκαζὰρ» κυριολεκτικὰ ἀγγίζει τὴν Ἐγνατία (καὶ μάλιστα ὑπὸ γωνία), ὁ μισὸς ἐλεύθερος χῶρος του εἶναι γιὰ τὴ στάθμευση αὐτοκινήτων, ἐνῶ τὸ ἴδιο τὸ κτίριο κατέχεται ἀπὸ καταστήματα καὶ κινηματογράφο (εἰκ. 17). Ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὰ παραπάνω, τὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης ἔχουν χάσει τὰ περισσότερα τὴ δυνατότητα τῆς οὐσιαστικῆς προβολῆς τους. Ἡ ἔνταξή τους ἐπομένως μέσα στὸ σύγχρονο πολεοδομικὸ περιβάλλον οὐσιαστικὰ θὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὴν ἔντεχνη ἀπομόνωση σ' ἕναν ἰδιαίτερο χῶρο ποὺ νὰ ἐπιτρέπει:

α) τὴν παρουσίαση τοῦ κτιρίου ἀπὸ μακριά, κατανάγκη βέβαια ἔξω ἀπὸ τὴν κλίμακά του, καὶ

β) τὴ δημιουργία τῆς κλίμακάς του γιὰ τὸν παρατηρητὴ ποὺ τὸ βλέπει ἀπὸ κοντά. Αὐτὰ μποροῦν νὰ ἐπιτευχθοῦν σὲ σημαντικὸ βαθμό, ἰδιαίτερα στὶς περιπτώσεις τῶν συνόλων, καὶ νὰ δημιουργήσουν ταυτόχρονα οὐσιαστικὲς σχέσεις μὲ τὴν πόλη (4). Κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα αὐτό, τὰ σύνολα μποροῦν νὰ ἀποδειχθοῦν σημαντικὲς εὐκαιρίες γιὰ τὸν σχεδιασμὸ τῆς πόλεως στὴν ὁλότητά της.

Ὑποσημειώσεις

1. Γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ ἐπισωρεύει ἡ «ὀπτικὴ ρύπανση» τῶν χώρων (σκουπιδότοποι, κεραῖες τηλεοράσεως, τυχαῖες ἐγκαταστάσεις στύλων ἠλεκτρικοῦ καὶ ὑποσταθμῶν, διαφημίσεις κἄ) ἔχουν γραφτεῖ πολλά. Ἡ ἐπίλυσή τους ἐξαρτᾶται ἐπίσης ἀπὸ τὴ διαφώτιση καὶ τὴ συνεργασία τῶν ἁρμόδιων φορέων καὶ τοῦ κοινοῦ.

2. Μιὰ τέτοια θεώρηση βασικὰ προκύπτει ἀπὸ τὶς ἰδιαίτερες συνθῆκες τῆς παραδόσεως στὸν χῶρο τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Βυζαντίου. Πολὺ δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ ἀναπτυχθεῖ (ἂν ὄχι καθόλου) μέσα στὸ κλίμα τῶν μνημείων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὅπου ἡ ἔννοια τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἀναπλάσεως ἑνὸς κτιρίου, σύμφωνα μὲ ἕνα νέο στύλ, ἄρχισε μαζὶ μὲ τὰ προδρομικὰ σημάδια τῆς

12

13

14

'Αναγεννήσεως. Μιὰ ἀνάλογη ἀντίληψη δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξε στὸν χῶρο τοῦ Βυζαντίου, οὔτε γιὰ τὰ κοσμικὰ κτίρια.

3. Θεοχαρίδου, Κ. «Διαμόρφωση τοῦ μνημειακοῦ χώρου τῆς Ροτόντας στὴ Θεσσαλονίκη», *'Αρχιτεκτονικὰ Θέματα*, 8/1974, σ. 278-279.

4. Σύνολα θεωροῦνται τὰ τμήματα τῆς παλαιᾶς πόλεως ποὺ σώζονται καὶ τὰ ὁποῖα θὰ ἄξιζαν μιὰ προσπάθεια ἀναβιώσεως.

12.
'Η πλατεία Ναυαρίνου πρὶν ἀπὸ τὴν τελευταία διαμόρφωση τῆς ὁδοῦ Δ. Γούναρη σὲ πεζόδρομο (φωτ. Λυκίδη).

13.
'Η ὁδὸς Δ. Γούναρη σήμερα.

14.
Τὸ τόξο τοῦ Γαλερίου στὴν παλαιὰ πόλη (Kinch).

15.
'Η Ροτόντα, τὸ Τόξο τοῦ Γαλερίου καὶ ὁ "Αγιος Παντελεήμων, τὸν καιρὸ ποὺ κατεδαφίζονταν τὰ παλαιὰ σπίτια τῆς ὁδοῦ 'Αποστόλου Παύλου. Τελευταῖα κατεδαφίστηκαν ἐπίσης τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ σπίτια στὸν χῶρο ἀνατολικὰ τῆς Ροτόντας (φωτ. Γρηγορούδη).

16.
'Ο ἐλεύθερος χῶρος τῆς 'Αγορᾶς. Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο ἡ συμβολὴ τῆς 'Αριστοτέλους μὲ τὴν 'Εγνατία.

17.
Τὸ «'Αλκαζὰρ» (Hamza Bey Çami) ἀπὸ τὰ δυτικά.

15

16

17

12.
Navarinou square prior to the recent transformation of Gounari street into a pedestrian way.

13.
Gounari street today.

14.
The Arch of Galerius in the old town.

15.
The Rotonda, the Arch of Galerius and the church of St. Panteleimon at the time when the old houses of Apostolou Pavlou street were being demolished. Lately most of the houses east of the Rotonda have also been demolished.

16.
The open space of the Agora. In the foreground the junction of Via Egnatia and Aristotelous street.

17.
Western view of "Alkazar" (Hamza Bey Çami).

Μπολώνια. Ἡ προστασία τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου ἀφετηρία γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς μεθόδου ἀνάπτυξης τῆς πόλης

τοῦ ἀρχιτέκτονος Α. Μπακιρτζῆ

1. Τὸ σχέδιο γιὰ τὴν ἀναζωογόνηση καὶ συντήρηση τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου τῆς Μπολώνια ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο βῆμα τῆς πολιτικῆς ποὺ ἡ κοινότητά της ἀποφάσισε νὰ ἐφαρμόσει ἐναντίον τῆς συνεχοῦς ἐπέκτασης τῆς πόλης. Ἡ ἐπέκταση αὐτή, ἐξαρτημένη ἀπὸ τοὺς κερδοσκοπικοὺς μηχανισμοὺς τοῦ συστήματος παραγωγῆς, ἔφερε στὰ 150 χρόνια τῆς ἱστορίας τῆς πόλης μόνο στερήσεις, ἀπομόνωση καὶ κοινωνικὴ διάλυση. Ἡ ἀνάκτηση τοῦ ὑπάρχοντος οἰκοδομικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς τὴν περιφέρεια, ἡ συμπλήρωσή του μὲ ὑπηρεσίες καὶ ὁ ἐξοπλισμός του ἐπιχειροῦνται μέσα στὸ πλαίσιο μιᾶς γενικῆς περιφερειακῆς πολιτικῆς ποὺ θεωρεῖ ἀναγκαία τὴν ἐξισορρόπηση ἀστικῶν περιοχῶν καὶ ὑπαίθρου, καθὼς καὶ τὴν προστασία τῶν 116 μικρῶν καὶ 68 μεγαλύτερων ἱστορικῶν κέντρων τῆς ἐπαρχίας, ποὺ ἐντάσσονται ὀργανικὰ στὴν εὐρύτερη περιοχή τους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ συντήρηση τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν μεθόδων ἀνάπτυξης τῆς πόλης καὶ τῆς περιφέρειας, ἐνῶ τὸ ἴδιο τὸ κέντρο, κληρονομιὰ καὶ ἐκφραστὴς τοῦ πολιτιστικοῦ παρελθόντος, ἀφημένο μέχρι σήμερα στὴν οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση καὶ τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ξαναγίνεται κτῆμα τῆς κοινότητας, μάρτυρας τῆς ἱστορίας της καὶ βάση γιὰ τὴ μελλοντική της ἀνάπτυξη. Τὸ σχέδιο ἐκτιμήθηκε ἰδιαίτερα στὴν Ἰταλία καὶ τὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη, καὶ πέτυχε βραβεῖα καὶ εὐφημες μνεῖες ἀπὸ διεθνεῖς ὀργανισμοὺς καὶ ἐπιστημονικοὺς κύκλους σὰν ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα προσπάθεια ἀναζωογόνησης καὶ συντήρησης ἱστορικοῦ κέντρου ποὺ ἔχει παρουσιαστεῖ στὴν Ἰταλία. Τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης τὸ βράβευσε μὲ 50 ἑκ. δρχ καὶ ὅρισε τὴν Μπολώνια ἕδρα τοῦ παγκόσμιου Συνέδριου γιὰ τὰ ἱστορικὰ κέντρα τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1974. Ὁπωσδήποτε ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου, ἀμφισβητώντας τοὺς γενικὰ ἀποδεκτοὺς μηχανισμοὺς στὴν ἐπέκταση τῶν πόλεων καὶ ἀναθεωρώντας τὶς μεθόδους προστασίας τῶν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν μὲ τὴν κοινωνικοποίησή τους, ἐνόχλησε πολλούς. Τὸ σχέδιο, σαφὲς στὰ ὅριά του καὶ ἀκριβὲς στοὺς στόχους του γιὰ τὴν ἱκανοποίηση βασικῶν καὶ δύσκολα ἀμφισβητήσιμων ἀναγκῶν τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, δὲν ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ ἔντονες ἀνοιχτὲς πολεμικές, παρὰ μόνο γιὰ τὴν παρεμβολὴ ἀπρόσωπων ἐμποδίων στὴν ὑποστήριξη καὶ χρηματοδότησή του. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ψηφίστηκε ἀπὸ ὅλα τὰ πολιτικὰ κόμματα ποὺ συμμετέχουν στὴν τοπικὴ διοίκηση, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νεοφασιστικό.

2. Ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ πόλη διατηρεῖται μέχρι σήμερα (στὸ κεντρικὸ τμῆμα τῆς ἱστορικῆς περιοχῆς) τὸ σύστημα τῶν δρόμων, κάθετων μεταξύ τους, ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ τὸ τεῖχος τοῦ 5ου μ.Χ. αἰώνα. Ἔξω ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ ὁδικὸ δίκτυο ἀνοίγονται ἀκτινωτὰ οἱ δρόμοι ἐπικοινωνίας τῆς πόλης τῶν ἀρχῶν τοῦ μεσαίωνα, ποὺ ἦταν φυσικὸ κέντρο ἀνταλλαγῶν ἀνάμεσα στοὺς βαρβάρους καὶ τὸν κόσμο τῆς Ραβέννας. Μεταγενέστερα τείχη τοῦ 11ου αἰώνα περιβάλλουν τὶς καινούριες συνοικίες, ἐνῶ λίγο ἀργότερα ἡ πόλη, σπουδαῖο ἐμπορικὸ κέντρο πιά, δέχεται πολλοὺς φεουδάρχες πού, διωγμένοι ἀπὸ συνεχεῖς οἰκονομικὲς κρίσεις, ἐγκαταλείπουν τὴν ὕπαιθρο καὶ ἐγκαθίστανται μὲ τὶς συνοδεῖες τους στὴν πόλη, κτίζοντας σπίτια ὀχυρὰ καὶ πύργους. Αὐτὸ τὸ γεγονός, μαζὶ μὲ τὴ λειτουργία τοῦ Πανεπιστήμιου, τοῦ πρώτου στὴ Δύση, προκαλεῖ μεγάλη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, προβλήματα ἄμυνας στὶς καινούριες συνοικίες ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη καὶ ὁδηγεῖ στὴν κατασκευὴ τῶν τειχῶν τοῦ 1380, ποὺ ὁρίζουν τὴν ἐπέκταση τῆς πόλης ὡς τὸν προηγούμενο αἰώνα. Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ἡ πόλη ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς κατοικίας στὶς παρυφὲς τῶν λόφων, τὴν ἐμπορικὴ περιοχὴ στὸ κέντρο καὶ τὴν περιοχὴ μὲ τὶς βιοτεχνικὲς καὶ πρωτοβιομηχανικὲς δραστηριότητες στὸ βόρειο τμῆμα της.

Bologna. The protection of its historical centre, starting-point for change in the methods of development of the city

by A. Vakirtzis, architect

The proposed plan for the renewal and restoration of the historical centre of Bologna is a first step in the implementation of the policy decided upon by the community in its effort to oppose the constant expansion of the city which has only resulted in deprivation and social disintegration. This expansion was caused by the profit-making mechanisms inherent in the existing system of production. The attempt to renew the building system from the centre outwards and supply it with services and facilities is part of a general policy concerning the whole region. This policy is based on a belief in the proportional development of urban and rural areas and aims at the protection of the 116 small and 68 larger historical centres of the province and their functional integration into the total structure of the area. Thus the restoration of the historical centre serves as a starting-point for change in the methods of development of the city and its surrounding area, while the centre itself, legacy and expression of the civilisation of the past abandoned to economic exploitation and private ownership, once again becomes the property of the community and the basis for the latter's future development. The implementation of the plan certainly caused annoyance, since it opens to question all the generally accepted mechanisms whereby cities expand and it changes the methods of protecting cultural treasures by socializing them. Since the project was aiming at the satisfaction of basic and undeniable human needs, it could not be openly opposed and the only obstacles presented were indirect difficulties in the financing of the project. It is significant in this regard that all the political parties participating in the local government voted in favour of the policy, with the exception of the neofascists.

In accordance with the plans of 1889 and 1955 the city has been constantly expanding and large portions of its historical area have been sacrificed, with the result that in 1950 external municipalities were incorporated into the city and in the 1955 plan the population projection figure was one million. The local government has countered this expansion with an anti-profit policy which sets limits to population growth and establishes controls over income increases and over projects for new settlements in the surrounding area, while at the same time putting into effect a scheme for the organization of a city planning process based on the participation of all citizens in the decision-making, with the creation of neighbourhood councils, committees and research groups, the holding of conventions and the active involvement of the mass media. In 1962 the population growth ceiling for the present day was set at 500.000 to 600.000 inhabitants, and the need to provide for basic urban planning and preserve the historical centre and the hilly region was recognised. From 1962 to 1965 Prof. L. Benevolo's team carried out a study for the local government to determine what measures were necessary for the protection of the historical region. The results of the study were presented in 1966 and were made the basis of the plan drawn up by the city technical staff in cooperation with the entire population; this plan was approved by the local government in 1969 and by the central government in 1971.

1.
Σχέδιο τῆς πόλης τοῦ 1702 (''Peep Centro Storico'').

2.
Φάσεις τῆς ἐπέκτασης τῆς πόλης μετὰ τὸ 1889 (''Bologna-metodologia e politica del restauro'').

3.
Ἀεροφωτογραφία τῆς κεντρικῆς πλατείας τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου (''Le avventure della città'')

4.
Δρόμος τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου (''Conoscenza e coscienza della città'').

1.
Town plan of 1702.

2.
Progressive expansions of the town after 1889.

3.
Aerial view of the central square within the historic centre.

4.
Street within the historic centre.

1

2

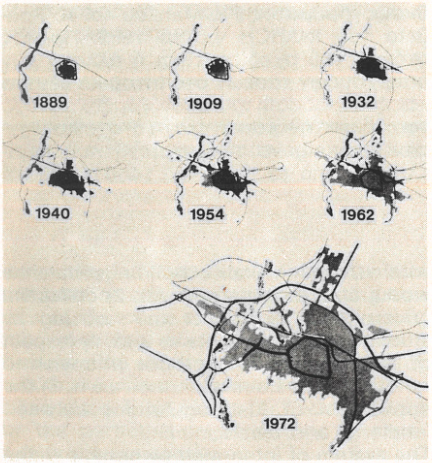

3

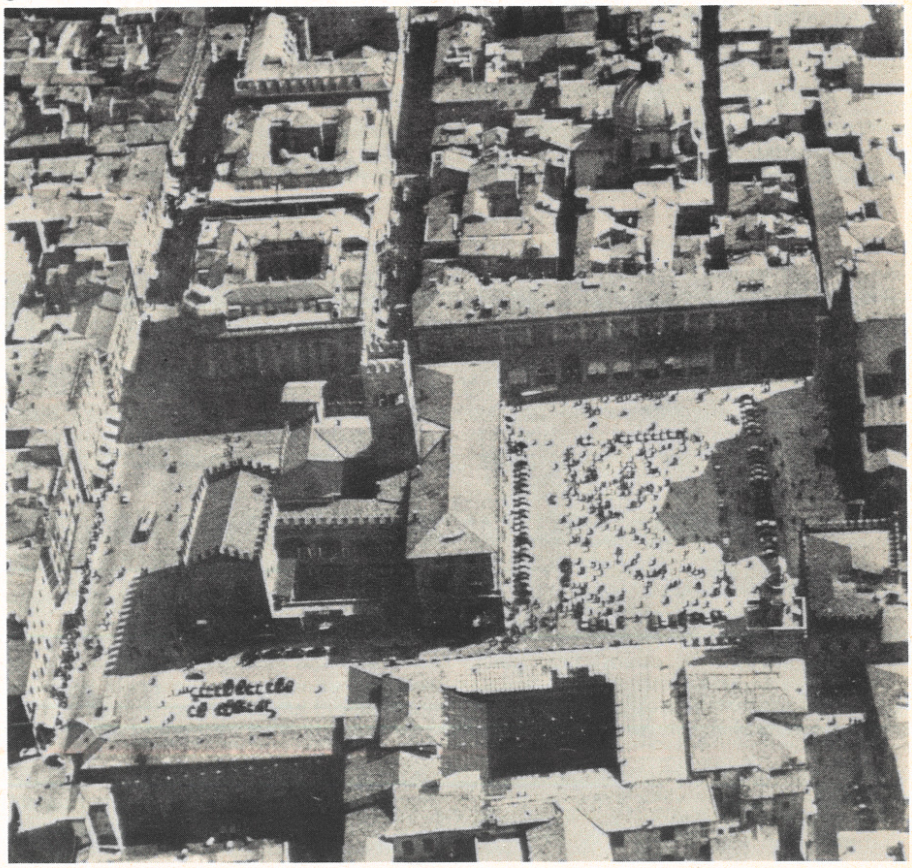

4

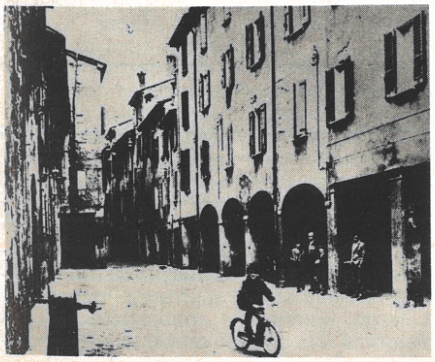

Οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ δήμου τῆς πόλης Cervellati καὶ Scavannini διακρίνουν τὶς ἀλλαγὲς τῆς πόλης στὶς διάφορες φάσεις τῆς ἐξέλιξης τῆς βιομηχανοποίησης. Ἡ πρώτη φάση, γιὰ τὴν Μπολώνια ἀνάμεσα στὸ 1861 (ἑνοποίηση τῆς Ἰταλίας) καὶ στὸ 1889 (πρῶτο ρυθμιστικό), συνδέεται μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς πόλης ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τοῦ 1380 καὶ τὴ σιδηροδρομικὴ σύνδεσή της μὲ τὸ Μιλάνο τὸ 1859 καὶ τὴ Ρώμη τὸ 1866. Στὴ φάση αὐτὴ οἱ οἰκονομικὲς δυνάμεις ὀργανώνονται στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κέντρων τῆς βιομηχανίας, ἐνῶ ἡ πόλη ἀναπτύσσεται χωρὶς πρόγραμμα, χάνοντας σιγά-σιγὰ τὴν ἑνότητα ποὺ τὴ χαρακτήρισε στὴν ἱστορική της ἐξέλιξη. Ἡ δημιουργία τοῦ σταθμοῦ καὶ ἡ ἀνάγκη σύνδεσής του μὲ τὸ κέντρο ὁδηγοῦν στὸ πρῶτο ρυθμιστικὸ τοῦ 1889, ποὺ προβλέπει κατεδαφίσεις στὸ κέντρο καὶ ζῶνες ἐπέκτασης ὁμόκεντρες μὲ τὸν ἱστορικὸ πυρήνα, μὲ δρόμους κάθετους μεταξύ τους, χωρὶς νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴ δομὴ αὐτῶν τῶν ζωνῶν καὶ τὸν καθορισμὸ περιοχῶν γιὰ δημόσιες ὑπηρεσίες. Στὴ δεύτερη περίοδο ἡ ὀργάνωση τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων ἁπλώνεται ἔξω ἀπὸ τὰ βιομηχανικὰ κέντρα καὶ ἡ πόλη ἀρχίζει νὰ ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτες της σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τοῦ μεγαλύτερου κέρδους, μὲ τὸ ἐνδιαφέρον στραμμένο σὲ ὁρισμένα τμήματά της, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἐγκαταλείπονται. Ἡ περίοδος αὐτὴ ὁρίζεται ἀνάμεσα στὸ 1889 καὶ στὸ 1918 (α' παγκόσμιος πόλεμος). Στὴν τρίτη φάση, μέχρι τὸ 1965 ποὺ ἡ τοπικὴ διοίκηση ἀρχίζει νὰ ἀσχολεῖται ἐνεργὰ μὲ τὴν προστασία τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου, αὐτὸ γίνεται κέντρο τῶν ἀνταλλαγῶν καὶ τῶν διαφοροποιήσεων τῆς κατανάλωσης. Μεγάλο μέρος τῶν κεντρικῶν τετραγώνων χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴ συγκέντρωση διοικητικῶν καὶ ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων, μὲ παράλληλη ἀπομάκρυνση τῶν κατοίκων ἀπὸ τὰ σπίτια τους καὶ τὴ δημιουργία τῶν πρώτων ἐργατικῶν γκέτο στὴν περιφέρεια. Αὐτὴ ἡ φάση ὁρίζεται ἀπὸ τὶς ἀραιώσεις τῶν σχεδίων τοῦ 1931 καὶ 1937, τὸ σχέδιο ἀνοικοδόμησης τοῦ 1948 καὶ τὸ ρυθμιστικὸ τοῦ 1955. Συνοδευμένη ἀπὸ τὴν τάση μετατροπῆς τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου σὲ τομέα τριτογενῶν δραστηριοτήτων (ἐμπόριο, ὑπηρεσίες), ἡ τρίτη φάση προκαλεῖ τὶς μεγαλύτερες καταστροφὲς στὸ ἱστορικὸ κέντρο. Σὲ μιὰ τέταρτη φάση, ποὺ ἀρχίζει τελευταῖα, ἐμφανίζεται ἡ ἐπιθυμία προστασίας τῆς ἱστορικῆς περιοχῆς, ὅπου ὅμως αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰ ζώνη τῆς πόλης τελείως εἰδικευμένη, μὲ πλήρη ἀλλοίωση τῆς κοινωνικῆς της δομῆς, καὶ ἀφημένη στοὺς κερδοσκοπικοὺς μηχανισμοὺς τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν ἐδαφῶν· μιὰ περιοχὴ σιωπηλή, κατοικιῶν καὶ καταστημάτων πολυτελείας, ἀρχαιοπωλείων, τραπεζῶν καὶ ἀσφαλιστικῶν ἑταιριῶν.

Ἡ ἀλλοίωση τῆς πόλης ξεκινᾶ ἀπὸ τὸ κέντρο της, ὅπως φαίνεται καθαρὰ στὰ σχέδια τοῦ 1889 καὶ 1955 ποὺ θυσιάζουν μεγάλα τμήματα τῆς ἱστορικῆς πόλης, καὶ προχωρᾶ πρὸς τὴν περιφέρεια ποὺ ἐπεκτείνεται συνεχῶς. Ἤδη τὸ 1950 ὁρισμένοι ἐξωτερικοὶ δῆμοι ἐνσωματώνονται στὴν ἐπεκτεινόμενη πόλη καὶ τὸ σχέδιο τοῦ 1955 κάνει πρόβλεψη ἑνὸς ἑκατομμυρίου κατοίκων. Τὴν ἐξέλιξη αὐτὴ ἡ τοπικὴ διοίκηση τὴν ἀντιμετωπίζει μὲ μιὰ πολιτικὴ ἀντικερδοσκοπική, μὲ τὸν καθορισμὸ ὅριου αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἐφαρμογὴ ἐλέγχου στὴν αὔξηση τοῦ εἰσοδήματος καὶ στὶς προβλέψεις γιὰ νέες ἐγκαταστάσεις στὴ γύρω ζώνη. Παράλληλα, ἀρχίζει νὰ πραγματοποιεῖται τὸ σχέδιο γιὰ τὴν πολεοδομικὴ ὀργάνωση τῆς περιοχῆς, ποὺ βασίζεται στὴ συμμετοχὴ ὅλων τῶν πολιτῶν στὶς ἀποφάσεις, μὲ τὴν πολιτικὴ τῆς ἀποκέντρωσης καὶ τὴ δραστήρια συμμετοχὴ τῆς τηλεόρασης, τοῦ ραδιόφωνου καὶ τῶν τοπικῶν ἐφημερίδων. Ἡ συνεχὴς παρουσία τῶν κατοίκων σὲ συνελεύσεις καὶ συζητήσεις γιὰ προβλήματα ποὺ τοὺς ἐνδιαφέρουν ἄμεσα, δίνει τὴ δυνατότητα ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων μὲ τὴν πολιτικὴ διοίκηση καὶ τοὺς τεχνικούς, ἐνῶ ἡ δημιουργία συνοικιακῶν συμβουλίων, ἐπιτροπῶν καὶ ὁμάδων ἔρευνας κάνει δυνατὴ τὴ συμμετοχὴ στὶς ἀποφάσεις, ποὺ ἀφοροῦν ἀπὸ τὰ ρυθμιστικὰ καὶ τὰ σχέδια κυκλοφορίας πεζῶν καὶ αὐτοκινήτων μέχρι τὶς ἐπεμβάσεις γιὰ τὴν ὑγεία καὶ τὴ βοήθεια τῶν ἡλικιωμένων.

Τὸ 1965 ψηφίζεται ἀπὸ τὴν κεντρικὴ διοίκηση ἡ τροποποίηση τοῦ ρυθμιστικοῦ τοῦ 1955 γιὰ τὸν περιορισμὸ τῶν καταστροφῶν ἀπὸ τὶς διανοίξεις καὶ τὶς ἀναδιαρθρώσεις ποὺ προβλέπονταν. Ἤδη μετὰ τὶς πρῶτες συζητήσεις στὶς συνοικίες, γύρω στὸ 1962, ὁρίζεται τὸ σημερινὸ ὅριο τῶν 550-600.000 κατοίκων στὴν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ἀνάγκη ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκαίων πολεοδομικῶν σταθερῶν (standards) καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς σωτηρίας τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου καὶ τῆς περιοχῆς τῶν λόφων. Ἀπὸ τὸ 1962 μέχρι τὸ 1965, ἡ ὁμάδα τοῦ καθηγητῆ L. Benevolo, μὲ ἀνάθεση τῆς τοπικῆς διοίκησης, ἀσχολεῖται μὲ τὴ μελέτη τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου, μὲ σκοπὸ τὸν καθορισμὸ μέτρων γιὰ τὴν προστασία του. Τὸ 1966 παρουσιάζεται στοὺς κατοίκους ἡ «πρόταση Benevolo» κι ἀπὸ τὸν ἴδιο χρόνο, μόνο μὲ αὐτὴ σὰν βάση χορηγοῦνται ἄδειες στὸ ἱστορικὸ κέντρο. Ἀπὸ τὸ 1967 συνεχίζουν τὴ μελέτη τὰ τεχνικὰ γραφεῖα τοῦ δήμου.

Οἱ ἀριθμοὶ τῶν κατοίκων καὶ οἱ πυκνότητες, ὅπως παρουσιάζονται στὶς ἀπογραφὲς τοῦ 1951 καὶ τοῦ 1971, εἶναι στοιχεῖα πολὺ ἐνδεικτικὰ γιὰ τὶς ἀλλαγὲς καὶ τὶς τάσεις στὸ ἱστορικὸ κέντρο (ἔκταση 435 ἑκτάρια) καὶ στὴν περιφέρεια (ἔκταση 13.638 ἑκτάρια):

	1951	1971
Ἀριθμὸς κατοίκων στὸ ἱστορικὸ κέντρο	113.671	80.083
Ἀριθμὸς κατοίκων στὴν περιφέρεια	226.855	409.922
Πυκνότητα (κάτ./ἑκτ.) στὸ ἱστορικὸ κέντρο	261,3	184,1
Πυκνότητα (κάτ./ἑκτ.) στὴν περιφέρεια	16,6	30,1

3. Τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο γιὰ τὴν ἀναζωογόνηση καὶ συντήρηση τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου, ἐκλογὴ ταυτόχρονα πολιτικὴ καὶ πολιτιστική, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας τῆς τοπικῆς διοίκησης νὰ ἐμποδίσει τὴν ἀλλοίωση τῆς οἰκοδομικῆς καὶ κοινωνικοοικονομικῆς δομῆς του καὶ συνδέεται στενὰ μὲ τὰ προγράμματα ἀνάπτυξης τῆς πόλης καὶ τῆς περιφέρειας· ἐπεξεργασμένο στὶς οὐσιαστικές του φάσεις ἀπὸ τὰ τεχνικὰ γραφεῖα τοῦ δήμου, μὲ τὴ συνεργασία ὅλων τῶν κατοίκων, υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὴ δημοτικὴ διοίκηση τὸ 1969 καὶ ψηφίστηκε τὸν ἴδιο χρόνο ἀπὸ τὴν περιφερειακὴ καὶ τὸ 1971 ἀπὸ τὴν κεντρική· πέτυχε χρυσὸ μετάλλιο τοῦ διεθνοῦς ἱδρύματος Pio Manzou καὶ τὸ βραβεῖο τοῦ INARCH γιὰ τὸ 1969. Πρῶτος στόχος τοῦ σχεδίου εἶναι ἡ ἀλλαγὴ τῶν ὑπαρχουσῶν τάσεων στὸ ἱστορικὸ κέντρο καὶ ἡ παράδοσή του στὸν νόμιμο κάτοχό του: ὅλη τὴν κοινότητα. Τὸ σχέδιο ἔχει σὰν ἀντικείμενο τὴν περιοχὴ ποὺ περικλείεται ἀπὸ τὰ τείχη τοῦ 14ου αἰώνα καὶ

The area which has preserved its original character is treated as an organic whole rather than as an aggregate of building units, and is viewed as a single historical site because of its particular value and the uniformity of its physical and social characteristics. The typological description of its building fabric which was carried out concurrently with the study for its historical evaluation is of great significance, because it makes possible an understanding of the inner structure of the region and the way in which it took its architectural form. Thus, on the basis of this information, the new functions proposed can be related to the rest of the city and its surrounding area and be adapted to its structure.

The plan, which is opposed to the construction of new houses aims at the renewal of the existing building network and the development of low cost housing, for it regards the historical centre as a cultural, economic and social asset and housing as a social service. These were the guidelines for the project for low cost housing which was approved in 1973. Its goals are on the one hand the renewal and restoration of the building network in the working-class residential areas of the historical centre, where the housing is in a decrepit state, and on the other hand to ensure that the social groups now living there are not forced out of the area. It deals concurrently both with the problems of the protection of the historical centre and that of housing; for the separation of these two problems by the state bureaucracy is one of the main props of the profit-making system, leading to the deterioration and decay of historical centres, the driving away of the working classes to the new suburban neighbourhoods, the change and replacement of the social and often of the building structure and finally the introduction of new functions. There remains a museum approach to areas with antiquities, mainly out of historical interest but as often as not in order to raise the value of the land or for reasons of tourist or cultural exploitation as well. The following conditions must be met if the existing social structure is to be preserved: 1) the inhabitants' remaining within the same block of buildings while the works are being carried out, 2) collective government, 3) use of the housing by students and old people as well, 4) respect of private property for those who wish to renovate their houses on their own, 5) the application of just regulations between landlords and tenants.

The system of integrated ownership in the form of a landlords' cooperative with the participation of the local government is highly important, and closer to the ideological goals of the project. This system, which has replaced an earlier proposal for expropriation of the areas where intervention was to take place, is especially effective in respect to claims for open spaces, for financial support and the organization and administration of social services.

The project for the restoration and re-use of the large historical building complexes of the centre, which in its first phase from 1973 to 1975 deals with 11 such units, focuses on a large number of monasteries. Their historical role and the present needs of the

μερικὰ τμήματα τῆς πόλης ἔξω ἀπὸ αὐτά, καθορίζοντας δύο ζῶνες: μιὰ πρώτη, ὅπου ἡ δομὴ τῆς ἱστορικῆς πόλης διατήρησε τὰ αὐθεντικά της χαρακτηριστικά, καὶ μιὰ δεύτερη, συνέπεια τοῦ ρυθμιστικοῦ τοῦ 1889 καὶ τοῦ σχεδίου ἀνοικοδόμησης τοῦ 1948. 'Η περιοχὴ ἀντιμετωπίζεται σὰν ἑνιαῖος ὀργανισμὸς καὶ ὄχι σὰν σύνολο οἰκοδομικῶν ὀργανισμῶν. Γιὰ τὶς ἰδιαίτερες ἱστορικές, καλλιτεχνικές, ἀρχιτεκτονικὲς καὶ πολεοδομικές της ἀξίες, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ὁμοιογένεια τῶν φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν της χαρακτηριστικῶν, τὸ σχέδιο ἐξετάζει τὴν περιοχὴ σὰν ἕνα μοναδικὸ μνημεῖο, καὶ ἔτσι προσφέρει τὴ δυνατότητα πραγματοποίησης τῆς πλήρους ἀποκατάστασης (restauro integrale) σὲ μιὰ πόλη ἀρχαία, τῆς κλίμακας τῆς Μπολώνια, τῆς πιὸ ἐκτεταμένης στὴν 'Ιταλία μετὰ τὴ Βενετία. Τὸ σχέδιο ἐκφράζει τὴν ἐκλογὴ τῆς κοινότητας γιὰ τὸν ρόλο τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου στὴν πόλη καὶ τὴν περιφέρεια καὶ οἱ ἐπεμβάσεις ποὺ προβλέφθηκαν σκοπεύουν: α) στὴν προστασία ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς φυσικῆς καὶ κοινωνικῆς του δομῆς, β) στὴν ἔνταξη τῆς ἱστορικοκαλλιτεχνικῆς κληρονομιᾶς μέσα στὸ κοινωνικοοικονομικὸ περιεχόμενο τῆς περιοχῆς, γ) στὴ δημιουργία νέων περιοχῶν γιὰ τὶς τριτογενεῖς δραστηριότητες μὲ τὴν ἀπό-

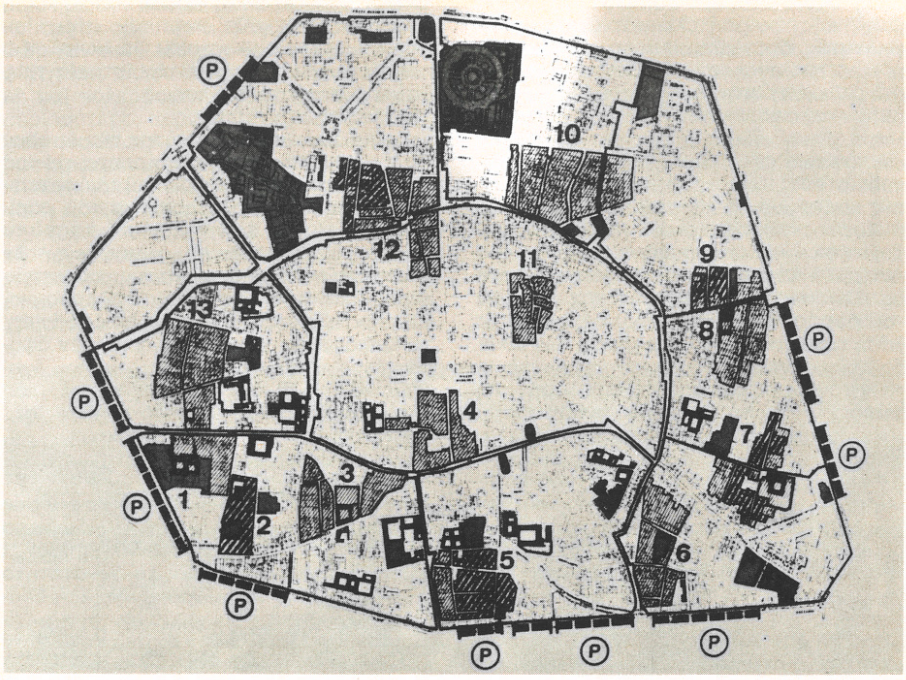

5

5.
Προσδιορισμὸς τῶν ἑνοτήτων ποὺ προβλέφθηκαν γιὰ ἐπέμβαση (''Peep centro storico'').

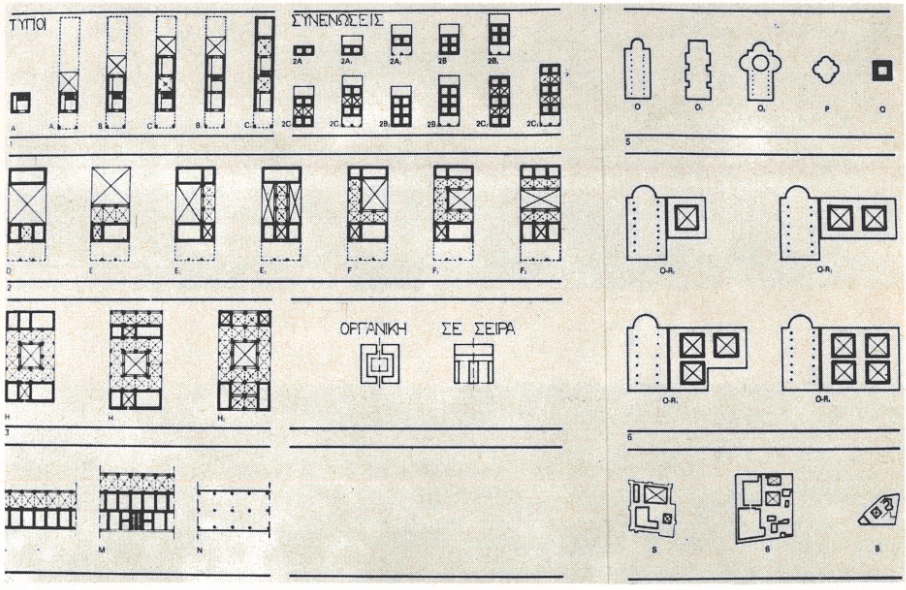

6

6.
Τυπολογικὰ σχήματα τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου. 1. Κατηγορία Γ, κατοικίες τεχνιτῶν καὶ ἐμπόρων, 2. Κατηγορία Β, ὀργανισμοὶ σὲ αὐλὲς (10-20 τμ), 3. Κατηγορία Β, ὀργανισμοὶ σὲ σειρὰ (21-50 τμ), 4. Κατηγορία Α, κτίρια εἰδικὰ σὲ σειρά, 5. Κατηγορία Α, κτίρια εἰδικὰ ἁπλά, 6. Κατηγορία Α, κτίρια εἰδικὰ σύνθετα, 7. Κατηγορία Α, κτίρια εἰδικὰ μοναδικά. (''Bologna-metodologia e politica del restauro'').

7.
Τυπολογικὴ ἁπλοποίηση ἀπὸ εἰκονογραφία αὐθεντικὴ τῶν ὀργανισμῶν τῆς κατηγορίας Γ (''Bologna-metodologia e politica del restauro'').

7

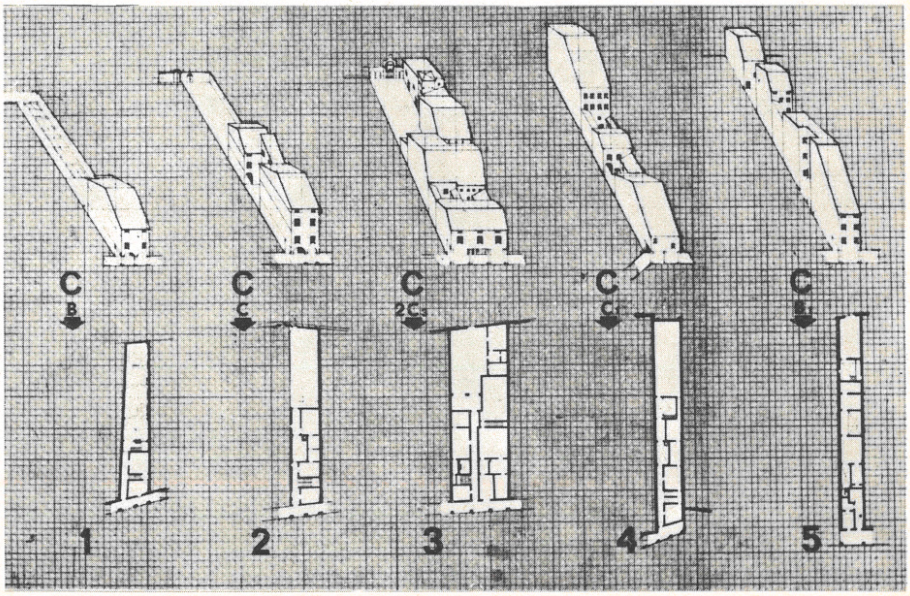

community led to their transformation into a system of services complementing the uses of the home based on the principle that ''dwelling place = house + services'', thus creating through the socialization of historical buildings, former symbols of the ruling class, focal points for social life and for the participation of citizens in community government.
It is well known that the cost of restoring the

5.
Identification of units under preservation.

6.
Typological forms of the historic centre. 1. Houses of craftsmen and merchands, 2. Court houses (10-20 sq. m), 3. Row houses (21-50 sq. m), 4. Row houses of special interest, 5. Simple buildings of special interest, 6. Complex buildings, 7. Unique buildings.

7.
Typological simplification.

δοση στὸν ἱστορικὸ πυρήνα τῆς πόλης μιᾶς δικῆς του ἀποτελεσματικῆς λειτουργικότητας, δ) στὴ δημιουργία στὸ ἱστορικὸ κέντρο τῶν ἀναγκαίων σταθερῶν καὶ ὑπηρεσιῶν καὶ ε) στὴν ἀντιμετώπιση τῆς χαοτικῆς κυκλοφορίας τῶν αὐτοκινήτων μὲ τὴ λειτουργικὴ σύνδεσή της μὲ τὴ μεγάλη κυκλοφορία τῆς περιφέρειας καὶ τὴ δημιουργία ἑνὸς ἀποτελεσματικοῦ συστήματος κυκλοφορίας γιὰ τοὺς πεζούς.

Ἡ ἔρευνα τῶν ἱστορικῶν ἀξιῶν, μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἀπογραφὴ τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου, ἔδωσε μιὰ πρώτη παράμετρο ἀξιολόγησης καὶ ἐκτίμησης τῆς φυσικῆς του δομῆς, ἐνῶ μιὰ δεύτερη ἔρευνα, μὲ βάση τὴν τυπολογικὴ ἀπογραφὴ τῶν οἰκοδομικῶν ὀργανισμῶν, ἔδωσε τὴ δυνατότητα κατανόησης τῆς ἐσωτερικῆς δομῆς τῆς περιοχῆς καὶ τοῦ τρόπου σχηματισμοῦ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ της κόσμου. Ἡ ἀνάλυση ἔδειξε παράλληλα τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν κατοικία μικρῆς κλίμακας, ποὺ βασικὰ χαρακτηρίζει τὸ ἱστορικὸ κέντρο, καὶ τῶν μεγάλων ἀρχιτεκτονικῶν καὶ πολεοδομικῶν μονάδων, καὶ δημιούργησε τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐνεργοποίηση τῆς περιοχῆς. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ ἔχει μεγάλη ἐπιστημονικὴ σπουδαιότητα, γιατὶ παρουσιάζει τὴ συνολικὴ μορφὴ τῆς πόλης, ποὺ εἶναι στενὰ δεμένη μὲ τὸν τρόπο σχηματισμοῦ τῶν διαφόρων οἰκοδομικῶν τύπων καὶ τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ τάξη ποὺ τοὺς χαρακτηρίζει.

Πρόγραμμα τῆς συντήρησης

Οἱ ἐπεμβάσεις χωρίστηκαν σὲ τρεῖς ὁμάδες, διαρθρωμένες σὲ ἕξι κατηγορίες:

1α, 1β. Ἀποκατάσταση (restauro).

Ἡ ὁμάδα αὐτὴ περιλαμβάνει τὰ μνημεῖα ποὺ πρέπει νὰ συντηρηθοῦν καὶ ἀνακτηθοῦν μὲ τὶς μεθόδους τῆς ἀποκατάστασης· στὴν πρώτη κατηγορία μὲ χρήσεις ὅμοιες ἢ ἀνάλογες τῶν ἀρχικῶν, ἐνῶ στὴ δεύτερη καὶ μὲ χρήσεις διαφορετικές. Βασικὴ προϋπόθεση ἀποτελεῖ ἡ ἀπομάκρυνση κάθε περιττοῦ στοιχείου ποὺ ἡ μελέτη τοῦ κτιρίου θὰ καταδείξει πὼς δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν ἱστορία του.

2α. Καθολικὴ συντήρηση.

2β. Μερικὴ συντήρηση.

Στὴν πρώτη κατηγορία αὐτῆς τῆς ὁμάδας τὸ ἐνδιαφέρον τῆς συντήρησης ἀφορᾶ ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα καὶ τὰ ἐσωτερικὰ τυπολογικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ κτιρίου. Στὴ δεύτερη κατηγορία, ποὺ ἀφορᾶ τὰ κτίρια μὲ οὐσιαστικὲς ἀλλοιώσεις τῶν ἐσωτερικῶν τυπολογικῶν τους χαρακτηριστικῶν ἀλλὰ ἀκέραιη τὴν πολεοδομική τους ἔνταξη καὶ τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση, τὸ ἐνδιαφέρον τῆς συντήρησης δὲν ἀφορᾶ μόνον τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα ποὺ ἐναπόμειναν ἀλλὰ καὶ τὸν καθορισμὸ μιᾶς νέας σχεδίασης σὲ ἐπίπεδο τυπολογίας.

3α. Κατεδάφιση καὶ ἀνακατασκευή.

3β. Κατεδάφιση χωρὶς δυνατότητα ἀνακατασκευῆς.

Στὴν πρώτη κατηγορία τῆς τρίτης ὁμάδας περιλαμβάνονται τὰ κτίρια χωρὶς ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά, ποὺ τίποτα δὲν ἐμποδίζει τὴν κατεδάφισή τους καὶ τὴ δυνατότητα μιᾶς κατοπινῆς ἀνακατασκευῆς. Στὴ δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται τὰ κτίρια ποὺ καταλαμβάνουν ζωτικὰ κενὰ στὴν πολεοδομικὴ ὀργάνωση τῆς περιοχῆς. Τὰ κτίρια ποὺ κατεδαφίστηκαν στὸ ἄμεσο παρελθόν, μποροῦν νὰ ἀνακατασκευαστοῦν μὲ τὴν ἴδια χρήσιμη ἐπιφάνεια ποὺ εἶχαν ἀρχικά.

Ἐνεργοποίηση. Στὴ διάρκεια τῆς σύνταξης τοῦ σχεδίου, παράλληλα μὲ τὴν τυπολογικὴ ἀπογραφὴ τοῦ οἰκοδομικοῦ περιεχομένου τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου, ἐρευνήθηκε ἡ δυνατότητα δημιουργίας σ' αὐτὸ ἑνὸς συστήματος λειτουργιῶν σὲ σχέση μὲ τὴν ὑπόλοιπη πόλη καὶ τὴν περιφέρεια. Στὴν ἀπογραφὴ προσδιορίστηκαν τέσσερεις μεγάλες κατηγορίες κτιρίων καὶ ἀντίστοιχες ὑποκατηγορίες γιὰ τὶς ὁποῖες προτείνονται χρήσεις ποὺ μποροῦν νὰ προσαρμοστοῦν στὰ τυπολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν κτιρίων. Αὐτὸ ἀποτελεῖ καὶ μιὰ πρώτη προσέγγιση γιὰ τὴ χρήση τῶν παλαιῶν κτιρίων σήμερα:

Κατηγορία Α. Περιλαμβάνει κτίρια μὲ εἰδικοὺς προορισμοὺς χρήσης:

α) κτίρια εἰδικὰ μοναδικά, ποὺ χαρακτηρίζονται γιὰ τὴν ἰδιαίτερη πολυπλοκότητα τῆς ὀργάνωσής τους καὶ ὁρίζουν ὁλόκληρα τετράγωνα (μοναστηριακὰ σύνολα, παλάτια),

β) κτίρια εἰδικὰ σύνθετα, ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴ σύνθεση κτιρίων εἰδικῶν ἁπλῶν καὶ περιστυλίων (μοναστηριακὰ συγκροτήματα),

γ) κτίρια εἰδικὰ ἁπλὰ (ἐκκλησίες, πύργοι, βαπτιστήρια),

δ) κτίρια εἰδικὰ σὲ σειρά, ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη σὲ σειρὰ ἀρχιτεκτονικῶν ὀργανισμῶν (στοές, σταῦλοι, ἀμαξοστάσια).

Τὰ ἰδιαίτερα τονισμένα χαρακτηριστικὰ τους, ἡ ποικιλία καὶ ἡ προσαρμοστικότητα τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν τους χώρων, ἐπιτρέπουν λειτουργίες διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς ἀρχικές, ποὺ δὲν ἀλλοιώνουν ὅμως τὴ δομὴ καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν κτιρίων. Μὲ τὴ χρησιμοποίηση τῶν πιὸ προηγμένων τεχνολογικῶν μέσων μποροῦν νὰ προσαρμοστοῦν στὶς ἀπαιτήσεις τῶν πιὸ διαφορετικῶν χρήσεων (σχολεῖα, κέντρα ἔρευνας καὶ πειραματισμοῦ, ὑπηρεσίες κοινόχρηστες γιὰ τὴν κουλτούρα καὶ τὸν ἐλεύθερο χρόνο, βιβλιοθῆκες, θέατρα, ἐκθέσεις, παιδικοὶ καὶ βρεφικοὶ σταθμοί, ἐξωτερικὰ ἰατρεῖα κλπ).

Κατηγορία Β. Στὴν κατηγορία αὐτὴ περιλαμβάνονται τὰ τυπικὰ μέγαρα τοῦ 16ου, 17ου καὶ 18ου αἰώνα.

Τὰ τυπολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν κτιρίων αὐτῆς τῆς κατηγορίας δὲν ἐπιτρέπουν χρήσεις πολὺ διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς ἀρχικές, καὶ οἱ λειτουργίες γιὰ τὶς ὁποῖες

building network in the interior of historical centres is less than that of creating new housing. Moreover various social factors and economic side effects which are hard to evaluate, render the latter solution even more costly. The most important dimension of this project, however, is that the choices made by the city of Bologna are above all political and cultural. It is by no means unimpressive that a local government exists which defends the city and the interests of its inhabitants, at a time when areas of historical value and natural beauty disappear overnight or at best are preserved "in order to be handed over to social groups who know how to take care of them".

8

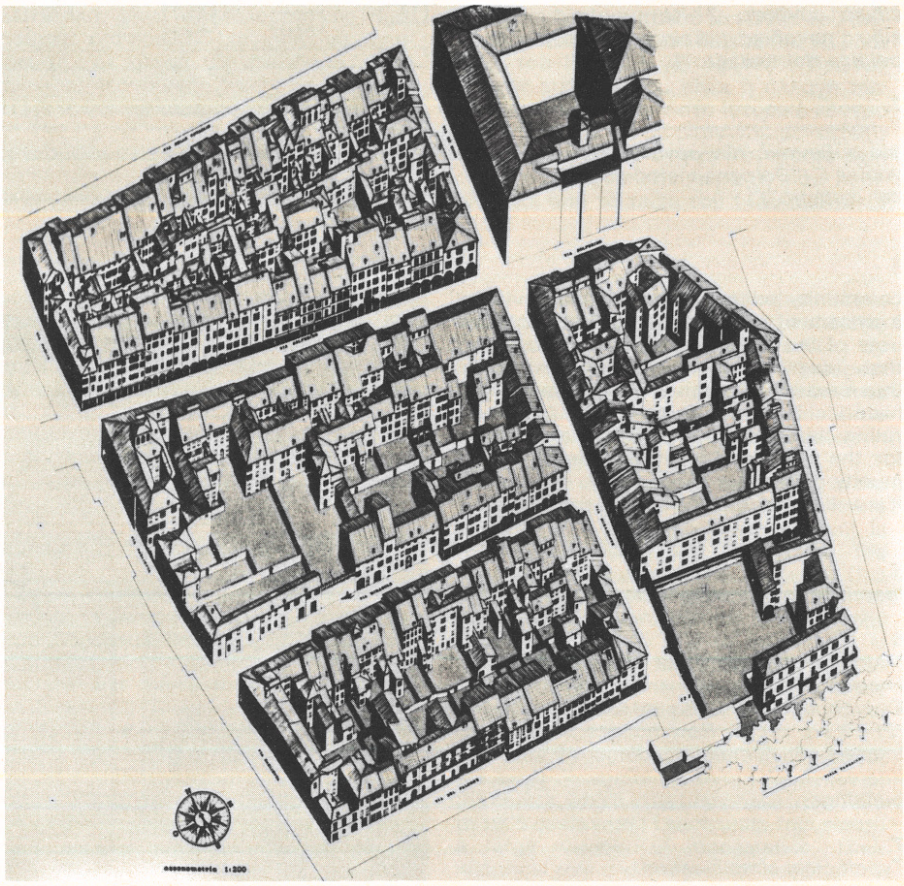

8.
Axonometric drawing of the urban unit No. 5 (proposal).

9.
Inner gardens in the block of S. Leonardo (proposal).

10.
Reconstruction in S. Leonardo street (November 1974).

11.
Aerial view of the monastic complex S. Lucia - S. Luigi.

μποροῦν νὰ προσαρμοστοῦν εἶναι τύπου κουλτούρας καὶ διοικητικῶν καὶ γραφειοκρατικῶν παραστάσεων.

Κατηγορία Γ. Στὴν κατηγορία αὐτὴ περιλαμβάνονται κτίρια μὲ ἰδιαίτερα τυπολογικὰ καὶ λειτουργικὰ χαρακτηριστικά, ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὴν κοινωνικοοικονομικὴ διάρθρωση τῶν κατώτερων κοινωνικῶν τάξεων (ἐργατῶν, τεχνιτῶν) ἀπὸ τὸν 16ο μέχρι τὸν 18ο αἰώνα. Τὰ πολὺ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τους (τύποι πρωταρχικοὶ καὶ σύνθετοι ὀργανισμοὶ ποὺ δημιουργήθηκαν μὲ συνένωση καὶ συνάθροιση τῶν πρωταρχικῶν τύπων) καὶ ἡ ἀκριβὴς ἀντιστοιχία τους μὲ τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση καὶ τὴν πολεοδομικὴ ἔνταξη προσφέρουν τὴ δυνατότητα γιὰ μιὰ μεθοδολογία ἐπέμβασης βασισμένη στοὺς συντελεστὲς ποὺ καθόρισαν αὐτὴ τὴν τυπολογικὴ τάξη. Τὰ κτίρια αὐτῆς τῆς κατηγορίας προσφέρονται γιὰ οἰκονομικὲς καὶ λαϊκὲς κατοικίες, γιὰ τὴ διατήρηση τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας στὸ ἱστορικὸ κέντρο καὶ τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων ποὺ ἐξαφανίστηκαν στὶς σύγχρονες πόλεις.

Κατηγορία Δ. Στὴν κατηγορία αὐτὴ περιλαμβάνονται κτίρια χωρὶς ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ καὶ κτίρια μὲ χαρακτηριστικὰ ποὺ δὲν συναντιοῦνται στὸ ἱστορικὸ κέντρο.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ χρήση τῆς κατοικίας σὲ ἰδιαίτερες τυπολογίες πρέπει νὰ τοὺς ἀποδοθοῦν λειτουργίες ποὺ νὰ μὴν προσβάλλουν τὴν τυπολογική τους τάξη.

Τὸ σχέδιο, ποὺ ἀντιτίθεται στὴν παραγωγὴ νέων σπιτιῶν σὲ ἐξάρτηση ἀπὸ τοὺς μηχανισμοὺς τῆς ἀγορᾶς, σκοπεύει στὴν ἀνάκτηση τοῦ ὑπάρχοντος οἰκοδομικοῦ ἱστοῦ καὶ στὴ δημιουργία μιᾶς οἰκονομικῆς καὶ λαϊκῆς οἰκοδόμησης, θεωρώντας τὸ ἱστορικὸ κέντρο σὰν πολιτιστικό, κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ ἀγαθὸ καὶ τὴν κατοικία σὰν κοινωνικὴ ὑπηρεσία. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατοικία, τὸ ἱστορικὸ κέντρο χαρακτηρίζουν καὶ οἱ μεγάλοι μοναστηριακοὶ ὀργανισμοί. Ἀπὸ τοὺς 90 περίπου ποὺ ὑπῆρχαν πρὶν 150 χρόνια πολλοὶ κατεδαφίστηκαν, ἄλλοι ἔχασαν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ πολεοδομικὴ τους σημασία καὶ οἱ περισσότεροι περιέχουν σήμερα λειτουργίες ἀκατάλληλες γιὰ τὰ φυσικά τους χαρακτηριστικὰ καὶ τὶς ἀνάγκες τῆς πόλης.

Ἡ παρουσία αὐτῶν τῶν συγκροτημάτων καὶ ἡ μελέτη τοῦ ρόλου τους στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου ἔδωσαν τὴ δυνατότητα κατασκευῆς ἑνὸς συστήματος ὑπηρεσιῶν, συνδεμένων μὲ ἕνα δίκτυο πεζοδρόμων πρὸς τὰ μεγάλα κοινόχρηστα κενὰ (πλατεῖες) τῆς περιοχῆς. Τὸ σύστημα τῶν ὑπηρεσιῶν ὁλοκληρώνει τὴ χρήση τῆς κατοικίας, μὲ βάση τὴν ἀρχὴ «κατοικία = σπίτι + ὑπηρεσίες», δημιουργώντας τοὺς πόλους τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν στὴ δημόσια διοίκηση μὲ τὴν κοινωνικοποίηση τῶν μνημείων, ποὺ ἀπὸ σύμβολα τῆς ἐξουσιαστικῆς τάξης γίνονται σημεῖα ἀναζωπύρωσης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Πολὺ ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ ρόλου τοῦ Πανεπιστήμιου. Ἡ ἐνσωμάτωσή του στὴ δομὴ τῆς ἱστορικῆς πόλης καὶ ὁ κατάλληλος ἐξοπλισμός του γιὰ πανεπιστημιακὴ καὶ κοινόχρηστη χρήση, τὸ κάνει πραγματικὰ δημόσιο, σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴ γύρω

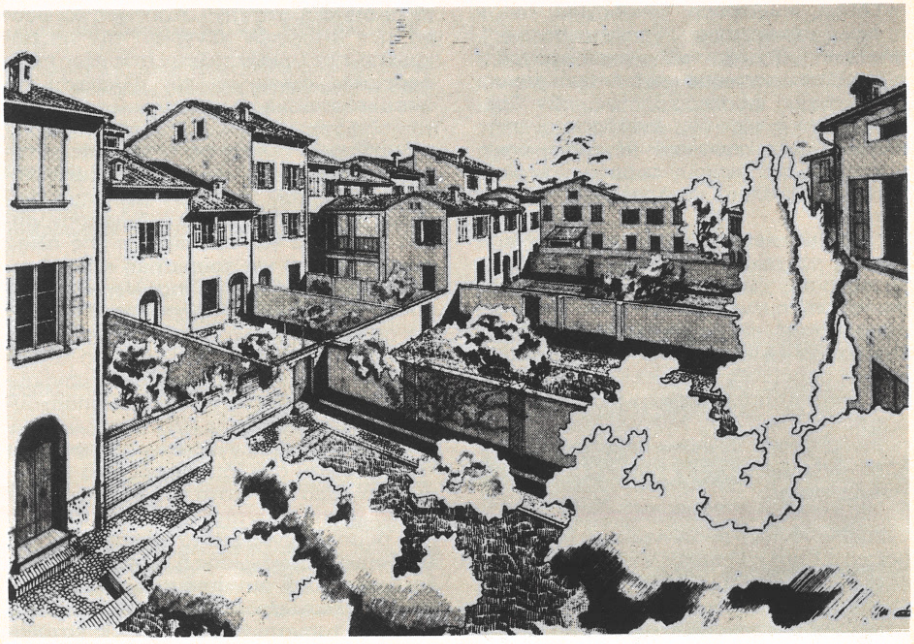

9

10

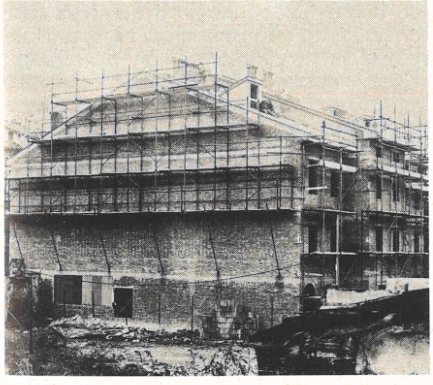

11

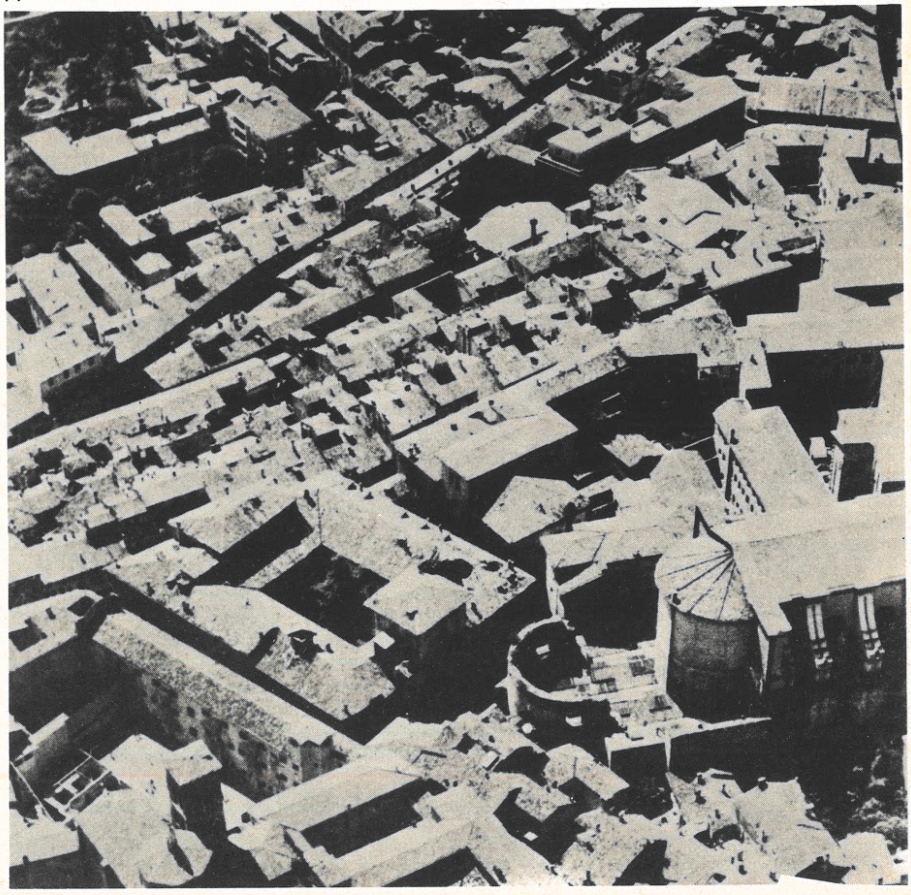

8.
Ἀξονομετρικὸ τῆς πολεοδομικῆς ἑνότητας ἀρ. 5 (πρόταση), ("Peep centro storico").

9.
Ἐσωτερικοὶ κῆποι στὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο τοῦ S. Leonardo (πρόταση), ("Peep centro storico").

10.
Ἀνοικοδόμηση στὴν ὁδὸ S. Leonardo (Νοέμβριος 1974).

11.
Ἀεροφωτογραφία τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος S. Lucia - S. Luigi ("Conoscenza e coscienza della città").

κοινωνική πραγματικότητα καὶ οὐσιαστικὸ συντελεστὴ στὴν ἐξέλιξη τοῦ τόπου, μὲ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ μύθου τῆς αὐτονομίας τοῦ πανεπιστήμιου, τοῦ ἀπομονωμένου ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη πόλη καὶ ὀργανωμένου μὲ τὴν ἴδια λογικὴ ποὺ πραγματοποιεῖ τὴν ἐξάπλωσή της.

Βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου, ποὺ βλέπει τὸ ἱστορικὸ κέντρο σὰν περιοχὴ οἰκονομικῆς καὶ λαϊκῆς κατοικίας, μὲ τὶς ἀνάλογες οἰκονομικὲς δραστηριότητες τῶν κατοίκων της, καὶ σὰν ἕδρα δημόσιων ὑπηρεσιῶν καὶ ἐξοπλισμῶν (ἀπὸ ἐπίπεδο συνοικίας μέχρι διεθνὲς) προσαρμοσμένων στὴ φυσική του δομὴ (Πανεπιστήμιο, βιοτεχνίες, διασκέδαση, κουλτούρα, ξενοδοχεῖα, τουρισμός, παραστάσεις γραφειοκρατικές), ἀποτελεῖ ἡ ὕπαρξη τοῦ γενικοῦ προγράμματος ἀποκέντρωσης καὶ ἡ ἀπομάκρυνση, μὲ ἐκτίμηση προτεραιότητας, τῶν δραστηριοτήτων ποὺ δὲν ἐντάσσονται στὴν κλίμακα τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου, ὅπως ὑπηρεσίες μὲ μεγάλη συρροὴ κοινοῦ ἢ ἀνάγκη μεγάλης κυκλοφορίας αὐτοκινήτων.

Τὸ ἱστορικὸ κέντρο, μετὰ ἀπὸ λεπτομερὴ ἔρευνα ἀρχείου καὶ τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης, χωρίστηκε σὲ δέκα περιοχὲς διαφοροποιημένες μεταξύ τους ἱστορικά, μορφολογικὰ καὶ λειτουργικὰ (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ὑπάρχοντα διοικητικὸ χωρισμὸ καὶ τὶς σημερινὲς συνοικίες), στὶς ὁποῖες καθορίζονται πυρῆνες συνάθροισης, ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τοὺς πόλους τῆς ἐνεργοποίησής του. Γιὰ κάθε περιοχὴ ἔγινε ἡ ἔρευνα τῶν σταθερῶν τῆς κατοικίας καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν σὲ ἐπίπεδο συνοικίας καὶ πόλης. Ἀπὸ τὶς δέκα αὐτὲς περιοχές, διαλέχτηκαν γιὰ τὸ πρόγραμμα τῆς ἐπέμβασης 13 πολεοδομικὲς ἑνότητες, ὁμοιογενεῖς στὸν βαθμὸ φθορᾶς τῶν οἰκοδομικῶν καὶ κοινωνικοοικονομικῶν τους δομῶν, οἱ ὁποῖες χωρίστηκαν σὲ μικρότερες ἑνότητες-βασικοὺς τομεῖς τῶν ἐπεμβάσεων, ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὸ σχέδιο καὶ ποὺ στὸν πολεοδομικὸ ἱστὸ τῆς Μπολώνια ταυτίζονται μὲ τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα.

Ἡ σχέση αὐτῶν τῶν μικρότερων ἑνοτήτων προσδιορίστηκε στὸ ἐπίπεδο τῶν κοινῶν ἐξοπλισμῶν (πράσινο, χρήσεις ἰσογείων, ὑπηρεσίες) καὶ σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὸ γενικὸ σχέδιο ἀναζωογόνησης καὶ συντήρησης τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου. Ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τῆς ἐπέμβασης παραλείφθηκαν τὰ κτίρια τῶν κατηγοριῶν (1α), (1β), (3α), λόγω τῆς σπουδαιότητας τῆς ὁμοιογένειας τῶν δομῶν καὶ τῶν τυπολογιῶν τοῦ κάθε οἰκοδομικοῦ τετραγώνου στὴ σχεδίαση καὶ τὴν τεχνικὴ ἐφαρμογὴ τῆς μελέτης.

Ἡ ἀνάκτηση τοῦ συστήματος τοῦ πρασίνου ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς βασικοὺς τομεῖς τοῦ προγράμματος, μαζὶ μὲ τὴ δημιουργία τοῦ συστήματος τῶν πεζόδρομων σὲ σχέση μὲ τὶς ὑπηρεσίες καὶ τὶς πλατεῖες τῆς περιοχῆς. Ἡ ἀνάγκη συμπλήρωσης τοῦ πρασίνου στὸ ἱστορικὸ κέντρο, καὶ ἰδιαίτερα στὸ τμῆμα ποὺ περικλείεται ἀπὸ τὰ τείχη τοῦ 11ου αἰώνα καὶ ἔχει πολὺ πυκνὴ δόμηση, βρῆκε λύση στὴ σχέση ἱστορικὸ κέντρο-λόφοι, λύση ποὺ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσει καὶ ἄλλους σχετικοὺς ἐξοπλισμοὺς οἱ ὁποῖοι εἶναι δύσκολο νὰ εἰσαχθοῦν στὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς πόλης.

4. Τὸ σχέδιο ἐφαρμογῆς γιὰ μιὰ οἰκονομικὴ καὶ λαϊκὴ κατοικία στὸ ἱστορικὸ κέντρο τῆς Μπολώνια ὁλοκληρώνει τὸ ἀντίστοιχο σχέδιο τοῦ δήμου, ποὺ πραγματοποιεῖται στὴν περιφέρεια τῆς πόλης. Ἡ πρώτη φάση του ἀφορᾶ πέντε ἀπὸ τὶς 13 πολεοδομικὲς ἑνότητες ποὺ προγραμματίστηκαν ἀπὸ τὸ σχέδιο τοῦ 1969. Διαμέσου τῆς δημόσιας ἐπέμβασης τὸ σχέδιο σκοπεύει: α) στὴν ἀναζωογόνηση καὶ συντήρηση τοῦ πολεοδομικοῦ ἱστοῦ στὶς λαϊκὲς συνοικίες τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου, ὅπου ὑπάρχουν κατοικίες σὲ κατάπτωση, μὲ τὴν παράλληλη ἐγκατάσταση τῶν ἀναγκαίων ὑπηρεσιῶν καὶ β) στὴν παραμονὴ στὸ ἱστορικὸ κέντρο τῶν τάξεων ποὺ τὸ κατοικοῦν σήμερα καὶ ποὺ κατὰ τὸ παρελθὸν συνεισφέραν στὸν σχηματισμό του, περιορίζοντας τὰ προνόμια ἐκείνων ποὺ βλέπουν τὰ ἱστορικὰ κέντρα καὶ τὴν πόλη γενικότερα σὰν ἀντικείμενο κερδοσκοπίας. Ἔτσι, τὸ πρόβλημα τῆς προστασίας τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου ἀντιμετωπίζεται μαζὶ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς κατοικίας, ἐνῶ ὁ διαχωρισμός τους στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες ἀποτελεῖ τὴ βάση τοῦ κερδοσκοπικοῦ μηχανισμοῦ μὲ ἀποτελέσματα τὴν κατάπτωση καὶ φθορὰ τῶν ἱστορικῶν κέντρων, τὴν ἀπομάκρυνση τῶν λαϊκῶν τάξεων στὶς νέες περιφερειακὲς συνοικίες, τὴν ἀλλοίωση καὶ ἀντικατάσταση τοῦ κοινωνικοῦ καὶ συχνὰ τοῦ οἰκοδομικοῦ ἱστοῦ, τὴν εἰσαγωγὴ νέων χρήσεων. Τελικά, σὲ τέτοιες περιπτώσεις, ἐπικρατεῖ μιὰ μουσειακὴ ἀντιμετώπιση, κυρίως τῶν περιοχῶν μὲ μνημειακὸ χαρακτήρα, ἀπὸ ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον, συχνὰ ὅμως καὶ γιὰ τὴν αὔξηση τῆς ἀξίας τῶν ἐδαφῶν ἢ γιὰ τουριστικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἐκμετάλλευση. Παράλληλα μὲ τὸ πρόγραμμα τῆς συντήρησης, ποὺ βασίζεται σὲ μιὰ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία, τόσο γιὰ τὰ μνημεῖα, ὅσο καὶ γιὰ τὴν κατοικία μικρῆς κλίμακας, ὁ προγραμματισμὸς γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ὑπάρχουσας κοινωνικῆς δομῆς στὴν Μπολώνια γίνεται μὲ τὶς ἑξῆς ἐγγυήσεις: α) παραμονὴ τῶν κατοίκων στὸ ἴδιο οἰκοδομικὸ τετράγωνο, ἀκόμα καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς συντήρησης, σὲ κτίρια νέα ποὺ συμπληρώνουν κενὰ τῆς ἀρχικῆς πολεοδομικῆς ὀργάνωσης ἢ σὲ παλαιὰ ἀπαλλοτριωμένα καὶ συντηρημένα ἀπὸ τὸν δῆμο, β) συλλογικὴ διοίκηση τῶν ἀναζωογονημένων τμημάτων, γ) χρήση τῆς κατοικίας γιὰ σπουδαστὲς καὶ ἡλικιωμένους, δ) σεβασμὸ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας γι' αὐτοὺς ποὺ θέλουν νὰ συντηρήσουν μόνοι τὰ σπίτια τους (στὶς περιπτώσεις αὐτὲς χορηγοῦνται 25χρονα δάνεια καὶ ἄλλες διευκολύνσεις), ε) ἐφαρμογὴ δίκαιων κανόνων γιὰ τοὺς ἰδιοκτῆτες καὶ τοὺς ἐνοικιαστές, τὴ συνέχιση τῆς παραμονῆς τῶν ὁποίων ἐγγυᾶται τὸ σχέδιο.

Στοὺς μῆνες ποὺ μεσολάβησαν ἀπὸ τὴν παρουσίαση τοῦ σχεδίου (9.10.1972) μέχρι τὴν ψήφισή του (7.3.1973), μετὰ ἀπὸ συνεχεῖς συζητήσεις στὶς συνοικίες καὶ ἔρευνες, ἡ ἀρχικὴ πρόταση γιὰ ἀπαλλοτρίωση τῶν πολεοδομικῶν ἑνοτήτων ποὺ προβλέπονταν γιὰ τὴν ἐπέμβαση ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς ἐνιαίας ἰδιοκτησίας. Αὐτὸ ἔγινε γιατὶ ἡ ἀρχικὴ πρόταση, παρόλο ποὺ θὰ διευκόλυνε τὴ συλλογικὴ διοίκηση καὶ τὸν δημόσιο ἔλεγχο, θὰ ἔπληττε τοὺς μικροὺς ἰδιοκτῆτες ποὺ θὰ ἦταν διατεθειμένοι νὰ συνεργαστοῦν μὲ τὸν δῆμο ἀλλὰ θὰ βρίσκονταν σὲ οἰκονομικὴ ἀδυναμία νὰ κάνουν μόνοι, ἔστω καὶ μὲ διευκολύνσεις, τὴν ἀποκατάσταση καὶ συντήρηση τοῦ σπιτιοῦ τους. Τὸ σύστημα αὐτὸ τῆς ἐνιαίας ἰδιοκτησίας, μὲ τὴ μορφὴ τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ τὴν ὑποστήριξη καὶ συνεργασία τῆς τοπικῆς διοίκησης, εἶναι ἰδιαίτερα ἀποτελεσματικὸ στὴ διεκδίκηση ἐλεύθερων ἐπιφανειῶν καὶ χρηματοδοτήσεων, ποὺ προβλέπονται γιὰ τοὺς συνεταιρισμοὺς αὐτοῦ τοῦ τύπου, καὶ στὴν ὀργάνωση καὶ διοίκηση τῶν κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν. Αὐτὸ τὸ σύστημα, πιὸ κοντὰ στοὺς ἰδεολογικοὺς στόχους τοῦ σχεδίου καὶ πρόταση ἑνὸς μοντέλου διοίκησης τῆς πόλης ποὺ θεωρεῖται σὰν σύνολο ὑπηρεσιῶν στὴ χρήση τῆς κοινότητας, βασίζεται στὶς βασικὲς ἀπαιτήσεις ἑνὸς τρόπου ζωῆς, στὸν ὁποῖο ἡ κοινωνικότητα ἑρμηνεύεται μὲ ἰδιαίτερα τονισμένη τὴ σημασία τῆς κοινωνικῆς συνείδησης· κοινωνικὰ φαίνεται τὸ πιὸ ἀποδεκτό, γιατὶ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ περιλαμβάνει ὅσο τὸ δυνατὸν περισσότερες ἀνθρώπινες δραστηριότητες, μιὰ καὶ εἶναι ἕνα ὄργανο προώθησης τῶν ἀποφάσεων ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴ βάση.

Οἱ ἑνότητες ποὺ διαλέχτηκαν γιὰ τὴν ἐπέμβαση χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ἔντονη παρουσία τῶν κτιρίων τῆς κατηγορίας Γ, τὸν βασικὸ τύπο καὶ τὶς ποικίλες τυπολογικὲς συνενώσεις του. Ἡ κατηγορία αὐτὴ παρουσιάζει τὸ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον, ὅσον ἀφορᾶ τὴ δυνατότητα δημιουργίας μιᾶς ὁρισμένης μεθοδολογίας στὴν ἐπέμβαση, μὲ σκοπὸ τὸν καθορισμὸ ἑνὸς λειτουργικοῦ συστήματος προσαρμοσμένου στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ πολεοδομικὴ ὀργάνωση τῆς περιοχῆς. Ὁ προσδιορισμὸς τῶν μικρότερων τυπολογικῶν ἑνοτήτων ὁδήγησε στὴ σχεδίαση τῶν διαφόρων τύπων κατοικίας στοὺς ὀρόφους, ἐνῶ στὰ ἰσόγεια προβλέπονται διάφορες ἐπαγγελματικὲς δραστηριότητες (ἐμπορικές, βιοτεχνικὲς) καὶ κοινόχρηστες ὑπηρεσίες (αἴθουσες συγκεντρώσεων, παιδικοὶ σταθμοί, νηπιαγωγεῖα, πράσινο, παιχνιδότοποι, κουζίνες-ἐστιατόρια κοινὰ γιὰ φοιτητὲς καὶ ἡλικιωμένους, πλυντήρια, κεντρικὲς θερμάνσεις). Οἱ ὑπηρεσίες αὐτὲς ὁλοκληρώνονται μὲ τὴν ἐγκατάσταση ἑνὸς σχολείου στοιχειώδους ἐκπαίδευσης καὶ ἑνὸς κοινωνικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ κέντρου στὴν καθεμιὰ ἀπὸ τὶς δέκα περιοχὲς στὶς ὁποῖες χωρίστηκε τὸ ἱστορικὸ κέντρο.

5. Τὸ σχέδιο ἐφαρμογῆς γιὰ τὴν ἀποκατάσταση καὶ ἐπαναχρησιμοποίηση τῶν μεγάλων μνημειακῶν συγκροτημάτων τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου τῆς Μπολώνια πραγματοποιεῖται στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος ἀναδιάρθρωσης τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν. Ἡ πρώτη του φάση εἶναι τριετής, ἀπὸ τὸ 1973 μέχρι τὸ 1975, καὶ ἀφορᾶ, γιὰ τὰ δυὸ πρῶτα χρόνια, 11 συγκροτήματα στὶς τέσσερεις συνοικίες τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου.

Μιὰ πρώτη μεθοδολογία στηρίχτηκε στὶς ἐμπειρίες ποὺ ἀποκτήθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια μὲ τὴ χρησιμοποίηση γιὰ σχολεῖα παλαιῶν κτιρίων στὶς διάφορες συνοικίες τῆς πόλης. Ξεκινώντας ἀπὸ ἀνάγκες κυρίως οἰκονομικές, ἡ ἐφαρμογὴ αὐτὴ βρίσκει σήμερα τὴν ἔκφρασή της στὴν προβληματικὴ τῆς ἀποκατάστασης καὶ ἐπαναλειτουργίας τῶν μεγάλων ἀρχιτεκτονικῶν συγκροτημάτων τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου.

Ἡ ἐπιχείρηση τῆς ἀποκατάστασης καὶ τῆς ἐπαναχρησιμοποίησης περιλαμβάνει: α) τὴ διαδικασία ἀνάλυσης τοῦ κτιρίου γιὰ τὴ γνωριμία τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς σημασίας τῶν χαρακτηριστικῶν του ἀπὸ ἄποψη ἱστορική, τυπολογική, λειτουργικὴ καὶ στατική, στὴν προοπτικὴ τῆς ἀποκατάστασης καὶ ἐπαναλειτουργίας του καὶ β) τὸν καθορισμὸ καὶ τὴ σχεδίαση σὲ διάφορες φάσεις τῶν νέων χρήσεων, ἀπὸ τὴν ὁμάδα ἐργασίας τοῦ δήμου σὲ συνεχὴ συνεργασία μὲ τὰ συμβούλια καὶ τὶς ὁμάδες ἔρευνας τῶν συνοικιῶν. Σὲ κάθε συγκρότημα προβλέπονται ποικίλες δραστηριότητες καὶ λειτουργίες σὲ ἐπίπεδο συνοικίας καὶ πόλης. Αὐτὸ δημιουργεῖ τὶς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ εὐρύτερη συμμετοχὴ τῶν κατοίκων στὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ ἐξαφανίζει τὸν κλειστὸ χαρακτήρα ποὺ εἶχαν τὰ κτίρια αὐτὰ στὸ παρελθόν. Παράλληλα, ἡ διαδικασία σχεδίασης καὶ πραγματοποίησης τοῦ σχεδίου - ποὺ προβλέπει ὑπηρεσίες καὶ ἐξοπλισμοὺς ἐλεύθερου χρόνου, κουλτούρας, διασκέδασης, περίθαλψης, πρασίνου κλπ - μὲ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ προκαλεῖ σ' ὅλους τοὺς κατοίκους, ποὺ γι' αὐτοὺς γίνεται κι αὐτοὶ ἀποφασίζουν, ἀποτρέπει τὸν κίνδυνο δημιουργίας ἔντο-

νων ἀνισορροπιῶν ἀνάμεσα στὶς περιοχὲς ποὺ προβλέφθηκαν στὴν πρώτη φάση τοῦ σχεδίου γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ λαϊκὴ κατοικία καὶ σ' ἄλλες, ὅπου ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν κατοικίες σὲ ἔντονη φθορὰ καὶ κατάπτωση. Σειρὰ ἐνεργειῶν ἀνάμεσα στὸν δῆμο καὶ σὲ διάφορους δημόσιους φορεῖς, μὲ τὴ συνεργασία τῆς 'Εφορίας τῶν μνημείων, ὁδήγησε στοὺς τελευταίους μῆνες στὴν ἀπαλλοτρίωση τεσσάρων μεγάλων ἀρχιτεκτονικῶν συγκροτημάτων, ἐνῶ παράλληλα ὑπάρχει συνεργασία μὲ τὸ Πανεπιστήμιο γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση μιᾶς σειρᾶς ἱστορικῶν μεγάρων, στὰ πλαίσια τοῦ προγράμματος γιὰ τὴν ἀναδιάρθρωση τῶν πανεπιστημιακῶν ἐξοπλισμῶν. Οἱ προτεραιότητες ἐπέμβασης στὴν ἐφαρμογὴ τῆς πρώτης φάσης καθορίζονται κάθε χρόνο ἀπὸ τὶς συνοικίες μὲ βάση τὶς χρηματοδοτήσεις ποὺ προβλέπει γιὰ καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς ὁ δῆμος.

6. Τὰ σχέδια ἐφαρμογῆς γιὰ μιὰ οἰκονομικὴ καὶ λαϊκὴ οἰκοδόμηση καὶ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση καὶ ἐπαναλειτουργία τῶν μεγάλων μνημειακῶν συγκροτημάτων στὸ ἱστορικὸ κέντρο στηρίχτηκαν βασικὰ στοὺς νόμους 167 τοῦ 1962 καὶ 865 τοῦ 1971 γιὰ τὴν κατοικία. 'Ο πρῶτος νόμος καθορίζει γιὰ πρώτη φορὰ στὴν 'Ιταλία τὶς ἀπαραίτητες πολεοδομικὲς σταθερὲς γιὰ τὸν κάθε πολίτη, ἐνῶ ὁ δεύτερος, οὐσιαστικὴ κατάκτηση στοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν κατοικία, παρὰ τὶς ἐλλείψεις καὶ τὴν ἀσάφειά του δίνει τὴ δυνατότητα ἀπαλλοτρίωσης, σὲ τιμὲς σχεδὸν ἀγροτικές, περιοχῶν ποὺ προορίζονται γιὰ δημόσιες ὑπηρεσίες, καθορίζει τὸ δικαίωμα γιὰ ἐλεύθερες ἐπιφάνειες καὶ ἐπιτρέπει μιὰν αὐξημένη δημόσια ἐπέμβαση στὸν τομέα τῆς οἰκοδόμησης. Στὴν 'Ιταλία, τὰ τελευταῖα χρόνια στὸν τομέα αὐτόν, ἡ δημόσια ἐπέμβαση ποὺ ἐξασφαλίζει σπίτια περίπου κατὰ 30-40% φθηνότερα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἰδιωτική, καλύπτει μόνο τὸ 3% τοῦ συνόλου, ἐνῶ στὴν 'Αγγλία ξεπερνάει τὸ 50%. 'Ο δεύτερος νόμος, ποὺ ἀποτελεῖ ἔκφραση τῆς ἀντίληψης πὼς ἡ οἰκοδόμηση οἰκονομικῶν καὶ λαϊκῶν κατοικιῶν εἶναι δημόσια ὑπηρεσία, ἔδωσε τὴ δυνατότητα στὸν δῆμο τῆς Μπολώνια νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὶς χρηματοδοτήσεις ποὺ προβλέπει ὁ νόμος καὶ νὰ ἐφαρμόσει, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν 'Ιταλία, ἕνα σχέδιο λαϊκῆς καὶ οἰκονομικῆς κατοικίας σὲ ἱστορικὸ κέντρο. Γιὰ πρώτη φορὰ ἐπίσης ὁ νόμος γιὰ τὴν κατοικία ἐφαρμόστηκε ὄχι γιὰ νέες ἐγκαταστάσεις, ἀλλὰ γιὰ ἐπεμβάσεις στὸν ὑπάρχοντα οἰκοδομικὸ ἱστὸ ἱστορικοῦ κέντρου. Παρὰ τὴν ὕπαρξη τῶν νόμων γιὰ τὴν κατοικία καὶ τὶς δυνατότητες ἐξεύρεσης χρηματοδοτήσεων διαμέσου τῶν συνεταιρισμῶν ἐνιαίας ἰδιοκτησίας καὶ ἄλλων τρόπων, τὸ κύριο πρόβλημα εἶναι τὸ χρηματοδοτικό. "Οσον ἀφορᾶ τὴν κεντρικὴ διοίκηση, ὁ δῆμος τῆς Μπολώνια μᾶλλον δὲν περιμένει ἀπὸ αὐτὴ καλὴ διάθεση καὶ ὑποστήριξη.
Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ κόστος τῆς ἀνάκτησης τοῦ ὑπάρχοντος οἰκοδομικοῦ ἱστοῦ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἱστορικῶν κέντρων εἶναι μικρότερο ἀπὸ τὸ κόστος τῆς δημιουργίας νέων ἐγκαταστάσεων στὴν περιφέρεια. Πέρα ἀπὸ αὐτό, τὸ κόστος τῶν τελευταίων ἐπιβαρύνεται καὶ ἀπὸ διάφορους παράγοντες: κοινωνικούς, ποὺ εἶναι δύσκολο νὰ ἐκτιμηθοῦν, καὶ δευτερεύοντες οἰκονομικούς. 'Η ἐκλογὴ τοῦ δήμου τῆς Μπολώνια ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, γιατὶ εἶναι πρὶν ἀπὸ ὅλα πολιτικὴ καὶ πολιτιστική. Καὶ δὲν εἶναι λίγο ὅτι ὑπάρχει μιὰ τοπικὴ διοίκηση ποὺ ὑπερασπίζεται τὴν πόλη καὶ τὰ συμφέροντα τῶν κατοίκων της, τὴ στιγμὴ ποὺ περιοχὲς ἱστορικὲς καὶ φυσικῆς ὁμορφιᾶς ἐξαφανίζονται ἀστραπιαῖα ἤ, στὶς πιὸ καλὲς περιπτώσεις, συντηροῦνται γιὰ νὰ «παραδοθοῦν σὲ κατηγορίες ἀνθρώπων ποὺ ξέρουν νὰ τὶς συντηρήσουν».

Βιβλιογραφία

Comune di Bologna. *Bologna centro storico.* Catalogo per la mostra. Bologna: Comune di Bologna, 1970.

Comune di Bologna. *Piano per il centro storico. Stato delle abitazioni e struttura della popolazione.* Claroni, C. (ed.). Bologna: Comune di Bologna, 1971.

Comune di Bologna. Assessorato all'edilizia publica. *Peep centro storico.* Bologna: Comune di Bologna, 1972.

Comune di Bologna. "La casa a Bologna", *Documenti del Comune,* vol. 4-5, April-May, 1974.

Consiglio d'Europa. Relazioni a cura dell assessorato all'edilizia pubblica del Comune di Bologna. "Il costo sociale della conservazione integrata dei centri storici", *Conoscenza e coscienza della città.* Catalogo per la mostra. Bologna: Comune di Bologna, 1974.

Cervellati, P.L., Scavannini, K. *Bologna-metodologia e politica del restauro.* Bologna, 1973.

"Bologna centro storico: gli antici contenitori oggi", *Parametro,* vol. 29, Sept. 1974.

Atti del Convegno Gescal. Venezia 11-12 May 1973. *L'intervento pubblico nei centri storici.* Balbo, P.P., Zagari, F. (eds). Bologna, 1973.

Risanamento e speculazione nei centri storici, Ceccarelli, P., Indovina, F. (eds). Milano, 1974.

Benevolo, L. *Le avventure della città.* Bari, 1973.

Predieri, A. *L'esproprio di arce destinate all edifizia popolare nei centri storici.* Relazione presentata al convegno "Salvaguardia e rivitalizzazione dei centri storici nel quadro della programmazione urbanistica regionale". Genova, 1972.

Convegno sul centro urbano, 3-4 April 1971, Firenze, 1971.

Convegno nazionale, Bologna 13-14 Febr. 1970. *Il controllo pubblico del territorio per una politica della casa e dei servizi.* Bologna, 1970.

12.
Κάτοψη τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος S. Lucia - S. Luigi (πρόταση νέων χρήσεων: κέντρο πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων - τέχνη, μουσική, σπουδὲς πειραματικοῦ θεάτρου, ἀνοιχτὸ θέατρο, κέντρο σπουδῶν καὶ σεμινάρια, Πανεπιστήμιο, δημοτικὸ θέατρο, λύκειο-γυμνάσιο Galvani, βιβλιοθήκη Zambeccari), ("Parametro").

13.
Οἱ ἀγῶνες γιὰ τὴν κατοικία κυριαρχοῦν στὴν πολιτικὴ σκηνὴ τῆς 'Ιταλίας τὰ τελευταῖα χρόνια ("Conoscenza e coscienza della città").

12.
Plan of the monastic complex S. Lucia - S. Luigi (proposal for new uses: cultural centre - art, music, experimental theatre, open theatre, educational centre and seminars, University, municipal theatre, Galvani lyceum-high school, Zambeccari library).

13.
The struggle for housing dominates the Italian political scene the last few years.

13

12

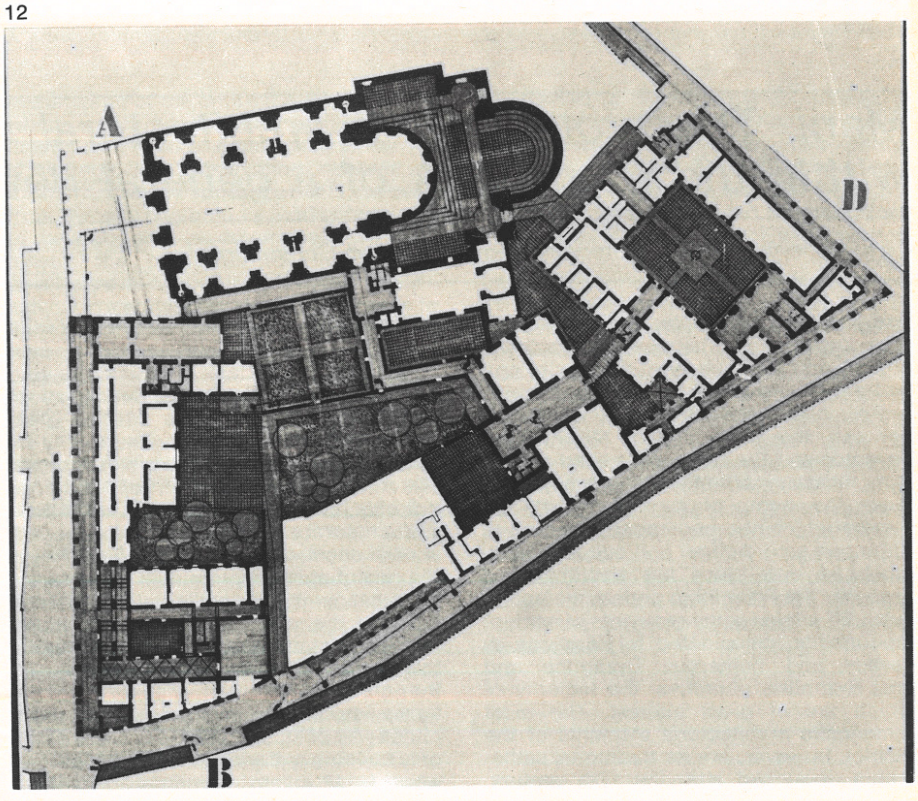

Μάνη. Ἡ προστασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς της κληρονομιᾶς στὰ πλαίσια ἑνὸς σχεδίου γενικῆς ἀναπτύξεως

Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος*

Στὰ μέσα τοῦ 1973 τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν ἀνέθεσε στὴν Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος καὶ τοὺς συνεργάτες της νὰ ἐκπονήσουν μιὰ «Μελέτη Ἀναπτύξεως τῶν Προβληματικῶν Περιοχῶν Νοτίου Πελοποννήσου». Στὴν περιοχὴ μελέτης περιλαμβάνονταν οἱ χερσόνησοι τοῦ Ταινάρου καὶ τοῦ Μαλέα, καθὼς καὶ ἡ μεταξύ τους πεδιάδα τοῦ Ἕλους-Τρινάσου διαμέσου τῆς ὁποίας ὁ Εὐρώτας ἐκβάλλει στὸν μυχὸ τοῦ Λακωνικοῦ Κόλπου. Στόχος τῆς μελέτης, σύμφωνα μὲ τὶς προδιαγραφές, ἦταν «ἡ ἀντιμετώπισις καὶ ὁ προσδιορισμὸς τῶν εἰδικῶν προβλημάτων καὶ δυνατοτήτων τῶν ὡς ἄνω περιοχῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καθιστᾶ ἀναγκαῖον τὸν καθορισμὸν τῶν ἐνδεικνυομένων πλαισίων διὰ τὴν διάρθρωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τούτων, τὴν διερεύνησιν καὶ προσδιορισμὸν τῶν δυνατοτήτων καὶ τῶν συγκριτικῶν πλεονεκτημάτων ἀναπτύξεως τῶν ἐπιμέρους τομέων παραγωγῆς, τὸν προσδιορισμὸν τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν στόχων ἀναπτύξεως, τὸν καθορισμὸν τῶν ἀπαραιτήτων μέτρων καὶ διαδικασιῶν διὰ τὴν ἐπίτευξιν τούτων καὶ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ὑφισταμένων καὶ προβλεπομένων προβλημάτων καὶ ἀναγκῶν». Στὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ παρουσιάζεται συνοπτικὰ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο, στὰ πλαίσια τῆς εὐρύτερης τούτης μελέτης, ἀντιμετωπίστηκε τὸ πρόβλημα τῆς προστασίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς ἑνὸς μόνο τμήματος τῆς περιοχῆς, τῆς χερσονήσου τοῦ Ταινάρου, περισσότερο γνωστῆς ὡς Μάνης.

Ἡ χερσόνησος τοῦ Ταινάρου εἶναι ἕνας τόπος ὀρεινός, δυσπρόσιτος, καὶ στὸ νότιο τουλάχιστον τμῆμα του «ἄνυδρος καὶ ἀπρόσοδος», ὅπως τὸν χαρακτήρισε πρὶν ἀπὸ δέκα αἰῶνες ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος. Ραχοκοκαλιὰ τῆς χερσονήσου εἶναι ὁ Ταΰγετος. Στὸ βόρειο τμῆμα της ὑψώνεται ἐπιβλητικὸς μὲ τὴν ἀρρενωπὴ κορυφογραμμή του, ἀλλὰ στὴ μέση της περίπου διακόπτεται ἀπὸ τὸ Διάσελο τοῦ Οἰτύλου, τὸ μόνο φυσικὸ πέρασμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς, γιὰ νὰ μετατραπεῖ πιὸ κάτω σὲ μιὰ σειρὰ γυμνῶν βουνῶν ποὺ χαμηλώνουν κλιμακωτὰ μέχρι τὸ Ταίναρο, τὸ νοτιότερο ἄκρο τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας. Τὴ φυσικὴ ὁμορφιὰ τοῦ Ταϋγέτου ποὺ χαρακτηρίζει τὸ βόρειο τμῆμα τῆς χερσονήσου ἀντικαθιστᾶ στὸ νότιο τὸ χαλύβδινο ὕφος ἑνὸς τόπου ξεροῦ καὶ ἄγονου, μὲ κρυσταλλικὰ ὑψώματα καὶ ἀπόκρημνες, γεμάτες σπήλαια ἀκτές. Ἀνάμεσά τους, στὸ λιγοστὸ χῶμα, τὴ μόνη σχεδὸν βλάστηση ἀποτελοῦν οἱ φραγκοσυκιὲς καὶ τὰ μικρά, ἰσχνὰ ἐλαιόδενδρα. Κυρίως ὅμως ἡ φυσιογνωμία τῆς Μάνης ἔχει σφραγιστεῖ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο μόχθο γιὰ ἐπιβίωση, ποὺ τὴν ἔχει μετατρέψει τελικὰ σ' ἕνα ἀρχιτεκτονημένο τοπίο μοναδικῆς πολιτιστικῆς ἀξίας.

Ἡ περιοχὴ ἔχει κατοικηθεῖ συνεχῶς ἀπὸ τὴ νεολιθικὴ (πιθανότατα καὶ τὴν παλαιολιθικὴ) ἐποχὴ μέχρι σήμερα. Στὴν ἀρχαιότητα γνώρισε, ὅπως φαίνεται, δύο περιόδους ἀκμῆς: μιὰ στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια καὶ μιὰ στὰ ρωμαϊκά, ὅταν ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς παρακμασμένης Σπάρτης ἐντάχθηκε στὸ «Κοινὸ τῶν Ἐλευθερολακώνων». Τὴ διάλυση τοῦ Κοινοῦ ἀκολούθησε μιὰ μεγάλη περίοδος παρακμῆς καὶ καταστροφῶν, σημαδεμένη ἀπὸ σεισμούς, βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς καὶ πειρατικὲς λεηλασίες. Καθυστερημένη παρέμεινε ἡ περιοχὴ καὶ στὰ βυζαντινὰ χρόνια, ὁπότε ἄρχισε νὰ γίνεται γνωστὴ ὡς Μάνη. Μὲ τὴν κάθοδο ὅμως τῶν Φράγκων στὴν Πελοπόννησο ξαναμπῆκε στὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας. Τόπος φυσικὰ ὀχυρὸς καὶ μὲ στρατηγικὴ σημασία, ἔγινε τότε πεδίο συνεχῶν ἀγώνων, ἀλλὰ καὶ καταφύγιο προσφύγων ἀπὸ πολλὲς περιοχὲς τῆς διαλυμένης πιὰ Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ πρόσφυγες αὐτοὶ μαζὶ μὲ τοὺς ντόπιους ἀποτέλεσαν τὰ ἑτερογενῆ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δημιουργήθηκε ἀργότερα ἡ ἰδιότυπη μανιάτικη κοινωνία μὲ κύρια χαρακτηριστικὰ τὴ διαστρωμάτωση κατὰ τάξεις καὶ τὸ καθεστὼς τῆς πατριᾶς ἢ «γενιᾶς», ἡ κοινωνία ποὺ ἔγινε γνωστὴ γιὰ τὸ σκληρὸ ἔθιμο τοῦ «γδικιωμοῦ» καὶ τὰ μοιρολόγια της. Τὸ ἄγονο καὶ δυσπρόσιτο τοῦ τόπου, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνυπότακτος χαρακτήρας τῶν κατοίκων της, ἐξασφάλισαν στὴ Μάνη κατὰ τὴν τουρκοκρατία τὸ προνόμιο μιᾶς σχετικῆς αὐτονομίας, ποὺ ἀργότερα θὰ δυσκολέψει καὶ τὴν ἔνταξή της στὴν ὁμαλὴ ζωὴ τῆς ἀπελευθερωμένης Ἑλλάδας.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κληρονομιὰ ποὺ διασώθηκε στὴ Μάνη ὡς τὶς μέρες μας ἀνάγεται σὲ διάφορες ἐποχές. Τὰ κατάλοιπα τῆς ἀρχαιότητας εἶναι λιγοστά. Ἀντίθετα, ὁ τόπος εἶναι ἐξαιρετικὰ πλούσιος σὲ χριστιανικὰ μνημεῖα, ἀφοῦ καὶ μόνο τὰ κη-

* Τὶς βασικὲς κατευθύνσεις γιὰ τὴν ἐκπόνηση τῆς μελέτης ἔδωσαν οἱ ἑταῖροι τῆς Ἑταιρίας ἀρχιτέκτονες Α. Συμεών, Α. Κολλάρος καὶ Σ. Κονταράτος. Ὁ τελευταῖος ἦταν ὁ ὑπεύθυνος γιὰ τὰ θέματα χωροταξίας καὶ τὸν συντονισμὸ τῆς ὅλης ἐργασίας. Στὴν ὁμάδα ἐργασίας συμμετεῖχαν ἐπίσης ὁ ἀρχιτέκτων - πολεοδόμος Α. Ἐμμανουήλ, οἱ οἰκονομολόγοι Δ. Μαῦρος, Ι. Στεφανῆς καὶ Σ. Τριβόλης, ὁ μηχανολόγος-μηχανικὸς Π. Παπάζογλου, οἱ πολιτικοὶ μηχανικοὶ Ι. Φραντζεσκάκης, Σ. Τσούκης καὶ Ι. Ξανθοπούλου - Βόσκογλου, οἱ γεωπόνοι καθηγητὴς Α. Φαρδῆς καὶ Α. Παναγιώτου, ἡ γεωλόγος καθηγήτρια Ε. Δάβη καὶ ἡ κοινωνικὴ ψυχολόγος Π. Κολλάρου. Ὑπεύθυνος τοῦ τομέα προστασίας μνημείων καὶ παραδοσιακῶν οἰκισμῶν ἦταν ἡ ἀρχιτέκτων Μ. Φίλιππα. Γιὰ τὸν τομέα τοῦτο, στὴν πρώτη φάση τῆς μελέτης, ἐργάστηκε καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Ι. Σαΐτας. Ἀπὸ τὶς φωτογραφίες ἡ 1 εἶναι τοῦ Ι. Βουρλίτη, ἡ 2 τοῦ Ἐδ. Ἡλιοπούλου, οἱ 4, 6 καὶ 8 τοῦ Δ. Καλαποδᾶ καὶ οἱ ὑπόλοιπες τοῦ Σ. Κονταράτου.

Mani. The protection of architectural heritage within the framework of a general development plan

Environmental Design Company and Associated Consultants

The Taenaron peninsula, better known as Mani, is a mountainous, inaccessible region, and particularly in the south, arid and sterile. Prickly pear trees and small, sapless olive trees are the only vegetation between the bare hills of Mount Kato Taygetos and the steep, cave-lined coasts. But, most importantly, its physiognomy bears the stamp of human struggle for survival which has rendered the place a site of unique architectural and cultural value. Inhabited ever since the Neolithic and probably the Paleolithic period, the peninsula still retains some remnants of ancient monuments, delapidated fortifications or castles and numerous Byzantine and post-Byzantine churches, the majority of which are of great interest. The most remarkable architectural elements of the district, however, are its traditional settlements developed after the 17th century, when the peculiar structure of the Maniot society had finally crystallised in a manner characterised by class divisions, the clan status and incessant local feuds, all of which were an outcome of the great concentration of people in a region naturally fortified but poor in resources. The man-made environment of Mani does not only reflect the geographic conditions of the natural environment but also the very special social conditions prevailing during the recent past. Its prominent features are the great number of small rural settlements, built by the various clans and basically forming a continuous grid, the numerous towers, symbols of power for each clan, and the great austerity of the architectural forms imposed by a deprived and disciplined way of life and the use of stone as the only building material. As a result, Mani as a whole is still an environmental and cultural entity in which the various elements of nature, art and history are interwoven into a dense, unbroken yet sensitive fabric.

The protection of the cultural heritage has been one of the basic goals of a general development plan which covers a wider region of S. Peloponnesus and was carried out by Environmental Design Company and its associated consultants on behalf of the Ministry of the Interior. The conservation goal was to some extent conflicting with other basic goals, such as the economic development and mainly the modernisation of the regional structure of the whole district, which would require the abandonment of many remarkable but not viable settlements. On the contrary, the conservation goal was consistent with a desire to minimise the economic and social inequalities which exist within the district and which would inevitably become sharper if

1.
Ἅγιοι Σέργιος καὶ Βάκχος κοντὰ στὴν Κίττα.

1.
Sts. Sergios and Vacchos near Kitta.

1

ρυγμένα διατηρητέα ξεπερνοῦν τὰ ἑβδομήντα. Οἱ περισσότερες βυζαντινὲς ἐκκλησίες τῆς Μάνης χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 9ο ὡς καὶ τὸν 13ο αἰώνα, εἶναι δηλαδὴ προγενέστερες τοῦ Μυστρᾶ. Πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς εἶναι ἁπλὰ θολωτὰ κτίσματα, κατασκευασμένα ἀπὸ ντόπιους προφανῶς τεχνίτες, ἄλλες ὅμως ἀκολουθοῦν συνθετώτερους τύπους καὶ διακρίνονται γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονική τους τελειότητα (φωτ. 1, 2). Ἀξιόλογες εἶναι καὶ οἱ πολυάριθμες μεταβυζαντινὲς ἐκκλησίες τῆς περιοχῆς, χτισμένες κυρίως τὸν 17ο καὶ 18ο αἰώνα (φωτ. 3). Στὶς ἐπίκαιρες θέσεις τοῦ τόπου ὑψώνονταν ἄλλοτε καὶ ἀρκετὰ βυζαντινά, φράγκικα καὶ τούρκικα κάστρα ἢ φρούρια, ἐλάχιστα ὅμως ἀπὸ αὐτὰ διατηροῦνται σὲ ἀναγνωρίσιμη μορφή.

Τὸ πιὸ σημαντικὸ ἐντούτοις μέρος τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς τῆς Μάνης συνιστοῦν οἱ παραδοσιακοί της οἰκισμοί. Ἡ χωροταξική τους κατανομή, ἡ πολεοδομική τους συγκρότηση καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική τους ἔκφραση παρουσιάζουν ἐντελῶς ἰδιότυπα χαρακτηριστικὰ ποὺ ἀντανακλοῦν ὄχι μόνο τοὺς γεωγραφικοὺς ὅρους τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος (καὶ τὸ μοναδικὸ ὑλικὸ ποὺ πρόσφερε, τὴν πέτρα), ἀλλὰ καὶ τὶς εἰδικὲς ἱστορικές, οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔζησαν οἱ κάτοικοι τοῦ τόπου στὰ νεώτερα χρόνια.

Ἡ σημερινὴ οἰκιστικὴ φυσιογνωμία τῆς Μάνης ἄρχισε βασικὰ νὰ διαμορφώνεται ἀπὸ τὸν 17ο αἰώνα, ὅταν πιὰ ὁ πληθυσμός της εἶχε αὐξηθεῖ (κυρίως μὲ τὴν εἰσροὴ προσφύγων) καὶ ἡ ἰδιότυπη δομὴ τῆς τοπικῆς κοινωνίας ἀποκρυσταλλωθεῖ. Τὸ νότιο τμῆμα τῆς χερσονήσου, ἡ λεγόμενη Μέσα Μάνη, καὶ ἰδιαίτερα ἡ δυτική της πλευρά, ἡ Ἀποσκιαδερή, διακρίνεται γιὰ τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν μικρῶν διάσπαρτων οἰκισμῶν ποὺ συγκροτοῦν ἕνα ἐνιαῖο σχεδὸν

the development plans were mainly based on the greater potentialities of the flatter and more productive subregions. Thus, a policy for the development of the whole district has been finally adopted which deliberately limits the emphasis placed on the economic returns and directs a considerable sum of public investments towards the problematic subregions like Mani.

Within the framework of this general policy a plan and a general programme have been worked out, which especially for Mani allow for the reinforcement of the traditional rural economy and the promotion of tourism as an activity capable of securing supplementary income to the inhabitants and rescuing the peninsula from complete desertion caused by the increased rate of emigration. At the same time, the plan provides for a restructuring of the pattern of small rural settlements into viable larger entities centered around some poles capable of meeting the basic needs of the inhabitants for education, medical treatment and entertainment; it has been found that it is the lack of such amenities that lead to emigration more so than low income.

The understanding of the special demographic, economic and regional problems of Mani did not favour a policy of reanimation of the entire traditional fabric, which would be the ideal solution for a district with such an important architectural heritage. The preservation, however, of this heritage within possible limits has been from the very beginning a fundamental aim of the study and has determined, to a great extent, the proposals for the general development of the district. More specifically, a systematic effort has been made to fully coordinate the overall development plan with a broad programme for the protection of architectural heritage which provides for: a) the preservation and enhancement of ancient and medieval monuments, b) the protection of the unity of the whole district through a legislation allowing for the designation of wider protection zones of the natural and man-made environment, c) the active conservation of those settlements which were found economically viable, through incentives encouraging the preservation of traditional buildings as dwellings for local inhabitants and guests and for the application of traditional construction methods to the new buildings, d) the protection of those significant settlements or complexes which are not economically viable; protection would vary from simple preservation to systematic restoration of the settlements designated as monumental complexes, e) the revival of some abandoned complexes by the adoption of new uses not conflicting with their character. The settlements to be actively protected were selected through a systematic appraisal based on the following criteria: the value of each settlement as a whole (architectural and urbanistic interest, historical and cultural importance, existing situation etc.), its contribution to the overall character of the area, and the pressures exercised upon it, which may lead to its decay or alteration.

The conservation programme has been combined with the tourist development programme since the latter aims at attracting to the area tourists with cultural interests. This combination, however, does not refute the need for an investment programme with long-term and surely limited economic returns. Indeed the protection of the character of Mani's unique landscape cannot find its justification in the rationale of ordinary economic development.

2

2.
Ἁγία Βαρβάρα στὴν Ἔρημο.

3.
Ἅγιος Σπυρίδων στὴν Ἄνω Καρδαμύλη.

4.
Τυπικὸς μανιάτικος πύργος.

5.
Πυργόσπιτο στὴν Κίττα.

6.
Πύργος στὸν Κοῦνο.

2.
St. Varvara at Eremos

3.
St. Spyridon at Ano Kardamyle.

4.
Typical tower of Mani.

5.
Tower-house at Kitta.

6.
Tower at Kounos.

3

4

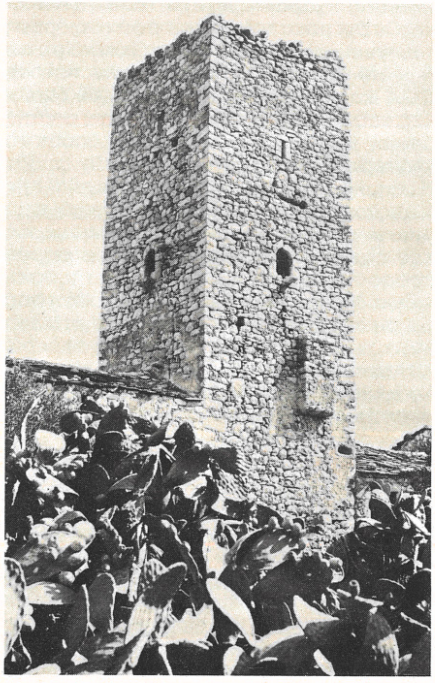

5

οἰκιστικὸ πλέγμα. Ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰώνα μποροῦσε, ὅπως γράφει ὁ κόμης τοῦ Σατωρενώ, «νὰ παραβληθῆ πρὸς μεγάλην πόλιν παραδόξως κειμένην καὶ πολυάνθρωπον». Ἡ διάρθρωση αὐτὴ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι κάθε μεγάλη γενιὰ ἔχτιζε τὸν δικό της οἰκισμὸ ἤ, ἀργότερα, τὴ δική της γειτονιά. Σύμβολο δυνάμεως καὶ ἐπιβολῆς τῆς γενιᾶς ἦταν ὁ «πύργος», προμαχώνας ἐνάντια στοὺς ξένους ἐπιδρομεῖς, ἀλλὰ προπάντων ὀχυρὸ καταφύγιο κατὰ τὶς συνεχεῖς διαμάχες μεταξὺ τῶν ντόπιων οἰκογενειῶν. Τέτοιοι πύργοι, μισοερειπωμένοι σήμερα, σώζονται σ' ὅλη τὴ χερσόνησο, κυρίως ὅμως στὴ Μέσα Μάνη, ἄλλοτε μοναχικοὶ σὲ ἐπίκαιρα σημεῖα κι ἄλλοτε συσπειρωμένοι σὲ ὁμάδες μέσα στοὺς οἰκισμούς, περιτριγυρισμένοι ἀπὸ πυργόσπιτα, σπίτια καὶ μάντρες (φωτ. 4-6). Ὁ ἀριθμός τους καὶ μόνο (800 περίπου) ἀρκεῖ γιὰ νὰ δώσει τὸ μέγεθος τῆς συμβολῆς τους στὴ διαμόρφωση τοῦ περιβάλλοντος. Χτισμένοι, ὅπως καὶ τὰ σπίτια, μὲ πέτρα καὶ ἀσοβάντιστοι, οἱ πύργοι εἶναι ἀρκετὰ ψηλοὶ (φτάνουν κάποτε τὰ 25 μ) καὶ οἱ ἐξωτερικές τους ἐπιφάνειες παρουσιάζονται συνήθως ἀδιάρθρωτες, μὲ ἐλάχιστα μικρὰ ἀνοίγματα, γιατί ὁ προορισμός τους ἦταν καθαρὰ πολεμικός. Στὴν αὐστηρὴ αὐτὴ χρήση τοῦ ντόπιου ὑλικοῦ καὶ στὴν ἄκρα λιτότητα τῆς μορφῆς ὀφείλεται τὸ μυστικὸ τῆς ἀπόλυτης ἐντάξεως τῆς μανιάτικης ἀρχιτεκτονικῆς στὸν ἐξίσου αὐστηρὸ χαρακτήρα τοῦ γυμνοῦ τοπίου. Οἱ πιὸ χαρακτηριστικοὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη οἰκισμοὶ βρίσκονται στὴ Μέσα Μάνη (φωτ. 7-10). Ἀλλὰ καὶ στὴν Ἔξω Μάνη, τὴ βορειοδυτική, οἱ οἰκισμοί, ἂν καὶ λιγότερο ἐντυπωσιακοί, ἔχουν ἕναν ἰδιαίτερο χαρακτήρα, μὲ πιὸ ἐξελιγμένα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα (φωτ. 11-16). Ἀκόμη καὶ στὰ μεγαλύτερα κέντρα τῆς Μάνης, ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὰ νεώτερα χρόνια, ὅπως ἡ Ἀρεόπολη καὶ τὸ Γύθειο μὲ τὸ γραφικὸ νεοκλασικό του ἀνάπτυγμα πάνω στὴν παραλία, διατηροῦνται σύνολα ἀνόθευτης λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Τελικά, ἡ πολιτιστικὴ κληρονομιὰ ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ ἀκραῖο αὐτὸ κομμάτι ἑλληνικῆς γῆς δὲν περιορίζεται σὲ ὁρισμένα σημαντικὰ μνημεῖα ἢ μερικοὺς πολὺ ἀξιόλογους παραδοσιακοὺς οἰκισμούς. Ἡ ἴδια ἡ Μάνη, στὸ σύνολό της, εἶναι μιὰ ἑνότητα πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος μὲ στοιχεῖα φύσεως, τέχνης καὶ ἱστορίας συνυφασμένα σ' ἕναν πυκνό, συνεχῆ ἀλλὰ καὶ εὐαίσθητο ἱστό. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται ὅτι τὸ γραφεῖο «Ἀρκαδία ΙΙ», ποὺ ἔκαμε τὴν ἀπογραφὴ ἀξιολόγων οἰκισμῶν στὴν Πελοπόννησο, ἀπὸ τοὺς 200 περίπου οἰκισμοὺς τῆς Μάνης χαρακτήρισε 160 ὡς ἀξιόλογους, προτείνοντας μάλιστα γιὰ τοὺς περισσότερους τὸν βαθμὸ τῆς ἀπόλυτης προστασίας.

Ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς στόχους τῆς μελέτης ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ εἶναι καὶ ἡ διατήρηση αὐτοῦ τοῦ μοναδικοῦ ἱστοῦ καὶ μάλιστα κατὰ τὸ δυνατὸν ζωντανοῦ. Γιατί, πάνω σ' αὐτὸν τὸν ἱστὸ λειτουργεῖ ἀκόμη τὸ θαῦμα τῆς ζωῆς, μιᾶς ζωῆς ὅμως ποὺ ὅλο καὶ λιγοστεύει, γιατί δὲν μπορεῖ νὰ τραφεῖ μόνο μὲ τὶς μνῆμες τοῦ παρελθόντος.

Ὅταν ξέσπασε ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821, ἡ Μάνη συγκέντρωνε τὸν ἀπίθανο ἀριθμὸ τῶν 60.000 κατοίκων. Τὸ 1940 διατηροῦσε ἀκόμη 45.000 περίπου ψυχές. Μετὰ τὸν β' παγκόσμιο πόλεμο καὶ τὸν ἐμφύλιο ποὺ τὸν ἀκολούθησε ὁ πληθυσμός της μειώθηκε σὲ 33.000 κατοίκους. Σήμερα ἔχει λιγότερους ἀπὸ 20.000, μὲ ὑπερβολικὰ μεγάλη ἀναλογία ὑπερηλίκων. Κι ἂν ἡ δημογραφικὴ αὐτὴ κατάρρευση συνεχιστεῖ μὲ τὸν σημερινὸ ρυθμό, σὲ 12 χρόνια οἱ κάτοικοι τῆς Μάνης δὲν θὰ ξεπερνοῦν τὶς 10.000 κι ὁ τόπος θὰ ἔχει ρημάξει. Ἤδη σήμερα, οἱ πιὸ πολλοὶ οἰκισμοὶ ἔχουν ἀδειάσει καὶ ἡ μοναδικὴ ἀρχιτεκτονικὴ κληρονομιὰ ποὺ συνιστοῦν ὑπόκειται στὴ διαδικασία τῆς ραγδαίας φθορᾶς ποὺ μοιραῖα φέρνουν ἡ ἐγκατάλειψη καὶ ἡ ἔλλειψη συντηρήσεως, ἐνῶ παράλληλα παρα-

6

τηροῦνται σποραδικὲς ἀλλὰ καὶ κρίσιμες ἀλλοιώσεις τοῦ παραδοσιακοῦ τους χαρακτήρα ἀπὸ νεώτερες ἀκαλαίσθητες κατασκευές.

Στὴ γενικότερη μελέτη ποὺ ἐκπονήθηκε, τὸ πρόβλημα τῆς Μάνης καὶ εἰδικότερα ἡ προστασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς της κληρονομιᾶς ἀντιμετωπίστηκε μέσα στὰ εὐρύτερα πλαίσια ἑνὸς ἀναπτυξιακοῦ καὶ χωροταξικοῦ σχεδιασμοῦ. Ὁλόκληρη ἡ περιοχὴ μελέτης, ἀνέκαθεν φτωχὴ σὲ φυσικοὺς πόρους, εἶχε κατορθώσει ὡστόσο κατὰ περιόδους νὰ συγκεντρώσει ἀρκετὸ πληθυσμό, νὰ ἀναπτύξει ἀξιόλογη δραστηριότητα καὶ νὰ ἀποκτήσει μιὰ δική της πολιτιστικὴ φυσιογνωμία. Ἀπὸ τὴν ἵδρυση ὅμως τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους, καὶ κυρίως στὸν αἰώνα μας, πραγματοποιήθηκαν στὸν ἑλλαδικὸ καὶ στὸν εὐρύτερο ἀνατολικομεσογειακὸ χῶρο σημαντικὲς πολιτικογεωγραφικὲς καὶ οἰκονομικοκοινωνικὲς ἀνακατατάξεις ποὺ ἐπέτρεψαν σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς χώρας νὰ ἀναπτυχθοῦν μὲ πολὺ ταχύτερο ρυθμό.

Ἀντίθετα, ἡ περιοχὴ μελέτης, μένοντας ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν πολωτικὴ ἐπιρροὴ σημαντικῶν συγκοινωνιακῶν κόμβων, διατήρησε τὴν παραδοσιακὴ δομὴ τῆς οἰκονομίας της, μὲ κύριους κλάδους δραστηριότητας τὴ γεωργία καὶ τὴν κτηνοτροφία. Ἀλλὰ κι αὐτοὶ οἱ κλάδοι ἐλάχιστη παρουσίασαν δυναμικότητα, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ μέσο κατὰ κεφαλὴν ἀκαθάριστο προϊὸν τῆς περιοχῆς νὰ εἶναι σήμερα κατὰ 50% κατώτερο ἀπὸ τὸ μέσο ἐθνικό. Ἀποτελέσματα τῆς οἰκονομικῆς ὑπανάπτυξεως τῆς περιοχῆς εἶναι ἡ συνεχὴς πληθυσμιακή της ἀπογύμνωση, ἰδιαίτερα ἀπὸ παραγωγικὲς ἡλικίες, καὶ ἡ διατήρηση μιᾶς ἀναχρονιστικῆς οἰκιστικῆς δομῆς, μὲ πλῆθος μικρῶν ἀγροτικῶν οἰκισμῶν καὶ ἐλάχιστα ἡμιαστικὰ κέντρα, ἡ ὁποία δυσκολεύει ἐξαιρετικὰ τὴν ἀνάπτυξη τεχνικῆς καὶ κοινωνικῆς ὑποδομῆς.

Ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα εἶναι λίγο-πολὺ κοινὰ γιὰ ὅλη τὴν περιοχὴ μελέτης, ἐμφανίζονται ὡστόσο μὲ διαφορετικὴ ὀξύτητα κατὰ ὑποπεριοχές. Ἡ πεδιάδα τοῦ Ἕλους-Τρινάσου κι ἕνα σημαντικὸ τμῆμα τῆς χερσονήσου τοῦ Μαλέα παρουσιάζουν σημαντικοὺς ἐδαφικοὺς πόρους, πιὸ ἀναπτυγμένη οἰκιστικὴ δομὴ καὶ μικρότερο ρυθμὸ μειώσεως τοῦ πληθυσμοῦ τους. Ἀντίθετα, ἡ κατάσταση στὶς ὀρεινὲς περιοχὲς καὶ ἰδιαίτερα στὴ Μάνη ἐμφανίζεται ἀπὸ κάθε ἄποψη πολὺ πιὸ κρίσιμη.

Οἱ γενικοὶ σκοποὶ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς ὑπαγορεύτηκαν ἀπὸ τὰ πιὸ πάνω προβλήματα. Ἔτσι, ὡς βασικὲς ἐπιδιώξεις τοῦ σχεδίου υἱοθετήθηκαν ἡ ἀνάσχεση τοῦ ρυθμοῦ μειώσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ἀνάπτυξη τῶν κλάδων ἐκείνων τῆς παραγωγῆς στοὺς ὁποίους ἡ περιοχὴ διαθέτει

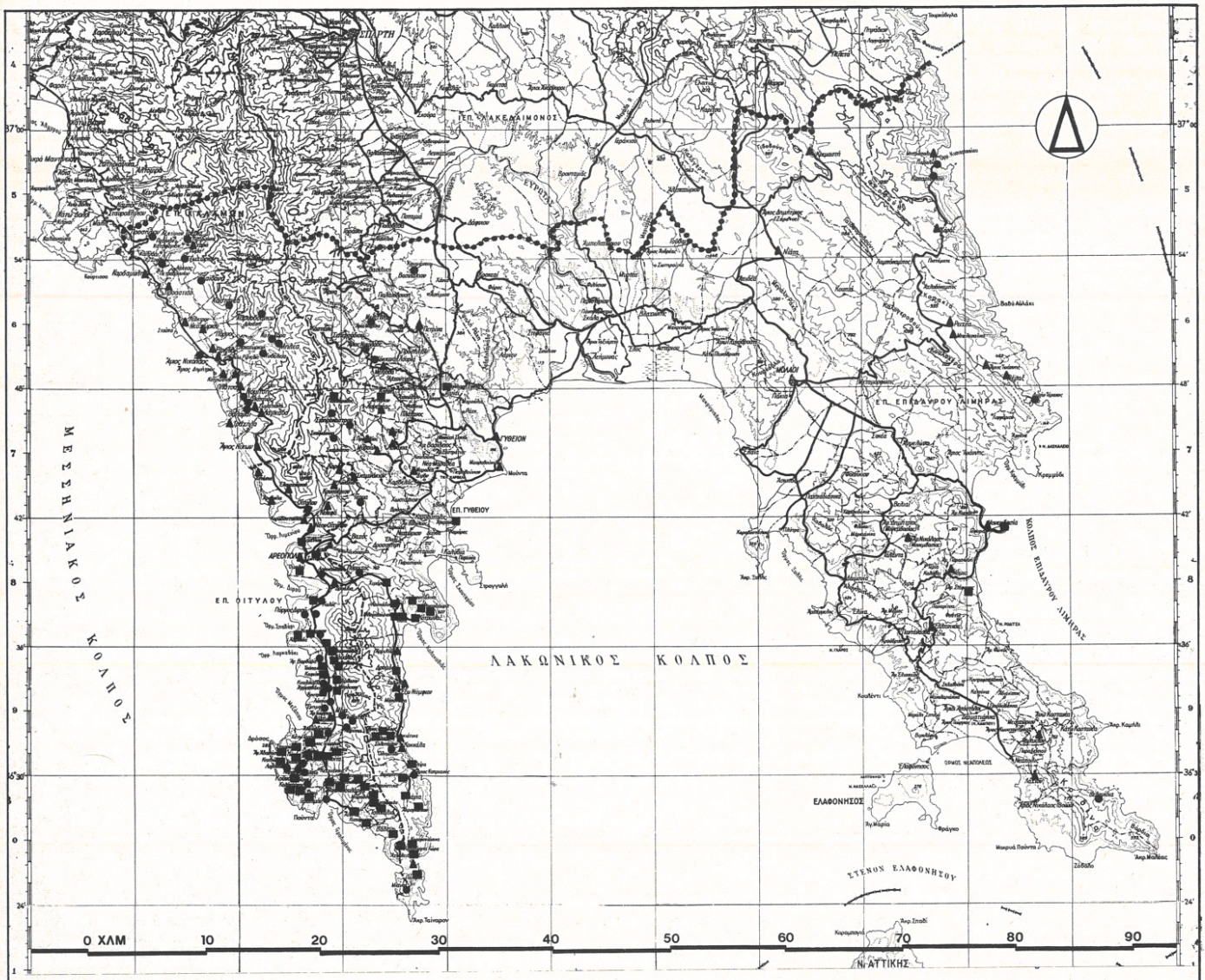

ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΝΟΤΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ • DEVELOPMENT STUDY OF SOUTHERN PELOPONNESE

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ: ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟΙ ΒΑΘΜΟΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

TRADITIONAL SETTLEMENTS: PROPOSED DEGREES OF PROTECTION

ΒΑΘΜΟΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ
DEGREE OF PROTECTION

■ 1
● 2
▲ 3

ΠΗΓΗ : ΠΡΟΤΑΣΙΣ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΑΡΚΑΔΙΑ ΙΙ
SOURCE : PROPOSAL BY ARCADIA II OFFICE

συγκριτικὰ πλεονεκτήματα - γεωργία, μεταποίηση γεωργικῶν προϊόντων, τουρισμὸ - καὶ ἡ χωροταξικὴ ἀναδιάρθρωση μὲ στόχους τὴν ἐξυγίανση τῆς ὑφῆς τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος καὶ τὴ δημιουργία ἑνὸς ἱεραρχημένου δικτύου κέντρων παροχῆς ὑπηρεσιῶν. Στοὺς παραπάνω σκοποὺς παρεμβαλλόταν μᾶλλον ἀντιθετικὰ ἡ ἐπιδίωξη διατηρήσεως καὶ προστασίας τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς, καὶ τοῦτο γιατὶ ἡ κληρονομιὰ αὐτὴ συγκεντρώνεται στὶς κατεξοχὴν προβληματικὲς ὑποπεριοχές, ὅπου οἱ δυνατότητες ἀναπτύξεως εἶναι πολὺ περιορισμένες. Ὁ μόνος στόχος ποὺ ἐναρμονιζόταν μὲ τὴν ἐπιδίωξη τῆς προστασίας ἦταν ὁ περιορισμὸς τῶν ἐσωτερικῶν ἀσυνεχειῶν μέσα στὴν ἴδια τὴν περιοχὴ μελέτης. Καὶ ὁ στόχος αὐτὸς υἱοθετήθηκε, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὁποιαδήποτε πολιτιστικὴ θεώρηση, ἐπειδὴ μιὰ ἀναπτυξιακὴ προσπάθεια βασισμένη ἀποκλειστικὰ στὸν ὑψηλότερο δυναμισμὸ ποὺ παρουσιάζουν οἱ πλεονεκτικὲς πεδινὲς ζῶνες κοντὰ στὸν μυχὸ τοῦ Λακωνικοῦ Κόλπου θὰ ὁδηγοῦσε μοιραῖα σὲ ἀπαράδεκτη διεύρυνση τῶν οἰκονομικοκοινωνικῶν ἀνισοτήτων. Ἔτσι, διαμορφώθηκε τελικὰ μιὰ πολιτικὴ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ὅλης περιοχῆς ποὺ θεληματικὰ περιορίζει τὴν ἐπιδίωξη μεγιστοποιήσεως τοῦ οἰκονομικοῦ ἀποτελέσματος καὶ κατευθύνει ἕνα σημαντικὸ μέρος τῆς ἀναπτυξιακῆς προσπάθειας καὶ ἰδιαίτερα τῶν δημοσίων ἐπενδύσεων στὶς καθαρὰ προβληματικὲς ὑποπεριοχές, ὅπως ἡ Μάνη.

Μέσα στὰ πλαίσια τῆς γενικῆς αὐτῆς πολιτικῆς καταρτίστηκε ἕνα σχέδιο καὶ πρόγραμμα ἀναπτύξεως, τὸ ὁποῖο εἰδικὰ γιὰ τὴ Μάνη προβλέπει τὴν ἐνίσχυση τῆς παραδοσιακῆς γεωργικῆς οἰκονομίας (ἐλαιοκαλλιέργεια, οἰκόσιτη καὶ ποιμενικὴ κτηνοτροφία, μελισσοκομία) καὶ τὴν προώθηση τοῦ τουρισμοῦ ὡς κλάδου ἱκανοῦ νὰ ἐξασφαλίσει συμπληρωματικὸ εἰσόδημα στοὺς κατοίκους. Ἂν ὅμως ἡ γεωργικὴ δραστηριότητα δὲν δημιουργεῖ κινδύνους ὑποβαθμίσεως τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀνθρωπογενοῦς περιβάλλοντος, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸν τουρισμό. Γι αὐτό, εἰδικὰ ὡς πρὸς τὴν τουριστικὴ ἀνάπτυξη, τέθηκαν ὁρισμένοι περιορισμοί, ὥστε νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος ἀπὸ ἀνεπιθύμητες ἀλλοιώσεις. Ἔτσι, ἀπὸ τὶς πιὸ εὐαίσθητες ζῶνες ἀποκλείστηκαν οἱ μεγάλου ἢ μέσου μεγέθους ξενοδοχειακὲς ἐγκαταστάσεις, ποὺ ἡ προσφορά τους ἐξάλλου στὴν τοπικὴ οἰκονομία θὰ ἦταν μικρή, καὶ προτείνεται βασικὰ ἡ ἐνθάρρυνση δημιουργίας μικρῶν μονάδων ποὺ θὰ μποροῦν νὰ λειτουργοῦν ὡς ἐπιχειρήσεις οἰκογενειακῆς μορφῆς, καθὼς καὶ ἐνοικιαζόμενων δωματίων. Παράλληλα, τὸ σχέδιο προβλέπει τὴν ἀνα-

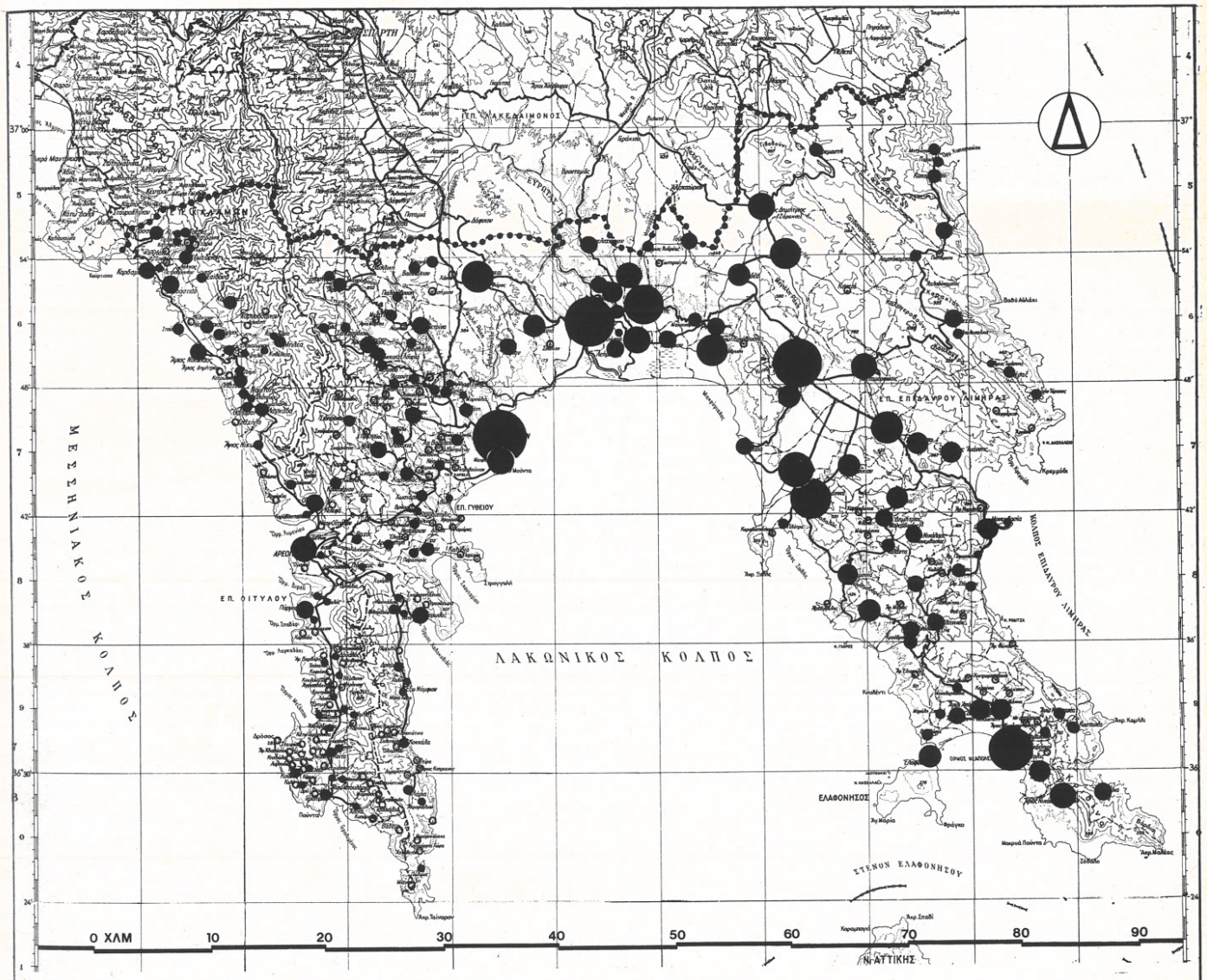

ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΝΟΤΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΟΙΚΙΣΜΩΝ & ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ - 1987

DEVELOPMENT STUDY OF SOUTHERN PELOPONNESE

DISTRIBUTION OF SETTLEMENTS & POPULATION-1987

5000 2500 1000 750 500 250 100 50 ΚΑΤ. ΙΝΗ.

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΠΟΥ ΘΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΦΘΟΥΝ
SETTLEMENTS TO BE ABANDONED

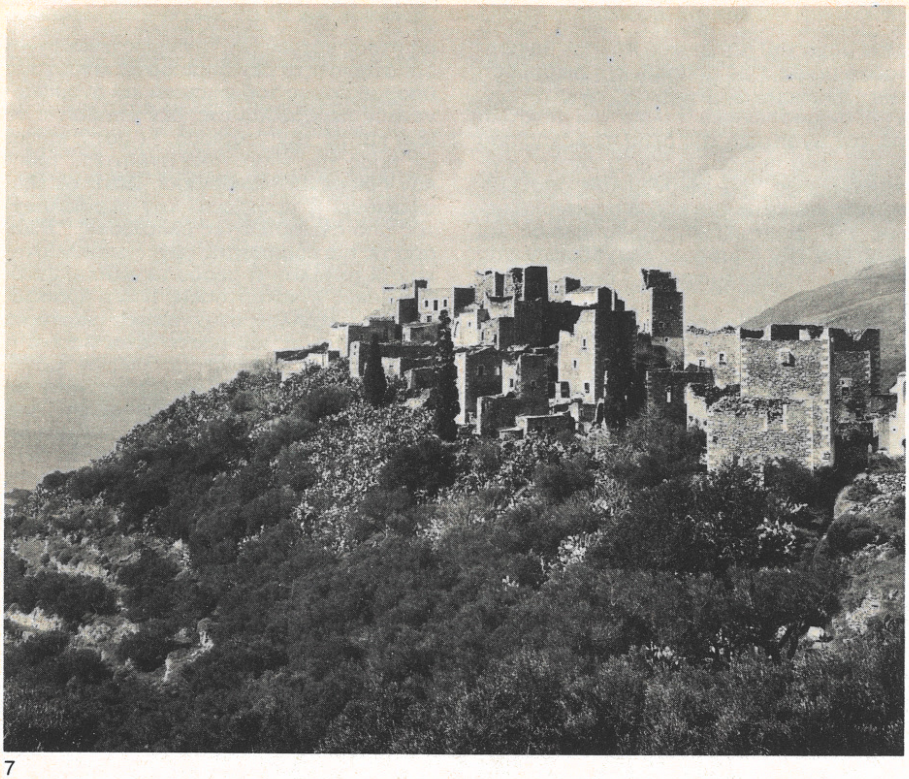

7

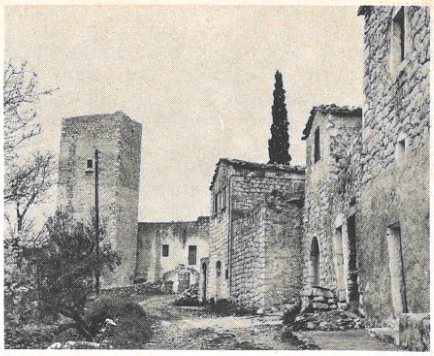

9

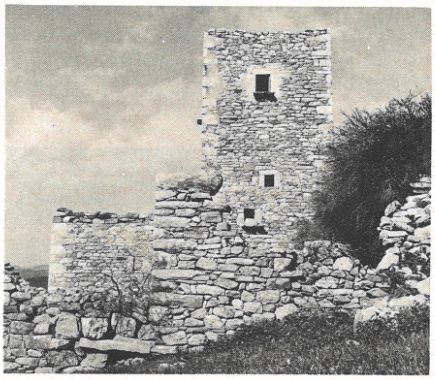

10

8

διάρθρωση τοῦ δικτύου τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν οἰκισμῶν σὲ βιώσιμες μονάδες καὶ τὴν ἀνάδειξη ὁρισμένων κέντρων ἱκανῶν νὰ καλύπτουν βασικὲς ἀνάγκες τῶν κατοίκων, ὅπως εἶναι ἡ ἐκπαίδευση, ἡ ἰατρικὴ περίθαλψη καὶ ἡ ψυχαγωγία, γιατί ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἔρευνα διαπιστώθηκε ὅτι οἱ σχετικὲς ἐλλείψεις ἀποτελοῦν, περισσότερο ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ χαμηλὸ εἰσόδημα, βασικὸ αἴτιο τῆς ἐξόδου τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὴν περιοχή. Ἡ ἐξυγίανση αὐτὴ τῆς οἰκιστικῆς δομῆς προϋποθέτει ὅμως τὴν προοδευτικὴ ἐγκατάλειψη 100 τουλάχιστο μικρῶν οἰκισμῶν, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἀρχιτεκτονικὸ ἐνδιαφέρον.

Ἡ κατανόηση τῶν εἰδικῶν δημογραφικῶν, οἰκονομικῶν καὶ χωροταξικῶν προβλημάτων τῆς Μάνης δὲν ἐπέτρεψε βέβαια τὴν υἰοθέτηση μιᾶς προσπάθειας ἀναζωογονήσεως ὅλου τοῦ παραδοσιακοῦ οἰκιστικοῦ ἱστοῦ, ποὺ θὰ ἦταν ἡ ἰδανικὴ λύση γιὰ μιὰ φθίνουσα περιοχὴ μὲ ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἀρχιτεκτονικὴ κληρονομιά. Ἡ διατήρηση ἐντούτοις αὐτῆς τῆς κληρονομιᾶς μέσα στὰ ὅρια τοῦ ἐφικτοῦ ἀποτέλεσε ἐξαρχῆς θεμελιακὸ στόχο τῆς μελέτης καὶ προσδιόρισε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὶς προτάσεις ποὺ ἀφοροῦν τὴ γενικότερη ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς. Συγκεκριμένα, ἔγινε κάθε προσπάθεια ὥστε τὸ ὅλο ἀναπτυξιακὸ πρόγραμμα νὰ συνυφανθεῖ μὲ ἕνα εὐρὺ πρόγραμμα προστασίας.

11

12

7.
Βάθεια.

8.
Ἄλικα.

9.
Βάμβακα.

10.
Μισοερειπωμένος πύργος στὴ Βάθεια.

11.
Προσήλιο.

12.
Τσέρια.

13.
Πύργος στὴν Καστανέα.

14.
Σπίτι στὴν Πλάτσα.

13

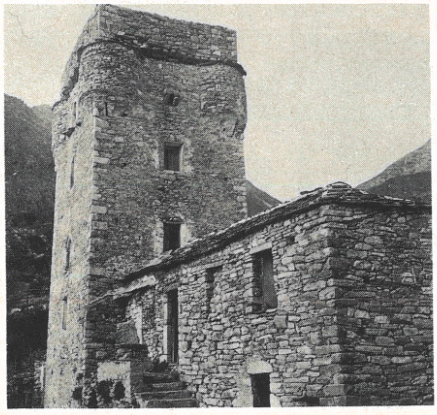

14

7.
Vatheia.

8.
Alika.

9.
Vamvaka.

10.
Semidemolished tower at Vatheia.

11.
Proselion.

12.
Tseria.

13.
Tower at Kastanea.

14.
House at Platsa.

'Ως βασικὸς στόχος τοῦ προγράμματος προστασίας υἱοθετήθηκε ἡ διατήρηση κατὰ τὸ δυνατὸν ἀκέραιου τοῦ παραδοσιακοῦ οἰκιστικοῦ ἱστοῦ ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸν πολιτιστικὸ πλοῦτο τῆς Μάνης. Τὴν ἐπίτευξη τοῦ στόχου τούτου μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσει μιὰ πολιτικὴ προστασίας ἱκανὴ νὰ πετύχει τὴ διατήρηση: α) τῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων τῆς χωροταξικῆς δομῆς, β) τῆς γενικῆς φυσιογνωμίας τῶν οἰκισμῶν καὶ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ γ) τῆς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν οἰκισμῶν. Ἂν ἡ διατήρηση ὅμως τῶν δύο πρώτων εἶναι ἐφικτὴ μὲ μέτρα παθητικῆς προστασίας, ἡ διατήρηση τῆς τελευταίας προϋποθέτει μιὰ ἐνεργητικὴ προστασία, ἰδιαίτερα δύσκολη λόγω τῶν περιορισμῶν ποὺ ἐπιβάλλουν οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ τεχνικῆς φύσεως παράγοντες.

Τὸ πρόγραμμα προστασίας ποὺ περιέχεται στὴ μελέτη προτείνει:

α) Τὴ συστηματικὴ συντήρηση τῶν μνημείων τῶν παλαιότερων ἐποχῶν, τὴν ἀνάδειξή τους μὲ κατάλληλη διευθέτηση τοῦ ἄμεσου χώρου ποὺ τὰ περιβάλλει καὶ τὴν ἐξασφάλιση τῆς προσπελασιμότητάς τους μὲ ἔργα ἀπόλυτα ἐναρμονισμένα πρὸς τὴν κλίμακα καὶ τὸν χαρακτήρα τους.

β) Τὴ νομοθέτηση εὐρύτερων ζωνῶν προστασίας τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀνθρωπογενοῦς περιβάλλοντος, ὥστε νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ ὑποβάθμισή τους ἀπὸ νεώτερες κατασκευὲς ἀπαράδεκτης κλίμακας ἢ μορφῆς καὶ νὰ διαφυλαχθεῖ ἀδιάσπαστη ἡ ἑνότητα τοῦ ὅλου χώρου.

γ) Τὴν ἐνεργητικὴ προστασία ὅσων ἀξιόλογων οἰκισμῶν κρίθηκαν βιώσιμοι, μὲ τὴν καθιέρωση εἰδικῶν κινήτρων γιὰ τὴ διατήρηση τῶν παραδοσιακῶν κτισμάτων ὡς χώρων διαμονῆς τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἐπισκεπτῶν τῆς περιοχῆς ἔπειτα ἀπὸ κατάλληλη ἐξυγίανση, μὲ τὴν ἐπιδότηση νέων ἰδιωτικῶν κατασκευῶν στὸν βαθμὸ ποὺ οἱ ἐπιβαλλόμενες ὑποχρεώσεις χρησιμοποιήσεως παραδοσιακῶν τρόπων κατασκευῆς (π.χ. ἐμφανοῦς λιθοδομῆς) συνεπάγονται πρόσθετο κόστος καὶ μὲ τὴν πρόβλεψη πιστώσεων γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τόσο τῶν κοινόχρηστων χώρων ὅσο καὶ τῶν κτισμάτων ἐκείνων ποὺ δὲν κατοικοῦνται (π.χ. πύργων) ἀλλὰ ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ συνόλου.

δ) Τὴν ἐνεργητικὴ προστασία τῶν μὴ βιώσιμων ἀλλὰ ἰδιαίτερα ἀξιόλογων οἰκισμῶν ἢ συγκροτημάτων, ποὺ μπορεῖ νὰ ποικίλλει ἀπὸ τὴν περιορισμένη συντήρησή τους ὡς νεκρῶν ἀλλὰ χαρακτηριστικῶν στοιχείων τοῦ περιβάλλοντος μέχρι τὴ συστηματικὴ ἀποκατάσταση ἐκείνων τῶν συνόλων ποὺ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν μοναδικά.

ε) Τὴν ἀναβίωση ὁρισμένων συνόλων ποὺ ἐγκαταλείπονται, μὲ τὴν ἀπόδοσή τους σὲ νέα χρήση ποὺ νὰ συμβιβάζεται μὲ τὸν χαρακτήρα τους καὶ τὶς δυνατότητες ἀξιοποιήσεως τὶς ὁποῖες προσφέρει τὸ ὑφιστάμενο κέλυφος.

Τὸ νὰ γίνει ὡστόσο πιὸ συγκεκριμένο τὸ πρόγραμμα προϋπέθετε τὴν ἐπιλογὴ ἐκείνων τῶν οἰκισμῶν πρὸς τοὺς ὁποίους ἡ προσπάθεια ἐνεργητικῆς προστασίας θὰ ἔπρεπε νὰ κατευθυνθεῖ κατὰ προτεραιότητα. 'Η ἐπιλογὴ αὐτὴ ἔγινε μὲ μιὰ συστηματικὴ βαθμολόγηση στὴν ὁποία χρησιμοποιήθηκαν τὰ ἀκόλουθα κριτήρια: ἡ ἀξία τοῦ οἰκισμοῦ ὡς συνόλου (ἀρχιτεκτονικὸ καὶ πολεοδομικὸ ἐνδιαφέρον, ἱστορικὴ καὶ πολιτιστικὴ σημασία, κατάσταση διατηρήσεως κλπ), ἡ συμβολή του στὴ διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρα τοῦ εὐρύτερου περιβάλλοντος, καὶ οἱ πιέσεις ποὺ δέχεται καὶ ποὺ μποροῦν νὰ ὁδηγήσουν στὴ φθορὰ ἢ ἀλλοίωσή του (θέση πάνω ἢ κοντὰ σὲ κύριο δρόμο, γειτνίαση μὲ ἀκτή, γειτνίαση μὲ τουριστικὸ πόλο, ἐγκατάλειψη ἀπὸ κατοίκους). Τὰ δυὸ πρῶτα κριτήρια ὁδήγησαν κυρίως στὴν ἐπιλογὴ τῶν οἰκισμῶν ποὺ περιλαμβάνονται στὸ πρόγραμμα, ἐνῶ τὸ τρίτο προσδιόρισε τὴ χρονικὴ προτεραιότητα μὲ τὴν ὁποία ἐντάχθηκαν σ' αὐτό.

Τὸ πρόγραμμα προστασίας συνδυάστηκε τελικὰ μὲ τὸ πρόγραμμα τουριστικῆς ἀναπτύξεως τῆς περιοχῆς, δεδομένου ὅτι τὸ τελευταῖο ἀποβλέπει κυρίως στὴν προσέλκυση καὶ ἐξυπηρέτηση ἐπισκεπτῶν μὲ πολιτιστικὰ ἐνδιαφέροντα καί, ἑπομένως, προϋποθέτει τὴ διατήρηση ὅλων ἐκείνων τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα συνθέτουν τὸ πολιτιστικὸ περιβάλλον καὶ μποροῦν νὰ ὁδηγήσουν τὸν εὐαίσθητο περιηγητὴ στὴν ἀνακάλυψη τοῦ βαθύτερου νοήματος τοῦ τόπου. 'Ο συνδυασμὸς αὐτὸς δὲν ἀναιρεῖ βέβαια τὴν ἀνάγκη νὰ γίνουν σημαντικὲς ἐπενδύσεις ποὺ ἡ ἀπόδοσή τους μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο μακροπρόθεσμη καὶ ὁπωσδήποτε ὄχι μεγάλη. 'Η προστασία ὅμως τῆς ἔξοχης φυσιογνωμίας τοῦ μανιάτικου χώρου δὲν μπορεῖ νὰ βρεῖ τὴ δικαίωσή της μέσα στὰ πλαίσια ἑνὸς κοινοῦ ἀναπτυξιακοῦ ὀρθολογισμοῦ.

15.
Θαλάμες (Κουτήφαρι).

16.
Σπίτι στὶς Θαλάμες.

15.
Thalamae (Koutephari).

16.
House at Thalamae.

15

16

Μύκονος. Ἡ προστασία σὰν κίνητρο οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως

τοῦ ἀρχιτέκτονος Α. Γ. Ρωμανοῦ

Ἡ Χωροταξικὴ Μελέτη τῶν τριῶν νησιῶν Μυκόνου, Δήλου καὶ Ρήνειας, ἀνατέθηκε τὸ 1971 ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ σὲ ὁμάδα ἐπιστημόνων μὲ ὑπεύθυνους τοὺς ἀρχιτέκτονες καὶ πολεοδόμους Α. Καλλιγᾶ, Α. Παπαγεωργίου καὶ Α. Ρωμανό. Εἶναι δύσκολο νὰ δώσει κανεὶς σὲ λίγες σελίδες μιὰ πλήρη περιγραφὴ τοῦ ἀντικειμένου, νὰ προχωρήσει σὲ ἀνάλυση τῶν βασικῶν προβλημάτων, σὲ ἀνάπτυξη τῆς μεθοδολογίας καὶ τελικὰ σὲ ἐξαγωγὴ συμπερασμάτων μιᾶς μελέτης ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε τόμους. Εἶναι ἀναγκαῖο νὰ γίνει μιὰ ἐπιλογὴ τοῦ ὑλικοῦ. Ὕστερα ἀπὸ μιὰ γενικὴ εἰκόνα τῆς φύσεως καὶ τοῦ μεγέθους τῶν προβλημάτων ποὺ ἀντιμετωπίσαμε, θὰ παρουσιαστεῖ κυρίως ἡ *μεθοδολογία τῆς μελέτης* μὲ ἰδιαίτερη *ἔμφαση στὰ σημεῖα ἐπηρεασμοῦ τῆς δεοντολογίας τῆς λύσεως ἀπὸ τὸν παράγοντα τοῦ ρεαλισμοῦ, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν ἀναμενόμενο βαθμὸ δυνατότητας ἐφαρμογῆς κάθε λύσεως* - πράγμα ποὺ ὁδηγεῖ σὲ μιὰ σειρὰ συμπερασμάτων πάνω στὴν ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων προστασίας τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν.

Τὸ βασικὸ πρόβλημα τῆς περιοχῆς τῆς μελέτης δίνεται συνοπτικὰ ἀπὸ πέντε σημεῖα:

1. Ἡ Μύκονος ἀποτελεῖ σημαντικὸ κέντρο τουριστικῆς δραστηριότητας τοῦ ἑλληνικοῦ νησιωτικοῦ χώρου, συγκεντρώνει τὸ 75% τοῦ συνόλου τῶν ξενοδοχειακῶν διανυκτερεύσεων τῶν Κυκλάδων καὶ μέσο ἐτήσιο δραχμοποιούμενο τουριστικὸ συνάλλαγμα ὕψους 3,5 ἑκ. δολλαρίων.

Ὁ τουρισμός, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ τὸν βασικότερο οἰκονομικὸ πόρο τῆς Μυκόνου (ἡ Δῆλος καὶ ἡ Ρήνεια εἶναι ἀκατοίκητες) εἶναι καθοριστικὸς καὶ γιὰ τὶς ὑπόλοιπες οἰκονομικὲς δραστηριότητες, γιατὶ κατὰ μεγάλο βαθμὸ τὶς ἐλέγχει καὶ τὶς διαμορφώνει. Ἡ γεωργοκτηνοτροφικὴ παραγωγὴ τοῦ νησιοῦ, π.χ., ἔχει προσαρμοσθεῖ ἔτσι ὥστε νὰ ἀνταποκρίνεται στὴ ζήτηση συγκεκριμένων τροφῶν ποὺ ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὴ δίαιτα τοῦ τουριστικοῦ πληθυσμοῦ, ὅπως κρέατος καὶ γαλακτοκομικῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἁλιευτικῆς παραγωγῆς, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν μεταφορῶν, καὶ ἡ ἀπασχόληση στὶς ὑπηρεσίες γενικότερα, ἑρμηνεύονται σὰν ἄμεσες ἢ ἔμμεσες συνέπειες τῆς ἀναπτύξεως τοῦ τουρισμοῦ. Ἔτσι τὸ σύνολο τῆς ἀπασχολήσεως ἐπηρεάζεται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπὸ τὴν τουριστικὴ κίνηση.

2. Σήμερα ἡ τουριστικὴ ἀνάπτυξη τῆς Μυκόνου βρίσκεται ἀκόμη σὲ ἕνα σημεῖο ἰσορροπίας μὲ τοὺς φυσικοὺς καὶ ἀνθρώπινους πόρους τῆς περιοχῆς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν τουριστῶν τὴν ἡμέρα αἰχμῆς (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐπισκεπτῶν ἀπὸ κρουαζιέρες) εἶναι περίπου ἴσος μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν μονίμων κατοίκων. Ἡ ζήτηση ὑπηρεσιῶν τὴν τουριστικὴ περίοδο ἐξυπηρετεῖται κυρίως ἀπὸ τὸν ντόπιο πληθυσμό, οἱ ἀνάγκες σὲ τροφὲς ἀπὸ τὴν τοπικὴ παραγωγή, οἱ ἀνάγκες καταλυμάτων κυρίως ἀπὸ οἰκογενειακῆς κλίμακας ἐπιχειρήσεις Μυκονιατῶν.

Ἡ κίνηση τῶν ἐπισκεπτῶν συγκεντρώνεται στὸν βασικὸ οἰκισμὸ τοῦ συμπλέγματος, ὅπου καὶ τὸ λιμάνι προσβάσεως, δηλαδὴ στὴ Χώρα Μυκόνου. Ἀναμφίβολα, περιορισμένος ἀριθμὸς ἀπὸ αὐτοὺς ἐπισκέπτεται καὶ τὴ Δῆλο ἢ περιέρχεται τμήματα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μυκόνου. Σημαντικὸς ἀριθμὸς χρησιμοποιεῖ γιὰ κολύμβηση ἐκεῖνες τὶς ἀκτὲς τοῦ νησιοῦ ποὺ ἡ προσέγγισή τους ἀπὸ τὴ Χώρα εἶναι εὐχερής. Ἀλλὰ τὰ φαινόμενα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν ἐξαίρεση μᾶλλον παρὰ τὸν κανόνα. Ὅλες οἱ βασικὲς δραστηριότητες συμπυκνώνονται στὸν πυρήνα τοῦ παραδοσιακοῦ οἰκισμοῦ.

3. Ἡ ἀνάλυση τῶν στοιχείων ἔδειξε ὅτι παρὰ τὴν ἤδη, καὶ συγκριτικὰ μὲ ἄλλα νησιά, προχωρημένη ἀνάπτυξη τῶν πόρων της, ἡ Μύκονος ἔχει καὶ δυνατότητα παραπέρα ἀναπτύξεως ἀλλὰ καὶ ἰσχυρὲς τάσεις πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή.

Στὶς περισσότερες περιπτώσεις οἱ ἰσχυρὲς τάσεις γιὰ παραπέρα ἀνάπτυξη ἐμφανίζονται στὴ Χώρα Μυκόνου καὶ τὶς κοντινὲς ζῶνες καὶ ἀκτές. Ἐμφανίσθηκαν ἐντούτοις κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια πρωτοβουλίες καὶ κίνηση καὶ σὲ ἄλλες παράκτιες περιοχὲς τῆς Μυκόνου.

4. Οἱ σημερινὲς τάσεις ἀναπτύξεως εἶναι τέτοιες ποὺ ἂν δὲν ἐλεγχθοῦν σύντομα, μποροῦν νὰ ἀνατρέψουν τὴν παραπάνω ἰσορροπία καὶ μαζὶ τὴν οἰκολογικὴ ἰσορροπία τοῦ νησιοῦ. Ἀπὸ ἕνα σημεῖο καὶ ὕστερα θὰ ἐξαντλήσουν τοὺς πόρους του μὲ ἀποτέλεσμα κάθε καινούρια ἐπένδυση νὰ προσφέρει καὶ μειωμένα ὀφέλη γιὰ τοὺς ντόπιους. Τέλος ὑπάρχει ὁ κίνδυνος ἡ ἀνάπτυξη νὰ καταστρέψει τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο τῆς τουριστικῆς ἀξιοποιήσεως, δηλαδὴ τὸ παραδοσιακὸ περιβάλλον τοῦ τόπου.

5. Οἱ ἀναπτυξιακὲς τάσεις ἐκδηλώνονται σὰν ἀλλοίωση κάθε μορφῆς στὸν χῶρο καὶ σὰν κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ φαινόμενα:

α) Μεγάλη ζήτηση τουριστικῶν κλινῶν καὶ ἐξυπηρετήσεων κάθε εἴδους, ποὺ διαπιστώνεται ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ (σὲ σχέση πρὸς τὶς ἀντίστοιχες ξενοδοχειακὲς ἐγκαταστάσεις) ποσοστὸ ἐπίσημα ἐνοικιαζόμενων δωματίων, ἀνεπίσημων καταλυμάτων, ὅπως καὶ διανυκτερεύσεων στὸ ὕπαιθρο τὶς ἐποχὲς αἰχμῆς.

β) Ὑποβολὴ αἰτήσεων πρὸς τὸν Ε.Ο.Τ. γιὰ νέες ξενοδοχειακὲς μονάδες καὶ τουριστικὲς ἐγκαταστάσεις, καὶ αἰτήσεων γιὰ

Mykonos, Delos, Rinia development plan

by A. Romanos, architect

The coordinators of the plan were A. Kalligas, architect and planner, A. Papageorgiou, architect, and myself. Prof. J. Politis studied specific aspects of tourist development and six firms of specialists participated in the survey and preparation of the plan covering particular aspects of it.

A group of seven AA students and staff has taken part in an urban and housing survey of the town of Mykonos (Chora), in an area earmarked for preservation. They are G. Koumidis, D. Kyprianou, K. Nilsson, Chris Pardee, A. Wideson, G. Xydis and E. Zenghelis. The duration of the study was just over a year.

Under the term Development Plan (which is not a literal translation of the Greek term meaning study of spatial order) a strong emphasis on preservation is camouflaged, which, in the terms of reference was very explicit.

Of the three islands that constitute the development area, Delos and Rinia, each for different reasons, have not been developed. Mykonos on the contrary, which has been inhabited continuously for many centuries, is an important centre of tourist activity among the Greek Islands, accounts for 75% of the total number of nights spent in hotels in the whole of the Cyclades and has an average annual revenue of 3.5 million dollars from tourism.

The study, therefore, was mainly concerned with Mykonos and the alternative hypotheses and final proposals had Mykonos as their main object.

The population of Mykonos is about 4,000 and, besides tourism, is employed in the traditional activities of agriculture, stock-farming, fishing and seamanship. Recently another source of employment comes from the mining of barite at the north-east point of the island.

However, the primary basis of the island's economy is tourism, which shapes, controls and affects directly or indirectly all other economic activities: i.e. the kind and the production level of all agriculture, stock-farming and fishing, the development of trade, communications, commerce and other services.

The fundamental problem of Mykonos can be explained in three paragraphs:

(a) As the extensive survey of the existing situation has shown, Mykonos is an island that has already been developed considerably from one point of view - at least compared to similar Greek isles.

(b) The surveys have proved that Mykonos has yet potential for further development.

(c) The trends for development now witnessed on Mykonos are of such a nature that they could create a serious risk to the well-being of the people and to the ecological balance of the island in the long run if left unchecked.

The big question that the evidence raises is whether Mykonos should be allowed to develop further; if so, to what degree and under what conditions; and what would be the outcome in each alternative case and in what way the expected evolution is

ἄδεια οἰκοδομήσεως, καθὼς καὶ γενικὸ αἴτημα τῶν κατοίκων γιὰ ἐπέκταση τῶν οἰκιῶν τους.
γ) Ὕπαρξη καὶ ἀποδοτικὴ λειτουργία νέων ταχέων μέσων προσεγγίσεως τῆς περιοχῆς.
δ) Ἐμφάνιση ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων καὶ ὑπηρεσιῶν «γοήτρου» ἢ καὶ ἐξειδικευμένων ὑπηρεσιῶν ποὺ εἶναι δυσανάλογες πρὸς τὸ πληθυσμιακὸ μέγεθος τῆς περιοχῆς.
ε) Μεγάλο ἐνδιαφέρον ἰδιωτῶν καὶ ἐπιχειρηματιῶν γιὰ ἄλλες (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν βασικὸ οἰκισμὸ) παράκτιες ζῶνες τῆς περιοχῆς μελέτης.
στ) Μεταβολὴ τῶν σχέσεων ἐργασίας μὲ ὑποκατάσταση τῶν παραδοσιακῶν σχημάτων καὶ μὲ δημιουργία νέων συνθηκῶν καὶ διασυνδέσεων (συνεταιρισμοί, ὁμάδες συμφερόντων κλπ) μεταξὺ τῶν κατοίκων.
ζ) Κατακερματισμὸς τῆς ἀγροτικῆς γῆς καὶ ἐπέκταση τῆς Χώρας πρὸς βορρὰ καὶ νότο σὲ βάρος τοῦ φυσικοῦ (ἀνοιχτοῦ) χώρου.
η) Ἀνοικοδόμηση κατοικιῶν στὸν παραδοσιακὸ πυρήνα τῆς Χώρας, καθὼς καὶ προσθῆκες καὶ ἐπεκτάσεις σὲ ὑφιστάμενες κατοικίες ἢ ἀνέγερση νέων.
θ) Ἀλλαγὴ χρήσεως κτιρίων ἀπὸ κατοικίες σὲ μαγαζιά, ἀπὸ καφενεῖα καὶ ταβέρνες σὲ ἀποδοτικότερες χρήσεις (μπουτίκ, νυκτερινὰ κέντρα, τουριστικὰ καταστήματα).
ι) Προοδευτικὴ αὔξηση τῶν τιμῶν τῆς γῆς.
ια) Τάση οἰκοπεδοποιήσεως καὶ οἰκοδομήσεως ἀπὸ μικροϊδιοκτῆτες καὶ ἀγορᾶς ἐκτάσεων γιὰ μεγάλες τουριστικὲς ἐπιχειρήσεις στὰ παράλια, ἰδιαίτερα στὰ νότια καὶ δυτικά.
ιβ) Ἀχρησία τῆς γεωργοκτηνοτροφικῆς γῆς καὶ ἐγκατάλειψη.
Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρθηκαν εἶναι ἐνδεικτικὰ τῶν ὑφιστάμενων πιέσεων στὴν περιοχὴ μελέτης γενικά. Αὐτὰ διαφοροποιοῦνται ἀπὸ περιοχὴ σὲ περιοχή. Γιὰ τὴ Χώρα Μυκόνου, ἰσχύουν ὅλες οἱ τάσεις καὶ μάλιστα σὲ ψηλὸ βαθμό, ἐνῶ στὶς περισσότερες ἀκτὲς καὶ ζῶνες τῆς Μυκόνου διαπιστώνονται γενικὰ τάσεις κατατμήσεως καὶ ἀγοραπωλησίες γῆς, καὶ δημιουργία ἢ βελτίωση τῶν ὑφιστάμενων ὁδικῶν συνδέσεων μὲ τὴ Χώρα.
Τέλος σὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀκτὲς αὐτὲς ἄρχισαν νὰ δημιουργοῦνται ἐγκαταστάσεις ἢ καὶ νέοι οἰκισμοί, ὅπως συνέβη χαρακτηριστικὰ στὸν Καλαφάτη, Ἅγιο Στέφανο - Τοῦρλο, Ὁρνό, Ψαροῦ καὶ Πλατὺ-Γιαλό, ἐνῶ παράλληλα ἔγιναν προτά-

1

desirable or unavoidable, possible or probable.
The basic aim of the study can be expressed as the optimization between the development of the area's resources on the one hand and on the other hand the preservation of the environment of the islands as a whole and particularly the character of Chora. Consequently this implies the accurate quantification of that optimization.
First, certain principles were adopted:
(1) The achievement of a total protection for the environment of the island of Delos, particularly its archaeological site, in a way that an identification with the atmosphere of ancient times is possible.
(2) Preservation of the Isle of Rinia (Great Delos) as a reserve for possible development in the long term.
(3) Preservation of the environment of Mykonos in all the critical points that comprise its visual attributes (promontories, mountain silhouettes, amphitheatrical hills around Chora etc.).
(4) Facilitation of the dispersal of building that might be generated by the plan, by the decentralization of the respective economic activities.
(5) Preservation of the character and scale of Mykonos town. This would imply as far as new works are concerned: (a) The prohibition of constructing any large scale buildings within the topographical amphitheatre of the town; (b) the by-passing of the town by all traffic potentially generated by new developments in other parts of Mykonos. Concerning existing structures a strict preservation of the townscape of the nucleus of Chora is considered absolutely essential.
The size of the island and the scale of its economy made it obvious that it is irrelevant to look at the spatial problem of Mykonos before examining the quantitative problem of its projected tourist development versus its resources - irrespective of a spatial distribution of this development. The method used, therefore, had two steps: (a) to postulate alternative maxima desirable levels of total tourist population, express them and compare them in terms of their repercussions on the island's critical resources and its ecological balance; (b) to conceive alternative planning (spatial) schemes, all based on a single maximum development level which was derived from the previous step.
As a result of the above considerations, the study group worked out three alternative development schemes, the main difference between them being the number of beds it would be advisable to provide within the development area at the final stage of its development.
The first proposal (maximum level of development) envisaged 30,000 beds.
The second proposal, which corresponds to a medium level of development, provided for 15,000 beds.
The third proposal (minimum level of development) envisaged 7,500 beds.
The study group then proceeded to a comparative survey of the possible changes each of the above proposals might entail by projecting the different influences of each on those factors and phenomena which make up the natural, artificial and ecological environment of the town and the island of Mykonos.
The study group recommended to the public authority the adoption of the third

1.
Ὁ αὐστηρὸς ἔλεγχος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας στὴ Χώρα Μυκόνου κατόρθωσε νὰ διατηρήσει στὸ σύνολό του τὸν παραδοσιακὸ ἀρχιτεκτονικὸ χαρακτήρα τοῦ οἰκισμοῦ.

2.
Ὁ ἔλεγχος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας παύει νὰ ἔχει ἰσχὺ ἔξω ἀπὸ τὰ - ἀσαφῶς προσδιορισμένα - ὅρια τῆς Χώρας. Τουριστικὲς ἐγκαταστάσεις ἕνα χιλιόμετρο ἔξω ἀπὸ τὴ Χώρα. Ἐπεμβάσεις στὸν χῶρο τοῦ μέσου ἐπιχειρηματικοῦ κεφαλαίου.

3-6.
Ἡ ἀλλοίωση καὶ ἡ ἐξέλιξη δυὸ δρόμων τῆς Μυκόνου μέσα σὲ ἕνα χρονικὸ διάστημα εἴκοσι περίπου ἐτῶν. Ἐπεμβάσεις στὸν χῶρο τῶν ἰδιοκτητῶν-κατοίκων καὶ τῶν δημοσίων φορέων (ΔΕΗ).

σεις γιὰ τὴν παραπέρα ἀνάπτυξη αὐτῶν ἢ καὶ ἄλλων περιοχῶν.
Τὸ βάρος τῆς συσσωρεύσεως προβλημάτων πάνω σ' ἕνα χῶρο τόσο μικρὸ καὶ εὐαίσθητο ὅσο ἡ Μύκονος μᾶς ὁδήγησε σὲ μιὰ μεθοδολογία μὲ καθαρὰ ποιοτικὰ - καθοριστικὰ κριτήρια. Κάθε προβολικὴ μέθοδος (δηλαδὴ προσπάθεια ἀπεικονίσεως μιᾶς μελλοντικῆς καταστάσεως μὲ βάση τὴν προβολὴ τῶν ὑφιστάμενων τάσεων) τὴ θεωρήσαμε ἄτοπη.
Πρὶν ἀπὸ ὅλα καθορίσαμε τοὺς γενικοὺς καὶ εἰδικοὺς στόχους, καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς μελέτης:
α) Ἱκανοποίηση τῶν δύο γενικῶν (καὶ μέχρις ἑνὸς σημείου ἀνταγωνιστικῶν) σκοπῶν, τῆς ἀξιοποιήσεως τῶν πόρων τῆς περιοχῆς καὶ τῆς προστασίας τοῦ παραδοσιακοῦ της χαρακτήρα, καὶ ἀριστοποίηση

3

4

2

5

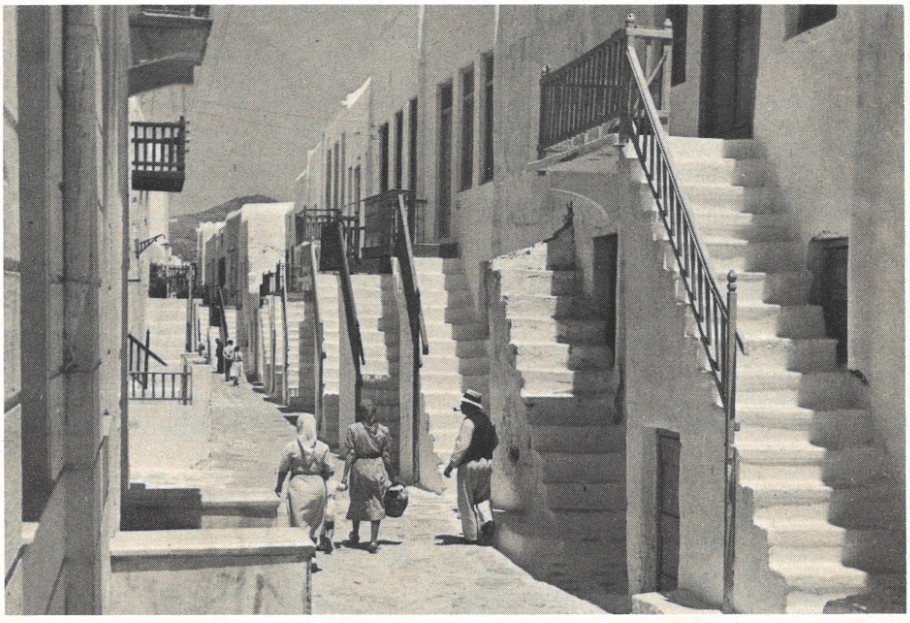

6

proposal (7,500 beds rising eventually to 10,000) as a maximum population basis before any further investigation of alternative physical planning schemes for the island complex. This target is inseparable from the condition of the decentralization of Mykonos town, which is considered a *sine qua non*; i.e. of the construction of the necessary infrastructure networks, which would enable access from the port and airport to the development zones without the need to go through the town.

1.
The Archaeological Services, by strict control of development, managed to preserve the general architectural character of the settlement.

2.
The Archaeological Services have no authority of control beyond the, imprecisely defined, boundaries of Chora; this tourist development one kilometre north of Chora is an example of devastation of the environment by medium-size private capital.

3-6.
The evolution and environmental change of two streets in Chora within a period of twenty years, as a result of the action of public corporations (Electricity Board) and of individual house owners.

τῆς σχέσεώς τους.
β) Ἀποφυγὴ τῆς θυσίας στὸν βωμὸ βραχυχρόνιων ὠφελειῶν, τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων καὶ τῶν πόρων, ποὺ ἡ παρουσία τους εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ποιότητας καὶ ἰδιοτυπίας τοῦ ἑλληνικοῦ περιβάλλοντος.
γ) Ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς στὸ πλαίσιο τῆς γενικότερης πολιτικῆς καὶ τῶν εὐρύτερων προγραμμάτων ἀναπτύξεως.
δ) Ἐπισήμανση τῶν περιοχῶν ἀναπτύξεως καὶ ὀργάνωση τῶν χρήσεων ἐδάφους κατὰ ζῶνες μὲ κριτήρια: τὴν καταλληλότητα (ἀπόλυτη ἢ σχετικὴ) τῶν περιοχῶν ποὺ ἐπιλέγονται γιὰ κάθε χρήση καὶ τὴν ἀλληλεξάρτηση ὁρισμένων λειτουργιῶν στὸν χῶρο, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὴν ἀνάγκη συνέχειας ἢ ἀσυνέχειας (ἀπομονώσεως) ὁρισμένων χρήσεων ἀπὸ ἄλλες.
ε) Διατήρηση τῆς ἀπόλυτης προστασίας τῆς Δήλου καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου της.
ζ) Διατήρηση τῆς Ρήνειας (μεγάλης Δήλου) σὰν ἐφεδρείας καὶ ἀσφαλιστικῆς δικλείδας γιὰ ἀνάπτυξη σὲ ἀπώτερο χρονικὸ ὁρίζοντα.
η) Προστασία τοῦ τοπίου τῆς Μυκόνου σὲ κρίσιμες ζῶνες, δεσμευτικὲς τῶν ὀπτικῶν ἐντυπώσεων (ἀκρωτήρια, κορυφὲς λόφων κλπ) ἢ εἰδικῆς σημασίας λόγω θέσεως (π.χ. ὁριογραμμὲς πάνω ἀπὸ τὴ Χώρα).
θ) Πρόβλεψη δυνατότητας διασπορᾶς κατὰ ζῶνες τῶν κατασκευῶν καὶ τοῦ νέου οἰκοδομικοῦ ὄγκου ποὺ ἐνδέχεται νὰ δημιουργηθεῖ στὸ νησί, μὲ τὴν κατάλληλη ἀποκέντρωση τῶν ἀντίστοιχων δραστηριοτήτων.
ι) Διατήρηση τῆς ἰδιοτυπίας τῆς Χώρας Μυκόνου καὶ τῆς πολεοδομικῆς κλίμακάς της. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀπόλυτα ἐπιβεβλημένη ἡ ἀποφυγὴ ὀγκωδῶν τεχνικῶν ἔργων καὶ κατασκευῶν κάθε εἴδους μέσα στὰ ὅρια τοῦ φυσικοῦ ἀμφιθεάτρου ποὺ πλαισιώνει τὴ Χώρα καὶ ἡ ἀποκέντρωση τῶν συγκοινωνιακῶν προσβάσεων κατὰ τρόπο ποὺ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἀπομόνωση τῆς Χώρας στὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον ἀπὸ τὸν κυκλοφοριακὸ φόρτο ποὺ θὰ προέλθει ἀπὸ ἐνδεχόμενη ἀνάπτυξη ἄλλων τμημάτων καὶ ζωνῶν τοῦ νησιοῦ.

Βασικὸς σκοπός μας ἦταν νὰ προσδιορίσουμε τὸ βέλτιστο ὅριο ἀναπτύξεως, ὥστε νὰ διατηρηθοῦν τὰ οἰκολογικά, πολεοδομικὰ καὶ πολιτιστικὰ στοιχεῖα ποὺ συνθέτουν τὸ χαρακτηριστικὸ περιβάλλον τῆς Μυκόνου. Αὐτὸ ἀναλύεται σὲ ποσοτικὴ ἐκτίμηση βασικὰ ποιοτικῶν στοιχείων. Τὸ μικρὸ μέγεθος τῆς περιοχῆς καὶ ἡ βαρύνουσα σημασία τῆς Χώρας μέσα στὸ σύνολο τῆς περιοχῆς ἐπέτρεψαν ὥστε αὐτὲς οἱ ποσοτικὲς ἐκτιμήσεις νὰ γίνουν γιὰ ἕνα σύνολο τουριστικῆς ἀναπτύξεως ἄσχετα μὲ καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ χωροταξικὴ κατανομὴ τοῦ τουριστικοῦ καὶ τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ.

Ἔτσι ἔγιναν τρεῖς ἐναλλακτικὲς ὑποθέσεις τοῦ μέγιστου δυνατοῦ, πιθανοῦ καὶ ἐπιθυμητοῦ ἐπιπέδου συνολικῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεως (ἄρα καὶ πληθυσμιακῶν μεγεθῶν στὸν μήνα αἰχμῆς) καὶ τρεῖς ὑπολογισμοὶ τῶν ἐπιπτώσεων ποὺ θὰ εἶχε πάνω στοὺς πόρους καὶ στὴν οἰκολογικὴ ἰσορροπία τοῦ νησιοῦ. Οἱ τρεῖς ἐναλλακτικὲς ὑποθέσεις ἀφοροῦσαν - γιὰ τὴν ἡμέρα αἰχμῆς - 30.000, 15.000 καὶ 7.500 διανυκτερεύσεις. Αὐτὲς εἶχαν διαφορετικὲς ἐπιπτώσεις πάνω σὲ ὁρισμένα κρίσιμα, ἐλαστικὰ ἢ ἀνελαστικὰ μεγέθη, ὅπως τὴν πληθυσμιακὴ πυκνότητα γενικά, τὴν πυκνότητα τῶν ζωτικῶν ἐλεύθερων χώρων ἀναψυχῆς στὸν κοινωνικὸ πυρήνα τῆς Μυκόνου, τὴν ἔκταση τῆς παραλίας ποὺ καταλαμβάνεται ἀπὸ λουομένους, τὴν κίνηση ὀχημάτων στὶς εἰσόδους-πύλες τῆς Χώρας, ἀνάγκες σὲ ἔργα ὑποδομῆς κλπ.

Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται, ὅτι στὴν περίπτωση τῶν 30.000 κλινῶν ἡ πυκνότητα περιπατητῶν ποὺ ὑπολογίσαμε γιὰ τὴν ὥρα καὶ ἡμέρα αἰχμῆς στὴν Παραλία, τὴν κύρια κοινωνικὴ ἔκταση τῆς Χώρας, εἶναι 1 ἄτομο ἀνὰ 1,1 τμ. Στὴν ἴδια περίπτωση οἱ καθήμενοι σὲ κέντρα (καφενεῖα, ἐστιατόρια) καταλαμβάνουν τὸ 1/2 τοῦ ζωτικοῦ χώρου τοῦ κέντρου τῆς πόλεως. Περιττὸ νὰ διευκρινιστεῖ ὅτι ἐπιλέξαμε τὸ μικρότερο ὅριο τῶν 7.500 κλινῶν συνολικά.

Τὸ ἑπόμενο βῆμα ἦταν ἡ χωροταξικὴ κατανομὴ τῶν κλινῶν. Καὶ ἐδῶ ἐκπονήθηκαν τρία ἐναλλακτικὰ προσχέδια μὲ βασικὸ κοινὸ στοιχεῖο τὴν προσπάθεια ἀποσυμφορήσεως τῆς Χώρας καὶ διοχετεύσεως τῶν τουριστικῶν ἐγκαταστάσεων σὲ περιοχὲς ἀναπτύξεως στὰ νότια καὶ τὰ δυτικὰ παράλια. Σημαντικὴ εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἐναλλακτικῶν χωροταξικῶν σχεδίων Α καὶ Γ καθὼς καὶ ὁ λόγος ποὺ προτιμήθηκε ἡ Α.

Στὴ διάταξη Α γίνεται διασπορὰ τῶν τουριστικῶν ἐγκαταστάσεων κατὰ μῆκος ὁρισμένων ἀπὸ τὶς δυτικὲς καὶ τὶς νότιες ἀκτές. Μειονεκτήματά της εἶναι τὸ σχετικὰ ψηλὸ κόστος λόγω τῆς διασπορᾶς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι καμιὰ μεγάλη ἐνιαία φυσικὴ περιοχὴ δὲν προστατεύεται στὴ φυσική της κατάσταση. Στὸν μυχὸ σχεδὸν κάθε ὅρμου προβλέπεται καὶ μιὰ περιοχὴ τουριστικῆς ἀναπτύξεως. Ἀντίθετα ἡ διάταξη αὐτὴ *ἀνταποκρίνεται πληρέστερα πρὸς τὶς τάσεις καὶ προσδοκίες ποὺ δημιουργήθηκαν (ἀγορὰ οἰκοπέδων)* κι ἔτσι ἱκανοποιεῖ τὶς ἐπιθυμίες μεγαλύτερου ἀριθμοῦ ἀτόμων καὶ πολλῶν ντόπιων. Ἐπίσης ἡ ἐπὶ μεγάλο μῆκος ἀκτῆς δημιουργία

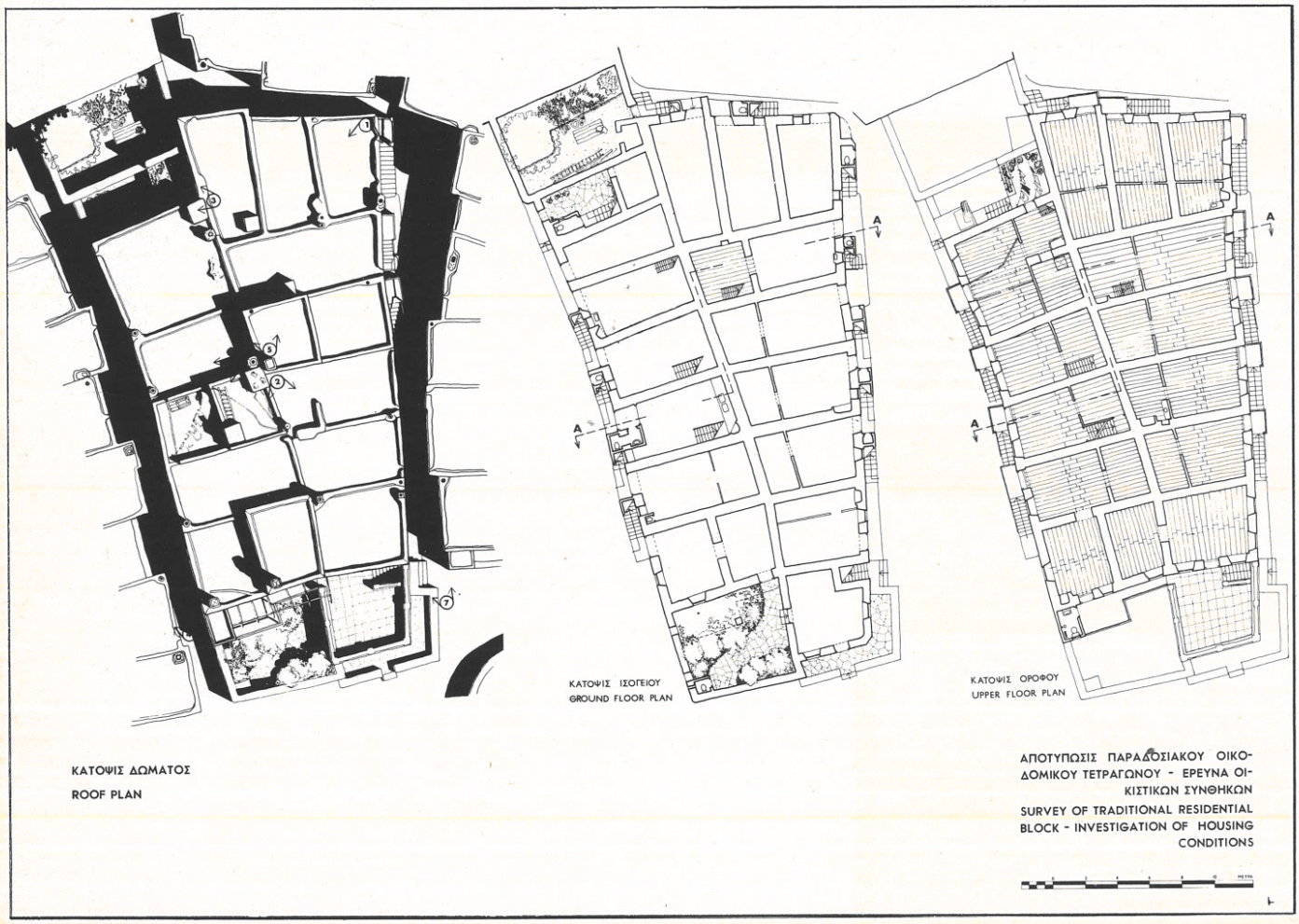

ζωνῶν τουριστικῆς ἀναπτύξεως *δίνει τὴ δυνατότητα εὐχεροῦς ἐλέγχου, ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ ὑπαχθεῖ σὲ ὑφιστάμενο νομοθετικὸ πλαίσιο* (διάταγμα περὶ ζωνῶν ἐνεργοῦ πολεοδομίας).

Στὴ διάταξη Γ ἡ ἀνάπτυξη προβλέπεται συγκεντρωμένη στὸ γεωγραφικὸ τρίγωνο Ἄνω Μερᾶς, Καλαφάτη, Ἐλῆας. Ἡ συγκέντρωση ποικίλων λειτουργιῶν σὲ περιορισμένη σχετικὰ ἔκταση προδικάζει τὴ βιωσιμότητα τῶν τουριστικῶν συγκροτημάτων - δεδομένης καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ οἰκιστικοῦ πυρήνα τῆς Ἄνω Μερᾶς. Τὸ κόστος ἔργων καὶ ὑποδομῆς προβλέπεται σχετικὰ μικρότερο. Ἐπιπλέον ἡ συγκέντρωση τῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεως σημαίνει τὴ διατήρηση μεγάλων ἐκτάσεων τοῦ νησιοῦ στὴ φυσική τους κατάσταση.

Ἀντίθετα ὅμως, γιὰ τὴ διάταξη Γ, ὑπάρχει τὸ σημαντικὸ μειονέκτημα ὅτι *τὸ ὑφιστάμενο νομικὸ πλαίσιο δὲν παρέχει τὴ δυνατότητα νὰ προστατευθοῦν σημαντικὲς ἐκτάσεις τοῦ νησιοῦ ποὺ παραμένουν ἔξω ἀπὸ τὴ ζώνη ἀναπτύξεως καὶ ἑπομένως τὶς ἀφήνει ἔξω ἀπὸ κάθε ἔλεγχο οἰκοδομικῆς δραστηριότητας*. Ἐπίσης ἀφήνει ἔξω ἀπὸ τὴ ζώνη ἀναπτύξεως πολλὲς περιοχὲς γιὰ τὶς ὁποῖες ὑπάρχει ἤδη ζήτηση καὶ τάση ἀναπτύξεως μὲ συνέπεια νὰ δυσαρεστήσει πολλὰ ἄτομα. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ διάταξη Γ ὑστερεῖ ἀπὸ τὴν Α μόνο σχετικὰ μὲ τὴ δυνατότητα (καὶ πιθανότητα) ὑλοποιήσεώς της. Ὁ τελευταῖος παράγοντας θεωρήθηκε τόσο σημαντικὸς καὶ οὐσιαστικός, ὥστε ἡ μελέτη ὑπέδειξε τὴν ἐπιλογὴ τοῦ χωροταξικοῦ σχεδίου Α σὰν πιὸ ἐνδεδειγμένου.

Ἀλλὰ ἡ νηπιακὴ μορφὴ τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου ποὺ δὲν ἐπιτρέπει τὸν οὐσιαστικὸ ἔλεγχο τῆς χρήσεως τῆς γῆς, παρόλο ποὺ ἀποτελεῖ σημαντικὸ ἐμπόδιο στὴν προσπάθεια προστασίας τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν, δὲν εἶναι τὸ σημαντικότερο ἀνασχετικὸ στοιχεῖο.

Ἡ ἰσχυρότερη καὶ σημαντικότερη ἀντίδραση στὴν προσπάθεια προστασίας τῶν οἰκισμῶν εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι. Τὸ ἀναφέρω ἔτσι ἁπλὰ γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴ διάσταση τοῦ φαινομένου καὶ τὶς συνέπειές του. Δὲν νομίζω νὰ ὑπάρχει κανεὶς ποὺ νὰ ἀμφιβάλει καταρχὴν γιὰ τὸ γεγονός. Ἐμεῖς πάντως, ποὺ ὀργανώσαμε δημόσια συζήτηση γιὰ νὰ ἐκθέσουμε στὸν πληθυσμὸ τῆς Μυκόνου τὰ πλεονεκτήματα τῆς προστασίας, ἀκούσαμε ἀπὸ πρῶτο χέρι τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἀμφισβητήσεώς της. Ἀκούσαμε ὅτι ἡ προστασία εἶναι ἐμπόδιο στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ στὴν ἱκανοποίηση κοινωνικῶν ἀναγκῶν (ἀπὸ νοικοκυραίους ποὺ παραπονιοῦνταν γιατὶ δὲν τοὺς ἔδιναν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεκτείνουν τὸ σπίτι τους «γιὰ νὰ στεγάσουν» τὴν κόρη τους ἢ τὸν γαμπρό τους ἢ γιατὶ εἶναι παράλογο νὰ μὴ χτίζονται δωμάτια ὅταν ξένοι κοιμοῦνται στὴν περίοδο αἰχμῆς σὲ ταράτσες). Ἀκούσαμε, ὅτι ὅσο ὑπάρχει ὁ ἥλιος, οἱ βράχοι, ἡ θάλασσα καὶ «οἱ Δῆλες», οἱ ξένοι δὲν θὰ πάψουν νὰ ἔρχονται ἀκόμη καὶ ἂν ἀλλοιωθεῖ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ νησιοῦ, γιατὶ αὐτὸ δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει («οἱ ξένοι ἔρχονται γιατὶ στὴ Μύκονο εἶναι καλοὶ οἱ ἄνθρωποι καὶ μᾶς ἀγαπᾶνε»). Ἀκούσαμε ἀκόμη τὸ σόφισμα, ὅτι ἂν σὲ ὅλα τὰ σπίτια τῆς Χώρας δοθεῖ τὸ δικαίωμα ἑνὸς ἀκόμη ὀρόφου θὰ ἐξακολουθήσει νὰ διατηρεῖται ἔτσι ἡ χαρακτηριστικὴ ποικιλία τῆς ὀγκομετρίας ποὺ ὑπάρχει σήμερα!

Ἡ Μύκονος καὶ ἡ περιοχή της ἀποτελεῖ χρησιμότατο παράδειγμα μελέτης τῶν ἀντιδράσεων τῶν κατοίκων σὲ θέματα προστασίας, γιατὶ περιέχει καὶ τὶς τρεῖς κατηγορίες διατηρητέων μνημείων: (α) τὸ μεμονωμένο μνημεῖο ἐθνικῆς ἀκτινοβολίας, τὴ Δῆλο, (β) τὸν ζωντανὸ παραδοσιακὸ οἰκισμό, τὴ Χώρα καὶ (γ) τὸ «φυσικὸ» περιβάλλον, δηλαδὴ τὴν περιοχὴ τοῦ ἄμεσου περιβάλλοντος τῆς Χώρας, τὰ παράλια καὶ τοὺς ὑπόλοιπους χώρους μὲ ἰδιαίτερο φυσικὸ κάλλος.

Ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐπιχειρηματικὴ δραστηριότητα δὲν ἔχει καμιὰ βλέψη (στὴ Δῆλο, στὶς περιοχὲς τῆς Παραπορτιανῆς καὶ τῶν Μύλων) ὑπάρχει καθολικὴ ἀναγνώριση τοῦ διατηρητέου μνημείου καὶ τῆς ἀνάγκης προστασίας του. Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἡ ἐπιχειρηματικὴ δραστηριότητα ἔχει βλέψεις, ποὺ πηγάζουν εἴτε ἀπὸ κεκτημένα δικαιώματα τοῦ θεσμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας (ἕνα παραθαλάσσιο οἰκόπεδο μὲ προοπτικὴ ἐκμεταλλεύσεως) εἴτε ἀπὸ ψυχολογικὸ δέσιμο (ἰδιοκατοίκηση μέσα στὸν παραδοσιακὸ πυρήνα), ἐκεῖ ἀρχίζει ἡ ἀμφισβήτηση τῆς προστασίας. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ προστασία δὲν ἀποτελεῖ κοινωνικὴ ἀξία. Ἀντίθετα, κοινωνικὴ ἀξία ἀποτελεῖ ἡ «ἀνάπτυξη» καὶ ἡ ἐκμετάλλευση τῶν τοπικῶν πόρων.

Ἂν δὲν ἔμπαινε κανένας φραγμὸς (καὶ δὲν ὑπῆρχε καμιὰ διαφώτιση) εἶναι μαθηματικὰ βέβαιο, ὅτι θὰ κατεδαφιζόταν καὶ τὸ τελευταῖο καραβοκυραίικο ἢ λαϊκὸ σπίτι γιὰ νὰ δώσει τὴ θέση του σ' ἕνα ἄλλο ἀπὸ τσιμεντότουβλα καὶ μπετόν. Ὅταν ἡ προστασία θίγει ἰδιωτικὰ συμφέροντα, τότε θεωρεῖται σὰν ἀνάσχεση καὶ σὰν δέσμευση σὲ μιὰ προοδευτικὴ ἐξέλιξη.

Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἔχει τεράστια σημασία γιὰ τὴ μεθοδολογία τῆς μελέτης καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς προστασίας τῶν οἰκισμῶν. Γιὰ νὰ φθάσουμε στὸ σημεῖο νὰ θεωροῦν οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι τῶν ἀγροτικῶν οἰκισμῶν τὴν προστασία τῶν οἰκισμῶν τους

The adopted level of tourist development, (7,500 to 10,000 tourist beds), allows a considerable geographical dispersal of tourist installations on the island. Accordingly, three alternative regional schemes have been postulated as probable and possible.

The fundamental element of difference between the three regional schemes, is the appraisal, by the study group, of the possible and even probable extent of public intervention in the areas of preservation and development on the part of the government authorities concerned.

The comparison between schemes (C), (B) and (A) shows that the latter is superior to the former as far as effectiveness is concerned; scheme (A), in fact, justifies an optimism about the chances of its realization within the presently existing legislative and organizational frameworks. This is, to the study group, a matter of overwhelming importance, which tips the balance finally in favour of scheme (A).

The final plan made proposals for the land use, the breakdown of activities and population in the area, the transportation and public facilities networks, the protection of the landscape. It also included detailed schemes for the planning of the new development zones and the protection, rehabilitation and limited renewal and extension of the Town of Mykonos.

The didactic usefulness of the study was in the understanding that: in a country under development, such as Greece, the protection of traditional and historical sites does not represent a social value and, therefore, would never take place as a result of cultural manifestations. Preservation of sites can only be achieved if the interests of preservation coincide with the interests of economic and social development.

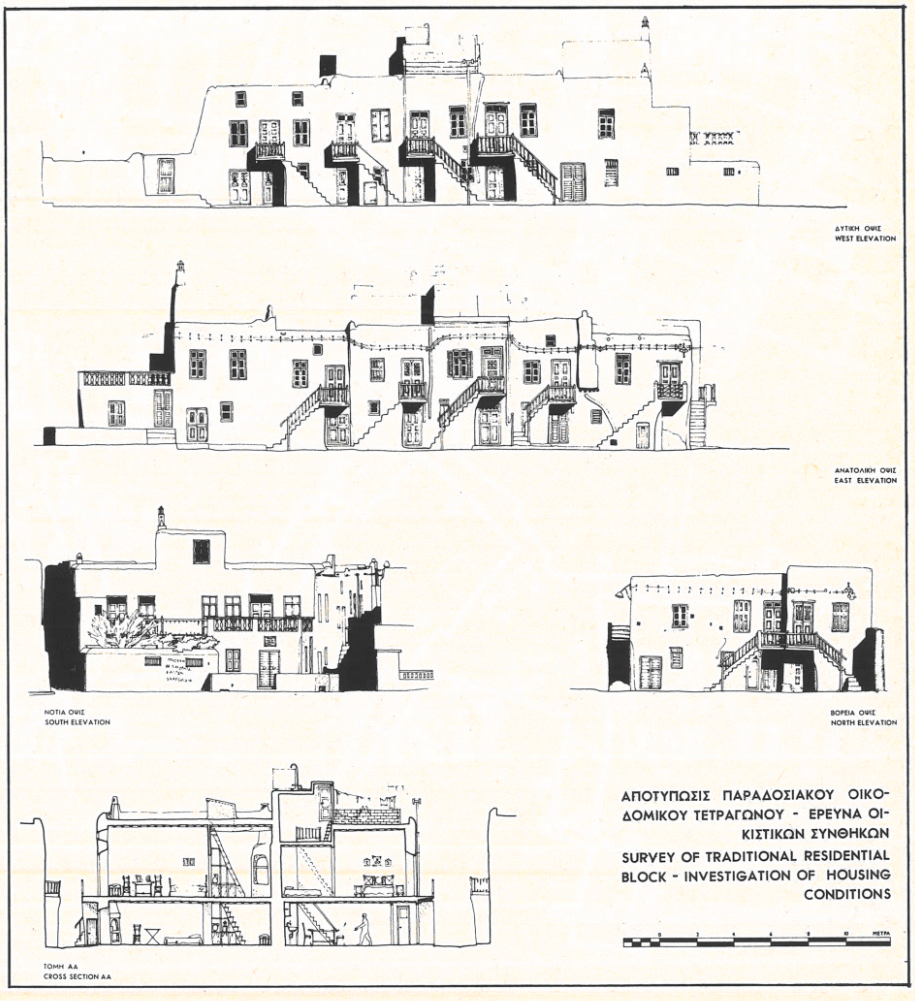

σὰν κοινωνικὴ ἀξία, θὰ πρέπει καὶ οἱ κάτοικοι τῶν ἀστικῶν κέντρων - ποὺ ἀποτελοῦν τὸ πρότυπο γιὰ τὴν ἐπαρχία - νὰ τὴν υἱοθετήσουν σὰν κοινωνικὴ ἀξία. Τοῦτο ὅμως προϋποθέτει ἄρχουσα τάξη μὲ ψηλὲς πολιτιστικὲς ἀξίες καὶ μὲ ἰδεολογικὸ προσανατολισμὸ καὶ ὄχι ἁπλῶς μὲ καταναλωτικὲς κατευθύνσεις. Αὐτὸ πάλι θὰ προϋπέθετε κατάλληλη γενικὴ παιδεία τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου ἐπὶ 4-5 γενιές.

Ἀλλὰ μετὰ 4-5 γενιὲς μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα οὔτε ἕνα παραδοσιακὸ (μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα) μνημεῖο: τὰ μισὰ θὰ ἔχουν ἐρειπωθεῖ ἀπὸ μόνα τους καὶ τὰ ἄλλα μισὰ θὰ ἔχουν «δοθεῖ ἔναντι ἀντιπαροχῆς».

Ἀπορρίπτεται ἑπομένως *ἡ θεωρία τῆς προστασίας σὰν ἀπόρροιας μιᾶς πολιτιστικῆς διαδικασίας*, σὰν χωρὶς ἀντικείμενο γιὰ τὴ χώρα μας.

Καὶ τί μένει; Μένει ἡ ταύτιση τῆς ἀξίας τῆς προστασίας τῆς παραδόσεως μὲ τὶς κοινὰ παραδεγμένες ἀξίες τῆς σημερινῆς κοινωνίας: τὴν ἀνάπτυξη, τὴν ἀξιοποίηση, τὴν ἐπιχειρηματικὴ βιωσιμότητα. Μένει ἡ θεωρία τῆς προστασίας σὰν κινήτρου οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως. Αὐτὴ εἶναι μιὰ πραγματικότητα ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν μποροῦμε νὰ ξεφύγουμε.

Καὶ ἡ πραγματικότητα αὐτὴ ἐπιτάσσει ὁρισμένες ἀρχές, χωρὶς τὶς ὁποῖες κάθε ἀπόπειρα ἐφαρμογῆς τῆς προστασίας τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν θὰ εἶναι μάταιη:

α) Ἡ ἔννοια τοῦ οἰκισμοῦ περιλαμβάνει τόσο τὸ κέλυφος ὅσο καὶ τὴν κοινωνία ποὺ αὐτὸ στεγάζει. Ὅταν ἑπομένως μιλᾶμε γιὰ προστασία οἰκισμῶν ἀσχολούμαστε καὶ μὲ τὸ τεχνητὸ καὶ φυσικὸ περιβάλλον καὶ μὲ ἕνα δεδομένο κοινωνικοοικονομικὸ σύνολο καὶ σύστημα. Ἔχοντας λοιπὸν ὁ οἰκισμὸς κοινωνικὸ περιεχόμενο, ἀποτελεῖ ζωντανὸ ὀργανισμὸ ποὺ ἐξελίσσεται μὲ δική του νομοτέλεια καὶ δὲν ὑπακούει σὲ τεχνικοὺς νόμους.

β) Ἑπομένως στὴ μεθοδολογία τῆς προστασίας εἶναι ἀπαραίτητη ἡ *χωριστὴ* ἐξακρίβωση: πρῶτον, τῆς καταστάσεως τοῦ κελύφους τοῦ οἰκισμοῦ, καὶ δεύτερον, τῶν κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτιστικῶν συνθηκῶν καὶ τάσεων τοῦ πληθυσμοῦ του.

γ) Ἡ μελέτη προστασίας πρέπει νὰ παρέχει ἁπτὲς ἀποδείξεις καὶ τῶν ἐπιπτώσεων μιᾶς ὑπερβολικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς καθαρὰ οἰκονομικῆς σκοπιμότητας τῆς προστασίας - ποὺ μπορεῖ, μὲ ὁρισμένες προϋποθέσεις, νὰ ἀποβεῖ ἀντικίνητρο στὴν ἐξαγορὰ τῆς μικρῆς ἐπιχειρήσεως καὶ τῆς γῆς ἀπὸ ἐξωτερικοὺς φορεῖς μεγάλου κεφαλαίου καὶ κίνητρο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοπικῶν ἐπιχειρησιακῶν μονάδων.

δ) Τὰ μέτρα προστασίας πρέπει νὰ τείνουν στὴ λειτουργικὴ ἀνανέωση τῶν χρήσεων γῆς τοῦ οἰκισμοῦ καὶ στὴν ἀναβίωση τῆς λειτουργίας τῶν κτιρίων καὶ νὰ προβλέπουν ἀποζημιώσεις ὅταν βλάπτουν ἢ περιορίζουν ἰδιωτικὰ συμφέροντα ἢ ὅταν ἐπιβάλλουν στοὺς ἰδιῶτες πρόσθετο κόστος κατασκευῆς ἢ συντηρήσεως.

ε) Τὰ μέτρα προστασίας εἶναι ἀπαράδεκτα ὅταν ἔχουν σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάσχεση τῆς κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνίας τοῦ διατηρητέου οἰκισμοῦ. Ἀποδεκτὴ προστασία εἶναι ἐκείνη ποὺ θὰ σημαίνει *οὐσιαστικὴ ἀνάπτυξη* γιὰ τὸν πληθυσμό: καὶ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστική.

7.
Τυπικὴ εἰκόνα τῆς ἐνδοχώρας τῆς Μυκόνου.

7.
The little-known interior countryside of Mykonos.

7

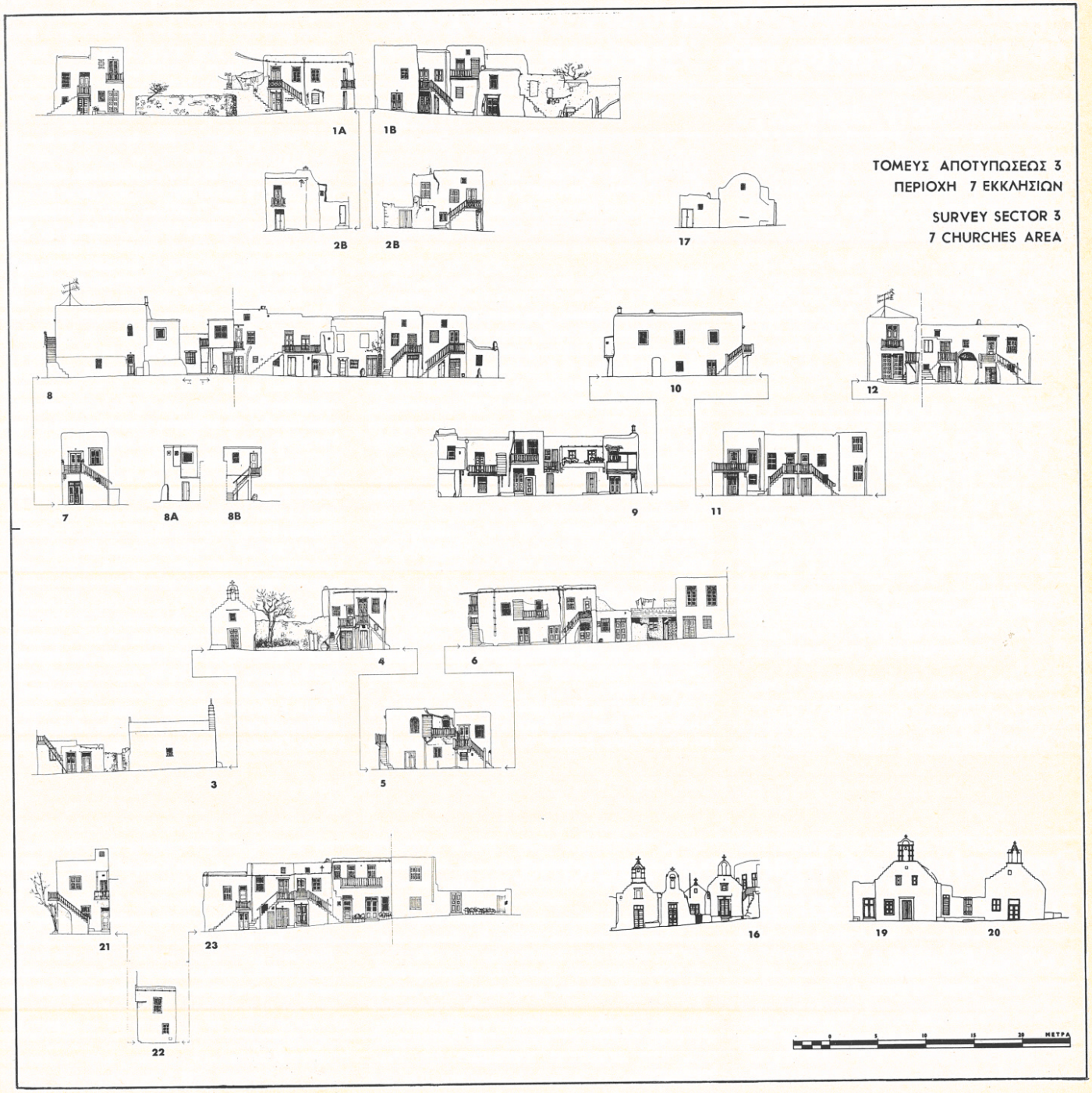

Προστασία προβληματικῶν περιοχῶν. Τὸ παράδειγμα τῆς Ἠπείρου

τοῦ ἀρχιτέκτονος Ν. Πατέλλη

Γενικὲς ἀρχὲς

Στὸ ἄρθρο αὐτὸ θεωρεῖται δεδομένο ὅτι οἱ παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ καὶ τὸ περιβάλλον τους, σὰν σύνολα καὶ μεμονωμένα ἀντικείμενα, πρέπει νὰ διατηρηθοῦν.

Νὰ διατηρηθοῦν. Ἀλλὰ γιὰ ποιόν; Ἀπὸ ποιόν; Καὶ πῶς;

Ἡ ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ καθορίζεται ἀπὸ τὶς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ζοῦμε, ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ πλαίσιο τῶν ὁποίων δὲν μποροῦν νὰ ἀνεξαρτητοποιηθοῦν.

Γιὰ ποιόν;

Ἀντικείμενο τῆς διατήρησης δὲν εἶναι μόνο τὸ κτισμένο κέλυφος, ἡ μορφή, ἀλλὰ καὶ ἡ ζωή, ἡ χρήση τοῦ κέλυφους αὐτοῦ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ χρήση «παλαιώνει», ξεπερνιέται, μὲ τὴν τεχνολογικὴ πρόοδο ἢ μὲ τὴ δημιουργία νέων ἀναγκῶν. Π. χ. παλαιὰ σπίτια δὲν ἔχουν κεντρικὴ θέρμανση ἢ οἰκισμοὶ βρίσκονται σήμερα σὲ τόπους ὅπου δὲν ὑπάρχει ὁ πληθυσμὸς ποὺ εἶχαν ὅταν πρωτοκτίστηκαν.

Ἡ διατήρηση γίνεται γιὰ τὸν *χρήστη*. Ἡ διατήρηση εἶναι δυνατὴ μόνο ὅταν ξανάρθει ἡ ζωὴ στὰ κελύφη αὐτά. Ἡ ζωὴ αὐτὴ πρέπει νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς σημερινὲς ἀνάγκες.

Ἡ διατήρηση μόνο τοῦ κελύφους, ἡ ἀναστήλωση, φτιάνει ἕνα κουφάρι-μουσεῖο. Αὐτὸ ἔχει δυὸ μειονεκτήματα. Πρῶτον, δὲν χρησιμοποιεῖται ἐνεργητικὰ ἀπὸ τοὺς ντόπιους παρὰ μόνον ἀπὸ λίγους τουρίστες τὸ πολύ, καὶ δεύτερον, πόσα μουσεῖα μπορεῖ νὰ γίνουν στὴν Ἑλλάδα; Εἴκοσι; Πενήντα; Διατηρητέα σύνολα εἶναι χιλιάδες.

Ἀπὸ ποιόν;

Οἱ φορεῖς τῆς διατήρησης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς εἶναι βασικὰ τρεῖς. Εἶναι δυνατὸ νὰ ταυτίζονται, καὶ ὅσο περισσότερο ταυτίζονται τόσο καλύτερες οἱ προϋποθέσεις γιὰ διατήρηση:

α) ὁ φυσικὸς φορέας, ὁ χρήστης,

β) ὁ τεχνικὸς σύμβουλος τοῦ χρήστη ἢ ἰδιοκτήτη καὶ

γ) ὁ ἰδιοκτήτης ἢ ὁ χρηματοδότης: φυσικὸ πρόσωπο ἢ τὸ δημόσιο.

Ἀποφεύγω νὰ χρησιμοποιήσω τὴν ἔννοια τοῦ κράτους ἠθελημένα. Τὸ κράτος εἶναι μιὰ ἀφηρημένη ἔννοια ποὺ στὴν περίπτωσή μας μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ χρήστης καὶ τεχνικὸς σύμβουλος καὶ ἰδιοκτήτης-χρηματοδότης, ἢ καὶ τὰ τρία μαζί.

α) Ὁ χρήστης

Οἱ συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ζεῖ ἔχουν ἀντικαταστήσει τὶς ἀξίες ποὺ δημιούργησαν τὸ περιβάλλον του μὲ τὶς ἀξίες μιᾶς ἀμφίβολης «ἀνάπτυξης, προόδου καὶ ἀξιοποίησης».

Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ τῶν ἀξιῶν ἔχει σὰν ἐπακόλουθο τὴν ἔλλειψη σιγουριᾶς καὶ τὸ χάσιμο σὲ μεγάλο βαθμὸ τῶν ἱκανοτήτων καὶ τῆς εὐαισθησίας του, καθὼς καὶ τῆς ἐπίγνωσης τῆς ἀξίας τῆς κληρονομιᾶς του. Ὁ χρήστης ἔχασε, ἢ μᾶλλον τοῦ ἀφαίρεσαν, τὸν ρόλο τοῦ φορέα τῆς διατήρησης. Βασικὸ μέλημα εἶναι νὰ δημιουργηθοῦν τέτοιες συνθῆκες ὥστε ὁ ἴδιος νὰ ἀναλάβει τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴν πρωτοπορία στὴ διατήρηση τῆς παράδοσης καὶ τοῦ περιβάλλοντος.

β) Ὁ τεχνικὸς σύμβουλος

Ἡ ἀδυναμία τοῦ χρήστη δημιούργησε ἕνα κενὸ ποὺ ἦρθε νὰ καλύψει ὁ τεχνικός. Ἐξ ὁρισμοῦ ὅμως ὁ τεχνικὸς ἀλλάζει καὶ τὴν κλίμακα καὶ τὸ ἐπίπεδο τοῦ προβλήματος, ἀφοῦ δὲν τὸ ζεῖ. Τὸ ἀντιμετωπίζει ἀναλυτικὰ καὶ ἀπὸ πάνω, σὲ διάφορα αἰσθητικά, λαογραφικὰ καὶ τεχνικὰ ἐπίπεδα.

Ἡ συμβολὴ τοῦ τεχνικοῦ εἶναι νὰ παρασταθεῖ σὰν σύμβουλος στὸν χρήστη, συμπληρώνοντας τὶς ἱκανότητές του, ἐκεῖ ποὺ ἔχουν χαθεῖ ἢ ἀτονίσει, καὶ βοηθώντας τον συνάμα στὶς νέες τεχνολογίες, στὸν νομικὸ καὶ οἰκονομικὸ τομέα.

γ) Ὁ ἰδιοκτήτης ἢ ὁ χρηματοδότης

Εἶναι ὁ ἰσχυρότερος κρίκος στοὺς φορεῖς τῆς διατήρησης. Ἐδῶ ἰσχύουν ἀποκλειστικὰ οἱ νόμοι τῆς ἐλεύθερης οἰκονομίας, εἴτε αὐτὸς εἶναι ἰδιώτης εἴτε τὸ δημόσιο. Ἡ ἀξία ἑνὸς ἀντικειμένου γιὰ νὰ μετρηθεῖ μεταφράζεται σὲ χρῆμα. Τὴν ἀξία τὴν καθορίζει ἡ ἀγορά, ὅλα τὰ ἀντικείμενα

Protection of marginal regions. The example of Epirus

by N. Patellis, architect

The brief exposé that follows is a summary of the proposals for preservation of the environment in the frontier regions of Epirus. The basic aim was the preservation of the built cell along with the preservation and reanimation of the way of life within this cell. The proposed measures are the following:

a) Designation of settlements in need of conservation.

b) Identification of regions with natural beauties, forests and national parks.

ἔχουν τὴν «τιμή» τους.
Ἡ «ἀξιοποίηση» εἶναι τὸ μοναδικὸ κριτήριο κάθε ἐπένδυσης, εἴτε αὐτὴ ἔχει σὰν σκοπὸ τὴ διατήρηση εἴτε τὴν καταστροφή. «Ἀξιοποίηση» σημαίνει χρηματικὸ κέρδος πάνω στὴν ἀξία τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς ἐπένδυσης. Οἱ ἐξαιρέσεις ἐπιβεβαιώνουν τὸν κανόνα.
Τὸν κανόνα αὐτὸν δὲν μποροῦμε νὰ τὸν παραβλέψουμε, κάνοντας ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ δίκαιη κατακραυγή· δὲν βοηθάει, ἐδῶ καὶ σήμερα, στὸ πρόβλημα τῆς διατήρησης.
Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ ἀπαλλοτρίωση, ποὺ στὸν τόπο μας παίρνει τὴν ἔννοια μερικῆς δήμευσης, δὲν μπορεῖ νὰ προταθεῖ σὰν γενικὴ λύση. Πρῶτον, δὲν ὑπάρχουν οἱ δυνατότητες καὶ πιθανότητες ἐφαρμογῆς της, καὶ δεύτερο, στὴν ἱεράρχηση τῶν ἀντικειμένων ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπαλλοτριωθοῦν εἶναι ἀμφίβολη ἡ προτεραιότητα τῆς κληρονομιᾶς καὶ τοῦ περιβάλλοντος.
Αὐτὸ ποὺ εἶναι δυνατὸ καὶ πραγματοποιήσιμο εἶναι ἡ ἀπαλλοτρίωση καὶ ἕνας καινούριος ὁρισμὸς τῆς *χρήσης* καὶ τῆς ἔκτασης ἐκμετάλλευσης τῆς χρήσης τῶν διατηρητέων ἀντικειμένων μέσα στὰ ὅρια τῆς ὑπάρχουσας νομολογίας. Ὁ ἑλληνικὸς νόμος δὲν προβλέπει ρητὰ ἀποζημίωση ἀπὸ τὴ μείωση τῆς δυνατότητας ἐκμετάλλευσης (ἐλάττωση ἀριθμοῦ ὀρόφων, ποσοστοῦ κάλυψης) ἢ τὴν ἀλλαγὴ χρήσης. Ἔχουμε ἔτσι τὴ δυνατότητα μὲ ὅρους δόμησης νὰ κάνουμε τὴν καταστροφὴ τῶν οἰκισμῶν ἀντιοικονομικὴ ἢ τὴ διατήρηση οἰκονομικὰ συμφέρουσα.
Διατήρηση τοῦ παραδοσιακοῦ ἀντικειμένου εἶναι δυνατὴ μόνο μὲ τὴ συνεργασία τοῦ ἰδιοκτήτη κι ὅταν αὐτὸς ἔχει συγκεκριμένο συμφέρον. Δυνατὴ εἶναι ἡ λύση τοῦ νομοθετικοῦ περιορισμοῦ τῆς χρήσης καὶ κατάχρησης τοῦ ἀντικειμένου.

Ἡ πρόταση

Τὸ πῶς θὰ γίνει ἡ διατήρηση διαφέρει ἀνάλογα μὲ τὸ τὶ θὰ διατηρηθεῖ καὶ τὶς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες γίνεται.
Παρακάτω ἀναφέρονται περιληπτικὰ οἱ προτάσεις γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ περιβάλλοντος στὶς παραμεθόριες περιοχὲς τῆς Ἠπείρου (1).
Ἡ περιοχὴ περιλαμβάνει μερικὰ ἀπὸ τὰ ὡραιότερα τοπία καὶ χωριὰ τῆς Ἑλλάδας (Ζαγόρια, Μέτσοβο, Βῖκος). Στόχος τῆς προστασίας εἶναι ἡ διατήρηση τοῦ κελύφους μὲ τὴν παράλληλη διατήρηση καὶ ἀνανέωση τῆς ζωῆς στὸ κέλυφος αὐτό. Τὰ μέτρα ποὺ προτείνονται εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς τὰ ἑξῆς:
α) Καθορισμὸς διατηρητέων οἰκισμῶν καὶ οἰκιστικῶν συνόλων.
β) Καθορισμὸς περιοχῶν φυσικοῦ κάλλους, δασῶν καὶ ἐθνικῶν δρυμῶν.
γ) Δημιουργία τοπικῶν ὅρων δόμησης: σὲ κάθε χωριὸ χωριστά, μὲ σκοπὸ τὴν ἐπισκευὴ καὶ ἀνοικοδόμηση τοῦ χωριοῦ, χωρὶς νὰ ἀλλοιωθεῖ ὁ χαρακτήρας του.
δ) Γιὰ τὴν ἐκπόνηση τοῦ παραπάνω «τοπικοῦ σχεδίου πόλης» σύσταση διμελοῦς ἐπιτροπῆς *ἀπὸ ἕναν κάτοικο σὰν ἀντιπρόσωπο* τοῦ χρήστη, π.χ. τὸν πρόεδρο τῆς κοινότητας, κι ἕναν τεχνικὸ ποὺ περιοδικὰ θὰ τοῦ παραστέκεται σὲ τεχνικὰ θέματα.
ε) Δημιουργία κέντρων παραγωγῆς δίπλα στοὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς καὶ σύνδεσή τους μὲ τὰ παραγωγικὰ κέντρα. Ἔτσι οἱ παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ γίνονται κατοικίες τῶν ἐργατῶν ἢ ἀγροτοεργατῶν καὶ δορυφόροι τῶν νέων παραγωγικῶν κέντρων.
στ) Δημιουργία μικρῶν τουριστικῶν μονάδων 20 κρεβατιῶν μὲ διασκευὴ σπιτιῶν.
ζ) Παροχὴ κινήτρων καὶ δανείων γιὰ τὴ δημιουργία μικρῶν οἰκιακῶν βιοτεχνιῶν, π.χ. ὑφαντουργία μὲ ἀργαλειό, ξυλόγλυπτα κἄ.
η) Παροχὴ δανείων μὲ χαμηλὸ ἐπιτόκιο γιὰ τὴν ἐπιδιόρθωση τῶν σπιτιῶν, σύμφωνα μὲ σχέδια τοῦ τοπικοῦ σχεδίου πόλης, καὶ χωρὶς ἐπιτόκιο σ' αὐτοὺς ποὺ ἐπιδιορθώνουν καὶ κατοικοῦν τὸ σπίτι.
θ) Κάθε νέο δημόσιο κτίριο (διοίκησης, ἐκπαίδευσης, ταχυδρομείου, τράπεζας κἄ), πρέπει πρῶτα νὰ ἐξαντλήσει τὴ δυνατότητα νὰ στεγαστεῖ σὲ κατάλληλα διαρρυθμισμένο παλαιὸ κτίσμα πρὶν τοῦ δοθεῖ ἡ ἄδεια νὰ ἀνοικοδομήσει καινούριο. Μὲ τὸ μέτρο αὐτὸ καὶ οἰκονομία θὰ ἔχει τὸ δημόσιο καὶ θὰ σταματήσουν τὰ μέγαρα νὰ μαγαρίζουν τὰ χωριὰ καὶ τὶς κωμοπόλεις.
ι) Διάθεση ἑνὸς δημοτικοῦ λεωφορείου καὶ ἐξασφάλιση τῆς λειτουργίας του γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἰατρικῆς περίθαλψης, ἐκπαίδευσης καὶ γιὰ νὰ πηγαίνει τοὺς χωριάτες στὰ κέντρα ψυχαγωγίας τῆς πόλης. Μὲ αὐτὸ τὸ μέτρο ἀποφεύγεται ἡ δημιουργία νέας ὑποδομῆς καὶ γίνεται καλύτερη ἐκμετάλλευση τῆς ὑπάρχουσας.
ια) Ἐπιδότηση σὲ οἰκογένειες μὲ χαμηλὸ εἰσόδημα ποὺ μένουν σὲ κοινότητες ποὺ θέλουμε νὰ διατηρήσουμε μὲ κάθε θυσία.
Τὰ μέτρα αὐτὰ εἶναι πραγματοποιήσιμα. Ἡ πραγματοποίηση δὲν ἀπαιτεῖ οὔτε ἀπαλλοτριώσεις οὔτε ἐπενδύσεις ποὺ δὲν εἶναι παραγωγικές.
Φορέας τῶν μέτρων εἶναι οἱ κάτοικοι στὰ χωριά, σύμβουλοι εἶναι οἱ τεχνικοὶ καὶ τὸ κράτος, χρηματοδότες τὸ κράτος καὶ οἱ ἰδιῶτες.
Διατήρηση δὲν εἶναι μιὰ συντηρητικὴ πράξη, ἀλλὰ ἕνα βῆμα προόδου.

1. Τεχνικὸ Γραφεῖο Πατέλλη, Τεχνικὸ Γραφεῖο Ἁγιοβλασίτη-Μπαντέκα καὶ ΥΔΡΕΜ, *Μελέτη ἀναπτύξεως παραμεθορίων περιοχῶν Ἠπείρου.*

c) Adoption of a local building code for each village separately, aiming at the restoration and reconstruction of the village without destroying its individual character; for the working out of the above "local town plan" a two-member committee should be set up consisting basically of an inhabitant representative of the user, e.g. the Head of the local Council, and an engineer occasionally assisting in technical matters.
d) Creation of production centres in the vicinity of the traditional settlements and direct connection of the latter with the adjacent towns. Thus traditional settlements can provide housing for workers or farm-workers and become satellites of the new production centres.
e) Conversion of old houses into small tourist units of approximately 20 beds.
f) Provision of grants and incentives for the development of small domestic handicrafts, e.g. weaving at a hand-loom, woodwork, etc.
g) Granting of loans with low compound interest for the restoration of houses in compliance with the local town plan and without compound interest to people who will restore and occupy the house.
h) Granting to public agencies (administration, banks, post, schools) to erect a new building only after all possibilities to be housed in an old converted building have been exhausted.
i) Provision for a public bus to meet the needs of the villagers for medical aid, education and entertainment (this measure maximies the usage of the available infrastructure).
j) Granting of subsidies to low-income families living in communities which merit preservation.

’Αράχωβα, Γαλαξίδι.
’Αρχικὲς προτάσεις γιὰ δυὸ παραδοσιακοὺς οἰκισμούς

Γραφεῖο «Ο.Α.Ο.Μ.»: Κ. Γκάρτζος, Η. Γουναρόπουλος, Ν. Δάμας καὶ Α. Κωστίκας

‘Η κεντρικὴ ἰδέα τοῦ τρόπου ἀντιμετώπισης τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν ’Αράχωβας καὶ Γαλαξιδιοῦ, μέσα στὰ πλαίσια τῆς Χωροταξικῆς Μελέτης Δελφῶν, εἶναι ἡ ἀναβίωση, δηλαδὴ ἡ ἐνεργητικὴ συντήρηση τοῦ παραδοσιακοῦ κελύφους ποὺ βασίζεται στὴν ἀνανέωση τοῦ κοινωνικοῦ καὶ λειτουργικοῦ περιεχομένου του, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν παθητικὴ συντήρηση ποὺ περιορίζεται στὴ μουσειακὴ προστασία αὐτοῦ καθεαυτοῦ τοῦ κτισμένου περιβάλλοντος. Μιὰ θεώρηση συντήρησης σὰν αὐτὴ δέχεται ἀσφαλῶς ὁρισμένες ἀλλαγὲς στὸ παραδοσιακὸ κέλυφος, ἀφοῦ ἕνα κέλυφος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐκφράζει πάντα τὰ ἰδεώδη καὶ τὶς λειτουργίες τῶν ἑκάστοτε κοινωνικῶν ὁμάδων ποὺ τὸ κατοικοῦν. Συμπέρασμα: ‘Η ἀναβίωση σὰν γενικὸς τρόπος ἀντιμετώπισης τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν μπορεῖ νὰ περιλάβει μόνο κοινωνικὲς ὁμάδες μὲ ἰδεώδη καὶ λειτουργίες *συγγενεῖς* πρὸς τὸ παραδοσιακὸ κέλυφος, δηλαδὴ τέτοιες ὥστε οἱ ἀλλαγὲς τοῦ κελύφους ποὺ θὰ συνεπάγονται νὰ μὴν ἀλλοιώνουν τὴν ποιότητα καὶ τὸν βασικό του χαρακτήρα.

Τὸ μεγάλο πρόβλημα τῆς ἀναβίωσης τῶν ἑλληνικῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν εἶναι ὅτι τὰ ἀστικὰ πρότυπα ζωῆς ποὺ ἀποτελοῦν τὰ ἰδεώδη τῶν σημερινῶν τους κατοίκων εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸ ποιοτικὸ ἐπίπεδο τοῦ παραδοσιακοῦ οἰκισμοῦ. ’Απὸ τὴν ἄλλη μεριὰ διαγράφεται μιὰ δυνατότητα ἀπὸ ὅλους ἐκείνους, Ἕλληνες καὶ ξένους, ποὺ θεωροῦν τοὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς σὰν πνευματικὴ κληρονομιὰ καὶ ποὺ ἀναζητοῦν σ’ αὐτοὺς ἕνα κέλυφος γιὰ μιὰ διαμονὴ ποιότητας, εἴτε περιοδική, εἴτε μόνιμη. Τὸ κλειδὶ γιὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος πάντως εἶναι ἡ συμμετοχὴ τῶν ἴδιων τῶν κατοίκων, μέσα ἀπὸ δημοκρατικὲς διαδικασίες πληροφόρησης καὶ διαλόγου.

’Αράχωβα

‘Η ’Αράχωβα ἔχει σήμερα ἕναν πληθυσμὸ σχεδὸν σταθερὸ (μείωση 0,5% τὸν χρόνο), ἂν ὅμως δὲν βρισκόταν πάνω στὸν δρόμο

1

Arachova, Galaxidi.
Initial proposals for two ‘‘traditional’’ towns

‘‘O.A.O.M.’’:C. Gartzos, E. Gounaropoulos, N. Damas and A. Costicas, architects and planners

The basic approach to the problem of preservation of the ‘‘traditional’’ towns of Arachova and Galaxidi, in the ‘‘Regional Study of Delphi’’, is one of reanimation, that is the active preservation of the ‘‘traditional’’ shell followed by renovations of its social and functional structure.

The great problem in the reanimation of the ‘‘traditional’’ towns of Greece is that the ‘‘megalopolitan’’ aspirations of their inhabitants are significantly incompatible with the qualitative level of the shell. On the other hand it is hopeful to consider that an increasing number of people look at the ‘‘traditional’’ towns as their cultural heritage and as a place where they can find a better quality of life, either permanently or periodically. The critical point, however, is the participation of the inhabitants in the total effort through democratic procedures of information and ‘‘educational’’ dialogue. In the final analysis reanimation is only applicable when the residents of the settlement have a way of life that is compatible with the ‘‘traditional’’ shell.

Arachova

Arachova’s present rate of yearly population growth is only -0,5%, but if the old national road leading to Delphi did not pass exactly through the town centre the above rate would have reached the low levels of the other agricultural settlements in the

τῶν Δελφῶν θὰ εἶχε ἀκουλουθήσει τὴν τύχη τῶν ἄλλων γεωργοκτηνοτροφικῶν οἰκισμῶν τῆς περιοχῆς ποὺ ὁ πληθυσμός τους τὰ ἐγκαταλείπει μὲ ρυθμὸ 2 ἕως 4% τὸν χρόνο καὶ φυσικὰ τὸ καταπληκτικὸ παραδοσιακό της κέλυφος δὲν θὰ διέτρεχε κίνδυνο ἀλλοίωσης ἀπὸ ἀνοικοδόμηση, ἀλλὰ φθορᾶς ἀπὸ ἐγκατάλειψη. Ἡ διάρθρωση τῆς ἀπασχόλησης ἀλλάζει καθὼς ἡ

1-3.
Ἀράχωβα.

4.
Ἀράχωβα. Πρόταση γιὰ τὴν ἀνάπλαση τοῦ κεντρικοῦ ἄξονα τοῦ οἰκισμοῦ.

1-3.
Arachova.

4.
Arachova. Proposal for the renovation of the town centre.

2

3

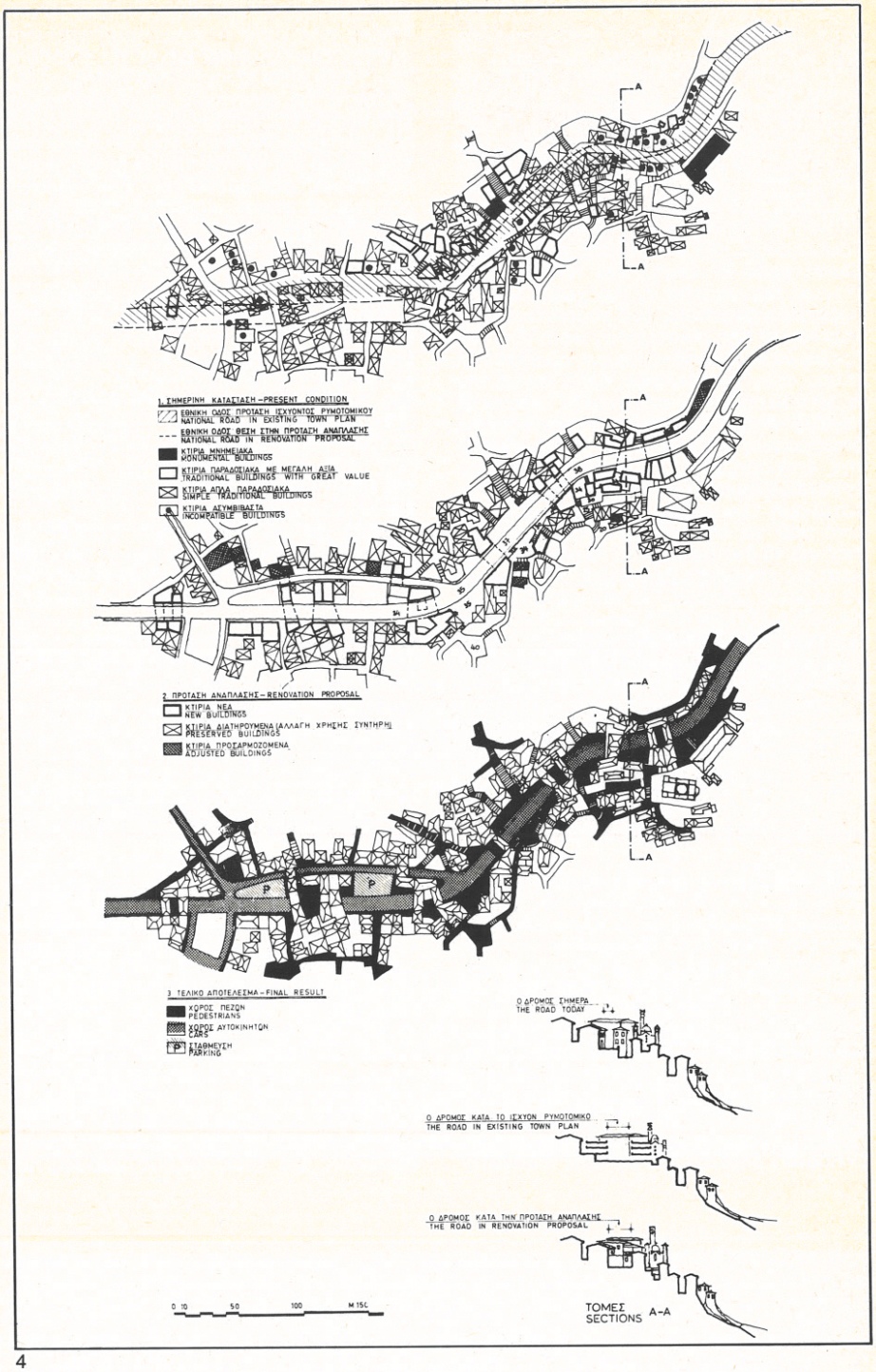

4

area (-2,0 to -4,0%). The town's employment structure changes as agriculture is replaced by tourist activities - mainly weaving and tourist trade.

The inhabitants are well aware of the economic advantages resulting from the central position of the national road in the settlement and almost all of them strongly favour the construction of the new national road in the same location as the existing one, that is, through the town centre. Very few seem to understand the negative long-term economic effects resulting from this solution which will inevitably destroy the "traditional" shell and even fewer are those who are willing to vote for the preservation of the "traditional" shell for cultural reasons. If the effort for an "educational" dialogue with the inhabitants fails at this stage, it might probably prove necessary to abandon the whole idea of preservation by reanimation and search for new approaches.

As far as the construction of the new road is concerned there are four proposals ready for discussion, each suggesting a different location of the road: out of, in contact with or through the settlement. One of these proposals consists in the construction of the national road through a tunnel, in contact with the town; while the present central road will be transformed into a pedestrian way with shops and recreational facilities.

Galaxidi

Galaxidi is a significant tourist resort for the summer visitors of Delphi who follow either the direct tour Athens - Delphi - Athens or the tour Athens - Delphi - Olympia - Mycenae - Athens. Galaxidi was a rich port that owed its development to the sea trade. It declined after the obstinate refusal of the majority of the ship owners to replace their sailing vessels with steamships. Today it has become a settlement of old people supported mainly by their sons who are either seamen or are working in Piraeus and other Greek harbours.

The social and economic decline of Galaxidi on the one hand and the good condition of the houses constituting the "traditional" shell on the other, led us to the proposal that a number of the total 2200 hotel beds, provided for in the regional study of the greater area of Galaxidi, be created inside the existing settlement, in the form of guest-rooms in "organized tourist neighbourhoods". These units may constitute several extended enterprises in which the house owners would be invited to participate.

γεωργικὴ οἰκονομία δίνει τὴ θέση της στὴν τουριστικὴ - κυρίως οἰκοτεχνία λαϊκῆς τέχνης καὶ τουριστικὸ ἐμπόριο.

Ἡ Ἐπιτροπὴ Παρακολούθησης καὶ Παραλαβῆς τῆς μελέτης ἐπέλεξε μιὰ πολιτικὴ ἀνάπτυξης ἔντονα περιφερειακή, δίνοντας τὰ μεγαλύτερα βάρη σὲ στόχους κοινωνικοὺς καὶ περιβάλλοντος καὶ ἐνισχύοντας, ἀπὸ τοὺς οἰκονομικοὺς στόχους, ἐκείνους ποὺ ἀναφέρονται στὴ μεγιστοποίηση τῆς ὠφέλειας τῆς περιοχῆς καὶ τὴν ὁμαλοποίηση τῆς κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος μέσα σ' αὐτή. Στὰ πλαίσια μιᾶς τέτοιας προοπτικῆς, ἡ Ἀράχωβα, μὲ τὴν παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ τουριστικοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς οἰκοτεχνίας ὑφαντῶν ποὺ προοιωνίζει ἡ προβλεπόμενη αὔξηση τῶν ἐπισκεπτῶν τῶν Δελφῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν προϋπόθεση μιᾶς σημαντικῆς κρατικῆς παρέμβασης, εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιτύχει μιὰ διαρθρωτικὴ ἐξέλιξη στὴν ἀπασχόληση, τὴν ἐπιχειρηματικὴ δραστηριότητα τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, τὸ εἰσόδημα καὶ τὴν κατανομή του στοὺς ἐργαζόμενους, τέτοια ποὺ νὰ ἐξασφαλίσει τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ πληθυσμοῦ της κατὰ τὶς ἑπόμενες δεκαετίες στὰ σημερινὰ περίπου ἐπίπεδα. Γιὰ τὸν παραδοσιακὸ οἰκισμὸ ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ σημαίνει διπλασιασμὸ περίπου τῶν τουριστικῶν καταστημάτων, προσθήκη λειτουργιῶν τουριστικῆς ἀναψυχῆς (καφενεῖα, ταβέρνες κἄ) καὶ διαμόρφωση ἐπαρκῶν καὶ κατάλληλων ὑπαίθριων χώρων γιὰ στάθμευση, στάση καὶ περίπατο. Σημαίνει ἐπίσης ἀλλαγὲς ποὺ θὰ προκύψουν ἀπὸ τὴν ἀνάγκη περισσότερων καὶ καλύτερων κεντρικῶν λειτουργιῶν γιὰ τοὺς κατοίκους, ὅπως σχολεῖα, κοινωνικὸ κέντρο, ἀγορά, ἀνοικτοὶ χῶροι κἄ.

Τί λένε οἱ κάτοικοι γιὰ ὅλα αὐτά; Μποροῦμε ἔμμεσα νὰ τὸ συμπεράνουμε ἀπὸ τὴ διαμάχη ποὺ γίνεται αὐτὴ τὴ στιγμὴ γύρω ἀπὸ ἕνα πάρα πολὺ σοβαρὸ γι' αὐτοὺς θέμα: τὴ διέλευση τοῦ δρόμου μέσα ἀπὸ τὸν οἰκισμό. Ἔχοντας συνειδητοποιήσει ὅτι ἡ σημερινὴ εὐνοϊκὴ οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς Ἀράχωβας ὀφείλεται κατὰ κύριο λόγο στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ χάραξη καὶ ἡ μορφὴ τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Λιβαδειᾶς - Δελφῶν ἀναγκάζει τοὺς ἐπισκέπτες τῶν Δελφῶν νὰ περάσουν ὑποχρεωτικὰ μέσα ἀπὸ τὴν Ἀράχωβα καὶ νὰ σταθοῦν σ' αὐτή, ἀντιδροῦν ὅλοι σχεδὸν σὲ κάθε πιθανότητα παράκαμψης τοῦ οἰκισμοῦ ἀπὸ τὴ νέα ἐθνικὴ ὁδό, ποὺ ἡ κατασκευή της ἔχει σχεδὸν ὁλοκληρωθεῖ μέχρι τὶς εἰσόδους του. Πολὺ λίγοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀντιλαμβάνονται τὶς ἀρνητικὲς μακροπρόθεσμες ἐπιπτώσεις τῆς καταστροφῆς τοῦ παραδοσιακοῦ περιβάλλοντος τοῦ οἰκισμοῦ ἀπὸ τὸν δρόμο καὶ τὰ νέα, τύπου πολυκατοικίας, κτίρια, φαινόμενα ποὺ ἤδη παρατηροῦνται σὲ σημαντικὸ βαθμό, ἐνῶ ἀκόμα λιγότεροι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ βλέπουν στὴ διατήρηση τοῦ παραδοσιακοῦ χρώματος κάποια πολιτιστικὴ σκοπιμότητα.

Μὲ τὴν προοπτικὴ αὐτὴ διαγράφεται ἡ ἀνάγκη νὰ ὀργανωθοῦν μιὰ σειρὰ ἀπὸ δημόσιες συζητήσεις στὴν Ἀράχωβα, ὅπου θὰ συζητηθοῦν οἱ ἐναλλακτικὲς προτάσεις τῆς προμελέτης γιὰ τὴ χάραξη τοῦ δρόμου, οἱ χρήσεις γῆς καὶ ὁ χειρισμὸς τοῦ παραδοσιακοῦ περιβάλλοντος μὲ ὅλες τὶς θετικὲς καὶ ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις τους στὴν οἰκονομία τοῦ οἰκισμοῦ, τὴν ποιότητα τοῦ χώρου, τὴν κυκλοφορία καὶ τὸ κόστος.

Σχετικὰ μὲ τὸν δρόμο εἶναι ἕτοιμες γιὰ συζήτηση τέσσερεις προτάσεις. Μιὰ ἀπὸ αὐτές, ποὺ προβλέπει τὴν παράκαμψη τοῦ οἰκισμοῦ ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ὁδὸ σὲ ἐπαφὴ μὲ αὐτὸν πρὸς βορρὰ μὲ σήραγγα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ διαμόρφωση τοῦ κεντρικοῦ ἄξονα τοῦ οἰκισμοῦ σὲ πεζόδρομο καὶ τὴ δημιουργία χώρων ἀποβίβασης καὶ ἐπιβίβασης τῶν ἐπισκεπτῶν ποὺ ἔρχονται μὲ πούλμαν στὶς εἰσόδους τοῦ οἰκισμοῦ, εἶναι μιὰ λύση μὲ ἀρκετὲς πιθανότητες νὰ γίνει δεκτή, ἂν καὶ ἡ Ἀράχωβα ἔτσι θὰ χάνει μεγάλο μέρος τῆς διερχόμενης κυκλοφορίας καὶ ἰδιαίτερα ἐκείνους ποὺ κινοῦνται μὲ ἰδιωτικὸ αὐτοκίνητο. Μιὰ ἄλλη πρόταση δέχεται τὴ διέλευση τοῦ δρόμου μέσα ἀπὸ τὸν οἰκισμό, ὄχι ὅμως σὰν στοιχεῖο ἑνὸς ὁποιουδήποτε ρυμοτομικοῦ σχεδίου, ἀλλὰ σὰν μέρος ἑνὸς ἑνιαίου ἔργου ἀνάπλασης τοῦ κέντρου τοῦ οἰκισμοῦ, ποὺ θὰ ἀποσκοπεῖ στὴν πλήρη καὶ θετικὴ ἀποκατάσταση τοῦ παραδοσιακοῦ κελύφους, μὲ λεπτομερῆ σχέδια γιὰ κάθε κτίριο, ἐνῶ ταυτόχρονα θὰ ἐπιλύει ὅλα τὰ λειτουργικὰ καὶ αἰσθητικὰ προβλήματα τοῦ χώρου σύμφωνα μὲ τὶς προβλεπόμενες γιὰ τὸ μέλλον εἰδικὲς ἀπαιτήσεις - κυκλοφορία, στάση, ἀποβίβαση, περίπατος, ψώνια καὶ ἀναψυχὴ σὲ εἰδικὰ διαμορφωμένους γιὰ τοὺς πεζοὺς χώρους, μὲ χρήση διαφορετικῶν ἐπιπέδων, ἀνοίγματα θέας κἄ. Ἂν συμφωνήσουν οἱ κάτοικοι, ἕνα τέτοιο ἔργο μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ, εἴτε μὲ εἰδικὸ κανονισμό, μὲ βάση τὴν ἀρχὴ τῆς μετάθεσης τῆς ἰδιοκτησίας, εἴτε σὰν ἑνιαῖο ἔργο μὲ χρηματοδότηση ἀπὸ κρατικὸ δάνειο καὶ ἐκτέλεση ἀπὸ φορέα ποὺ θὰ συγκροτήσουν οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι. Πιθανὲς λύσεις ἑνὸς τέτοιου ἔργου φαίνονται στὸ σχ. 4.

Τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο ἀναφέρεται στὴ συγκέντρωση τῶν λειτουργιῶν σὲ κατάλληλες ζῶνες καὶ στὸ δίκτυο ἐξυπηρέτησης μὲ αὐτοκίνητο. Τὸ ρυμοτομικὸ σχέδιο ἀναφέρεται στὴ μορφὴ τοῦ παραδοσιακοῦ χώρου. Σὲ ὁλόκληρη τὴν ἔκταση τοῦ οἰκισμοῦ τὸ ρυμοτομικὸ σχέδιο ἀκολουθεῖ καὶ κατοχυρώνει τὴν παραδοσιακὴ μορφὴ τοῦ χώρου καὶ καθορίζει ζῶνες μουσειακῆς συντήρησης, ζῶνες ὅπου θὰ ἐπιτρέπεται ἡ ἀλλαγὴ τῆς χρήσης καὶ ἡ προσθήκη εὐκολιῶν καὶ μικρῶν ὄγκων, χωρὶς ἀλλοίωση τοῦ χαρακτήρα, καὶ ζῶνες ὅπου θὰ ἐπιτρέπεται ἡ πλήρης ἀνοικοδόμηση μὲ εἰδικὸ σχέδιο ἢ εἰδικὸ κανονισμό. Τὸ πολεοδομικό-ρυμοτομικὸ σχέδιο θὰ δεσμεύει ἐπίσης καὶ τὸν Δῆμο ἀναφορικὰ μὲ τὸ εἶδος, τὴ μορφὴ καὶ τὰ ὑλικὰ τῶν ἔργων διαμόρφωσης καὶ ἐξοπλισμοῦ τοῦ δημόσιου χώρου ποὺ ἀνήκει στὴν ἁρμοδιότητά του.

Γαλαξίδι

Στὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς ἀνάπτυξης τῆς εὐρύτερης περιοχῆς Δελφῶν, τὸ Γαλαξίδι ἔχει μιὰ πολὺ σημαντικὴ θέση σὰν τουριστικὸς πόρος ἐνταγμένος στὰ «θερινὰ ὑποκυκλώματα» τῶν βασικῶν κυκλωμάτων ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ τουριστικὸ ρεῦμα τῶν ἐπισκεπτῶν τῶν Δελφῶν ὁλόκληρο τὸν χρόνο, δηλαδὴ τὸ κύκλωμα Ἀθήνα - Δελφοὶ - Ἀθήνα καὶ τὸ κύκλωμα Ἀθήνα - Δελφοὶ - Ὀλυμπία - Μυκῆνες - Ἀθήνα. Τὰ τουριστικὰ ὑποκυκλώματα ἐξυπηρετοῦν τρεῖς σκοποὺς ταυτόχρονα:

α) τὴν προβολὴ στοὺς ξένους καὶ ἄλλων τουριστικῶν πόρων τῆς περιοχῆς ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Δελφούς, μὲ συνέπεια τὴ βελτίωση τῆς γενικῆς τους ἐντύπωσης καὶ τὴν αὔξηση τοῦ χρόνου παραμονῆς τους μέσα στὴν περιοχή,

β) τὴν ὁμαλὴ κατανομή, μέσα στὴν περιφέρεια, τῆς πρόσθετης οἰκονομικῆς ὠφέλειας ποὺ θὰ προκύψει ἀπὸ τὴν παραπάνω

5

6

αὔξηση, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ γενικότερη αὔξηση τοῦ τουριστικοῦ ρεύματος, καὶ γ) τὴν προστασία τοῦ ἄμεσου περιβάλλοντος τῶν Δελφῶν, στὴν ὁποία θὰ συμβάλει ἡ ἀποκέντρωση τῆς «διαμονῆς» τῶν τουριστῶν σὲ ἄλλους χώρους τῆς περιοχῆς, π.χ. Παρνασσό, ἀκτές, παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς κἄ.

Τὸ Γαλαξίδι ἀναπτύχθηκε παλαιότερα σὰν ναυτικὴ πολιτεία, φτάνοντας νὰ ἔχει πληθυσμὸ 7.000 κατοίκων περίπου. Μετὰ τὴν ἄρνηση ὅμως τῶν ναυτικῶν του νὰ ἀντικαταστήσουν συνεταιριζόμενοι τὰ ἱστιοφόρα μὲ ἀτμόπλοια, ἔχασε σιγὰ-σιγὰ τὸν μόνιμο πληθυσμό του, χωρὶς νὰ ἀλλάξει ἡ διάρθρωση τῆς ἀπασχόλησής του· ἁπλῶς οἱ νεώτεροι ἔπιασαν δουλειὰ σὲ καράβια στὸν Πειραιὰ ἢ ἀλλοῦ καὶ οἱ γεροντότεροι ζοῦσαν, καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν, ἀπὸ τὰ ἐμβάσματα τῶν πρώτων. Τὸ καλοκαίρι, ποὺ γυρίζουν οἱ ναυτικοὶ γιὰ παραθερισμό, ὁ ντόπιος πληθυσμὸς αὐξάνει σημαντικά.

Σύμφωνα ὅμως μὲ τὴ γνώμη πολλῶν ντόπιων, τὸ ἄνοιγμα στὸ μέλλον τοῦ Σουέζ, ἡ αὔξηση τῆς παραγωγικότητας ποὺ θὰ ἐπιφέρει ἡ ἐκμηχάνηση τῶν πλοίων, ἡ ἀναζήτηση καλύτερου εἰσοδήματος καὶ ἡ κούραση τῆς θάλασσας θὰ δημιουργήσουν κρίση στὰ ναυτικὰ ἐπαγγέλματα. Οἱ ναυτικοὶ ζητοῦν ἀπὸ τώρα μιὰν ἀξιοπρεπὴ δουλειὰ στὴ στεριὰ γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν. Θὰ ἦταν διατεθειμένοι νὰ ἐργαστοῦν στὸν τουρισμό, ἀλλὰ ὄχι σὰν γκαρσόνια.

Μὲ τὴν προοπτικὴ αὐτὴ καὶ ἔχοντας ὑπόψη τὴν πρόβλεψη τῆς χωροταξικῆς μελέτης γιὰ 2200 κλίνες στὴν περιοχὴ Ἰτέας - Γαλαξιδιοῦ, προτείναμε νὰ διερευνηθεῖ ἡ δυνατότητα νὰ ὑλοποιηθεῖ ἕνα μέρος ἀπὸ αὐτές, περίπου 500, μέσα στὸ Γαλαξίδι, μὲ τὴ μορφὴ ξενώνων σὲ «ὀργανωμένες τουριστικὲς γειτονιές». Οἱ μονάδες αὐτὲς θὰ ἀποτελοῦν μικρὲς ἐπιχειρήσεις μὲ πλατιὰ βάση, ὅπου ὁ κάθε ἰδιοκτήτης θὰ συμμετέχει μὲ τὸ σπίτι του. Ἡ χρηματοδότηση θὰ παρέχεται ἀπὸ τὸ κράτος μὲ τὴ μορφὴ δανείων. Ἡ κάθε μονάδα θὰ ἔχει ἐνιαία διοίκηση, ὑπεύθυνη μεταξὺ ἄλλων καὶ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν προτάσεων τοῦ πολεοδομικοῦ-ρυμοτομικοῦ σχεδίου καὶ τοῦ εἰδικοῦ κανονισμοῦ γιὰ τὴ «γειτονιὰ» - ἀνανέωση παραδοσιακῶν σπιτιῶν, διαμόρφωση ρυμοτομικῶν γραμμῶν καὶ ὑπαίθριων χώρων - ἢ γιὰ τὴν ἐκπόνηση καὶ προώθηση, ἂν τὸ κρίνει ἀπαραίτητο, εἰδικῆς μελέτης γιὰ ὁλόκληρη τὴ γειτονιά. Ἡ μελέτη αὐτὴ θὰ τηρεῖ ἀπόλυτα τοὺς ὑφιστάμενους παραδοσιακοὺς ὄγκους, ἀλλὰ θὰ ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὸ πολεοδομικό-ρυμοτομικὸ σχέδιο ἀναφορικὰ μὲ τὴ διαμόρφωση τῶν ρυμοτομικῶν γραμμῶν καὶ τοῦ χώρου, ἔχοντας ἀκόμα καὶ τὴ δυνατότητα προσθήκης ὄγκων κάτω ἀπὸ ὁρισμένες προϋποθέσεις.

Στὸ πολεοδομικό-ρυμοτομικὸ σχέδιο ἀποδίδεται ἰδιαίτερη προσοχὴ στὴν προστασία καὶ ἀνάδειξη τῶν λειψάνων τοῦ ἀρχαίου τείχους ποὺ περιβάλλει τὸ Γαλαξίδι, τῶν τάφων καὶ τῶν ὑπόλοιπων μνημείων ποὺ ὑπέδειξε ἡ μελέτη τοῦ ἀρχιτέκτονα Α. Πετρονώτη.

Ἡ διάταξη τῶν ζωνῶν χρήσης γῆς σ' αὐτὲς τὶς ἀρχικὲς προτάσεις, βασίστηκε σὲ μιὰ ἀνάλυση καταλληλότητας τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν ποὺ ὁδήγησε στὸν καθορισμὸ μιᾶς πρώτης καὶ μιᾶς δεύτερης καταλληλότητας γιὰ κάθε λειτουργία - στὸ τρίτο ἐπίπεδο καταλληλότητας θεωρεῖται κατάλληλος ὅλος ὁ χῶρος γιὰ ὅλες τὶς λειτουργίες - μὲ βάση μιὰ σειρὰ ἀπὸ ποιοτικὰ κριτήρια ποὺ διασυνδέουν τὶς ἀπαιτήσεις τῶν λειτουργιῶν μὲ τὰ ποιοτικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ χώρου. Στὸ σχέδιο 8 φαίνεται τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀνάλυσης γιὰ τὸ Γαλαξίδι. Φυσικά, μιὰ κατοχυρωμένη διάκριση χρήσεων γῆς μπορεῖ νὰ ἔχει νόημα μόνο σὰν ἀποτέλεσμα συμφωνίας τῶν κατοίκων πάνω στὴν ἀνάγκη προστασίας μιᾶς ζώνης ἀπὸ τὶς ἀσυμβίβαστες λειτουργίες μιᾶς ἄλλης. Γι' αὐτὸ ἡ παραπάνω ἀνάλυση καὶ ἡ ἀρχικὴ πρόταση ποὺ βασίζεται σ' αὐτὴ εἶναι χρήσιμες μόνο σὰν βάση γιὰ τὸ ἄνοιγμα τοῦ διαλόγου μὲ τοὺς κατοίκους.

5-7.
Γαλαξίδι.

8.
Γαλαξίδι. Ζῶνες καταλληλότητας παραδοσιακοῦ οἰκισμοῦ.

5-7.
Galaxidi.

8.
Galaxidi. Zoning in terms of land suitability.

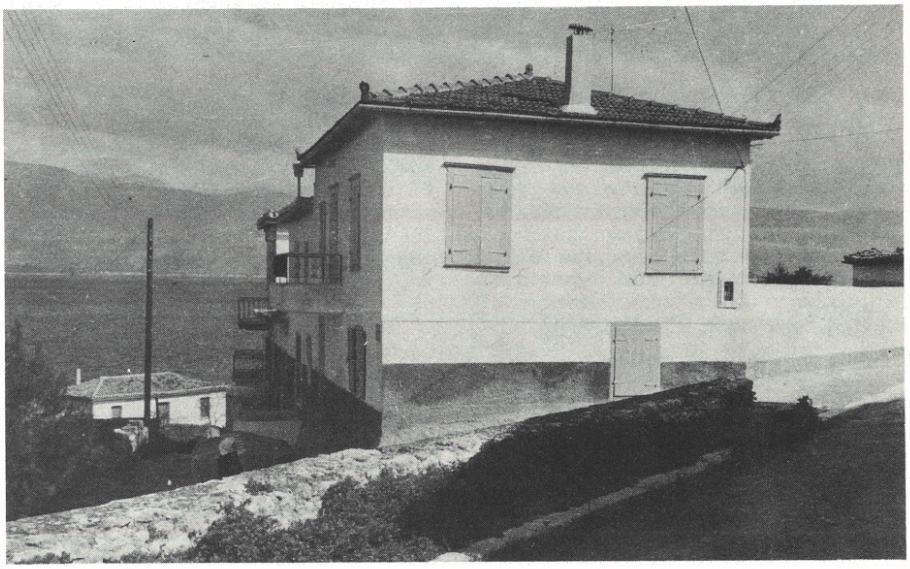

7

8

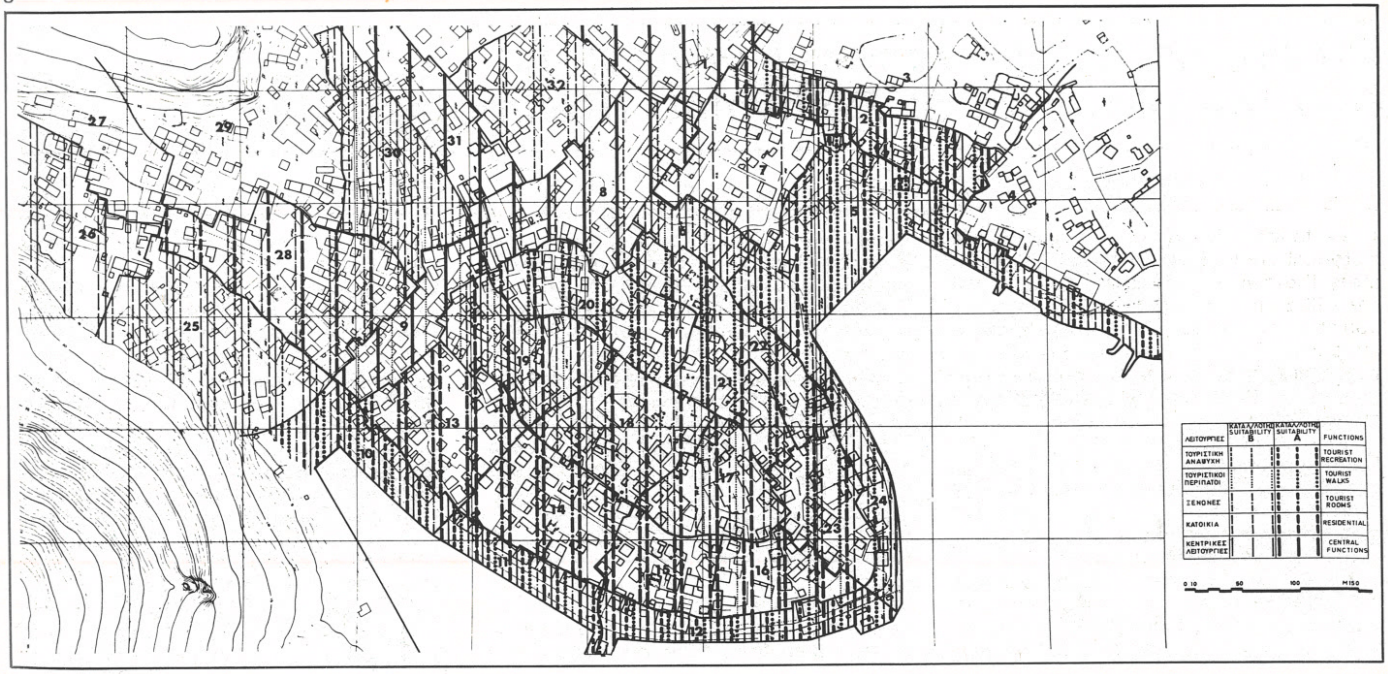

Προτάσεις καὶ ἐμπειρίες ἀπὸ τὶς μελέτες ἀναβιώσεως τῆς Καστοριᾶς καὶ τῆς παλαιᾶς πόλεως τοῦ Ρεθύμνου

τοῦ καθηγητοῦ Ν. Κ. Μουτσόπουλου (1)

Εἶναι ἀλήθεια πὼς στὴν προσπάθεια τῆς μελέτης συντηρήσεως ἢ ἀναβιώσεως (γιὰ νὰ ἀποφύγουμε τὸν ὅρο ἀξιοποίηση, ποὺ τόσα δεινὰ ἔχει ἐπισωρεύσει) δὲν ὑπάρχουν μέχρι σήμερα ἀπόλυτοι κανόνες καὶ νόμοι. Μοναδικὸς γνώμονας παραμένει ἡ ἐμπειρία, ὁ βαθμὸς γνώσεως καὶ ἡ εὐαισθησία τοῦ μελετητῆ καί, τέλος, οἱ συστάσεις καὶ οἱ ἀποφάσεις τῶν συνεδρίων τῶν ἐμπειρογνωμόνων τοῦ ICOMOS ποὺ ἀπηχοῦν κριτικὰ συμπεράσματα καὶ ἐμπειρίες ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ μεθόδων καὶ ἀπόψεων στὰ ἐθνικὰ προγράμματα ἀναστηλώσεων, ἀνακαινίσεως, συντηρήσεως καὶ ἀναβιώσεως ἱστορικῶν οἰκισμῶν τῶν διαφόρων κρατῶν τῆς Εὐρώπης. Βεβαίως δὲν ἐννοοῦμε τὴν τεχνικὴ τῆς ἀναστηλώσεως, ἀλλὰ τὶς γενικὲς ἀποφάσεις γιὰ τὴν ἀναβίωση καὶ τὴ μεθόδευση τῆς ἐφαρμογῆς τους. Στὴν πραγματικότητα, περισσότερες εἶναι οἱ κακὲς ἀπὸ τὶς ἀγαθὲς ἐμπειρίες. Μὲ τὴν ἐφαρμογὴ ὅμως καὶ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν σχετικῶν προγραμμάτων ἔχει ἀναστηλωθεῖ ἕνας πολὺ μεγάλος ἀριθμὸς οἰκισμῶν τῆς Εὐρώπης (2).

Τὸ πρόβλημα τῆς ἀναβιώσεως τῶν ἱστορικῶν οἰκισμῶν εἶναι κοινωνικό, πολιτιστικὸ καὶ ἐθνικό. Γενικὰ εἶναι ἕνα περίπλοκο θέμα καὶ ἀπαιτεῖ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀποφάσεως ἀπὸ τὴ βάση, ἀπὸ τοὺς δημότες ἢ τοὺς κατοίκους τοῦ οἰκισμοῦ. Γιὰ νὰ συμβεῖ ὅμως αὐτὸ ἀπαιτεῖται μιὰ συστηματικὴ ἐνημέρωσή τους ἢ ἡ ὕπαρξη μιᾶς ἀρκετὰ ὑψηλῆς κοινωνικῆς ἢ πολιτιστικῆς στάθμης (3).

Κάθε οἰκισμὸς ἀποτελεῖ ἕνα ξεχωριστὸ πρόβλημα, γιατὶ ἀκριβῶς κάθε οἰκισμὸς ἔχει τὴ δική του κοινωνικὴ φυσιογνωμία καὶ ἱστορία. Ἰδιαίτερα οἱ δύο οἰκισμοὶ ποὺ ἐξετάζουμε ἀποτελοῦν τελείως διαφορετικὲς περιπτώσεις. Τὸ Ρέθυμνο ἀποτελεῖ ἕναν οἰκισμὸ ποὺ ἀπὸ τὸν 15ο αἰώνα ἔχει ἀστικοποιηθεῖ καὶ διατηρεῖ ἔντονα τὰ πολεοδομικὰ καὶ μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Βενετοκρατίας. Εἶναι μιὰ παραθαλάσσια πόλη μὲ ἐγκλωβισμένο στὸ στέρνο της ἕνα μικρὸ βενετσιάνικο λιμανάκι ποὺ διασώζει τὴ γεύση τῶν λιμανιῶν τῆς Γαληνοτάτης (4). Ἡ Καστοριὰ εἶναι ἄλλο πράγμα. Εἶναι ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο τοῦ Βυζαντίου. Ἦταν κάποτε μιὰ λαμπρὴ πολιτεία, ἀγκαλιασμένη ἀπὸ μιὰ λίμνη γεμάτη κρυφὲς χαρές. Στὶς διδιάστατες ἀρχιτεκτονικὲς της μορφὲς κρύβεται ὅλο τὸ μυστήριο τῆς Μακεδονίας - ἐκεῖ μετὰ τὴν εἰκαστικὴ ἀπόλαυση τῶν μορφῶν, ἡ ψυχὴ ἀπολαμβάνει τὴν αἴσθηση τῆς βυζαντινῆς χαρμολύπης.

Τὸ Ρέθυμνο ἔχει κατορθώσει νὰ παντρέψει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ δύο διαφορετικῶν κόσμων, τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, τῆς Τουρκιᾶς καὶ τῆς Βενετίας, σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα σιωπηλῆς γαλήνης. Οἱ καστοριανὲς γειτονιὲς ποὺ διατηροῦνται, ἔχουν ξεχαστεῖ ἀπὸ τὸν χρόνο καὶ ἀφαιροῦνται κυττάζοντας τὶς ἀντανακλάσεις τῶν ἀρχοντικῶν τους στὸν καθρέφτη τῶν νερῶν τῆς λίμνης, πέρα στὸ «Ντολτσὸ» καὶ στὸ «Ἀπόζαρη». Οἱ δύο αὐτὲς ἀρχιτεκτονικὲς ἐκφράζουν δύο τελείως διαφορετικοὺς κόσμους, ὅπως καὶ οἱ κάτοικοί τους. Τὸ Ρέθυμνο, θυμίζει τοὺς εὐγενεῖς τῆς γαληνοτάτης ἐμπόρισσας ποὺ χάθηκαν, καὶ ἡ ἄλλη, τὸν κλειστὸ χαρακτήρα τοῦ δυτικομακεδόνα ἐμπόρου ποὺ ἄντεξε κατάμονος αἰῶνες ὅλους καὶ ἔφτιαξε μιὰ πόλη σὰν τὴν Καστοριά, γιὰ τὸν ἑαυτό του, γιὰ νὰ τὴ θυμᾶται στὴν ξενητειά, στοὺς παγωμένους χειμῶνες· ἐκεῖ, στὶς βλοσυρὲς πόλεις τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης, τὸ Σεμλῖνο, τὴν Πέστη, τὴ Λειψία, μέχρι τὸν Μόσκοβο, ὅπου μόνος, καχύποπτος, μετροῦσε τὸν χρόνο τῆς ἐπιστροφῆς.

Τὸ Ρέθυμνο ἦταν πάντα μιὰ πόλη μεταπρατική, ἐμπορεῖο διακομιστικὸ τῶν ἀγαθῶν ποὺ περνοῦσαν ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Τὸ ἐμπόριο τῆς ἐνδοχώρας ἀνύπαρκτο· χαρούπια. Καὶ ἡ πρόσκαιρη ὅμως στάθμευση τῶν ἀγαθῶν ἀποδίδει, καὶ τὸ βλέπουμε τοῦτο νὰ ἐκφράζεται στὰ ἀνάγλυφα τῶν θυρωμάτων ἢ στὴν εὐμετρία τῶν ὄψεων.

Ἡ Καστοριὰ ἦταν πάντα ἕνα κλειστὸ βιοτεχνικὸ ἐργαστήρι, μὲ τοὺς τεχνίτες νὰ δουλεύουν κλεισμένοι στὰ μετζοπατώματα ράβοντας μὲ ἀπαράμιλλη τέχνη τοὺς «χορδάδες» γιὰ νὰ φτιάξουν τὰ φημισμένα καστοριανὰ γουναρικά. Οἱ πραμάτειες ἔφευγαν τὴν ἄνοιξη μὲ καραβάνια γιὰ τὴν Εὐρώπη καὶ πισογύριζαν φορτωμένα μὲ ἀγαθὰ καὶ λοῦσα γιὰ τὶς κοκέτες καστοριανές, γιὰ νὰ τὰ ἐπιδείξουν τὰ κυριακάτικα πρωϊνὰ στὴν ἐκκλησία (5).

Σήμερα ἔχει συμβεῖ μιὰ φοβερὴ ἀλλοίωση στὴν ἀρχιτεκτονικὴ φυσιογνωμία τῆς Καστοριᾶς. Εἶναι δυνατὸν νὰ περάσει ἕνας ξένος καὶ νὰ μὴν ὑποψιαστεῖ τίποτε γιὰ τὴν ὕπαρξη τῆς ἀξιόλογης ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς, οὔτε νὰ βρεῖ χωρὶς σοφὸ ὁδηγό, τὶς παλαιὲς βυζαντινὲς ἐκκλησίες τὶς ξεχασμένες στὶς παλαιὲς καστοριανὲς «οὔλτσες».

Ἐνῶ στὸ Ρέθυμνο ἡ συστηματικὴ ἀνάλυση ἀπέδειξε τὴ δυνατότητα ἐφαρμογῆς ἑνὸς οὐσιαστικοῦ προγράμματος ἀναβιώσεως ποὺ θὰ ἐπιτρέπει καὶ τὴν κυκλοφορία τροχοφόρων καὶ τὴν ἀναστήλωση, ἀποκατάσταση καὶ συμπλήρωση τῶν ὄψεων τῶν κλειστῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων, στὴν Καστοριά, μόνον ὁρισμένες βασικὲς φυγὲς εἶναι δυνατόν, μὲ τὴν ψήφιση εἰδικῶν διατάξεων, νὰ διασωθοῦν, ὁρισμένες γειτονιὲς νὰ διατηρηθοῦν ἀναλλοίωτες καὶ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ περιβάλλον σὲ ὁρισμένες ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες βυζαντινὲς ἐκκλησίες νὰ ἀναστηλωθεῖ. Γιὰ τὴν ὑπόλοιπη πόλη θὰ πρέπει νὰ ἐφαρμοστεῖ ἕνας εἰδικὸς οἰκοδομικὸς κανονισμὸς ποὺ νὰ προστατεύει καὶ τὴν κλίμακα τοῦ φυσικοῦ τοπίου ἀπὸ τὸν βανδαλισμὸ τῶν ἄλογων ὑψῶν ἀλλὰ καὶ τὴν ἰσορροπία, ἰδιαίτερα στὰ σημεῖα ὅπου πραγματώνεται ἡ μετάβαση ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς μαχαλάδες στὶς

Proposals for the renewal of Kastoria and the old town of Rethymno (Retimo)

by Prof. N. Moutsopoulos

The extended efforts to renew and restore historical settlements in Western Europe are well known; in our country, however, we are still at the stage of recording information about the settlements and especially in the phase of selecting and assessing those which are to be preserved, restored and renewed in the future. At the same time a number of studies are under way for the renewal of several historical towns.

The aim of this brief article is to report our experiences and proposals for the renewal of Kastoria and Rethymno, two towns that differ markedly in terms of their social structure and architectural form.

Rethymno, a settlement urbanized since the 15th century, still maintains the morphological and town planning characteristics from the time of the Venetian occupation. Kastoria, once a typical ante-Byzantine town, is situated on the shores of a lake on a plateau of Western Macedonia. The inhabitants of Rethymno were small scale traders, dealers and craftsmen. Kastorians, apart from several small manufactures covering local needs, had also developed the technique of stitching together small pieces of fur; the trade of these furs had during the Turkish occupation spread beyond the frontiers of the vast Ottoman Empire.

Our main proposals were for new land usage, the readjustment of traffic organization and the application of a renewal programme in Rethymno. In addition to the above we suggested the extensive restoration of the facades of the peripheral blocks in the old section of the town, allowing at the same time for the modernisation of their inner courts.

Unfortunately, in Kastoria the rapid rate of reconstruction during the last ten years has altered the traditional character of the city to the point where a preservation programme is now only applicable to some isolated buildings and a few neighbourhoods. The latter, especially when they surround the well known historical Byzantine churches, deserve a systematic preservation. For the town as a whole, there is a need for a building code which would serve to protect the natural scale of the landscape from excesses in the heights of buildings, especially in the areas of transition from the old to the new neighbourhoods.

σύγχρονες γειτονιές. Δὲν χρειάζεται νὰ ὑπομνήσουμε πὼς σὲ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τοὺς οἰκοδομικοὺς κανονισμούς, ποὺ γίνονται εἰδικὰ γιὰ ἱστορικὲς πόλεις, προβλέπεται σὲ γενικὰ ἄρθρα ὁ τρόπος τῆς στεγάσεως, τὸ εἶδος τῶν προεξοχῶν, ἡ μορφὴ τῶν κονιαμάτων, τῶν λιθεπενδύσεων, τῶν ξύλινων κιγκλιδωμάτων, ἡ μορφὴ τῶν χαγιατιῶν, τῶν σαχνισιῶν καὶ κάθε ἄλλη ἀρχιτεκτονικὴ λεπτομέρεια ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιδράσει στὸ γενικὸ ὕφος τῆς πόλεως. Στὶς νέες γειτονιὲς οἱ ἐπεμβάσεις γίνονται μὲ σύγχρονες κατασκευαστικὲς μεθόδους, ἐνῶ στὶς παλαιὲς μὲ ἕνα πιὸ συντηρητικὸ τρόπο, ἰδιαίτερα στὴν ἐξωτερικὴ ἔκφραση τοῦ δομικοῦ φορέα.

Γιὰ νὰ σωθεῖ ἡ Καστοριὰ ἀπαιτεῖται πρῶτα νὰ ρυθμιστεῖ τὸ πρόβλημα τῆς ἐπεκτάσεώς της, ἔξω ἀπὸ τὴν περίμετρο τῶν παλαιῶν ὀχυρώσεων τοῦ «Λαιμοῦ». Ἐδῶ, ἀπὸ κάποιο σημεῖο καὶ πέρα θὰ μποροῦν νὰ δοθοῦν ὕψη. Θὰ πρέπει τουλάχιστον τὸ Διοικητικὸ Κέντρο νὰ μεταφερθεῖ ἔξω ἀπὸ τὸν παλαιὸ πυρήνα, γιὰ νὰ περιοριστεῖ, ὅσο εἶναι δυνατόν, ὁ κυκλοφοριακὸς φόρτος στὴν παλαιὰ πόλη. Ἄλλη χρήση, ἐξαιτίας τῶν βυζαντινῶν μνημείων καὶ τοῦ παραδοσιακοῦ ὕφους τῆς ἀρχιτεκτονικῆς της, ἐκτὸς ἀπὸ κατοικία καὶ βιοτεχνικὰ ἐργαστήρια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθεῖ στὸν παλαιὸ πυρήνα. Ἔτσι μόνο θὰ μπορέσει νὰ ἐξυπηρετήσει ἡ ἱστορικὴ πολιτεία ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ «τουρισμοῦ». Τὸ πρόβλημα πάντως τοῦ τουρισμοῦ θὰ πρέπει νὰ ἐξεταστεῖ πάνω σὲ τελείως νέες βάσεις. Συνήθως τὸ ἐπικαλούμαστε γιὰ νὰ συνεννοηθοῦμε ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῶν νέων χρήσεων. Προέχουν πάντως οἱ πολιτιστικές μας ὑποχρεώσεις ἀπέναντι στὰ ἴδια τὰ μνημεῖα καὶ τὸν ἄνθρωπο. Στὸ Ρέθυμνο, τὰ ἐσωτερικὰ τῶν σπιτιῶν πρέπει νὰ ἐκσυγχρονισθοῦν καὶ γενικὰ νὰ ἐφαρμοσθεῖ μιὰ αὐστηρὴ ἐξυγίανση στὰ κλειστὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα, σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς ποὺ ἔχουν γίνει κοινὸς τόπος πιὰ στὶς εὐρωπαϊκὲς πόλεις ποὺ ἀναστηλώθηκαν, μὲ πρόσφατα παραδείγματα τὴ συνοικία τοῦ Marais, τὴ Chartres καὶ ἄλλες (6).

Τὸ πρόγραμμα ἀναβιώσεως ποὺ ἐφαρμόσθηκε στὴν παλαιὰ πόλη τοῦ Ρεθύμνου δὲν ἐμποδίζει τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ρυθμιστικοῦ σχεδίου ποὺ ὑπάρχει γιὰ τὴν πόλη, ἀλλὰ τὸ συμπληρώνει, ἀπομονώνοντας

1.
Καστοριά. Τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Τσιατσαπᾶ.

2.
Καστοριά. Δρομάκι στὸ «Ἀπόζαρη».

3.
Καστοριά. Παλαιὸ σπίτι μὲ προεξοχὴ τοῦ «σαχνισιοῦ».

1.
Kastoria. The Tsiatsapa mansion.

2.
Kastoria. Small street in "Apozari".

3.
Kastoria. Old house with "sachnissi".

1

2

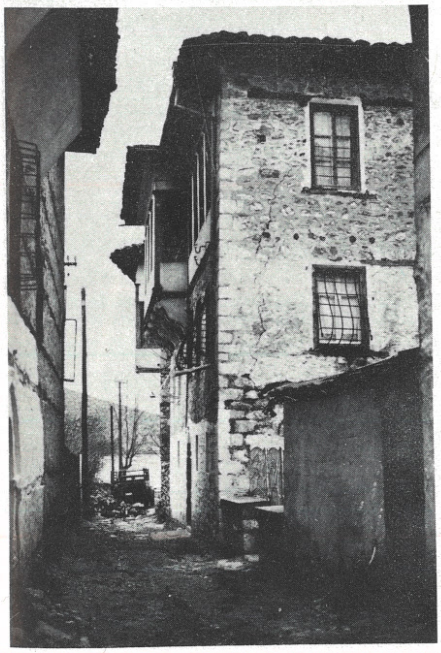

3

ταυτόχρονα τὸν ἱστορικὸ πυρήνα μὲ ὅριο τὴ ζώνη, ὅπου βρίσκεται ὁ χάνδακας τοῦ χερσαίου τείχους.

Ἡ παλαιὰ πόλη ὅμως τοῦ Ρεθύμνου πρέπει νὰ δεχτεῖ καὶ νὰ ἀφομοιώσει τὸ πρόγραμμα τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ της γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ζήσει, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἀντέξει τὴ νέα ἐποχή, ἐκσυγχρονισμένη ἐσωτερικά, κρατώντας στὴν ἐξωτερική της ἐπιδερμίδα τὰ εὐγενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς καταγωγῆς· ἕνα γεγονὸς ποὺ δὲν τὴν καταδικάζει σὲ θάνατο ἀλλὰ σὲ ζωή. Ὁ André Malraux στὰ *Antimemoires* του γράφει σωστὰ ὅτι «ὁ κόσμος τῆς τέχνης δὲν εἶναι αὐτὸς τῆς ἀθανασίας, ἀλλὰ ἐκεῖνος τῆς μεταμορφώσεως».

Τὴν ἀρχὴ τῆς ἀνάστηλώσεως τῶν ἐξωτερικῶν ὄψεων στὶς μεσαιωνικὲς πόλεις καὶ τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τῶν ἐσωτερικῶν χώρων τὴν ἐφάρμοσαν πολλὲς χῶρες μετὰ τὸν πόλεμο.

Στὸ Ρέθυμνο δὲν ἔχει διαταραχθεῖ ἡ ἰσορροπία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κλίμακας σὲ ὅλη τὴν παλαιὰ πόλη, ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις. Ἔχουν ὅμως συμβεῖ ἀπαράδεκτες μορφολογικὲς ἀλλοιώσεις σὲ ἱκανὴ κλίμακα στὴν παλαιὰ πόλη. Ἐφόσον τὴ δεχόμαστε σὰν ζωντανὸ ὀργανισμὸ καὶ ὄχι σὰν ἕνα μουσεῖο ἢ σὰν κάποιο χῶρο πειραματισμοῦ καὶ ἐφόσον, στὸ κοινωνικό μας σύστημα, ἡ ἰδιοκτησία μόνο σὲ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις καὶ μόνο γιὰ χάρη τοῦ κοινοῦ συμφέροντος μπορεῖ νὰ ἀπαλλοτριωθεῖ, δὲν εἶναι δυνατὴ παρὰ μιὰ μοναδικὴ ἐπιλογὴ ἀποφάσεως ποὺ ἔχει γίνει ἀποδεκτὴ διεθνῶς σὲ ἀντίστοιχες περιπτώσεις ἀναβιώσεως ἱστορικοῦ οἰκισμοῦ.

Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ἀναφέρεται στὸν χαρακτήρα ποὺ ἐπικρατεῖ, δηλαδὴ στὸ ἀρχιτεκτονικὸ ὕφος ποὺ ἐκφράζουν οἱ ὄψεις τῶν κτισμάτων μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ χρόνου καὶ μὲ τὴν ἀλληλοεπίδραση τῶν μορφολογικῶν στοιχείων τῶν πολιτιστικῶν φάσεων τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τῆς πόλεως. Ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα αὐτὰ μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε στοιχεῖα βενετσιάνικης ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ 16ου-17ου αἰώνα (μπαρόκ), στοιχεῖα ἀνατολίζοντα (μουσουλμανικὰ καὶ γενικότερα ἀραβικά, τούρκικα ἢ καὶ τουρκομπαρόκ), νεοκλασικὰ καὶ ἐκλεκτικιστικά.

Ὅλα αὐτὰ τὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα θεωροῦνται ἀπόλυτα ἀποδεκτά, γιατὶ μὲ αὐτὰ ἔχει ἀποτυπωθεῖ καὶ ἐκφραστεῖ ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἱστορία τῆς πόλεως. Ἐὰν ἀφαιρεθεῖ μιὰ κατηγορία ἀπὸ τοὺς ρυθμούς ἢ τὶς μορφὲς αὐτές, εἶναι σὰν νὰ ἀπαλείφεται ἱστορικὰ ἡ ἀντίστοιχη ἱστορικὴ φάση. Μοναδικὸ πρόβλημα παραμένει σὲ ποιόν ρυθμὸ θὰ σταματήσουμε. Ἐδῶ βρίσκεται ἀκριβῶς ἡ δυσκολία τῆς ἀποφάσεως. Γι' αὐτὸ τὸ θέμα ἔχουν ὑποστηριχτεῖ διάφορες θεωρίες καὶ ἔχουν ἐφαρμοστεῖ σὲ ἀντίστοιχες περιπτώσεις διάφορες λύσεις. Ἀπὸ τὰ πράγματα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σταματήσει ἡ ζωὴ μιᾶς πόλεως γιατί, ὅπως ἀναφέραμε, ἀποτελεῖ ἕνα ζωντανὸ ὀργανισμὸ ποὺ βρίσκεται πάντα σὲ ἐξέλιξη. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀποδεκτὸ γιὰ ἕναν ὁποιοδήποτε σύγχρονο οἰκισμό, χωρὶς ἰδιαίτερη ἱστορικὴ φυσιογνωμία ἢ μορφολογικὸ χαρακτήρα. Σὲ πόλεις ὅμως ποὺ ἔχουν χαρακτηριστεῖ ὡς ἱστορικὲς καὶ ἐμφανίζουν πρόδηλα καὶ σὲ μεγάλη κλίμακα μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ πολιτισμοῦ ποὺ παρελθόντος, ὅπως τὸ Ρέθυμνο, οἱ ἀρχιτεκτονικὲς ἐπεμβάσεις ὀφείλουν νὰ εἶναι ἐλεγχόμενες μὲ βάση τὶς διατάξεις ἑνὸς εἰδικοῦ οἰκοδομικοῦ κανονισμοῦ, ὅπως συμβαίνει σὲ ὅλα τὰ πολιτισμένα κράτη τῆς Εὐρώπης.

Πρὶν ὅμως ἀπὸ τὴ σύνταξη καὶ ἐφαρμογὴ τοῦ εἰδικοῦ οἰκοδομικοῦ κανονισμοῦ συμβαίνει συνήθως, ἐξαιτίας ἀπρογραμμάτιστων ἐπεμβάσεων κατὰ τὴν ἀνοικοδόμηση, νὰ ἐμφανίζονται στὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα κτίσματα τελείως ξένα πρὸς τὸ γενικὸ ὕφος καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς πόλεως: κατασκευὲς μπετόν, τυχαῖοι ἐξῶστες, ποικιλίες σιδερένιων ἢ καὶ ξύλινων κιγκλιδωμάτων, κουφώματα τελείως τυχαῖα σὲ διαστάσεις, σὲ μορφὲς καὶ σὲ θέσεις στὰ ἰσόγεια ἢ τοὺς ὀρόφους, ἀλόγιστη χρήση ἀλουμινίου καὶ στραντζαριστῶν κατασκευῶν στὰ θυρώματα καὶ τὶς βιτρίνες τῶν καταστημάτων, ἐπενδύσεις ἀταίριαστες καὶ γενικὰ ἀμεθόδευτη κάλυψη καὶ ἄστοχη ἔκφραση τῶν ὄψεων. Τέτοιες κατασκευὲς ποὺ ἀκολουθοῦν τὸν τρέχοντα οἰκοδομικὸ κανονισμὸ ὡς πρὸς τὰ ὕψη καὶ γενικὰ τὶς προεξοχὲς ἀποτελοῦν καρκινώματα στὸν ἐνιαῖο χαρακτήρα τῆς παλαιᾶς πόλεως τοῦ Ρεθύμνου καὶ χαρακτηρίζονται ὡς «ἀσυμβίβαστες». Σ' αὐτὲς προτείνονται ριζικὲς ἐπεμβάσεις ὥστε ἡ ὄψη τους νὰ ἐπαναφερθεῖ σὲ κάποιο ὕφος ποὺ νὰ προσαρμόζεται, κατὰ τὸ δυνατόν, στὸν γενικὸ χαρακτήρα τῆς πόλεως καὶ πάντως νὰ οὐδετεροποιεῖται.

Μιὰ ἄλλη κατηγορία κτισμάτων εἶναι ἐκεῖνα ποὺ χαρακτηρίσαμε ὡς «οὐδέτερα». Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς δὲν ἀναφέρεται σὲ χρονολογικὴ ἀξιολόγηση ἀλλὰ σὲ ποιοτική. Γενικὰ ἕνα κτίσμα χαρακτηρίζεται σὰν οὐδέτερο ἂν δὲν διασπᾶ τὴν ἁρμονία καὶ τὴ συνέχεια τῆς μορφῆς στὸ ἀνάπτυγμα τῶν ὄψεων στὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα. Τὰ ἴδια ὑλικά, ἡ συνέπεια στὴν κλίμακα τῶν γειτονικῶν ἀνοιγμάτων, ὁ σεβασμὸς στὴ στέγαση, τὰ ἀνοίγματα τοῦ ἰσογείου καὶ τῶν ὀρόφων καί, τέλος, τὴ χρωματικὴ ἐπεξεργασία τῶν ὄψεων, ἀποτελοῦν τὶς προϋποθέσεις ἐντάξεως ἑνὸς κτίσματος

4

4.
Ρέθυμνο. Κιόσκι στὴν παλαιὰ πόλη.

5.
Ρέθυμνο. Λεπτομέρεια θυρώματος στὴν παλαιὰ πόλη (Τσουδεροῦ 12).

6.
Διαμόρφωση ἐσωτερικοῦ χώρου σὲ οἰκοδομικὸ τετράγωνο στὴν παλαιὰ πόλη τοῦ Ρεθύμνου.

4.
Rethymno. House in the old town.

5.
Rethymno. Door detail in the old town.

6.
Remodeling of the inner court within a block in the old town of Rethymno.

παλαιοῦ ἢ καὶ νέου στὴν κατηγορία τῶν οὐδετέρων.

Ὀφείλουμε νὰ διευκρινίσουμε ὅτι στὰ οὐδέτερα κτίσματα ἀπουσιάζει ὁποιαδήποτε ἔμπνευση, ποιότητα, καλλιτεχνικὴ πρωτοτυπία καὶ γενικὰ κάποια ἀρχιτεκτονικὴ ἱκανὴ νὰ προβληματίσει, χωρὶς ὅμως αὐτὰ νὰ ἀποτελοῦν κακὰ ἢ ἐξοβελιστέα παραδείγματα. Εἶναι ἁπλῶς ἀνεκτά. Γιὰ τὴ σύνταξη καὶ εἰδικότερα τὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς εἰδικοῦ οἰκοδομικοῦ κανονισμοῦ χρειάζεται ἕνας ἀριθμὸς γενικῶν ἀρχῶν ἢ ἀποφάσεων, ὅπως στὶς περιπτώσεις ποὺ γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο δὲν ὑπάρχουν δεδομένα γιὰ τὴ μορφὴ τοῦ κτίσματος ποὺ πρέπει νὰ ἀνοικοδομηθεῖ ἢ γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν ἐσωτερικὰ ἀκάλυπτων χώρων στὰ κλειστὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα. Γιὰ τὶς περιπτώσεις αὐτές, καὶ γιὰ ἕνα πλῆθος ἄλλες, ἔγινε συστηματικὴ ἀνάλυση γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τῆς μεθόδου καὶ τὴν υἱοθέτηση γενικότερης ἰσχύος ἀποφάσεων, ὥστε νὰ εἶναι ἀποδεκτὲς καὶ ἀναντίρρητες. Δυστυχῶς στὸ σύντομο αὐτὸ σημείωμα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταχωρηθοῦν ἡ ἀνάλυση καὶ τὸ ἀποδεικτικὸ ὑλικὸ ποὺ ὁδήγησε στὶς διάφορες ἀποφάσεις καὶ στὶς τελικὲς προτάσεις.

Ὑποσημειώσεις

1. Ἡ μελέτη τῆς Καστοριᾶς ἀποτελεῖ μιὰ προσφορὰ τῶν ἐργαστηρίων Ἀρχιτεκτονικῆς Μορφολογίας καὶ Πολεοδομίας τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς, στὴν πόλη τῆς Καστοριᾶς. Στὴ μελέτη αὐτὴ συνεργάστηκε ὅλο τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ τῶν δύο Ἑδρῶν. Ὁ κάθε ἐπιμελητὴς ἢ βοηθὸς δημοσίευσε τὰ πορίσματα τῆς μελέτης του, στὸν τομέα ποὺ ἀνέλαβε, στὸ εἰδικὸ τεῦχος: *Καστοριά, πολεοδομία.* Ἕνα εἰδικὸ Λεύκωμα περιλαμβάνει ὅλα τὰ σχέδια καὶ τὸ φωτογραφικὸ ὑλικὸ ποὺ ἔχει σχέση μὲ τὰ μνημεῖα, τὶς ἀποτυπώσεις τῆς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τὰ ἀναπτύγματα τῶν ὄψεων τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων καὶ τὶς πολεοδομικὲς ἀποτυπώσεις. Σημαντικὴ ἐμπειρία ἀπέκτησαν καὶ οἱ φοιτητὲς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἀσκήσεως στὸ μάθημα τῆς Πολεοδομίας, ἰδιαίτερα στὴν ἀποτύπωση τῶν πολεοδομικῶν δεδομένων, ἐπιτόπου, ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τῶν ἐπιμελητῶν τῆς Ἕδρας. Παράλληλα μὲ τὴν ἀποτύπωση τῶν ἀναπτυγμάτων ἀσκήθηκαν καὶ στὸ μάθημα τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Μορφολογίας. Ἡ σχεδίαση τοῦ ὑλικοῦ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ πολεοδομικῶν ἀποτυπώσεων ἔγινε ἀπὸ φοιτητὲς μὲ τὴν καθοδήγηση τῶν ἐπιμελητῶν τῶν ἐργαστηρίων Ἀρχιτεκτονικῆς Μορφολογίας καὶ Πολεοδομίας. Τὴν καθοδήγηση καὶ τὴν εὐθύνη τῆς προσπάθειας αὐτῆς συνεργασίας τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τῶν δύο Ἑδρῶν μὲ τὴν πολύτιμη βοήθεια τῶν φοιτητῶν, οἱ ὁποῖοι ἔφτασαν σὲ ἕνα προχωρημένο βαθμὸ ἀρτιότητας στὴ σχεδιαστικὴ ἀπόδοση καὶ ἀπέκτησαν ἐμπειρία ἀπὸ τὸν προβληματισμὸ ἐπεξεργασίας, ἰδιαίτερα τῶν πολεοδομικῶν δεδομένων, εἶχε ὁ γράφων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραπάνω ἐμπειρίες, πολύτιμες γιὰ ὅλους μας, διασώθηκε ἕνα πολύτιμο ὑλικὸ τῆς ἐθνικῆς μας παραδόσεως, χρήσιμο γιὰ ὁποιον μελετητὴ ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ προβλήματα ἀναβιώσεως τῆς Καστοριᾶς. Ἡ μελέτη προστασίας καὶ ἀναδείξεως τῆς παλαιᾶς πόλεως τοῦ Ρεθύμνου, ἀνατέθηκε στὸν γράφοντα καὶ στὸν ἀρχιτέκτονα Γ. Ζέρβα. Τὴν εὐθύνη τῆς ἐργασίας ἀποτυπώσεως ἀρχιτεκτονικῶν καὶ πολεοδομικῶν δεδομένων ἀνέλαβε ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς ἀναδόχους μὲ ἕνα ἐπιστημονικὸ ἐπιτελεῖο συνεργατῶν Στὸ στάδιο τῶν προτάσεων ὁ Γ. Ζέρβας ὑπέβαλε χωριστὴ μελέτη. Ἐδῶ σκιαγραφοῦμε μὲ συντομία τὶς προσωπικὲς μας ἐμπειρίες καὶ προτάσεις.

2. Περισσότερες λεπτομέρειες βλ. στὶς ἀνακοινώσεις τῶν συνέδρων τοῦ Διεθνοῦς Συμποσίου τοῦ ICOMOS στὴ Θεσσαλονίκη (3-10 Ὀκτωβρίου 1973) ποὺ πολυγραφήθηκαν καὶ στὰ Πρακτικὰ ποὺ πρόκειται προσεχῶς νὰ τυπωθοῦν ἀπὸ τὸ Τεχνικὸ Ἐπιμελητήριο τῆς Ἑλλάδος.

3. Μουτσόπουλος, Ν.Κ. «Σκιαγραφία τῶν προβλημάτων ἀναβιώσεως τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν», *Τεχνικὰ Χρονικά*, Ἰανουάριος 1974, σ. 7 ff.

4. Τὸ τοπίο τῆς ἐνδοχώρας, στὶς παρυφὲς πρὸς τὴ θάλασσα, εἶναι κακοτράχαλο· ἀσβεστολιθικοὶ βράχοι καὶ ἡφαιστιακὲς λάβες διαμορφώνουν ἀδιάβατη τὴν ἐπιδερμίδα τοῦ ἐδάφους. Τὸ ἀπέραντο γαλανὸ πέλαγος ἡμερεύει μονάχα τὸν τόπο στὸ ἀκρωτήρι μὲ σκαρφαλωμένη πάνω του τὴ Fortezza. «*Τὸ Ρέθυμνος*, μαθὲς εἶναι χτισμένο πάνω στὸ σύνορο τῆς ἡμεράδας καὶ τῆς ἀγριάδας» γράφει ἐπιγραμματικὰ ὁ Πρεβελάκης στὸ *Χρονικὸ μιᾶς Πολιτείας*.

5. Αὐτὴ ἡ ματαιοδοξία τῶν καστοριανῶν κυράδων ποὺ γέμιζε φθόνο τὰ γειτονικὰ γυναικεῖα μάτια ποὺ λοξοκυττοῦσαν μέσα ἀπὸ τὰ κλειστὰ «κεπέγγια» ἀνάγκασε τὸν Μητροπολίτη νὰ ἐπέμβει ὅπως βλέπουμε στὸν γυναικωνίτη τῆς μικρῆς ξυλόστεγης βασιλικῆς τοῦ Προδρόμου στὸ «Ἀπόζαρη», δίνοντας ἐντολὴ νὰ ἱστορηθοῦν τὰ φριχτὰ βασανιστήρια ποὺ ἀναμένουν τὶς φιλάρεσκες καστοριανὲς στὴν Κόλαση, στηλιτεύοντας ἔτσι, κατὰ τὴν ἄποψή του, τὸ πονηρόν. Πρβλ. Moutsopoulos, N. «The Churches of Kastoria», *Athene*, vol. XXIII, No. 2, Summer 1962, pp. 52-56.

6. Μουτσόπουλος, Ν. «Ἡ ἀναστήλωση τῶν ἱστορικῶν κέντρων καὶ τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν εἰς τὴν Γαλλία», *Τεχνικὰ Χρονικά*, Αὔγουστος 1974, σ. 579-626.

7.
Ρέθυμνο. Βενετσιάνικο θύρωμα (Σ. Κλείδη 11).

7.
Rethymno. Venetian door.

5

6

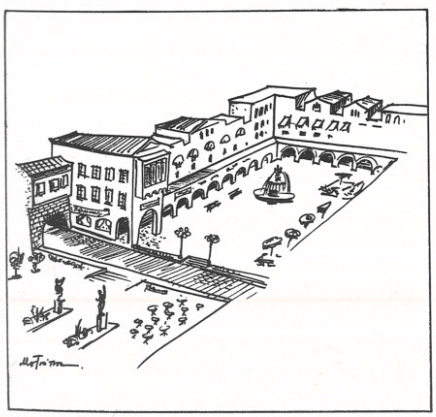

7

4

Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες

Greek architects

'Ακροναυπλία: ἡ κορώνα τοῦ Ναυπλίου

τοῦ ἀρχιτέκτονος Δ. Φιλιππίδη

Σημείωση ἐρευνητῆ
Τὸ ἄγνωστο αὐτὸ δραματικὸ ἔργο ἀνακαλύφθηκε πρόσφατα. 'Από ὅ,τι μποροῦμε νὰ ξέρουμε, παίχτηκε μιὰ μόνο φορὰ καὶ κάτω ἀπὸ σκοτεινὲς συνθῆκες. 'Εδῶ δημοσιεύουμε μόνο τὸν σκελετὸ τοῦ ἔργου καὶ μιὰ πρώτη κριτικὴ θεώρηση. Νομίζουμε ὅμως ὅτι παρὰ τὴν ἀποσπασματικὴ καὶ κάπως ὑποκειμενικὴ παρουσίασή του, ὁ γυμνασμένος ἀναγνώστης θὰ μπορέσει νὰ ἐκτιμήσει τὴ σημασία τοῦ ἔργου. "Αλλωστε τίποτε δὲν ἀποκλείει νὰ ἐπαναληφθοῦν ἀντίστοιχες παραστάσεις στὸ μέλλον.

Πρόσωπα τοῦ ἔργου
ΕΟΤ (1),
'Αρχαιολογικὴ 'Υπηρεσία
'Ομάδα ἑπτὰ ἀρχιτεκτόνων-εἰσηγητῶν (2),
Πέντε γραφεῖα ἀρχιτεκτονικῶν μελετῶν (3),
'Ανάδοχοι ἔργων.

Πράξη πρώτη
Βρισκόμαστε στὸ καλοκαίρι τοῦ 1968. Μὲ πρωτοβουλία τοῦ ΕΟΤ προσκαλοῦνται στὸ Ναύπλιο ἑπτὰ ἀρχιτέκτονες μὲ σκοπὸ νὰ προτείνουν μέτρα γιὰ τὴν τουριστικὴ ἀξιοποίηση τῆς 'Ακροναυπλίας. Στόχος τοῦ ΕΟΤ εἶναι ἡ προσθήκη 1000 κλινῶν. 'Η ὁμάδα τῶν ἀρχιτεκτόνων ὅμως προτείνει τὴ δημιουργία ἑνὸς κοινωνικοῦ κέντρου γιὰ τοὺς μόνιμους κατοίκους καὶ τοὺς ἐπισκέπτες τοῦ Ναυπλίου, καὶ μόνο μιὰ «μικρᾶς ἐκτάσεως αὔξησιν τοῦ δυναμικοῦ τῶν ξενοδοχειακῶν ἐγκαταστάσεων» (4). Στὸ μεταξύ, στὶς κοινὲς συσκέψεις τοῦ ΕΟΤ μὲ τὴν 'Αρχαιολογικὴ 'Υπηρεσία, ὁ γενικὸς διευθυντής της Σπ. Μαρινάτος ἀφήνει τὸ πεδίο ἐλεύθερο στὸν ΕΟΤ, διαβεβαιώνοντας τοὺς ἁρμόδιους ὅτι μποροῦν νὰ κάνουν ὅ,τι θέλουν πάνω στὴν 'Ακροναυπλία (5).

Τελικὰ ἑτοιμάζεται ἕνα προκαταρκτικὸ σχέδιο ἀξιοποίησης τὸ ὁποῖο ὁρίζει γενικὲς θέσεις (κηλίδες) γιὰ τὶς λειτουργίες ποὺ προβλέπονται στὴν 'Ακροναυπλία. Κατόπι, ἡ ὁμάδα Γ. Μπόγδανου - Ι. Παπαηλιόπουλου καλεῖται νὰ δώσει ἀρχιτεκτονικὴ ἔκφραση στὶς γενικὲς αὐτὲς προτάσεις, ἀκολουθώντας πάντα τὶς προδιαγραφὲς τοῦ ΕΟΤ. 'Η «Μελέτη Πολεοδομικῆς Διατάξεως καὶ Διαμορφώσεως» τῶν τουριστικῶν ἐγκαταστάσεων 'Ακροναυπλίας ὑποβάλλεται στὶς 15.1.1969. Συνοπτικὸς προϋπολογισμός: 110 ἑκ. δρχ. 'Η μελέτη τῆς ὁμάδας Μπόγδανου - Παπαηλιόπουλου προβλέπει ξενοδοχεῖο α' κατηγορίας (165 κλινῶν) καὶ ξενοδοχεῖο πολυτελείας μὲ ὁμάδα «οἰκίσκων διατεταγμένων ὑπὸ μορφὴν οἰκισμοῦ χωρίου» (σύνολο 209 κλινῶν). Προβλέπει ἐπίσης ἑστιατόριο καὶ κέντρο ἀναψυχῆς πολυτελείας, καθὼς καὶ ταβέρνα-μπὰρ-ζαχαροπλαστεῖο. Τὰ προτεινόμενα ἔργα ὁδοποιΐας ἔχουν ἀρκετὸ ἐνδιαφέρον: διαπλάτυνση δρόμου προσπέλασης «Ξενίας», δημιουργία πύλης εἰσόδου στὸ τεῖχος καὶ «ὑπόγειος στοὰ» ποὺ θὰ φτάνει μέχρι τὴν ἐκκλησία. Τέλος, χῶρος στάθμευσης γιὰ 140 αὐτοκίνητα καὶ 8-10 πούλμαν, καὶ ἕνας ἀνελκυστήρας ἀπὸ τὴ βορινὴ πλευρὰ τοῦ βράχου ποὺ καταλήγει πίσω ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο πολυτελείας.

Πράξη δεύτερη
Μὲ βάση τὴ μελέτη τῆς ὁμάδας Μπόγδανου - Παπαηλιόπουλου, ὁ ΕΟΤ ἀναθέτει τὰ ἐπιμέρους ἔργα σὲ μελετητὲς τῆς ἐπιλογῆς τῆς 'Υπηρεσίας. "Ετσι, ὁ Θ. Παπαγιάννης στὶς 13.11.69 ἀναλαμβάνει τὸ ξενοδοχεῖο πολυτελείας, ἡ ὁμάδα Μπόγδανου - Παπαηλιόπουλου στὶς 24.11.69 τὸ ξενοδοχεῖο α' κατηγορίας, ἡ ὁμάδα Γ. Λάμπρου - Β. Κόλια στὶς 18.11.69 τὸ συγκρότημα οἰκίσκων α' κατηγορίας, καὶ τὸ 'Εργαστήριο 66 στὶς 26.11.69 τὶς ἐγκαταστάσεις ἑστιατορίου καὶ ἀναψυχῆς. Προθεσμία ὑποβολῆς προσχεδίων ὁρίζεται διάστημα λιγότερο ἀπὸ ἕνα μήνα. Στὶς 20.12.69 ὅλοι οἱ μελετητὲς ἔχουν ὑποβάλει τὶς προμελέτες τους ἐμπρόθεσμα καὶ δέχονται τὶς πρῶτες παρατηρήσεις ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ παραλαβῆς, ἐνῶ παράλληλα γίνονται ὁρισμένες τροποποιήσεις στὸ πρόγραμμα.
Στὸ μεταξὺ δὲν παύουν νὰ ὑπάρχουν καὶ ἀντιπροτάσεις. Τὸ 'Εργαστήριο 66 ὑποβάλλει τὶς ἀπόψεις του στὸ πρόγραμμα στὶς 19.2.70 καὶ ζητάει: μείωση τῶν κλινῶν σὲ 150, διατήρηση τοῦ κτιρίου τῶν φυλακῶν (εἰκ. 1) καὶ μεταφορὰ τῶν ἐγκαταστάσεων ἑστιατορίου καὶ ἀναψυχῆς στὸν χῶρο τοῦ ξενοδοχείου α' κατηγορίας (τὸ ἑστιατόριο πολυτελείας νὰ καταργηθεῖ). "Οπως εἶχαν δοθεῖ ἀρχικὰ οἱ ἀναθέσεις, οἱ ὀθωνικὲς φυλακὲς ὁρίζονταν ὡς χῶρος ἀνέγερσης τοῦ ξενοδοχείου πολυτελείας, τῶν κοινόχρηστων χώρων καὶ τῶν «οἰκίσκων», καὶ ἡ περιοχὴ τῶν 'Αγ. 'Αναργύρων ὡς χῶρος τοῦ ξενοδοχείου α' κατηγορίας (εἰκ. 2).
'Η ὁμάδα Λάμπρου-Κόλια μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὑποβάλλει τὶς δικές της τροποποιήσεις στὸ ρυθμιστικὸ (22.4.70), ποὺ ἀναφέρονται στὸν δρόμο προσπέλασης καὶ τὴ θέση τοῦ ἀνελκυστήρα.
Γενικὰ θὰ περάσει μιὰ περίοδος περίπου ὀκτὼ μηνῶν μὲ ἀτέλειωτες συσκέψεις καὶ κοινὲς συνεργασίες ἀνάμεσα στοὺς μελετητὲς καὶ τὶς ἁρμόδιες ὑπηρεσίες τοῦ ΕΟΤ. "Οπως ὁμολογοῦν σήμερα οἱ ἴδιοι οἱ μελετητές, δὲν ὑπῆρχε ποτὲ κοινὸ ἔδαφος γιὰ συνεννόηση ἀνάμεσά τους.

Πράξη τρίτη
'Ενῶ ἡ ὁμάδα Λάμπρου - Κόλια συμπλήρωσε τὴν ὁριστικὴ μελέτη καὶ τὸ συγκρότημα «οἰκίσκων» κτίστηκε καὶ μάλιστα λειτούργησε μέσα στὸ 1973, οἱ ὑπόλοιποι μελετη-

Akronauplia: the crown of Nauplion

by D. Philippides, architect

A tourist project considered of prime importance by the ruling junta in Greece in the period 1967-74 was the development of Akronauplia, the old fortress, adjacent to the town of Nauplion. This relatively unspoiled neoclassic town dating from early 19th century and a favourite stop for visitors to southern Greece, has been threatened to destruction by tourist development for the last two decades. Akronauplia was first invaded by the construction of a hotel in the early sixties (fig. 19). Despite the well known archaeological importance of the Akronauplia site, its deficient location in terms of facilities and services, and the proportionally high cost of construction on its terrain, the National Tourist Organization (NTO) went ahead with a large scale project in 1968. Beforehead, NTO was given clearance by an unusually permissive Archaeological Department headed by S. Marinatos at the time. The initial programme prepared by NTO asked for a total of 374 beds distributed in two hotel complexes served by a number of additional recreational facilities. The area would be made accessible both by cars and by pedestrians using a specially constructed elevator on the northern face of the rock. The whole programme was then divided into four separate parcels commissioned to four private architectural firms in Athens in late 1969. The plans submitted by these firms had varying success, and only a small segment of the initial programme was implemented, mainly consisting of a group of bungalows (figs. 7-10) and part of a recreational centre (fig. 5). The half-finished project was finally abandoned by 1973 due to rising costs and the imminent crisis in tourism. In the four-year period, during which the Akronauplia project was alive, NTO displayed inexcusably poor judgment and management, a shortage of experienced personnel, and an overall confusion concerning goals, building standards and future projections.
Our presentation aims first, at exposing as much as possible the background of this controversial project, its protagonists and its manifold failures. Secondly, it attempts an evaluation of the architect's practice in Greece as regards the undertaking of questionable commissions such as the Akronauplia ones. Thirdly, it criticizes the manner in which NTO has proceeded in the past with the tourist development of various sites of special archaeological or historical significance. Many such sites in Greece have been ruthlessly exploited and some reform is badly needed before all important landmarks are obliterated by senseless ''development''.

τὲς εἶχαν διαφορετικὴ τύχη. Ἡ ὁμάδα Μπόγδανου-Παπαηλιόπουλου, ὕστερα ἀπὸ δύο προμελέτες γιὰ δύο διαφορετικὲς περιοχὲς τῆς Ἀκροναυπλίας καὶ τὴν ἀπόρριψή τους (βρέθηκαν ἀρχαῖα σὲ προκαταρκτικὴ ἀνασκαφή), πῆρε ἐντολὴ νὰ προχωρήσει σὲ τρίτη προμελέτη, λαμβάνοντας ὑπόψη τὰ εὑρήματα τῆς δεύτερης θέσης, πρὸς τὴν Ἀρβανιτιὰ (εἰκ. 3). Ἐνῶ ὅμως ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἐνέκρινε τὶς τροποποιήσεις τῆς μελέτης, ὁ ΕΟΤ ἔπαψε νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ θέμα, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ Γ. Μπόγδανου. Μιὰ ἀκόμα προσπάθεια νὰ βρεθεῖ καινούρια (τρίτη) θέση τὸν Μάρτιο-Ἀπρίλιο τοῦ 1973 δὲν εἶχε κανένα ἀποτέλεσμα.

Παρόμοια τύχη εἶχε καὶ τὸ ξενοδοχεῖο πολυτελείας. Ὁ ἐργολάβος Η. Μαθιόπουλος (ἑταιρία «Πυραμὶς») κηρύχθηκε ἔκπτωτος καὶ οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὸ γραφεῖο Παπαγιάννη καὶ τὸν ΕΟΤ διακόπηκαν

1

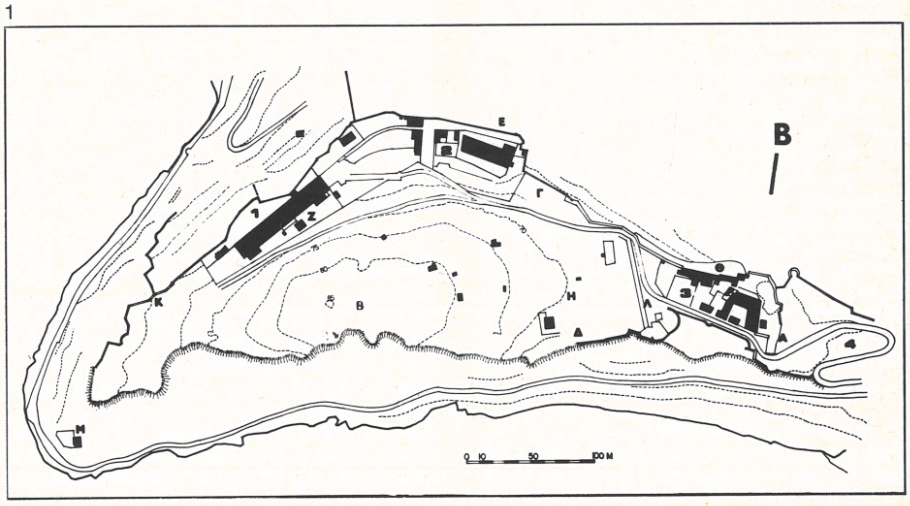

2

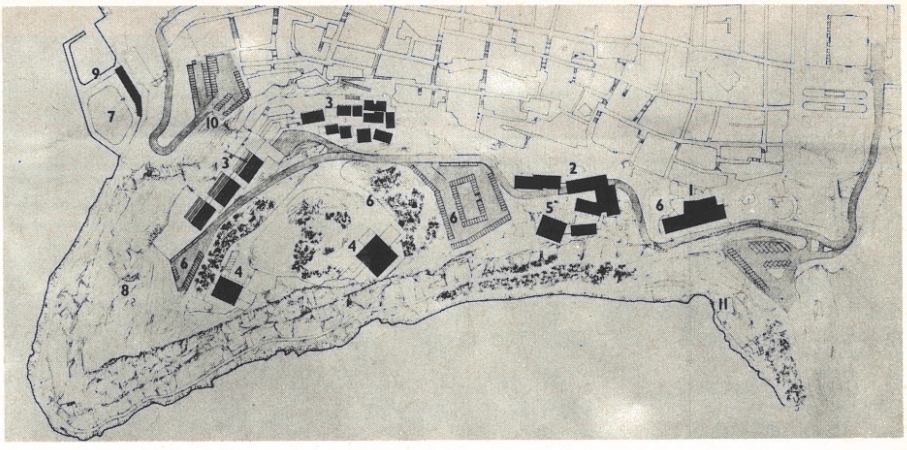

1.
Ἡ Ἀκροναυπλία πρὶν ἀπὸ τὴν ἀξιοποίησή της. 1,2. Κτίρια φυλακῶν, 3. Οἰκισμὸς γύρω ἀπὸ τοὺς Ἁγ. Ἀναργύρους, 4. Θέση «Ξενίας», Α. Θέση πύλης ἀρχαίας πόλης ποὺ σωζόταν μέχρι τὴ βυζαντινὴ ἐποχή, Β. Ἱερὸ τοῦ Ποσειδῶνος, ἐκκλησία Ἁγ. Ἀνδρέα, τζαμὶ τῆς Πάνω Πόλης, Γ. Ἐκκλησία Ἁγ. Μάρκου Δομινικανῶν (σύμφωνα μὲ σχέδια τοῦ Bassignani), Δ. Βάσεις τοίχων τοῦ παλατιοῦ Φράγκων ἀρχόντων καὶ τοῦ Βενετσιάνου Camerlengo, Ε. Κανούρια πύλη τοῦ Sagredo, 1713, Ζ. Μεγάλος βενετσιάνικος στρατώνας ἀρχῶν 18ου αἰώνα, Η. Μεγάλος πύργος τοῦ φράγκικου τοίχου, Θ. Περίβλημα τῆς ἐνίσχυσης τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ φράγκικου κάστρου. Κ. Porta Secreta (πίσω πύλη τῆς Πάνω Πόλης), Λ. Gambello-Traverse. (Ὅλα τὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ ἱστορικὰ κτίσματα τῆς Ἀκροναυπλίας εἶναι ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς Ὄλγας Τραγανοῦ «Τὸ Ναύπλιο ἀπὸ τὸν 13ο αἰώνα ὡς σήμερα», Εἰδικὸ Θέμα, Ἕδρα Ἱστορίας Ἀρχιτεκτονικῆς Π.Σ.Π.Θ. 1973-74.)

2.
Ἀκροναυπλία. Σχέδιο γενικῆς διάταξης, 15.1.69 (Γ. Μπόγδανος - Ι. Παπαηλιόπουλος). 1. Ξενία, 2. Ξενοδοχεῖο α' κατηγορίας 165 κλινῶν, 3. Ξενοδοχεῖο πολυτελείας 209 κλινῶν, 4. Κέντρα ἀναψυχῆς καὶ ἐστιατόριο, 5. Ἐκκλησία Ἁγ. Ἀναργύρων, 6. Στάθμευση αὐτοκινήτων, 7. Πισίνα, 8. Ἀθλητικὲς ἐγκαταστάσεις - παιχνιδότοπος, 9. Ναυταθλητικὲς ἐγκαταστάσεις, 10. Ἀνελκυστήρας, 11. Ἀρβανιτιά.

3.
Μακέτα διαμόρφωσης Ἀκροναυπλίας. Νοτιοανατολικὴ πλευρά. Ἀριστερὰ τὸ ξενοδοχεῖο α' κατηγορίας, στὸ κέντρο τὸ κέντρο ἀναψυχῆς καὶ δεξιὰ ἡ «Ξενία».

3

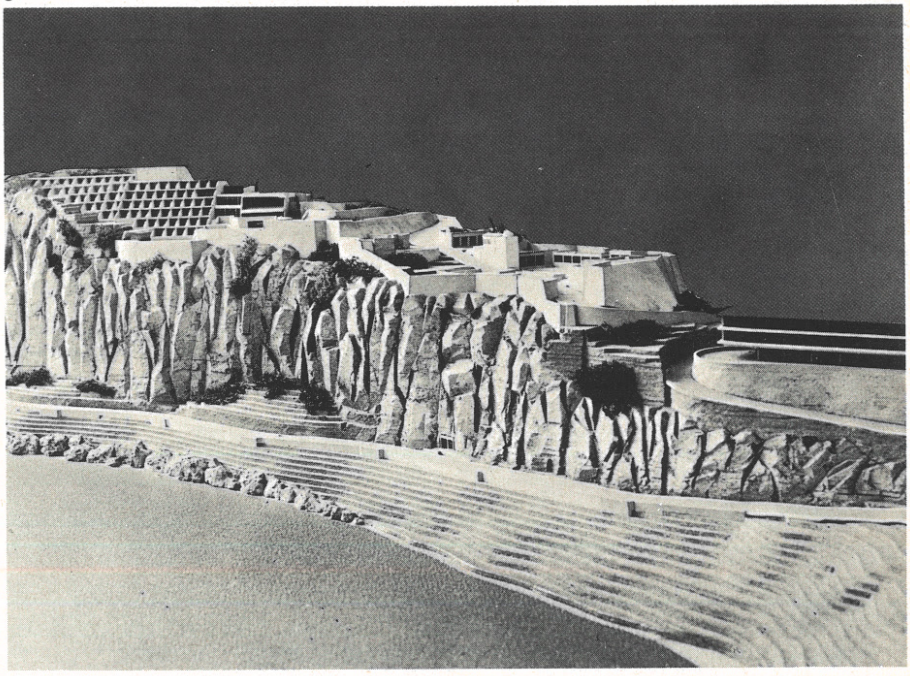

1.
Akronauplia prior to 1969. 1,2. State prison structures (now demolished), 3. Group of houses surrounding an older church (now demolished), 4. Xenia hotel built in the early sixties, A. Location of the gate of ancient settlement, B. Location of an ancient temple, a Christian church and a mosque, Γ. St. Mark's church, Δ. Remnants of Frankish and Venetian palace, E. Sagredo gate (built in 1713), Z. Venetian barracks dating from the 18th century, H. Large tower of Frankish wall, Θ. Reinforcement of northern side of the Frankish castle, K. Porta Secreta, Λ. Gambello-Traverse.

2.
Akronauplia. General layout submitted in January 1969 by G. Bogdanos-H. Papailiopoulos. 1. Xenia, 2. First class hotel (165 beds), 3. Luxury hotel (209 beds), 4. Recreation centre and restaurant, 5. Church of Ag. Anargyroi, 6. Parking, 7. Swimming pool, 8. Sports facilities-playground, 9. Marina, 10. Lift, 11. Swimming facilities in Arvanitia.

3.
Model of Akronauplia. Southwest view.

χωρὶς προειδοποίηση, σύμφωνα μὲ πληροφορίες τοῦ μελετητῆ. Ἀργότερα μαθεύτηκε ὅτι οἱ ἐσωτερικὲς διαμορφώσεις τοῦ ξενοδοχείου εἶχαν ἀνατεθεῖ σὲ ἄλλους ἀρχιτέκτονες (6).

Ἡ μελέτη τοῦ Ἐργαστηρίου 66 ἔφτασε σὲ τελικὴ μορφή, ἀλλὰ κτίστηκε μόνο μικρὸ μέρος ἀπὸ τὶς ἐγκαταστάσεις γύρω ἀπὸ τοὺς Ἅγ. Ἀναργύρους (εἰκ. 4-6), ἐνῶ τὸ κέντρο πολυτελείας ἐγκαταλείφθηκε «ἀνεπίσημα». Εἰδικὰ τὸ κέντρο αὐτὸ σχεδιάστηκε δεύτερη φορὰ μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἐργαστηρίου 66, μὲ κίνδυνο νὰ θεωρηθεῖ ὁ μελετητὴς ἐκπρόθεσμος καὶ νὰ ὑποστεῖ ὅλες τὶς σχετικὲς κυρώσεις.

Ἐνῶ ὁ ἀνελκυστήρας ἀπὸ τὸν προμαχώνα «Πέντε ἀδέλφια» κατασκευάστηκε τελικὰ μαζὶ μὲ ὅλες τὶς σχετικὲς διαμορφώσεις, τίποτε δὲν ἐφαρμόστηκε ἀπὸ τὴ χωριστὴ μελέτη γενικῶν διαμορφώσεων ποὺ ὑπέβαλε ὁ Κ. Οἰκονομίδης-Δούμπας. Συνοψίζοντας: ἕνα συγκρότημα οἰκίσκων κτίστηκε καὶ λειτούργησε (εἰκ. 7-10), ἕνα ξενοδοχεῖο πολυτελείας ἔμεινε μισοτελειωμένο (εἰκ. 11) καὶ ἕνα μικρὸ μέρος ἀπὸ τὶς ἐγκαταστάσεις ἀναψυχῆς συμπληρώθηκε. (Τέλος τῆς περίληψης τοῦ ἔργου.)

Ἡ σημασία τοῦ ἔργου

Βρισκόμαστε πιὰ στὸ τέλος τοῦ 1974, ἔτος κρίσης γιὰ τὸν ἑλληνικὸ τουρισμό. Ὁ σημερινὸς ἐπισκέπτης τοῦ Ναυπλίου εὔκολα μελαγχολεῖ καθὼς περιδιαβάζει ἀνάμεσα στὰ μισογκρεμισμένα τείχη καὶ τὶς σύγχρονες ἐγκαταστάσεις τῆς Ἀκροναυπλίας. Ἂν δεῖ τὸ σύνολο ἀπὸ μακριά, θὰ ἐντυπωσιαστεῖ ἀπὸ τὶς φοβερὲς μπετονένιες ἀντηρίδες μπροστὰ στοὺς οἰκίσκους (εἰκ. 12) καὶ θὰ ξενιστεῖ γιὰ τὸν τρόπο ποὺ προβάλλεται τὸ ἑστιατόριο (7) πάνω ἀπὸ τὸ τεῖχος (εἰκ. 13). Ἂν πάλι ἀνέβει πάνω στὴν Ἀκροναυπλία καὶ προσπεράσει τὴν «Ξενία», θὰ δεῖ μιὰ διαμόρφωση γύρω ἀπὸ τοὺς Ἅγ. Ἀναργύρους ποὺ θυμίζει σκηνικὸ χωρὶς ἔργο (εἰκ. 5), τὸν δρόμο ποὺ διακλαδίζεται χωρὶς νὰ ὁδηγεῖ πουθενὰ (εἰκ. 14) καὶ τὸ ξενοδοχεῖο πολυτελείας γιαπί, μὲ τὰ μηχανήματα κλιματισμοῦ νὰ σκουριάζουν στὸ ὕπαιθρο (εἰκ. 15). Γιὰ τὸν τελείως ἀπληροφόρητο, ἡ ἐπέμβαση πάνω στὴν Ἀκροναυπλία ἔχει ἕνα χαρακτήρα αὐθαίρετο, ἔτσι ποὺ τὰ διάφορα ἔργα βρίσκονται σκορπισμένα πάνω στὸν βράχο.

Βέβαια τὰ πράγματα φαίνονται διαφορετικὰ στὴ μακέτα ποὺ βρίσκεται στὸν ΕΟΤ (εἰκ. 16) καὶ παρουσιάζει ὁλόκληρη τὴ σειρὰ ἀπὸ τὰ ἔργα. Στὴ μακέτα ἀποκτᾶ νόημα ἡ διαμόρφωση τοῦ Ἐργαστηρίου 66 γύρω ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι, συμπληρώνεται ἡ πλευρὰ τῆς Ἀρβανιτιᾶς (δηλαδὴ ἡ νότια) μὲ τὸ ἐξαόροφο ξενοδοχεῖο τῆς ὁμάδας Μπόγδανου-Παπαηλιόπουλου, τὸ ψηλότερο σημεῖο τοῦ βράχου ἀποκτᾶ ἕνα σύστημα πεζοδρόμων συνδυασμένο μὲ ἕνα μικρὸ ὑπαίθριο θέατρο, ἐνῶ τὸ νότιο τμῆμα αὐτῆς τῆς ἔξαρσης συμπληρώνεται μὲ τὸ κέντρο πολυτελείας ποὺ σχεδίασε τὸ Ἐργαστήριο 66 (εἰκ. 17).

Ἡ μακέτα ὅμως εἶναι ἀπὸ χαρτόνι καὶ φελλὸ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ δείξει ὅλη τὴν πραγματικότητα, ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἀκροναυπλία εἶναι ἕνας ἔντονα ἱστορικὸς χῶρος ποὺ εἶναι στενὰ δεμένος μὲ μιὰ ἐξίσου σημαντικὴ πόλη, τὸ Ναύπλιο (εἰκ. 18). Τὸ Ναύπλιο, ὅπως σωστὰ τόνισε ἡ προκαταρκτικὴ ἐπιτροπὴ τὸ 1968, ἀνήκει στὸ τουριστικὸ κύκλωμα τῆς Πελοποννήσου, ἀπέχει λίγο ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, βρίσκεται δίπλα στὴν Ἐπίδαυρο κλπ. Δὲν χρειάζεται νὰ ἐπαναλάβουμε τὰ πορίσματα ἐκείνης τῆς ἐπιτροπῆς, ποὺ ἀγνοήθηκαν ἀπὸ τὸν ΕΟΤ μιὰ καὶ δὲν ἐξυπηρετοῦσαν τοὺς σκοπούς του. Φτάνει μόνο νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ ἔκθεση τῆς προκαταρκτικῆς ἐπιτροπῆς ἐπέμεινε νὰ συνδυαστεῖ ἡ τουριστικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Ναυπλίου μὲ τὴν ἀξιοποίηση τῶν ὀχυρώσεων (Παλαμήδι, Ἀκροναυπλία, Μπούρτζι) καὶ μὲ τὴν ἀνάπτυξη ἐγκαταστάσεων θαλάσσιων λουτρῶν στὴν περιοχὴ Καραθώνας. Ἕνας ἁπλὸς περίπατος στὸ σημερινὸ Ναύπλιο πείθει καὶ τὸν πιὸ δύσπιστο ἐπισκέπτη πόσο ἀπαραίτητα εἶ-

4

4.
Διαμόρφωση χώρου γύρω ἀπὸ τοὺς Ἅγ. Ἀναργύρους, 1968 (φωτ. Γ. Μπόγδανου).

5.
Διαμόρφωση χώρου γύρω ἀπὸ τοὺς Ἅγ. Ἀναργύρους. Φθινόπωρο 1974.

6.
Μακέτα διαμόρφωσης Ἀκροναυπλίας. Ἐγκαταστάσεις γύρω ἀπὸ τοὺς Ἅγ. Ἀναργύρους.

7.
Εἴσοδος συγκροτήματος οἰκίσκων Ἀκροναυπλίας. Στὸ δεξιὸ μέρος τὸ ἑστιατόριο.

8.
Ἄποψη τοῦ ἑστιατορίου ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ ξενοδοχείου πολυτελείας.

9,10.
Ἀπόψεις τοῦ συγκροτήματος τῶν οἰκίσκων.

5

4.
Pre-1969 view of housing round the church of Ag. Anargyroi on Akronauplia.

5.
Partially completed recreational facilities surrounding the church of Ag. Anargyroi.

6.
Model of Akronauplia showing planned recreational facilities.

7.
Entrance to bungalows group. The restaurant is on the right.

8.
View of the restaurant.

9, 10.
View of the group of bungalows.

ναι τέτοια ἔργα. Χωρὶς ἀμφιβολία, ἂν συνεχιστεῖ ἡ σημερινὴ «ἀνάπτυξη» τοῦ Ναυπλίου, σὲ λίγα χρόνια θὰ καταντήσει ὅπως ἡ Ἀθήνα: μὲ μιὰ παλαιὰ πόλη στὴ ρίζα τοῦ βράχου καὶ μιὰ «μοντέρνα» παραλιακὴ ζώνη.

Παρὰ τὶς θελημένες ἀποσιωπήσεις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας (8), ἦταν σὲ ὅλους γνωστὸ ὅτι κάθε «μαχαιριὰ» τῆς μπουλντόζας στὴν Ἀκροναυπλία θὰ ἔφερνε πολύτιμα εὑρήματα στὸ φῶς. Πράγμα ποὺ ἔγινε καὶ στὸν χῶρο γύρω ἀπὸ τοὺς Ἁγ. Ἀναργύρους καὶ στὸν χῶρο ἀνέγερσης τοῦ ξενοδοχείου α′ κατηγορίας. Εἶναι πραγματικὰ περίεργο τὸ ὅτι ἀκόμα καὶ οἱ ἐργασίες τοῦ W. Schaefer, ποὺ μελέτησε τὸ Ναύπλιο προπολεμικὰ (9), ξεχάστηκαν.

Ἀλλά, κι ἂν ἀκόμα ἦταν «δευτέρας διαλογῆς» τὰ πιθανὰ εὑρήματα τῆς Ἀκροναυπλίας, ἢ ὅπως εἶπε ἕνας μελετητὴς (10), «ὁ Μαρινάτος ἦταν ρεαλιστής· ἂν βρεθοῦν ἀρχαῖα, νὰ καταγραφοῦν καὶ νὰ καταστραφοῦν, ἔλεγε», ἄραγε δὲν ἄξιζαν τίποτα τὰ βενετσιάνικα ὀχυρωματικὰ ἔργα; Τὸ λέω αὐτὸ γιατὶ νομίζω ὅτι τελικὰ τὰ διάφορα τείχη χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο σὰν «ὅρια ἰδιοκτησίας» παρὰ σὰν μιὰ ὑπάρχουσα κατάσταση ποὺ ἀξίζει νὰ ἀναδειχθεῖ. Χωρὶς νὰ ἔχω ἰδιαίτερες γνώσεις φρουριακῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀπόρησα βλέποντας τὸ συγκρότημα τῶν οἰκίσκων κολλημένο πάνω στὸ τεῖχος (ἢ μήπως θὰ ἔπρεπε αὐτὸ νὰ θεωρηθεῖ θελημένη λαϊκὴ ἀφέλεια;).

Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς γειτνίασης ἦταν τὸ ρῆγμα ποὺ παρουσιάστηκε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1973 στὸ βορινὸ τεῖχος, ὁπότε χρειάστηκε νὰ κτιστοῦν οἱ ὀγκώδεις ἀντηρίδες ποὺ ἀναφέραμε πρίν.

Ἕνα ἄλλο θέμα στενὰ συνυφασμένο μὲ τὴν ἱστορικὴ σημασία τῆς Ἀκροναυπλίας εἶναι ἡ παρουσία τοῦ αὐτοκινήτου πάνω στὸν βράχο. Οἱ φιλότιμες προσπάθειες μερικῶν μελετητῶν σκόπευαν στὴ δραστικὴ μείωση τῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Ἀκροναυπλίας καί, ἔμμεσα, στὴ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν αὐτοκινήτων. Τὸ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνέβει τὸ αὐτοκίνητο στὴν Ἀκροναυπλία εἶχε ἀποφασιστεῖ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἔγιναν οἱ ἀναθέσεις τῶν ἔργων. Τὸ πῶς θὰ ἀνέβαινε ὅμως τὸ αὐτοκίνητο ἦταν ἄλλη ὑπόθεση. Ἡ ἀρχικὴ πρόταση νὰ γίνει μιὰ σήραγγα ποὺ θὰ τρυποῦσε τὸ τεῖχος καὶ νὰ διαπλατυνθεῖ ὁ δρόμος μπροστὰ στὴν «Ξενία» ἦταν ὁπωσδήποτε ἀτυχὴς καὶ εὐτυχῶς δὲν πραγματοποιήθηκε. Συμπερασματικά, θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε κάπως εὐγνώμονες γιὰ ἐκείνους ἀπὸ τοὺς μελετητὲς ποὺ ἀγωνίστηκαν νὰ περιορίσουν τὴν ὄρεξη τοῦ ΕΟΤ, ποὺ σώνει καὶ καλὰ ἤθελε χίλιες κλίνες πάνω στὴν Ἀκροναυπλία. Τὸ δυστύχημα εἶναι πὼς ἡ ἔλλειψη συνοχῆς ἀνάμεσα στοὺς μελετητὲς εἶχε ἀντίκτυπο στὸν ἀριθμὸ τῶν βελτιώσεων ποὺ κατάφεραν νὰ πετύχουν πάνω στὸ ἀρχικὸ πρόγραμμα. Φαίνεται ὅτι ἂν ὁρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς τὸ «εἶχαν ρίξει στὴν πονεμένη αἰσθητικὴ» (11), ἄλλοι ἀντιμετώπισαν τὰ πράγματα «ρεαλιστικά». Ἡ Ἀκροναυπλία πλήρωσε ἀκριβὰ αὐτὲς τὶς ἀντικρουόμενες ἀντιλήψεις.

Ἀξίζει νὰ δοῦμε ὅμως πῶς δημιουργήθηκε τὸ θέμα. Ἀρκετὰ παραδείγματα κακῆς ἐπέμβασης ἔχουμε καὶ ἀπὸ προηγούμενες πολιτικὲς «περιόδους». Πρῶτο καὶ καλύτερο παράδειγμα ἡ ἴδια ἡ «Ξενία» Ναυπλίου. Δύσκολα θὰ βρισκόταν ἔργο αὐθαδέστερο καὶ ἁπλοϊκότερο· ἡ ἀποθέωση τοῦ παράδοξου: «Ἂν ἔχετε μιὰ ὡραία θέα, κτίστε ξενοδοχεῖο ἀκριβῶς πάνω στὴ θέα» (εἰκ. 19). Καὶ ὅμως, κτίστηκε μὲ τὶς εὐλογίες μιᾶς ἡγεσίας ποὺ συνεχίζει νὰ διατηρεῖ τὸ κύρος της σήμερα. Ἡ «Ξενία» ἦταν ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφαση γιὰ τὴν Ἀκροναυπλία· ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ τὴν ἀκολουθοῦσε ἡ «ἀξιοποίηση». Πραγματικά, ἀπὸ πληροφορίες ποὺ μάζεψα φαίνεται ὅτι ἔγιναν ἀρκετὲς προτάσεις «ἀναδείξεως» τῆς Ἀκροναυπλίας στὰ τελευταῖα 15 χρόνια. Σὲ σύγκριση πάντως μὲ τὸ ἀνατριχιαστικὸ περίγραμμα τῆς «Ξενίας» πάνω ἀπὸ τὸ Ναύπλιο καὶ μὲ τὸν ὄγκο τῶν παλαιῶν φυλακῶν (εἰκ. 20), εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ νέες ξενοδοχειακὲς ἐγκατα-

6

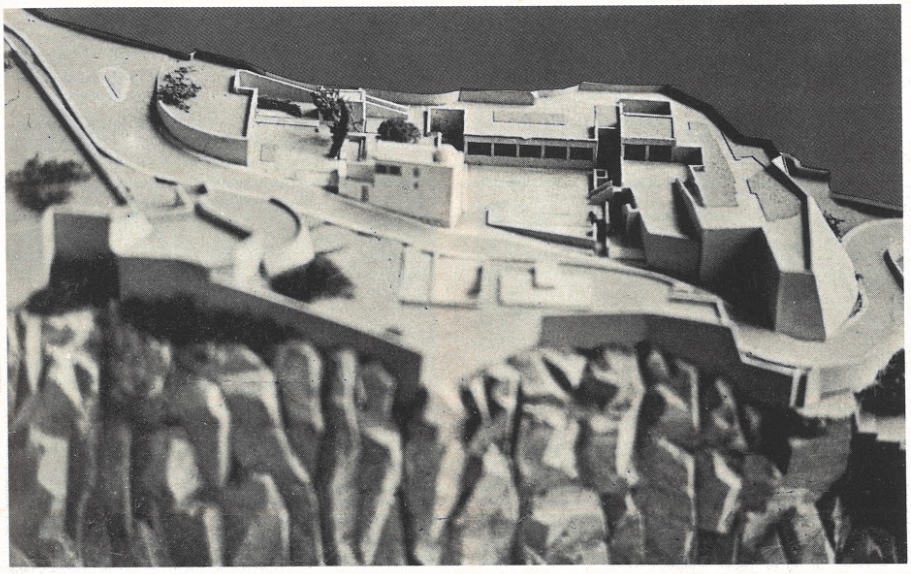

7

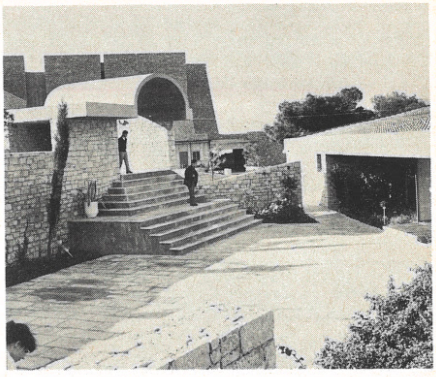

8

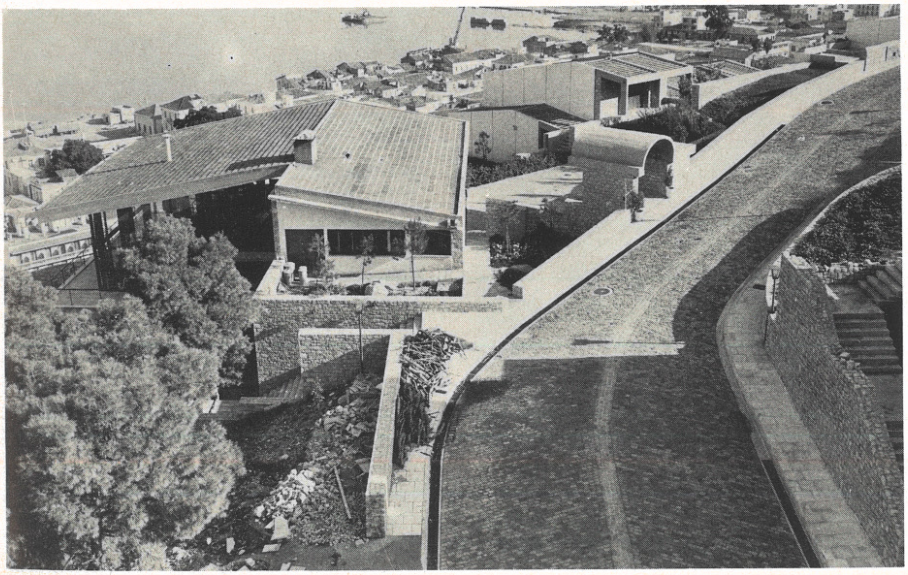

9

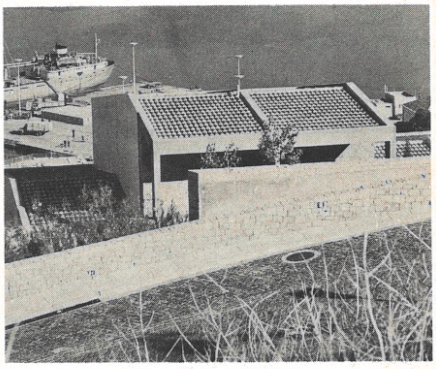

10

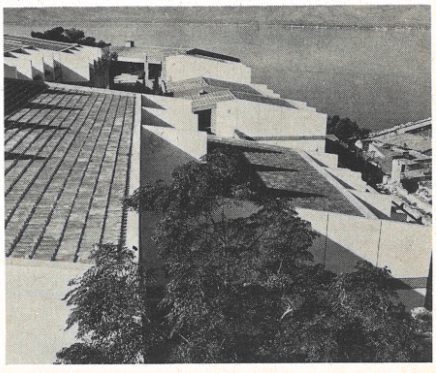

στάσεις προβάλλουν πιὸ διακριτικὰ πάνω ἀπὸ τὸ τεῖχος (εἰκ. 21-23). Νομίζω ὅμως ὅτι αὐτὸ εἶναι μικρὴ παρηγοριά, γιατὶ ἐδῶ δὲν ἐξετάζουμε ἂν ἡ μορφολόγηση τῶν ἐγκαταστάσεων τῆς 'Ακροναυπλίας εἶναι πετυχημένη ἢ ὄχι. Καὶ τὸ ὡραιότερο κτίριο τοῦ κόσμου ἂν τοποθετηθεῖ σὲ λάθος θέση εἶναι μιὰ παραφωνία. Αὐτὸ ὄφειλαν νὰ τὸ ξέρουν ὅσοι μελετητὲς ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν 'Ακροναυπλία.

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι τὸ 1962-63 ὁ ἴδιος ὁ ΕΟΤ ἔκανε μιὰ πολὺ σεμνὴ ἀξιοποίηση τοῦ Παλαμηδιοῦ, γκρεμίζοντας τὰ ὀθωνικὰ κτίσματα καὶ δημιουργώντας ἕνα ἁπλὸ πλέγμα πεζοδρόμων μὲ ἐλάχιστες πρόσθετες ἐξυπηρετήσεις. Γιατὶ ἄραγε αὐτὴ ἡ δουλειὰ δὲν ὑπέδειξε στοὺς «ἁρμοδίους» ποιὸ δρόμο θὰ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσουν καὶ στὴν 'Ακροναυπλία;

Θὰ μοῦ πεῖτε ὅμως πὼς κάθε περίπτωση πρέπει νὰ ἐξετάζεται χωριστά. 'Επίσης, ὅτι ἡ 'Ακροναυπλία ἦταν ἀδύνατο νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν τουριστικὸ παροξυσμὸ τῆς ἑπταετίας ὅπου πρωταγωνίστησαν ἄνθρωποι σὰν τοὺς Μ. Μπαλόπουλο, Σπ. Μαρινάτο κά. "Οπως μάλιστα μοῦ εἶπε κάποιος μελετητὴς (12), τὸ πρόβλημα δὲν ἦταν νὰ μὴ θιγεῖ ὁ βράχος, ἀλλὰ νὰ γίνει κάτι ἐκεῖ πάνω, φτάνει νὰ εἶναι σωστό.

Ποιὸ ὅμως εἶναι τὸ «σωστό»; "Ενας ἄλλος μελετητὴς (13) πιστεύει ὅτι αὐτὸ ποὺ προέχει εἶναι τί θέση παίρνουμε ἐμεῖς οἱ ἀρχιτέκτονες ὅταν μᾶς καλοῦν νὰ κάνουμε μιὰ μελέτη. Πιθανόν, εἶπε, ἂν ἦταν ἰδιώτης νὰ μὴ δεχόταν νὰ γίνει κάτι στὴν 'Ακροναυπλία. "Οταν ὅμως τὸν κάλεσαν νὰ τοῦ ἀναθέσουν ἕνα τμῆμα τοῦ ἔργου, θεώρησε ὑποχρέωσή του «νὰ περισώσει ὅσο μποροῦσε τὴν περιοχή» (14).

'Απὸ τὴ σκοπιὰ τῆς κοινωνίας, ποὺ πάντα πληρώνει τὰ σπασμένα κάθε ἀρχιτεκτονικῆς «πράξης», περισσότερο νόημα ἔχει τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα καὶ προτιμῶ νὰ κρίνω ἕνα ἔργο μὲ αὐτὸ γιὰ γνώμονα. "Αλλωστε, ἐμεῖς παρερχόμαστε, ἀλλὰ τὰ ἔργα μένουν.

Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, ὅσοι μελετητὲς ἔφεραν δυσκολίες στὰ προγράμματα τοῦ ΕΟΤ, εἴτε προσπαθώντας νὰ ἐπηρεάσουν τὰ πράγματα πρὸς τὸ καλύτερο εἴτε δουλεύοντας μέχρι τελειότητας ἕνα θέμα (ὁπότε ἀγνόησαν συμβατικὲς προθεσμίες), τὸ πλήρωσαν ἀκριβά. 'Η γραφειοκρατικὴ καὶ ἀρκετὰ ἀρτηριοσκληρωτικὴ ὀργάνωση τοῦ ΕΟΤ ὄχι μόνο δὲν ἄφηνε περιθώρια γιὰ τέτοιες πολυτέλειες, ἀλλὰ κυριολεκτικὰ ἀπονεύρωνε κάθε λύση ἀρχιτεκτονικὴ ζητώντας συνεχῶς τροπολογίες σὲ τελικὰ σχέδια καὶ ἐπιβάλλοντας αὐθαίρετες ἀλλαγὲς ἢ συζητήσιμους νέους ὅρους (15). Μὲ ἄλλα λόγια, ἕνας εὐσυνείδητος ἀρχιτέκτονας, ἂν ἤθελε πραγματικὰ νὰ τὰ βγάλει πέρα μὲ τὴν ἀνάθεση ποῦ πῆρε ἀπὸ τὸν ΕΟΤ, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ «παράγει» σχέδια μὲ βιομηχανικὴ ταχύτητα γιὰ νὰ προλάβει τὶς προθεσμίες. Καὶ ὅμως, τί εἰρωνία, ἐνῶ ὁ ΕΟΤ ἄφησε νὰ περάσουν δέκα μῆνες ἀπὸ τὴν ὑποβολὴ τῶν γενικῶν προτάσεων τῆς ὁμάδας Μπόγδανου - Παπαηλιόπουλου μέχρι τὴν ἀνάθεση τῶν μελετῶν τὸ 1969, μετὰ δίνει ἕνα μήνα προθεσμία γιὰ τὰ προσχέδια καὶ ἄλλους 5-7 μῆνες γιὰ τὰ τελικὰ σχέδια. "Αλλο ἕνα σοβαρὸ σφάλμα εἶναι ἡ ἔλλειψη ἐπαφῆς τοῦ μελετητῆ μὲ τὸ ἔργο του ποὺ κτίζεται. 'Ο ΕΟΤ ὁρίζει τοὺς δικούς του, πάντα ὑπηρεσιακούς, ἐπιβλέποντες ποὺ ἀρκετὲς φορὲς αὐτοσχεδιάζουν πάνω στὶς μελέτες ποὺ ὑποβάλλονται. 'Ο μελετητὴς μόνο «κατόπιν αἰτήσεως τῆς ὑπηρεσίας» ἐπισκέπτεται τὸ ἐργοτάξιο. Δηλαδὴ τὸ ἔργο δὲν τοῦ ἀνήκει πιά. Καὶ ὅμως, ὅπως ὅλοι γνωρίζουμε, ἡ ἐπίβλεψη εἶναι ἡ πιὸ κρίσιμη φάση ἑνὸς ἔργου, ποὺ ἀνάλογα μπορεῖ νὰ τὸ ἀναδείξει ἢ νὰ τὸ χαντακώσει.

Σὲ μιὰν ἄλλη περίπτωση, ὁ ἐπιβλέπων τοῦ ΕΟΤ (16) ἀνέλαβε ἐν λευκῷ νὰ «στρώσει» τὰ «ἀπαράδεκτα» σχέδια ἑνὸς ἀπὸ τοὺς μελετητές, ἐφαρμόζοντας δικές του ἀντιλήψεις σχετικὰ μὲ ὑλικὰ καὶ κατασκευαστικὲς λεπτομέρειες. Μιὰ τέτοια ἐπέμβα-

11

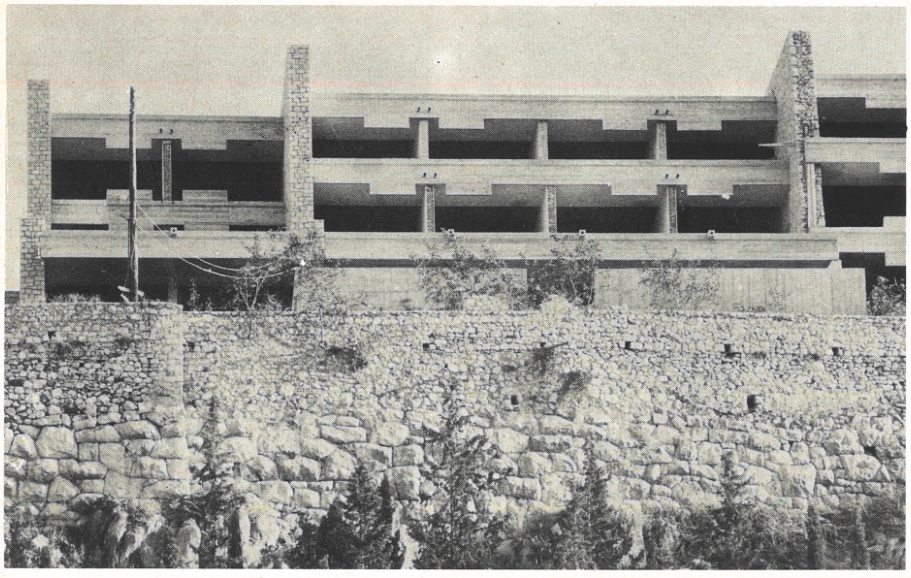

12

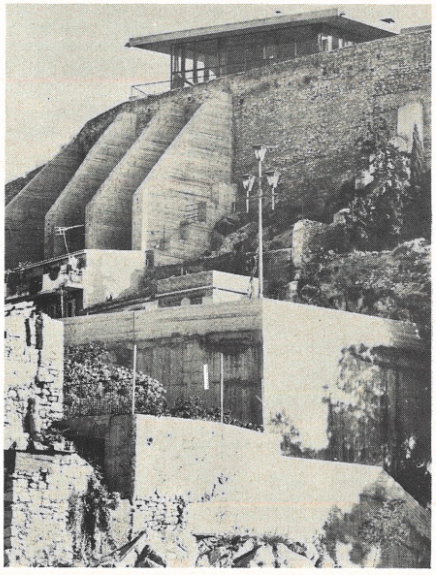

13

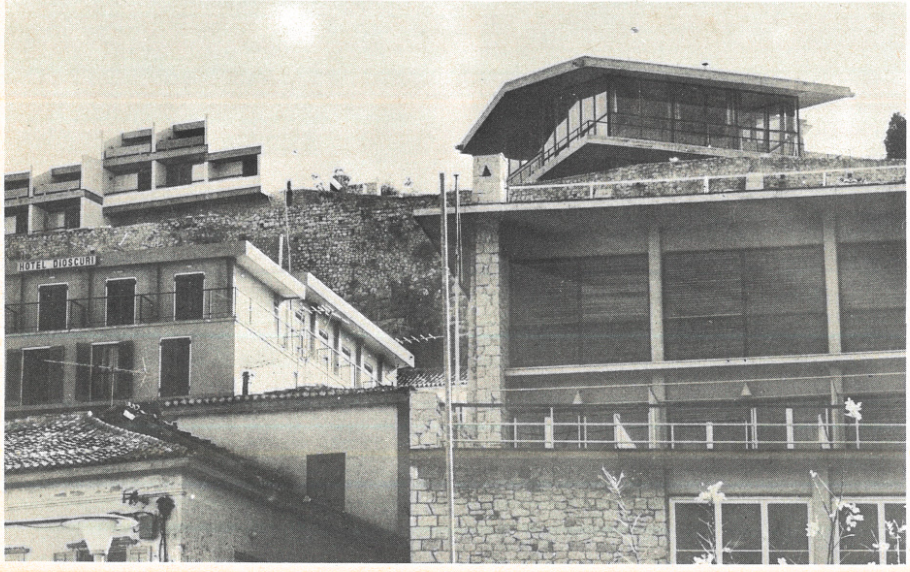

14

15

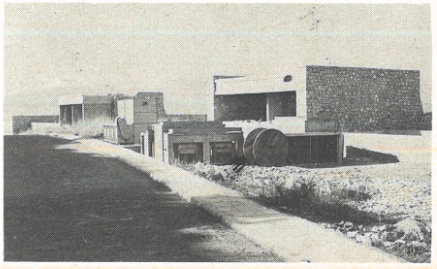

11.
Τὸ μισοτελειωμένο ξενοδοχεῖο πολυτελείας (φωτ. Λ. Μπούρα).

12.
Ἀντηρίδες ἀπὸ μπετὸν κατασκευασμένες στὸ βορινὸ τμῆμα τοῦ τείχους.

13.
Ὄψη τοῦ βορινοῦ τείχους μὲ τὸ ἑστιατόριο.

14.
Δρόμος μπροστὰ ἀπὸ τὸ συγκρότημα οἰκίσκων. Εἶχε σχεδιαστεῖ γιὰ νὰ ὁδηγεῖ στὸ ξενοδοχεῖο α' κατηγορίας ποὺ δὲν κτίστηκε.

15.
Ὄψη τοῦ ξενοδοχείου πολυτελείας ἀπὸ τὸν δρόμο. Μπροστά του τὰ μηχανήματα κλιματισμοῦ.

16.
Μακέτα διαμόρφωσης Ἀκροναυπλίας. Ὄψη ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ βράχου.

17.
Μακέτα διαμόρφωσης τῆς Ἀκροναυπλίας. Βορειοδυτικὸ ἄκρο.

18.
Ὄψη τοῦ Ναυπλίου ἀπὸ τὴν Ἀκροναυπλία (φωτ. Λ. Μπούρα).

19.
Ὄψη τῆς «Ξενίας» ἀπὸ τὸν κόλπο τοῦ Ναυπλίου.

20.
Παλαιὸ κτίριο φυλακῶν τῆς Ἀκροναυπλίας. Στὴ θέση του κτίστηκε τὸ ξενοδοχεῖο πολυτελείας (φωτ. Α. Λαμπάκι).

11.
Unfinished luxury hotel

12.
Concrete buttresses added to the northern wall of Akronauplia after a crack appeared on it in late 1973.

13.
View of the northern wall and the restaurant.

14.
Road intended to lead to a hotel that was never built.

15.
The luxury hotel seen from the road on Akronauplia.

16.
Model of Akronauplia. West view.

17.
Model of Akronauplia. Southeast view.

18.
Town of Nauplion seen from Akronauplia.

19.
Distant view of Xenia hotel built in the early sixties.

20.
State prison now demolished; in its place rises the luxury hotel.

16

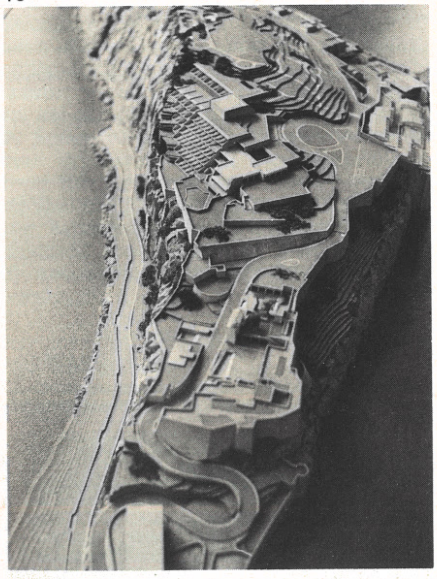

17

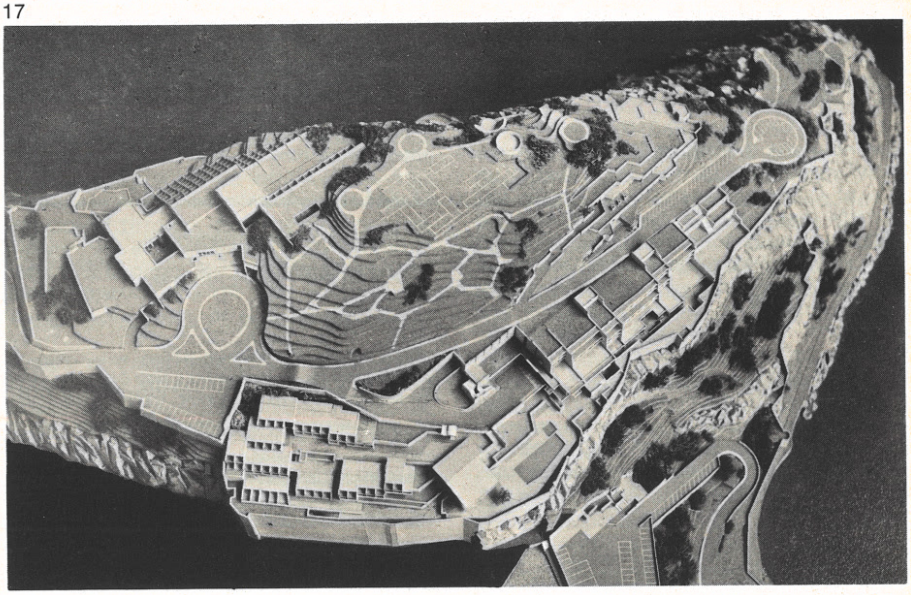

18

19

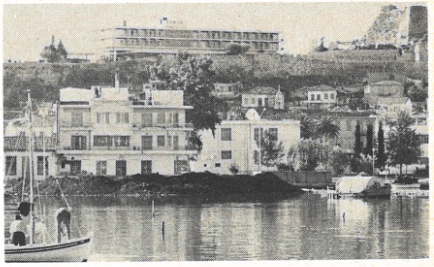

20

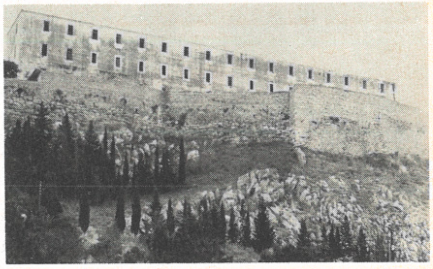

ση δὲν θὰ ἦταν τόσο καταστρεπτικὴ ἂν γινόταν σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἐνδιαφερόμενο μελετητὴ ἤ, τουλάχιστο, μὲ κριτήρια ὅσο τὸ δυνατὸ συγγενικὰ μὲ τὸ ἔργο. Ὅπως φαίνεται, σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις, ὄχι μόνο δὲν ἔγινε μιὰ στοιχειώδης προσπάθεια ἀπὸ τὴ μεριὰ τοῦ ΕΟΤ σ' αὐτοὺς τοὺς τομεῖς, ἀλλά: α) ὁρισμένες «πρωτοβουλίες» τοῦ ΕΟΤ ναυάγησαν γιατὶ ἀποδείχθηκαν ἀνεφάρμοστες γιὰ οἰκονομικοὺς λόγους (17), β) ὁρισμένες «ἐκ τῶν ὑστέρων» ἀπαιτήσεις τοῦ ΕΟΤ μαρτυροῦν ὅτι ἡ Ὑπηρεσία δὲν γνώριζε πῶς δουλεύει ἕνα γιαπὶ καὶ τὶ εἴδους σχέδια χρειάζονται γιὰ τὴν κατασκευὴ (18).

Σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη μας, οἱ μελετητὲς δὲν ἔδειξαν ὅτι ἦταν κατάλληλα ἐφοδιασμένοι γιὰ νὰ ἐπέμβουν μὲ σωστὸ τρόπο πάνω σὲ ἕναν ἱστορικὸ χῶρο, ὅπως ἡ εὐαίσθητη περιοχὴ τῆς Ἀκροναυπλίας. Ἐπίσης ὑποψιαζόμαστε πὼς, ἀντίστοιχα, ὁ ΕΟΤ ἦταν κακὰ ὀργανωμένος καὶ ἐλάχιστα προετοιμασμένος γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ ἔργα τῆς Ἀκροναυπλίας. Τέλος, τὸ προσωπικὸ τοῦ ΕΟΤ (19) ἦταν περισσότερο προσαρμοσμένο σὲ γραφειοκρατικὲς παρὰ σὲ ἀρχιτεκτονικὲς διαδικασίες.

Ἐδῶ θὰ μποροῦσε κάποιος νὰ πεῖ πὼς αὐτὸ εἶναι φυσικὸ γιὰ μιὰ δημόσια ὑπηρεσία βαλκανικοῦ τύπου καὶ ὅτι τὸ ἐπίπεδο μιᾶς τέτοιας ὑπηρεσίας καθρεφτίζει τὸ ἐπίπεδο τοῦ τεχνικοῦ κλάδου τοῦ τόπου μας. Ἕνας ἄλλος θὰ μᾶς ὑπενθύμιζε ὅτι ἀναφερόμαστε στὴν ἑπταετία, ὅπου ὁ ΕΟΤ εἶχε καταντήσει ξέφραγο ἀμπέλι.

Πραγματικά, φαίνεται ὅτι πολὺ λίγα πράγματα λειτούργησαν ὁμαλὰ στὸ «ὑποδειγματικὸ» ἔργο τῆς Ἀκροναυπλίας. Ὅμως ἐμεῖς ἐδῶ προσπαθοῦμε νὰ κρίνουμε τὸ ἔργο ἀπὸ τὴν κοινωνική του πλευρὰ καὶ δὲν κάνουμε δικαστικὴ ἔρευνα. Ὁπότε ἀρκεῖ νὰ ρωτήσουμε ποιὸ ἦταν τὸ ὄφελος ἀπὸ τὰ ἑκατομμύρια ποὺ ξοδεύτηκαν πάνω στὴν Ἀκροναυπλία. Ἄξιζε τίποτα ὅλος αὐτὸς ὁ κόπος; Δὲν θὰ μποροῦσαν ἄραγε μὲ πολὺ μικρότερες δαπάνες νὰ κτιστοῦν τὰ ἴδια ξενοδοχεῖα σὲ κάποια παραλία, ἐξυπηρετώντας καλύτερα τὶς ἀνάγκες τοῦ τουρισμοῦ καὶ ἀφήνοντας ἀλώβητη τὴν περιοχὴ τῆς Ἀκροναυπλίας; Χάθηκαν ἄραγε τὰ οἰκόπεδα, ἢ μήπως εἶναι ἀλήθεια ὅτι δὲν ἔμεινε τίποτε πιὰ στὴν Ἑλλάδα ποὺ δὲν ἀξιοποιήθηκε; Ἰδιαίτερα αὐτὴ τὴ χρονιά, ποὺ τιμοῦμε τὴν ἀρχιτεκτονική μας κληρονομιά, τέτοιες ἀπορίες θὰ πρέπει νὰ μᾶς γεννοῦν ἀρκετὰ πικρὲς σκέψεις.

Σημειώσεις

1. Μιχ. Μπαλόπουλος (γενικὸς γραμματέας), Χρύσ. Δημητριάδης (ἀντιπρόεδρος, ἀργότερα πρόεδρος), Α. Παπαθανασίου (ἀντιπρόεδρος), Σ. Ντεγιάννης, Θ. Ἀλεξανδρόπουλος (διευθυντὴς τεχνικῶν ὑπηρεσιῶν), Φ. Βῶκος, Χρ. Οἰκονόμου, Κ. Κραντονέλλης (προϊστάμενος τεχνικῶν ὑπηρεσιῶν), Γ. Νικολετόπουλος, Β. Γιαννάκης, Π. Βασιλάκης (προϊστάμενος ἀρχιτεκτονικοῦ τμήματος).

2. Κ. Δεκαβάλλας, Δ. Ζήβας, Κ. Κραντονέλλης, Α. Λαμπάκις, Θ. Παπαγιάννης, Ι. Παπαηλιόπουλος καὶ Π. Σακελλάριος.

3. Γ. Μπόγδανος - Ι. Παπαηλιόπουλος, Θ. Παπαγιάννης, Ι. Λάμπρου - Β. Κόλλιας, Ἐργαστήριο 66 καὶ Κ. Οἰκονομίδης - Δούμπας. Τὰ τεχνικὰ ἔργα ἀνέλαβαν τὰ γραφεῖα Ἀρώνης - Δρέττας - Καρλαύτης καὶ Εὐπαλῖνος Α.Ε.

4. «Ναύπλιον - Ἀκροναυπλία. Προτάσεις Τουριστικῆς Ἀναπτύξεως». Ἀθῆναι, Ἰούλιος 1968, σ. 14.

5. Ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται: τὰ ἴδια εἶχαν γίνει καὶ μὲ τὸ Κάστρο τῆς Κέρκυρας τὸ 1966.

6. Στοὺς Ἀνασ. καὶ Δημ. Μπίρη, σύμφωνα μὲ πληροφορίες τοῦ γραφείου Παπαγιάννη.

7. Ὅπως πληροφορήθηκα ἀπὸ τὸν Γ. Λάμπρου, ὁ ΕΟΤ ἐπέμεινε νὰ στραφεῖ ἔτσι τὸ ἐστιατόριο, σύμφωνα μὲ τοὺς ἄξονες τοῦ ξενοδοχείου πολυτελείας.

8. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ἡ ἀρχαιολόγος Δεηλάκη, ἔφορος τῆς περιοχῆς, ἔγκαιρα ἐνημέρωσε μερικοὺς μελετητὲς γιὰ τὴ μεγάλη πιθανότητα ποὺ ὑπῆρχε νὰ ἀνακαλύψουν ἀρχαῖα στὴν Ἀκροναυπλία.

9. Schaefer, Wulf, *Baugeschichte der Stadt Nauplia im Mittelalter*, διδακτορικὴ διατριβὴ στὸ Πολυτεχνεῖο τοῦ Danzig, 1936. Ἐπίσης σειρὰ μεταπολεμικῶν ἄρθρων του σχετικὰ μὲ τὸ ἴδιο θέμα.

10. Ὁ Γ. Μπόγδανος.

11. Γνώμη τοῦ Γιάννη Λάμπρου.

12. Γνώμη τοῦ Γιάννη Λάμπρου.

13. Ὁ Γ. Μπόγδανος.

14. Τὸ «κάλεσμα» αὐτὸ βασίζεται πάνω σὲ οἰκονομικὲς σχέσεις καὶ ἀνάγκες ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοήσει ἕνας ἀρχιτέκτονας, ἂν θέλει νὰ ἐπιζήσει. Στὸ χέρι του πάντως εἶναι νὰ δεχτεῖ νὰ συνδεθεῖ τὸ ὄνομά του μὲ κάτι ποὺ θεωρεῖ ἄτοπο. Πολλοὶ συνάδελφοι δείχνουν νὰ ἔχουν ἐξαιρετικὰ μειωμένη ἀντοχὴ σὲ δελεαστικὲς προτάσεις ποὺ καταστρατηγοῦν στοιχειώδεις κανόνες τῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος καὶ βλάπτουν τὸ κοινωνικὸ σύνολο.

15. Χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ἀναγκαστικὰ πὼς οἱ ὑποβαλλόμενες μελέτες ἦταν ἄρτιες ἀπὸ κάθε πλευρά.

16. Σύμφωνα μὲ πληροφορίες τοῦ γραφείου Παπαγιάννη, ὁ Π. Βασιλάκης ἔκανε διορθώσεις στὸ τυπικὸ δωμάτιο καὶ στὶς ψευδοροφὲς τοῦ ξενοδοχείου πολυτελείας.

17. Ὅπως π.χ. ἡ ξύλινη ψευδοροφὴ μὲ φατνώματα τοῦ ξενοδοχείου πολυτελείας ποὺ ἀνατέθηκε στὸ ἐργοστάσιο Σαρίδη καὶ ἀποδείχθηκε ὅτι θὰ βάρυνε ἀσύμφορα τὸν προϋπολογισμὸ τοῦ ἔργου (πληροφορία τοῦ γραφείου Παπαγιάννη).

18. Ζητήθηκαν π.χ. ἀπὸ τὸ γραφεῖο Παπαγιάννη ὅλα τὰ σχέδια λεπτομερειῶν, ὑποχρεωτικὰ σὲ φυσικὴ κλίμακα καὶ μὲ πλήρη στοιχεῖα γιὰ τίς... ξυλόβιδες.

19. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι μιὰ ὁμάδα ἀπὸ παλαιοὺς ὑπαλλήλους τοῦ ΕΟΤ, ποὺ προηγούμενα κρατοῦσαν νευραλγικὲς θέσεις (Θ. Βουδικλάρης, Φ. Βῶκος, Σπ. Γκίνης, Κ. Κατσούφης, Γ. Νικολετόπουλος, Σ. Ντεγιάννης κἄ), «παραιτήθηκαν» τὸ 1970 καὶ στὶς θέσεις τους προωθήθηκαν ἄλλοι.

21.
Ἄποψη τῆς Ἀκροναυπλίας ἀπὸ τὸν κόλπο τοῦ Ναυπλίου, 1974.

22.
Ἄποψη τῆς Ἀκροναυπλίας ἀπὸ τὸ Παλαμήδι, 1968 (φωτ. Α. Λαμπάκι).

23.
Ἄποψη τῆς Ἀκροναυπλίας ἀπὸ τὸ Παλαμήδι, 1974 (φωτ. Λ. Μπούρα).

21.
View of Akronauplia from sea level, 1974.

22.
Distant view of Akronauplia, 1968.

23.
Distant view of Akronauplia 1974.

21

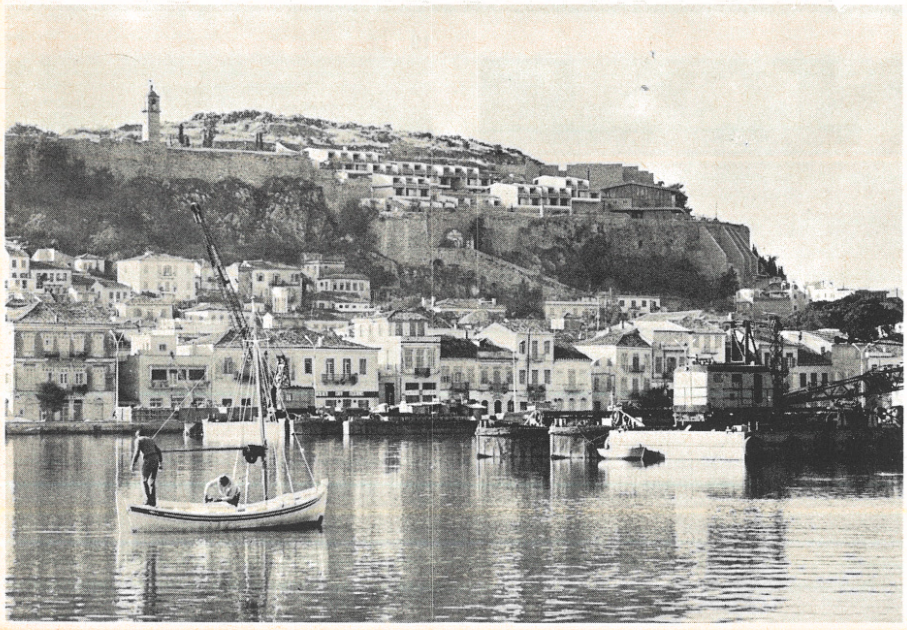

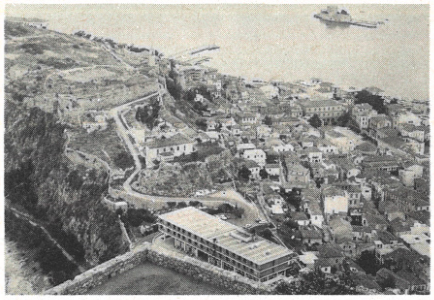

22

23

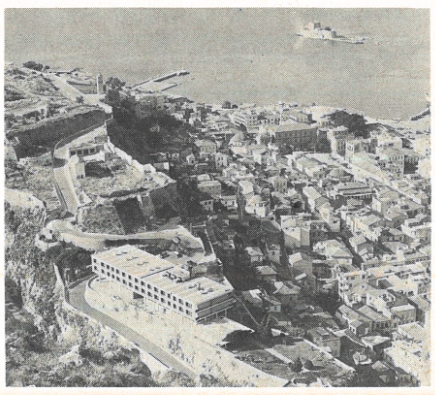

Τὸ κείμενο τοῦ Δ. Φιλιππίδη στάλθηκε στοὺς κύριους μελετητὲς τοῦ ἔργου: Ἐργαστήριο 66, Ι. Λάμπρου, Θ. Παπαγιάννη καὶ Γ. Μπόγδανο, μὲ τὴν παράκληση νὰ μᾶς στείλουν τὶς ἀπόψεις τους γιὰ νὰ τὶς δημοσιεύσουμε μαζὶ μὲ τὸ ἄρθρο γιὰ τὴν Ἀκροναυπλία. Παρακάτω δημοσιεύονται τὰ κείμενα ποὺ μᾶς ἔστειλαν τὸ Ἐργαστήριο 66 καὶ οἱ Θ. Παπαγιάννης καὶ Γ. Μπόγδανος (ὁ Ι. Λάμπρου δὲν μᾶς ἀπάντησε). Τέλος, δημοσιεύουμε ἕνα ὑστερόγραφο τοῦ Δ. Φιλιππίδη ποὺ γράφτηκε μετὰ ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν τριῶν μελετητῶν.

Ἐργαστήριο 66

Ζήσαμε ἀπὸ κοντὰ τὴν ἱστορία τῆς τελευταίας ἐπέμβασης πάνω στὸ φρούριο τῆς Ἀκροναυπλίας, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ βρεθήκαμε μπλεγμένοι μέσα στὰ γρανάζια τῶν μηχανισμῶν ποὺ τὴν πραγματοποίησαν.

Ἐμπειρία πικρή, ποὺ δυστυχῶς ἐπιβεβαίωσε ἔμπρακτα καὶ τελεσίδικα γιὰ μᾶς ὅτι οἱ ἀτομικὲς προσπάθειες τοῦ ἀρχιτέκτονα σ' ἕνα πρόβλημα ποὺ δὲν ἔχει τοποθετηθεῖ σωστὰ εἶναι καταδικασμένες νὰ ἀποτύχουν.

Κι αὐτὸ ἰσχύει ἰδιαίτερα ὅταν τὸ ἄτομο ἀντιμετωπίζει:

α) ἀκατανόητες καὶ ἀπρόσωπες ὑπηρεσίες, ὅπου ἡ ἀνωνυμία καὶ ἡ γραφειοκρατία μετατρέπουν τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις σὲ σχέσεις ἀντικειμένων,

β) μηχανισμοὺς ἐξουσίας ἀποκομμένους ἀπὸ τὸν πολίτη καὶ μιὰν αὐταρχικὴ διοίκηση ποὺ «ἀποφασίζει καὶ διατάζει»,

γ) μιὰν ἀδρανὴ καὶ μουδιασμένη κοινὴ γνώμη, ποὺ δὲν τολμᾶ οὔτε τὴ διατύπωση τῆς ἀντίθετης ἄποψης.

Ἡ ἐπέμβαση στὸ φρούριο τῆς Ἀκροναυπλίας δὲν εἶναι δυστυχῶς μοναδικὸ φαινόμενο στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Τέτοιες αὐθαίρετες ἐπεμβάσεις γίνηκαν στὸ παρελθὸν πολλὲς καὶ θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ γίνονται καὶ στὸ μέλλον, ἂν δὲν ἀναζητήσουμε σὲ βάθος τὰ αἴτια ποὺ τὶς προκαλοῦν καὶ ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν πραγματοποίησή τους. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα ἡ συζήτηση καὶ κριτικὴ τοῦ ἔργου τοῦ φρουρίου τῆς Ἀκροναυπλίας παίρνει διαστάσεις σημαντικές, διαστάσεις ποὺ ἐπιβάλλουν:

α) προσεκτικὴ ἀνάλυση δεδομένων καὶ ὑπομονετικὴ συλλογὴ στοιχείων,

β) ἀντικειμενικὴ καταγραφὴ τῶν γεγονότων καὶ σαφὴ καὶ κρυστάλλινη περιγραφὴ τῆς διαδικασίας,

γ) ἀποκάλυψη τῆς ἀδυναμίας τῆς θεσμοποιημένης ἐξουσίας νὰ προφυλάξει, νὰ προγραμματίσει, νὰ πείσει,

δ) ἐντοπισμὸ τοῦ κοινωνικοῦ πλαισίου καὶ τῆς κοινωνικῆς δομῆς ποὺ ἐπιτρέπει νὰ προγραμματίζονται καὶ νὰ πραγματοποιοῦνται τέτοια ἔργα, μὲ αὐτὸ τὸν αὐθαίρετο καὶ αὐταρχικὸ τρόπο,

ε) διερεύνηση τῆς διαδικασίας ἀνάθεσης τῶν μελετῶν.

Ἡ ἀντικειμενικὴ καὶ χωρὶς πάθος παρουσίαση αὐτῆς τῆς εἰκόνας - εἰκόνας, ποὺ ἡ σχεδίασή της στὰ πλαίσια τῆς δικτατορίας τὴν κάνει σαφέστερη, μιὰ καὶ οἱ ἐπεμβάσεις καὶ οἱ αὐθαιρεσίες ἦταν χονδροειδεῖς - θὰ μποροῦσε νὰ ὁδηγήσει, ἔστω καὶ ἀντίστροφα, ὅπως καὶ παραπάνω εἴπαμε, στὴν προσέγγιση μιᾶς μεθόδου προστασίας στὶς μελλοντικὲς «ἀξιοποιήσεις» μνημειακῶν χώρων.

Ἡ «ἀξιοποίηση» τοῦ φρουρίου τῆς Ἀκροναυπλίας, ἔργο ποὺ ἀποφασίστηκε, μελετήθηκε καὶ κατασκευάστηκε στὴν περίοδο τῆς δικτατορίας, εἶναι ἡ ἔκφραση τῶν πλεγμάτων καταπίεσης καὶ ἀνασφάλειας, τοῦ κλίματος φοβίας ποὺ ἐπικρατοῦσε, καθὼς καὶ τῆς ἀσυναρτησίας τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ποὺ κορυφώθηκε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

Ἦταν φανερὸ πὼς μοναδικὸς στόχος γιὰ τὴν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἦταν ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ξενοδοχειακῶν κλινῶν στὸ Ναύπλιο. Ἡ Ἀκροναυπλία προσφερόταν ἰδιαίτερα γιὰ τουριστικὴ «ἀξιοποίηση» καὶ ἀντιμετωπίστηκε κυνικὰ σὰν οἰκόπεδο, ποὺ δὲν κόστιζε τίποτε στὸ κράτος.

Ὁ ΕΟΤ προσπάθησε νὰ καλύψει τὴν ἀπόφασή του αὐτή, ζητώντας καταρχὴν τὴ γνώμη μιᾶς ἐπιτροπῆς ἀπὸ εἰδικούς, κι ὅταν αὐτὴ ἡ γνώμη δὲν ἦταν σύμφωνη μὲ αὐτὰ ποὺ ἤδη εἶχαν ἀποφασιστεῖ, ζήτησε τὴν κάλυψή του ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία, ποὺ κατὰ τεκμήριο εἶναι ἡ ἁρμόδια ὑπηρεσία γιὰ νὰ κρίνει αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς ἐπεμβάσεις. Μεταξὺ κρατικῶν ὑπηρεσιῶν τέτοιες «διευκολύνσεις» εἶναι εὔκολο νὰ ἐξασφαλιστοῦν καὶ μάλιστα μέσα στὰ πλαίσια τοῦ «ἀποφασίζομεν καὶ διατάσσομεν».

Ποιὲς εἶναι λοιπὸν οἱ διαδικασίες καὶ τὰ θεσμικὰ πλαίσια ποὺ διευκολύνουν ἀντίστοιχες πραγματοποιήσεις; Ἔχει ἀλλάξει τίποτα ἀπὸ αὐτές; Πῶς ξεκινοῦν; Ποιό ἰδεολογικὸ περιεχόμενο ἔχουν, ποιές κοινωνικὲς ὁμάδες ἐκφράζουν; Ποιοὶ καὶ πῶς τοποθετοῦν τὸ πρόβλημα, ποιὲς οἱ διασυνδέσεις μὲ τὸ ἄμεσο περιβάλλον του; Ποιοί οἱ βραχυπρόθεσμοι καὶ οἱ μακροπρόθεσμοι στόχοι, γιὰ ποιοὺς καὶ γιατί γίνεται τὸ ἔργο, τί διαδικασίες ἐπαλήθευσης ἐξασφαλίζουν τὸν ἔλεγχο, τὴν ἀναθεώρηση καὶ τὴν ἀναπροσαρμογὴ τῆς τοποθέτησής του, στὴν πορεία τῆς ἐφαρμογῆς; Ποιοί θὰ εἶναι οἱ φορεῖς ποὺ θὰ προγραμματίσουν καὶ θὰ πραγματοποιήσουν τὸ ἔργο; Ποιὰ θὰ εἶναι ἡ συμμετοχὴ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ πῶς αὐτὴ θὰ ἐνημερώνεται ὑπεύθυνα; Ποιὰ θὰ εἶναι ἡ διαδικασία καὶ ποιὰ τὰ κριτήρια γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς μελέτης, γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ὑπεύθυνης δράσης, τῆς λήψης τῆς ἀπόφασης, τῆς ἀναθεώρησής της, ἂν αὐτὸ κριθεῖ ἀναγκαῖο;

Ἐπιλογὴ μελετητῆ, διαδικασία μελέτης, συνεργασία καὶ ὑπευθυνότητα ἐλέγχοντος καὶ ἐλεγχόμενου. Ποιὰ εἶναι ὅμως τὰ κριτήρια τῆς ἐπιλογῆς τοῦ συγκεκριμένου μελετητῆ καί, γιὰ τὴν περίπτωσή μας σὰν παράδειγμα, τῶν πέντε ἢ ἕξι μελετητικῶν γραφείων ποὺ θὰ ἐξασφάλιζαν τὸ κοινὸ πνεῦμα ἀντιμετώπισης τῶν προβλημάτων σὲ μιὰ τόσο εὐαίσθητη περιοχή; Μὲ ποιὸ μοντέλο καὶ ἀπὸ ποιὸν φορέα γίνονται οἱ συμβάσεις ποὺ πρέπει νὰ ἔχουν βασικὸ στόχο νὰ προφυλάξουν τὸν μελετητὴ καὶ τὸ ἔργο ἀπὸ αὐθαιρεσίες καὶ πιέσεις τῆς διοίκησης;

Αὐτὰ τὰ σημεῖα θέλουν διερεύνηση, ἂν δὲν θέλουμε αὔριο, μὲ λίγο περισσότερες δυσκολίες, νὰ ἐφαρμοστεῖ ἕνα ἄλλο αὐθαίρετο πρόγραμμα σὲ κάποιο ἄλλο ἱστορικὸ συγκρότημα ἢ μοναδικὸ τοπίο.

Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα εἶναι ἐπεῖγον νὰ κριθεῖ τὸ ἔργο τοῦ φρουρίου Ἀκροναυπλίας, ἂν θέλουμε συμπεράσματα ποὺ θὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ προχωρήσουμε σωστότερα καὶ ἀσφαλέστερα στὸ μέλλον.

Πέρα ἀπὸ αὐτά, τὰ πολὺ οὐσιαστικὰ γιὰ μᾶς, ὑπάρχουν οἱ προσωπικὲς εὐθύνες τοῦ καθενὸς μας, γιὰ ὅ,τι ἔκανε καὶ γιὰ ὅ,τι δὲν ἔκανε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ ΕΟΤ ἔκανε γνωστὲς τὶς προθέσεις του γιὰ «ἀξιοποίηση» τοῦ φρουρίου Ἀκροναυπλίας μὲ τὴν πρόσκληση γιὰ ἐκδήλωση ἐνδιαφέροντος ἀπὸ μελετητές.

Στὸν τομέα αὐτὸ χρειάζεται ἡ κριτική, ὅπως χρειάζεται κριτικὴ σὲ ὁλόκληρο τὸν ἀρχιτεκτονικὸ ἑλληνικὸ χῶρο. Κι αὐτό, γιατὶ εἶναι βέβαια μεγάλη ἡ εὐθύνη μας γιὰ ἐπεμβάσεις σὲ περιοχὲς μοναδικὲς σὰν τοπία ἢ σὰν μνημεῖα ἢ σὰν σύνολα, ὅμως εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερη ἡ εὐθύνη ὅλων - καὶ αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ τὸ ξεχνᾶμε - γιὰ πράγματα ποὺ εὔκολα ἀντιπαρερχόμαστε μιὰ καὶ τὰ θεωροῦμε δεδομένα, ὅπως τὴν ἀπαράδεκτη ἑλληνικὴ πόλη καὶ τὶς συνθῆκες ποὺ ἀφήνουμε κάθε μέρα νὰ μᾶς φέρνουν πιὸ κοντὰ στὴν καταστροφή.

Θ. Παπαγιάννης

Πιστεύω πὼς ἡ κριτικὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀπὸ κοινωνικὴ πρωταρχικὰ κι ἔπειτα αἰσθητικὴ καὶ πολιτιστικὴ σκοπιά, εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς τέχνης μας. Γι' αὐτὸ καὶ χαίρομαι ὅταν - δυστυχῶς σπάνια - ἐμφανίζεται στὸν τύπο.

Γιὰ νὰ εἶναι χρήσιμη ὅμως ἡ κριτικὴ πρέπει νὰ καλύπτει ὁρισμένες προϋποθέσεις. Πρῶτα ἀπὸ ὅλα πρέπει νὰ βασίζεται σὲ βαθιὰ καὶ ἀντικειμενικὴ γνώση τοῦ θέματος. Ἔπειτα πρέπει νὰ εἶναι δίκαιη καὶ καλόπιστη, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχει τὸ θάρρος νὰ τοποθετήσει τὶς εὐθύνες ἐκεῖ ποὺ ἀνήκουν. Προπάντων ὅμως πρέπει νὰ ἀποφεύγει ἀσαφεῖς, ἀόριστες καὶ ἀνώνυμες ἐπικρίσεις, ποὺ κατηγοροῦν ὅλους καὶ κανένα καὶ ποὺ δὲν ἐπιδέχονται ἀπάντηση.

Αὐτὲς δὲν εἶναι προσωπικὲς σκέψεις, ἀλλὰ περιλαμβάνονται ρητὰ στοὺς κώδικες ἐπαγγελματικῆς δεοντολογίας τῶν συλλόγων ἀρχιτεκτόνων Ἀγγλίας καὶ ΗΠΑ.

Ἀπόδειξη τῆς καλῆς πρόθεσης τοῦ συναδέλφου Δ. Φιλιππίδη εἶναι ὅτι ἔθεσε τὸ ἄρθρο του ὑπόψη τῶν μελετητῶν τῆς Ἀκροναυπλίας, δέχτηκε τὶς παρατηρήσεις τους καὶ υἱοθέτησε ὁρισμένες ἀπὸ αὐτές. Μένουν ὅμως μερικὰ σημεῖα ποὺ πρέπει νὰ ξεκαθαριστοῦν:

1. Ἡ διαδικασία προγραμματισμοῦ τῶν ἔργων πέρασε ἀπὸ διάφορες φάσεις. Δηλαδή, ὁμάδα ἑπτὰ ἀρχιτεκτόνων, ἁρμόδιες ὑπηρεσίες ΕΟΤ, μελετητὲς χωροταξικοῦ, ἁρμόδιες ὑπηρεσίες ΕΟΤ, Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, Διοίκηση ΕΟΤ, ἐποπτεῦον Ὑπουργεῖο, γιὰ νὰ καταλήξουν στοὺς μελετητὲς τῶν συγκεκριμένων ἔργων, ποὺ δὲν εἶχαν πιὰ ἁρμοδιότητα στὸν προγραμματισμό. Σ' ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασία, ἡ πρώτη ἐπιτροπὴ ἔθεσε ὀρθότατα τὸ θέμα Ναύπλιο-Ἀκροναυπλία καὶ οἱ πιὸ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς τελικοὺς μελετητὲς διατύπωσαν ζωηρὲς ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἀξιοποίηση καὶ ἐπὶ μῆνες προσπάθησαν μὲ κάθε τρόπο νὰ μεταπείσουν τὸν ΕΟΤ. (Τὸ γραφεῖο μας μάλιστα ζήτησε τὴ γνώμη εἰδικοῦ περὶ τὰ θέματα καθηγητῆ, ποὺ τὴν ὑπέβαλε γραπτὰ στὸν ΕΟΤ, μαζὶ μὲ τὴν προμελέτη τοῦ ἔργου.) Τὸ μόνο ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ κερδίσουν τὴ μόνιμη ἀντιπάθεια τῶν διοι-

κούντων τὸν 'Οργανισμὸ καὶ νὰ ἀποκλειστοῦν ἀπὸ τὶς μελέτες του (1). 'Απὸ ὅλες τὶς ἄλλες ὑπεύθυνες βαθμίδες προγραμματισμοῦ δὲν ξέρω καμιὰ ποὺ νὰ ἔφερε ἀντιρρήσεις.

2. Πέρα ἀπὸ αὐτά, νομίζω πὼς οἱ μελετητὲς πλησίασαν τὸ θέμα μὲ μεγάλη προσοχὴ καὶ προσπάθησαν μὲ εὐλάβεια νὰ ἐντάξουν τὰ ἔργα τους στὸ ἐξαιρετικὰ εὐαίσθητο τοπίο. Κι ἐκτὸς ἀπὸ λίγα ὀλισθήματα, ποὺ τὰ ἐπισημάναμε καὶ γραπτὰ (βλ. γράμμα μας στὸν ΕΟΤ στὶς 19.1.73), τὸ πέτυχαν σὲ μεγάλο βαθμό. Κι αὐτὸ παρὰ τὶς τρομερὲς ἀντιξοότητες. 'Η δική μας μελέτη γιὰ τὸ ξενοδοχεῖο πολυτελείας ἄλλαξε πέντε ἐπιβλέποντες ἀπὸ πλευρᾶς ΕΟΤ. 'Ο καθένας βέβαια μὲ τὶς δικές του ἀπόψεις καὶ ἀντιλήψεις. Παρόλο ποὺ ξεκινήσαμε μὲ περιορισμένο προϋπολογισμό, κάποια στιγμὴ κρίθηκε ἡ μελέτη μας «φτωχὴ» καὶ φορτώθηκε, παρὰ τὴ γνώμη μας, μὲ διάφορες «πολυτέλειες». Τελικὰ ἀποξενωθήκαμε καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ ἔργου καὶ ἀπὸ τὴν ἐσωτερική του διάταξη κι ἀπὸ τὴ διακόσμηση. Παρέμεινε ὅμως μιὰ πλαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή, κατὰ τὴ γνώμη μας ὀρθὰ ἐνταγμένη στὴ μορφὴ τοῦ λόφου καὶ τοῦ φρουρίου, ποὺ δένει πολὺ καλύτερα μὲ τὸ τοπίο ἀπὸ τὸ κτίριο τῶν φυλακῶν ποὺ ἀντικατάστησε.

3. Σὲ κάποια σημείωση ἀναφέρεται ὁ συγγραφέας σὲ «οἰκονομικὲς σχέσεις καὶ ἀνάγκες» καὶ σὲ «δελεαστικὲς προτάσεις». Μὲ τὴν πεῖρα του σὰν ἀρχιτέκτονας καὶ ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ συγκεκριμένου θέματος, ποῦ τὰ βλέπει αὐτὰ τὰ πράγματα στὴν 'Ακροναυπλία; Οἱ μελετητές, ἀντὶ νὰ κοιτάξουν νὰ τελειώσουν ἀνώδυνα «τὴ δουλίτσα τους», παιδεύτηκαν νὰ μεταπείσουν τὸν ΕΟΤ καὶ νὰ βελτιώσουν τὰ πράγματα ὅσο γινόταν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ταλαιπωρηθοῦν ἀφάνταστα γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν μελετῶν τους. 'Η δική μας μελέτη εἶχε συνολικὴ ἀμοιβὴ 1.304.622 δρχ καὶ δαπάνες 2.032.000 δρχ, δηλαδὴ ζημία 727.378 δρχ (2). 'Αντίστοιχα πιστεύω ὅτι θὰ εἶναι καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν περισσότερων μελετητῶν.

4. 'Ο συγγραφέας τοῦ ἄρθρου, ἀφοῦ ἀναγνωρίζει τὶς προσπάθειες ποὺ ἔκαναν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μελετητὲς γιὰ νὰ ἀλλάξουν τὰ προγράμματα τοῦ ΕΟΤ καὶ ἀφοῦ περιγράφει τὶς ταλαιπωρίες τους στὰ χέρια τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ΕΟΤ, καταλήγει ξαφνικὰ στὸ συμπέρασμα ὅτι «σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη μας, οἱ μελετητὲς δὲν ἔδειξαν ὅτι ἦταν κατάλληλα ἐφοδιασμένοι γιὰ νὰ ἐπέμβουν μὲ σωστὸ τρόπο πάνω σὲ ἕνα ἱστορικὸ χῶρο, ὅπως ἡ εὐαίσθητη περιοχὴ τῆς 'Ακροναυπλίας». "Αρα ἔφταιγε ἡ ἱκανότητα τῶν μελετητῶν, κι ὄχι αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ἐπέμβαση, ποὺ δὲν τὴν ἀποφάσισαν οἱ μελετητές. Τέτοια ἀντιφατικὰ καὶ γενικευμένα συμπεράσματα θίγουν τὴ σοβαρότητα μιᾶς κριτικῆς προσπάθειας, ποὺ σὲ πολλὰ σημεῖα πλησιάζει τὸν στόχο της.

---

1. Δυστυχῶς δὲν ἔχει κυκλοφορήσει ὁ πίνακας ἀναθέσεων τῆς ἑπταετίας, ποὺ θὰ ἔδινε ὁρισμένα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα.
2. Λεπτομερῆ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ λογιστήριό μας εἶναι στὴ διάθεση ὁποιουδήποτε ἐνδιαφέρεται.

Γ. Μπόγδανος

Βρίσκω τὸ ἄρθρο τοῦ κ. Δ. Φιλιππίδη ἀρκετὰ ἐμπεριστατωμένο ὡς πρὸς τὴν ὅλη διαδικασία τοῦ θέματος καὶ ὅτι ἀπεικονίζει τὸ πρόβλημα τῶν ἔργων τουριστικῆς ἀναπτύξεως τῆς 'Ακροναυπλίας. "Ετσι:

"Οταν ὁ 'Ιππ. Παπαηλιόπουλος καὶ ἐγὼ ἐργασθήκαμε ἐπάνω στὸ θέμα ποὺ λεγότανε χωροταξικὴ μελέτη τῆς 'Ακροναυπλίας εἴχαμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε ἕνα συγκεκριμένο πρόγραμμα καὶ μία ἀπόφασι γιὰ τὴν τουριστικὴ ἀνάπτυξι τοῦ χώρου καὶ ὁ ρόλος μας ἦταν νὰ ἐκφράσουμε ἀρχιτεκτονικὰ αὐτὸ ποὺ προέβλεπε τὸ πρόγραμμα.

Προσπαθήσαμε νὰ περιορίσουμε στὸ ἐλάχιστο τὶς ἀπαιτήσεις του καὶ νὰ διατάξουμε τὰ προτεινόμενα κτίρια κατὰ τρόπο ποὺ νὰ ἐναρμονίζωνται κατὰ τὸ δυνατὸν πρὸς τὶς ὑφισταμένες συνθῆκες καὶ πράγματι τὸ πρόγραμμα περιορίστηκε πολὺ ἐν σχέσει μὲ τὰ προβλεφθέντα μεγέθη.

'Η ἐργασία αὐτὴ ἦταν χρήσιμη διότι ἔκανε γνωστὲς τὶς ἐπιπτώσεις ἑνὸς τέτοιου προγράμματος ἐπάνω στὴν 'Ακροναυπλία καὶ προκάλεσε ἀλλαγὲς ποὺ ἀποδείχθηκαν σωστὲς ἐκ τῶν πραγμάτων. Παρεσχέθησαν ἐπὶ πλέον μὲ τὴν ἔκθεσί μας πληροφορίες καὶ προτάσεις χρήσιμες γιὰ ὅλο τὸ θέμα. 'Απὸ τὴν μελέτη αὐτὴ ἀποδείχθηκε, καὶ ἐμεῖς πρῶτοι τὸ δεχθήκαμε, ὅτι ἡ διαπλάτυνση τῆς ὁδοῦ προσπελάσεως πρὸς τὸ φρούριον ἦταν αἰσθητικῶς παράτολμη καὶ ἀπεφεύχθη, τὸ ἴδιο καὶ ἡ δημιουργία ὑπογείου προσπελάσεως πρὸς τὸν χῶρο τῶν 'Αγ. 'Αποστόλων, ἂν καὶ εἶχε σκοπὸ τὴν διαφύλαξι τοῦ χώρου ἀπὸ δρόμο μὲ σημαντικὴ κυκλοφορία ποὺ θὰ διασποῦσε τὴν ἑνότητα τούτου.

Τέλος ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ θέσις ποὺ προβλέπετο ξονοδοχεῖον α' κατηγορίας ἦταν τελείως ἀκατάλληλη καὶ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δεχθήκαμε νὰ ξαναμελετήσουμε χωρὶς ἰδιαίτερη ἀμοιβὴ τὴν μονάδα αὐτὴ σὲ ἄλλη θέσι πιὸ κατάλληλη.

'Εδῶ πρέπει νὰ ἀναφέρω, ὅτι ὅταν διαλέχθηκε ἡ καινούργια θέσις πρὸς τὴν μεριὰ τῆς 'Αρβανιτιᾶς κανεὶς δὲν βρέθηκε νὰ μᾶς ὑποδείξη τὴν πιθανότητα ὑπάρξεως ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων ἂν καὶ ἀποδείχθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅτι αὐτὸ ἦταν γνωστό.

'Η νέα θέσις γιὰ τὸ ξενοδοχεῖο μας ἦταν ἡ πιὸ κατάλληλη σὲ ὅλο τὸν βράχο καὶ ἀπὸ τὰ σχέδια ποὺ ἔχετε στὰ χέρια σας φαίνεται ὅτι δὲν θὰ ἔβλαπτε τὴν αἰσθητικὴ τοῦ τοπίου ἀπὸ τὶς πιὸ κρίσιμες θέσεις.

"Οταν ἔγινε γνωστὸ ὅτι ὑπάρχουν ἀρχαῖα, ἀμέσως σταματήσαμε τὴν ἀνάπτυξι τῆς μελέτης καὶ ὁ ΕΟΤ παρέσχε τὰ οἰκονομικὰ μέσα γιὰ μία ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα.

'Εν συνεχείᾳ μὲ βάσι τὰ εὑρήματα παρουσιάσαμε τρίτη τροποποίησι τῆς μελέτης, μὲ τὴν ὁποία δὲν ἐβίγοντο τὰ εὑρήματα.

'Η προμελέτη αὐτὴ ἐνεκρίθη ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία, ἀλλὰ ἐμεῖς ἐπάψαμε νὰ ἔχουμε ἐνδιαφέρον διὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξι τῆς μελέτης ἀφ' ἑνὸς μὲν γιατὶ αὐτὴ δὲν μᾶς ἱκανοποιοῦσε ἀπολύτως αἰσθητικά, ἀλλὰ καὶ γιατὶ ὑπῆρχαν χίλια δυὸ ἄλλα τεχνικὰ κυρίως προβλήματα. Αὐτὸ ἔγινε παρὰ τὶς ἐπανειλημμένες ὀχλήσεις τοῦ ΕΟΤ νὰ προωθήσουμε τὴν μελέτη.

Θὰ ἄξιζε νὰ ἀναφερθῆ, ὅτι γιὰ αὐτὴ τὴν ἐργασία δὲν προβλέπετο ὁποιαδήποτε ἀμοιβή μας, ἀλλὰ ἔγινε γιὰ νὰ πετύχουμε τὴν πιὸ ἀνώδυνη λύσι.

Πρέπει νὰ σημειώσω, ὅτι οἱ ὑποδείξεις τῆς χωροταξικῆς μελέτης διὰ τὴν τοποθέτησι τῶν δύο ἄλλων μονάδων εἰς τὴν θέσι ὅπου οἱ φυλακὲς καὶ τὰ καταλύματα προσωπικοῦ παρουσίαζαν δυνατότητα βελτιώσεως τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἔπρεπε ἢ ὄχι νὰ γίνουν αὐτὰ τὰ ἔργα.

Οἱ φυλακὲς ἦταν ἕνα ὀγκῶδες κτίριο χωρὶς ἐνδιαφέρον, ἔντονα προβαλλόμενο ἀπὸ τὸ Ναύπλιον ποὺ ὁ δεύτερος ὄροφός τους ἦταν κατασκευασμένος μὲ προσθήκη ἀπὸ μπετὸν ἀρμέ, τὰ δὲ καταλύματα τοῦ προσωπικοῦ ὅπου βρίσκεται σήμερα τὸ συγκρότημα οἰκίσκων καὶ τὰ διάφορα παραπήγματα γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τῶν 'Αγ. 'Αποστόλων, δὲν εἶχαν καμμία αἰσθητικὴ ἢ ἄλλη ἀνάγκη ὑπάρξεως καὶ οἱ προτεινόμενες ἀπὸ τὸ 'Εργαστήριο 66 κατασκευὲς θὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι χρήσιμες καὶ νὰ βελτιώσουν τὶς συνθῆκες ἐξυπηρετήσεως τοῦ εὐρυτέρου κοινοῦ.

Στὴν ἀνάπτυξι τῶν ἐπὶ μέρους μελετῶν δὲν εἴχαμε ὁποιαδήποτε ἐπέμβασι ἂν καὶ θὰ ἦταν πράγματι σκόπιμο νὰ ὑπῆρχε ἕνας οὐσιαστικὸς συντονισμὸς τῶν μελετῶν στὸ σύνολό τους.

'Υστερόγραφο

Εὐχαριστῶ ὅσους μὲ βοήθησαν νὰ μαζέψω τὸ ὑλικὸ γι' αὐτὸ τὸ ἄρθρο, καὶ ἰδιαίτερα τοὺς μελετητές, τὸν Α. Λαμπάκι καὶ τὸν Γ. Νικολετόπουλο. 'Επίσης εὐχαριστῶ ὅλους ἐκείνους ποὺ διάβασαν τὸ ἀρχικὸ κείμενο καὶ πρότειναν ἀλλαγές.

'Οπωσδήποτε αὐτὴ δὲν ἦταν ὅλη ἡ ἱστορία. 'Υπάρχουν πολλὲς θελημένες σιωπὲς σὲ αὐτὸ τὸ ἄρθρο, ὅπως καὶ σημαντικὲς ἐλλείψεις. Γιὰ παράδειγμα, ἡ προσπάθειά μου νὰ πάρω πληροφορίες ἀπὸ τὸν ΕΟΤ ἔγινε δεκτὴ μὲ διπλωματικότητα ποὺ ἀπέκλειε κάθε θετικὴ βοήθεια. Δυστυχῶς δὲν πρόφτασα τὴν ἀντικατάσταση τοῦ Θ. 'Αλεξανδρόπουλου ἀπὸ τὸν Σ. Ντεγιάννη. Εἶχα ἤδη καθυστερήσει πολὺ καὶ δὲν ἔμεναν πιὰ χρονικὰ περιθώρια. Ταυτόχρονα, γραφόταν στὶς ἐφημερίδες ὅτι «θὰ ὁλοκληρωθοῦν τὰ ἐν ἐξελίξει ἔργα ὑποδομῆς στὴν περιοχὴ Καραθῶνος Ναυπλίου καὶ ἡ ἀποπεράτωση τοῦ ἡμιτελοῦς ξενοδοχείου 'Ακροναυπλίας» (*Καθημερινή*, 19.2.75). 'Αργότερα μαθεύτηκε ὅτι αὐτὴ ἡ ἀποπεράτωση σημαίνει 40 ἑκ. δρχ, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ Τζ. Τζαννετάκη (*Γυναίκα*, 5.3.75, σ. 20). "Ετσι λοιπὸν ὑπάρχουν ἐξελίξεις στὸ θέμα τῆς 'Ακροναυπλίας, ποὺ δὲν φαίνεται πὼς θὰ κλείσει τόσο σύντομα.

'Εδῶ, εἶναι ἀλήθεια, ἐλάχιστα μόνο σημεῖα θίξαμε, χωρὶς νὰ μπορέσουμε νὰ δώσουμε ἱκανοποιητικὲς ἀπαντήσεις σὲ ὅλα τὰ ἐρωτηματικὰ ποὺ γεννᾶ στὸν ἀναγνώστη τὸ θέμα τῆς 'Ακροναυπλίας. Γιὰ νὰ φτάσουμε σὲ γενικότερα συμπεράσματα χρειάζεται μιὰ περισσότερο συνθετικὴ ἐργασία ποὺ δὲν νομίζω ὅτι ἔχει γίνει ἀκόμα. Νομίζω πὼς τὸ γράμμα τοῦ 'Εργαστηρίου 66 ἀναφέρεται ἀκριβῶς σὲ μιὰ τέτοια καθολικὴ ἐποπτεία.

Μακάρι αὐτὴ ἡ ἔρευνα νὰ εἶναι τὸ ξεκίνημα γιὰ ὅσους θελήσουν νὰ προχωρήσουν πιὸ πέρα. "Οσο ἡ ὀργάνωση καὶ ὁ τρόπος ἀντιμετώπισης τοῦ τουρισμοῦ ἀπὸ τὸν ΕΟΤ μένει ὁ ἴδιος, ὅσο οἱ ἀρχιτέκτονες, ἕνας-ἕνας χωριστὰ καὶ ὅλοι μαζί, δὲν συνειδητοποιοῦμε τί χάνεται κάθε φορὰ ποὺ σχεδιάζεται μιὰ ἀκόμη «τουριστικὴ ἀξιοποίηση» ἱστορικοῦ χώρου, θὰ ὑπάρχει κάποια δικαιολογία γιὰ νὰ γράφονται τέτοιες κριτικές.

Δ.Φ.

Ἐπέκταση κλωστηρίου στὴ Νέα Ἰωνία

Ἀρχιτέκτονες Ν. Χατζημιχάλης καὶ Η. Χατζημιχάλη-Schwartz

Ἡ λειτουργικὴ καὶ μορφολογικὴ σύνδεση τοῦ παλαιοῦ μὲ τὸ νέο κτίσμα, καθὼς καὶ τὸ παράγωνο τοῦ οἰκοπέδου ἀποτέλεσαν τὰ κύρια ἀρχιτεκτονικὰ προβλήματα τῆς μελέτης· εἰδικότερα ἡ συνέχεια τῶν χώρων τῶν μηχανημάτων καὶ στὴν καινούρια πτέρυγα ποὺ ἦταν προϋπόθεση γιὰ τὴ σωστὴ λειτουργία τῆς παραγωγῆς.

Τὸ οἰκόπεδο χωρίζεται κατὰ μῆκος σὲ τρεῖς ζῶνες μὲ πλάτος ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὶς διαστάσεις τῶν μηχανημάτων. Οἱ βοηθητικοὶ χῶροι τοῦ ἐργοστασίου βρίσκονται στὸ κέντρο τοῦ συγκροτήματος (μεσαία ζώνη) σὲ ἐνδιάμεσους ὀρόφους, μὲ ὕψος ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν χώρων παραγωγῆς. Γραφεῖα καὶ διοίκηση ἐντάσσονται στὸ ἰσόγειο καὶ τὸν ἡμιόροφο στὴν ἄκρη τῆς μεσαίας ζώνης. Ἡ ἀπόλυτα ἀνεξάρτητη κατασκευὴ τοῦ τμήματος τῶν γραφείων διοικήσεως ἀπὸ τὰ θεμέλια ὡς τὴν ὀροφὴ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τέλειας μονώσεως ἀπὸ τοὺς ἤχους καὶ τοὺς κραδασμούς.

Ὁ σκελετὸς τοῦ κτιρίου εἶναι ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς προσόψεως ἀπὸ ἐμφανὲς σκυρόδεμα μὲ ἡμίλευκο τσιμέντο. Ὅλες οἱ ἐπιφάνειες ἀπὸ ἐμφανὲς σκυρόδεμα ἔμειναν ἀχρωμάτιστες.

Ἀπὸ τοὺς μελετητὲς ἔγινε προσπάθεια νὰ διατηρηθεῖ ὁ χαρακτήρας καὶ ὁ ρυθμὸς τοῦ παλαιοῦ κτιρίου. Στὸ νέο τμῆμα χρησιμοποιήθηκαν σύγχρονα ὑλικὰ καὶ συστήματα δομήσεως, διατηρήθηκε ὅμως ἡ κλίμακα τοῦ ὑπάρχοντος κτιρίου.

1.
Βορειοδυτικὴ ὄψη.

1

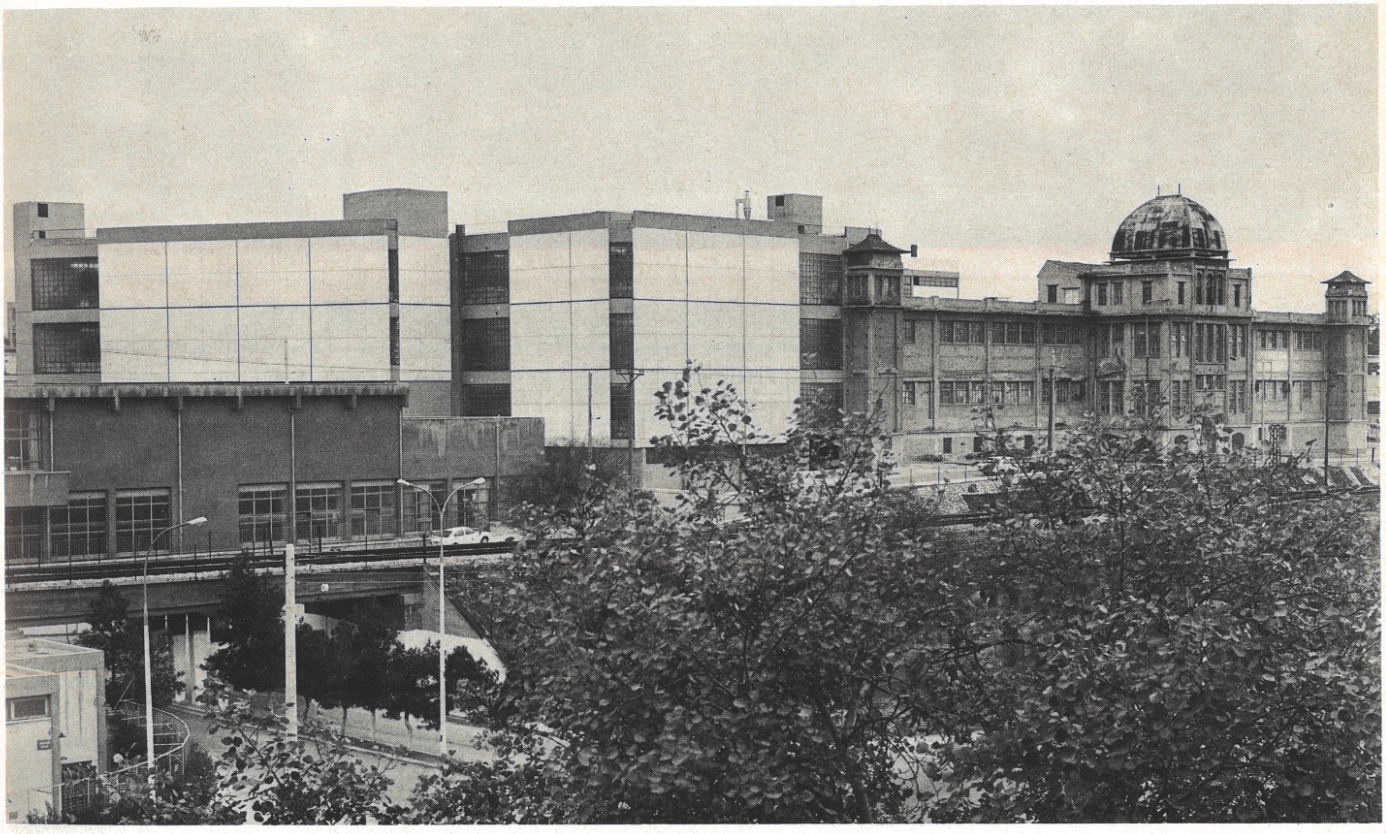

Φωτογραφίες Δ. Καλαποδᾶ καὶ Ν. Μαρινάκη

Extension of a textile plant at Nea Ionia, Athens

Architects N. Chadjimichalis and H. Chadjimichali-Schwartz

The functional and morphological connection of the existing building with the new one, as well as the irregular shape of the site, were the two basic architectural problems of the project.

The plot is divided lengthwise into three zones and their width is dictated by the dimensions of the machinery. The auxiliary spaces of the factory are placed in the centre of the complex (mid zone), on intermediate floors, with a height independent of that of the production areas.

An effort has been made by the architects to maintain the character and the style of the old building. Modern materials and building methods have been used for the new wing, while the scale of the existing building has been preserved.

1.
Northwest view.

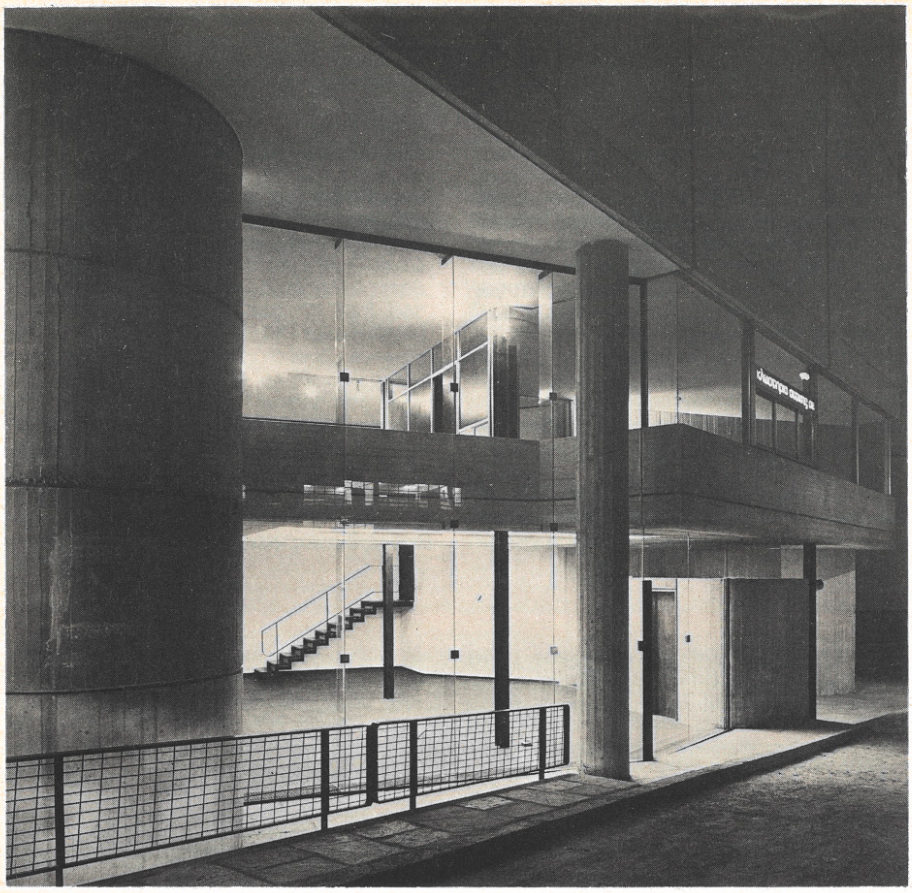

2.
Ὑποδοχὴ καὶ σκάλα γραφείων.

3-5.
Βόρεια ὄψη χώρων παραγωγῆς καὶ τμήματος γραφείων.

2.
Reception and staircase leading to the office area.

3-5.
North view of production areas and part of office area.

2
3

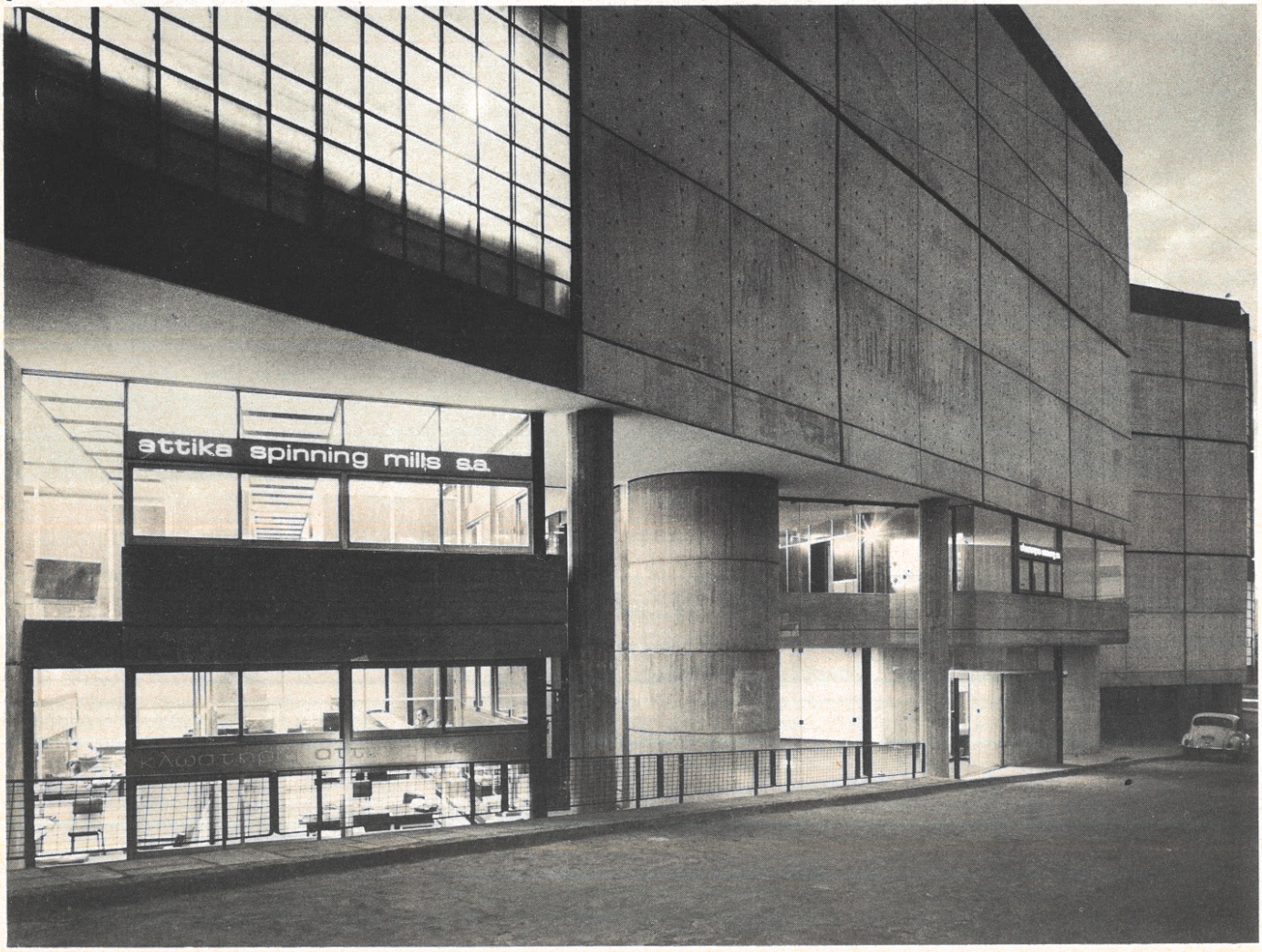

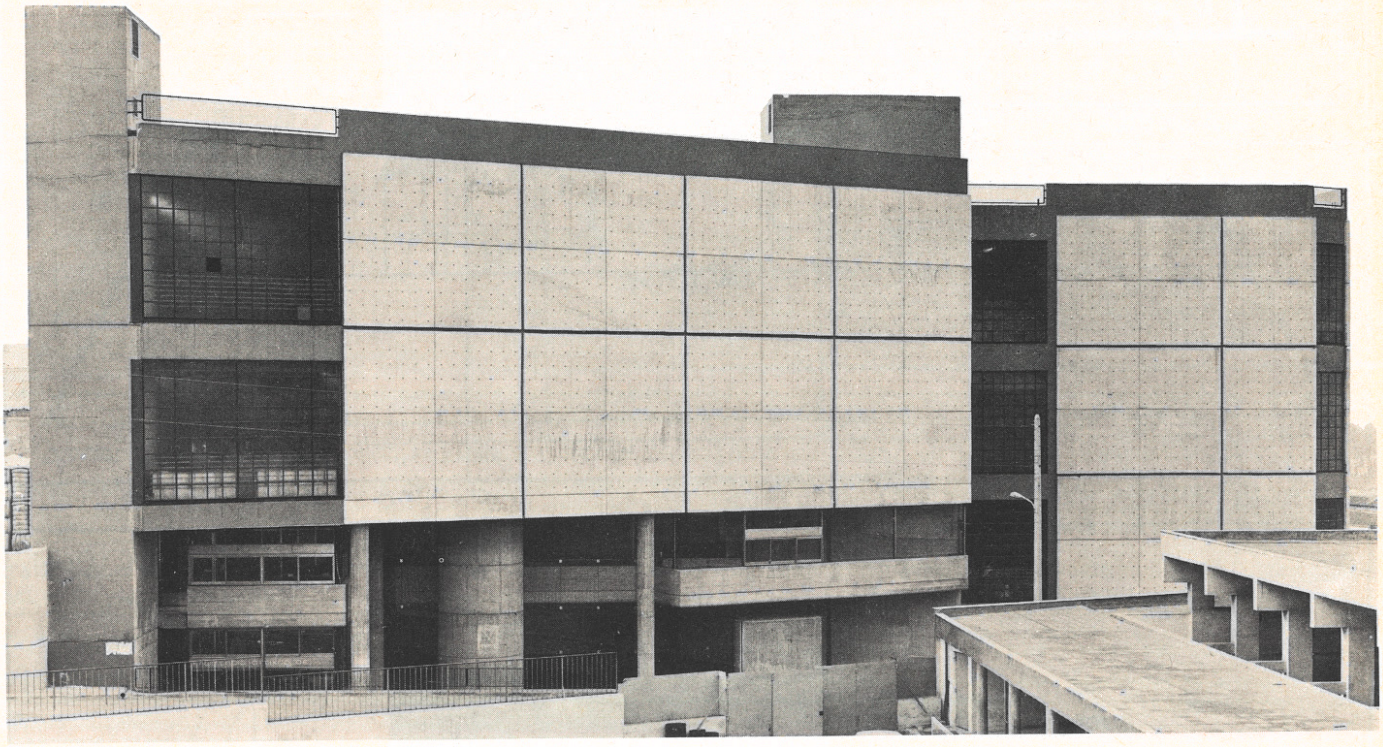

4

5

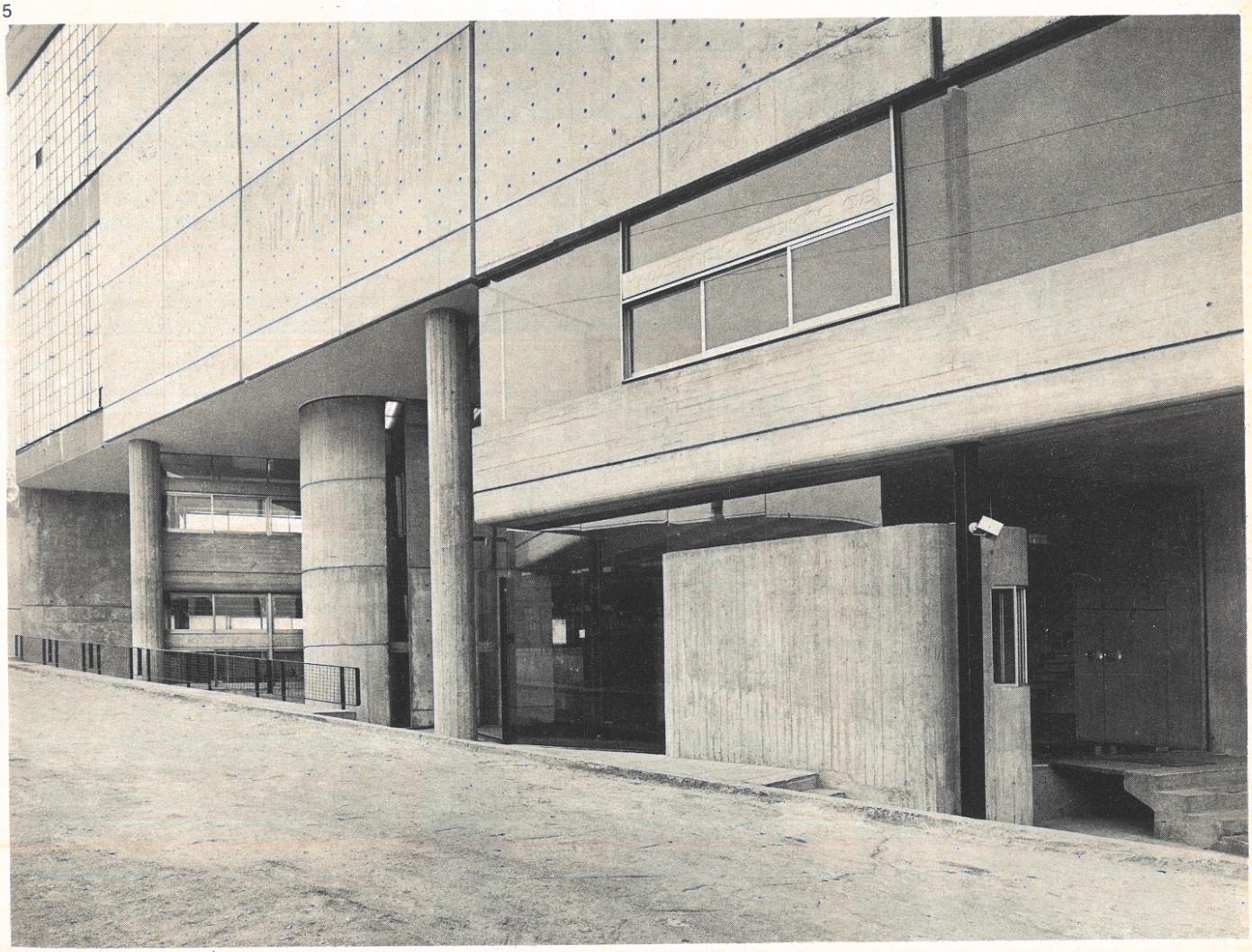

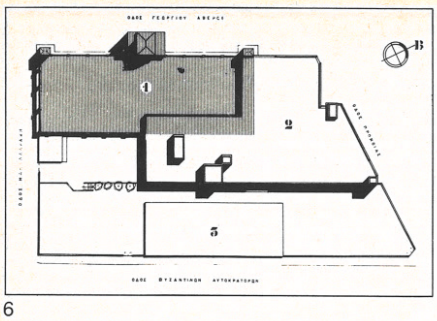

6

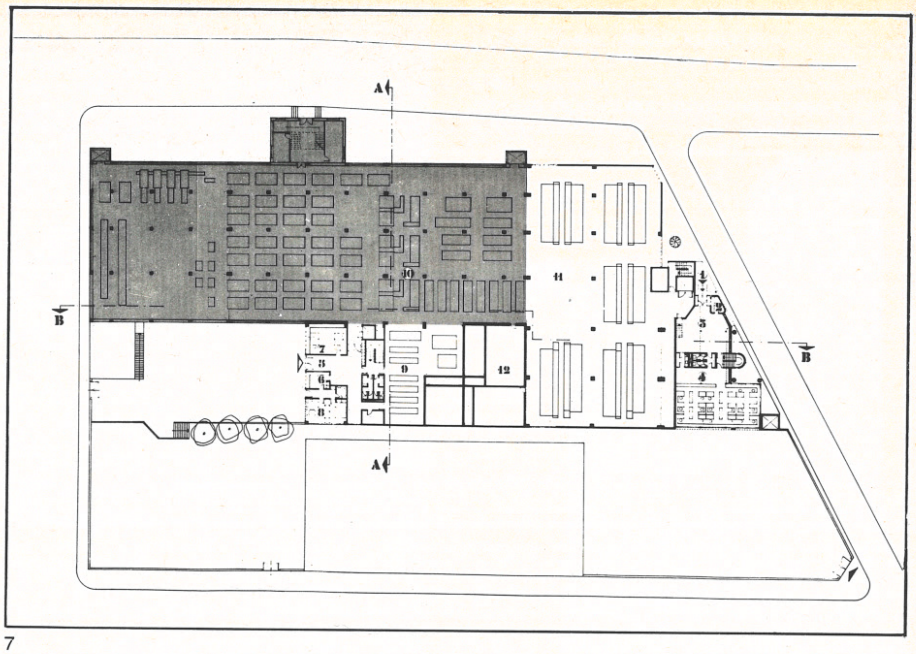

7

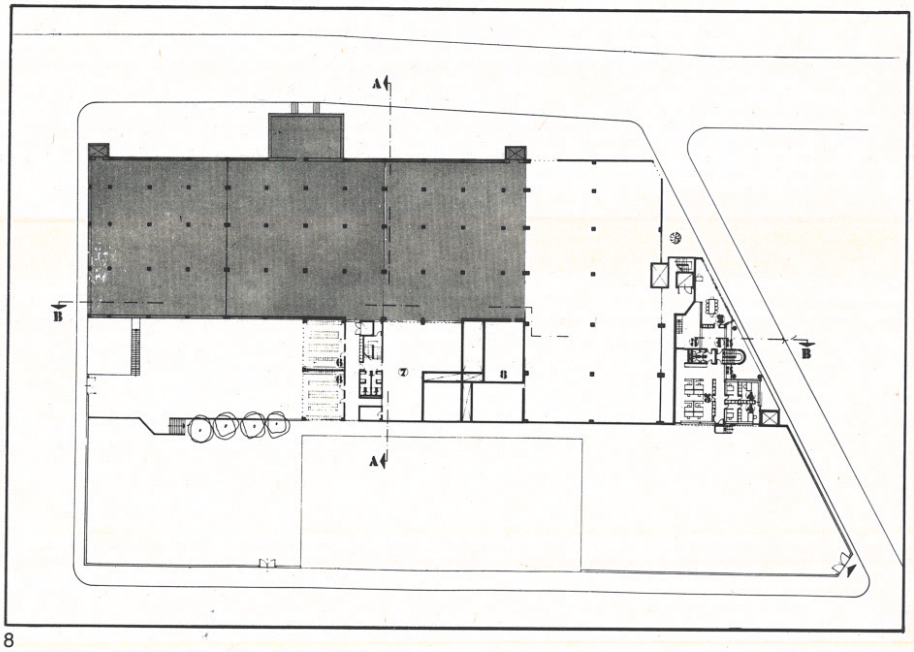

8

9

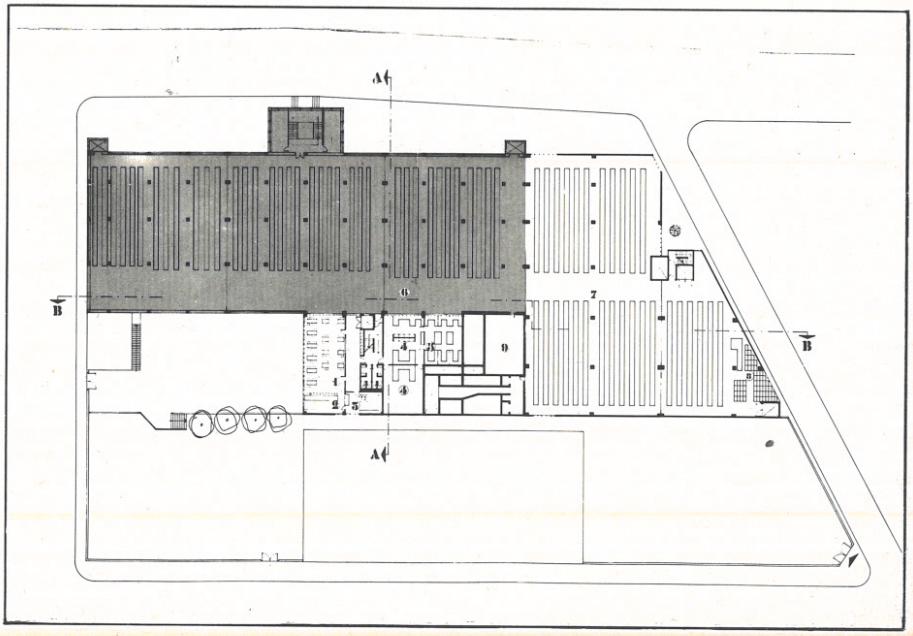

6.
Τοπογραφικό. 1. Παλαιὸ τμῆμα ἐργοστασίου, 2. Ἐπέκταση, 3. Ἀποθήκη πρώτων ὑλῶν.

7.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Εἴσοδος γραφείων, 2. Θυρωρεῖο, 3. Ὑποδοχή, 4. Λογιστήριο, 5. Εἴσοδος ἐργατῶν, 6. Θυρωρεῖο, 7. Γραφεῖο προσωπάρχη, 8. Κατοικία θυρωροῦ, 9, 11. Νέοι χῶροι παραγωγῆς, 10. Ὑπάρχοντες χῶροι παραγωγῆς, 12. Κλιματισμός.

8.
Κάτοψη ἡμιορόφου γραφείων καὶ ἀποδυτηρίων ἐργατῶν. 1. Ὑποδοχή, 2. Αἴθουσα συμβουλίων, 3. Γραφεῖα, 4. Γραφεῖα διοικήσεως, 5. Κενό, 6. Ἀποδυτήρια, 7. Νέα πτέρυγα, 8. Κλιματισμός.

9.
Κάτοψη α′ ὀρόφου. 1. Καντίνα, 2. Μπάρ, 3. Κουζίνα, 4. Συνεργεῖα, 5. Ἀποθήκη ἀνταλλακτικῶν, 6. Ὑπάρχοντες χῶροι παραγωγῆς, 7. Νέα πτέρυγα, 8. Ὕγρανση, 9. Κλιματισμός.

10.
Κάτοψη β′ ὀρόφου. 1. Νέα πτέρυγα, 2. Κλιματισμός, 3. Ὕγρανση, 4. Παλαιὸ τμῆμα.

11.
Τομές. Τομὴ Α-Α. Νέα πτέρυγα: 1. Ὑπόγειο, 2. Ἰσόγειο, 3. Ἡμιόροφος, 4. Α′ ὄροφος, 5. Β′ ὄροφος. Παλαιὸ τμῆμα: 6. Ἰσόγειο, 7. Α′ ὄροφος. Τομὴ Β-Β. 1. Ἰσόγειο γραφείων, 2. Ἡμιόροφος γραφείων, 3. Ὑπόγειο, 4. Ἰσόγειο, 5. Α′ ὄροφος, 6. Β′ ὄροφος.

12.
Βορειοδυτικὴ ὄψη.

13, 14.
Κλιμακοστάσιο.

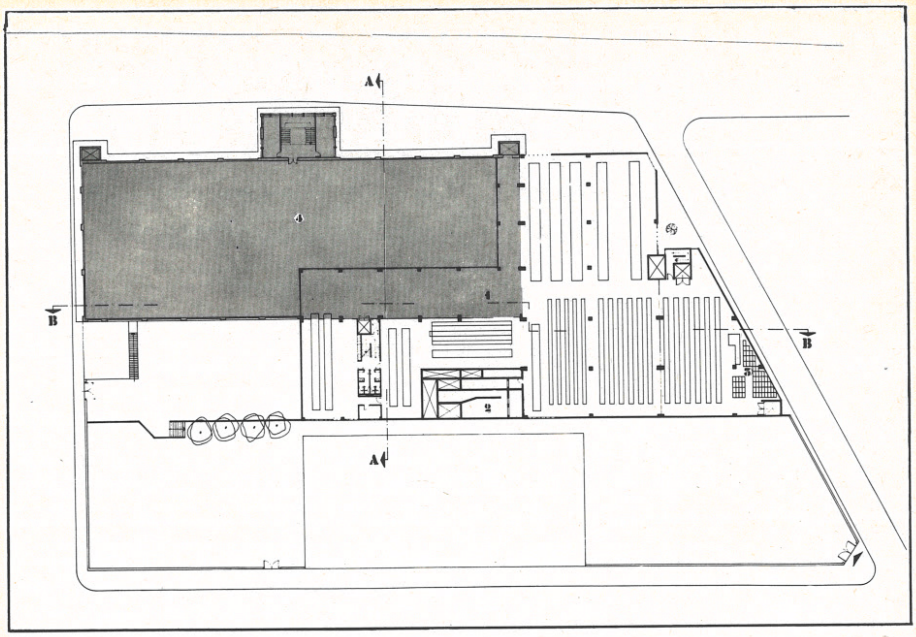

10

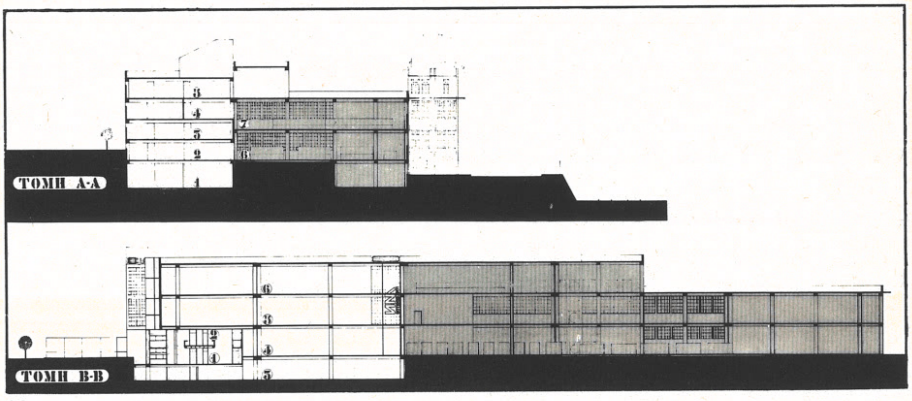

11

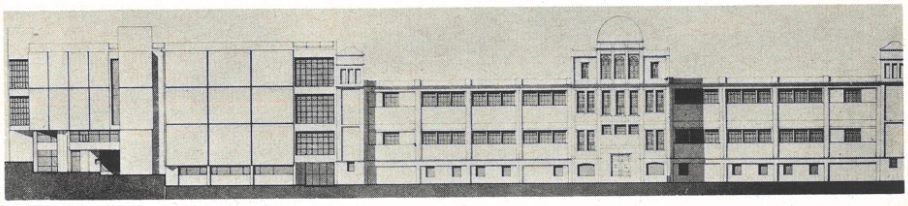

12

13

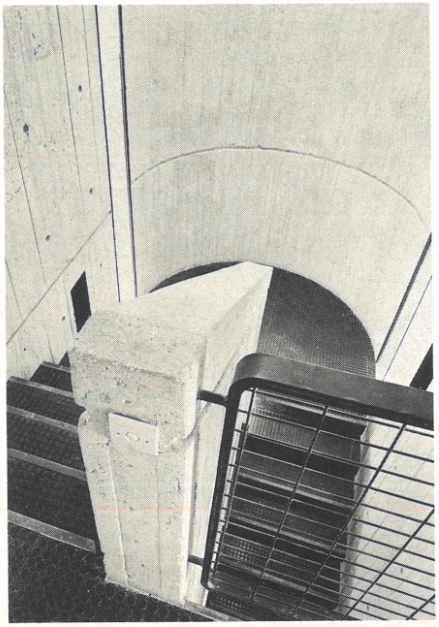

14

6.
Site plan. 1. Existing building, 2. Addition, 3. Warehouse of raw materials.

7.
Ground floor plan. 1. Offices entrance, 2. Gatehouse, 3. Reception, 4. Accountant's office, 5. Workers' entrance, 6. Gatehouse, 7. Personnel manager, 8. Porter's quarters, 9,11. New production areas, 10. Existing production areas, 12. Air conditioning.

8.
Mezzanine plan. Office area and workers' lockers. 1. Reception, 2. Conference room, 3. Offices, 4. Administration, 5. Void over reception, 6. Lockers, 7. New wing, 8. Air conditioning.

9.
First floor plan. 1. Canteen, 2. Bar, 3. Kitchen, 4. Repair shops, 5. Storage of spare-parts, 6. Existing production areas, 7. New wing, 8. Humidification, 9. Air conditioning.

10.
Second floor plan. 1. New wing, 2. Air conditioning, 3. Humidification, 4. Existing building.

11.
Sections. Section A-A. New wing: 1. Basement, 2. Ground floor, 3. Mezzanine, 4. First floor, 5. Second floor. Existing building: 6. Ground floor, 7. First floor. Section B-B. 1. Ground floor, office area, 2. Mezzanine, office area, 3. Basement, 4. Ground floor, 5. First floor, 6. Second floor.

12.
Northwest elevation.

13,14.
Staircase.

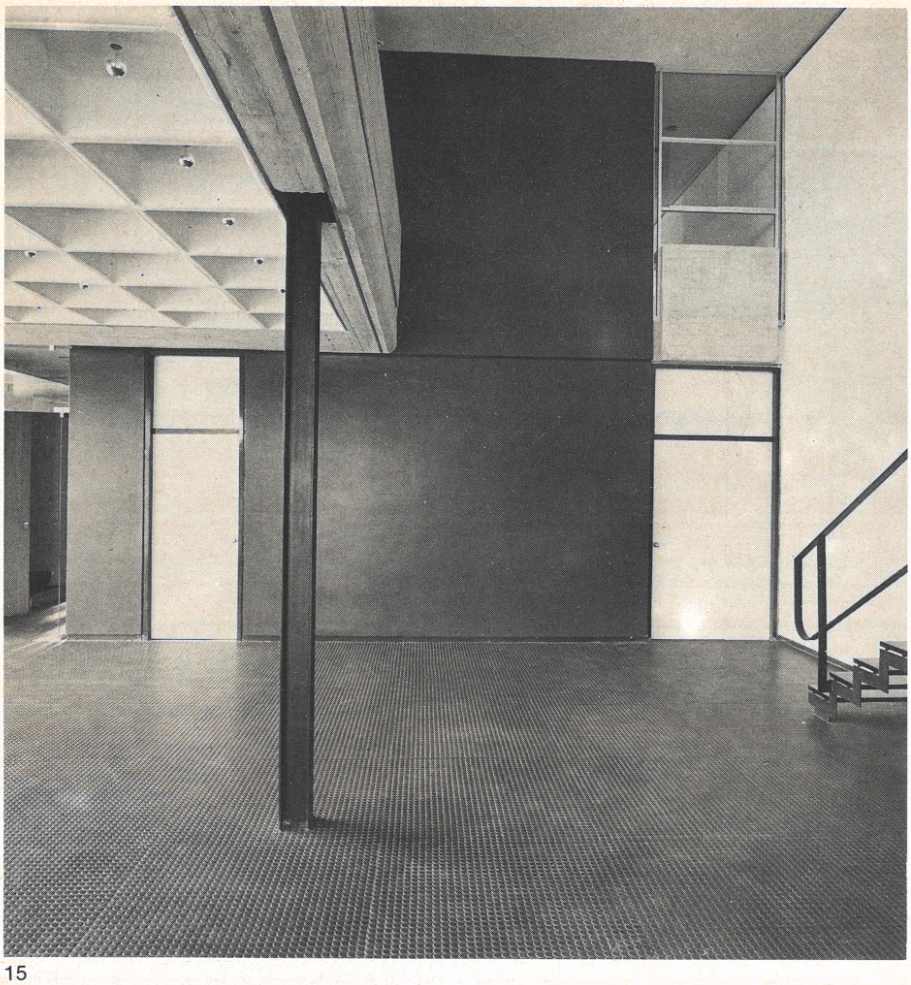

15

15.
Λεπτομέρεια ὀροφῆς χώρου ὑποδοχῆς.

16.
Γραφεῖο διοικήσεως.

17.
Εἴσοδος καὶ θυρωρεῖο.

18.
Σκάλα στὸν χῶρο ὑποδοχῆς.

19.
Ὀπισθία ὄψη.

20.
Αἴθουσα λογιστηρίου.

16

17

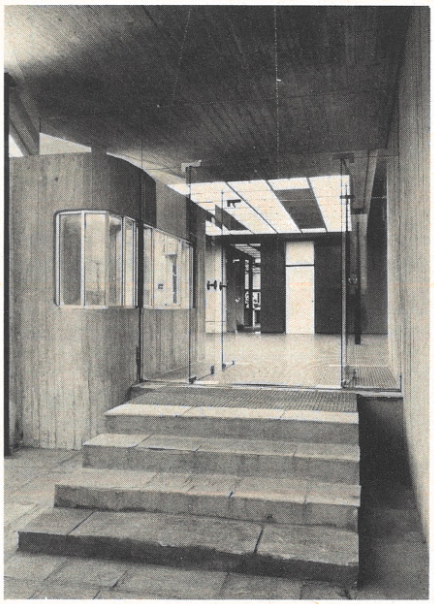

18

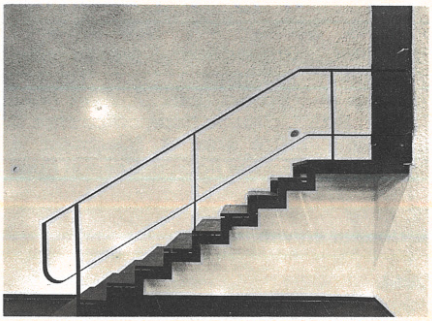

15.
Roof of the reception area. Detail.

16.
Administration office.

17.
Entrance and gatehouse.

18.
Staircase in the reception.

19.
Back view.

20.
Accountant's office.

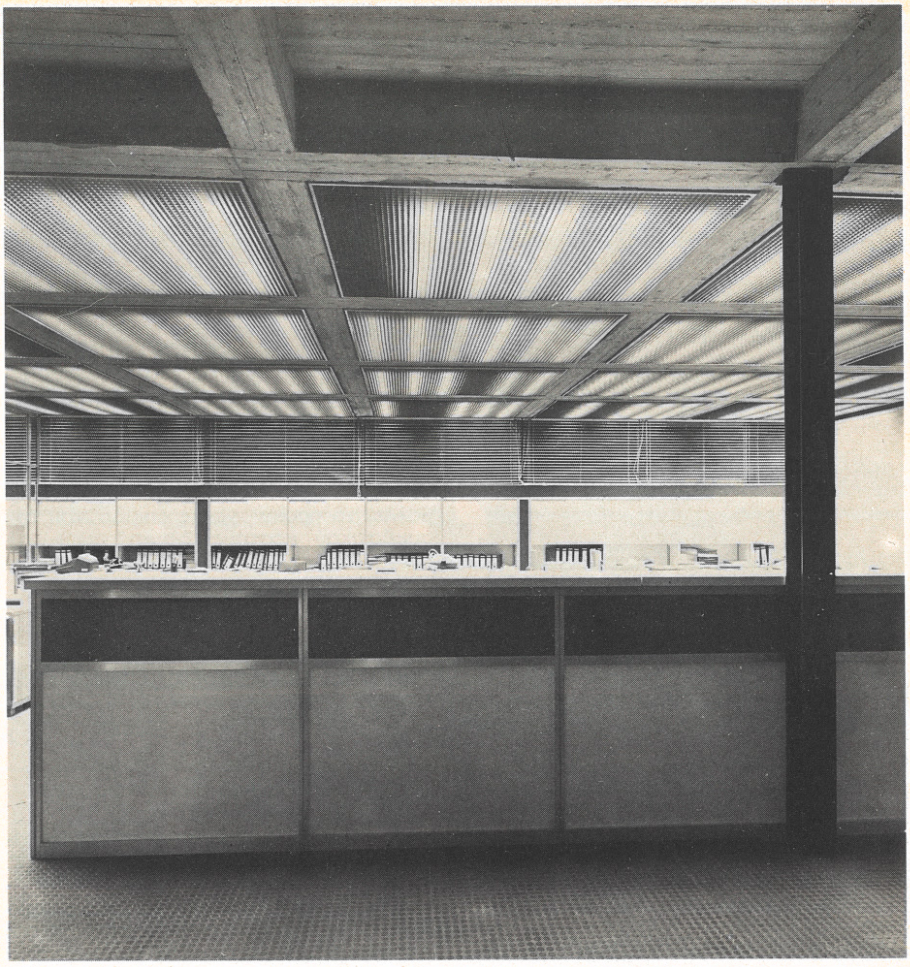

20

19

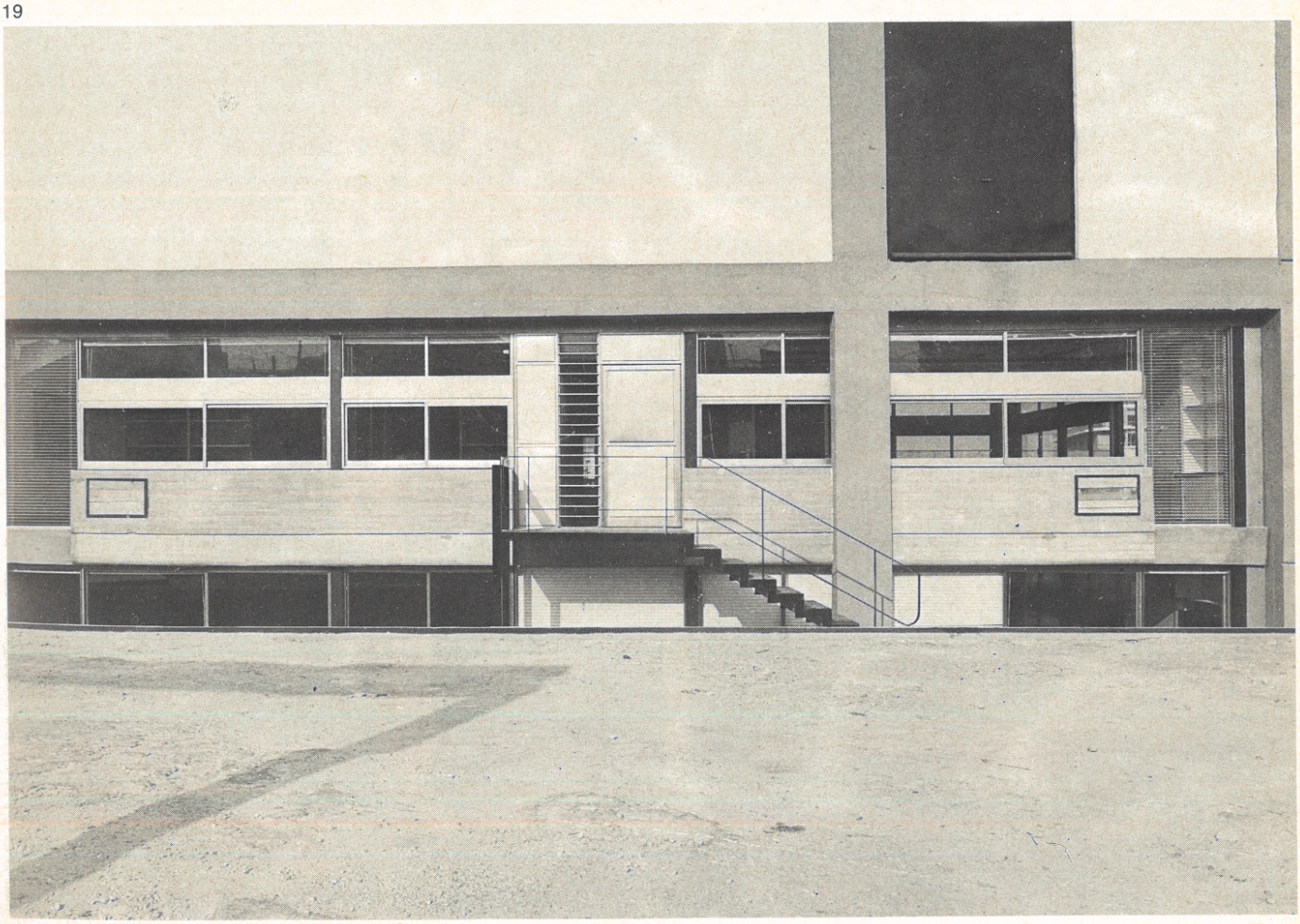

Ἐργοστάσιο ἐπεξεργασίας καφὲ στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτων Τ.Χ. Ζενέτος. Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες: Η.Γ. Μπίρης καὶ Μ. Μελιδώνη. Σύμβουλος πολιτικὸς μηχανικός: Γ. Πονηρός. Σύμβουλος μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Π. Λαδονικόλας. Προκατασκευή: Intecta καὶ ΠΡΟΕΤ.

Τὸ πρόγραμμα, ὅπως προέκυψε ἀπὸ τὴ συνεργασία ἐργοδότη καὶ μελετητῆ, περιλάμβανε:
α) ὑπόγεια: ἀποθῆκες πρώτων ὑλῶν καὶ ὑλικῶν συσκευασίας, μηχανολογικὲς ἐγκαταστάσεις,
β) ἰσόγειο: διακίνηση πρώτων ὑλῶν καὶ ἑτοιμων προϊόντων· στὸν προβλεπόμενο χῶρο ἐπεκτάσεως - ἀπαραίτητο μετὰ τὴν (κατὰ τὸ ὕψος) προσθήκη νέων μονάδων παραγωγῆς - προσωρινὴ θέση γενικῶν διαδικασιῶν ποὺ θὰ κατανεμηθοῦν σταδιακὰ στοὺς ὀρόφους,
γ) α′ ὄροφος: ἐγκαταστάσεις πρώτης ἐπεξεργασίας, χῶροι προσωπικοῦ, γραφεῖα,
δ) β′ ὄροφος: ἐγκαταστάσεις δεύτερης ἐπεξεργασίας (γιὰ ὁρισμένους τύπους) καὶ συσκευασίας,
ε) δυναμικότητα παραγωγῆς στὴν α′ φάση: 1500 τ/ἔτος,
στ) πρόβλεψη ἐπεκτάσεως,
ζ) ἀνέγερση μὲ σύστημα προκατασκευῆς γιὰ λόγους ταχύτητας καὶ ἁπλοποιήσεως τῶν διαδικασιῶν σταδιακῆς ἐπεκτάσεως («στεγνὸ» γιαπὶ κἄ)· χωρίσματα λυόμενα· δυνατότητα εἰσόδου τῶν μηχανῶν ἀπὸ τὶς ὄψεις· μορφολογία κτιρίου ποὺ νὰ προβάλλει τὸ προϊόν, χωρὶς ἐπιβάρυνση τοῦ συμβατικοῦ κόστους βιομηχανικῶν κτιρίων.

Τὸ ἔργο - φορέας καὶ περίβλημα ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα - εἶναι μιὰ ἐφαρμογὴ τῆς προκατασκευῆς σὲ πολυόροφο κτίριο (δύο ὑπόγεια καὶ τρεῖς ὄροφοι μὲ πρόβλεψη προσθήκης ἕξι ὀρόφων) μὲ σκελετὸ ἀντὶ τοιχώματα. Στὴν α′ φάση τὸ ἀντιανέμιο τῆς κατασκευῆς ἐξασφαλίζουν οἱ πυρῆνες κατακόρυφης κυκλοφορίας, ποὺ γιὰ λόγους τεχνολογικῶν περιορισμῶν ἔγιναν μὲ συμβατικὸ τρόπο. Σὲ μιὰ πρόταση τοῦ μελετητῆ γιὰ τελειοποίηση τοῦ συστήματος ἐξετάζεται ἕνας τρόπος ἀπελευθερώσεως τοῦ σκελετοῦ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐξάρτηση, ποὺ ἐπιτρέπει γενίκευση τῆς προκατασκευῆς (καὶ μεγαλύτερη εὐ-

Coffee factory in Athens

Architect T. Ch. Zenetos. Collaborating architects: E.G. Biris and M. Melidoni

The programme of the project as it resulted from the collaboration of the user and the architect involved:
a) basements: warehouses for raw and packaging materials, mechanical installations,
b) ground floor: handling of raw materials and finished products,
c) first floor: installations for first processing of coffee beans, personnel area, offices,
d) second floor: installations for second processing of certain types of coffee beans and packaging,
e) production capacity: 1500 t. per year,
f) future extension,
g) construction of the building with a system of prefabrication that will facilitate future extension; demountable partition panels; design of the plant that would contribute to the promotion of the product

1

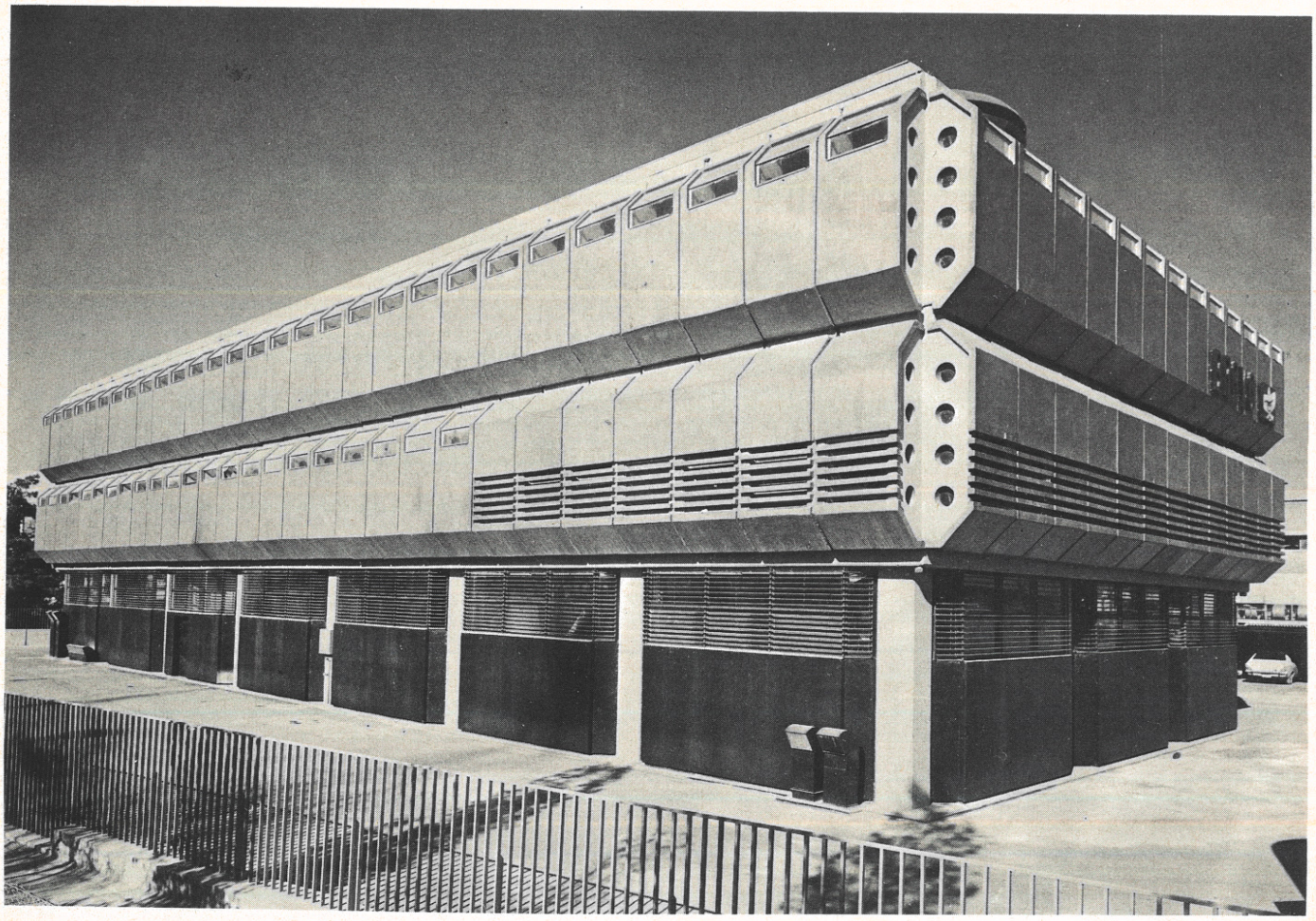

καμψία στὴ διάρθρωση τῆς λειτουργίας). Τὸ σύστημα στερεώσεως τῶν στοιχείων τῶν ὄψεων, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέκυψε καὶ τὸ σχῆμα τους (ἔκκεντρη ἀνάρτηση ποὺ προκαλεῖ πλάγια πίεση στὸ κάτω μέρος ἀντὶ πάκτωση), ἀνεξαρτοποιεῖ στατικὰ τὸ περίβλημα ἀπὸ τὸν σκελετό. Ἔτσι ταυτόχρονα, ἡ εὐκαμψία-προσαρμοστικότητα τοῦ κτιρίου ἐπεκτείνεται καὶ στὶς ὄψεις. Τὰ καλούπια εἶναι μεταλλικὰ καὶ θὰ χρησιμοποιηθοῦν στὶς κατὰ στάδια ἐπεκτάσεις ἢ καὶ σὲ ἄλλο κτίριο. Σὰν «ἐνδιάμεσο» ὑλικὸ χρησιμοποιήθηκαν σωληνωτὲς λωρίδες neopren.

Μορφολογικὰ τὸ κτίριο εἶναι μιὰ προσαρμογὴ στὴ σημερινὴ τεχνικὴ τῆς κτιριολογικῆς λύσεως ποὺ ἐξυπηρετεῖ ἀκόμη παλαιὲς μονάδες παραγωγῆς (π.χ. ἐργοστάσιο Φίξ, 1957): ἐνιαῖοι ἐσωτερικοὶ χῶροι· ἐνιαῖος κάναβος ὄψεως μὲ διάφορες ποικιλίες ἀνοιγμάτων, ποὺ μπορεῖ νὰ ἀναπροσαρμοστεῖ μὲ τὶς ἀλλαγὲς χρήσεως τῶν χώρων. Οὐσιαστικὰ ἡ προσαρμογὴ αὐτὴ ἀφορᾶ μόνο τὰ στοιχεῖα καὶ ὄχι τὸ σύνολο· π.χ. μιὰ ἀκολουθία στοιχείων μὲ φεγγίτη

without increasing the cost above the level that is usual for industrial buildings.

The factory - skeleton and membrane skin of reinforced concrete - is an application of prefabrication in a multi-storey building (two basements and three floors with the possibility of a six floor future extension). The design incorporates the modern technical construction methods with the standard requirements of a production unit, that is: unified interior spaces; standard elevation module with a variety of openings which can be readjusted to meet the changes of space usage.

2

3

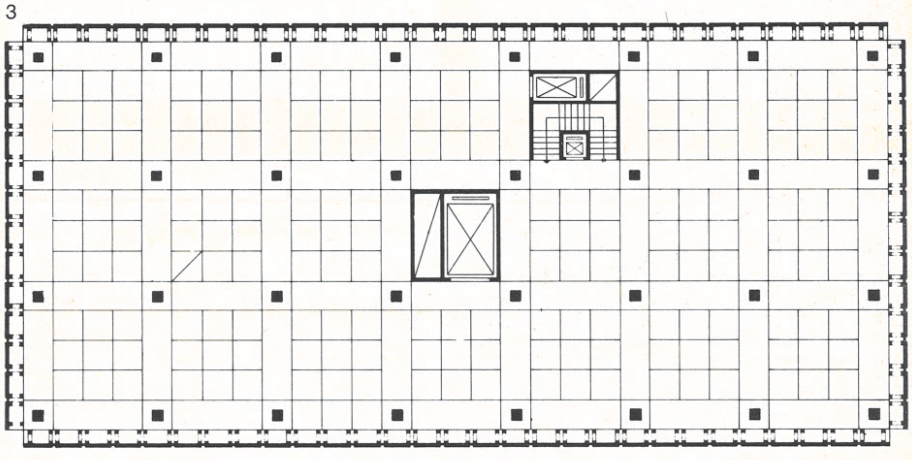

4

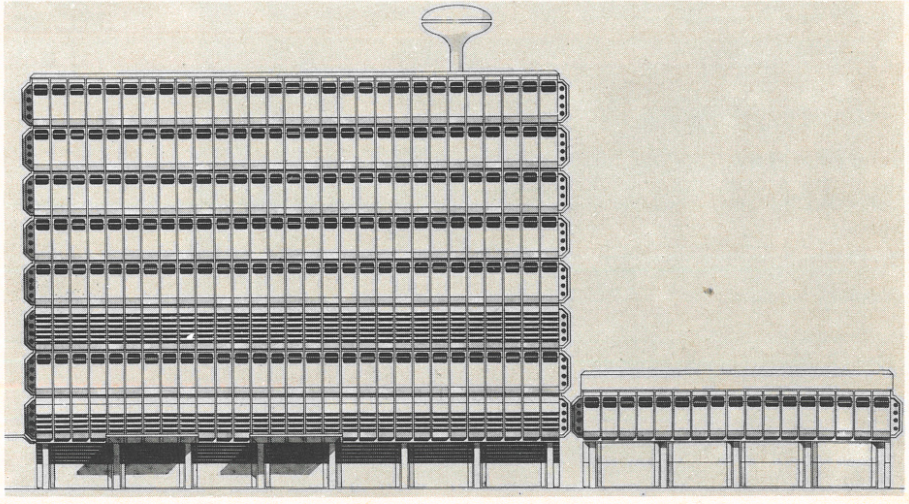

1.
Βορειοδυτικὴ ὄψη. Ἡ «ἀκολουθία» στοιχείων μὲ φεγγίτες σχηματίζει γραμμικὰ ἀνοίγματα. Κάτω δεξιά, στοιχεῖα γιὰ ἀναρρόφηση ἀέρα.

2.
Βορειοανατολικὴ ὄψη. Εἴσοδος γραφείων καὶ περιοχὴ ἐκφορτώσεων μὲ συρόμενες ὄψεις.

3.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου. Ὁ κάναβος χωρισμάτων εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν κάναβο ὑποστυλωμάτων.

4.
Ὄψη μὲ τὶς προβλεπόμενες σήμερα ἐπεκτάσεις.

1.
Northwest view. The "repetition" of elements with skylights forms continuous slits. On the right side of the ground floor elements for air absorption.

2.
Northeast view. Offices entrance and unloading area with sliding walls.

3.
Typical floor plan. The module of partitions is different from the module of the load bearing columns.

4.
Elevation with future extensions.

δίνει πάλι ένα γραμμικό άνοιγμα.
Σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ οἰκοπέδου ἡ μελέτη εἶχε σὰν στόχο τὴ μέγιστη εὐκαμψία στὸν τρόπο ἐξελίξεως (καθὼς καὶ στὴ δυνατότητα ἀλλαγῆς χρήσεως) πέρα ἀπὸ τὸν προβλεπόμενο σήμερα. Τὰ δύο ὑπόγεια προέκυψαν ἀπὸ τὸ βάθος τῆς οἰκονομικῆς θεμελιώσεως σὲ συνάρτηση μὲ τὶς μελλοντικὲς ἀνάγκες σὲ ἀποθηκευτικοὺς χώρους.
Ἐργοδότης: Bravo A.E. Διεύθυνση: Κηφισοῦ 100 (Αἰγάλεω). Ἐπιφάνεια ὀρόφου: 700 τμ. Ὄγκος: 13.500 κμ (α' φάση). Κόστος: 15 ἑκ. δρχ. Μελέτη: 1972-73. Κατασκευή: 1973.

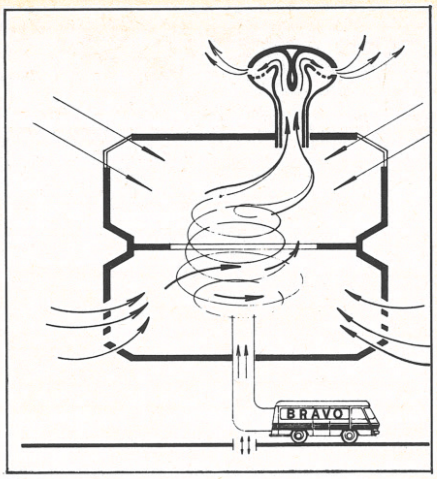

5

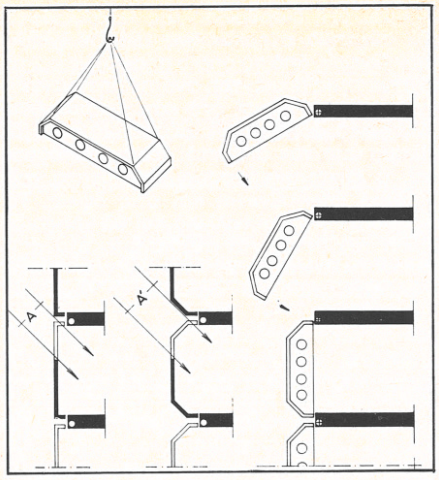
6

5.
Τὸ κτίριο εἶναι βασικὰ ἕνα καβουρδιστήρι καφέ: χαμηλὰ (περσίδες) ἀναρροφᾶται ὁ ἀπαραίτητος ἀέρας πού, ἀφοῦ τροφοδοτήσει τὶς διάφορες διαδικασίες ἐπεξεργασίας, διοχετεύεται πρὸς τὴν ἔξοδο μετὰ τὸν καθαρισμό του στὴν καμινάδα-συλλέκτη.

6.
Ἡ μορφὴ τῶν στοιχείων τῆς ὄψεως προέκυψε ἀπὸ τὶς παρακάτω παραμέτρους: σχῆμα «κουτιοῦ» γιὰ ἀκαμψία τόσο στὴν ἀπο-τύπωση καὶ ἀνύψωση, ὅσο καὶ στὴν ὁριστικὴ θέση, μὲ ἐλαχιστοποιημένο ὑλικὸ (καὶ βάρος) καὶ γιὰ ἔκκεντρη ἀνάρτηση μὲ ἐλεύθερη ἔδραση κάτω, δημιουργία περιμετρικῆς ζώνης - ἐκτὸς τοῦ κτιρίου - γιὰ τὶς σωληνώσεις (οἱ διάτρητες νευρώσεις εἶναι καὶ ἕτοιμος φορέας τους), αὔξηση ὕψους ποδιᾶς χωρὶς μείωση τοῦ φωτισμοῦ. Τὸ σχῆμα τῶν στοιχείων (βασικὸ καλούπι) εἶναι τυποποιημένο, μὲ παραλλαγὲς μόνο στὰ ἀνοίγματα ποὺ σχηματίζουν τὶς διάφορες ὄψεις, ἀνάλογα μὲ τὴ χρήση τῶν χώρων ποὺ καλύπτουν. Στὰ στοιχεῖα εἶναι ἐνσωματωμένα καὶ τὰ μεταλλικὰ πλαίσια γιὰ τὰ τζάμια.

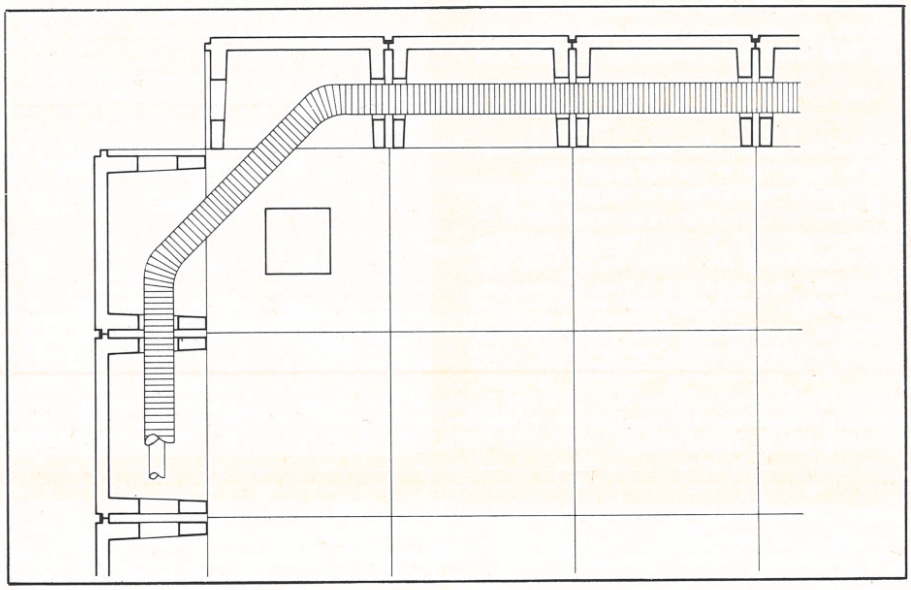
7

7.
Λεπτομέρεια.

8

8.
Πρόταση γιὰ βελτίωση τοῦ συστήματος μὲ γενίκευση τῆς προκατασκευῆς (χωρὶς ἀντισεισμικὸ πυρήνα). Οἱ τοπικὲς πακτώσεις μποροῦν νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ γενικὴ καλωδίωση ὑπὸ τάση.

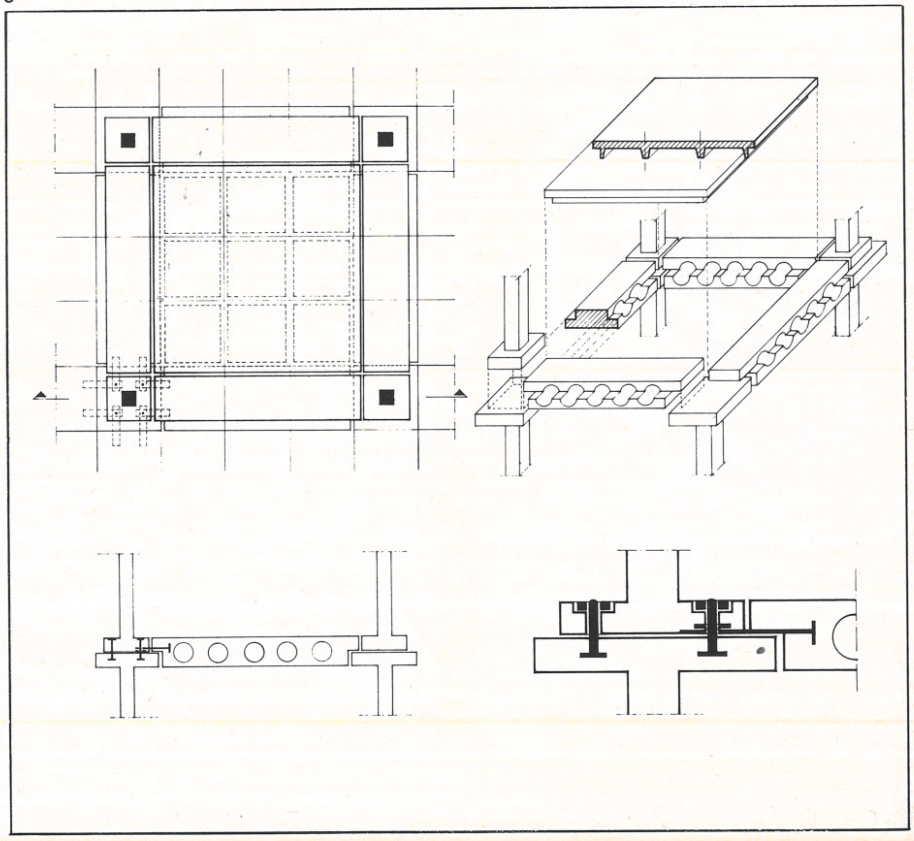

5.
The building is basically a coffee-mill in function: the necessary volume of air is pumped in at the first floor, then it is fed to the coffee processing areas and finally is conveyed to the chimney stack to be filtered.

6.
Facade elements.

7.
Detail.

8.
Proposal for an improvement of the system using prefabricated components throughout the whole building.

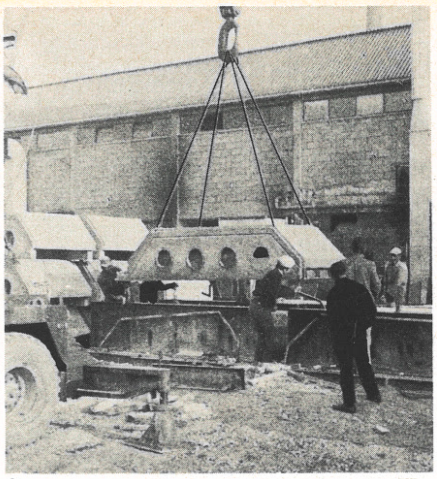

9

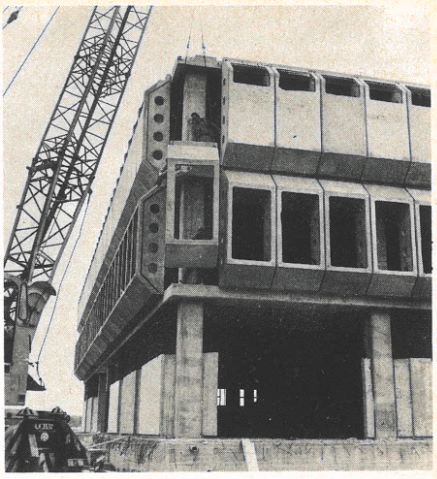

10

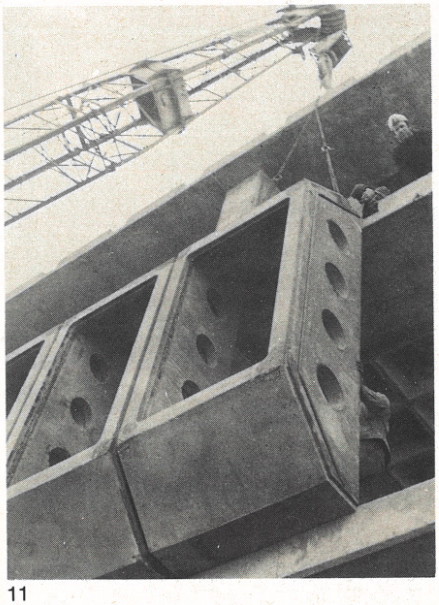

11

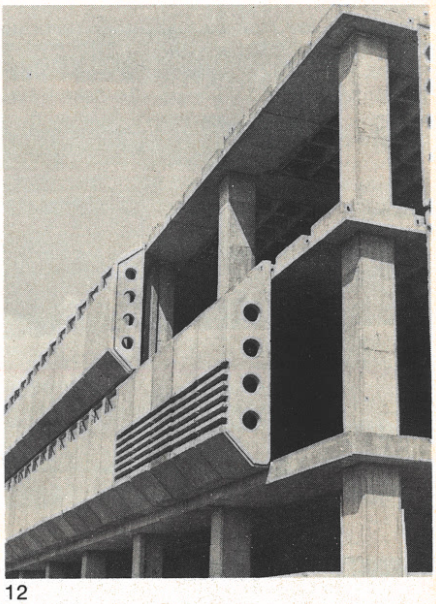

12

13

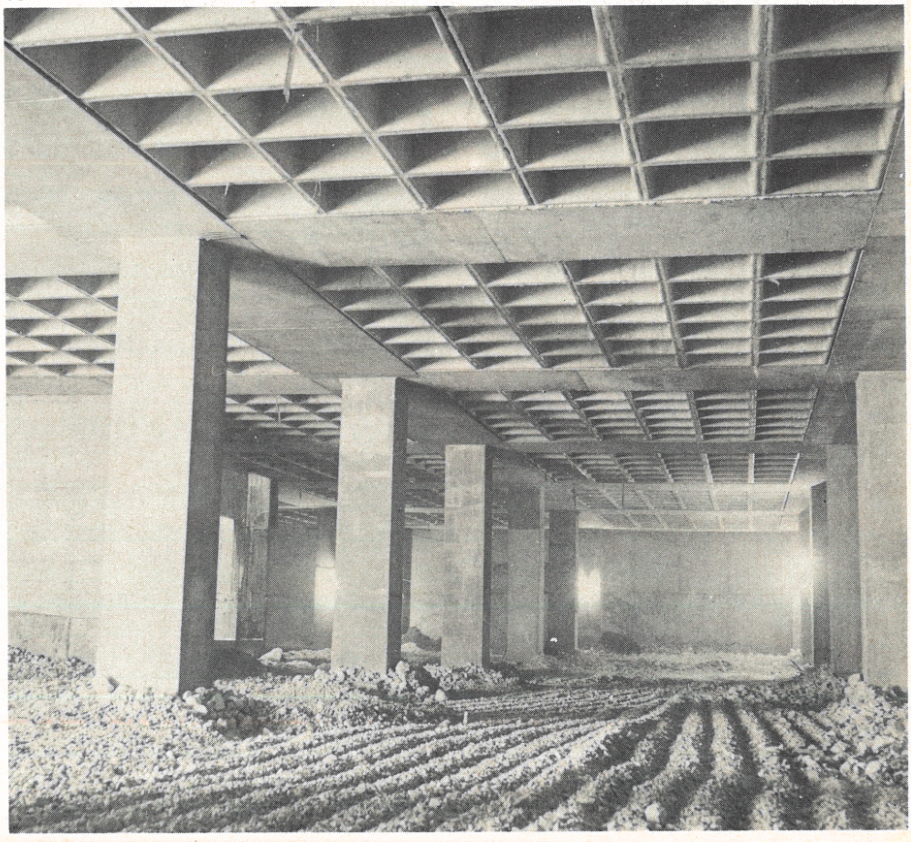

9.
Ἀποτύπωση-ἀνύψωση (ὁριζόντια).

10.
Ἀνύψωση (κατακόρυφη)-ζύγισμα.

11.
Στερέωση.

12.
Ὁ φορέας καὶ τὸ περίβλημα.

13.
Ἐσωτερικὸ τοῦ φορέα (β' ὑπόγειο).

9.
Demoulding.

10.
Lifting-weighting.

11.
Fixing.

12.
The skeleton and the membrane skin.

13.
Interior of the load bearing structure (second basement).

14.
Ἐσωτερικὸ στὴν περιοχὴ τῶν γραφείων (α' φάση).

15.
Ἡ καμινάδα-συλλέκτης.

16.
Οἱ σωληνώσεις στὴν περιμετρικὴ ζώνη.

17.
Ὁ πυλώνας γιὰ τὸ σῆμα, στὸν δρόμο.

18.
Γενικὴ ἄποψη καὶ λεπτομέρεια ἐδράσεως τοῦ πυλώνα. Τὰ στοιχεῖα τῆς συνθέσεως, πέρα ἀπὸ τὴ λειτουργικότητα (ποὺ μποροῦσε νὰ ἐξυπηρετηθεῖ μὲ διάφορους τρόπους), ἔχουν στόχο νὰ τονίσουν τὸ προϊὸν καὶ τὴ μάρκα (σὰν «σῆμα κατατεθέν»).

19.
Λεπτομέρεια τῆς ὄψεως. Τὸ γυάλισμα στὸν ἥλιο προέρχεται ἀπὸ τὴ χρυσὴ ἀπόχρωση τοῦ ὑλικοῦ προστασίας τῆς ἐπιφάνειας τοῦ σκυροδέματος. Ἡ ὄψη μένει καθαρή, καθὼς ἡ βροχὴ τὴν ξεπλένει ἀντὶ νὰ τὴν σημαδεύει.

15

16

14

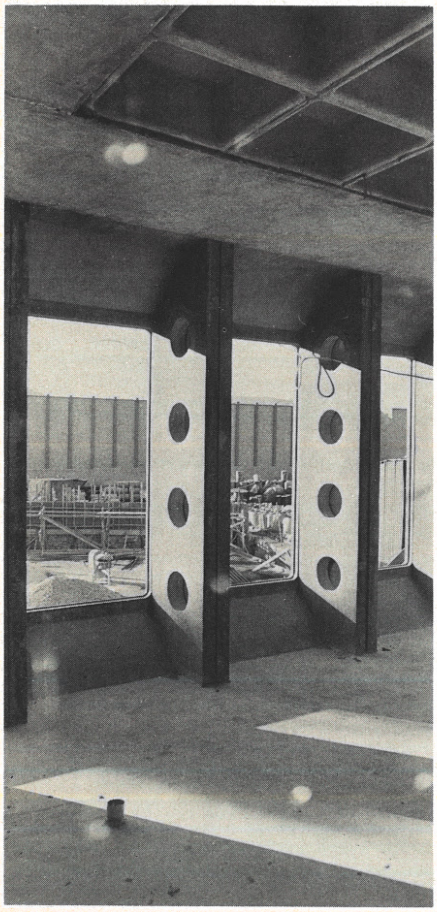

14.
Interior of the office area.

15.
The chimney stack.

16.
Wiring system in the peripheral zone.

17.
The pylon for the trademark on the street.

18.
General view and detail of pylon anchoring.

19.
Facade detail.

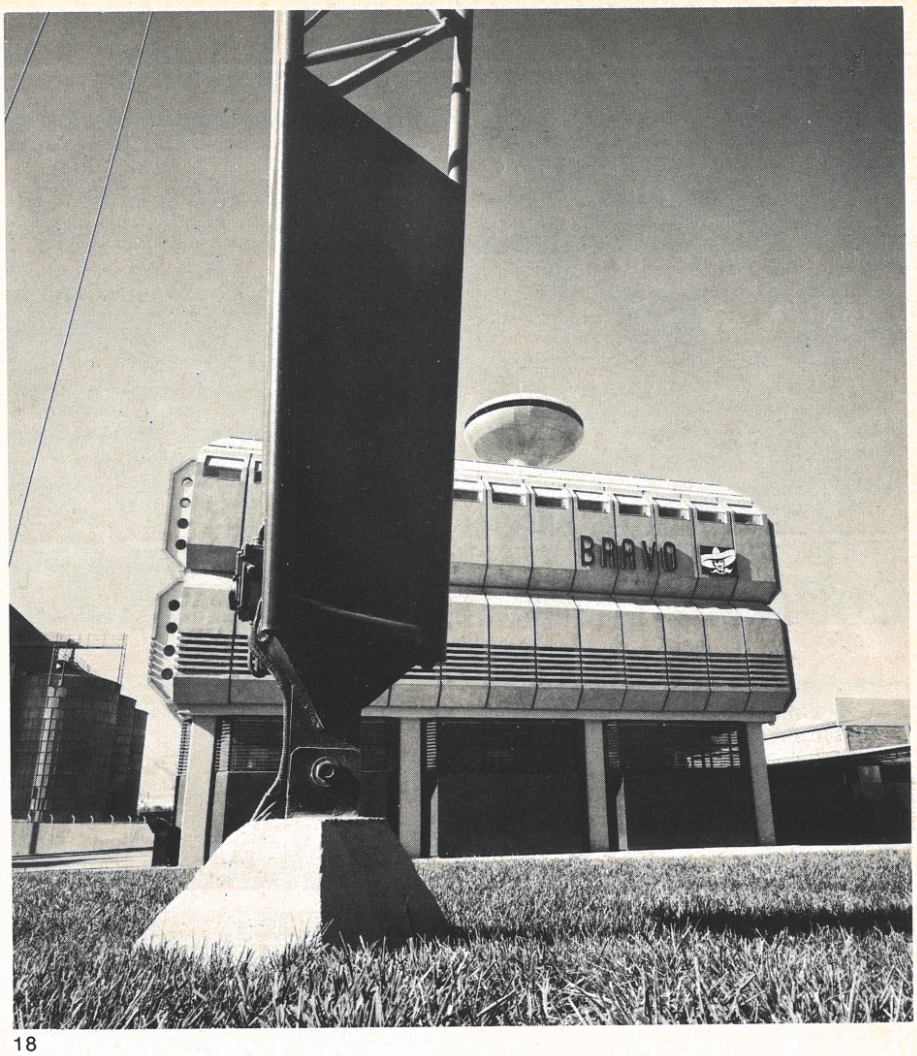

18

17

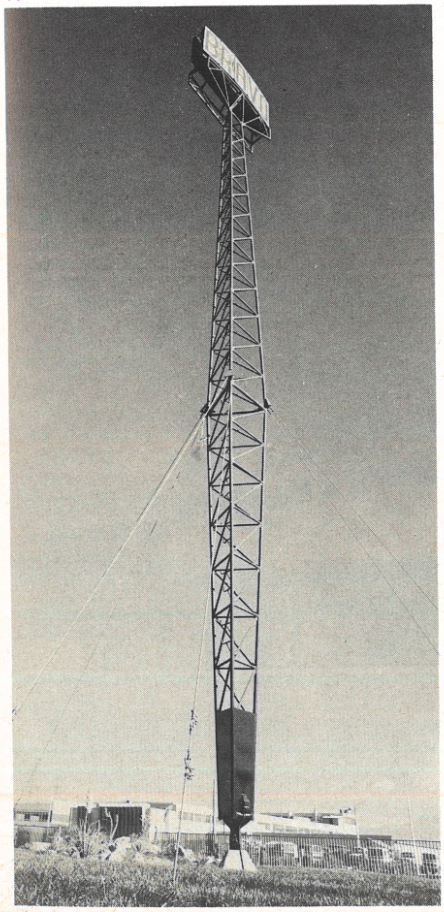

19

Ἐργοστάσιο στὴ Λάρισα. 1

Ἀρχιτέκτονες Ν. Πισπιρῖκος καὶ Γκ. Μπάλτζερ. Πολιτικὸς μηχανικός: Α. Σακελλαρίου

Ἡ βιομηχανικὴ αὐτὴ μονάδα παράγει τάπητες καὶ φλοκάτες, ἔχει ἐπιφάνεια 11.000 τμ σὲ οἰκόπεδο 46 στρεμμάτων καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία κτίρια διαφορετικῆς λειτουργίας ἑνωμένα σὲ ἑνιαῖο σύνολο. Αὐτὸ διευκολύνει τὴν ἀνεξάρτητη ἐπέκταση καὶ χρήση κάθε κτιρίου ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες ποὺ παρουσιάζει ἡ ἐξέλιξη τῆς μονάδας.

Ἡ στέγη τῆς αἴθουσας τῶν μηχανημάτων εἶναι σιδηροκατασκευὴ μὲ ἄνοιγμα 25 μ καὶ διαμορφώθηκε σὲ σχῆμα shed, μὲ τὰ παράθυρα πρὸς τὸν βορρὰ γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων. Γιὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ φυσικὸ φωτισμὸ ἡ ἀπόσταση μεταξὺ τῶν shed εἶναι 5 μ. Γιὰ νὰ διατηρηθοῦν οἱ ἀπαραίτητες συνθῆκες θερμοκρασίας-ὑγρασίας στὴν αἴθουσα, ἡ στέγη κατασκευάστηκε διπλή, μὲ μονωτικὸ ὑλικὸ ἀνάμεσα, ἐπικάλυψη ἀπὸ ἀμιαντοτσιμέντο καὶ ψευδοροφὴ ἀπὸ ἀλουμίνιο. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο οἱ μεγάλες πτυσσόμενες συρταρωτὲς πόρτες εἶναι ἀπὸ διπλὴ λαμαρίνα μὲ μονωτικὸ ὑλικό. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἀπὸ δύο δρομικὰ τοῦβλα μὲ μονωτικὴ πλήρωση ὑαλοβάμβακα.

Γενικὰ δόθηκε μεγάλη προσοχὴ στὴ δημιουργία καὶ διαμόρφωση τῶν χώρων ποὺ ἐξυπηρετοῦν τοὺς ἐργάτες ὅπως ἡ τραπεζαρία, τὰ ἀποδυτήρια, οἱ χῶροι ὑγιεινῆς καὶ ἡ αἴθουσα ἀναψυχῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς χώρους αὐτούς, κατὰ μῆκος τῆς αἴθουσας μηχανημάτων, ὑπάρχουν σὲ μικρὲς ἀποστάσεις πρόσθετοι χῶροι ὑγιεινῆς σὰν ἀνεξάρτητοι κύβοι στὸν ἐξωτερικὸ τοῖχο της.

Factory in Larissa. 1

Architects N. Pispirikos and G. Balzer

This carpet factory covering 11.000 sq. m is built on a plot of 11 acres. It consists of three buildings, differing in functions, joined together to form a unit. The layout allows for the independent use and extension of each building to meet the needs of the plant as they arise.

1

2

1.
Κύρια ὄψη.

2.
Εἴσοδος διοικήσεως.

3.
Ὄψη αἴθουσας μηχανημάτων.

4.
Γενικὸ τοπογραφικό. 1. Διοίκηση, 2. Ἀποθήκη ἑτοίμων προϊόντων, 3. Αἴθουσες μηχανημάτων, 4. Ἀποθήκη πρώτων ὑλῶν, 5. Μηχανοστάσιο.

5.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Αἴθουσα μηχανημάτων, 2. Ἀποθήκη ἑτοίμων προϊόντων, 3. Ὑποδοχὴ καὶ κλιμακοστάσιο πρὸς ὄροφο, 4. Αἴθουσα ἀναψυχῆς, 5. Τραπεζαρία, 6,8. Χῶροι ὑγιεινῆς, 7. Ἀποδυτήρια.

6.
Κάτοψη ὀρόφου. 1. Ἀναμονὴ καὶ πληροφορίες, 2. Γραφεῖο, 3. Αἴθουσα συνεδριάσεων, 4. Λογιστήριο, 8. Χῶροι ὑγιεινῆς.

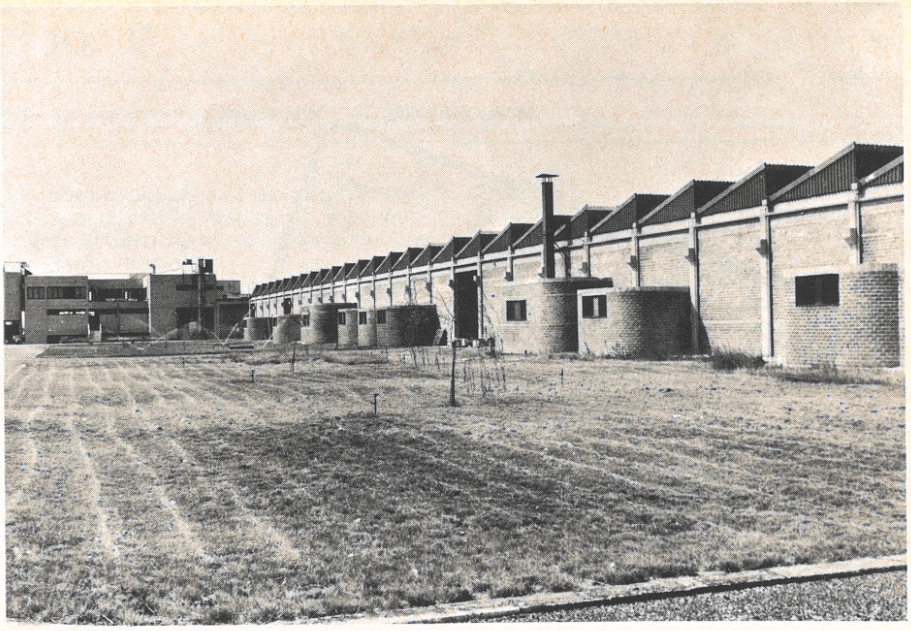

3

4

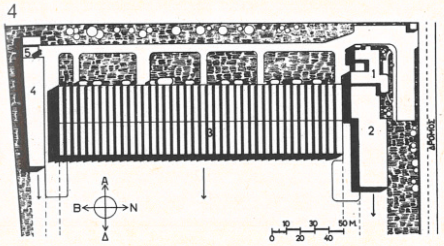

5

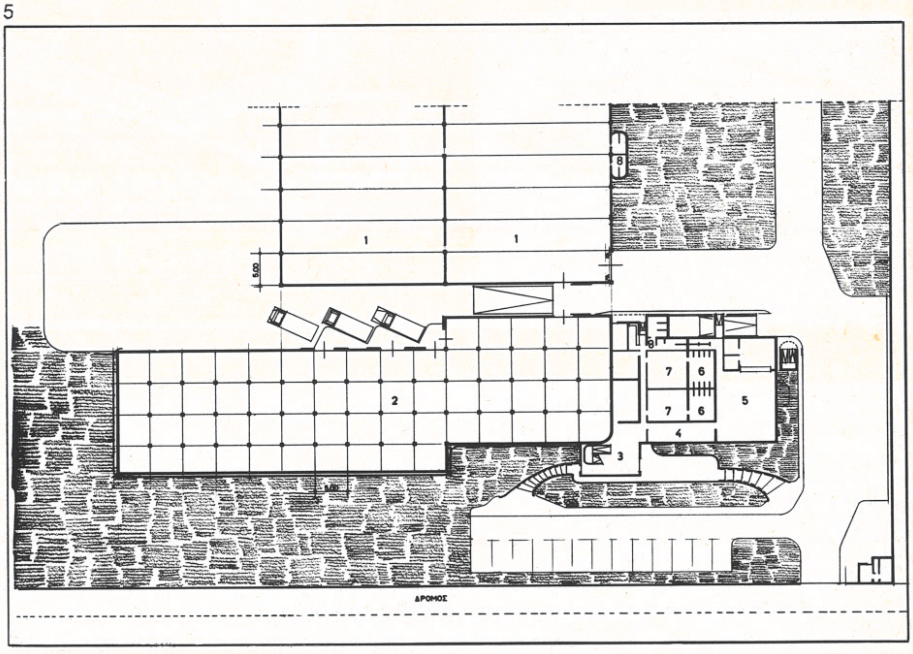

6

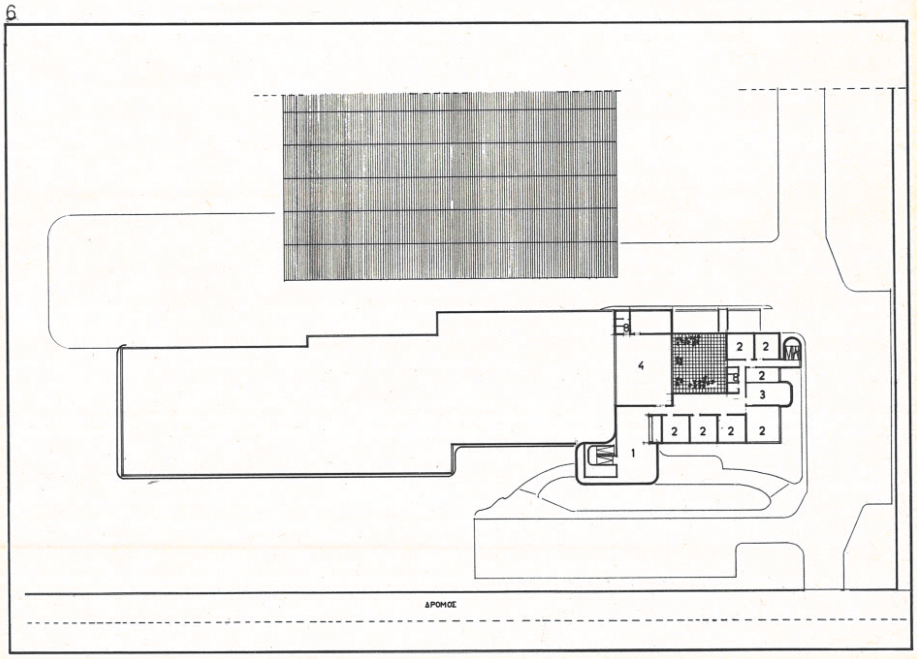

1.
General view.

2.
Administration entrance.

3.
View of the machinery room.

4.
Site plan. 1. Administration, 2. Warehouse of finished products, 3. Machinery rooms, 4. Storage of raw materials, 5. Engine room.

5.
Ground floor plan. 1. Machinery room, 2. Warehouse of finished products, 3. Reception area and staircase leading to the first floor, 4. Recreational room, 5. Dining room, 6, 8. Toilets, 7. Lockers.

6.
First floor plan. 1. Waiting room and informations, 2. Office, 3. Conference room, 4. Accountant's room, 8. Toilets.

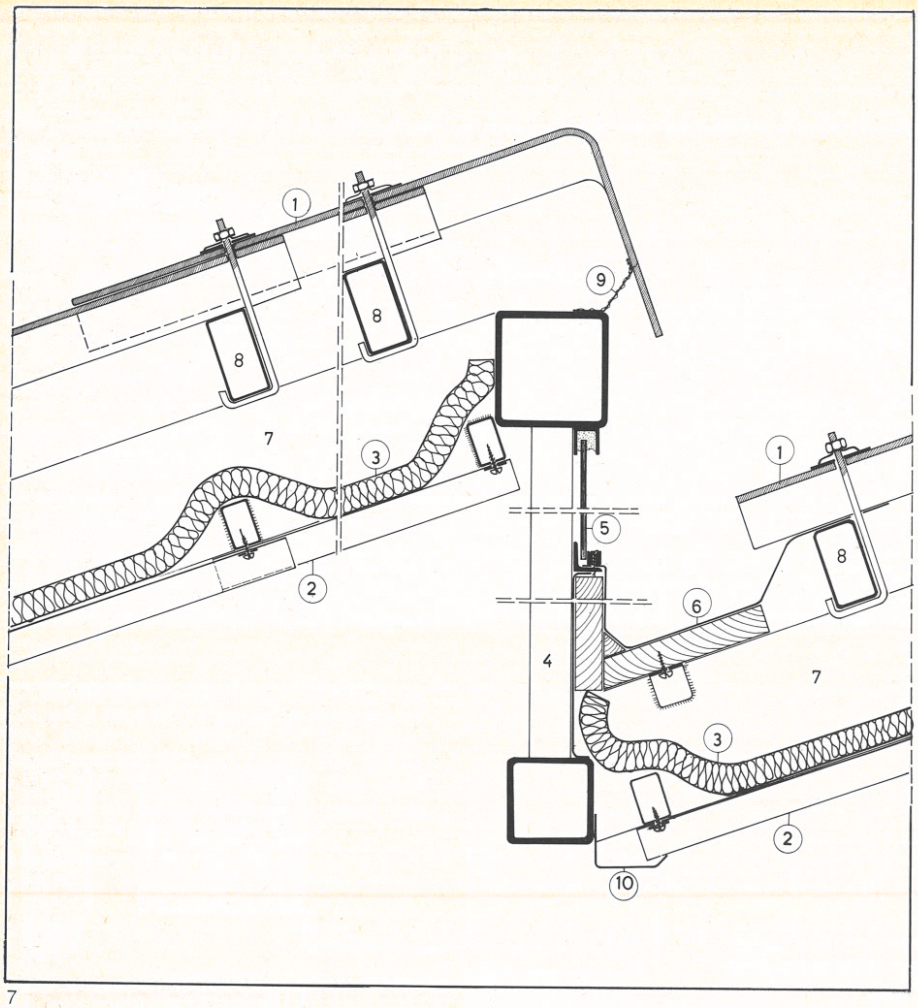

7

8

9

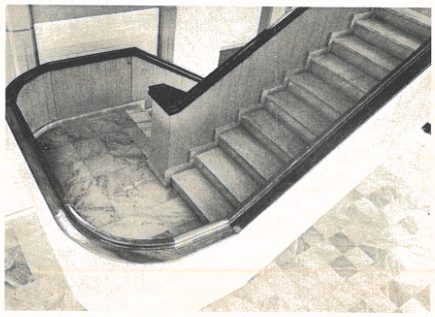

7
Λεπτομέρεια στέγης. 1. Ἐπικάλυψη ἀπὸ ἀμιαντοτσιμέντο, 2. Ψευδοροφὴ ἀπὸ ἀλουμίνιο, 3. Μονωτικὴ ὕλη, 4. Ζευκτό, 5. Φεγγίτης, 6. Ὑδρορρόη, 7. Τεγίδα, 8. Ἐπιτεγίδα, 9. Νευρομετάλ, 10. Ὑδρορρόη συλλογῆς ὑδρατμῶν.

8.
Ἐσωτερικὸ αἴθουσας μηχανημάτων.

9.
Κλιμακοστάσιο πρὸς ὄροφο γραφείων.

7.
Roof detail.

8.
Machinery room. Interior.

9.
Staircase leading to offices on the first floor.

Ἐργοστάσιο στὴ Λάρισα. 2

Ἀρχιτέκτονες Ν. Πισπιρῖκος καὶ Γκ. Μπάλτζερ. Πολιτικὸς μηχανικός: Α. Σακελλαρίου

Βασικὸ πρόβλημα τῆς μελέτης ἦταν ὁ τρόπος ἐπεκτάσεως τῆς ὑφιστάμενης βιομηχανικῆς μονάδας, ποὺ παράγει φλοκάτες, χωρὶς νὰ ἐπηρεαστεῖ ἡ παραγωγή της κατὰ τὸ στάδιο τῆς ἐπεκτάσεως, καθὼς καὶ ὁ τρόπος συνενώσεως τοῦ ὑπάρχοντος κτιρίου μὲ τὸ νέο, αἰσθητικὰ καὶ λειτουργικά, ὥστε νὰ ἀποτελέσουν ἕνα ἐνιαῖο σύνολο.

Ἡ φέρουσα κατασκευὴ τῆς αἴθουσας μηχανημάτων εἶναι ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα μὲ ὑποστυλώματα σὲ κάναβο 10×14 μ. Ἡ σιδερένια στέγη ἔχει σχῆμα shed, προσανατολισμένο πρὸς τὸν βορρὰ γιὰ τὸν κατάλληλο φωτισμό.

1.
Πρόπλασμα.

2.
Γενικὴ ὄψη.

3.
Γενικὸ τοπογραφικό. 1. Ὑπάρχον κτίριο, 2. Διοίκηση, 3. Ἀποθήκη ἑτοίμων προϊόντων, 4. Αἴθουσα μηχανημάτων, 5. Ἀποθήκη πρώτων ὑλῶν, 6. Μηχανοστάσιο.

4.
Πλάγια ὄψη.

Factory in Larissa. 2

Architects N. Pispirikos and G. Balzer

The basic problems of this project were: a) how to expand this carpet factory without interfering with its current production rate, and b) how to connect the new wing with the existing building so as to create a single, unified building both in terms of form and function.

1.
Model.

2.
General view.

3.
Site plan. 1. Existing building, 2. Administration, 3. Warehouse of finished products, 4. Machinery room, 5. Storage of raw materials, 6. Engine room.

4.
Side view.

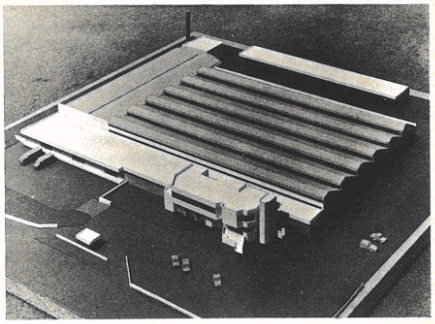

1

2

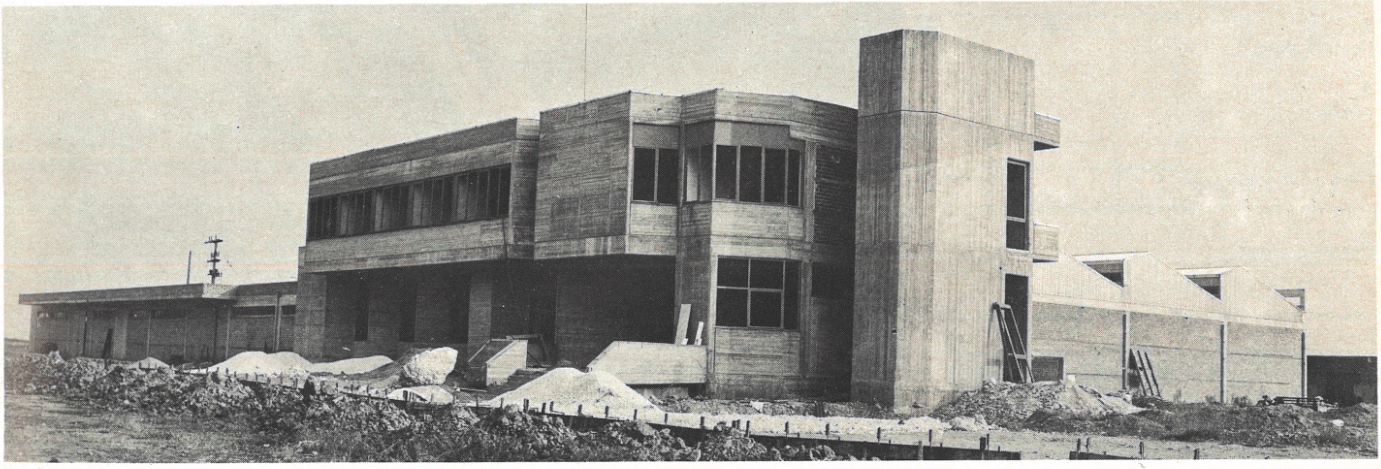

3

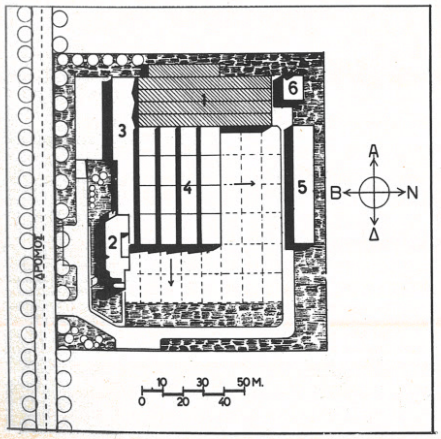

4

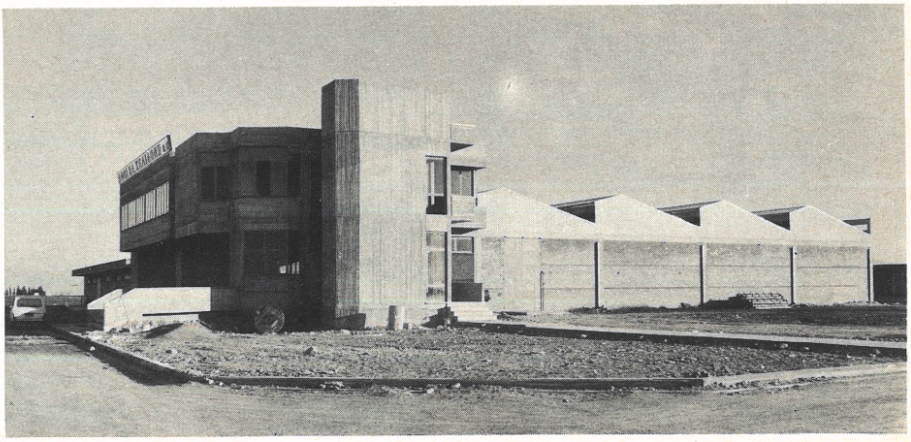

Ξενοδοχεῖο στὴ Λάρισα. 1

Ἀρχιτέκτονες Ν. Πισπιρῖκος καὶ Γκ. Μπάλτζερ

Τὸ ξενοδοχεῖο εἶναι γ' κατηγορίας καὶ ἔχει 93 δωμάτια (μονόκλινα καὶ δίκλινα) στοὺς πέντε ὀρόφους του. Τὸ ἰσόγειο περιλαμβάνει τὴν ὑποδοχή, τὸ καθιστικό, τὴν αἴθουσα πρωϊνοῦ καὶ καταστήματα. Στὰ δυὸ ὑπόγεια μποροῦν νὰ σταθμεύσουν 170 αὐτοκίνητα. Ὁ τελευταῖος ὄροφος ἔχει διαμορφωθεῖ σὲ ἑστιατόριο (μὲ κουζίνα καὶ μπὰρ) καὶ ἔτσι ἀξιοποιήθηκαν οἱ ὑποχρεωτικὲς βεράντες τῆς ἐσοχῆς.
Λόγω τοῦ δυσμενοῦς σχήματος τοῦ οἰκοπέδου (ἐλάχιστη πρόσοψη ἀνάλογα μὲ τὸ ἐμβαδό του) καὶ κυρίως λόγω τῆς στενότητας τοῦ δρόμου δόθηκε τέτοια μορφὴ στὸ κτίριο, ὥστε νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ συνηθισμένη σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις δημιουργία φωταγωγοῦ γιὰ τὸν φωτισμὸ τῶν δωματίων. Ὅλα τὰ δωμάτια εἶναι κατὰ τέτοιο τρόπο τοποθετημένα ὥστε νὰ ἔχουν ἐλεύθερη θέα καὶ καλὸ ἀερισμό, ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ κλιμακωτὴ ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ τὸν δρόμο ἐξασφαλίζει στοὺς ἐνοίκους μεγαλύτερη ἡσυχία.
Ὁ σκελετὸς τοῦ κτιρίου καὶ τὰ στηθαῖα τῶν μπαλκονιῶν εἶναι ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα καὶ ἔχουν μείνει ἐξωτερικὰ ἀνεπίχριστα ὕστερα ἀπὸ ἐπεξεργασία μὲ ἀμμοβολή, ἐνῶ οἱ τοῖχοι πληρώσεως εἶναι ἀπὸ τοῦβλο μὲ ἐξωτερικὴ ἐπένδυση ἀπὸ πλακάκια πορσελάνης 5Χ5 ἑκ. Τὰ ἐξωτερικὰ κουφώματα εἶναι ἀπὸ ἀλουμίνιο καὶ μὲ τζάμια ἀντιηλιακά.
Ἡ διακόσμηση καὶ τὰ ἔπιπλα μελετήθηκαν καὶ σχεδιάστηκαν ἀπὸ τοὺς ἀρχιτέκτονες. Τὸ ξενοδοχεῖο λειτουργεῖ ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1971.

Hotel in Larissa. 1

Architects N. Pispirikos and G. Balzer

This is a five-storey third-class hotel, with 93 rooms (single and double bedded). The ground floor comprises the reception, sitting area, breakfast room and shops. The two basements can provide garaging for 170 cars. The top floor is a restaurant (with kitchen and bar). The staggered arrangement of the rooms offers the guests some protection from the noise of the street and a view to the open yard of the hotel.

1.
Πρόπλασμα.

2.
Τμῆμα τῆς προσόψεως.

3.
Γενικὴ ὄψη.

1.
Model.

2.
Part of the facade.

3.
General view.

1

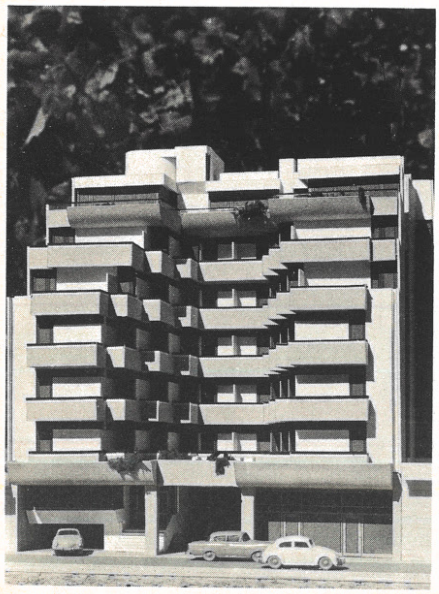

2

4.
Τοπογραφικό.

5.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Εἴσοδος ξενοδοχείου, 2,3. Ὑποδοχή, 4. Καθιστικό, 5. Αἴθουσα πρωϊνοῦ, 6. Χῶροι ὑγιεινῆς, 7. Ἀποθήκη ἀποσκευῶν, 8. Στοά, 9. Καταστήματα, 10. Εἴσοδος ὑπηρεσίας, 11. Εἴσοδος γκαράζ.

6.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου. 1. Δωμάτιο, 2. Ὀφίς, 3. Λουτρό, 4. Λινοθήκη, 5. Ἀποθήκη.

4.
Site plan.

5.
Ground floor plan. 1. Hotel entrance, 2,3. Reception lobby, 4. Sitting room, 5. Breakfast room, 6. Toilets, 7. Luggage storage, 8. Gallery, 9. Shops, 10. Service entrance, 11. Garage entrance.

6.
Typical floor plan. 1. Bedroom, 2. Pantry, 3. Bathroom, 4. Linen storage, 5. Storage.

3

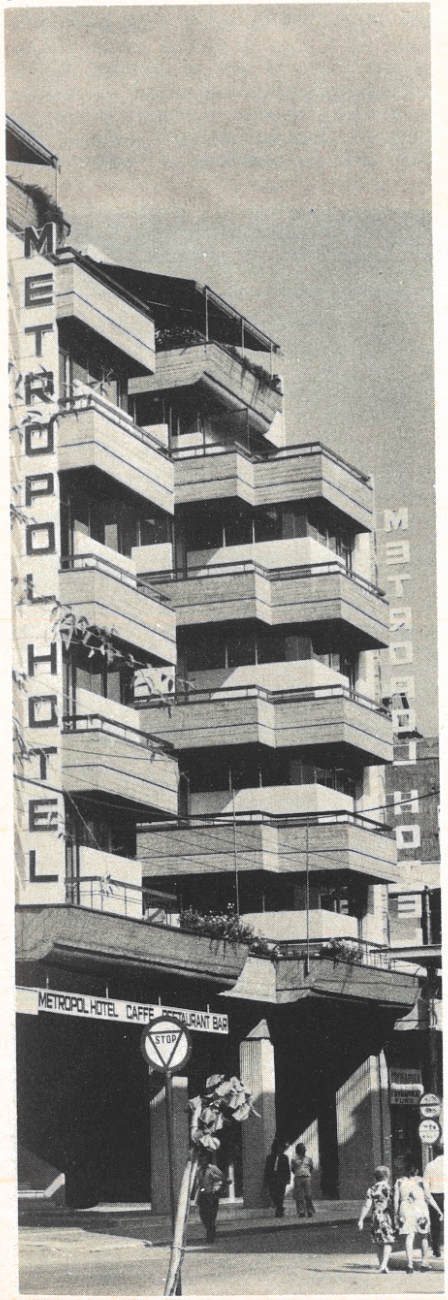

4

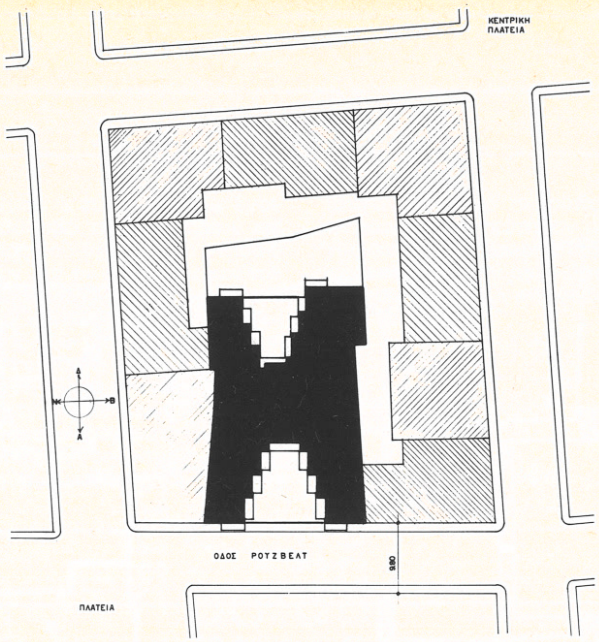

5

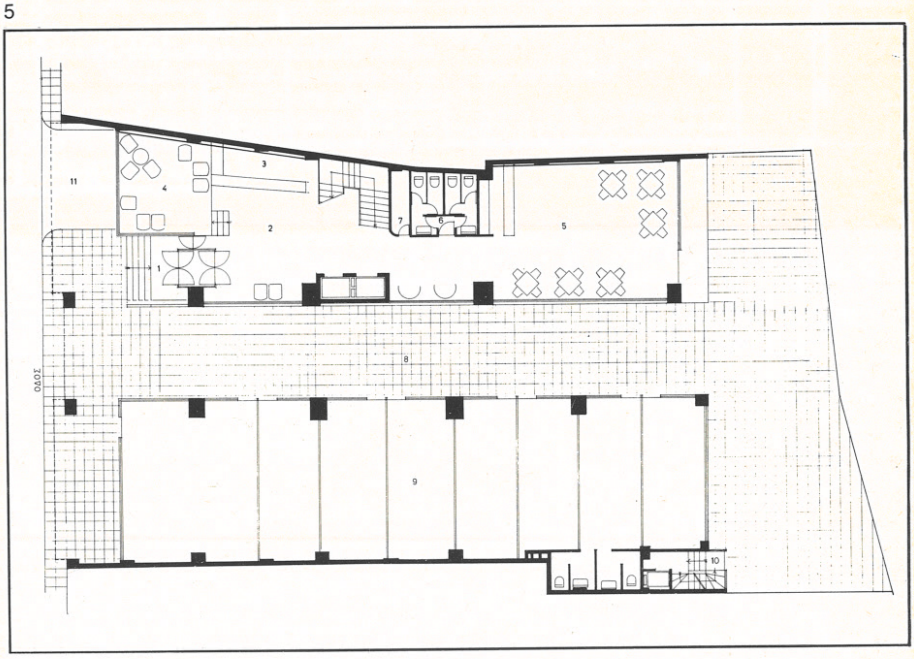

6

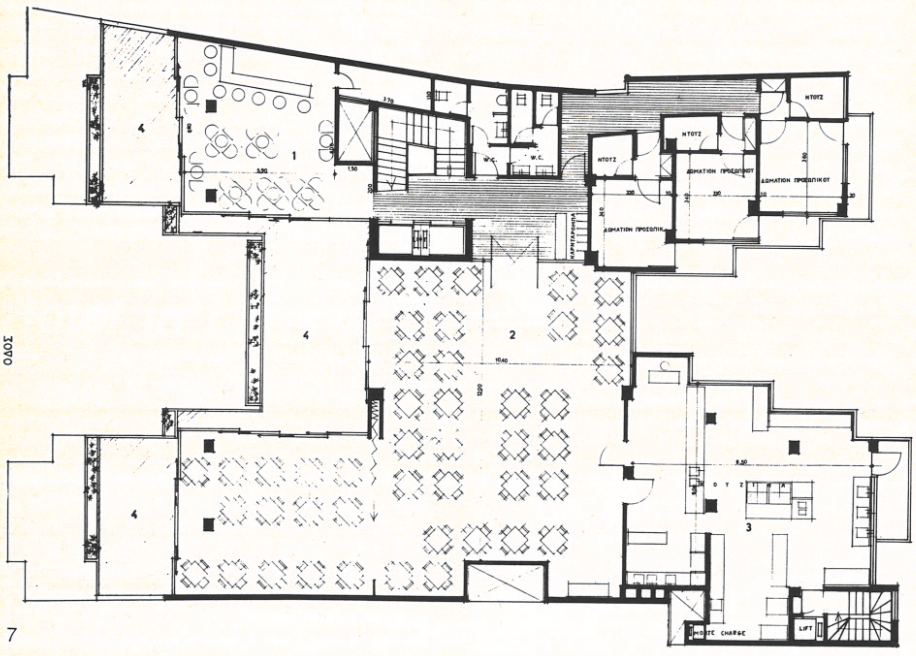

7

8

9

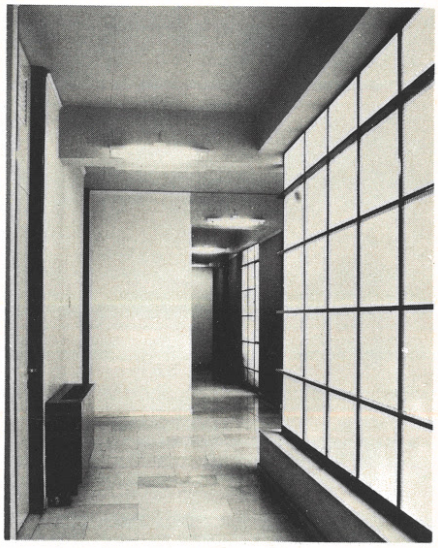

7.
Κάτοψη στ' ὀρόφου. 1. Μπάρ, 2. Τραπεζαρία, 3. Κουζίνα, 4. Βεράντες, 5. Δωμάτιο προσωπικοῦ, 6. Χῶροι ὑγιεινῆς.

8.
Ὑποδοχή.

9.
Διάδρομος δωματίων.

7.
Sixth floor plan. 1. Bar, 2. Dining room, 3. Kitchen, 4. Verandas, 5. Personnel room, 6. Toilets.

8.
Reception lobby.

9.
Room corridor.

Ξενοδοχεῖο στὴ Λάρισα. 2

Ἀρχιτέκτονες Ν. Πισπιρῖκος καὶ Γκ. Μπάλτζερ

Τὸ ξενοδοχεῖο εἶναι γ' κατηγορίας, βρίσκεται σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς βασικοὺς δρόμους εἰσόδου τῆς πόλεως καὶ ἔχει 85 δωμάτια, μονόκλινα καὶ δίκλινα. Τὸ ἰσόγειο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑποδοχή, τὸ καθιστικὸ καὶ τὸ μπάρ, ἔχει στὸ γωνιακὸ τμῆμα του, λόγω τῆς θέσεως τοῦ οἰκοπέδου, πρατήριο βενζίνης καὶ σταθμὸ αὐτοκινήτων. Τὰ δύο ὑπόγεια ἔχουν διαμορφωθεῖ σὲ χῶρο σταθμεύσεως αὐτοκινήτων τῶν ἐνοίκων τοῦ ξενοδοχείου. Ἡ αἴθουσα πρωϊνοῦ καὶ τὸ παρασκευαστήριο εἶναι στὸ μεσοπάτωμα.

Γιὰ νὰ περιοριστεῖ ἡ ἐνόχληση τῶν ἐνοίκων ἀπὸ τὸν θόρυβο τοῦ πρατηρίου καὶ τῆς κυκλοφορίας τοῦ δρόμου, τὰ στηθαῖα τῶν μπαλκονιῶν καὶ οἱ διαχωριστικοὶ τοῖχοι τους μορφώθηκαν ὅσο τὸ δυνατὸν πιὸ συμπαγῆ, ἐνῶ οἱ ξύλινες μπαλκονόπορτες εἶναι διπλὲς μὲ διπλὸ τζάμι. Γιὰ νὰ φαίνεται ἡ δομὴ τοῦ κτιρίου, ὁ σκελετός του, τὰ στηθαῖα, οἱ ζαρντινιέρες καὶ οἱ διαχωριστικοὶ τοῖχοι τῶν μπαλκονιῶν εἶναι ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα ἀνεπίχριστο μέσα καὶ ἔξω. Γιὰ τὴν αἰσθητικὴ τοῦ κτιρίου καὶ τὴν ὀπτικὴ μείωση τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ἐπιφανειῶν ἀπὸ σκυρόδεμα κατασκευάστηκαν καὶ φυτεύτηκαν οἱ ζαρντινιέρες. Ἡ ἐσωτερικὴ διακόσμηση καὶ τὰ ἔπιπλα μελετήθηκαν καὶ σχεδιάστηκαν ἀπὸ τοὺς ἀρχιτέκτονες. Τὸ κτίριο τελείωσε στὸ τέλος τοῦ 1973.

1.
Γενικὴ ὄψη.

2.
Βορειοανατολικὴ ὄψη.

Hotel in Larissa. 2

Architects N. Pispirikos and G. Balzer

This third-class hotel of 85 single and double rooms is built on one of the main streets leading to the town centre. In addition to the reception, sitting area and bar, the ground floor includes gas-station and parking, whereas garaging for residents' cars is provided in the two basements. Breakfast room and kitchen are on the mezzanine. The parapets and partition walls of the balconies as well as the double panes in the wooden balcony doors were imposed by the need to reduce the noise coming from the street traffic and the gas-station.

1.
General view.

2.
Northeast view.

1

2

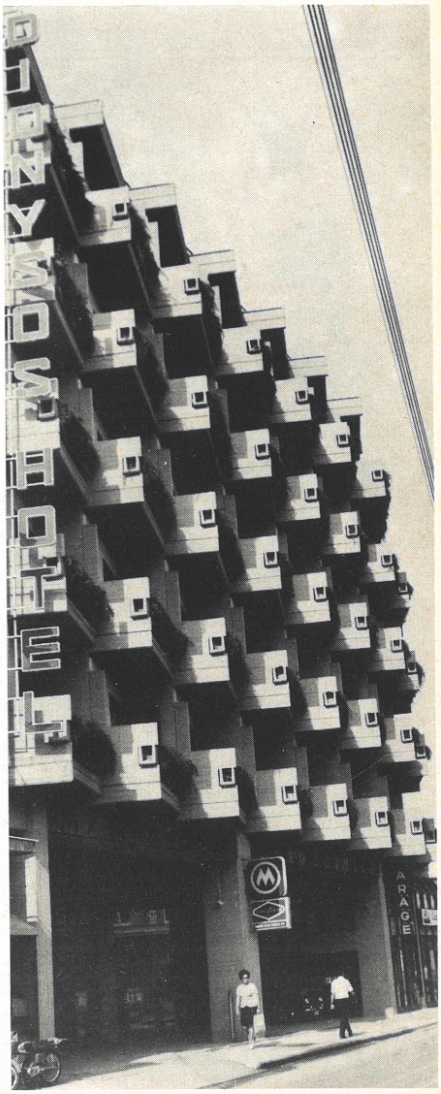

3.
Τμῆμα δυτικῆς ὄψεως.

4.
Λεπτομέρεια προσόψεως.

5.
Τοπογραφικό.

6.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Εἴσοδος ξενοδοχείου, 2,3. Ὑποδοχή, 4. Καθιστικό, 5. Μπάρ, 6. Χῶροι ὑγιεινῆς, 7. Εἴσοδος προσωπικοῦ, 8. Πρατήριο βενζίνης, 9. Γραφεῖο πρατηρίου, 10. Ἀνελκυστήρας αὐτοκινήτων.

7.
Τὸ μπὰρ ἀπὸ τὴν ὑποδοχή.

8.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου. 1. Μονόκλινο δωμάτιο, 2. Δίκλινο δωμάτιο, 3. Λινοθήκη, 4. Ὀφίς.

9.
Πρατήριο βενζίνης.

10.
Δίκλινο δωμάτιο

3.
Partial view (west).

4.
Detail of the facade.

5.
Site plan.

6.
Ground floor plan. 1. Hotel entrance, 2,3. Reception lobby, 4. Sitting room, 5. Bar, 6. Toilets, 7. Personnel entrance, 8. Gas-station, 9. Gas-station office, 10. Car lift.

7.
The bar seen from the reception lobby.

8.
Typical floor plan. 1. Single room, 2. Double room, 3. Linen storage, 4. Pantry.

9.
Gas-station.

10.
Double room.

3

4

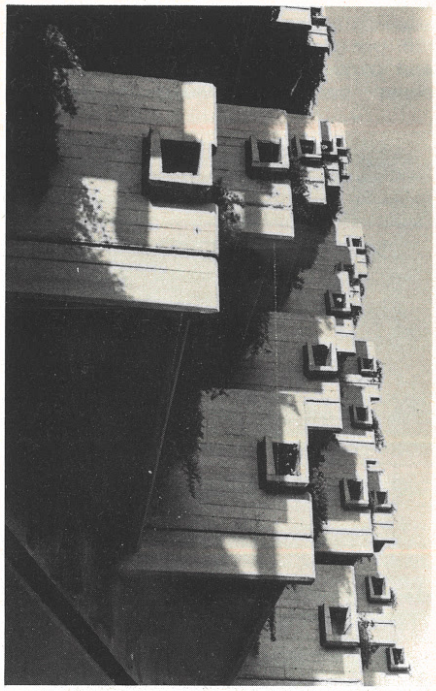

5

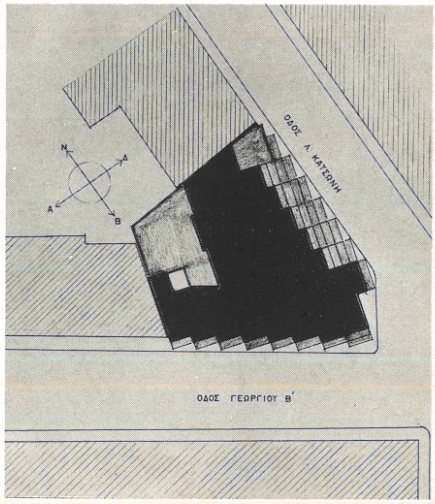

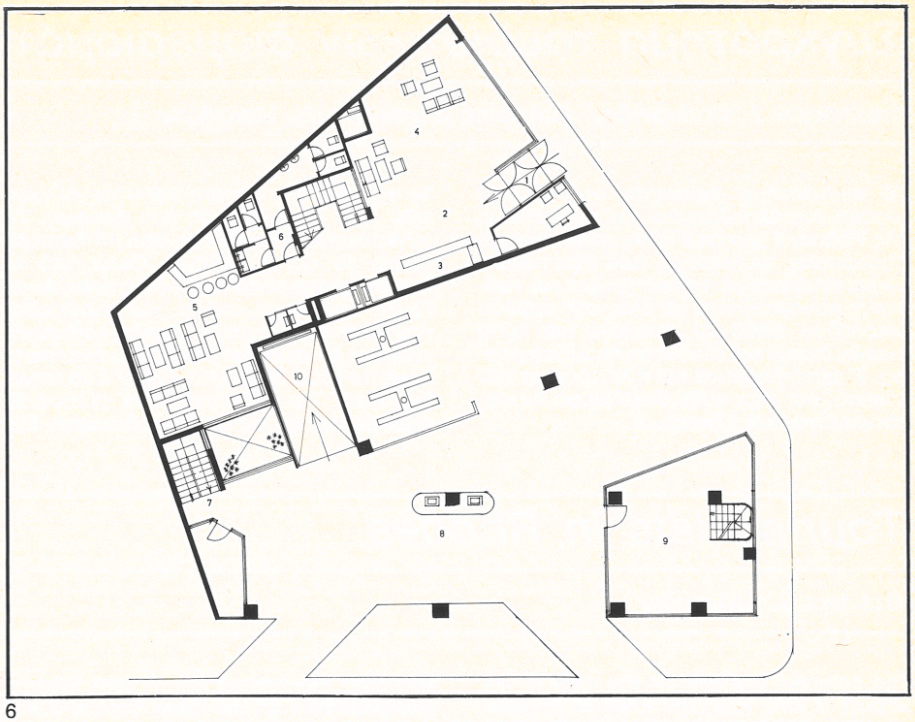

6

7

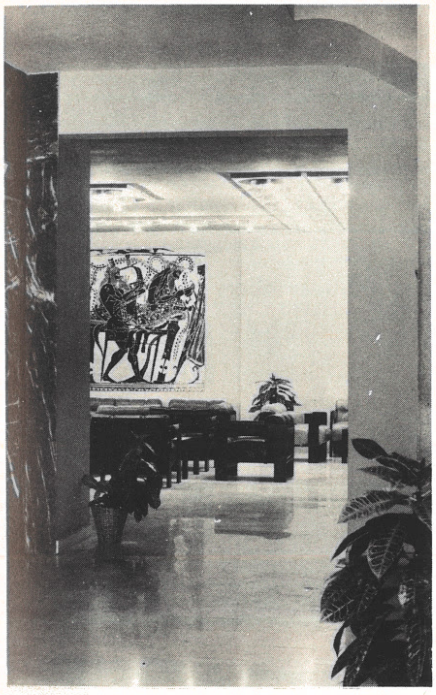

8

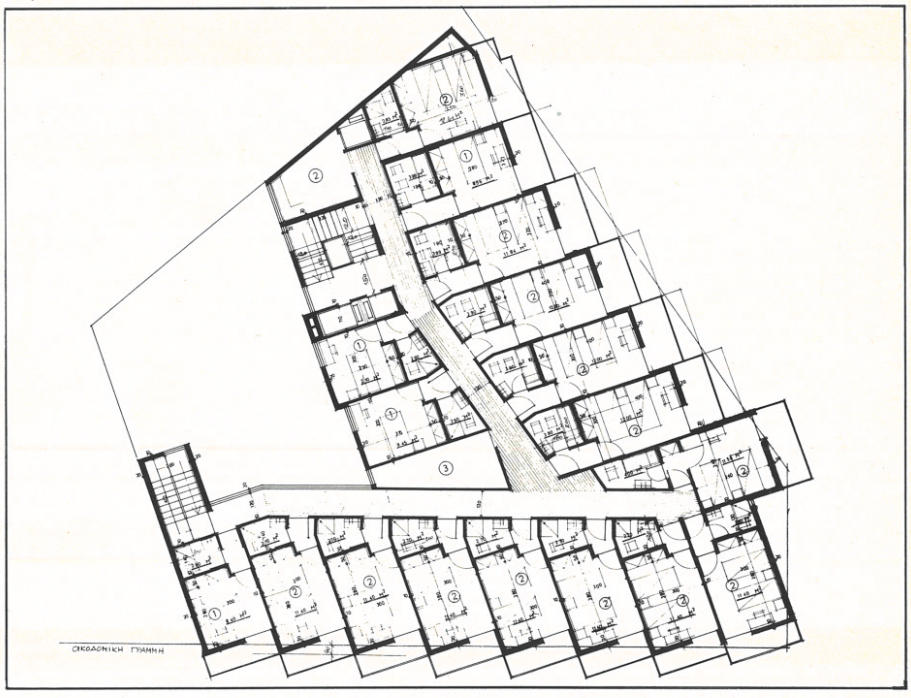

9

10

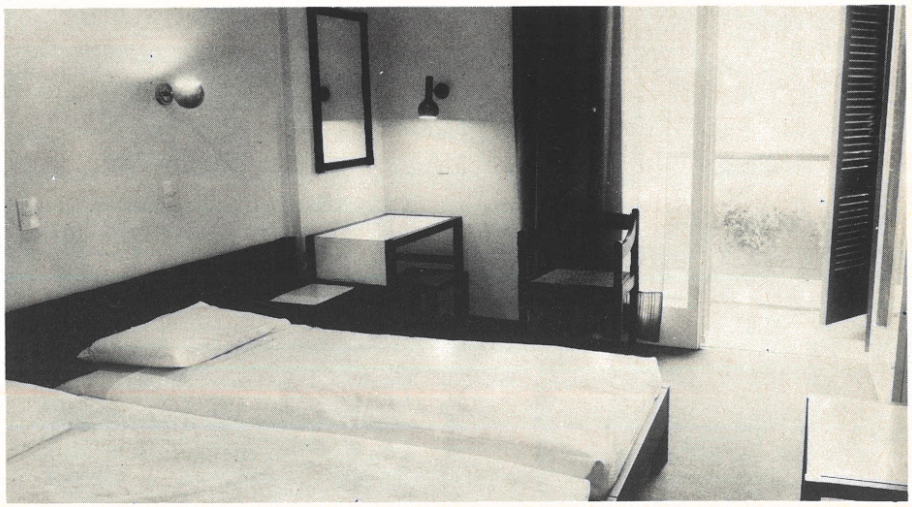

Συγκρότημα τουριστικῶν διαμερισμάτων στὴ Ρόδο

Ἀρχιτέκτων Σ. Στυλιανίδης. Πολιτικὸς μηχανικός: Ν. Μαλτέζος

Τὸ συγκρότημα βρίσκεται στὸν δρόμο μεταξὺ τοῦ ἀεροδρομίου καὶ τῆς πόλεως τῆς Ρόδου, 7 χλμ ἀπὸ αὐτή, στὴν περιοχὴ Κηπούπολη. Ἡ περιοχή, ποὺ ἔχει παλαιὰ μικρὰ κτίσματα μὲ τοπικὸ χρῶμα καὶ νεώτερες μονοκατοικίες μὲ ἐλάχιστο ἐμβαδὸ οἰκοπέδου 2.000 τμ, ἐπέβαλε μιὰ λύση μικρῶν ὄγκων καὶ ἐλεύθερη πλαστικὴ μορφή. Σ' αὐτὸ βοήθησε καὶ ἡ λειτουργία τοῦ κτιρίου, καὶ ἔτσι κάθε διαμέρισμα διαφοροποιήθηκε καὶ ἐξωτερικά.

Τὸ γήπεδο ἔχει ἔκταση 2.500 τμ, κάλυψη 15% (375 τμ) καὶ ὕψος δύο ὀρόφων. Τὸ συγκρότημα ἀποτελεῖται ἀπὸ 15 διαμερίσματα 40 τμ τὸ καθένα. Ὀκτὼ ἀπὸ τὰ διαμερίσματα εἶναι διόροφα (τύπος Α καὶ Γ) μὲ ἐσωτερικὴ σκάλα, καὶ περιλαμβάνουν στὸ κάτω ἐπίπεδο εἴσοδο, καθιστικό, κουζίνα, λουτρό, καὶ στὸ ἐπάνω ἕνα ὑπνοδωμάτιο (δύο ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν δύο ὑπνοδωμάτια). Τὰ ὑπόλοιπα ἑπτὰ (τύπος Β) εἶναι μονόροφα μὲ ἕνα ὑπνοδωμάτιο. Στὸ ἰσόγειο βρίσκονται ἐπίσης ἡ μικρὴ ὑποδοχὴ τοῦ συγκροτήματος, βοηθητικοὶ χῶροι, γραφεῖο καὶ μπάρ.

Τὰ ὑλικὰ εἶναι ἁπλὰ καὶ ἡ ἐπίπλωση λιτή. Χρησιμοποιήθηκε ἄγριος σοβὰς γιὰ ὅλες τὶς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων καὶ πλακάκι χρώματος κεραμιδὶ γιὰ ὅλα τὰ δάπεδα. Ὅλα τὰ ξυλουργικά, καθὼς καὶ τὰ ἔπιπλα εἶναι βαμμένα μὲ χρῶμα ἀνιλίνης καφὲ σκοῦρο καὶ διατηροῦν τὴν ὑφὴ τοῦ ξύλου.

Μελέτη: 1972. Κατασκευή: 1973-74.

Tourist flats in Rhodes

Architect S. Stylianidis

The complex situated on the road to the airport, 7 klm. from the town of Rhodes, consists of 15 flats, 40 sq. m each. Eight are two-storey flats (types A and Γ) with interior staircase, comprising living-room, kitchen and bathroom on the lower floor and one bedroom upstairs (two have two bedrooms). The remaining seven (type B) are planned as one-storey flats with one bedroom. The small reception of the complex, auxiliary spaces, office and bar are on the ground floor.

1

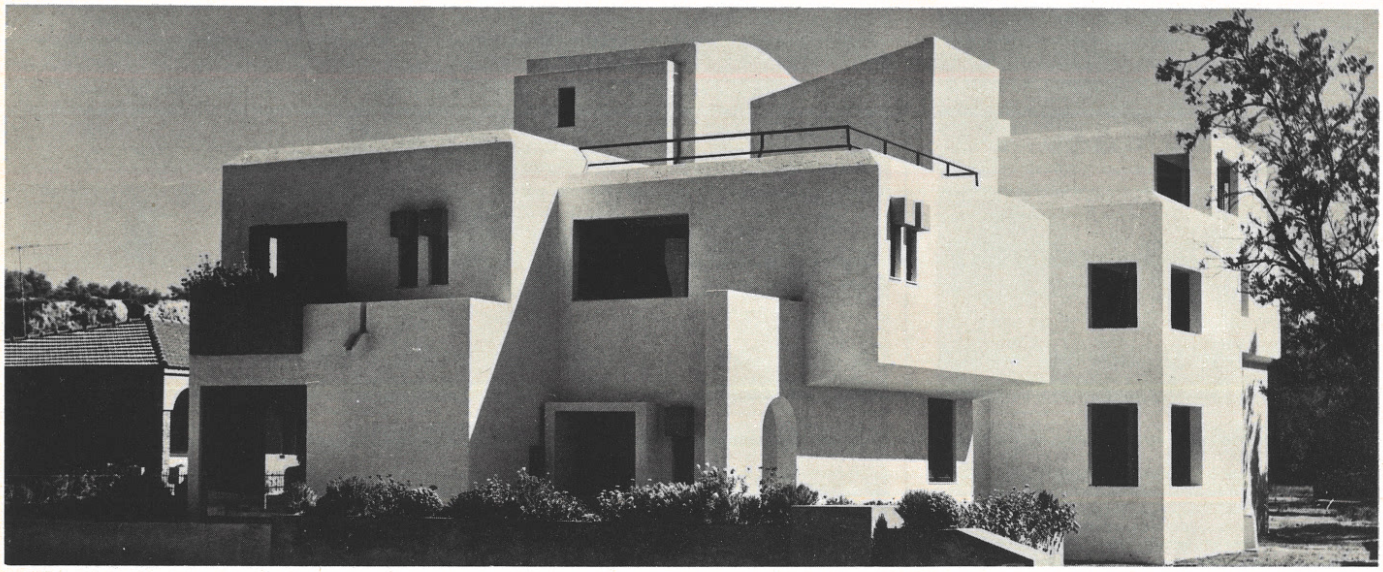

2

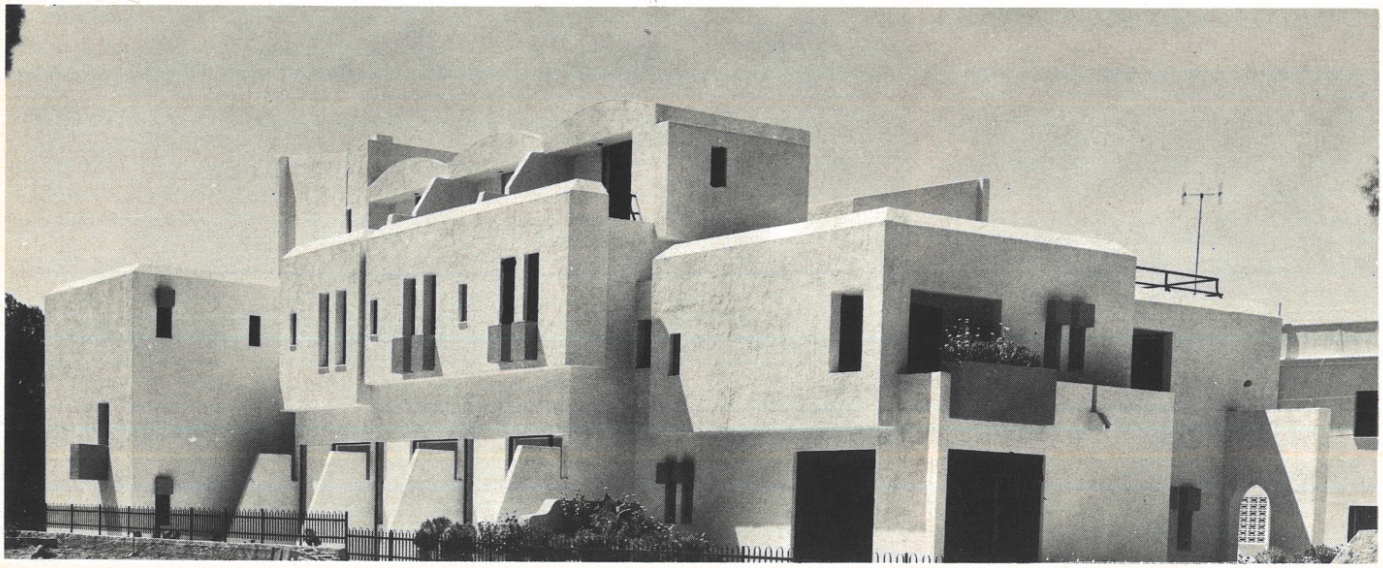

3

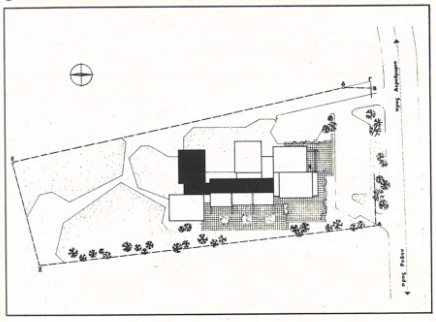

4

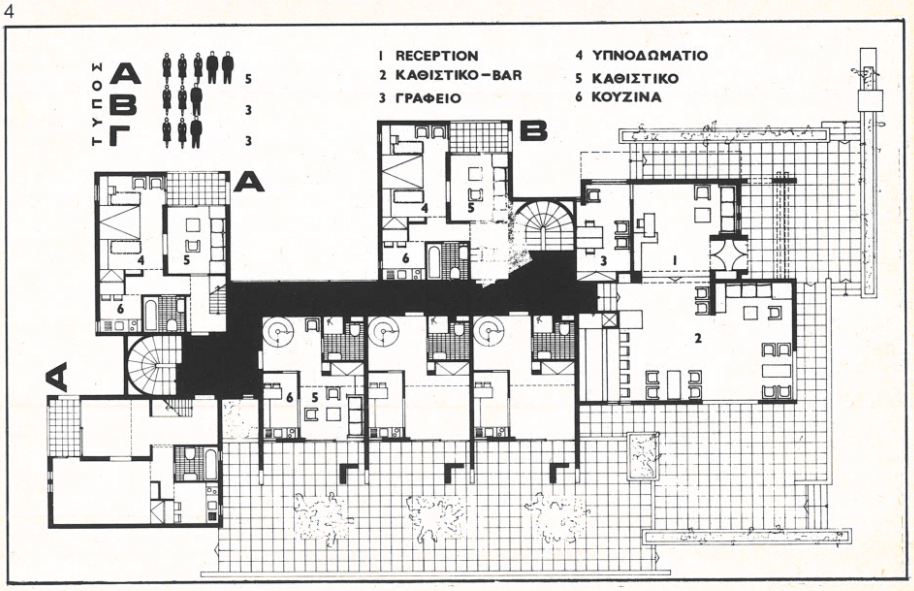

1.
Κύρια όψη (βορινή).

2.
Πλάγια όψη (δυτική).

3.
Τοπογραφικό.

4.
Κάτοψη ισογείου.

5.
Κάτοψη μεσοπατώματος.

5

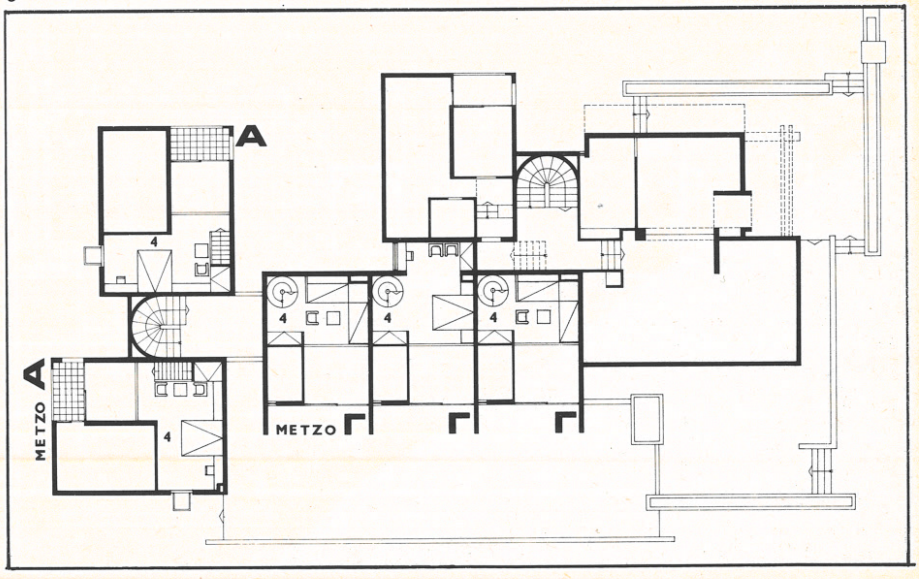

1.
Front view (north).

2.
Side view (west).

3.
Site plan.

4.
Ground floor plan.

5.
Mezzanine plan.

6

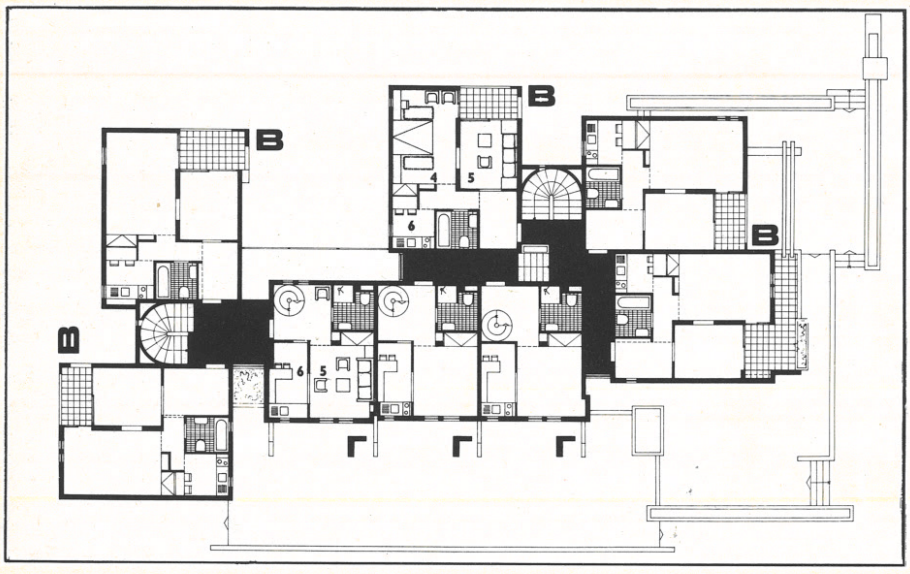

7

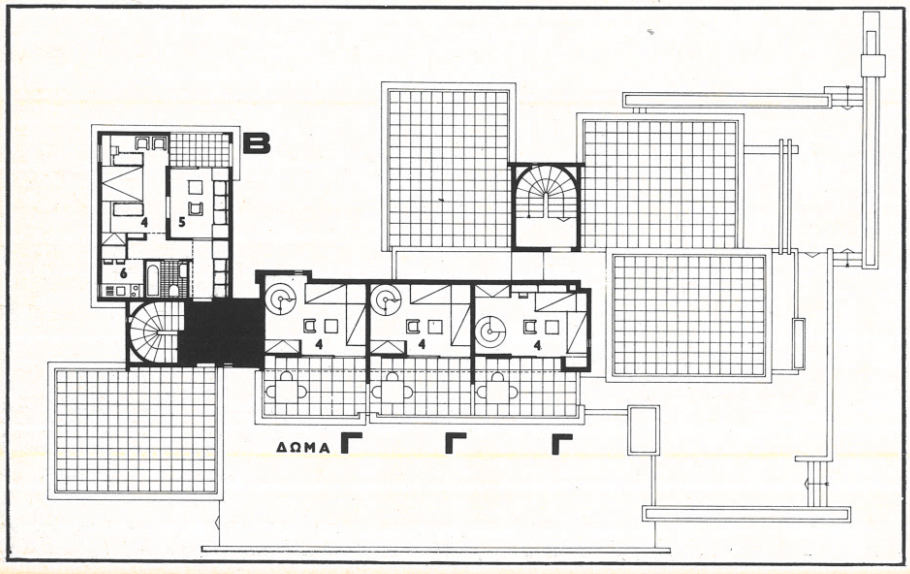

8

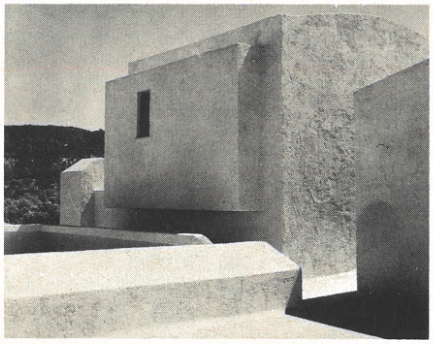

6.
Κάτοψη ὀρόφου.

7.
Κάτοψη δώματος.

8.
Λεπτομέρεια δώματος.

6.
First floor plan.

7.
Terrace plan.

8.
Terrace. Detail.

Δύο συγκροτήματα camping στὴ Χαλκιδικὴ

Ἀρχιτέκτων Α. Σερμπέτης. Εἰδικὲς μελέτες: Τεχνικὲς Ὑπηρεσίες Ε.Ο.Τ. Κατασκευή: Β. Μαλλιόπουλος

Στὶς θέσεις Κρυοπηγὴ καὶ Ποσείδι, στὴ δυτικὴ καὶ ἀνατολικὴ παραλία τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας ἀντίστοιχα, λειτουργοῦν δύο πλήρη συγκροτήματα camping. Καὶ τὰ δύο μελετήθηκαν παράλληλα καί, ἂν ἐξαιρεθοῦν ἡ διαφορετικὴ ἀντιμετώπιση τῆς γενικῆς διατάξεως (κυκλοφοριακὸ) καὶ ὁρισμένες μικροδιαφορὲς στὰ κτίρια (ποὺ ἐπέβαλε ἡ ἐπιθυμία προσαρμογῆς τους στὴ μορφολογία τοῦ ἐδάφους), μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν δίδυμα.

Πρόγραμμα

Τὸ κάθε camping μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετήσει ταυτόχρονα μέχρι 450 ἄτομα, μὲ ξεχωριστὲς θέσεις γιὰ ἐξυπηρέτηση πελατῶν μὲ τροχόσπιτα, μὲ αὐτοκίνητο καὶ σκηνὴ ἢ μόνο σκηνή. Ὅλες οἱ θέσεις ἔχουν παροχὴ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος καὶ πόσιμου νεροῦ, ἐνῶ σὲ κοινόχρηστα κτίρια ἔχουν κατασκευαστεῖ μαγειρεῖα, πλυντήρια, σιδερωτήρια καὶ χῶροι ὑγιεινῆς. Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ συγκεντρώνεται σὲ κεντροβαρικὸ συγκρότημα, ὅπου ἐντάσσονται ἑστιατόριο μὲ αὐτοεξυπηρέτηση, ἀναψυκτήριο, παντοπωλεῖο, καθιστικὰ μὲ σκιάδες κλπ. Τὸ κτιριολογικὸ πρόγραμμα συμπληρώνεται μὲ τὰ κτίρια εἰσόδου-ὑποδοχῆς καὶ προσωπικοῦ, ἐνῶ σὲ μελλοντικὴ ἐπέκταση προβλέπεται ἡ κατασκευὴ οἰκίσκων καὶ γηπέδων ἀθλοπαιδιῶν.

Βασικὲς ἀρχὲς καὶ στόχοι μελέτης

α) Διατήρηση καὶ ἀξιοποίηση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος.
β) Προσαρμογὴ στὴ μορφὴ τοῦ ἐδάφους.
γ) Λύσεις ποὺ νὰ ἐπιδέχονται εὔκολα μεταβολές, προσθῆκες καὶ ἐπεκτάσεις, δηλαδὴ τὰ ἔργα νὰ μποροῦν νὰ μετατραποῦν μερικὰ ἢ ὁλικὰ σὲ διαφορετικὸ εἶδος τουριστικῆς ἐκμεταλλεύσεως, μεγαλύτερης ἢ πιὸ ἀποδοτικῆς.
δ) Χαμηλὸ κόστος.
ε) Σύντομος χρόνος κατασκευῆς.

Ὑλικὰ καὶ τρόπος κατασκευῆς

Οἱ παραπάνω λόγοι ὁδήγησαν σὲ ἁπλοὺς τρόπους κατασκευῆς ὅπως: φέροντες τοῖχοι ἀπὸ τοῦβλα, δοκάρια ξύλινα, πέτσωμα, κεραμίδια, σοβάδες ἄγριοι πεταχτοὶ ἀσπρισμένοι, κουφώματα ξύλινα βαμμένα ἔντονα, σκιάδες ἀπὸ καλάμια σὲ ξύλινα πλαίσια ποὺ στηρίζονται σὲ κτιστὰ ὑπο-

Camping installations in the Chalkidiki

Architect A. Serbetis

Two fully equipped camping sites have been constructed at Kryopigi and Poseidi, two villages on the west and east coast of the Cassandra peninsula.
Each camping provides accommodation for 450 people approximately with separate spaces for clients with trailers, with car and tent or with tent only. Power and water supply is available to all camping spaces. Service facilities comprise kitchen, laundry, ironing room and toilets. Social life is focused on a central complex housing a self-service restaurant, refreshments bar, grocery store, sitting arrangements with shades, etc.

1

2

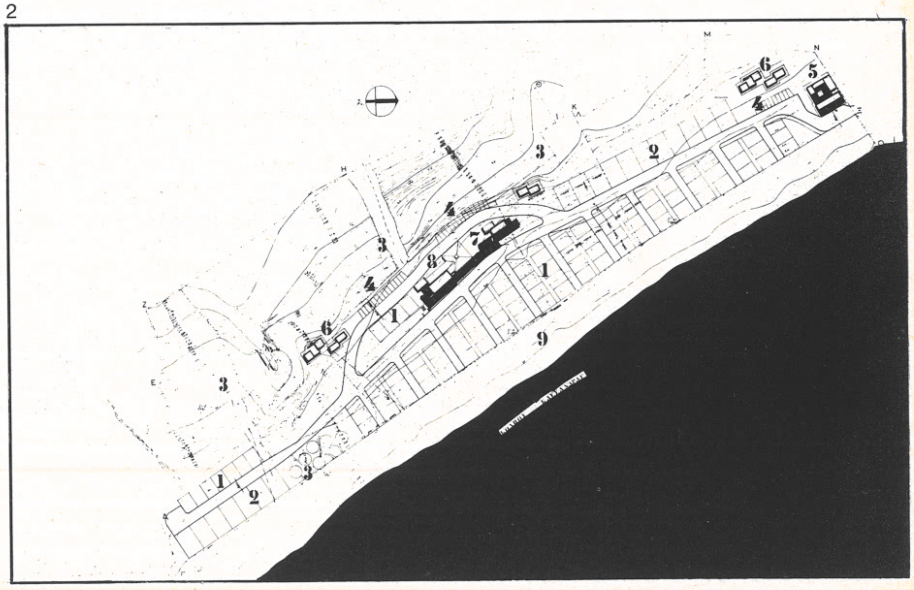

1.
Κρυοπηγή. Θέσεις γιὰ σκηνές.

2.
Κρυοπηγή. Γενικὴ διάταξη. 1. Θέσεις γιὰ αὐτοκίνητα καὶ σκηνὲς (84), 2. Θέσεις γιὰ αὐτοκίνητα καὶ τροχόσπιτα (18), 3. Θέσεις γιὰ σκηνές, 4. Χῶρος σταθμεύσεως αὐτοκινήτων, 5. Εἴσοδος, 6. Πλυντήρια-μαγειρεῖα-χῶροι ὑγιεινῆς, 7. Κατάστημα, 8. Ἑστιατόριο μὲ αὐτοεξυπηρέτηση, 9. Παραλία.

1.
Kryopigi. Place for tents.

2.
Kryopigi. General layout. 1. Place for cars and tents (84), 2. Place for cars and caravans (18), 3. Place for tents, 4. Parking area, 5. Entrance, 6. Laundry-kitchen-toilets, 7. Shop, 8. Self-service restaurant, 9. Beach.

στηλώματα, ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς δαπεδοστρώσεις ἀπὸ ἔγχρωμες τσιμεντόπλακες.
Οἱ χῶροι μὲ μεγάλα ἀνοίγματα στεγάζονται μὲ ἐμφανῆ ζευκτὰ ἁπλῆς μορφῆς. Μοναδικὴ ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ὁ χῶρος τοῦ μαγειρείου, ὅπου γιὰ λόγους ἀσφαλείας προτιμήθηκε κατασκευὴ ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα καὶ τετράριχτη στέγη πυραμιδοειδοῦς μορφῆς μὲ τὴ φούσκα τῶν ἑστιῶν στὸ κέντρο.
Ἐργοδότης: Ε.Ο.Τ. Κόστος: 14 ἑκ. δρχ. Μελέτη-κατασκευή: 1972-73.

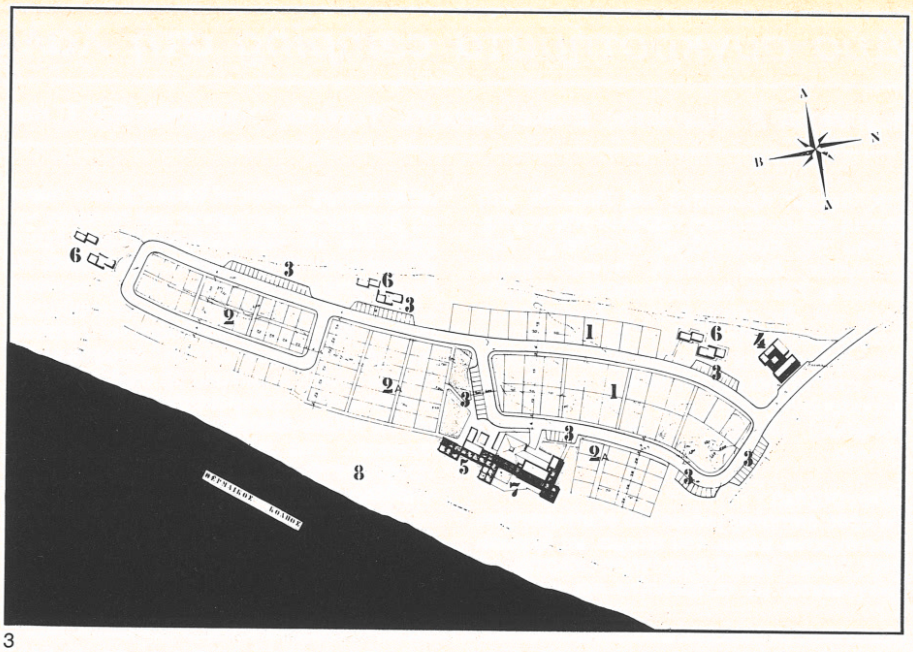

3

3.
Ποσείδι. Γενικὴ διάταξη. 1. Θέσεις γιὰ τροχόσπιτα (32), 2. Θέσεις γιὰ σκηνὲς καὶ αὐτοκίνητα (36), 2Α. Θέσεις γιὰ σκηνὲς (52), 3. Χῶρος σταθμεύσεως αὐτοκινήτων, 4. Εἴσοδος-φύλακας-κατοικία προσωπικοῦ, 5. Κατάστημα, 6. Χῶροι ὑγιεινῆς-μαγειρεῖα-πλυντήρια, 7. Ἑστιατόριο μὲ αὐτοεξυπηρέτηση, 8. Παραλία.

4

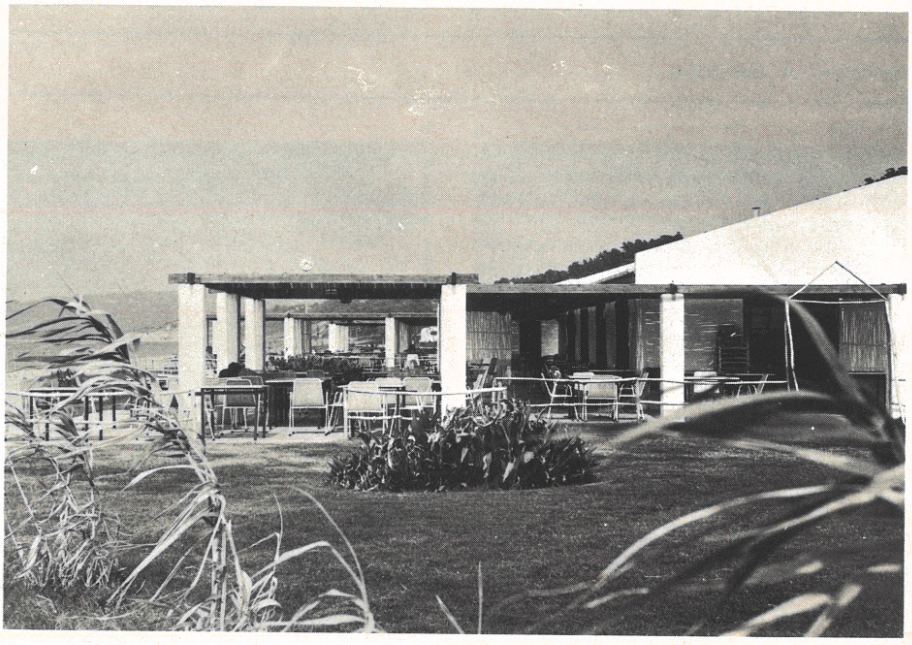

4.
Ποσείδι. Ἀναψυκτήριο.

5.
Ποσείδι. Μερικὴ ἄποψη.

6.
Κρυοπηγή. Θέσεις γιὰ τροχόσπιτα.

7.
Κρυοπηγή. Ἀναψυκτήριο.

8.
Ποσείδι. Σκιάδες ἑστιατορίου.

5

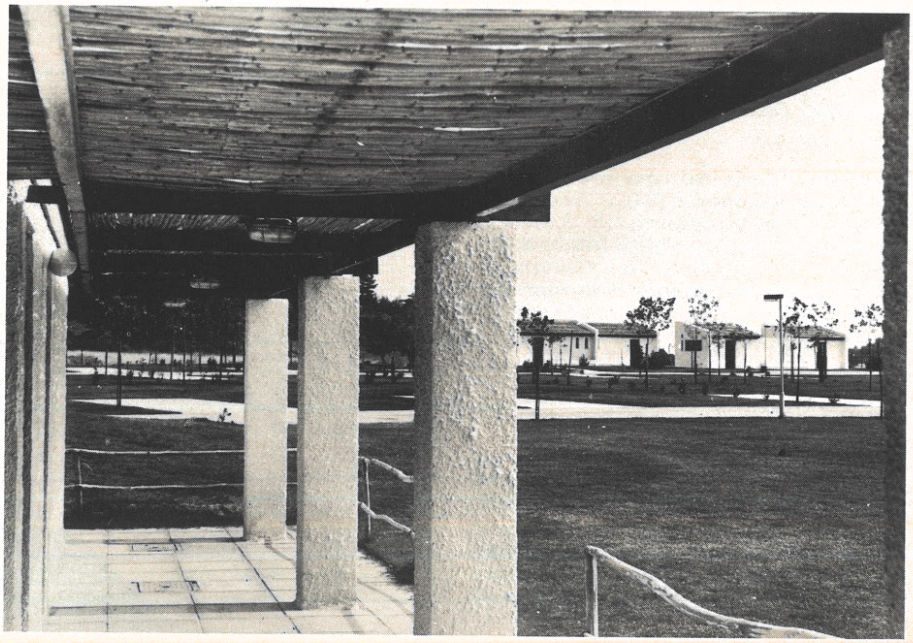

3.
Poseidi. General layout. 1. Place for caravans (32), 2. Place for tents and cars (36), 2A. Place for tents (52), 3. Parking area, 4. Entrance-personnel housing, 5. Shop, 6. Toilets-kitchen-laundry, 7. Self-service restaurant, 8. Beach.

4.
Poseidi. Refreshments bar.

5.
Poseidi. Partial view.

6.
Kryopigi. Place for caravans.

7.
Kryopigi. Refreshments bar.

8.
Poseidi. Restaurant shades.

6

7

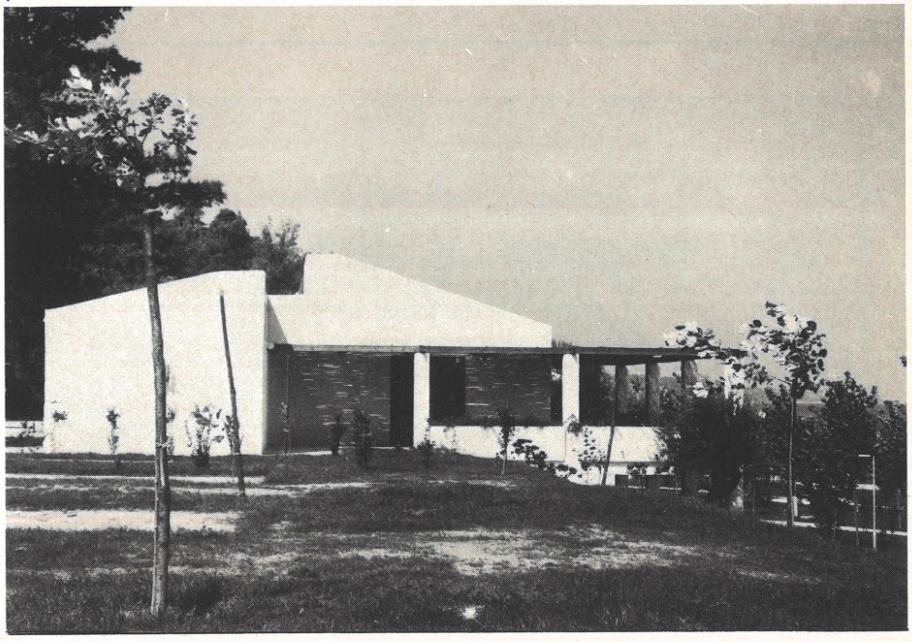

8

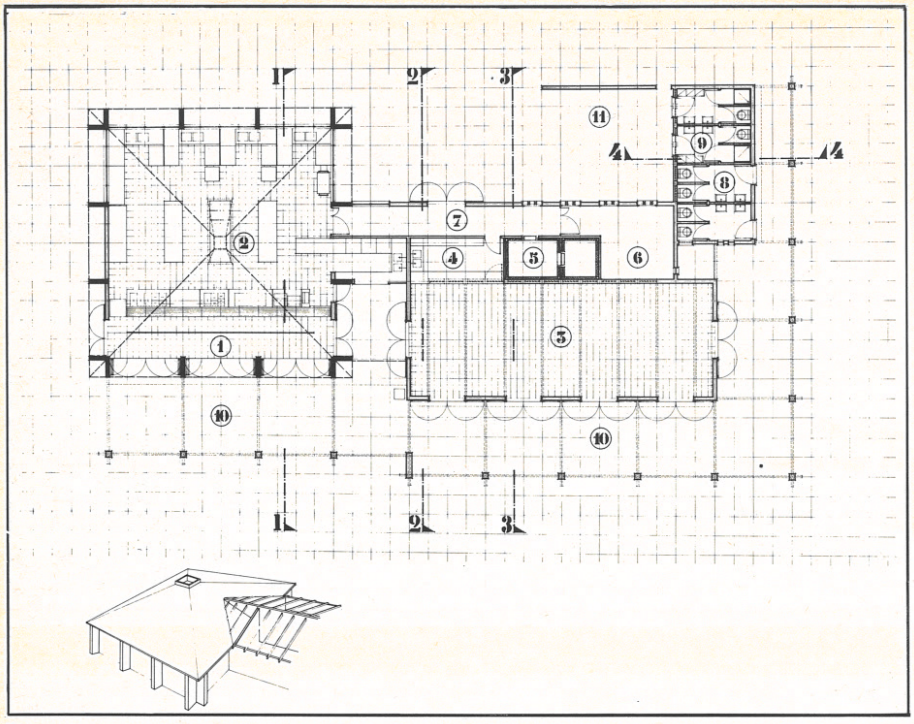

9

10

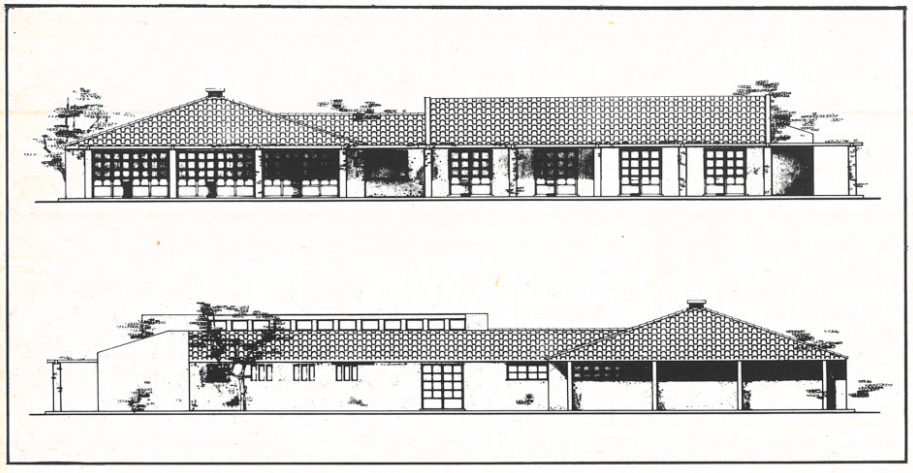

11

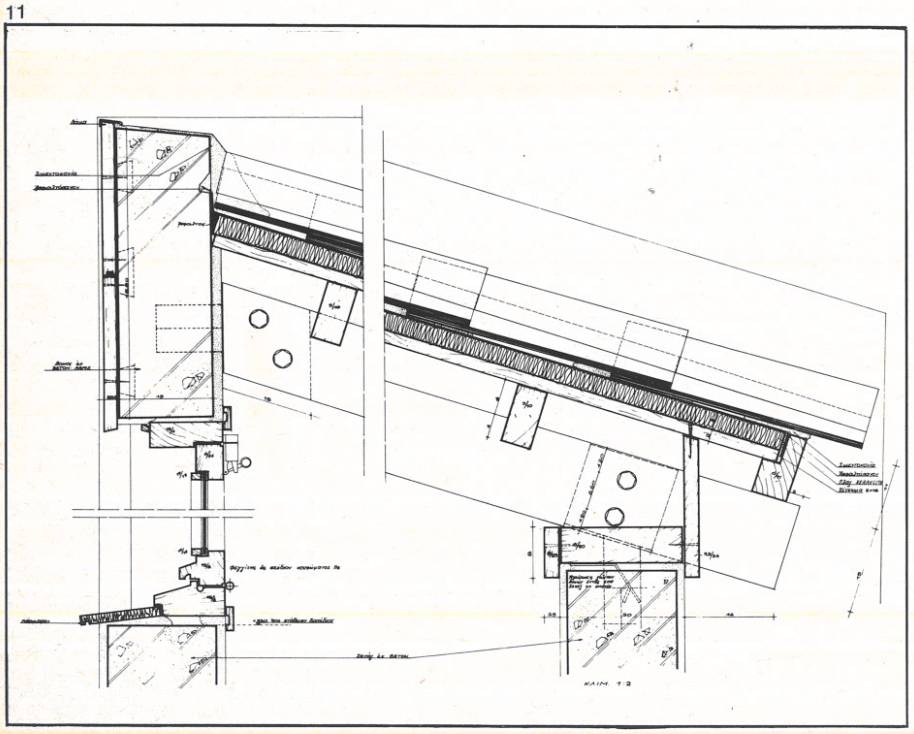

9.
Ποσείδι. Κάτοψη έστιατορίου καὶ μαγειρείου. 1. Πάγκος γιὰ αὐτοεξυπηρέτηση, 2. Μαγειρεῖο, 3. Αἴθουσα, 4. Πάγκος ἀναψυκτηρίου, 5. Ψυγεῖο, 6. Ἀποθήκη, 7. Διάδρομος ὑπηρεσίας, 8. Τουαλέτες κοινοῦ, 9. Χῶροι ὑγιεινῆς προσωπικοῦ, 10. Σκιάδες, 11. Αὐλὴ ὑπηρεσίας.

10.
Ποσείδι. Ὄψεις έστιατορίου.

11.
Λεπτομέρεια στέγης.

12.
Ἀναψυκτήριο. Λεπτομέρεια.

13.
Κρυοπηγή. Χῶροι ὑγιεινῆς. Λεπτομέρεια.

9.
Poseidi. Restaurant and kitchen plan. 1. Self-service counter, 2. Kitchen, 3. Dining area, 4. Refreshments counter, 5. Refrigerator, 6. Storage, 7. Service corridor, 8. Public toilets, 9. Personnel toilets, 10. Shades, 11. Service yard.

10.
Poseidi. Restaurant elevations.

12

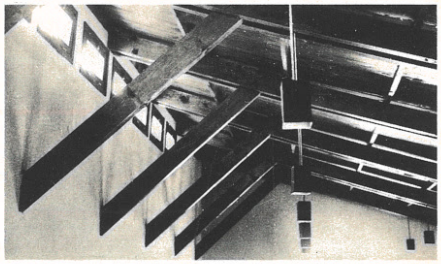

11.
Roof detail.

12.
Refreshments bar. Roof detail.

13.
Kryopigi. Toilets. Detail.

13

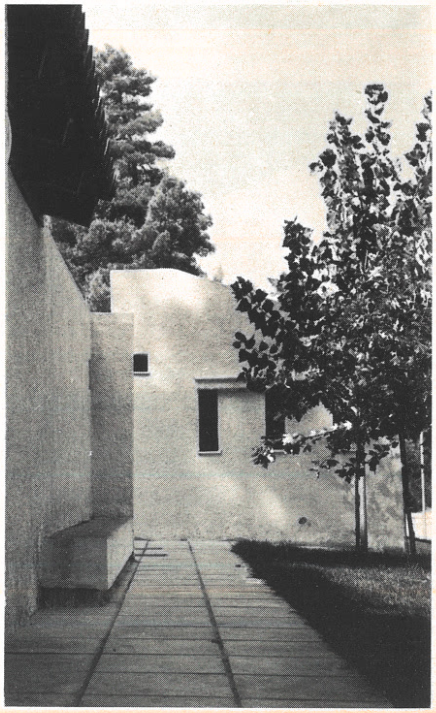

Camping 'Ολύμπου

'Αρχιτέκτων Β.Ν. Γιαννάκης. Εἰδικὲς μελέτες καὶ μελέτες ὑποδομῆς: Δοξιάδης καὶ συνεργάτες.
Κατασκευή: Ε.Τ.Ε.Θ. Α.Ε.

Τὸ camping 'Ολύμπου βρίσκεται στὴν παραλία Σκοτίνας κοντὰ στὸ Λιτόχωρο. 'Ολόκληρο τὸ γήπεδο ἔχει ἔκταση 480.000 τμ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 80.000 καλύπτονται ἀπὸ ἕνα πυκνὸ δάσος αἰωνόβιων πλατάνων.

'Η ἀρχικὴ ἐντολὴ ἦταν νὰ κατασκευαστεῖ τὸ camping μέσα στὸ δάσος. Τελικὰ ἔγινε ἀποδεκτὴ ἡ πρόταση τοῦ ἀρχιτέκτονα, νὰ ἀπαλλοτριωθεῖ ἡ διπλανὴ ἔκταση γιὰ τὸ camping καὶ τὸ δάσος νὰ παραμείνει σὰν ἐλεύθερος χῶρος-πάρκο.

'Η ἀρχικὴ μελέτη πρόβλεπε κτίρια μονόροφα ἢ διόροφα ἀπὸ μεταλλικὸ σκελετό, κάλυψη μὲ πυραμίδες ἀπὸ fibreglass καὶ χωρίσματα τύπου σάντουϊτς (ἐξωτερικὰ φύλλα ἐφυαλωμένου ἀμιαντοτσιμέντου καὶ ἐσωτερικὰ διογκωμένη πολυστερίνη). Τοῦτο, ὅμως, κρίθηκε δαπανηρὸ γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ συντήρηση καὶ ἀποφασίστηκε τελικὰ ἡ κατασκευὴ κτιρίων μὲ σκελετὸ ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα καὶ χωρίσματα ἀπὸ πλινθοδομή.

Βασικὴ ἀρχὴ ἦταν ἡ ὅλη ἐγκατάσταση νὰ πάρει χαρακτήρα πανηγυριοῦ, μὲ ἐλαφρὲς κατασκευὲς ἐλεύθερα διαταγμένες μέσα στὸ πράσινο τοῦ γηπέδου, ὅπως ἀκριβῶς ἁρμόζει σὲ μιὰ κατασκήνωση ἀναψυχῆς. Βασικὸ δομικὸ στοιχεῖο ἀποτελεῖ τὸ κύτταρο 4,40×4,40 μ, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸν βασικὸ κάναβο 1,10×1,10 μ. Γιὰ νὰ τονιστεῖ καὶ στὴν τομὴ τὸ στοιχεῖο-κύτταρο στεγάστηκε μὲ πλάκα σὲ σχῆμα πυραμίδας. 'Από τὸν συνδυασμὸ πολλῶν δομικῶν στοιχείων-κυττάρων προκύπτουν τὰ σχήματα τῶν κατόψεων ὅλων τῶν κτιρίων.

Τὸ camping, γιὰ νὰ ἐνταχθεῖ ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ ἐλεύθερα μέσα στὸ τοπίο καὶ στὸ ἄμεσο περιβάλλον, ὀργανώθηκε γύρω ἀπὸ τὸν μοναδικὸ ἄξονα-δρόμο, ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ κτίριο τῆς εἰσόδου στὴν πλατεία

Olympus camping installations

Architect V.N. Yannakis

The Olympus camping installations have been constructed on Skotina coast near Litochoro village.

The main principle of the project has been to give to the whole complex the character of a fun fair with its light structures following a free functional layout within the existing vegetation. A basic structural element has been the 4,40×4,40 m cell resulting from a 1,10×1,10 m module. The plans of all buildings in the complex have resulted from the combination of many structural cell-elements.

To preserve the natural landscape and the existing vegetation, the camping has been organised round a single street-axis leading from the entrance to the square-service centre.

The camping provides accommodation for 1200 people with trailers, tents and rotels; 30 bungalows, simple in their form, with a private veranda and couchettes, are also available.

1

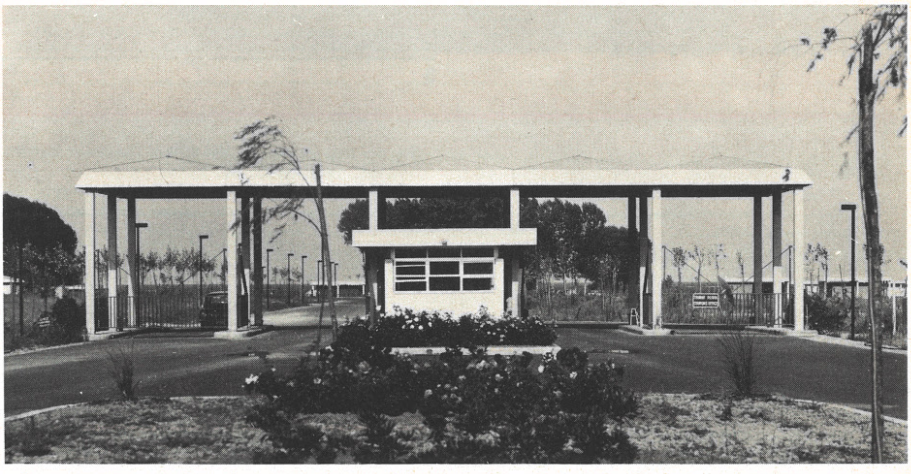

2

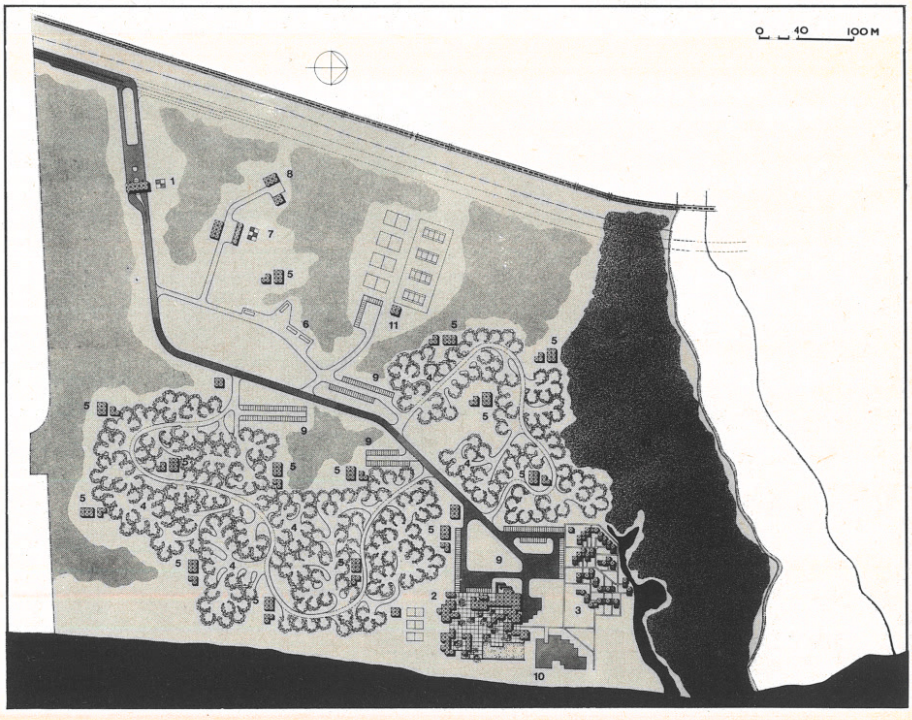

1.
Εἴσοδος.

2.
Γενικὴ διάταξη. 1. Εἴσοδος, 2. Κοινωνικὸ κέντρο (ἐστιατόριο, ἀγορά, ζαχαροπλαστεῖο, καφενεῖο, ἰατρεῖο κά), 3. Συγκρότημα οἰκίσκων, 4. Θέσεις camping (τροχόσπιτα ἢ σκηνές), 5. Κοινόχρηστα μαγειρεῖα, πλυντήρια καὶ χῶροι ὑγιεινῆς. 6. Θέσεις rotels, 7. Γραφεῖα διοικήσεως καὶ κατοικίες προσωπικοῦ, 8. 'Αποθῆκες. 9. Χῶροι σταθμεύσεως, 10. Παιχνιδότοπος, 11. Γήπεδα ἀθλοπαιδιῶν, 12. Δάσος, 13. Ποταμός.

1.
Entrance.

2.
General layout. 1. Entrance, 2. Service centre (restaurant, market, pastry shop, café, dispensary etc.), 3. Bungalows, 4. Camping area (caravans or tents), 5. Kitchen, laundry and toilets for public use, 6. Rotels, 7. Administration offices and personnel quarters, 8. Storage, 9. Parking, 10. Playground, 11. Sportsground, 12. Forest, 13. River.

τοῦ κοινωνικοῦ κέντρου (οἱ δύο δευτερεύουσες ὁδοὶ ἐσωτερικῆς κυκλοφορίας κατασκευάστηκαν μετὰ ἀπὸ πίεση τῶν μηχανικῶν ποὺ ἔκαναν τὶς εἰδικὲς μελέτες καὶ παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τοῦ ἀρχιτέκτονα). Ἡ πλατεία πῆρε τὴ μορφὴ πλατείας ἑλληνικοῦ παραδοσιακοῦ οἰκισμοῦ καὶ διαθέτει ἐλεύθερους χώρους γιὰ διάφορες ἐκδηλώσεις. Ἔγινε ἐπίσης προσπάθεια νὰ περιοριστοῦν στὸ ἐλάχιστο οἱ κατασκευὲς μὲ σαφῆ καὶ μεγάλα γεωμετρικὰ σχήματα. Ἀντίθετα ἡ ἐπιλογὴ τοῦ κανάβου ὁδήγησε στὴ δημιουργία ἑνὸς πλέγματος ἀπὸ δομικὰ στοιχεῖα-κύτταρα, ποὺ ἀναπτύσσεται μὲ ἕνα σαφὴ γεωμετρικὸ νόμο καὶ ἐντάσσεται ὀρθὰ στὸ ἄμεσο περιβάλλον.

Τὰ κτίρια ἔχουν βαφτεῖ μὲ ἔντονα καὶ διαφορετικὰ τὸ καθένα χρώματα.

Τὸ camping μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετήσει 1200 ἄτομα σὲ χώρους γιὰ τροχόσπιτα, σκηνὲς καὶ rotels· διαθέτει ἀκόμη 30 οἰκίσκους μὲ ἁπλὴ μορφή, ἰδιωτικὴ βεράντα καὶ ἐπάλληλα κρεβάτια.

Ὑπάρχει ἐπίσης σύστημα δικτύων ὑποδομῆς (ὑπογείων καὶ ὑπεργείων) γιὰ ἠλεκτρικό, νερό, ἀποχέτευση, τηλέφωνα κά.

Ἡ μελέτη γιὰ τὴν ἐξυγίανση τοῦ ἐδάφους τοῦ γηπέδου δὲν σεβάστηκε τὴ διατήρηση τῶν δέντρων καὶ τῆς ὑπόλοιπης βλαστήσεως, ὅπως εἶχε προβλέψει ὁ ἀρχιτέκτονας. Ἔτσι μὲ τὴν ἐξυγίανση κόπηκαν καὶ καταστράφηκαν πάρα πολλὰ δέντρα.

Ἐργοδότης: Ἑλληνικὸς Ὀργανισμὸς Τουρισμοῦ. Κόστος: 50 ἑκ. δρχ. Μελέτη: 1968-1970. Κατασκευή: 1970-1973.

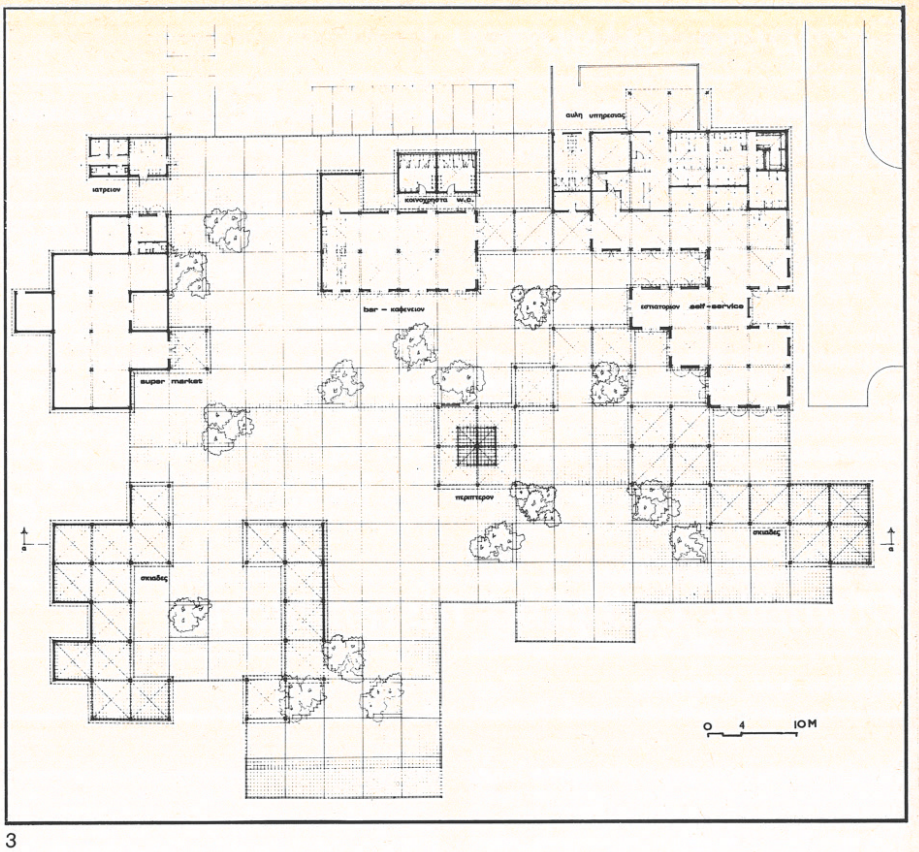

3

4

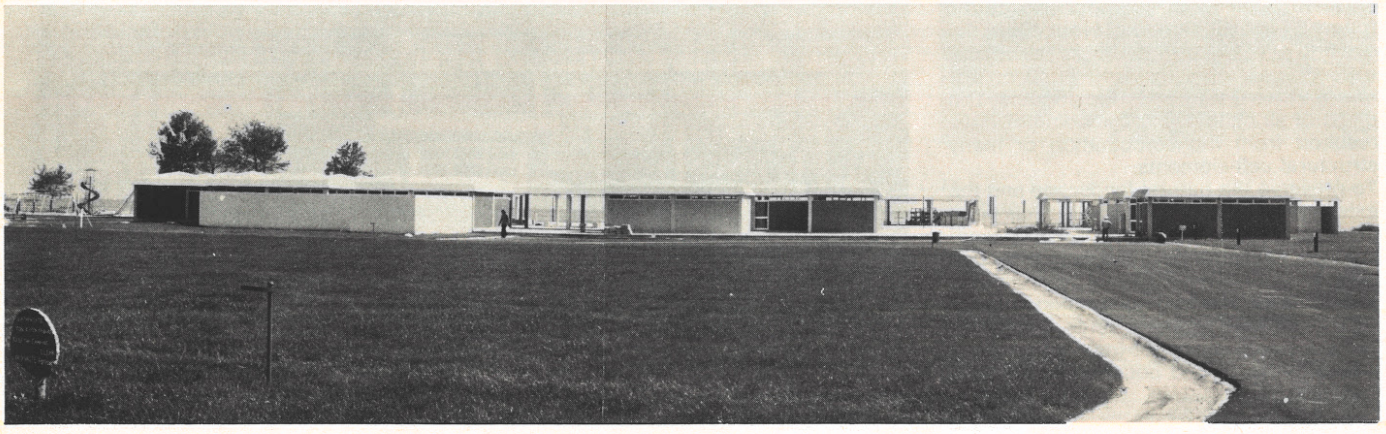

5

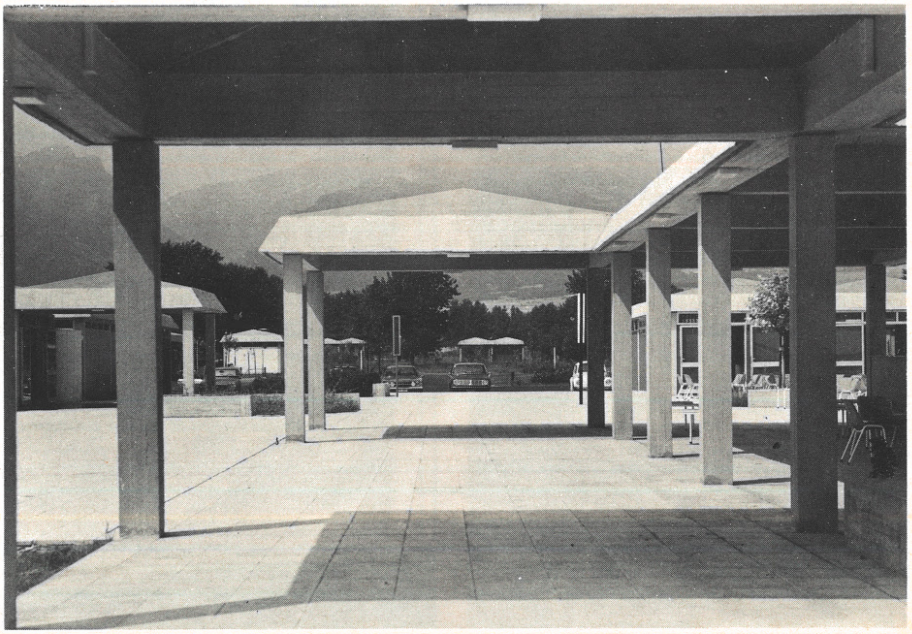

3.
Γενικὴ διάταξη κοινωνικοῦ κέντρου.

4.
Πλατεία-κοινωνικὸ κέντρο. Δυτικὴ ὄψη.

5-7.
Πλατεία-κοινωνικὸ κέντρο.

8.
Οἰκίσκοι. Ἔμπρός, θέσεις camping.

3.
General layout of service centre.

4.
Square-service centre. West view.

5-7.
Square-service centre.

8.
Bungalows. Camping area in the foreground.

6

7

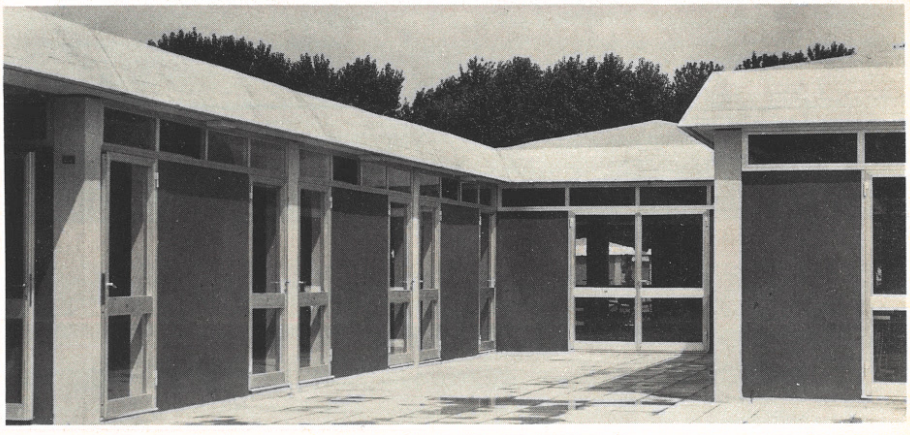

8

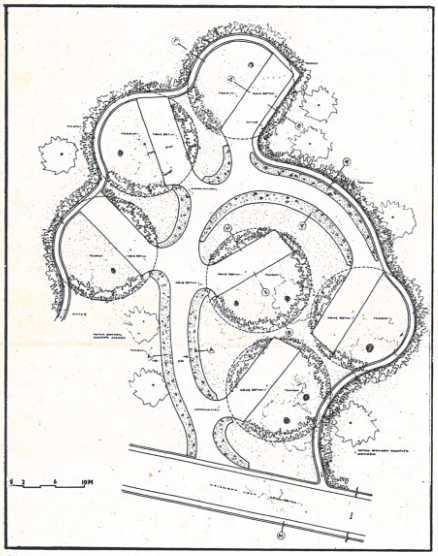

9

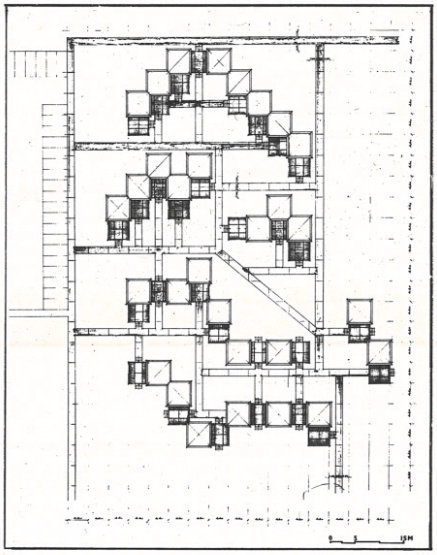

10

11

9.
Θέσεις camping. Τυπικὴ διάταξη.

10.
Συγκρότημα οἰκίσκων. Γενικὴ διάταξη.

11, 12.
Οἰκίσκοι.

13.
Οἰκίσκος. Τομὴ καὶ κάτοψη.

14.
Χῶροι ὑγιεινῆς.

15.
Ἀρχικὴ μελέτη. Ἀξονομετρικὸ οἰκίσκων.

9.
Camping area. Typical layout.

10.
Group of bungalows. General layout.

11, 12.
Bungalows.

13.
Bungalow. Section and plan.

14.
Toilets.

15.
Original project. Axonometric view of a bungalow.

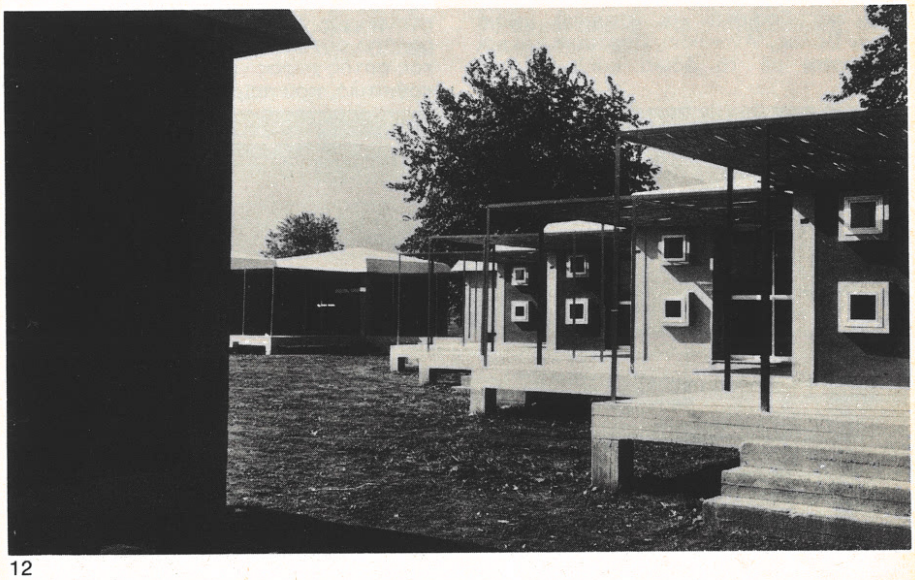

12

13

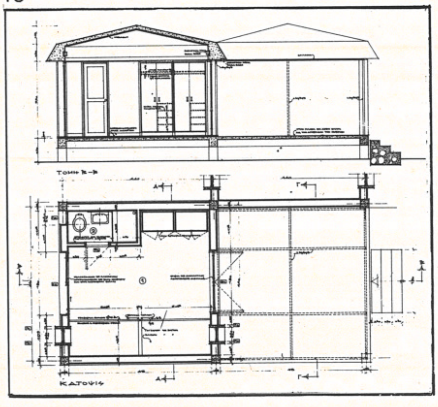

14

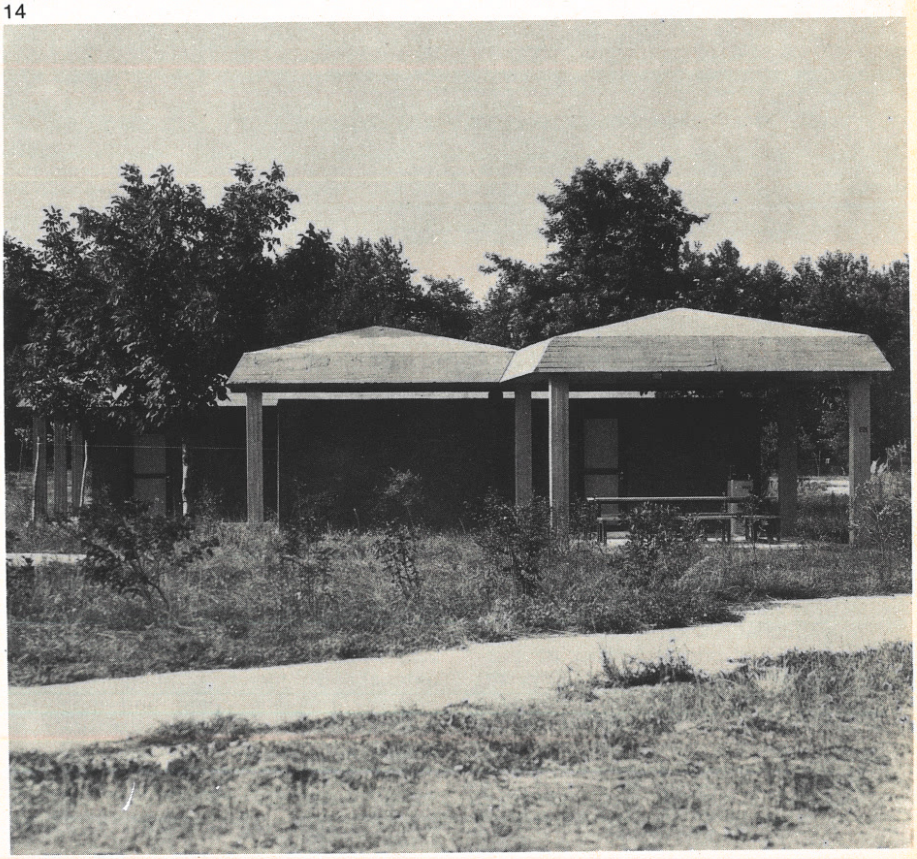

15

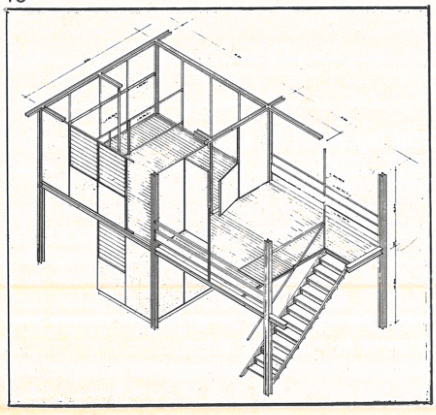

Ἀρχοντικὸ Μουσλῆ στὴ Μακρινίτσα. Συντήρηση καὶ διασκευὴ σὲ ξενώνα

Ἀρχιτέκτων Β.Ν. Γιαννάκης. Πολιτικὸς μηχανικός: Ι. Τσαχαγέας. Κατασκευή: Ε. Ψαρόμπας

Τὰ ἀρχοντικὰ στὴ Μακρινίτσα

Τὸ 1966 ὁ Ε.Ο.Τ. μὲ τὴ συνεργασία τῆς Κοινότητας καὶ ἰδιωτῶν ἀπέκτησε τρία ἀρχοντικὰ στὴ Μακρινίτσα τοῦ Πηλίου· τοῦ Μουσλῆ, τοῦ Ξηραδάκη καὶ τοῦ Σισιλιάνου.

Ἡ Μακρινίτσα εἶναι ἕνα καθαρὰ ὀρεινὸ χωριὸ σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν τοπογραφικὴ διαμόρφωση καὶ τὴ ζωὴ τῶν κατοίκων. Διατηρεῖ ἀκόμη, στὸ σύνολό της καὶ σ' ἕνα ὑψηλὸ βαθμὸ γνησιότητας, τὴ φυσιογνωμία καὶ τὴν ταυτότητα τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν τοῦ Πηλίου, εἶναι κοντὰ στὸν Βόλο, κυριαρχεῖ σ' ἕνα σύνολο ἀπὸ γειτονικὰ παραδοσιακὰ καὶ ἱστορικὰ χωριὰ (Ἄνω Βόλος, Ἀνακασιά, Πορταριὰ κά) καὶ συνδέεται μὲ τὸ ὁδικὸ κύκλωμα τοῦ Πηλίου.

Βασικὸς σκοπὸς τῆς ἀποκτήσεως τῶν τριῶν ἀρχοντικῶν ἦταν ἡ συντήρηση καὶ ἡ διατήρησή τους. Ἔπρεπε ὅμως νὰ βρεθεῖ τρόπος τὰ ἀρχοντικὰ νὰ δοθοῦν πάλι πίσω στὴν «πόλη» καὶ τοὺς «πολίτες» της· νὰ παραμείνουν δηλαδὴ ζωντανὰ κύτταρα τῆς κωμοπόλεως κι ὄχι ψυχρὰ μουσειακὰ ἀντικείμενα, πολὺ ἢ λίγο ἀδιάφορα γιὰ τοὺς ντόπιους. Ἔτσι ἀποφασίστηκε νὰ διαρρυθμιστοῦν σὲ ξενῶνες, ἀφοῦ ἡ Μακρινίτσα παρουσιάζει μεγάλη τουριστικὴ κίνηση καὶ ἔχει ἔλλειψη ἀπὸ ξενῶνες μιᾶς κάποιας ποιότητας.

Τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Μουσλῆ

Τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Μουσλῆ εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ παλαιὰ καὶ τὰ πιὸ ἀξιόλογα τῆς Μακρινίτσας καὶ βρίσκεται δυτικὰ τῆς κεντρικῆς πλατείας σὲ ἀπόσταση 150 μ περίπου. Στὸν ζωγραφιστὸ φεγγίτη τοῦ β' ὀρόφου, πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο, ὑπάρχει ἡ χρονολογία 1833. Φαίνεται ὅμως πὼς αὐτὴ εἶναι ἡ χρονολογία ποὺ ζωγραφίστηκαν οἱ ψευτοφεγγίτες πάνω στὰ ἀχνάρια τῶν παλαιῶν μὲ τὰ χρωματιστὰ γυαλιά, κι ὄχι ἡ χρονολογία ποὺ κτίστηκε τὸ ἀρχοντικό, γιατὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ ἀρχοντικὰ αὐτὰ ἔχουν ἡλικία 200 χρόνων περίπου.

Τὸ ἀρχοντικὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀγοράστηκε ἦταν ἐγκαταλειμμένο καὶ ἀκατοίκητο. Στὸ κατώι στάβλιζαν ζῶα καὶ στὸν β' ὄροφο - τὸ καλοκαιριάτικο - εἶχε τὸ πρόχειρο ἐργαστήριό του ἕνας μαραγκός.

Τὸ ἀρχοντικὸ εἶναι τρίπατο καὶ ἀνήκει στὸν τύπο τῶν κτιρίων τῆς ἐποχῆς ποὺ ἡ κάτοψή της σχηματίζει Γ. Στὸ ἰσόγειο ἦταν ἡ εἴσοδος, ἡ σκάλα γιὰ τοὺς ὀρόφους καὶ οἱ διάφορες ἀποθῆκες. Στὸν α' ὄροφο (τὸ χειμωνιάτικο) ἦταν τὸ καθιστικὸ μὲ τὴ σκάλα, τὰ ὑπνοδωμάτια, ἡ κουζίνα καὶ τὸ ἀποχωρητήριο. Στὸν β' ὄροφο ἦταν τὸ καθιστικὸ καὶ τὰ ὑπνοδωμάτια γιὰ τοὺς μῆνες τοῦ καλοκαιριοῦ.

Χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῆς δομῆς τοῦ κτιρίου εἶναι οἱ κεντρικοὶ χῶροι ποὺ συναντᾶμε καὶ στὰ τρία πατώματα καὶ ἡ περίκεντρη διάταξη τῶν ἄλλων χώρων γύρω ἀπὸ αὐτούς. Στὸν β' ὄροφο ὁ κεντρικὸς αὐτὸς χῶρος γίνεται ἕνα καθημερινὸ καθιστικό, ποὺ παίρνει πολύπλοκα σχήματα στὴν κάτοψη καὶ τὴν τομή. Στὴν κάτοψη σχηματίζει δύο κεραῖες πρὸς τὸν βοριὰ καὶ τὴ δύση· στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία του διαμορφώνεται μιὰ ὑπερυψωμένη ἐξέδρα ποὺ ξεχωρίζει καὶ μὲ ἄλλα στοιχεῖα ὀργανώσεως (ξύλινες κολόνες, κάγκελα κά) καὶ προεξέχει ἐξωτερικά, δημιουργώντας ἔτσι τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῶν ὄψεων. Ὁ χῶρος αὐτὸς δὲν ἔχει ψευτοτάβανο. Γιὰ ὀροφὴ ἔχει τὴν ξύλινη στέγη. Ἔτσι ὁ κεντρικὸς χῶρος ἐπεκτείνεται, πάνω ἀπὸ τὰ ψευτοτάβανα τῶν ἄλλων δωματίων τοῦ β' ὀρόφου, μέχρι τοὺς περιμετρικοὺς τοίχους τοῦ κτιρίου, δημιουργώντας μικρο-περιβάλλοντα ποὺ «λειτουργοῦν» ἔμμεσα, συμβάλλοντας στὴν ξεχωριστὴ ποιότητα τοῦ χώρου.

Τὸ ἀρχοντικὸ ἔχει τὴ γνωστὴ δομικὴ συγκρότηση τῶν κτιρίων τῆς ἐποχῆς του. Στὸ ἰσόγειο καὶ τὸν α' ὄροφο οἱ ἐσωτερικοὶ καὶ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι εἶναι λίθινοι μὲ ἐνδιάμεσες ξυλοδεσιές. Ἐξωτερικὰ οἱ περιμετρικοὶ τοῖχοι παρουσιάζουν κλίση πρὸς τὰ μέσα. Στὰ θεμέλια οἱ λιθοδομὲς φτάνουν σὲ πάχος τὸ 1,00 μ. Στὸν β' ὄροφο ἀπὸ λιθοδομὴ εἶναι μόνο ὁ βορινὸς καὶ ὁ δυτικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος. Οἱ ἄλλοι ἐξωτερικοὶ τοῖχοι εἶναι κατασκευασμένοι ἀπὸ τσατμὰ καὶ προεξέχουν ἀπὸ τὴ λιθοδομὴ τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ α' ὀρόφου. Ἀπὸ τσατμὰ εἶναι καὶ ὁρισμένοι μὴ φέροντες ἐσωτερικοὶ τοῖχοι. Τὰ πατώματα εἶναι ξύλινα. Ἀπὸ ξύλο εἶναι καὶ πολλὲς ἄλλες κατασκευὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου, σὲ σημεῖο ποὺ τὸ ξύλο στὶς διάφορες μορφές του νὰ ἀποτελεῖ τὸ κύριο καὶ τὸ χαρακτηριστικὸ ὑλικὸ τοῦ κτιρίου.

Ὁ ξενώνας Μουσλῆ

Δύο ἦταν οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους μπορούσαμε νὰ ἐργαστοῦμε. Ὁ ἕνας ἦταν νὰ ἀνακαλύψουμε καὶ νὰ ἀκολουθήσουμε πιστὰ τὶς ἀρχὲς ὀργανώσεως τοῦ ἀρχοντικοῦ, ποὺ ἦταν συνάμα καὶ ἔκφραση τῶν τότε κοινωνικῶν συνθηκῶν, τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο εἶχαν ἐπηρεάσει τὴ μορφὴ τοῦ κτιρίου, καθὼς καὶ τὴν τέχνη τοῦ μάστορα τῆς ἐποχῆς. Ὁ ἄλλος τρόπος ἦταν νὰ ἱκανοποιήσουμε μὲ ἕνα σύγχρονο ὁλότελα τρόπο τὶς ἀνάγκες ποὺ πρόβαλλε ἡ νέα χρήση, ὁπότε μὲ σύγχρονα ὑλικά, μεθόδους καὶ κατασκευὲς θὰ ἀναδεικνυόταν πάλι ἡ ποιότητα ποὺ εἶχε ὁ παλαιὸς χῶρος.

Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἐπιστήμης. Ὁ δεύτερος εἶναι πιὸ δημιουργικὸς καὶ θὰ ἐφαρμοζόταν ἀπὸ τοὺς ντόπιους σὲ ὅλες τὶς ἐποχές. Ἐφαρμόσαμε τὸν πρῶτο τρόπο, χωρὶς ὅμως νὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἀποφύγαμε ὁλότελα τὸν δεύτερο, ὅπου ἡ νέα χρήση δὲν μᾶς ἄφηνε περιθώρια νὰ πράξουμε διαφορετικά. Τὸ πνεῦμα τῆς ἐργασίας ἦταν ἀπόλυτα ἀναστηλωτικό. Σ' αὐτὸ μᾶς βοήθησε σημαντικὰ τὸ ὅτι στὸ Πήλιο ὑπάρχουν ἀκόμη σινάφια μαστόρων, ποὺ δουλεύουν τὸ ὑλικὸ σὰν καλλιτέχνες.

Ἔγινε προσπάθεια οἱ ἐσωτερικοὶ κεντρικοὶ χῶροι - τὰ καθιστικὰ - νὰ μείνουν ὅσο τὸ δυνατὸν ἀναλλοίωτοι σὰν ποιότητα καὶ αἴσθηση χώρου. Ἡ χρήση τους τώρα εἶναι διαφορετική, ἐπειδὴ ὅμως ὁ ξενώνας ἔχει ὀκτὼ δωμάτια συνολικά, οἱ φιλοξενούμενοι πελάτες μέσα σὲ λίγες ὧρες γίνονται γνωστοὶ καὶ ἀποκτοῦν τὴν οἰκειότητα ἐκείνη ποὺ μετατρέπει αὐτόματα τοὺς κεντρικοὺς χώρους ἀπὸ «ἐνδιάμεσους» σὲ ἰδιωτικούς, ὅπως ἦταν παλαιότερα.

Στὸ ἰσόγειο, ἕνα μέρος ἀπὸ τὶς ἀποθῆκες ἔγινε ὑπνοδωμάτια καὶ τὸ ὑπόλοιπο χῶρος γιὰ παρασκευὴ καὶ σερβίρισμα πρωϊνοῦ. Τὰ ὑπνοδωμάτια τοῦ ἀρχοντικοῦ στὸν α'

The Mousli mansion at Makrinitsa, Pelion. Maintenance and conversion into a guest-house

Architect V.N. Yannakis

Mansions at Makrinitsa

In 1966 the National Tourist Organization (NTO) in collaboration with the local Community and private enterprise purchased three mansions at Makrinitsa, Pelion. The basic reason for purchasing these three mansions was their conservation and maintenance. It was decided, however, to convert them into guest-houses since Makrinitsa is an important pole of tourist attraction but is lacking adequate accommodations.

The Mousli mansion

The Mousli mansion is one of the oldest and most remarkable mansions of the village. When purchased it was a neglected and uninhabited three-storey building. On the ground floor one could find the main entrance, the staircase leading to the floors and several spaces for storage; the living room with the staircase, the bedrooms, the kitchen and toilets were on the first floor; another living room and bedrooms for summer use were on the second floor.

The layout of all spaces around a central core, similar on all floors, is the main organizational feature of the building.

On the ground floor some of the storage spaces were converted into bedrooms and the others into breakfast area and auxiliary spaces. The bedrooms on the first and second floor retained their original use, with the addition of a private toilet and shower to some of them.

It should be noted that the final cost per bed has not exceeded that of new hotel beds.

καὶ β′ ὄροφο παρέμειναν ὑπνοδωμάτια. Ὁρισμένα ἀπὸ αὐτὰ διαθέτουν ἰδιαίτερη τουαλέτα καὶ ντούς. Αὐτὸ ἔγινε ὅπου ἡ διάταξη τοῦ ἀρχοντικοῦ τὸ ἐπέτρεπε καὶ χωρὶς νὰ ἀλλάξει ἡ πρωταρχικὴ δομὴ τοῦ κτιρίου. Τὰ ὑπνοδωμάτια τοῦ α′ ὀρόφου παρέμειναν τὰ ἴδια ὅπως παλαιά. Τὰ δύο μεντέρια μὲ τὸ τζάκι στὴ μέση εἶναι καὶ τώρα ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς ὀργανώσεως τοῦ δωματίου.

Πρὶν ἀπὸ κάθε ἐργασία γινόταν μιὰ λεπτομερὴς καταγραφὴ τῶν δομικῶν στοιχείων (σχεδίαση, φωτογράφηση, περιγραφὴ) ποὺ χρησίμευε γιὰ τὴν τελικὴ ἐπεξεργασία καὶ τὴ διαμόρφωση τῶν ἐσωτερικῶν χώρων καὶ τῶν ὄψεων.

Ἡ ἐπίπλωση καὶ ὁ ὑπόλοιπος ἐξοπλισμὸς ἀκολούθησαν τὸ ἴδιο μοντέλο. Θελήσαμε νὰ διατηρήσουμε μορφὲς ποὺ ἐκφράζουν μιὰ στάση ζωῆς ἁπλὴ καὶ ἄμεση ἀπέναντι στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ περιβάλλον του. Ἔτσι διατηρήθηκαν ὁ χαρακτήρας τῶν μόνιμων ἐπίπλων (μεντέρια κἄ), τὰ χαμηλὰ πρέκια στὶς πόρτες (γύρω στὰ 1,65 μ), ἡ ἀπότομη «μὴ λειτουργοῦσα» κλίμακα, τὰ μαϊμουτζούκια στὰ παράθυρα, οἱ καταγῆς μαξιλάρες στὰ καθιστικὰ κἄ.

Στὴ διαμόρφωση τῶν αὐλῶν καὶ τοῦ περιβόλου μᾶς ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα ἡ διατήρηση τῆς ἀναλογίας ποὺ ὑπῆρχε ἀνάμεσα στὸ κτισμένο καὶ τὸ ἄκτιστο. Ἡ ἀναλογία αὐτὴ εἶναι σημαντικὴ καὶ καθοριστικὴ τῆς ταυτότητας ὁλόκληρου τοῦ οἰκισμοῦ, ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὶς κατεδαφίσεις καὶ τὴν ἐπιβολὴ νέων λειτουργιῶν, καθὼς καὶ μὲ τὴ διασύνδεση κατοικίας - ἰδιωτικῆς ζωῆς καὶ πλατείας οἰκισμοῦ - κέντρου δημόσιας ζωῆς. Ἡ διατάραξη τῆς ἀναλογίας αὐτῆς σὲ συνδυασμὸ μὲ ὄχι ὀρθὲς νέες χρήσεις μπορεῖ νὰ ἐπιφέρει ἀλλοίωση στὴ βάση τῆς κοινωνικῆς δομῆς τοῦ οἰκισμοῦ καὶ στὸ λαϊκὸ φρόνημα τῶν κατοίκων.

Γιὰ τὴν τροφοδότηση μὲ πετρέλαιο τοῦ λεβητοστασίου τῆς κεντρικῆς θερμάνσεως ὁ πιὸ οἰκονομικὸς καὶ ἄνετος στὴ λειτουργία τρόπος ἦταν νὰ συνδέσουμε μὲ ἕνα σωλήνα μήκους 150 μ τὸν ξενώνα μὲ τὴν πλατεία, ὅπου μπορεῖ νὰ πλησιάσει τὸ βυτιοφόρο. Δὲν ἐφαρμόσαμε ὅμως τὴ λύση αὐτή. Σκεφτήκαμε πὼς εἶναι καλύτερα ἡ μεταφορὰ τοῦ πετρελαίου νὰ γίνεται μὲ τὰ ὑποζύγια, γιατὶ ἔτσι συντελοῦμε στὸ νὰ διατηρηθεῖ τὸ ἐπάγγελμα-λειτουργία τοῦ ἀγωγιάτη, ποὺ εἶναι κάτι τὸ χαρακτηριστικὸ καὶ καθαριστικὸ συνάμα γιὰ τοὺς οἰκισμοὺς χωρὶς τροχοφόρα. Μὲ τὴν ἀπόφαση αὐτή, ἀκόμη, συντελέσαμε στὴ διατήρηση τῆς μορφῆς τοῦ παλαιοῦ καλντεριμιοῦ ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸν ξενώνα στὴν πλατεία, μιὰ ποὺ στὴν πρώτη περίπτωση ὁ σωλήνας θὰ ἔπρεπε νὰ τοποθετηθεῖ κάτω ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο καλντερίμι.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ τελικὸ κόστος γιὰ κάθε κλίνη εἶναι μικρότερο ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν νέων ξενοδοχείων. Τὸ σύνολο τῆς δαπάνης γιὰ τὴν ἀγορά, διασκευή, ἐπίπλωση καὶ ἐξοπλισμὸ τοῦ ξενώνα (α′ κατηγορίας) ἔφτασε γιὰ κάθε κλίνη τὶς 125.000 δρχ.

Ἐργοδότης: Ἑλληνικὸς Ὀργανισμὸς Τουρισμοῦ. Κόστος : 2,5 ἑκ. δρχ. Μελέτη: 1966-67. Κατασκευή: 1970-74.

1.
Μακρινίτσα. Γενικὴ ἄποψη.

2.
Τὸ ἀρχοντικὸ πρὶν ἀπὸ τὴ διασκευή. Νοτιοανατολικὴ ὄψη.

1

2

1.
Makrinitsa. General view.

2.
The mansion before conversion. Southeast view.

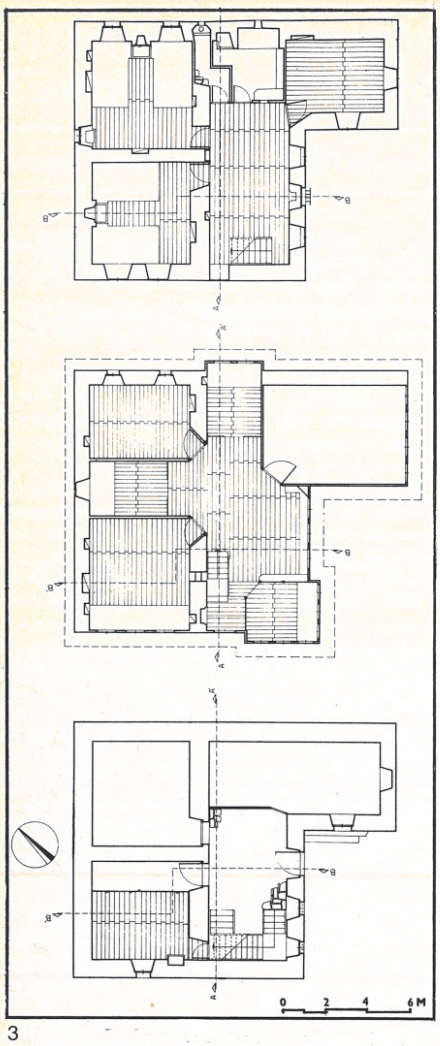

3

3.
Τὸ ἀρχοντικὸ πρὶν ἀπὸ τὴ διασκευή. Κατόψεις α′ ὀρόφου, β′ ὀρόφου καὶ ἰσογείου (ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω).

4.
Τὸ ἀρχοντικὸ μετὰ τὴ διασκευή. Νοτιοδυτικὴ ὄψη.

5.
Τὸ ἀρχοντικὸ μετὰ τὴ διασκευή. Νότια ὄψη.

6.
Τὸ ἀρχοντικὸ μετὰ τὴ διασκευή. Νοτιοδυτικὴ ὄψη.

7.
Τὸ ἀρχοντικὸ μετὰ τὴ διασκευή. Κάτοψη ἰσογείου. 1. Εἴσοδος αὐλῆς, 2. Εἴσοδος-ὑποδοχή, 3. Αἴθουσα πρωϊνοῦ, 4. Δωμάτιο διευθυντῆ, 5. Δωμάτιο, 6. Χῶροι ὑγιεινῆς, 7. Ἀποθήκη, 8. Σκιάδες καὶ πεζοῦλες, 9. Κρήνη.

8.
Κάτοψη α′ ὀρόφου. 5. Δωμάτιο, 6. Χῶροι ὑγιεινῆς, 10. Καθιστικό.

9.
Κάτοψη β′ ὀρόφου. 5. Δωμάτιο, 6. Χῶροι ὑγιεινῆς, 8. Σκιάδες, 10. Καθιστικό.

10.
Τομή.

11.
Ἡ εἴσοδος καὶ ἕνα μέρος τῆς αὐλῆς.

3.
The mansion before conversion. First, second and ground floor plans (from top to bottom).

4.
The mansion after conversion. Southwest view.

5.
The mansion after conversion. South view.

4

5

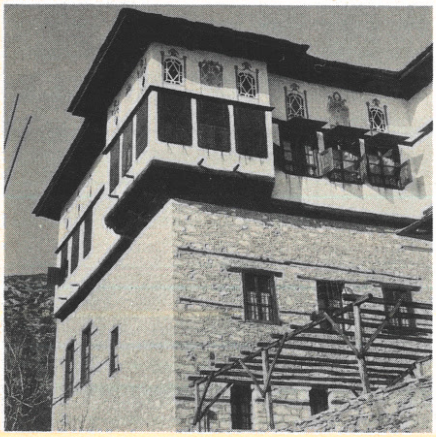

6

6.
The mansion after conversion. Southwest view.

7.
The mansion after conversion. Ground floor plan. 1. Courtyard entrance, 2. Entrance-reception, 3. Breakfast area, 4. Director's room, 5. Bedroom, 6. Toilets, 7. Storage, 8. Shades and benches, 9. Fountain.

8.
First floor plan. 5. Bedroom, 6. Toilets, 8. Shades, 10. Living room.

9.
Second floor plan. 5. Bedroom, 6. Toilets, 8. Shades, 10. Living room.

10.
Section.

11.
The entrance and part of the courtyard.

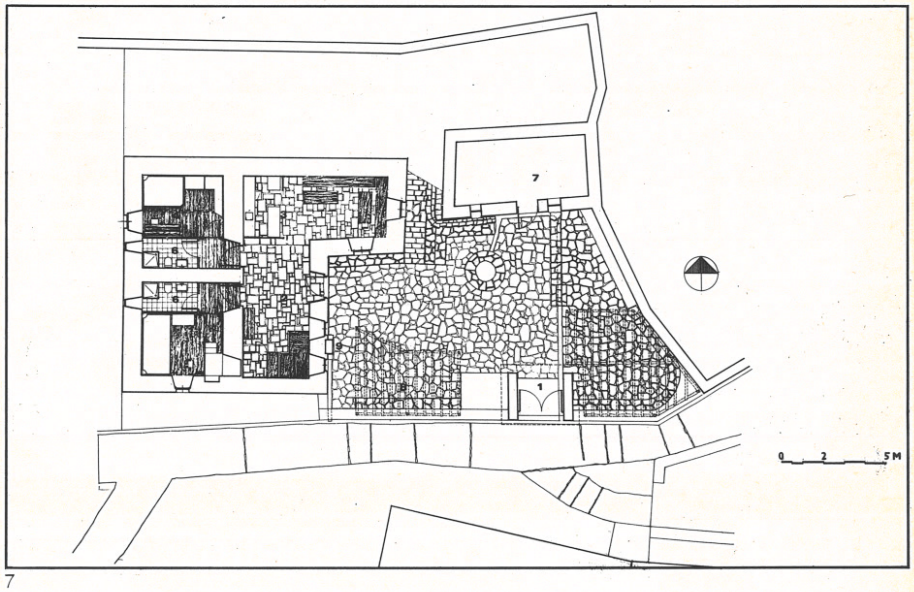

7

8

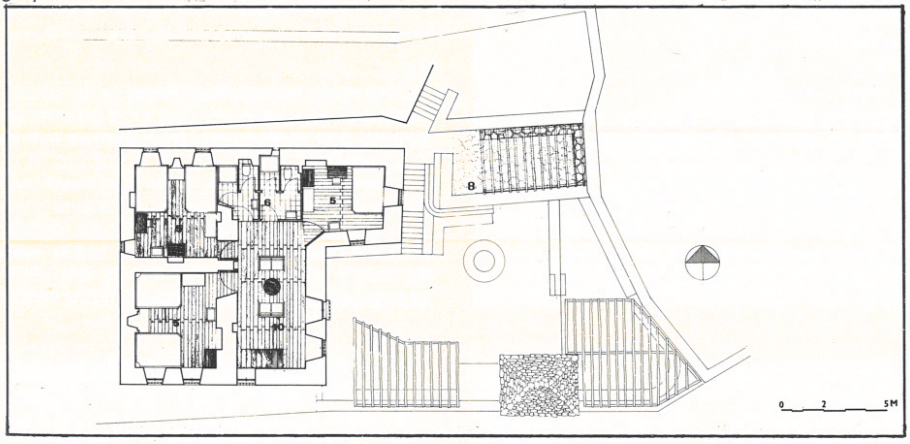

9

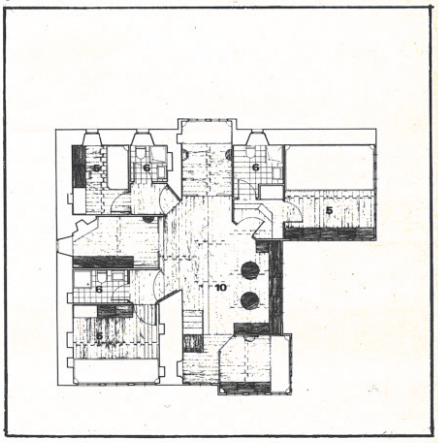

10

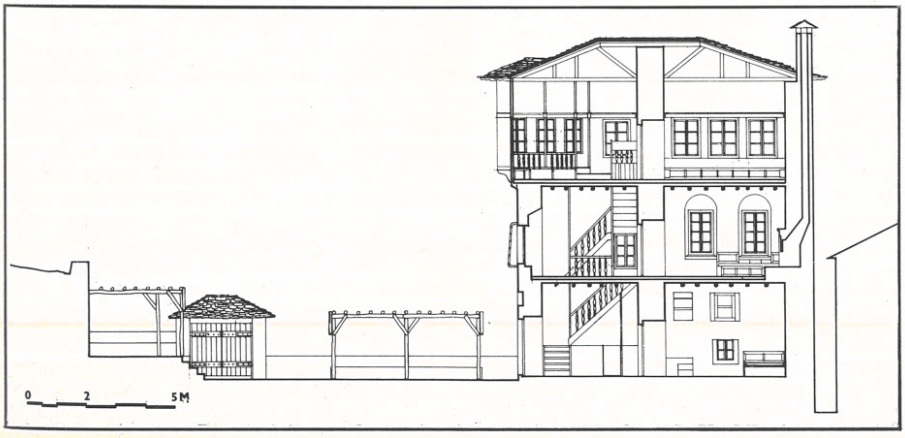

11

12

12.
Ἡ βορινὴ κεραία τοῦ καθιστικοῦ στὸ καλοκαιριάτικο (β' ὄροφος).

13.
Ὑπνοδωμάτιο.

14.
Τὸ καθιστικὸ στὸ καλοκαιριάτικο.

15.
Ἡ βορινὴ κεραία τοῦ καθιστικοῦ στὸ καλοκαιριάτικο.

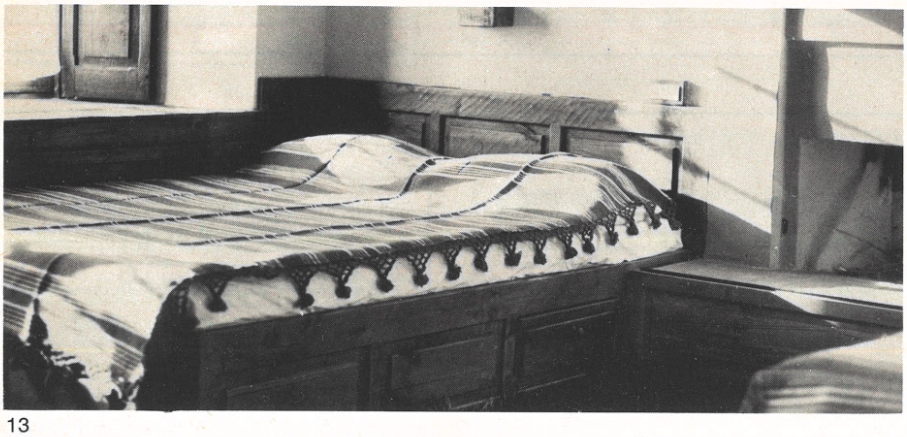

13

12.
Living room on second floor.

13.
Bedroom.

14.
Living room on second floor.

15.
Living room on second floor.

14

15

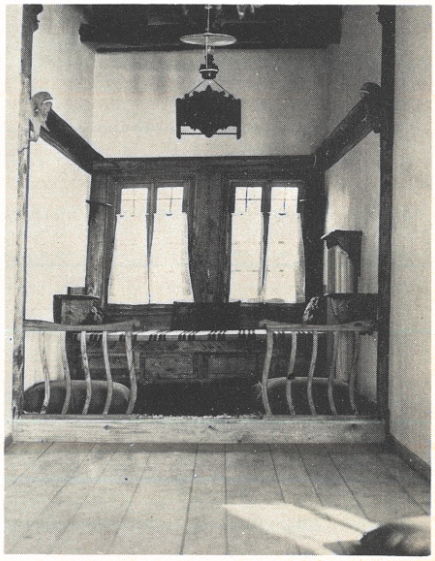

Κολυμβητήριο στὸ Κολλέγιο Ἀθηνῶν, Ψυχικό

Ἀρχιτέκτων Δ. Διαμαντόπουλος. Πολιτικὸς μηχανικός: Ζ. Χολέβας.
Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Π. Φωκᾶς. Διαμόρφωση κήπου: Σ. Τσαούσης. Κατασκευή: Κ. Καραντινὸς

Τὸ κολυμβητήριο κατασκευάστηκε μὲ δωρεὰ τοῦ Α. Γαβριὴλ «εἰς μνήμην τοῦ υἱοῦ του». Ἂν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἀπὸ αἰσθητικῆς πλευρᾶς εἶναι ἀρκετὰ ἐπιτυχημένο καὶ ἐναρμονισμένο μὲ τὸ τοπίο, τὸ ὅλο ἔργο καὶ ἡ διαδικασία μελέτης του ἀποτελεῖ κατὰ τὴν κρίση τῶν μελετητῶν παράδειγμα ἀσυνεχοῦς μελέτης, ἀμεθόδευτης καὶ ἀσυντόνιστης συνεργασίας μελετητῆ-ἐργοδότη (μὲ δυσμενῆ ἀποτελέσματα γιὰ τὴ μελέτη καὶ τοὺς μελετητές), ποὺ ὀφείλονται στὶς εἰδικὲς συνθῆκες χρηματοδοτήσεως τοῦ ἔργου καὶ στὴν παρεμβολὴ καὶ ἐναλλαγὴ ἀπειράριθμων ἐκπροσώπων καὶ εὐγενῶς προσφερομένων συμβούλων τοῦ Κολλεγίου. Ἡ διαδικασία αὐτὴ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴ συνεχὴ ἀναθεώρηση τῶν ἀποφάσεων σὲ κάθε στάδιο τῆς μελέτης, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρων μελετῶν, μὲ τρόπο ποὺ ἀντὶ σὲ κάθε βῆμα νὰ τελειοποιοῦν, ἀντίθετα νὰ καταλύουν τὴν ὀργανικὴ καὶ λειτουργικὴ ἑνότητα τοῦ συνόλου. Γιὰ νὰ γίνει ἀντιληπτὸ αὐτὸ παρουσιάζομε τὴ μελέτη σὲ ὅλες της τὶς φάσεις.

Φάση Α (ἀρχικὴ προμελέτη). Ἡ ἀρχικὴ ἐντολὴ ἀφοροῦσε τὴ μελέτη ἑνὸς ὁλοκληρωμένου κλειστοῦ κολυμβητηρίου καὶ περιλάμβανε: α) δεξαμενὴ 25 μ, πέντε διαδρομῶν, μὲ καταδύσεις (πλατφόρμα 5 μ), β) δεξαμενὴ γιὰ τὴ διδασκαλία ἀρχαρίων, γ) δύο συγκροτήματα ἀποδυτηρίων μὲ ὅλους τοὺς ἀπαραίτητους βοηθητικοὺς χώρους, δ) κερκίδες γιὰ 300 περίπου θεατές.

Ἡ *φάση Β* προχώρησε μέχρι καὶ τὴ σύνταξη κατασκευαστικῶν σχεδίων. Τὸ νέο πρόγραμμα περιλάμβανε ὅλα τὰ προηγούμενα ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δεξαμενὴ γιὰ τὴ διδασκαλία ἀρχαρίων (γεγονὸς ποὺ ἀποτελεῖ σήμερα ἔλλειψη). Τὸ ὕψος τῶν καταδύσεων περιορίστηκε στὰ 3 μ. Ἡ κάλυψη τοῦ χώρου τῆς δεξαμενῆς προβλεπόταν νὰ γίνει μὲ ἕνα τριδιάστατο μεταλλικὸ δικτύωμα ἀναρτημένο ἀπὸ δύο μεγάλα πλαίσια ἀπὸ σκυρόδεμα διατομῆς Π, ποὺ θὰ χρησίμευαν καὶ γιὰ τὴ διέλευση τῶν ἀγωγῶν ἀερισμοῦ. Τὸ προβλεπόμενο συνολικὸ κόστος ἦταν τῆς τάξεως τῶν 8 ἑκ. δρχ.

Ἡ *φάση Γ*, ποὺ κατασκευάστηκε, ὑπῆρξε προϊὸν τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Κολλεγίου νὰ κατασκευάσει τὸ κολυμβητήριο σταδιακά, ὥστε στὴν πρώτη φάση νὰ μειωθεῖ τὸ κόστος τῆς κατασκευῆς στὸ μισό. Ἔτσι ὁ ἐργοδότης, μὲ συμβούλους καὶ παρασυμβούλους, ἐπιδόθηκε σὲ μιὰ προκρουστικὴ ἐπεμβασολογία χωρὶς προηγούμενο, ἐνῶ οἱ μελετητὲς περιορίστηκαν στὴν προσπάθεια, μὲ λιγότερο ἢ περισσότερο ἐπιτυχῆ ἀποτελέσματα, νὰ διαφυλάξουν τὶς βασικὲς ἀρχὲς καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν ἑνότητα καὶ αὐτοτέλεια σὲ κάθε φάση.

Στὸ κολυμβητήριο ποὺ κατασκευάστηκε ἀφαιρέθηκαν ἡ κάλυψη, ὅλο τὸ μπροστινὸ τμῆμα μὲ τὴν εἴσοδο, τὴ διεύθυνση-διδασκαλία καὶ τὰ ἀποδυτήρια, καθὼς καὶ οἱ καταδύσεις. Τὸ νερὸ ὅμως θερμαίνεται καὶ τὸ κολυμβητήριο μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ ὅλο τὸν χρόνο. Σὰν χῶρος ἀποδυτηρίων χρησιμοποιήθηκε ὁ ἀρχικὰ προβλεπόμενος χῶρος μηχανοστασίου, ἐνῶ χῶροι ἀρχικὰ ἀποθηκευτικοὶ διαμορφώθηκαν σὲ αἴθουσα διδασκαλίας στὸ ὑπόγειο καὶ σὲ χῶρο ἐλέγχου στὸ ἐπίπεδο τῆς δεξαμενῆς.

Ὁ ὑπαίθριος χῶρος τῆς δεξαμενῆς περιβάλλεται μὲ εἰδικῆς διατομῆς ἀντιανέμια πετάσματα ἀπὸ ἐνισχυμένο πλαστικὸ G.R.P. σὲ χρῶμα κίτρινο. Ἰδιαίτερα ἐπιτυχὴς σ' αὐτὴ τὴ φάση εἶναι ἡ προσαρμογὴ τοῦ κτιρίου στὸ τοπίο.

Σὲ περίπτωση ποὺ τὸ κολυμβητήριο δὲν σκεπαστεῖ, ὅπως προβλέπει ἡ ἀρχικὴ μελέτη, οἱ μελετητὲς ἔχουν κάνει προτάσεις γιὰ τὴν κάλυψή του μὲ ἐποχιακὰ κινητὴ ἀναρτημένη τέντα ἢ μὲ φουσκωτὸ μπαλόνι.

Μελέτη: 1969-1972. Κατασκευή: 1972-1973. Κόστος: 4 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

Swimming pool at Athens College, Psychico

Architect D. Diamantopoulos

The original brief was for a complete roofed swimming pool and involved: a) a 25 m pool of five swimming tracks, with diving-boards (5 m platform), b) a pool for beginners, c) two buildings with lockers and all necessary auxiliary spaces, d) seats for 300 people approximately.

The plans finally adopted have resulted from the desire of the College Board to construct the swimming pool in stages and have the total construction cost reduced in half during the first phase. Consequently, the swimming pool which has been built is open air, without the front section with the entrance, the administration offices and lockers, and without the diving-boards.

Windbreak walls of yellow reinforced G.R.P. plastics protect the open space around the pool. In this phase the building blends quite successfully with the landscape.

If finally the swimming pool is not to be covered, as foreseen by the original project, the architect has suggested its roofing with a movable suspended tent or a pneumatic structure.

1.
General view.

1

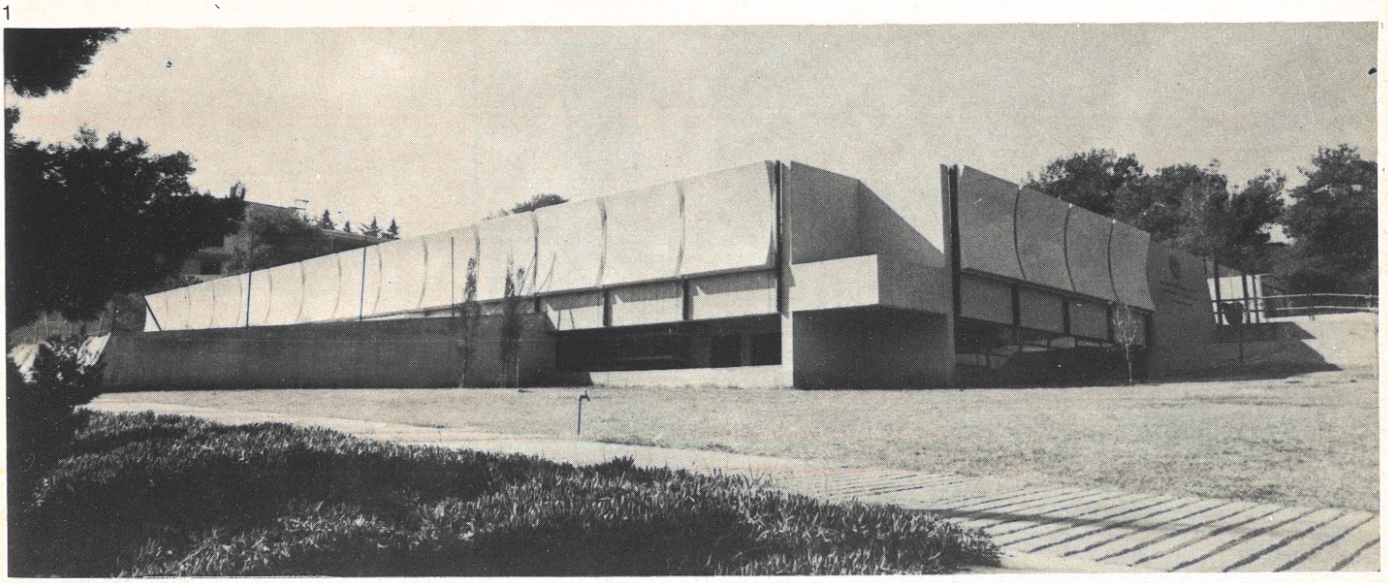

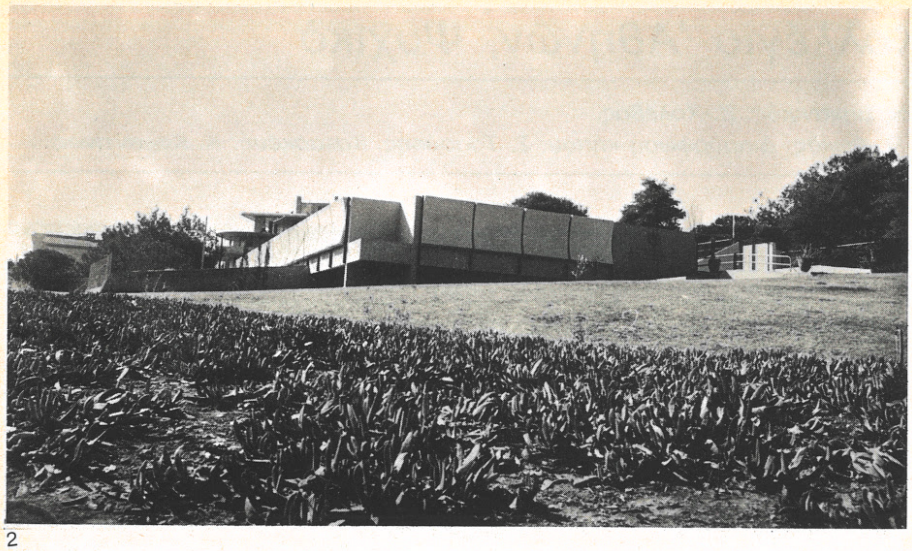

2

3

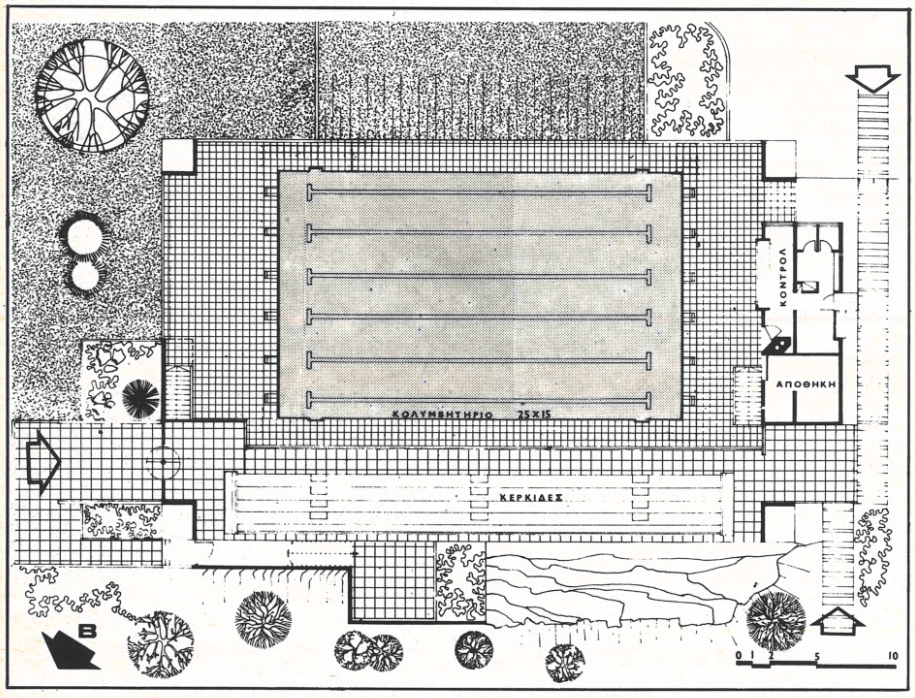

4

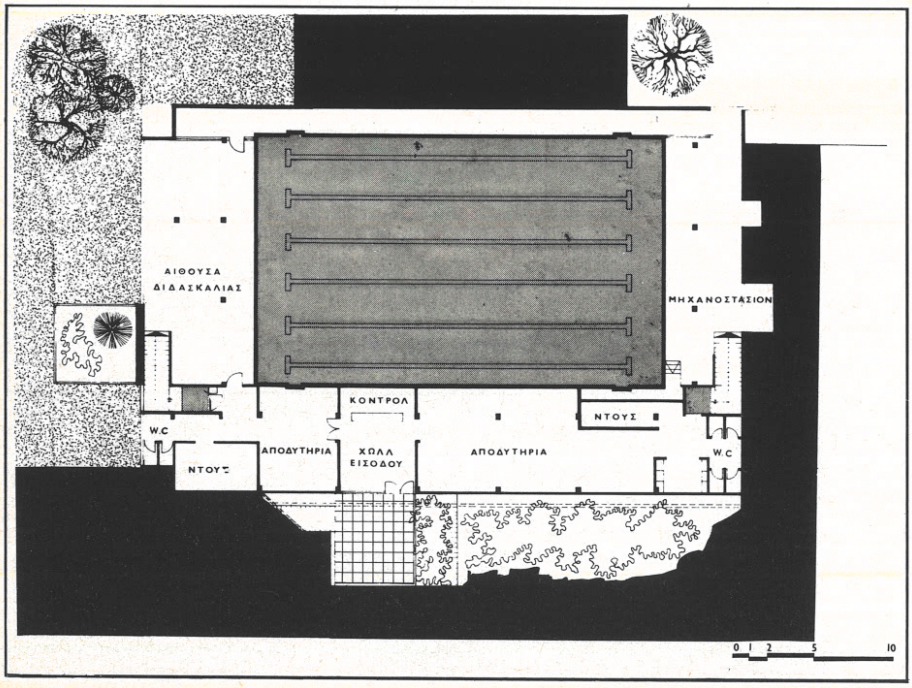

2.
Πλάγια ὄψη. Εἴσοδος.

3.
Κάτοψη ἐπιπέδου κολυμβητικῆς δεξαμενῆς (φάση Γ).

4.
Κάτοψη ἐπιπέδου ἀποδυτήριων (φάση Γ).

5.
Κατὰ μῆκος τομὴ (φάση Γ).

6.
Κολυμβητικὴ δεξαμενή.

7.
Ὁ χῶρος ἐλέγχου.

2.
Side view. Entrance.

3.
Plan at swimming pool level.

4.
Plan at lockers level.

5.
Longitudinal section.

6.
Swimming pool.

7.
Control room.

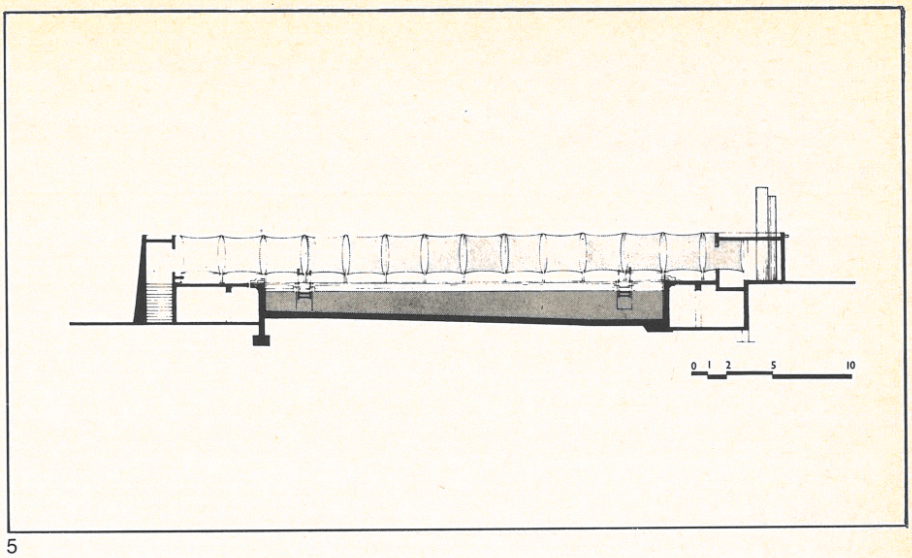

5

6

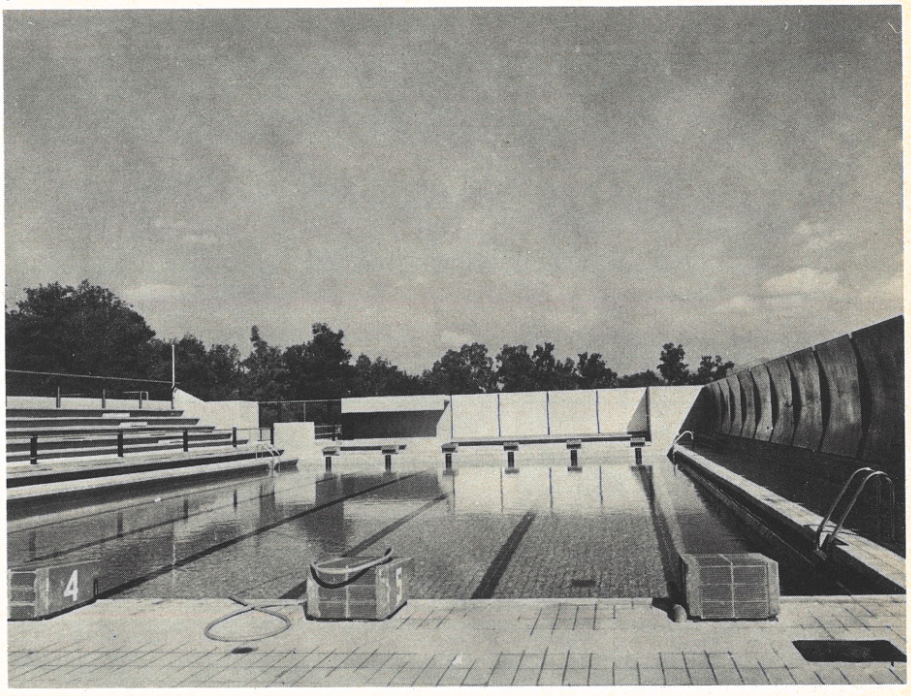

7

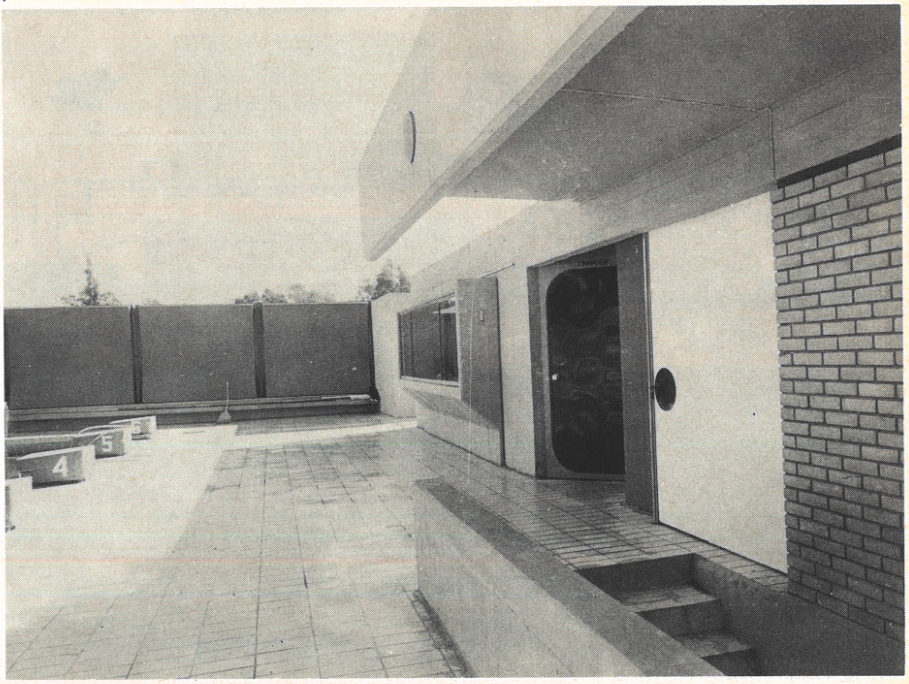

8

9

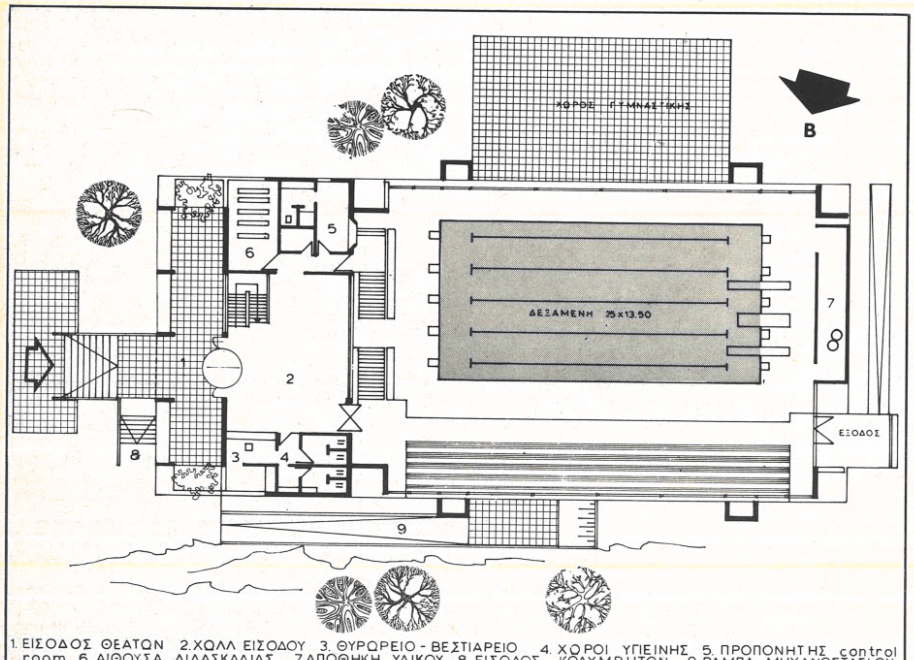

8.
Πρόπλασμα (φάση Β).

9.
Κάτοψη ἐπιπέδου κολυμβητικῆς δεξαμενῆς (φάση Β).

10.
Κάτοψη ἐπιπέδου ἀποδυτηρίων (φάση Β).

11.
Κατὰ μῆκος τομὴ (φάση Β).

12.
Πρόπλασμα. Πλάγια ὄψη (φάση Β).

8.
Model (original project).

9.
Plan at swimming pool level (original project).

10.
Plan at lockers level (original project).

11.
Longitudinal section (original project).

12.
Model. Side view (original project).

10

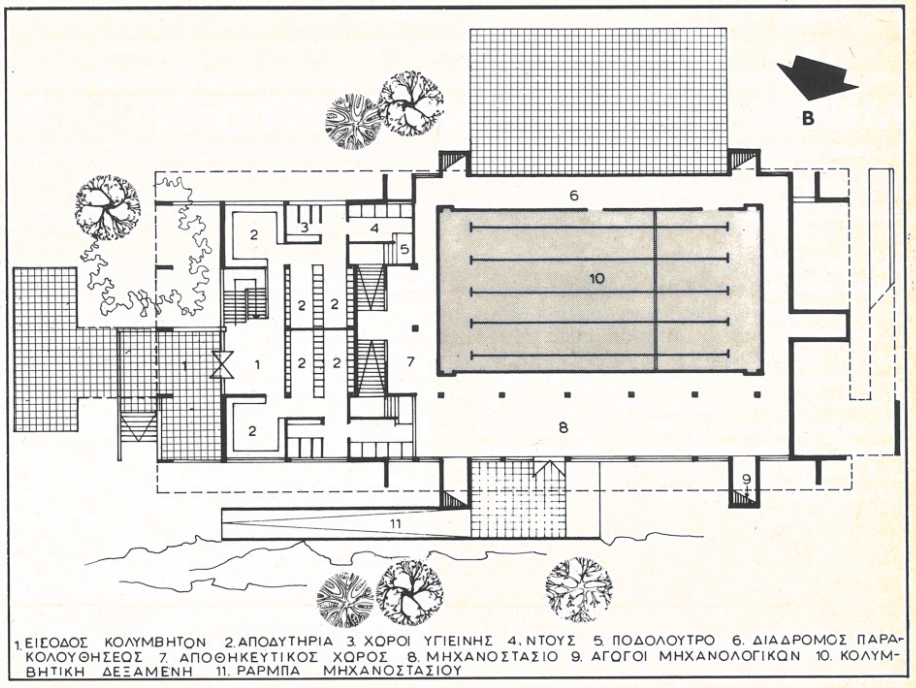

1. ΕΙΣΟΔΟΣ ΚΟΛΥΜΒΗΤΩΝ 2. ΑΠΟΔΥΤΗΡΙΑ 3. ΧΩΡΟΙ ΥΓΙΕΙΝΗΣ 4. ΝΤΟΥΣ 5. ΠΟΔΟΛΟΥΤΡΟ 6. ΔΙΑΔΡΟΜΟΣ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΕΩΣ 7. ΑΠΟΘΗΚΕΥΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ 8. ΜΗΧΑΝΟΣΤΑΣΙΟ 9. ΑΓΩΓΟΙ ΜΗΧΑΝΟΛΟΓΙΚΩΝ 10. ΚΟΛΥΜΒΗΤΙΚΗ ΔΕΞΑΜΕΝΗ 11. ΡΑΜΠΑ ΜΗΧΑΝΟΣΤΑΣΙΟΥ

11

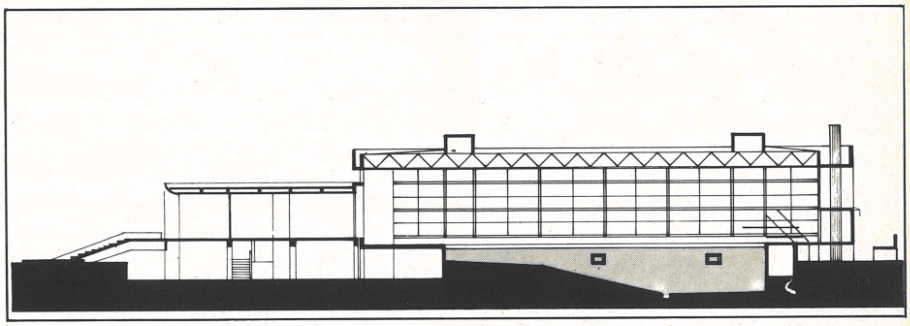

12

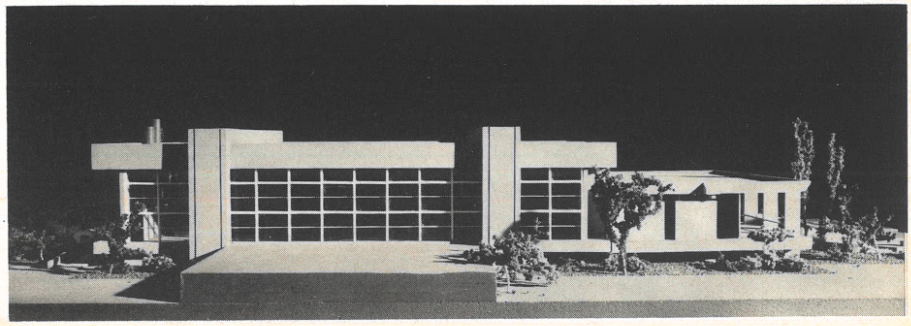

Οἰκισμὸς χαμηλοῦ κόστους, Λευκωσία

Ἀρχιτέκτονες Α. Δίκαιος καὶ Θ. Δαυΐδ. Πολιτικὸς μηχανικός: Α. Λιβέρας

Ἡ βασικὴ μονάδα ἔχει μελετηθεῖ ἔτσι ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἐπαναλαμβάνεται καὶ νὰ ἐφαρμόζεται σὲ οἰκόπεδα μὲ συνηθισμένες στὴν Κύπρο διαστάσεις.
Κάθε κατοικία ἔχει εὐελιξία καὶ μπορεῖ νὰ προσαρμόζεται στὶς ἀνάγκες τῶν ἐνοίκων. Οἱ κύριοι παράλληλοι τοῖχοι εἶναι φέροντες καὶ κτίζονται μὲ τσιμεντόλιθους, καὶ ἔτσι ἀποφεύγεται ὁ σκελετὸς ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα ποὺ εἶναι δαπανηρός. Στὶς ὀροφὲς ἔχουν τοποθετηθεῖ ἡλιακοὶ θερμοσίφωνες ποὺ προμηθεύουν ζεστὸ νερὸ γιὰ οἰκιακὴ χρήση καὶ θέρμανση.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Τομή.

3.
Κάτοψη ἰσογείου καὶ α' ὀρόφου. 1. Εἴσοδος, 2. Καθημερινό, 3. Γωνιὰ φαγητοῦ, 4. Κουζίνα καὶ γωνιὰ φαγητοῦ, 5. Πρόχειρο καθιστικὸ ἢ ὑπνοδωμάτιο, 6. Τουαλέτα ξένων, 7. Κύριο ὑπνοδωμάτιο, 8. Λουτρό, 9. Καθημερινὸ στὸν ὄροφο.

4.
Ἀξονομετρικό.

Middle-income housing, Nicosia

Architects Th. David and A. Dikaios

The basic housing module is repeated within the context of the plot subdivision typical in Cyprus. The basic design allows variations in plan or interior finish which may be required by the buyer. The houses are oriented for solar energy units incorporated in the roof design, which provide all hot water and heating with the aid of a small electric supplementary unit. All exterior and interior walls are of concrete blocks with sprayed on finishes.

1.
General view of the model.

1

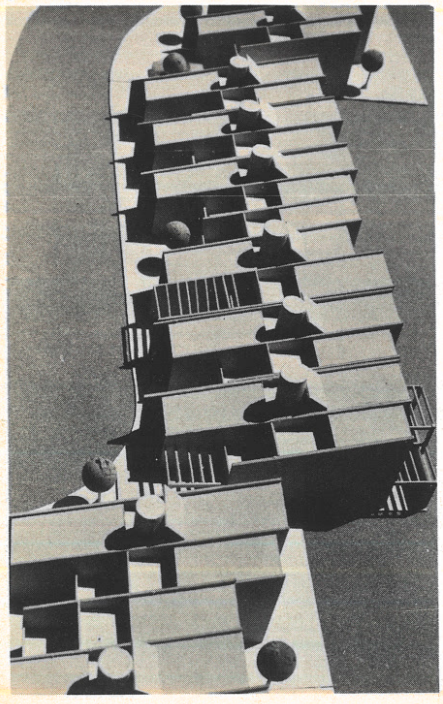

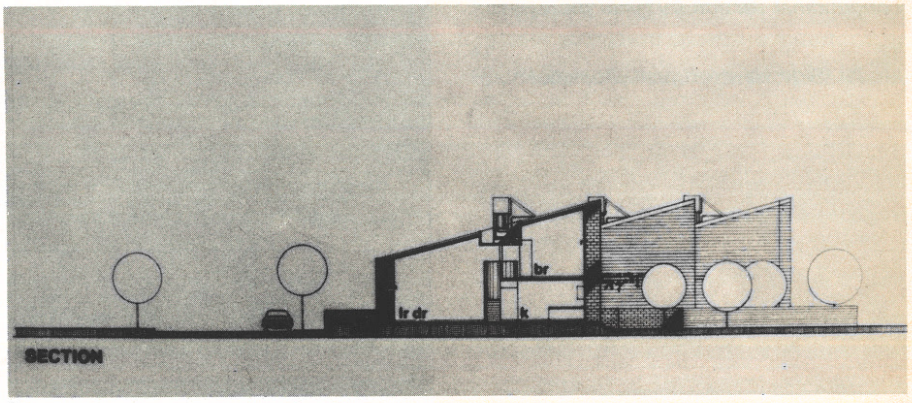

2

3

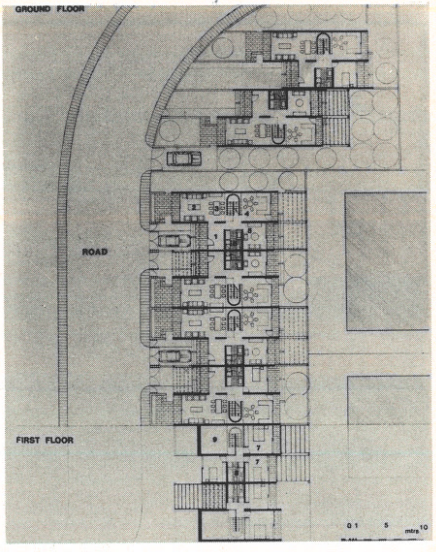

4

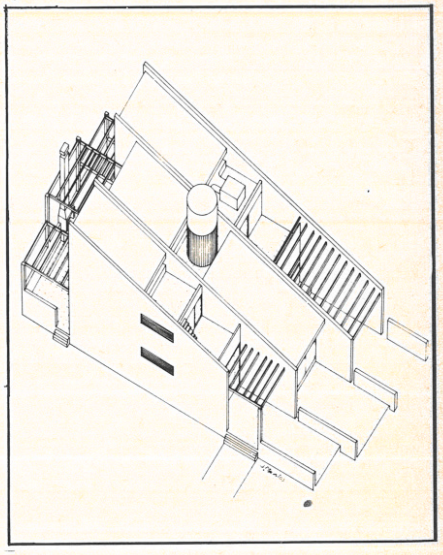

2.
Section

3.
Ground floor and first floor plan. 1. Entrance, 2. Living room, 3. Dining area, 4. Kitchen-dining, 5. Family room or bedroom, 6. Toilet, 7. Master bedroom or bedroom, 8. Bathroom, 9. Upper living space.

4.
Axonometric drawing.

Πολυκατοικία στὴ Λευκωσία

Ἀρχιτέκτονες Α. Δίκαιος καὶ Θ. Δαυΐδ

Τὸ οἰκόπεδο εἶναι γωνιακὸ καὶ ἔχει ἀπότομη κλίση. Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ δίνουν ποικιλία στὴν κυψελοειδὴ ὁμοιομορφία τοῦ οἰκοδομικοῦ συστήματος «Outi-Nord». Τὸ σύστημα αὐτὸ χρησιμοποιεῖ μεταλλικὰ καλούπια σὲ σχῆμα Γ, καὶ ἔτσι ἐπιτυγχάνεται συμπαγὴς κατασκευὴ μεγάλης ἀκριβείας ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα πάχους 20 ἑκ μὲ ἐλάχιστο δικτυωτὸ ὁπλισμό. Οἱ ἐπιφάνειες ποὺ προκύπτουν εἶναι λεῖες καὶ χρειάζονται μόνο χρωματισμα. Οἱ πόρτες ἀποτελοῦν μέρος τοῦ καλουπιοῦ καὶ οἱ σωληνώσεις τοποθετοῦνται μέσα στὰ καλούπια.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη β′ καὶ γ′ ὀρόφου.

3.
Τὸ οἰκοδομικὸ σύστημα κατασκευῆς «Outi-Nord».

Block of flats, Nicosia

Architects Th. David and A. Dikaios

The structure is cellular in form, all elements being 20 cm concrete with mesh reinforcing. The use of the "Outi-Nord" system of steel formwork provides extreme accuracy in construction. Floor and wall finishes are applied to the smooth concrete surfaces.

1.
General view of the model.

2.
Second and third floor plan.

3.
"Outi-Nord" building system.

1

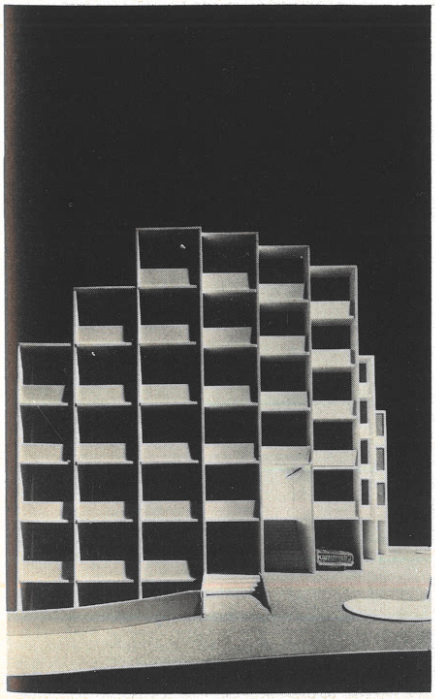

2

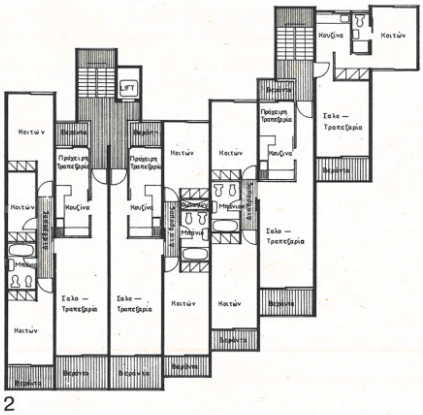

3

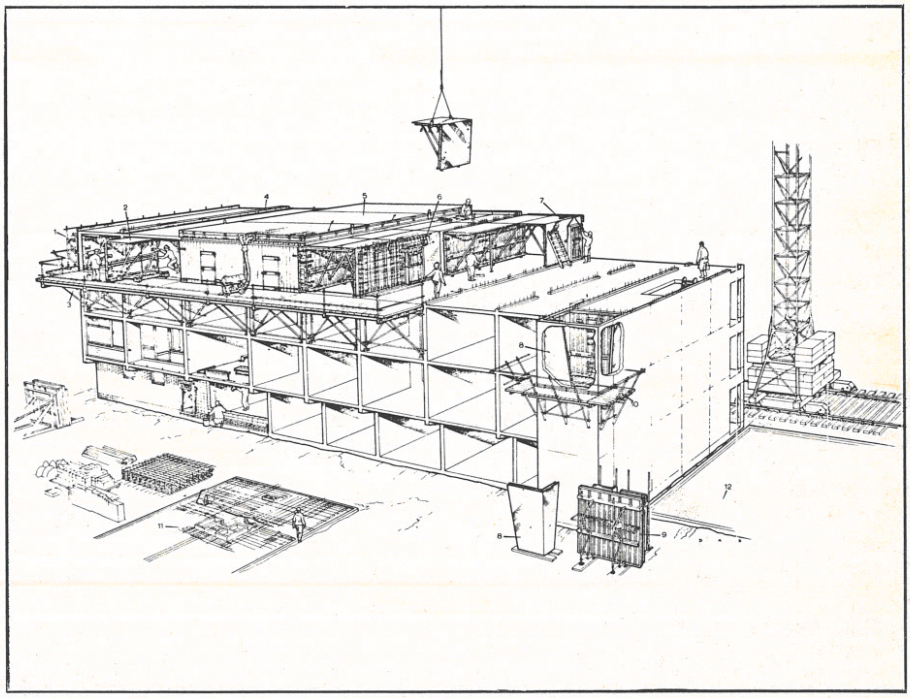

aaq

architectural association quarterly

The official journal of the Architectural Association London

Editor Dennis Sharp MA AADipl ARIBA

aaq is no ordinary architectural magazine: It does not cover such things as new materials, details of design etc., Rather, it is concerned with the effect of architecture on man's attitudes and behaviour, and on the total environment.

Architecture cannot be viewed in isolation: A building must be related to its environment, and to its effect on people. It is around such concepts that **aaq's** editorial content is based: It makes controversial and thoughtful reading.

Some readers comments:

"How vastly more worthwhile **aaq** is than any publication that has come from the AA hitherto... **aaq** and AA Papers put the place on the cultural and scholastic map splendidly..."

Edwards Carter Former AA Director and former Librarian RIBA and UNESCO

"I wish to record that I have found every issue to be of great interest... and I know many others would be very sorry if for any reason publication could not be continued."

Philip Opher Architect

"We have been extremely impressed with the **aaq** and it is one of the few periodicals that we consider worthy of a permanent place on the bookshelf."

David Dry Dry Halasz Dixon Partnership

Please enter my/our subscription to

aaq architectural association quarterly

☐ **One year at £5.00 $12.50** ☐ **Payment enclosed**

☐ **Two years (saving 10%) at £9.00 $22.50** ☐ **Please send invoice**

Name

Address

Please return to

R C Dean Pergamon Press Ltd Headington Hill Hall Oxford OX3 0BW England

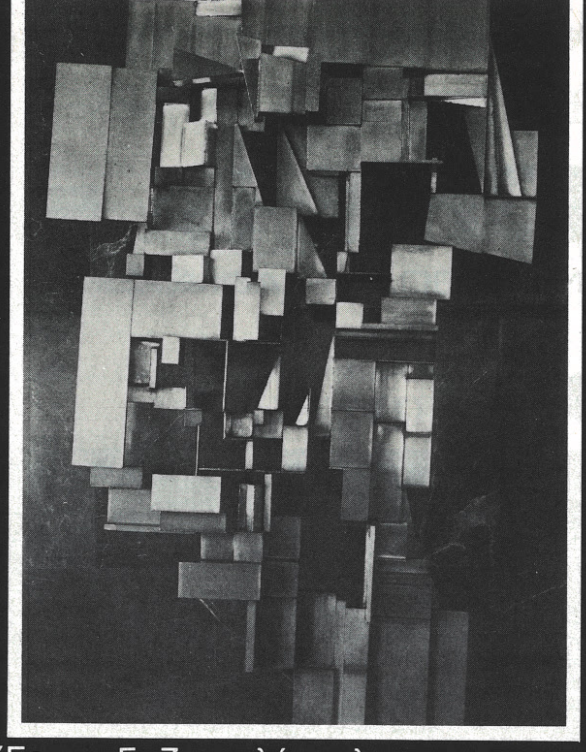

"Εργον Γ. Ζογγολόπουλου

'Εσωτερικὰ Καταστημάτων
Λεωφόρου 'Αθηνῶν,
Κολωνακίου καὶ Πύργου 'Αθηνῶν
διακοσμημένα μὲ γλυπτὰ
γνωστῶν 'Ελλήνων καλλιτεχνῶν.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΙΣΤΕΩΣ

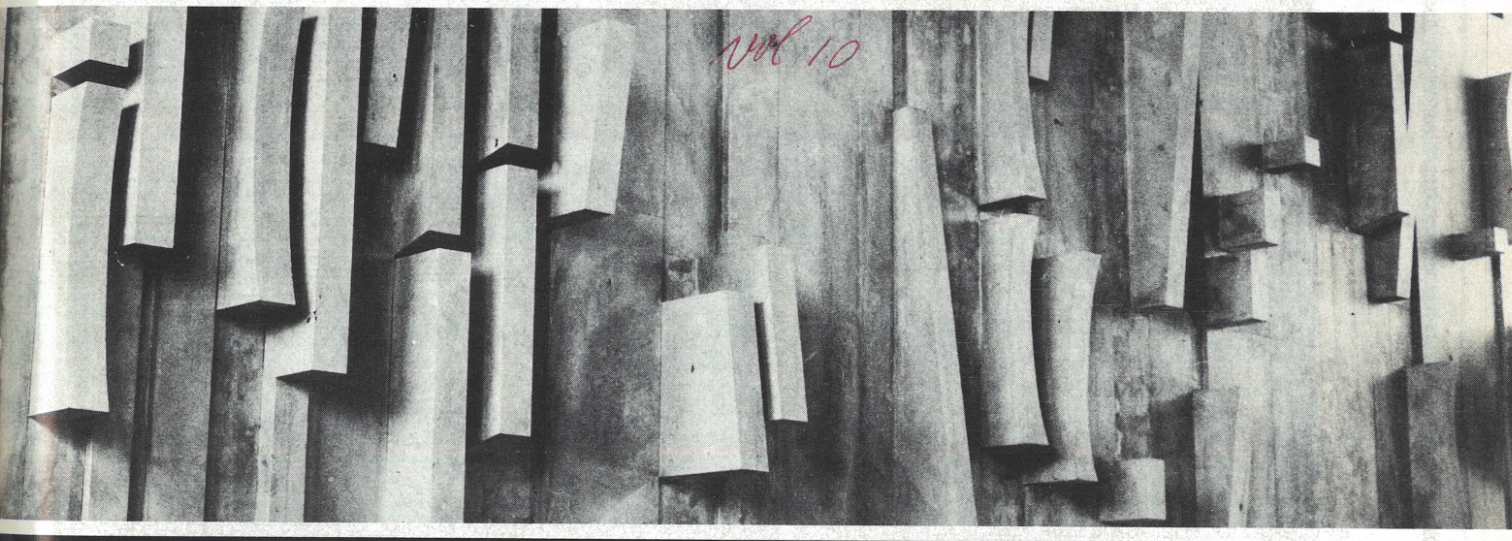

"Εργον Φ. Μιχαλέα

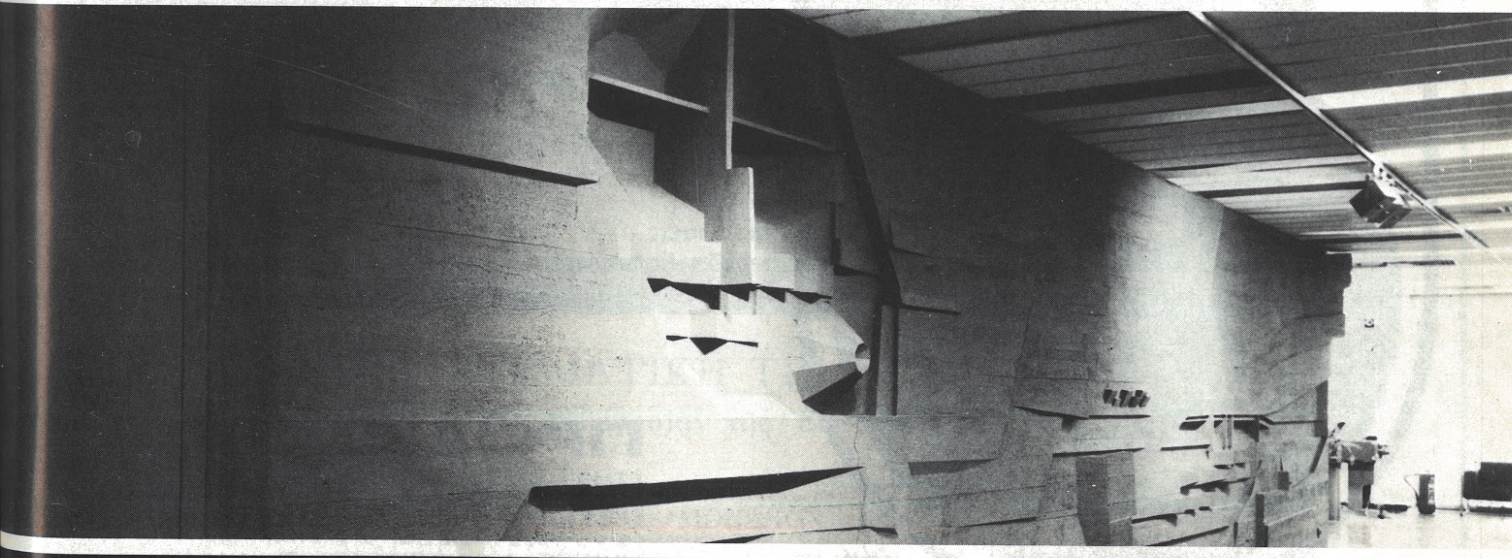

"Εργον Κ. Ξενάκη